।। अथ पञ्चमः परिच्छेदः ।।

एवं नाडीप्रभृतीनां निरूपणानन्तरं वायुप्रकरणस्यौचित्यात्तन्निरूप्यते। शारदातिलके—

मूलाधारोद्गतः प्राणस्ताभिर्व्याप्नोति तत्तनुम् ।
वायवोऽत्र दश प्रोक्ता वह्नयश्च दश स्मृताः ॥

ताभिर्नाडीभिः। तत्तनुमनुभूततनुम्। वायुनामानि तत्रैव—

प्राणाद्या मरुतः पञ्च नागः कूर्मो धनञ्जयः ।
कृकरः स्याद्देवदत्त इति नामभिरीरिताः ॥

प्राणाद्या इति प्राणापानव्यानोदानसमानाः। योगियाज्ञवल्क्ये चतुर्थाध्यायेऽपि—

प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ।
नागः कूर्मश्च कृकरो देवदत्तो धनञ्जयः ॥
एते नाडीषु सर्वासु चरन्ति दश वायवः ।
एतेषु वायवः पञ्च मुख्याः प्राणादयः स्मृताः ॥
तेषु मुख्यतमावेतौ प्राणापानौ नरोत्तमे ! ।
प्राणा एवैतयोर्मुख्यः सर्वप्राणभृतां सदा ॥

एषां रूपाणि स्थानानि च योगार्णवे—

इन्द्रनीलप्रतीकाशं प्राणरूपं प्रकीर्तितम् ॥
आस्यनासिकयोर्मध्ये हृन्मध्ये नाभिमध्यके ।
प्राणालयमिति प्राहुः पादाङ्गुष्ठेऽपि केचन ॥

अलम्बुषा महाभागे ! वायुमूला तथोर्ध्वगा ।
एतास्त्वन्याः समुत्पन्नाः शिवास्त्वन्याश्च ता अपि ॥
यदश्वत्थदले तद्वत् पद्मपत्रेषु चापि वा ।
नाडीष्वेतासु सर्वासु विज्ञातव्यास्तपोधने ! ॥

।। इति नाड्युत्पत्तिकथनम् ।।

अध्यात्मविवेके—

अस्थ्नां शरीरे संख्या स्यात् षष्टियुक्तं शतत्रयम् ।
त्रीण्येवास्थिशतान्यत्र धन्वन्तरिरभाषत ॥
द्वे शते त्वस्थिसन्धीनां स्यातामत्र दशोत्तरे ।
पेशीस्नायुशिरासन्धिसहस्रद्वितयं मतम् ॥
नव स्नायुशतानि स्युः पञ्च पेशीशतान्यपि ।
अधिका विंशतिः स्त्रीणां स्तनयोर्दिग्दिगीरिता ॥
शिराधमनिकानान्तु लक्षाणि नवविंशतिः ।
सार्द्धानि स्युर्नवशती षट्पञ्चाशद्युता तथा ॥

।। इत्यस्थ्याद्युत्पत्तिकथनम् ।।

रुद्रयामले सप्तदशपटले—

तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च यानि लोमानि मानुषे ।
नाडीमुखानि सर्वाणि धर्मबिन्दुं क्षरन्ति च ॥

।। इति नाडीमुखस्थानकथनम् ।।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डेऽन्नमयकोषात्मकमनुष्यदेहकथनं नाम चतुर्थः परिच्छेदः ।।

◆

श्रीरामतोषणभट्टाचार्यप्रणीता

प्राणतोषिणी

[प्रथमो भागः]

कुलपतेः प्रो. राममूर्तिशर्मणः प्रस्तावनया विभूषिता

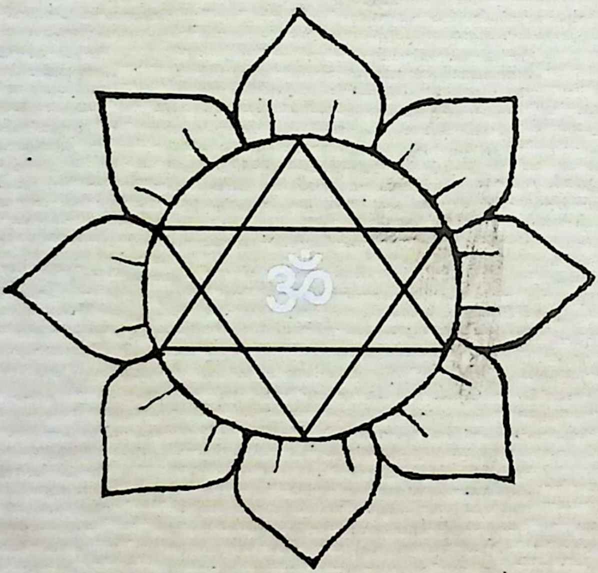

सम्पादकः

डॉ. हरिवंशकुमारपाण्डेयः

JACL-KRC
017908

सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयः, वाराणसी

योऽनूचानः स नो महान्
राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान, जयपुर परिसर

पुस्तकालय

क्रम-
पुस्तक संख्या ....

वर्गीकरण संख्या ....

ISBN : 81-7270-034-2 (Part-I)
ISBN : 81-7270-033-4 (Set)

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान, जयपुर
परिसर

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान
जयपुर परिसर, जयपुर
पुस्तकालय
प्रांक 17908

वर्गीकरण सं. ....
पुस्तक सं. ....
दिनांक

यह पुस्तक नीचे अङ्कित तिथि या उससे पूर्व लौटा दी जानी चाहिये। यदि पु निर्धारित तिथि से अधिक समय तक पाठक अपने पास रखेंगे तो 50 पैसे प्रतिदिन के हिसाब से िलम्ब शुल्क देय होगा।

SV-2024

YOGATANTRA-GRANTHAMĀLĀ
[Vol. 29]

PRĀṆATOṢIṆĪ

OF

ŚRĪ RĀMATOṢAṆA BHAṬṬĀCĀRYA

[PART - ONE]

FOREWORD BY

PROF. RAMMURTI SHARMA
VICE-CHANCELLOR

EDITED BY

DR. HARIVANSH KUMAR PANDEY
Proofreader, Publication Institute
Sampurnanand Sanskrit University, Varanasi

VARANASI
2000

Research Publication Supervisor—
Director, Research Institute
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi.

ISBN : 81-7270-034-2 (Part-I)
ISBN : 81-7270-033-4(Set)

◆

Published by—
Dr. Harish Chandra Mani Tripathi
Director, Publication Institute
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi-221 002.

◆

Available at—
Sales Department,
Sampurnanand Sanskrit University
Varanasi-221 002.

◆

First Edition, 500 Copies

Price : Rs. 450.00

JACL-KRC
017908

◆

Printed by—
Shreejee Computer Printers
Nati Imli, Varanasi-221 001

योगतन्त्र-ग्रन्थमाला
[२९]

श्रीरामतोषणभट्टाचार्यप्रणीता

प्राणतोषिणी

[प्रथमो भागः]

कुलपतेः प्रो.राममूर्तिशर्मणः प्रस्तावनया विभूषिता

सम्पादकः
डॉ.हरिवंशकुमारपाण्डेयः
ईक्ष्यशोधकः, प्रकाशनसंस्थानस्य
सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालये
वाराणसी

वाराणस्याम्
२०५७ तमे वैक्रमाब्दे १९२२ तमे शकाब्दे २००० तमे खैस्ताब्दे

ISBN : 81-7270-034-2 (Part-I)
ISBN : 81-7270-033-4(Set)

अनुसन्धान-प्रकाशन-पर्यवेक्षकः —
निदेशकः, अनुसन्धान-संस्थानस्य
सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालये
वाराणसी।

◆

प्रकाशकः —
डॉ. हरिश्चन्द्रमणित्रिपाठी
निदेशकः, प्रकाशनसंस्थानस्य
सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालये
वाराणसी-२२१००२

◆

प्राप्ति-स्थानम् —
विक्रय-विभागः,
सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयस्य
वाराणसी-२२१००२

◆

प्रथमं संस्करणम् – ५०० प्रतिरूपाणि
मूल्यम् – ४५०.०० रूप्यकाणि

◆

मुद्रकः —
श्रीजी कम्प्यूटर प्रिण्टर्स
नाटी इमली, वाराणसी-२२१००१

प्रस्तावना

'**प्राणतोषिणी**'ति शुभाभिधेया कृतिर्न केवलं कृतिः, अपि तु काचिदपश्चिमा चमत्कृतिरेषा प्राणानां तोषिणी रसज्ञानामिति दृढं वक्तुं शक्यते। रमन्ते योगिनो यस्मिन् तस्मिन्ननारतं रममाणेन रामतोषणेन तस्मिन् युगे यद्विहितं तदद्यापि प्राणान् परितोषयति सहृदयानामित्यत्र नास्ति संशीतिलेशः। चिदाकाशे चैतन्यस्फुरणनिभा बोधप्रकाशाकाशे प्रज्ञाकल्पलतिकेवेयं पुष्पिता पल्लविता कृतिः संस्कृतिवनितां भूषयति तोषयति च तामिति। ह्रासमये पारतन्त्र्यपरिच्छिन्ने युगेऽपि हीरकोद्द्योतप्रसारयिता प्रजाप्राणानां तोषयिता स कश्चिद्रामतोषणो यशःशरीरेणाद्यापि विजयतेतमाम्।

सारस्वते फलवति फलके स्वर्णाक्षरैः समालेख्यं शुभाभिधानं प्राणकृष्णस्यापि। विश्वासवंशावतंसेन राज्यश्रियः सौख्यमनुभवताऽपि तेन प्राच्यानां पुराकृतीनां संरक्षणसमीहया महतो महीयः पुण्यं श्रेयसः प्रेयसश्च साधकं कारितम्, तत्सत्यमनुपमेयमिति। नैवासीदेतादृशः कश्चित् प्राचीनेतिहासे येनैवं समायोजनं विधाय किमपि साधितमासीत्, येन प्राणतोषिणीसन्निभाऽयमनुपमा कृतिः प्रत्यक्षीकृतेति।

तान्त्रिकं वाङ्मयं भारतीयस्य महतो वाङ्मयस्य महत्त्वपूर्णमङ्गम्, तान्त्रिकी संस्कृतिश्च भारतस्य परमपवित्रायाश्चिरप्राचीनायाः संस्कृतित्रिपथगाया एका मुख्या धारा। अतस्तन्त्रविद्यायास्तान्त्रिकसाहित्यस्य तान्त्रिक्याः संस्कृतेश्च संरक्षणप्रचारणे स्वतन्त्रभारतस्य आवश्यकं कर्तव्यमाकलय्य परमपावन्या धर्मक्षेत्रप्रधानाया विद्वत्प्रसवपरायणाया महामाहेश्वरश्रीविश्वेश्वरनिवासभूताया जगत्प्रशस्याया वाराणस्या नगर्या एतत्प्रख्याततमस्य पुण्यशालिनो विश्वविद्यालयस्य योगतन्त्रविभागाध्यक्षचरैः सुगृहीतनामधेयैः पद्मविभूषणमहामहोपाध्याय-

प्रभृतिनानाविरुदालङ्कृतैः पुण्यश्लोकैः **श्रीमद्भिर्गोपीनाथकविराजमहोदयैः** प्रारब्धा खलु **योगतन्त्रग्रन्थमाला** एतद्विषयकाणां महनीयग्रन्थानां प्रकाशनाय। तत्राद्यावधि नैके विशिष्टा ग्रन्थाः प्राकाश्यमापुः। अधुना तस्यामेव ग्रन्थमालायाम् एकोनत्रिंशत्तमपुष्पत्वेनैषा कृतिस्तन्त्रशास्त्ररसिकानां विदुषां पुरतः सामोदं समुपस्थाप्यते।

अधुनातना मानवाः प्रधानत ऐहिकसुखसम्पद्भोगाकाङ्क्षिणः। शास्त्रं तेषां यद्यनुकूलं भवति किं वा प्रतिबन्धकं यदि न स्यात्, तर्हि तच्छास्त्रे न किल तेषामनादरो भवेत्। एवंविधं शास्त्रमेव तन्त्रशास्त्रम्। संसारोऽयमसारो मिथ्या चेति न तन्त्रनिर्देशः। ऐहिकसुखसम्पद एतच्छास्त्रं नावमन्यते, न केवलमिदं मुक्तिं विदधाति, भुक्तिमपि विदधाति। तथा चात्रोद्धृते (पृ. १४) मुण्डमालातन्त्रेऽष्टमपटले—

विना तन्त्राद्विना मन्त्राद्विना यन्त्रान्महेश्वरि।
न च भुक्तिश्च मुक्तिश्च जायते वरवर्णिनि॥

अथ चात्रोद्धृते (पृ. १८) महानिर्वाणतन्त्रे द्वितीयोल्लासे—

नान्यः पन्था मुक्तिहेतुरिहामुत्र सुखाप्तये।
यथा तन्त्रोदितो मार्गो मोक्षाय च सुखाय च॥

'प्राणतोषिणी' कृतिः, एतस्याः सम्पादकीयं सम्पादनसौष्ठवं सुसंस्करणञ्चेदं सर्वं मया समवलोकितम्। संस्कृतसरस्वतीसमुपासकेन विश्वविद्यालयस्यास्य प्रकाशनसंस्थाने विश्वविद्यालयीयप्रकाशनानां च सम्पादने सहयोगं कुर्वता लेखने सम्पादने च कुशलेन विद्याविनयसम्पन्नेन **डॉ.हरिवंशकुमारपाण्डेयेन** परिश्रम्य प्रातिभविभया विभूषितेयं कृतिः सम्यगालोड्य, सम्यक् समालोच्य, समीक्ष्य च सुसम्पादितेति मोमुदीति मे मानसम्।

'दिव्'धातोर्निहितार्थे समुद्दिष्टः समस्तोऽयं व्यवहारवादः शिवस्यैवेति देवशब्दस्य व्याख्यानावसरे स्वच्छन्दतन्त्रे महामाहेश्वरेण क्षेमराजेण

विहितम्। प्रतीयते भैरवभट्टारकस्यैवेयं समीहाऽऽसीद् यदैतादृशी कृतिर्निष्पद्येत, यया सर्वेषां प्राणतोषणं स्यादिति।

प्राणतोषिण्याः प्रथमे भागेऽस्मिन् सर्गधर्मार्थाख्यानि त्रीणि काण्डानि सङ्गृहीतानि सन्ति। काण्डत्रयान्तर्गतविषयाणां ग्रन्थ-ग्रन्थकारादिविषये च भूमिकायां सर्वमुक्तमेव। शोधकार्यसाहाय्यार्थञ्चात्र नैकाः सूच्योऽपि संयोजिताः। मन्येऽनेन ग्रन्थेन शोधार्थिनो लाभान्विताः स्युः। एतादृशानां दुर्लभग्रन्थानां प्रकाशनेन तन्त्रशास्त्रस्य ग्रन्थानामुद्धारः संरक्षणं प्रचारस्तान्त्रिकविषयाणामध्ययने प्रवृत्तिरपि भविष्यतीति।

अवसरेऽस्मिन् ग्रन्थस्यास्य प्रणेत्रे **पण्डितश्रीरामतोषणभट्टाचार्य**महोदयाय, तत्प्रवर्तकाय ग्रन्थसङ्ग्रहादिसर्वविधसाहाय्यप्रदात्रे **श्रीप्राणकृष्णविश्वास**महोदयाय च स्वकीयं श्रद्धासम्मानाञ्जलिं विनिवेदयामि। ग्रन्थस्यास्य सौष्ठवपूर्णप्रकाशनार्थं विश्वविद्यालयस्यास्य प्रकाशननिदेशकाय **डॉ.हरिश्चन्द्रमणित्रिपाठि**महोदयाय स्वकीयानि वर्धापनानि समर्पयन् धन्यवादान् वितरामि। एतत्प्रसङ्ग एव प्रकाशनसंस्थानस्यान्यसहयोगिभ्यः, मुद्रकाय 'श्रीजी' यन्त्रालयसञ्चालकाय **श्रीअनूपकुमारनागर**महोदयाय च साधुवादान् समर्पयन् ग्रन्थमिमं मनीषिभ्यः समुपहरामि।

राममूर्ति शर्मा

राममूर्तिशर्मा
कुलपतिः
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य

वाराणस्याम्
कार्तिकपूर्णिमायाम्,
वि.सं. २०५७

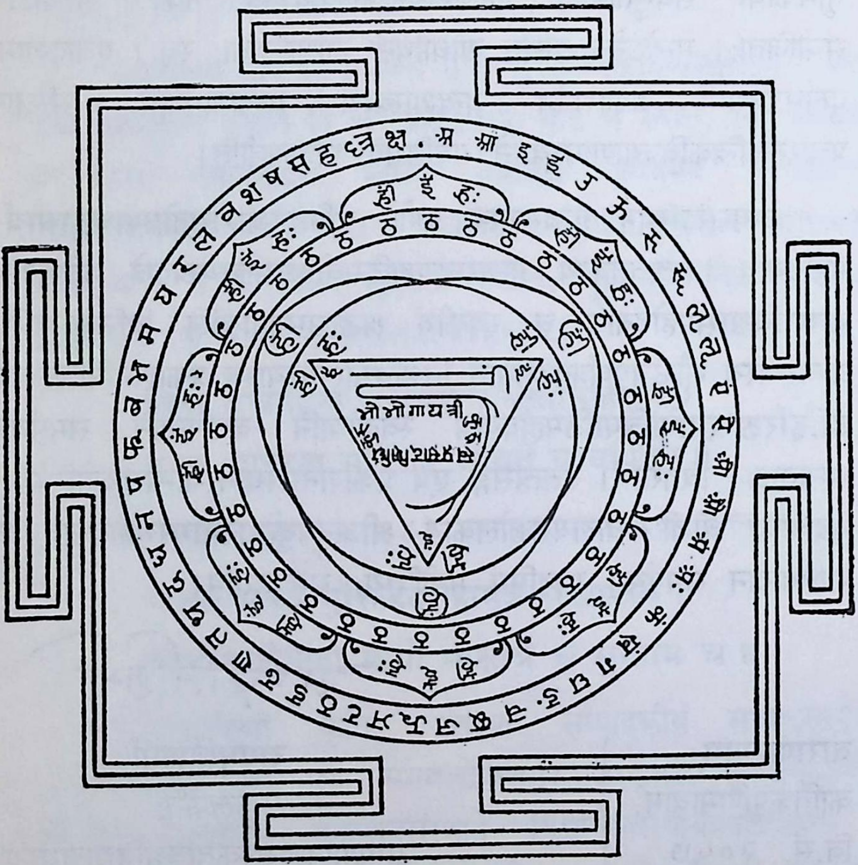
अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ अं अः क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ ड ढ ण त थ द ध न प फ ब भ म य र ल व श ष स ह ळ क्ष
ॐ ॐ गायत्री

भूमिका

नमस्तेजस्त्रयीसर्गविश्रान्तस्थानशक्तये ।
तदुत्तीर्णोर्ध्वविश्रान्तिस्फूर्तये गुरुमूर्तये ॥
गणेशग्रहनक्षत्रयोगिनीराशिरूपिणीम् ।
देवीं मन्त्रमयीं नौमि मातृकां पीठरूपिणीम् ॥

शास्त्रेष्वन्यतमं शिवोक्तं तन्त्रशास्त्रमिति वर्णितम्। तन्त्रशब्दस्य व्युत्पत्तिरस्ति तन्यन्ते विस्तीर्यन्ते ऐहिकामुष्मिकाभ्युदयनिःश्रेयससाधका उपाया अनेनेति। तत्र 'तनु' विस्तारे इति तानादिकाद्धातोः करणेऽर्थे "सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन्" इत्यौणादिकसूत्रेण ष्ट्रन्प्रत्यये सति तन्त्रशब्दो निष्पद्यते। अथवा 'तन्त्रि' कुटुम्बधारणपोषणयोरित्यस्माच्चौरादिकाद्धातोः कर्मणि करणेऽधिकरणे वा "अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्" (३।३।१९) इति पाणिनीयसूत्रेण घञ्प्रत्यये कृते सति 'तन्त्र्यते यत्, येन, यत्र वा' इति व्युत्पत्तिभिस्तन्त्रशब्दस्य साधुत्वं विधीयते। ततश्च 'समाजस्य धारकत्वं पोषकत्वं वा तन्त्रत्वम्' इति, 'नियमविशेषनियन्त्रितलोकत्वं तन्त्रत्वम्' इति वा लभ्यते। यथोक्तम्—

तनोति विपुलानर्थान् तत्त्वमन्त्रसमन्वितान् ।
त्राणं च कुरुते यस्मात्तन्त्रमित्यभिधीयते ॥
व्यवहारः कथ्यते यत्र तथा चाध्यात्मवर्णनम् ।
इत्यादिलक्षणैर्युक्तं तन्त्रमित्यभिधीयते ॥ इति ।

अथ च तन्त्ररहस्यविद्भिस्तन्त्रग्रन्थेषु परिगणिता 'प्राणतोषिणी'-त्याख्या कृतिरेषा तन्त्रशास्त्रस्येतिहासे सर्वथैवानुपमा। दृश्यतेऽत्र कारयित्र्याः प्रतिभायाश्चमत्कारवैचित्र्यं यत्कश्चिदन्विष्यमाणः कर्ता कारयितुः प्राणतोषणं करोति। परिणामतः कृतिरेषा प्राणतोषिणीति तान्त्रिके

जगति स्वकीयां विश्वविश्रुतत्वं प्रतिष्ठापयति। ऐतिह्यं किञ्चिद्विमृश्यमत्र। आसीत् सांस्कृतिकक्षेत्रे विश्वगुरुत्वं भजमानस्य भारतवर्षस्य वर्चस्वह्रासकारि दुर्भाग्यपूर्णं कालखण्डं तद् यस्मिन् 'काफिर' इति समुद्बोधकानां यवनानां सुप्रतिष्ठितं राज्यं सर्वत्र। परस्परं विरुद्धविचारधाराया: सांस्कृतिकसङ्घर्षशीले युगे स्वाभाविकीयं जागर्ति चेतना यत् पूर्वजानां प्रतिष्ठापिते विविधविधवैविध्यपूर्णे प्रज्ञासम्पूरिते सारस्वतकोषे पूर्वयुगापेक्षया ह्रासो मा भवेदिति।

एतादृशी एव चेतना समुन्मिषिता प्रातिभया विभया भासमाने श्रीप्राणकृष्णविश्वासशुभाभिधाने प्रज्ञाप्रकाशोल्लासविकासितविमर्शे संविदामोदमोदमाने विवेकवैराज्यविभूषितव्यक्तित्वसम्पन्ने सत्पुरुष इति। तेन प्राक्तात्कालिकयुगे समुपलब्धानां तन्त्रग्रन्थानां सङ्ग्रहः कृतः। तस्मिन् समये प्रचलितान्यासन् बहूनां प्रतिविश्रुतानां तन्त्रकृतीनां नामानि। तद्यथा—

सिद्धीश्वरं महातन्त्रं कालीतन्त्रं कुलार्णवम्।
ज्ञानार्णवं नीलतन्त्रं फेत्कारीतन्त्रमुत्तमम्॥
देव्यागममुत्तराख्यं श्रीक्रमं सिद्धियामलम्।
मत्स्यसूक्तं सिद्धसारं सिद्धसारस्वतं तथा॥
वाराहीतन्त्रं देवेशि! योगिनीतन्त्रमुत्तमम्।
गणेशविमर्शिनीतन्त्रं नित्यातन्त्रं शिवागमम्॥
चामुण्डाख्यं महेशानि! मुण्डमालाख्यतन्त्रकम्।
हंसमाहेश्वरं तन्त्रं निरुत्तरमनुत्तमम्॥
कुलप्रकाशकं देवि! कल्पं गन्धर्वकं शिवे।
क्रियासारं निबन्धाख्यं स्वतन्त्रं तन्त्रमुत्तमम्॥
सम्मोहनं तन्त्रराजं ललिताख्यं तथा शिवे।
ताराख्यं मालिनीतन्त्रं रुद्रयामलमुत्तमम्॥ इत्यादि।

स्वयं प्राणतोषिणीसङ्ग्रहकारेणापि प्राणतोषिण्याः सर्गकाण्डे (पृ० ३-५)—

ज्योतिर्ग्रन्थान् बहुविधानालोक्य बहुभिर्बुधैः ।
सङ्ग्रहं कारयामास प्राणकृष्णक्रियाम्बुधिम् ॥

इत्यतः प्रारभ्याष्टाविंशश्लोकेषु—

श्रुतिस्मृतिसङ्ग्रहांश्च दृष्ट्वाऽन्यशास्त्रमेव च ।
रत्नान्येभ्यः समाहृत्य रत्नाकरेभ्य एव च ॥

इत्यन्तं शताधिकास्तन्त्रग्रन्था नामतो निर्दिष्टाः प्रमाणयन्ति सङ्ग्रहनिष्ठताम्। नेत्रतन्त्रे च समुदीरितानि—

गारुडे भूततन्त्रे च वाग्विधानेषु सर्वतः ।
यामले चैकवीरे च नवके त्रिकभेदतः ॥

बहूनि नामानि यान्यासन्, सर्वेषां सङ्ग्रहस्तैरकारि श्रीप्राणकृष्णमहोदयैः। तथैव—

शैववैष्णवदौर्गार्कगाणपत्येन्दुसम्भवैः ।
मन्त्रैर्विशुद्धचित्तस्य कुलज्ञानं प्रकाशते ॥

इति न्यायानुसारं न केवलं शैवानामेव; अपि तु वैष्णवादितन्त्राणामपि ग्रन्थाः सङ्गृहीतास्तैरिति—

'सङ्ग्रहं कारयामास प्राणकृष्णक्रियाम्बुधिम्'।

तत्पश्चात्तेषां हृदि चिन्ता जाता यत् कश्चिदेतादृशोऽपश्चिमविपश्चित्प्रज्ञापरिवृढः प्राप्येत सारस्वतसपर्यापरः किञ्चिदलौकिकक्रियाचिकीर्षुरनिर्वचनीयचेतनाचमत्कारचातुर्यचित्तः, य एतान् ग्रन्थानाधृत्य रचयेत्काञ्चिदनिर्वचनीयां कृतिमिति। स्पष्टमेवात्रोट्टङ्कितं सर्गकाण्डस्य प्रथमे परिच्छेदे यत्—

ग्रन्थं कारयितुं धीरं यत्नतोऽन्वेषयत्कृती ।
न लेभे सहसा तेन सदा चिन्तापरः स्थितः ॥

परमाम्बा परम्परया सपर्यापराणां प्रियाणि पूरयत्येवेति न्यायाद् द्रुतमेव कश्चिद् गोपीनाथमिश्रः प्राणकृष्णमहाशयानां समभिलषितं सम्पूरयामास—

श्रीगोपीनाथमिश्रेणानीय तं रामतोषणम् ।
श्रीप्राणकृष्णविश्वासो विश्वासवंशभास्करः ॥
आदिष्टवाँस्तन्त्रशास्त्रोत्तमसङ्ग्रहहेतवे ॥

संयमनीं चिकितुषीं चैतन्याधिष्ठात्रीं परमाम्बां परिधापितवान् एतामक्षरमालिकां श्रीरामतोषणः। गुर्वङ्घ्रिकारुण्यतः प्राप्तां नानारत्नमयीं प्राणतोषिणीं कृतिं यस्मिन् समये चकार कृती, तस्याप्युल्लेखः कृतो वर्त्तते—

वैवस्वतान्तरगतस्य गजाक्षिसंख्य-
स्येयं युगस्य चरणेऽजनि तूर्यसंख्ये ।
भूनेत्रधर्मयुगसम्मितवीतवर्षे
राधे दिने गुणमिते मृदुला हिमांशोः ॥
शाके नेत्रयुगाद्रिकाश्यपिमितेऽतीतेऽक्षयायां तिथा-
वेषा प्रादुरभूद्विचक्षणमनःकह्लारसंह्लादिनी ।
विप्रश्रीयुतरामतोषणकृता श्रीप्राणतोषिण्यसौ
योगक्षेमसरस्वतीमयतया न्यक्कुर्वतीत्थं त्विषा ॥

अक्षयतृतीयायां प्रादुर्भूतेयमक्षय्या कृती रोचतेतमां सम्प्रति श्रीमतां करकमलेषु। कायस्थवंशावतंसस्येमां कारयित्रीं कृतिं परिष्कृतां विधाय सुसम्पाद्य च प्रकाशयामीति श्रीरामतोषणो मां शुभाशीःपीयूषराशिभि-

रभिषिञ्चतीति विश्वसिति परिष्कर्ता। श्रीप्राणकृष्णश्च प्रतिभाति प्रत्यक्षरं पिपठिषन् कृतावत्र यशःशरीरेण राराजते। द्वयोः प्राणतोषिणीकारकयोर्वंशपरिचयश्च यथोपलब्धो द्रष्टव्यः, श्रोतव्यः, ज्ञातव्यश्चेति कृत्वा संक्षिप्यात्र समुपस्थाप्यत इति।

पुराऽऽसीद् मुर्शिदाबादाधिपतेर्नवाबस्यालीवर्दीखाँऽऽह्वयस्य राज्यं वङ्गप्रदेश इतीतिहासेभ्यो ज्ञायत एव। तस्यासीत्कर्मचारी (लेखाधिकारी) सदाचारसम्पन्नः श्रीप्राणकृष्णस्य वृद्धप्रपितामहः श्रीशिवचन्द्रदासः। नवाबशत्रुणा वर्गीति विश्रुतेन युद्धे हते श्रीशिवचन्द्रदासे राज्याधिपेन तस्य पुत्रो रामजीवनस्तस्मिन्नेव पदे नियुक्तः, वसन्तपुरग्रामश्च पुरस्काररूपेण हस्तङ्गतः कृतः, सहैव च 'विश्वास'पदवीतो विभूषितश्च। तदाप्रभृत्येव रामजीवनः 'संकराइल'ग्रामं विहाय वसन्तपुरग्राम एव निवासञ्चकार। रामजीवनस्य पुत्रो दयारामो देशीयराज्ञो राज्येऽधिकारिपदे नियुक्त आसीत्। राज्ञः प्रसादार्थं प्रजाप्रताडनसंलग्नो दयारामस्तद्राज्यस्य प्रजाभिरेव निहतः। अस्यैव दयाराममहोदयस्य पौत्रः, रामहरिविश्वासस्य च पुत्रः प्राणकृष्णविश्वासमहोदय आसीत्। तात्कालिकोऽयमासीत् प्रख्यातो लेखपालो भूमिपतिश्च महान् उदात्तव्यक्तित्वसम्पन्नः पुमान्। तस्यैव हृदि किमप्यनिर्वचनीयं कारयितुं चेतना समुन्मिषिता, यस्याः परिणतिरियं प्राणतोषिणीकृतिरिति।

प्राणतोषिणीशब्दे प्राणांशस्तस्यैव महाप्राणस्य प्राणकृष्णस्य साङ्केतिकोऽभिधान इति। सत्यं कृतिरियं प्राणकृष्णस्य प्राणानां तोषिणी। वक्तुं शक्यते यद् न केवलं प्राणकृष्णस्यैव प्राणानां तोषिणी; अपि तु सर्वेषां तन्त्रप्रियाणां प्राणतोषिण्यस्ति। प्राणांशसङ्केतवत् तोषिणीशब्देऽपि तथैवाभिधानात्मिका साङ्केतिकता सन्निहिता वर्त्तते। तोषिणीक्रियायाः कर्त्ताऽऽसीत् सरस्वत्याः कश्चिद्वरदपुत्रः श्रीरामतोषणभट्टाचार्यशुभाभिधेय इति। एनं श्रीरामतोषणं श्रीगोपीनाथमिश्र एवानीय प्राणकृष्णं समर्पयत्। श्रीमतां रामतोषणमहोदयानां पूर्वजानां यथोपलब्धवंशक्रमस्यैकं चित्रमेवम्प्रकारकं प्रसिद्धमस्ति—

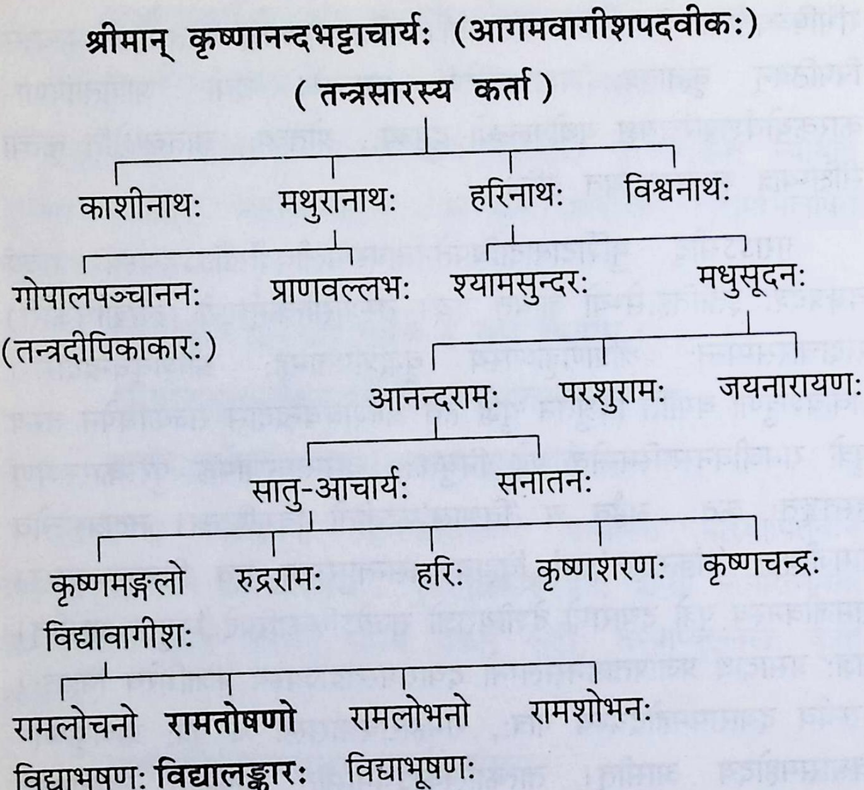

श्रीमान् कृष्णानन्दभट्टाचार्यः (आगमवागीशपदवीकः)

(तन्त्रसारस्य कर्ता)

काशीनाथः मथुरानाथः हरिनाथः विश्वनाथः

गोपालपञ्चाननः (तन्त्रदीपिकाकारः) प्राणवल्लभः श्यामसुन्दरः मधुसूदनः

आनन्दरामः परशुरामः जयनारायणः

सातु-आचार्यः सनातनः

कृष्णमङ्गलो विद्यावागीशः रुद्ररामः हरिः कृष्णशरणः कृष्णचन्द्रः

रामलोचनो विद्याभूषणः **रामतोषणो विद्यालङ्कारः** रामलोभनो विद्याभूषणः रामशोभनः

चित्रानुसारं श्रीमान् कृष्णानन्दागमवागीशशुभाभिधेयस्य सप्तम्यां पुरुषपरम्परायां श्रीमान् रामतोषणविद्यालङ्कारः प्रादुरभूत्। भट्टाचार्य-वंशावतंसोऽयं प्रतिभाप्रभया भासमानो भास्वानिव तन्त्रशास्त्रे प्रकाशप्रसारमकरोत्। सर्वतन्त्ररत्नाकररूपेभ्यो ग्रन्थेभ्यो रत्नानि समाहृत्य श्रीरामतोषणभट्टाचार्येणेयं रोपिता प्राणतोषिणीति ग्रन्थस्य सर्गकाण्डे समुदीरितं वर्त्तते। तत्र समुद्घोषितं वर्त्तते यत्—

कल्पद्रुमो दिशति वाञ्छितमेव चिन्त्यं
चिन्तामणिः क्वचन कामदुघा त्वभीष्टम्।
श्रीप्राणतोषणकृता व्रततिर्जनेभ्यो
दृष्ट्वैव यच्छति फलं भुवि सर्वदेयम्॥

सर्वान् विदुषः सम्बोधयन् स्वयं समुदीरयति ग्रन्थकारः —

मान्याः कृताञ्जलिरहं विनयेन वच्मि
सर्वाण्यमुत्र गुरुवृद्धवचांस्यमूनि ।
सज्जीचकार लतिकावयवानमीभि-
र्दोषा न मे न च गुणाः परिवेत्थ धीराः ॥

मादृशनिर्मितां चित्रवल्लीं रत्नोज्ज्वलां समाश्रयतेत्यावाहनं प्रतीयते। उभाभ्यामुपरितनाभ्यां श्लोकाभ्यां प्रतीयते यदियं प्राणतोषिणी एका तन्त्रलतिकैवास्ते। अर्थकाण्डस्य प्रारम्भ एव मैत्रेयो रामतोषणो निबध्नाति यत्—

श्रीप्राणकृष्णकृतिरस्य निदेशवर्त्ती
मैत्रेयवंशजकुलाश्रितचक्रवर्त्ती ।
श्रीरामतोषण इदं विदधे निजेष्ट-
देवीप्रसादजनितं रुचिरार्थकाण्डम् ॥

कस्यापि वेतनभोगिनो विद्वद्वरेण्यस्येयं भवति वैवश्यविडम्बना यत् स्वयं रचयन्नपि रचनां न स्वात्मानं कृतिकारं लिखति। श्लोकेऽस्मिन् 'श्रीप्राणकृष्णकृति'शब्दो व्यनक्तीमामेव वैवश्यविडम्बनाम्, अन्यथा काव्यकलाशिल्पलालित्यदृष्ट्या श्रीरामतोषणो महाकविरासीदिति वक्तुं शक्यते। सर्गकाण्डस्य परिचयात्मके वर्णनात्मके वा प्रथमे परिच्छेदे श्रीमद्रामतोषणेन विश्वासवंशस्य सामासिको वंशपरिचय एव समुपस्थापितः। द्वितीये परिच्छेदे च शब्दस्फोटवर्णनेऽस्य प्रखरपाण्डित्यस्य प्रदर्शनं भवति, तथा च शाखा-प्रशाखा-पल्लव-स्तवन-कोरक-कुसुम-केशरनामकेषु परिच्छेदेषु प्राणतोषिण्याः लतिकात्वञ्च समर्थितमस्तीति।

एवं श्रीप्राणकृष्णमहोदयेन सङ्ग्रहीतानां तन्त्रग्रन्थानां यथाशक्ति यथाप्रथं च सदुपयोगो यथा श्रीरामतोषणेन विद्वद्वरेण्येनाकारि, तथा न कश्चिदन्यः कर्तुं समर्थोऽभविष्यदिति दृढतया वक्तुं शक्यते।

'योग्यं योग्येन योजयेत्' इत्यभियुक्तोक्तिं हृदि निधाय श्रीमता सर्गकाण्डोक्तेन केनचिच्छ्रीगोपीनाथमिश्रेण योजनिकया शक्त्या यच्च

प्राणरामतोषणयोः समायोजनं कृतम्, तदासीत् प्राकृतिकं केनाप्यदृश्यशक्त्या एव कृतं योजनम्, तदैतिहासिकं जातं तन्त्रपरम्परायाम्। आसीच्च सैका चित्रा चामत्कारिकी घटना, या घटिता। तस्मिन्नेव कालालवाले समुन्मिषिता प्राणतोषिणी लतिका, या कुसुमस्तबकैरद्यावधि युगं गन्धवत्प्रकरोतीति घटितोऽत्र जवास्फटिकन्यायः।

सर्गकाण्डसमाप्तौ श्रीमान् रामतोषणभट्टाचार्यः प्राणतोषिणीं प्राणकृष्णानुमतां ज्ञापयति, विज्ञापयति च स्वात्मानं विश्वविजयिनमिति पाण्डित्यप्रकाण्डात्मतां दर्शयता विदुषा तन्त्रशास्त्रस्यास्य सम्यग्रूपेण समुद्धारः कृत इति दृढं वक्तुं शक्यते।

धर्मकाण्डस्यान्ते च श्रीमता रामतोषणेनात्मनो विद्यालङ्कारोपाधिप्रदर्शनपूर्वकं भट्टाचार्यवंशावतंसत्वं निरूपितम्। धर्मकाण्डं षट्परिच्छेदात्मकमस्ति। पञ्चपरिच्छेदात्मकेऽर्थकाण्डे च कृतित्वं प्राणकृष्णपक्षे परावर्तितमिति। तत्रार्थकाण्डे विदुषाऽनेन—

आचारसप्तकं तत्र वेदाचारक्रमस्तथा।
उत्थाय भूतशुद्ध्यादि कार्यं ध्यानं गुरोस्तथा॥
पञ्चभूतात्मके पञ्चोपचारैर्मानसार्चनम्।
ततश्च सद्गुरुध्यानं कुलवृक्षनतिस्तदा॥
पादुकामन्त्रकथनं तस्य माहात्म्यकीर्तनम्॥

इत्यादिका विविधविषयाः प्रतिपत्तिपूर्वकं प्रतिपादिता वर्त्तन्ते। परिच्छेदेषु च्छेदेषु प्रातःकृत्यादिसर्वाचाराचरणविधानानि च प्रदत्तानि। सर्वेष्वेतेषु पर्यन्ततस्तन्त्रग्रन्थानां नामोल्लेखपूर्वकं विषयावतरणं कृतं श्रीरामतोषणेनेति। तस्येयं कलाशिल्पशैली विजयते। प्रायशो नित्या-कुलार्णव-रुद्रयामल-कङ्कालमालिनी-विश्वसार-कुलमूलावतार-योगसार-गणेशविमर्शिनी-वर्णविलास-प्रपञ्चसार-शारदातिलक-पञ्चकोषार्णव-निरुत्तर-पिच्छिला-शाक्तानन्दतरङ्गिणी-गुप्तदीक्षा-गन्धर्व-दक्षिणामूर्त्ति-निर्वाण-महानिर्वाण-योगिनी-रेवती-मातृकाभेद-कुब्जिका-पुरश्चरणरसोल्लास-गुरुगीता-नीलतन्त्र-स्त्रीगुरुगीतादिप्रसिद्धतन्त्रग्रन्थेभ्य एवोदाहरणद्वारा

समर्थिताः सन्ति सर्वे वर्ण्यविषया इति। कस्यचिद्राघवभट्टनामकस्य शारदातिलकटीकाकर्तुर्विद्वद्वर्य्यस्य मतं च यथावसरं प्रमाणरूपेण प्रतिष्ठापितमस्ति। ग्रन्थेऽत्र यत्र यत्र पाठोऽपूर्णस्तत्र तत्र साम्प्रतमुपलब्धेभ्यस्तत्तद्ग्रन्थेभ्य सङ्कलय्य [ ] कोष्ठकान्तर्गतरूपेण यथास्थानं सम्पादकेन मया संयोजित इति।

प्रतिभाति यत् त्रिंशदुत्तरद्वादशशततमे ईसवीयवर्षे काश्यामेव प्राणपरित्यागपरः प्राणकृष्णपिता प्राणतोषिण्याः साम्प्रतिकं सम्प्रसारं सम्पादनं चादृश्यदृग्भिर्दर्शं दर्शं प्राणकृष्णं रामतोषणं च प्राणपूरैराशीभिरभिषिञ्चतीति। प्राणतोषिण्या अद्यावधि यावन्ति संस्करणानि मुद्रितानि मुद्रापितानि वा समग्रदृष्ट्या तान्यपूर्णान्येवेति दृष्ट्याऽऽवश्यकमिदं समयापेक्षितं चासीत् सर्वोपयोगि सम्यग्रूपेण सुपरिष्कृतं सुसंस्करणमिति। मनस्येवमेव निधाय प्रयतितं मया भृशमध्यवसायसाध्यायैतस्मै कर्मण इति सारस्वतसदनुग्रहेण सम्पूर्तिमगादेतदपश्चिमविपश्चिद्भिः समर्थितं कार्यमिति प्रसन्नतायाः शुभावसरः।

अथात्र प्राणतोषिण्याः प्रथमे भागे काण्डत्रयान्तर्गतपरिच्छेदानां संक्षेपतो विषयवस्तुनिर्देशः क्रियते। अत्र प्रथमे **सर्गकाण्डे** प्रथमपरिच्छेदे तन्त्रशास्त्रमाहात्म्यमनन्तरञ्च सृष्टिप्रकरणं सम्यङ् निरूपितम्। अस्य माहात्म्ये—

विष्णुर्वरिष्ठो देवानां ह्रदानामुदधिर्यथा।
नदीनां च यथा गङ्गा पर्वतानां हिमालयः॥
अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां राज्ञामिन्द्रो यथा वरः।
देवीनाञ्च यथा दुर्गा वर्णानां ब्राह्मणो यथा॥
तथा समस्तशास्त्राणां तन्त्रशास्त्रमनुत्तमम्॥

इत्यादिमत्स्यसूक्तोद्धरणादथ च—

यद्गृहे निवसेत्तन्त्रं तत्र लक्ष्मीः स्थिरायते।

इत्यादिबृहन्नीलतन्त्रोद्धरणात् तन्त्रशास्त्राद् बहुविधसिद्धिलाभो निर्दिष्टः। ‘विश्वासो फलदायकः’ इत्यभियुक्तोक्तेर्मूलस्वरूपमस्ति वैदिके तान्त्रिके च

शास्त्रे विश्वासः। तद्यथाऽत्रोद्धृतं गन्धर्वतन्त्रस्य द्वितीयपटतान्तर्गतं वचनम्—

सर्वकार्येषु सर्वत्र तान्त्रिके वैदिके तथा।
अविश्वासो महान् दोषो यत्नतस्तं विवर्जयेत्॥
संसिद्धेः कारणं देवि विश्वासः समुदाहृतः॥

अथ च—

किं तस्य तीर्थभ्रमणैः किं यज्ञैर्जपसाधनैः।
जानन्नेव महातन्त्रं कर्मपाशैर्विमुच्यते॥
स सिद्धः सर्वशास्त्रेषु सर्वधर्मविदां वरः।
स ज्ञानी ब्रह्मवित् साधु यस्तन्त्रं वेत्ति कालिके॥

इत्यादिना तन्त्रशास्त्रस्य माहात्म्यं सुविशदं निरूपितम्। ततश्च या अनादिरूपा चैतन्याध्यासेन महाप्रलये सूक्ष्मतया स्थिता तस्या गुणवैषम्यात् सगुणतया सात्त्विक-राजस-तामस-स्त्रष्टव्यप्रपञ्चसाधने तद्गुणावस्थाने वोपचारादुत्पत्तिरिति सांख्यमतमाश्रित्य शक्त्युत्पत्ति-निरूपणम्, तदनन्तरञ्च सृष्टिप्रक्रियायां शक्तेरेव प्राधान्यं प्रतिपादितम्। अत्रोद्धृतशारदातिलकवचनानुसारं शिव-ब्रह्म-नारायणा यथाक्रमं ज्ञानशक्तीच्छाशक्तिक्रियाशक्तिस्वरूपाः। शक्तिविरहिता देवा न किमपि कर्तुं समर्थाः; यतो हि शक्त्यैव सृष्टिप्रक्रियायामुत्पत्तिपालनसंहारादिकं सर्वविधं कार्यजातं भवतीति। तद्यथा कुब्जिकातन्त्रे प्रथमपटले—

ब्रह्माणी कुरुते सृष्टिं न तु ब्रह्मा कदाचन।
अत एव महेशानि ब्रह्मा प्रेतो न संशयः॥
वैष्णवी कुरुते रक्षां न तु विष्णुः कदाचन।
अत एव महेशानि विष्णुः प्रेतो न संशयः॥
रुद्राणी कुरुते ग्रासं न तु रुद्रः कदाचन।
अत एव महेशानि रुद्रः प्रेतो न संशयः॥
ब्रह्मविष्णुमहेशाद्या जडाश्चैव प्रकीर्तिताः।
प्रकृतिं च विना देवि सर्वकार्याक्षमा ध्रुवम्॥ इति।

अथ चात्र परिच्छेदे शब्दब्रह्मोत्पत्तिः सुविशदं निरूपिता। तत्र प्रसङ्गतो ब्रह्मणो द्वैविध्यमपि निरूपितम्। तद्यथाऽत्रोद्धृते श्रीमद्भागवते षष्ठस्कन्धे षोडशाध्याये—

अहं सर्वाणि भूतानि भूतात्मा भूतभावनः।
शब्दब्रह्म परं ब्रह्म ममोभे शाश्वती तनुः॥

शब्दब्रह्म प्रणवरूपम्, यथोक्तं श्रीमद्भगवद्गीतायाम्—

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन्।
यः प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिम्॥ इति।

द्वितीये परिच्छेदे शब्दार्थस्वरूपब्रह्मवर्णनं गर्भाक्षरजातजगद्वर्णनञ्च कृतम्। अत्र शब्दा नित्या अनित्याः प्रसिद्धाश्चेति मतत्रयम्। तत्र पूर्वमते शब्दब्रह्मेति सुष्ठूक्तम्। स्फोटवादनिरूपणे वर्णस्फोटात् पदस्फोटस्तस्मादर्थप्रतिपत्तिरित्थञ्च क्रमयौगपद्याभ्यां पदेभ्यो वाक्यार्थानुपपत्त्या पदस्फोटव्यञ्जिताद् वाक्यस्फोटाद् वाक्यार्थप्रतीतिरित्यादि विशदं विविच्य 'शब्दं विनार्थो जडः प्रतिपत्तुमशक्यः कस्तं प्रतिपादयिष्यति—इत्येवमर्थं विना शब्दोऽपि जडः प्रतिपादयितुमशक्तः कं स बोधयिष्यतीति तेन शब्दार्थरूपविशिष्टस्य शब्दब्रह्मत्वमवधारितम्' इत्यादिरूपेण शब्दब्रह्मणो विवेचनं कृतम्। ततश्च षट्त्रिंशत्तत्त्वनिरूपणप्रसङ्गे कञ्चुकलक्षणम्, पाशाष्टकम्, शिवजीवयोरैक्यम्, विष्णुशिवशक्तीनां पञ्चाशन्मूर्त्तिनिरूपणम्, कलोत्पत्तिः, औषधिप्रयोजनम्, परमब्रह्मनिरूपणञ्च कृतम्। ततश्चापौरुषेयाणि वेदवाक्यानीति वेदे कर्तुरभावाद्वेदस्य नित्यता दर्शिता, तद्यथा बृहन्नीलतन्त्रे चतुर्थपटले—

वेदं ब्रह्मेति साक्षाद्वै जानीहि नगनन्दिनि।
स्वयं प्रवर्तते वेदस्तत्कर्ता नास्ति सुन्दरि॥
स्वयम्भुवे भगवता वेदो गीतस्तथा पुरा।
शिवाद्या ऋषिपर्यन्ताः स्मर्तारोऽस्य न कारकाः॥
प्रकाशका भवन्त्येव कृष्णाद्यास्त्रिदिवौकसः॥ इति।

एतदनन्तरञ्च वर्णतो नानाशास्त्रोत्पत्तिः, राशिसृष्टिनिरूपणम्, राश्यधिपकथनम्, राशिचक्रवर्णनम्, वर्णतो नक्षत्रसृष्टिः, स्वीयनक्षत्रवृक्षक्षेदननिषेधप्रभृतयो विषयाः सुविशदं निरूपिताः।

तृतीये परिच्छेदे देहसृष्टिनिरूपणप्रसङ्गे लवादिमाननिरूपणम्, मुहूर्त्तदिनरात्रिमासवत्सरमानम्, ब्रह्मदिनादिवर्णनम्, तत्त्वसृष्टिः, पञ्चभूतोत्पत्तिलयप्रकारः, भूतमण्डलम्, भूतस्वरूपम्, पञ्चीकरणम्, उद्भिदाद्युत्पत्तिप्रभृतयो विषया विवेचिताः। ततश्च—

पापात्मा पितृदौहित्रमातृद्वेषी तु यूथिका।
पुत्रद्वेषी तु वरुणः कम्पदूषकनाशकः॥
भूहर्त्ता कोद्रवो देवि तीर्थद्वेषी तु चम्पकः।
भार्यायाः केशनिर्वापे दूर्वा भवति शङ्करि॥

इत्याद्यत्रोद्धृतमत्स्यसूक्तस्य सप्तविंशतिपटलान्तर्गतवचनानुसारं पापकर्माचरणे प्रेत्य स्थावरयोनिप्राप्तिः सविस्तरं प्रतिपादिता। अथ च पापभेदाज्जलत्वादिप्राप्तिः, तत्तत्पापप्रायश्चित्तम्, कृमिकीटपतङ्गाद्युत्पत्तिः, जरायुजाण्डजमनुष्याद्युत्पत्तिनिरूपणानन्तरं मनुष्यत्वप्राप्तिप्रशंसा सुविशदं कृताऽस्ति, यथाऽत्रोद्धृते विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले—

मनुष्यसदृशं जन्म कुत्रापि नैव विद्यते।
देवताः पितरः सर्वे वाञ्छन्ति जन्म मानुषम्॥
दुर्लभो मानुषो देहः सर्वदेहेषु सर्वदा।
तस्माच्च मानुषं जन्म एतदुक्तं सुदुर्लभम्॥
तत्रापि संशयच्चेता विशेषेण तु पार्वति।
मन्त्रतन्त्ररतः पुंसां सोऽपि चेदतिदुर्लभः॥
तत्रागमविदः श्रेष्ठाः सर्वदेहेषु पूजिताः।
तत्रापि साधकः श्रेष्ठः सर्वतन्त्रेषु गोपितः॥

इत्थं मनुष्यत्वप्राप्तिप्रशंसाप्रसङ्गे साधकस्यान्यतमं वैशिष्ट्यं निरूपितम्। ततश्च जन्ममृत्युप्रकारविषयकचण्डिकाप्रश्नस्योत्तररूपेण भगवता शङ्करेण प्रतिपादितं यत्—

इह यत्क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते।
जीवस्तृणजलौकेव देहाद्देहान्तरं व्रजेत्॥
सम्प्राप्य चतुरं देहं देहं त्यजति पूर्वकम्॥

ततश्च महाविद्याप्रसादेन मोक्षप्राप्तिनिरूपणानन्तरं समग्रसृष्टेः प्रकृतौ विलीनत्वं प्रतिपादितम्, तद्यथाऽत्रोद्धृतनिर्वाणतन्त्रस्य तृतीयपटलान्तर्गतं वचनम्—

तोयात्तु बुद्बुदं जातं यथा तोये विलीयते।
प्रकृत्या जायते सर्वं पुनस्तस्यां प्रलीयते॥
ब्रह्मविष्णुशिवा देवि जायन्ते प्राकृताद् ध्रुवम्।
तथा प्रलयकाले तु प्रकृत्यां लुप्यते पुनः॥ इति।

चतुर्थे परिच्छेदे अन्नमयकोषात्मकमनुष्यदेहनिरूपणप्रसङ्गे प्रथमतो देहसृष्ट्या गर्भोत्पत्तिप्रकारो वर्णितः। तत्र गर्भप्रकारे पुमान् स्त्री नपुंसको वेति स्थितिज्ञानार्थमुद्धृतं शारदातिलकवचनं यथा—

रक्ताधिका भवेन्नारी भवेद्रेतोऽधिकः पुमान्।
उभयोः समतायां तु नपुंसकमिति स्थितिः॥

अथ च मातृकाभेदतन्त्रवचनं यथा—

पुरुषस्य तु यच्छुक्रं शक्तेस्तस्याधिकं यदि।
तदा कन्यां विजानीयाद् विपरीते पुमान् भवेत्॥
उभयोस्तुल्यशुक्रेण क्लीबं भवति निश्चितम्॥

इत्यादिरूपेण गर्भप्रकारनिरूपणानन्तरं शुक्रशोणिताद्युत्पत्तिः, देहसृष्टौ धातुनिरूपणम्, इन्द्रियेन्द्रियार्थश्च विवेचितः, ततश्च इन्द्रियाणां

गुणनिरूपणं कृतमत्रोद्धृते विश्वसारे प्रथमपटले—

इन्द्रियाणां गुणान् वक्ष्ये शृणुष्व कमलानने ।
चक्षुषो रूपमाख्यातं कर्णयोः शब्दमेव च ॥
गन्धस्तु नसि विज्ञेयस्त्वचि स्पर्श उदाहृतः ।
आदानं भुजयुग्मेषु जिह्वायां रस उच्यते ॥
गुह्ये विसर्गो विज्ञेय आनन्दः स्यादुपस्थके ।
गमनं पादयुग्मे च कथनं मुखपङ्कजे ॥

एतदनन्तरं पञ्चविंशतितत्त्वनिरूपणम्, पञ्चभूतोद्भवास्थ्यादिवर्णनम्, जन्तुलक्षणम्, द्विसप्ततिसहस्रनाड्युत्पत्तिनिरूपणम्, नाडीनां स्थितिप्रकारश्च सुविशदं वर्णितः। ततश्चास्थ्याद्युत्पत्तिनिरूपणप्रसङ्गेऽत्रोद्धृताध्यात्मविवेके अस्थ्यादीनां संख्या निरूपिताऽस्ति, यथा—

अस्थ्नां शरीरे संख्या स्यात् षष्टियुक्तं शतत्रयम् ।
त्रीण्येवास्थिशतान्यत्र धन्वन्तरिरभाषत ॥
द्वे शते त्वस्थिसन्धीनां स्यातामत्र दशोत्तरे ।
पेशीस्नायुशिरासन्धिसहस्त्रद्वितयं मतम् ॥
नव स्नायुशतानि स्युः पञ्च पेशीशतान्यपि ।
अधिका विंशतिः स्त्रीणां स्तनयोर्दिग्दिगीरिता ॥
शिराधमनिकानान्तु लक्षाणि नवविंशतिः ।
सार्द्धानि स्युर्नवशती षट्पञ्चाशद्युता तथा ॥ इति।

पञ्चमे परिच्छेदे मनुष्यजन्मनिरूपणप्रसङ्गे प्रथमतो वायुप्रकरणं विवृतम्, तत्र च प्राणापानसमानोदानव्यानात्मकशरीरस्थवायुनिरूपणं कृतं विद्यते, अथ च धनञ्जयवायुतो गर्भसञ्चारो भवतीत्यपि प्रतिपादितम्, तद्यथाऽत्रोद्धृतं प्रपञ्चसारकृद्वचनम्—

धनञ्जयाख्यो देहेऽस्मिन् कुर्याद्बहुविधान् श्वसान्।
स तु लौकिकवायुत्वान्मृतं च न विमुञ्चति॥

अत एव विश्वसारे—

मैथुनं चेच्छति यदा मैथुनञ्च तदा चरेत्।
काले धनञ्जयो वायुर्बीजं गर्भे च सञ्चयेत्॥
निधायानिलमार्गे च पुनरेव प्रवेशयेत्॥ इति।

एतदनन्तरं दशाग्निनिरूपणम्, शरीरकोषविवरणे च मज्जामयोऽस्थिमयः स्नायुमयश्चर्ममयो मांसमयो रक्तमयश्चेति ये षट्कोषास्तन्त्रविद्भिरुक्तास्ते तु वेदान्तविद्भिरन्नमयकोषान्तर्गतत्वेनैव पर्यवसिताः। अधिकास्तु प्राणमय-विज्ञानमय-मनोमयाऽऽनन्दमयेति चत्वार उक्ताः। अतो दशकोषात्मकोऽयं देह इति प्रतिपादितम्। ततश्च गर्भस्थजन्तोरवस्थादिविवृतिः, इन्द्रियेषु पञ्चभूतस्थितिप्रकारः, देहे चतुर्दशभुवनस्थानादिनिरूपणपूर्वकं शरीरे तीर्थादीनां स्थितिर्निरूपिता। अन्ते च गर्भतो जीवनिःसरणप्रकारः, कुण्डलीतो वर्णोत्पत्तिप्रकारः, जन्तोरेकादशावस्थानिरूपणम्, ततश्च मरणानन्तरं स्वकर्मानुसारेण स्वर्गादिप्राप्तिरुपवर्णिता। प्रसङ्गे चात्र आशुविनाशिनः कथं कर्मणोऽमुत्र भोग इति सन्देहस्य निरसनाय सदृष्टान्तमुक्तमत्रोद्धृते कुलार्णवतन्त्रे पञ्चमखण्डे प्रथमोल्लासे—

इह यत्क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते।
सिक्तमूलस्य वृक्षस्य फलं शाखासु दृश्यते॥ इति।

षष्ठे परिच्छेदे वर्णोत्पत्तिविचारप्रसङ्गे प्रतिपादितमस्ति यद् मुखश्रोत्रमार्गस्यावैषम्यादनैर्मूल्याद्धेतोर्यदा सा कुण्डली अविशदाक्षरमविस्पष्टमक्षरं यत्राव्यक्ते ध्वनौ प्रलपति, अर्थात् कलभाषणादिकं करोति तदा मूलाधारे विष्वनति शब्दायते सुषुम्नां च मुहुर्वेष्टत इति। ततश्च कुण्डलिन्याः स्वरूपं सुविशदतया निरूपितम्, तत्र—

द्विचत्वारिंशता मूले गुणिता विश्वनायिका ।
सा प्रसूते कुण्डलिनी शब्दब्रह्ममयी विभुः ॥
शक्ति ततो ध्वनिस्तस्मान्नादस्तस्मान्निबोधिका ।
ततोऽर्द्धेन्दुस्ततो बिन्दुस्तस्मादासीत् परा ततः ॥

मूले मूलाधारे द्विचत्वारिंशता गुणिता विश्वनायिका कुण्डलिनी अनेन क्रमेण अकारादिसकारान्तां द्विचत्वारिंशदात्मिकां भूतलिपिमन्त्रात्मिकां वर्णमालिकां सूते— इत्यर्थः। इत्थमक्षरोत्पत्तिक्रमनिरूपणानन्तरं पञ्चाशत्कामनामानि, कामशक्तिनामानि, पञ्चाशद्गणेशनामानि, गणेशशक्तिनामानि, एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालनामानि निरूपितानि। ततो वैखरीसृष्टिनिरूपणम्, शिक्षाशास्त्रदिशा वर्णानामुच्चारणस्थानादिकञ्च सविस्तरं प्रतिपादितम्। तत्प्रसङ्ग एव वरदातन्त्रानुसारं वर्णोच्चारप्रकारो विवेचितः। अथ च—

ह्रस्वः स्वरेषु पूर्वोक्तः परो दीर्घः क्रमादिमे ।
शिवशक्तिमयास्ते स्युर्बिन्दुसर्गावसानकाः ॥

इत्याद्यत्रोद्धृतशारदातिलकानुसारं वर्णानां शिवशक्त्यात्मकत्वं ह्रस्वदीर्घत्वादिनिरूपणञ्च कृतम्। ततः शिवशक्तिसमवयाद् बिन्दोः कारणाद् यतो मातृका उद्भूतास्ततः कारणात् पञ्चपञ्चविभागतो वर्णाः पञ्चभूतात्मका जाता इति रूपेण वर्णानां पञ्चभूतात्मकता प्रतिपादिता।

सप्तमे परिच्छेदे—

शृणु तत्त्वमकारस्य अतिगोप्यं वरानने ।
शरच्चन्द्रप्रतीकाशं पञ्चकोणमयं सदा ॥

इत्यारभ्य—

क्षकारं शृणु चार्वङ्गि कुण्डलीत्रयसंयुतम् ।
चतुर्वर्गमयं वर्णं पञ्चदेवमयं सदा ॥

पञ्चप्राणात्मकं वर्णं त्रिशक्तिसहितं सदा ।
त्रिबिन्दुसहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ॥
शरच्चन्द्रप्रतीकाशं हृदि भावय सुन्दरि ॥

इत्यन्तमत्रोद्धृतयोः कामधेनुतन्त्र-वर्णोद्धारतन्त्रयोरनुसारम् अकारादि-क्षकारान्तसर्ववर्णलेखनप्रकार उपवर्णितः। ततस्तत्रसङ्ग एव भूमौ वर्णलेखनादिनिषेधः, लेखनीकरणशुभाऽशुभज्ञानम्, पुस्तकमानम्, पुस्तकवेधः, पुस्तककरणपत्रफलमित्यादिविषया विवेचिताः।

अष्टमे परिच्छेदे च—

ॐकारो वर्त्तुलस्तारो वामश्च हंसकारणम् ।
मन्त्राद्यः प्रणवः सत्यं बिन्दुशक्तिस्त्रिदैवतम् ॥

इत्यारभ्य—

क्षः कोपस्तुम्बुरुः कालो रुक्षः संवर्त्तकः परः ।
नृसिंहो विद्युता माया महातेजा युगान्तकः ॥
परात्मा क्रोधसंहारौ बलान्तो मेरुवाचकः ।
सर्वाङ्गः सागरः कामः संयोगान्त्यस्त्रिपूरकः ॥
क्षेत्रपालो महाक्षोभो मातृकान्तानलक्षयः ।
मुखं कव्यवहानन्ता कालजिह्वा गणेश्वरः ॥
छायापुत्रश्च सङ्घातो मलयश्रीर्ललाटकः ॥

इत्यन्तं वर्णाभिधाननिरूपणं सुविशदतया प्रतिपादितम्। नवमे परिच्छेदे आम्नायभेदनिरूपणप्रसङ्गे प्रथमतया चतुर्वर्गप्रदत्वान्मन्त्रप्रकरणं निरूपितम्। ततश्च पृथिव्यां तन्त्रावतरणप्रकारो गायत्रीतन्त्रानुसारमुपवर्णितः। तत्र महाविद्यादीनां मातृकावर्णभेदेभ्यः सर्ववर्णोत्पत्तिः, अथ च—'परमशिवभट्टारकः श्रुत्यष्टादशविद्याः सर्वाणि दर्शनानि च लीलया तत्तदवस्थापन्नः प्रणीय सविमत्या भगवत्या स्वात्माविभिन्नया पृष्टः पञ्चभिर्मुखैः पञ्चाम्नायान् परमार्थस्वरूपान् प्रणिन्ये' इति

कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकाधृततापन्यनुसारं पञ्चाम्नायादिभेदवर्णनं तत्त्वनिरूपणं भट्टारकशब्दव्युत्पत्त्यादिविवेचनम्, ततश्चाष्टादशविद्या-चतुर्वेदोपवेदाङ्गाद्युत्पत्तिनिरूपणं कृतम्। तत्र शैवपाशुपतादिशास्त्रोत्पत्तिः, ततश्च स्वच्छन्दभैरवानुसारं महेश्वरः पञ्चभिर्मुखैरीशान-तत्पुरुष-वामदेवाघोरसद्योजातस्वरूपैः पञ्चाम्नायान् पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरनिरुत्तरान् सर्वेषां देवानां तत्तत्प्रकरणस्वरूपान् समवतारयदिति विविच्य समयाचारतन्त्रद्वितीयपटलोक्तपद्धत्या षडाम्नायाः पूर्वपश्चिमोत्तर-दक्षिणोर्ध्वाधराम्नायाः सुविशदतया विवृताः। तत्राम्नायभेदेनाचार-भेदनिरूपणानन्तरम्—

न वेदः प्रणवं त्यक्त्वा मन्त्रो वेदसमुत्थितः ।
तस्माद्वेदपरो मन्त्रो वेदाङ्गश्चागमः स्मृतः ॥

इत्याद्यत्रोद्धृतमेरुतन्त्रानुसारं तन्त्राणां वेदाङ्गत्वादि विवेचितम्। ततश्च कामसूत्र-नटमुद्रा-शिल्पाश्व-गज-रत्न-श्येनपरीक्षास्त्रनिर्माण-स्थापत्य-केरलि-स्वर-शकुन-राजनीति-काव्यालङ्कारप्रभृतीनां सामान्यशास्त्रत्वं प्रतिपाद्य भागवतलक्षणं विवृतम्। ततो शारदातिलकद्वितीयपटलानुसारं मातृकावर्णभेदेभ्यः सर्वमन्त्रोत्पत्तिः, द्विविधमन्त्रजातिविवेचनम्, प्रयोग-विशेषसिद्ध्यर्थञ्च मन्त्राणां त्रैविध्यनिरूपणम्, पुंनपुंसकादिभेदाः, कर्मभेदे स्त्रीनपुंसकमन्त्रप्राशस्त्यादिनिरूपणमन्ते च सुप्तप्रबुद्धमन्त्राणां लक्षणं प्रयोगनिषेधादिविषयाश्च सुविशदतया प्रतिपादिताः।

दशमे परिच्छेदे मन्त्राणां छिन्नादिदुष्टावस्थाः, छिन्नादिमन्त्राणां लक्षणानि, मन्त्रशोधनस्यावश्यकत्वम्, मन्त्रशोधनप्रकारः, तत्र महामुद्रा-निरूपणम्, ततश्च योनिमुद्राया सुविशदं विवेचनं कृतम्। प्रसङ्गेऽस्मिन्नत्रोद्धृते कुब्जिकातन्त्रे षष्ठपटले योनिमुद्राबन्धो निर्दिष्टः, यथा—

निशीथे मुक्तकेशस्तु नग्नः शक्तिसमन्वितः ।
चिन्तयेदिष्टदेवीं च योगिनां योगरूपिणीम् ॥
गुह्यदेशे वामपादगुल्फं संयोजयेत् सुधीः ।
शरीरं च स्थिरीकृत्य जिह्वायां तालुकं न्यसेत् ॥

नासाग्रं नेत्रयुक्तं च कर्तव्यं च महेश्वरि ।
कण्ठासनं तथा कृत्वा चिन्तयेदूर्ध्ववाहिनीम् ॥
भुजङ्गरूपिणीं देवीं मूलाधारनिवासिनीम् ॥

इत्थञ्च मुद्राबन्धमुक्त्वा मुद्राया महनीयं महत्त्वमुपवर्णितम्। अथ च योनिमुद्राकरणाशक्तौ भूतलिप्यादिना मन्त्रदोषशान्तिः, भूतलिप्या ऋष्यादिन्यासः, षडङ्गन्यासादिकम्, ध्यानम्, भूतलिपेः प्राणप्रतिष्ठा, भूतलिपिन्यासक्रमः, पूजाक्रमादिविषयांश्च निरूप्य भूतलिप्याः प्रयोगफलमुपवर्णितम्, यथा—

इत्थं यः पूजयेन्मन्त्री श्रीभूतलिपिदेवताम् ।
श्रीवाण्योः स भवेद्भूमिर्देवैरप्यभिनन्द्यते ॥
कमलैरयुतं हुत्वा राजानं वशमानयेत् ।
उत्पलैर्जुह्वतस्तद्वन्महालक्ष्मीः प्रजायते ॥
पलाशकुसुमैर्हुत्वा वत्सरेण कविर्भवेत् ।
वाजी लवणहोमेन वनितां वशमानयेत् ॥ इत्यादि।

एतदनन्तरञ्च मन्त्राणां दोषशान्त्यर्थं दशसंस्काराणां निरूपणं कृतम्। अथ चान्ते बीजाभिधानकोशः सुष्ठु निरूपितः।

द्वितीये **धर्मकाण्डे** प्रथमे परिच्छेदे गर्भाधानादिविवाहपर्यन्ता दशसंस्कारा निरूपिताः। तत्र संस्कारावश्यकत्वादिकं निरूपितमत्रोद्‌धृते महानिर्वाणतन्त्रे नवमोल्लासे—

संस्कारेण विना देवि देहशुद्धिर्न जायते ।
नासंस्कृतोऽधिकारी स्याद् दैवे पैत्र्ये च कर्मणि ॥
अतो विप्रादिभिर्वर्णैः स्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रिया ।
कर्तव्या सर्वथा यत्नैरिहामुत्र हितेप्सुभिः ॥

अथ च संस्काराणां परिगणनमपि तत्रैव—

बीजसेकः पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा।
जातनाम्नो निष्क्रमणमन्नाशनमतः परम्॥
चूडोपनयनोद्वाहाः संस्काराः कथिता दश।
शूद्राणां शूद्रभिन्नानामुपवीतं न विद्यते॥
तेषां नवैव संस्कारा द्विजातीनां दश स्मृताः॥

शूद्रभिन्नानां शूद्रप्रकाराणामधमशूद्रकैवर्त्तादीनामित्यर्थः। तत्रादावृतुसंस्कारः, ततश्च गर्भाधान-पुंसवन-सीमन्तोन्नयन-जातकर्म-निष्क्रमणान्नप्राशन-चूडाकरण-संस्काराः सविधि विवेचिताः। ततश्च दैवपैत्र्याधिकारित्वसम्पादनार्थमुपनयनसंस्कारविधिर्वर्णितः, तत्र यज्ञसूत्रपरिमाणम्, यज्ञसूत्रकर्त्तनप्रकारः, ग्रन्थिप्रकारप्रभृतयो विषया विवेचिताः। एतत्प्रसङ्ग एवास्य जीवन्यासोऽपि निरूपितः —

यज्ञसूत्रं करे कृत्वा दक्षिणे द्विजसत्तमः।
गायत्रीं प्रथमं जप्त्वा प्रणवं प्रजपेच्छतम्॥
गायत्रीं पुनरुक्त्वा वै वामस्कन्धे निवेशयेत्।
जीवन्यासं विना देवि यज्ञसूत्रं च सूत्रवत्॥

एतदनन्तरं यज्ञोपवीतादिधारणविधिर्वर्णितः। ततश्च—

अदारस्य गतिर्नास्ति सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः।
सुरार्चनं महायज्ञं हीनभार्यो विवर्जयेत्॥

इत्याद्यत्रोद्धृतमत्स्यसूक्तस्यैकत्रिंशत्पटलान्तर्गतवचनानुसारं दारपरिग्रहस्यावश्यकत्वं प्रतिपाद्य तत्रैव—

सवर्णा ब्राह्मणी या तु धर्मपत्नी च सा स्मृता।
असवर्णा च या भार्या कामपत्नी तु सा स्मृता॥

इत्यनेन पत्न्या द्वैविध्यं प्रतिपादितम्। संन्यासिनां कृते तु नास्ति दारपरिग्रहस्यावश्यकत्वमित्यपि तत्रैव प्रतिपादितम्—

संन्यासमथवा कार्यं तृतीयं नोपपद्यते ॥ इति।

तदनन्तरञ्च विवाहविधिर्वर्णितः। ततो दशविधानां संस्काराणां प्रयोगो निरूपितः। तत्र गर्भाधानप्रयोगः, पुंसवनप्रयोगः, तत्र पञ्चामृतप्रयोगः, सीमन्तोन्नयनप्रयोगः, जातकर्मप्रयोगः, षष्ठेऽष्टमे वा मासि नामकरणप्रयोगः, चतुर्थे षष्ठे वा मासि निष्क्रमणप्रयोगः, षष्ठेऽष्टमे वा मासि अन्नप्राशनप्रयोगः, तृतीये पञ्चमे कुलाचारप्राप्ते वा वर्षे चूडाकरणप्रयोगः, गर्भाष्टमेऽष्टमेऽब्दे वा उपनयनप्रयोगः, ततश्च विवाहप्रयोगो यथाशास्त्रमुपवर्णितः।

द्वितीये परिच्छेदे गुरुप्रकरणं समग्रतया विवेचितम्। तत्रादौ गुरुलक्षणादिकं निरूपितम्। यथाऽत्रोद्धृते विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले—

सर्वशास्त्रपरो दक्षः सर्वशास्त्रार्थवित्सदा ।
सुवचाः सुन्दरः स्वाङ्गः कुलीनः शुभदर्शनः ॥
जितेन्द्रियः सत्यवादी ब्राह्मणः शान्तमानसः ।
पितृमातृहिते युक्तः सर्वकर्मपरायणः ॥
आश्रमी देशस्थायी च गुरुरेवं विधीयते ॥

इत्यादिना गुरोर्लक्षणं निरूप्य कुलीनगुरुप्रशंसादिकं च विधाय गुरुनाथाचार्यशब्दानां व्युत्पत्तिः प्रतिपादिता, यथाऽत्रोद्धृते कुलार्णवे पञ्चमखण्डे सप्तदशोल्लासे—

गुह्यागमार्थतत्त्वानुसन्धानाद्बोधनादपि ।
रुद्रादिदेवरूपत्वाद् गुरुरित्यभिधीयते ॥
श्रीमोक्षज्ञानदातृत्वान्नादब्रह्मात्मबोधनात् ।
स्थगितज्ञानचिह्नत्वात् श्रीनाथः कथितः प्रिये ॥
स्वयमाचरते शिष्यानाचारे स्थापयत्यपि ।
आचिनोति हि शास्त्रार्थानाचार्यस्तेन कथ्यते ॥

चराचरसमासन्नमध्यापयति यः स्वयम् ।
यमादियोगसिद्धत्वादाचार्य इति कथ्यते ॥

ततश्च गुरुविशेषलक्षणादिकं निरूप्य गुरोर्माहात्म्यमुद्दिश्यात्रोद्‌धृते रुद्रयामले उत्तरखण्डे प्रथमपटले यदुक्तम्, तत्संक्षिप्तं निर्दिश्यते—

गुरुमूलं जगत्सर्वं गुरुमूलं परं तपः ।
गुरोः प्रसादमात्रेण मोक्षमाप्नोति सद्वशी ॥

अथ चान्यतन्त्रोक्तमपि गुरोर्माहात्म्यमत्रोपवर्णितमस्ति। ततः शास्त्रे गुरोरावश्यकत्वम्, गुरुमन्त्रदेवतानामैक्यम्, गुरुतुष्ट्यादिफलम्, गुरुशब्दोच्चारणफलम्, गुरुशरीरे ब्रह्मादीनां स्थितिः, गुरुतृप्तौ जगत्तृप्तिनिरूपणम्, सर्वेभ्यो गुरोराधिक्यम्, गुरुपूजने जगत्पूजनवर्णनम्, दीक्षाशिक्षादिभेदेन द्विविधगुरुनिरूपणम्, गुरुभेदनिरूपणम्, तत्त्वज्ञगुरुकरणम्, स्त्रीगुरुलक्षणादिकम्, गुरौ कर्तव्ये वर्जनीयानि, त्याज्यगुरुनिरूपणप्रभृतयो विषयाः सुविशदं विवेचिताः। ततश्च शिष्यलक्षणं विवेचितम्, यथाऽत्रोद्‌धृतकुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकायाम्—

चतुर्भिराद्यैः संयुक्तः श्रद्धावान् सुस्थिराशयः ।
अलुब्धः स्थिरगात्रश्च प्रेक्षाकारी जितेन्द्रियः ॥
आस्तिको दृढभक्तिश्च गुरौ मन्त्रे च दैवते ।
एवंविधो भवेच्छिष्यस्त्वितरो दुःखकृद् गुरोः ॥

इत्यादिना शिष्यलक्षणं प्रतिपाद्य वर्जनीयशिष्यलक्षणम्, वर्ज्यशिष्यकरणनिन्दा, शिष्यकर्तव्याकर्तव्यादिविषयाः सुनिपुणं विवृताः। ततो गुर्वाज्ञापालनविधिः, गुरोराज्ञालङ्घने दोषादिकञ्च विविच्य—

गुरुं दुष्कृत्य रिपुवन्निर्गत्य परिवादतः ।
अरण्ये निर्जने देशे स भवेद् ब्रह्मराक्षसः ॥

इत्यादिना गुर्वनिष्टकरणे दोषाः प्रतिपादिताः। ततश्च गुरुनिन्दाश्रवणे महान् दोषो भवतीति प्रतिपादितमत्रोद्‌धृते रुद्रयामले पूर्वखण्डे चतुर्दशपटले—

गुरोर्निन्दां च पैशुन्यं यः श्रृणोति दिनान्तरे।
तस्य तद्दिनजां पूजां न तु गृह्णाति सुन्दरी॥

अस्य प्रतीकारः प्रतिपादितोऽत्रोद्धृते कुलार्णवे द्वादशोल्लासे—

यत्र श्रीगुरुनिन्दा स्यान्निधाय श्रवणे स्वके।
सद्यस्तस्माद् विनिष्क्रमेद् दूरं न श्रवणं यथा॥
गुरोर्नाम स्मरेत्पश्चाच्छ्रवणे सा प्रतिक्रिया॥

तदनन्तरं गुरुसन्ततित्यागादिनिषेधः, गुर्वादिमानप्रकारः, गुरुकुलपूजाक्रमः, गुरुदर्शनदिनप्रशंसा, गुरुपूजां विना इष्टपूजायां दोषः, गुरुप्रणामादिफलम्, गुरुपादरजो मस्तके धारणफलमित्यादिविषयाः सविस्तरं प्रतिपादिताः।

तृतीये परिच्छेदे दीक्षादौ गुरुशिष्यमन्त्राणां नाडीनक्षत्रविचारोऽवश्यकरणीय इति विविच्य दीक्षायां चक्रादिविचारः, तत्र मण्डपार्थं भूमिपरीक्षा, ब्राह्मण्यादिभूमिज्ञानम्, शुभभूमिकथनम्, मध्यमाधमभूमिनिरूपणम्, शल्योद्धारादिविषयाश्च विविधतन्त्रग्रन्थदृशा विवेचिताः। अथ च मण्डपकरणमपि विवेचितमत्रोद्धृते विश्वसारे द्वितीयपटले—

दीक्षार्थं मण्डपं कुर्यात्सुन्दरं सुमनोहरम्।
नानावर्णैश्चित्रवर्णैश्चित्रितं सुमनोहरम्॥
भित्तिस्तम्भादिसर्वेषु स्वर्णरत्नविभूषितम्।
नानावर्णैश्चित्रवर्णैश्चित्रितं मणिमण्डपम्॥
वितानपत्रशालप्यैरलङ्कुर्याद्विधानतः।
पताकाभिर्ध्वजं कुर्याच्चतुर्दिक्षु मनोहरम्॥
अष्टौ कुम्भानष्टदिक्षु मण्डपं रचयेत्सुधीः॥

इत्यादिप्रकारेण तोरणकरणान्तं मण्डपादिकरणं विवेचितम्। ततश्चाङ्कुरार्पणादिकं निरूप्य मण्डलकरणम्, अस्य मार्जनप्रकारादिकं चैतत् सर्वं निरूपितमस्ति।

चतुर्थे परिच्छेदे प्रथमतो दीक्षाशब्दव्युत्पत्तिः प्रतिपादिताऽस्ति, यथा—

ददाति शिवतादात्म्यं क्षिणोति च मलत्रयम् ।
अतो दीक्षेति सम्प्रोक्ता दीक्षातन्त्रार्थवेदिभिः ॥ इत्यादि।

ततश्च दीक्षामाहात्म्यं विविधतन्त्रग्रन्थानुसारं प्रतिपादितम्, यथाऽत्रोद्धृते रुद्रयामले पूर्वखण्डे तृतीयपटले—

देवि दीक्षाविहीनस्य न सिद्धिर्न च सद्गतिः ।
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गुरुणा दीक्षितो भवेत् ॥
विचारं चक्रसारस्य करणीयमवश्यकम् ।
अदीक्षितोऽपि मरणे रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
तस्माद्दीक्षां प्रयत्नेन सदा कुर्याच्च तान्त्रिकीम् ॥

तदनन्तरञ्च दीक्षाप्रशंसा, दीक्षाया अकरणे दोषः, निन्द्यदीक्षानिरूपणम्, दीक्षाविधिः, नामक्रियाभेदेन दीक्षाभेदाः, दीक्षाफलम्, एतत्सर्वं विवेचितम्। ततश्च सविस्तरमधिवासविधिर्वर्णितः। ततः समन्त्रात्मकोऽङ्कुरारोपणप्रयोगो निरूपितः, अन्ते च समन्त्रकोऽधिवासप्रयोगोऽपि सविस्तरं प्रतिपादितः।

पञ्चमे परिच्छेदे दीक्षाप्रकरणं विविच्य अङ्कुरारोपणानन्तरं कर्तव्यमुपदिष्टम्, यथाऽत्रोद्धृते विश्वसारे द्वितीयपटले—

मातृकाः पूजयेत्तत्र गौर्याद्याः सर्वसम्मताः ।
गणेशाद्याः पूजयेत्ताः क्षमस्वेति क्षमां वदेत् ॥
वसोर्धारा तदा देया सर्वविघ्नविनाशिनी ।
पूजयेत्परया भक्त्या राजोपरिचरं बुधः ॥

ततश्च—

तथा नान्दीमुखश्राद्धं कुर्याच्च विधिनामुना ।
पितरं पितामहं चैव तथैव प्रपितामहम् ॥

जीवे पितरि तच्छ्राद्धं कुर्यात्तत्पितृपूर्वकम्।
मातामहं प्रमातामहं वृद्धप्रमातामहं ततः॥
षट्पिण्डान् प्रक्षिपेद्देवि तानुपास्य सुसाधकः।
नामगोत्रानुरूपेण श्राद्धं कुर्याद्विधानतः॥
देवतापूर्वकं श्राद्धं कुर्यान्नान्दीमुखं ततः॥

इत्यादिना वृद्धिश्राद्धादिकं सुविशदतया विवेचितम्। ततः पञ्चदेवपूजा, ग्रहपूजा, ग्रहमन्त्रोद्धारः, ग्रहपूजाक्रमः, ग्रहपुरश्चरणादिकम्, ग्रहदानादिकम्, एतत्सर्वं विविच्य—

'ॐ ह्रां ह्रीं सौः मे शिरः पातु श्रीसूर्यग्रहभूपतिः'।

इत्यारभ्य—

'ॐ फौं फां फौः सः शिखी पातु सर्वाङ्गमभितोऽवतु'॥

इत्यन्तं ग्रहकवचं निरूप्य दीक्षादौ तिथिपूजा, तिथिध्यानमन्त्रपूजादिकम्, पक्षध्यानादिकम्, तिथिपक्षमन्त्रध्यानादिकम्, तिथिपूजाद्यकरणे दोषाः, इत्येतत्सर्वं सविस्तरमुपवर्णितम्। ततश्च—

पूर्वे पातु सदा नित्या क्रीङ्कारी प्रतिपत्तिथिः।
क्लीङ्कारी पातु मे नित्यं द्वितीया ब्रह्मपूजिता॥

इत्यारभ्य—

ध्यानं मन्त्रं तथा स्तोत्रं कवचं च तथा प्रिये।
कलिकालमतं देवि परतत्त्वं विनिर्गतम्॥
इति ते कथितं देवि सारात्सारं परात्परम्॥

इत्यन्तमत्रोद्धृतवर्णविलासतन्त्रोक्ततिथिकवचानन्तरं कामधेनुतन्त्रोक्तमकारादिहकारान्तवर्णानां ध्यानादिकं सविस्तरमुपवर्णितमस्ति।

षष्ठे परिच्छेदे च प्रथमतो दीक्षादौ पूजाक्रमो निरूपितः। ततो होमादिविधिः, तत्राध्वादिशोधनविधिः, अभिषेकविधिः, अभिषेकफलम्, ततश्च—

ॐ राजराजेश्वरी देवी भैरवी कालभैरवी।
श्मशानभैरवी देवी त्रिपुरानन्दभैरवी॥
त्रिकूटा त्रिपुरा देवी तथा त्रिपुरसुन्दरी।
त्रिपुरेशी महादेवी तथा त्रिपुरकारिका॥
त्रिपुरानन्दिनी देवी तथैव त्रिपुरातनी।
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा॥

इत्याद्यभिषेकमन्त्राः प्रतिपादिताः। ततो ज्ञानप्रदायिनी वर्णदीक्षा, कलावती दीक्षा, संक्षेपदीक्षा, वेधमयी दीक्षा, क्रमदीक्षा, मन्त्रलिखनप्रकारप्रभृतयो विषयास्तन्त्रशास्त्रानुसारं सविधि सविस्तरञ्च विवेचिताः। ततश्च—

यदा तु वैदिकी दीक्षा दीक्षा पौराणिकी तथा।
न स्थास्यति वरारोहे तदैव प्रबलः कलिः॥

इत्यारभ्य—

प्रकटे मद्यमांसादौ निन्दारम्भविवर्जिते।
गूढपानं प्रकुर्वन्ति तदैव प्रबलः कलिः॥

इत्यन्तं प्रसङ्गप्राप्तं प्रबलकलिलक्षणं सुनिपुणं निरूपितम्। अग्रे चात्रैव कलेरुपशमप्रकारो निरूपितो यद् ये कुलाचारं कुर्वन्ति, ये च सत्यपूताः, जितेन्द्रियाः, दयाशीलाः, गुरुशुश्रूषणे युक्ताः, मातृपदाम्बुजेऽनुरक्ताः, भक्ताश्च सन्ति तान् हि कलिर्न बाधत इति। अथ च कलेरेको महान् गुणो वर्तते यत्—

अपरे तु युगे देवि पुण्यपापञ्च मानसम्।
नृणामासीत्कलौ पुण्यं मानसं न तु दुष्कृतम्॥

इत्थं कलेर्गुणा अप्यत्र विवेचिताः। अथ चात्रैव प्रतिपादितमस्ति यदस्मिन् कलौ युगे चतुष्पादो धर्मः पादमात्रमेवास्त्यतः सत्यमाश्रित्यैव सर्वकर्माणि साधनीयानीति, तद्यथा—

कृते धर्मश्चतुष्पादस्त्रेतायां पादहीनकः ।
द्विपादो द्वापरे देवि पादमात्रं कलौ युगे ॥
तत्रापि सत्यं बलवत्तपःखण्डं दयापि च ।
सत्यपादे कृते लोपे धर्मलोपः प्रजायते ॥
तस्मात्सत्यं समाश्रित्य सर्वकर्माणि साधयेत् ॥ इति।

अन्ते च प्रबलेऽस्मिन् कलौ युगे द्विजानां गायत्र्यामेवाधिकारोऽस्तीति प्रतिपादयन् धर्मकाण्डस्य समाप्तिर्निरूपितेति।

तृतीये च **अर्थकाण्डे** प्रथमे परिच्छेदे आचारसप्तकादि-गुरुपङ्क्तिनिरूपणान्तविषया निरूपिताः। तत्र प्रथममाचारसप्तकं विवेचितम्, तत्रापि कौलाचारस्यैव प्राधान्यमस्तीति प्रतिपादितमत्रोद्धृते कुलार्णवे पञ्चमखण्डे, यथा—

सर्वेभ्यश्चोत्तमा वेदा वेदेभ्यो वैष्णवं महत् ।
वैष्णवादुत्तमं शैवं शैवाद्दक्षिणमुत्तमम् ॥
दक्षिणादुत्तमं वामं वामात्सिद्धान्तमुत्तमम् ।
सिद्धान्तादुत्तमं कौलं कौलात्परतरं न हि ॥ इति।

ततश्च वेदाचारो विवृतः, तत्प्रसङ्ग एवेष्टदेवताध्यानादिकं निरूप्य श्रीगुरोर्ध्यानं प्रतिपादितम्, यथा—

सहस्त्रदलपङ्कजे सकलशीतरश्मिप्रभं
वराभयकराम्बुजं विमलगन्धपुष्पोक्षितम् ।
प्रसन्नवदनेक्षणं सकलदेवतारूपिणं
स्मरेच्छिरसि हंसगं तदभिधानपूर्वं गुरुम् ॥

अथ च मानसगन्धाद्यैर्गुरुपूजाक्रमः, कुलवृक्षलक्षणादिकम्, कुलवृक्ष-प्रणामानन्तरं गुरुध्यान-गुरुपादुकामन्त्रोद्धारादिविषयाः सविधि विवेचिताः। अथ च सम्प्रदायक्रमेणाष्टोत्तरशतं सहस्त्रं वा गुरुमन्त्रं जप्त्वा वाग्भवेन

प्राणायामत्रयं कृत्वा गुह्यातीत्यादिना जपं समर्प्य स्तवकवचादिकं पठेत्। स्तवो यथा—

शिरःस्थितसुपङ्कजे तरुणकोटिचन्द्रप्रभं
वराभयकराम्बुजं सकलदेवतारूपिणम् ।
भजामि वरदं गुरुं किरणचारुशोभोज्ज्वलं
प्रकाशितपदद्वयाम्बुजमलक्तकोटिप्रभम् ।। इत्यादि।

ततश्च पादुकापञ्चकस्तोत्रनिरूपणानन्तरमत्रोद्धृतकङ्कालमालिनी-तन्त्रानुसारं गुरुकवचं निरूपितम्। तत्र गुरुमाहात्म्ये प्रतिपादितं यत्—

शिवे रुष्टे गुरुस्त्राता गुरौ रुष्टे न कश्चन ।।

अर्थाद् गुरोः स्थानमेव सर्वोपरि भवति। अतो गुरोः पूजादिकं प्राथम्येन करणीयम्। ततश्च प्रसङ्गप्राप्तं स्त्रीगुरोः स्तोत्रकवचादिकम्, स्त्रीगुरुगीता, गुरुपूजाविधिः, सपत्नीकगुरुपूजादिकम्—इत्येतत्सर्वं सुष्ठुतया प्रतिपादितम्। परिच्छेदस्यान्ते च सिद्धौघ-दिव्यौघ-मानवौघप्रभृति-गुरुपङ्क्तेः सविस्तरं प्रतिपादनं कृतमस्ति।

द्वितीये परिच्छेदे च क्रमप्राप्ते गुरुपूजनप्रसङ्गे प्रतिपादितमस्ति यत् सर्वं गुरवे निवेद्य मनसा गुरोराज्ञां गृहीत्वा मूलाधारकर्णिकान्तःस्थ-त्रिकोणान्तर्गताधोमुखस्वयम्भूलिङ्गवेष्टिनीं कुलकुण्डलिनीं निजेष्टदेवतारूपां हूङ्कारेण मनुना हंस इति मनुना वा त्रिकोणमण्डलाग्निना पवनदहन-योगाच्चैतन्यं विधाय ब्रह्मवर्त्मना सहस्रारं नीत्वा तत्रत्यपरशिवे संयोज्य तयोः सामञ्जस्यं विभाव्य कुण्डलिनीं ध्यायेत्। ध्यानानन्तरं गन्धपुष्पाद्यैः सम्पूज्य वाग्भवं जपेत्, ततश्च तां स्तवकवचादिपाठेन तोषयेदिति। इत्थञ्चात्र कुण्डलिन्याः स्तोत्र-कवचादिकं तन्त्रशास्त्रसम्मतं निरूपितम्। ततोऽजपामन्त्रजपकालः, प्रयोगः, जपसमर्पणम्, हंसध्यानम्, जपरहस्यादिकम्, प्रातःकृत्यादिकम्, इत्येतत्सर्वं सविधि प्रतिपादितम्। ततश्च—

प्रातरेव समुत्थाय हस्तपादौ विशुध्य च।
उत्तराभिमुखीभूय कुर्याद्भक्त्या गुरोर्नतिम्॥

इत्याद्यत्रोद्धृतविश्वसारतन्त्रानुसारं गुरुप्रणामानन्तरं क्षेत्रेश-वास्तुराज-विघ्नराज-दुर्गा-विनायक-शम्भु-भैरवप्रभृतिदेवान्, रामायण-भागवत-ब्राह्मण-यति-वृक्ष-औषधि-नदी-तीर्थ-भाष्यार्थशास्त्र-धर्मशास्त्रादींश्च नमस्कुर्यात्, तदनन्तरं क्रमस्तवपाठः करणीयः। परिच्छेदस्यान्ते त्रिपुरसुन्दरी-क्रमस्तवोऽत्रोद्धृतविश्वसारतन्त्रानुसारं प्रतिपादितः, यस्य पाठात् सर्वं वाञ्छितं मानवाः प्राप्तुं शक्नुवन्तीति, यथा—

अपुत्रो लभते पुत्रं दरिद्रो लभते धनम्।
अरोगी बलवांश्चैव जायते स्पर्शनादपि॥

किमन्यद्बहुना देवि यद्यद्वाञ्छितमात्मनः।
तत्सर्वं लभते देवि स्तवस्यास्य प्रसादतः॥ इति।

तृतीये परिच्छेदे स्नानादितिलकान्तप्रक्रियाः सविस्तरमुपवर्णिताः। तत्र प्रथमं श्रुतिस्मृत्युदितक्रियासम्पादनार्थं श्रीपुष्ट्यारोग्यवर्द्धनार्थञ्च स्नानप्रक्रिया प्रतिपादिता, यतो हि अशुचिवस्त्रमस्नानमनलङ्कारं पुरुषं देवता नाधितिष्ठन्ति। तत्र सप्तविधान् स्नानान् प्रतिपादयत्यत्रोद्धृते विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले—

मान्त्रं भौमं तथाऽऽग्नेयं वायव्यं दिव्यमेव वा।
वारुणं मानसञ्चैव सप्तस्नानं प्रकीर्तितम्॥
एवं स्नात्वा विधानेन शुचिर्भवति नान्यथा॥

ततश्च मान्त्रस्नानम्, वैष्णवान्तरस्नानम्, शाक्तमाभ्यन्तरस्नानम्, शैवान्तरस्नानम्, बाह्यस्नानम्, इत्येतत्सर्वं सविधि प्रतिपादितम्। एतत्प्रसङ्ग एव शाक्तकुशो निरूपितः, यथा—

तर्जन्या रजतं धार्यं स्वर्णं धार्यमनामया।
एष एव कुशः शाक्ते न दर्भो वनसम्भवः॥ इति।

ततो वैदिकस्नानानन्तरं तान्त्रिकस्नानविधिर्निरूपितः। ततश्च सङ्कल्पविध्यादिकम्, मज्जनप्रकारः, तर्पणप्रकारः, अयनादौ तैलस्नाननिषेधः, गङ्गास्नानावश्यकत्वम्, गङ्गाया ध्यानम्, गङ्गाक्षेत्रमाहात्म्यम्, इत्येतत्सर्वं सुष्ठु प्रतिपादितम्। अथ च गङ्गानाममाहात्म्यं प्रतिपादितमत्रोद्धृते योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डेऽष्टादशपटले—

माहात्म्यं किमु वक्ष्यामि गङ्गायाश्च सुरेश्वरि।
यन्नामस्मरणादेव पापिनो मुक्तिभागिनः ॥
गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयात् पापिनामपि पातकी ।
तेषाञ्च पातकं हित्वा तैर्गच्छेद्वैष्णवीं पुरीम् ॥

गङ्गाजलमाहात्म्यमपि तत्रैव—

यानि कानि च पापानि प्रोक्तानि ते महेश्वरि ।
प्रायश्चित्तविहीनानि प्रायश्चित्तपराण्यपि ॥
तानि सर्वाणि नश्यन्ति गङ्गानीराभिषेकतः ॥ इत्यादि।

गङ्गायां प्राणत्यागात्तु मोक्षो भवत्येव, गङ्गायास्तीरेऽपि प्राणत्यागात् स्वर्गप्राप्तिर्भवति। किं बहुना, गङ्गायात्रिको यदि पथि एव प्राणांस्त्यजति, तदाऽपि स विष्णुलोकं प्राप्नोतीत्यत्र नास्ति संशीतिः। यथा—

गङ्गामुद्दिश्य व्रजतः पथि प्राणान् विमुञ्चति ।
विष्णुलोकं बहुगुणं पापी चेत्सोऽपि गच्छति ॥

एतदनन्तरं गङ्गायां मृतास्थिनिक्षेपफलम्, पिण्डदानफलम्, तर्पणफलम्, कालाकालविचारः, हरणदोषः, प्रतिग्रहणदोषः, इत्येतत्सर्वं गङ्गासम्बद्धविषयं विविच्य मानसस्नानो निरूपितः। तत्र प्रथमं बन्धमोक्षादौ मनसः कारणत्वं दर्शयत्यत्रोद्धृते योगिनीतन्त्रे तृतीयभागेऽष्टमपटले—

मन एव तु वै नित्यं मन एव तु कारणम् ।
मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ॥

तस्य नियन्त्रणादेव संसारी न भवेत् क्वचित्।
वदत्यन्यं करोत्यन्यं यत्तु वाङ्मनसि स्थितम्॥
दर्शयति तथा चान्यं वृथा तस्य क्रिया भवेत्॥

ततो दुष्टमनसो दोषान् प्रतिपाद्य शुद्धचेतसः फलकथनानन्तरमात्मतीर्थप्राधान्यं निरूपितम्, तद्यथा—

इदं तीर्थमिदं तीर्थं भ्रमन्ति तामसा जनाः।
आत्मतीर्थं न जानन्ति कथं मुक्ता वरानने॥

ततश्च मानसप्रयोगः, मूलाधारस्थतीर्थम्, स्वाधिष्ठानतीर्थम्, मणिपूरतीर्थम्, अनाहततीर्थम्, विशुद्धतीर्थम्, आज्ञास्थतीर्थम्—इत्येतत्सर्वं विविच्य मानसस्नानफलं निरूपितम्। ततो वस्त्रपरिधानप्रकारः, यज्ञोपवीतमार्जनप्रकारः, तिलकप्रकरणमित्यादि निरूपितम्। तत्र प्रसङ्गतस्तिलककरणमन्त्रः, चन्दनधारणमन्त्रः, तिलकधारणस्थानानि, वैष्णवतिलकप्रकारः, अमावास्यायां तिलकनिषेधः, ऊर्ध्वपुण्ड्रधारणविधिरित्येतत्सर्वं सुविशदं प्रतिपादितम्। अत्रैव च—

यो मृत्तिकां द्वारवतीसमुद्भवां
करे समादाय ललाटपट्टे।
करोति नित्यन्त्वथ चोर्ध्वपुण्ड्रं
क्रियाफलं कोटिगुणं सदा भवेत्॥
क्रियाविहीनं यदि मन्त्रहीनं
श्रद्धाविहीनं यदि कालवर्जितम्।
कृत्वा ललाटे यदि गोपिचन्दनं
प्राप्नोति तत्कर्मफलं सदाऽक्षयम्॥

इत्यादिनोर्ध्वपुण्ड्रस्य माहात्म्यमपि प्रतिपादितम्। ततो द्वादश तिलकप्रकारान्निरूप्य त्रिपुण्ड्रधारणविधिरुपवर्णितः। प्रसङ्गतोऽत्र कालाग्निरुद्रोपनिषत्, त्रिपुण्ड्रधारणंफलम्, शक्तितिलकप्रकारप्रभृतयो विषयाः सविस्तरमुपवर्णिताः।

चतुर्थे परिच्छेदे प्रथमं सन्ध्याविधिवर्णनं कृतमस्ति। ततः सूर्यपूजाविधिः, गायत्र्याराधनादिकम्, गायत्रीयन्त्रप्रकारः, गायत्र्याः षडङ्गन्यासादिकम्, इत्येतत्सर्वं प्रतिपादितम्। ततश्च—

ॐ भूः ॐ पातु मे मूलं चतुर्दलसमन्वितम्।
ॐ भुवः ॐ पातु मे लिङ्गं सकलं षड्दलान्वितम्॥

इत्यारभ्य—

ॐ भूर्भुवःस्वः पातु मे नित्यं ब्रह्माणी जठरं क्षुधाम्।
त्वष्टा मे सततं पातु ब्रह्माणी भूर्भुवःस्वरः॥

इत्यन्तं गायत्रीकवचमुपवर्णितम्। ततो गायत्रीपुरश्चरणादिकम्, अस्याः पूजाक्रमः, तत्र आसनकथनादिकं फलञ्च, पूजाद्रव्यस्थापनक्रमः, अर्घ्य-पाद्य-आचमन-गन्ध-धूप-दीप-नैवेद्यादिपात्रलक्षणम्, इत्येतत्सर्वं यथाशास्त्रमुपवर्णितम्।

पञ्चमे परिच्छेदे च भूतशुद्धि-शक्तिपूजा-गुप्तपूजाप्रभृतयो विषयाः सप्रमाणमुपवर्णिताः। तत्र प्रथममात्मानं हृदयकमलस्थितं सुषुम्नावर्त्मना कुण्डलिन्या सह योगयुक्तेन विधिना गुरूपदिष्टमार्गेण चिन्मन्त्रेण हंस इति मन्त्रेण परमात्मनि योजयेत्। हृदयकमलस्थ आत्मा तु—

हृदम्बुजे ब्रह्मरन्ध्रसम्भूते ज्ञाननालके।
ताराग्रमग्रे जीवस्तु चिन्तनीयो मनीषिभिः॥

ततश्च वायुबीजेन यकारेण, वह्निबीजेन रेफेण तेनैवाग्निबीजोत्थवह्निना सकलामिति कलं पापं पापपुरुषसहितां तनुं निर्दहेदित्यादि। इत्थञ्च भूतशुद्धिः सविस्तरं प्रतिपादिता। विधिविहितानामपि समस्तकर्मणां भूतशुद्धिं विना निष्फलत्वं प्रतिपादितमत्र, तद्यथा—

भूतशुद्धिं विना कर्म जपहोमार्चनादिकम्।
भवेत्तु निष्फलं सर्वं प्रकारेणाप्यनुष्ठितम्॥

ततश्च प्राणायामप्रकारोऽप्युपवर्णितो यथा—

मूलमन्त्रेण देवेशि वामेनापूर्य चोदरम्।
कुम्भकेन त्रिरावृत्त्या दक्षिणेन च रेचयेत्॥
कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्यन्नासापुटधारणम्।
प्राणायामः स विज्ञेयस्तर्जनीमध्यमे विना॥

तत आधारनिरूपणम्, शालग्रामादिनिकटे यन्त्रकरणनिषेधः, पार्थिवशिवलिङ्गे शक्तिपूजानिषेधः, शक्तेः साकारत्वादिकारणम्, ततश्च यद्यपि मन्त्राणां प्राणप्रतिष्ठा नास्ति तेषां स्वत एव समर्थत्वात्, तथापि यन्त्रादौ लिखितानां प्राणप्रतिष्ठा क्रियते, तद्द्वारेण प्राणवन्त इत्युक्तत्वादतोऽत्र प्राणप्रतिष्ठाविधिरपि निरूपितः। ततः पूजाक्रमः, तत्रासनाद्युपचाराः प्रकल्पिताः। तत्रैव गन्धाष्टकप्रमाणमप्युपपादितम्, यथा—

गन्धपुष्पाक्षतयवकुशाग्रतिलसर्षपाः।
दूर्वा चेति क्रमादर्घ्यद्रव्याष्टकमुदीरितम्॥

तदनन्तरञ्च आचमनीयम्, मधुपर्कः, गणेशगन्धाष्टकम्, विष्णुगन्धाष्टकम्, शक्तिगन्धाष्टकम्, सूर्यगन्धाष्टकम्, शैवगन्धाष्टकम्, इत्येतत्सर्वं प्रतिपादितम्। ततश्च पुष्पप्रसङ्गेऽत्रोद्धृतकुलार्णवतन्त्रानुसारं पुष्पशब्दव्युत्पत्तिरपि प्रतिपादिता, यथा—

पुण्यसंवर्द्धनाच्चापि पापौघपरिहारतः।
पुष्कलार्थप्रदानाच्च पुष्पमित्यभिधीयते॥ इति।

ततस्तन्त्रशास्त्रीयपुष्पाणां निरूपणम्, करवीरादिमाहात्म्यम्, वृक्षस्थपुष्पदाननिषेधादिकम्, पुष्पमाला, मालती-करवीरप्रभृतिपुष्पमालया कार्तिके विष्णुपूजनफलम्, भक्तियोगेन सर्वपुष्पैः पूजावर्णनम्, जवापुष्पादिभिर्देवीपूजनफलम्, वर्ज्यपुष्पनिरूपणम्, पुष्पाभावे तत्पत्रेणापि देवतार्चनकथनम्, गुप्तपूजापुष्पनिरूपणम्, बिल्वपत्रादीनां

पर्युषितदोषाभावकथनम्, इत्येतत्सर्वं विविच्यात्रोद्धृतकुलार्णवतन्त्रानुसारं धूपशब्दव्युत्पत्तिः प्रतिपादिता, यथा—

धूपाशेषमहादोषपूतिगन्धप्रभावतः ।
परमानन्दजननाद् धूप इत्यभिधीयते ॥

दीपशब्दव्युत्पत्तिरपि तत्रैव—

मोहध्वान्तप्रशमनात् क्षयजन्मनिवारणात् ।
दिव्यरूपप्रदानाच्च परतत्त्वप्रकाशनात् ॥
मोक्षदीप इति ख्यातो मोक्षमार्गैकसाधनम् ॥

ततश्च नैवेद्यशब्दव्युत्पत्तिरपि तत्रैव—

चतुर्विधं कुलेशानि द्रव्यं ते षड्रसान्वितम् ।
निवेदनाद् भवेत्तृप्तिर्नैवेद्यं तदुदाहृतम् ॥

एतदनन्तरं ताम्बूललक्षणादिकम्, निषिद्धचूर्णपर्णादिकम्, प्रणामप्रकरणं फलञ्चेत्यादि सर्वं निरूपितम्। तत्र नमस्कारमाहात्म्यमप्युपपादितम्, यथा—

देवमानुषगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
नमस्कारेण तुष्यन्ति महात्मानः समन्ततः ॥
नमस्कारेण लभते चतुर्वर्णं महोदयम् ।
सर्वत्र सर्वसिद्ध्यर्थं नतिरेका प्रवर्तते ॥
नत्या विजयते लोकान् नत्या धर्मः प्रवर्तते ।
नमस्कारेण दीर्घायुरच्छिन्ना लभते प्रजाः ॥

इत्यादिना नमस्कारमाहात्म्यं निरूप्य निर्माल्यकालनिरूपणादिकम्, देवपूजादौ विहिताविहितद्रव्यादिनिरूपणम्, हविष्यादौ भक्ष्याभक्ष्यद्रव्यादिकम्, इत्येतत्सर्वं यथाशास्त्रं निरूप्यार्थकाण्डस्य समाप्तिरुपवर्णितेति।

भगवतो विश्वेश्वरस्य सान्नपूर्णस्य सन्निधौ तयोरनुकम्पया च ग्रन्थस्यास्यायं प्रथमो भागः काण्डत्रयात्मकः सम्पादितः प्रकाशितश्च। आशासे, यच्छीघ्रमेवास्य द्वितीय-तृतीयभागावपि प्रकाशमेष्यत इति। तदर्थं भवानीविश्वनाथयोश्चरणारविन्देषु श्रद्धासुमनाञ्जलिं समर्प्यात्मानं कृतकृत्यं मन्ये। **'आचार्यदेवो भव'** इति श्रुतिं हृदये निधाय आदित आरभ्येदानीं यावद् येभ्यो गुरुभ्यो स्वल्पमधिकं वा ज्ञानं मयाऽर्जितम्, येषां कृपया च सम्पादनकार्येऽस्मिन् प्रवृत्तस्तेषां समेषां पादरज़ांसि मनसा स्वशिरसि धारयामि।

एतावत्या महत्याः प्रकाशनयोजनायाः स्वीकर्तॄणां प्राच्यप्रतीच्योभयविधविद्याचणानां सारस्वतरसास्वादनतत्पराणां ख्यातयशस्कानां गुरुकल्पानां नवदेहलीस्थश्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठस्य (मानितविश्वविद्यालयस्य), सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य च कुलपतिचराणां **म.म.डॉ.मण्डनमिश्रमहोदयानां** चरणेषु विनतिं विनिवेदयामि, येषामनुग्रहेण प्रेरणया च कार्यमिदं सम्पन्नम्।

'श्रेयांसि बहुविघ्नानि' इति वादसत्त्वेऽपि दुर्लभस्यास्य ग्रन्थस्याचिरप्रकाशने साम्प्रतिककुलपतिपदं सभाजयतामन्ताराष्ट्रियख्यातिविख्यातानां प्राच्यप्रतीच्योभयविधविद्यापारदृश्वनां महामनीषिणां **प्रो.राममूर्तिशर्म**महानुभावानां साधुप्रेरणैव महत्कारणम्। एतस्याशीर्वादशतैरेवास्य कार्यस्य सम्पूर्तिर्जातेति मे दृढो विश्वासः।

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य प्रकाशननिदेशकपदमलङ्कुर्वतां विशिष्टवैदुष्यवतां गुरुकल्पानां **डॉ.हरिश्चन्द्रमणित्रिपाठि**महोदयानां परमौदार्यं स्नेहञ्च भृशं स्मरामि, येषामनुग्रहेण प्रेरणयाऽऽशीर्वादेन च कृतेरस्याः प्रकाशनं विघ्नशतानां निवारणपूर्वकं जातमिति मोमोदतेतमां मे मनः। प्रसङ्गेऽस्मिन् प्रख्यातज्योतिर्विदो **डॉ.दिनेशचन्द्रशुक्ल**महोदयाः परमसुहृद्भावेन स्मर्यन्ते, येषां परोक्षापरोक्ष-साहाय्यं सर्वदैव मया प्राप्तम्।

अथ चात्र प्रसङ्गे तन्त्रशास्त्रमनीषिवर्य्यैरार्जवौदार्यविद्वत्तमत्वब्रह्मवर्चसादिसकलर्षिगुणगणभूषितैरस्माकं पूज्यतमैः **डॉ.परमहंसमिश्र**महोदयैर्ग्रन्थस्यास्य सम्पादनकर्मणि सुमहत्साहाय्यं कृतम्, तदर्थं तान्

श्रद्धाकुसुमैः सविनयं समर्चनेन समलङ्करोमीति मत्कर्त्तव्यमिदम्। अनन्तरञ्च प्रकाशनसंस्थानस्य सहकारिकर्मचारिभ्यः शुभाशंसनं समर्पयन् ग्रन्थस्यास्य मुद्रकाय त्वरितसन्मुद्रणयोजनाव्यापारपरायणाय श्रीजीमुद्रणालयसञ्चालकाय **श्रीअनूपकुमारनागर**महोदयाय बहुशो धन्यवादं समर्पयामि। पुनश्चान्ते षट्त्रिंशत्तत्त्वमयीं पराख्यां मातृकां महात्रिपुरसुन्दरीं भूयोभूयः प्रणम्य विरमामि।

विदुषां विधेयः
हरिवंशकुमारपाण्डेयः
ईक्ष्यशोधकः, प्रकाशनसंस्थानस्य
सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालये

वाराणस्याम्
कार्तिकशुक्लैकादश्याम्,
वि०सं० २०५७

विषयानुक्रमणिका

१. सर्गकाण्डस्य

प्रथमः परिच्छेदः

बीजस्वरूप-शब्दप्रादुर्भाव-रूपाकरकथनम् १-२७

१. मङ्गलाचरणम् १
२. ग्रन्थकारपरिचयः १-५
३. ग्रन्थप्रशंसा ५-७
४. ग्रन्थस्यानुक्रमणिका ७
५. ग्रन्थस्य काण्डपरिच्छेदादिपरिचयः ७-१४
६. तन्त्रशास्त्रप्रशंसा १४
७. गृहे तन्त्रशास्त्रस्थितिफलम् १५
८. तन्त्रोक्तकर्मणो हानिनिषेधः १५
९. ज्योतिस्तन्त्रादावपशब्दनिषेधः १५
१०. तन्त्रशास्त्रे संशयनिषेधः १५-१६
११. तन्त्रशास्त्रे विश्वासफलम् १६
१२. तन्त्रज्ञानफलम् १६
१३. तन्त्रशास्त्राधिकारिनिरूपणम् १६-१७
१४. कलौ तन्त्रोक्तकर्मणा फलावाप्तिः १७-१८
१५. तन्त्रवक्तृप्रशंसा १८
१६. तन्त्रादिनिन्दाकरणे दोषः १९
१७. तन्त्रश्रवणफलम् १९-२०
१८. शक्त्युत्पत्तिकथनम् २०-२१
१९. सृष्टिप्रकरणम् २१-२२
२०. तत्र त्रिविधबिन्दुकथनम् २२

२१. त्रिविधशक्तिकथनम् २२-२३
२२. ब्रह्मविष्णुशिवाद्युत्पत्तिः २४-२५
२३. शक्त्या सृष्ट्यादिकथनम् २५
२४. शब्दब्रह्मोत्पत्तिः २६
२५. ब्रह्मणो द्वैविध्यम् २७

द्वितीयः परिच्छेदः

शब्दार्थस्वरूपब्रह्मकथनं गर्भाक्षरजातजगत्कथनम् २८-५६
१. शब्दादीनां स्फोटवादः २८-३४
२. षट्त्रिंशत्तत्त्वनिरूपणम् ३४-३५
३. विष्णुशिवशक्तीनां पञ्चाशन्मूर्त्तयः ३५
४. पञ्चाशत्कलोत्पत्तिकथनम् ३५-३८
५. पञ्चाशद्विष्णूत्पत्तिः ३९
६. पञ्चाशद्विष्णुशक्त्युत्पत्तिः ३९-४०
७. पञ्चाशद् रुद्रोत्पत्तिः ४०-४१
८. पञ्चाशद् रुद्रशक्त्युत्पत्तिः ४१-४२
९. औषधिप्रयोजनम् ४२-४४
१०. परमब्रह्मनिरूपणम् ४४-५०
११. वर्णतो नानाशास्त्रोत्पत्तिः ५०-५२
१२. वर्णतो राशिसृष्टिकथनम् ५२-५३
१३. राश्यधिपनिरूपणम् ५३
१४. त्रिभुवनराशिचक्रकथनम् ५३
१५. वर्णतो नक्षत्रसृष्टिकथनम् ५३-५४
१६. अमावास्योत्पत्तिकथनम् ५४
१७. नक्षत्रवारादौ जपकथनम् ५४
१८. जन्मनक्षत्रे वृक्षछेदननिषेधः ५५
१९. नक्षत्रदेवताकथनम् ५५
२०. नक्षत्रयोनिकथनम् ५५
२१. नक्षत्रयोनेः फलम् ५५
२२. पक्षोत्पत्तितिथ्यधिपकथनम् ५६

तृतीयः परिच्छेदः

चतुर्विधदेहसृष्टिकथनम् ५७-७३

१. सृष्टिनिरूपणम् ५७-५८
२. लवादिमानकथनम् ५८
३. मुहूर्त्तदिनरात्रिमासवत्सरमानम् ५८-५९
४. तत्र ब्रह्मदिनादिनिरूपणम् ५९
५. तत्त्वसृष्टिकथनम् ५९-६१
६. पञ्चभूतोत्पत्तिलयप्रकरणम् ६१
७. पञ्चभूतगुणकथनम् ६१-६२
८. भूतमण्डलकथनम् ६२
९. भूतस्वरूपकथनम् ६३
१०. भूतपञ्चात्मकचतुर्विधदेहसृष्टिः ६३
११. तत्र पञ्चीकरणकथनम् ६४-६५
१२. उद्भिदाद्युत्पत्तिकथनम् ६५-६६
१३. पापविशेषाद् वृक्षयोनिप्राप्तिः ६६-६८
१४. पापभेदाज्जलत्वादिप्राप्तिकथनम् ६८-६९
१५. तत्तत्पापप्रायश्चित्तम् ६९
१६. कृमिकीटपतङ्गाद्युत्पत्तिः ६९-७०
१७. अण्डजाद्युत्पत्तिः ७०
१८. जरायुजमनुष्याद्युत्पत्तिः, मनुष्यत्वप्राप्तिप्रशंसा च ७०-७३

चतुर्थः परिच्छेदः

अन्नमयकोषात्मकमनुष्यदेहकथनम् ७४-९८

१. देहसृष्ट्या गर्भोत्पत्तिप्रकारः ७४-७८
२. शुक्रशोणितादुत्पत्तिप्रकारः ७९-८२
३. देहसृष्टौ धातुकथनम् ८२-८६
४. इन्द्रियेन्द्रियार्थकथनम् ८६
५. इन्द्रियाणां गुणकथनम् ८६-८८
६. पञ्चभूतोद्भवास्थ्यादिकथनम् ८९-९१
७. जन्तुलक्षणम् ९१
८. नाड्युत्पत्तिकथनम् ९१-९८

९. अस्थ्याद्युत्पत्तिकथनम् ९८
१०. नाडीमुखस्थानकथनम् ९८

पञ्चमः परिच्छेदः

मनुष्यजन्मकथनम् ९९-११७
१. वायुप्रकरणं तत्र शरीरस्थवायुकथनञ्च ९९-१०३
२. दशाग्निकथनम् १०३
३. शरीरकोषविवरणम् १०३-१०५
४. गर्भस्थजन्तोरवस्थाविशेषादिः १०५-१०७
५. इन्द्रियेषु पञ्चभूतस्थितिप्रकारः १०७-११०
६. देहे चतुर्दशभुवनस्थानादिः ११०-११३
७. शरीरे तीर्थादिकथनम् ११३-११५
८. गर्भतो जीवनिःसरणप्रकारः ११५-११६
९. कुण्डलीतो वर्णोत्पत्तिप्रकारः ११६
१०. जन्तोरेकादशावस्थाकथनम् ११६-११७
११. स्वकर्मानुसारेण स्वर्गादिकम् ११७

षष्ठः परिच्छेदः

वर्णोत्पत्तिक्रमकथनम् ११८-१३८
१. वर्णोत्पत्तिप्रकारः ११८
२. कुण्डलिनीस्वरूपकथनम् ११८-१२७
३. तत्राक्षरोत्पत्तिक्रमः १२७-१२८
४. पञ्चाशत्कामनामानि १२८-१२९
५. कामशक्तिनामानि १२९-१३०
६. पञ्चाशद्गणेशनामानि १३०
७. पञ्चाशद्गणेशशक्तयः १३०-१३१
८. एकोनपञ्चाशत्क्षेत्रपालाः १३१-१३२
९. क्षेत्रपालकथनं प्रयोजनञ्च १३२
१०. वैखरीसृष्टिकथनम् १३२-१३३
११. वर्णोच्चारणस्थानादिकम् १३३-१३५
१२. वर्णोच्चारप्रकारः १३५-१३७

१३. वर्णानां शिवशक्त्यात्मकत्वं ह्रस्वदीर्घत्वादिकथनञ्च १३७-१३८
१४. वर्णानां पञ्चभूतात्मकता मातृकासंज्ञादिश्च १३८

सप्तमः परिच्छेदः

अक्षरलेखनादिप्रकारकथनम् **१३९-१६७**
१. अक्षराणां मूर्तिकल्पना लेखनप्रकारश्च १३९-१६५
२. भूमौ वर्णमन्त्रपुस्तकादिलिखननिषेधः १६५
३. लेखनीकरणशुभाशुभम् १६५-१६६
४. पुस्तकमानकथनम् १६६
५. पुस्तकवेधफलम् १६६
६. पुस्तककरणपत्रफलम् १६६-१६७
७. पुस्तके वेदलिखननिषेधः १६७
८. लेखकपूजाफलम् १६७
९. लिखितस्य वेतनग्रहणे दोषः १६७

अष्टमः परिच्छेदः

वर्णाभिधानकथनम् **१६८-१८५**

नवमः परिच्छेदः

आम्नायभेदरूपकेशरकथनम् **१८६-१९९**
१. मन्त्रप्रकरणम् १८६-१८७
२. पृथिव्यां तन्त्रावतरणम् १८७-१८८
३. तंत्र महाविद्यादीनां मातृकावर्णभेदेभ्यः सर्ववर्णोत्पत्तिकथनम् १८८
४. तत्र पञ्चाम्नायादिभेदकथनं तत्त्वकथनं भट्टारकशब्दव्युत्पत्त्यादिकथनञ्च १८८
५. अष्टादशविद्या-चतुर्वेदोपवेदाङ्गाद्युत्पत्तिकथनम् १८८-१८९
६. तत्र शैवपाशुपतादिशास्त्रोत्पत्तिकथनम् १८९-१९०
७. आन्वीक्षिक्यध्ययने शृगालयोनित्वप्राप्तिः १९०-१९२
८. पञ्चाम्नायादि-तन्त्रप्रभेदाः १९२-१९४
९. षडाम्नायादि-भेदाः १९४-१९५
१०. आम्नायभेदेनाचारभेदः १९५-१९६

११. तन्त्राणां वेदाङ्गत्वादिकथनम् १९६
१२. अन्येषां सामान्यशास्त्रत्वादिकम् १९६
१३. तत्र भागवतलक्षणम् १९६
१४. मातृकावर्णभेदेभ्यः सर्वमन्त्रोत्पत्तिः, द्विविधमन्त्रजातिकथनञ्च १९७
१५. प्रयोगविशेषसिद्ध्यर्थं मन्त्राणां त्रैविध्यकथनं पुंनपुंसकादिभेदाश्च १९७-१९८
१६. कर्मभेदे स्त्रीनपुंसकमन्त्रप्राशस्त्यादिकथनम् १९८-१९९
१७. सुप्तप्रबुद्धमन्त्राणां प्रयोगनिषेधः १९९
१८. सुप्तप्रबुद्धमन्त्राणां लक्षणम् १९९

दशमः परिच्छेदः

फलकथनम् **२००-२३०**
१. मन्त्राणां छिन्नादिदुष्टावस्थाः २००
२. छिन्नादिमन्त्राणां लक्षणानि २००-२१०
३. मन्त्रशोधनस्यावश्यकत्वम् २१०-२११
४. मन्त्रशोधनप्रकारो महामुद्राकथनञ्च २११
५. योनिमुद्राकथनम् २११-२१८
६. योनिमुद्राकरणाशक्तौ भूतलिप्यादिना मन्त्रदोषशान्तिः २१८-२१९
७. अस्या ऋष्यादिन्यासः, षडङ्गन्यासादिकं ध्यानञ्च २१९-२२०
८. अस्या ध्यानान्तरम् २२१
९. भूतलिपेः प्राणप्रतिष्ठा २२१
१०. भूतलिपिन्यासक्रमः २२१-२२२
११. अस्याः पूजाक्रमः २२३-२२५
१२. अस्या प्रयोगः फलञ्च २२५-२२६
१३. मन्त्राणां दोषशान्त्यर्थं दशसंस्काराः २२६
१४. बीजाभिधानम् २२६-२३०

२. धर्मकाण्डस्य

प्रथमः परिच्छेदः

संस्काररूपग्रन्थिकथनम् **२३१-२७०**
१. धर्मकाण्डस्य परिच्छेदादिपरिचयः २३१-२३५

२. गर्भाधानादिसंस्काराः २३५-२३६
३. तत्रादावृतुसंस्कारः २३६-२३८
४. गर्भाधानकथनम् २३९
५. पुंसवनविधिः २३९-२४०
६. पञ्चामृतविधिः २४१
७. सीमन्तोन्नयनविधिः २४१-२४२
८. जातकर्मविधिः २४२-२४५
९. निष्क्रमणविधिः २४५-२४७
१०. अन्नप्राशनविधिः २४७
११. चूडाकरणम् २४७-२४९
१२. उपनयनम् २४९-२५०
१३. तत्र यज्ञसूत्रपरिमाणम् २५०-२५१
१४. यज्ञसूत्रप्रमाणाज्ञाने दोषः २५१
१५. यज्ञसूत्रस्य कर्तनम् २५१
१६. अस्य ग्रन्थिप्रकारः २५१-२५२
१७. अस्य जीवन्यासः २५२
१८. यज्ञोपवीतादिधारणविधिः २५२-२५६
१९. दारपरिग्रहस्यावश्यकता २५६
२०. धर्मपत्नी-कामपत्नीनिर्णयः २५६
२१. विवाहविधिः २५६-२६०
२२. दशविधसंस्कारप्रयोगः २६०
२३. तत्रादौ गर्भाधानप्रयोगः २६०-२६२
२४. पुंसवनप्रयोगः २६२-२६३
२५. पञ्चामृतप्रयोगः २६३
२६. सीमन्तोन्नयनप्रयोगः २६३-२६४
२७. जातकर्मप्रयोगः २६४
२८. नामकरणप्रयोगः २६४-२६५
२९. निष्क्रमणप्रयोगः २६५
३०. अन्नप्राशनप्रयोगः २६५-२६६
३१. चूडाकरणप्रयोगः २६६-२६७

३२. उपनयनप्रयोगः २६७-२६८
३३. विवाहप्रयोगः २६८-२७०

द्वितीयः परिच्छेदः

गुरुप्रकरणम् **२७१-३१०**
१. गुरुलक्षणादिकम् २७१-२७३
२. तत्र कुलीनगुरुप्रशंसादिकम् २७३-२७५
३. गुरुनाथाचार्यशब्दानां व्युत्पत्तिकथनादिकम् २७५-२७६
४. गुरुविशेषलक्षणादिकम् २७६-२७८
५. गुरुमाहात्म्यम् २७८-२७९
६. शास्त्रे गुरोरावश्यकत्वम् २७९
७. गुरुमन्त्रदेवतानामैक्यम् २७९-२८१
८. गुरुतुष्ट्यादिफलम् २८१
९. गुरुशब्दोच्चारणफलम् २८१-२८२
१०. गुरुशरीरे ब्रह्मादीनां स्थितिः २८२
११. गुरुतृप्तौ जगत्तृप्तिकथनम् २८२
१२. सर्वेभ्यो गुरोराधिक्यम् २८३
१३. गुरुपूजने जगत्पूजनकथनम् २८३-२८४
१४. शिक्षा-दीक्षाभेदेन द्विविधगुरुकथनम् २८४
१५. गुरुभेदकथनम् २८४
१६. तत्त्वज्ञगुरुकरणबीजम् २८४
१७. गुरुविशेषादिकथनम् २८५-२८८
१८. स्त्रीगुरुलक्षणम् २८८-२८९
१९. गुरौ कर्तव्ये वर्जनीयकथनम् २८९-२९२
२०. त्याज्यगुरुकथनम् २९३-२९४
२१. शिष्यशब्दव्युत्पत्तिः २९४
२२. शिष्यलक्षणम् २९४-२९५
२३. वर्जनीयशिष्यलक्षणम् २९५-२९६
२४. वर्ज्यशिष्यकरणनिन्दा २९६
२५. शिष्यकर्तव्याकर्तव्यादिकथनम्, गुर्वाज्ञापालनविधिश्च २९६

२६. गुरोराज्ञालङ्घने दोषः २९७
२७. गुर्वनिष्टकरणे दोषः २९७-२९८
२८. गुरुशापजन्यदोषः २९८
२९. गुरुनिन्दाश्रवणे दोषः २९८
३०. अस्य प्रतीकारः २९८
३१. गुरुनिन्दाकरणे दोषः २९९
३२. गुरौ मनुष्यज्ञाने दोषः २९९
३३. गुर्वपराधादिदोषकथनम् २९९
३४. गुरुसन्ततित्यागादिनिषेधः २९९
३५. गुर्वादिमाननप्रकारः ३००
३६. गुरुकुलपूजाक्रमः ३००-३०१
३७. गुरुदर्शनदिनप्रशंसा ३०१
३८. गुरुप्रीतौ फलम् ३०२
३९. गुरुपूजां विना इष्टपूजायां दोषः ३०२
४०. गुर्वनुक्तक्रियावैफल्यादिकम् ३०२
४१. गुरुप्रणामादिफलम् ३०२-३०३
४२. गुरुगृहे कृतपुण्यकर्मफलम् ३०३
४३. गुरुपादरजो मस्तके धारणफलम् ३०३
४४. गुरुपादोदकादिभक्षणफलम् ३०३-३०४
४५. मस्तके गुरुपादोदकधारणफलम् ३०४
४६. गुरुपूजा, तदन्नभक्षणादिफलञ्च ३०४
४७. गुरुपुत्राद्युच्छिष्टादिमाहात्म्यम् ३०५
४८. गुरूच्छिष्टाभक्षणे दोषः ३०५-३०६
४९. गुरुसमीपे महापीठादौ च पादप्रक्षालनादिनिषेधः ३०६
५०. गुर्वाज्ञया निषिद्धाचरणे दोषाभावादिकथनम् ३०७
५१. गुर्वग्रे मानादिनिषेधः ३०७
५२. गुरुभक्तिफलम् ३०७-३०८
५३. गुरुभक्त्यनुत्पत्तौ दोषः ३०८
५४. गुरुस्त्रीपुत्रबन्धूनां दोषप्रकाशः, तद्द्रव्यभक्षणनिषेधादिकम् ३०८-३०९
५५. गुरुशुश्रूषादिकम् ३०९-३१०
५६. गुरुमित्रसुहृदादीनामवमानादिनिषेधः ३१०

तृतीयः परिच्छेदः

गुरुशिष्यविचाराद्यङ्कुरारोपणान्तकर्मकथनम् ३११-३४५

१. दीक्षादौ गुरु-शिष्यमन्त्राणां नाडीनक्षत्रविचारकथनम् ३११-३१२
२. दीक्षायां चक्रादिविचारः ३१२
३. तत्र मण्डपार्थं भूमिपरीक्षा ३१३
४. दीक्षायां वर्जनीयभूमिकथनम् ३१३
५. तत्र दिक्प्लवभूमिशुभाशुभम् ३१३
६. ब्राह्मण्यादिभूमिज्ञानकरणम् ३१३-३१४
७. तत्र शुभभूमिकथनम् ३१४
८. मध्यमाधमभूमिकथनम् ३१५
९. शल्योद्धारं विना दोषकथनम् ३१६
१०. तत्र शुभफलकथनम् ३१६
११. शल्योद्धारधनोद्धारौ ३१६-३२८
१२. मण्डपादिपूर्वादिग्ज्ञाननिर्णयः ३२८-३२९
१३. तत्र शङ्कुनिखननप्रकारः ३३०
१४. तत्र शङ्कुसूत्रकरणं शुभाशुभकथनञ्च ३३०-३३१
१५. मण्डपकरणम् ३३१-३३३
१६. तत्राङ्कुरार्पणादिकम् ३३३-३३९
१७. मण्डलकरणप्रयोगः ३३९
१८. अस्य मार्जनप्रकारादिकम् ३३९-३४४
१९. अङ्कुरपरीक्षा ३४४-३४५

चतुर्थः परिच्छेदः

अधिवासरूपपुष्पकथनम् ३४६-३७३

१. दीक्षाशब्दव्युत्पत्तिः ३४६
२. दीक्षामाहात्म्यम् ३४७-३४८
३. दीक्षाप्रशंसा ३४८
४. दीक्षायां विशेषः ३४८
५. दीक्षाज्येष्ठत्वादिकथनम् ३४९
६. तत्रैकमन्त्रसाधनफलम् ३४९
७. दीक्षाया अकरणे दोषः ३४९-३५०

८. निन्द्यदीक्षाकथनम् ३५०
९. दीक्षाविधिकथनम् ३५०
१०. नामक्रियाभेदेन दीक्षाभेदाः ३५०-३५२
११. दीक्षाफलकथनम् ३५३
१२. तत्राधिवासविधिः ३५४-३६८
१३. अङ्कुरारोपणप्रयोगः ३६९-३७०
१४. अधिवासप्रयोगः ३७०-३७३

पञ्चमः परिच्छेदः

दीक्षारूपफलकथनम् ३७४-४०६
१. दीक्षाप्रकरणम् ३७४
२. तत्र वृद्धिश्राद्धादिकम् ३७४-३७६
३. पञ्चदेवपूजा ३७६
४. ग्रहपूजा-ग्रहमन्त्रोद्धारः ३७६-३७८
५. ग्रहपूजाक्रमः ३७८
६. ग्रहपुरश्चरणादिकम् ३७८
७. ग्रहदानादिकम् ३७९-३८०
८. ग्रहकवचम् ३८१-३८२
९. दीक्षादौ तिथिपूजा ३८२
१०. तिथिध्यानमन्त्रपूजादिकम् ३८२-३८८
११. पक्षध्यानादिकम् ३८८-३८९
१२. तिथिपक्षमन्त्रध्यानादिकम् ३८९-३९०
१३. तिथिपूजाद्यकरणे दोषः ३९०-३९१
१४. तिथिकवचादिकम् ३९१-३९२
१५. अकारादिवर्णानां ध्यानम् ३७३-४०५
१६. वर्णध्यानाकरणे दोषः ४०६
१७. अकारादिवर्णानां पूजामन्त्रकथनम् ४०६

षष्ठः परिच्छेदः

नानाविधदीक्षाकथनम् ४०७-४४४
१. दीक्षादौ पूजाक्रमः ४०७-४१५

२. तत्र होमादिविधिः ४१५-४१६
३. तत्राध्वादिशोधनविधिः ४१६-४१९
४. अभिषेकविधिः ४१९
५. अभिषेकफलम् ४१९-४२४
६. अभिषेकमन्त्राः ४२४-४३०
७. क्रियावती दीक्षा ४३०
८. आणवीदीक्षाविधिः, अस्या भेदकथनञ्च ४३१-४३२
९. तत्र वर्णमयी दीक्षा ४३२-४३३
१०. कलावती दीक्षा ४३३
११. वेधमयी दीक्षा ४३३
१२. क्रमदीक्षाविधिः ४३३-४३५
१३. कलौ तान्त्रिकसंस्कारपत्ररत्नदीक्षादिकम् ४३५
१४. देवताभेदे मन्त्रलिखनप्रकारादिकम् ४३५-४३६
१५. देवताविशेषे मन्त्रलिखनद्रव्यकथनम् ४३६
१६. तत्तद्देवताप्राणप्रतिष्ठादिकथनम् ४३६
१७. तत्र सूर्यार्घ्यदानम्, अर्घ्यद्रव्यकथनञ्च ४३६-४३८
१८. प्रबलकलिलक्षणम् ४३८-४३९
१९. कलेरुपशमप्रकारः ४३९-४४०
२०. कलेर्गुणकथनादिकम् ४४०-४४३
२१. ग्रन्थप्रणेतुः परिचयः ४४३-४४४

३. अर्थकाण्डस्य

प्रथमः परिच्छेदः

आचारसप्तकादिगुरुपङ्क्तिनिरूपणान्तरूपग्रन्थिकथनम् **४४५-४८१**
१. अर्थकाण्डानुक्रमणिका ४४५-४५२
२. आचारसप्तककथनम् ४५२
३. वेदाचारकथनम् ४५२-४५३
४. इष्टदेवताध्यानादिकम् ४५३
५. गुरुध्यानाराधनादिकम् ४५३-४५५

६. मानसगन्धाद्यैर्गुरुपूजादिकम् ४५५-४५६
७. गुरुपूजाक्रमः ४५६
८. गुरोर्ध्यानान्तरादिकम् ४५६-४५७
९. सद्गुरुध्यानम् ४५७
१०. कुलवृक्षलक्षणादिकम् ४५७
११. कुलवृक्षप्रणामानन्तरं गुरुध्यानगुरुपादुकामन्त्रोद्धारकथनम् ४५७-४५८
१२. गुरुपादुकामाहात्म्यम् ४५८-४५९
१३. गुरुपत्नीपूजामन्त्रादिकम् ४६०-४६१
१४. गुरुस्तोत्रम् ४६१-४६३
१५. पादुकापञ्चकस्तोत्रम् ४६३-४६४
१६. गुरुस्तोत्रान्तरम् ४६४-४६५
१७. गुरुकवचम् ४६५-४६९
१८. गुरुकवचानन्तरं प्रणामस्तुत्यादिकं फलञ्च ४६९-४७१
१९. सद्गुरुप्रणाममन्त्रः ४७१
२०. बाह्यगुरुचतुष्टयनमस्कारादिकम् ४७१-४७२
२१. स्त्रीगुरुध्यानं स्तोत्रकवचादिकञ्च ४७२-४७७
२२. स्त्रीगुरुगीता ४७७-४७८
२३. गुरुपूजाविधिः ४७८
२४. सपत्नीकगुरुपूजादिकम् ४७९
२५. सपत्नीकगुरुपूजामन्त्रोद्धारः ४७९-४८०
२६. अस्य जपपूजादिफलम् ४८०
२७. गुरुपङ्क्तिचिन्तनम् ४८०-४८१

द्वितीयः परिच्छेदः

प्रातःकृत्यविधिरूपशाखाकथनम् ४८२-५२३
१. कुण्डलिनीध्यानादिकम् ४८२-४८४
२. कुण्डलिनीस्तोत्रम् ४८५-४८७
३. अस्याः स्तोत्रान्तरम् ४८७-४८८
४. कुण्डलिनीकवचम् ४८८-४९४
५. चौरगणेशमन्त्रः ४९५

६. चौरगणेशमन्त्रं विना पुराणपाठपूजाजपादौ दोषकथनम् ४९५-४९७
७. अजपामन्त्रजपकालकथनम् ४९७
८. अस्य प्रयोगः ४९७
९. अजपामन्त्रजपसमर्पणम् ४९७-४९८
१०. हंसस्य ध्यानम् ४९८
११. जपरहस्यादिकम् ४९८-४९९
१२. अहोरात्रमध्येऽजपाजपसंख्या ४९९
१३. अजपानामकारणम् ५००
१४. मातृकावर्णस्वरूपकथनम् ५००-५०१
१५. अजपाया द्वैविध्यम् ५०१-५०२
१६. प्रातःकृत्यादिकम् ५०२-५०४
१७. देवपूजा-गृहसम्मार्जनादि, तत्फलञ्च ५०४
१८. देवगृहमार्जने विहित-निषिद्ध-द्रव्यं तत्फलञ्च ५०५
१९. देवगृहोपलेपनादिफलम् ५०५
२०. गुर्वादिनमस्कारविधिः ५०५-५०७
२१. अद्वैतभावनादिकथनम् ५०७
२२. तत्र छिन्नमस्ताया विशेषः ५०८
२३. दक्षिणकाल्या विशेषः ५०८
२४. अस्याः क्रमस्तवकथनं फलञ्च ५०८-५१६
२५. गुह्यकाल्याः क्रमस्तोत्रम् ५१६-५१९
२६. त्रिपुरायाः क्रमस्तोत्रम् ५१९-५२३

तृतीयः परिच्छेदः

स्नानादितिलकान्तप्रशाखाकथनम् ५२४-५६९
१. स्नानविधिः ५२४
२. तत्र स्नानाकरणे दोषकथनम् ५२४
३. स्नानभेदादिकम् ५२४
४. सप्तविधस्नानकथनम् ५२४
५. वैष्णवाभ्यन्तरस्नानम् ५२५
६. शाक्ताभ्यन्तरस्नानम् ५२५

७. शैवाभ्यन्तरस्नानम् ५२६
८. नित्यस्नानफलम् ५२६
९. बाह्यस्नानफलम् ५२६-५२७
१०. शाक्ते कुशविशेष: ५२७
११. वैदिकस्नानानन्तरं तान्त्रिकस्नानादिकम्, स्नानसङ्कल्पादिकञ्च ५२७-५२९
१२. सङ्कल्पाकरणे दोष: ५२९
१३. सङ्कल्पे विहितनिषिद्धपात्रकथनम् ५२९-५३०
१४. मज्जनप्रकार: ५३०-५३१
१५. मृदालम्भनम् ५३१-५३२
१६. संक्षेपतर्पणम् ५३३
१७. परखातस्नाने विशेष: ५३३
१८. अयनादौ तैलस्नाननिषेध: ५३३
१९. गात्रमार्जनप्रकारादिकम् ५३३-५३४
२०. गङ्गास्नानं विना महाविद्यापूजने दोषकथनम् ५३४
२१. गङ्गाया ध्यानमन्त्रादिकम् ५३४-५३६
२२. गङ्गाक्षेत्रम् ५३६
२३. गङ्गानाममाहात्म्यम् ५३६
२४. गङ्गाजलमाहात्म्यम् ५३६
२५. सगङ्गदेशप्राशस्त्यम् ५३७
२६. गङ्गायां प्राणत्यागफलम् ५३७
२७. गङ्गायात्रिकस्य पथि मृत्युफलम् ५३७
२८. गङ्गातीरे मृत्युफलम् ५३७
२९. गङ्गायां मृतास्थिनिक्षेपफलम् ५३८
३०. गङ्गाजले मरणफलम् ५३८
३१. गङ्गायाश्चतुर्हस्तमध्ये पिण्डदानफलम् ५३८
३२. गङ्गायां तर्पणफलम् ५३८
३३. गङ्गायां पर्युदस्तकालाभाव: ५३८
३४. तत्र कालभेदाचरणे दोष: ५३८-५३९
३५. गङ्गायां परद्रव्यहरणे दोष: ५३९

३६. गङ्गादौ प्रतिग्रहे दोषः ५३९
३७. तत्रात्माभिषेकमन्त्रादिकम् ५४०
३८. मानसस्नानम् ५४०
३९. मनसो बन्धमोक्षकारणत्वम् ५४०-५४१
४०. मानसप्रयोगकथनम् ५४१-५४२
४१. मूलाधारतीर्थकथनम् ५४२
४२. स्वाधिष्ठानतीर्थं मणिपूरतीर्थकथनञ्च ५४३
४३. अनाहततीर्थं विशुद्धस्थतीर्थञ्च ५४३
४४. आज्ञास्थतीर्थम् ५४३
४५. मानसस्नानफलम् ५४३-५४४
४६. जले शुष्कवाससा स्थले चार्द्रवाससा दैवपैत्र्यकर्मनिषेधः ५४४
४७. परिधेयवस्त्रपरिमाणम् ५४४
४८. ब्राह्मणादीनां परिधेयवस्त्रनिर्णयः ५४४-५४५
४९. वस्त्रपरिधानप्रकारः ५४५
५०. कर्मविशेषे वस्त्रविशेषः ५४५
५१. नीलादिवस्त्रं परिधाय कर्मकरणे दोषः ५४५
५२. कलौ कार्पासादिवस्त्रप्रशंसा ५४६
५३. सूचीविद्धादिवस्त्रेण वैधकर्मनिषेधः ५४६
५४. विजातीयवस्त्रनिषेधः ५४६
५५. कृमिजवस्त्रनिषेधः ४५६
५६. कृमिजश्वेतवस्त्रप्रशंसा ४५६
५७. उत्तरीयवस्त्रप्रमाणम् ५४६-५४७
५८. यज्ञोपवीतमार्जनद्रव्याणि ५४७
५९. यज्ञोपवीतमार्जनप्रकारः ५४७
६०. कण्ठादौ यज्ञोपवीतकरणदोषः ५४७-५४८
६१. तिलकप्रकरणं फलञ्च ५४८
६२. तत्र गोपीचन्दनतुलसीमूलमृत्तिकादिमाहात्म्यम् ५४८
६३. तिलककरणमन्त्रः ५४९
६४. चन्दनधारणमन्त्रः ५४९
६५. तिलकधारणस्थानानि ५४९

६६. वैष्णवतिलके विशेषः ५४९

६७. तिलकाकरणनिन्दा ५५०

६८. ऊर्ध्वपुण्ड्रधारणविधिः फलञ्च ५५०-५६१

६९. त्रिपुण्ड्रधारणविधिः ५६१-५६३

७०. कालाग्निरुद्रोपनिषत् ५६३-५६४

७१. त्रिपुण्ड्रधारणफलम् ५६४-५६७

७२. त्रिपुण्ड्राकरणे निन्दा ५६७-५६८

७३. सच्छिद्रत्रिपुण्ड्रकरणनिन्दा ५६८

७४. शक्तितिलकविधिः ५६८-५६९

चतुर्थः परिच्छेदः

गन्धादिपात्रस्थापनान्तरूपपल्लवकथनम् ५७०-६१९

१. सन्ध्याविधिः ५७०-५७६

२. तत्र योगिनां सन्ध्याविधिः ५७६-५७७

३. तर्पणविधिः ५७७

४. योगिनामन्तर्यागरूपसूर्यपूजा ५७७

५. कौलानां सन्ध्याविधिः ५७७

६. वैदिकापोमार्जनप्रकारः ५७८

७. गायत्र्याराधनादिकम् ५७८-५८४

८. गायत्रीयन्त्रप्रकारादिकम् ५८४

९. गायत्र्या ऋष्यादिन्यासादिकम् ५८४-५८५

१०. गायत्र्याः षडङ्गन्यासादिकम् ५८५-५८६

११. गायत्रीध्यानादिकम् ५८६-५८८

१२. गायत्र्याः पूजाविधिः ५८८-५९२

१३. गायत्रीकवचम् ५९२-५९८

१४. गायत्रीपुरश्चरणम् ५९८-५९९

१५. अस्याः काम्यकर्मादिकम् ५९९

१६. तान्त्रिकगायत्रीपुरश्चरणम् ५९९-६००

१७. अस्या ऋष्यादिकम् ६००

१८. अस्या ध्यानादिकम् ६००

१९. अस्याः पूजाक्रमः ६००-६०३
२०. आसनकथनादिकं फलञ्च ६०३-६०९
२१. सिद्धासनम् ६०९
२२. पद्मासनम् ६०९-६१०
२३. पूजाद्रव्यस्थापनक्रमः ६१०
२४. तत्रार्घ्यादिपात्रनिर्णयः ६१०-६११
२५. पाद्यपात्रलक्षणम् ६११-६१२
२६. पाद्यप्रक्षेपणीयपात्रलक्षणम् ६१२
२७. अर्घ्यपात्रलक्षणम् ६१२-६१३
२८. आचमनपात्रलक्षणम् ६१३-६१४
२९. गन्धपात्रलक्षणम् ६१४
३०. धूपपात्रलक्षणम् ६१४
३१. दीपपात्रलक्षणम् ६१५
३२. दीपमालालक्षणम् ६१५-६१६
३३. दीपाधारलक्षणम् ६१६
३४. नीराजनपात्रलक्षणम् ६१६-६१७
३५. घण्टालक्षणम् ६१७-६१८
३६. नैवेद्यपात्रलक्षणम् ६१८
३७. पानीयपात्रलक्षणम् ६१९
३८. ताम्बूलपात्रलक्षणम् ६१९

पञ्चमः परिच्छेदः

भूतशुद्धि-शक्तिपूजा-गुप्तपूजादिकथनम् ६२०-६८०
१. भूतशुद्धिप्रकरणम् ६२०-६३१
२. अस्या अकरणे दोषः ६२६
३. प्राणायामः ६३१
४. पूजाधारनिरूपणम् ६३२
५. प्रतिमानिकटे यन्त्रकरणनिषेधः ६३२-६३३
६. पार्थिवशिवलिङ्गे शक्तिपूजानिषेधः ६३३
७. स्फाटिकलिङ्गे शक्तिपूजाफलम् ६३३

८. शक्तेः साकारत्वादिकारणम् ६३४-६३७
९. प्राणप्रतिष्ठा ६३७-६४२
१०. तत्रासनाद्युपचाराः ६४२-६४३
११. तत्र गन्धाष्टकप्रमाणादिकम् ६४४
१२. अथ पुष्पम् ६४५
१३. शक्तिविषये पुष्पविशेषादिकम् ६४५-६४७
१४. तत्र करवीरादिमाहात्म्यं फलञ्च ६४७-६५२
१५. पुष्पविशेषदानेन ब्रह्महत्यादिपापप्रायश्चित्तकथनम् ५५३
१६. तत्र वृक्षस्थपुष्पदाननिषेधादिकम् ६५३
१७. मध्याह्नस्नानानन्तरं पुष्पच्छेदननिषेधः ६५४
१८. पुष्पमाला ६५४
१९. मालत्यादिपुष्पमालया कार्तिके विष्णुपूजनफलम् ६५४
२०. मासविशेषे धात्रीफलादिदानफलम् ६५४
२१. भक्तियोगेन सर्वपुष्पैः पूजाकथनम् ६५५
२२. जवापुष्पादिभिर्देवीपूजनफलम् ६५५-६५६
२३. चातुर्मास्ये लक्षसंख्यकमालतीपुष्पेण विष्णुपूजनफलम् ६५६
२४. वर्ज्यपुष्पकथनम् ६५६
२५. कालविशेषे प्रशस्तपुष्पाणि ६५७
२६. पुष्पाभावे तत्पत्रेणापि देवतार्चनकथनम् ६५७
२७. गुप्तपूजापुष्पकथनम् ६५७
२८. दिवारात्रिभेदे पुष्पविशेषेण पूजनकथनम् ६५७
२९. देवालयजपुष्पेण देवपूजने दोषकथनम् ६५७
३०. देवताविशेषे पुष्पविशेषवर्जनादिकथनम् ६५८
३१. बिल्वपत्रादीनां पर्युषितदोषाभावकथनम् ६५८
३२. धूपशब्दव्युत्पत्तिः ६५८
३३. धूपप्रमाणं दानफलञ्च ६५९
३४. दीपशब्दव्युत्पत्तिस्तल्लक्षणञ्च ६५९
३५. देवतार्चनादौ वस्त्रालङ्कारादिप्रमाणम् ६५९-६६०
३६. नैवेद्यशब्दव्युत्पत्तिस्तल्लक्षणञ्च ६६०
३७. ताम्बूललक्षणादिकम् ६६०

३८. निषिद्धचूर्णपर्णादिकम् ६६०-६६१
३९. प्रणामप्रकरणं फलञ्च ६६१
४०. तत्र प्रदक्षिणप्रणामादिकं तत्तल्लक्षणादिकं फलञ्च ६६१-६६४
४१. निर्माल्यकालनिरूपणादिकम् ६६५
४२. देवपूजादौ विहिताविहितद्रव्यादिकम् ६६६
४३. हविष्यादौ भक्ष्याभक्ष्यद्रव्यादिकथनम् ६६७-६७९
४४. अर्थकाण्डसमाप्तिः ६८०

प्रथमं परिशिष्टम्

श्लोकार्द्धानुक्रमणिका **६८१-७६८**

द्वितीयं परिशिष्टम्

ग्रन्थ-ग्रन्थकारनामानुक्रमणिका **७६९-७७६**

●

।। श्रीः ।।

प्राणतोषिणी

अथ सर्गकाण्डम्

।। अथ प्रथमः परिच्छेदः ।।

जडे काव्यं दात्री द्रुतमुदकबिन्दौ जलधितां
पयोधौ पाथोऽणुत्वमपि ननु सर्वैकवशगा ।
गिरौ धूलीलेशत्वमचलवरत्वं रजसि वा
विचित्रेच्छा स्वैरं[1] जयति जयतारे ! तव नवा ॥

यत्पादाम्बुजसेवया प्रतिदिनं कर्म क्षणाल्लीलया
ब्रह्मोपेन्द्रमहेश्वरप्रभृतयः कुर्वन्ति सृष्ट्यादिकम् ।
यामाराध्य मनुत्वमाप सुरथो ज्ञानं समाधिः स्वयं
साऽस्माकं वितनोतु वाञ्छितफलं तस्यै भवान्यै नमः ॥

आसीद्विश्वासवंशे विमलमतिर्दयारामविश्वासनामा
तत्पुत्रोऽत्यन्तदान्तो[2]ऽप्यतिशयसुकृती रामहर्याह्वयोऽसौ ।
विश्वासो विश्वनाथार्चनचरणरतो विश्वविश्वासवासो
वाराणस्यामुषित्वा बहुविधमपि सत्कर्म कृत्वाऽऽप मुक्तिम् ॥

---

[1] स्वेन स्वातन्त्र्येण ईर्ते, ईरति वेत्यर्थः। 'मन्दस्वच्छन्दयोः स्वैरः' इत्यमरः (३।३।१९२), 'स्वैरो मन्दे स्वतन्त्रे च' इति हैमः (२।४८२)।

[2] 'तपःक्लेशसहो दान्तः' इत्यमरः (२।७।४२), 'दान्तस्तु दमितेऽपि स्यात् तपःक्लेशसहे त्रिषु' इति मेदिनी च (५५।२४)।

तत्सूनुर्भूमिपालो विविधबुधगणैकाग्रगण्योऽतिधन्यो
मान्यः श्रीप्राणकृष्णो यदनुजनुजगन्मोहनाख्यः प्रसिद्धः ।
पुत्राः षड् यस्य जाताः सुविमलमतयो धैर्यगाम्भीर्यवन्तो
दीनानाथान्धबन्धुद्विजगणभरणैकान्तविश्रान्तचित्ताः ॥
तत्रानन्दमयो महेशमहिषीध्यानावधानः सदा
ज्येष्ठः श्रेष्ठतमः सदैव सदयो दारिद्र्यविद्रावणः ।
तस्योपेन्द्रसमः कृती भगवतीभक्तो भवानीपति-
श्रीपादाम्बुजयुग्मलुब्धमधुपः श्रीरामचन्द्रोऽनुजः ॥
दाता कर्णसमो रणेऽर्जुनसमः शत्रौ कृतान्तोपमो
दाता दीनदयामयस्तदनुजः श्रीविश्वनाथस्तथा ।
श्रीयुक्तः शम्भुनाथस्तदनु समभवत् सुन्दरस्तस्य पश्चात्
श्रीकाशीनाथनामा तदनुज उदितश्चन्द्रवच्चन्द्रनाथः ॥
स्वर्धुन्याः पूर्वतीरे सुरचिरनिलयः खड्दहाख्यः प्रसिद्धो
नित्यानन्दादिसिद्धाश्रमविहितमहाशुद्ध इन्द्रालयाभः ।
ग्रामो जीयान्महद्भिः कृतशुभनिलयारामभीमालयाढ्यः
कैल्कातातो नगर्याः क्षितिपतिनगरादुत्तरे यामगम्यः ॥
तस्मिन् श्रीप्राणकृष्णो निवसति निखिलस्वीयनिर्धूततृष्णो
[1]जिष्णोस्तुल्योऽतिमूल्योत्तममणिगणसम्पूर्णकोषाधिपालः ।
श्रीमान् धीमान् स्वकीर्त्त्या विधुरिव भुवि विश्वासवंशावतंसः
साक्षात् सूर्यः प्रतापैररितृणदहनो जीवतात् स प्रजाभिः ॥

---

[1] जिष्णोरिन्द्रस्येत्यर्थः। 'जिष्णुर्लेखर्षभः शक्रः शतमन्युर्दिवस्पतिः' इत्यमरः (१।१।४२), 'जिष्णुर्ना वासवेऽर्जुने' इति च मेदिनी (४५।१३)।

अपि च—

ज्योतिर्ग्रन्थान् बहुविधानालोक्य बहुभिर्बुधैः ।
सङ्ग्रहं कारयामास प्राणकृष्णक्रियाम्बुधिम् ॥
ततो नानाभिधानानि समालोक्य समासतः ।
प्राणकृष्णीयशब्दाब्धिं कारयामास यत्नतः ॥
तन्त्राणि बहुधा नानादेशादाहृत्य तत्परम् ।
खाभ्रेषुसम्मितं नानासङ्ग्रहञ्च कृतं बुधैः ॥
सङ्ग्रहे जयसिंहादिनृपाणां नामदर्शनात् ।
चिरं मृतानां ग्रन्थस्थनाम्नाद्यापि सुजीवताम् ॥
ग्रन्थकीर्त्तिं वरां मेने सर्वकीर्त्तेरनश्वराम् ।
ग्रन्थं कारयितुं धीरं यत्नतोऽन्वेषयत् कृती ॥
न लेभे सहसा तेन सदा चिन्तापरः स्थितः ॥
अथ श्रीशिवपादाब्जभ्रमरीकृतमानसः ।
कैल्कातानगरे रम्ये चकार मठमेव यः ॥
श्रीगोपीनाथमिश्रेणानीय तं रामतोषणम् ॥
श्रीप्राणकृष्णविश्वासो विश्वासवंशभास्करः ।
आदिष्टवांस्तन्त्रशास्त्रोत्तमसङ्ग्रहहेतवे ॥
समस्तज्ञानदातॄन् षड् गुरून् नत्वा सहस्रशः ।
मुण्डमालां मत्स्यसूक्तं तन्त्रं महिषमर्दिनीम् ॥
मायाञ्च मातृकाभेदं मातृकोदयमुत्तमम् ।
महानिर्वाणतन्त्रञ्च मालिनीविजयं तथा ॥
महानीलं महाकालसंहितां मेरुतन्त्रकम् ।
भैरवं भैरवीं भूतडामरद्वयमेव च ॥

वीरभद्रं बीजचिन्तामणिमेकजटीं तथा ।
निर्वाणतन्त्रं त्रिपुरासारं कालीविलासकम् ॥
विश्वसारञ्च वरदां वासुदेवरहस्यकम् ।
वाराहीञ्च बृहद्गौतमीयं वर्णोद्धृतिं तथा ॥
विश्वसाराख्यतन्त्रञ्च विष्णुयामलमेव च ।
बृहन्नीलं बृहद्योनिं रहस्यं विष्णुसम्मतम् ॥
वामकेश्वरतन्त्रञ्च ब्रह्मज्ञानं ततः परम् ।
ब्रह्मयामलमद्वैतं वर्णविलासमेव च ॥
फेत्कारिणीं तथा तन्त्रं पुरश्चरणचन्द्रिकाम् ।
पुरश्चाररसोल्लासं तन्त्रं पञ्चदशीं शुभाम् ॥
पिच्छिलां प्रपञ्चसारं हंसाद्यं पारमेश्वरम् ।
नवरत्नेश्वरं नित्यं नीलं नारायणीयकम् ॥
निरुत्तरं नारदीयं नागार्जुनमतः परम् ।
दक्षिणामूर्त्तितन्त्रञ्च दक्षिणामूर्त्तिसंहिताम् ॥
दत्तात्रेयसंहिताञ्चाष्टावक्रसंहितां तथा ।
यक्षिणीं योगिनीं योनिं योगसारं तदर्णवम् ॥
योगिनीहृदयं योगियाज्ञवल्क्यमनुत्तमम् ।
योगाम्बरोदयञ्चैवाकाशभैरवमेव च ॥
राजराजेश्वरीं राधां रेवतीं रुद्रयामलम् ।
रामार्चनचन्द्रिकाञ्च शाबरञ्चेन्द्रजालकम् ॥
कालीतन्त्रञ्च कामाख्यां कामधेनुमतः परम् ।
श्रीकालीकुलसर्वस्वं कुमारीतन्त्रमेव च ॥

कृकलासदीपिकाञ्च कङ्कालमालिनीं तथा ।
कालोत्तरं कुब्जिकाञ्च कुलोड्डीयं कुलार्णवम् ॥
कुलमूलावताराख्यकल्पसूत्रं यक्षडामरम् ।
सरस्वतीं शारदाञ्च शक्तिसङ्गमतन्त्रकम् ॥
शक्तिकागमसर्वस्वमूर्ध्वाम्नायं स्वरोदयम् ।
स्वतन्त्रतन्त्रं सम्मोहं चीनाचारञ्च तोडलम् ॥
षडन्वयमहारत्नं सिद्धैकवीरतन्त्रकम् ।
निगमस्य कल्पद्रुमं लतां तत्सारमेव च ॥
तारारहस्यं श्रीश्यामारहस्यं स्कन्दयामलम् ।
इत्याद्यनेकतन्त्राणि पुराणं पञ्चरात्रकम् ॥
श्रुतिस्मृतिसङ्ग्रहांश्च दृष्ट्वान्यशास्त्रमेव च ॥
रत्नान्येभ्यः समाहृत्य रत्नाकरेभ्य एव च ।
श्रीरामतोषणेनेयं रोपिता प्राणतोषणी ॥

कल्पद्रुमो दिशति वाञ्छितमेव चिन्त्यं
चिन्तामणिः क्वचन कामदुघा त्वभीष्टम् ।
श्रीप्राणतोषणकृता व्रततिर्जनेभ्यो
दृष्टैव यच्छति फलं भुवि सर्वदेयम् ॥

एतामक्षरमालिकां न मनुतामज्ञः स्वभावोज्ज्वलां
नानारत्नमयीं विलोकयतु सद्गुर्वङ्घ्रिकारुण्यतः ।
विश्वं पश्यति मन्दधीर्हतधिया प्रत्यक्षमेतज्जगद्
ब्रह्मैवेति विलोकते स गुरुतो वैराग्यवांश्चेत्तदा ॥

आशावात-प्रौढतुङ्गोत्तरङ्गेऽपारे सारे हाभ्रमौ घोरसिन्धौ ।
जीर्णां नौकामाश्रितस्येष्टसिद्ध्यै भीतस्यैधि त्वं गुरो! कर्णधारः ॥

इमां मत्सरिणो दोषदृष्ट्योपहसतः प्रति ।
तथ्यं वदामि श्रुत्वा यद्रोचते कुर्वतान्तु तत् ॥

मान्याः ! कृताञ्जलिरहं विनयेन वच्मि
सर्वाण्यमुत्र गुरुवृद्धवचांस्यमूनि ।
सज्जीचकार लतिकावयवानमीभि-
र्दोषा न मे न च गुणाः परिवेत्थ धीराः ॥

गृह्णन्ति ये गुणकणानिव दोषराशेः
पङ्केरुहाङ्कमलिनेऽन्यपिकालिकस्ते ।
पश्यन्तु मादृशविनिर्मितचित्रवल्लीं
रत्नोज्ज्वलां शुभवरीमुपसर्पकाणाम् ॥

वल्लीयं सर्गधर्मार्थकमनभजनज्ञाननैर्गुण्यसप्त-
काण्डा चित्रप्रसूनच्छदमुकुलफला कोरकाद्यैर्विचित्रा ।
नानाविद्यार्थवादारुणकिरणमहास्विन्नचित्ताकुलानां
स्थेयः सिद्धान्तरूपप्रकृतवचनजच्छाययार्त्ति निहन्तु ॥

वैवस्वतान्तरगतस्य गजाक्षिसंख्य-
स्येयं युगस्य चरणेऽजनि तूर्यसंख्ये ।
भूनेत्रधर्मयुगसम्मितवीतवर्षे
राधे दिने गुणमिते मृदुला हिमांशोः ॥

शाके नेत्रयुगाद्रिकाश्यपिमितेऽतीतेऽक्षयायां
तिथावेषा प्रादुरभूद्विचक्षणमनःकह्लारसंह्लादिनी ।
विप्रश्रीयुतरामतोषणकृता श्रीप्राणतोषिण्यसौ
सोमक्षेमसरस्वतीमयतया न्यक्कुर्वतीत्थं त्विषा ॥

वाणी श्रीप्राणतोषिण्यसि सकलगुणा वज्रदृग्‌दीप्तदेहा
नित्यं स्निग्धा नवीना नवरसरुचिरा रोपिताराममध्ये ।
किन्त्वाराद्‌वृद्धमूर्त्तिर्जगदिदमनुगन्तासि दुष्टार्थबुद्ध्या
मन्दानर्थाभिमानान्धितखलधिषणान् देवि ! तुभ्यं नमोःऽस्तु ॥
प्रतिकाण्डं नमस्कृत्य देवतां विघ्ननाशिनीम् ।
काण्डानि निर्ममे सप्त रत्नोद्दीप्तिकराण्यहम् ॥
आशांशुका शुचिशशीनदिगभ्रकृष्णा
पञ्चाशदर्णघटिता स्त्रगनन्तमूर्त्तिः ।
ध्यातेष्टदा गलितकुन्तलभाररम्या
क्षेमाय नो भवतु सम्प्रति मालकान्ता ॥
आद्यं नूतनसर्गकाण्डममलं यत्रास्ति शब्दाकरो
नित्यानित्यविचारशब्दजनिता विष्णवोषध्युडुव्योमगाः ।
भूतोद्भूतमिदं चराचरमपि ब्रह्मध्वनिर्जन्तुतो
वर्णान् प्रेरयतीति लेखनविधिर्वर्णाभिधानादि च ॥
नृणामत्र प्रवृत्त्यर्थमादौ निर्घण्टनं मया ।
केषाञ्चित् क्रियतेऽन्यानि भूयांसि वेत्तु तान्यपि ॥
आदौ तन्त्रप्रशंसादि वर्णाविर्भावकारणम् ।
शिवशक्त्याविर्भवनं तदवस्थानिरूपणम् ॥
त्रिविधं शक्तिरूपन्तु ब्रह्मादेः शक्तिनिर्णयः ।
शक्तिं विना जाड्यमेषां शब्दब्रह्मनिरूपणम् ॥
शब्दब्रह्मपरब्रह्ममूर्त्तिरीशस्य शाश्वती ।
इति सर्गाद्यकाण्डस्य परिच्छेदस्तथादिमः ॥१॥

अर्थाभिव्यक्तये शब्दस्फोटवादनिरूपणम् ।
प्रसिद्धानित्यरूपे द्वे पत्रे नित्यस्य कीर्तिते ॥
अनित्यमतदोषश्च प्रसिद्धमतनिर्णयः ।
शब्दो ब्रह्मेति शब्दार्थो ब्रह्मेति मतदूषणम् ॥
नित्यमते पूर्वपक्षसिद्धान्तौ च निरूपितौ ।
शरीरं तत्त्वषट्त्रिंशन्निर्मितं कञ्चुकान्वितम् ॥
शशीनाग्निकला वर्णोद्भवाश्चापि कलास्ततः ।
६ वर्णजाः सशक्तिविष्णुरुद्राश्चौषधयस्तथा ॥
प्रयोजनञ्चौषधीनां हंसो विकृतिजाक्षरम् ।
तद्विकृतेः प्रकारश्च प्रणवाद्धंससम्भवः ॥
सह नाशे तत्प्रणवस्थितेर्निदर्शनं तथा ।
वर्णानां नित्यताबोधकारणं साधकान्तरम् ॥
मतद्वये तु वेदानां नित्यानित्यत्वदर्शनम् ।
तथ्यं नित्यत्वमेतेषां युक्तिदृष्टिप्रमाणकैः ॥
वर्णेभ्यो ग्रहराश्यृक्षोत्पत्तिश्चक्रभ्रमात्मिका ।
अमावास्याद्युद्भवश्च नक्षत्रवृक्षनिर्णयः ॥
स्वनक्षत्रवृक्षमात्रच्छेदने दोषदर्शनम् ।
ऋक्षाधिष्ठातृदेवाश्च नक्षत्रयोनिनिर्णयः ॥
तद्विरोधदर्शनञ्च दम्पत्यादिविचारणे ।
तिथिभेददर्शनञ्च तिथ्यधिपनिरूपणम् ॥
इत्यङ्कुरपरिच्छेदद्वितीयस्य समापनम् ॥२॥
सदाशिवादेरुत्पत्तिर्लवादिकालनिर्णयः ।
तत्त्वसृष्ट्यारम्भणञ्चाहङ्कारस्य त्रिधाकृतिः ॥

त्रिविधाहङ्कृतेः सृष्टिः शब्दादेर्भूतसम्भवः ।
भूतमण्डलरूपाणि देहसृष्टिश्चतुर्विधा ॥
पञ्चीकृतिप्रकारश्चोद्भिदुत्पत्तिस्ततः परम् ।
पापेनोद्भिदयोनिस्तत्प्रायश्चित्तं ततः परम् ॥
स्वेदजोत्पत्तिकथनमण्डजोत्पत्तिरेव च ।
मनुष्यत्वप्रशंसा च जन्ममृत्युक्रमस्तथा ॥
प्रकृत्या जायते सर्वं तस्यां संलीयते पुनः ।
इति शाखापरिच्छेदतृतीयस्य समापनम् ॥३॥
रजस्वलाया गर्भस्थात् पुंवीर्याद्गर्भसम्भवः ।
रजस्वलानिदानञ्च गर्भे वीर्यगतिक्रमः ॥
स्त्रीपुंनपुंसकोत्पत्तिकारणं तदनन्तरम् ।
बह्वपत्यत्वादिबीजं बलवद्गर्भकारणम् ॥
जीवप्रवेशनं तत्र शुक्राद्युत्पत्तिकारणम् ।
स्वेदमूत्रपुरीषाणामुत्पत्तित्यागयोः क्रमः ॥
रोगोत्पत्तेः कारणञ्च धातूत्पत्तिक्रमस्ततः ।
प्राणादीनां क्रियां पश्चात् कललादिनिरूपणम् ॥
मल एष विवेकश्च मांसपिण्डाङ्कुरस्तथा ।
मेदोमज्जादिसम्भूतिरङ्गप्रत्यङ्गसम्भवः ॥
अभीष्टदानं मातुस्तत्फलादिनिर्णयस्तथा ।
त्वक्श्रुत्यादिसमुद्भूतिः सन्धेः सम्पूर्णता तथा ॥
दोषदूष्यादिनिर्णीतिरिन्द्रियादिनिरूपणम् ।
अन्तःकरणनिर्णीतिस्तत्त्वानां पञ्चविंशकम् ॥

पञ्चभूतगुणैर्देहो दशवायुनिरूपणम् ।
नाडीनिरूपणं नाडीकन्दो द्वारस्थिताः शिराः ॥
शाखाप्रशाखा नाडीनां ततः स्थाननिरूपणम् ।
अस्थ्यस्थिसन्धिपेश्यादि स्त्रीणां पेश्यधिका मता ॥
प्रशाखानामविच्छेदचतुष्कस्य समापनम् ॥४॥
वायुनामानि वायूनां मुख्यत्वादिविनिर्णयः ।
तेषां रूपाणि स्थानानि कर्माणि च पृथक् पृथक् ॥
पिङ्गलेडागते प्राणे सूर्याचन्द्रमसोर्गतिः ।
दोषदूष्याग्निनामानि चोर्मिकोषनिरूपणम् ॥
क्षेत्रज्ञस्यार्थग्रहणप्रकारस्तदनन्तरम् ।
श्रोत्रादौ खादिसंस्थानं प्राधान्येन निदर्शितम् ॥
वातपित्तकफैर्नुन्नधातुभी रोगसम्भवः ।
पूर्वादृष्टस्मृतिर्गर्भस्थितिलक्षणमत्र तु ॥
गर्भाशयप्रमाणन्तु त्रिविधं कर्म तत्परम् ।
गर्भे चिन्ताप्रकारश्च निश्चेष्टा तदनन्तरम् ॥
देहस्थाक्षरवृत्तान्तं भुवनानि चतुर्दश ।
तनावद्रिद्वीपखेटराशिनक्षत्रसंस्थितिः ॥
शुक्रासृग्भ्यां रक्तबिन्दुदर्शनादेश्च सम्भवः ।
सूर्याचन्द्रमसोः स्थानं ब्रह्मादीनां तथैव च ॥
गर्भाच्छिशोर्निःसरणं पूर्वोदान्तस्य विस्मृतिः ।
गर्भान्निर्गमकाले तु पापिनामधिका व्यथा ॥
रोदनानेहसि तदा नादावस्थानिरूपणम् ।
देहावस्था पुनर्देहप्राप्तिः कर्मानुसारतः ॥

ऐहिकस्य प्रेत्य भोगः कर्मणो जायते ध्रुवम् ।
इति पल्लवरूपेषु परिच्छेदसमापनम् ॥५॥
अस्पष्टाक्षरभाषा तु श्रुतिमार्गाविभागतः ।
कुण्डलीस्फूर्तिरिकादिपञ्चाशद्वा यदा भवेत् ॥
गुणिता सा तदा शब्दार्थाद्युद्भूतिः क्रमेण च ।
पञ्चाशत् कामनामानि रतिनामानि च क्रमात् ॥
सशक्तिकगणेशाननामानि तदनन्तरम् ।
क्षेत्रपालस्य नामानि तत्पूजादिफलं ततः ॥
मुखाद्वर्णप्रकाशस्तत्प्रकाशान्ते तु विस्मृतिः ।
वर्णप्रकाशस्थानानि चन्द्रसूर्याग्निजाक्षरम् ॥
सर्वे विसर्गजा वर्णा अष्टस्थाननिरूपणम् ।
वर्णोच्चारक्रमाः पाञ्चभौतिकाक्षरनिर्णयः ॥
इति स्तवनरूपर्त्तुपरिच्छेदसमापनम् ॥६॥
पत्रारूढाक्षरतनुनिदानञ्च लिपिक्रमः ।
अकारादिक्षकारान्तवर्णानां दैवतैः सह ॥
भूमौ लिपिनिषेधादिलेखनीनियमस्ततः ।
पुस्तकस्य ततो मानं पुस्तकच्छिद्रनिर्णयः ॥
पुस्तिकापत्रनिर्णीतिर्वेदलेखननिन्दनम् ।
युगभेदेऽक्षरे देवभेदो लेखकपूजनम् ॥
आरम्भादौ लेखकस्य वेतनग्रहदूषणम् ।
इति कोरकविच्छेदसप्तमस्य समापनम् ॥७॥
ॐकारादिक्षकारान्तनामानि कुसुमानि च ।
तन्त्रसङ्केतकारीण्यष्टमच्छेदसमापनम् ॥८॥

पञ्चवक्त्रोद्भवा मन्त्रास्तन्त्रादिशास्त्रमेव च ।
गणेशेन सर्वतन्त्रविस्तारकरणं ततः ॥
महामहादिविद्यानां बीजत्वं तदनन्तरम् ।
तथाष्टादशविद्यानां दर्शनाभाञ्च निर्णयः ॥
ईश्वरस्य शक्तिसमावेशाच्छास्त्रादिकर्त्तृता ।
मनुष्यप्रभृतीनाञ्च शास्त्रकर्त्तृनिरूपणम् ॥
आन्वीक्षिक्यादिनिर्णीतिर्गृहिणां न तु मानसम् ।
पापमीशो द्विधात्मानमकरोत् तस्य कारणम् ॥
तन्त्रावतारबीजञ्च पञ्चवक्त्राह्वयस्तथा ।
पञ्चवक्त्रस्य रूपञ्च पञ्चाम्नायनिरूपणम् ॥
षडाम्नायस्य कथनमाम्नायभेददेवता ।
आम्नायानां फलञ्चैव तथाशु फलनिर्णयः ॥
आम्नायभेदमन्त्राणामाचारादिनिरूपणम् ।
अपवादोत्सर्गतया विद्याशास्त्रविनिर्णयः ॥
मन्त्रविद्याविभागश्च देवताभेदतस्तथा ।
स्त्रीपुंनपुंसकत्वञ्च मन्त्राणां षट्सु कर्मसु ॥
मन्त्राणां क्रूरसौम्यत्वं स्वप्नजागरणादिकम् ।
इति केशरविच्छेदनवमस्य समापनम् ॥९॥
छिन्नादिदोषनिर्णीतिर्मन्त्राणां तत्प्रतिक्रिया ।
महामुद्रालक्षणञ्च योनिमुद्राकृतिस्तथा ॥
कण्ठासनलक्षणञ्च षट्चक्रेष्टस्मृतिर्यथा ।
सहस्त्राराम्बुजे ध्यानमिष्टदेव्यास्ततः परम् ॥

पुनर्मूलाधारपद्मादिषु चिन्ताक्रमस्तथा।
मन्त्राक्षरस्य चिच्छक्तौ प्रोतानन्तरकर्म यत्॥
तत्फलं संवत्सरेणाभ्यासात् सिद्धिरनुत्तमा।
अशक्तस्य योनिमुद्राकरणे तु जपक्रमः॥
भूतलिपिनिधानञ्च तस्या ऋष्यादिनिर्णयः।
ध्यानं भूतलिपेः प्राणप्रतिष्ठा तदनन्तरम्॥
वर्णन्यासः पूजनञ्च नवावृत्तय एव च।
होमश्च कामनाभेदाद्भूतलिप्या पुटीकृतः॥
सहस्रकृत्वः सञ्जप्तो मासमात्रं यदा तदा।
मनुः सर्वसिद्धिकरो दशसंस्कारकारणम्॥
बीजनामानि बीजानां भूतडामरसम्मतम्।
नामधेयमिदं व्योमपरिच्छेदसमापनम्॥१०॥
यद्यत्तन्त्रसारकारैरस्मद्वंशाब्जभास्करैः।
धृतं प्रमाणं तेनात्र नास्ति किञ्चित्प्रयोजनम्॥
द्रष्टव्यं तत्र तत्सर्वं मन्त्रयन्त्रादिकं तथा।
न्यासपूजादिमुद्रापि स्तवश्च कवचं तथा॥
मालासंस्कारकर्मादि सर्वं तत्रास्ति केवलम्।
सङ्गृह्णाम्यधृतं तेन स्मार्त्तेनापि क्वचित् क्वचित्॥
मूलग्रन्थानुक्रमेण व्याख्यार्थमपि वादिनाम्।
आक्षेपस्य निराकृत्यै तद्धृतं ध्रियते मया॥
यत्राभिप्रायमन्त्रन्तु दर्शितं तेन सूरिणा।
प्रमाणं नैव दत्तं तत् प्रमाणमपि लिख्यते॥

शब्दाभिप्रायव्याख्यापि कृता यत्र महात्मना ।
तेन तदविदो मन्दधियो विहसतः प्रति ॥
स्पष्टीकरोमि तां सर्वां यथाशास्त्रार्थनिश्चयाम् ।
एष क्रमः सर्वकाण्डे विज्ञातव्यो विचक्षणैः ॥

बीजं नव्याङ्कुराढ्यं तदनु समभवद्दिव्यशाखाप्रशाखा
जातं तत्पल्लवं तत्स्तवक उदगमत् कोरकोऽतः प्रसूनम् ।
प्रोद्भूतः केशरः स्वाद्वजनि फलमिदं सर्गकाण्डस्त्वमीभि-
र्विद्वन्नभ्यञ्जय द्राङ्नयनयुगमितो निर्मलं पश्य सर्वम् ॥

धन्यो मान्यो वरेण्योऽग्रगण्यः सत्कीर्त्तिशालिनाम् ।
स्थिरलक्ष्मीनिवासः श्रीयुतः स्वीयेष्टभक्तिमान् ॥
प्राणकृष्णश्चिरञ्जीवी भवतादात्मजैः सह ॥

मुण्डमालातन्त्रे अष्टमपटले—

विना तन्त्राद्विना मन्त्राद्विना यन्त्रान्महेश्वरि ।
न च भुक्तिश्च मुक्तिश्च जायते वरवर्णिनि! ॥

मत्स्यसूक्ते महातन्त्रे चतुर्विंशतिसाहस्रे उपरिभागे प्रथमचरणे चतुर्थपटले—

विष्णुर्वरिष्ठो देवानां ह्रदानामुदधिर्यथा ।
नदीनाञ्च यथा गङ्गा पर्वतानां हिमालयः ॥
अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां राज्ञामिन्द्रो यथा वरः ।
देवीनाञ्च यथा दुर्गा वर्णानां ब्राह्मणो यथा ॥
तथा समस्तशास्त्राणां तन्त्रशास्त्रमनुत्तमम् ॥

।। इति तन्त्रशास्त्रप्रशंसा ।।

बृहन्नीलतन्त्रे प्रथमपटले—

यद्गृहे निवसेत्तन्त्रं तत्र लक्ष्मीः स्थिरायते।
राजद्वारे श्मशाने च सभायां रणमध्यतः॥
निर्जने च जले घोरे श्वापदैः परिभूषिते।
माहात्म्यात्तस्य देवेशि! चमत्कारो भवेत् प्रिये॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गोपनीयं प्रयत्नतः॥

।। इति गृहे तन्त्रशास्त्रस्थितिफलम्।।

मत्स्यसूक्ते—

यानि तन्त्रागमोक्तानि न हन्तव्यानि हेतुभिः।
ईश्वरेण प्रर्णीतानि यस्मात्तस्माद्द्विजातिभिः॥

।। इति हेतुवादेन तन्त्रोक्तकर्महानिनिषेधः।।

तत्रैव—

ज्योतिषे मन्त्रवादे च वैद्यके वेदकर्मणि।
अर्थमात्रन्तु गृह्णीयान्नापशब्दं विचारयेत्॥

मन्त्रस्य वादो यत्र इति मन्त्रवादस्तन्त्रमिति। ज्योतिरादौ शब्दविचारनिषेधस्तत्रैव—

शब्दे मा संशयं कुर्याददृष्टस्त्विति कुत्रचित्।
श्रद्धातव्यं विनिश्चित्य आनन्त्याच्छब्दरूपतः॥

निर्वाणतन्त्रे नवमपटलेऽपि—

शब्दब्रह्मस्वरूपञ्च मम वक्त्राद्विनिर्गतम्।
सन्देहो नैव कर्त्तव्यो यदि मुक्तिं समिच्छति॥

सन्देहात् परमं याति रौरवं पितृभिः सह ॥

।। इति तन्त्रशास्त्रे संशयनिषेधः ।।

गन्धर्वतन्त्रे द्वितीयपटले—

सर्वकार्येषु सर्वत्र तान्त्रिके वैदिके तथा ।
अविश्वासो महान् दोषो यत्नतस्तं विवर्जयेत् ॥
संसिद्धेः कारणं देवि ! विश्वासः समुदाहृतः ॥

।। इति तन्त्रशास्त्रे विश्वासफलम् ।।

महानिर्वाणतन्त्रे चतुर्दशोल्लासे—

किं तस्य तीर्थभ्रमणैः किं यज्ञैर्जपसाधनैः ।
जानन्नेव महातन्त्रं कर्मपाशैर्विमुच्यते ॥
स सिद्धः[१] सर्वशास्त्रेषु सर्वधर्मविदां वरः ।
स ज्ञानी ब्रह्मवित्साधुर्यस्तन्त्रं वेत्ति कालिके ॥

।। इति तन्त्रज्ञानफलम् ।।

तत्रैव—

अलं वेदैः पुराणैश्च स्मृतिभिः संहितादिभिः ।
किमन्यैर्बहुभिस्तन्त्रैर्ज्ञात्वैकं सर्वविद्भवेत् ॥

।। इत्येकतन्त्रस्यापि ज्ञानफलम् ।।

गन्धर्वतन्त्रे द्वितीयपटले—

आस्तिकोऽथ शुचिर्दक्षो[२] द्वैतहीनो जितेन्द्रियः ।
ब्रह्मिष्ठो ब्रह्मवादी च ब्रह्मी ब्रह्मपरायणः ॥

---

[१] विज्ञ इति पाठान्तरम्; [२] 'शुचिर्दान्तो' इति पाठान्तरम्।

सर्वहिंसाविनिर्मुक्तः सर्वप्राणिहिते रतः ।
सोऽस्मिन् शास्त्रेऽधिकारी स्यात्तदन्यो भ्रमसाधकः ॥

।। इति तन्त्रशास्त्राधिकारिकथनम् ।।

कुब्जिकातन्त्रे प्रथमपटले—

श्रुतिस्मृतिविधानेन पूजा कार्या युगत्रये ।
आगमोक्तविधानेन कलौ देवान् यजेत् सुधीः ॥
न हि देवाः प्रसीदन्ति कलौ चान्यविधानतः ॥

पुरश्चरणरसोल्लासतन्त्रे तृतीयपटलेऽपि—

तन्त्रोक्तं ध्यानमन्त्रञ्च प्रशस्तं भारते कलौ ।
वेदोक्तञ्चैव स्मृत्युक्तं पुराणोक्तं वरानने ॥
न शस्तं चञ्चलापाङ्गि ! कदाचिद्भारते कलौ ॥ इति ।

महानिर्वाणतन्त्रे द्वितीयोल्लासे च—

विना ह्यागममार्गेण कलौ नास्ति गतिः प्रिये ।
श्रुतिस्मृतिपुराणादौ मयैवोक्तं पुरा शिवे ॥
आगमोक्तेन विधिना कलौ देवान् यजेत् सुधीः ।
कलावागममुल्लङ्घ्य योऽन्यमार्गे प्रवर्त्तते ॥
न तस्य गतिरस्तीति सत्यं सत्यं न संशयः ॥

तथा—

कलौ तन्त्रोदिता मन्त्राः सिद्धास्तूर्णफलप्रदाः ।
शस्ताः कर्मसु सर्वेषु जपयज्ञक्रियादिषु ॥

निर्वीर्या:[१] श्रौतजातीया विषहीनोरगा इव ।
सत्यादौ सकला आसन् कलौ ते मृतका इव ॥
पाञ्चालिका[२] यथा भित्तौ सर्वेन्द्रियसमन्विता: ।
अमूरशक्ता: कार्येषु तथान्ये मन्त्रराशय:[३] ॥
अन्यमन्त्रै: कृतं कर्म वन्ध्यास्त्रीसङ्गमो यथा ।
न तत्र फलसिद्धि: स्यात् श्रम एव हि केवलम् ॥
कलावन्योदितैर्मार्गै: सिद्धिमिच्छति यो नर: ।
तृषितो जाह्नवीतीरे कूपं खनति दुर्मति: ॥
नान्य: पन्था मुक्तिहेतुरिहामुत्र[४] सुखाप्तये ।
यथा तन्त्रोदितो मार्गो मोक्षाय च सुखाय च ॥

।। इति कलौ तन्त्रशास्त्रोक्तकर्मणा फलप्राप्तिकथनम् ।।

मुण्डमालायाम्—

तन्त्रवक्ता गुरु: साक्षाद् यथा च ज्ञानद: शिव: ।
यथा गुरुर्महेशानि ! यथा च परमो गुरु: ॥
यथा परापरगुरु: परमेष्ठी यथा गुरु: ।
तथा चैव हि [५]मन्त्रज्ञस्तन्त्रवक्ता गुरु: स्वयम् ॥

।। इति तन्त्रवक्तृप्रशंसा ।।

---

[१] निर्वीर्या निष्प्रभा इत्यर्थ:।

[२] पाञ्चालिका वस्त्रदन्तादिभिर्निर्मिता: पुत्रिका इत्यर्थ:। 'पाञ्चालिका पुत्रिका स्याद्वस्त्रदन्तादिभि: कृता' इत्यमर:।

[३] मन्त्रराशयो मन्त्रसमूहा इत्यर्थ:।

[४] अमुत्र परे लोके इत्यर्थ:।

[५] तन्त्रज्ञ इति पाठान्तरम्।

तत्रैव—

तन्त्रञ्च तन्त्रवक्तारं निन्दन्ति तान्त्रिकीं क्रियाम् ।
ये जना भैरवास्तेषां मांसास्थिचर्वणोद्यताः ॥
अत एव च तन्त्रज्ञं न निन्दन्ति कदाचन ।
न हसन्ति न हिंसन्ति न वदन्त्यन्यथा क्वचित् ॥

।। इति तन्त्रादिनिन्दाकरणदोषः ।।

षष्ठपटले—

शृणु देवि ! जगद्धात्रि ! सर्वमङ्गलमङ्गलम् ।
तन्त्रं शृणुयाद्देवेशि ! ब्रह्मनिर्वाणमाप्नुयात् ॥

नवमपटले—

तन्त्रराजं महेशानि ! सारात्साररतरं प्रिये ।
श्रुत्वा ज्ञात्वा मोक्षमाशु लभते नात्र संशयः ॥

दशमपटले—

शृणुयाद् यो मुण्डमालातन्त्रं परमकारणम् ।
ज्ञानदं मोक्षदं भक्तिभुक्तिसौख्यप्रदं शिवे ॥
इत्येवं परमं देवि ! देवानामपि दुर्लभम् ।
यो वेद धरणीमध्ये स एव परमार्थवित् ॥

।। इति तन्त्रविशेषश्रवणफलम् ।।

निर्वाणतन्त्रे—

ज्ञानञ्च निर्मलं कृत्वा बुद्धिञ्च निर्मलां ततः ।
महाभक्तियुतो भूत्वा सर्वप्राणिहिते रतः ॥

शब्दब्रह्ममयं ज्ञात्वा शृणोति पटलं[१] यदि ।
तदा मुक्तिमवाप्नोति सत्यं सत्यं न संशयः ॥
अष्टादशपुराणानां श्रवणेनैव यत् फलम् ।
चतुर्वेदानि (?) साङ्गानि श्रवणेनैव यत्फलम् ॥
मेरुतुल्यं सुवर्णञ्च गुरवे ब्रह्मरूपिणे ॥
सशस्यां परमेशानि ! सप्तद्वीपां वसुन्धराम् ।
प्रदद्याद्भक्तिभावेन यदि स्याद् वेदपारगः ॥
तस्माद्वै परमेशानि ! फलं बहुविधं शिवे! ।
अस्य तन्त्रस्य चार्वङ्गि ! शृणोति पटलं यदि ॥
तत्फलात् कोटिगुणितं फलं स लभते ध्रुवम् ॥

।। इति तन्त्रस्य पटलमात्रश्रवणफलम् ।।

शब्दज्ञानं विना सर्वो जाड्येन परिभूयते ।
प्रादुर्भूतिमतस्त्वग्रे शब्दानां वक्तुमारभे ॥

शारदातिलके प्रथमपटले—

सच्चिदानन्दविभवात् सकलात् परमेश्वरात् ।
आसीच्छक्तिस्ततो नादो नादाद्बिन्दुसमुद्भवः ॥

सच्चिदानन्दविभवादित्यनेन अविद्योपहितत्वेऽपीश्वरस्य स्वरूपहानिरिति राघवभट्टः। सकलात् सप्रकृतिकादीश्वरात् शक्तिरासीदिति योजना। तथा च तत्रैव—

निर्गुणः सगुणश्चेति शिवो ज्ञेयः सनातनः ।
निर्गुणः प्रकृतेरन्यः सगुणः सकलः स्मृतः ॥

---

[१] 'तन्त्रविद्यदि' इति पाठान्तरम्।

इति कला प्रकृतिस्तया सह वर्त्तमानादिति तद्व्याख्यानञ्च। ननु शक्तिसहितादेव पुनः शक्तिः कथमासीदिति चेत्, सत्यम्, या अनादिरूपा चैतन्याध्यासेन महाप्रलये सूक्ष्मतया स्थिता, तस्या गुणवैषम्यात्तु सगुणतया सात्त्विकराजसतामसस्रष्टव्यप्रपञ्चसाधने तद्गुणावस्थाने वोपचारादुत्पत्तिरिति सांख्यमतमाश्रित्य ग्रन्थकारस्योक्तिरियमिति ज्ञेयम्। तथा च मार्कण्डेयपुराणे—

देवानां कार्यसिद्ध्यर्थमाविर्भवति सा यदा ।
उत्पन्नेति तदा लोके सा नित्याऽप्यभिधीयते ॥

राघवभट्टधृतप्रयोगसारश्च—

तस्माद्विनिर्गता नित्या सर्वगा विश्वसम्भवा ।
विश्वेषां सम्भवो यस्या............................॥ इति ।

तद्धृतवायवीयसंहितायामपि—

शिवेच्छया परा शक्तिः शिवतत्त्वैकतां गता ।
ततः परिस्फुरत्यादौ सर्गे तैलं तिलादिव ॥ इति ।

कुब्जिकातन्त्रे प्रथमपटले तु—

आसीद्बिन्दुस्ततो नादो नादाच्छक्तिसमुद्भवः ।
नादरूपा महेशानि ! चिद्रूपा परमा कला ॥
नादाच्चैव समुत्पन्ना अर्द्धबिन्दुर्महेश्वरि ।
सार्द्धत्रितयबिन्दुभ्यो भुजङ्गी कुलकुण्डली ॥
विगुणा सगुणा देवि ! ब्रह्मरूपा सनातनी ।
चैतन्यरूपिणी देवी सर्वभूतप्रकाशिनी ॥
आनन्दरूपिणी देवी ब्रह्मानन्दप्रकाशिनी ॥

इति बिन्दोरादौ उत्पत्तिर्योक्ता सा आम्नायभेदेन अविरुद्धेति। स चाम्नायभेदोऽग्रे स्फुटीभविष्यति। इति सगुणशिवाच्छक्त्युत्पत्तिः। तस्याः शक्तेस्तु नादबिन्दुसृष्ट्युपयोग्यवस्थारूपौ। तदुक्तं प्रयोगसारे—

नादात्मना प्रबुद्धा सा निरामयपदोन्मुखी।
शिवोन्मुखी यदा शक्तिः पुंरूपा सा तदा स्मृता॥

इति शक्त्यवस्थाभेदः। इच्छासत्त्वादिरूपतया बिन्दुरपि त्रिविध उक्तः शारदातिलके कान्यकुब्जवासिना जगद्गुरुणा लक्ष्मणाचार्येण—

शिवशक्तिमयः साक्षात्त्रिधासौ भिद्यते पुनः।

असौ बिन्दुः शिवमयः शक्तिमय उभयमयश्चेति त्रिविधः। त्रिविधस्य स्वरूपमुक्तं तत्रैव—

बिन्दुर्नादो बीजमिति तस्य भेदाः समीरिताः।
बिन्दुः शिवात्मको बीजं शक्तिर्नादस्तयोर्मिथः॥
समव्ययः समाख्यातः सर्वागमविशारदैः॥

क्रियासारेऽपि—

बिन्दुः शिवात्मकस्तत्र बीजं शक्त्यात्मकं स्मृतम्।
तयोर्योगे भवेन्नादस्तेन जातास्त्रिशक्तयः॥

॥ इति त्रिबिन्दुकथनम् ॥

शक्तित्रयमुक्तं तत्रैव—

रौद्री बिन्दोस्ततो नादाज्ज्येष्ठा बीजादजायत।
वामा ताभ्यः समुत्पन्ना रुद्रब्रह्मरमाधिपाः॥
ते ज्ञानेच्छाक्रियात्मानो वह्नीन्द्वर्कस्वरूपिणः॥

एतत् सार्द्धवचनं शारदायामपि। ते रुद्रब्रह्मरमाधिपाः शिवब्रह्मनारायणा यथाक्रमं ज्ञानशक्तीच्छाशक्तिक्रियाशक्तिस्वरूपा इत्यर्थः। अत

एवैते वह्नीन्द्वर्कस्वरूपिणः शब्दस्य सृष्ट्यन्तर्गता निबोधका अर्द्धेन्दुबिन्दुरूपाः शक्तेरेवावस्थाविशेषा ज्ञेयाः। एतेन शक्तेरेव सृष्ट्यादिकर्तृत्वमिति ध्वनितम्। ननु—

शब्दार्थभावि भुवनं सृजतीन्दुरूपा
यावद्बिभर्त्ति पुनरर्कतनुः स्वशक्त्या।
वह्न्यात्मिका हरति तत् सकलं युगान्ते
तां शारदां मनसि जातु न विस्मरामि॥ इति।

गोरक्षसंहितायामपि—

इच्छा क्रिया तथा ज्ञानं गौरी ब्राह्मी तु वैष्णवी।
त्रिधा शक्तिः स्थिता यत्र तत्परं ज्योतिरोमिति॥

यथासम्भवमुन्नेयम्। अत्र ज्ञानं गौरीशक्तिरिच्छा ब्राह्मीशक्तिः क्रिया वैष्णवीशक्तिरिति त्रिधा त्रिप्रकारा सा। वक्ष्यमाणायामपि तस्यां सूर्येन्दुपावकान्। प्रणवस्य त्रिभिर्वर्णैरित्यादिप्रणवांशा अकारोकारमकारा ब्रह्मविष्णुरुद्रात्मकाः, अकाराद् ब्रह्मणोत्पत्तिरित्यादि-ब्रह्मविष्णवीश्वरास्तत्तन्मण्डलेषु व्यवस्थिता इति। तेन तत्र तत्र सूर्यरूपोऽकारो ब्रह्मा, अत्र तु सूर्यरूपो विष्णुरिति पूर्वापरलिखनानुसारेण विरोध इति चेदर्थसृष्ट्यनुसारेण क्रमोऽनुसन्धेयो न तु लिखनानुसारेणेति स्थितम्। योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे दशमपटले तु—

इत्युक्त्वा सा महाकाली ददावस्मासु शाम्भवि!।
इच्छाक्रियाज्ञानशक्तिः सर्वकार्यार्थसाधना॥
इच्छा तु विष्णवे दत्ता क्रियाशक्तिस्तु ब्रह्मणे।
मह्यं दत्ता ज्ञानशक्तिः सर्वशक्तिस्वरूपिणी॥

इत्यनेन विष्णोरिच्छाशक्तिरिति यदुक्तं तदाम्नायभेदेनाविरुद्धम्। एवं वक्ष्यमाणपञ्चाम्नायषडाम्नायतत्तदाम्नायरूपादिनिरूपकप्रभृतिपरस्परविरुद्ध-

वचनानि सात्त्विकादिभेदेनाम्नायभेदेन वा व्यवस्थेयानीति निबोधिकादिसृष्टिकथनम्। निर्वाणतन्त्रे प्रथमपटले तु—

सत्यलोके निराकारा महाज्योतिःस्वरूपिणी ।
माययाच्छादितात्मैषा चणकाकाररूपिणी ॥
हस्तपादादिरहिता चन्द्रसूर्याग्निरूपिणी ।
मायावल्कलमुत्सृज्य द्विधा भिन्ना जगन्मयी ॥
शिवशक्तिविभागेन जायते सृष्टिकल्पना ।
प्रथमे जायते पुत्रो ब्रह्मसंज्ञो हि पार्वति! ॥

कालिकोवाच—

शृणु पुत्र ! महावीर ! विवाहं कुरु यत्नतः ।
एतच्छुत्वा ततो ब्रह्मा उवाच सादरं वचः ॥
त्वां विना जननी नास्ति शक्तिं मे देहि सुन्दरीम् ।
तच्छुत्वा जगतां माता स्वदेहान्मोहिनीं ददौ ॥
द्वितीया सा महाविद्या सावित्री परमा कला ।
अस्याः सङ्गं समासाद्य वेदविस्तारणं कुरु ॥
अनायासं सृष्टिकर्त्ता भव त्वं महिमण्डले ।
द्वितीये जायते पुत्रो विष्णुः सत्त्वगुणाश्रयः ॥
शृणु पुत्र ! महावीर ! विवाहं कुरु यत्नतः ।
तव दर्शनमात्रेण निष्कामी जायते पुमान् ॥
कथं करोमि हे मातर्मोहिनीं देहि मे शिवे! ।
देहाच्छक्तिं विनिष्कृष्य ददौ तस्मै च कालिका ॥
वैष्णवीं तां महाविद्यां श्रीविद्यां परमेश्वरीम् ।
तामाश्रित्य महाविष्णुः पालयत्यखिलं जगत् ॥

तृतीये जायते पुत्रो महायोगी सदाशिवः ।
तं दृष्ट्वा सा महाकाली ऋतुयुक्ताऽभवन्मुदा ॥
श्रृणु पुत्र ! महायोगिन् ! मद्वाक्यं हृदये कुरु ।
त्वां विना पुरुषः को वा मां विना कापि मोहिनी ॥
अतस्त्वं परमानन्दो विवाहं कुरु मे शिव! ॥

सदाशिव उवाच—

यदुक्तं मयि हे मातस्त्वां विना नास्ति मोहिनी ।
सत्यमेतज्जगन्मातर्मां विना पुरुषो न च ॥
अस्मिन् देहे संस्थिते च न करोमि विवाहकम् ।
कुरु देहान्तरं मातः करुणा यदि वर्त्तते ॥
तत्क्षणे सा महाकाली ददौ भुवनसुन्दरीम् ॥ इति ।

कुब्जिकातन्त्रे प्रथमपटले—

ब्रह्माणी कुरुते सृष्टिं न तु ब्रह्मा कदाचन ।
अत एव महेशानि ! ब्रह्मा प्रेतो न संशयः ॥
वैष्णवी कुरुते रक्षां न तु विष्णुः कदाचन ।
अत एव महेशानि ! विष्णुः प्रेतो न संशयः ॥
रुद्राणी कुरुते ग्रासं न तु रुद्रः कदाचन ।
अत एव महेशानि ! रुद्रः प्रेतो न संशयः ॥
ब्रह्मविष्णुमहेशाद्या जडाश्चैव प्रकीर्त्तिताः ।
प्रकृतिञ्च विना देवि ! सर्वकार्याक्षमा ध्रुवम् ॥ इत्युक्तम् ।

।। इति शक्त्या सृष्ट्यादिकथनम् ।।

शब्दब्रह्मण उत्पत्तिमाह, शारदायां प्रथमपटले—

भिद्यमानात् पराद्बिन्दोरव्यक्तात्मा वरोऽभवत् ।
शब्दब्रह्मेति तं प्राहुः सर्वागमविशारदाः ॥ इति ।

पराद्बिन्दोरित्यनेन शक्त्यवस्थारूपो यः प्रथमो बिन्दुस्तस्माद्भिद्यमानादव्यक्तात्मा वर्णादिविशेषरहितोऽखण्डो नादमात्रमुत्पन्नमित्यर्थः। उक्तञ्च दुर्गेण— "यत्र ध्वनावकारादयो वर्णा विशेषरूपेण न व्यज्यन्ते स ध्वनिरव्यक्तः" इति। सृष्ट्युन्मुखपरमशिवप्रथमोल्लासमात्रमखण्डोऽव्यक्तो नादबिन्दुमय एव व्यापको ब्रह्मात्मकः शब्दः। शब्दब्रह्मेति हृदयम्। तथा च राघवभट्टधृतं वचनम्—

क्रियाशक्तिप्रधानायाः शब्दशब्दार्थकारणम् ।
प्रकृतेर्बिन्दुरूपिण्याः शब्दब्रह्माभवत्परम् ॥ इति ।

प्रयोगसारेऽपि—

सोऽन्तरात्मा तदा देवि ! नादात्मा नदते स्वयम् ।
यथा संस्थानभेदेन सम्भूय वर्णतां गतः ॥
वायुना प्रेर्यमाणासौ पिण्डाद्व्यक्तिं प्रयास्यति ॥ इति ।

शारदातिलके—

चैतन्यं सर्वभूतानां शब्दब्रह्मेति मे मतम् ।
तत् प्राप्य कुण्डलीरूपं प्राणिनां देहमध्यगम् ॥
वर्णात्मनाऽऽविर्भवति गद्यपद्यादिभेदतः ॥

तद्भिद्यमानबिन्दुरूपं चैतन्यं कुण्डलीस्वरूपं प्रणवाकारं प्राणिनां देहमध्यगं सद् वर्णात्मनाऽऽविर्भवति प्रकाशत इत्यन्वयः। किं कृत्वा? प्राप्य कण्ठादिकरणानीति शेषः। तथा च—'**मूलाधारात् प्रथममुदितो यस्तु तारः पराख्यः**' इत्यादि प्रपञ्चसारे आश्चर्यो वक्ष्यति। अत एव वक्ष्यमाणा

सृष्टिः कुण्डलीत इति ज्ञेयम्। शब्दब्रह्म-परमब्रह्मभेदेन ब्रह्मणो द्वैविध्यमुक्तं कुलार्णवे पञ्चमखण्डे प्रथमोल्लासे—

आगमोत्थं विवेकोत्थं द्विधा ज्ञानं प्रचक्षते ।
शब्दब्रह्मागममनयं परं ब्रह्म विवेकजम् ॥

श्रीभागवते षष्ठस्कन्धे षोडशाध्यायेऽपि—

अहं सर्वाणि भूतानि भूतात्मा भूतभावनः ।
शब्दब्रह्म परं ब्रह्म ममोभे शाश्वती तनुः ॥ इति ।

शब्दब्रह्म प्रणवरूपम्। तथा च भगवद्गीता—

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन् ।
यः प्रयाति त्यजन् देहं स याति परमां गतिम् ॥ इति ।

ओमिति ध्वनिमात्रोपलक्षणमतो वक्ष्यमाणैः—

'गुरुवक्त्रे स्थितं ब्रह्म लभ्यते तत्प्रसादतः'।

इत्यादिवचनैः सह न विरोधः, सर्वत्रैव ध्वनेर्विद्यमानत्वात्। प्रणवार्थो वा—

'वाच्यन्तु परमं ब्रह्म प्रणवो वाचकः स्मृतः'। इत्यादिवचनात्।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे
बीजस्वरूपशब्दप्रादुर्भावरूपाकरकथनं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।।

●

।। अथ द्वितीयः परिच्छेदः ।।

इत्याकरे समुद्भूते शब्दे संशयरूपतः ।
विवादविलमुत्पन्नं परस्परजिगीषया ॥ इति ।

अथ शब्दा नित्या अनित्याः प्रसिद्धाश्चेति मतत्रयम्। तत्र पूर्वमते शब्दब्रह्मेति सुष्ठूक्तम्। अनित्यवादिनोऽपि बहवस्तेषां मध्ये आन्तरस्फोटवादिनो जातिव्यक्तिस्फोटात्मकबाह्यस्फोटवादिनश्चैवं विवदन्ते। यथा— अथ कथमर्थः शब्देन प्रतिपाद्यते, प्रतिपादयितुमक्षमत्वात्। तथा हि नियतवर्णाः पदार्थं गमयन्ति, ते किं क्रमेण युगपद्वा। नाद्यः, गौरित्यादौ गादिवर्णैः प्रत्येकमर्थप्रतिपादने कृते अपरवर्णवैयर्थ्यं स्यात्। अथ वर्णैरेकशः कियानर्थावयवः प्रतिपाद्यत इति चेत्तदप्ययुक्तम्। न हि गवाद्यवयवे गादिवर्णानां सङ्केतोऽस्ति। न द्वितीयः, भिन्नकालोपलब्धानां यौगपद्याभावात्। उच्चरितप्रध्वंसिनो हि वर्णास्तावत्कालमवतिष्ठन्ते। न च पूर्वपूर्ववर्णज्ञानं तस्योत्तरोत्तरवर्णज्ञानानुवृत्तौ नित्यत्वे प्रसङ्गात्, अत एवेदं निरस्तम्—

यावन्तो यादृशा ये च तदर्थप्रतिपादने ।
वर्णाः प्रज्ञातसामर्थ्यास्ते तथैवार्थबोधकाः ॥ इति ।

तस्मादनुत्पन्नोत्पन्ननष्टयोरसत्त्वे विशेषाभावाद् वर्णेभ्योऽर्थप्रत्ययो न सम्भवतीति वर्णाव्यतिरेकेण वर्णाभिव्यङ्गः स्फोटः परिकल्प्यते। स्फुटत्यर्थो यस्मादिति स्फोटोऽपादानेऽल्। वर्णोच्चारणन्तु स्फोटार्थमेव। पादवर्णा हि स्फोटव्यञ्जका इति क्रमयौगपद्याभ्यां व्यञ्जकासम्भव इति चेद्भवति तावदर्थप्रतिपत्तिः, तदनुपपत्त्या वर्णेष्वपि स्फोटः कल्प्यते। तस्माद्

वर्णस्फोटात् पदस्फोटस्तस्मादर्थप्रतिपत्तिरित्थञ्च क्रमयौगपद्याभ्यां पदेभ्यो वाक्यार्थानुपपत्त्या पदस्फोटव्यञ्जिताद् वाक्यस्फोटाद् वाक्यार्थप्रतीतिः।

ननु गौरित्युच्चारणानन्तरं वर्णव्यतिरिक्तं परं किञ्चिन्नोपलभामहे। केवलं वर्णा एव प्रतिपाद्यन्ते। तस्मादनुपलभ्यमानत्वात् स्फोटरूपं नाम नास्त्येव शशविषाणादिवदिति स्फोटवादिनामाक्षिपन्ति।

शपथैरपि नादेयं वचो वः स्फोटवादिनाम्।
नभःकुसुममस्तीति कोऽभिदध्यात् सचेतनः॥ इति।

तत्र स्फोटवादिभिरुच्यते, प्रत्यक्षेण न गृह्यते स्फोटः। तथा हि गौरित्यत्र गकारौकारविसर्गेति वर्णत्रयस्य क्रमेणानुभवानन्तरं पदमित्यभिन्नाकारा बुद्धिरुपजायते। न च तस्यां वर्णत्रयानर्थक्यं प्रयुज्यते, अभिन्नत्वाद् बुद्धेः। यथा पटबुद्धिरभिन्ना तन्तुभिरेवोपजायमाना तन्तुव्यतिरिक्तं पटमवलम्बते। तथा इहापि वर्णत्रयव्यतिरिक्तं वस्त्वन्तरमवलम्बते, स च स्फोट इति।

ननु वर्णव्यतिरिक्तमन्यद्वस्तु न दृश्यत एव पटोऽपि तर्हि तन्तुव्यतिरिक्तो न दृश्यते कथमङ्गीकर्त्तव्यः पटबुद्धौ पटः प्रकाशते स्फोटोऽपि तर्हि तथा। अथ स्फोटः किंस्वरूपः? इदं तदिति शृङ्गग्राहितया प्रतिपाद्यताम्। अथोच्यते— यो हि यद्बुद्धिग्राह्यः स तद्बुद्धिबोध्य एव न बुद्ध्यन्तरेभ्य इति पटोऽपि तर्हि पटबुद्ध्यैव प्रतिपाद्यते, न तु बुद्ध्यन्तरेण। तस्माद् यथा तन्त्वनुभवानन्तरमवयवी प्रत्यक्षसिद्धः पटस्तद्वत् सकलवर्णानुभवानन्तरमनुभूयमानो वर्णाभिव्यङ्ग्यः प्रत्यक्षसिद्धस्फोट इति गोपीनाथतर्काचार्याः। तन्मतद्वयं दूषयितुमुपक्रमन्ते शारदातिलके प्रथमपटले आचार्याः —

शब्दब्रह्मेति शब्दार्थं शब्दमित्यपरे विदुः।

एके आचार्याः शब्दार्थम् आन्तरस्फोटं शब्दब्रह्मेत्याहुः। यथाह— 'निरंश एव अभिन्नो नित्यबोधस्वभावः शब्दार्थ आन्तरस्फोट' इति। अपरे

वैयाकरणाः पूर्वपूर्ववर्णोच्चारणाभिव्यक्ततत्तत्पदसंस्कारसहायचरमपदग्रहणोद्बुद्धं वाक्यस्फोटलक्षणमखण्डैकार्थप्रकाशकं शब्दं शब्दब्रह्मेति वदन्ति। यथाह— 'एक एव नित्योऽभिव्यङ्ग्येभ्योऽखण्डो व्यक्तिस्फोटो जातिस्फोटो वा बहीरूप' इति। नन्वनित्यः शब्दश्चेत्, तदा नानामुनिभिर्महादेवेन देव्यर्चनानानाशास्त्रेषु एकमेव वचनं क्वचित् क्वचित् कथमुक्तं तदग्रे व्यक्तीभविष्यति। नित्यपक्षे तु नैष दोषो वचनस्यापि नित्यत्वादिति चेत्, न, अनित्यपक्षेऽपि नानावक्त्रादेकस्वरूपा भारती वचनरूपेण निर्गतेत्यनेन कस्यापराधस्तस्याः शक्तेर्वैचित्र्यात्। यत्तु योगिनीतन्त्रे प्रथमखण्डे दशमपटले—

तन्मध्ये तु मया दृष्टं वर्णपुञ्जं महोज्ज्वलम् ।
सूर्यकोटिसमाभासं चन्द्रकोटिसुशीतलम् ॥
वह्निकोटिमहोज्ज्वालं परं ब्रह्ममयं ध्रुवम् ॥

इति वचनम्, तद्ब्रह्माण्डादिवदाद्यशरीरस्थत्वेन अवधातव्यमन्यथा तच्छरीरवर्त्तिनां ब्रह्माण्डादीनामपि नित्यं स्यात्। तच्छरीरे ब्रह्माण्डं तु—

अतीवबृहदाकारा ब्रह्माण्डकोटिकोटयः ।
चरन्ति सर्वदा देवि ! कः संख्यातुं क्षमो भवेत् ॥ इति ।

तदनन्तरशिववचनाज्ज्ञेयम् । अथ भवन्मते मन्त्रवेदगायत्र्यादीनामनित्यत्वापत्तिरिष्टापत्तिरिति चेत्, **'ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन् मामनुस्मरन्'**। इति गीतोक्तम्। **'गुरुवक्त्रे स्थितं ब्रह्म लभ्यते तत्प्रसादतः'**। इति गुरुगीतोक्तम् । **'गुरुणा यस्य यत् प्रोक्तं तत्तस्य ब्रह्मसंज्ञितम्'**। इति गुप्तसाधनतन्त्रे षष्ठपटलोक्तम्। गायत्री ब्रह्मरूपिणीति तत्कवचोक्तमपौरुषेयाणि वेदवाक्यानीति दुर्गसिंहोक्तञ्च। उक्तञ्च—

दोषाः सन्ति न सन्तीति पौरुषेयेषु विद्यते ।
वेदे कर्त्तुरभावात्तु दोषाशङ्कैव नास्ति नः ॥ इति ।

तत्र तत्र लक्षणया ब्रह्मप्रतिपादकमिति व्याख्यातव्यमिति चेत्, नेयं लक्षणा, रूढिप्रयोजनाभ्यां वञ्चिततत्वादिति। उक्तञ्च काव्यप्रकाशे—

मुख्यार्थबाधे तद्योगे रूढितोऽर्थप्रयोजनात्।
अन्यार्थो लक्ष्यते यत् सा लक्षणारोपिता क्रिया॥

इति शब्दश्रवणमात्रावगम्योऽर्थो मुख्यार्थः। यथोक्तं गोपीनाथतर्काचार्येण—

श्रुतिमात्रेण यत्रास्य तादर्थ्यमवसीयते।
तं मुख्यमर्थं मन्यन्ते गौणं यत्नोपपादितम्॥ इति।

बाधस्तु अन्वयानुपपत्तिः। ययेत्यर्थे यदित्यव्ययम्। क्रिया व्यापारः। आरोपिता अभिधेयप्रत्ययान्तरितप्रत्ययेति। प्रसिद्धवादिनस्तु नाऽमी वर्णा नित्यास्तल्लक्षणायोगात्। तथा हि सदकारणवन्नित्यमिति नित्यलक्षणम्। सत् सत्त्वशालि अकारणवत् कारणरहितं यत् तन्नित्यमित्यर्थः। केवलं सदित्युक्ते घटपटादेर्ध्वंसस्यापि नित्यत्वप्रसङ्गः स्यात्। केवलमकारणवदित्युक्तेऽपि प्रागभावस्यापि नित्यत्वप्रसङ्गः। अतो विशेषणद्वयमिति।

वर्णास्तु कण्ठताल्वादिकरणक्रमानुविधायिजन्मानो नित्या न भवितुमर्हन्ति। नाप्यनित्याः, स एवायं शब्दो यः पूर्वमुपालब्ध इति प्रत्यभिज्ञानात्। अथ तत्प्रतिरूपकोऽयमिति चेत्, तथापि सङ्केतान्तरप्रसक्तिः स्यात्। सङ्केतस्तु अस्माच्छब्दादयमर्थो बोद्धव्य इत्युद्देशनरूपः। वर्णादिषु उच्चरितप्रध्वस्तेषु सङ्केतोऽपि ध्वस्त इति। तस्मान्न अमी वर्णा नित्याः, नाप्यनित्याः; किन्तु अनवच्छिन्नसन्तानाः प्रसिद्धा इति। ननु वर्णा नित्याश्चेत्, तदा कथमुक्तं वर्णात्मनाविर्भवतीति। नैवमभिप्रायापरिज्ञानाद्दोषमाशङ्कसे। तथा हि—शब्दो द्विविधो ध्वनिर्वर्णश्च। षड्जर्षभगान्धारमध्यपञ्चमधैवतनिषादेषु सप्तसु स्वरेषु वर्णं विना ध्वनिः स्वातन्त्र्येण प्रतिभाति। अमरसिंहेनापि तन्त्रीकण्ठोत्थिताः स्वरा इत्युक्तम्। तथा च—

षड्जं रौति मयूरस्तु गावो नर्दन्ति चर्षभम् ।
अजो रौति तु गान्धारं क्रौञ्चं क्वणति मध्यमम् ॥

पुष्पसाधारणे काले कोकिलो रौति पञ्चमम् ।
धैवतं कुञ्जरो रौति निषादं ह्रेषते हयः ॥ इति ।

रायमुकुटप्रभृतिधृतसङ्गीतवचनमिति। मालवादयो रागा अपि मूर्च्छितस्वरभेदेन ध्वनिरेव भवति । तथा च मालवोऽयं वसन्तश्चायमित्यादि-गीतिश्रवणसमये ध्वनिभेदेन सामाजिकानां प्रतीतिः स्यात्। ध्वनिभेदज्ञानन्तु स्वरभेदेन भवति, न तु वस्तुत इति । ध्वनिमन्तरेण वर्णो न प्रकाशते। अर्थावबोधाय ध्वनिर्वर्णात्मना आविर्भवति प्रकाशत इति तस्य तात्पर्यम्। नन्वर्थावबोधाय परा पश्यन्ती मध्यमा वैखरीत्वरूपावस्थः सन् ध्वनिरपि प्रकाशते। तथा च गवादीनां वत्सप्रभृत्यावाहनाद्यर्थं नादः प्रवर्त्तते। अत एवोक्तं स्वरशास्त्रे—

शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति वेत्ति गीतिरसं फणी ।
हरिर्वेत्ति हरो वेत्ति नारदो वेत्ति वा न वा ॥

इति चेत्, सत्यम्। गवादीनां स्वरमात्रप्रतीतिसमवायिनां कियद्विषयकज्ञानमस्ति, न तु धीमेधाविज्ञानानि, तानि तु वर्णज्ञानादृते न सम्भवन्ति। तथा हि ईश्वरविषयकज्ञानमपीश्वरशब्दं विना न भवति। एवमनिर्देश्यं निर्गुणं ब्रह्मापि अन्धकारावस्थितवस्तुप्रकाशकप्रदीपेनेव तत्प्रकाशकमात्रेण निर्गुणशब्देनैव व्यज्यते। अत एव ध्वनिं तृणाय मत्वा—

शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति वेत्ति गीतिरसं फणी ।
एकन्तु कवितातत्त्वमीश्वरो वेत्ति नापरः ॥

इत्यनेन काव्यविद्भिरुपहसितम्। कविता तु अर्थव्यङ्ग्या, अतो वर्णात्मकशब्देनैव कंविता स्यादिति तु न शब्दवाच्यत्वं निर्गुणस्य।

निर्गुणः सगुणश्चेति शिवो ज्ञेयः सनातनः ।
निर्गुणः प्रकृतेरन्यः सगुणः सकलः स्मृतः ॥

इति शारदोक्तेर्वर्णानां प्रकृतिप्रभवत्वेन तत्र वृत्त्यभावात् प्रकृतेरन्यः प्रकृत्या असम्बद्ध इत्यर्थः। कुब्जिकातन्त्रे प्रथमपटले तु शेषार्द्धमन्यथोक्तं यथा—

निर्गुणः सगुणश्चेति शिवो ज्ञेयः सनातनः ।
निर्गुणाश्चैव सञ्जाता बिन्दवस्त्रय एव च ॥
ब्रह्मबिन्दुर्विष्णुबिन्दू रुद्रबिन्दुर्महेश्वरी ॥ इति ।

अन्यथा प्रकृतीश्वरभेदोपलब्ध्यनन्तरं मिलितत्वप्रतीतिविषयेण सगुणेन निर्गुणस्य भेदप्रतीतिर्न स्यादत एव श्रुत्यध्याये—

ब्रह्मणा ब्रह्मण्यनिर्देश्ये निर्गुणे गुणवृत्तयः ।
कथं चरन्ति श्रुतयः साक्षात् सदसतः परे ॥

इति परीक्षितः प्रश्नोऽपि सङ्गच्छते। आस्तां विस्तरः, प्रस्तुतमभि-धास्ये। तन्मतद्वयं दूषयति शारदातिलकं मतद्वयेन शब्दशब्दार्थयोर्ब्रह्मत्वमुक्त्वा न हि तेषां तयोः सिद्धिर्जडत्वादुभयोरपीति तेषां वादिनां मते तयोः शब्दशब्दार्थयोः शब्दब्रह्मत्वसिद्धिर्न। हेतुमाह—उभयोर्जडत्वादिति। अयमाशयः—शब्दं विनाऽर्थो जडः प्रतिपत्तुमशक्यः कस्तं प्रतिपादयिष्यतीत्येवमर्थं विना शब्दोऽपि जडः प्रतिपादयितुमशक्तः कं स बोधयिष्यतीति तेन शब्दार्थरूपविशिष्टस्य शब्दब्रह्मत्वमवधारितम्। तदुक्तम् अध्यात्मविवेके—

अनादिनिधनं ब्रह्म शब्दतत्त्वं यदक्षरम् ।
विवर्त्ततेऽर्थभावेन प्रक्रिया जगतो मता ॥ इति।

अन्यत्रापि—

शब्दब्रह्मेति शब्दावगम्यमर्थं विदुर्बुधाः ।
स्वतोऽर्थानवरोधत्वात् प्रोक्तोऽप्येतादृशो वरः ॥ इति।

स तु सर्वत्र संस्यूते जाते भूताकरे पुनः ।
आविर्भवति देहेषु प्राणिनामर्थविस्तृतिः ॥ इति।

अत एव कल्पसूत्रटीकायां शङ्कराचार्याः—षट्त्रिंशत्तत्त्वानि विश्वं शरीरं कञ्चुकितः शिवो जीवः। निष्कञ्चुकः परमशिव इति षट्त्रिंशत्तत्त्वानि शुद्धमिश्राशुद्धभेदानि यथा। शिवशक्तिसदाशिवेश्वरशुद्धविद्येति शुद्धानि। मिश्राणि शुद्धाशुद्धानि। शुद्धानि यथा—माया-कला-विद्या-वागहङ्कार-काल-नियति-पुरुष-प्रकृति-बुद्धि-मनांसि। अशुद्धानि यथा—श्रोत्र-त्वक्-चक्षू-रसना-घ्राण-वाक्-पाणि-पाद-पायूपस्थ-शब्द-स्पर्श-रूप-रस-गन्धाकाश-वायु-तेजो-जल-पृथिव्यात्मकानि। तदुक्तं मृत्युञ्जयसंहितायाम्—कला-विद्या-वाक्-काल-माया-नियति-पञ्चकैः कञ्चुकितः शिवो जीवो भवति। एवञ्च शिवजीवयोरुपाधिमात्रभेदः। तत्त्वानां विशेषस्तु दीक्षापरिच्छेदे वक्ष्यते। कञ्चुकलक्षणं यथा परापरिमलोल्लासे—

अस्यैव सर्वकर्त्तुर्यत् किञ्चित्कर्तृत्वविभ्रमः ।
तस्य हेतुः कलानाम तत्त्वं तत्त्वविदो विदुः ॥
सर्वज्ञस्य त्वविद्या स्यात् किञ्चिज्ज्ञातृत्वविभ्रमः ।
पूर्णस्य रागो विषयेष्वभिष्वङ्ग इतीरितः ॥
कालो हि नाम भावानां भीषणाभीषणात्मकः ।
क्रमावच्छेदकः सोऽयं लवादिप्रलयावधिः ॥
इदं ममैव कर्त्तव्यमकर्त्तव्यमिदं मम ।
इत्थं नियमनस्यास्य हेतुर्नियतिरुच्यते ॥
तत्त्वपञ्चकमेतस्य स्वरूपावरकं यतः ।
तस्मात् कञ्चुकमित्येतदुच्यते तत्त्वपञ्चकम् ॥ इत्याहुः।

कुलार्णवे पञ्चमखण्डेऽपि—

घृणा लज्जा भयं शोको जुगुप्सा चेति पञ्चमी ।
कुलं शीलं तथा जातिरष्टौ पाशाः प्रकीर्त्तिताः ॥

पाशबद्धो भवेज्जीवः पाशमुक्तः सदाशिवः ॥

इति शिवजीवयोरैक्यमुक्तम्। राघवभट्टस्तु—यदि शब्दः शब्दार्थों वा ब्रह्मेत्युच्यते तदा ब्रह्मपदवाच्यत्वं नोपपद्यते। यतः सच्चिदानन्दरूपो ब्रह्मपदार्थः। उक्तञ्च श्रुत्या— नित्यं विज्ञानमानन्दं ब्रह्मेत्याह। एतन्न समीचीनम्। तेनैव लिखितकुण्डलीस्वरूपं प्रणवाकारमित्यसङ्गतेः, विश्वसाराद्युक्तवचनजाताच्च। तथा च विश्वसारे—

शब्दब्रह्मेति तं प्राह साक्षाद्देवः सदाशिवः ।
अनाहतेषु चक्रेषु स शब्दः परिकीर्त्यते ॥
अनाहतं महाचक्रं हृदये सर्वजन्तुषु ।
तत्र ॐकार इत्युक्तो गुणत्रयसमन्वितः ॥
शिवो ब्रह्मा तथा विष्णुरोङ्कारे च प्रतिष्ठितः ।
अकारश्च भवेद्ब्रह्मा उकारः सच्चिदात्मकः ॥
मकारो रुद्र इत्युक्त इति तस्यार्थकल्पना ।
अकारे च भवेद्विष्णुरुकारे च प्रजापतिः ॥
मकारे च भवेद् रुद्र इति वा वर्णनिर्णयः ॥

फेत्कारिणीतन्त्रे प्रथमपटले च—

तेभ्य एव समुत्पन्ना वर्णेभ्यो[1] विष्णुशूलिनोः ।
मूर्त्तयः शक्तिसंयुक्ता उच्यन्ते ताः क्रमेण तु ॥

इत्युक्त्वा विष्णुशिवशक्तीनां प्रत्येकं मूर्त्तयः पञ्चाशदुक्ताः। प्रपञ्चसारे तृतीयपटलेऽपि—

शशीनाग्न्युत्थिता यस्मात् स्वरस्पृग्व्यापकाक्षराः ।

इनः सूर्यः, स्पृक् स्पर्शः।

---

[1] 'वर्णा ये' इति पाठान्तरम्।

तत्त्रिभेदे समुत्पन्ना अष्टत्रिंशत्कला मताः ।
स्वराः सौम्याः स्पर्शयुग्मैः सौरा वाद्याश्च वह्निजाः ॥
षोडशद्वादशदशसंख्याः स्युः क्रमशः कलाः ॥

क्रमश इति चन्द्रस्य षोडश, द्वादश सूर्यस्य, वह्नेर्दशेत्यष्टत्रिंशत् कलाः ।

वर्णेभ्य एव तारस्य पञ्चभेदैश्च भूतगैः ।
सर्वगाश्च समुत्पन्नाः पञ्चाशत्संख्यकाः कलाः ॥

तारस्य प्रणवस्य ।

ताभ्य एव तु तावत्यः शक्तिभिर्विष्णुमूर्त्तयः ।
तावत्या मातृभिः सार्द्धं तेभ्यः स्यू रुद्रमूर्त्तयः ॥
तेभ्य एव तु पञ्चाशत् स्युरौषधय ईरिताः ।
याभिस्तु मन्त्रिणः सिद्धिं प्राप्नुयुर्वाञ्छितप्रदाम् ॥
अमृता मानदा पूषा तुष्टिः पुष्टी रतिर्धृतिः ।
शशिनी चन्द्रिका कान्तिर्ज्योत्स्ना श्रीः प्रीतिरङ्गना ॥
पूर्णापूर्णामृता कामदायिन्यः स्वरजाः कलाः ॥

कुलार्णवे पञ्चमखण्डे षष्ठोल्लासे तु चेति कथिता कुलनायिकेति पाठः ।

तपिनी तापिनी धूम्रा मरीचिर्ज्वालिनी रुचिः ।
सुषुम्ना भोगदा विश्वा बोधिनी धारिणी क्षमा ॥
कभाद्या वसुदाः सौराष्ठडान्ता द्वादशेरिताः ।
धूम्रार्च्चिरुष्मा ज्वलिनी ज्वालिनी विस्फुलिङ्गिनी ॥
सुश्रीः सुरूपा कपिला हव्यकव्यवहेत्यपि।

हव्यवहा कव्यवहेति।

याद्यर्णयुक्ता वह्न्युत्था दश धर्मप्रदाः कलाः ॥

कुलार्णवे तु—

आग्नेया यादिवर्णाद्या दश धर्मप्रदाः कलाः ॥ इति पाठः।

शारदायाम् अमृता मानदा इत्याद्युक्ता।

अभयेष्टकरा ध्येयाः श्वेतपीतारुणाः क्रमात् ।

इति विशेष उक्तः । प्रपञ्चसारे तृतीयपटले —

सृष्टिर्ऋद्धिः स्मृतिर्मेधा कान्तिर्लक्ष्मीर्धृतिः स्थिरा ।

स्थितिः सिद्धिरकारोत्थाः कला दश समीरिताः ॥

अकारप्रभवा ब्रह्मजाताः स्युः सृष्टये कलाः ॥

शारदायाम्—

अकाराद्ब्रह्मणोत्पन्नास्तप्तचामीकरप्रभाः ।

द्रवीभूतस्वर्णवर्णा इत्यर्थः।

एताः करधृताक्षस्रक्पङ्कजद्वयकुण्डिकाः ॥

प्रपञ्चसारे—

जरा च पालिनी शान्तिरीश्वरी रतिकामिका ।

वरदा ह्लादिनी प्रीतिर्दीर्घाश्चोकारजाः कलाः ॥

उकाराद्विष्णुनोत्पन्नास्तमालदलसन्निभाः ।

अभीतिवरचक्रेष्टबाहवः परिकीर्त्तिताः ॥

तीक्ष्णा रौद्री भया निद्रा तन्द्रा क्षुत् क्रोधिनी क्रिया ।

उत्कारी चैव मृत्युश्च मकाराक्षरजाः कलाः ॥

मकारप्रभवा रुद्रजाताः संहृतये कलाः ॥

शारदायान्तु—

उत्कारी मृत्युरेताः स्युः कथिताः पयवर्गजाः ।
रुद्रेण मार्णादुत्पन्नाः शरच्चन्द्रनिभप्रभाः ॥
उद्वहन्त्योऽभयं शूलं कपालं बाहुभिर्वरम् ॥

इत्यधिकमुक्तम्।

बिन्दोरपि चतस्रः स्युः पीताः श्वेतारुणासिताः ।
ईश्वरेणोदिता बिन्दोः पीताः श्वेतारुणासिताः ॥
अनन्ताय यवर्गस्था जवाकुसुमसन्निभाः ।
अभयं हरिणं टङ्कं दधाना बाहुभिर्वरम् ॥

इत्यधिकमुक्तं शारदायाम्।

कलाश्चेश्वरसञ्जातास्तिरोधानाय बिन्दुजाः ॥

इति कुलार्णवे।

निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च विद्या शान्तिस्तथैव च ।
इन्धिका दीपिका चैव रेचिका मोचिका परा ॥
सूक्ष्मा सूक्ष्मार्त्तता ज्ञानामृता चाप्यायनी तथा ।
व्यापिनी व्योमरूपा च अनन्ता नादसम्भवा ॥
नादजाः षोडश प्रोक्ता भुक्तिमुक्तिप्रदायिकाः ।
सदाशिवेन सञ्जाता नादादेताः सितत्विषः ॥
अक्षस्रक्पुस्तकगुणकपालाढ्यकराम्बुजाः ।
इति पञ्चाशदाख्याताः कलाः सर्वसमृद्धिदाः ॥

इत्यादिकं शारदायाम् ॥

।। इति पञ्चाशत्कलाः ।।

प्रपञ्चसारे—

केशवनारायणमाधवगोविन्दविष्णवः ।
मधुसूदनसंज्ञश्च सप्तमः स्यात् त्रिविक्रमः ॥
वामनः श्रीधराख्यश्च हृषीकेशस्तदनन्तरम् ।
पद्मनाभस्तथा दामोदराख्यो वासुदेवयुक् ॥
सङ्कर्षणश्च प्रद्युम्नः सानिरुद्धः स्वरोद्भवाः ।
ततश्चक्री गदी शार्ङ्गी खड्गी शङ्खी हली तथा ॥
मुषली शूलिसंज्ञश्च भूयः पाशी तथाङ्कुशी ।
मुकुन्दो नन्दजो नन्दी नरो नरकजिद्धरिः ॥
कृष्णः सत्यः सात्वतश्च शौरिः शूरी जनार्दनः ।
भूधरो विश्वमूर्त्तिश्च वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः ॥
बली बलानुजो बालो वृषघ्नश्च वृषस्तथा ।
हंसो वराहो विमलो नृसिंहो मूर्त्तयो हलाम् ॥

कादिक्षान्ताद्व्यञ्जनादित्यर्थः ।

केशवाद्या इमे श्यामाश्चक्रशङ्खलसत्कराः ॥

इति शारदायामधिकम् । फेत्कारिणीतन्त्रेऽपि—

शङ्खचक्रधराः सर्वा घनाभाः पीतवाससः ।
केशवाद्या निजाङ्कस्थ[१]शक्त्याऽलङ्कृतविग्रहाः ॥

।। इति पञ्चाशद्विष्णवः ।।

कीर्त्तिः कान्तिस्तुष्टिपुष्टी धृतिः शान्तिः क्रिया दया ।
मेधा सर्षी श्रद्धा स्याल्लज्जा लक्ष्मीः सरस्वती ॥

---

[१] 'निजाङ्कस्थाः' इति पाठान्तरम् ।

प्रीतिरती रमा प्रोक्ताः क्रमेण स्वरशक्तयः ।
जया दुर्गा प्रभा सत्या चण्डा वाणी विलासिनी ॥
विजया विरजा विश्वा विनदा सुनदा स्मृतिः ।
ऋद्धिः समृद्धिः शुद्धिश्च भक्तिर्मुक्तिर्मितिः क्षमा ॥
रमोमा क्लेदिनी क्लिन्ना वसुदा वसुधा परा ।
परा परायणा सूक्ष्मा सन्ध्या प्रज्ञा प्रभा निशा ॥
अमोघा विद्युता चेति शक्तयः सर्वकामदाः ।
एताः प्रियतमाङ्केषु निषण्णाः सस्मिताननाः ॥
विद्युद्दामसमानाङ्ग्यः पङ्कजाभयबाहवः ॥

फेत्कारिणीतन्त्रे तु—

ताश्च सस्मितवक्त्राब्जा विद्युदाभाः प्रकीर्त्तिताः ।
कान्ताङ्कस्थाश्च कीर्त्त्याद्याः कमलाभयपाणयः ॥ इत्युक्तम् ।

।। इति पञ्चाशद्विष्णुशक्तयः ।।

श्रीकण्ठोऽनन्तसूक्ष्मौ च त्रिमूर्त्तिरमरेश्वरः ।
अर्घीशो भावभूतिश्च[१] तिथीशः स्थाणुको हरः ॥
झिण्टीशो भौतिकः सद्योजातश्चानुग्रहेश्वरः ।
अक्रूरश्च महासेनः स्युरेताः[२] स्वरमूर्त्तयः ॥
ततः क्रोधीशचण्डेशपञ्चान्तकशिवोत्तमाः ।
अथैकरुद्रकूर्मैकनेत्रोर्ध्वचतुराननाः ॥
अजेशः सर्वसोमेशस्तथा लाङ्गलिदारुकौ ।
अर्द्धनारीश्वरश्चोमाकान्तश्चाषाढिदण्डिनौ ॥

---

[१] 'मौलीशः शाल्वकोटरः' इति पाठान्तरम्।

[२] 'स्वरजा रुद्रमूर्त्तयः' इति पा.।

स्युरद्रिमीनमेषाश्च लोहितश्च शिखी तथा ।
छगलण्डद्विरण्डेशौ महाकालकपालिनौ ॥
भुजङ्गेशः पिनाकीशः खड्गीशश्चावकेशका:[१] ।
श्वेतो भृङ्गीशनकुली शिवः संवर्त्तकस्तथा ॥
एते रुद्राः स्मृता[२] रक्ता धृतशूलकपालकाः ॥

।। इति पञ्चाशद्रुद्राः ।।

पूर्णोदरी स्याद्विरजा शाल्मली तदनन्तरम् ।
लोलाक्षी वर्त्तुलाक्षी च दीर्घघोणा समीरिता ॥
सुदीर्घमुखीगोमुख्यौ दीर्घजिह्वा तथैव च ।
कुण्डोदर्यूर्ध्वकेशी च तथा विकृतमुख्यपि ॥
ज्वालामुखी ततो ज्ञेया पश्चादुल्कामुखी ततः ।
सुश्रीमुखी चैव विद्यामुख्येताः स्वरशक्तयः ॥
महाकालीसरस्वत्यौ सर्वसिद्धिसमन्विते ।
गौरी त्रैलोक्यविद्या स्यान्मन्त्रसिद्धिस्ततः परम् ॥
आत्मशक्तिर्भूतमाता तथा लम्बोदरी स्मृता ।
द्राविणी नागरी भूयः खेचरी चापि मञ्जरी ॥
रूपिणी चित्रिणी पश्चात् काकोदर्यपि पूतना ।
स्याद् भद्रकालीयोगिन्यौ शङ्खिनी गर्जिनी तथा ॥
कालरात्रिश्च कुब्जिन्या कपर्दिन्यपि वज्रषा ।
जया च सुमुखेश्वर्या रेवती माधवी ततः ॥

---

[१] अवसन्नाः केशा यस्य सोऽवकेशो निष्केश इत्यर्थः।

[२] 'स्ववर्णेभ्यो जाता उडुनिभाननाः' इति पाठा.।

वारुणी वायवी प्रोक्ता पश्चाद्रणे विदारिणी ।
ततश्च सह आलक्ष्मीर्व्यापिनी माययान्विता ॥
एता रुद्राङ्कपीठस्थाः सिन्दूरारुणविग्रहाः ।
रक्तोत्पलकपालाभ्यामलङ्कृतकराम्बुजाः ॥

आयुधादिध्यानं वामदक्षयोरेवं सर्वत्र। इति पञ्चाशद्रुद्रशक्तयः।

चन्दनकुचन्दनागुरुकर्पूरोशीररोगजलघुसृणाः ।
कक्कोलजातिमांसीमुराचोरग्रन्थिरोचनापत्राः ॥
पिप्पलबिल्वगुहारुणतृणं कलरङ्गाह्वकुम्भीवल्लिन्यः ।
शोल्वम्बरकाश्मरिकास्थिराब्जदरपुष्पिका ॥
मयूरशिखाप्लक्षाग्निमन्थसिंहीकुशाह्वदर्भाः ।
कृष्णदरपुष्पीरोहिणचुण्डुकबृहतीपाटलचित्रातुलस्यपामार्गाः ॥
शतमखलताद्विरेफा विष्णुक्रान्तामूषल्यथाञ्जलिनी ।
दूर्वाश्रीदेवीसहतयैव लक्ष्मी सदाभद्रे ॥
आदीनामिति कथिता वर्णानां क्रमवशादथौषधयः ।
गुलिकाकवायभावितप्रभेदतो निखिलसिद्धिदायिन्यः ॥

चन्दनं प्रसिद्धम्। कुचन्दनं रक्तचन्दनम्। अगुरुः प्रसिद्धः। कर्पूरं रसकर्पूरम्। उशीरं वीरणमूलम्। रोगः कुष्ठम्। जलं बाला। घुसृणः कुङ्कुमम्। कक्कोलं काकोलीति प्रसिद्धम्। जातिः पुष्पविशेषः। लतामांसी जटामांसी। मुरा मुरामांसी। चोरश्चोरपुष्पी। ढोलकलम्बीति गौडभाषा। ग्रन्थिः गाठियानीति गौडप्रसिद्धम्। रोचना हरिद्रा। पत्रं तेजपत्रम्। पिप्पलोऽश्वत्थः। बिल्वः प्रसिद्धः। गुहा जयन्ती। अरुणतृणं पृश्निपर्णी। कलरङ्गाह्वः कामराङ्गा इति प्रसिद्धः। कुम्भी गाम्भीरी। वल्लिनी ताम्बूली। शोल्वम्बरं छोलङ्ग इति प्रसिद्धः। काश्मरिका कशेरुः। स्थिरा बला। अब्ज इज्जलः, हिजल इति यस्य प्रसिद्धिः। दरपुष्पिका

तिलपुष्पम्। मयूरशिखा अपामार्गविशेषः, सुपाडेति यस्य प्रसिद्धिः। प्लक्षो वटः। अग्निमन्थो गम्भारिः। सिंही कण्टकारी। कुशा कुशाह्वः प्रसिद्धः। दर्भः काशविशेषः। कृष्णः पिप्पली। दरपुष्पी इन्द्रयवः। रोहिणं कुटुकी। चुण्डुकं कुकुबल्या। बृहती प्रसिद्धा। पाटलः पारलीति प्रसिद्धः। तुलसी प्रसिद्धा। अपामार्गः प्रसिद्धः। शतमखलता इन्द्रलता। द्विरेफा भृङ्गराजः। विष्णुक्रान्ता अपराजिता। मूषली तालमूली। अञ्जलिनी लाजालुः, लज्जावतीति यस्याः ख्यातिः। दूर्वा प्रसिद्धा। श्रीदेवी धान्यमिति। लक्ष्मीः शतमूली। सदा रुद्रजटा। भद्रा भद्रपर्पटी इत्योषधयः। ओषधीनां प्रयोजनमप्युक्तं राघवभट्टधृतेन—

यो यो मन्त्रस्तस्य तस्य वर्णौषधिविनिर्मिता।
तत्तद्वर्णोत्थसंख्याभिर्गुलिका मन्त्रसिद्धिदा॥
तयाभिषेकस्तद्धवनं तत्स्वादस्तद्विलेपनम्।
तत्पूजा च तथा सिद्धिदायकं स्यान्न चान्यथा॥

।। इत्योषधीनां फलकथनम्।।

कामधेनुतन्त्रे प्रथमपटलेऽपि—

अकारादिक्षकारान्ता मातृका बीजरूपिणी।
विसर्गश्चैव बिन्दुश्च द्विसन्धिर्ब्रह्मविग्रहा[१]॥

विसर्गः प्रकृतिर्बिन्दुः पुरुषः। द्विसन्धिर्द्वयोर्भेदकः।

वर्णात्तु जायते ब्रह्मा तथा विष्णुः प्रजापतिः[२]।
रुद्रश्च जायते देवि! जगत्संहारकारकः॥

इति सर्वेषामुपास्यानां ब्रह्मविष्णुप्रभृतीनां सर्वगकलानामोषधीनाञ्च ब्रह्मस्वरूपप्रणवपञ्चरश्म्यकारोकारमकारबिन्दुनादादिभ्य उत्पत्तेः। यदि वा

---

[१] 'त्रिशक्तिब्रह्मविग्रहः' इति पाठा.।

[२] 'प्रजायते' इति पाठा.।

वाच्यवाचकसम्बन्धेन लक्षणया प्रणवशब्देन प्रणववाच्यं ब्रह्मेत्यङ्गीक्रियते, तदाप्युक्तदोषस्तदवस्थ एव। शारदा-विश्वसार-प्रपञ्चसारोक्तप्रमाणजातैः प्रणवावयवा एव सर्वोत्पादका न ब्रह्मावयवविशेषवाचका इति। तेभ्यः कथं सर्वेषामुत्पत्तिश्च स्यात्। ननूत्पत्तिकर्तृमात्रं न ब्रह्म, अपि तु उत्पत्तिस्थितिलयहेतुत्वेनावधारितं यत् तदेव।

तथा च वेदान्तवृत्तिधृता श्रुतिः—‘‘यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति यत् प्राप्याभिसंविशन्ति तद्ब्रह्मेति व्यजानात्’’ इति प्रणवस्योत्पादकमात्रत्वात् कथं तथात्वमिति चेत्, सत्यम्, प्रणवरश्म्युद्भवानां ब्रह्मादीनां सृष्ट्यादिकर्तृत्वदर्शनात् प्रणवस्य हेतुत्वं स्पष्टमवगम्यते। अथ तर्हि प्रणवस्य ब्रह्मत्वमस्तु कथमन्येषां वर्णानामित्यपि कुदेश्यं प्रणवविकृतत्वेनापि ध्वनिमयत्वात्तेषामिति। तथा च प्रपञ्चसारे प्रथमपटले—

मूलार्णमर्णविकृतीर्विकृतेर्विकृतीरपि ।
तत्प्रभिन्नानि मन्त्राणि प्रयोगांश्च पृथग्विधान् ॥
वैदिकांस्तान्त्रिकांश्चैव सर्वानित्थमुवाच ह ॥ इति।

मूलार्णा हंसः। अर्णविकृतिरकारादिक्षकारान्ता। विकृतेर्विकृतिर्वर्णसंयोगादि। तेन प्रभिन्नानि भेदं प्राप्तानि, शेषं सुगमम्। इत्थमनेन प्रकारेण ब्रह्माणं सर्वान् काल उवाचेत्यन्वयः। हंसो विकारप्रकारः। चतुर्थपटले—

प्राणात्मकं हकाराख्यं बीजं तेन तदुद्भवाः ।
षडूर्मयः स्यू रेफोत्था गुणाश्चत्वार एव च ॥
पवनाद्याः पृथिव्यन्ताः स्पर्शाद्यैश्च गुणैः सह ।
करणान्यपि चत्वारि सङ्घातश्चेतनेति च ॥
हकारस्य गुणाः प्रोक्ताः षडिति क्रमतो बुधैः ।
उकारान्तास्त्वकाराद्याः षड्वर्णाः षड्भ्य एव तु ॥

प्रभेदेभ्यः समुत्पन्ना हकारस्य महात्मनः ।
ऋकाराद्याश्च चत्वारो रेफोत्थाश्च पराः स्मृताः ॥
एकारादिविसर्गान्तं वर्णानां षट्कमुद्धृतम् ।
हकारस्य षडङ्गेभ्य इतीदं षोडशाङ्गवत् ॥
एभ्यः सञ्जज्ञिरेऽङ्गेभ्यः स्वराः षोडश सर्वगाः ।
तेभ्यो वर्णान्तराः सर्वे ततो मूलमिदं विदुः ॥
स तारो बीजतामेष प्राणिष्वेव व्यवस्थितः ।
ब्रह्माण्डं ग्रन्थमेतेन व्याप्तं स्थावरजङ्गमम् ॥
नादः प्राणाश्च जीवश्च घोषश्चेत्यादि कथ्यते ।
एष पुंस्त्रीनियमितैर्लिङ्गैश्च सनपुंसकैः ॥
रेफो माया बीजमिति त्रिधा मायाऽभिधीयते ।
शक्तिः श्रीः सन्नतिः कान्तिर्लक्ष्मीर्मेधा सरस्वती ॥
क्षान्तिः पुष्टिः स्थितिः शान्तिर्विद्याद्यैः स्वार्थवाचकैः ।
नानाविकारतां प्राप्तैः स्वैः स्वैर्भावैर्विकल्पितैः ॥
तामेतां कुण्डलीत्येके सन्तो हृद्ययनां विदुः ।
सा रौति सततं देवी भृङ्गीसङ्गीतकध्वनिम् ॥
आकृतिं स्वेन भावेन पण्डिता बहुधा विदुः ।
कुण्डली सर्वथा ज्ञेया सुषुम्नानुगतैव सा ॥
चराचरस्य जगतो बीजत्वाद्बीजमेव तत् ।
मूलस्य बिन्दुयोगेन शतानन्द! त्वदुद्भवः ॥
रेफान्वितेकाराकारयोगादुत्पत्तिरेतयोः ।
हकाराख्योद्भवस्तेन[१] हरिरित्येष शब्द्यते ॥

---

[१] हङ्काराख्यो भवांस्तेनेति पाठान्तरम्।

हरत्वमस्य तेनैव सर्वात्मत्वं ममापि च ।
अस्य बिन्दोः समुत्पत्त्या तदन्ते सोऽहमुच्यते ॥
स हङ्कारः पुमान् प्रोक्तः स इति प्रकृतिः स्मृता ।
अजपेयं मता शक्तिस्तथा दक्षिणवामतः ॥
बिन्दुर्दक्षिणभागस्तु वामभागो विसर्गकः ।
तेन दक्षिणवामाख्यौ भागौ पुंस्त्रीविशेषितौ ॥
बिन्दुः पुरुष इत्युक्तो विसर्गः प्रकृतिर्मता ।
पुम्प्रकृत्यात्मको हंसस्तदात्मकमिदं जगत् ॥
पुंरूपं सा विदित्वा स्वं सोऽहंभावमुपागता ।
स एष परमात्माख्यो मनुरस्य महात्मनः ॥
सकारञ्च हकारञ्च लोपयित्वा प्रयोजयेत् ।
सन्धिं वै पूर्वरूपाख्यं ततोऽसौ प्रणवो भवेत् ॥

ताराद्विभक्ताच्चरमांशतः स्युर्भूतानि खादीन्यथ मध्यमांशात् ।
इनादितेजांसि च पूर्वभागाच्छब्दाः समस्ताः प्रभवन्ति लोके ॥

समस्ता इत्यपि क्वचित् पाठः। विश्वसारे द्वितीयपटलेऽपि—

हंसौ तत्र समुद्भूतौ पुंस्त्रियौ तत्र सम्मतौ ।
हं तत्र पुरुषः प्रोक्तः सकारः प्रकृतिः स्मृता ॥
ताविमौ सकलं विश्वं व्याप्तौ च कृतकोऽनलम् ॥

कृतको भस्म यथानलमग्निं व्याप्तस्तथा इमौ विश्वं व्याप्तावित्यर्थः। अग्निर्माणवक इत्यादिवदुपमासूचकशब्दमन्तरेणापि उपमाप्रतीतिः।

यदा तद्भावमाप्नोति तदा सोऽहमिति स्मृतः ।
स एव परमं ब्रह्म कूटस्थो जगदङ्कुरः ॥

सर्वे देवास्तथा वेदा दिग्वातार्कादयस्तथा ।
त्रुट्या दिक्कालकल्पाश्च तत्तदेव तथात्मकम् ॥
यस्मिंश्च प्रलयं यान्ति वाङ्नाशे जगदीश्वरि ! ।
यस्मिन् सृष्टिः सदैवैति यस्मिन्नद्यापि तिष्ठति ॥
स एव परमं ब्रह्म सोऽहंभावेन जायते ।
सहवर्णौ विलुप्याथ सन्धिवर्णं दिशेद्यदा ।
प्रणवः सर्ववर्णेषु कथितः पद्मयोनिना ॥
परानन्दमयं ब्रह्म शब्दब्रह्मविभूषितम् ।
आत्मनो देहमध्ये तु सर्वमन्त्रात्मकं प्रिये ! ॥ इति।

रुद्रयामले उत्तरखण्डे द्वाविंशतिपटले च—

एकमूर्त्तिस्त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
मम विग्रहसंक्लृप्ता[१] सृजत्यवति हन्ति च ॥
प्राणायामोद्गता एते योगविघ्नकराः सदा ।
प्राणायामेन निष्पीड्य प्रसभं सिद्धिमाप्नुयात् ॥
अकारं ब्रह्मणो वर्णं शब्दरूपं महाप्रभम् ।
प्रणवान्तर्गतं नित्यं योगपूरकमाश्रयेत् ॥
उकारं वैष्णवं वर्णं शब्दभेदिनमीश्वरम् ।
प्रणवान्तर्गतं सत्त्वं योगकुम्भकमाश्रयेत् ॥
मकारं शाम्भवं रूपं जीवभूतं विधूद्गतम् ।
प्रणवान्तःस्थितं कालं लयस्थानं समाश्रयेत् ॥

---

[१] ॰संश्लिष्टा इति पाठान्तरम्।

वर्णत्रयविभागेन प्रणवं परिकल्पितम् ।
प्रणवाज्जायते हंसो हंसः सोऽहंपरो भवेत् ॥
सोऽहंज्ञानं महाज्ञानं योगिनामपि दुर्लभम् ।
निरन्तरं भावयेद्यः स एव परमो भवेत् ॥
हं पुमान् श्वासरूपेण चन्द्रेण प्रकृतिस्तु सः ।
एतद्धंसं विजानीयात् सूर्यमण्डलभेदकम् ॥
विपरीतक्रमेणैव सोऽहंज्ञानं यदा भवेत् ।
तदैव सूर्यगः सिद्धो वासुदेवप्रपूजितः ॥
हकारार्णं सकारार्णं लोपयित्वा ततः परम् ।
सन्धिं कुर्यात्ततः पश्चात् प्रणवोऽसौ महामनुः ॥

इति प्रणवतः सर्वेषामक्षरादीनामाविर्भावदर्शनाच्च। अत एव सर्वजीवोत्पादक इति वर्णाभिधाने प्रणवस्य नाम वक्ष्यति। अथ प्रणवस्य ब्रह्मवाचकत्वं न तु ब्रह्मत्वमुक्तम्, सृष्टिप्रपञ्चस्तु अकारोकारमकारनादबिन्दुरूपप्रणवावयवपञ्चकवाच्यब्रह्मविष्णुरुद्रशक्तीश्वरेभ्य एवेति। अत एव 'समस्तं व्यस्तं त्वां शरणद! गृणात्योमिति पद'मिति पुष्पदन्तेनाप्युक्तम्। अन्यत्रापि—

वाच्यन्तु परमं ब्रह्म प्रणवो वाचकः स्मृतः ॥

इति वाच्यस्य ब्रह्मत्वमुक्तम्। न तु वाचकस्य प्रणवस्य इत्यतो वर्णस्यानित्यत्वमिति चेत्, न, कल्पसूत्रविरोधात्। तत्तत्सूत्रञ्च वर्णात्मका नित्याः शब्दा इति। अयमाशयः—शब्दो हि द्विविधो ध्वन्यात्मको वर्णात्मकश्च। तत्र ध्वन्यात्मकोऽनुपलभ्यमानत्वादनित्य इति केचित्। ते तु मृदङ्गाद्याघातोद्भवमेव ध्वनिं मन्यमाना वर्णात्मकस्य न ध्वनित्वमिति वदन्ति, तदतीवमन्दम्। तथा हि ध्वनिर्द्विविधस्तरङ्गनिभः कदम्बकोरकनिभश्च। आद्यः समीपवर्त्तिनमात्मस्वरूपं तरङ्गन्यायेन क्रमशः प्रतिवर्णं

परिबोध्याभिधेयं प्रतिपादयति। द्वितीयस्तु कदम्बकोरकवदव्यक्तरूपेण दूरवर्त्तिनमात्मानमेव प्रतिबोधयति नाभिधेयं यथा हट्टादिरव इति। वर्णात्मकस्तु नित्य एव। तदुक्तं मातृकोदये—

वेदानामीश्वरः कर्त्ता पुराणानां महर्षयः।
यत्रास्याः श्रूयते कर्त्ता स्वयम्भूर्मातृका ततः॥

यामलेऽपि—

ब्रह्मत्वं ब्रह्मणा प्राप्तं विष्णुत्वं विष्णुना स्वयम्।

पराक्रमेऽपि—

धन्यैर्माहेश्वरैः स्वार्थप्रत्यभिज्ञानशालिभिः।
स्वपरिज्ञानमात्रेण जीवन्मुक्ता भवन्ति हि॥

इत्यनेन मन्त्राणां नित्यता दर्शिता। इति कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकायां शङ्कराचार्यपादैर्व्याख्यातम्। वस्तुतस्तु वाच्यस्य परमब्रह्मत्वं न तु ब्रह्मत्वमिति पुरैवोक्तम्। नन्वपौरुषेयाणि वेदवाक्यानीति वेदे कर्त्तुरभावादिति चोक्तवाक्याभ्यां वेदस्य नित्यता दर्शिता। तर्हि कथं वेदानामीश्वरः कर्त्तेति। वेदस्य जन्यता वक्ष्यमाणवेदादिबीजमित्यादिवचनैस्तावन्मन्त्राणां जन्यत्वान्मन्त्राणां नित्यतेति च सङ्गच्छत इति चेत्, सत्यम्। ईश्वरस्य प्रकाशकत्वेन वेदानां कर्त्तृत्वमङ्गीक्रियते, न तूत्पादकत्वेन। तथा च बृहन्नीलतन्त्रे चतुर्थपटले—

वेदं ब्रह्मेति साक्षाद्वै जानीहि नगनन्दिनि।
स्वयं प्रवर्त्तते वेदस्तत्कर्त्ता नास्ति सुन्दरि॥

स्वयम्भुवे भगवता वेदो गीतस्तथा पुरा॥

शिवाद्या ऋषिपर्यन्ताः स्मर्तारोऽस्य न कारकाः।
प्रकाशका भवन्त्येव कृष्णाद्यास्त्रिदिवौकसः॥ इति।

यत्तु नारदपञ्चरात्रे प्रथमरात्रे त्रयोदशाध्याये सावित्रीस्तुतौ—

सावित्री वेदमाताऽहं वेदानां जनको विधिः ।
तमेव धातुर्धातारं नमामि त्रिगुणात् परम् ॥

इति वचनेन तस्य सावित्रीमातृकत्वं विधिजनकत्वञ्चोक्तम्। तदप्यस्याः सङ्गं समासाद्य वेदविस्तारणं कुर्विति प्रागुक्तवचनेनैकवाक्यतया विस्तारकारकत्वेनावधारणीयम्। अन्यथा 'तेने ब्रह्म हृदे'ति भागवतप्रथमश्लोकस्य,

'वेदान् युगान्ते तमसा तिरस्कृतान् रसातलाद्यो नृतुरङ्गविग्रहः।
प्रत्याददे वै कवयेऽभियाचते तस्मै नमस्तेऽवितथे हिताय'॥

इति पञ्चमस्कन्धाष्टादशाध्यायोक्तश्लोकस्य वैयर्थ्यं स्यात्। स्वयं वेदजनकस्य ब्रह्मणोऽन्यस्माच्छिक्षणमन्यस्या याञ्चाप्राप्तिर्न सम्भवतीति। अभियाच्यमानब्रह्मार्थं तमसा दैत्यरूपेण तिरस्कृतानपहृतान् वेदान् नृतुरङ्गविग्रहो हयग्रीवमूर्त्तिः सन् रसातलात् प्रत्याददे प्रत्युज्जहारेत्यन्वयः। तर्हि कथं श्रीमद्भागवते षष्ठस्कन्धे प्रथमाध्याये—

वेदो नारायणः साक्षात् स्वयम्भूरिति शुश्रुम ।

इत्यत्र श्रीधरस्वामिना व्याख्यातम्—'वेदो नारायणादुद्भूतः स एव साक्षादुपचार इति स्वयम्भूरिति निःश्वासमात्रेण स्वयमेव भवति।' तथा च श्रुतिः—'अस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यदृग्वेद' इति । कामधेनुतन्त्रेऽपि—

अकारादिक्षकारान्तं स्वयं परमकुण्डली ।
सर्वं चराचरं विश्वं वर्णात्मा[१] सूयते ध्रुवम् ॥

नानाशास्त्रं पुराणञ्च इतिहासञ्च सुन्दरि! ।
वेदञ्च स्मृतिशास्त्रञ्च अन्यानि यानि कानि च ॥

---

[१] 'वर्णात्तु जायते' इति पाठा.।

17968
राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान
जयपुर परिसर, जयपुर
पुस्तकालय
क्रमांक..........

अक्षराज्जायते सर्वं परं ब्रह्ममयं[1] प्रिये ।

इति वचने कुण्डली वेदं सूयते इति वक्ष्यमाणं धामत्रयं सा वेदानामित्यादि-श्रुत्यष्टादशविद्या इत्यादि च सङ्गच्छते। सत्यं वेदान्तमतमाश्रित्य तत् सर्वं समाधेयम्। तन्मतन्तु केवलमीश्वरं विना सर्वेषामनित्यत्वम्। अपौरुषेयाणीत्यादिमीमांसकमतानुसारेणोक्तमिति सर्वमनवद्यम्। वस्तुतस्तु—

सर्ववेदमयी देवी सर्वमन्त्रमयी तथा ।

इत्यादि-वक्ष्यमाणशारदोक्तकुण्डलिन्याश्चैतन्यरूपायाः शब्दब्रह्मत्वेन निरूपितायाः शब्दार्थोभयरूपिण्या वेदादिमयत्वेन वेदानां मन्त्राणाञ्च नित्यत्वमेव प्रमाणम् । तर्हि उक्तश्रुतेः का गतिरिति चेत्, न, महतो भूतस्य विराड्मूर्त्तेरीश्वरस्य निःश्वसितं वेद इत्यर्थे वेदस्य जन्यत्वं नायातम्। यदि च श्रीधरस्वामिव्याख्यावलम्बिभिर्जन्यत्वमङ्गीक्रियते तदा परमेष्ठिनो निःश्वासद्वारेणाविर्भूतस्य भगवतो वराहमूर्त्तेः परमेष्ठिजन्यत्वं स्यात्। तत्प्रमाणन्तु तृतीयस्कन्धे त्रयोदशाध्याये—

परमेष्ठी त्वपां मध्ये तथा मग्नामवेक्ष्य गाम् ।

इत्युपक्रम्य,

यस्यास्मि हृदयादासं स ईशो विदधातु मे ॥
इत्यभिध्यायतो नासाविवरात् सहसानघ! ।
वराहतो को निरगादङ्गुष्ठपरिमाणकः ॥
तस्याभिपश्यतः खस्थः क्षणेन किल भारत! ।
गजमात्रः प्रववृधे तदद्भुतमभून्महत् ॥ इति मैत्रेयवचनम् ॥

।। इति नानाशास्त्रोत्पत्तिकथनम् ।।

---

[1] 'ब्रह्म स्वयं' इति पाठा.।

ग्रहादीनामपि वर्णादुत्पत्तिरुक्ता। प्रपञ्चसारे चतुर्थपटले—

तदा स्वरेशः सूर्योऽयं कवर्गेशस्तु लोहितः ।
चवर्गप्रभवः काव्यष्टवर्गाद् बुधसम्भवः ॥
तवर्गोत्थः सुरगुरुः पवर्गोत्थः शनैश्चरः ।
यवर्गजोऽयं शीतांशुरिति सप्तगुणा त्वियम् ॥

विश्वसारतन्त्रे अन्तर्मातृकासम्भववर्गाधिष्ठातृदेवतात्वं ग्रहाणामुक्तम्। यथा—

सप्तवर्गस्य देवेशि ! देवताः कथयामि ते ।
रक्तवर्णो भूमिपुत्रः कवर्गदेवता मता ॥
काव्यष्टवर्गस्य विभुश्चवर्गस्य बुधः स्मृतः ।
तवर्गस्य सुराचार्यः पवर्गस्य शनैश्चरः ॥
यवर्गस्य तथा चन्द्रः स्वराणां देवता रविः ॥ इति ।

प्रपञ्चसारे—

अस्य विकारवर्णेभ्यो जाता द्वादशराशयः ।
लवादिकालोपचितैस्तैः स्याच्चक्रगतिक्रिया ॥
ऋक्षराश्यादिषु तथा चक्रगत्या जगत्स्थितिः ।
वक्ष्यामि चक्ररूपञ्च प्रबद्धं राशिभिर्यथा ॥
अन्तर्बहिर्विभागेन रचयेद्राशिमण्डलम् ।
भूचक्र एव मेषादिः प्रविज्ञेयोऽथ मानुषः ॥
आद्यैर्मेषाह्वयो राशिरीकारान्तैः प्रतीयते ।
ऋकारान्तैर्लृकारान्तैर्वृषो युग्मं ततस्त्रिभिः ॥

ततो मेषराश्युद्भवात् परम् ऋकारान्तैस्त्रिभिर्वृषो जातः, एवं ऌकारान्तैस्त्रिभिर्मिथुनमित्यन्वयः।

एदैतोः कर्कटो राशिरोदौतोः सिंहसम्भवः।
अमः शवर्णकेभ्यश्च सञ्जाता कन्यका मता॥
षड्भ्यः कचटतेभ्यश्च पयाभ्याञ्च प्रजज्ञिरे।
वणिगाद्यास्तु मीनान्ता राशयः शक्तिजृम्भणात्॥
चतुर्भिर्यादिभिः सार्द्धं स्यात् क्षकारस्तु मीनगः॥

।। इति वर्णतो राशिसृष्टिकथनम् ।।

क्षेत्राधिपोऽपि तत्रैव—

अङ्गाराब्जकवृश्चिकौ च तुले शुक्रस्य युक्कन्यके
बौधे कर्कटकाह्वयो हिमरुचः सिंहास्तथा गोपतेः।
चापाब्जावपि धैषणौ मकरकुम्भाख्यौ च मन्दग्रहाः
प्रोक्ता राश्यधिपा वलौ च कलसे सोऽयं क्रमो दर्शितः॥

।। इति राश्यधिपकथनम् ।।

ततस्तदूर्ध्वभागस्थो भुवश्चक्रसमस्तथा।
स तु सिंहादिको यस्मिन् पैतृकी नियता गतिः॥
तदूर्ध्वभागसंस्थश्च स्वश्चक्रश्चापि तादृशः।
स तु चापादिको देवचक्रस्त्रैनाभिकस्त्वयम्॥

।। इति त्रिभुवनराशिचक्रकथनम् ।।

तथा च—

एभ्य एव तु राशिभ्यो नक्षत्राणाञ्च सम्भवः।
स चाप्यक्षरभेदेन सप्तविंशतिधा भवेत्॥

आभ्यामश्वयुजा जाता भरणी कृत्तिका पुनः ।
लिपित्रयाद्रोहिणी च तत्परत्वाच्चतुष्टयात् ॥
एदैतोर्मृगशीर्षार्द्रे तदन्ताभ्यां पुनर्वसुः ।
अमसोः केवलो योगो रेवत्यर्थं पृथग् गतः ॥
कतस्तिष्यस्तथाश्लेषः खगयोर्घङयोर्मघा ।
ततः पूर्वात्तछजयोरुत्तराज्झञयोस्तथा ॥
हस्त-चित्रा च टठयोः स्वाती डाद्यक्षरादभूत् ।
विशाखा तु ढणोद्भूता तथदेभ्योऽनुराधिका ॥
ज्येष्ठा धकारान्मूलाख्या नपफेभ्योऽभवत्तथा ।
पूर्वाषाढा ततोऽन्या च सञ्जाता श्रवणा मता ॥
श्रविष्ठाख्या च यवयोस्तथा शतभिषा ततः ।
वशयोः प्रोष्ठपत्संज्ञा षसहेभ्यः पराः स्मृताः ॥

।। इति वर्णतो नक्षत्रसृष्टिकथनम् ।।

ताभ्याममाभ्यां क्षार्णोऽयं यदा वै सह वत्स्यते ।
तदेन्दु-सूर्यसंयोगोऽमावास्या हि प्रतीयते ॥
कषतो भवबमस्मत्तः कषयोः सङ्गमो भवः ।
ततः क्षकारः सञ्जातो नृसिंहस्तस्य देवता ॥
स पुनः षसहैः सार्द्धं परा प्रौष्ठपदं गतः ॥

।। इत्यमावास्योत्पत्तिकथनम् ।।

अनुनक्षत्रवारेषु स्वस्वमन्त्रजपोऽपरः ।
तस्मादेषां दिनानाञ्च कथ्यन्ते देवतादयः ॥

।। इति नक्षत्र-वारे जपकथनम् ।।

कारस्कराख्यामलकोडुम्बरा जम्बुसंज्ञकाः ।
खदिरः कृष्णवशौ च पिप्पलो नागरोहिणौ ॥
पलाशप्लक्षकाम्बोष्ठधियार्जुनविकङ्ककाः ।
वकुलः सरजां सर्जो वञ्जुलः पनसाककौ ॥
शमीकदम्बनिम्बाम्रमधुकान्तादिनाङ्घ्रिपाः ।
आयुष्कामः स्वर्क्षवृक्षं छेदयेन्न कदाचन ॥

इत्यत्र स्वार्थहेतूभयवाचकः। न छिन्द्यान्न छेदयेदित्यपि।

।। इति स्वीयनक्षत्रवृक्षच्छेदननिषेधः ।।

अश्वियमानलधातृशशिरुद्रादितिसुरेज्यासर्पाश्च ।
पित्रर्यमभगदिनकृत्त्वष्टारो मरुतस्तथेन्द्राग्नी ॥
मित्रेन्द्रौ तथा निर्ऋतिजले विश्वेदेवा हरिस्तथा वसवः ।
वरुणोऽजपादोऽहिब्रध्नः पूषा च देवता भानाम् ॥

।। इति नक्षत्रदेवताकथनम् ।।

अश्वेभाजभुजङ्गसर्पसवमामार्जारकाजः कुली
मूषा मूषिकरुद्रयानमहिषीव्याघ्रायमारोहणः ।
व्याघ्रेणीहरिणीश्वरा नरपशुः शाखामृगास्त्रीहयो
मर्त्यो गोकरिणी च साधुकथिता नक्षत्रयोन्यः क्रमात् ॥

।। इति नक्षत्रयोनिकथनम् ।।

गोव्याघ्रं गजसिंहमश्वमहिषं श्वैनञ्च वभ्रूरगं
वैरं वानरमेषकञ्च सुमहत्तद्वद्विडालोन्दुरु ।
लोकानां व्यवहारतोऽन्यदपि च ज्ञात्वा प्रयत्नादिदं
दम्पत्योर्नृपभृत्ययोरपि सदा वर्ज्यं शुभस्यार्थिभिः ॥

शाश्वतिकवैरितया द्वन्द्वे एकत्वं नपुंसकत्वञ्च ।

एतेभ्योऽमावास्यान्ताः प्रतिपदादिकास्तिथयः ।
राशिभ्योऽत्र तिथीनामध्यर्द्धद्वयन्तु राशिरेकः स्यात् ॥
तेन त्रिंशत्तिथयो द्वादशभेदतो भिन्नाः ।
ता एव स्युर्द्वेधा पुनरपि पूर्वान्त्यपक्षभेदेन ॥
पक्षः पञ्चदशाहः स्यात् पूर्वः प्रतिपदादिकः शुक्लः ।
तद्वज्ज्ञेयोऽप्यपरः पक्षः कृष्णप्रतिपदादिकः प्रोक्तः ॥

।। इति पक्षोत्पत्तिकथनम् ।।

संज्ञासाम्ये सत्यपि सौम्यात्तु ह्रासवृद्धितस्तिथयः ।
न समाः पक्षद्वितये त्रिंशद्भेदं तथापि प्राप्ताः ॥
अग्न्यश्व्युमाः सविघ्ना नागा गुहसवितृमातरो दुर्गा ।
ककुभो धनपतिविष्णुयमहरपतिचन्द्राः क्रमेण तिथ्यधिपाः ॥

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे
शब्दार्थस्वरूपब्रह्मकथनगर्भाक्षरजातजगत्कथनं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।।

◆

।। अथ तृतीयः परिच्छेदः ।।

एवं प्राधान्यद्योतनाय प्रथमोद्दिष्टापरान्ता शब्दसृष्टिरुक्ता शरीरसृष्टिमन्तरेण पश्यन्त्याद्या वक्तुमशक्या इति तां वक्तुमथ सृष्टिमारभते। शारदातिलकप्रथमपटले आचार्यः —

अथ बिन्द्वात्मनः शम्भोः कालबन्धोः कलात्मनः ।
अजायत जगत्साक्षी सर्वव्यापी सदाशिवः ॥
सदाशिवाद्भवेदीशस्ततो रुद्रसमुद्भवः ।
ततो विष्णुस्ततो ब्रह्मा तेषामेवं समुद्भवः ॥

अत्रार्थसृष्टौ पुना रुद्रादीनामुत्पत्तिस्त्वर्थरूपेण, पूर्वं तेषामुत्पत्तिः शब्दरूपेणातो न पौनरुक्त्यमिति। कला माया तदात्मनस्तदुत्पन्नत्वात्। कालबन्धोरित्यनाद्यन्तकाले सृष्टिरूपकालसहायान्नादात्मन इत्यर्थः। अनेन विशेषणद्वयेन प्रकृतेः कालस्य च महाप्रलयेऽप्यवस्थानमुक्तम्। अत एवानयोरापेक्षिकनित्यता पुरुषस्य स्वतो नित्यत्वं सर्वविनाशस्य पुरुषावधित्वादिति। अत एव विश्वसारे—

निमेषाद्यास्तथा माया दिवसाश्च तथा निशाः ।
पक्षा मासाश्च ऋतवश्चायनं वत्सरस्तथा ॥
युगञ्च युगमानञ्च तथा मन्वन्तराणि च ।
महाप्रलयपर्यन्तं सर्वं बिन्द्वात्मकं स्मृतम् ॥

इत्यनेन सृष्टिरूपकालस्य लय उक्तः; किन्तु महाप्रलये कालबन्धोरिति बन्धुशब्देन कालस्य निमित्तत्वं सूचितम् । तथा च राघवभट्टधृतम्—

लवादिप्रलयान्तो यस्तमःशक्तिविजृम्भितः ।
निमित्तभूतः कालोऽयं भावानां जनुराशयोः ॥ इति ।

लवादिमानमपि प्रपञ्चसारे प्रथमपटले—

नलिनीपत्रसंहत्यां सूक्ष्मसूचिविभेदने[1] ।
दले दले तु यः कालः स कालो लवसंज्ञकः ॥
लवैस्त्रुटिः स्यात्त्रिंशद्भिः कलां तावत् त्रुटिं विदुः ।
काष्ठा तावत् क्रमाज्ज्ञेया तावत् काष्ठा निमेषकः ॥
सोऽङ्गुलिस्फोटतुल्यः स्यान्मात्राष्टाभिश्च तैः स्मृता ।
कालेन यावता स्वीयो हस्तः स्वं जानुमण्डलम् ॥
पर्येति मात्रा सा तुल्या स्वयैकश्वासतुल्यया ।
षष्ट्युत्तरैस्तु त्रिशतैर्निःश्वासैर्नाडिका स्मृता ॥
द्विनाडिका मुहूर्त्तः स्यात् त्रिंशद्भिस्तैरहर्निशम् ।
त्रिंशद्भिस्तैरहोरात्रैर्मासो द्वादशभिस्तु तैः ॥
संवत्सरो मानुषोऽयमहोरात्रं दिवौकसाम् ।
तथा दिव्यैरहोरात्रैस्त्रिशतैः षष्टिसंयुतैः ॥
दिव्यः संवत्सरो ज्ञेयो दिव्यैः संवत्सरैस्तु तैः ।
भवेद् द्वादशसाहस्त्रैर्भिन्नैरेकं चतुर्युगम् ॥
तैः सहस्त्रैः शतानन्द ! तवैकं दिनमिष्यते ।
तावती तव रात्रिश्च कथिता कालवेदिभिः ॥
तथाविधैरहोरात्रैस्त्रिंशद्भिर्मासमृच्छति ।
तथाविधैर्द्वादशभिर्मासैरब्दस्तव स्मृतः ॥

---

[1] 'सूक्ष्मसूच्यभिभेदने' इत्यपि क्वचित्पाठः।

तथाविधानामब्दानां शतं त्वमपि जीवसि ।
त्वदायुर्मम निःश्वासः कालेनैवं प्रचोद्यते ॥ इति ।

तिथितत्त्वे संक्रान्तिप्रकरणधृतस्मृतौ तु—

लघ्वक्षरचतुर्भागस्त्रुटिरित्यभिधीयते ।
त्रुटिद्वयं लवः प्रोक्तो निमेषस्तु लवद्वयम् ॥

अष्टादशनिमेषास्तु काष्ठेत्यादि संवर्त्तः प्रलयः कल्प इत्यन्तो यः कालोऽभिहितोऽमरसिंहेन तस्य निमित्तत्वं पूर्ववचनेन दर्शितम्। मेरुतन्त्रे प्रथमोद्देशेऽपि, इन्द्रायुःपरिमाणं प्रकारान्तरेणोक्त्वा—

एवमिन्द्रैरिन्द्रसंख्यैर्ब्रह्मणो दिनमुच्यते ।
या ध्यायते महामाया मया तच्छ्वासनिर्गमः ॥

इन्द्रसंख्यैश्चतुर्दशसंख्यैरित्यर्थः।

प्रपञ्चो ब्रह्मदिवसः कुम्भको रात्रिरस्य तु ।
एवं तस्या घटिकया वर्षमेकं विधेः स्मृतम् ॥
घटीशतमितं तस्या ब्रह्मा जीवति कीटवत् ।
पक्षमेकं सतीरूपा शुक्लं कृष्णन्तु पार्वती ॥
ऋतुमात्रं हरिर्जीवेद्वर्षमेकं सदाशिवः ।
एवं सा शतवर्षा वै महाकालस्य गेहिनी ॥
सर्पकञ्चुकवद्देहं त्यक्त्वा त्यक्त्वा पुनर्नवा ॥

इति कालनिरूपणम्। एवं प्रकृतायामर्थसृष्टौ तत्त्वसृष्टिं वक्तुमुपक्रमते। शारदायां प्रथमपटले तु—

मूलभूतादतो व्यक्ताद्विकृतात्परवस्तुनः ।
आसीत्किल महत्तत्त्वं गुणान्तःकरणात्मकम् ॥

शब्दब्रह्मणो विकृतात् सृष्ट्युन्मुखान्महत्तत्त्वमासीदुत्पन्नमित्यन्वयः। सर्वसृष्टिर्मूलरूपादत एव परवस्तुनोऽव्यक्ताद्बिन्दुरूपादिति वा। किम्भूतं सत्त्वरजस्तमोगुणात्मकम्। मनोबुद्ध्यहङ्कारचित्तरूपान्तःकरणचतुष्टयमेकञ्च तत्कारणमित्यभिप्रायः। कारणे कार्योपचारात्तदात्मकत्वमिति। श्रुतिरपि प्रकृतेर्महान् महतोऽहङ्कार इति। राघवभट्टधृतवामकेश्वरतन्त्रेऽपि—

अव्यक्तविग्रहात् शब्दब्रह्मणः सर्वकारणम्।
व्यक्तसत्त्वगुणं वक्तुं बुद्धितत्त्वमजायत ॥

सांख्यमते महत्तत्त्वस्य बुद्धितत्त्वमिति संज्ञा। शारदायां प्रथमपटले—

अभूत्तस्मादहङ्कारस्त्रिविधः सृष्टिभेदतः।
वैकारिकादहङ्काराद्देवा वैकारिका दश ॥
दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्विवह्नीन्द्रोपेन्द्रमित्रकाः।
तैजसादिन्द्रियाण्यासंस्तन्मात्राक्रमयोगतः ॥
भूतादिकादहङ्कारात् पञ्चभूतानि जज्ञिरे ॥

राघवभट्टधृतमपि—

सोऽहङ्कारस्त्रिभेदः स्यात् सत्त्वादिगुणभेदतः।
वैकारः सात्त्विको नाम तैजसो राजसः स्मृतः ॥
भूतादिस्तामसस्ते च पृथक्तत्त्वाद्यवासृजन् ॥

अधिकेन व्यपदेशा भवन्तीति न्यायात्। सात्त्विकादिविशेष उक्तः। वस्तुतस्त्रिष्वेव न्यूनाधिकरूपेण त्रयो गुणा वर्त्तन्ते शिवशक्त्यात्मकादावपि तथानुसन्धेयम्। वैकारिकादिन्द्रियाधिष्ठातारश्चन्द्रश्च। तैजसात् पञ्च ज्ञानेन्द्रियाणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि मनश्च। भूतादेस्तन्मात्राणि जज्ञिरे। तथा च राघवभट्टधृतम्—

वैकारिकाद्दिगाद्याश्च चन्द्रेणैकादश स्मृताः ।
इन्द्रियाणामधिष्ठातृदेवास्ते परिकीर्त्तिताः ॥
यच्चापरं मनस्तत्त्वं ससङ्कल्पविकल्पकम् ।
तैजसादेव तज्जातमिन्द्रियाणि तथा दश ॥
भूतादेः पञ्च तन्मात्राणि आसन् भूतमतः परम् ॥

तन्मात्राणि च शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः। शब्दतन्मात्रादाकाशम्। शब्दस्पर्शतन्मात्राभ्यां वायुः। शब्दस्पर्शरूपतन्मात्रेभ्योऽग्निः। शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्रेभ्यो जलम्। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धतन्मात्रेभ्यो भूमिरुत्पद्यते। तदुक्तं प्रपञ्चसारे प्रथमपटले—

शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेन वायुस्ताभ्यां रूपाद्वह्निरेतै रसाच्च ।
अम्भांसि एतैर्गन्धतो भूर्धराद्या भूताः पञ्च स्युर्गुणोनाः क्रमेण ॥

ब्रह्मज्ञानतन्त्र-निर्वाणतन्त्रयोस्तु—

आकाशाज्जायते वायुर्वायोरुत्पद्यते रविः ।
रवेरुत्पद्यते तोयं तोयादुत्पद्यते मही ॥
मही संलीयते तोये तोयं संलीयते रवौ ।
रविः संलीयते वायौ वायुर्नभसि लीयते ॥
पञ्चतत्त्वाद्भवेत् सृष्टिस्तत्त्वे तत्त्वं विलीयते ॥

श्रुतौ च—'तस्माद् ब्रह्मण आकाशः सम्भूतः, आकाशाद्वायुर्वायोस्तेजस्तेजस आपोऽद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधय ओषधिभ्योऽन्नानीति भूतमात्राद्भूतसृष्टिरुक्ता।' इति पञ्चभूतोत्पत्तिलयप्रकारः।

तार्किकास्तु आकाशादीनां शब्दादयो गुणा इत्याचक्षते। सांख्या अपि शब्दो गुणो वियतः शब्दस्पर्शौ वायोस्तौ च रूपञ्चाग्ने रसेन सह तानि जलस्य गन्धेन सह तानि पृथिव्या इति। राघवभट्टधृतेशानसंहितायामपि—

शब्दैकगुणमाकाशं शब्दस्पर्शगुणो मरुत्।
शब्दस्पर्शरूपगुणं तेजस्त्रिगुणमिष्यते ॥
शब्दस्पर्शरूपरसगुणा आपश्चतुर्गुणाः।
शब्दस्पर्शरूपरसगन्धैः पञ्चगुणा मही ॥ इति।

वस्तुतस्तु पञ्चीकरणरूपेण पञ्चसु प्रत्येकेषु पञ्चगुणाः सत्त्वादित्रिगुणवत् सन्ति, अतो नासिकादिषु पृथिव्यादीन्द्रियेषु कट्वम्लादि प्रतीयते। इति पञ्चभूतगुणकथनम्।

भूतमण्डलानि शारदातिलके प्रथमपटले—

वृत्तं दिवस्तत् षड्बिन्दुलाञ्छितं मातरश्विनः।
त्रिकोणं स्वस्तिकोपेतं वह्नेरर्द्धेन्दुसंयुतम् ॥
अम्भोजमम्भसो भूमेश्चतुरस्त्रं विदुर्बुधाः ॥

प्रपञ्चसारेऽपि—

वृत्तं व्योम्नो बिन्दुषट्कान्वितं तद्
वायोरग्नेः स्वस्तिकोद्यत्त्रिकोणम्।
अब्जोपेतार्द्धेन्दुमद्बिम्बमाप्यं
स्याद्वज्रोद्यद्वृत्तिरस्त्रं धरायाः ॥

यद्वा विश्वसारे—

आकाशमण्डलं प्रोक्तं वर्त्तुलं सर्वसम्मतम्।
षट्कोणमण्डलं वायोस्त्रिकोणन्तु विभावसोः ॥
अष्टास्त्रं वरुणस्यापि चतुरस्त्रं धरासुतम् ॥

इति वेति कृत्वा मतत्रयं तत्र लिखितम्। एतत् प्रयोजनन्तु प्रश्ने आकृतिज्ञानम्। प्राणायामभूतोदययोः प्रत्यक्षदर्शनम्। षट्कर्मसाधनञ्च सर्वमग्रे वक्ष्यते। इति भूतमण्डलानि।

भूतरूपाण्यपि शारदायाम्—

स्वच्छं वियन्मरुत् कृष्णो रक्तोऽग्निर्विषदं पयः ।
पीता भूमिः पञ्चभूतान्येकैकाधारतो विदुः ।

स्वच्छं श्वेतमिति राघवभट्टः। विषदं श्वेतम्। तथा च प्रपञ्चसारे—

खमपि शुषिरचिह्नसमीरणः स्या-
च्चलनपरः परिपाकवान् कृशानुः ।
जलमपि रसवद्घना धरा ते
सितसितिपाटलशुक्लपीतभासः ॥

शुषिरं छिद्रम्। सितिः कृष्णः। वस्तुतस्तु स्वच्छं निर्मलं नीलमिति यावत्। प्रश्नप्रकरणे स्पष्टीभविष्यति। तन्मते सित इत्यत्राकारप्रश्लेषेणासित इति। छिद्रादिभिः खादयो ज्ञायन्त इति तात्पर्यम्। एकैकाधारत इति। स्वस्वकारणाधाराणीत्यर्थः। सूर्यचन्द्रोक्तभूतपञ्चकात्मकचतुर्विधदेहसृष्टिस्तु विश्वसारतन्त्रे प्रथमपटले—

पृथिव्या ओषधिर्जाता ओषधेरन्नमेव च ।
तस्माद्भवेत्तदा देवि ! रेतः सर्वसुखावहम् ॥
रेतसस्तु भवेद्देवि ! ब्रह्माण्डं शशिसूर्ययोः ।
शशिसूर्यात्मकं सर्वं चराचरमिदं जगत् ॥

चरं जङ्गममचरं स्थावरम्। शारदातिलके प्रथमपटले—

पञ्चभूतात्मकं विश्वं चराचरमिदं जगत् ।
अचरा बहुधा भिन्ना गिरिवृक्षादिभेदतः ॥
चरास्तु त्रिविधा भिन्नाः स्वेदाण्डजजरायुजाः ॥

पञ्चभूतात्मकमित्यनेन त्रिवृत्करणपक्षः पञ्चीकरणपक्षोऽपि सूचित इति। तत्र ये तैजसा देवास्तेषामपि शरीरे अर्द्धो भागस्तेजसः। चतुर्थांशः पृथिव्याश्चतुर्थांशो जलस्येति त्रिवृत्करणपक्षः। पञ्चीकरणपक्षे तु

तेजसश्चत्वारोंऽशा अन्येषामष्टमोंऽश एवमन्यत्रापि। तदुक्तं पञ्चदश्यां पञ्चमप्रकरणे तत्त्वविवेके—स्थूलशरीराद्युत्पत्तिसिद्धये पञ्चीकरणं निरूपयितुमाह—

तद्भोगाय पुनर्भोग्यभोगाय तनुजन्मने ।
पञ्चीकरोति भगवान् प्रत्येकं वियदादिकम् ॥

भगवानैश्वर्यादिगुणषट्कसम्पन्नः। ऐश्वर्यादिगुणषट्कञ्च समग्रैश्वर्यवीर्ययशःश्रीज्ञानवैराग्यरूपम्। उक्तञ्च—

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसः श्रियः ।
ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भग इति स्मृतिः ॥

समग्रस्येत्यनेनाणिमाद्यैश्वर्याष्टकं सूचितमतस्तमोगुणात्मकेश्वरादधिकगुणतया भगवतः समसत्त्वादित्रिगुणात्मकत्वेनाधिक्यमायातम्, न तु सत्त्वमात्रप्रधानगुणात्मकस्य भगवदिति नामधेयम्। तथात्वे त्रिगुणात्मिकाया भगवत्यास्तदभिधानं नोपपद्यत इति सुधीभिर्भाव्यम्। परमेश्वरः पुनः पुनरपि तद्भोगाय तेषां जीवानां भोगायैव भोग्यभोगाय तनुजन्मने भोग्यस्यान्नपानादेर्भोगायतनस्य जरायुजादिचतुर्विधशरीरजातस्य च जन्मने उत्पत्तये वियदादिकमाकाशादिभूतपञ्चकं प्रत्येकमेकैकं पञ्चीकरोति । अपञ्चात्मकं पञ्चात्मकं सम्पद्यमानं करोति।

द्विधा विधाय चैकैकं चतुर्द्धा प्रथमं पुनः ।
स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चता ॥ इति ।

अथवा षडंशास्तेजसः पृथिवीजलवाय्वाकाशानां दशमो दशमोंऽशः। एवं पार्थिवेऽस्मदादिशरीरेऽपि पृथिव्याः षड्भागाः। जलादीनां दशमो दशमोंऽशः। तदुक्तं राघवभट्टधृतेन—

पृथिव्यादीनि भूतानि प्रत्येकं विभजेद् द्विधा ।
एकैकं भागमादाय पञ्चधा विभजेत् पुनः ॥

एकैकं भागमेकैकभूतैः संवेशयेत् क्रमात् ।
ततश्चाकाशभूतस्य स्वा भागाः षड् भवन्ति हि ॥
वाय्वादिभागाश्चत्वारो वाय्वादिष्वेवमाविशेत् ॥

एवञ्च खेचराणामाकाशवायुभागाधिक्याद्वियति गतिर्गृहगोधिकादीनामाकाशभागाधिक्याद्भित्त्यादिगतिर्भूतादीनां वायुभागाधिक्यात् सर्वत्र गतिरस्थैर्यञ्चेति। इति पञ्चीकरणम्।

प्रपञ्चसारप्रथमपटले—

प्रकृतौ कालनुन्नायां गुणान्तःकरणात्मनि ।
देहश्चतुर्विधो भिन्नो जन्तोरुत्पत्तिभेदतः ॥
उद्भिदः स्वेदजोऽण्डाज्जश्चतुर्थस्तु जरायुजः ॥

गुणान्तःकरणकारणे कालप्रेरितायां प्रकृतौ सत्यामुद्भिदादिचतुर्विधोत्पत्तिभेदतो जन्तोः शरीरिणो देहो भवतीत्यर्थः। उद्भिदलक्षणमुक्तं विश्वसारप्रपञ्चसारप्रथमपटले—

उद्भिद्य भूमिं निर्गच्छेदुद्भिदः स्थावरस्तु सः ।
निर्दिष्टः स्कन्धविटपपत्रपुष्पफलादिभिः ॥

एषामुत्पत्तिप्रकारस्तु राघवभट्टधृतेन—

उद्भिदाः स्थावरा ज्ञेयास्तृणगुल्मादिरूपिणः ।
तत्र सिक्ता जलैर्भूमिरन्तरूष्मा विपाचिता ॥
वायुना व्युह्यमाना तु बीजत्वं प्रतिपद्यते ।
तथा चोक्तानि बीजानि संसिक्तान्यम्भसा पुनः ॥
उच्छूनत्वं मृदुत्वञ्च मूलभावं प्रयान्ति च ।
तन्मूलादङ्कुरोत्पत्तिरङ्कुरात् पर्णसम्भवः ॥

पर्णात्मकं ततः काण्डं काण्डाच्च प्रसवं पुनः ॥

।। इत्युद्भिदोत्पत्तिः ।।

पापकर्माचरणे प्रेत्य स्थावरयोनिप्राप्तिर्मत्स्यसूक्ते सप्तविंशतिपटले—

पापात्मा पितृदौहित्रमातृद्वेषी तु यूथिका ।
पुत्रद्वेषी तु वरुणः कम्पदूषकनाशकः ॥
भूहर्त्ता कोद्रवो देवि ! तीर्थद्वेषी तु चम्पकः ।
भार्यायाः केशनिर्वापे दूर्वा भवति शङ्करि ॥
गोलोमदाही तु कृशो ब्रह्मद्वेषी वको भवेत् ।
भार्याद्वेषी कुरुवको मिष्टभुक् तिन्तिडीभवेत् ॥

परान् वञ्चयित्वा स्वयमेव यो मिष्टं भुङ्क्ते स एव तिन्तिडीति तात्पर्यम्।

ताम्रहर्त्ता तु पनसो महीहर्त्ता तथार्जुनः ।
परस्त्रीहरणे देवि ! बहुजो भवति ध्रुवम् ॥
गुरुद्वेषी सोमतरुः श्वश्रूद्वेषी जयन्तिका ।
मातुः कलहसंयुक्तश्चोरवृक्षः प्रजायते ॥
स्वामिना कलहे देवि ! ब्रह्माख्यो जायते तरुः ।
द्विभार्यश्चैकद्वेषी स्यात् चाण्डालो जायते हि सः ॥
भार्याया वञ्चकश्चैव जायते करमर्दकः ।
विभक्तधनहर्त्ता तु नीपो भवति निश्चितम् ॥
शस्यापहारी एरण्डो यज्ञद्वेषी धवो भवेत् ।
परास्वी विफली देवि ! स्नुही सञ्जायते ध्रुवम् ॥

सूचको वासको देवि ! राजगामिनि पैशुने ।
रामाख्यवासको जातः कुद्दालश्चौरवृत्तिकः ॥
तैलहर्त्ता तिलतरुः सर्षपः फलदूषकः ।
परपुरुषगामिनी नारी कोद्रवो भवति ध्रुवम् ॥
मत्स्यद्वेषी पिचुवृक्षः पर्वगामी शिवामदः ।
शिवामैथुनिनो विप्रो धटवृक्षो विजायते ॥
श्वशुरघ्नो नारिकेलः श्वश्रूहर्त्ता लता भवेत् ।
परं पञ्चशिवावृक्षः श्यालद्वेषी जलं भवेत् ॥
सपत्नीपुत्रद्वेषी स्याद्धस्तूरो जायते प्रिये ।
स्तनभेदी च पुरुषः अन्तर्भेदी च भेरुकः ॥
करमर्दः करच्छेदी जीवन्ती पादहा नरः ।
भूतद्वेषी देवदारुर्नमेरुः शिशुनिन्दकः ॥
आम्लानशीलो बन्धूकः सन्ध्याहीनो जडो भवेत् ।
अतिथिवञ्चकश्चैव शरो नाम प्रजायते ॥
पश्वण्डलोपकः पूगः पर्णो गोमूत्रनिन्दकः ।
देवद्वेषी जातितरुः शङ्खद्वेषी तु मल्लिका ॥
व्रतद्वेषी पूततरुः सङ्कल्पभञ्जकश्च यः ।
भवेत् सोमतरुर्देवि ! आश्रमस्य तु दूषकः ॥
कामवृक्षो भवेद्देवि ! गव्यत्यागी शतावरी ।
भल्लातको ज्ञानहर्त्ता अयाज्ययाजको वरिः ॥
असत्प्रतिग्रहीता च अटसारो भवेद् ध्रुवम् ।
राजस्वहरणाद्देवि ! भवेच्चाण्डालको ध्रुवम् ॥

देवदास्यास्तु हरणे कर्णिकारो विजायते ।
जले निस्तारजादेव अशोको जायते प्रिये ! ॥
देवायतनभागादिभेदको घातकी भवेत् ।
गृहद्वेषी तु जीवन्ती ब्रह्महानल एव हि ॥
अन्तहा सूतहा देवि ! तथा सर्वप्रदूषकः ।
गिरिकर्णिकारो भवति भार्यात्यागी च भूरुहः ॥
योनिभेदी तु कदली बीजभेदी तु बीजकम् ।
बीजहर्त्ता बीजमूलं कामहर्त्ता मयूरकः ॥
शिवद्वेषी भूवदरो मन्त्रद्वेषी जवा भवेत् ।
पट्टहर्त्ता योगतरुर्वस्त्रहर्त्ता तु कासिका ॥
लौहहर्त्ता वटो देवि ! ताम्रहर्त्ता तु वीनशः ।
कांसहर्त्ता रणतरुः रौप्यहर्त्ता तु शाद्वलः ॥
इत्यङ्गपापभेदे तु शतशोऽथ सहस्रशः ।
स्थावरत्वं गमिष्यन्ति सर्वावस्थासु सर्वदा ॥

।। इति पापाद्वृक्षयोनिप्राप्तिः ।।

पापेन जलत्वप्राप्तिरत एव—

जलत्वं याति पापेन शैलत्वं याति शङ्करि ! ।
तस्य पापस्य भेदेन जायते वर्णसङ्करः ॥
उदक्यागमने देवि ! नसीत्वं याति शङ्करि ! ।
मिथ्यावभाषणादेव स्थावरत्वं जलं विदुः ॥
मातापित्रोर्गुरोरग्रे तडागस्य जलं भवेत् ।
स्वाम्यग्रे च परोक्षे च या नारी मन्दचारिणी ॥

सा भवेद्वर्त्ततोयञ्च या शय्यां नारुहेत् पतेः ।
सा मृतान्यद्भवेत्तोयं सत्यमेव मम प्रिये ! ॥
एकाशीत्या तथा षष्ट्या पञ्चविंशतिभिर्यदा ।
तत्र तत्र विष्णुरूपं तोयं जानामि भाविनि ! ॥
अशीतिमात्रं सामुद्रे हस्तानाञ्च प्रमाणतः ।
कलाहस्तो भवेद्यत्र द्वादशे पापवर्जितः ॥
अतोऽन्यत्पापसम्भूतिः स्वकालेनैव प्राप्स्यति ॥

।। इति जलत्वप्राप्तिः ।।

तत्पापादनुसारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत् ।
शिवलिङ्गं समभ्यर्च्य स्थापयित्वा यथाविधि ॥
चतुर्दश्यां निराहारो वृषस्थे भास्करे सिते ।
पापक्षयं समुच्चार्य गाञ्च दद्याद्द्विजन्मने ॥
तेजां पापस्य शुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ॥

।। इति तत्पापप्रायश्चित्तम् ।।

प्रपञ्चसार-विश्वसारयोः—

कृमिकीटपतङ्गाद्याः स्वेदजा नाम देहिनः ।

तदुत्पत्तिप्रकारोऽपि तत्रैव—

स्वेदजः स्विद्यमानेभ्यो भूवह्न्यद्भ्यः प्रजायते ।
यूकमत्कुणकीटाद्या ये चान्ये क्षणभङ्गुराः ॥ इति ।

यूक उकनीति यस्य नाम, मत्कुणश्छारपोक इति यस्य प्रसिद्धिः। भूमेरन्तरूष्मविपाकेन बीजत्वं शास्त्रसिद्धम्। स्विद्यमानभूवह्निजल-

वक्वध्यस्तु स्वेदजोत्पत्तिः। प्रत्यक्षसिद्धा यथा गोमयपुञ्जादेः कीटाद्युत्पत्तिरित्यनयोर्भेदः। अण्डजजरायुजयोः शुक्रशोणितसंयोगेनोत्पत्तिस्तु प्रपञ्चसारे—

अण्डजो वर्तुलीभूतात् शुक्रशोणितसंयुतात् ।
कालेन भिन्नात् पूर्णात्मा निर्गच्छन् प्रक्रमिष्यति ॥
अहिगोधावयो भेकशिशुमारादिकश्च सः ॥

राघवभट्टधृतम्—

अण्डजाः पक्षिणः सर्पा नक्रमत्स्याश्च कच्छपाः ।
कुलीरगोधा भेकाद्याः शिशुमाराब्जसूक्तयः ॥ इति ।

अब्जः शङ्ख इति। तत्रापि किंवदन्ती—

अण्डं सूते गिलाहारश्चर्वाहारो जरायुजम् ॥ इति ।

प्रायिकमेतल्लक्षणम्। तथा—

रोमन्थायकजन्तोः स्याच्छृङ्गं नान्यस्य जन्मिनः । इत्यपि ।

शारदायाम्—

जरायुजा मनुष्याद्या जनुर्नृणां निगद्यते॥

विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले—

मनुष्यसदृशं जन्म कुत्रापि नैव विद्यते ।
देवता पितरः सर्वे वाञ्छन्ति जन्म मानुषम् ॥
दुर्लभो मानुषो देहः सर्वदेहेषु सर्वदा ।
तस्माच्च मानुषं जन्म एतदुक्तं सुदुर्लभम् ॥
तत्रापि संशयच्चेता विशेषेण तु पार्वति !।
मन्त्रतन्त्ररतः पुंसां सोऽपि चेदतिदुर्लभः ॥

तत्रागमविदः श्रेष्ठाः सर्वदेहेषु पूजिताः ।
तत्रापि साधकः श्रेष्ठः सर्वतन्त्रेषु गोपितः ॥

रुद्रयामले उत्तरखण्डे द्वितीयपटले—

मानुष्यं सफलं जन्म सर्वशास्त्रेषु गोचरम् ।
चतुरशीतिलक्षेषु शरीरेषु शरीरिणाम् ॥
न मानुष्यं विनाऽन्यत्र तत्त्वज्ञानन्तु लभ्यते ।
कदाचिल्लभते जन्म मानुष्यं पुण्यसञ्चयात् ॥
सोपानभूतं मोक्षस्य मानुष्यं जन्म दुर्लभम् ॥

निर्वाणतन्त्रे द्वितीयपटलेऽपि—

स्थावरादिषु कीटेषु पशुपक्षिषु शैलजे ! ।
चतुरशीतिलक्षं वै जन्म चाप्नोति सोऽव्ययः ॥
ततो लभेत् परेशानि ! मानुषीं दुर्लभां तनुम् ॥ इति ।

चतुरशीतिलक्षयोनिभ्रमणानन्तरं ब्राह्मणयोनिप्राप्तिः । कर्मविपाकेऽप्युक्तं यथा—

स्थावरास्त्रिंशल्लक्षश्च जलजो नवलक्षकः ।
कृमिजा दशलक्षश्च रुद्रलक्षश्च पक्षिणः ॥
पशवो विंशलक्षश्च चतुर्लक्षश्च मानवाः ।
एतेषु भ्रमणं कृत्वा द्विजत्वमुपजायते ॥

मानुषीं तनुमित्यत्र ब्राह्मणत्वावच्छिन्नमानुषीं तनुमित्यवगन्तव्यम्। दुर्लभेति विशेषणबलेनेति। निर्वाणतन्त्रे—

यतो मानुषदेहश्च धर्माधर्माधिपश्च सः ।
ततोऽपि लभते जन्म पुनर्मृत्युमवाप्नुयात् ॥

जायन्ते च म्रियन्ते च कर्मपाशनियन्त्रिताः ।
चतुरशीतिलक्षेषु नानायोनिषु शैलजे ! ॥

।। इति मनुष्यत्वप्राप्तिप्रशंसा ।।

श्रीचण्डिकोवाच—

कथं वा लभते जन्म कथं मृत्युर्भवेत् प्रभो ! ।
तत्प्रकारं महादेव ! श्रोतुमिच्छामि तद्वद[१] ॥

श्रीशङ्कर उवाच—

इह यत् क्रियते कर्म तत् परत्रोपभुज्यते ।
जीवस्तृणजलौकेव देहाद्देहान्तरं व्रजेत् ॥
सम्प्राप्य चोत्तमं देहं देहं त्यजति पूर्वकम् ।
इति श्रुत्वा च सा चण्डी पप्रच्छ शङ्करं प्रति ॥

श्रीचण्डिकोवाच

प्राप्तं चोत्तरदेहन्तु पिण्डदानादिकं कथम् ॥

शिव उवाच—

शृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि मायादेहं तदैव हि ।
मायादेहः परेशानि! [२]वायुरूपो न चान्यथा ॥
वायुरूपो यतो देह आकाशस्थो निराश्रयः ।
ततश्च पिण्डदानेन वायुः स्थिरतरो भवेत् ॥
प्रथमे मस्तकं देवि ! जायते च क्रमावधि ।
ततो मम[३] पुरं गत्वा धर्मकर्मादिकञ्चरेत्[४] ॥

---

[१] 'तत्त्वतः' इति पाठा.;
[२] 'वायुरूपेण चान्यथा' इति पाठा.।
[३] यमपुरमिति पाठा.;
[४] धर्माधर्मादिकञ्च यदिति पाठा.।

[१] तद्भुक्तञ्चापरं किञ्चिद् यदा कर्म न विद्यते ।
ममाज्ञया तदा जीवः प्रययौ ब्रह्मशासनम् ॥
तस्मात् कर्मानुसारेण यदि स्याद्दुर्लभा तनुः ।
महाविद्यां भाग्यवशाद् यदि प्राप्नोति सद्गुरोः ॥
तत्त्वज्ञानं महेशानि! यदि भाग्यवशाल्लभेत् ।
तदैव परमो मोक्षो यावद्ब्रह्माण्डमण्डलम् ॥
महाविद्याप्रसादेन पुनरागमनं न हि ॥

तृतीयपटले—

तोयात्तु बुद्बुदं जातं यथा तोये विलीयते ।
प्रकृत्या जायते सर्वं पुनस्तस्यां प्रलीयते ॥
ब्रह्मविष्णुशिवा देवि ! जायन्ते प्रकृत्या ध्रुवम् ।
तथा प्रलयकाले तु प्रकृत्या लुप्यते पुनः ॥

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे चतुर्विधदेहसृष्टिकथनं नाम तृतीयः परिच्छेदः ।।

●

---

[१] तद्भुक्त्वा चापरमिति पाठा.।

।। अथ चतुर्थः परिच्छेदः ।।

गुरुं प्रणम्य यं तेनाज्ञानध्वान्तसुधाकरम् ।
वक्ति मर्त्त्यदेहसृष्टिं द्विजः श्रीरामतोषणः ॥

शाक्तानन्दतरङ्गिणी-प्रथमपरिच्छेदधृतज्ञानभाष्यम्, देव्युवाच—

शरीरं कीदृशं नाथ ! मुक्तिर्वा केन कर्मणा ।
इदानीं श्रोतुमिच्छामि ब्रूहि मे शशिशेखर ॥

ईश्वर उवाच—

श्रृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि शरीरं कर्मसम्भवम् ।
रजस्वला च या नारी विशुद्धा पञ्चमे दिने ॥
पीडिता कामबाणेन ततः पुरुषमीहते ।
भगलिङ्गसमायोगान्मैथुनं स्यात्तदा तयोः ॥
अन्योऽन्यस्पर्शनादेव जायते च महासुखम् ।
क्षरते च यदा रेतः प्राणापानविसंश्रितम् ॥
क्षितिरापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च ।
सर्वेषां तत्र तत्त्वं स्याद्देहस्थरक्तबीजयोः ॥

गर्भाशयनिरूपणानन्तरं गर्भोत्पत्तिप्रकार उक्तो मातृकाभेदतन्त्रे द्वितीयपटले, देव्युवाच—

वद ईशान ! सर्वज्ञ ! सर्वतत्त्वविदां वर ! ।
यत् त्वया कथितं देव ! मम सङ्गे विहारतः ॥
कथं वा जायते पुत्रः कथं वा शुक्रसंस्थितिः ॥

पुत्र इति गर्भमात्रोपलक्षणम्। केन प्रकारेण गर्भो जायत इति प्रश्नस्य तात्पर्यम्।

वर्द्धमानस्य लिङ्गस्य प्रवेशो वा कथं भवेत्।
भीतियुक्ता ह्यहं नाथ! त्राहि मां दुःखसङ्कटात्॥

महादेव उवाच—

मणिपूरं महापद्मं सुषुम्नामध्यसंस्थितम्।
तस्मान्नालेन देवेशि! नाभिपद्मं मनोहरम्॥
नालत्रयसमायुक्तं सदा शुक्रविभूषितम्।
ऊर्ध्वनालं सहस्त्रारे अतः शुक्रविभूषितम्॥
तस्मादेव स्तनद्वन्द्वं वर्द्धमानं दिने दिने।
मध्यनालं सुषुम्नान्तं वृन्ताकारं सुशीतलम्॥
आयोन्यग्रमधो नालं सदानन्दमयं शिवे!।
श्रृणु चार्वङ्गि! सुभगे! तन्मध्ये लिङ्गताडनात्॥
यद्रूपं परमानन्दं तन्नास्ति भुवनत्रये।
नाभिपद्मन्तु यद्रूपं तत् श्रृणुष्व समाहिता॥
वस्थानं मध्यदेशेऽस्य सदा पद्मविराजितम्।
बांह्यदेशे चाष्टपत्रं चतुरस्त्रञ्च तद्वहिः॥
चतुर्द्वारसमायुक्तं सुवर्णाभं सवृन्तकम्।
तत्पद्मेन भवेत् पुष्पं वृन्तयुक्तं त्रिपत्रकम्॥
प्रफुल्ले तु त्रिपत्रे वै बाह्ये शोणितदर्शनम्।
एतन्मध्ये महेशानि! यदि स्याल्लिङ्गताडनम्॥
पद्ममध्ये गते शुक्रे सन्ततिस्तेन जायते॥

पद्ममध्ये शुक्रगमनप्रकारस्तु प्रपञ्चसारे—

स्वस्थानतश्च्युतात् शुक्राद्बिन्दुमादाय मारुतः ।
गर्भाशयं प्रविशति यदा तुल्यं तदापरः ॥
आर्त्तवात् परमं बीजमादायास्याश्च मूलतः ।
यदा गर्भाशयं नेष्यत्यथ सम्मिश्रयेन्मरुत् ॥
सङ्क्षोभ्य संवर्द्धयति तन्मलं शोणिताधिकम् ।
स्त्री स्यात् शुक्राधिकं ना स्यात् समेन च नपुंसकम् ॥
वायुवह्न्यम्भसां योगे गर्भवृद्धिः प्रजायते ॥

एतेन त्रिवृत्करणपक्षः स्पष्टीकृतः। ज्ञानभाष्ये—

नाभिपद्मे महादेवि ! भ्राम्यते च समीरणैः ।
कुम्भकारो यथा चक्रे घटते च घटादिकम् ॥
तथा समीरणो गर्भे घटते प्राणिनां तनुम् ॥

शारदातिलके—

रक्ताधिका भवेन्नारी भवेद्रेतोऽधिकः पुमान् ।
उभयोः समतायान्तु नपुंसकमिति स्थितिः ॥

मातृकाभेदतन्त्रे—

पुरुषस्य तु यत् शुक्रं शक्तेस्तस्याधिकं यदि ।
तदा कन्यां विजानीयाद्विपरीते पुमान् भवेत् ॥
उभयोस्तुल्यशुक्रेण क्लीबं भवति निश्चितम् ॥

तत्राधिक्यतुल्यतादिकं राघवभट्टधृतवचनोक्तप्रमाणस्यैव। यथा—

द्वाविंशती रजोभागाः शुक्रमात्राश्चतुर्दश ।
गर्भसञ्जनने काले पुंस्त्रियोः सम्भवन्ति हि ॥

मात्रा भाग इत्यर्थः।

नारी रजोऽधिकांशे स्यान्नरः शुक्राधिकांशके।
उभयोरुक्तसंख्यायां स्यान्नपुंसकसम्भवः॥

राघवभट्टधृतवाग्भटे बह्वपत्यकारणमुक्तम्। यथा—

वायुना बहुधा भिन्ने तद्बिन्दौ बह्वपत्यता।
वियोनिविकृताकारा जायन्ते विकृते तथा॥
शृणु चार्वङ्गि! सुभगे! पुष्पमाहात्म्यमुत्तमम्।
मेध्यं तत् शुक्रसंयोगे वर्द्धते च दिने दिने॥
एवं दिङ्मासस‍म्प्राप्तौ तत्पुष्पे बिन्दुसंयुते।
गलिते परमेशानि! व्यक्ता भवति सन्ततिः॥

श्रीदेव्युवाच—

किञ्चिद्रोगादिसम्भूते कृमिकीटादिसम्भवे।
तस्माज्जीवाः प्रणश्यन्ति सा नारी जीवते कथम्॥

श्रीशङ्कर उवाच—

तस्य पुष्पस्य माहात्म्यं किं वक्तुं शक्यते मया।
बिन्दुस्थानसहस्रन्तु पुष्पमध्ये प्रियंवदे!।
बुद्बुदा येऽत्र तिष्ठन्ति तत्रैव सन्ततिर्भवेत्।
एवं क्रमेण देवेशि! सहस्रं सन्ततिर्यदि॥
वर्द्धमानं तदा पुष्पं पीडा किञ्चिन्न जायते॥

वीर्यवद् गर्भकारणमाह, राघवभट्टधृतम्—

पूर्णषोडशवर्षा स्त्री पूर्णविंशेन सङ्गता।
शुद्धगर्भाशये मार्गे रक्ते शुक्रेऽनिले हृदि॥

वीर्यवन्तं सुतं सूते ततो न्यूनाब्दयोः पुनः ।
रोगाल्पायुरधन्यो वा गर्भो भवति नैव वा ॥

इति तत्र शुक्रशोणितसम्बद्धबिन्दौ पूर्वपूर्वानेकजन्मसञ्चितकर्मणां मध्ये फलदानोन्मुखं पापपुण्यात्मकं प्रबलमेकं सुखदुःखोभयफलकं मनुष्यशरीरोपभोग्यं यत् कर्म तदनुरूपेणाविद्यारूपपाशबद्धः सन्नेकोऽपि बहुधा भिन्नो नित्योऽप्यात्मा गृहमिव देहं प्रविष्टस्तदुक्तं राघवभट्टधृताऽध्यात्मविवेके—

अस्ति ब्रह्म चिदानन्दमयं ज्योतिर्निरञ्जनम् ।
सर्वशक्ति च सर्वज्ञं तदंशा जीवसंज्ञकाः ॥
अनाद्यविद्योपहिता यथाग्नेर्विस्फुलिङ्गकाः ।
दीर्घाद्युपाधिसम्भिन्नास्ते कर्मभिरनादिभिः ॥
सुखदुःखप्रदैः स्वीयैः पुण्यपापैर्नियन्त्रिताः ।
तत्तज्जातियुतं देहमायुर्भोग्यञ्च कर्मजम् ॥
प्रतिजन्म प्रपद्यन्ते मायापाशनियन्त्रिताः ॥ इति ।

निर्वाणतन्त्रे द्वितीयपटलेऽपि—

सत्यलोके महाकाली महारुद्रेण सम्पुटा ।
चणकाकृतिविस्तारा चन्द्रसूर्याग्निरूपिणी[1] ॥
[2]अनादिपुरुषोद्युक्ता तदंशा जीवसंज्ञकाः ।
ज्वलदग्नेर्यथा देवि ! स्फुरन्ति विस्फुलिङ्गकाः ॥
तस्याश्च्युतं परं बिन्दुर्यदा भूमौ पतत्यपि ।
तदैव सहसा देवि ! शक्तियुक्तो भवत्यपि ॥

।। इति गर्भोत्पत्तिप्रकारकथनम् ।।

---

[1] 'चन्द्रसूर्यादिरूपिका' इति पाठा.; [2] 'अनादिरूपसंयुक्ता' इति पाठा.।

शुक्रशोणितादुत्पत्तिप्रकारस्तु योगार्णवे—

आयुष्यं भुक्तमाहारं स वायुः कुरुते द्विधा ।
सम्प्रविश्याथ मध्यन्तु पृथगन्नं पृथग् जलम् ॥

स वायुः प्राणवायुः। योगियाज्ञवल्क्ये उत्तरखण्डे चतुर्थाध्यायेऽपि—

आयुष्यं भुक्तमाहारं सहसा तैः समीकृतम् ।
तुन्दमध्यगतः प्राणस्तानि कुर्यात् पृथक् पृथक् ॥

पृथक्करणप्रकारस्तु योगियाज्ञवल्क्ये—

पुनरग्नौ जलं प्राप्य अन्नादीनि जलोपरि ।
स्वयं ह्यपानः सम्प्राप्य तेनैव सह मारुतः ॥
प्रयाति ज्वलनं तत्र देहमध्यगतं पुनः ॥

अग्नौ जलं प्रापय्य अन्नादीनि जलोपरि सम्प्रापय्य तेनैव प्राणवायुनैवापानो वायुर्देहमध्यगतं ज्वलनं प्रयाति प्राप्नोतीत्यन्वयः। एवञ्च प्राणेन प्रेरितमिति प्राणस्थित्येति च प्राधान्येन वक्ष्यते। वस्तुतस्तु प्राणापानाभ्यामेव प्रेरितमित्यर्थः।

वायुना वर्द्धते वह्निरपानेन शनैः शनैः।
ततो ज्वलति विप्रेन्द्रि ! स्वकुले देहमध्यके ॥
ज्वालाभिर्ज्वलनं तत्र प्राणेन प्रेरितं ततः ।
ज्वलत्युदकमाश्रित्य कोष्ठमध्यगतं तदा ॥
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तं जलोपरि समर्पितम् ।
ततः सुषुप्तमकरोद्वह्निसन्तप्तवारिणा ॥

योगार्णवे च—

अग्नेरूर्ध्वं जलं स्थाप्य तदन्नञ्च जलोपरि ।
जलस्याधः स्वयं प्राणः स्थित्वा स्वेदयते शनैः ॥

वायुना व्युह्यमानोऽग्निरत्युष्णं कुरुते जलम् ।
अन्नं तदुष्णतोयेन समन्तात् पच्यते पुनः ॥
द्विधा भवति तत्पक्वं पृथक् कीट्टं पृथग्रसम् ॥

कीट्टं मलम्। तत्र रसोत्पत्तिप्रकारस्तु प्रपञ्चसारे द्वितीयपटले—

अथाहृतं षड्रसं वाप्याहारं कण्ठमार्गगम् ।
श्लेष्मणानुगतं तस्य प्रभावान्मधुरीभवेत् ॥
तत्र स्वाद्वम्ललवणतिक्तोषणकषायकाः ।
षड्रसाः कथिता भूतविकृत्या द्रव्यमाश्रिताः ॥

स्वादु मिष्टमुष्णं कटु।

तथैवामाशयगतं पश्चात् पित्ताशयं व्रजेत् ॥

आशयं छिद्रम्।

तदा तस्यानुगमनात् कटुकत्वं प्रपद्यते ।
तथात्रान्तरसंश्लिष्टं पच्यते पित्तवारिणा ॥

जलादीनां पाकेनावस्थान्तरमुक्तं योगियाज्ञवल्क्ये—

स्वेदमूत्रे जलं स्यातां वीर्यरूपं रसो भवेत् ।
पुरीषमन्नं स्याद्गार्गि ! प्राणः कुर्यात् पृथक् पृथक् ॥

प्रपञ्चसारे—

ग्रहणी नाम सा पात्री प्रसृताञ्जलिसन्निभा ।

पात्री नाडी।

अधस्तस्याः प्रधानाग्निः समानेनापि नुद्यते ॥
तस्याधस्तात् त्रिकोणाभं ज्योतिराकारमुत्तमम् ।
विद्यते स्थानमेतद्धि मूलाधारं विदुर्बुधाः ॥

प्रधानाग्निर्दोषदूष्यस्थाग्निभ्यो भिन्नो वडवानलरूपो जठराग्निरिति प्रसिद्धः। तथा च—

पच्यमानाद्रसं भिन्नं वायू रक्तादिकं नयेत्।
तत्र कीट्टं पृथग् भिन्नं ग्रहण्यां चिनुतेऽनिलः॥
तच्चीयमानं विण्णाम ग्रहणीं पूरयेन्मुहुः।
सा तया शकृता पूर्णा वलितां प्रतिमुञ्चति॥

शकृता मलेन।

पुरीषं पायुमार्गेण तत्पाके चाम्भसस्ततः।
अङ्गस्वेदवदभ्यन्तर्व्याप्तैः सूक्ष्मैः शिवामुखैः॥
वस्तिमापूरयेद्वायुः पूर्णो मुञ्चति धारया॥
मूत्राशयो धनुर्वक्रो वस्तिरित्यभिधीयते।
मूत्रमित्याहुरुदकं वस्तेश्चानिलनिर्गतम्॥
अपथ्यभाजामनयोर्मार्गयोर्दोषदुष्टयोः।
प्रमेहमूत्रकृच्छ्रादेर्ग्रहिण्यादेश्च सम्भवः॥

राघवभट्टधृतसुश्रुते—

त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि धातवः।
भवन्त्यन्योन्यतः सर्वे पाचिताः पित्ततेजसा॥ इति।

एतेन पूर्वपूर्वस्योत्तरोत्तरं प्रति कारणत्वमुक्तम्। तथा च तत्रैव—

रसः स नाडीमध्यस्थः शारीरेणोष्मणा भृशम्।
पच्यते पच्यमानाच्च भवेत् पाकद्वयं पुनः॥
चर्मावेष्ट्य समन्ताच्च रुधिरन्तु प्रजायते।
स्वस्वकोषाग्निना पक्वैर्जायन्ते धातवः क्रमात्॥

योगार्णवे—

रसेन तेन ता नाडीः प्राणः पूरयते शनैः ।
प्रतर्पयन्ति सम्पूर्णास्ताश्च देहं समन्ततः ॥

योगियाज्ञवल्क्ये—

समानवायुना सार्द्धं रसं सर्वासु नाडिषु ।
व्यापयन् श्वासरूपेण देहे चरति मारुतः ॥
व्योमरन्ध्रैश्च नवभिर्विण्मूत्राणां विसर्जनम् ।
कुर्वन्ति वायवः सर्वे शरीरेषु निरन्तरम् ॥
निःश्वासोच्छ्वासकासाश्च प्राणकर्म समीरिताः ।
अपानवायोः कर्मैतद्विण्मूत्रादिविसर्जनम् ॥
प्राणापाने च चेष्टादि व्यानकर्मेति चेष्यते ।
उदानकर्म तच्चोक्तं देहस्योन्नयनादि यत् ॥
पोषणादि समानस्य शरीरे कर्म कीर्तितम् ।
उद्गारादिगुणो यस्तु नागकर्म समीरितम् ॥
निमीलनादि कूर्मस्य क्षुत्तृष्णा कृकरस्य च ।
देवदत्तस्य विप्रेन्द्रि ! जृम्भा कर्मेति कीर्तितम् ॥
धनञ्जयस्य पोषादि सर्वं कर्म प्रकीर्तितम् ॥

वायूनां स्थानादीन्यग्रे वक्ष्यन्ते।

।। इति शुक्रशोणिताद्युत्पत्तिकथनम् ।।

योगार्णवे—

मातुरम्बुवहा नाडी ननु विद्धा पराभिधा ।
नाभिस्थनाडीगर्भस्य मात्राकृतरसावहा ॥ इति ।

शाक्तानन्दतरङ्गिण्याम्—

कलनञ्चैकरात्रेण बुद्बुदं पञ्चमे दिने ।
शोणितं दशरात्रेण मांसपिण्डं चतुर्दशे ॥

प्रपञ्चसारे—

मायीयं नाम योगोत्थं पौरुषं कार्मणं मलम् ।
आणवं नाम सम्प्रोक्तं मीलितं तन्मलद्वयम् ॥
सूक्ष्मरूपाणि तत्त्वानि चतुर्विंशं मलद्वये ।
तत्र योगं प्रकृत्याशु ततस्तु गर्भमारुतः ॥

सङ्क्षोभ्य संवर्द्धयतीत्यादि पूर्वोक्तेनान्वयः।

स्वगतैर्मरुदग्न्यद्भिः क्लिद्यते क्वाथ्यते च तत् ।
मिश्रीभूतं तदह्नैव मातुरङ्गुष्ठसम्मितम् ॥

सम्मितमिति मातुरङ्गुष्ठनखपरिमितमित्यर्थः।

राघवभट्टधृतयोगार्णवे—

घनमांसञ्च विंशाहे पिण्डभावोपलक्षितम् ।
पञ्चविंशतिपूर्णाहे पलं तदङ्कुरायते ॥

शाक्तानन्दे तु—

मासैकेन तु पूर्णेन मांसपिण्डोऽङ्कुरायते ॥ इत्युक्तम् ।

तत्रैव—

आदौ सञ्जायते बीजं ब्रह्माण्डं सहसाङ्कुरः ।
तस्य मध्ये सुमेरुश्च कङ्कालदण्डरूपधृक् ॥
चराचराणां सर्वेषां देवादीनां विशेषतः ।
आलयः सर्वभूतानां मेरोरभ्यन्तरेऽपि च ॥

प्रदीपकलिकाकारो जीवो हृदि सदा स्थितः ॥
रज्जुबद्धो यथा श्येनो गतोऽप्याकृष्यते पुनः ।
गुणबद्धस्तथा जीवः प्राणापानेन कृष्यते ॥

योगियाज्ञवल्क्ये द्वितीयाध्याये तु—

तन्मध्ये नाभिरित्युक्तं नाभौ चक्रसमुद्भवः ।
द्वादशारयुतं तच्च तेन देहः प्रतिष्ठितः ॥
चक्रेऽस्मिन् भ्रमते जीवः पुण्यपापप्रणोदितः ।
तन्तुपञ्जरमध्यस्थो यथा भ्रमति लूतिकः ॥

लूतिक ऊर्णनाभः, माकरसेति यस्य प्रसिद्धिः। नाभौ जीवस्य भ्रमणमात्रं स्थितिस्थानन्तु हृदयमेव। तेन पूर्ववचने न विवादः। योगार्णवे—

मासद्वये तु सम्पूर्णे शिरोमेदः प्रजायते ।
मज्जास्थि च त्रिभिर्मासैः केशस्त्वक् च चतुर्थके ॥

एषु मासेष्वध्यात्मविवेके तु विशेष उक्तो यथा—

द्रवत्वं प्रथमे मासे कललाख्यं प्रजायते ।
द्वितीये तु घनः पिण्डः पेशीष्टघनमर्बुदम् ॥
पुंस्त्रीनपुंसकानान्तु प्रागवस्थाः क्रमादिमाः ।
तृतीये त्वङ्कुराः पञ्च करादिशिरसो मताः ॥

अत्र ग्रन्थत्रये यद्भेदत्रयमङ्कुरोत्पत्तेरुक्तं तच्छरीरमेर्ववयवाङ्कुरभेदेनाविरुद्धमाम्नायभेदेन वा।

अङ्गप्रत्यङ्गभागाः स्युः सूक्ष्माश्च युगपत्तदा ।
चतुर्थे व्यक्तता तेषां भागानामभिजायते ॥

मातृजश्चास्य हृदयं विषयानभिकाङ्क्षति।
अतो मातुर्मनोऽभीष्टं कुर्याद्गर्भसमृद्धये॥
ताञ्च द्विहृदयां नारीमाहुर्दोहदिनीं बुधाः।
अदानाद्दोहदानां तु गर्भस्य व्यङ्गतादयः॥
मातुश्चेद्विषयालाभस्तदार्त्तो जायते सुतः।
गर्भः स्यादर्थवान् भोगी देहे दोहददर्शने॥
अलङ्कारे सुललितो धर्मिष्ठस्तपसाश्रमे।
देवतादर्शने भक्तो हिंस्रो भुजगदर्शने॥
गोधाशने तु निद्रालुर्बली गोमांसभक्षणे।
माहिषेण तु रक्ताक्षं लोमशं सूयते सुतम्॥
प्रवृद्धं पञ्चमे पिण्डं मांसशोणितपुष्टिभाक्।
षष्ठेऽस्थिस्नायुनाड्यादिनखकेशविविक्तता॥
बलवृद्धौ चोपचितौ सप्तमे त्वगपूर्णता।
अष्टमे त्वक्श्रुती स्यातामोजश्चैतच्च हृद्द्रवम्॥

ज्ञानभाष्ये तु—

कर्णाक्षिनासिकारन्ध्रं कण्ठोदरञ्च पञ्चमे।
षष्ठे मुखं तथा पादौ सर्वाङ्गानि तु सप्तमे॥
सन्धिः सम्पूर्णतां याति अष्टमे मासि वै ततः॥

एतदपि पूर्ववत्—

अण्डाधारञ्च कङ्कालं प्रारभ्य गुदमूलतः।
द्वात्रिंशज्ज्ञानविज्ञानग्रन्थितो वर्द्धते सदा॥

शारदायां प्रथमपटले—

अथ मात्राहृतैरन्नपानाद्यैः पोषितः क्रमात् ।
दिनात् पक्षात्तथा मासाद् वर्द्धते तत्त्वदेहवान् ॥

तत्त्वदेहवानिति चतुर्विंशतितत्त्वात्मकशरीर इत्यर्थः।

दोषैर्दूष्यैः सुखं प्राप्तो व्यक्तिं याति निजेन्द्रियैः ।
वातपित्तकफा दोषा दूष्याः स्युः सप्त धातवः ॥

।। इति धातुकथनम् ।।

शारदायाम्—

ज्ञानेन्द्रियाणि श्रोत्रं त्वग्दृग्जिह्वानासिकादयः ।
ज्ञानेन्द्रियार्थाः शब्दाद्याः स्मृताः कर्मेन्द्रियाण्यपि ॥

शब्दाद्या इति शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाः।

वाक्पाणिपादपाय्वन्धुसंज्ञान्याहुर्मनीषिणः ॥

मुखहस्तपादगुदलिङ्गानि।

वचनादानगतयो विसर्गानन्दसंयुताः ।

कथनग्रहणगमनत्यागानन्दाः।

कर्मेन्द्रियार्थाः सम्प्रोक्ता अन्तःकरणमात्मनः ॥

विश्वसारे प्रथमपटले—

इन्द्रियाणां गुणान् वक्ष्ये शृणुष्व कमलानने ! ।
चक्षुषो रूपमाख्यातं कर्णयोः शब्दमेव च ॥
गन्धस्तु नसि विज्ञेयस्त्वचि स्पर्श उदाहृतः ।
आदानं भुजयुग्मेषु जिह्वायां रस उच्यते ॥

गुह्ये विसर्गो विज्ञेय आनन्दः स्यादुपस्थके ।
गमनं पादयुग्मे च कथनं मुखपङ्कजे ॥

।। इतीन्द्रियेन्द्रियार्थकथनम् ।।

अन्तःकरणं स्पष्टयति शारदाकृत्—

मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तन्तु परिकीर्तितम् ।

अत्र सङ्कल्पविकल्पात्मकं मनः । सर्वभावनिश्चयकारिणी बुद्धिः । ज्ञात्रभिमानयुक्तोऽहङ्कारः । निर्विकल्पकं चित्तम् । यदाह—

एषा शक्तिः परा बीजरूपिणी प्रोक्तलक्षणा ।
सङ्कल्पञ्च विकल्पञ्च कुर्वाणा तु मनो भवेत् ॥
बुद्धिरूपा तथा सर्वभावनिश्चयकारिणी ।
ज्ञातास्मीत्यभिमानाढ्या सैवाहङ्कारसंज्ञिता ॥
निर्विकल्पात्मिका सैव खलु चित्तस्वरूपिणी ।
एवमेकैव बहुधा नर्त्तकीव प्रतीयते ॥ इति ।

श्रुतिरपि— 'मनः सङ्कल्पयति बुद्धिर्निश्चिनोति अहमभिमानयति चेतश्चेतयते' इति। प्रपञ्चसारेऽपि—

परेण धाम्ना समनुप्रवृद्ध्या
मनस्तदा सा तु महाप्रभावा ।
यदा तु सङ्कल्पविकल्पकृत्या
यदा पुनर्निश्चिनुते तदा सा ॥
स्याद्बुद्धिसंज्ञा च यदा प्रवृत्ति-
र्ज्ञातारमात्मानमहङ्कृतिः स्यात्।
तदा यदा सा त्वभिमीयतेऽन्त-
श्चित्तञ्च निर्द्धारितमर्थमेषाम् ॥ इति।

शारदायाम्—

दशेन्द्रियाणि भूतानि मनसा सह षोडश।
विकाराः स्युः प्रकृतयः पञ्चभूतान्यहङ्कृतिः॥
अव्यक्तं महदित्यष्टौ तन्मात्राश्च महानपि।
साहङ्कारा विकृतयः सप्त तत्त्वविदो विदुः॥

विकाराः षोडश अष्टौ प्रकृतयः सप्त विकृतय इति वचनस्य पर्यवसितार्थः। यदुक्तम्—

मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त।
षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्न विकृतिरिति तत्त्वविदः॥ इति।

एतानि प्रकृत्यन्तानि चतुर्विंशतितत्त्वानि पुरुषान्तानि पञ्चविंशतिः। तदुक्तं वायवीयसंहितायाम्—

त्रयोविंशतितत्त्वेभ्यः परा प्रकृतिरुच्यते।
प्रकृतेस्तु परं प्राहुः पुरुषं पञ्चविंशकम्॥

यद्वा तत्त्वविद एवं विदुः। एषां तत्त्वान्तर्भावात् तत्त्वविद्भिरेवं संज्ञा कृता इत्यर्थः। शारदायाम्—

अग्नीषोमात्मको देवो बिन्दुर्यदुभयात्मकः।

शुक्रमग्निरूपं रक्तं सोमरूपम्। स तदात्मकत्वाद्बिन्दुरुभयात्मक इत्यर्थः। तदुक्तं राघवभट्टधृतेन—

कलाषोडशकश्चन्द्रः स्याद् द्वादशकलो रविः।
कलादशयुतो वह्निः कलाष्टत्रिंशदंशयुक्॥
साम्प्रतं सम्भवन्तीह गर्भाधानस्य हेतवे।
अग्नीषोमात्मकं तेन गीयते सचराचरम्॥
कलांशकेन योगेन भूयाद् गर्भस्य सम्भवः॥

ब्रह्मज्ञानतन्त्रे प्रथमपटले, शिव उवाच—

अस्थिमांसनखाश्चैव नाडी त्वक् चेति पञ्चमः ।
पृथ्वी-पञ्चगुणाः प्रोक्ता ब्रह्मज्ञानेन भाषितम् ॥
मलं मूत्रं तथा शुक्रं श्लेष्मा शोणितमेव च ।
तोय-पञ्चगुणाः प्रोक्ता ब्रह्मज्ञानेन भाषितम् ॥
हासो निद्रा क्षुधा चैव भ्रान्तिरालस्यमेव च ।
तेजःपञ्चगुणाः प्रोक्ता ब्रह्मज्ञानेन भाषितम् ॥
धारणं चालनं क्षेपः सङ्कोचः प्रसवस्तथा ।
वायु-पञ्चगुणाः प्रोक्ता ब्रह्मज्ञानेन भाषितम् ॥
कामः क्रोधस्तथा लोभस्त्रपा मोहश्च पञ्चमः ।
नभःपञ्चगुणाः प्रोक्ता ब्रह्मज्ञानेन भाषितम् ॥

राघवभट्टधृतम्—

अस्थि मांसं त्वचं स्नायु रोम एव तु पञ्चमम् ।
इति पञ्चविधा प्रोक्ता पृथिवी कठिनात्मिका ॥
लाला मूत्रं तथा शुक्रं शोणितं मज्जपञ्चमम् ।
अपां पञ्चगुणा एते रुद्ररूपाः प्रकीर्तिताः ॥
क्षुधा तृष्णा भयं निद्रा आलस्यं क्षान्तिरेव च ।
तृष्णात्मका गुणा एते तेजसः परिकीर्तिताः ॥
धारणं वल्गनं भुक्तिराकुञ्चनप्रसारणम् ।
एते पञ्चगुणा वायोः क्रियारूपा व्यवस्थिताः ॥
रागद्वेषौ तथा लज्जा भयं मोहस्तथैव च ।
व्योम्नः पञ्चगुणाः प्रोक्ताः शून्याख्ये शुषिरात्मनि ॥

॥ इति पञ्चभूतोद्भवास्थ्यादिकथनम् ॥

शाक्तानन्दतरङ्गिण्याम्—

प्राणापानसमानश्चोदानव्यानौ च वायवः ।
नागः कूर्मोऽथ कृकरो देवदत्तो धनञ्जयः ॥
एते दशगुणाः प्रोक्ताः सर्वप्राणवशात्मनः ॥

शारदातिलके—

दक्षिणांशः स्मृतः सूर्यो वामभागो निशाकरः ।
नाडीर्दश विदुस्तासु मुख्यास्तिस्रः प्रकीर्तिताः ॥

इडा वामतनोर्मध्ये सुषुम्ना पिङ्गला परे ।
मध्या तास्वपि नाडी स्यादग्नीषोमस्वरूपिणी ॥

अत्रेडा वाममुष्काधःस्था धनुर्वक्रा वामनासापर्यन्तं गता। एवं पिङ्गला दक्षिणाण्डाधःस्था धनुर्वक्रा दक्षिणनासान्तं गता। पृष्ठवंशान्तर्गता सुषुम्ना इत्यर्थः। एतदग्रे स्फुटीभविष्यति। तथा प्रपञ्चसारे—

ऊर्ध्वन्तु मरुता नुन्नात्तस्मादपि[1] मलद्वयी ।
उभयात्मिक्यधोवृत्ता नाडी दीर्घा भवेदृजुः ॥
अवाङ्मुखी सा तस्याश्च भवेत् पक्षद्वये द्वयम् ॥

पक्षद्वये पार्श्वद्वये।

नाड्यस्ताः सन्निरुद्धाः स्युः सप्तान्या नाडिका मताः ॥
तत्र या प्रथमा नाडी सा सुषुम्नेति कथ्यते ।
या वामेडेति सा ज्ञेया दक्षिणा पिङ्गला मता ॥

---

[1] नुन्नात् प्रेरितादित्यर्थः। 'नुत्तनुन्नास्तनिष्ठ्यूताविद्धक्षिप्तेरिताः समाः' इत्यमरः (३।१।८७)।

तथा काचिन्नाडी बहिर्वक्त्रा या मातुर्हृदि बध्यते ।
यया स पुष्टिमायाति केदार[1] इव कुल्यया[2] ॥
मातुराहाररसजैर्धातुभिः पुष्यते क्रमात् ।
क्रमवृद्धौ परं ज्योतिः कलाक्षेत्रज्ञतामियात् ॥
सक्षेत्रज्ञं मलं तत्तु सभूतं सगुणं पुनः ।
सदोषं दूष्यसम्पन्नं जन्तुरित्यभिधीयते ॥

सभूतपञ्चकं सक्षेत्रज्ञमात्रसहितं तत् पूर्वोक्तमानवादिमलं जन्तुरित्युच्यत इत्यन्वयः। किम्भूतं सगुणं सत्त्वादिगुणं सत्त्वादिगुणयुक्तं सदोषं वायुपित्तकफयुक्तं दूष्यसम्पन्नं सप्तधातूद्भवम्। इति जन्तुलक्षणम्।

फलकोषद्वयं तत्तु व्यक्तं पुंसो न तु स्त्रियाः ।
नपुंसकस्य किञ्चित्तु व्यक्तिरत्रोपलक्ष्यते ॥

फलकोषद्वयमण्डकोषद्वयम्। निरुत्तरतन्त्रे प्रथमपटले—

नाडीनां संवहो देवि ! कञ्जयोनिः खगाण्डवत् ।
तत्र नाड्यः समुत्पन्नाः सहस्राणां द्विसप्ततिः ॥

कञ्जस्य पद्मस्य योनिरुत्पत्तिस्थानं शालूकमिति यावत्।

प्रधानाः प्राणवाहिन्यो नाड्योऽत्र दश स्मृताः ।
इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना च तृतीयिका ॥
गान्धारी हस्तिजिह्वा च पूषा चैव यशस्विनी ।
अलम्बुषा कुहूश्चैव शङ्खिनी च दश स्मृताः ॥

---

[1] केदारः = क्षेत्रम्। 'केदारः क्षेत्रम्' इत्यमरः (२।९।११), 'केदारोऽद्रौ शिवे क्षेत्रे भूमिभेदालवालयोः' इति मेदिनी च (१३३।१४३)।

[2] कृत्रिमनद्येत्यर्थः। 'कुल्याऽल्पा कृत्रिमा सरित्' इत्यमरः (१।१०।३४)।

एवं नाडीमयं चक्रं विज्ञेयं शक्तिचक्रके ।
इडायाः पिङ्गलायाश्च मध्ये या सा सुषुम्निका ॥
इयञ्च त्रिगुणा ज्ञेया ब्रह्मविष्णुशिवात्मिका ।
रजोगुणा च वज्राख्या चित्रिणी सत्त्वसंयुता ॥
तमोगुणा ब्रह्मनाडी कार्यभेदक्रमेण च ॥

तथा—

वायुर्भानुमयो ज्ञेयो मनश्चन्द्रात्मकं तथा ।
प्राणोऽपानः समानश्चोदानव्यानौ च वायवः ॥
या वाममुष्कसम्बद्धा संश्लिष्यन्ती सुषुम्नया ।
दक्षिणञ्चक्रमाश्रित्य धनुर्वक्रा हृदि स्थिता ॥
वामांशयन्त्रान्तरगा दक्षिणां नासिकामियात् ।
तथा दक्षिणमुष्कस्था नासाया वामरन्ध्रगा ॥

तन्त्रान्तरे—

सुषुम्नाकलिता याता मुष्कं[१] दक्षिणमाश्रिता ।
सङ्गता वामभागस्य यन्त्रमध्यं समाश्रिता ॥
दक्षिणं नासिकाद्वारं प्राप्तेति गिरिजात्मजे ! ।
वाममण्डमनुस्यूतामनन्यां सव्यनासिकाम् ॥ इति ।

अनयोः स्वरूपमुक्तं योगार्णवे—

इडा च शङ्खचन्द्राभा तस्या वामे व्यवस्थिता ।
पिङ्गला सितरक्ताभा दक्षिणं पार्श्वमाश्रिता ॥ इति ।

---

[१] मुष्कम् अण्डकोशमित्यर्थः। 'मुष्कोऽण्डकोशो वृषणः' इत्यमरः (२।६।७६)।

तन्त्रान्तरे—

इडायां संश्रितश्चन्द्रः पिङ्गलायां दिवाकरः ॥ इति ।

तास्वपि सुषुम्ना मुख्येत्यर्थः। उक्तञ्च श्रीतत्त्वचिन्तामणौ—

मेरोर्बाह्यप्रदेशे शशिमिहिरशिवे सव्यदक्षे निषण्णे
मध्ये नाडी सुषुम्ना त्रितयगुणमयी चन्द्रसूर्याग्निरूपा ।
अन्यत्रापि तयोः पृष्ठवंशं समाश्रित्य मध्ये
सुषुम्ना स्थिता ब्रह्मरन्ध्रन्तु यावत् ॥

अन्यासां नामान्यपि शारदायाम्—

गान्धारी हस्तिजिह्वाख्या सपूषालम्बुषा मता ।
यशस्विनी शङ्खिनी च कुहूः स्युः सप्त नाडयः ॥

आसां स्थितिस्वरूपं योगार्णवे—

इडापृष्ठे तु गान्धारी मयूरगलसन्निभा ।
सव्यपादादिनेत्रान्ता गान्धारी परिकीर्तिता ॥
हस्तिजिह्वोत्पलप्रेक्षा नाडी तस्याः पुरः स्थिता ।
सव्यभागस्य मूर्द्धादिपादाङ्गुष्ठान्तमाश्रिता ॥
पूषा तु पिङ्गलापृष्ठे नीलजीमूतसन्निभा ।
याम्यभागस्य नेत्रान्ता यावत् पादतलं गता ॥
यशस्विनी शङ्खवर्णा पिङ्गला पूर्वदेशगा ।
गान्धार्याश्च सरस्वत्या मध्यस्था शङ्खिनी मता ॥
सुवर्णवर्णा पादादिवर्णान्ता सव्यभागके ।
पादाङ्गुष्ठादिमूर्द्धान्तयाम्यभागे कुहूर्मता ॥

रावणा सरस्वती विश्वोदरी शङ्खिनी—एता अपि प्रधानत्वेनोक्ताः। उक्तञ्च—

ताश्च भूरितरास्तासु मुख्याः प्रोक्ताश्चतुर्दश।
सुषुम्नेडा पिङ्गला च कुहूरथ सरस्वती॥
गान्धारी हस्तिजिह्वा च रावणा च यशस्विनी।
विश्वोदरी शङ्खिनी च ततः पूषा यशस्विनी॥

अलम्बुषेति। शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतज्ञानभाष्ये—

इडा च वामनासायां दक्षिणे पिङ्गला मता।
सुषुम्ना ब्रह्मरन्ध्रे च गान्धारी वामचक्षुषि॥
दक्षिणे हस्तिजिह्वा च पूषा कर्णेऽथ दक्षिणे।
वामे यशस्विनी ज्ञेया मुखे चालम्बुषा मता॥
कुहूश्च लिङ्गमूले स्यात् शङ्खिनी शिरसोपरि।
एवं द्वारं समाश्रित्य तिष्ठन्ति दश नाडिकाः॥
क्षितिश्च वारि तेजश्च वायुराकाशमेव च।
स्थैर्यं गता इमे पञ्च बाह्याभ्यन्तर एव च॥

एवं प्रधाननाडीनिरूपणानन्तरं शाखारूपनाडी निरूपिता। शारदायाम्—

नाड्योऽनन्ताः समुत्पन्नाः सुषुम्ना पञ्चपर्वसु।

सर्वाणि स्वाधिष्ठानमणिपूरकानाहतविशुद्धाज्ञान्तानि। तत्राधोऽधो ग्रन्थिमारभ्योर्ध्वोर्ध्वसर्वग्रन्थिपर्यन्तं समाप्तिः। गणयितुमशक्यत्वादनन्ताः। यदाहुः —

पूर्वोक्तायाः सुषुम्नाया मध्यस्थायाः सुलोचने!।
नाभिहृत्कण्ठतालुभ्रूमध्यपर्वसमुद्भवाः॥

अधोमुखाः शिराः काश्चित् काश्चिदूर्ध्वमुखास्तथा ।
परास्तिर्यग्गताः काश्चित्तत्र लक्षत्रयाधिकाः ॥
नाड्योऽर्द्धलक्षसंख्याताः प्रधानाः समुदीरिताः ।
तासु सर्वासु बलवान् प्राणो वायुः समन्ततः ॥

विश्वसारे तु—

नाभेः सकाशाज्जायन्ते नाड्यः क्षेत्रप्रपोषिकाः ।
इडा तु वामभागे स्याद्दक्षिणे पिङ्गला मता ॥
मध्ये सुषुम्ना विज्ञेया चन्द्रसूर्यानलात्मिका ।
नाड्योऽनन्ताः समुत्पन्नास्तस्याः पञ्चसु पर्वसु ॥

इति नाभेः सकाशादिति यदुक्तं तत्क्षेत्रपोषिका इत्यनेन रसादिचालनेन शरीरपुष्ट्यर्थम्, न तु ज्ञानध्यानाद्यर्थं वायुसाधनप्रकरणे एतत् स्पष्टीकरिष्ये। नरपतिजयचर्यास्वरोदयधृतब्रह्मयामलमपि शरीरपुष्ट्यर्थमेव नाभौ कुण्डलिनीमाह, यथा—

महाशक्तिः कुण्डलिनी नाडीस्था हि स्वरूपिणी ।
ततो दशोर्ध्वगा नाड्यो दश चाधोगतास्तथा ॥
द्वे द्वे तिर्यग्गते नाड्यौ चतुर्विंशतिसंख्यया ।
सूक्ष्ममुख्यास्त्वतो नाड्यः सहस्राणां द्विसप्ततिः ॥
कुण्डलिन्यां महाशक्तौ मूलमार्गा भवन्त्यमी ।
ताभ्यः सूक्ष्ममुखा नाड्यः शरीरं प्रतिपोषिकाः ॥
सप्त शतानि जायन्ते सप्तोत्तराणि संख्यया ।
प्रधाना दश नाड्यस्तु दश वायुप्रवाहिकाः ॥

योगियाज्ञवल्क्ये प्रथमाध्यायेऽपि नाभिचक्रमुपक्रम्य—

कन्दमध्ये स्थिता नाडी सुषुम्नेति प्रकार्तिता ।
तिष्ठन्ति परितः सर्वाश्चक्रेऽस्मिन् नाडिकास्ततः ॥
नाडीनामपि सर्वासां मुख्या गार्गि ! चतुर्दश॥

गार्गि इति याज्ञवल्क्यस्य स्त्रियाः सम्बोधनम्।

इडा च पिङ्गला चैव सुषुम्ना च सरस्वती ।
वारुणी चैव पूषा च हस्तिजिह्वा यशस्विनी ॥
विश्वोदरी कुहूश्चैव शङ्खिनी च पयस्विनी ।
अलम्बुषा च गान्धारी मुख्याश्चैताश्चतुर्दश ॥
तासां मुख्यतमास्तिस्त्रस्तिसृष्वेकोत्तमोत्तमा ।
मुक्तिमार्गे तु सा प्रोक्ता सुषुम्ना विश्वधारिणी ॥
कन्दस्य मध्यमे गार्गि ! सुषुम्ना च प्रतिष्ठिता ।
पृष्ठमध्ये तु तेनास्थ्ना सह मूर्ध्नि व्यवस्थिता ॥
मुक्तिमार्गे सुषुम्ना सा ब्रह्मरन्ध्रेति कीर्तिता ।
अव्यक्ता सा च विज्ञेया सुषुम्ना वैष्णवी स्थिता ॥
इडा च पिङ्गला चैव तस्याः सव्ये च दक्षिणे ।
इडा तस्याः स्थिता सव्ये पिङ्गला चैव दक्षिणे ॥
इडायां पिङ्गलायाञ्च चरतश्चन्द्रभास्करौ ।
इडायां चन्द्रमा ज्ञेयः पिङ्गलायां दिवाकरः ॥
चन्द्रस्तामस इत्युक्तः सूर्यो राजस उच्यते ।
विषभागो रवेर्भागश्चन्द्रभागोऽमृतं तथा ॥

तावेव तदधः सर्वं कालं रात्रिन्दिवात्मकम् ।
भोक्त्री सुषुम्ना कालस्य गुह्यमेतदुदाहृतम् ॥
सरस्वती कुहूश्चैव सुषुम्ना पार्श्वयोः स्थिते ।
गान्धारी हस्तिजिह्वा च इडायाः पृष्ठपूर्वयोः ॥
यशस्विनी च पूषा च पिङ्गला पृष्ठपूर्वयोः ।
कुहूश्च हस्तिजिह्वा च मध्ये विंश्वोदरी स्थिता ॥
यशस्विन्याः कुहोर्मध्ये वारुणी सा प्रतिष्ठिता ।
पूषायाश्च सरस्वत्याः स्थिता मध्ये यशस्विनी ॥
गान्धार्याश्च सरस्वत्याः स्थिता मध्ये च शङ्खिनी ।
अलम्बुषा च विप्रेन्द्रि ! कन्दमध्यादधः स्थिता ॥
पूर्वभागे सुषुम्नायास्त्वामेढ्रान्तं कुहूः स्थिता ।
अधश्चोर्ध्वञ्च विज्ञेया वारुणी सर्वगामिनी ॥
यशस्विनी च याम्यस्य पादाङ्गुष्ठान्तमिष्यते ।
पिङ्गला चोर्ध्वगा याम्ये नासान्तं विद्धि मे प्रिये ॥
याम्ये पूषा च नेत्रान्ता पिङ्गलायाः सुपृष्ठतः ।
पयस्विनी तथा गार्गि ! याम्ये नेत्रान्तमिष्यते ॥
सरस्वती तथा चोर्ध्वं हस्तिजिह्वा प्रकीर्तिता ।
आसव्यकर्णाद्विप्रेन्द्रि ! शङ्खिनी चोर्ध्वमागता ॥
गान्धारी सव्यनेत्रान्तमिडायाः सव्यतः स्थिता ।
इडा च सव्यनासान्तं मध्यभागे व्यवस्थिता ॥
हस्तिजिह्वा तथा सव्यपादाङ्‌गुष्ठान्तमिष्यते ।
विश्वोदरी तु सा नाडी तुन्दमध्ये व्यवस्थिता ॥

अलम्बुषा महाभागे ! वायुमूला तथोर्ध्वगा ।
एतास्त्वन्याः समुत्पन्नाः शिवास्त्वन्याश्च ता अपि ॥
यदश्वत्थदले तद्वत् पद्मपत्रेषु चापि वा ।
नाडीष्वेतासु सर्वासु विज्ञातव्यास्तपोधने ! ॥

।। इति नाड्युत्पत्तिकथनम् ।।

अध्यात्मविवेके—

अस्थ्नां शरीरे संख्या स्यात् षष्टियुक्तं शतत्रयम् ।
त्रीण्येवास्थिशतान्यत्र धन्वन्तरिरभाषत ॥
द्वे शते त्वस्थिसन्धीनां स्यातामत्र दशोत्तरे ।
पेशीस्नायुशिरासन्धिसहस्रद्वितयं मतम् ॥
नव स्नायुशतानि स्युः पञ्च पेशीशतान्यपि ।
अधिका विंशतिः स्त्रीणां स्तनयोर्दिग्दिगीरिता ॥
शिराधमनिकानान्तु लक्षाणि नवविंशतिः ।
सार्द्धानि स्युर्नवशती षट्पञ्चाशद्युता तथा ॥

।। इत्यस्थ्याद्युत्पत्तिकथनम् ।।

रुद्रयामले सप्तदशपटले—

तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च यानि लोमानि मानुषे ।
नाडीमुखानि सर्वाणि धर्मबिन्दुं क्षरन्ति च ॥

।। इति नाडीमुखस्थानकथनम् ।।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डेऽन्नमयकोषात्मकमनुष्यदेहकथनं नाम चतुर्थः परिच्छेदः ।।

●

।। अथ पञ्चमः परिच्छेदः ।।

एवं नाडीप्रभृतीनां निरूपणानन्तरं वायुप्रकरणस्यौचित्यात्तन्निरूप्यते। शारदातिलके—

मूलाधारोद्गतः प्राणस्ताभिर्व्याप्नोति तत्तनुम् ।
वायवोऽत्र दश प्रोक्ता वह्नयश्च दश स्मृताः ॥

ताभिर्नाडीभिः। तत्तनुमनुभूततनुम्। वायुनामानि तत्रैव—

प्राणाद्या मरुतः पञ्च नागः कूर्मो धनञ्जयः ।
कृकरः स्याद्देवदत्त इति नामभिरीरिताः ॥

प्राणाद्या इति प्राणापानव्यानोदानसमानाः। योगियाज्ञवल्क्ये चतुर्थाध्यायेऽपि—

प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ।
नागः कूर्मश्च कृकरो देवदत्तो धनञ्जयः ॥
एते नाडीषु सर्वासु चरन्ति दश वायवः ।
एतेषु वायवः पञ्च मुख्याः प्राणादयः स्मृताः ॥
तेषु मुख्यतमावेतौ प्राणापानौ नरोत्तमे ! ।
प्राणा एवैतयोर्मुख्यः सर्वप्राणभृतां सदा ॥

एषां रूपाणि स्थानानि च योगार्णवे—

इन्द्रनीलप्रतीकाशं प्राणरूपं प्रकीर्तितम् ॥
आस्यनासिकयोर्मध्ये हृन्मध्ये नाभिमध्यके ।
प्राणालयमिति प्राहुः पादाङ्गुष्ठेऽपि केचन ॥

अपानयत्यपानोऽयमाहारञ्च प्रलापितम् ।
शुक्रं मूत्रं तथोत्सर्गमपानस्तेन मारुतः ॥

इन्द्रगोपप्रतीकाशः सन्ध्याजलदसन्निभः ।
स च मेढ्रे च पायौ च उरुवङ्क्षणजानुषु ॥

मेढ्रे लिङ्गे पायौ गुदे उरौ प्रसिद्धरूपे वङ्क्षणे उरुसन्धौ जानुनि प्रसिद्धरूपे। इन्द्रगोपो रक्तवर्णकीटविशेषः। कापासियापोका इति ख्यातः।

जङ्घोदरकृकट्याञ्च[1] नाभिमूले च तिष्ठति ।
व्यानो व्यानशतोत्पन्नः सर्वव्याधिप्रकोपणः ॥

महारजतसम्प्रेक्षो हारोपादानकारकः ।
स्वीयाक्षिकर्णयोर्मध्ये कट्यां वै गुल्फयोरपि ॥

महारजतं काञ्चनम्। हारोपादानकारक आहारग्राहक इत्यर्थः। कटिः प्रसिद्धा। गुल्फः पादग्रन्थिः।

घ्राणे गले स्फिगुद्देशे तिष्ठत्यत्र निरन्तरम् ।
स्पन्दयत्यधरं वक्त्रं गात्रनेत्रप्रकोपणः ॥

उद्वेजयति चार्थानि तूदानो नाम मारुतः ।
विद्युत्पावकवर्णः स्यादुत्थानासनकारकः ॥
पादयोर्हस्तयोश्चापि स तु सन्धिषु वर्त्तते ।
पीतं भक्षितमाघ्रातं रक्तपित्तकफानिलान् ॥

समं नयति गात्रेषु समानो नाम मारुतः ।
गोक्षीरसदृशाकारः सर्वदेहे व्यवस्थितः ॥

---

[1] कृकं कण्ठमटतीति तस्यामित्यर्थः।

योगियाज्ञवल्क्ये च—

आस्यनासिकयोर्मध्ये हृन्मध्ये नाभिमध्यके ।
प्राणालयमिति प्राहुः पादाङ्गुष्ठे च केचन ॥

अधश्चोर्ध्वं कुण्डलिन्याः परितः प्राणसंश्रयः ।
अपाननिलयं केचिद् गुदमध्योरुजानुषु ॥

उदरे वृषणे कट्यां जङ्घे नाभौ वदन्ति हि ।
गुदाधारद्वयोस्तिष्ठेन्मध्येऽपानप्रभञ्जनः ॥
स्थानेष्वेतेषु सततं प्रकाशयति दीपवत् ।
उदानः सर्वसन्धिस्थः पादयोर्हस्तयोरपि ॥
समानः सर्वगात्रेषु सर्वं व्याप्य व्यवस्थितः ॥

रायमुकुटस्तु—

हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिदेशके ।
उदानः कण्ठदेशस्थो व्यानः सर्वशरीरगः ॥

उद्गारे नाग इत्युक्तो नीलजीमूतसन्निभः ।
उन्मीलने स्थितः कूर्मो भिन्नाञ्जनसमप्रभः ॥
कृकरः क्षुत्परश्चैव जवाकुसुमसन्निभः ।
विजृम्भणे देवदत्तः शुद्धस्फटिकसन्निभः ॥

धनञ्जयस्तथा घोषे महारजतवर्णकः ।
ललाटे चोरसि स्कन्धे हृदि नाभौ त्वगस्थिषु ॥
नागाद्या वायवः पञ्च सहैव परिनिष्ठिताः ॥ इत्याह।

विश्वसारे प्रथमपटले तु—

प्राण आदौ हृदि स्थाने पद्मरागसमद्युतिः ।
अपानो गुह्यदेशे च इन्द्रगोपसमः स्मृतः ॥

गोक्षीरधवलाकारः समानो नाभिदेशके ।
उदानः कण्ठदेशे च धूम्रवर्णः प्रकीर्तितः ॥
व्यानः सर्वेषु चाङ्गेषु ज्योतिरूपेण वर्त्तते ॥

एतद्वचनानुसारेण पूर्वकथितरायमुकुटधृतं वचनमिति पूर्ववचनोक्तैतद्वचनोक्तरूपभेदस्त्वाम्नायादिभेदेन समाधेय इति। प्रपञ्चसारकारस्तु—

धनञ्जयाख्यो देहेऽस्मिन् कुर्याद्बहुविधान् श्वसान् ।
स तु लौकिकवायुत्वान्मृतञ्च न विमुञ्चति ॥ इति।

अत एव विश्वसारे—

मैथुनञ्चेच्छति यदा मैथुनञ्च तदा चरेत् ।
काले धनञ्जयो वायुर्बीजं गर्भे च सञ्चयेत् ॥
निधायानिलमार्गे च पुनरेव प्रवेशयेत् ॥ इति।

धनञ्जयवायुतो गर्भसञ्चार इत्युक्तम्। अन्यैस्तु चत्वारो वायवोऽधिका उक्ताः, यथा—

वैरम्भणः स्थानमुख्यः प्रद्योतः प्रकृतस्तथा ।
वैरम्भणादयस्तत्र सर्ववायुवशं गताः ॥ इति।

नरपतिजयचर्या-स्वरोदयधृतब्रह्मयामले—

पिङ्गलेडासुषुम्नाभिर्नाडीभिस्तिसृभिर्बुधैः ।
प्रकटो वायुसञ्चारो लक्ष्यते देहमध्यतः ॥
इडानाड्यां स्थितश्चन्द्रः पिङ्गला भानुवाहिनी ।
सुषुम्ना शम्भुरूपा च शम्भुर्हंसस्वरूपकः ॥
हकारो निर्गमः प्रोक्तः सकारस्तु प्रवेशने ।
हकारः शम्भुरूपः स्यात् सकारः शक्तिरुच्यते ॥

अत्र विशेषोऽग्रे वक्ष्यते। शारदायां द्वितीयपटले—

पिङ्गलायां स्थिता ह्रस्वा इडायां सङ्गताः परे ।
सुषुम्नामध्यगा ज्ञेयाश्चत्वारो ये नपुंसकाः ॥

अत्र प्रकारः—वामनासातो दक्षिणनासाप्रवेशप्रारम्भसमये देहवायुः कञ्चित् कालमुभयत्र वहति, स दक्षिणायनप्रारम्भसमयस्तदानीम् ऋऌकारात्मकं ह्रस्वद्वन्द्वमुदेति। एवं दक्षिणनासातो वामनासागमनकालेऽपि स उत्तरायणप्रारम्भकालस्तदानीम् ॠॡरूपं दीर्घद्वन्द्वमुदेति। तदुक्तं प्रयोगसारे—

स्वरं सप्त समारभ्य चत्वारो ये नपुंसकाः ।
ते सुषुम्नाश्रिते प्राणे प्रोद्यन्त्ययनसङ्क्रमे ॥ इति ।

रुद्रयामले—

शक्तिरूपः स्थितश्चन्द्रो वामनाडीप्रवाहकः ।
दक्षनाडीप्रवाहे तु शम्भुरूपी दिवाकरः ॥

।। इति शरीरस्थवायुकथनम् ।।

शारदायाम्—

अग्नयो दोषदूष्येषु संलीना दश देहेषु ।

तेषां नामानि राघवभट्टधृतानि, यथा—

जृम्भको दीपकश्चैव विभ्रमो भ्रमशोभनः ।
आवसथ्याहवनीयौ दक्षिणाग्निस्तथैव च ॥
अन्वाहार्यो गार्हपत्य इत्येते दश वह्नयः ॥

भ्रमेण सह शोभन इति मध्यपदलोपिससामाश्रयणेन भ्रमशोभनश्चेति दशाग्निकथनम्। शारदायाम्—

बुभुक्षा च पिपासा च प्राणस्य मनसः स्मृतौ ।
शोकमोहौ शरीरस्य जरा मृत्युः षडूर्मयः ॥

प्रपञ्चसारेऽपि—

बुभुक्षा च पिपासा च शोकमोहौ जरा-मृती ।
षडूर्मयः प्राणबुद्धिदेहधर्मेषु संस्थिताः ॥ इति।

ऊर्मीनामार्त्त्युत्पादकोऽवस्थाविशेषः। शारदायाम्—

शुक्रात् स्नाय्वस्थिमज्जानस्त्वङ्मांसाश्रूणि शोणितात् ।

पितुः शुक्रात् स्नाय्वादि। शोणितान्मातुः शोणितात् त्वगादि।

षाट्कौषिकमिति प्रोक्तं सर्वदेहेषु देहिनाम् ।

प्रपञ्चसारे द्वितीयपटलेऽपि—

मज्जास्थिस्नायवः शुक्राद्रक्तात्त्वङ्मांसशोणितम् ।
इति षाट्कौषिको नाम देहो भवति देहिनाम् ॥

वेदान्तविद्भिस्त्वपरप्रकारेण पञ्च कोषा उक्ताः। यथा पौर्णमास्यां पञ्चकोषविवेकेऽष्टमप्रकरणे विद्यानन्दस्वामिना—

पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैव वर्द्धते ।
देहः सोऽन्नमयो नात्मा प्राक् चोर्ध्वं तदभावतः ॥

पितृभुक्तेत्यत्रैकशेषेण मातृपितृभुक्तान्नजातादिति लभ्यते। अन्नेन दुग्धाद्याहारेण प्राग् जन्मन इति शेषः। मरणादूर्ध्वं तदभावतो देहाभावतः।

पूर्णो देहे बलं स्याद् यल्लक्षाणां यः प्रवर्त्तकः ।
वायुः प्राणमयो नासावात्मा चैतन्यवर्जनात् ॥
लीना सुप्तौ वपुर्बोधे वाप्नुयादानखाग्रगा ।
चिच्छायोपेतधीर्नात्मा विज्ञानमयशब्दभाक् ॥

भवतीति शेषः।

कर्तृत्वकरणत्वाभ्यां विक्रियेतान्तरिन्द्रियम् ।
विज्ञानमनसी अन्तर्बहिश्चैते परस्परम् ॥ इति।

अत्र रामकृष्णपण्डितस्य व्याख्यानम्—ननु मनोबुद्ध्योरन्तःकरणत्वाविशेषान्मनोमयविज्ञानमयरूपेण कोषद्वयकल्पना अनुपपन्नेत्याशङ्क्य कर्तृकरणत्वाभ्यां भेदसद्भावाद् घटत एव मनोमयत्वादिभेद इत्याह। कर्तृत्वेत्यादि अन्तरिन्द्रियमन्तःकरणं कर्तृत्वकरणत्वाभ्यां कर्तृरूपेण करणरूपेण च विक्रियेत विपरिणमेत इत्यर्थः। एते कर्तृकरणे विज्ञानमनसी विज्ञानमनःशब्दवाच्ये भवतः। एते च परस्परमन्तर्बहिर्भावेन वर्त्तेते। अतः कोषद्वयत्वमुपपद्यत इत्यर्थः।

काचिदन्तर्मुखा वृत्तिरानन्दप्रतिबिम्बभाक् ।
पुण्यभोगे भोगशान्तौ निद्रारूपेण लीयते ॥

इदानीमानन्दमयस्यानात्मत्वं दर्शयितुं तत्स्वरूपमाह—काचिदित्यादि। पुण्यभोगे पुण्यकर्मफलानुभवकाले काचिद्धीवृत्तिरन्तर्मुखा सती आनन्दप्रतिबिम्बभाग् आत्मस्वरूपस्यानन्दस्य प्रतिबिम्बं भजते। सैव भोगशान्तौ पुण्यकर्मफलभोगोपरमे सति निद्रारूपेण लीयते विलीना भवति। सा वृत्तिरानन्दमय इत्यभिप्रायः। एतेन मज्जामयोऽस्थिमयः स्नायुमयश्चर्ममयो मांसमयो रक्तमयश्चेति ये षट्कोषास्तन्त्रविद्भिरुक्तास्ते तु वेदान्तविद्भिरन्नमयकोषान्तर्गतत्वेनैव पर्यवसिताः। अधिकास्तु प्राणमयविज्ञानमयमनोमयानन्दमयेति चत्वार उक्ताः। अतो दशकोषकोऽयं देह इत्यायातम्। इति शरीरकोषविवरणम्। प्रपञ्चसारे—

रसादितः क्रमात् पाकशुक्रान्तेषु तु धातुषु ।
शुक्रपाकात् स्वयं भिद्याज्जराणामष्टमी दशा ॥

धातुषु रसादितः क्रमात् पाको भवतीत्यन्वयः।

क्षेत्रज्ञस्य तदा जन्तुः केवलाश्रयमिष्यते ।
यथा स्नेहः प्रदीपस्य यथाभ्रमशनित्विषः ॥
बहुद्वारेण कुम्भेन संवृतस्य हविर्भुजः ।
यथा तेजः प्रसरति समीपालोकशक्तिमत् ॥
तथा देहावृतस्यापि क्षेत्रज्ञस्य महात्विषः ।
इन्द्रियैः संविवर्द्धन्ते स्वं स्वमर्थग्रहं प्रति ॥

प्रदीपस्य प्रज्वलनसमये स्नेहस्तैलादिर्यथा प्रज्वलनार्थं शिखां प्रति प्रसरति स्वयमायाति, यथा वा अशनित्विषो विद्युतो द्युतिसमयेऽभ्रं मेघो यथा वा बहुच्छिद्रकुम्भावृतस्य वह्नेर्घृतभक्षणसमये समीपालोकशक्तिमन्त्रिकटप्रकाशकशक्तियुक्तं तेजस्तथा देहावृतस्य कोषदशकाभ्यन्तरवर्त्तिनं आत्मनः स्वं स्वं विषयग्रहणं प्रति इन्द्रियैः करणैस्तेजांसि संविवर्द्धन्ते प्रसरन्तीत्यर्थः। यथा स्नेहमिति पाठे तु व्यक्त एवार्थस्तथापि व्याख्यायते। प्रदीपस्य तेजो यथा स्नेहं विद्युतस्तेजो यथा मेघं बहुच्छिद्रपात्रावृतवह्नेर्यथा घृतं प्रति तेजः प्रसरति तथात्मनस्तेजांसि स्वं स्वं विषयग्रहणं प्रति प्रसरन्तीत्यर्थः। संविवर्द्धन्त इति बहुवचननिर्देशादेकदाऽपि बहिन्द्रियैर्बह्वर्थग्रहणमिति सूचितम्। अत एव—

अन्तर्दृष्टिर्बहिरुपगतप्रेक्षणाच्छिन्नपाशः
प्रौढोल्लासाधिगतपरमब्रह्मनिर्विघ्नचेताः ।
तत्तद्भावोदितमधुरगीः सुप्रसन्नान्तरात्मा
स्मेरास्या मे भवतु सततं शाम्भवी काऽप्यवस्था ॥

इत्यादि कुलयोगिनः प्रौढोल्लासप्रार्थना। अन्तर्दृष्टिर्बहिश्चक्षुरित्यादि-वक्ष्यमाणकुलार्णववचनञ्च साधु सङ्गच्छते। वैष्णवैरप्युच्यते—

पुङ्खानुपुङ्खविषये क्षणतत्परोऽपि
धीरो न मुह्यति मुकुन्दपदारविन्दे ।
सङ्गीतनृत्यगतितालवशं गतापि
मौलिस्थकुम्भपरिरक्षणधीर्नटीव ॥

इत्यादि प्रत्यक्षसिद्धमपि कश्चिद् युगपद् गात्रं कण्डूयते, एवं प्रेषयत्यपरं पश्यति च। एतेन युगपदुभयविषयकज्ञानं न मन्यामह इति केषाञ्चिन्मतं प्रशस्यमप्रशस्यं वा सुधीभिर्निपुणं विभाव्य विचारणीय-मित्यास्तां विस्तरः। प्रकृतमनुसरामः। इन्द्रियेषु पञ्चभूतस्थितिप्रकारमाहुः प्रपञ्चसारे आचार्याः —

नभःश्रोत्रेऽनिलश्चर्मण्यग्निश्चक्षुष्यथोदकम् ।
जिह्वायामवनी घ्राणे इत्थमर्थप्रवर्त्तनम् ॥

नभ आकाशम् अनिलो वायुरुदकं जलमवनी पृथ्वी। इदन्तु प्रधानतया उक्तम्। वस्तुतस्तु प्रागुक्तपञ्चीकरणरूपेण पञ्चस्वपि पञ्चभूतानि सन्तीति पुरैवोक्तम्।

यदा पित्तं मरुन्नुन्नं[१] विलीनं प्रविलापयेत् ।
धातुस्तदा क्रमाद्रक्तं लसीकां द्रावयेत् क्षणात् ॥
द्रुता सा तु लसीकाह्वा रोमकूपैः प्रवर्द्धते ।
बहिः सर्वत्र कणशस्तथा स्वेदः प्रवर्त्तते ॥
यदा कफो मरुत्पित्तनुन्नो लीनः प्रवर्त्तते ।
ऊर्ध्वद्रुतो द्रुतं वाष्पं प्रत्येकञ्च प्रवर्त्तते ॥
कफात्मिका तु विकृतिः कर्णशष्कुलिपूरिका ।
गण्डमालादिकान् वापि कुर्याज्जन्तोस्तु कर्मजान् ॥

---

[१] वायुप्रेरितमित्यर्थः।

शारदायाम्—

इत्थंभूतस्तदा गर्भे पूर्वजन्मशुभाशुभम् ।
स्मरंस्तिष्ठति दुःखात्मा छन्नदेहो जरायुणा[१] ॥

शाक्तानन्दतरङ्गिण्याम्—

नवमे मासि गर्भस्थः सर्वान् संस्मरते हृदा ।
नवद्वारपुरे देही समयान् गमयेच्छनैः ॥

स्थितिप्रकारस्तु राघवभट्टधृते—

कृताञ्जलिर्ललाटेऽसौ मातृपृष्ठमभिश्रितः ।
अध्यास्ते सङ्कुचद्गात्रो गर्भे दक्षिणपार्श्वगः ॥
वामपार्श्वाश्रिता नाडी क्लीबं मध्याश्रितं मतम् ॥

विश्वसारे—

योनिदेशोद्भवं रन्ध्रं नाभिमूलमतः परम् ।
गर्भाशयन्तु तं प्राहुः सर्वतन्त्रविदो जनाः ॥
कललं तत्र तिष्ठेद्वै तत्र गर्भः प्रजायते ।
कर्मयोगात्मरूपेण निर्माणं विधिरादिशेत् ॥
पूर्वार्जितकर्मफलं पूर्वपूर्वतरार्जितम् ।
जीवः प्रवेशनं कुर्यात् पूर्वकर्मबुभुक्षया ॥

प्राक्तनकर्मफलं भोक्तुमिच्छया जीवोऽविद्योपाधिकः प्रवेशनं कुर्यात्, गर्भ इति शेषः। पूर्वकर्मफलं किम्भूतम्? पूर्वपूर्वार्जितमित्यादि। अयमाशयः — कर्म त्रिविधं सञ्चितं प्रारब्धमागामि च। तत्र सञ्चितस्य प्रायश्चित्तौषधादिना नाशः। आगामिनश्च तपसा। अत एव

---

[१] गर्भवेष्टनचर्मणेत्यर्थः। 'गर्भाशयो जरायुः स्यात्' इत्यमरः (२।६।३८।)

दोषप्रागभावासमकालीनदोषध्वंसवन्तः शिष्टा इति गोपीनाथतर्काचार्येण शिष्टलक्षणं कृतम्। प्रारब्धस्य भोगं विना न गत्यन्तरमस्ति। अतस्तत्फलभोगाय गर्भे जीवप्रवेशमाह। उक्तञ्च—प्रारब्धकर्मणां भोगादेव क्षय इति। शाक्तानन्दतरङ्गिण्याम्—

सुकृतं दुष्कृतञ्चैव यत् कृतं पूर्वजन्मनि।
तत् सर्वं सकलं ज्ञात्वा ऊर्ध्वपादस्त्वधोमुखः॥
गर्भे तु सम्प्रविष्टोऽसौ स्तिमिते घोरदर्शने॥

स्तिमितेऽन्धकारे, घोरदर्शने भयङ्करे।

अभ्यस्यामि शिवं ज्ञानं संसारार्णवतारणम्।
चिरयोगी ततो भूत्वा मुक्तो यास्यामि तत्पदम्॥
एवं गर्भस्थितो जीवो गर्भयातनयार्दितः।
नित्यं भावयते चित्ते लब्धचैतन्यलक्षणः॥

विश्वसारे—

इत्थम्भूतस्तदा गर्भः पूर्वजन्मशुभाशुभम्।
क्षणं तिष्ठेत् स्मरंस्तत्र निश्चेष्टो भवति ध्रुवम्।

शरीरे पञ्चाशदक्षरस्थितिं विना शब्दादिर्न निर्गन्तुमाननतः शक्तोऽतः शब्दब्रह्मप्रादुर्भावो गर्भे तेषां स्थानमुक्तम्, तत्रैव—

पुरा कृतयुगे देवि! कैलासे पर्वतोत्तमे।
त्वदीयपादयुगलं ध्यायेऽहं ध्यानयोगतः॥
मम सिद्धिर्भवेत्तत्र युगान्ते कमलानने!।
परानन्दमयस्तत्र हस्तवाद्यो ममाभवत्॥
तस्मिन्नेव क्षणे देवि! शब्दब्रह्मविभूषितः।
पटहश्चाभवत्तत्र ममानन्दविवृद्धये॥

शब्दार्थकात्मनादेन द्रव्ययोगेन शब्द्यते ।
पञ्चाशद्वर्णसंयुक्तं नादबिन्दुविभूषितम् ॥
पञ्चाशद्वर्णसंयुक्ता मातृका चक्रसंस्थिता ।
षट्चक्राङ्कितमन्त्रा च मातृकान्तःशरीरिणाम् ॥
आधारे लिङ्गनाभौ हृदयसरसिजे तालुमूले ललाटे
द्वे पत्रे षोडशारे द्विदशदशदले द्वादशार्द्धे चतुष्के ।
वासान्ते बालमध्ये डफकठसहिते कण्ठदेशे स्वरांश्च
हक्षौ कोदण्डमध्ये न्यसतु विमलधीर्न्याससम्पत्तिसिद्ध्यै ॥

देहे चतुर्दशभुवनस्थानमुक्तं शाक्तानन्दतरङ्गिण्याम्—

पातालं भूधरा लोका आदित्यादिनवग्रहाः ।
भूधरादिसप्तस्वर्गाश्च नागाश्च सर्वदेहिनाम् ॥
पिण्डमध्ये स्थिताः सर्वे स्थानं तेषां वदामि ते ।
पादाधस्तात्तलं विद्यात्तदूर्ध्वं वितलं तथा ॥
जानुनोः सुतलञ्चैव अतलं सन्धिरन्ध्रके ।
तलातलं गुदमध्ये लिङ्गमूले रसातलम् ॥
पातालं कटिसन्धौ च पादादौ लक्षयेद्बुधः ।
भूर्लोको नाभिदेशे च भुवोलोकस्तथा हृदि ॥
स्वर्लोकः कण्ठदेशे च महर्लोकश्च चक्षुषि ।
जनलोकस्तदूर्ध्वञ्च तपोलोको ललाटके ॥
सत्यलोको महायोनौ भुवनानि चतुर्दश ।
त्रिकोणे च स्थितो मेरुरूर्ध्वकोणे च मन्दरः ॥
कैलासो दक्षिणे कोणे वामकोणे हिमालयः ।
विन्ध्यो विष्णुस्तदूर्ध्वे च सन्त्येते कुलपर्वताः ॥

अस्थिस्थाने महेशानि ! जम्बुद्वीपो व्यवस्थितः ।
मांसेषु च कुशद्वीपः क्रौञ्चद्वीपः शिरासु च ॥
शाकद्वीपः स्मृतो रक्ते प्राणिनां सर्वसन्धिषु ।
तदूर्ध्वं शाल्मलिद्वीपः प्लक्षश्च लोमसञ्चये ॥
नाभौ च पुष्करद्वीपः सागरस्तदनन्तरम् ।
लवणोदस्तथा मूत्रे शुक्रे क्षीरोदसागरः ॥
मज्जा दधिसमुद्रश्च तदूर्ध्वं घृतसागरः ।
वशापः सागरः प्रोक्त इक्षुः स्यात् कटिशोणितम् ॥
शोणिते च सुरासिन्धुः कथिताः सप्त सागराः ।
ग्रहाणां भण्डलञ्चैव शृणु वक्ष्यामि पार्वति ! ॥
नादचक्रे स्थितः सूर्यो बिन्दुचक्रे च चन्द्रमाः ।
लोचने मङ्गलः प्रोक्तो हृदि सोमसुतस्तथा ॥
उदरे च गुरुश्चैव शुक्रे शुक्रस्तथैव च ।
नाभिस्थितोऽथ मन्दो वै मुखे राहुस्तथा स्थितः ॥
पादौ पाणौ च केतुश्च शरीरे तीर्थमण्डलम् ॥

विश्वसारे—

शीर्षे मुखे तथा बाहौ हृदये चोदरे क्रमात् ।
कटौ वस्तौ च गुह्योरुजानुजङ्घाङ्घ्रिषु स्थिताः ॥
मेषाद्या राशयो देहे तेषां रूपाण्यतः शृणु ॥
अरुणसितहरितपाटलपाण्डुविचित्राः सितेतरपिशङ्गौ ।
पिङ्गलकर्बुरकमलिनारुचयो यथासंख्यम् ॥

हरित: श्यामल:। सितेतर: कृष्ण:। पिशङ्गो नीलपीतमिश्र:। कर्बुर: प्रसिद्ध: । बभ्रु: कपिल:।

मेषं वृषं समिथुनं कर्कटं सिंहमेव च।
कन्यां तुलां वृश्चिकञ्च धनुषं मकरं तथा॥
कुम्भं मीनं न्यसेद् गात्रे ॐकाराद्यं नमोऽन्वितम्।
अश्विनी भरणी चैव कृत्तिका रोहिणी तथा॥
मृगशिरस्तथार्द्रा च पुनर्वसुरत: परम्।
पुष्याश्लेषा मघा चैव पूर्वफल्गुन्यत: परम्॥
उत्तराफल्गुनी चैव हस्तश्चित्रा तत: परा।
स्वाती विशाखानुराधा ज्येष्ठा मूला तत: परा॥
पूर्वाषाढा चोत्तरा च श्रवणाभिजितस्तथा।
धनिष्ठा शतभिषा चैव पूर्वभाद्रपदा तथा॥
उत्तरभाद्रपदा चैव रेवत्यन्ता: समीरिता:।
मूर्ध्नि भ्रूयुगले चाक्ष्णो: कर्णयोर्नसि गण्डयो:॥
ओष्ठयोर्दन्तपङ्क्तौ च जिह्वायां ग्रीवमूलके।
स्तनद्वन्द्वे तथा वक्ष:पार्श्वयोर्नाभिदेशके॥
नितम्बे च तथा पृष्ठे गुह्ये च पादयो: पुन:।
पादमेकं द्विनक्षत्रं राशीनां परिणामकृत्॥

शरीरे राशिनक्षत्रकथनप्रयोजनन्तु प्रश्नकाले प्रष्टा यदङ्गे हस्तं दत्त्वा पृच्छति तदङ्गे यो राशि: पतितस्तेन वर्णादिकं ज्ञातव्यम् इत्यभिप्राय:। श्रीविद्याया राशिन्यासो नक्षत्रन्यासश्चानेनैवोक्त इति। शाक्तानन्दतरङ्गिणी-धृतज्ञानभाष्ये—

शुक्रादुत्पद्यते रक्तं रक्ताद्बिन्दुसमुद्भवः ।
प्राणतो वायुरुत्पन्नः कालाग्निः स्यादपानतः ॥
शुक्रतो नाभिरुत्पन्ना शुक्रादग्निसमुद्भवः ॥

अपानात् कालाग्निर्जातो नाभिस्थानस्थो वडवाग्निरूपो य आहारं पचति शुक्रसम्भूता वायुपित्तकफधातुस्था दशाग्नय इति भेदेन वह्न्युत्पत्तिर्द्विरुक्ता—

मांसतश्च मलोत्पत्तिर्मज्जा चापि ततो भवेत् ।
शुक्रेणोत्पादिता जिह्वा नासिका सप्त देहिनाम् ॥
रक्तादुत्पद्यते नेत्रं वामञ्चैव तु दक्षिणम् ।
प्राणादुत्पद्यते शून्यं घ्राणरन्ध्रद्वयं तथा ॥

तत्त्वसारे षष्ठपटले, ईश्वर उवाच—

चन्द्रः सूर्यस्तथा वह्निः शरीरे दश नाडिकाः ।
देहस्था वायवः पञ्च मनो बिन्दुस्तथैव च ॥
षट्चक्रं मेरुदण्डञ्च उड्डीयानं तथैव च ।
जालन्धरः कामरूपः पूर्णग्रीवः श्रीहट्टकः ॥

निर्वाणतन्त्रे प्रथमपटले—

जन्तोराकारं ब्रह्माण्डं नानावर्त्म च पार्वति ! ।
ब्रह्माण्डं विग्रहं प्रोक्तं स्थूलसूक्ष्मादिकं हि तत् ॥
मेरुपर्वतमध्ये च देवि ! सप्त कुलाचलाः ।
मूलादिमस्तकान्तं हि सुमेरुर्नाम पर्वतः ॥
स्थितो मेरोरधोभागे द्व्यङ्गुलञ्चोर्ध्वदेशतः ।
भूर्लोकादि महेशानि ! सप्तसर्गं क्रमेण हि ॥

द्व्यङ्गुलं सप्त पातालास्तिष्ठन्ति परमेश्वरि ॥ इति।

तत्त्वसारे—

प्रकृतिः पुरुषो देहे ब्रह्मा विष्णुः शिवस्तथा।
नदाश्चैव समुद्राश्च भुवनानि चतुर्दश ॥

ब्रह्माण्डे ये गुणाः सन्ति ते तिष्ठन्ति कलेवरे।
तेषां सङ्क्षेपतः सर्वं प्रवक्ष्यामि शुचिस्मिते ॥

मेरुपृष्ठे स्थितश्चन्द्रो द्विरष्टकलयान्वितः।
अहर्निशं तुषाराभां धारां वर्षत्यधोमुखः ॥

सुधांशुर्विविधस्त्रावी पीयूषबिन्दुरेव च।
बिन्दुरत्नस्य मध्येन देहसिद्धिः प्रजायते ॥

जपाकुसुमसङ्काशो वस्तिदेशे सुशोभने।
शङ्खिनीमूलं संव्याप्य सूर्यस्तिष्ठति देहिनाम् ॥

द्वादशकलया सूर्यो वह्निर्दशकलात्मकः।
सर्वेषां देहिनां देहे सदा अन्नादिपाचकः ॥

तुषारं वर्षते चन्द्रो रविः शुष्यति सर्वदा।
संयोगेन स्थितः प्राणो वियोगे मरणं भवेत् ॥

ऊर्ध्वं त्ववयवे रश्मिरधश्चन्द्रामृतं सदा।
अभ्यासं कामरूपस्य योगं योगविदो विदुः ॥

संयोगी च भवेद्योगी प्राणापानैकयोगतः।
प्राणश्चन्द्रमयः प्रोक्तोऽपानः सूर्यमयस्तथा ॥

अनयोः सङ्गमो मध्ये रजोरोगस्य साधनम् ।
उड्डीयानं दृढं बध्वा कुर्याद्रेचकपूरकौ ॥
समानोदानयोर्योगः प्राणापानैकयोगतः ।
कामरूपे त्रिभिर्योगं प्राणापानसमानकैः ॥
नाभिशक्तिद्वयोर्मध्ये उड्डीयानः स उच्यते ।
वस्तौ जालन्धरो ज्ञेयः कामरूपस्य गर्भके ॥
पूर्णग्रीवो भ्रुवोर्मध्ये श्रीहट्टस्तालुकोपरि ॥

तथा—

नाभिमध्ये स्थितो ब्रह्मा हृदि मध्ये च केशवः ।
शङ्करः शिरसि ज्ञेयस्त्रिस्थानं मुक्तिदायकम् ॥

इति शरीरे तीर्थादिकथनम्। शाक्तानन्दतरङ्गिण्याम्—

एतस्मिन्नन्तरे देवि ! विश्वेषां गर्भसङ्कटे ।
नवमे दशमे मासि प्रबलैः सूतिमारुतैः ॥
निःसार्यते बाण इव जन्तुश्छिद्रेण सज्वरः ।

पीडार्दित इत्यर्थः।

पातितोऽपि न जानाति मूर्च्छितोऽपि ततश्च्युतिम् ॥
सूतिवातस्य वेगेन योनिरन्ध्रस्य पीडनात् ।
विस्मृतं सकलं ज्ञानं गर्भे यच्चिन्तितं हृदि ॥

तत्र पापिनां जन्मसमये पीडाधिक्यम्। तदुक्तं प्रपञ्चसारे द्वितीयपटले—

अथ पापकृतां शरीरभाजामुदरान्निष्क्रमितुं महान् प्रयासः ।
नलिनोद्भवधीर्विचित्रवृत्ता नितरां कर्मगतिस्तु मानुषाणाम् ॥

नलिनोद्भवस्य ब्रह्मणः।

जायतेऽधिकसद्विग्नो जृम्भतेऽङ्गैः प्रकम्पितैः ।
यात्युल्वणं[१] निःश्वसिति भीत्या रोदितुमिच्छति ॥
मूलाधारात् प्रथममुदितो यस्तु तारः पराख्यः
पश्चात् पश्यत्यथ हृदयगो बुद्धियुङ्मध्यमाख्यम् ।
वक्त्रे वैखर्यथ रुरुदिषोर्यस्य जन्तोः सुषुम्ना-
बद्धस्तस्माद्भवति पवनप्रेरितो वर्णसङ्घः ॥

जन्मानन्तरबालकरोदनस्याप्यव्यक्तवर्णात्मकत्वाद् वर्णोत्पत्तिप्रकारं वदन् कुण्डलिनीतः सामान्यतः सर्ववर्णानामुत्पत्तिं दर्शितवान्।

श्रोतोमार्गस्याविभक्तत्वहेतोस्तत्रार्णानां जायते न प्रकाशः ।
तावद् यावत्कण्ठमूर्द्धादिभेदो वर्णव्यक्तिस्थानसंस्था यतोऽतः ॥
जातोऽस्मीति यदा भावो मनोऽहङ्कारबुद्धिमान् ।
जातश्चित्पूर्वको जन्तोः स्वभावः क्रमवर्द्धितः ॥
बध्नाति मातापित्रोस्तु ततो बन्धुषु च क्रमात् ।
स पीत्वा बहुशः स्तन्यं मातरं स्तनपायिनीम् ॥
न रोदिति च तां वीक्ष्य तत्र स्यादितरेतरम् ॥

शाक्तानन्दतरङ्गिण्याम्—

पञ्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः ।
आयुः कर्म च वित्तञ्च विद्या निधनमेव च ॥
बालकश्च शिशुश्चैव गण्डः कैशोरकस्तथा ।
अतः परं तु युवकः प्रौढश्चैव ततः परम् ॥
अतिप्रौढस्तथा वृद्धस्त्वतिवृद्धस्ततः परम् ।

---

[१] उल्वणं स्पष्टमित्यर्थः। 'स्पष्टं स्फुटं प्रव्यक्तमुल्वणम्' इत्यमरः (३।१।८१)।

पलितं मरणञ्चैव अवस्थाः परिकीर्तिताः ॥

।। इत्येकादशावस्थाकथनम् ।।

मरणानन्तरमपि तत्रैव—

ततः स नरके याति स्वर्गे वा स्वेन कर्मणा ॥
देवत्वमथ मानुष्यं पशुत्वं पक्षितां तथा ।
कृमित्वं स्थावरत्वञ्च जायते जन्मकर्मभिः ॥

तथा—

कर्मणा जायते जन्तुः कर्मणैव प्रलीयते ।
देहे विनष्टे तत्कर्म पुनर्देहं प्रपद्यते ॥
यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।
तथा शुभाशुभं कर्म कर्त्तारमनुगच्छति ॥

नन्वाशुविनाशिनः कथं कर्मणोऽमुत्र भोग इति सन्देहस्य निरसनाय सदृष्टान्तमुक्तं कुलार्णवे पञ्चमखण्डे प्रथमोल्लासे—

इह यत् क्रियते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते ।
सिक्तमूलस्य वृक्षस्य फलं शाखासु दृश्यते ॥ इति।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे मनुष्यजन्मकथनं नाम पञ्चमः परिच्छेदः ।।

●

।। अथ षष्ठः परिच्छेदः ।।

प्रस्तुतं वर्णोत्पत्तिप्रकारं क्रमेण दर्शयति प्रपञ्चसारे—

अवैशद्यान्मुखश्रोतोमार्गस्याविशदाक्षरम् ।
अप्यव्यक्तं प्रलपति यदा सा कुण्डली तदा ॥
मूलाधारे विष्वनति सुषुम्नां वेष्टते मुहुः ॥

मुखश्रोत्रमार्गस्यावैषम्यादनैर्मूल्याद्धेतोर्यदा सा कुण्डली अविशदाक्षरमविस्पष्टमक्षरं यत्राव्यक्ते ध्वनाविति शेषस्तं प्रलपति, अर्थात् कलभाषणादिकं करोति तदा मूलाधारे विष्वनति शब्दायते सुषुम्नाञ्च मुहुर्वेष्टत इत्यन्वयः । कुण्डलिनीस्वरूपमुक्तं शारदातिलके—

ततश्चैतन्यरूपा सा सर्वगा विश्वरूपिणी ।
शिवसन्निधिमागत्य नित्यानन्दगुणोदया ॥

तिष्ठतीति परेणान्वयः । शिवसन्निधीत्यनेन शक्तिशब्दवाच्येयमित्यायातम्, अतः स्त्रीलिङ्गेन विशेषणानि । यद्यपि शिवशक्त्योरेकात्मकत्वेनाभेदस्तथापि काल्पनिकं भेदमुरीकृत्य शिवसन्निधीत्युक्तम् । तदुक्तमभिनवगुप्तपादाचार्यैः—

शक्तिश्च शक्तिमद्रूपाद्व्यक्तिरूपेण वाञ्छति ।
तादात्म्यमनयोर्नित्यं वह्निदाहिकयोरिव ॥

गुणानामुदयो यस्यां नित्यानन्दा चासौ गुणोदया चेति सा।

दिक्कालाद्यनवच्छिन्ना सर्वा सर्वार्थगा शुभा ।
परापरविभागेन पराशक्तिरियं मता ॥

काचन परशक्तिः काचनापरशक्तिस्तद्विभागेनापीयं परशक्तिरेव। तदुक्तं भगवद्गीतायाम्—

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च।
अहङ्कार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा॥
अपरेयमिति त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम्।
जीवभूतां महाबाहो ! ययेदं धार्यते जगत्॥

शारदायाम्—

योगिनां हृदयाम्भोजे नृत्यन्ती नृत्यमञ्जसा।

अञ्जसा तत्त्वेनेत्यर्थः।

आधारे सर्वभूतानां स्फुरन्ती विद्युदाकृतिः॥

आधारे मूलाधारे भूतानां जन्तूनाम्।

शङ्खावर्त्तक्रमाद्देवी सर्वमावृत्य तिष्ठति।

शङ्खमध्ये य आवर्त्तः स यथा शङ्खमावृत्य तिष्ठति तद्वदियमपि सर्वं शिवमावृत्य तिष्ठतीत्यर्थः।

कुण्डलीभूतसर्पाणामङ्गश्रियमुपेयुषी॥
सर्ववेदमयी देवी सर्वमन्त्रमयी शिवा।
सर्वतत्त्वमयी साक्षात् सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरा विभुः॥

विभुः इयत्तया ज्ञातुमशक्या।

त्रिधामजननी देवी शब्दब्रह्मस्वरूपिणी।

त्रिधामेति चन्द्रसूर्याग्निरूपा।

द्विचत्वारिंशद्वर्णात्मा पञ्चाशद्वर्णरूपिणी॥

द्विचत्वारिंशदिति भूतलिपिमन्त्रमयी। पञ्चाशदिति मातृकामयीत्यर्थः।

गुणिता सर्वगात्रेण कुण्डली परदेवता।
विश्वात्मना प्रबुद्धा सा सूते मन्त्रमयं जगत्॥

सर्वगात्रेण सर्ववर्णेन गुणिता परस्परमिलिता सती मन्त्रमयं जगत् सूते प्रकाशयतीत्यन्वयः। मूलाधारे सर्पवत् कुण्डलीभूता नाडी वर्त्तते, तन्मध्यस्थायित्वादियं कुण्डली।

एकधा गुणिता शक्तिः सर्वविश्वप्रवर्त्तिनी।

सर्वविश्वेत्युभयोपादानात् शब्दार्थरूपोभयोत्पादिकेति सूचितम्।

वेदादिबीजं श्रीबीजं शक्तिबीजं मनोभवम्॥
प्रासादं तुम्बुरुं पिण्डं चिन्तारत्नं गणेश्वरम्।
मार्त्तण्डभैरवं दौर्गं नारसिंहं वराहजम्॥
वासुदेवं हयग्रीवं बीजं श्रीपुरुषोत्तमम्।
अन्यान्यपि च बीजानि तदोत्पादयति ध्रुवम्॥
यदा भवति सा संविद्द्विगुणीकृतविग्रहा।
हंसवर्णौ परात्मानौ शब्दार्थौ वासरक्षपे॥
सृजत्येषा परा देवी तदा प्रकृतिपूरुषौ।
यद्यदन्यज्जगत्यस्मिन् युगं तत्तदजायत॥
त्रिगुणीकृतसर्वाङ्गी चिद्रूपा शिवगेहिनी।
प्रसूते त्रैपुरं मन्त्रं मन्त्रं शक्तिविनायकम्॥
पाशाद्यं त्र्यक्षरं मन्त्रं त्रैपुटं चण्डनायकम्।
सौरं मृत्युञ्जयं शक्तिं शाम्भवं विनतासुतम्॥
वागीशी त्र्यक्षरं मन्त्रं नीलकण्ठं विषापहम्।
मन्त्रं त्रिगुणितं देव्या लोकत्रयगुणत्रयम्॥

धामत्रयं सा वेदानां त्रयं वर्णत्रयं शुभा ।
त्रिपुष्करं स्वरान् देवी ब्रह्मादीनां त्रयं त्रयम् ॥

त्रिपुष्करमिति ज्येष्ठमध्यमकनिष्ठत्वेन तीर्थत्रयम्। स्वरानिति उदात्तानुदात्तसमाहारान्।

वह्नेः कालत्रयं शक्तेस्त्रयं वृत्तित्रयं महत् ।
नाडीत्रयं त्रिवर्गं सा यद्यदन्यत्त्रिधा मतम् ॥

प्रपञ्चसारे द्वितीयपटलेऽपि—

द्विचतुःपञ्चषट्सप्त चाष्टौ च दश एव च ।
तथा द्वादशपञ्चाशद्भेदेन गुणयेत् क्रमात् ॥
यदा यदा त्रिगुणयेत्तदा त्रिगुणता विभुः ।
शक्तिः कालाग्निनादात्मा गूढमूर्त्तिः प्रतीयते ॥
तदा तां तारमित्याहुर्व्योमात्मेति बहुश्रुताः ।
तामेव शक्तिं ब्रुवते हरेत्यात्मेति चापरे ॥
त्रिगुणा सा त्रिदोषा सा त्रिवर्णा सा त्रयी च सा ।
त्रिलोका सा त्रिमूर्त्तिः सा त्रिरेखा सा विशिष्यते ॥
एतेषां तारणात्तारः शक्तिस्तद्धृतशक्तितः ।
यदा चतुर्धा गुणिता सूक्ष्मादिस्थानवाचिका ॥
वाचिका जाग्रदादीनां करणानाञ्च सा तदा ।
सा यदा पञ्चगुणिता पञ्चपञ्चविभेदिनी ॥
पञ्चानामक्षराणाञ्च वर्णानां मरुतां तथा ।

मरुतां प्राणादीनाम्।

गुणिता सा यदा षोढा कोशोर्मिरसभेदिनी ॥

तदा षड्गुणिताख्यस्य चन्द्रस्य च विभेदिनी ।
यदा सा सप्तगुणिता तारहृल्लेखयोस्तथा ॥
भेदैरहाद्यैः शान्तान्तैर्विद्यते सप्तभिः पृथक् ।
अकारश्चाप्युकारश्च मकारो बिन्दुरेव च ॥
नादः शक्तिश्च शान्तिश्च तारभेदाः समीरिताः ।
हकारो रेफमाये च बिन्दुनादौ तथैव च ॥
शक्तिशान्ती च सा प्रोक्ता शक्तेर्भेदाश्च सप्तधा ।
अङ्गेभ्योऽस्याश्च सप्तभ्यः सप्तधा भिद्यते जगत् ॥
लोकाद्रिद्वीपपातालसिन्धुग्रहमुनिस्वरैः ।
धात्वादिभिस्तथान्यैश्च सप्तसंख्याप्रभेदकैः ॥
यदाष्टधा सा गुणिता तदा प्रकृतिभेदिनी ।
अष्टाक्षरा हि वस्वाशा मातृमूर्त्तिप्रभेदिनी ॥
दशधा गुणिता नाडी मर्माशादिविभेदिनी ।
द्वादशात्मिक्यपि यदा तदा राश्यर्कमूर्त्तियुक् ॥
मन्त्रञ्च द्वादशार्णाख्यमभिधत्ते स्वरानपि ।
तत्संख्यञ्च तदा मन्त्रं शक्तिस्तद्गुणितात्मकम् ॥
पञ्चशद्धा प्रगुणिता पञ्चाशद्वर्णभेदिनी ॥

पञ्चाशदंशगुणिताथ यदा भवेत् सा
देवी तदात्मविनिवेशितदिव्यभावा ।
सौषुम्नवर्त्मसुषिरोदितनादसङ्गात्
पञ्चाशदीरयति पङ्क्तिश एव वर्णान् ॥

सुषुम्नापथरन्ध्रोद्गतध्वनेः सङ्गात् सा शक्तिः पञ्चाशतं वर्णान् प्रेरयतीत्यर्थः । शारदायाम्—

चतुःप्रकारगुणिता शाम्भवी शर्मदायिनी ।
तदानीं पद्मिनीबन्धोः करोति चतुरक्षरम् ॥
चतुष्टयं गणेशानामात्मादीनां चतुष्टयम् ।
ओजापूजादिकं पीठं धर्मादीनां चतुष्टयम् ॥
दलकादीन् गजान् देवि ! यद्यदन्यच्चतुष्टयम् ।
पञ्चधा गुणिता पत्नी शम्भोः सर्वार्थदायिनी ॥
त्रिपुरा पञ्चकूटं सा तस्याः पञ्चाक्षरद्वयम् ।
पञ्चरत्नं महादेव्या सर्वकामफलप्रदम् ॥
पञ्चाक्षरं महेशस्य पञ्चवर्णं गरुत्मतः ।
सम्मोहनान् पञ्च बाणान् कामान् पञ्च सुरद्रुमान् ॥
पञ्च प्राणादिकान् वायून् पञ्च वर्णान् महेशितुः ।
मूर्त्तिः पञ्च कलाः पञ्च पञ्च ब्रह्म ऋचः क्रमात् ॥
सृजत्येषा परा शक्तिर्वेदवेदार्थरूपिणी ।
षोढा सा गुणिता देवी धत्ते मन्त्रं षडक्षरम् ॥
षट्कूटं त्रिपुरामन्त्रं गाणपत्यं षडक्षरम् ।
षडक्षरं हिमरुचेर्नारसिंहं षडक्षरम् ॥
ऋतून् वसन्तमुख्यान् षडामोदादीन् गुणाधिपान् ।
कोषानूर्मान्रसान् शक्तीर्डाकिन्याद्याः षडध्वनः ॥
यन्त्रं षड्गुणितं शक्तेः षडाधारानजीजनत् ।
षड्विधं यज्जगत्यस्मिन् सर्वं तत् परमेश्वरी ॥
सप्तधा गुणिता नित्या शङ्करार्द्धशरीरिणी ।
सप्तार्णं त्रिपुरामन्त्रं सप्तवर्णं विनायकम् ॥

सप्तकं व्याहृतीनां सा सप्तवर्णं सुदर्शनम् ।
लोकान् गिरीन् सुरान् धातून् मुनीन् सप्त ग्रहान् द्विपान् ॥
समिधः सप्त संख्याताः सप्त जिह्वा हविर्भुजः ।
अन्यं सप्तविधं यद्यत् तत्तदस्यामजायत ॥
अष्टधा गुणिता शक्तिः शैवमष्टाक्षरद्वयम् ।
अष्टाक्षरं हरेः शक्तेरष्टाक्षरद्वयं परम् ॥
भानोरष्टाक्षरं दौर्गमष्टार्णं परमात्मनः ।
अष्टार्णं नीलकण्ठस्य वासुदेवात्मकं मनुम् ॥
यन्त्रं कामार्गलं दिव्यं देवीयन्त्रं घटार्गलम् ।
गन्धाष्टकं शुभं देवीदेवानां हृदयङ्गमम् ॥
ब्राह्म्याद्या भैरवान् सर्वान् मूर्त्तीराशा वसूनपि ।
अष्टपीठं महादेव्या अष्टाष्टकसमन्वितम् ॥
चाष्टौ सा प्रकृतिर्विघ्नवक्रतुण्डादिकान् क्रमात् ।
अणिमादिगुणान्नागान् वह्नेर्मूर्त्तीर्यमादिकान् ॥
अष्टात्मकं जगत्यन्यं सर्वं वितनुते तदा ।
नवधा गुणिता नित्या सूते मन्त्रं तदात्मकम् ॥
नवकं शक्तितत्त्वानां तत्त्वरूपा महेश्वरी ।
नवकं पीठशक्तीनां शृङ्गारादीन् रसान्नव ॥
माणिक्यादीनि रत्नानि नववर्गयुतानि च ।
नवकं प्राणदूतीनां मण्डलं नवकं शुभम् ॥
यद्यन्नवात्मकं लोके सर्वमस्यामुदञ्चति ।
दशधा विकृता शम्भोर्भाविनी भवदुःखहा ॥

दशाक्षरी गणपतेस्त्वरिताया दशाक्षरम् ।
त्रिपुरा दशकूटं सा त्रिपुराया दशाक्षरम् ॥
दशाक्षरं सरस्वत्या यक्षिण्याः सा दशाक्षरम् ।
वासुदेवात्मकं मन्त्रमश्वारूढादशाक्षरम् ॥
नाम्ना पद्मावतीमन्त्रं वायुमन्त्रं दशाक्षरम् ।
दशकं शक्तितत्त्वानां तत्त्वरूपा महेश्वरी ॥
नारीणां दशकं विष्णोरवतारान् दश क्रमात् ।
दशकं लोकपालानां यद्यदन्यत् सृजत्यसौ ॥
एकादश क्रमात् संविद्गुणिता सा जगन्मयी ।
रुद्रैकादशिनीमाद्यशक्तेरेकादशाक्षरम् ॥
एकादशाक्षरं वाण्या रुद्रानेकादश क्रमात् ।
समुद्गिरति सर्वज्ञा गुणिता द्वादश क्रमात् ॥
नित्यामन्त्रं महेशाद्या वासुदेवात्मकं मनुम् ।
राशीन् भानून् हरेर्मूर्त्तीर्यन्त्रं सद्वादशात्मकम् ॥
अन्यदेतादृशं सर्वं यत्तदस्यामजायत ॥

राघवभट्टधृतपदार्थादर्शे—

त्रयोदशधा गुणिता वागीश्वर्यश्वारूढामन्त्रं विश्वेदेवादिकञ्च। चतुर्दशधा गुणिता वासुदेवगोपालमन्त्रभुवनादिकम्। पञ्चदशधा गुणिता नित्या शूलिनी मन्त्रतिथ्यादिकम्। षोडशधा गुणिता चक्रमन्त्रस्वरकलादिकम्।

स्वरेति अकारादिविसर्गान्तम्। सप्तदशधा गुणिता लघुपञ्चमी ताराविद्यामन्त्रादिकम्। अष्टादशधा गुणिता कृष्णवामनमन्त्राग्निसंस्कारादिकम्। ऊनविंशतिधा कृष्णधरामन्त्रादिकम्। विंशतिधा गुणिता रत्न-

धारोमामहेश्वरमन्त्रादिकम्। एकविंशतिधा गुणिता बहुकनाममन्त्रयन्त्रादिकम्। द्वाविंशतिधा गुणिता कृष्णान्नाधिपतिसुमुखीमन्त्रादिकम्। त्रयोविंशतिधा गुणिता लघुश्यामापुरुषोत्तमहृदयङ्गममन्त्रादिकं सूते इति।

शारदायाम्—

चतुर्विंशतितत्त्वात्मा यदा भवति शोभना।
गायत्री सवितुः शम्भोर्गायत्री नदनात्मिका॥
गायत्री विष्णुगायत्री गायत्री त्रिपुरात्मनः।
गायत्री दक्षिणामूर्त्तेर्गायत्री शम्भुयोषितः॥
चतुर्विंशतितत्त्वानि तस्यामासन् परात्मनि।

तत्राप्यन्यदिति ज्ञेयम्।

द्वात्रिंशद्भेदगुणिता सर्वमन्त्रमयी विभुः॥
सूते मृत्युञ्जयं मन्त्रं नारसिंहं महामनुम्।
लवणाद्यं महामन्त्रं वरुणस्य महात्मनः॥
हयग्रीवमनुं दौर्गं वाराहं वह्निनायकम्।
गणेशितुर्महामन्त्रं मन्त्रं सेनाधिपस्य सा॥
मन्त्रं श्रीदक्षिणामूर्त्तेर्मालामन्त्रं मनोभुवः।
त्रिष्टुभं वनवासिन्या अघोराख्यं महामनुम्॥
मन्त्रं सा देवकीसूनोर्मन्त्रं श्रीपुरुषोत्तमम्।
श्रीगोपालमनुं भूमेर्मनुं तारामनुं क्रमात्॥
महामन्त्रं महालक्ष्म्या मन्त्रं भूतेश्वरस्य सा।
क्षेत्रपालात्मकं मन्त्रं मन्त्रमापन्निवारकम्॥
सूते मातङ्गिनीं विद्यां सिद्धिविद्यां शुभोदयाम्।
अनेन क्रमयोगेन गुणिता शिववल्लभा॥

षट्त्रिंशत्पञ्चतत्त्वानि शैवानि रचयत्यसौ ।
अन्यान्मन्त्रांश्च यन्त्राणि शुभदानि प्रसूयते ॥

अत्र प्रकरणे सूते अजीजनदित्यादि यदुक्तं तत् प्रकाशकत्वाभिप्रायेण प्रतीत्यभिप्रायेण वा । अन्यथा सर्ववेदमयीत्यादि प्रागुक्तमनुपपन्नं स्यात् । सर्वेषां मातृकारूपकुण्डल्यवयवात्मकत्वेन जन्मादि विरुद्धमिति सुधीभिः सुनिपुणेन मानसेन विवेचनीयम् । अक्षरोत्पत्तिक्रममाहुः शारदायामाचार्याः—

द्विचत्वारिंशता मूले गुणिता विश्वनायिका ।
सा प्रसूते कुण्डलिनी शब्दब्रह्ममयी विभुः ॥
शक्तिं ततो ध्वनिस्तस्मान्नादस्तस्मान्निबोधिका ।
ततोऽर्द्धेन्दुस्ततो बिन्दुस्तस्मादासीत् परा ततः ॥

मूले मूलाधारे द्विचत्वारिंशता गुणिता विश्वनायिका कुण्डलिनी अनेन क्रमेण अकारादिसकारान्तां द्विचत्वारिंशदात्मिकां भूतलिपिमन्त्रात्मिकां वर्णमालिकां सूते इत्यन्वयः । क्रममाह—**शक्तिमिति** । सा कुण्डलिनी शक्तिं सूते ततः शक्तेर्ध्वनिरासीदिति योजना । ततो ध्वनेरित्यादि ज्ञेयम् । अयञ्च क्रमः सर्वाक्षरोत्पत्तौ ज्ञेयः । तत्र सत्त्वप्रविष्टा चिच्छक्तिशब्दवाच्या पुरमाकाशस्था, सैव सत्त्वप्रविष्टा रजोऽनुविद्धा सती ध्वनिशब्दवाच्या अक्षरावस्था, सैव तमोऽनुविद्धा नादशब्दवाच्या अव्यक्तावस्था, सैव तमःप्राचुर्यान्निबोधिकाशब्दवाच्या, सैव तत्त्वभयप्राचुर्यादर्द्धेन्दुशब्दवाच्या । उक्तञ्च पदार्थादर्शे—

इच्छाशक्तिबलोद्घुष्टो ज्ञानशक्तिप्रदीपकः ।
पुंरूपिणी च सा शक्तिः क्रियाख्या सृजति प्रभुः ॥

असावेव बिन्दुः स्थानान्तरगतः पराद्याख्यो भवति ।

पश्यन्ती मध्यमा वाचो वैखरी शब्दजन्मभूः ॥

तत्र परा मूले पश्यन्ती स्वाधिष्ठाने मध्यमा हृदये वैखरी मुखे। तदुक्तं पदार्थादर्शे—

सूक्ष्मा कुण्डलिनी मध्ये ज्योतिर्मात्रास्वरूपिणी।
अश्रोत्रविषया तस्मादुद्गच्छत्यूर्ध्वगामिनी॥
स्वयंप्रकाशा पश्यन्ती सुषुम्नामाश्रिता भवेत्।
सैव हृत्पङ्कजं प्राप्य मध्यमा नादरूपिणी॥
ततः सङ्कल्पमात्रा स्यादविभक्तोर्ध्वगामिनी।
सैवोरःकण्ठतालुस्था शिरोघ्राणवदस्थिता॥
जिह्वामूलोष्ठनिर्धूतसर्ववर्णपरिग्रहा।
शब्दप्रपञ्चजननी श्रोत्रग्राह्या तु वैखरी॥
इच्छाज्ञानक्रियात्मासौ तेजोरूपा गुणात्मिका।
क्रमेणानेन सृजति कुण्डली वर्णमालिकाम्॥
अकारादिसकारान्तां द्विचत्वारिंशदात्मिकाम्।
पञ्चाशद्द्वारगुणितां पञ्चाशद्वर्णमालिकाम्॥
सूते तद्वर्णतो भिन्नाः कला रुद्रादिकान् क्रमात्॥

कला रुद्राश्च पूर्वोक्ताः। आदिशब्देन पञ्चाशत्कामाः कामशक्तयो गणेशास्तच्छक्तयः क्षेत्रपालाश्चोक्ताः। पञ्चाशत् कामनामानि राघवभट्टधृतानि यथा—

कामकामदकान्ताश्च कान्तिमान् कामगस्तथा।
कामचारश्च कामी च कामुकः कामवर्द्धनः॥
रामो रमश्च रमणो रतिनाथो रतिप्रियः।
रात्रिनाथो रमाकान्तो रममाणो निशाचरः॥

नन्दको नन्दनश्चैव नन्दी नन्दयिता पुनः ।
पञ्चबाणो रतिसखः पुष्पधन्वा महाधनुः ॥
भ्रामणो भ्रमणश्चैव भ्रममाणो भ्रमोऽपरः ।
भ्रान्तश्च भ्रामको भृङ्गी भ्रान्ताचारो भ्रमावहः ॥
मोहनो मोहको मोहो मोहवर्द्धन एव च ।
मदनो मन्मथश्चैव मातङ्गी भृङ्गनायकः ॥
गायनो गीतिजश्चैव नर्त्तकः खेलकस्तथा ।
उन्मत्तो मत्तकश्चैव विलासो लोभवर्द्धनः ॥
दाडिमीकुसुमाभश्च वामार्द्धे शक्तिसंयुतः ।
सौम्या रक्ताम्बराः सर्वे पुष्पबाणाक्षकार्मुके ॥
बिभ्राणाः सर्वभूषाढ्याः कामाः पञ्चाशदीरिताः ॥

तच्छक्तिनामानि च तत्रैव—

रतिः प्रीतिः कामिनी च मोहिनी कमलप्रिया ।
विलासिनी कल्पलता श्यामला च शुचिस्मिता ॥
विस्मिताक्षी विशालाक्षी लेलिहाना दिगम्बरी ।
वामा कुब्जाधरा नित्या कल्याणी मोहिनी तथा ॥
मदना च सुरश्रेष्ठा लापिनी मर्दिनी तथा ।
कलहप्रिया तथैकाक्षी सुमुखी नलिनी ततः ॥
जयिनी पालिनी चैव शिवा मुग्धा सविभ्रमा ।
चारुनेत्रा सुलोला च दीर्घजिह्वा रतिप्रिया ॥
लोलाक्षी श्रृङ्गिणी चैव पावना मादना तथा ।
माला च हंसिनी विश्वतोमुखी नन्दिनी तथा ॥

रमणी च तथा कान्तिः कलकण्ठी वृकोदरी ।
मेघश्यामा रुषोन्मत्ता एकपञ्चाशदीरिताः ॥
शक्तयः कुङ्कुमनिभाः सर्वाभरणभूषिताः ।
नीलोत्पलकरा ध्येयास्त्रैलोक्याकर्षणक्षमाः ॥ इति ।

पञ्चाशद्गणेशास्तच्छक्तयश्च तत्रैव—

विघ्नेशो विघ्नराजश्च विनायकशिवोत्तमौ ।
विघ्नहृद्विघ्नकर्त्ता च गणैकद्विसुदन्तकाः ॥
गजवक्त्रनिरञ्जनौ कपर्दी दीर्घजिह्वकः ।
शङ्कुकर्णश्च वृषभध्वजश्च गणनायकः ॥
गजेन्द्रः सूर्पकर्णश्च स्यात्त्रिलोचनसंज्ञकः ।
लम्बोदरमहानन्दौ चतुर्मूर्त्तिसदाशिवौ ॥
अमोघदुर्मुखौ चैव सुमुखश्च प्रमोदकः।
एकपादो द्विजिह्वश्च शूरवीरशिवामुखाः ॥
वरदो वामदेवश्च वक्रतुण्डो द्विरण्डकः ।
सेनानीर्ग्रामणीर्मत्तो विमत्तो मत्तवाहनः ॥
जटी मुण्डी तथा खड्गी वरेण्यो वृषकेतनः ।
भक्ष्यप्रियो गणेशश्च मेघनायकसंज्ञकः ॥
व्यापी गणेश्वरः प्रोक्तः पञ्चाशद्गणपा इमे ।
तरुणारुणसङ्काशा गजवक्त्रास्त्रिलोचनाः ॥
पाशाङ्कुशवराभीतिहस्ताः शक्तिसमन्विताः ॥
ह्रीः श्रीश्च पुष्टिः शान्तिश्च क्षान्तिश्चैव सरस्वती ।
स्वाहा मेधा कान्तिकामिन्यो मोहिन्यपि वै नटी ॥

पार्वती ज्वलिनी नन्दा सुयशाः कामरूपिणी ।
उग्रतेजोवती सत्या विघ्नेशानी सुरूपिणी ॥
कामदा मदजिह्वा च भूतिः स्याद्भौतिका सिता ।
रमा च महिषी प्रोक्ता भञ्जिनी च विकर्णपा ॥
भ्रुकुटिः स्यात्तथा लज्जा दीर्घघोणा धनुर्द्धरा ॥
यामिनी रात्रिसंज्ञा च कामान्धा च शशिप्रभा ।
लोलाक्षी चञ्चला दीप्तिः शुभगा दुर्भगा शिवा ॥
गर्भा च भगिनी चैव भोगिनी सुभगा मता ।
कालरात्रिः कालिका च पञ्चाशच्छक्तयः स्मृताः ॥
सर्वालङ्करणोद्दीप्ताः प्रियाङ्कस्थाः सुशोभनाः ।
रक्तोत्पलकरा ध्येया रक्तमाल्याम्बरारुणाः ॥

।। इत्येकोनपञ्चाशद्गणेशशक्तयः ।।

एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालाश्च क्षेत्रपालप्रकरणे प्रयोगसारे—

भेदा एकोनपञ्चाशत् क्षेत्रपालस्य कीर्त्तिताः ।
मातृकाबीजभेदेन सम्भिन्ना नामभेदतः ॥
अजरश्चापकुम्भश्च इन्द्रस्तुतिस्ततः परम् ।
इडाचारश्चोक्तसंज्ञ उष्माद ऋषिसूदनः ॥
समुक्तो लुप्तकेशश्च क्षेपकश्चैकदंष्ट्रकः ।
ऐरावतश्चौघबन्धू रोगाधीशस्तथैव च ॥
अञ्जनश्चास्त्रवारश्च कवलः खरुखानलः ।
चामुख्यश्चैव घण्टादोङ्मनश्च चण्डवारणः ॥

छटाटोपो जटालाख्यो ऋद्धीशश्च जडश्चरः ।
टङ्कपाणिस्तथा चान्यष्ठानबन्धुश्च डामरः ॥
ढक्कावारीणबाणश्च तडिद्देहः स्थिरस्तथा ।
दन्तुरो धनदश्चाप्यनत्तिक्तान्तः प्रचण्डकः ॥
फट्कारो वीरसङ्खश्च शृङ्गाख्यो मेघभासुरः ।
युगान्तश्चौह्यवश्चाथ लम्बोष्ठौ वसवस्तथा ॥
शुकनन्दः षडालाख्यः शुनानाहं वृकस्तथा ।
एते भेदाः समाख्याता मातृकाक्षरयोनिकाः ॥

क्षेत्रपालकथनप्रयोजनमुक्तं तत्रैव—

नामपद्यस्य वर्णानां यो वर्णो मातृकान्तरे ।
दृश्यते प्रथमं तत्र तत्रायं क्षेत्रपालकः ॥
तत्र तत्र विशिष्टात्मा भेदैरेतैर्व्यवस्थितः ।
ततो विशिष्टो यष्टव्यः क्षेत्रपालस्तु सर्वतः ॥
क्षेत्रपालमसम्पूज्य यः कर्म कुरुते क्वचित् ।
तस्य कर्मफलं हन्ति क्षेत्रपालो न संशयः ॥

।। इत्येकोनपञ्चाशत्क्षेत्रपालकथनम् ।।

वैखरीसृष्टिं वक्तुमारभते शारदायां द्वितीयपटले—

ततो व्यक्तिं प्रवक्ष्यामि वर्णानां वदने नृणाम् ।
प्रेरिता मरुता नित्यं सुषुम्नारन्ध्रनिर्गताः ॥
कण्ठादिकरणैर्वर्णाः क्रमादाविर्भवन्ति ते ॥

नृणां वदने वर्णव्यक्तिं वर्णप्रकाशकारणं वक्ष्यामीत्यन्वयः । ननु,

पञ्जरे शुकसारङ्गपतङ्गाः पक्षियोनयः।
गृह्णन्ति साधुसंसर्गान्मन्नाम मङ्गलं महत् ॥

इति रुद्रयामलोत्तरखण्डप्रथमपटलोक्तवचनेन पक्षिणामपि वर्णोच्चारणदर्शनात्। महाभारतादावपि हंसकाकीयोपाख्यानादिना तस्य सुस्पष्टावगमात् पक्षिपठनस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वाच्च कथं नृणामित्युक्तमिति चेत्, सत्यम्, प्रायिकत्वेन मनुष्यस्य प्रकरणबललब्धत्वेन वा नृणामित्युक्तम्, न तु पक्ष्यादिव्यावर्त्तनाय। यद्वा नृणामिति बहुवचननिर्देशाद्वर्णोच्चारणार्हगणो लभ्यते, अतो न कश्चिद्दोष इति वर्णव्यक्तिप्रकारमाह—प्रेरिता इत्यादि। मरुता प्रेरिताः पश्यन्तीस्थानं प्रापिता उत्पत्त्युन्मुखीकृताः। सुषुम्नारन्ध्रनिर्गताः कण्ठादिकरणैः क्रमादाविर्भवन्तीति सम्बन्धः। एकदोच्चारणाभावात् क्रमादित्युक्तम्। तदुक्तं भर्तृहरिणा—

आत्मा बुद्ध्या समर्थ्यार्थान् मनो युङ्क्ते विवक्षया।
मनः कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम्॥
मारुतस्तूरसि चरन् मन्द्रं जनयति ध्वनिम्॥ इति।

कण्ठादीत्यादिशब्देन ताल्वादि। तथा च शिक्षासूत्रम्—

अष्टौ स्थानानि वर्णानामुरः कण्ठः शिरस्तथा।
जिह्वामूलञ्च दन्ताश्च नासिकोष्ठौ च तालु च॥ इति।

पञ्चाशन्मातृकावर्णोच्चारणं गुरुतोऽभ्यसेदिति वक्ष्यमाणवचनेन मनुष्यस्य वर्णोच्चारणेऽपि गुरुरूपसाधुसंसर्गः पक्षिणामिव कारणात्मकत्वेनावधार्यः। पूर्वस्मिन् वर्णानां सोमसूर्याग्निरूपत्वं सामान्यत उक्तम्। अधुना तद्विशेषयति शारदायाम्—

एषु स्वराः स्मृताः सौम्याः स्पर्शाः सौराः शुभोदयाः।
आग्नेया व्यापकाः सर्वे सोमसूर्याग्निरूपिणः॥

एषु वर्णेषु।

स्वराः षोडश विख्याताः स्पर्शास्ते पञ्चविंशतिः।
तत्त्वात्मानः स्मृताः स्पर्शा मकारः पुरुषो यतः॥

यस्मान्मकारः पुरुषः परमात्मा रविस्वरूपस्तस्मात् ककारादिभपर्यन्तास्तत्त्वात्मानः प्रकृत्यादिचतुर्विंशतितत्त्वमया इत्यर्थः। अत एव सर्वबीजेषु विष्णुरूपमकारयोगात् पुरुषैक्यं तेषामिति मन्तव्यम्। मकारस्य बिन्दुरूपत्वाद्बिन्दुः पुमान् रविः प्रोक्त इति वक्ष्यमाणं साधु सङ्गच्छते। सूर्यरूपबिन्द्वात्मना मकारेण स्पृश्यमानत्वादेते कादयः स्पर्शाः। व्यापका दश ते कामधनधर्मप्रदायिनः। एषां दोषदूष्येषु वर्त्तमानत्वाद्व्यापकत्वम्। तत्राग्नीनामपि सत्त्वादाग्नेया इत्यपि। नृसिंहाख्यकालाग्निरूपक्षकारान्तत्वेन वा आग्नेया इति द्रष्टव्यम्। ते वर्णा यथाक्रमं स्वराः कामप्रदाः, स्पर्शा धनप्रदाः, व्यापका धर्मप्रदा इत्यर्थः। प्रणवाद्धंसोत्पत्तिप्रकारो दर्शितः। सम्प्रति हंसतः सर्वाक्षरोत्पत्तिप्रकारमाह प्रपञ्चसारे तृतीयपटले—

यथा भवन्ति देहान्तरमी पञ्चाशदक्षराः।
भेदा येन प्रकारेण तथा वक्ष्यामि तत्त्वतः॥
समीरिताः समीरेण सुषुम्नारन्ध्रनिर्गताः।
व्यक्तिं प्रयान्ति वदने कण्ठादिस्थानघट्टिताः॥
उच्चैरुन्मार्गगो वायुरुदात्तं कुरुते स्वरम्।
नीचैर्गतेऽनुदात्तञ्च स्वरितं तिर्यगागतः॥

स्वरितं समाहारम्।

अर्द्धैकद्वित्रिसंख्याभिर्मात्राभिर्लिपयः क्रमात्।
सव्यञ्जना ह्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञा भवन्ति ताः॥
अकारेकारयोर्योगादेकारो वर्ण इष्यते।
तस्यैवैकारयोगेन स्यादैकाराक्षरं तथा॥
उकारयोगात्तस्यैव स्यादोकाराह्वयः स्वरः।

तस्याकारस्य ।

तस्यैवौकारयोगेन स्यादौकाराह्वयः स्वरः॥

सन्ध्यक्षराः स्युश्चत्वारो मन्त्राः सर्वार्थसाधकाः ।
ऌवर्णावर्णयोर्व्यक्तिर्न वै सम्यक् प्रदर्श्यते ॥
बिन्दुसर्गात्मनोर्व्यक्तिमनसोरजपां वदेत् ।
कण्ठात्तु निःसरन् सर्गः प्रायोऽच्चामेकतः परः ॥
नश्वरः सर्ग एव स्यात् सोच्छ्वासः प्राणकस्तु हः ॥

सर्गो विसर्ग एव नश्वरो विकृतः। सोच्छ्वासः काररूपः, उच्छ्वासोऽन्तःप्रवेशशाली वायुः स्यादित्यन्वयः। एवं प्राणको बहिर्निर्गमनशाली वायुर्हः स्यात्, स एव उच्छ्वासः सोच्छ्वास इति सन्धिस्तु न विसर्जनीयेति नञा निर्दिष्टत्वात्। सश्वासावुच्छ्वासश्चेति वा। प्राणश्चासौ को वायुश्चेति प्राणकः।

ससर्गः श्लेषितः कण्ठे वायुना कादिमीरयेत्॥
वर्गस्पर्शनमात्रेण कं स्वरस्पर्शनात्तु खम् ।
स्तोकगम्भीरसंस्पर्शात् गघौ ङञ्च बहिर्गतम् ॥
विसर्गस्तालुगः सोष्मा शञ्चवर्गञ्च यं तथा ।
ऋटुरेफषकारञ्च मूर्द्धगो दन्तगस्तथा ॥
ऌतवर्गलसानोष्ठ्यानुपूपध्मानसंज्ञकान् ।
दन्तौष्ठाभ्यां वञ्च तत्तत्स्थानगोऽर्णान् समीरयेत् ॥

अत एवोक्तं शिक्षासूत्रे— अवर्णकवर्गहविसर्जनीयाः कण्ठ्याः। इवर्णचवर्गयशास्तालव्याः । ऋवर्णटवर्गरषा मूर्द्धन्याः । ऌवर्णतवर्गलसा दन्त्याः । उवर्णपवर्गोपध्मानीया ओष्ठ्याः । वो दन्तौष्ठ्यः । ए-ऐ कण्ठ्यतालव्यौ । ओ-औ कण्ठ्यौष्ठ्यौ । वरदातन्त्रे दशमपटले श्रीशिव उवाच—

यद्गुह्यं सर्वतन्त्रेषु वर्णोच्चारविधिं शिवे ! ।
तव स्नेहान्महेशानि ! तदद्य कथयामि ते ॥

पञ्चाशन्मातृकावर्णोच्चारणं गुरुतोऽभ्यसेत् ।
अकुचुटुतुपुयुशु अष्टौ वर्गाः प्रकीर्त्तिताः ॥

उकारः पञ्चपञ्चवर्णविभागार्थः ।

अकुहाः कण्ठतो ज्ञेयास्तालुतश्चुयशाः स्मृताः ।
ऋटुरषास्तु मूर्द्धन्या दन्त्या ऌतुलसा मताः ॥
उपराश्चोष्ठसम्भूताः स्थानानि कथितानि ते ।
विशेषं कथयाम्यद्य प्रोच्चार्याः कण्ठतः स्वराः ॥
ऋद्वयं जिह्वया मूर्ध्ना ऌद्वयं जिह्वदन्तजम् ।
मुखस्थानाद्धलो वाच्याः क्षकारः कण्ठघातजः ॥
व्यञ्जनद्वयसंयोगे भवेत् पूर्वस्वरो गुरुः ।
पदान्तादिमवर्णस्य संयोगेषु श्रुतिर्द्वयोः ॥
अपदान्तादिसंयोगे य्वोरन्यत्र तथेष्यते ।
य्वोः श्रुतिस्तु तिरोभूय स्वरवत् श्रुतितां व्रजेत् ॥
त्रियाबीजे शकारस्य छश्रुतिः परमेश्वरि ! ।
छश्रुतिश्च वादिभृगौ तथादिस्थे तु चश्रुतिः ॥
सहस्र इत्यादौ नमस्तस्मै आस्था इत्यादौ च ।
रेफादिके तदन्ते वा हकारे समवाच्यता ।

बर्हह्लद इत्यादौ।

किन्तु वैजात्यमाश्रित्य स्फुटं नात्रास्य वाच्यता ॥
चु तुर्यध्वनिमाप्नोति यादिस्थे परमेश्वरि ! ।

बाह्य इत्यादौ।

पु चतुर्थध्वनिं याति वादिस्थे तु विशेषतः ॥

आह्वानमित्यादौ।

लादिस्थेऽप्यथ नादिस्थे वैजात्यं स्वल्पवाच्यता ।

प्रह्लादः, अह्नाय इत्यादौ।

मादिस्थे भे च मस्यापि नासिकामूलवाच्यता ॥
ङञणनमा बिन्दुनासिकामूलजाः स्मृताः ।
यकारश्चुतृतीयत्वं पदादौ सर्वदा व्रजेत् ॥
केयूरादावपि तथा अन्यत्र कण्ठमात्रगः ।
नादिस्थशसयोश्छत्वं स्वरयोगान्तवर्गके ॥

प्रश्न-स्नान इत्यादौ।

वर्णोत्तरेषु डढयोर्वक्रजिह्वादिवाच्यता ।
वैजात्यमपि तत्रास्ति गुरोरेव समभ्यस्येत् ॥
आदिरेफस्तु सम्प्रोक्तो दृशेरन्यो व्रजेदृताः ।
एवं ज्ञात्वा महेशानि ! पठेत् स्तोत्रं जपेन्मनुम् ॥
कवचञ्च महेशानि ! नान्यथा फलमाप्नुयात् ॥
यत्रैव परमेशानि ! स्तोत्रं वा संहितां पठेत् ।
तत्र तत्र परं यत्नात् समाप्तं कीर्त्तयेद्बुधः ॥

।। इति वर्णोच्चारणप्रकारकथनम् ।।

शारदायाम्—

ह्रस्वः स्वरेषु पूर्वोक्तः परो दीर्घः क्रमादिमे ।
शिवशक्तिमयास्ते स्युर्बिन्दुसर्गावसानकाः ॥
बिन्दुः पुमान् रविः प्रोक्तः सर्गः शक्तिर्निशाकरः ।

एकारोकारयोर्दीर्घत्वेऽप्यत्र पारिभाषिकं ह्रस्वत्वम्। इमे ह्रस्वदीर्घाः क्रमात् शिवशक्तिमयाः, ह्रस्वा अ इ उ ऋ ऌ ए ओ अं एते शिवमयाः पुंरूपाश्च इत्यर्थः। आ ई ऊ ॠ ॡ ऐ औ अः एते दीर्घाः शक्तिमयाः

स्त्रीरूपाश्चेति। बिन्दुविसर्गौ पुरुषप्रकृतिरूपौ पृथग्भूतावेताविति विवक्षया ते बिन्दुसर्गावसानका: स्युरित्यन्वय:। ते ह्रस्वा अन्ते बिन्दुयुक्ता दीर्घाश्च, अन्ते विसर्गयुक्ता ह्रस्वेषु बिन्दुरष्टमो दीर्घेषु विसर्गोऽष्टम इत्यर्थ:। विसर्गो निशाकर इत्युक्ते तदितरस्वराणां तत्कलारूपतिथ्यात्मकत्वम् । अत एव स्वरा: सौम्या इत्युक्तम् ।

स्वराणां मध्यगं यत्तु तच्चतुष्कं नपुंसकम् ॥
विना स्वरैस्तु नान्येषां जायते व्यक्तिरञ्जसा ।
शिवशक्तिमयान् प्राहुस्तस्माद्वर्णान् मनीषिण: ॥

अयमभिप्राय:—स्वराणां शक्तिमयत्वं पूर्वमुक्तं स्वरं विना व्यञ्जनानामुच्चारणस्याशक्यत्वात् स्वरसहितोच्चारणे शिवशक्तिमयत्वमिति। शारदायाम्—

कारणात् पञ्चभूतानामुद्भूता मातृका यत: ।
ततो भूतात्मका वर्णा: पञ्चपञ्चविभागत: ॥

शिवशक्तिसमवायाद्बिन्दो: कारणाद् यतो मातृका उद्भूतास्तत: कारणात् पञ्चपञ्चविभागतो वर्णा: पञ्चभूतात्मका ज्ञेया इत्यन्वय: । अकारादिक्षकारान्तवर्णसमुदायस्य मातृका इति संज्ञा । उद्दिष्टं स्पष्टयति—

वाय्वग्निभूजलाकाशा: पञ्चाशल्लिपय: क्रमात् ।
पञ्च ह्रस्वा: पञ्च दीर्घा बिन्द्वन्ता: सन्धिसम्भवा: ॥
पञ्चश: कादयो यक्षलसहान्ता: समीरिता: ॥

वाय्वाकाशयोराद्यन्तेन निर्दिष्टत्वाद्व्युत्क्रमोक्ति: पञ्चीकरणप्रक्रियाया मुख्यत्वद्योतनाय । अन्यत् सर्वं सुगमम् । ननु कथमत्र विसर्गो न गणित इति चेदुच्यते मूलाधारात् सञ्जातविवक्षोत्पन्नप्राणपवनप्रेरित: स्थानान्तरमप्राप्य कण्ठादेव नि:सरन् प्रकृत्यात्मकसर्गोऽत्र भूतेषु न गणित: ।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे वर्णोत्पत्तिक्रमकथनं
नाम षष्ठ: परिच्छेद: ।।

◆

।। अथ सप्तमः परिच्छेदः ।।

एवं वर्णेषु प्रादुर्भूतेषु कदाचित् शब्दात्मकेषु पुरुषाणां भ्रान्तिरपि सम्भवतीत्यतस्तेषामीश्वरेण पत्रारूढमूर्त्तिः कल्पिता । तदुक्तं ज्योतिस्तत्त्वे बृहस्पतिना—

षाण्मासिकेऽपि समये भ्रान्तिः सञ्जायते यतः ।
धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यतः पुरा ॥ इति ।

तेषां लेखनप्रकारस्तु वर्णोद्धारतन्त्रे प्रथमपटले भगवतीप्रश्नानन्तरं शिव उवाच—

वर्णोद्धाराख्यतन्त्रे तु कथयामि शृणुष्व मे ।
पञ्चाशन्मातृका नित्या साक्षाद् ब्रह्मस्वरूपिणी ॥

इत्युपक्रम्य सर्ववर्णलेखनप्रकारं स एवोपदर्शितवान्। स प्रकारोऽग्रे स्फुटीभविष्यति।

।।अ।।

कामधेनुतन्त्रे प्रथमपटले—

शृणु तत्त्वमकारस्य अतिगोप्यं वरानने !।
शरच्चन्द्रप्रतीकाशं पञ्चकोषमयं सदा ॥
पञ्चदेवमयं वर्णं शक्तित्रयसमन्वितम् ।
निर्गुणं त्रिगुणोपेतं स्वयं कैवल्यमूर्त्तिमत् ॥
बिन्दुद्वयमयं[1] वर्णं स्वयं प्रकृतिरूपिणी[2] ॥

---

[1] बिन्दुतत्त्वमयमिति पाठान्तरम्।

[2] प्रकृतिरूपधृगित्यपि क्वचित्पाठः।

वर्णोद्धारतन्त्रे—

दक्षतः कुण्डली भूत्वा कुञ्चिता वामतो गता।
ततोऽर्द्धसङ्गता रेखा दक्षोर्ध्वा तासु शङ्करः॥
विधिर्नारायणश्चैव सन्तिष्ठेत् क्रमतः सदा।
अर्द्धमात्रा शक्तिरूपा ध्यानमस्य च कथ्यते॥

।।आ।।

कामधेनुतन्त्रे द्वितीयपटले—

आकारं परमाश्चर्यं शङ्खज्योतिर्मयं प्रिये!।
ब्रह्मविष्णुमयं वर्णं तथा रुद्रमयं प्रिये!॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं[१] स्वयं परमकुण्डली॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

अकाररूपमासाद्य दक्षक्रोडायता त्वधः।
ब्रह्मादयस्तथा शक्तिस्तासु तिष्ठन्ति नित्यशः॥

।। इ ।।

कामधेनुतन्त्रे—

इकारं परमानन्दं सुगन्धकुङ्कुमच्छविम्[२]।
हरिब्रह्ममयं वर्णं सदा रुद्रमयं प्रिये!॥
सदा शक्तिमयं देवि! गुरुब्रह्ममयं तथा।
सदाशिवमयं वर्णं परब्रह्मसमन्वितम्॥
[हरिब्रह्मात्मकं वर्णं गुणत्रयसमन्वितम्।
इकारं परमेशानि! मूर्त्तिर्वै कुण्डली स्वयम्॥]

---

[१] 'पञ्चदेवमयो वर्णः' इति पाठान्तरम्।

[२] 'सुगन्धकुसुमच्छविम्' इति पाठान्तरम्।

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधः कुञ्चिता मध्ये रेखा तत्सङ्गता भवेत् ।
लक्ष्मीर्वाणी तथेन्द्राणी क्रमात्तास्वेव संवसेत् ॥
शीर्षाधः कुञ्चिता रेखा दक्षोर्ध्वा कामरूपिणी ।
मात्रा शक्तिः कोणयुता ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

॥ ई ॥

कामधेनुतन्त्रे—

ईकारं परमेशानि ! स्वयं परमकुण्डली ।
ब्रह्मविष्णुमयं वर्णं तथा रुद्रमयं सदा ॥
पञ्चदेवमयं वर्णं पीतविद्युल्लताकृतिम् ।
चतुर्ज्ञानमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधः कुञ्चिता मध्ये त्रिकोणाधोगता पुनः ।
अधोगता कोणशीर्षा कुञ्चिता दक्षतः शुभा ॥
शीर्षाद्दक्षे कोणयुता कुञ्चितोर्ध्वगता पुनः ।
चन्द्रसूर्याग्निरूपा सा मात्राशक्तिः प्रकीर्तिता ॥

॥ उ ॥

कामधेनुतन्त्रे—

उकारं परमेशानि ! अधः कुण्डलिनी स्वयम् ।
पीतचम्पकसङ्काशं पञ्चदेवमयं सदा ॥
पञ्चप्राणमयं देवि ! चतुर्वर्गप्रदायकम् ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधो मध्यतः कुब्जा रेखा वामगता शुभा ।
तिष्ठन्ति वायुवह्नीन्द्राः शक्तिर्मात्रा परा स्मृता ॥

।। ऊ ।।

कामधेनुतन्त्रे—

[ऊकारं देवदेवेशि! बीजं परमदुर्लभम् ।]
शङ्खकुन्दसमाकारं स्वयं परमकुण्डली ॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं पञ्चदेवमयं सदा ।
पञ्चप्राणयुतं वर्णं तथा त्रयगुणात्मकम् ॥
बिन्दुत्रययुतं वर्णं पीतविद्युल्लताकृति ।
धर्मार्थकाममोक्षञ्च सदा सुखप्रदायकम् ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

तद्रूपाधोगता रेखा[1] कुञ्चिता वामतः शुभा ।

तद्रूपा पूर्वोक्तोकाररूपा।

तिष्ठन्ति तासु रेखासु यमाग्निवरुणाः क्रमात् ॥
अधोर्ध्वगामिनी मात्रा लक्ष्मीर्वाणी च सा स्मृता ॥

।।ऋ।।

कामधेनुतन्त्रे—

ऋकारः परमेशानि ! कुण्डली मूर्त्तिमान् स्वयम् ।
अत्र ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्रश्चैव वरानने ! ॥
सदाशिवयुतं वर्णं सदा ईश्वरसंयुतम् ।
[पञ्चप्राणामयं वर्णं चतुर्ज्ञानमयं तथा ॥

---

[1] कुब्जितेति पाठान्तरम्।

रक्तविद्युल्लताकारमृकारं प्रणमाम्यहम् ।।]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाद्दक्षगता वक्रा त्रिकोणा वामतस्ततः ।
पुनस्त्वधो दक्षगता मात्रा शक्तिः परा स्मृता ॥
मात्रासु ब्रह्मविष्णवीशास्तिष्ठन्ति क्रमतः पराः ॥

।। ॠ ।।

[कामधेनुतन्त्रे—

ॠकारं परमेशानि! स्वयं परमकुण्डली ।
पीतविद्युल्लताकारं पञ्चदेवमयं सदा ॥
चतुर्ज्ञानमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ।
त्रिशक्तिसहितं वर्णं प्रणमामि सदा प्रिये! ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

तद्रूपाधोगता दक्षा वामतः कुञ्चिता त्वधः ।
पुनर्दक्षगता रेखा तासु ब्रह्मेशविष्णवः ॥
मात्रा शक्तिः परा ज्ञेया ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

।। ऌ ।।

कामधेनुतन्त्रे—

ऌकारं चञ्चलापाङ्गि ! कुण्डली परदेवता ।
अत्र ब्रह्मादयः सर्वे तिष्ठन्ति सततं प्रिये ! ॥
पञ्चदेवमयं वर्णं चतुर्ज्ञानमयं सदा ।
पञ्चप्राणयुतं वर्णं तथा गुणत्रयात्मकम् ॥
बिन्दुत्रयात्मकं वर्णं पीतविद्युल्लताकृति ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

रेखाधः कुण्डली वक्रा दक्षतो वामतो गता।
वह्नीशवायवस्तासु नित्यं सन्ति च नित्यशः॥

।। लॄ ।।

कामधेनुतन्त्रे—

लॄकारं परमेशानि ! पूर्णचन्द्रसमप्रभम्।
पञ्चदेवात्मकं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं सदा॥
गुणत्रयात्मकं वर्णं तथा बिन्दुत्रयात्मकम्।
चतुर्वर्गमयं देवि ! स्वयं परमकुण्डली॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

तत्क्रोडतुल्यरूपा च रेखा सा वैष्णवी स्मृता।
तासु वन्ध्या सुरेशानि ! दुर्गा वाणी सरस्वती॥

।। ए ।।

कामधेनुतन्त्रे—

एकारं परमं दिव्यं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम्।
वङ्किनीकुसुमप्रेक्ष्यं[१] पञ्चदेवमयं सदा॥
पञ्चप्राणात्मकं वर्णं तथा बिन्दुत्रयात्मकम्।
चतुर्वर्गप्रदं देवि ! स्वयं परमकुण्डली॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

कुञ्चिता वामतो रेखा दक्षकोणायता त्वधः।
पुनर्वामगता सैव तासु वह्नीशवायवः॥

---

[१] ०प्रख्यमिति पाठान्तरम्।

।। ऐ ।।

कामधेनुतन्त्रे तृतीयपटले—

ऐकारं परमं दिव्यं महाकुण्डलिनी स्वयम् ।
कोटिचन्द्रप्रतीकाशं पञ्चप्राणमयं सदा ॥
ब्रह्मविष्णुमयं वर्णं तथा रुद्रमयं प्रिये ! ।
सदाशिवमयं वर्णं बिन्दुत्रयसमन्वितम् ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

एकाररूपमध्ये तु किञ्चिद्दक्षे तदोर्ध्वतः ।
चन्द्रेन्द्रभानवस्तासु मात्रा शक्तिः क्रमात् स्मृताः ॥
त्रिधा शक्तिमयी पूर्वा दुर्गा वाणी सरस्वती ॥

।। ओ ।।

कामधेनुतन्त्रे—

[ओकारं चञ्चलापाङ्गि! पञ्चदेवमयं सदा ।
रक्तविद्युल्लताकारं त्रिगुणात्मानमीश्वरम् ॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं नमामि देवमातरम् ।]
एतद्वर्णं महेशानि ! स्वयं परमकुण्डली ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

वामतः कुण्डलीभूत्वा दक्षान्मध्ये तु कुञ्चिता ।
किञ्चिद्दक्षगता या तु कुञ्चिता वामतस्त्वधः ॥
ब्रह्मेशविष्णवस्तासु मात्रा तु ब्रह्मरूपिणी ।
शक्तिश्च परमा सैव ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

।। औ ।।

कामधेनुतन्त्रे—

रक्तविद्युल्लताकारमौकारं कुण्डली स्वयम् ।
स्वयं ब्रह्मादयस्तत्र तिष्ठन्ति सततं प्रिये ! ।।
पञ्चप्राणमयं वर्णं सदाशिवमयं सदा ।
सदा ईश्वरसंयुक्तं चतुर्वर्गप्रदायकम् ।।

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ओकारमध्यदक्षे तु गता तूर्ध्वगतायता ।
किञ्चित् सा वामतो वक्रा तासु ब्रह्मेशविष्णवः ।।
शक्तिमध्यगता रेखा ध्यानमस्य च कथ्यते ।।

।।अं।।

कामधेनुतन्त्रे—

अंकारं बिन्दुसंयुक्तं पीतविद्युत्समप्रभम् ।
पञ्चप्राणात्मकं वर्णं ब्रह्मादिदेवतामयम् ।।
सर्वज्ञानमयं वर्णं बिन्दुत्रयसमन्वितम् ।
शक्तित्रयमयं वर्णं स्वयं परमकुण्डली ।।

वर्णोद्धारतन्त्रे—

अकाररूपशीर्षे तु दक्षिणे बिन्दुरूपिणी ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च क्रमशस्तासु तिष्ठति ।।
या तु बिन्दुमयी रेखा सैवाद्या शक्तिरीरिता ।।

-।। अः ।।

कामधेनुतन्त्रे—

अःकारं परमेशानि ! रक्तविद्युत्प्रभामयम् ।
पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ॥
सर्वज्ञानमयं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ।
बिन्दुत्रयमयं वर्णं शक्तित्रयमयं सदा ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

अकाररूपदक्षे तु द्विबिन्दुरध ऊर्ध्वतः ।
ब्रह्मेशविष्णवस्तासु मात्रा शक्तिः समीरिता ॥
बिन्दुद्वयान्विता रेखा सैवाद्या शक्तिरीरिता ॥

।। क ।।

वर्णोद्धारतन्त्रे—

वामरेखा भवेद् ब्रह्मा विष्णुर्दक्षिणरेखिका ।
अधोरेखा भवेद्रुद्रो मात्रा साक्षात् सरस्वती ॥
कुण्डली चाङ्कुशाकारा मध्यशून्यं सदाशिवः ।
कदम्बगोलकाकारं ककारं भावयेत् सुधीः ॥

कामधेनुतन्त्रे तृतीयपटले—

वामरेखा भवेद् ब्रह्मा विष्णुर्दक्षिणरेखिका ।
अधोरेखा भवेद्रुद्रो मात्रा साक्षान्महेश्वरी ॥
कुण्डली चाङ्कुशाकारा मध्यशून्यं सदाशिवः ।
जपाकुसुमसङ्काशा वामरेखा वरानने ! ॥

शरच्चन्द्रप्रतीकाशा दक्षरेखा महेश्वरि ! ।
अधोरेखा वरारोहे ! महामरकतद्युतिः ॥

शङ्खकुन्दसमा कीर्त्तिर्मात्रा साक्षात् सरस्वती ।
कुण्डली चाङ्कुशाकारा कोटिविद्युल्लताकृतिः ॥

कोटिचन्द्रप्रतीकाशो मध्ये शून्यः सदाशिवः ।
शून्यगर्भस्थिता काली कैवल्यपददायिनी ॥

[ककाराज्जायते सर्वं कामं कैवल्यमेव च ।]
अर्थश्च जायते देवि ! तथा धर्मश्च नान्यथा ॥

ककारः सर्ववर्णानां मूलप्रकृतिरेव च ।
[ककारः कामदा कामरूपिणी स्फुरदव्यया ॥]

कामिनी या महेशानि ! स्वयं प्रकृतिसुन्दरी ।
माता सा सर्वदेवानां कैवल्यपददायिनी ॥

ऊर्ध्वकोणे स्थिता वामा ब्रह्मशक्तिरितीरिता ।
वामकोणे स्थिता ज्येष्ठा विष्णुशक्तिरितीरिता ॥

दक्षकोणस्थिता शक्ती रौद्री संहाररूपिणी ।
ज्ञानात्मा सा तु चार्वङ्गी कुलचतुष्टयात्मिका ॥

इच्छाशक्तिर्भवेद् ब्रह्मा विष्णुश्च ज्ञानशक्तिमान् ।
क्रियाशक्तिर्भवेद् रुद्रः सर्वप्रकृतिमूर्त्तिमान् ॥
आत्मविद्याशिवैस्तत्त्वैः सदा मात्राप्रतिष्ठिता ॥

आसनं त्रिपुरादेव्याः ककारः पञ्चदैवतः ।
ईश्वरो यस्तु देवेशि ! त्रिकोणे तस्य संस्थितिः ॥

त्रिकोणमेतत् कथितं योनिमण्डलमुत्तमम् ।
कैवल्यं प्रपदे यस्याः कामिनी सा प्रकीर्तिता ॥

[ॐ शयनागारसिन्दूरसदृशीं कामिनी पराम् ।
चतुर्भुजां त्रिनेत्राञ्च बाहुवल्लीविराजिताम् ॥

कदम्बकोरकाकारस्तनद्वयविभूषिताम् ।
रत्नकेयूराङ्गदैश्च भूषणैरुपशोभिताम् ॥

रत्नहारैः पुष्पहारैः शोभितां परमेश्वरीम् ।
एवं हि कामिनीं ज्ञात्वा ककारं दशधा जपेत् ॥
प्रफुल्लञ्च ततो ध्यात्वा जपस्य फलभाग् भवेत् ॥]

।। ख ।।

[कामधेनुतन्त्रे चतुर्थपटले—

खकारं परमाश्चर्यं शङ्खकुन्दसमप्रभम् ।
कोणत्रययुतं शून्यं बिन्दुत्रयसमन्वितम् ॥

गुणत्रययुतं देवि! पञ्चदेवमयं सदा ।
त्रिशक्तिसंयुतं वर्णं खकारं प्रणमाम्यहम् ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

शिवरूपा वामरेखा दक्षरेखा प्रजापतिः ।
[अधोरेखा विष्णुरूपा साक्षाद् ब्रह्मस्वरूपिणी ॥

वामाद्वामगता रेखा वह्निरूपा च सा स्मृता ।
मात्रा कुण्डलिनी साक्षात् खकारः पञ्चदैवतः ॥]

।। ग ।।

[कामधेनुतन्त्रे—

गकारं परमेशानि! पञ्चदेवात्मकं सदा ।
निर्गुणं त्रिगुणोपेतं निरीहं निर्मलं सदा ॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं सर्वशक्त्यात्मकं प्रिये! ।
अरुणादित्यसङ्काशं कुण्डलीं प्रणमाम्यहम् ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

अग्रकुञ्चितरेखा या गणेशी सा प्रकीर्त्तिता ।
ततो दक्षगता या तु कमला तत्र संस्थिता ॥
अधोगतागता या तु तस्यामीशः सदा वसेत् ॥

अधोमुखेन गता पुनरूर्ध्वमुखेनागतेत्यर्थः ।

।। घ ।।

[कामधेनुतन्त्रे—

घकारं चञ्चलापाङ्गि! चतुष्कोणात्मकं सदा ।
पञ्चदेवमयं वर्णमरुणादित्यसन्निभम् ॥
निर्गुणं त्रिगुणोपेतं सदा त्रिगुणसंयुतम् ।
सर्वगं सर्वदं शान्तं घकारं प्रणमाम्यहम् ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

सृष्टिरूपा वामरेखा किञ्चिदाकुञ्चिता ततः ।
कुण्डलीरूपमास्थाय ततोऽधोगता दक्षतः ॥
अत ऊर्ध्वं गता रेखा शम्भुर्नारायणस्तयोः ।
ब्रह्मस्वरूपिणी देवि ! मात्राशक्तिः प्रकीर्तिता ॥

17908
राष्ट्रीय संस्कृत संस्थान
जयपुर परिसर, जयपुर
पुस्तकालय
क्रमांक..........

॥ ङ ॥

[कामधेनुतन्त्रे—

ङकारं परमेशानि! स्वयं परमकुण्डली ।
सर्वदेवमयं वर्णं त्रिगुणं लोललोचने! ॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं ङकारं प्रणमाम्यहम् ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा किञ्चिदाकुञ्चिता ततः ।
अधोगता कुण्डली तु मात्राशक्तिस्वरूपिणी ॥
रेखात्रयेषु ब्रह्मेशविष्णवः सन्ति सर्वदा ॥

॥ च ॥

कामधेनुतन्त्रे—

चवर्णं शृणु सुश्रोणि! चतुर्वर्गप्रदायकम् ।
कुण्डलीसहितं देवि! स्वयं परमकुण्डली ॥
सततं कुण्डलीयुक्तं पञ्चदेवमयं सदा ।
पञ्चप्राणमयं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं सदा ॥
त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं प्रिये ! ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

[1]वार्त्ताकुवर्त्तुलाकार ऊर्ध्वाधः क्रमतो गतः ।
रेखात्रयेषु चन्द्राग्निसूर्यास्तिष्ठन्ति नित्यशः ॥
शक्तिर्मात्रा तु विज्ञेया ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

---

[1] वार्तमारोग्यमाकलयतीति वार्ताकुः। वनभण्टेति लोके प्रसिद्धः।
'वातिङ्गणश्च वार्ताकुः, वार्ताकः शाकबिल्वकः ।
क्लीबे वङ्गं च वार्ताकी स्यान्महाबृहतीत्यपि ।। इति त्रिकाण्डशेषः (२।४।२८)।

।। छ ।।

[कामधेनुतन्त्रे—

छकारं परमाश्चर्यं स्वयं परमकुण्डली ।
सततं कुण्डलीयुक्तं पञ्चप्राणमयं सदा ॥
पञ्चदेवमयं वर्णं त्रिशक्तिसहितं सदा ।
त्रिबिन्दुसहितं वर्णं सदा ईश्वरसंयुतम् ॥
पीतविद्युल्लताकारं छकारं प्रणमाम्यहम् ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वादधोगता रेखा कुञ्चिता कुण्डली ततः ।
पुनश्चाधोगता तासु सन्ति ब्रह्मेशविष्णवः ॥

।। ज ।।

कामधेनुतन्त्रे—

जकारं परमेशानि ! या स्वयं मध्यकुण्डली ।
शरच्चन्द्रप्रतीकाशं सदा त्रिगुणसंयुतम् ॥
पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ।
त्रिशक्तिसहितं वर्णं द्विबिन्दुसहितं प्रिये ! ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधः कुञ्चिता रेखा तासु ब्रह्मेशविष्णवः ।
वाग्देवी कमला नित्या द्विधा मात्रा प्रकीर्त्तिता ॥

।। झ ।।

कामधेनुतन्त्रे—

झकारं परमेशानि ! कुण्डली मोक्षरूपिणी ।
रक्तविद्युल्लताकारं सदा त्रिगुणसंस्थितम् ॥

पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं सदा ।
त्रिबिन्दुसहितं वर्णं त्रिशक्तिसहितं सदा ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

त्रिकोणकुण्डलीरूपा वामदक्षिणयोगतः ।
क्रमशस्तासु तिष्ठन्ति चन्द्रसूर्याग्नयः प्रिये ! ॥
तत्र षोडशधा मात्रा शक्तिर्ब्रह्मस्वरूपिणी ।
ऊर्ध्वमात्रा तथेन्द्राणी मध्ये नारायणी स्मृता ॥

।। ञ ।।

कामधेनुतन्त्रे—

सदा ईश्वरसंयुक्तं ञकारं शृणु सुन्दरि ! ।
रक्तविद्युल्लताकारं स्वयं परमकुण्डली ॥
पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं सदा ।
त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं सदा ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

कुण्डलीरूपमास्थाय दक्षतो वामतस्ततः ।
ऋजुश्चाधोगता मात्रा वामतः कुञ्चिता पुनः ॥
तिष्ठन्ति तासु नित्यासु सूर्येन्द्रवरुणाः सदा ।
कुण्डलीद्वयरूपा तु या मात्रा मध्यतः स्थिता ॥
महाशक्तिस्वरूपा सा ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

।। ट ।।

कामधेनुतन्त्रे—

टकारं परमेशानि ! स्वयं परमकुण्डली ।
कोटिविद्युल्लताकारं पञ्चदेवमयं सदा ॥

पञ्चप्राणयुतं वर्णं गुणत्रयसमन्वितम् ।
त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं सदा ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा कुण्डलीरूपतस्त्वधः ।
तिष्ठन्ति तासु नित्यासु कुबेरयमवायवः ॥
मात्रा कोणगता चोर्ध्वा तत ऊर्ध्वगता तु सा ।
या नित्या परमा शक्तिश्चतुर्वर्गप्रदायिनी ॥

।। ठ ।।

कामधेनुतन्त्रे—

ठकारं चञ्चलापाङ्गि ! कुण्डली मोक्षरूपिणी ।
पीतविद्युल्लताकारं सदा त्रिगुणसंयुतम् ॥
[पञ्चदेवात्मकं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ।]
त्रिबिन्दुसहितं वर्णं त्रिशक्तिसहितं सदा ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

वार्त्ताकुवर्त्तुलाकारा रेखाधिष्ठितदेवताः ।
तिष्ठन्ति क्रमतो नित्यं चन्द्रसूर्याग्नयः प्रिये ! ॥
मात्राहीनस्तूर्ध्वशिखष्ठकारः परमेश्वरि ! ॥

।। ड ।।

[कामधेनुतन्त्रे—

डकारं चञ्चलापाङ्गि! सदा त्रिगुणसंयुतम् ।
पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ॥

त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं सदा ।
चतुर्ज्ञानमयं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ॥
पीतविद्युल्लताकारं डकारं प्रणमाम्यहम् ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा मध्ये त्वाकुञ्चिता तथा ।
लक्ष्मीर्वाणी भवानी च क्रमशस्तत्र संस्थिता ॥
ब्रह्मरूपा तथा मात्रा महाशक्तिः प्रकीर्तिता ॥

॥ ढ ॥

[कामधेनुतन्त्रे—

ढकारं परमाराध्यं या स्वयं कुण्डली परा ।
पञ्चदेवात्मकं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ॥

सदा त्रिगुणसंयुक्तमात्मादितत्त्वसंयुतम् ।
रक्तविद्युल्लताकारं ढकारं प्रणमाम्यहम् ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा वामदक्षिणतो गता ।
ततः सा कुण्डलीरूपा विष्णवीशब्रह्मरूपिणी ॥
महाशक्तिमयी मात्रा ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

॥ ण ॥

कामधेनुतन्त्रे—

णकारं परमेशानि ! स्वयं परमकुण्डली ।
पीतविद्युल्लताकारं पञ्चदेवमयं सदा ॥
पञ्चप्राणमयं देवि ! सदा त्रिगुणसंयुतम् ।
आत्मादितत्त्वसंयुक्तं महामोहप्रदायकम् ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

कुण्डलीत्वगता रेखा मध्यतस्त्वत ऊर्ध्वतः ।
वामादधोगता सैव पुनरूर्ध्वं गता प्रिये ! ॥
ब्रह्मेशविष्णुरूपा सा चतुर्वर्गफलप्रदा ॥

।। त ।।

कामधेनुतन्त्रे पञ्चमपटले, श्रीमहादेव उवाच—

तकारं चञ्चलापाङ्गि ! स्वयं परमकुण्डली ।
पञ्चदेवात्मकं वर्णं पञ्चप्राणमयं तथा ॥
त्रिशक्तिसहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ।
त्रिबिन्दुसहितं वर्णं पीतविद्युत्समप्रभम् ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

आदौ बिन्दुस्ततो मध्ये कुण्डलीत्वमवाप्य सा ।
दक्षाद्वामगता नित्या ब्रह्मविष्ण्वीशरूपिणी ॥

॥ थ ॥

कामधेनुतन्त्रे—

थकारं चञ्चलापाङ्गि ! कुण्डली मोक्षरूपिणी ।
त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं सदा ॥
[पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं सदा ।
अरुणादित्यसङ्काशं थकारं प्रणमाम्यहम् ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

कुञ्चिता कुण्डलीभूत्वा वामाद्दक्षिणतस्ततः ।
वामतः कुञ्चिता भूत्वा दक्षाधो दक्षतो गता ॥
ऊर्ध्वम् ऋज्वायता रेखा सुरा गङ्गादयः क्रमात् ।
वाणी भवानी लक्ष्मीश्च ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

।। द ।।

कामधेनुतन्त्रे—

दकारं श्रृणु चार्वङ्गि ! चतुर्वर्गप्रदायकम् ।
पञ्चदेवात्मकं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ॥
[त्रिशक्तिसहितं देवि! त्रिबिन्दुसहितं सदा ।
आत्मादितत्त्वसंयुक्तं स्वयं परमकुण्डली ॥
रक्तविद्युल्लताकारं दकारं हृदि भावय ॥]

।। ध ।।

[कामधेनुतन्त्रे—

धकारं परमेशानि! कुण्डली मोक्षरूपिणी ।
आत्मादितत्त्वसंयुक्तं पञ्चदेवमयं सदा ॥
पञ्चप्राणमयं देवि! त्रिशक्तिसहितं सदा ।
त्रिबिन्दुसहितं वर्णं धकारं हृदि भावय ॥
पीतविद्युल्लताकारं चतुर्वर्गप्रदायकम् ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

त्रिकोणरूपरेखायां त्रयो देवा वसन्ति च ।
बिश्वेश्वरी विश्वमाता वामतः स्कन्धतः स्थिता ॥

।। न ।।

कामधेनुतन्त्रे—

नकारं श्रृणु चार्वङ्गि ! रक्तविद्युल्लताकृतिम् ।
पञ्चदेवमयं वर्णं स्वयं परमकुण्डली ॥
पञ्चप्राणात्मकं वर्णं हृदि भावय पार्वति ! ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

वामतः कुण्डली रेखा ऊर्ध्वाधः क्रमतः स्थिता ।
चन्द्रसूर्याग्निरूपा सा मात्रा वाणी प्रकीर्तिता ॥

।। प ।।

कामधेनुतन्त्रे—

अतः परं प्रवक्ष्यामि पकाराक्षरमव्ययम् ।
चतुर्वर्गप्रदं वर्णं शरच्चन्द्रसमप्रभम् ॥
पञ्चदेवमयं वर्णं स्वयं परमकुण्डली ।
पञ्चप्राणमयं वर्णं त्रिशक्तिसहितं सदा ॥
त्रिगुणैः सहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ।
महामोक्षप्रदं वर्णं हृदि भावय पार्वति ! ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

कुञ्चिता वामरेखायाः कोणाद्दक्षिणतोऽपरा ।
कुञ्चिता सापि विज्ञेया मात्रा वामोद्गता तथा ॥
शम्भुर्ब्रह्मा भगवती क्रमशस्तासु तिष्ठति ॥

।। फ ।।

कामधेनुतन्त्रे—

फकारं शृणु चार्वङ्गि ! रक्तविद्युल्लतासमम् ।
चतुर्वर्गप्रदं वर्णं पञ्चदेवमयं सदा ॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं सदा त्रिगुणसंयुतम् ।
आत्मादितत्त्वसंयुक्तं त्रिबिन्दुसहितं सदा ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

वक्रा वामगता रेखा ततोऽधः सङ्गता भवेत्।
तस्मादूर्ध्वगता भूत्वा दक्षमारभ्य कुण्डली॥
ब्रह्मा रुद्रश्च विष्णुश्च कुण्डली ब्रह्मरूपिणी।
मात्रा वामाद्दक्षिणतः क्रमशः शक्तिरीरिता॥

॥ ब ॥

कामधेनुतन्त्रे—

बकारं शृणु चार्वङ्गि! चतुर्वर्गप्रदायकम्।
शरच्चन्द्रप्रतीकाशं पञ्चदेवमयं सदा॥
पञ्चप्राणात्मकं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं सदा॥
[त्रिशक्तिसहितं वर्णं सदा चामृतनिर्मितम्।
स्वयं कुण्डलिनी साक्षात् सततं प्रणमाम्यहम्॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

त्रिकोणरूपिणी रेखा विष्णवीशब्रह्मरूपिणी।
मात्राशक्तिः परा ज्ञेया ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते॥

॥ भ ॥

कामधेनुतन्त्रे—

भकारं शृणु चार्वङ्गि! स्वयं परमकुण्डली।
महामोक्षप्रदं वर्णमरुणादित्यसमप्रभम्॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं पञ्चदेवमयं सदा।
[त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं प्रिये!॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा वामे वक्रा तु कुण्डली ।
पुनश्चाधोगता सैव अत ऊर्ध्वगता पुनः ॥
ब्रह्मा शम्भुश्च विष्णुश्च क्रमतस्तासु तिष्ठति ॥

॥ म ॥

कामधेनुतन्त्रे—

मकारं श्रृणु चार्वङ्गि ! स्वयं परमकुण्डली ।
अरुणादित्यसङ्काशं चतुर्वर्गप्रदायकम् ॥
पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ।
[आत्मादितत्त्वसंयुक्तं हृदिस्थं प्रणमाम्यहम् ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा चतुष्कोणमयी शुभा ।
नारायणेशविधयस्तासु तिष्ठन्ति नित्यशः ॥
मात्रा कुण्डलिनी ज्ञेया ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

॥ य ॥

कामधेनुतन्त्रे—

यकारं श्रृणु चार्वङ्गि ! चतुर्वर्गमयं[१] सदा ।
पलालधूमसङ्काशं स्वयं परमकुण्डली ॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं पञ्चदेवमयं सदा ।
[त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं तथा ॥
प्रणमामि सदा वर्णं मूर्त्तिमान् (?) मोक्षमव्ययम् ॥]

---

[१] चतुष्कोणमयमिति पाठान्तरम्।

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा त्रिकोणाधोगता हि सा ।
विधिरीशः केशवश्च तासु तिष्ठन्ति नित्यशः ॥
ऊर्ध्वस्थिता तु या मात्रा सा शक्तिः परिकीर्त्तिता ।
तस्य मध्यगता रेखा वह्निरूपा हि सा स्मृता ॥
निर्गुणोऽसौ सदा वर्णो न कदाचिद् गुणी भवेत् ॥

।। र ।।

कामधेनुतन्त्रे षष्ठपटले—

रकारं चञ्चलापाङ्गि ! कुण्डलीद्वयसंयुतम् ।
रक्तविद्युल्लताकारं पञ्चदेवात्मकं सदा ॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं सदा ।
[त्रिशक्तिसहितं देवि! आत्मादितत्त्वसंयुतम् ॥
सर्वतेजोमयं वर्णं सततं प्रणमाम्यहम् ॥]

वर्णोद्धारतन्त्रे—

दक्षतः कुण्डली रेखा वामाद्दक्षगताप्यधः ।
पुनर्दक्षगता द्वेधा ततोऽधोगत्य चोर्ध्वतः ॥
भवानी शङ्करो वह्निस्तासु तिष्ठन्ति नित्यशः ।
अर्द्धमात्रा ब्रह्मरूपा महाशक्तिः प्रकीर्तिता ॥

।। ल ।।

कामधेनुतन्त्रे—

लकारं चञ्चलापाङ्गि ! कुण्डलीत्रयसंयुतम् ।
पीतविद्युल्लताकारं सर्वरत्नप्रदायकम् ॥

पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ।
त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं सदा ॥
आत्मादितत्त्वसहितं हृदि भावय पार्वति ! ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

कुण्डलीत्रयसंयुक्ता वामाद्दक्षगता त्वधः ।
पुनरूर्ध्वगता रेखा तासु नारायणः शिवः ॥
ब्रह्मशक्तिश्च सन्तिष्ठेद्ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

।। व ।।

कामधेनुतन्त्रे—

वकारं चञ्चलापाङ्गि ! कुण्डली मोक्षमव्ययम् ।
पञ्चप्राणमयं वर्णं त्रिशक्तिसहितं सदा ॥
त्रिबिन्दुसहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ।
पञ्चदेवमयं वर्णं पीतविद्युल्लतोपमम् ॥
चतुर्वर्गप्रदं वर्णं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।
त्रिशक्तिसहितं देवि ! त्रिबिन्दुसहितं सदा ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

कोणत्रययुता रेखा ब्रह्मविष्णुशिवात्मिका ।
मायाशक्तिः परा नित्या ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

।। श ।।

कामधेनुतन्त्रे—

शकारं परमेशानि ! श्रृणु वर्णं शुचिस्मिते ! ।
रक्तवर्णप्रभाकारं स्वयं परमकुण्डली ॥

चतुर्वर्गप्रदं देवि ! शकारं ब्रह्मविग्रहम् ।
पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणात्मकं प्रिये ! ॥
रजःसत्त्वतमोयुक्तं त्रिबिन्दुसहितं सदा ।
त्रिशक्तिसहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

चतुष्कोणात्मिका रेखा वामदक्षिणतः क्रमात् ।
वह्नीन्द्रविष्णवस्तासु तिष्ठन्ति क्रमतः सदा ॥
ऊर्ध्वमात्रा शक्तिरूपा महालक्ष्मीसमा स्मृता ।
मात्रा मध्यगता मात्रा वाग्देवी सा परा स्मृता ॥

।। ष ।।

कामधेनुतन्त्रे—

षकारं शृणु चार्वङ्गि ! अष्टकोणमयं सदा ।
रक्तचन्द्रप्रतीकाशं स्वयं परमकुण्डली ॥
चतुर्वर्गमयं वर्णं सुधानिर्मितविग्रहम् ।
पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ॥
रजःसत्त्वतमोयुक्तं त्रिबिन्दुसहितं परम् ।
सर्वदेवमयं वर्णं हृदि भावय पार्वति ! ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

कुञ्चिता वामतो दक्षगता च गोकृतिस्त्वधः ।
पुनरूर्ध्वगता तासु वह्निचन्द्रदिवाकराः ॥
मात्रा भवानी विज्ञेया ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

।। स ।।

कामधेनुतन्त्रे—

सकारं शृणु चार्वङ्गि ! शक्तिबीजं परात्परम् ।
कोटिविद्युल्लताकारं कुण्डलीत्रयसंयुतम् ॥
पञ्चदेवमयं देवि ! पञ्चप्राणमयं सदा ।
रजःसत्त्वतमोयुक्तं त्रिबिन्दुसहितं सदा ॥
[त्रिशक्तिसहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ।
प्रणम्य सततं देवि! हृदि भावय सुन्दरि! ॥]

।। ह ।।

कामधेनुतन्त्रे—

हकारं शृणु चार्वङ्गि ! चतुर्वर्गप्रदायकम् ।
कुण्डलीत्रयसंयुक्तं रक्तविद्युल्लतोपमम् ॥
रजःसत्त्वतमोयुक्तं पञ्चदेवमयं सदा ।
पञ्चप्राणात्मकं वर्णं त्रिशक्तिसहितं सदा ॥
त्रिबन्दुसहितं वर्णं हृदि भावय पार्वति ! ॥

वर्णोद्धारतन्त्रे—

ऊर्ध्वादाकुञ्चिता मध्ये कुण्डलीत्वगता त्वधः ।
ऊर्ध्वं गता पुनः सैव तासु ब्रह्मादयः क्रमात् ॥
मात्रा च पार्वती ज्ञेया ध्यानमस्य प्रवक्ष्यते ॥

।। क्ष ।।

कामधेनुतन्त्रे—

क्षकारं शृणु चार्वङ्गि ! कुण्डलीत्रयसंयुतम् ।
चतुर्वर्गमयं वर्णं पञ्चदेवमयं सदा ॥

पञ्चप्राणात्मकं वर्णं त्रिशक्तिसहितं सदा ।
त्रिबिन्दुसहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ॥
शरच्चन्द्रप्रतीकाशं हृदि भावय सुन्दरि ! ॥
[अकारादिक्षकारान्तं स्वयं परमकुण्डली ।
सर्वं चराचरं विश्वं वर्णात्तु जायते ध्रुवम् ॥
नानाशास्त्रं पुराणञ्च इतिहासञ्च सुन्दरि! ।
वेदञ्च स्मृतिशास्त्रञ्चान्यानि यानि कानि च ॥
अक्षराज्जायते सर्वं परं ब्रह्म स्वयं प्रिये! ॥]

योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे सप्तमपटले—

न भूमौ विलिखेद्वर्णं मन्त्रं न पुस्तके लिखेत् ।
न भूमौ पुस्तकं स्थाप्यं न मुक्तमाहरेत्तु तत् ॥
भूकम्पे ग्रहणे चैव अक्षरं वाथ पुस्तकम् ।
भूमौ तिष्ठति देवेशि ! जन्मजन्मसु मूर्खता ॥
तदा भवति देवेशि ! तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥

।। इति भूमौ वर्णलेखनादिनिषेधः ।।

वंशसूच्या लिखेद्वर्णं तस्य हानिर्भवेद् ध्रुवम् ।
ताम्रसूच्या तु विभवो भवेन्न तत्क्षयो भवेत् ॥
महालक्ष्मीर्भवेन्नित्यं सुवर्णस्य शलाकया ।
बृहन्नलस्य सूच्या वै मतिवृद्धिः प्रजायते ॥

बृहन्नलस्य बोल इति गौडप्रसिद्धस्य ।

तथा अग्निमयैर्देवि ! पुत्रपौत्रधनागमः ।

अग्निमयैश्चित्रकाष्ठमयैः ।

रौप्येन विपुला लक्ष्मीः कांस्येन मरणं भवेत् ॥

रौप्येन पित्तलेन।

अष्टाङ्गुलप्रमाणेन दशाङ्गुलेन वाथवा ।
चतुरङ्गुलसूच्या वा यो लिखेत् पुस्तकं शुभे ! ॥
तत्तदक्षरसंख्ये तु स्वल्पायुर्याति वै दिने ॥

यथा रौप्येनेत्यादिवचने एकत्रैव विधिनिषेधौ, तथाऽत्राप्यष्टाङ्गुलदशाङ्गुलयोर्विधिर्निषेधश्चतुरङ्गुले । इति लेखनीकरणशुभाशुभे।

पुस्तकमानमपि तत्रैव—

मानं वक्ष्ये पुस्तकस्य शृणु देवि ! समासतः ।
मानेनापि फलं विन्द्यादमाने श्रीर्हता भवेत् ॥

हस्तमात्रं मुष्टिमात्रमाबाहु द्वादशाङ्गुलम् ।
दशाङ्गुलं तथाष्टौ च अतो हीनं न कारयेत् ॥

।। इति पुस्तकमानम् ।।

वेधद्वयं मुष्टिहस्तं बाहुमात्रे चिरन्तनम् ।
समभागे महेशानि ! हस्तादौ रूपबन्धकम् ॥
अष्टाङ्गुलं परित्यज्य मध्ये वेधं न कारयेत् ।
प्रादेशादौ भवेद्रन्ध्रो द्व्यङ्गुले वा समाचरेत् ॥
पुस्तकस्य च आद्यन्ते यन्त्रवेधं विकल्पयेत् ।
भार्याहानिर्भवेदाशु धनानां वा क्षयो भवेत् ॥
दग्धरन्ध्रे भवेत् पीडा वर्त्तुलं शुभदं भवेत् ।
चतुष्कोणे विप्लवस्तु त्रिकोणे मरणं भवेत् ॥

।। इति पुस्तकवेधफलम् ।।

भूर्जे वा तेजपत्रे वा तथा च तालपत्रके ।
अगुरुणापि देवेशि ! पुस्तकं कारयेत् प्रिये ! ॥

सम्भवे स्वर्णपात्रे च ताम्रपात्रे च शङ्करि !।
अन्यवृक्षत्वचि देवि ! तथा केतकिपत्रके ॥
मार्त्तण्डपत्रे रौप्ये वा वटपत्रे वरानने !।
अन्यपत्रे च सुदले लिखित्वा यः समभ्यसेत् ॥
स दुर्गतिमवाप्नोति धनहानिर्भवेद् ध्रुवम् ॥

।। इति पुस्तककरणपत्रफलम् ।।

वेदस्य लिखनं कृत्वा यः पठेद् ब्रह्महा भवेत् ।
पुस्तकं वा गृहे स्थाप्यं वज्रपातो भवेद् ध्रुवम् ॥

।। इति पुस्तके वेदलिखननिषेधः ।।

सत्येऽक्षरे स्थितः शम्भुः शूलपाणिस्त्रिलोचनः ।
प्रजापतिर्द्वापरे च त्रेतायां सूर्य एव च ॥
कृते युगे पिनाकी च कलौ लिप्यक्षरे हरिः ।
आरम्भे च समाप्तौ च लेखकं प्रतिपूजयेत् ॥
हरिञ्च गन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैश्च सुमनोहरैः ।
यावदक्षरसंख्यानं प्रतिपत्रे च सुन्दरि !॥
तावद् युगसहस्राणि ब्रह्मलोके वसेच्चिरम् ॥

।। इति लेखकपूजाफलम् ।।

वेतनं यस्तु गृह्णीयात् लिखित्वा पुस्तकं स तु ।
यावदक्षरसंख्यानं तावच्च नरके वसेत् ॥

।। इति लिखितस्य वेतनग्रहणदोषः ।।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे अक्षरलेखनादिप्रकारकथनं नाम सप्तमः परिच्छेदः ।।

।। अथाष्टमः परिच्छेदः ।।

तन्त्रसङ्केतबोधार्थमाहृत्य तन्त्रशास्त्रतः ।
वर्णनामानि कतिचिद्वक्ष्यामि विदुषां मुदे ॥

।। ओम् ।।

ॐकारो वर्त्तुलस्तारो वामश्च हंसकारणम् ।
मन्त्राद्यः प्रणवः सत्यं बिन्दुशक्तिस्त्रिदैवतम् ॥
सर्वजीवोत्पादकश्च पञ्चदेवो ध्रुवं त्रिकः ।
सावित्री त्रिशिखो ब्रह्म त्रिगुणो गुणजीवकः ॥
आदिबीजं वेदसारो वेदबीजमतः परम् ।
पञ्चरश्मिस्त्रिकूटे च त्रिभवे भवनाशनः ॥
गायत्रीबीजपञ्चांशौ मन्त्रविद्याप्रसूः प्रभुः ।
अक्षरं मातृकासूश्चानादिरद्वैतमोक्षदौ ॥

।।अ।।

अः श्रीकण्ठः सुरेशश्च ललाटश्चैकमात्रिकः ।
पूर्णोदरी सृष्टिमेधौ सारस्वतः प्रियंवदः ॥
महाब्राह्मी वासुदेवो धनेशः केशवोऽमृतम् ।
कीर्त्तिर्निर्वृत्तिर्वागीशो नरकारिर्हरो मरुत् ॥
ब्रह्मा वामाद्यजो ह्रस्वः करसूः प्रणवाद्यकः ।

प्रणवाद्यावयव इत्यर्थः।

ब्रह्माणी कामरूपश्च कामेशी वशिनी वियत् ॥

विश्वेशः श्रीविष्णुकण्ठौ प्रतिपत्तिथिरंशिनी ।
अर्कमण्डलवर्णाद्यौ ब्राह्मणः कामकर्षिणी ॥

।। आ ।।

आकारो विजयानन्तो दीर्घच्छायो विनायकः।
क्षीरोदधिः पयोदश्च पाशो दीर्घास्यवृत्तकौ ॥
प्रचण्ड एकजो रुद्रो नारायण इतेश्वरः ।
प्रतिष्ठा मानदा कान्तो विश्वान्तकगजान्तकः ॥
पितामहो द्विठान्तो भूः क्रिया कान्तिश्च सम्भवः ।
द्वितीया मानदा काशी विघ्नराजः कुजो वियत् ॥
स्वरान्तकश्च हृदयमङ्गुष्ठो भगमालिनी ॥

।। इ ।।

इः सूक्ष्मा शाल्मली विद्या चन्द्रः पूषा सुगुह्यकः ।
सुमित्रं सुन्दरो वीरः कोटरः काटरः पयः ॥
भ्रूमध्यो माधवस्तुष्टिर्दक्षनेत्रश्च नासिका ।
शान्तः कान्तः कामिनी च कामो विघ्नविनायकः ॥
नेपालो भरणी रुद्रो नित्या क्लिन्ना च पावकः ॥

।। ई ।।

ईस्त्रिमूर्त्तिर्महामाया लोलाक्षी वामलोचनम् ।
गोविन्दः शेखरः पुष्टिः सुभद्रा रत्नसंज्ञकः ॥
विष्णुर्लक्ष्मीः प्रहासश्च वाग्विशुद्धः परापरः ।
कलोत्तरीयो भेरुण्डा रतिश्च पौण्ड्रवर्द्धनः ॥

शिवोत्तमः शिवा तुष्टिश्चतुर्थी बिन्दुमालिनी ।
वैष्णवी बैन्दवी जिह्वा कामकलसनादका ॥
पावकः कोटरः कीर्त्तिर्मोहिनी कालकारिका ।
कुचद्वन्द्वं तर्जनी च शान्तिस्त्रिपुरसुन्दरी ॥

।। उ ।।

उः शङ्करो वर्त्तुलाक्षो भूतः कल्याणवाचकः ।
अमरेशो दक्षकर्णः षड्वक्त्रो मोहनः शिवः ॥
उग्रप्रभुर्धृतिर्विष्णुर्विश्वकर्मा महेश्वरः ।
शत्रुघ्नश्चेटिका पुष्टिः पञ्चमी वह्निवासिनी ॥
कामघ्नः कामना चेशो मोहिनी विघ्नहृन्मही ।
डटसूः कुटिला श्रोत्रं पारद्वीपो वृषो हरः ॥

।। ऊ ।।

ऊः कण्ठको रतिः शान्तिः क्षोधनो मधुसूदनः ।
कामराजः कुजेशश्च महेशो वामकर्णकः ॥
अर्घीशो भैरवः सूक्ष्मो दीर्घघोणा सरस्वती ।
विलासिनी विघ्नकर्त्ता लक्ष्मणो रूपकर्षिणी ॥
महाविद्येश्वरी षष्ठी षण्डो भूः कान्यकुब्जकः ॥

।। ऋ ।।

ऋः पुर्दीर्घमुखी रुद्रो देवमाता त्रिविक्रमः ।
भावभूतिः क्रिया क्रूरा रेचिका नासिकाधृतः ॥
एकपादशिरोमाला मण्डला शान्तिनी जलम् ।
कर्णः कामलभा मेघो निवृत्तिर्गणनायकः ॥
रोहिणी शिवंदूती च पूर्णगिरिश्च सप्तमी ॥

।। ॠ ।।

ॠः क्रोधोऽतिथीशो वाणी वामनो गोऽथ श्रीधृतिः ।
ऊर्ध्वमुखी निशानाथः पद्ममाला विनष्टधीः ॥
शशिनी मोचिका श्रेष्ठा दैत्यमाता प्रतिष्ठिता ।
एकदन्ताह्वयो माता हरिता मिथुनोदया ॥
कोमलः श्यामला मेधी प्रतिष्ठा पतिरष्टमी ।
ब्रह्मण्यमिव कीलाले पावको गन्धकर्षिणी ॥

।। ऌ ।।

ऌः स्थाणुः श्रीधरः शुद्धो मेघधूम्रो वको वियत् ।
देवयोनिर्दक्षगण्डो वहेशः कौन्तरुद्रकौ ॥
विश्वेश्वरो दीर्घजिह्वा महेन्द्रो लाङ्गलिः परा ।
चन्द्रिका पार्थिवो धूम्रा द्विदन्तः कामवर्द्धनः ॥
शुचिस्मिता च नवमी कान्तिरायातकेश्वरः ।
चित्ताकर्षिणी काशश्च तृतीयकुलसुन्दरी ॥

।। ॡ ।।

ॡकारः कमला हर्षा हृषीकेशो मधुव्रतः ।
सूक्ष्मा कान्तिर्वामगण्डो रुद्रः कामोदरी सुरा ॥
शान्तिकृत् स्वस्तिका शक्रो मायावी लोलुपो वियत् ।
कुशमी सुस्थिरो माता नीलपीतो गजाननः ॥
कामिनी विश्वपा कालो नित्याशुद्धः शुचिः कृती ।
सूर्यो धैर्य आकर्षिणी च एकाकी दनुजप्रसूः ॥

।। ए ।।

एकारो वास्तवः शक्तिर्झिण्टीशोष्ठो भगं मरुत् ।
सूक्ष्मभूतोऽर्द्धकेशी च ज्योत्स्ना श्रद्धा प्रमर्दनः ॥
भयं ज्ञानं कृपा धीरा जङ्घा सर्वसमुद्भवः ।
वह्निर्विष्णुर्भगवती कुण्डली मोहिनी वसः ॥
योषिदाधारशक्तिश्च त्रिकोणा ईशसंज्ञकः ।
सन्धिरेकादशी भद्रा पद्मनाभः कुलाचलः ॥

।। ऐ ।।

ऐर्लज्जा भौतिकः कान्ता वायवी मोहिनी विभुः ।
दक्षो दामोदरः प्राज्ञोऽधरो विकृतमुख्यपि ॥
क्षमात्मको जगद्योनिः परः परनिबोधकृत् ।
ज्ञानामृता कपर्दिश्रीः पीठेशोऽग्निः समातृकः ॥
त्रिपुरा लोहिता राज्ञी वाग्भवो भौतिकासनः ।
महेश्वरो द्वादशी च विमलश्च सरस्वती ॥
कामकोटो वामजानुरंशुमान् विजया जटा ॥

।। ओ ।।

ओकारः सत्यपीयूषौ पश्चिमास्यः श्रुतिः स्थिरा ।
सद्योजातो वासुदेवो गायत्री दीर्घजङ्घकः ॥
आप्यायनी चोर्ध्वदन्तो लक्ष्मीर्वाणीमुखी द्विजः ।
उद्देश्यदर्शकस्तीव्रः कैलासो वसुधाक्षरः ॥
प्रणवांशो ब्रह्मसूत्रमजेशः सर्वमङ्गला ।
त्रयोदशी दीर्घनासा रतिनाथो दिगम्बरा ॥
त्रैलोक्यविजया प्रज्ञा प्रीतिर्बीजादिकर्षिणी ॥

।। औ ।।

औकारः शक्तिको नादस्तेजसो वामजङ्घकः ।
मनुबद्धग्रहेशश्च शङ्कुकर्णः सदाशिवः ॥
अधोदन्तश्च कण्ठोष्ठौ सङ्कर्षणः सरस्वती ।
आज्ञा चोर्ध्वमुखी शान्तो व्यापिनी प्रकृतः परः ॥
अनन्ता ज्वालिनी व्योमा चतुर्दशीरतिप्रियः ।
नेत्रमात्मा कर्षिणी च ज्वालामालिनिका भृगुः ॥

।। अं ।।

अङ्कारश्चक्षुषो दन्तो घटिका समगुह्यकः ।
प्रद्युम्नः श्रीमुखी प्रीतिर्बीजयोनिर्वृषध्वजः ॥
परं शशी प्रमाणीशः सोमबिन्दुः कलानिधिः।
अक्रूरश्चेतना नादपूर्णा दुःखहरः शिवः ॥
शिरः शम्भुर्नरेशश्च सुखदुःखप्रवर्त्तकः ।
पूर्णिमा रेवती शुद्धः कन्याचरवियद्रविः ॥
अमृता कर्षिणी शून्यं विचित्रा व्योमरूपिणी ।
केदारो रात्रिनाथश्च कुब्जिका चैव बुद्बुदः ॥

।। अः ।।

अः कण्ठको महासेनः काला पूर्णामृता हरिः ।
इच्छा भद्रा गणेशश्च रतिविद्यामुखी सुखम् ॥
द्विबिन्दुरसना सोमोऽनिबद्धो दुःखसूचकः ।
द्विजिह्वः कुण्डलं वक्त्रः सर्गः शक्तिर्निशाकरः ॥
सुन्दरी सुयशानन्ता गणनाथो महेश्वरः ॥

।। क ।।

कः क्रोधीशो महाकाली कामदेवप्रकाशकः ।
कपाली तेजसः शान्तिर्वासुदेवो जयानलः ॥
चक्री प्रजापतिः सृष्टिर्दक्षस्कन्धो विशाम्पतिः ।
अनन्तः पार्थिवो बिन्दुस्तापिनी परमात्मकः ॥
वर्गाद्यश्च मुखी ब्रह्मा सखाद्योऽम्भः शिवो जलम् ।
माहेश्वरी तुला पुष्पा मङ्गलश्चरणं करः ॥
नित्या कामेश्वरी मुख्यः कामरूपो गजेन्द्रकः ।
श्रीपुरं रमणो वङ्गकुसुमा परमात्मकः ॥

।। ख ।।

खः प्रचण्डः कामरूपी ऋद्धिर्वह्निः सरस्वती ।
आकाशमिन्द्रियं दुर्गा चण्डीशस्तापिनी गुरुः ॥
शिखण्डी दन्तजातीशः कफोणिर्गरुतो यदि ।
शून्यं कपाली कल्याणी सूर्पकर्णो जरामरः ॥
शुभ्राग्नेया चण्डलिङ्गो जनाव्याङ्गारखड्गकौ ॥

।। ग ।।

गो गौरी गौरवो गङ्गा गणेशो गोकुलेश्वरः ।
शार्ङ्गी पञ्चान्तको गाथा गन्धर्वः सर्वगः स्मृतिः ॥
सर्वसिद्धिः प्रभा धूम्रा द्विजाख्यः शिवदर्शनः ।
विश्वात्मा गौः पृथग्रूपा बालबद्धस्त्रिलोचनः ॥
गीतं सरस्वती विद्या भोगिनी नन्दनो धरा ।
भोगवती च हृदयं ज्ञानं जालन्धरो लवः ॥

।।घ।।

घः खड्गी घुर्घुरो घण्टी घण्टीशस्त्रिपुरान्तकः ।
वायुः शिवोत्तमः सत्या किङ्किणी घोरनायकः ॥
मरीचिर्वरुणो मेधा कालरूपी च दाम्भिकः ।
लम्बोदरा ज्वालमूलं नन्देशो हननं ध्वनिः ॥
त्रैलोक्यविद्यासंहर्त्ता कामाख्यमनघामयः ॥

।। ङ ।।

ङः शङ्खी भैरवश्चण्डो बिन्दूत्तंसः शिशुप्रियः ।
एकरुद्रो दक्षनखः खर्परो विषयस्पृहा ॥
कान्तिः श्वेताह्वयो धीरो द्विजात्मा ज्वालिनी वियत् ।
मन्त्रशक्तिश्च वदनो विघ्नेशी चात्मनायकः ॥
एकनेत्रो महानन्दो दुर्द्धरश्चन्द्रमा यतिः ।
शिवयोषा नीलकण्ठः कामेशी च मयांशुकौ ॥

।। च ।।

चः पुष्करो हली वाणी चात्मशक्तिः सुदर्शनः ।
चर्ममुण्डधरो भूत्वा महिषाचारसन्धिनी ॥
एकरूपो रुचिः कूर्मश्चामुण्डा दीर्घवालुकः ।
वामबाहुर्मूलमाया चतुर्मूर्त्तिस्वरूपिणी ॥
दयितश्च द्विनेत्रश्च लक्ष्मीस्त्रितयलोचनः ।
चन्दनं चन्द्रमा दैवश्चेतनो वृश्चिको बुधः ॥
देवी केटमुखेच्छात्मा कौमारी पूर्वफल्गुनी ।
अनङ्गमेखला वायुर्मेदिनी च मुलावती ॥

।। छ ।।

छश्छन्दनं सुषुम्ना च पशुः पशुपतिर्मृतिः ।
निर्मलं तरलं वह्निर्भूतमात्रा विलासिनी ॥
एकनेत्रश्च वृषली द्विशिरा वामकूर्परः ।
गोकर्णो लाङ्गली वामः काममत्ता सदाशिवः ॥
माता निशाचरः पायुर्विक्षतः स्थितिशब्दकः ॥

।। ज ।।

जः शवो वानरः शूली भोगदा विजया स्थिरा ।
ललदेवो जयो जेता घातकी सुमुखी विभुः ॥
लम्बोदरी स्मृतिः शाखा सुप्रभा कर्तृका धरा ।
दीर्घरूपो बहुरुचिर्हंसो नन्दी सुराधिपः ॥
जवनो वेगितो वामो मानवाक्षः सदात्मकः ।
हृन्मारुतेश्वरो वेगी चामोदो मदविह्वलः ॥

।। झ ।।

झो झङ्कारी गुहो झज्झावायुः सत्यः षडुन्नतः ।
अजेशो द्राविणी नादः पाशी जिह्वा जलं स्थितिः ॥
विराजेन्द्रो धनुर्हस्तः कर्कशो नादजः कुजः ।
दीर्घबाहुबलो रूपमाकन्दितः सुचञ्चलः ॥
दुर्मुखो नष्ट आत्मवान् विकटाकुचमण्डलः ।
कलहंसप्रिया वामा अङ्‌गुलीमध्यपर्वकः ॥
दक्षहासाट्टहासश्च पाथात्मा व्यञ्जनः स्वरः ॥

।। ञ ।।

ञकारो बोधिनी विश्वा कुण्डली मथदो वियत् ।
कौमारी नागविज्ञानी सव्याङ्गुलनथरो वकः ॥
सर्वेशचूर्णिता बुद्धिः स्वर्गात्मा घर्घरध्वनिः ।
धर्मैकपादौ सुमुखी विरजा चन्दनेश्वरी ॥
गायनः पुष्पधन्वा च रागात्मा च वराक्षिणी ॥

।। ट ।।

टष्टङ्कारः कपाली च सोमपाः खेचरी ध्वनिः ।
मुकुन्दो विनदा पृथ्वी वैष्णवी वारुणी नवः ॥
दक्षाङ्गकार्द्धचन्द्रश्च जरा भूतिः पुनर्भवः ।
बृहस्पतिर्धनुश्चित्रा प्रमोदा विमला कटिः ॥
राजा गिरिर्महाधनुर्घ्राणात्मा सुमुखो मरुत् ॥

।। ठ ।।

ठः शून्यो मञ्जरी बीजः पाणिनी लाङ्गली क्षया ।
वनजो नन्दनो जिह्वा सुनञ्झघूर्णकः सुधा ॥
वर्त्तुलः कुण्डलो वह्निरमृतं चन्द्रमण्डलः ।
दक्षजानूरुभावश्च देवभक्षो बृहद्ध्वनिः ॥
एकपादो विभूतिश्च ललाटं सर्वमित्रकः ।
वृषघ्नो नलिनी विष्णुर्महेशो ग्रामणीः शशी ॥

।। ड ।।

डः स्मृतिर्दारुको नन्दिरूपिणी योगिनीप्रियः ।
कौमारी शङ्करस्त्रासस्त्रिवक्त्रो नदको ध्वनिः ॥

दुरूहो जटिलो भीमा द्विजिह्वः पृथिवी सती ।
कोरगिरिः क्षमा कान्तिर्नाभिः स्वाती च लोचनम् ॥

।। ढ ।।

ढो ढक्कानिर्णयः पूर्वो यज्ञेशादनदेश्वरः ।
अर्द्धनारीश्वरस्तोयमीश्वरी त्रिशिखी नवः ॥
दक्षपादाङ्गुलेर्मूलं सिद्धिदण्डो विनायकः ।
प्रहासा त्रिवरा ऋद्धिर्निर्गुणो निधनो ध्वनिः ॥
विघ्नेशः पालिनी त्वक्कधारिणी क्रोडपुच्छकः ।
एलापूरं त्वगात्मा च विशाखा श्रीमनो रतिः ॥

।। ण ।।

णो निर्गुणं रतिज्ञानं जम्भनः पक्षिवाहनः ।
जया शम्भो नरकजित् निष्कला योगिनीप्रियः ॥
द्विमुखं कोटवी श्रोत्रं समृद्धिर्बोधनी मता ।
त्रिनेत्रो मानुषी व्योम दक्षपादाङ्गुलेर्मुखः ॥
बान्धवः शङ्खिनी वीरो नारायणश्च निर्णयः ॥

।। त ।।

तः पूतना हरिः शुद्धिः शक्ती शक्तिर्जटी ध्वजा ।
वामस्फिग्वामकट्यौ च कामिनी मध्यकर्णकः॥
आषाढी तण्डतुन्नश्च कामिकापृष्ठपुच्छकः ।
रत्नकश्च श्याममुखी वाराही मकरोऽरुणा ॥
सुगतोर्ध्वमुखा बुद्धजानुश्च क्रोडपुच्छकः ।
गन्धो विस्वा मरुच्छत्रश्चानुराधा च सौरकः ॥
जयन्ती पुलको भ्रान्तिरनङ्गमदनातुरा ॥

।। थ ।।

थः स्थिरामी महाग्रन्थिर्ग्रन्थिर्ग्राहो भयानकः ।
शिली शिरसिजो दण्डी भद्रकाली शिलोच्चयः ॥
कृष्णो बुद्धिर्विकर्मा च दक्षनासाधिपोऽमरः ।
वरदा भोगदा केशो वामजानुरसोऽनलः ॥
लोलौ जर्जयिनी गुह्यः शरच्चन्द्रो दिवाकरः ॥

।। द ।।

दोऽद्रीशो धातकिर्धाता दाता दलं कलत्रकम् ।
दीनं ज्ञानञ्च दानञ्च भक्तिराहवनी धरा ॥
सुषुम्ना योगिनी सद्यः कुण्डली वामगुल्फकः ।
कात्यायनी शिवा दुर्गा लङ्घनाना त्रिकण्टकी ॥
स्वस्तिकः कुटिलारूपः कृष्णश्चोमा जितेन्द्रियः ।
धर्मह्रद्वामदेवश्च भ्रमा बहुसुचञ्चला ॥
हरिद्रापुरमत्रौ च दक्षपाणिस्त्रिरेखकः ॥

।। ध ।।

धो धनार्थो रुचिः स्थाणुः सात्त्वतो योगिनीप्रियः ।
मीनेशः शङ्खिनी तोयं नागेशो विश्वपावनी ॥
धिषणा धरणा चिन्ता नेत्रयुग्मं प्रियो मतिः ।
पीतवासा त्रिवर्णा च धाता धर्मप्लवङ्गमः ॥
सन्दर्शो मोहनो लज्जा वज्रतुण्डाधरं धरा ।
वामपादाङ्गुलेर्मूलं ज्येष्ठा सुरपुरं भवः ॥
स्पर्शात्मा दीर्घजङ्घा च धनेशो धनसञ्चयः ॥

।। न ।।

नो गर्जिनी क्षमा सौरिर्वारुणी विश्वपावनी ।
मेषश्च सविता नेत्रं दन्तुरो नारदोऽञ्जनः ॥
ऊर्ध्वचामी द्विरण्डश्च वामपादाङ्गुलेर्मुखः ।
वैनतेयस्तुतिर्वामस्त्वरणिर्बालिरागमः ॥
वामनो ज्वालिनी दीर्घो निरीहः सुगतिर्वियत् ।
शब्दात्मा दीर्घघोणा च हस्तिनापुरमेचकौ ॥
गिरिनायकनीलौ च शिवो नादिर्महामतिः ॥

।। प ।।

पः पूरप्रियता तीक्ष्णा लोहितः पञ्चमो रमा ।
गुह्यकर्त्ता निधिः शेषः कालरात्रिः सुवाहिता ॥
तपनः पालनः पाता पद्मरेणुर्निरञ्जनः ।
सावित्री पातिनी पानं वीरतत्त्वो धनुर्धरः ॥
दक्षपार्श्वश्च सेनानी मरीचिः पवनाशनिः ।
उड्डीशं जयिनी कुम्भोऽलसं रेखा च मोहकः ॥
मूला द्वितीयमिन्द्राणी लोकाक्षी मन आत्मनः ॥

।। फ ।।

फः सखी दुर्गिणी धूम्रा वामपार्श्वो जनार्दनः ।
जया पादः शिखा रौद्री फेत्कारः शाखिनीप्रियः ॥
उमाविहङ्गमः कालः कुब्जिनी प्रियपावकौ ।
प्रलयाग्निर्नीलपादोऽक्षरः पशुपतिः शशी ॥
फूत्कारो यामिनी व्यक्ता पावनो मोहवर्द्धनः ।
निष्फलवागहङ्कारः प्रयागो ग्रामणीः फलम् ॥

।। ब ।।

बोऽवनी भूधरो मार्गो घर्घरी लोचनप्रियः ।
प्रचेताः कलसः पक्षी स्थलगण्डः कपर्दिनी ॥

पृष्ठवंशोभयामात्तः शिखिवाहो युगन्धरः ।
मुखबिन्दुर्बली घण्टा योद्धा त्रिलोचनप्रियः ॥

क्लेदिनी तापिता भूमिः सुगणेन्द्रबलिप्रियः ।
सुरभिर्मुखविष्णुश्च संहारो वसुधाधिपः ॥

षष्ठी पुरं चपेटा च मोदको गगनं प्रति ।
पूर्वाषाढामध्यलिङ्गौ शनिः कुम्भतृतीयकौ ॥

।। भ ।।

भः क्लिन्ना भ्रमरो भीमो विश्वमूर्त्तिर्निशा भयम् ।
द्विरण्डो भूषणो मूलं यज्ञसूत्रस्य वाचकः ॥

नक्षत्रं भ्रमणा दीप्तिर्वयो भूमिः पयो नभः ।
नाभिर्भद्रं महाबाहुर्विश्वमूर्त्तिर्विताण्डकः ॥

प्राणात्मा तापिनी वज्रा विश्वरूपी च चन्द्रिका ।
भीमसेनः सुधासेनः सुखो मायापुरं हरः ॥

।। म ।।

मः काली क्लेशितः कालो महाकालो महान्तकः ।
वैकुण्ठो वसुधा चन्द्रो रविः पुरुषराजकः ॥

कालभद्रो जया मेधा विश्वदा दीप्तसंज्ञकः ।
जठरञ्च भ्रमा मानं लक्ष्मीर्मातोग्रबन्धनौ ॥

विषं शिवो महावीरः शशिप्रभा जनेश्वरः ।
प्रमत्तः प्रियसू रुद्रः सर्वाङ्गो वह्निमण्डलम् ॥
मातङ्गमालिनी बिन्दुः श्रवणाभरथो वियत् ॥

।। य ।।

यो वाणी वसुधा वायुविकृतिः पुरुषोत्तमः ।
युगान्तः श्वसनः शीघ्रो धूम्रार्चिः प्राणिसेवकः ॥
शङ्खो भ्रमो जटी लोला वायुवेगी यशङ्करी ।
सङ्कर्षणः क्षपा बालो हृदयं कपिला प्रभा ॥
आग्नेयो व्यापकस्त्यागो होमो यानं प्रमा सुखम् ।
चण्डः सर्वेश्वरी धूमश्चामुण्डा सुमुखेश्वरी ॥
त्वगात्मा मलयो माता हंसिनी भृङ्गिनायकः ।
तेन मः शोषको मीनो धनिष्ठानङ्गवेदिनी ॥
मेष्ठः सोमं पक्तिनामा पापहा प्राणसंज्ञकः ॥

।। र ।।

रो रक्तः क्रोधिनी रेफः पावकस्त्वोजसो मतः ।
प्रकाशो दर्शनो दीपो रक्तकृष्णा परं बली ॥
भुजङ्गेशो मतिः सूर्यो धातुरक्तः प्रकाशकः ।
व्यापको रेवती दासं कुक्ष्यंशो वह्निमण्डलम् ॥
उग्ररेखा स्थूलदण्डो वेदकण्ठपला पुरा ।
प्रकृतिः सुगलो ब्रह्मशब्दश्च गायको धनम् ॥
श्रीकण्ठ उष्मा हृदयं मुण्डी त्रिपुरसुन्दरी ।
सबिन्दुयोनिजो ज्वाला श्रीशैलो विश्वतोमुखी ॥

।। ल ।।

लश्चन्द्रः पृतना पृथ्वी माधवः शत्रुवाचकः ।
बलानुजः पिनाकीशो व्यापको मांससंज्ञकः ॥
खड्गी नादोऽमृतं देवी लवणं वारुणीपतिः ।
शिखा वाणी क्रिया माता भामिनी कामिनी प्रिया ॥
ज्वालिनी वेगिनी नादः प्रद्युम्नः शोषणो हरिः ।
विश्वात्ममन्द्रौ बली चेतो मेरुर्गिरिः कला रसः ॥

।। व ।।

वो बालो वारुणी सूक्ष्मा वरुणो मेदसंज्ञकः ।
खड्गीशो ज्वालिनी वङ्कः कलसध्वनिवाचकः ॥
उत्कारीशस्तु नावीतो वज्रा स्फिक् सागरः शुचिः ।
त्रिधातुः शङ्करः श्रेष्ठो विशेषो यमसादनम् ॥

।। श ।।

शः सव्यश्च कामरूप-कामरूपौ महामतिः ।
सौख्यनामा कुमारोऽस्थि श्रीकण्ठो वृषकेतनः ॥
वृषघ्नः शयनं शान्ता सुभगा विस्फुलिङ्गिनी ।
मृत्युर्देवो महालक्ष्मीर्महेन्द्रः कुलकौलिनी ॥
बाहुर्हंसो वियद्वक्त्रं हृदनङ्गाङ्कुशः खलः ।
वामोरुः पुण्डरीकात्मा कान्तिः कल्याणवाचकः ॥

।। ष ।।

षः श्वेतो वासुदेवश्च पीता प्रज्ञा विनायकः ।
परमेष्ठी वामबाहुः श्रेष्ठो गर्भविमोचनः ॥

लम्बोदरो यमोऽजेशः कामधुक् कामधूमकः ।
सुश्रीरूष्मा वृषो लज्जा मरुद्धक्ष्यः प्रियः शिवः ॥

सूर्यात्मा जठरः कोषो मत्ता वक्षोविदारिणी ।
कलकण्ठो मध्यभिन्ना युद्धात्मा मलपूः शिवः ॥

।। स ।।

सो हंसः सुयशा विष्णुर्भृग्वीशश्चन्द्रसंज्ञकः ।
जगद्बीजं शक्तिनामा सोऽहं वेशरती भृगुः ॥

प्रकृतिरीश्वरः शुद्धः प्रभा श्वेता कुलोज्ज्वलः ।
दक्षपादोऽमृतं ब्राह्मी परमात्मा परोऽक्षरः ॥

सुरूपा च गुणेशो गौः कलकण्ठो वृकोदरी ।
प्राणाद्याश्च पुरा देवी लक्ष्मीः सोमो हिरण्यपुः ॥
दुर्गोत्तारिणी सम्मोहाज्जीवो मूर्त्तिमनोहरः ॥

।। ह ।।

हः शिवो गगनं हंसो नागलोकोऽम्बिकापतिः ।
नकुलीशो जगत्प्राणः प्राणेशः कपिलामलः ॥

परमात्मात्मजो जीवो यवाकः शान्तिदोऽङ्गनः ।
मृगोऽभयोऽरुणा स्थाणुः कूटकूपविरावणः ॥

लक्ष्मीर्मविहरः शम्भुः प्राणशङ्किललाटजः ।
स्वकोपवारणः शूली चैतन्यं पादपूरणः ॥
महालक्ष्मीः परं शम्भुः शाखोठः सोममण्डलम् ॥

।। ळ ।।

ला पृथ्वी विमला मेघोऽनन्तोऽव्यवहासिता ।
व्यापिनी शिवदा केतुर्जगत्सारतरं हठः ॥
ग्लौर्मृडानी च वेदार्थसारो नारायणः स्वयम् ।
जठरो नकुलिः पीता शिवेशोऽनङ्गमालिनी ॥

।। क्ष ।।

क्षः कोपस्तुम्बुकः कालो रुक्षः संवर्त्तकः परः ।
नृसिंहो विद्युता माया महातेजा युगान्तकः ॥
परात्मा क्रोधसंहारौ बलान्तो मेरुवाचकः ।
सर्वाङ्गः सागरः कामः संयोगान्त्यस्त्रिपूरकः ॥
क्षेत्रपालो महाक्षोभो मातृकान्तानलक्षयः ।
मुखं कव्यवहानन्ता कालजिह्वा गणेश्वरः ॥
छायापुत्रश्च सङ्घातो मलयश्रीर्ललाटकः ॥

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे वर्णाभिधानकथनं नामाष्टमः परिच्छेदः ।।

●

।। अथ नवमः परिच्छेदः ।।

मन्त्राणां वर्णमयत्वाद् वर्णप्रकरणानन्तरं मन्त्रप्रकरणस्यौचित्याद् मन्त्रप्रकरणमुच्यते। विश्वसारतन्त्रे तृतीयपटले—

अथ मन्त्रान् प्रवक्ष्यामि शृणुष्व कमलानने ! ।
यस्य प्रसादमात्रेण चतुर्वर्गं लभेन्नरः ॥
कैलासस्य चतुर्दिक्षु मन्त्राणां साधकस्य च ।
सन्ति सर्वत्र तन्त्राणि चतुर्द्धा परमेश्वरि ! ॥
कोटिकोटिश्च मन्त्राणां यन्त्राणां साधकस्य च ।
पृथिव्यां देवलोकेषु गन्धर्वेषु रसातले ॥
नरलोके ऋषिलोके कूष्माण्डराक्षसेषु च ।
नानारूपाणि तन्त्राणि सन्ति वैशेषिकाणि च ॥
सर्वेषां तन्त्रमन्त्राणां मानुषेषु विशिष्यते ॥

तथा—

मुक्तापीतपयोदविद्रुमजवावर्णैर्मुखैः पञ्चभि-
स्त्र्यक्षैरञ्जितमीशमिन्दुमुकुटं पूर्णेन्दुकोटिप्रभम् ।
शूलं टङ्ककृपाणवज्रदहनान् नागेन्द्रघण्टाङ्कुशान्
पाशं भीतिहरं दधानमसिताकल्पोज्ज्वलाङ्गं भजे ॥

प्रणम्य कथयिष्येऽहं सर्वलोकहितं परम् ।
यस्मिन् यादृश आचारस्तत्र धर्मस्तु तादृशः ॥

कृतार्थस्तेन जायेत स्वर्गमोक्षसमन्वितः ।
भ्रान्तिस्तत्र न कर्त्तव्या तदा सिद्धिः प्रजायते ॥

तथा—

मुक्तामुखे देवतायाः सर्वमन्त्रं जगाद सः ।
यक्षगन्धर्वनागेषु तथा पीतमुखेन च ॥
कूष्माण्डविघ्नलोकेषु पयोदेन मुखेन वै ।
वैदूर्येण जवाभेन मनुष्येषु निगद्यते ॥
शिष्येभ्यो दापयामास महाविद्याः सुरेश्वरः ॥

शिष्येभ्यो दापनप्रकारस्तु गायत्रीतन्त्रे दशमब्राह्मणपटले, शिव उवाच—

लम्बोदर ! महाभाग ! श्रृणु मे परमं वचः ।
इदं महासुसन्दर्भं मम वक्त्राद्विनिर्गतम् ॥
निर्गतं पार्वतीवक्त्रात्तन्त्रं परमदुर्लभम् ।
विलिख्य बहुयत्नेन गच्छ सिद्धाश्रमं सुत ! ॥
यत्र तिष्ठन्ति मुनयो वेदवेदाङ्गपारगाः ।
अणिमादिगुणैर्युक्तः शीघ्रं त्वं भव मे सुत ! ॥
इत्युक्तः शङ्करेणासौ चाष्टबाहुरभूत्ततः ।
चतुर्भिर्हस्तैः संलिख्य शिवाय विनिवेदयेत् ॥

शिव उवाच—

गच्छ पुत्र ! महाबाहो ! तन्त्रमादाय सत्वरम् ।
सिद्धाश्रमं वनं रम्यं यथेन्द्रस्य च नन्दनम् ॥
प्रणम्य प्रययौ शीघ्रं तन्त्रमादाय तद्वनम् ॥

इत्युपक्रम्य—

मुनेर्वाक्यं ततः श्रुत्वा तत्तन्त्रं मुनये ददौ ।
एवं तन्त्राणि सर्वाणि विलिख्य विनिवेदयेत् ॥

।। इति पृथिव्यां तन्त्रावतरणप्रकारः ।।

विश्वसारे—

जीवकोटिप्रविष्टा सा महाविद्या महेश्वरि ! ।
महाविद्या महेशानि ! जीवेनैव प्रकीर्तिता ॥
जीवे जीवत्वसिद्धिः स्याद्देवदेवत्वसिद्धये ।
मातृकावर्णभेदेभ्यः सर्वे मन्त्राः प्रजज्ञिरे ॥

प्रजज्ञिरे प्रादुर्बभूवुरित्यर्थः।

महाविद्या महापूर्वा महामन्त्राश्च भाविनि ! ।
सर्वेषां बीजमित्युक्तं शङ्करस्य मतेन च ॥

लमूलावतारकल्पसूत्रटीकाधृततापनी च–

परमशिवभट्टारकः श्रुत्यष्टादशविद्याः सर्वाणि दर्शनानि च लीलया तत्तदवस्थापन्नः प्रणीय सविमत्या भगवत्या स्वात्माविभिन्नया पृष्टः पञ्चभिर्मुखैः पञ्चाम्नायान् परमार्थस्वरूपान् प्रणिन्ये इति । एतान् व्याचक्षते शङ्कराचार्याः—परमशिव इति । तदुक्तं परिमलोल्लासे—

परमेशः प्रसन्नात्मा प्रकाशस्य महेशितुः ।
प्रथमो यः परिस्पन्दः शिवतत्त्वं तदुच्यते ॥

भट्टारकः सर्वनियमकर्त्ता। कुलार्णवे पञ्चमखण्डे सप्तदशोल्लासे—

भवपापप्रशमनात् टङ्कारेन्दुकशेखरात् ।
रक्षणात् कमनीयाद्वा भट्टारक इति स्मृतः ॥

श्रुतिप्रसिद्धा अष्टादशविद्या इति। चत्वारो वेदा उपवेदाश्चत्वारः षडङ्गानि पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्राण्येतावत्यः। श्रुतिप्रसिद्धा इति

सर्वतः प्रामाण्येनोक्तम्। चत्वारो वेदा इति ऋक्सामाथर्वयजूंषि। उपवेदा इत्यायुर्वेदगान्धर्ववेददण्डनीतिधनुर्वेदा यथाक्रममुक्तवेदानामित्यवगन्तव्यम्। तथा च शौनकोक्तौ चरणव्यूहे ऋग्वेदस्यायुर्वेदोपवेदो यजुर्वेदस्य धनुर्वेदोपवेदः सामवेदस्य गान्धर्ववेदोपवेदोऽथर्ववेदस्यार्थशास्त्राणि भवन्तीति। अस्त्रशास्त्राणि भवन्तीति चतुर्थचरणं दाक्षिणात्याः पठन्ति। श्रीमद्भागवते तृतीयस्कन्धे द्वादशाध्याये तु—

आयुर्वेदं धनुर्वेदं गान्धर्वं वेदमात्मनः।
स्थापत्यं चासृजद्वेदं क्रमात् पूर्वादिभिर्मुखैः ॥ इत्युक्तम्।

स्थापत्यं विश्वकर्मशास्त्रमिति स्वामी। तत्तु गृहवास्तुकुण्डादिकरणशास्त्रम्। एतेषां श्रुतिवेदभिन्नशास्त्रेभ्यः प्रामाण्यकीर्त्तनाय सर्वशास्त्राणामादौ निर्देशः कृतः शङ्कराचार्यैः। श्रीधरस्वामिना तु श्रीभगवद्गीताटीकायां स्मृतिशास्त्रापेक्षया दण्डनीतेर्दुर्बलत्वमुक्तम्। तथात्वे त्वायुर्वेदोक्तमहौषधानामभक्ष्यापेयानामग्राह्यत्वं स्यात्। शरलास्तु तादृशौषधभक्षणे प्रायश्चित्तमाहुः। तन्न। एतान्येव व्याधितस्य भिषक्क्रियायामप्रतिषिद्धानि, यानि चैवंविधानि तेष्वप्यदोष इति स्मृत्युक्तेः।

षडङ्गानीति शिक्षाकल्पव्याकरणनिरुक्तच्छन्दोज्योतींषि। पुराणं पञ्चलक्षणाक्रान्तं व्यासप्रणीतम्। न्यायः कर्ममीमांसा। गौतमेन तथा न्यायमिति वक्ष्यमाणवचनादान्वीक्षिक्यपि। मीमांसा ब्रह्ममीमांसा वेदान्त इति यावत्। धर्मशास्त्राणि मन्वादिप्रणीतानि। एतावत्योऽष्टादशविद्या इति दर्शनानि व्याचक्षते आचार्याः। यथा दर्शनानि बौद्धशैवब्राह्मसौरवैष्णवशाक्तानीति। सम्प्रति तु वेदान्तसांख्यमीमांसाविशेषतर्कशास्त्राणि दर्शनानि मन्यन्ते सुधिय इति। लीलयेति लीला इच्छाविशेषः। अन्यथा सृष्टिकर्त्तृत्वे निरीहस्य भगवतः कारणान्तरापेक्षा नास्त्येव। तत्तदवस्थापन्न इति ब्रह्मविष्णुरुद्रव्यासनारदादिशरीरीति। अत एव गन्धर्वतन्त्रे प्रथमपटले—

प्रथमं हि मया प्रोक्तं शैवं पाशुपतादिकम्।
मच्छक्त्यावेशितैर्विप्रैः सम्प्रोक्तानि ततः परम् ॥

कणादेन च सम्प्रोक्तं शास्त्रं वैशेषिकं महत्।
गौतमेन तथा न्यायं सांख्यन्तु कपिलेन च॥
धिषणेन तथा प्रोक्तं चार्वाकमतिगर्हितम्।
दैत्यानां नाशनार्थाय विष्णुना बुद्धरूपिणा॥
बौद्धशास्त्रमसत् प्रोक्तं नग्ननीलपटादिकम्।
अपास्य श्रुतिवाक्यानां दर्शयन् लोकगर्हितम्॥
कर्मस्वरूपत्याज्यत्वमत्र[1] वै प्रतिपाद्यते।
सर्वकर्मपरिभ्रष्टं कल्मषन्तु तदुच्यते॥
गौतमप्रोक्तशास्त्रार्थनिरताः सर्व एव हि।
शार्गालीं योनिमापन्नाः सन्दिग्धाः सर्वकर्मसु॥

अत एव महाभारते मोक्षधर्मे काश्यपेन्द्रसंवादे—

अहमासं पण्डितको हैतुको वेदनिन्दकः।
आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यामनुरक्तो निरर्थिकाम्॥

इति प्रस्तुत्य,

आक्रोष्टा चातिवक्ता च ब्रह्मयज्ञेषु वै द्विजान्।
यस्येयं फलनिष्पत्तिः श्रृगालत्वं मम द्विज॥

इति ब्राह्मणं प्रति श्रृगालवाक्यम्। ननु आन्वीक्षिकी दण्डनीतिस्त्रयी त्रिदिवसुन्दरीति कालीकुलसर्वस्वीयवचनेनाद्यासहस्रनामान्तर्गतत्वेनान्वीक्षिक्याः श्रीमद्दक्षिणकालिकास्वरूपाया अध्ययनरूपोपासनया यदि श्रृगालत्वं स्यात्तदा चतुर्वर्गफलं कुतो लब्धव्यमिति चेत्, सत्यमान्वीक्षिक्यध्यात्मविद्येति ब्रूमः। सा च दत्तात्रेयप्रणीता न गौतमोक्ता। तथा च भागवते प्रथमस्कन्धे—

---

[1] ०तादात्म्यमत्रेति पाठान्तरम्।

षष्ठमत्रेरपत्यत्वं वृतः प्राप्तोऽनुसूयया ।
आन्वीक्षिकीमलर्काय प्रह्लादादिभ्य ऊचिवान् ॥ इति ।

अत्रिणा वृतः सन् तस्यापत्यत्वं प्राप्तः। कथमित्याह अनुसूया मामेवापत्यं वृतवानिति दोषदृष्टिमकुर्वन्नित्यर्थः। शेषं सुगमम् । आन्वींक्षिकीमात्मविद्यामिति श्रीधरस्वामिना व्याख्यातम्। न गौतमोक्तविद्या सा तु तर्काह्वयत्वेन प्रसिद्धेति चेन्नैवम्, तथात्वे आन्वीक्षिकीं तर्कविद्यामिति मोक्षधर्मश्लोके तर्कविद्येति विशेषणमान्वीक्षिकी दण्डनीतिस्तर्कविद्यार्थशास्त्रयोरित्यमरसिंहोक्तञ्च न सङ्गच्छते। तस्मात्तयोर्द्वयोरेवान्वीक्षिकीति नामधेयम्। अथ तर्हि उक्तदोषस्तदवस्थ इति सत्यम्, गन्धर्वतन्त्राभिप्रायमनालोच्य दोषमाशङ्कसे, तथा हि निष्ठाया अतीतार्थाभिधायित्वाच्छार्गालीं योनिमापन्नाः प्राप्तशृगालयोनिकाः सर्व एव गौतमप्रोक्तशास्त्रार्थनिरताः केवलतर्कशास्त्रनिपुणाः सन्तः सर्वकर्मसु सन्दिग्धा भवन्तीति वचनस्य निर्गलितार्थः। शास्त्रान्तरव्यावृत्तिस्तु निपातेन व्यज्यते। अत एव—

आम्नायार्थाविवादेन न्यायचिन्तां करोति यः ।
तेन निःश्रेयसं प्राप्यं शार्गाली योनिरन्यथा ॥ इति पठन्ति ।

मोक्षधर्मश्लोकार्थस्तु—तर्कविद्यामान्वीक्षिकीमनुरक्तोऽहं द्विजानाक्रोष्टातिवक्ता च यस्य ब्राह्मणं प्रत्याक्रोशस्यातिवादस्य च फलनिष्पत्तिर्मम शृगालत्वमिति। युक्तञ्चैतद्वाचिकपापस्य मनुना तथा त्वस्य प्रतिपादितत्वात्। तथा च मनुः —

शरीरजैः कर्मदोषैर्याति स्थावरतां नरः ।
वाचिकैः पक्षिजातित्वं मानसैरन्त्यजातिताम् ॥ इति ।

मानसपापन्तु न गृहस्थानामित्यग्रे वक्ष्यते कलीतरपरं वा । तथा च भागवते प्रथमस्कन्धे—

नानुद्वेष्टि कलिं सम्राट् सारङ्ग इव सारभुक् ।
कुशलान्याशु सिध्यन्ति नेतराणि कृतानि यत् ॥

सारङ्गो भ्रमर इव सारग्राही सम्राट् राजा कलिं नानुद्वेष्टीत्यन्वयः। कुशलानि पुण्यानि आशु सङ्कल्पेन सिद्ध्यन्ति फलन्ति। इतराणि पापानि नाशु सिध्यन्ति यतस्तानि कृतान्येव सिद्ध्यन्ति, न तु सङ्कल्पमात्राणीत्यर्थः। सङ्कल्पः कर्म मानसमित्यमरः। यदि तु तर्कविद्यापाठेन शृगालत्वमुच्यते तदा तु मोक्षधर्मस्याक्रोष्टेत्यादिश्लोकस्य वैयर्थ्यं स्यादिति सुधीभिर्विचार्यमिति। गान्धर्वे—

द्विजन्मना जैमिनिना सर्ववेदमपार्थतः।
निरीश्वरेण वादेन कृतं शास्त्रं महत्तरम्॥

सविमत्येति सविमतिर्विमर्षरूपा। भगवत्येति भगवती सच्चिदानन्दरूपलक्षणा। स्वात्माविभिन्नयेति। "स वै नैव रेमे तस्मादेकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत। सहैतावाननवास यथा स्त्रीपुंसौ सम्परिष्वक्तौ स तावानेवात्मानं द्वेधार्पयेत्। पतिश्च पत्नी चाभवताम्। तस्मादिदमर्द्धं गच्छत इति तस्मात्तु याज्ञवल्क्यस्तस्मादयमाकाशस्त्रिधापूर्यत एव तां समभवत्ततो मनुष्या अजायन्त सौहे यमीक्षाञ्चक्रे" इति श्रुतिः। एतदुक्तं स्वच्छन्दभैरवे—

गुरुशिष्यपदे स्थित्वा स्वयं देवो महेश्वरः।
पूर्वोत्तरपदैर्वाक्यैस्तन्त्रान् समवतारयत्॥

परापञ्चाशिकायामपि—

परमेशः प्रकाशात्मा प्रकाशस्य महेशितुः।
विमर्षैकस्वभावत्वं न क्वचिद्व्यवधीयते॥

पञ्चभिर्मुखैरिति ईशानतत्पुरुषवामदेवाघोरसद्योजातस्वरूपैः।

पञ्चाम्नायानिति पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरनिरुत्तरान् सर्वेषां देवानां तत्तत्प्रकरणस्वरूपान्। तदुक्तं भैरवतन्त्रे—

पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरञ्च निरुत्तरम्॥ इति।

अन्यत्रापि—

पूर्वाम्नायः पूर्वमुखः पश्चिमः पश्चिमामुखः ।
दक्षिणो दक्षिणस्तद्वदुत्तरश्चोत्तरः परः ॥

निरुत्तरं तथा चोर्ध्वं सिद्धान्तागमरूपिणम् ।
ऊर्ध्वाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्य तपसः फलम् ॥ इति ।

अन्यत्र—

पूर्वाम्नायः शब्दरूपो दक्षिणः कर्णरूपकः ।
पश्चिमः प्रश्नरूपः स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥

ऊर्ध्वाम्नायस्तत्त्वबोधः केवलानुभवात्मकः ॥

कुलार्णवतन्त्रेऽपि—

मम पञ्चमुखेभ्यश्च पञ्चाम्नायाः समुद्गताः ॥ इत्यादि ॥

परमार्थस्वरूपानिति सर्वेषां शैवाद्याम्नायानां सारभूतान् । निर्वाणतन्त्रे षष्ठपटलेऽपि—

विभाव्य मुखपद्मं हि शिवस्य वरवर्णिनि ! ।
सद्योजातं वामदेवमघोरञ्च ततः परम् ॥
तत्पुरुषं तथेशानं पञ्चवक्त्रं प्रकीर्तितम् ।
सद्योजातञ्च वै शुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥
पीतवर्णं तथा सौम्यं वामदेवं मनोहरम् ।
कृष्णवर्णमघोरञ्च समं भीमविवर्द्धनम् ॥
रक्तं तत्पुरुषं देवि ! दिव्यमूर्त्तिमनोहरम् ।
श्यामलञ्च तथेशानं सर्वदेवशिवात्मकम् ॥

चिन्तयेत् पश्चिमे चाद्यं द्वितीयञ्च तथोत्तरे ।
अघोरं दक्षिणे देवं पूर्वे तत्पुरुषं तथा ॥
ईशानं मध्यतो ज्ञेयं चिन्तयेद्भक्तितत्परः ॥

समयाचारतन्त्रे द्वितीयपटले तु षडाम्नाया उक्ताः, यथा—

पूर्वाम्नायो यदा मन्त्रस्तदा प्राचीदिशि स्थितः ।
सदाशिवोऽहं भगवानाचारः परिकीर्तितः ॥

एवं वै दक्षिणाम्नायो दक्षिणस्यां दिशि स्थितः ।
एवमेवोत्तराम्नाय उत्तरस्यां दिशि स्थितः ॥

मुखमूर्ध्वकृतं देवि ! यत् प्रोक्तं तव सन्निधौ ।
ऊर्ध्वाम्नायश्च कथितो देवानामपि दुर्लभः ॥
यदाचारो मुखे देवि ! यत् प्रोक्तं गिरिजे ! प्रिये ।
अध आम्नाय इत्युक्तः सत्यं सत्यं सुमध्यमे ! ॥
षडाम्नायाश्च कथिताश्चोत्पत्तिक्रमनामतः ।
यस्मिन् यस्मिंश्च ये देवाः कथिताश्च वरानने ! ॥
तान् देवांश्च प्रवक्ष्यामि साधकानां हिताय वै ।
श्रीविद्या भेदसहिता तारा च त्रिपुरा तथा ॥
भुवनेशी चान्नपूर्णा पूर्वाम्नाये प्रकीर्तिता ।
बगलामुखी वशिनी त्वरिता धनदा तथा ॥
महिषघ्नी महालक्ष्मीर्दक्षिणाम्नायकीर्तिताः ।

वशिनी बालभैरवीत्यर्थः ।

महासरस्वती विद्या तथा वाग्वादिनी परा ॥

प्रत्यङ्गिरा भवानी च पश्चिमाम्नायकीर्तिताः ।
कालिका भेदसहिता तारा भेदैश्च संयुता ॥
मातङ्गी भैरवी च्छिन्ना तथा धूमावती परा ।
उत्तराम्नायकथिताः कलौ शीघ्रफलप्रदाः ॥
समस्तभेदसहिताः कालिकायाः प्रकीर्तिताः ।
द्वाविंशत्यक्षरी तासां दक्षिणाम्नायकीर्तिता ॥
तत्परा परमा विद्या न विद्यान्तरगोपिता ।
पराप्रासादमन्त्रश्च ऊर्ध्वाम्नाये प्रकीर्तितः ॥
वागीश्वरादयो देवा अध आम्नायकीर्तिताः ।
ऊर्ध्वाम्नाया अधश्चैव केवलं मोक्षदो भवेत् ॥
धर्मार्थकाममोक्षार्थे आम्नायान्ये प्रकीर्तिताः ।
यथोक्तविधिना भद्रे ! कृत्वा फलमवाप्नुयात् ॥
पूर्वाम्नायादि सर्वासां विधानं शृणु सुन्दरि ! ।
कृत्वा येनाशु लभते फलं यदुत्तमोत्तमम् ॥
षट्कर्मफलदा नृणां षडाम्नायाः प्रकीर्तिताः ।
उत्तराम्नायो देवेशि ! तेषामाशु फलप्रदः ॥

अत एव पादुकापञ्चकस्तोत्रे षडाम्नायफलोपेतमित्युक्तम् । अत्राम्नायादीनां नानातन्त्रैर्वर्णविरोधः पञ्च-षडित्याम्नायविरोधश्चाम्नायादिभेदेन समाधानीय इति पूर्वमुक्तं कल्पभेदेन वा । तत्राम्नायभेदेनाचारभेद उक्तस्तु निरुत्तरतन्त्रे प्रथमपटले—

पूर्वाम्नायोदितं कर्म पाशवं कथितं प्रिये ! ।
यदुक्तं दक्षिणाम्नाये तदेव पाशवं स्मृतम् ॥

पश्चिमाम्नायजं कर्म पशुवीरसमाश्रितम् ।
उत्तराम्नायजं कर्म दिव्यवीराश्रितं प्रिये ! ॥
दिव्योऽपि वीरभावेन साधयेत् पितृकानने ।
वीरासनं विना दिव्यः पूजयेत् पितृकानने ॥
ऊर्ध्वाम्नायोदितं कर्म दिव्यभावाश्रितं प्रिये ! ॥

एतेन तन्त्रादीनामेवाम्नायत्वमायातम्। तुल्यप्रमाणत्वज्ञापनाय तु श्रुतिवेदाम्नायानामेकपर्यायता अमरसिंहेन स्वीकृता । अत एव मेरुतन्त्रे प्रथमप्रकाशे—

न वेदः प्रणवं त्यक्त्वा मन्त्रो वेदसमुत्थितः ।
तस्माद्वेदपरो मन्त्रो वेदाङ्गश्चागमः स्मृतः ॥ इति ।

तन्त्राणां वेदाङ्गत्वमुक्तम्, वेदे परो वेदपर उत्तम इत्यर्थः । वेदा मन्त्रा एवाङ्गानि यस्य स तथा । निरुत्तरतन्त्रेऽपि—

आगमः पञ्चमो वेदः कौलस्तु पञ्चमाश्रमः ॥ इति ।

एवञ्च प्रागुक्ततापनीव्याख्याने शङ्कराचार्यैरेतावत्य इति विशेषणदानेन तापन्युक्ताष्टादशेति च दर्शनानां पृथङ्निर्देशेनाप्यन्येषां न विद्यात्वं किन्तु सामान्येन शास्त्रत्वमेव । तानि तु कामसूदनटमुद्राशिल्पाश्वगजरत्नश्येनपरीक्षास्त्रनिर्माणस्थापत्यकेरलिस्वरशकुनराजनीतिकाव्यालङ्कारप्रभृतीनि । अत एव विद्याः शास्त्राणि शिल्पानि नृत्यगीतादिकञ्च यदि सरस्वतीस्तवे विद्याशास्त्रयोः पृथगुपादानम्, तर्हि शिल्पादीनामपि शास्त्रत्वात् कथं तत्र पृथङ्निर्देश इति चेत्,नैवम् , शिल्पादिशब्देन शिल्पादिक्रिया तन्त्राभिमता अतो न दोषः । तेषां शास्त्रत्वे प्रमाणन्तु— '**कामशास्त्रमजानन्तो रमन्ते पशवो यथे**'त्यादिवचनम् । अष्टादशविद्यान्तः पातिपुराणविद्यामध्ये प्रचरद्रूपत्वात् सटीकतया निःसन्दिग्धार्थत्वाच्च भागवतमात्रस्य लक्षणमुच्यते । नारदपञ्चरात्रे द्वितीयरात्रे सप्तमाध्याये—

ग्रन्थाष्टादशसाहस्त्रयं द्वादशस्कन्धसम्मितम् ।
शुकप्रोक्तं भागवतं श्रुत्वा निर्वाणतां व्रजेत् ॥
पुरा भगवता प्रोक्तं कृष्णेन ब्रह्मणे शुके ।
पुराणसारं शुद्धं तत् तेन भागवतं विदुः ॥

शारदायां द्वितीयपटले—

मातृकावर्णभेदेभ्यः सर्वे मन्त्राः प्रजज्ञिरे ।
मन्त्रविद्याविभागेन द्विविधा मन्त्रजातयः ॥
मन्त्राः पुंदेवता ज्ञेया विद्याः स्त्रीदेवताः स्मृताः ॥

प्रयोगसारेऽपि—

द्विधा प्रोक्ताश्च ते मन्त्राः सौम्यसौरविभागतः ।
सौराः पुंदेवता मन्त्रास्ते च मन्त्राः प्रकीर्तिताः ॥
सौम्याः स्त्रीदेवतास्तद्वद्विद्यास्ते विश्रुता इति ॥

प्रयोगविशेषसिद्ध्यर्थं मन्त्राणां त्रैविध्यमाह शारदायाम्—

पुंस्त्रीनपुंसकात्मानो मन्त्राः सर्वे समीरिताः ।
पुंमन्त्रा हुंफडन्ताः स्युर्द्विठान्ताश्च स्त्रियो मताः ॥
नपुंसका नमोऽन्ताः स्युरित्युक्ता मनवस्त्रिधा ॥

ननु निष्कलचैतन्यात्मकानन्दवाच्यस्य मन्त्रस्य कथं पुंस्त्र्यादिकल्पनमिति चेत् ,सत्यम् ,वस्तुतो नास्त्येव उपासकानामर्थे कल्पनामात्रम्, यदाहुः—

चिन्मयस्य द्वितीयस्य निष्कलस्याशरीरिणः ।
उपासकानां कार्यार्थं ब्रह्मणो रूपकल्पना ॥

हुं फडिति सम्प्रदायाद्व्यस्तसमस्तास्तदन्ता इति । द्विठान्ता इति स्वाहान्ता इत्यर्थाः । ठशब्देन लिपिसाम्यादर्थाद्बिन्दुरुच्यते । ठः शून्ये च

बृहद्धलाविति कोषात्। शून्यरूपमेव तस्य द्वित्वं तेन विसर्गः स च शक्तिरूप इति द्विठशब्देनाग्निशक्तिः स्वाहोक्ता।

प्रयोगसारे तु वषट्स्वाहान्तगाः स्त्रियः।
नपुंसका हुंनमोऽन्ता इति मन्त्रास्त्रिधा स्मृताः॥
तारेणाप्यनुमीयन्ते मन्त्राः स्वाद्यन्तमध्यतः।
प्रत्यासन्नात्मभावेन यथा पुंस्त्रीनपुंसकाः॥
बिन्दुसर्गेन्दुखण्डान्तास्तद्वदेव प्रकीर्तिताः॥

शारदायाम्—

शस्तास्ते त्रिविधा मन्त्रा वश्यशान्त्याभिचारके॥

नारायणीये—

शेषाः पुमांसः शस्तास्ते वश्योच्चाटविशेषतः।
क्षुद्रक्रियाद्युपध्वंसे स्त्रियोऽन्यत्र नपुंसकाः॥

शारदायाम्—

अग्नीषोमात्मका मन्त्रा विज्ञेयाः क्रूरसौम्ययोः॥

पूर्वं मातृकायाः कुण्डल्या आविर्भावस्योक्तत्वात्तस्य अग्नीषोमात्मकत्वाद् मन्त्राणामपि तथेति हृदयम्। तत्रैव—

कर्मणोर्वह्नितारान्त्यवियत्प्रायाः समीरिताः॥

क्रूरसौम्ययोः कर्मणोरित्यन्वयः। वह्नी रेफः। तार ॐकारः। अन्तः क्षकारः। वियद् हकारः। प्रायःशब्दो बाहुल्यवाची।

आग्नेया मनवः सौम्या भूयिष्ठेन्द्वमृताक्षराः।

आग्नेया इति पूर्वेण सम्बध्यते। इन्दुः सकारः। तत्त्वन्यासे इन्दुमण्डलस्य सकारादित्वेन न्यस्तत्वात्। अमृतं वकारः। अत्रैकस्य बाहुल्ये तत्त्वम्। उक्तञ्चेशानसंहितायाम्—

ताराकाशाद्यन्तवाद्यन्तवर्णा
आग्नेयाः स्युः सौम्यवर्णास्ततोऽन्ये ।
आग्नेयोऽपि स्यात्तु सौम्यो नमोऽन्तः
सौम्योऽपि स्यादग्निमन्त्रः फडन्तः ॥ इति ।

स्यादाग्नेयः क्रूरकर्मप्रसिद्धः । सौम्यः सौम्यकर्म कुर्याद् यथावदिति । नारायणीयेऽपि—

तारोऽन्त्याग्निवियत्प्रायो मन्त्र आग्नेय इष्यते ।
शिष्टः सौम्यप्रशस्तौ तौ कर्मणोः क्रूरसौम्ययोः॥ इति ।

शारदायाम्—

आग्नेयाः सम्प्रबुध्यन्ते प्राणे चरति दक्षिणे ।
भागे नाभिस्थिते प्राणे सौम्या बोधं प्रयान्ति च ॥
नाडीद्वयं गते प्राणे सर्वे बोधं प्रयान्ति च ।
प्रयच्छन्ति शुभं सर्वे प्रबुद्धा मन्त्रिणां सदा ॥

सुप्तकाले प्रयोगो न कार्यः । उक्तञ्च नारायणीये—

सुप्तः प्रबुद्धमात्रो वा मन्त्रः सिद्धिं न यच्छति ।
स्वापकाले वामवहो जागरे दक्षिणावहः ॥
आग्नेयस्य मनःसौम्यमन्त्रस्यैतद्विपर्ययः ।

स्वापकाले दक्षिणश्वासो जागरणे वामनिःश्वास इति वैपरीत्यम्।

प्रबोधकालं जानीयादुभयोरन्तयोर्वहम् ॥ इति ।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां प्रथमे सर्गकाण्डे आम्नायभेदरूपकेशरकथनं नाम नवमः परिच्छेदः ।।

●

।। अथ दशमः परिच्छेदः ।।

यद्यपि छिन्नादिदुष्टमन्त्राणां लक्षणं तन्त्रसारकारेणैव धृतं तथापि तेषां व्याख्यानार्थं नानाशोधनदर्शनार्थञ्चात्र लिख्यते । शारदायाम्—

छिन्नादिदुष्टमन्त्रास्ते पालयन्ति न साधकम् ।
छिन्नो रुद्धः शक्तिहीनः पराङ्मुख इतीरितः ।।
वधिरो नेत्रहीनश्च कीलितः स्तम्भितस्तथा ।
दग्धः स्त्रस्तश्च भीतश्च मलिनश्च तिरस्कृतः ।।
भेदितश्च सुषुप्तश्च मदोन्मत्तश्च मूर्च्छितः ।
हृतवीर्यश्च हीनश्च प्रध्वस्तो बालकः पुनः ।।
कुमारश्च युवा प्रौढो वृद्धो निस्त्रिंशकस्तथा ।
निर्वीर्यः सिद्धिहीनश्च मन्दः कूटस्तथा पुनः ।।
निरंशः सत्त्वहीनश्च केकरो बीजहीनकः ।
धूमितालिङ्गितौ स्यातां मोहितश्च क्षुधार्त्तकः ।।
अतिदृप्तोऽङ्गहीनः स्यादतिक्रुद्धः समीरितः ।
अतिक्रूरश्च सव्रीडः शान्तमानस एव च ।।
स्थानभ्रष्टश्च विकरः सातिवृद्धः प्रकीर्तितः ।
निःस्नेहः पीडितश्चापि वक्ष्याम्येषाञ्च लक्षणम् ।।

तथा पुनरित्यनेन कूट एव निरंशक इत्याह ।

अतिवृद्ध इति निःस्नेहविशेषणम् । तेन निःस्नेह इत्यनन्तरमतिवृद्ध इत्युक्तमिति राघवभट्टः।

मनोर्यस्यादिमध्यान्तेष्वानलं बीजमुच्यते ।
संयुक्तं वा वियुक्तं वा स्वराक्रान्तं त्रिधा पुनः ॥
चतुर्धा पञ्चधा वाथ स मन्त्रश्छिन्नसंज्ञकः ॥

आदिमध्यावसानेष्विति समुच्चयः । संयुक्तं वा अक्षरान्तरयुक्तं वियुक्तं वा केवलं वा इत्येकैकं द्विः सम्बध्यते । विशिष्टं मलिनं वा विशिष्टं बीजं वा यस्य स छिन्नसंज्ञक इति । बीजं शक्तिबीजं स्वराक्रान्तं दीर्घस्वराक्रान्तम् आ ई ऊ ऐ ओ एतत् स्वरयुक्तम् इति सम्प्रदायविदः । बीजशब्देन मायाबीजं कथमिति चेदुक्तं शैवे—

मायाबीजस्य नामानि मानिनी शिववल्लवी ।
वातावर्त्तिः कला वाणी बीजं शक्तिश्च कुण्डली ॥ इति ।

आदिमध्यावसानेषु भूबीजद्वन्द्वलाञ्छितम् ।
रुद्धमन्त्रः स विज्ञेयो भुक्तिमुक्तिविवर्जितः ॥

भूबीजं लः। द्वन्द्वेति प्रत्येकं सम्बध्यते । पिङ्गलामते—

आदौ द्विधा द्विधा मध्ये पुनश्चान्ते द्विधा भवेत् ।
इन्द्रबीजमसौ मन्त्रो रुद्ध इत्यभिधीयते ॥

मायात्रितत्त्वश्रीबीजवारहीनस्तु यो मनुः ।
शक्तिहीनः स कथितो यस्य मध्ये न विद्यते ॥

माया भुवनेशीबीजम् । त्रितत्त्वं हुङ्कारः प्रणवो वा । वारः फ्रेङ्कारः । श्रीबीजं लक्ष्मीबीजम् । एषां न समुच्चयः । तदुक्तम्—

मायाबीजं न यत्रास्ति त्रितत्त्वं वारमेव वा ।
श्रीगृहं वापि मन्त्रोऽसौ शक्तिहीनः प्रकीर्तितः ॥

पिङ्गलामतेऽपि—

मायाबीजं त्रितत्त्वं वा श्रीगृहं यत्र नास्ति चेत् ।
शक्तिहीन इति ख्यातः सामर्थ्यं हन्ति मन्त्रिणः ॥ इति ।

कामबीजं मुखे माया शिरस्यङ्कुशमेव वा ।
असौ पराङ्मुखः प्रोक्तो हकारो बिन्दुलाञ्छितः ॥

यस्य मध्ये इति पूर्वपद्यचरणेनान्वयः । मुखे आदौ । शिरसि अन्ते । अङ्कुशं क्रोङ्कारः । वाशब्दः समुच्चये । यदुक्तं पिङ्गलामते—

कामबीजं न यन्मध्ये मायादावन्तिमोऽङ्कुशः ।
पराङ्मुख इति प्रोक्तो मनुः सिद्ध्यै पराङ्मुखः ॥ इति ।

मन्त्रमुक्तावल्यामपि—

यस्य कामकलाबीजं मध्यस्थाने न विद्यते ।
आदौ मायाङ्कुशश्चान्ते ज्ञेयश्चासौ पराङ्मुखः ॥
आद्यन्तमध्येष्विन्दुर्वा न भवेद्वधिरः स्मृतः ॥ इति ।

हकारो बिन्दुलाञ्छित इति पूर्वश्लोकचरणेनान्वयः । बिन्दुलाञ्छित इन्दुरित्यनेनापि सम्बध्यते । आद्यन्तमध्येष्विति न समुच्चयः । यदुक्तम्—

शून्यं बिन्दुसमायुक्तमाद्यन्ते वाथ मध्यतः ।
न भवेज्जीवबीजं वा यस्यासौ वधिरः स्मृतः ॥ इति ।

केचिद्बिन्दुशब्देन ठकाराख्यमाचक्षते । जीवबीजेत्यनेन एतदपि परास्तम् ।

पञ्चवर्णो मनुर्यः स्याद्रेफार्केन्दुविवर्जितः।
नेत्रहीनः स विज्ञेयो दुःखशोकामयप्रदः ॥

अर्को हकारः। वैष्णवकृततत्त्वन्यासे—अर्कमण्डलतत्त्वस्य हकारादित्वेन न्यस्तत्वाद् हकारस्य पुंरूपत्वाद्वा अर्कत्वम् । इन्दुः सकारः।

दुःखशोकामयप्रद इति क्रमेण फलम्। यतोऽग्निसूर्यचन्द्राणां नेत्रत्रयात्मकत्वादेकद्विहीनतः कारणतापि ज्ञेया। तदुक्तं पिङ्गलामते—

पञ्चाक्षरस्तु यो मन्त्रो वह्निचन्द्रार्कवर्जितः।
नेत्रहीन इति ज्ञेयो दुःखशोकभयावहः॥
आदिमध्यावसानेषु हंसप्रासादवाग्भवौ।
विद्येते स तु मन्त्रः स्यात् स्तम्भितः सिद्धिरोधकः॥ इति॥

हंसस्वरूपं प्रासादो ह्रींबीजम्। वाग्भव ऐंबीजम्।

वह्निवायुसमायुक्तो यस्य मन्त्रस्य मूर्द्धनि।
सप्तधा दृश्यते तं तु दग्धं मन्येत मन्त्रवित्॥

वह्नी रेफः, वायुर्यकारस्तेन समवेतः, अत ऊर्ध्वं वा मूर्द्धनि आदौ। तदुक्तं पिङ्गलामते—

आदिस्थैः सप्तभिर्बीजैर्मारुतैः पावकाक्षरम्।
दीपितं यत्र तं मन्त्रमार्या दग्धं प्रचक्षते॥
अस्त्रं द्वाभ्यां त्रिभिः षड्भिरष्टाभिर्दृश्यतेऽक्षरैः।
त्रस्तः सोऽभिहितो यस्य मुखेन प्रणवः स्मृतः॥

द्वाभ्यां त्रिभिः षड्भिरष्टाभिर्वा अक्षरैर्वा यस्य अस्त्रं फट्कारो दृश्यते। पिङ्गलामते भीतनाम्ना अयमुक्तः—

आदिमध्यावसानेषु यदि मन्त्रोऽसंयुतः।
भीत इत्युच्यते मन्त्रः फलहीनो विशारदैः॥
शिवो वा शक्तिरथ वा भीताख्यः स प्रकीर्तितः॥

यस्य मुखेनेत्यादिगतश्लोकचरणेनान्वयः। यस्य मुखे आदौ शिवो हङ्कारः शक्तिः सकारो नास्ति। अयन्तु मन्त्रान्तरेणोक्तः। पिङ्गलामते—

शिवशक्तिस्तथोङ्कारो यस्यादौ नास्ति तं मनुम् ।
वदन्ति मातृकाहीनं हीनशक्तिप्रदायकम् ॥
आदिमध्यावसानेषु भवेन्मार्णचतुष्टयम् ।
यस्य मन्त्रः स मलिनो मन्त्रवित्तु विवर्जयेत् ॥

आदीत्यादेः समुच्चयः । मार्णचतुष्टयमित्यत्रापि समुच्चयः । तेन स्थानत्रये मिलित्वा मार्णचतुष्टयमपेक्षितम् । तदुक्तं पिङ्गलामते—

आदिमध्यान्तदेशेषु चतुर्द्धा यत्र दृश्यते ।
मकारो मलिनं विद्यात्तं मन्त्रं मन्त्रवित् सदा ॥
यस्य मध्ये दकारो वा क्रोधो वा मूर्द्धनि द्विधा ।
अस्त्रं तिष्ठति मन्त्रः स तिरस्कृत उदाहृतः ॥

क्रोधो हूंबीजम् । मध्ये दकारक्रोधयोर्विकल्प इति । मूर्द्धनि अन्ते । अस्त्रं द्विधास्त्रमिति सम्बन्धः । तदुक्तम्—

दकारः क्रोधबीजं वा यस्य मध्ये व्यवस्थितम् ।
फड्द्वयञ्च स्थिते प्राप्ते यन्मनोः स तिरस्कृतः ॥
ॐद्वयं मुखे शीर्षे वषडस्त्रञ्च मध्यतः ।
यस्यासौ भेदितो मन्त्रस्त्याज्यः सिद्धिषु सूरिभिः ॥ इति ।

शीर्षे अन्ते । वषट् अस्त्रं फट् । मन्त्रमुक्तावल्याम्—

अस्त्रवर्णद्वयं मध्ये वषडन्ते तथैव च ।
यस्य मन्त्रस्य भिन्नोऽसौ विज्ञेयः सिद्धिवर्जितः ॥ इति ।

पिङ्गलामतेऽपि—

अस्त्रवर्णद्वयं मध्ये वषडन्ते तथोदिताः ।
अधमः स्युरसौ मन्त्रो भेदितः परिकीर्तितः ॥
त्रिवर्णो हंसहीनो यः सुषुप्तः स उदाहृतः ॥

त्रिवर्ण इति त्रिवर्णत्वं हंसहीनत्वमेकस्यैवोक्तम् । पिङ्गलामते—

वर्णत्रयं भवेद् यत्र हंसहीनं स शम्भुना ।
सुषुप्त इति सिद्धान्तः प्रोक्तः सिद्धिफलापहः ॥ इति ।

मन्त्रमुक्तावल्यामपि—

वर्णत्रयात्मको मन्त्रो यस्तु हंसविवर्जितः ।
प्रसुप्तः स तु विज्ञेयः सर्वसिद्धिफलापहः ॥

शारदायाम्—

मन्त्रो वाप्यथवा विद्या सप्ताधिकदशाक्षरः ।
फट्कारपञ्चकादिर्यो मदोन्मत्त उदीरितः ॥
सप्ताधिकान्यष्टौ दश चाक्षराणि यत्र सः ॥

फट्काराणां पञ्चकमादौ यस्य सः । तदुक्तं राघवभट्टधृतेन—

विद्या वा यदि वा मन्त्रो यद्यष्टादशवर्णकः ।
पञ्चफट्कारपूर्वः स्यान्मदोन्मत्तः स उच्यते ॥

पिङ्गलामतेऽपि—

विद्या वा मन्त्रराजो वा यः स्यात्सप्तदशाधिकः ।
फट्काराः पञ्च पूर्वञ्चेदुन्मत्तः स प्रकीर्तितः ॥

शारदायाम्—

तद्वदस्त्रं स्थितं मध्ये यस्य मन्त्रः स मूर्च्छितः ।

यस्य मन्त्रस्य मध्ये तदस्त्रं स्थितं पञ्च वा फट्कारबीजानि स्थितानि स मूर्च्छित इत्यर्थः ।

विरामस्थानगं यस्य हृतवीर्यः स उच्यते ॥

विरामस्थानगमन्ते अस्त्रं यस्येत्यर्थः। पिङ्गलामते तु—

अस्त्रमन्ते भवेद्यस्य मध्ये प्रान्ते च शम्भुना।
हृतवीर्य इति ख्यातः स मन्त्रो नैव सिद्धिदः॥ इति।

शारदायाम्—

आदौ मध्ये तथा चान्ते चतुरस्त्रयुतो मनुः।
ज्ञातव्यो हीन इत्येष यः स्यादष्टादशाक्षरः॥

आदाविति समुच्चयः। स्थानत्रये मिलित्वा अस्त्रचतुष्टयम्। तन्त्रान्तरे तु भीतनाम्नाऽयमुक्तः। यथा—

आदावन्ते तथा मध्ये चतुरस्त्रेण संयुतम्।
अष्टादशाक्षरं मन्त्रं भीतं तं भैरवोऽब्रवीत्॥

अन्यत्र भीमनाम्नाऽयमुक्तः। यथा—

आदौ मध्ये तथा चान्ते चतुरस्त्रयुतो मनुः।
ज्ञातव्यो भीम इत्येष यः स्यादष्टादशाक्षरः॥

शारदायाम्—

एकोनविंशत्यर्णो वा यो मन्त्रस्तारसंयुतः।
हृल्लेखाङ्कुशबीजाढ्यस्तं प्रध्वस्तं प्रचक्षते॥

तारः प्रणवः। हृल्लेखा ह्रीमिति। अङ्कुशः क्रोमिति। एकोनविंशतिवर्णोऽष्टादशाक्षरो वा। तथा च राघवभट्टधृतवचनम्—

.... स स्यादष्टादशाक्षरः।
विंशत्येकोनवर्णश्च मायौङ्कारानङ्कुशान्वितः।
प्रध्वस्त इत्यसौ मन्त्रः शम्भुदेवेन कीर्तितः॥ इति।

सप्तवर्णो ध्रुवयुतो मनुर्निस्त्रिंश ईरितः ।

ध्रुवः प्रणवः । अन्यत् सुगमम् ।

सप्तवर्णो मनुर्बालः कुमारोऽष्टाक्षरः स्मृतः ॥
षोडशार्णो युवा प्रौढश्चत्वारिंशल्लिपिर्मनुः ॥

लिपिरक्षरम् । राघवभट्टधृतमपि—

सप्ताक्षरो भवेद्बालः कुमारश्चाष्टवर्णकः ।
चत्वारिंशाक्षरः प्रौढस्तरुणः षोडशाक्षरः ॥ इति ।
त्रिंशवर्णश्चतुःषष्टिवर्णो मन्त्रः शताक्षरः ।
चतुःशताक्षरश्चापि वृद्ध इत्यभिधीयते ॥
नवाक्षरो ध्रुवयुतो मनुर्निस्त्रिंश ईरितः ॥

नवाक्षरत्वं ध्रुवयुक्तत्वञ्चैकस्यैव ।

पिङ्गलामते—

नवाक्षरस्तु निस्त्रिंशो ध्रुवयुक्तश्च मृत्युदः ॥ इति ।

शारदायाम्—

यस्यावसाने हृदयं शिरोमन्त्रो च मध्यतः ।
शिखा वर्म च न स्यातां वौषट् फट्कार एव वा ।
शिवशक्त्यार्णहीनो वा स निर्वीर्य इति स्मृतः ॥

हृदयं नमः । शिरः स्वाहा । शिखा वषट् । वर्म हुम् । शिवो हकारः । शक्तिः सकारः । राघवभट्टधृतम्—

अन्ते तु हृच्छिरोबीजो मध्ये वर्म शिखा तथा ।
शिवशक्त्यात्मकौ वर्णौ न स्तो यस्य स मन्त्रराट् ॥
निर्वीर्य इति सम्प्रोक्तः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥

तन्त्रान्तरे तु—

निर्वीर्यस्तु समाख्यात आदावोङ्कारवर्जितः ॥ इति ।
एषु स्थानेषु फट्कारः षोढा यस्मिन् प्रदृश्यते ।
स मन्त्रः सिद्धिहीनः स्यान्मन्दः पङ्क्त्यक्षरो मनुः ॥

आदिमध्यावसानेषु एषां समुच्चयः । षोढेति स्थानत्रये मिलित्वेत्यर्थः । मन्द इति पङ्क्त्यक्षरो दशाक्षरः । पङ्क्तिच्छन्दसो दशाक्षरत्वाद् उक्तदशाक्षरो भवेन्मन्त्र इति ।

कूट एकाक्षरो मन्त्रः स एवोक्तो निरंशकः ।
द्विवर्णः सत्त्वहीनः स्यात् चतुर्वर्णस्तु केकरः ॥
षडक्षरो बीजहीनस्त्वर्द्धसप्ताक्षरो मनुः ॥

अत्रार्द्धसप्ताक्षरत्वम् अर्द्धद्वादशवर्णत्वञ्च वक्ष्यमाणम् । अन्ते स्वरस्य न सत्त्वाज्ज्ञेयम् ।

सार्द्धद्वादशवर्णो वा धूमितः स तु निन्दितः ।
सार्द्धबीजत्रयं तद्वदेकविंशतिवर्णकः ॥

सार्द्धबीजत्रयमपि पूर्ववत् तद्वद्धूमित इत्यर्थः । तदुक्तं पिङ्गलामते—

अर्द्धसप्ताक्षरो मन्त्रः सार्द्धद्वादशवर्णकः ।
धूमितः स समाख्यातः सार्द्धवर्णत्रयोऽथवा ॥
विंशत्यर्णस्त्रिंशदर्णो वा यः स्यादालिङ्गितस्तु सः ।
द्वाविंशत्यक्षरो मन्त्रो मोहितः परिकीर्तितः ॥
द्वात्रिंशदर्णो मन्त्रो यः सप्तविंशतिवर्णकः ।
क्षुधार्त्तः स तु विज्ञेयश्चतुर्विंशतिवर्णकः ॥
एकादशाक्षरो वापि पञ्चविंशतिसंख्यकः ।
त्रयोविंशतिवर्णो वा मन्त्रो दृप्त उदाहृतः ॥ इति ।

उद्देशावसरेऽतिदृप्तस्योक्तत्वाल्लक्षणावसरे दृप्तलक्षणं कथं क्रियत इति नोद्देश्यं सत्यपि उत्सर्गे भेदात्। तदुक्तं राघवभट्टधृतमन्त्रमुक्तावल्याम्—

धात्वर्थं बाधते कश्चित् कश्चित्तमनुवर्त्तते।
तमेव विशिनष्ट्यन्योऽनर्थकोऽन्यः प्रयुज्यते॥
षड्विंशत्यक्षरो मन्त्रः षड्विंशत्यक्षरस्तथा।
त्रिंशदेकोनवर्णो वाप्यङ्गहीनोऽभिधीयते॥
अष्टाविंशत्यक्षरो य एकत्रिंशदथापि वा।
अतिक्रुद्धः स कथितो निन्दितः सर्वकर्मसु॥
त्रिंशदक्षरको मन्त्रस्त्रयस्त्रिंशदथापि वा।
अतिक्रूरः स गदितो निन्दितः सर्वकर्मसु॥
चत्वारिंशतमारभ्य त्रिषष्टिर्यावदापतेत्।
तावत्संख्या निगदिता मन्त्राः सव्रीडसंज्ञकाः॥

चत्वारिंशदक्षरमारभ्य एकैकाक्षरवृद्ध्या चतुर्विंशतिप्रकारः सव्रीडित इत्यर्थः।

पञ्चषष्ट्यक्षरा ये स्युर्मन्त्रास्ते शान्तमानसाः।
एकोनशतपर्यन्ताः पञ्चषष्ट्यक्षरोदिताः॥
ये मन्त्रास्ते निगदिताः स्थानभ्रष्टाह्वया बुधैः॥

पञ्चषष्ट्यक्षरमादिर्यस्येत्यतद्‌गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिरयम्। अन्यथा पञ्चषष्ट्यक्षरस्य पूर्वं शान्तमानसत्वेनोक्तत्वात्तस्यापीयं संज्ञा स्यात्। स्पष्टमुक्तं मन्त्रमुक्तावल्यां यथा—

पञ्चषष्ट्युत्तरा ये च यावदेकोनकं शतम्॥ इति।

तेन एकैकाक्षरवृद्ध्या चतुस्त्रिंशत्प्रकाराः स्थानभ्रष्टसंज्ञका इति ।

त्रयोदशाक्षरा ये स्युर्मन्त्राः पञ्चदशाक्षराः ।
विकलास्तेऽभिधीयन्ते शतं सार्द्धशतन्तु वा ॥
शतद्वयं द्विनवतिरेकहीनाथवापि वा ।
शतत्रयं वा यत्संख्या निःस्नेहास्ते समीरिताः ॥

एकहीना द्विनवतिरेकाधिका नवतिरित्यर्थः ।

चतुःशतान्यथारभ्य यावद्वर्णसहस्रकम् ।
अतिवृद्धः प्रयोगेषु परित्याज्यः सदा बुधैः ॥
सहस्रार्णाधिका मन्त्रा दण्डकाः पीडिताह्वयाः ।
द्विसहस्राक्षरा मन्त्राः खण्डशः सप्तधा कृताः ॥
ज्ञातव्याः स्तोत्ररूपास्ते मन्त्रा एते यथा स्थिताः ।
तथा विद्याश्च बोद्धव्या मन्त्रिभिः सर्वकर्मसु ॥

तथा सदोषा इत्यर्थः । राघवभट्टधृतम्—

यथा मन्त्रास्तथा विद्या भेदभिन्नाः परस्परम् ।
ज्ञातव्या देशिकेन्द्रेण नानातन्त्रेषु भाषिताः ॥ इति ।

भेदभिन्ना इति लक्षणभेदेन भिन्नाः, न तु परमार्थतः । केचित्तु सर्वकर्मस्वित्यत्र काम्यकर्मस्विति पठन्तो मुक्त्यर्थजपे एतद्दोषाभावाद् दशसंस्कारादि न कर्त्तव्यमित्याहुः । तन्न । मुक्त्यर्थजपेऽपि वक्ष्यमाणशोधनादिकं कर्त्तव्यमेवेति राघवभट्टोक्तवदिति । शारदातिलके द्वितीयपटले—

दोषानिमानविज्ञाय यो मन्त्रान् भजते बुधः ।
सिद्धिर्न जायते तस्य कल्पकोटिशतैरपि ॥

इत्यादिदोषदुष्टांस्तान्मन्त्रानात्मनि योजयन् ।
शोधयेदूर्ध्वपवनो बद्धया योनिमुद्रया ॥

बद्धया योनिमुद्रया ऊर्ध्वपवनः कृतकुम्भकः साधक आत्मनि मन्त्रा योजयन् शोधयेदित्यन्वयः । शोधनप्रकारस्तु राघवभट्टधृतेनोक्तो यथा—

बध्वा तु योनिमुद्रां तां सङ्कोच्याधारपङ्कजम् ।
तदुत्पन्नान् मन्त्रवर्णान् कुर्वतश्च गतागतान् ॥
ब्रह्मरन्ध्रावधि ध्यात्वा वायुनापूर्य कुम्भयेत् ।
सहस्रं प्रजपेन्मन्त्रं मन्त्रदोषोपशान्तये ॥

योनिस्थानमुद्रणाद् योनिमुद्रा । महामुद्रया मूलबन्धं संशोधयेत् महामुद्रा तु राघवभट्टधृता यथा—

पादमूलेन वामेन योनिं सम्पीड्य दक्षिणम् ।
पादं प्रसारितं कृत्वा कराभ्यां पूरयेन्मुखम् ॥
कण्ठे वक्त्रं समारोप्य धारयेद्वायुमूर्ध्वतः ।

मूलरन्ध्रस्तु—

पार्ष्णिभागेन सम्पीड्य योनिमाकुञ्चयेद् गुदम् ।
अपानमूर्ध्वमाकृष्य मूलबन्धो निगद्यते ॥

अथ योनिमुद्रा कुब्जिकातन्त्रे षष्ठपटले—

अथ वक्ष्ये महेशानि ! शारदेन्दुनिभानने ! ।
अतीव-परमं देवि ! न प्रकाश्यं कदाचन ॥
न प्रकाश्यमिदं देवि ! स्वयोनिरिव पार्वति ! ।
निशीथे मुक्तकेशस्तु नग्नः शक्तिसमन्वितः ॥
चिन्तयेदिष्टदेवीञ्च योगिनां योगरूपिणीम् ।
गुह्यदेशे वामपादगुल्फं संयोजयेत् सुधीः ॥

शरीरञ्च स्थिरीकृत्य जिह्वायां तालुकं न्यसेत् ।
नासाग्रं नेत्रयुक्तञ्च कर्त्तव्यञ्च महेश्वरि ! ॥
कण्ठासनं तथा कृत्वा चिन्तयेदूर्ध्ववाहिनीम् ।
भुजङ्गरूपिणीं देवीं मूलाधारनिवासिनीम् ॥
प्रातराधारकमले हुतभुङ्मण्डलोपरि ।
चतुर्भुजां महादेवीं परमामृतबृंहिताम् ॥
श्यामवर्णां महादेवीं महापद्मासनस्थिताम् ।
अभयञ्च वरञ्चैव दक्षिणे धारिणीं सदा ॥
खड्गं मुण्डञ्च वामेऽस्मिन् धारयन्तीं सनातनीम् ।
मुक्तकेशीं स्मितमुखीं श्मशानालयवासिनीम् ॥
दन्तुरां दक्षिणव्याप्ति मुक्तकेशीं दिगम्बरीम् ।
शवानां करसङ्घातैः कृतकाञ्चीं हसन्मुखीम् ॥
लम्बमानां मुण्डमालां धारयन्तीं सदाशिवाम् ।
शवस्य हृदये चैव दक्षपादनिषेविताम् ॥
महाकालेन रत्यर्थमत्यन्तलालसापराम् ।
चन्द्रसूर्यवह्निरूपनयनत्रयसंयुताम् ॥
अर्द्धचन्द्रधरां देवीं पीनोन्नतपयोधराम् ।
शिवाभिर्घोररावाभिश्चतुर्दिक्षु समन्विताम् ॥
चतुर्वेदैरपाराञ्च सर्ववेदविभूषिताम् ।
कामदां कामरूपाञ्च भक्तानां त्राणकारिणीम् ॥
चतुर्वर्गप्रदां भीमां वन्दे दक्षिणकालिकाम् ।
स्वाधिष्ठाने महादेवीं चिन्तयेदिन्दुरूपिणीम् ॥

तत्र देवीञ्च सञ्चिन्त्य निर्मलं विश्वरूपिणम् ।
अभयं वरदञ्चैव हस्तञ्च सुरसुन्दरि ! ॥

धनुर्बाणधरां देवीं पाशाङ्कुशधरां पुनः ।
बाणलिङ्गसमायुक्तां नीलमेघाननप्रभाम् ॥

ललज्जिह्वां महादेवीं विष्णुरूपां सनातनीम् ।
बालयुग्मलसत्कर्णां दुष्टासुरनिसूदिनीम् ॥

व्याघ्रचर्मपरीधानां ब्रह्मरन्ध्रनिवासिनीम् ।
अतिप्रसन्नवदनां स्मेराननसरोरुहाम् ॥

मणिपूरे चिन्तयेत्तु तेजःपुञ्जां सनातनीम् ।
दिगम्बरीं करालास्यां मुक्तकेशीं चतुर्भुजाम् ॥

रक्तवर्णां महादेवीं रक्तवस्त्रविधारिणीम् ।
पद्मासनां महादेवीं सर्वनागविभूषिताम् ॥

शङ्खचक्रगदापद्मधारिणीं सुरपूजिताम् ।
धर्मार्थदायिनीं देवीं भक्तानां त्राणकारिणीम् ॥

सर्वसिद्धिप्रदां देवीं जगतां मोहिनीं पुनः ।
महामायां मोहिनीञ्च ज्ञानिनां ज्ञानदां सतीम् ॥

सुन्दरीं रमणीं रामां चतुर्वर्गफलप्रदाम् ।
शान्तां शान्तप्रियामुग्रामुग्रदैत्यविनाशिनीम् ॥

मधुमांसप्रियां कृष्णां यशोदानन्दकारिणीम् ।
भक्तिगम्यां महादेवीं महाकालनिवासिनीम् ॥

सर्वेषां जननीं नित्यां चिन्तयेत् सुरपूजिताम् ।
अनाहते महादेवि ! चिन्तयेत् परदेवताम् ॥

अष्टभुजां महादेवीं रक्तवर्णां त्रिशक्तिकाम् ।
धनुर्बाणञ्च खड्गञ्च चक्रञ्च दधतीं शिवे ! ॥
पाशाङ्कुशधरां देवीं ब्रह्मादिसुरवन्दिताम् ।
अर्द्धचन्द्रधरां देवीं पीनोन्नतपयोधराम् ॥
पद्मासनां महामायां महापद्मासनस्थिताम् ।
एवं सञ्चिन्तयेद् देवीं ब्रह्ममार्गेण गामिनीम् ॥
विशुद्धे तु महाचक्रे चिन्तयेत् परमेश्वरीम् ।
दशभुजां महादेवीं पीतवर्णां सनातनीम् ॥
कपालं खेटकं शङ्खं दर्पणं चामरं तथा ।
दक्षिणे बिभ्रतीं देवीं कामराजोपरि स्थिताम् ॥
वामे खड्गं महापद्मं कर्त्तृकं पाशमङ्कुशम् ।
धारयन्तीं महादेवीं महासिंहासनस्थिताम् ॥
दिव्यवस्त्रपरीधानां जटामुकुटमण्डिताम् ।
ब्रह्मविष्णुमहादेववन्दितां सुरसुन्दरीम् ॥
आज्ञाचक्रे महेशानि ! द्विभुजां चिन्तयेत् सुधीः ।
सिंहस्कन्धसमारूढां द्विभुजां सुमनोहराम् ॥
वराभयं दधानाञ्च नानामणिविभूषिताम् ।
जटामुकुटसंयुक्तामर्द्धचन्द्रविभूषिताम् ॥
रत्नकाञ्चीसमायुक्तां रत्नमालाविभूषिताम् ॥
रक्तवस्त्रपरीधानां कमलापतिसेविताम् ।
संसारदुःखशमनीं संसारार्णवतारिणीम् ॥

सुषुम्नावर्त्मना देवीं चिन्तयेद्व्यालरूपिणीम् ।
षट्चक्रभेदयोगेन चिन्तयेत् परमेश्वरीम् ॥
सहस्रारदले चैव चिन्तयेत् परमेश्वरीम् ।
कामं भ्रमन्तं तन्मध्ये पञ्चबाणविभूषितम् ॥
गङ्गादिसर्वतीर्थञ्च अमृतं प्रतिचक्रके ।
वसन्तादि महादेवि ! सर्वर्त्तुपरिशोभितम् ॥
श्वेतवर्णं महादेवि! सहस्रदलमुत्तमम् ।
सर्वदेवसमायुक्तं सर्वशक्तिसमन्वितम् ॥
सर्वमन्त्रमयं देवि ! चतुर्वेदविभूषितम् ।
एकादशमहादेवीं ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाम् ॥
कर्णिकां स्वर्णवर्णाञ्च तत्र देवं विचिन्तयेत् ।
चिन्मयं परशिवं देवि ! ध्यानगम्यं सनातनम् ॥
सारात्सारतरं परादपि परं चेतोवचोऽगोचरम् ।
नित्यानन्दनिरन्तरं निरुपमं वेदैरपारं परम् ॥
शिवशक्तिमयं देवि ! निर्गुणं सगुणात्मकम् ।
प्रदीपकलिकाकारं योगिनां ध्यानरूपिणम् ॥
चैतन्यरूपिणं देवं परमामृतबृंहितम् ।
तन्मध्ये चिन्तयेद्देवीं त्रिगुणाञ्च सनातनीम् ॥
घोरदंष्ट्रां करालास्यां ललज्जिह्वां चतुर्भुजाम् ।
सद्यश्छिन्नशिरःखड्गवामोर्ध्वाधःकराम्बुजाम् ॥
अभयं वरदञ्चैव दक्षिणाधोर्ध्वपाणिकाम् ।
नीलमेघप्रभां तन्वीं घोररूपां दिगम्बराम् ॥

कण्ठावसक्तमुण्डालीगलद्रुधिरचर्चिताम् ।
कर्णावतंसतां नीतशवयुग्मभयानकाम् ॥
बालार्कमण्डलाकारलोचनत्रितयान्विताम् ।
सृक्कद्वयगलद्रक्तधाराविस्फुरिताननाम् ॥
मुक्तकेशीं स्मितमुखीं श्मशानालयवासिनीम् ।
शवानां करसङ्घातैः कृतकाञ्चीं हसन्मुखीम् ॥
शवरूपमहादेवहृदयोपरि संस्थिताम् ।
महाकालेन रत्यर्थमुपविष्टां स्मरातुराम् ॥
शिवाभिर्घोररावाभिश्चतुर्दिक्षु समन्विताम् ।
अतिप्रसन्नवदनां स्मेराननसरोरुहाम् ॥
अनाहतस्तु तत्रैव तडित्कोटिसमप्रभाम् ।
तस्योर्ध्वे तु शिखा तन्वि ! चिद्रूपा परमा कला ॥
तया सहितमात्मानमेवम्भूतं विचिन्तयेत् ।
गच्छन्तीं ब्रह्ममार्गेण लिङ्गभेदक्रमेण तु ॥
सूर्यकोटिप्रभाकारं चन्द्रकोटिसुशीतलम् ।
अमृतं तद्धि संज्ञस्थं परमानन्दलक्षणम् ॥
गत्वा कुलाकुलां दिव्यां पुनरेव कुलं विशेत् ।
एवमभ्यस्यमानस्य अत्यन्तस्येह निश्चयात् ॥
जरामरणदुःखाद्यैर्मुच्यते भवबन्धनात् ।
चतुर्विधा तु सा सृष्टिस्तस्यां योनौ प्रवर्त्तते ॥
योनिमुद्रेयमाख्याता सर्वसिद्धिप्रदायिका ।
मूलाधारसरोजे तु त्रिकोणं सुमनोहरम् ॥

कामं भ्रमन्तं तन्मध्ये बालार्ककोटिसन्निभम् ।
तदूर्ध्वे कुण्डलीं शक्तिं तडित्कोटिसमप्रभाम् ॥
सुषुप्तभुजगाकारां सार्द्धत्रिवलयान्विताम् ।
मूलाधारत्रिकोणे तां भावयेत् सुरसुन्दरीम् ॥
आरोप्यारोप्यशक्तिं कमलजनिलयामात्मना साकमेषु
स्थानेष्वब्जासनेषु प्रणिहितहृदयां चिन्तयन्तीं क्रमेण ।
नित्यानन्दावसानं खगमुकुलमहापद्मसङ्क्रान्तरस्थां
ध्यायेच्चैतन्यरूपामभिनवजलदां मोक्षमार्गैकमार्गाम् ॥
साक्षाल्लाक्षारसाभां गगनगतमहापद्मसंस्थाच्च हंसात्
पीत्वा दिव्यामृतौघं पुनरपि च विशेन्मध्यदेशं कुलस्य ।
चक्रे चक्रे क्रमेणामृतरसविसरैस्तर्पयेद्देवतास्ताः
डाकिन्याद्याः समस्ताः सकलदलगतां तर्पयेत्कुण्डलीं ताम् ॥
इन्द्रस्तदूर्ध्वबोधिन्यां नादे नादस्तथैव च ।
शक्तौ पुनर्व्यापिकांशमामनुं मनुगोचरे ॥
मन्त्राक्षराणि चिच्छक्तौ प्रोतानि परिभावयेत् ।
तामेव परमे व्योम्नि परमामृतबृंहिते ॥
दर्शयेदात्मसम्भावं पूजाहोमादिकं विना ।
एवं सञ्चिन्तयेन्मन्त्रं स योगी नात्र संशयः ॥
सर्वपापविनिर्मुक्त इष्टदेवीं प्रपश्यति ।
षण्मासे सर्वसिद्धिः स्यादात्मानञ्च प्रपश्यति ॥
अष्टादशमहासिद्धिर्वत्सरान्ते भविष्यति ।
एवं सञ्चिन्तयेद्देवीं परमात्मस्वरूपिणीम् ॥

स एव शङ्करः साक्षात् स एव विष्णुरव्ययः ।
स एव परमं ब्रह्म स एव देवतोत्तमः ॥
इति ते कथिता देवि ! योनिमुद्रा महेश्वरि ! ।
वत्सरेण लभेत् सिद्धिं पूर्णकामः लभेत् पुनः ॥

श्रीपार्वत्युवाच—

अशक्ता योनिमुद्रायां हीनबुद्धिनराः कलौ ।
विहितं साधने शक्तौ कथं यान्ति परां गतिम् ॥

सदाशिव उवाच—

साधु पृष्टं महादेवि ! जन्तूनां हितकारिणि ! ।
योनिमुद्रां महेशानि ! यदि कर्त्तुं न शक्यते ॥
मायया वा श्रिया वापि कामेन प्रणवेन वा ।
सम्पुटं मूलमन्त्रन्तु जपेदष्टसहस्त्रकम् ॥
तेनैव च सुसिद्धं स्यान्मन्त्रसाधनमाचरेत् ।
शृणु चान्यत् प्रवक्ष्यामि साधनं परमाद्भुतम् ॥
येनानुष्ठितमात्रेण सर्वसिद्धिः प्रजायते ।
पञ्च ह्रस्वाः सन्धिवर्णा व्योमेराग्निर्जलं धरा ॥
अन्त्यमाद्यं द्वितीयञ्च चतुर्थं मध्यमं क्रमात् ।
पञ्चवर्णाक्षराणि स्युर्वान्तः श्वेतेन्दुभिः सह ॥
एषां भूतलिपिः प्रोक्ता द्विचत्वारिंशदक्षरैः ।
आयम्बरार्णवर्गाणां पञ्चमाः शान्तसंयुताः ॥
वर्गाद्या इति विज्ञेया नववर्गाः स्मृता अमी ॥

एतद्वचनं शारदायां षष्ठपटलेऽपि । अस्यार्थः—पञ्चह्रस्वाः - अ इ उ ऋ ऌ इति प्रथमवर्गः । सन्धिवर्णा ए ऐ ओ औ इति द्वितीयो वर्गः । व्योम हकारः । इरो यकारः । अग्नी रेफः । जलं वकारः । धरा लकार इति तृतीयो वर्गः । पञ्चवर्गाक्षराणां क्रममाह—अन्त्यमिति । अन्त्यं ङः । आद्यं कः । द्वितीयं खः । चतुर्थं घः । मध्यमं गः । अयं क्रमश्चतुर्ष्वन्येष्वपि वर्गेषु। एवमष्टवर्गः । रान्तः शकारः । श्वेतं यकारः । इन्दुः सकारः । अयं नवमवर्गः । नवमवर्गाद्यक्षराण्याह — आयम्बरार्ण इति । अम्बरार्णो हकारः । अश्च एश्च अम्बरार्णश्चेति द्वन्द्वे अ ए इत्यत्र सन्धौ ऐ अम्बरे परे आयादेशे आयम्बर इति वर्गाणां पञ्चमा ङ ञ ण न म इति वर्णाः । शान्तसंयुताः शकारान्तास्तेन अ ए इ ङ ञ ण न म श इत्यक्षराणि इति नवमो वर्गः । वर्गवर्णानां पञ्चभूतात्मकं दर्शयति शारदा—

व्योमेराग्निजलक्षौणी वर्गवर्णान् पृथग्विधः ।
द्वितीयवर्गे भूर्न स्यान्नवमे न जलं धरा ॥

द्वितीयवर्गस्य चतुरक्षरत्वादन्त्यभूतात्मकमक्षरं नास्ति, एवमन्त्यवर्गस्य त्रिवर्णात्मकत्वादुभयं नास्तीत्यर्थः ।

विरिञ्चिविष्णुरुद्राश्विप्रजापतिदिगीश्वराः ।
क्रियादिशक्तिसहिताः क्रमात् स्युर्वर्गदेवताः ॥

दिगीश्वरा इन्द्रयमवरुणचन्द्राः । सर्वे किम्भूताः? क्रियाज्ञानेच्छाशक्तिसहिता इत्यन्वयः । त्रिधावृत्तक्रियाज्ञानेच्छाशक्तिभिरुपेताः ।

केचित्तु दिगीश्वरा इत्येकक्रियाशक्त्यादयस्तिस्र इति नव देवता वदन्ति ।

ऋषिः स्याद्दक्षिणामूर्त्तिर्गायत्रं छन्द ईरितम् ।
देवता कथिता सद्भिः साक्षाद्वर्णेश्वरी परा ॥

हादिषड्वर्गकैः कुर्यात् षडङ्गानि सजातिभिः ।
ध्यायेल्लिपितरोर्मूले देवीं तन्मयपङ्कजे ॥
वदन्ति सुधियो वृक्षं नित्यवर्णमयं परम् ।
परसंविन्महाबीजं बिन्दुनादमहाशिफम् ॥
पृथिव्यक्षरशाखाभिः सर्वाशासु विजृम्भितम् ।
सलिलाक्षरपत्रैः स्वैः सञ्छादितजगत्त्रयम् ॥
वह्निवर्णाङ्कुरैर्दीप्तं रत्नैरिव सुरद्रुमम् ।
मरुद्वर्णलसत्पुष्पैर्द्योतयन्तं वपुःश्रियम् ॥
आकाशार्णफलैर्नम्रं सर्वभूताश्रयं परम् ।
परामृताक्षमधुभिः सिञ्चन्तीं परमेश्वरीम् ॥
वेदागमादिभिः क्लृप्तं समुन्नतिमनोहरम् ।
शिवशक्तिमयं साक्षाच्छायाश्रितजगत्त्रयम् ॥
एनमाश्रित्य मुनयः सर्वान् कामानवाप्नुयुः ॥

अस्यार्थः—लिपितरोर्मूले तन्मयपङ्कजे वर्णमयपद्मे देवीं ध्यायेदित्यन्वयः । ध्यानं पश्चाद्वक्ष्यति । लिपितरुमाह—वदन्तीति । वर्णमयं वृक्षं पण्डिता नित्यं वदन्ति । किम्भूतं परसंवित् कुण्डलिनी परं ब्रह्म वा बीजम् । एवं बिन्दुनादो शिफे मूले यस्य तम् । ननु तद्वृक्षो नित्यश्चेत्तदा कथं परसंविन्महाबीजमित्युक्तम् । सत्यं व्यञ्जकत्वेन बीजवदुपचर्यते । शेषं सुगमम् । ध्यानमाह—

अङ्कोन्मुक्तशशाङ्ककोटिसदृशीमापीनतुङ्गस्तनीं
चन्द्रार्द्धाङ्कितमस्तकां मधुमदादालोलनेत्रत्रयाम् ।
बिभ्राणामनिशं वरं जपवटीं विद्यां कपालं करै-
राद्यां यौवनगर्वितां लिपितनुं वागीश्वरीमाश्रये ॥

कुब्जिकातन्त्रोक्तध्यानं यथा—

अक्षस्रजं हरिणपीतमुदग्रटङ्कं
विद्याः कररविरतं दधतीं त्रिनेत्राम् ।
अर्द्धेन्दुमौलिमरुणामरविन्दमालां
वर्णेश्वरीं प्रणमत स्तनभारनम्राम् ॥ इति ।

तथा—

पाशाङ्कुशपुटं कृत्वा मायां ततः समीरणम् ।
दहनं धरणीं तोयं माहेश्वरं ततः परम् ॥
प्रासादञ्च समुच्चार्य शक्तिः सूर्यसमन्विता ।
अमुष्या भूतलिप्याश्च प्राणा इह ततो वदेत् ॥
पुनर्मन्त्रान् समुच्चार्य पाशादींश्च ततो वदेत् ।
जीव इह स्थित इति पुनस्तांश्च समुच्चरेत् ॥
सर्वेन्द्रियाणीत्येताश्च क्रमात्तानुच्चरेत् सुधीः ।
वाङ्मनश्चक्षुस्त्वगिति श्रोत्रघ्राणप्राणा इहागत्य ततो वदेत् ॥
सुखं चिरं समुच्चार्य तिष्ठन्तु वह्निवल्लभा ।
इति प्राणान् प्रतिष्ठाप्य ध्यायेत्तामिष्टसिद्धये ॥

इत्युक्त्वा ध्यानमुक्तम् । ततो न्यासं कुर्यात् । तदुक्तं शारदायाम्—

आधारदेशेऽधिष्ठाने नाभौ हृदि पदे पुनः ।
बिन्दौ नादे ततः शक्त्यां शिवे देशिकसत्तमः॥
नवाधारेषु विन्यसेत् स्वरान्नव यथाविधि ॥

मूलाधारे स्वाधिष्ठाने नाभौ हृदि पदे भ्रूमध्ये मूर्ध्नि तदुपरिदेशे द्वादशदलपद्मे इति नवसु स्थानेषु नव स्वरान् न्यसेदित्यर्थः।

हादिवर्णांस्ततो न्यसेन्मुखे मूर्द्धादितः सुधीः ।
ऊर्ध्व-माहेन्द्र-याम्य-दिक्पश्चिमेषु समाहितः ॥
दोःपत्सु वेदवर्गांश्च वर्णान् देशिकसत्तमः ।
वर्णा मूलोपमूलाग्रमध्यदेशक्रमेण तु ॥

तत्राग्रमङ्गुल्यः । मूलमंशादि । उपमूलं कूर्परजानुनी । उपाग्रं करपादाङ्गुलिः। प्रथमसन्धिर्मणिबन्धगुल्फे । समाहित इत्यनेन सावधानतया स्थानविपर्ययः । भावदुष्टेऽप्युक्तः शारदायाम्—

गुह्यहृद्भ्रूविले न्यस्येच्छादिवर्णत्रयं क्रमात् ।
सृष्ट्यां सर्गावसाना स्यात् स्थितौ वह्निर्मरुत् प्रियः ॥
वियद्भूमिक्रमान्न्यस्येद्बिन्दुसर्गावसानिकाम् ।
संहृतौ प्रतिलोमेन विन्यसेद्बिन्दुभूषिताम् ॥

सृष्ट्यामिति सर्गावसानिका भूतलिपिरिति शेषः । स्थितौ बिन्दुसर्गावसानिकां तां क्रमान्न्यस्येदित्यर्थः । तत्रायं क्रमः — ऊं इं ऋं अं ऌं ओं औं ऐं एं रं यं वं हं लं। खं कं घं गं ङं छं चं झं जं ञं ठं टं ढं डं णं थं तं धं दं नं फं पं भं बं मं सं षं शं । कश्चित्तु वह्निवर्गवर्णान् सर्वान् प्रथमं विन्यस्य पश्चान्मरुद्वर्णान् ततो जलान्तान् एतान् सबिन्दून् ततो वियद्भूमिवर्णान् सविसर्गान् न्यस्येदित्याह स्म । शारदायाम्—

आगमोक्तेन मार्गेण दीक्षितः साधकोत्तमः ।
लक्षं न्यस्येज्जपेत्तावज्जुहुयादयुतं तिलैः ॥

तावदिति लक्षम् । तत्र एको न्यास एकावृत्तिश्चेति क्रमोऽनुसन्धेयः । शारदायाम्—

पूजयेदन्वहं देवीं पीठे प्रागीरिते सुधीः ।

प्रागीरिते इत्यनेन सरस्वतीप्रकरणीयपीठशक्तिरत्रापि पूजयेदिति सूचितम् । तेनाष्टदलं षोडशदलं द्वात्रिंशद्दलं चतुःषष्टिदलं भूपुरञ्च कृत्वा तत्र पीठशक्तिं पूजयेत् । शारदायाम्—

वर्णाब्जेनासनं कुर्यान् मूर्त्तिं मूलेन कल्पयेत् ।
देवीं सम्पूजयेदस्यामङ्गाद्यावरणैः सह ॥
आदावङ्गावृतिः पश्चादम्बिकाद्याभिरीरिता ।
द्वितीया मातृभिः प्रोक्ता तृतीया ह्यष्टशक्तिभिः ॥
चतुर्थी पञ्चमी प्रोक्ता द्वात्रिंशच्छक्तिभिः पुनः ।
चतुःषष्ट्या स्मृता षष्ठी शक्तिभिर्लोकपालकैः ॥
सप्तमी वृतिरेतेषां मन्त्रे स्यादष्टमी वृतिः ॥

वर्णाब्जेनासनं दत्त्वा मूर्त्तिं मूलेन सङ्कल्प्य तत्र देवीमभ्यर्च्य केशरेषु अङ्गान्यभ्यर्च्य तदुपरि दिग्दलेषु चतस्रोऽम्बिकादिकास्तदुपरि ब्राह्म्याद्यास्ततः षोडशदले करालाद्या द्वात्रिंशद्दले विद्याद्याश्चतुःषष्टिदले पिङ्गलाद्याः पूजयेत् । तदुपरि भूपुरे लोकपालांस्तदस्त्राणि चेति । वर्णाब्जेन ह्सौः भूतलिपिः सरस्वती। योगपीठाय नम इति प्रयोगः । शारदायाम्—

एवं पूज्या जगद्धात्री श्रीभूतलिपिदेवता ।
स्थानेषूक्तेषु विधिवदभ्यर्च्याङ्गानि पूर्ववत् ॥

पूर्ववत् सरस्वतीप्रकरणवत् ।

अम्बिका वाग्भवी दुर्गा श्रीशक्तिः प्रोक्तलक्षणा ।
ब्राह्म्याद्याः पूर्ववत् पूज्याः कराली विकराल्युमा ॥

सरस्वती श्रीदुर्गोमा लक्ष्मीः श्रुतिः स्मृतिर्धृतिः ।
श्रद्धा मेधा मतिः कान्तिरार्याः षोडशशक्तयः ॥
खड्गखेटकधारिण्यः श्यामाः पूज्याः स्वलङ्कृताः ।
विद्याश्रीपुष्टयः प्रज्ञा सिनीवाली कुहूः पुनः ॥
रुद्रवीर्या प्रभा नन्दा स्यात् पोषिण्यृद्धिदा शुभा ।
कालरात्रिर्महारात्रिर्भद्रकाली कपालिनी ॥
प्रकृतिर्दण्डिमुण्डिन्यौ सेन्दुखण्डा शिखण्डिनी ।
निशुम्भशुम्भमथनी महिषासुरमर्दिनी ॥
इन्द्राणी चैव रुद्राणी शङ्करार्द्धशरीरिणी ।
मारी नारायणी चैव त्रिशूलिन्यपि पाशिनी ॥
अम्बिका ह्लादिनी चैव द्वात्रिंशच्छक्तयः शिवाः ।
चक्रहस्ताः पिशाचास्याः सम्पूज्याश्चारुभूषणाः ॥
पिङ्गलाङ्गी पिशाचाक्षी समृद्धिर्वृद्धिरेव च ।
श्रद्धा स्वाहा स्वधा भिक्षा माया संज्ञा वसुन्धरा ॥
त्रिलोकरात्रिः सावित्री गायत्री त्रिदशेश्वरी ।
स्वरूपा बहुरूपा च स्कन्दमाता हुतप्रिया ॥
विमला चामला पश्चादरुणी पूर्णवारुणी ।
प्रकृतिर्विकृतिः सृष्टिः स्थितिः संहृतिरेव च ॥
सन्ध्या माया सती हंसी मर्दिकी रक्तिकी परा ।
देवमाता भगवती देवकी कमलासना ॥
त्रिमुखी सप्तमुख्यान्या सुरासुरविमर्दिनी ।
लम्बोष्ठी चोर्ध्वकेशी च बहुशीर्षा वृकोदरी ॥

रथरेखाह्वया पश्चाच्छशिरेखा तथा परा।
गगनवेगा पवनवेगा च तदनन्तरम्॥
ततो भुवनपालाख्या ततः स्यान्मदनातुरा।
अङ्गनानङ्गवदना तथैवानङ्गमेखला॥
अनङ्गकुसुमा विश्वरूपासुरभयङ्करी।
आख्याह्वसत्यवादिन्यौ वज्ररूपा शुचिव्रता॥
वरदाख्या च वागीशी चतुःषष्टिः समीरिताः।
चापबाणधराः सर्वा ज्वालाब्धिज्ञा महाप्रभाः॥
दंष्ट्रिण्यश्चोर्ध्वकेश्यस्ता युद्धोपक्रान्तमानसाः।
सर्वाभरणसन्दीप्ताः पूजनीयाः प्रयत्नतः॥
लोकेशाः पूर्ववत् पूज्यास्तद्वद्वज्रादिकान्यपि।
इत्थं यः पूजयेन्मन्त्री श्रीभूतलिपिदेवताम्॥
श्रीवाण्योः स भवेद्भूमिर्देवैरप्यभिनन्द्यते।
कमलैरयुतं हुत्वा राजानं वशमानयेत्॥
उत्पलैर्जुह्वतस्तद्वन्महालक्ष्मीः प्रजायते।
पलाशकुसुमैर्हुत्वा वत्सरेण कविर्भवेत्॥
वाजी लवणहोमेन वनितां वशमानयेत्।
मातृकोक्तानि कर्माणि कुर्यादत्रापि साधकः॥
भूतलिप्या पुटीकृत्य यो मन्त्रं भजते नरः।
क्रमोत्क्रमाच्छतावृत्त्या तस्य सिद्धो भवेन्मनुः॥

कुब्जिकातन्त्रे ध्यानानन्तरम्—

एवं ध्यात्वा महेशानि! जपेत्ताञ्च प्रसन्नधीः।
क्रमोत्क्रमाच्छतावृत्त्या भूतलिप्या पुरस्क्रिया॥

भूतलिप्या पुटीकृत्य यो यं मन्त्रं जपेन्नरः ।
सहस्रैकप्रमाणेन हठात् सिद्धिर्भवेद्ध्रुवम् ॥
मासमात्रं जपेन्मन्त्रं भूतलिप्या तु सम्पुटम् ।
क्रमोत्क्रमाद्वरारोहे ! ततः सिद्धिरनुत्तमा ॥

मन्त्रदोषशान्त्यर्थं शारदायां दशसंस्कारकरणमपि लिखितम् । तत्तस्मादत्यतिवृद्धप्रपितामहसहृदयगोष्ठीगरिष्ठकृष्णानन्दागमवागीशभट्टाचार्यैः स्वकृततन्त्रसारे लिखितम् । अन्वेषकैस्तत्र द्रष्टव्यम् । दोषान्तरेऽपि दश संस्कारा उक्ताः समयाचारतन्त्रे ,यथा—

गुरोर्गृहीतमन्त्रश्च जप्त्वा तां गतिसाधकः ।
दुष्टाचारात् प्रमादाद्वा आलस्याद्वापि सुन्दरि ! ॥
हीनवीर्यत्वमाप्नोति स तु मन्त्रो वरानने ।
इत्यादिदोषनाशनार्थं दशसंस्कारमाचरेत् ॥

।। इति मन्त्रदोषशान्तिविधिः ।।

बीजसङ्केतबोधार्थमाहृत्य तन्त्रशास्त्रतः ।
बीजनामानि कतिचिद् वक्ष्यामि विदुषां मुदे ॥
माया लज्जा परा संवित् त्रिगुणा भुवनेश्वरी ।
हृल्लेखा शम्भुवनिता शक्तिर्देवीश्वरी शिवा ॥
महामाया पार्वती च संस्थानकृतरूपिणी ।
परमेश्वरी च भुवना धात्री जीवनमध्यगा ॥ ह्रीं ॥
वह्निहीनेऽस्त्रयुङ्माया स्थिरमाया प्रकीर्तिता ॥ ह्लीं ॥
साग्निशान्तिबिन्दुनादैर्लक्ष्मीप्रणव उच्यते ।
श्रीर्लक्ष्मीर्विष्णुवनिता रमा क्षीरसमुद्रजा ॥ श्रीं ॥

षोडशव्यञ्जनं वह्निवामाक्षिबिन्दुसंयुतम् ।
चन्द्रबीजसमारूढं वधूबीजमिदं स्मृतम् ॥
वधूर्वामेक्षणा योषिदेकाक्षी स्त्री च कामिनी ॥ स्त्रीं ॥
नादबिन्दुसमायुक्तो द्वादशस्तु सुरो भगम् ।
योनिः सरस्वती बीजमधरं वाग्भवञ्च वाक् ॥ ऐं ॥
हकारो वामकर्णाढ्यो नादबिन्दुविभूषितः ।
कूर्चं क्रोध उग्रदर्पो दीर्घहूङ्कार उच्यते ॥
शब्दश्च दीर्घकवचं तारा प्रसव इत्यपि ॥ हूं ॥
कामाक्षरं वह्निसंस्थं रतिबिन्दुविभूषितम् ।
कालीबीजमिदं प्रोक्तं रतिबीजं तदेव हि ॥ क्रीं ॥
कामाक्षरं धरासंस्थं रतिबिन्दुविभूषितम् ।
गुप्तकालीबीजमिदं गोपालबीजमित्यपि ॥
तत्कामबीजं कामेशीबीजं शक्तिस्त्वसौ परा ॥ क्लीं ॥
सत्यान्तयुग् व्योमसेन्दु शैवं प्रासादमुच्यते ॥ हौं ॥
कलाद्यं क्लेदिनीबीजं क्रोङ्कारस्त्वङ्कुशाभिधः ॥ क्रों ॥
आकारो बिन्दुमान् पाशः शेषश्च समुदीरितः ।
सकला भुवनेशानी कामेशीबीजमुच्यते ॥
नमस्तु हृदयं स्वाहा द्विठठ्ठयुगलं ठठः ॥ नमः स्वाहा ॥
चन्द्रयुग्मं शिवो वेदमाता ज्वलनसुन्दरी ।
स्वाहा परा देवभोज्यं ठद्वयं चन्द्रयुग्मकम् ॥
स्रुवो हविर्वेदमाता देवास्यं वह्निसुन्दरी ॥ स्वाहा ॥
शिखा वषट् शिरोमध्यं शक्रमाता हरप्रिया ॥

शिखा वषट् च कवचं क्रोधो वर्म हुमित्यपि ।
क्रोधाख्यो हं तनुत्वञ्च शस्त्रादौ रिपुसंज्ञकः ॥ हूं ॥
अस्त्रनेत्रयुगं वौषट् ॥ वौषट् ॥
फडस्त्रं शस्त्रमायुधम् ॥ फट् ॥
तार्त्तीयन्तु ह्सौः प्रेतबीजम् ॥ ह्सौः ॥
हंसोऽजपामनुः ॥ हंसः ॥
गकारो बिन्दुमान् विघ्नबीजं गणेशबीजकम् ॥ गं ॥
स्मृतिस्थं मांसमौबिन्दुयुतं भूबीजमीरितम् ॥ लं ॥
ठान्तं दहननेत्रेन्दुयुतन्तु बिम्बबीजकम् ॥ ड्रीं ॥
अथ कामकला वामनयनं बिन्दुसंयुतम् ।
अर्कमात्रा कला वाणी नादोऽर्द्धेन्दुः सदाशिवः ॥
अनुच्चार्य तुरीया च विश्वमातृकला परा ॥ नादः॥

भूतडामरसङ्केतबोधार्थं भूतडामरीयबीजनामान्यपि लिख्यन्ते—

प्रणवो विषबीजं स्याद् ध्रुवं हालाहलं स्मृतम् ।
कालश्रुतिपथं ज्ञेयं बहुरूपि निरञ्जनम् ॥ ॐ ॥
क्षतजस्थं व्योमवक्त्रं धूम्रभैरव्यलङ्कृतम् ।
नादबिन्दुसमायुक्तं बीजं प्राणात्मकं स्मृतम् ॥ ह्रीं ॥
क्रोधीशं क्षतमारूढं धूम्रभैरव्यलङ्कृतम् ।
विद्युज्जिह्वाबिन्दुयुतं पितृभूवासिनी स्मृतम् ॥ क्रीं ॥
क्रोधकालात्मकं कुर्याद्भौतिकं वाग्भवं स्मृतम् ।
नादबिन्दुसमायुक्तं समाधायोग्रभैरवीम् ॥
बीजमेतत्तु कथितं शुद्धबुद्धिप्रवर्त्तकम् ॥ ऐं ॥

क्रोधीशं बलभृद्धूम्रभैरवी नादबिन्दुभिः ।
त्रिमूर्त्तिमन्मथं कामराजस्त्रैलोक्यमोहनम् ॥
इन्द्रासनगतो ब्रह्म समूर्त्तिस्तु समन्मथः ॥ क्लीं॥
संयुक्तं धूम्रभैरव्या रक्तस्थं बलिभोजनम् ।
नादबिन्दुसमायुक्तं किङ्किणीबीजमुत्तमम् ॥ ह्रीं ॥
नादबिन्दुसमायुक्तं रक्तस्थं बलिभोजनम् ।
कालरात्र्यासनोपेतं विशिखाख्यं महामनुम् ॥ ह्रां ॥
विदार्यालिङ्गितोग्रास्यो वसिस्तु क्षतजोक्षितः ।
नादबिन्दुसमायुक्तो विज्ञेयः पिशिताशनः ॥ हुं ॥
धूम्रध्वजाधः कालाग्निः सोर्ध्वकेशीन्दुबिन्दुभिः ।
युगान्तकारकं बीजं भैरवेण प्रकाशितम् ॥ स्फ्रें ॥
कपर्दिनं समादाय क्षतजोक्षितविग्रहम् ।
संयुक्तं धूम्रभैरव्यां क्षोऽयं नादबिन्दुमान् ॥ प्रीं॥
कपालीद्वयमादाय महाकालेन मण्डितम् ।
समासनमिति प्रोक्तं चण्डिकाढ्यं प्रयोजयेत् ॥ ठं ठं ठः ठः।
क्षतजस्थं व्योमवक्त्रं चन्द्रखण्डविभूषितम् ।
खद्योतमिति सम्प्रोक्तं ग्रासिनी कालरात्रियुक् ॥ ह्रं ह्रं ॥
क्षतजोक्षितमाकाशं नादबिन्दुविभूषितम् ।
विदारीभूषितञ्चैव बीजं वैवस्वतो दृकम् ॥ ह्रां ॥
कीर्त्त्याख्या कालवक्त्रा च महाकालेन साधिता ।
तदनादिपञ्चरश्मिः सृष्टिस्थित्यन्तकृद्विधिः ॥ ॐ॥

व्योमस्थं तालजङ्घास्थं बिन्दुनादविभूषितम् ।
कूर्चं काली महाकालः क्रोधबीजं निरञ्जनम् ।। हूं ।।

पृथ्वीपालो नवद्वीपपतिरतिमतिः कृष्णचन्द्रो महात्मा
विद्याब्राह्मण्यमान्यं यमजनयदमुं दान्तमीशानचन्द्रम् ।
तस्मात्सत्स्वाप यो विश्वविजयिपदवीं स्वेष्टदेवीप्रसादा-
च्चक्रे तेनाद्यमेतद्विदभिमतफलं सर्गकाण्डं विचित्रम् ॥

हंसः प्राणो मनश्चन्द्रः कृष्णो मध्यं गतस्तयोः ।
गौडोदये पुष्पवन्तौ श्रीप्राणकृष्णचन्द्रकौ ॥

अन्नदामङ्गलं देशभाषयाचीकरोद् यतः ।
तस्माद्विदेशेऽमावास्या कृष्णचन्द्रस्य भूपतेः ॥

एषा निर्जरभाषया समुदिता भास्वत्प्रभा निर्मला
विश्वोद्दीप्तिकरी जगद्दिनकरी श्रीप्राणतोषिण्यतः ।
श्रीमान्नीवृति नीवृति क्षितितलेऽभूत् प्राणकृष्णाभिधो
हंसो नास्तमितः सदोदययुतः कीर्त्त्यानया शाश्वतः ॥

।। इति श्रीप्राणकृष्णविश्वासानुमतायां विश्वविजयिश्रीरामतोषणविद्यालङ्कार-
विरचितायां श्रीप्राणतोषिण्यां फलकथनरूपदशमपरिच्छेदान्वितं
सर्गकाण्डं समाप्तम्।।

●

अथ धर्मकाण्डम्

।। अथ प्रथमः परिच्छेदः ।।

अचिन्त्यापि ध्येया स्वखिलहृदये ध्वान्तरुचिरा
मनोध्वान्तं गाढं हरसि करुणाम्भोनिधिरपि ।
महाकाली स्वैरिण्यसि सकलमूर्त्तिः कदहमा-
नदृश्या लोकानां त्वमसि जयतादद्भुततमः ।।
आसीद्रामहरीति पूरुषहरी राकेन्दुभाजित्वरी-
राशापूर्त्तिकरीः सुशीतलहरीः कीर्त्तीः समासादयन् ।
विश्वासान्वयपावनो गुरुकृपापात्रं कुलोद्दीपकं
यो दैवैर्जनयाम्बभूव कृतिनं श्रीप्राणकृष्णाभिधम् ।।
कृष्णमङ्गलविद्यावागीशसूनुः सतां मुदे ।
गङ्गादेवीसुतोऽकार्षीद्धर्मकाण्डं द्वितीयकम् ।।
द्वितीयस्योच्यते धर्मकाण्डस्य संस्क्रियात्मनः ।
निर्घण्टः प्रथमं तत्र संस्कारस्य प्रशंसनम् ।।
द्विजानां दश संस्काराः कर्ममात्राधिकारकाः ।
शूद्रशूद्रप्रकाराणां विज्ञातव्या नवैव ते ।।
मायादिकत्वं मन्त्राणां विज्ञेयं कलिसम्मतम् ।
ऋतुकर्म ततो गर्भाधानं पुंसवनं ततः ।।
पञ्चामृतप्रदानञ्च सीमन्तोन्नयनं तथा ।
जातकर्म ततो मेधाजननं कविताकरम् ।।

मायादिदानं विप्रेभ्यो बालस्य पुष्टिकारणम् ।
विज्ञेयं नामकरणं ततो निष्क्रमणं स्मृतम् ॥
अन्नाशनं ततश्चूडाकर्णवेधस्ततः परम् ।
कुमारीशूद्रजातीनां सर्वमेतदमन्त्रकम् ॥
उपनायो वेदभेदे सूत्रमाणं प्रकीर्तितम् ।
सूत्रनिर्माणसंस्कारौ सूत्राधिष्ठातृदेवता ॥
सावित्रीग्रहणं कर्म समावर्त्तनमित्यपि ।
अदारजननिन्दा च धर्मपत्नीनिरूपणम् ॥
विवाहो दशसंस्कारप्रयोगस्तदनन्तरम् ।
इति द्वितीयकाण्डाद्यपरिच्छेदसमापनम् ॥
आदौ गुरोर्लक्षणञ्च ततः सद्गुरुलक्षणम् ।
कौलगुरुप्रशंसा च कूटार्थकृतिदूषणम् ॥
गुरुविशेषकथनं शास्त्रे त्वावश्यकं गुरोः ।
गुरुमन्त्रदेवतानामेकत्वभावनाक्रमः ॥
गुरुसन्तुष्ट्यादिफलं गुरूच्चारणजं फलम् ।
गुरुतृप्ते जगत्तृप्तिराधिक्यं सर्वतो गुरोः ॥
जगत्पूजाफलावाप्तिर्गुरुपादाम्बुजेऽर्चिते ।
दीक्षाशिक्षादिभेदेन गुरुभेदनिरूपणम् ॥
एक एव महाकालो गुरुर्न मानुषः क्वचित् ।
तदधिष्ठानवशतो माहात्म्यं मानुषस्य च ॥
गुरुवंशस्य मर्यादा पशुमन्त्रादिभेदतः ।
परापरादिभेदश्च गुरूणां तदनन्तरम् ॥

स्त्रीगुरोर्लक्षणं वर्ज्यं गुरुत्वकल्पने तथा ।
त्याज्यो गुरुश्च शिष्यस्य लक्षणं वर्जनं तथा ॥
वर्ज्या शिष्यकर्तृनिन्दा गुर्वाज्ञालङ्घने तथा ।
गुरुद्रव्यादिहरणदोषानिष्टकृतेस्तथा ॥
गुरुशापजन्यदोषस्तन्निन्दाश्रवणस्य च ।
तच्छ्रवणप्रतीकारो गुरुनिन्दाकरस्य च ॥
दोषो गुरौ मनुष्यत्वज्ञाननिन्दा तथैव च ।
गुरुद्रोहादिदोषश्च त्यागे गुरुकुलस्य च ॥
निषेधो गुरुगोत्रस्य माननापूजने तथा ।
गुरुदर्शनकालस्य पूज्यत्वं गुरुपूजनम् ॥
विनेष्टपूजादोषश्च गुरुपूजादिजं फलम् ।
गुरुगेहस्थितकृत्यपुण्यस्याक्षयता तथा ॥
गुरुपादपद्मरेणूदकमाहात्म्यवर्णनम् ।
गुर्वन्नभक्षणफलं गुरूच्छिष्टफलं तथा ॥
तदुच्छिष्टाभोजनजदोषश्च तदनन्तरम् ।
गुरुपादुकादिप्रणतिर्निषिद्धं गुरुसन्निधौ ॥
गुर्वाज्ञया निषिद्धस्याचरणान्नास्ति पातकम् ।
जातिविद्यादिगर्वस्य त्यागः श्रीगुरुसन्निधौ ॥
सदा श्रीगुरुपादाब्जध्यानस्य फलनिर्णयः ।
गुरुणैकासनत्यागो गुरुभक्तिफलं तथा ॥
पैत्रगुरुकुलत्यागदोषः श्रीपूर्वकीर्त्तनम् ।
गुर्वादेरर्चनाकाल एवं तन्नामभाषणम् ॥

चतुर्विधा तु शुश्रूषा गुरुमित्रादिमानना ।
गुर्वालये प्रवेशस्य प्रकारस्तदनन्तरम् ॥
इति द्वितीयकाण्डस्य परिच्छेदो द्वितीयकः ॥
नाडीचक्रविचारश्च भूपरीक्षा ततः परम् ।
दिग्विशेषप्लवा भद्रा भद्रफलप्रदायिनी ॥
ब्रह्मण्यादिमहीज्ञानं शुभभूमिनिरूपणम् ।
त्याज्या भूम्यो हि चक्रञ्च तस्य व्याख्यानमेव च ॥
शल्योद्धारः स द्विविधः शङ्कुना दिङ्निरूपणम् ।
मण्डपकरणं तस्मात्तोरणञ्च ततः परम् ।
अङ्कुरारोपणं तस्य परीक्षा तदनन्तरम् ॥
अशुभाङ्कुरशान्तिश्च परिच्छेदतृतीयके ॥
दीक्षाशब्दार्थनिर्णीतिर्दीक्षामाहात्म्यकीर्तनम् ।
अदीक्षितस्य निन्दा च दीक्षितस्य प्रशंसनम् ॥
दीक्षया चैव ज्येष्ठत्वं दीक्षया मोक्षसाधनम् ।
एकमन्त्रसाधनेन सर्वमन्त्रस्य साधनम् ॥
मन्त्रग्रहणनिन्दा च पुस्तकालोकनादितः ।
दीक्षां विना नाधिकारः पूजादौ निन्द्यदीक्षितः ॥
ततश्च त्रिविधा दीक्षा चतुर्धापि प्रकीर्तिता ।
अधिवासविधिश्चाङ्कुरार्पणाद्यधिवासयोः ॥
प्रयोग इति तुर्य्याख्यपरिच्छेदसमापनम् ॥
गुरोर्निमन्त्रणं पूर्वं स्नानादितन्त्रकर्मणि ।
सौरमाससमुल्लेखो मातृकादिप्रपूजनम् ॥

वृद्धिश्राद्धं सर्वकार्ये पञ्चदेवप्रपूजनम् ।
लक्ष्म्यादिपूजनञ्चैव ग्रहमन्त्रस्ततः परम् ॥
ग्रहपूजादानविधिर्ग्रहाणां कवचं ततः ।
तिथिध्यानमन्त्रपूजाकवचं तदनन्तरम् ॥
वर्णध्यानाद्यासनस्य शुद्धिश्चैव ततः परम् ।
अर्चनाहोमकर्माणि समासेन ततः परम् ॥
इति पञ्चमविच्छेदसमाप्तिरभिधीयते ॥
दीक्षा नानाविधा षष्ठे कीर्त्तितान्यद्यथास्थलम् ।
ज्ञातव्यमुद्देशमात्रं निर्घण्टेन कृतं मया ॥
व्याख्यया ग्रन्थबाहुल्यदर्शनादधुना मया ।
प्रमाणमात्रं लिखितं मीमांसापि क्वचित् क्वचित् ॥

इदानीं प्राप्तावसरेण गर्भाधानादिसंस्कारा उच्यन्ते। संस्काराणां प्रयोगस्यावश्यम्भावादग्रे प्रयोगो लेखनीयो नातो व्याख्याजातं प्रमाणमात्रं लिख्यते । महानिर्वाणतन्त्रे नवमोल्लासे, सदाशिव उवाच—

संस्कारेण विना देवि ! देहशुद्धिर्न जायते ।
नासंस्कृतोऽधिकारी स्याद्दैवे पैत्र्ये च कर्मणि ॥
अतो विप्रादिभिर्वर्णैः स्वस्ववर्णोक्तसंस्क्रिया ।
कर्त्तव्या सर्वथा यत्नैरिहामुत्र हितेप्सुभिः ॥
बीजसेकः[1] पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ।
जातनाम्नो निष्क्रमणमन्नाशनमतः परम् ॥

---

[1] 'जीवसेकः' इति पाठान्तरम्।

चूडोपनयनोद्वाहाः संस्काराः कथिता दश ।
शूद्राणां शूद्रभिन्नानामुपवीतं न विद्यते ॥

शूद्रभिन्नानां शूद्रप्रकाराणामधमशूद्रकैवर्त्तादीनामित्यर्थः।

तेषां नवैव संस्कारा द्विजातीनां[१] दश स्मृताः ।
नित्यानि सर्वकर्माणि तथा नैमित्तिकानि च ॥
काम्यान्यपि वरारोहे ! कुर्याच्छाम्भववर्त्मना ।
संस्कारेषु च सर्वेषु तथैवान्येषु कर्मसु ॥
विप्रादिवर्णभेदेन क्रमान्मन्त्राश्च दर्शिताः ।
सत्यत्रेताद्वापरेषु तत्तत्कर्मसु कालिके ॥
प्रणवाद्यांस्तु तान् मन्त्रान् प्रयोगेषु नियोजयेत् ।
कलौ तु परमेशानि ! तैरेव मनुभिर्नराः ॥
मायाद्यैः[२] सर्वकर्माणि कुर्युः शङ्करशासनात् ।
निगमागमतन्त्रेषु वेदेषु संहितासु च ॥
सर्वे मन्त्रा मयैवोक्ताः प्रयोगा युगभेदतः ।
अथोच्यते महामाये ! गर्भाधानादिकाः क्रियाः ॥
तत्रादावृतुसंस्कारः कथ्यते क्रमतः शृणु ।
कृतनित्यक्रियः शुद्धः पञ्च देवान् समर्चयेत् ॥
ब्रह्मा दुर्गा गणेशश्च ग्रहा दिक्पतयस्तथा ।
स्थण्डिलस्येन्द्रदिग्भागे घटेष्वेतान् प्रपूजयेत् ॥
ततस्तु मातृकाः पूज्या गौर्याद्याः षोडश क्रमात् ।
गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ॥

---

१. द्विजातीनां ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानामित्यर्थः।

२. मायाद्यैः = माया ह्रीमिति बीजम् आद्यं येषां मनूनां ते तैः।

देवसेना स्वधा स्वाहा शान्तिः पुष्टिर्धृतिः क्षमा ।
आत्मनो देवता चैव तथैव कुलदेवता ॥
आयान्तु मातरः सर्वास्त्रिदशानन्दकारिकाः ।
विवाहव्रतयज्ञानां सर्वाभीष्टं प्रकल्प्यताम् ॥
यानशक्तिसमारूढाः सौम्यमूर्त्तिधराः सदा ।
आयान्तु मातरः सर्वा यज्ञोत्सवसमृद्धये ॥
इत्यावाह्य मातृगणान् स्वशक्त्या परिपूज्य च ।
देहल्यां नाभिमात्रायां प्रादेशपरिमाणतः ॥
सप्त वा पञ्च वा बिन्दून् दद्यात् सिन्दूरचन्दनैः ।
प्रत्येकबिन्दौ मतिमान् कामं मायां रमां स्मरन् ॥
घृतधारामविच्छिन्नां दत्त्वा तत्र वसुं यजेत् ।
वसुधारां प्रकल्प्यैवं मयोक्तेनैव वर्त्मना ॥
विरच्य स्थण्डिलं धीरो वह्निस्थापनपूर्वकम् ।
होमद्रव्याणि संस्कृत्य पचेच्चरुमनुत्तमम् ॥
प्राजापत्यश्चरुश्चात्र वायुनामा हुताशनः ।
समाप्य धाराहोमान्तं कृत्यमार्त्तवमारभेत् ॥
'ह्रीं प्रजापतये स्वाहा' चरुणैवाहुतित्रयम् ।
प्रदायैवाहुतिं दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयन् ॥
'विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि यच्छतु ।
आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते' ॥
आज्येन चरुणा वापि साज्येन चरुणापि वा ।
सूर्यं प्रजापतिं विष्णुं ध्यायन्नाहुतिमुत्सृजेत् ॥

'गर्भं धेहि सिनीवाली गर्भं धेहि सरस्वती ।
गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ' ॥

ध्यात्वा देवीं सिनीवालीं सरस्वत्यश्विनौ तथा ।
स्वाहान्तमनुनानेन दद्यादाहुतिमुत्तमाम् ॥

ततः कामं वधूं मायां रमां कूर्चं समुच्चरन् ।
'अमुष्यै पुत्रकामायै गर्भमाधेहि' सद्विठम् ॥
उक्त्वा ध्यात्वा रविं विष्णुं जुहुयात् संस्कृतेऽनले ॥

'यथेयं पृथिवी देवी ह्युत्ताना गर्भमादधे ।
तथा त्वं गर्भमाधेहि दशमे मासि सूतये' ॥

स्वाहान्तेनामुना विष्णुं ध्यायन्नाहुतिमाचरेत् ।
पुनराज्यं समादाय ध्यात्वा विष्णुं परात्परम् ॥
विष्णो ! ज्येष्ठेन रूपेण नार्यामस्यां वरीयसम् ।
सुतमाधेहि ठद्वन्द्वमुक्त्वा वह्नौ हविस्त्यजेत् ॥
कामेन पुटितां मायां मायया पुटितां वधूम् ।
पुनः कामञ्च मायाञ्च पठित्वास्याः शिरः स्पृशेत् ॥
पतिपुत्रवतीभिश्च नारीभिः परिवेष्टितः ।
शिरश्चालभ्य हस्ताभ्यां वध्वाः क्रोडाञ्चले पतिः ॥
विष्णुं दुर्गां विधिं सूर्यं ध्यात्वा दद्यात् फलत्रयम् ।
ततः स्विष्टकृतं हुत्वा प्रायश्चित्तं समापयेत् ॥

यद्वा प्रदोषसमये गौरीशङ्करपूजनात् ।
भास्कराार्घ्यप्रदानाच्च दम्पत्योः शोधनं भवेत् ॥

।। अथ गर्भाधानम् ।।

आर्त्तवं कथितं कर्म गर्भाधानमथो शृणु ॥
तद्रात्रावन्यरात्रौ वा युग्मायां निशि भार्यया ।
सदनाभ्यन्तरं गत्वा ध्यात्वा देवं प्रजापतिम् ॥
स्पृशन् पत्नीं पठेद्भर्त्ता मायाबीजपुरःसरम् ।
'आवयोः सुप्रजायै त्वं शय्ये शुभकरी भव' ॥
आरुह्य भार्यया शय्यां प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ।
उपविश्य स्त्रियं पश्यन् हस्तमाधाय मस्तके ॥
वामेन पाणिनालिङ्ग्य स्थाने स्थाने मनुं जपेत् ।
शीर्षे कामं शतं जप्त्वा चिबुके वाग्भवं शतम् ॥
कण्ठे रमां विंशतिधा स्तनद्वन्द्वे शतं शतम् ।
हृदये दशधा मायां नाभौ तां पञ्चविंशतिम् ॥
जप्त्वा योनौ करं दत्त्वा कामेन सह वाग्भवम् ।
शतमष्टोत्तरं जप्त्वा लिङ्गेऽप्येवं समाचरन् ॥
विकास्य मायया योनिं स्त्रियं गच्छेत् सुताप्तये ।
रेतःसम्पातसमये ध्यात्वा विश्वकृतं पतिः ॥
नाभेरधस्तात् चित्कुण्डे रक्तिकायां प्रपातयेत् ।
शुक्रसेकान्तरे विद्वान् इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
'यथाग्निना सगर्भा भूर्द्यौर्यथा वज्रधारिणा ।
वायुना दिग् गर्भवती तथा गर्भवती भव' ॥ इति ।

।। अथ पुंसवनम् ।।

जाते गर्भे ऋतौ तस्मिन्नन्यस्मिन् वा महेश्वरि ! ।
तृतीये गर्भमासे तु चरेत् पुंसवनं गृही ॥

कृतनित्यक्रियो भर्त्ता पञ्च देवान् समर्चयेत् ।
गौर्यादिमातृकाश्चैव वसोर्धारां प्रकल्पयेत् ॥

वृद्धिश्राद्धं ततः कृत्वा पूर्वोक्तविधिना सुधीः ।
धाराहोमान्तमापाद्य कुर्यात् पुंसवनक्रियाम् ॥

प्राजापत्यश्चरुस्तत्र चन्द्रनामा हुताशनः ।
गव्ये दध्नि यवञ्चैकं द्वौ माषावपि निक्षिपेत् ॥

पतिः पृच्छेत् स्त्रियं 'भद्रे ! किं त्वं पिबसि' त्रिः कृतम् ।
ततः सीमन्तिनी ब्रूयान्मायापुंसवनं त्रिधा ॥

प्रसृतींस्त्रीन् पिबेन्नारी यवमाषयुतं दधि ।
जीवत्सुताभिर्वनितां यागस्थानं समानयेत् ॥

संस्थाप्य वामभागे तां चरुहोमं समाचरेत् ।
पूर्ववच्चरुमादाय मायां कूर्चं समुच्चरन् ॥

'ये गर्भविघ्नकर्त्तारो ये च गर्भविनाशकाः ।
भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेताला बालघातकाः ॥

तान् सर्वान् नाशय द्वन्द्वं गर्भरक्षां कुरु द्विठः' ।
मन्त्रेणानेन रक्षोघ्नं चिन्तयित्वा हुताशनम् ॥

रुद्रं प्रजापतिं ध्यायन् प्रदद्याद्द्वादशाहुतीः ।
ततो मायाचन्द्रमसे स्वाहेत्याहुतिपञ्चकम् ॥

दत्त्वा भार्याहृदि स्पृष्ट्वा मायां लक्ष्मीं शतं जपेत् ।
ततः स्विष्टकृतं हुत्वा प्रायश्चित्त्या समापयेत् ॥ इति ।

।। अथ पञ्चामृतदानम् ।।

ततस्तु पञ्चमे मासि दद्यात् पञ्चामृतं स्त्रियै ।
शर्करा मधु दुग्धञ्च घृतं दधि समांशकम् ॥
पञ्चामृतमिदं प्रोक्तं देहशुद्धौ विधीयते ।
वाग्भवं मदनं लक्ष्मीं मायां कूर्चं पुरन्दरम् ॥
पञ्चद्रव्योपरि शिवे ! प्रजप्य पञ्च पञ्चधा ।
एकीकृत्यामृतान्यत्र प्राशयेद्दयितां पतिः ॥ इति ॥

।। अथ सीमन्तोन्नयनम् ।।

सीमन्तोन्नयनं कुर्यान्मासि षष्ठेऽष्टमेऽपि वा ।
यावन्न जायतेऽपत्यं तावत् सीमन्तनक्रिया ॥
पूर्वोक्तधाराहोमान्तं कर्म कृत्वा स्त्रिया सह ।
उपविश्यासने प्राज्ञः प्रदद्यादाहुतित्रयम् ॥
विष्णवे भास्करे[१] धात्रे वह्निजायां समुच्चरन् ।
ततश्चन्द्रमसं ध्यात्वा शिवनाम्नि हुताशने ॥
सप्तधा हवनं कुर्यात् सोममुद्दिश्य मानवः ।
अश्विनौ वासवं विष्णुं शिवं दुर्गां प्रजापतिम् ॥
ध्यात्वा प्रत्येकतो दद्यादाहुतीः पञ्चधा शिवे ! ।
स्वर्णकङ्कतिकां भर्त्ता गृहीत्वा दक्षिणे करे ॥
सीमन्ताद्बद्धकेशान्तः केशपाशे निवेशयेत् ।
शिवं विष्णुं विधिं ध्यायन् मायाबीजं समुच्चरन् ॥
'भार्ये कल्याणि ! सुभगे ! दशमे मासि सुव्रते ! ।
सुप्रसूता भव प्रीता प्रसादाद्विश्वकर्मणः ॥

---

[१] 'भास्वते' इति क्वचित्पाठः।

आयुष्मती कङ्कतिका वर्चस्वी ते शुभं कुरु'।
ततः समापयेत् कर्म स्विष्टकृद्धवनादिभिः ॥ इति ॥

।। अथ जातकर्म।।

जातमात्रं सुतं दृष्ट्वा दत्त्वा स्वर्णं गृहान्तरे।
पूर्वोक्तविधिना धीरो धाराहोमं समापयेत् ॥
ततः पञ्चाहुतीर्दद्यादग्निमिन्द्रं प्रजापतिम्।
विश्वान् देवांश्च ब्रह्माणमुद्दिश्य तदनन्तरम् ॥
मधुसर्पिः कांस्यपात्रे समानीय समांशकम्।
वाग्भवं सप्तधा जप्त्वा प्राशयेत्तनयं पिता ॥
दक्षहस्तानामिकया मन्त्रमेनं समुच्चरन्।
आयुर्वर्चो बलं मेधा वर्द्धतां ते सदा शिशो ! ॥
इत्यायुर्जननं कृत्वा गुप्तं नाम प्रकल्पयेत् ॥

गन्धर्वतन्त्रे द्वितीयपटले—

बालकस्य तु जिह्वायां त्रिदिनाभ्यन्तरे न्यसेत्।
मधुना श्वेतदूर्वाभिः सुवर्णस्य शलाकया ॥
इदं वाग्भवकूटन्तु लिखेद्वै जननान्तरे।
स एव पण्डितो भूयान्न तु मूर्खो भवेद्ध्रुवम् ॥

वाग्भवकूटमपि तत्रैव यथा—

कामदेवस्ततो योनिस्तूर्यस्वरपुरन्दरौ।
भुवनेशी ततः पश्चात् पञ्चवक्त्रविभूषितः ॥
अयं स वाग्भवो देवि! वागीशत्वप्रदायकः।
इदं वाग्भवकूटन्तु बालिशस्यापि मूर्द्धनि ॥

हस्तं दत्त्वा पठेत् सिद्धमष्टोत्तरशतं प्रिये ! ।
सोऽपि श्लोकं महेशानि ! करोत्येव न संशयः ॥

बालिशस्य मूर्खस्य।

सत्तर्कपदवाक्यार्थशब्दालङ्कारसारवित् ।
जिह्वायां न्यसनाद्देवि ! मूकोऽपि सुकविर्भवेत् ॥

बृहन्नीलतन्त्रे सप्तमपटले द्वितीयविद्यात्र्यक्षरीमन्त्रमधिकृत्य—

इदानीं शृणु चार्वङ्गि ! कविताकारकं परम् ।
प्रयोगं दुर्लभं गोप्यं तव स्नेहात् प्रकाशितम् ॥
चण्डीं चाण्डालिनीञ्चैव त्यागिनं सर्वमोहनम् ।
बीजत्रयं जपेद्रात्रौ मध्ये चैव रवेर्दिने ॥
अष्टाधिकसहस्रस्य प्रमाणेन जपं चरेत् ।
शताभिमन्त्रितं कृत्वा पिबेच्च जलमुत्तमम् ॥
सप्तदिनप्रयोगेण कविता चित्तमोदिनी ।
जायते नात्र सन्देहः सत्यं सुरगणार्चिते ! ॥
पाणिना दक्षिणेनैव मधुलाजान् समानयेत् ।
नाडीच्छेदाच्च प्रागेव बालं संस्कुर्याच्च साधकः ॥
कवित्वं जायते तेन पाण्डित्यं सुरवन्दिते ! ।
जिह्वां सम्मार्ज्य देवेशि ! लिखेद्धेमशलाकया ॥
दूर्वया वा महादेवि ! जिह्वोष्ठयोः समालिखेत् ।
पङ्क्तिद्वयेन संलेख्य कुर्याच्च बालसंस्क्रियाम् ॥
एकादशाहे देवेशि ! द्वादशाहेऽथ वा पुनः ।
वर्णजात्यादिभेदेन मासान्तः सम्भविष्यति ॥

यथाशक्त्युपचारेण देवतां पूजयेत् पुनः।
सम्पूज्य देवतां भक्त्या लिखेन्मन्त्रं महेश्वरि !॥
यदा पिता न देशस्थः पितृव्यो मातुलोऽपि वा।
लिखित्वा परमेशानि ! कुर्याच्च बालसंस्क्रियाम्॥
मूलमन्त्रं लिखेन्मन्त्री यस्यौष्ठे श्वेतदूर्वया।
वाक्योच्चारणतो बालो वाग्मी द्रुतकविर्भवेत्॥
जन्मसंस्कारकं नाम पुत्रे जाते प्रशस्यते।
जिह्वायाञ्च लिखेद्यन्त्रं यत्ने दारुकुशेन वा॥
वारत्रयन्तु सम्मार्ज्य दक्षिणेनैव पाणिना।
मन्त्रमुच्चार्य प्रत्येकं पंक्तिं कुर्यात् सुशोभनम्॥
आदौ संस्कारः कर्त्तव्यस्तदन्ते विलिखेन्मनुम्।
गन्धचन्दनपुष्पैश्च पूजयेत् तारिणीं शिवे !॥
उत्तराभिमुखो भूत्वा स्थापयेत् पीठमुत्तमम्।
पूजयेत् तारिणीं देवीं नानाभक्ष्यैः सुशोभनैः॥
षोडशैरुपचारैश्च पूजयेद् भक्तिभावतः।
धूपं दद्याद्गुग्गुलुना सर्वकर्मफलप्रदम्॥
नारिकेलं तथा रम्भां वदरं वकुलं तथा।
बीजपूरं कर्णिकारं शर्करां गन्धसंयुताम्॥
मधूदकं कलायञ्च सिद्धान्नं पायसाप्लुतम्।
माषं मत्स्यं पिष्टकञ्च दद्यादतिप्रियं महत्॥
कविर्वाग्मी भवेत् पुत्रः सर्वकामप्रकारकः।
जितेन्द्रियः सत्यवादी धार्मिको जायते महान्।

दद्यादित्यनेन सम्प्रदानोपस्थितेर्वचने ब्राह्मणपदस्याभावेऽपि ब्राह्मणेभ्य इति लभ्यते। अतो ब्राह्मणसम्प्रदानकमाषादिदानव्यवहार इति। महानिर्वाणतन्त्रे—

कृतोपनयने पुत्रे तेन नाम्ना समाह्वयेत्।
प्रायश्चित्तादिकं कृत्वा जातकर्म समापयेत्॥
नालच्छेदं ततो धात्री कुर्यादुत्साहपूर्वकम्।
यावन्न च्छिद्यते नालं तावच्छौचं न बाधते॥
प्रागेव नाडिकाछेदाद् दैवीं पैत्रीं क्रियाञ्चरेत्।
कुमार्याश्चापि कर्त्तव्यमेवमेवममन्त्रकम्॥ इति।

।। अथ निष्क्रमणम् ।।

षष्ठे वा चाष्टमे मासि नाम कुर्यात् प्रकाशतः।
स्नापयित्वा शिशुं माता परिधाप्याम्बरे शुभे॥
भर्त्तुः पार्श्वं समागत्य प्राङ्मुखं स्थापयेत् सुतम्।
अभिषिञ्चेत् शिशोर्मूर्ध्नि सहिरण्यकुशोदकैः॥
'जाह्नवी यमुना रेवा सपवित्रा सरस्वती।
नर्मदा वरदा कुम्भी सागराश्च सरांसि च॥
एते त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मकामार्थसिद्धये॥
ह्रीं आपो हिष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्जे दधातन।
महे रणाय चक्षुषे ।।
ह्रीं यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह न।
ऊशतीरिव मातरः ।।
ह्रीं तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ।
आपो जनयथा च नः'॥

अभिषिच्य त्रिभिर्मन्त्रैः पूर्ववद्वह्निसंस्क्रियाम् ।
कृत्वा सम्पाद्य धारान्तं दद्यात् पञ्चाहुतीः सुधीः ॥
अग्नये प्रथमं दत्त्वा वासवाय ततः परम् ।
ततः प्रजानां पतये विश्वेदेवेभ्य एव च ॥
ब्रह्मणे चाहुतीर्दद्याद्वह्नौ पार्थिवसंज्ञके ।
ततोऽङ्के पुत्रमादाय श्रावयेद्दक्षिणश्रुतौ ॥
स्वल्पाक्षरं सुखोच्चार्यं शुभं नाम विचक्षणः ।
श्रावयित्वा त्रिधा नाम ब्राह्मणेभ्यो निवेद्य च ॥
ततः समापयेत् कर्म कृत्वा स्विष्टकृदादिकम् ।
कन्याया निष्क्रमो नास्ति वृद्धिश्राद्धं न विद्यते ॥
नामान्नप्राशनं चूडां कुर्याद्धीमानमन्त्रकम् ।
चतुर्थे मासि षष्ठे वा कुर्यान्निष्क्रमणं शिशोः ॥
कृतनित्यक्रियस्तातः सम्पूज्य गणनायकम् ।
स्नापयित्वा तु तनयं वस्त्रालङ्कारभूषितम् ॥
संस्थाप्य पुरतो विद्वानिमं मन्त्रमुदीरयेत् ।
'ब्रह्मा विष्णुः शिवो दुर्गा गणेशो भास्करस्तथा ॥
इन्द्रो वायुः कुबेरश्च वरुणोऽग्निर्बृहस्पतिः ।
शिशोः शुभं प्रकुर्वन्तु रक्षन्तु पथि सर्वदा' ॥
इत्युक्त्वाऽङ्के समादाय गीतवाद्यपुरःसरम् ।
बहिर्निष्क्रामयेद्बालं सानन्दैः स्वजनैः सह ॥
गत्वाऽध्वनि कियद्दूरं शिशुं सूर्यं निरीक्षयेत् ॥
'ह्रीं तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरेत् ।
पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतम्' ॥

इत्यादित्यं दर्शयित्वा समागत्य निजालयम् ।
अर्घ्यं दत्त्वा दिनेशाय स्वजनान् भोजयेत् पिता ॥ इति।

।। अथान्नप्राशनम् ।।

षष्ठे मासि कुमारस्य मासे वाप्यष्टमे शिवे ! ।
पितृभ्राता पिता वापि कुर्यादन्नाशनक्रियाम् ॥
पूर्ववद्देवपूजादि वह्निसंस्करणं तथा ।
एवं धारान्तकर्माणि सम्पाद्य विधिवत् पिता ॥
दद्यात् पञ्चाहुतीस्तत्र शुचिनाम्नि हुताशने ।
अग्निमुद्दिश्य प्रथमां द्वितीयां वासवं स्मरन् ॥
ततः प्रजापतिं देवं विश्वान् देवान् ततः परम् ।
ब्रह्माणञ्च समुद्दिश्य पञ्चमीमाहुतिं त्यजेत् ॥
ततोऽग्नावन्नदां ध्यात्वा दत्तपञ्चाहुतिः पिता ।
तत्राथवा गृहेऽन्यस्मिन् वस्त्रालङ्कारशोभितम् ॥
क्रोडे निधाय तनयं प्राशयेत् पायसामृतम् ।
पञ्चप्राणाहुतेर्मन्त्रैर्भोजयित्वा तु पञ्चधा ॥
ततोऽन्नव्यञ्जनादीनां दत्त्वा किञ्चित् शिशोर्मुखे ।
शङ्खतूर्यादिघोषेण प्रायश्चित्त्या समापयेत् ॥

।। अथ चूडाकरणम् ।।

इत्यन्नप्राशनं प्रोक्तं चूडाविधिमतः शृणु ।
तृतीये पञ्चमे वर्षे कुलाचारानुसारतः ॥
चूडाकर्म शिशोः कुर्याद्बालसंस्कारसिद्धये ।
देवपूजादिधारान्तं कर्म निष्पाद्य साधकः ॥

सत्याग्नेरुत्तरे देशे वृषगोमयपूरितम् ।
तिलगोधूमसंयुक्तं शरावं स्थापयेद् बुधः ॥
कवोष्णं सलिलञ्चापि क्षुरमेकं सुशाणितम् ।
आसाद्य तनयं तत्र जनकः स्वीयवामतः ॥
संस्थाप्य जननीक्रोडे कवोष्णसलिलैश्च तैः ।
वारुणं दशधा जप्त्वा सम्मार्ज्य शिशुमूर्द्धजान् ॥
मायया कुशपत्राभ्यां जुष्टिमेकां प्रकल्पयेत् ।
मायां लक्ष्मीं त्रिधा जप्त्वा गृहीत्वा लौहजं क्षुरम् ॥
छित्त्वा तु जुष्टिकामूलं मातृहस्ते निवेशयेत् ।
कुमारमाता हस्ताभ्यामादाय गोमयान्विते ॥
शरावे स्थापयेज्जुष्टिं नापिताय पिता वदेत् ।
'क्षुरमुण्डिन् शिशोः क्षौरं सुखं साधय ठद्वयम्' ॥
पठित्वा नापितं पश्यन् सत्यनामनि पावके ।
प्रजापतिं समुद्दिश्य प्रदद्यादाहुतित्रयम् ॥
नापितेन कृतक्षौरं स्नापयित्वा शिशुं ततः ।
वस्त्रालङ्कारमाल्येन भूषयित्वाग्निसन्निधौ ॥
स्ववामभागे संस्थाप्य स्विष्टकृद्धोममाचरेत् ।
प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा दद्यात् पूर्णाहुतिं पिता ॥
'माया शिशो ! ते कुशलं कुरुतां विश्वकृद्विभुः' ।
पठित्वैनं शिशोः कर्णे स्वर्णमय्या शलाकया ॥
राजत्या लौहमय्या वा तत्र वेधं प्रकल्पयेत् ।
आपो हिष्ठेति मन्त्रेण अभिषिच्य सुतं ततः ॥

शान्त्यादिदक्षिणां कृत्वा चूडाकर्म समापयेत् ।
गर्भाधानादिचूडान्तं समानं सर्वजातिषु ॥
शूद्रसामान्यजातीनां सर्वमेतदमन्त्रकम् ॥
जातकर्मादिचूडान्तं कुमार्याश्चाप्यमन्त्रकम् ।
कर्त्तव्यं पञ्चभिर्वर्णैरिकं निष्क्रमणं विना ॥

।। अथोपनयनम् ।।

अथोच्यते द्विजातीनामुपवीतिक्रियाविधिः ।
यस्मिन् कृते द्विजन्मानो दैवपैत्र्याधिकारिणः ॥
गर्भाष्टमेऽष्टमे वाऽब्दे कुर्यादुपनयं शिशोः ।
षोडशाब्दाधिको नोपनेतव्यो निष्क्रियोऽपि सः ॥
कृतनित्यक्रियो विद्वान् पञ्च देवान् समर्चयेत् ।
गौर्यादिमातृकाश्चैव वसुधारां प्रकल्पयेत् ॥
वृद्धिश्राद्धं ततः कुर्याद् देवतापितृतृप्तये ।
कुशण्डिकोक्तविधिना धाराहोमान्तमाचरेत् ॥
प्रातः कृताशनं बालं सुस्नातं समलङ्कृतम् ।
शिखां विना कृतक्षौरं क्षौमाम्बरविभूषितम् ॥
छायामण्डपमानीय समुद्भवहुताशितुः ।
समीपे चात्मनो वामे संस्थाप्य विमलासने ॥
शिष्यं वदेद्ब्रह्मचर्यं कुरु वत्स ! ततः शिशुः ।
ब्रह्मचर्यं करोमीति गुरवे विनिवेदयेत् ॥
ततो गुरुः प्रसन्नात्मा शिशवे शान्तचेतसे ।
काषायवाससी दद्याद्दीर्घायुष्ट्वाय[१] वर्चसे ॥

---

[१] दीर्घायुष्ट्वाय = दीर्घमायुर्यस्य स दीर्घायुस्तस्य भावो दीर्घायुष्ट्वं तस्मै।

मौञ्जीं कुशमयीं वापि त्रिवृतां ग्रन्थिसंयुताम् ।
तूष्णीञ्च मेखलां दद्यात् काषायवस्त्रधारिणे ॥
मायामुच्चार्य 'सुभगा मेखला स्याच्छुभप्रदा' ।
इत्युक्त्वा मेखलां बध्वा मौनी तिष्ठेद् गुरोः पुरः ॥
'यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं बृहस्पतेर्यत् सहजं पुरस्तात् ।
आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः' ॥
मन्त्रेणानेन शिशवे दद्यात् कृष्णाजिनान्वितम्[१] ॥

यज्ञसूत्रपरिमाणन्तु मातृकाभेदतन्त्रे एकादशपटले—

यज्ञसूत्रस्य यन्मानं तच्छृणुष्व वरानने ! ।
ऋग्वेदी धारयेत् सूत्रं नाभेरूर्ध्वं स्तनादधः ॥
यजुषां सूत्रमानं हि आश्चर्यं शृणु शैलजे ! ।
बाहुमूलप्रमाणेन यज्ञसूत्रं द्विजातिभिः ॥
धारणीयं प्रयत्नेन नान्यदघ्नं कदाचन ।

नान्यदघ्नं नान्यप्रमाणमित्यर्थः ।

सामगस्य दीर्घसूत्रं त्रिविधं वरवर्णिनि ! ॥
ब्रह्मरन्ध्रान्नाभिदेशपर्यन्तं यज्ञसूत्रकम् ।
अथवापि च ग्रीवायामारोप्य नाभिमास्पृशेत् ॥
तस्मात् पृष्ठे मेरुदण्डपर्यन्तं यज्ञसूत्रकम् ।
अथवा परमेशानि ! प्रकारान्तरमुच्यते ॥
ग्रीवाया दक्षिणाङ्गुष्ठपर्यन्तं यज्ञसूत्रकम् ।
अथर्वो धारयेत् सूत्रं यत्नेन यजुषां मतम् ॥

---

[१] कृष्णाजिनान्वितम् = कृष्णवर्णमृगचर्मसंयुतमित्यर्थः ।

17908
संस्थान
परिसर, जयपुर
पुस्तकालय
क्रमांक

अथवा धारयेत् सूत्रं सा[illegible]स्य प्रमाणतः ।
अथवा धारयेद् यज्ञसूत्रं परम्मोहनम् ॥
आज्ञाचक्रान्नाभिदेशपर्यन्तं [illegible]सूत्रकम् ॥
एतत् सङ्केतमज्ञात्वा यः कुर्यात् सूत्रधारणम् ।
स चण्डालसमो देवि ! यदि व्याससमो भवेत् ॥

प्रसङ्गाद् यज्ञसूत्रस्य कर्त्तनं जीवन्यासश्च लिख्यते। गायत्रीतन्त्रे चतुर्थे ब्राह्मणपटले—

कन्या च कर्त्तयेत् सूत्रं पतिपुत्रवती तथा ।
विधवाऽविधवा वापि पुत्रहीनापि ब्राह्मणी ॥
क्षत्राणी वैश्यदारा च कर्त्तयेन्न तु शूद्रिणी ।
दीक्षिता यदि सा शूद्रा कर्त्तने न च निन्दिता ॥
सच्छूद्रा यदि सा भद्रे ! शुद्धा सा सूत्रकर्त्तने ।
असच्छूद्रा महेशानि ! निन्दिता सूत्रकर्त्तने ॥
कार्पाससम्भवैः सूत्रैर्यज्ञसूत्रं विनिर्मितम् ।
सूक्ष्मातिसूक्ष्मं परमं सर्वदेवमयं तथा ॥

।। इति निर्माणम् ।।

अणुग्रन्थिः —

ग्रन्थिकाले स्मरेद्विप्रान् सूत्रं भवति मूर्त्तिमत् ।
ब्रह्मा च कश्यपो विप्रः सनकश्च सनन्दनः ॥
सनत्सनातनो विप्रो नारदः कपिलस्तथा ।
मरीचिरत्रिः पुलहः पुलस्त्यो गौतमः क्रतुः ॥
भृगुर्दक्षः प्रचेताश्च वसिष्ठो वाल्मिकिस्तथा ।
द्वैपायनो भरद्वाजः शुक्रो जैमिनिरेव च ॥

विदूरश्च शुनःशेपो जातूकर्णश्च रौरवः ।
और्वः संवर्त्तकः शुक्रः सुराचार्यो बृहस्पतिः ॥
चन्द्रः सूर्यो बुधः श्रीमान् यज्ञसूत्रस्य ग्रन्थिषु ।
तिष्ठन्तु मम वामांशे वामस्कन्धे त्वहर्निशम् ॥
ब्रह्माद्या देवताः सर्वे यज्ञसूत्रस्य देवताः ॥

तथा—

जीवन्यासं प्रवक्ष्यामि यज्ञसूत्रस्य संशृणु ।
यज्ञसूत्रं करे धृत्वा दक्षिणे द्विजसत्तमः ॥
गायत्रीं प्रथमं जप्त्वा प्रणवं प्रजपेत् शतम् ।
[ह्रीं ह्रीमित्युच्चार्य प्रणवादीनुच्चरेत्ततः ॥
यज्ञसूत्रस्य वाङ्मनो नयनं तदनन्तरम् ।]
गायत्रीं पुनरुक्त्वा वै वामस्कन्धे निवेशयेत् ॥
जीवन्यासं विना देवि ! यज्ञसूत्रञ्च सूत्रवत् ॥

महानिर्वाणे—

यज्ञोपवीतं दण्डञ्च वैणवं खादिरञ्च वा ।
पालाशमथवा दद्यात् क्षीरवृक्षसमुद्भवम् ॥
आपो हिष्ठेति मन्त्रेण मायया पुटितेन च ।
त्रिरावृत्त्या कुशाम्भोभिर्धृतदण्डोपवीतकम् ॥
अभिषिच्य ततस्तोयैः पूरयेद्वालकाञ्जलिम् ।
तदञ्जलिं दिनेशाय दातारं ब्रह्मचारिणम् ॥
तच्चक्षुरिति मन्त्रेण दर्शयेद्भास्करं गुरुः ।
दृष्ट्वा भास्करमाचार्यो वदेन्माणवकं ततः ॥

'मम व्रते मनो धेहि मम चित्तं ददामि ते ।
जुषस्वैकमना वत्स ! मम वाचोऽस्तु ते शिवम्' ॥
हृदि स्पृष्ट्वा पठित्वैनं किं नामासीति तं वदेत् ।
शिष्यस्त्वमुकशर्माहं भवन्तमभिवादये ॥
कस्य त्वं ब्रह्मचारीति गुरौ पृच्छति पार्वति ! ।
शिष्यः सावहितो ब्रूयाद्भवतो ब्रह्मचार्यहम् ॥
'इन्द्रस्य ब्रह्मचारी त्वमाचार्यस्ते हुताशनः' ।
इत्युक्त्वा स गुरुः पश्चाद्देवेभ्यस्तं समर्पयेत् ॥
'त्वां प्रजापतये वत्स ! सवित्रे वरुणाय च ।
पृथिव्यै सर्वदेवेभ्यः सर्ववेदेभ्य एव च ॥
समर्पयामि ते सर्वे रक्षन्तु त्वां निरन्तरम्' ।
ततो माणवको वह्निं दक्षिणावर्त्मयोगतः ॥
गुरुं प्रदक्षिणीकृत्य आसने पुनराविशेत् ।
गुरुः शिष्येण सम्पृष्टः समुद्भवहुताशने ॥
पञ्चदेवान् समुद्दिश्य दद्यात् पञ्चाहुतीः प्रिये ! ।
प्रजापतिस्तथा शक्रो विष्णुर्ब्रह्मा शिवस्तथा ॥
मायादिवह्निजायान्तैर्जुहुयात् स्वस्वनामभिः ।
अनुक्तमन्त्रे सर्वत्र विधिरेष प्रकीर्तितः ॥
ततो दुर्गा महालक्ष्मीः सुन्दरी भुवनेश्वरी ।
इन्द्रादिदशदिक्पाला भास्करादिनवग्रहाः ॥
प्रत्येकनाम्ना हुत्वैतान् वाससाच्छाद्य बालकम् ।
पृच्छेन्माणवकं प्राज्ञो ब्रह्मचर्याभिमानिनम् ॥

'को वाश्रमस्ते तनय ! ब्रूहि किन्ते मनोगतम्'।
ततः शिष्यः सावहितो धृत्वा गुरुपदद्वयम् ॥
'करोतु मामाश्रमिणं ब्रह्मविद्योपदेशतः'।
एवं प्रार्थयमानस्य दक्षकर्णे शिशोस्तदा ॥
श्रावयित्वा त्रिधा तारं सर्वमन्त्रमयं शिवे !।
व्याहृतित्रयमुच्चार्य सावित्रीं श्रावयेद् गुरुः ॥
ऋषिः सदाशिवः प्रोक्तः छन्दस्त्रिष्टुबुदाहृतम्।
अधिष्ठात्री तु सावित्री मोक्षार्थे विनियोगिता ॥
[आदौ तत्सवितुः पश्चाद्वरेण्यं पदमुच्चरेत्।
भर्गः पदान्ते देवस्य धीमहीति पदं वदेत् ॥
ततस्तु परमेशानि धियो यो नः प्रचोदयात्।
पुनः प्रणवमुच्चार्य सावित्र्यर्थं गुरुर्वदेत् ॥
त्र्यक्षरात्मकतारेण परेशः प्रतिपाद्यते।
पाता हर्ता च संस्रष्टा यो देवः प्रकृतेः परः ॥
असौ देवस्त्रिलोकात्मा त्रिगुणं व्याप्य तिष्ठति।
अतो विश्वमयं ब्रह्म वाच्यं व्याहृतिभिस्त्रिभिः ॥
तारव्याहृतिवाच्यो यः सावित्र्या ज्ञेय एव सः।
जगद्रूपस्य सवितुः संस्रष्टुर्दीव्यतो विभोः ॥]
अन्तर्गतं महद्वर्चो वरणीयं यतात्मभिः।
ध्यायेम तत्परं सत्यं सर्वव्यापि सनातनम् ॥
यो भर्गः सर्वसाक्षीशो मनोबुद्धीन्द्रियाणि नः।
धर्मार्थकाममोक्षेषु प्रेरयेद्विनियोजयेत् ॥

इत्थमर्थयुतां ब्रह्मविद्यामादिश्य सद्गुरुः ।
शिष्यं नियोजयेद्देवि ! गृहस्थाश्रमकर्मसु ॥
‘ब्रह्मचर्योचितं वेशं वत्सेदानीं परित्यज ।
शाम्भवोदितमार्गेण देवान् पितॄन् समर्चय ॥
ब्रह्मविद्योपदेशेन पवित्रं ते कलेवरम् ।
प्राप्ता गृहस्थाश्रमिता तदुक्तं कर्म कल्पय ॥
उपवीतद्वयं दिव्यवस्त्रालङ्करणानि च ।
गृहाण पादुकाछत्रं गन्धमाल्यानुलेपनम्’ ॥
ततः काषायवसनं कृष्णाजिनसमन्वितम् ।
यज्ञसूत्रं मेखलाञ्च दण्डं भिक्षाकरण्डकम् ॥
आचारादर्जितां भिक्षां समर्प्य गुरवे शिवे ! ।
शुद्धोपवीतयुगलं परिधायाम्बरे शुभे ॥
गन्धमाल्यधरस्तूष्णीं तिष्ठेदाचार्यसन्निधौ ।
ततो गृहस्थाश्रमिणं शिष्यमेतद्वदेद् गुरुः ॥
‘जितेन्द्रियः सत्यवादी ब्रह्मविद्यारतो[१] भव ।
स्वाध्यायाश्रमकर्माणि यथाधर्मेण साधय’ ॥
इत्यादिश्य त्विदं पश्चात् समुद्भवहुताशने ।
मायादिप्रणवान्तेन भूर्भुवःस्वस्त्रयेण च ॥
हावयित्वा त्रिधाऽऽचार्यः स्विष्टकृद्धोममाचरेत् ।
दत्त्वा पूर्णाहुतिं भद्रे ! व्रतकर्म समापयेत् ॥

---

[१] ‘ब्रह्मज्ञानरतो’ इति पाठान्तरम्।

जीवसेकादिसंस्कारा व्रतान्ताः पितृतो नव ।
उद्वाहः पितृतो वापि स्वतोऽपि सिद्ध्यति प्रिये ! ॥

मत्स्यसूक्ते एकत्रिंशत्पटले—

अदारस्य गतिर्नास्ति सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ।
सुरार्चनं महायज्ञं हीनभार्यो विवर्जयेत् ॥
एकचक्ररथो यद्वदेकपक्षो यथा खगः ।
अभार्योऽपि नरस्तद्वदयोग्यः सर्वकर्मसु ॥
भार्याहीने क्रिया नास्ति भार्याहीने कुतः सुखम् ।
भार्याहीने गृहं कस्य तस्माद्भार्यां समाश्रयेत् ॥
सर्वस्वेनापि देवेशि ! कर्त्तव्यो दारसङ्ग्रहः ॥

।। इति दारपरिग्रहस्यावश्यकत्वम् ।।

तत्रैव—

संन्यासमथवा कार्यं तृतीयं नोपपद्यते ।
सवर्णा ब्राह्मणी या तु धर्मपत्नी च सा स्मृता ॥
असवर्णा च या भार्या कामपत्नी तु सा स्मृता ॥

।। इति धर्मपत्नीनिर्णयः ।।

महानिर्वाणतन्त्रे—

विवाहाह्नि कृतस्नानः कृतनित्यक्रियः कृती ।
पञ्चदेवान् समभ्यर्च्य गौर्यादिमातृकास्तथा ॥
वसोर्धारां कल्पयित्वा वृद्धिश्राद्धं समाचरेत् ।
रात्रौ प्रतिश्रुतं पात्रं गीतवाद्यपुरःसरम् ॥
छायामण्डपमानीय उपवेश्य वरासने ।
वासवाभिमुखं दाता पश्चिमाभिमुखो विशेत् ॥

आचम्य स्वस्तिमृद्धिञ्च कथयेद्ब्राह्मणैः सह ।
साधुप्रश्नं वरं पृच्छेदर्चनाप्रश्नमेव च ॥
वरात्प्रश्नोत्तरं नीत्वा पादाद्यैर्वरमर्चयेत् ।
समर्पयामि वाक्येन देशद्रव्यं समर्पयेत् ॥
पादयोरर्पयेत्पाद्यं शिरस्यर्घ्यं निवेदयेत् ।
आचम्यं वदने दद्याद्गन्धं माल्यं सुवाससी ॥
दिव्याभरणरत्नानि यज्ञसूत्रं समर्पयेत् ।
ततस्तु भाजने कांस्ये कृत्वा दधि घृतं मधु ॥
समर्पयामि वाक्येन मधुपर्कं करेऽर्पयेत् ।
वरोऽपि पात्रमादाय वामे पाणौ निधाय च ॥
दक्षाङ्गुष्ठानामिकाभ्यां प्राणाहुत्युक्तमन्त्रकैः ।
पञ्चधाघ्राय तत्पात्रमुदीच्यां दिशि धारयेत् ॥
मधुपर्कं समर्प्यैवं पुनराचामयेद् वरम् ।
दूर्वाक्षताभ्यां जामातुर्विधृत्य जानु दक्षिणम् ॥
स्मृत्वा विष्णुं तत्सदिति मासपक्षतिथीस्ततः ।
समुल्लिख्य निमित्तानि वृणुयाद्वरमुत्तमम् ॥
गोत्रप्रवरनामानि प्रत्येकं प्रपितामहात् ।
षष्ठ्यन्तानि समुच्चार्य वरस्य जनकावधि ॥
द्वितीयान्तं वरं ब्रूयाद्गोत्रप्रवरनामभिः ।
तथैव कन्यामुद्दिश्य ब्राह्मोद्वाहेन पण्डितः ॥
दातुं भवन्तमित्युक्त्वा वृणेऽहमिति कीर्त्तयेत् ।
वृतोऽस्मीति वरो ब्रूयात् ततो दाता वदेद्वरम् ॥

यथाविहितमित्युक्त्वा विवाहकर्म कुर्विति ।
वरो ब्रूयाद् यथाज्ञानं करवाणि तदुत्तरम् ॥
ततः कन्यां समानीय वस्त्रालङ्कारभूषिताम् ।
वस्त्रान्तरेण सञ्छाद्य स्थापयेद्वरसम्मुखम् ॥
पुनर्वरं समभ्यर्च्य वासोऽलङ्करणादिभिः ।
वरस्य दक्षिणे पाणौ कन्यापाणिं नियोजयेत् ॥
तन्मध्ये पञ्चरत्नानि फलताम्बूलमेव वा ।
दत्त्वाऽर्चयित्वा तनयां वराय विदुषेऽर्पयेत् ॥
प्राग्वत्त्रिपुरुषाख्यानं निमित्ताख्यानमेव च ।
आत्मनः काममुद्दिश्य चतुर्थ्यन्तं वरं वदेत् ॥
कन्याभिधां द्वितीयान्तामर्चितां समलङ्कृताम् ।
साच्छादनां प्रजापतिदेवताकामुदीरयन् ॥
तुभ्यमहमिति प्रोच्य दद्यात् सम्प्रददे वदन् ।
वरः स्वस्तीति स्वीकुर्यात् सम्प्रदाता वरं वदेत् ॥
धर्मे चार्थे च कामे च भवता भार्यया सह ।
वर्त्तितव्यं वरो वाढमुक्त्वा कामस्तुतिं पठेत् ॥
दाता कामो ग्रहीतापि कामायादाच्च कामिनीम् ।
कामेन त्वां प्रतिगृह्णामि कामः पूर्णोऽस्तु चावयोः ॥
ततो वदेत् सम्प्रदाता कन्यां जामातरं प्रति ।
'प्रजापतिप्रसादेन युवयोरभिवाञ्छितम् ॥
पूर्णमस्तु शिवञ्चास्तु धर्मं पालयतं युवाम्' ।
तत आच्छाद्य वस्त्रेण सम्प्रदाता सुमङ्गलैः ॥

परस्परमुखालोकं कारयेद्वरकन्ययोः ।
ततो हिरण्यरत्नानि यथाशक्त्यनुसारतः ॥
जामात्रे दक्षिणां दद्यादच्छिद्रमवधारयेत् ।
वरस्तु भार्यया सार्द्धं तद्रात्रौ दिवसेऽपि वा ॥
कुशण्डिकोक्तविधिना वह्निस्थापनमाचरेत् ।
योजकाख्यः पावकोऽत्र प्राजापत्यश्चरुः स्मृतः ॥
धारान्तं कर्म सम्पाद्य दद्यात् पञ्चाहुतीर्वरः ।
शिवं दुर्गां तथा विष्णुं ब्रह्माणं वज्रधारिणम् ॥
ध्यात्वैकैकं समुद्दिश्य जुहुयात् संस्कृतेऽनले ।
भार्यायाः पाणियुगलं गृह्णीयादित्युदीरयन् ॥
'पाणिं गृह्णामि सुभगे ! गुरुदेवरता भव ।
गार्हस्थ्यं कर्म धर्मेण यथावदनुशीलय' ॥
घृतेन स्वामिदत्तेन लाजैर्भ्रात्राहृतैः शिवे ! ।
प्रजापतिं समुद्दिश्य दद्याद्वेदाहुतीर्वधूः ॥
प्रदक्षिणीकृत्य वह्निमुत्थाय भार्यया सह ।
दुर्गां शिवं रमां विष्णुं ब्राह्मीं ब्रह्माणमेव च ॥
युग्मं युग्मं समुद्दिश्य त्रिस्त्रिधा हवनं चरेत् ।
अश्ममण्डलिकासप्तारोहौ कुर्यादमन्त्रकम् ॥
निशायाञ्चेत्तदा स्त्रीभिः पश्येद्ध्रुवमरुन्धतीम् ।
प्रत्यावृत्त्यासने सम्यगुपविश्य वरस्तदा ॥
स्विष्टकृद्धोमतः पूर्णाहुत्यन्तेन समापयेत् ।
ब्राह्मो विवाहो विहितो दोषहीनः सवर्णया ॥

कुलधर्मानुसारेण गोत्रभिन्नासपिण्डया ।
ब्राह्मोद्वाहेन या ग्राह्या सैव पत्नी गृहेश्वरी ॥
तदनुज्ञां विना ब्राह्मविवाहं नाचरेत् पुनः ।
अस्या अपत्ये तद्वंशे विद्यमाने कुलेश्वरि ! ॥

अथ महानिर्वाणतन्त्रोक्तदशसंस्कारप्रयोगः

संस्कारैर्विना दैवपैत्र्यकर्मानधिकारितया सर्वैर्विप्रादिभिर्वर्णैः स्वस्ववर्णोक्ताः संस्काराः कार्याः। दशसंस्कारास्तु बीजसेकपुंसवनसीमन्तोन्नयनजातकर्मनामकरणनिष्क्रमणान्नप्राशनचूडोपनयनविवाहाः। ततः शूद्राणामधमशूद्राणामुपनयनं नास्ति, तेषां नवैव संस्काराः। ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यानान्तु दशसंस्कारा इति।

।।अथ गर्भाधानम्।।

कृतनित्यक्रिय आसने उपविश्य दीक्षापद्धतिलिखिष्यमाणमन्त्रैर्घटान् संस्थाप्य तत्र ब्रह्मदुर्गागणेशविष्णुसूर्यशिवादित्यादिनवग्रहेन्द्रादिदशदिक्पालान् सम्पूज्य ततो गौर्यादिषोडशमातृकाः पूजयेत्। षोडशमातृकास्तु—

गौरी पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
देवसेना स्वधा स्वाहा शान्तिः पुष्टिर्धृतिः क्षमा ॥
आत्मनो देवता चैव तथैव कुलदेवता ॥ एतावत्यः ।

पूजाक्रमस्तु—अर्घ्यस्थापनं कृत्वा बद्धाञ्जलिः —

ह्रीं आयान्तु मातरः सर्वास्त्रिदशानन्दकारिकाः ।
विवाहव्रतयज्ञानां सर्वाभीष्टं प्रकल्प्यताम् ॥
यानशक्तिसमारूढाः सौम्यमूर्त्तिधराः सदा ।
आयान्तु मातरः सर्वा यज्ञोत्सवसमृद्धये ॥

इति मातृकागणमावाह्य 'ह्रीं गौर्यै मात्रे नमः' इति पाद्यादिभिर्यथाशक्ति सम्पूज्य एवं 'पद्मायै मात्रे नमः' इत्यादिभिः षोडशमातृकार्चनं स्वशक्त्या विधाय नाभिमात्रायां भित्तौ प्रादेशमात्रमध्ये सिन्दूरेण रक्तचन्दनेन वा सप्त पञ्च वा बिन्दून् दद्यात् । ततः प्रत्येकबिन्दौ क्लीमिति ह्रीमिति श्रीमिति बीजत्रयेणाविच्छिन्नां घृतधारां दत्त्वा तत्र वसुं यजेत् । ततो होमप्रकरणलेख्यस्थण्डिलादिवह्निस्थापनान्तं कर्म कृत्वा होमद्रव्याणि संस्कृत्य प्राजापत्यं चरुं श्रपयेत् । ततो वायुनामानमग्निं ध्यात्वा आवाह्य घृतेन पाद्यादिभिः सम्पूज्य धाराहोमान्तं कर्म कृत्वा 'ह्रीं प्रजापतये स्वाहा' इति मन्त्रेण चरुणा वारत्रयं जुहुयात्। ततः—

'ह्रीं विष्णुर्योनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाणि यच्छतु ।
आसिञ्चतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥ स्वाहा'।

इत्यनेन चरुणा वारमेकं जुहुयात्। तत आज्येन चरुणा साज्येन चरुणा वा सूर्यप्रजापतिविष्णून् ध्यात्वा 'ह्रीं सूर्याय स्वाहा', 'ह्रीं प्रजापतये स्वाहा', 'ह्रीं विष्णवे स्वाहा', इति मन्त्रत्रयेण प्रत्येकं जुहुयात् । ततः सिनीवालीसरस्वत्यश्विनान् ध्यात्वा—

'ह्रीं गर्भं धेहि सिनीवाली गर्भं धेहि सरस्वती ।
गर्भं ते अश्विनौ देवावाधत्तां पुष्करस्रजौ ॥ स्वाहा'।

इत्यनेन घृतेन जुहुयात् । ततो मनसा रविं विष्णुं ध्यात्वा 'क्लीं स्त्रीं ह्रीं श्रीं हुमित्यमुष्यै पुत्रकामायै गर्भमाधेहि स्वाहा' इति मन्त्रेणाज्येन जुहुयात् । ततो विष्णुं मनसा ध्यात्वा—

'ह्रीं यथेयं पृथिवी देवी ह्युत्ताना गर्भमादधे ।
तथा त्वं गर्भमाधेहि दशमे मासि सूतये ॥ स्वाहा'।

इति मन्त्रेणाज्येन जुहुयात् । ततः पुनरपि विष्णुं मनसा ध्यात्वा—

'ह्रीं विष्णोर्ज्येष्ठेन रूपेण नार्यामस्यां वरीयसम् । सुतमाधेहि । स्वाहा' इत्यनेनाज्येन जुहुयात्। ततः 'क्लीं ह्रीं स्त्रीं ह्रीं क्लीं ह्री'मिति

मन्त्रेण वध्वा: शिर: स्पृशेत्। तत: पुत्रवतीभिर्नारीभि: परिवेष्टितो हस्ताभ्यां वध्वा: शिर आलभ्य विष्णुं दुर्गां विधिं सूर्यञ्च ध्यात्वा तस्या: क्रोडाञ्चले फलत्रयं पतिर्दद्यात्। तत: स्विष्टकृतं हुत्वा प्रायश्चित्तहोमं कुर्यात् । तत: प्रदोषसमये गौरीसहितं शङ्करं सम्पूज्य भास्करार्घ्यं दद्यादिति । ततस्तद्रात्रावन्यरात्रौ वा युग्मायां भार्यया सह भवनान्तरं गत्वा प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा पत्नीं संस्पृश्य शय्याशोधनं कुर्यात् । यथा—

'ह्रीं आवयो: सुप्रजायै त्वं शय्ये ! शुभकरी भव'।

ततो भार्यया सह शय्यामारुह्य प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा उपविश्य स्त्रियं पश्यन् तन्मस्तके हस्तं दत्त्वा वामेन पाणिना तामालिङ्ग्य तस्या: शीर्षे क्लीमिति शतधा, चिबुके ऐमिति शतधा, कण्ठे श्रीमिति विंशतिधा, स्तनद्वन्द्वे श्रीमिति शतधा, हृदये ह्रीमिति पञ्चविंशतिधा जप्त्वा योनौ करं दत्त्वा क्लीं ऐमिति अष्टोत्तरशतं जप्त्वा लिङ्गेऽपि ऐं क्लीमित्यष्टोत्तरशतं जपेत् । ततो ह्रीमिति मन्त्रेण योनिं विकाश्य सुतप्राप्तये स्त्रियमुपगच्छेत् । ततो रेत:पातसमये विश्वकर्माणं ध्यात्वा नाभेरधस्तात् चित्कुण्डे रेत: पातयेत् । शुक्रपातान्तसमये इमं पठेत्—

'ह्रीं यथाग्निना सगर्भा भूर्द्यौर्यथा वज्रधारिणा ।
वायुना दिग्गर्भवती तथा गर्भवती भव' ॥ इति ।

अथ पुंसवनम्

पति: कृतनित्यक्रिय: पञ्चदेवतापूजादि-वृद्धिश्राद्धान्तं गर्भाधानपद्धत्युक्तं विधाय ततो वह्निस्थापनादि कृत्वा चन्द्रनामानमग्निं ध्यात्वाऽऽवाह्य सम्पूज्य प्राजापत्यं चरुं पचेत् । ततो गव्ये दधि यवमेकं द्वौ माषौ च निक्षिप्य स्त्रियं पृच्छेत् । 'हे भद्रे ! किं त्वं त्रिःकृतं पिबसि' इति । तत: स्त्री ब्रूयात् — 'मया पुंसवनं कृतं पीयते' इत्युक्त्वा यवमाषयुतदधिप्रसृतित्रयं पिबेत् । ततो जीववत्साभिर्वनिताभिस्तां यागस्थानं समानयेत् । ततो वामभागे तां संस्थाप्य चरुमानीय—

'ह्रीं हुं ये चात्र विघ्नकर्त्तारो ये च गर्भविनाशकाः ।
भूताः प्रेताः पिशाचाश्च वेताला बालघातकाः ॥
तान् सर्वान्नाशयद्वन्द्वं गर्भरक्षां कुरु स्वाहा '॥

इत्यनेन मन्त्रेण रक्षोघ्नं विचिन्त्य प्रजापतिञ्च ध्यायन् चरुणा द्वादशाहुतीर्जुहुयात् । ह्रीं चन्द्रमसे स्वाहेति मन्त्रेण पञ्चाहुतीर्दद्यात् । ततो भार्याहृदि स्पृष्ट्वा ह्रीं श्रीमिति मन्त्रं शतं जपेत् । ततः स्विष्टकृद्धोमस्तदनन्तरं प्रायश्चित्तहोमादिवह्निविसर्जनान्तं कर्म कृत्वा दक्षिणाच्छिद्रावधारणान्तं कुर्यादिति पुंसवनम् ।

अथ पञ्चामृतदानम्

तत्तु गर्भजननमासावधिके पञ्चमे मासि गर्भिण्यै देयम् । पञ्चामृतन्तु समांशेन दधिमधुदुग्धघृतशर्करामिश्रितरूपम् । अनेन स्त्रिया देहशुद्धिर्भवति । तत्र प्रत्येकं द्रव्ये ऐं क्लीं श्रीं ह्रीं हुं लमिति पञ्चधा जप्त्वा सम्मिश्र्य गर्भिणीं प्राशयेदिति पञ्चामृतदानम् ।

अथ सीमन्तोन्नयनम्

तत्तु षष्ठेऽष्टमे वा मासि कर्त्तव्यम् । तत्राशक्तावपत्यजननात् पूर्वं कार्यम् । तत्र पतिः पञ्चदेवतापूजादि-धाराहोमान्तं गर्भाधानप्रकरणोक्तं विधाय स्त्रिया सहासने उपविश्य शिवनामानमग्निं ध्यात्वा आवाह्य यथाशक्ति सम्पूज्य 'ह्रीं विष्णवे स्वाहा' 'ह्रीं भास्वते स्वाहा' 'ह्रीं धात्रे स्वाहा' इत्याहुतित्रयं दद्यात् । ततः सोमं ध्यात्वा 'ह्रीं सोमाय स्वाहा' इति सप्तधा जुहुयात् । अश्विनौ वासवं विष्णुं शिवं दुर्गां प्रजापतिञ्च ध्यात्वा प्रत्येकं पञ्चाहुतीर्दद्यात् । ततः पतिः स्वर्णकङ्कतिकां दक्षिणहस्तेन गृहीत्वा स्त्रियाः सीमन्ताद्बद्धकेशान्तपाशे निवेश्य शिवं विष्णुं विधिञ्च ध्यायन्—

'ह्रीं भार्ये ! कल्याणि ! सुभगे ! दशमे मासि सुव्रते ।
सुप्रसूता भव प्रीता प्रसादाद्विश्वकर्मणः ॥
आयुष्मती कङ्कतिका वर्चस्वी ते शुभं कुरु' ॥

इति पठेत्। ततः स्विष्टकृद्धोमप्रायश्चित्तहोमौ कृत्वा दक्षिणामग्निविसर्जनादिकञ्च कुर्यादिति सीमन्तोन्नयनम्।

अथ जातकर्म

जातमात्रबालकं पिता स्वर्णं दत्त्वा पश्येत्। ततो गृहान्तरे गर्भाधानपद्धत्युक्तं पञ्चदेवतापूजादि-धाराहोमान्तं कर्म कृत्वा पञ्चाहुतीर्दद्यात्—'ह्रीमग्नये स्वाहा, ह्रीमिन्द्राय स्वाहा, ह्रीं प्रजापतये स्वाहा, ह्रीं विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा, ह्रीं ब्रह्मणे स्वाहा' इत्येभिर्मन्त्रैरिति। ततः कांस्यपात्रसमांशेन मधुसर्पिषी समानीय तदुपरि ऐमिति सप्तधा जप्त्वा 'ह्रीं आयुर्वर्चो बलं मेधा वर्द्धतां ते सदा शिशो!' इति मन्त्रेण दक्षिणहस्तानामिकया शिशुं प्राशयेत्। इत्यायुर्जननं कृत्वा पिता गुप्तं नाम कुर्यात्। ततो जन्मदिनावधि त्रिदिनाभ्यन्तरे श्वेतदूर्वाभिः स्वर्णशलाकया वा मधुना बालकस्य जिह्वायां वाग्भवकूटं लिखेत्। अनेन वाग्भवकूटेन बालकः पण्डितः सुकविः शब्दालङ्कारविच्च भवति। यदीमं मन्त्रं कृतपुरश्चरणो मूर्खस्य शिरसि हस्तं दत्त्वा अष्टोत्तरशतं जपेत्तदा सोऽपि श्लोकं करिष्यति। यदि चेमं मूकस्य जिह्वायां न्यसेत्तदा सोऽपि कविर्भवति। अथवा द्वितीयायास्त्र्यक्षरीं दूर्वया बालकस्य जिह्वौष्ठौ सम्मार्ज्य पङ्क्तिद्वयेन लिखेत्। तत्र क्रमः — नाडीच्छेदात् प्रागेकादशाहे द्वादशाहे मासान्ते वा यथाशक्ति उपचारेण तां देवतां सम्पूज्य मन्त्रं लिखेत्। यदि पिता न देशस्थस्तदा पितृव्यादिरेतत् कुर्यात्। अथवा श्वेतदूर्वया कुलदेवतामन्त्रं बालकस्यौष्ठे लिखेत्। स बालो वाग्मी द्रुतकविर्भवेत्। ततः स्विष्टकृद्धोमादिवह्निविसर्जनान्तं कर्म कुर्यात्। कुमार्या अप्येवं सर्वममन्त्रकं कुर्यात्। तत उत्साहपूर्वकं धात्री नाडीं छिन्द्यात्। तदनन्तरमशौचं भवतीति जातकर्म।

अथ नामकरणम्

षष्ठेऽष्टमे वा मासि प्रकाशतो नाम कुर्यात्। तत्र माता शिशुं स्नापयित्वा नवे अम्बरे परिधाप्य पत्युः पार्श्वं वामक्रोडासनमागत्य बालं

प्राङ्मुखं स्थापयेत् । ततः पिता सहिरण्यकुशजलेन शिशोर्मूर्द्धानमभिषिञ्चेदेभिर्मन्त्रैर्यथा—

ह्रीं जाह्नवी यमुना रेवा सपवित्रा सरस्वती ।
नर्मदा वरदा कुम्भी सागराश्च सरांसि च ॥
एते त्वामभिषिञ्चन्तु धर्मकामार्थसिद्धये ॥
ह्रीं आपो हिष्ठा मयोभुवस्ता न ऊर्ज्जे दधातन।
महे रणाय चक्षुषे ॥
ह्रीं यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह न ॥
ऊशतीरिव मातरः ।
ह्रीं तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय जिन्वथ ।
आपो जनयथा च नः ॥

इत्यभिषिच्य पूर्ववद्वह्निस्थापनादिधाराहोमान्तं कर्म कृत्वा पार्थिवनामानमग्निं ध्यात्वा स्वल्पाक्षरं सुखोच्चार्यं नाम त्रिधा पिता श्रावयित्वा कर्म समापयेत्। एतत्कर्म कन्याया अप्यमन्त्रकं कर्त्तव्यमिति नामकरणम्।

अथ निष्क्रमणम्

निष्क्रमणन्तु चतुर्थे मासि षष्ठे वा कुर्यात् । तत्र पिता कृतनित्यक्रियो गणेशं सम्पूज्य शिशुं स्नापयित्वा वस्त्रालङ्कारैर्भूषयित्वा अग्रे संस्थाप्य 'ह्रीं ब्रह्मा विष्णुरि'त्यादिप्रमाणप्रकरणोक्तं पठित्वा बालकमङ्के निधाय गीतवाद्यपुरःसरं सानन्दैः स्वजनैर्वृतो बहिर्निष्क्रामयेत् । ततः कियद्दूरं गत्वा 'ह्रीं तच्चक्षुर्देवहितमि'ति मन्त्रेण बालकं सूर्यं दर्शयेत् । ततो गृहमागत्य सूर्यायार्घ्यं दत्त्वा स्वजनान् भोजयेदिति निष्क्रमणम् ।

अथान्नप्राशनम्

तत्र षष्ठे मासि अष्टमे वा पितृभ्राता पिता वा अन्नप्राशनक्रियां कुर्यात् । तत्र कृतनित्यक्रियः पूर्ववत् सगणाधिपगौर्यादिकं सम्पूज्य

शुचिनामानमग्निं संस्कृत्य प्रागुक्तधाराहोमान्तं कर्म समाप्य पञ्चाहुतीर्जुहुयात् । यथा—'ह्रीं अग्नये स्वाहा, ह्रीं इन्द्राय स्वाहा, ह्रीं प्रजापतये स्वाहा, ह्रीं विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा, ह्रीं ब्रह्मणे स्वाहा' इति हुत्वा तत्रान्यस्मिन् गृहे वा बालकं क्रोडे कृत्वा पञ्चप्राणाहुतिमन्त्रैः पायसं पञ्चधा भोजयित्वा शिशोर्मुखे किञ्चिदन्नव्यञ्जनादि दत्त्वा आचामयेत् । ततो गीतावाद्यपुरःसरं प्रायश्चित्तहोमादि समापयेदित्यन्नप्राशनम् ।

अथ चूडाकरणम्

तृतीये वर्षे पञ्चमे कुलाचारप्राप्ते वा चूडाकरणम् । तत्र कृतनित्यक्रियः सगणाधिपमातृकादिपूजां विधाय सत्यनामानमग्निं संस्कृत्य धाराहुत्यन्तं कर्म समाप्याग्नेरुत्तरे तिलगोधूमसहितं वृषगोमयपूर्णं नवशरावं स्थापयेत्, कवोष्णं जलं शाणितं क्षुरञ्च । ततः पिता स्ववामे जननीक्रोडे बालकं निधाय वमिति दशधा जप्त्वा तेन कवोष्णतोयेन केशान् सम्मार्ज्य ह्रीमिति मन्त्रेण कुशपत्रद्वयनिर्मितजुष्टिकामेकां तत्र बध्नीयात् । ततो मायालक्ष्माबीजद्वयं त्रिधा जप्त्वा लौहजं क्षुरं गृहीत्वा सजुष्टिककेशमुपमूलं छिन्द्यात् । ततः कुमारमाता तं सजुष्टिककेशं हस्ताभ्यां गृहीत्वा तस्मिन् गोमयान्वितनवशरावे स्थापयेत् ।

ततः पिता नापिताय ब्रूयात्— 'क्षुरमुण्डे शिशोः क्षौरं सुखं साधय स्वाहा' इति पठित्वा बालकं पश्यन् सत्यनामाग्नौ 'ह्रीं प्रजापतये स्वाहा' इति त्रिवारं जुहुयात् । ततः कृतक्षौरं स्नातं समलङ्कृतं समाल्यं बालं वामभागे संस्थाप्य स्विष्टकृतप्रायश्चित्तहोमं हुत्वा पूर्णाहुतिं दद्यात् । ततो 'ह्रीं शिशो ! ते विश्वकर्मा कुशलं कुरुतामि'ति पठित्वा स्वर्णमय्या राजत्या शलाकया वा शिशोः कर्णद्वये वेधं कल्पयेत् । तत आपो हिष्ठेत्यादिमन्त्रेण तमभिषिच्य शान्त्यादिकं कृत्वा दक्षिणां कुर्यादिति चूडाकरणम् ।

गर्भाधानादिचूडान्तं कर्म सर्वजातिषु समानम्, केवलं शूद्राणामिदं सर्वममन्त्रकमिति ।

अथोपनयनम्

गर्भाष्टमेऽष्टमेऽब्दे वा उपनयनं कर्त्तव्यमिति । षोडशाब्दपर्यन्तमनुपनीतस्य बालस्य दैवपैत्र्यक्रियायां नाधिकारः । तत्र कृतनित्यक्रियः सगणाधिपमातृपूजादिवृद्धिश्राद्धान्तं कर्म कृत्वा कुशण्डिकोक्तविधानेन समुद्भवनामानमग्निं संस्थाप्य धाराहोमान्तं कर्म कृत्वा प्रातः कृताशनं शिखां विना मुण्डितशिरसं सुस्नातं क्षौमाम्बरधरं स्वलङ्कृतं बालं छायामण्डपमानीय बहिः समीपे स्ववामे शुद्धासने उपवेशयेत् । ततो 'ह्रीं ब्रह्मचर्यं कुरु' इति गुरुः । 'ह्रीं ब्रह्मचर्यं करोमी'ति शिष्यो ब्रूयात् । ततो गुरुस्तस्मै शिष्याय काषाये वाससी कुशमयीं मेखलाञ्च दद्यात् । 'ह्रीं सुभगा मेखला शुभप्रदा स्यादि'ति पठित्वा शिष्यो मौनी तिष्ठेत् । 'ह्रीं यज्ञोपवीतमि'ति मन्त्रं पठित्वा गुरुः शिष्याय कृष्णाजिनयुक्तयज्ञोपवीतं दद्यात् । वेदभेदे सूत्रमानन्तु प्रमाणमध्ये अनुसन्धेयम् । पुनर्यज्ञोपवीतमात्रं वंशदण्डञ्च दद्यात् पालाशञ्च । ततो मायापुटितापोहिष्ठादिमन्त्रेण त्रिपत्रकुशेन धृतकायं वस्त्रमेखलाजिनयज्ञसूत्रदण्डं शिष्यमभिषिच्य तोयेन तदञ्जलिं पूरयेत् । ततः सूर्यायाञ्जलिं दापयित्वा बालं 'ह्रीं तच्चक्षुरि'ति मन्त्रेणादित्यं दर्शयेत् ।

ततो गुरुर्माणवकहृदयं स्पृष्ट्वा 'ह्रीं मम व्रते ते' इति मन्त्रं पठित्वा 'किं नामासि' इति पृच्छेत् । ततः शिष्यः 'अमुकनामाहं त्वामभिवादये' इति वदेत् । ततो गुरुः—कस्य त्वं ब्रह्मचारीति । शिष्यः—भवतो ब्रह्मचार्यहम् । ततो गुरुः—'इन्द्रस्य ब्रह्मचारी त्वमाचार्यस्ते हुताशनः' इत्युक्त्वा 'ह्रीं प्रजापतये वत्स' इति मन्त्रेण माणवकं समर्प्य दक्षिणावर्त्तयोगेन वह्निं प्रदक्षिणीकारयित्वा आसने उपवेशयेत् ।

ततः शिष्येण स्पृष्टो गुरुः—'ह्रीं प्रजापतये स्वाहा, ह्रीं इन्द्राय स्वाहा, ह्रीं विष्णवे स्वाहा, ह्रीं ब्रह्मणे स्वाहा, ह्रीं शिवाय स्वाहा'। ततो मायादिस्वाहान्तेन नाम्ना दुर्गा-लक्ष्मी-सुन्दरी-भुवनेश्वरीन्द्रादिदशदिक्पाल-भास्करादिनवग्रहेभ्यः स्वस्वनाम्ना प्रत्येकं जुहुयात्। ततो माणवकं वाससा आच्छाद्य—

'को वाऽऽश्रमस्ते तनय ! ब्रूहि किन्ते मनोगतम्'।

ततः शिष्यो गुरुपादद्वयं धृत्वा—

'करोतु मामाश्रमिणं ब्रह्मविद्योपदेशतः'।

इति प्रार्थयमानस्य शिष्यस्य दक्षकर्णे त्रिधा प्रणवं संश्राव्य सव्याहृतिकां सावित्रीं श्रावयेत्। अन्या ब्रह्मविद्या। गायत्र्याः सदाशिव ऋषिरनुष्टुप्छन्दः सावित्री देवता मोक्षार्थे विनियोगः। तदर्थञ्च ज्ञापयेत्। ततो माणवको भिक्षां कुर्यात्। ततो गुरुः ह्रीं ब्रह्मचार्युक्तवेशमिति पठेत्। ततो माणवकः कषायवस्त्रं सकृष्णाजिनयज्ञसूत्रं मेखलां दण्डं भिक्षाकरण्डमर्जितभिक्षाञ्च गुरवे निवेद्य शुद्धयज्ञोपवीतद्वयं शुक्लवस्त्रद्वयञ्च परिधाय धृतगन्धमाल्य आचार्यसन्निधौ तूष्णीं तिष्ठेत्। ततो गुरुः 'ह्रीं जितेन्द्रियः सत्यवादी'त्यादि पठित्वा शिष्येण हावयेत्। यथा—'ह्रीं ॐ भूः स्वाहा, ह्रीं ॐ भुवः स्वाहा, ह्रीं ॐ स्वः स्वाहा' इत्यनेन। ततः स्विष्टकृद्धोमादि-दक्षिणान्तं कर्म समापयेदित्युपनयनम्।

अथ विवाहः

तत्र कृतनित्यक्रियः पञ्चदेवतापूजादिवृद्धिश्राद्धान्तं कर्म कृत्वा रात्रौ गीतवाद्यपुरःसरं वरं छायामण्डपमानीय पूर्वाभिमुखमासने समुपवेशयेत्। ततो ब्राह्मणैः पुण्याहं वाचयित्वा 'ह्रीं साधु भवानास्तामि'ति वरं पृच्छेत्। ततो वरः 'ह्रीं साध्वहमासे' इति वदेत्। 'ह्रीं अर्चयिष्यामो भवन्तमि'ति वरं पृच्छेत्। 'ह्रीमर्चय' इति वरो वदेत्। 'ह्रीं पाद्यं समर्पयामी'त्यादिना पाद्यार्घ्याचमनीयगन्धपुष्पवस्त्रालङ्कारयज्ञसूत्रैर्वरमभ्यर्च्य 'ह्रीं मधुपर्क

समर्पयामी'ति वरहस्ते मधुपर्कं समर्पयेत्। ततो वरो मधुपर्कं गृहीत्वा वामहस्ते निधाय दक्षिणहस्तानामिकाङ्गुष्ठाभ्यां 'ह्रीं प्राणाय स्वाहा, ह्रीं अपानाय स्वाहा, ह्रीं समानाय स्वाहा, ह्रीं उदानाय स्वाहा, ह्रीं व्यानाय स्वाहा' इति मन्त्रेण तन्मधुपर्कद्रव्यं पञ्चधा आघ्राय तत्पात्रमुदीच्यां दिशि स्थापयेत्। ततो वराय पुनराचमनीयं दत्त्वा दाता दूर्वाक्षताभ्यां वरस्य दक्षिणं जानु स्पृष्ट्वा विष्णुरोम् तत्सदद्य अमुके मासि अमुकराशिस्थे भास्करे अमुके पक्षे अमुकतिथौ अमुकगोत्रः अमुकदेवशर्मा अमुकगोत्रस्यामुकप्रवरस्यामुकदेवशर्मणः प्रपौत्रं पुनर्गोत्राद्युल्लिख्यामुकदेवशर्मणः पौत्रं पुनर्गोत्राद्युल्लिख्यामुकदेवशर्मणः पुत्रं पुनर्गोत्रादिद्वितीयान्तमुल्लिख्य श्रीअमुकदेवशर्माणमर्चितं वरम्। एवं गोत्रप्रवरनामषष्ठ्यन्तं प्रपितामहपितामहपितॄणामुक्त्वा यथाक्रमं प्रपौत्रीं पौत्रीं पुत्रीञ्चोक्त्वा अमुकगोत्राममुकप्रवरां श्रीअमुकीदेवीं ब्राह्मविवाहेन दातुं भवन्तमहं वृणे इति वदेत्। वरस्तु ह्रीं वृतोऽस्मीति वदेत्। तदा यथाविहितं विवाहकर्म कुरु। वरः– ह्रीं यथाज्ञानतः करवाणीति। ततः सवस्त्रालङ्कारां कन्यां छायामण्डपमानीय वरसम्मुखे स्थापयेत्। ततो वरहस्ते कन्याहस्तं नियोज्य फलरत्नादिकं दत्त्वा प्राग्वत् सौरमासाद्युल्लेखानन्तरं प्रपितामहपितामहपितॄणां गोत्रप्रवरनामषष्ठ्यन्तमुल्लिख्य यथाक्रमं प्रपौत्राय पौत्राय पुत्राय इत्युक्त्वा अमुकगोत्राय अमुकप्रवराय श्रीअमुकदेवशर्मणे वराय इत्युच्चार्य कन्यायाश्च प्रपितामहपितामहपितॄणां षष्ठ्यन्तं गोत्रप्रवरनामोल्लिख्य प्रपौत्रीं पौत्रीं पुत्रीमिति यथासम्भवमुच्चार्य अमुकगोत्राममुकप्रवरां श्रीअमुकीदेवीं कन्यामित्यन्तं त्रिरुच्चार्य एनामर्चितां साच्छादनालङ्कारां प्रजापतिदेवताममुककामस्तुभ्यमहं सम्प्रददे। इति वराय दद्यात्। वरः स्वस्तीति स्वीकुर्यात्। ततः सम्प्रदाता—धर्मे चार्थे च कामे च भार्यया सह वर्त्तितव्यम्। वरो वाढमित्युक्त्वा कामस्तुतिं पठेत्। ततः सम्प्रदाता कन्याजामातरौ ह्रीं प्रजापतिप्रसादेनेत्यादि श्रावयित्वा वस्त्रेणाच्छाद्य सुमङ्गलपुरःसरैर्वरकन्ययोः परस्परमुखावलोकं कारयेत्। ततः काञ्चनादिकं वराय दक्षिणां दत्त्वा अच्छिद्रावधारणं कुर्यात्।

ततो वरस्तद्रात्रौ परदिवसे वा कुशण्डिकोक्तविधानेन योजकनामाग्निं संस्थाप्य प्राजापत्यं चरुं श्रपयेत्। ततो धाराहोमान्तं कर्म कृत्वा 'ह्रीं शिवाय स्वाहा, ह्रीं दुर्गायै स्वाहा, ह्रीं विष्णवे स्वाहा, ह्रीं ब्रह्मणे स्वाहा, ह्रीं इन्द्राय स्वाहा' इति जुहुयात्। ततो 'ह्रीं पाणिं गृह्णामी'ति मन्त्रं पठित्वा भार्यायाः पाणिं गृह्णीयात्। ततः कन्या हस्तस्थेन स्वामिदत्तेन घृतेन भ्रात्राद्याहृतलाजैः प्रजापतिमुद्दिश्य 'ह्रीं प्रजापतये स्वाहा' इति चतुर्धा जुहुयात्। ततो भार्यया सह उत्थाय वह्निं प्रदक्षिणीकृत्य 'ह्रीं दुर्गाशिवाभ्यां स्वाहा, ह्रीं ब्राह्मीब्रह्मभ्यां स्वाहा' इति त्रिधा हुत्वा अश्मारोहणसप्तपदीगमने अमन्त्रकं कारयेत्। रात्रौ चेद्धोमस्तदा स्त्रीभिः सह चन्द्रमरुन्धतीञ्च पश्येत्। ततः स्विष्टकृद्धोमादि-दक्षिणान्तं कर्म समापयेत्।। **इति विवाहः**।।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां द्वितीये धर्मकाण्डे संस्काररूपग्रन्थिकथनं नाम प्रथमः परिच्छेदः ।।

●

।। अथ द्वितीयः परिच्छेदः ।।

वक्ष्यमाणवचनैर्दीक्षाया अपि संस्काररूपत्वात् संस्कारमध्ये वक्तव्यत्वमुचितम्। तस्या गुरुमूलतया त्वादौ गुरुप्रकरणमुच्यते। तत्र गुरुलक्षणं शारदायां द्वितीयपटले—

मातृतः पितृतः शुद्धः शुद्धभावो जितेन्द्रियः ।
सर्वागमानां सारज्ञः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥
परोपकारनिरतो जपपूजादितत्परः ।
अमोघवचनः शान्तो वेदवेदाङ्गपारगः ॥
योगमार्गार्थसन्धायी देवताहृदयङ्गमः ।
इत्यादिगुणसम्पन्नो गुरुरागमसम्मतः ॥

देवतावद् हृदयङ्गमो मनोहर इत्यर्थः। विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटलेऽपि—

सर्वशास्त्रपरो दक्षः सर्वशास्त्रार्थवित् सदा ।
सुवचाः सुन्दरः स्वाङ्गः कुलीनः शुभदर्शनः ॥
जितेन्द्रियः सत्यवादी ब्राह्मणः शान्तमानसः ।
पितृमातृहिते युक्तः सर्वकर्मपरायणः ॥
आश्रमी देशस्थायी च गुरुरेवं विधीयते ॥

आश्रमी गृहस्थः। तथा च मत्स्यसूक्ते महातन्त्रे त्रयोदशपटले—

मध्यदेशसमुद्भूतः शान्तः सर्वगुणैर्युतः ।
पुत्रदारैश्च सम्पन्नो गुरुरागमसम्मतः ॥

मध्यदेशसमुद्भूत इति श्रेष्ठत्वदर्शनार्थम्। तत्प्रमाणन्तु तन्त्रसारकारेणैव लिखितमतोऽत्र न प्रयोजनमिति गुरुलक्षणम्। रुद्रयामले पूर्वखण्डीयपञ्चदशपटलोत्तरखण्डीयद्वितीयपटलयोः—

आदौ साधकदेवश्च सदाचारमतिः सदा।
पशुभावस्ततो वीरः सायाह्ने दिव्यभाववान्॥
एतेषां भाववर्गाणां गुरुर्वेदान्तपारगः।
शान्तो दान्तः कुलीनश्च विनीतः शुद्धवेशवान्॥
शुद्धाचारः सुप्रतिष्ठः शुचिर्दक्षः सुबुद्धिमान्।
आश्रमी ध्याननिष्ठश्च[1] मन्त्रतन्त्रविशारदः॥
निग्रहानुग्रहे[2] शक्तो वशी मन्त्रार्थजापकः॥

शान्त इत्याद्येतत् सर्वं रामार्चनचन्द्रिकायामपि, केवलं शेषचरणे वशीत्यादौ गुरुरित्यभिधीयत इति पाठः। शान्तो विषयोत्कटेच्छारहितः शमादिगुणसंयुक्तः। शमस्तु श्रवणादिकव्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनसो निग्रहः। यथा—तीव्रायां बुभुक्षायां जातायां भोजनादन्यो व्यापारो मनसि न रोचते, भोजनविलम्बञ्च सहते तथा स्रक्चन्दनादिविषयेष्वत्यन्तमभिरुचिस्तत्त्वज्ञानसाधनेषु श्रवणमननादिष्वत्यन्तमभिरुचिश्च जायत इति। शान्तरूपेण प्रसिद्धो वा। दान्तस्तपःक्लेशसहो दमयुक्तो वा। दमस्तु बाह्येन्द्रियाणां तद्व्यतिरिक्तविषयेभ्यो निवर्त्तनम्। ज्ञानसाधनश्रवणादिसाधनेभ्यो विलक्षणेषु शब्दादिविषयेषु प्रवर्त्तमानानि श्रोत्रादीनि बाह्येन्द्रियाणि येन वृत्तिविशेषेण निवर्त्तन्ते स दम इत्यभिप्रायः। अत एव शान्तोऽन्तरिन्द्रियनिग्रहकर्त्ता, दान्तो बहिरिन्द्रियनिग्रहकर्त्ता इति वेदान्तविद्भिरुक्तम्। बृहन्नीलतन्त्रे तृतीयपटलेऽपि—

---

[1] ज्ञाननिष्ठश्चेति पाठान्तरम्।

[2] निग्रहश्चानुग्रहश्चानयोः समाहारः। अथवा निग्रहेण सहितो निग्रहसहितः, स चासावनुग्रहश्च निग्रहानुग्रहः, मध्यमपदलोपिसमासः।

बहिरिन्द्रियहर्त्ता च गुरुः सर्वत्र दुर्लभः।
अन्तरिन्द्रियहर्त्ता च गुरुः सर्वत्र शोभनः॥
आचारवान्महाविद्याराधनिष्ठश्च तत्परः।
तत्कल्पाचारसंसक्तो गुरुरित्यभिधीयते॥ इति।

कुलीनः कौलः। एतेषामित्यादिवचनान्यदृष्ट्वा कुलीनः शुद्धजन्मा आचारादिनवगुणशाली वेति कश्चित् स्वबुद्ध्या व्याचष्टे, एतदतीवमन्दम्। वक्ष्यमाणसारसङ्ग्रहवचने विशुद्धमातापितृककुलीनेति द्वयोरुपादानात्। येनैवं व्याख्यायते तस्य सन्देहस्तु विष्णुमन्त्रोपदेष्टरि कुलाचाराभाव इति। स तु सन्देहः कामाख्या-कुलार्णव-रुद्रयामलादीनामद्रष्टुरेव स्फुरति। तत्र तु सौर-गाणपत्य-शैव-वैष्णव-शाक्तानां सर्वेषां कुलाचारोपदेशस्य सुस्पष्टत्वादिति तत्प्रमाणमग्रे लिखितव्यमिति। गुरुकरणे वर्जनीयप्रकरणे श्यावदन्तं कुलाचाररहितमित्यादिपञ्चाचारविवर्जितमिति च वक्ष्यमाणं तेन न दृष्टमिति। अत एव कुलीनः सर्वमन्त्राणामधिकारीति गीयते।

दीक्षाप्रभुः स एवात्मा सर्वमन्त्रस्य नापरः।

इति तन्त्रसारधृतं साधु सङ्गच्छते। कामाख्यातन्त्रे तृतीयपटलेऽपि—

शान्तो दान्तः कुलीनश्च शुद्धान्तःकरणस्तथा।
पञ्चतत्त्वात्मको[1] यस्तु सद्गुरुः स प्रकीर्तितः॥
सिद्धोऽसाविति विख्यातो बन्धुभिः शिष्यपालकः।
चमत्कारी दैवशक्त्या सद्गुरुः कथितः प्रिये!॥
अश्रुतं सम्भृतं वक्ति वाक्यं साधु मनोहरम्।
तन्त्रं मन्त्रं समावेत्ति[2] य एव सद्गुरुश्च सः॥

---

१. पञ्चतत्त्वार्चक इति पाठान्तरम्।

२. समं वक्तीत्यपि क्वचित्पाठः।

महानिर्वाणतन्त्रे दशमोल्लासे च—

शाक्ते शाक्तो गुरुः शस्तः शैवे शैवो गुरुर्मतः ।
वैष्णवे वैष्णवः सौरे सौरो गुरुरुदाहृतः ॥
गाणपे गाणपः ख्यातः कौलः सर्वत्र सद्गुरुः ।
अतः सर्वात्मना धीमान् कौलाद्दीक्षां समाचरेत् ॥

नानाविकल्पविभ्रान्तिनाशमित्यादिसद्गुरुलक्षणं वक्ष्यते।

।। इति सद्गुरुलक्षणम् ।।

तथा—

पशोर्वक्त्राल्लब्धमन्त्रः पशुरेव न संशयः ।
वीराल्लब्धमनुर्वीरः कौलाच्च ब्रह्मविद्भवेत् ॥

बृहन्नीलतन्त्रेऽपि—

शैवोऽपि परविद्यानामुपदेष्टा न संशयः ।
वैष्णवः स्वमतस्थानां सौरः सौरविदां सताम् ॥
गाणपत्यस्तु देवेशि ! गणदीक्षाप्रवर्त्तकः ।
शैवे शाक्ते च सर्वत्र दीक्षास्वामी न संशयः ॥
कौलस्तस्मात् प्रयत्नेन कुलीनं गुरुमाश्रयेत् ॥

।। इति कुलीनगुरुप्रशंसा ।।

ननु रुद्रयामलीयोत्तरखण्डीयषष्ठपटलोक्तेन—

भावस्तु त्रिविधो देव ! दिव्यवीरपशुक्रमात् ।
गुरवस्त्रिविधाश्चात्र तथैव मन्त्रदेवताः ॥

इत्यनेन पशुगुरुविषयकमेतद्व्याख्यादीनां वामसिद्धान्तकुलमार्गानुसारिणां वचनै रामार्चनचन्द्रिकादिवचने पारिभाषिकं कुलीनमङ्गीकृत्य कथमेतादृग्

व्याख्यानं कर्त्तव्यमिति चेत्, न, महानिर्वाणतन्त्रे कौलस्य सर्वमन्त्रोपदेष्टृत्वसद्गुरुत्वयोः स्पष्टमुक्तत्वात्। एतेन शान्त्यादिगुणवत्त्वे सति अभिशस्तत्वादिदोषरहितत्वं सद्गुरुत्वमिति सद्गुरुलक्षणमर्वाचीनैः कृतमप्यपास्तम्। कौलस्यैव सद्गुरुत्वेनोक्तत्वात्। अथ कुलीनः शुद्धवंशजन्मा आचारादिनवगुणशालीव इतीतरलोकप्रसिद्धकुलीनव्याख्यानेन को दोष इति चेत्, न, तन्त्रशास्त्रे कूटार्थकल्पनाया निन्दाश्रुतेः। यथा महानिर्वाणतन्त्रे एकादशोल्लासे—

एतस्मिन् शाम्भवे शास्त्रे व्यक्तार्थपदबृंहिते।
कूटेनार्थं कल्पयन्तः पतिता यान्त्यधोगतिम्॥

रुद्रयामले उत्तरखण्डे द्वितीयपटले—

नीरोगी निरहङ्कारो विकाररहितो महान्।
तपस्वी सत्यवादी च सदा ध्यानपरायणः॥
आगमार्थविशिष्टज्ञो निजधर्मपरायणः।
अव्यक्तलिङ्गचिह्नस्थो भावको भद्रदानवान्॥
लक्ष्मीमान् धृतिमान्नाथो गुरुरित्यभिधीयते॥

गुरुनाथाचार्यशब्दानां व्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे पञ्चमखण्डे सप्तदशोल्लासे—

गुह्यागमार्थतत्त्वानुसन्धानाद्बोधनादपि।
रुद्रादिदेवरूपत्वाद्गुरुरित्यभिधीयते॥
श्रीमोक्षज्ञानदातृत्वान्नादब्रह्मात्मबोधनात्।
स्थगितज्ञानचिह्नत्वात् श्रीनाथः कथितः प्रिये!॥
स्वयमाचरते शिष्यानाचारे स्थापयत्यपि।
आचिनोति हि शास्त्रार्थानाचार्यस्तेन कथ्यते॥

चराचरसमासन्नमध्यापयति यः स्वयम्।
यमादियोगसिद्धत्वादाचार्य इति कथ्यते ॥

शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतसारसङ्ग्रहे—

विशुद्धमातापितृको जितेन्द्रियः सर्वागमज्ञः परदुःखकातरः ।
यथार्थवाग्वेदविदङ्गपारगः शान्तः कुलीनो गुरुरीरितो द्विजः॥

द्विज इत्युपादानान्नान्येभ्यो मन्त्रग्रहणम्।

अनाचारो द्विजो यस्तु वर्णानां गुरुरेव सः ॥

इति वचनात्। स इत्यनेनैवकारः सम्बध्यते। स एव गुरुरित्यनेन जात्यन्तरं व्यवच्छिद्यते। गुरुशब्देनैवकारः सम्बध्यते, व्यावृत्तेरभावात्। कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकाधृतनवचक्रेश्वरे—

शिवरूपं समादाय भवपाशनिवृत्तये ।
सिद्धान्तसारवेत्ताहं सिद्धान्तसारभेदकः ॥
अविच्छिन्नाप्रमत्तश्च सदानुग्रहनिग्रहे ॥
शिवो दिव्याकृतिर्देवि ! न च दृग्गोचरोऽप्यहम् ।
तथा श्रीगुरुरूपेण शिष्यान् शास्यामि पार्वति ! ॥

परं संवित्तिजननं परानन्दसमुद्भवम् ।
तत्तत्त्वं विदितं येन स गुरुः कुलनायिके ! ॥

भूतभव्यौ मन्त्रतन्त्रौ शाम्भवं वेत्ति यः सदा ।
वेधस्य षड्विधं देवि ! स गुरुः कुलनायिके ! ॥

वर्णं कलां पदं तत्त्वं मन्त्रं भुवनमेव च ।
बोधयेद्यः षडध्वानं स गुरुः कुलनायिके ! ॥

षडाधारं नवद्वारं षोडशाधारनिर्णयम् ।
यो जानाति विधानेन स गुरुः कुलनायिके !॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिञ्च रूपञ्च तदतीतकम् ।
यो वेत्ति पञ्चकं देवि ! स गुरुः कुलनायिके !॥

सम्मोहनतन्त्रे प्रथमपटलेऽपि—

षट्चक्रं षोडशाधारं त्रिलक्षं व्योमपञ्चकम् ।
स्वदेहे यो विजानाति स गुरुः कथितो बुधैः ॥

क्रमेणैतानि व्याख्यायन्ते। यः षडध्वानं शिष्यं बोधयेत् स गुरुरित्यन्वयः। अध्वानमाह— वर्णमित्यादि। एतान् षडध्वनो दीक्षाप्रकरणे स्पष्टीकरिष्ये। षडाधारं षट्चक्राणि पृथिव्यादीनामाधाररूपत्वात्। नवद्वारं दृक्श्रोत्रास्यनासिकागुह्यलिङ्गच्छिद्ररूपम्। उक्तञ्च सम्मोहनतन्त्रे द्वितीयपटलेऽपि—

नवद्वारं नवच्छिद्रं पुरं वपुः प्रकीर्तितम् ।
नवपद्मानि चक्राणि त्रिसूत्रं नाडिकात्रयम् ॥ इति ।

षोडशाधारस्वरूपमपि तत्रैव—

मूलाधारं स्वाधिष्ठानं मणिपूरमनाहतम् ।
विशुद्धमाज्ञाचक्रञ्च बिन्दुर्भूयः कलापदम् ॥
निबोधिका तथार्द्धेन्दुर्नादो नादान्त एव च ।
उन्मनी विष्णुवक्त्रञ्च ध्रुवमण्डलिका ततः ॥
इत्येतत् षोडशाधारं कथितं योगिदुर्लभम् ॥ इति ।

विधानेन प्रयत्नेन प्राणायामादिनेति यावत्। जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिमिति बुद्धेरावर्त्तत्रयरूपम्। बिन्दुस्तदतीतं निरञ्जनमित्यग्रे स्पष्टीभविष्यति। त्रिलक्षादिकमपि तत्रैव—

स्वयम्भूर्बाण इतरस्त्रिलक्षं परिकीर्तितम् ।
पृथिव्यादीनि भूतानि कथितं व्योमपञ्चकम् ॥ इति ।

तत्र स्वयम्भूलिङ्गं मूलाधारे बाणलिङ्गमनाहते, इतरमाज्ञाचक्रे। नवचक्रेश्वरे—

पिण्डं पदं तथा रूपं रूपातीतं चतुष्टयम् ।
यो वा सम्यग् विजानाति स गुरुः परिकीर्तितः ॥

पिण्डादिचतुष्टयं स्पष्टीकृतं गुरुगीतायाम्—

पिण्डं कुण्डलिनीशक्तिः पदं हंसः प्रकीर्तितः ।
रूपं बिन्दुरिति ज्ञेयं रूपातीतं निरञ्जनम् ॥

नवचक्रेश्वरे—

यो वा पराञ्च पश्यन्तीं मध्यमामपि वैखरीम् ।
चतुष्टयं विजानाति स गुरुः परिकीर्तितः ॥

।। इति गुरुविशेषलक्षणम् ।।

रुद्रयामले उत्तरखण्डे प्रथमपटले—

गुरुमूलं जगत्सर्वं गुरुमूलं परं तपः ।
गुरोः प्रसादमात्रेण मोक्षमाप्नोति सद्वशी ॥

मुण्डमालातन्त्रे प्रथमपटले—

गुरुरेकः शिवः साक्षाद् गुरुः सर्वार्थसाधकः ।
गुरुरेव परं तत्त्वं सर्वं गुरुमयं जगत् ॥
विना गुरुप्रसादेन कोटिपुरश्चरणेन किम् ॥

पिच्छिलातन्त्रे पूर्वखण्डे प्रथमपटलेऽपि—

गुरुमूलमिदं शास्त्रं नान्यः शिवतमः प्रभुः ।
अत एव महेशानि ! यत्नतो गुरुमाश्रयेत् ॥

।। इति गुरुमाहात्म्यम् ।।

रुद्रयामले पूर्वखण्डे चतुर्दशपटले—

गुरुं विना यस्तु मूढः पुस्तकादिविलोकनात् ।
जपबन्धं समाप्नोति किल्विषं परमेश्वरि ! ॥
न माता न पिता भ्राता तस्य को वा गतिः प्रिये ! ।
गुरुरेको वरारोहे ! पापं नाशयति क्षणात् ॥
गुरुं विना यतस्तन्त्रे नाधिकारः कथञ्चन ।
अत एव प्रयत्नेन गुरुः कर्त्तव्य उत्तमः ॥

।। इति शास्त्रे गुरोरावश्यकत्वम् ।।

रुद्रयामले—

गुरुरेकः शिवः प्रोक्तः सोऽहं देवि ! न संशयः ।
गुरुस्त्वमपि देवेशि ! मन्त्रोऽपि गुरुरुच्यते ॥
अतो मन्त्रे गुरौ देवे न हि भेदः प्रजायते ।
कदाचित् ससहस्त्रारे पद्मे ध्येयो गुरुः सदा ॥
कदाचिद् हृदयाम्भोजे कदाचिद्दृष्टिगोचरे ॥

मुण्डमालातन्त्रे—

देवतागुरुमन्त्राणामैक्यं सम्भावयन् धिया ।
तदा सिद्धो भवेन्मन्त्रः प्रकटे हानिरेव च ॥

पार्वत्युवाच—

ऐक्यज्ञानं महादेव ! कथमुत्पद्यते प्रभो ! ।
नराकृतिगुरुर्मन्त्रे देवता ध्यानरूपिणी ॥
मन्त्रश्चाक्षररूपो हि कथमैक्यं भवेच्छिव ! ॥

शिव उवाच—

एकजातिस्वरूपेण स्वभावादेकजन्मतः ।
एतेषां भावयोगे तु एकसाधनमेव हि ॥

गुरोर्जातश्च मन्त्रश्च मन्त्राज्जाता तु देवता ।
अत एव वरारोहे ! देवतायाः पितामहः ॥

पितुश्च भावनाद्देवि ! यथा चैव पितुः पितुः ।
तदुद्भवं तोषमेति विपरीते विपर्ययः ॥

अयमभिप्रायः—एकजातिस्वरूपेणेति निराकारस्वरूपेणेति तात्पर्यम्। तथा हि महाकालस्यैव गुरुत्वेन वक्ष्यमाणत्वान्मन्त्रस्य ध्वनिमयत्वाद्देवताया आकारस्य कल्पितत्वाच्च त्रयाणां निराकारत्वमवगन्तव्यम्। एकप्रकार-साधनत्वेनेति वा। गुरोर्जातश्च मन्त्रश्चेत्यनेन यथा पुत्रपौत्राभ्यां पितुरंशजत्वेनैक्यं तथा गुरुमन्त्रदेवतानामिति मतत्रयेणैक्यं दर्शितम्। यद्वा मातृकाभेदतन्त्रे दशमपटले, श्रीदेव्युवाच—

नराकृतिं गुरुं नाथ ! मन्त्रवर्णात्मकं सदा ।
ध्यानानुरूपिणं देवमेकत्वं वा कथं वद ॥

श्रीशिव उवाच—

गुरुवक्त्रान्महामन्त्रो लभ्यते साधकोत्तमैः ।
यद्देवाज्जायते बीजस्तस्य मुक्तिर्भवेद्ध्रुवम् ॥

देवतायाः शरीरं हि बीजादुत्पद्यते प्रिये !।
गुरोराज्ञानुसारेण चान्यमूर्त्तिस्तु जायते ॥
गुर्वादिभावनाद्देवि ! भावसिद्धिः प्रजायते ।
अत एव महेशानि ! चैकत्वं परिकथ्यते ॥

मुण्डमालातन्त्रे—

मन्त्रे वा गुरुदेवे वा न भेदं यस्तु कल्पते ।
तस्य तुष्टा जगद्धात्री किन्न दद्याद्दिने दिने ॥

।। इति गुरुमन्त्रदेवतानामेकत्वप्रकारकथनम् ।।

गुरुतन्त्रे—

गुरुः कर्त्ता गुरुर्हर्त्ता गुरुः पाता महीतले ।
गुरुसन्तोषमात्रेण तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥

वामकेश्वरतन्त्रे एकपञ्चाशत्पटलेऽप्येतद्वचनम्। किन्तु पातेत्यत्र गुरुर्दातेति पाठः।

गुरौ तुष्टे शिवस्तुष्टो रुष्टे रुष्टस्त्रिलोचनः ।
गुरौ तुष्टे शिवा तुष्टा रुष्टे रुष्टा च सुन्दरी ॥
अतो गुरुर्महेशानि ! संसारार्णवलङ्घने ।
कर्त्ता पाता च हर्त्ता च गुरुर्मोक्षप्रदायकः ॥

।। इति गुरुतुष्ट्यादिफलम् ।।

शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतरुद्रयामले—

गकारः सिद्धिदः प्रोक्तो रेफः पापस्य दाहकः ।
उकारः शम्भुरित्युक्तस्त्रितयात्मा गुरुः स्मृतः ॥

कङ्कालमालिनीतन्त्रे प्रथमपटले—

निर्गुणञ्च परं ब्रह्म गुरुरित्यक्षरद्वयम् ।
महामन्त्रं महादेवि ! गोपनीयं परात्परम् ॥

गुरुतन्त्रे—

गुरुरित्यक्षरं यस्य जिह्वाग्रे देवि ! वर्त्तते ।
तस्य किं विद्यते मोहः पाठैर्वेदस्य किं वृथा ॥
गकारोच्चारणमात्रेण ब्रह्महत्या व्यपोहति ।
उकारोच्चारमात्रेण मुच्यते जन्मपातकात् ॥
रेफोच्चारणमात्रेण उकारोच्चारणात् पुनः ।
विसर्गोच्चारणात् कोटिजन्मजं पातकं हरेत् ॥
गुरुरित्यक्षरं देवि ! जपतो मम निश्चितम् ।
ब्रह्महत्या पुरा मुक्ता सत्यमेतन्न संशयः ॥
परशुरामो मातृवधाद् देवेन्द्रो ब्रह्महिंसनात् ।
पातकादपि मुक्तोऽभूत् गुरोरुच्चारमात्रतः ॥

।। इति गुरुशब्दोच्चारणफलम् ।।

तत्रैव—

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च पार्वती परमेश्वरी ।
इन्द्रादयस्तथा देवा यक्षाद्याः पितृदेवताः ॥
गङ्गाद्याः सरितः सर्वा गन्धर्वाः सर्पजातयः।
स्थावरा जङ्गमाश्चान्ये पर्वताः सार्वभौतिकाः ॥
एते चान्ये च तिष्ठन्ति नित्यं गुरुकलेवरे ।
श्रीगुरोस्तृप्तिमात्रेण तृप्तिरेषाञ्च जायते ॥

।। इति गुरौ तृप्ते जगत्तृप्तिकथनम् ।।

तत्रैव—

न गुरोरधिकं शास्त्रं न गुरोरधिकं तपः।
न गुरोरधिको मन्त्रो न गुरोरधिकं फलम्॥
न गुरोरधिका देवी न गुरोरधिकः शिवः।
न गुरोरधिका मूर्त्तिर्न गुरोरधिको जपः॥

विश्वसारतन्त्रीयगुरुगीतायाम्—

गुरोर्मूर्त्तेः सदा ध्यानं गुरोस्तत्त्वं सदा जपेत्।
काशीक्षेत्रं निवासोऽस्य जाह्नवी चरणोदकम्॥
गुरुर्विश्वेश्वरः साक्षात् तारकं ब्रह्म निश्चितम्॥

तथा—

ध्यानमूलं गुरोर्मूर्त्तिः पूजामूलं गुरोः पदम्।
मन्त्रमूलं गुरोर्वाक्यं सिद्धिमूलं गुरोः कृपा॥

तथा—

मुनिभिः पन्नगैर्वापि सुरैर्वा शापितो यदि।
कालमृत्युभयाद्वापि गुरू रक्षति पार्वति!॥

गुप्तसाधनतन्त्रे द्वितीयपटले—

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः।
गुरुस्तीर्थं गुरुर्यज्ञो गुरुर्दानं गुरुस्तपः॥
गुरुरग्निर्गुरुः सूर्यः सर्वं गुरुमयं जगत्॥

॥ इति सर्वेभ्यो गुरोराधिक्यकथनम्॥

किं दानेन किं तपसा किमन्यत्तीर्थसेवया।
श्रीगुरोरर्चितौ येन पादौ तेनार्चितं जगत्॥

ब्रह्माण्डभाण्डमध्ये तु यानि तीर्थानि सन्ति वै ।
गुरोः पादतले तानि निवसन्ति हि सन्ततम् ॥

इत्यनेन गुरुपादार्चनवशाद् विश्वपूजासिद्धिः स्पष्टमवगम्यते।

।। इति गुरुपूजने जगत्पूजनसिद्धिकथनम् ।।

पिच्छिलातन्त्रे—

गुरुस्तु द्विविधः प्रोक्तो दीक्षाशिक्षाप्रभेदतः ।
आदौ दीक्षागुरुः प्रोक्तः शेषे शिक्षागुरुर्मतः ॥
यन्मुखात्तु महामन्त्रः श्रूयतेऽभ्यस्यतेऽपि वा ।
स गुरुः परमो ज्ञेयस्तदाज्ञा सिद्धिदायिनी ॥

कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकाधृतकुलागमे—

प्रेरकः सूचकश्चैव वाचको दर्शकस्तथा ।
शिक्षको बोधकश्चैव षडेते गुरवः स्मृताः ॥
पञ्चैते कार्यभूताः स्युः कारणं बोधको भवेत् ॥

।। इति गुरुभेदकथनम् ।।

तथा—

तत्त्वज्ञैरुपदिष्टा ये तत्त्वज्ञास्ते न संशयः ।
पशुभिश्चोपदिष्टा ये देवि ! ते पशवः स्मृताः ॥
अभिज्ञश्चोद्धरेन्मूर्खं न मूर्खो मूर्खमुद्धरेत् ।
शिलां सन्तारयेल्लौहो न शिला तारयेच्छिलाम् ॥

अत एव गुरुतन्त्रे—

गुरवो बहवः सन्ति शिष्यवित्तापहारकाः ।
तमेकं दुर्लभं मन्ये शिष्यहृत्तापनाशकम् ॥
एकः श्रेष्ठो भवेत्तेषां भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥

।। इति तत्त्वज्ञगुरुकरणबीजम् ।।

योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे प्रथमपटले, श्रीदेव्युवाच—

गुरुः को वा महेशान ! वद मे करुणामय ! ।
त्वत्तोऽप्यधिक एवायं गुरुस्त्वया प्रकीर्तितः ॥

ईश्वर उवाच—

आदिनाथो महादेवि ! महाकालो हि यः स्मृतः ।
गुरुः स एव देवेशि ! सर्वमन्त्रेषु नापरः ॥

शैवे शाक्ते वैष्णवे च गाणपत्ये तथैन्दवे ।
महाशैवे च सौरे च स गुरुर्नात्र संशयः ॥

मन्त्रवक्ता स एव स्यान्नापरः परमेश्वरि ! ।
मन्त्रप्रदानकाले हि मानुषे गिरिनन्दिनि ! ॥

अधिष्ठानं भवेत्तस्य महाकालस्य शङ्करि ! ।
अतो न गुरुता देवि ! मानुषे नात्र संशयः ॥

मन्त्रदाता शिवः पद्मे यद्ध्यानं कुरुते गुरोः ।
तद्ध्यानं कुरुते देवि ! शिष्योऽपि शीर्षपङ्कजे ॥
तद्ध्यानं शिष्यशिरसि चोपदिष्टं न चान्यथा ॥

इति कामाख्यातन्त्रे तृतीयपटले शेषार्द्धम्।

अत एव महेशानि ! एक एव गुरुः स्मृतः ।
अधिष्ठानवशात्तस्य मानुषस्य महेश्वरि ! ॥
माहात्म्यं कीर्त्तितं तस्य सर्वशास्त्रेषु शङ्करि ! ॥

कामाख्यातन्त्रे तृतीयपटलेऽपि—

अत एव महेशानि ! कृतो हि मानुषो गुरुः ।
मानुषे गुरुता देवि ! कल्पना न तु मुख्यतः ॥
मोक्षो न जायते देवि ! मानुषे गुरुभावनात् ॥ इति ।

तथा—

अत एव गुरुर्नैव मनुजः किन्तु कल्पना ।
दीक्षादौ साधकानाञ्च वृक्षादौ पूजनं यथा ॥

ननु यदि मानुषश्चेन्न गुरुस्तदा—

अविद्यो वा सविद्यो वा गुरुः परमदैवतम् ।

इत्यादितन्त्रसारधृतवचनस्य का गतिरिति चेत्, सत्यम्, प्रागुक्तवृक्षादिवन्माननीयत्वेनोक्तम्। न तु वस्तुतस्तथात्वे वक्ष्यमाणगुरौ मनुष्यबुद्धीत्यादिवचनं गुरौ मनुष्यताबुद्धिमित्यादितन्त्रसारकारधृतञ्च न सङ्गच्छते। घटस्य छिद्रव्रणादिदोषवन्महापातकादिदोषो मनुष्यस्य इति सुधीभिर्ध्येयम्। गुरुतन्त्रेऽपि—

एक एव गुरुर्देवि ! सर्वत्र परिगीयते ।
भेदस्तस्य न कर्त्तव्यः सर्वं गुरुमयं जगत् ॥

इति वचनाद्गुरोर्नित्यत्वेन गुरुमरणे त्रिरात्राशौचमिति वदन्तो मूर्खा एव। अशौचादेः स्मृत्युक्तत्वेन गुरुमरणाशौचं स्मृत्युक्तगुरुपरं वैदिकगुरुपरं वा। यदि च मत्स्यसूक्तादिवचनानुसारेण तान्त्रिकगुरुपरमप्यङ्गीकुर्वते, तदपि कुलागमप्रोक्तप्रेरकादिगुरुपरम्। पश्चाचारयुक्तशिष्यस्य कर्त्तव्यत्वेनोक्तं वेति केचित्। न तु बोधकगुरुपरमिति सुधीभिर्ध्येयम्।

विशेषं शृणु वक्ष्यामि माहात्म्यं गुरुगोचरम् ॥

पशुमन्त्रप्रदाने तु मर्यादा दशपौरुषी ।
वीरमन्त्रप्रदाने तु पञ्चविंशतिपौरुषी ॥
महाविद्यासु सर्वासु पञ्चाशत्पौरुषी मता ।
ब्रह्मयोगप्रदाने तु मर्यादा शतपौरुषी ॥

अयमभिप्रायः — पश्वाचारादिमतप्रदेयमन्त्रो यदि शिष्येण गुरुतो गृहीतस्तदनन्तरं शिष्यसन्तत्या गुर्वन्तराद् यदि मन्त्रो गृहीतस्तथापि पैतृकगुरुत्यागजन्यदुरदृष्टशालिना पैतृकगुरुदशमादिवंशपर्यन्तं स्वीयदशमादिवंशावधिकेन गुरुवन्मर्यादा कार्या। अन्यथा प्रत्येकेन प्रत्येकतो यदि मन्त्रो गृह्यते तदा तेषां सर्वेषां गुरुतया वंशमर्यादाकल्पनमनर्थकं स्यादिति त्यक्तगुरुवंशमर्यादाकथनम्। यद्वा वक्ष्यमाणकामाख्यातन्त्रोक्तवचनेन लुब्धदुष्टादिगुरुत्यागस्य वैधत्वेन यदि शिष्येण स गुरुस्त्यज्यते तथापि तद्वंशमर्यादार्थमेतदुक्तम्। दिव्यवीरगुर्वोरपि दोषदुष्टत्वे त्याज्यत्वं वक्ष्यते। एवञ्च गुरुत्यागाद्भवेन्मृत्युरित्यादितन्त्रसारकारधृतवचनमदुष्टादिगुरुत्यागे बोध्यम्। शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतमहिषमर्दिनीतन्त्रे—

मानवस्य महेशानि ! सङ्क्षेपान्निगदामि ते ॥
गुरुः परमगुरुश्चैव परापरगुरुस्तथा ।
स्वगुरुः परमेशानि ! साक्षाद् ब्रह्म न संशयः ॥
तत्पिता परमगुरुः स्वयं विष्णुः क्षितौ सदा ।
तत्पिता परापरगुरुर्महेश्वरसमः सदा ॥

बृहन्नीलतन्त्रे द्वितीयपटले तु—

परापरगुरूणाञ्च निर्णयं शृणु पार्वति ! ।
आदौ सर्वत्र देवेशि ! मन्त्रदः परमो गुरुः ॥
परापरगुरुस्त्वं हि परमेष्ठी त्वहं गुरुः ॥

कुलार्णवतन्त्रे—

पारम्पर्यागमाम्नायं मन्त्राचारादिकं प्रिये ! ।
सर्वं गुरुमुखाल्लब्धं सफलं स्यान्न चान्यथा ॥

पारम्पर्यशब्दव्युत्पत्तिस्तु सप्तदशोल्लासे—

पाशच्छेदकराद्देवि ! रञ्जनात्परतेजसः ।
जातिभिश्छिद्यमानाच्च पारम्पर्यमितीरितम् ॥

।। अथ स्त्रीगुरुलक्षणम् ।।

रुद्रयामले उत्तरखण्डद्वितीयपटलपूर्वखण्डपञ्चदशपटलयोः —

साध्वी चैव सदाचारा गुरुभक्ता जितेन्द्रिया ।
सर्वमन्त्रार्थतत्त्वज्ञा सुशीला पूजने रता ॥
सर्वलक्षणसम्पन्ना रूपिका[1] पद्मलोचना ।
रत्नालङ्कारसंयुक्ता स्वर्णाभरणभूषिता ॥
शान्ता कुलीना कुलजा चन्द्रास्या सर्वबुद्धिगा ।
अनन्तगुणसम्पन्ना रुद्रत्वदायिनी प्रिया ॥
गुरुरूपा शक्तिदात्री शिवज्ञाननिरूपिणी ।
गुरुयोग्या भवेत् सा हि विधवा परिवर्जिता ॥
स्त्रिया दीक्षा शुभा प्रोक्ता मातुश्चाष्टगुणा स्मृता ।
पुत्रिणी विधवा ग्राह्या केवलानन्दकारिणी ॥
सिद्धमन्त्रं यदि तदा गृह्णीयाद्विधवामुखात् ।
केवलं सुफलं तत्र मातुरष्टगुणं स्मृतम् ॥

---

[1] जापिकेति पाठान्तरम्।

स्वयं वा स्वप्नविलये ददाति यदि मन्मनुम् ।
तत्राष्टगुणमाप्नोति यदि सा पुत्रिणी सती ॥
यदि माता स्वीयमन्त्रं ददाति तनुजाय च ।
तदाष्टसिद्धिमाप्नोति भक्तिमार्गे न संशयः ॥
तदेव दुर्लभं देव ! यदि मात्रा प्रदीयते ।
आदौ भक्तिं ततो मुक्तिं सम्प्राप्य कालरूपधृक्[1] ॥
सहस्रकोटिविद्यार्थं जानाति नात्र संशयः ।
स्वप्ने तु यदि वा माता ददाति शुद्धमन्त्रकम् ॥
पुनर्दीक्षां सोऽपि कृत्वा दानवत्वमवाप्नुयात् ।
यदि भाग्यवशेनैव जननीच्छानुवर्तिनी ॥
तदा सिद्धिमवाप्नोति तत्र मन्त्रं विचारयेत् ।
स्वीयमन्त्रोपदेशेन न कुर्याद्गुरुचिन्तनम् ॥

।। इति स्त्रीगुरुकथनम् ।।

गुरौ कर्त्तव्ये वर्जनीयमाह रुद्रयामलीयोत्तरखण्डीयद्वितीयपटलपूर्वखण्डीयपञ्चदशपटलयोः —

वर्जयेच्च परानन्दरहितं रूपवर्जितम् ।
निन्दितं रोगिणं क्रूरं महापातकिनं गुरुम् ॥
अष्टप्रकारकुष्ठे च गलत्कुष्ठिनमेव च ।
श्वित्रिणं जनहिंसार्थं सदार्थग्राहिणं तथा ॥
स्वर्णविक्रयिणं चौरं बुद्धिहीनं सुखर्वकम् ।
श्यावदन्तं कुलाचाररहितं शान्तिवर्जितम् ॥

---

[1] कालरूपेण धृष्णोतीति कालरूपधृक्। धृषेः क्विप्, 'क्विन्प्रत्ययस्य कुः' इति कुत्वम्। 'कामरूपधृक्' इत्यपि क्वचित्पाठः।

सकलङ्कं नेत्ररोगपीडितं परदारगम्।
असंस्कारप्रवक्तारं स्त्रीजितञ्चाधिकाङ्गकम्॥
कपटात्मानकं हिंसाविशिष्टं बहुजल्पकम्।
बह्वाशिनं हि कृपणं मिथ्यावादिनमेव च॥
अशान्तं भावहीनञ्च पञ्चाचारविवर्जितम्।
दोषजालैः पूजिताङ्गं पूजयेन्न गुरुं विना॥

गुरुं विना न पूजयेदित्यभिधानाद् गुरौ कृते यः कुष्ठादिदोषदुष्टो भवति तं पूजयेत्। गुरुकरणसमये तु यः कुष्ठादिस्तं वर्जयेदिति वचनस्य तात्पर्यम्। तच्चोक्तं महापातकिनं गुरुं वर्जयेदिति तदपि भाविनि भूतवदुपचार इति कर्त्तव्यगुरुपरमन्यथा पूर्वापरलिखितैकग्रन्थयोर्वैषम्यं स्यात्। निरुत्तरतन्त्रे द्वादशपटले—

पशुं शठञ्च धूर्त्तञ्च चुम्बकञ्च विशेषतः।
धर्मार्थकाममोक्षार्थी गुरुत्वेन न चार्चयेत्॥

रुद्रयामले उत्तरखण्डे पञ्चदशपटले तु—

गुरोर्विचारः सर्वत्र तातमातामहं विना।
प्रमादाच्च यदा ताभ्यां दीक्षाविधिमुपाचरेत्॥
प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा पुनर्दीक्षां समाचरेत्।
सावित्रीमन्त्रजापञ्च लक्षसंख्यं जगत्पतेः॥
विष्णोर्वा प्रणवं लक्षं प्रायश्चित्तमिति स्मृतम्।
अशक्तश्चेन्महादेवि! चायुतं प्रजपेन्मनुम्॥
दशसाहस्त्रजाप्येन सर्वकिल्विषनाशिनी।
गायत्री छन्दसां माता पापराशितुलानला॥

[मम मूर्तिप्रकाशा च पशुभावविवर्जिता ।
फलोद्भवप्रकरणे ब्रह्मणाऽऽपद्यते निशि ॥
यदि भाग्यवशाद्देव! सिद्धमन्त्रं गुरुं तथा ।
तदैव तां तु दीक्षेत अष्टैश्वर्याय[१] केवलम् ॥
निर्बीजञ्च पितुर्मन्त्रं शैवे शाक्ते न दुष्यति ।
ज्येष्ठपुत्राय दातव्यं कुलीनैः कुलपण्डितैः ॥
गुणयुक्ताय दान्ताय महामन्त्रं कुलेश्वरम् ।
तदैव मुक्तिमाप्नोति सत्यं सत्यं न संशयः ॥]
कठिनञ्च रिपुञ्चैव सोदरं वैरिपक्षगम् ।
मातामहञ्च पितरं यतिञ्च वनवासिनम् ॥
वर्जयित्वा च शिष्येन्द्रो दीक्षाविधिमुपाचरेत् ।
अन्यथा तद्विरोधेन कायनाशो भवेद्ध्रुवम् ॥
सिद्धमन्त्रञ्च गृह्णीयाद्दुष्कुलादपि भैरव ! ।
स्वप्ने तु नियमो नास्ति दीक्षासु गुरुशिष्ययोः ॥
स्वप्नलब्धे स्त्रिया दत्ते संस्कारेणैव शुद्ध्यति ॥

राघवभट्टधृतमहाकपिलपञ्चरात्रे—

नातिबालो न वृद्धश्च न खञ्जो न कृशस्तथा ।
नाधिकाङ्गो न हीनाङ्गो न खल्वाटो न दन्तुरः ॥

वीरमित्रोदयधृतकल्पचिन्तामणौ—

क्षयरोगी च दुश्चर्मा कुनखी श्यावदन्तकः ।
कर्णान्धः कुसुमाक्षश्च खल्वाटः खञ्जरीटकः ॥

---

[१] अष्टानामैश्वर्याणां समाहारोऽष्टैश्वर्यं तस्मै।

कर्णान्धो वधिरः। खञ्जरीटः खञ्जः।

अङ्गहीनोऽतिरिक्ताङ्गः पिङ्गाक्षः पूतिनासिकः ।
वृद्धाण्डो वामनः कुब्जः श्वित्री चैव नपुंसकः ॥

पूतिनासिको दुर्गन्धिनासिकः।

इत्याद्यैर्देहजैर्दोषैः संयुक्तो निन्दितो गुरुः ।
संस्काररहितो मूर्खो वेदशास्त्रविवर्जितः ॥
श्रौतस्मार्त्तक्रियाशून्यः शुष्कभाषः सुकुत्सितः ।
पुरयाजनजीवी च नरो वैद्यश्च कामुकः ॥
क्रूरो दम्भी मत्सरी च व्यसनी कृपणः खलः ।
कुसङ्गी नास्तिको भीतो महापातकचिह्नितः ॥
देवाग्निगुरुविद्यादिपूजाविधिपराङ्मुखः ।
सन्ध्यातर्पणपूजादिमन्त्रज्ञानविवर्जितः ॥
आलस्योपहतो भोगी धर्महीन उपश्रुतः ।
इत्याद्यैर्बहुभिर्दोषैरागमोक्तैश्च यत्नतः ॥
वर्जनीयो गुरुः प्राज्ञैर्दीक्षासु स्थापनादिषु ॥

मत्स्यसूक्ते त्रयोदशपटले—

अपुत्रश्चासुतपत्नीकः शक्तिहीनोऽथ वामनः ।
कुब्जः कुष्ठः श्यावदन्तो वृषलीपतिरेव च ॥
मातामहस्यानुजस्य सोदरस्य तथैव च ।
पित्रोर्मन्त्रं न गृह्णीयात्तथा चैवाश्रितस्य च ॥
कदाचिद् यदि गृह्णाति पुनः संस्कारमर्हति ॥

मानुषे गुरुत्वस्य कल्पनामात्रमुक्त्वा त्याज्यगुरुमाह कामाख्यायां तृतीयपटले—

यथा भोक्तरि भोज्यं हि स्वर्णादिपात्रकेण च ।
दीयते च यथा देवि ! तस्मै सर्वसमर्पणम् ॥
यदि निन्द्यञ्च[१] तत्पात्रं भग्नं वापि कुलेश्वरि ! ।
तदा त्यजेत्तु तत्पात्रमन्यपात्रेण भोजयेत्[२] ॥
अतो हि मनुजं लुब्धं दुष्टं शिष्यो हि सन्त्यजेत् ।
सर्वेषां भुवने सत्यं ज्ञानाय गुरुरेव हि ॥
ज्ञानान्मोक्षमवाप्नोति तस्माज्ज्ञानं परात्परम् ।
अतो यो ज्ञानदाने हि न क्षमस्तं त्यजेद्गुरुम् ॥
अन्नाकाङ्क्षी निरन्नं हि यथा सन्त्यजति प्रिये ! ।
ज्ञानं यत्र समाभाति स गुरुः शिव एव हि ॥
अज्ञानिनं वर्जयित्वा शरणं ज्ञानिनां व्रजेत् ॥
मधुलुब्धो यथा भृङ्गः पुष्पात् पुष्पान्तरं व्रजेत् ।
ज्ञानलुब्धस्तथा शिष्यो गुरोर्गुर्वन्तरं व्रजेत् ॥

तथा—

पूर्वोक्तदोषयुक्तश्चेद्दिव्यो वा वीर एव वा ।
तयोरपि न कर्त्तव्या शिष्येण गुरुभावना ॥
किन्तु कार्यं हितैषित्वं गुरुताकल्पनं त्यजेत् ॥

कौलानां तु तत्रैव—

महाविद्यां सम्प्रदाय वीराचारं ददाति न ।
स याति नरकं घोरं शिष्योऽपि पतितो भवेत् ॥

---

[१] चिन्त्यञ्चेति पाठान्तरम्।

[२] तोषयेदिति पाठान्तरम्।

पशुभावस्थितो यो हि कालिकातारिणीमनुम् ।
दत्त्वाचारं वदेन्नैव नरकान्न निवर्त्तते ॥
तस्मात् पशुगुरुस्त्याज्यः साधकैः सर्वदा प्रिये ! ।
यदि दैवात् पशोर्दीक्षां[१] लभते शाक्त एव च ॥
कौलात्तु कौलिकीं कृत्वा तन्मनुं पुनरालभेत् ॥

इत्युक्तवचनादभिषेकादिना पुनर्गुरुः करणीय इत्यग्रेऽपि वक्ष्यते।

।। अथ शिष्यलक्षणम् ।।

गुरुता शिष्यत्वापेक्षणीत्यतो गुरुप्रकरणानन्तरं शिष्यप्रकरणमुच्यते। तत्र शिष्यशब्दव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे पञ्चमखण्डे सप्तदशोल्लासे—

शरीरमथ प्राणांश्च सद्गुरुभ्यो निवेद्य यः ।
गुरुभ्यः शिष्यतो योगं शिष्य इत्यभिधीयते ॥

रुद्रयामले उत्तरखण्डे द्वितीयपटले गुरुलक्षणमुक्त्वा—

शिष्यस्तु तादृशो भूत्वा सद्गुरुं पर्युपाश्रयेत् ॥

कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकायाम्—

चतुर्भिराद्यैः संयुक्तः श्रद्धावान् सुस्थिराशयः ।
अलुब्धः स्थिरगात्रश्च प्रेक्षाकारी जितेन्द्रियः ॥
आस्तिको दृढभक्तिश्च गुरौ मन्त्रे च दैवते ।
एवंविधो भवेत् शिष्यस्त्वितरो दुःखकृद्गुरोः ॥

चतुर्भिराद्यैः संयुक्तः शमादिचतुष्कयुक्त इत्यर्थः। शारदातिलके द्वितीयपटले—

---

[१] 'पशोर्विद्यां लभते शक्तिमात्ररः' इति क्वचित्पाठः।

शिष्यः कुलीनः शुद्धात्मा पुरुषार्थपरायणः ।
अधीतवेदः कुशलो दूरमुक्तमनोभवः ॥
हितैषी प्राणिनां नित्यमास्तिकस्त्यक्तनास्तिकः ।
स्वधर्मनिरतो भक्त्या पितृमातृहितोद्यतः ॥
वाङ्मनःकायवसुभिर्गुरुशुश्रूषणे रतः ।
एतादृशगुणोपेतः शिष्यो भवति नापरः ॥

समयाचारतन्त्रे द्वितीयपटले—

शिष्योऽपि स्वगुणैर्युक्तो गुरुभक्तिरतः सदा ।
धर्मकामादिसंयुक्तो गुरुमन्त्रपरायणः ॥
सत्यबुद्धिर्गुरोर्मन्त्रे देवपूजनतत्परः ।
गुरूपदिष्टमार्गे च सत्यबुद्धिरुदारधीः ॥
एवं लक्षणसंयुक्तः शिष्यश्चापि परीक्षितः ॥

रुद्रयामलीयगुरुमाननादिप्रकारविधायकानि — गुरुः पितेत्यादिजन्महेतुरित्यादि। सद्गुरुः स्वाश्रितमित्यादिवचनान्यस्मदत्यतिवृद्धप्रपितामहकृष्णानन्दागमवागीशेन स्वकृततन्त्रसारे लिखितान्यतो नैवात्र प्रयोजनमिति।

।। इति शिष्यलक्षणम् ।।

वर्ज्यशिष्यमाह रुद्रयामलपूर्वखण्डपञ्चदशपटलोत्तरखण्डद्वितीयपटलयोः —

कामुकं कुटिलं लोकनिन्दितं सत्यवर्जितम् ।
अविनीतमसमर्थं प्रजाहीनं[१] रिपुप्रियम् ॥

---

१. प्रज्ञाहीनमिति पाठान्तरम्।

सदा पापक्रियायुक्तं विद्याशून्यं जडात्मकम् ।
कलिदोषसमूहाङ्गं वेदक्रियाविवर्जितम् ॥
आश्रमाचारहीनञ्चाशुद्धान्तःकरणोद्यतम् ।
सदा श्रद्धाविरहितमधमं क्रोधिनं भ्रमम् ॥
असच्चरित्रं विगुणं परदारातुरं तथा ।
असद्बुद्धिसमूहोत्थमभक्तं द्वैतचेतसम् ॥
नानानिन्दावृताङ्गञ्च[१] तं शिष्यं वर्जयेद्गुरुः ॥

।। इति निन्द्यशिष्यलक्षणम् ।।

रुद्रयामले—

यदि न त्यज्यते वीरो धनादिदानहेतुना ।
नारकी शिष्यवत् पापी तद्विशिष्टमवाप्नुयात् ॥
क्षणादसिद्धः स भवेच्छिष्यासादितपातकैः[२] ।
अकस्मान्नरकं प्राप्य कार्यनाशाय केवलम् ॥
विचार्य यत्नाद्विधिवच्छिष्यसङ्ग्रहमाचरेत् ।
अन्यथा शिष्यदोषेण नरकस्थो भवेद्गुरुः ॥

।। इति वर्ज्यशिष्यकरणनिन्दा ।।

शिष्यकर्त्तव्याकर्त्तव्ये उक्ते रुद्रयामले उत्तरतन्त्रे प्रथमपटले। यथा—

न लङ्घयेद् गुरोराज्ञामुत्तरं न वदेत्तथा ।
दिवा रात्रौ गुरोराज्ञां दासवत् प्रतिपालयेत् ॥

।। इति गुर्वाज्ञापालनविधिः ।।

---

[१] नानानिन्दाभिरावृतमङ्गं यस्य सः, तम्।

[२] शिष्येण आसादितानि पातकानि तैः।

न श्रृणुयाद्गुरोर्वाक्यं श्रृणुयाद्वा पराङ्मुखः।
अहितं वा हितं वापि रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
आज्ञाभङ्गं गुरोर्देवि! यः करोति स मूढधीः।
प्रयाति नरकं घोरं शूकरत्वमवाप्नुयात् ॥

तथा द्वाविंशे पटले—

वृथा धर्मं वृथा चर्यं वृथा दीक्षा वृथा तपः।
वृथा सुकृतमाख्येति गुर्वाज्ञालङ्घने नृणाम् ॥

।। इति गुर्वाज्ञालङ्घनदोषः ।।

प्रथमपटले—

आज्ञाभङ्गं तथा निन्दां गुरोरप्रियवर्णनम्[१]।
गुरुद्रोहञ्च यः कुर्यात्तत्संसर्गं न कारयेत् ॥

कारयेद् इत्यत्र स्वार्थे णिच्, न कुर्यादित्यर्थः। कुलार्णवे पञ्चमखण्डे एकादशोल्लासे—

गुरुद्रव्याभिलाषी[२] यो गुरुस्त्रीगमनोत्सुकः।
स तिर्यग्योनिमाप्नोति क्रव्याद्यैर्भक्ष्यते प्रिये ! ॥

रुद्रयामले—

गुरुद्रव्याभिलाषी च गुरुस्त्रीगो भवेद् यदि।
पातकञ्च भवेत्तस्य प्रायश्चित्तं न कारयेत् ॥

प्रायश्चित्तं न कारयेदित्यनेनात्यन्तनिषिद्धमिति ध्वनितम्। यथा—

कामतो ब्राह्मणवधे निष्कृतिर्न विधीयते।

---

[१] ०वर्तनमिति पाठान्तरम्।

[२] गुरोर्द्रव्यं गुरुद्रव्यम्, तदभिलषति तच्छीलः।

इति मनुवचनतात्पर्यमुक्तम्। भविष्यपुराणे—

कामतो ब्राह्मणवधे यदेतन्मनुनोदितम्।
एकान्ततो विप्रवधवर्जनार्थमुदीरितम्॥

रुद्रयामले—

गुरुं दुष्कृत्य रिपुवन्निर्गत्य परिवादतः।
अरण्ये निर्जने देशे स भवेद् ब्रह्मराक्षसः॥

।। इति गुर्वनिष्टकरणदोषः ।।

गुरुगीतायाम्—

अशक्ता हि सुराः सर्वे अशक्ता मुनयस्तथा।
गुरुशापमृताः क्षीणाः क्षयं यान्ति न संशयः॥

।। इति गुरुशापजन्यदोषः ।।

रुद्रयामले पूर्वखण्डे चतुर्दशपटले—

गुरोर्निन्दाञ्च पैशुन्यं यः शृणोति दिनान्तरे।
तस्य तद्दिनजां पूजां न तु गृह्णाति सुन्दरी॥

।। इति गुरुनिन्दाश्रवणदोषः ।।

कुलार्णवे द्वादशोल्लासे—

यत्र श्रीगुरुनिन्दा स्यान्निधाय श्रवणे स्वके।
सद्यस्तस्माद्विनिष्क्रमेद् दूरं न श्रवणं यथा॥
गुरोर्नाम स्मरेत् पश्चात् श्रवणे सा प्रतिक्रिया॥

।। इति गुरुनिन्दाश्रवणप्रतीकारः ।।

यामले—

गतश्रीश्च गतायुश्च गुरोर्निन्दाकरो नरः।
कल्पकोटिशतं देवि! नरके पतति ध्रुवम्॥

तथा—

एवं श्रुत्वा महादेवि! गुरुनिन्दां करोति यः।
स याति नरकं घोरं यावच्चन्द्रदिवाकरौ॥

।। इति गुरुनिन्दाकरणे दोषः ।।

गुरुतन्त्रे—

गुरौ मनुष्यताबुद्धिः शिष्याणां यदि जायते।
न हि तस्य भवेत् सिद्धिः कल्पकोटिशतैरपि॥

।। इति गुरौ मनुष्यज्ञानजन्यदोषकथनम् ।।

कुलार्णवे—

आज्ञाभङ्गोऽर्थहरणं गुरोरप्रियवर्णनम्।
गुरुद्रोहमिदं प्राहुर्यः कुर्यात् स तु पातकी॥
गुरुकोपात्तु नाशः स्याद्गुरुद्रोहात्तु पातकम्।
विमृत्युर्गुरुनिन्दायां गुर्वनिष्टान्महापदः॥
जीवेदग्निं प्रविष्टो वा नरः पीतविषोऽपि वा।
मृत्युहस्तगतो वापि नापराधकरो गुरोः॥

।। इति गुर्वपराधादिदोषः ।।

रुद्रयामले पूर्वखण्डे—

गुरोस्तु सन्ततिं त्यक्त्वा न गुर्वन्तरमाश्रयेत्।
गुरुनिन्दा न कर्त्तव्या न श्रोतव्या कदाचन॥

।। इति गुरुसन्ततित्यागनिषेधः ।।

गुर्वादिमाननप्रकारश्च पुरश्चरणरसोल्लासे दशमपटले—

गुरुञ्च भावयेन्नित्यं सदाशिवमयं सदा।
गुरोः सुतञ्च चार्वङ्गि ! गणेशसदृशं सदा॥
गुरोः स्नुषा वरारोहे ! वाणी लक्ष्मीरिव प्रिये !।
गुरोः कुलं महेशानि ! भैरवाणां गणं यथा॥

कल्पसूत्रटीकाधृतकुलागमे शाक्तानन्दतरङ्गिण्याञ्च—

गन्धैर्माल्यैश्च चार्वङ्गि ! पूजयेत् सर्वदा गुरुम्।
गुरोः पत्नीं तथा देवि ! पूजयेद्विधिनाऽमुना॥

गुरुपत्नीपदं गुरुयोषिदुपलक्षणम्, न तु 'पत्युर्नो यज्ञसम्बन्धे' इति पाणिनिसूत्रानुसारेण विवाहसंस्कृतापरम्। सूत्रार्थस्तु पतिशब्दस्यान्ते नकारादेशो भवति यज्ञसम्बन्धे गम्यमाने। यज्ञशब्देनात्र विवाहाङ्गयज्ञ उच्यते। तथात्वे पञ्चविधगुरुयोषित्पूजाविधानं कुलार्णवोक्तमसङ्गतं स्यात्। तथा च कुलार्णवतन्त्रे पञ्चमखण्डे प्रथमोल्लासे—

ऊढा धृता तथा क्रीता मूल्येन च समाहृता।
सकृत् कामगता चापि पञ्चधा गुरुयोषितः॥
अलङ्घ्याः पूजनीयाश्चागम्याश्च गुरुयोषितः॥

बृहन्नीलतन्त्रे तृतीयपटले—

गुरुपत्नी च युवती न संवाह्येत पादयोः।
पुनर्विंशतिवर्षेण गुणदोषौ विजानता॥
अत एव महेशानि ! न कुर्यात् पादसेवनम्॥

कुलागमे—

गुरुवद्गुरुपुत्रेषु गुरुवत्तत्सुतादिषु।
पूजयेत् प्रत्यहं भक्त्या अमुना विधिना प्रिये !॥

पूजाक्रमस्तु तत्रैव—

गुरोरभावे चार्वङ्गि ! गुरुपत्नीं प्रपूजयेत् ।

अभावे अलाभे।

तदभावे च चार्वङ्गि ! गुरुपुत्रं समर्चयेत् ॥
तदभावे वरारोहे ! गुरुकन्याञ्च पूजयेत् ।
तदभावे च चार्वङ्गि ! गुरुस्नुषां प्रपूजयेत् ॥
एषामभावे चार्वङ्गि ! गुरुगोत्रं प्रपूजयेत् ।
तदभावे वरारोहे ! तथा मातामहस्य च ॥
मातुलं मातुलानीं वा पूजयेद्विधिनाऽमुना ॥

।। इति गुरुकुलपूजाक्रमकथनम् ।।

तथा—

पूजाकाले च चार्वङ्गि ! आगच्छेच्छिष्यमन्दिरे ।
गुरुर्वा गुरुपत्नी वा पुत्रो वापि समागतः ॥
ज्येष्ठो वाप्यर्चनामध्ये शिष्यः सर्वार्चनां त्यजेत् ।
तमेव पूजयेच्छिष्य इति शास्त्रस्य निर्णयः ॥

।। इति पूजाकाले गुर्वादावागते सति शिष्यकर्त्तव्यम् ।।

तत्रैव—

शिष्यस्य तद्दिनं देवि ! कोटिसूर्यग्रहैः समम् ।
चन्द्रग्रहणकालं हि तद्दिनं वरवर्णिनि ! ॥
गुरोर्दर्शनमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
तत्क्षणाच्चचञ्चलापाङ्गि ! दानं कुर्याद्विचक्षणः ॥

।। इति गुरुदर्शनदिनप्रशंसा ।।

गुरौ प्रीतिसमापन्ने देवता प्रीतिमाप्नुयात् ।
देवे च प्रीतिमापन्ने मन्त्रसिद्धिर्भवेद्ध्रुवम् ॥

।। इति गुरुप्रीतिफलम् ।।

मुण्डमालातन्त्रे—

गुरुपूजां विना देवि ! इष्टपूजां करोति यः ।
मन्त्रस्य तस्य तेजांसि हरते भैरवः स्वयम् ॥

रुद्रयामले—

गुरुपूजां विना नाथ ! कोटिपुण्यं वृथावहम् ।
अतः सर्वजने ख्यातं गुरुणा सिद्धिमाप्नुयात् ॥

राघवभट्टधृतम्—

गुर्वनुक्ताः क्रियाः सर्वा निष्फलाः स्युर्यतो ध्रुवम् ।
जपो होमार्चनविधिः कार्यो दीक्षान्वितैस्ततः ॥

तथा—

प्रणम्य गुरुपादाब्जं ध्यात्वा च गुरुपादुकाम् ।
ज्ञात्वा परमतत्त्वं वै यो जपेत् कुलचण्डिकाम् ॥
स कृतार्थः स धन्यश्च स कुलज्ञः स पण्डितः ।
स भावज्ञो महादेवि ! जायते नात्र संशयः ॥

गुरुगीतायाम्—

संसारसागरसमुद्धरणैकमन्त्रं
ब्रह्मादिदेवमुनिसेवितसिद्धिमन्त्रम् ।
दारिद्र्यदुःखभयशोकविनाशमन्त्रं
वन्दे महाभयहरं गुरुदेवमन्त्रम् ॥

गुरुतन्त्रे—

गुरोः सेवा गुरोर्ध्यानं गुरोः स्तोत्रं गुरोर्जपः ।
गुरोः पूजा गुरोस्तृप्तिर्गुरोर्भक्तिर्नृणां यदि ॥
जन्मभाग्यवशाद्देवि ! येषां सञ्जायते क्वचित् ।
तेषां मन्त्रो भवेत् सिद्धो जीवन्मुक्ताश्च ते नराः ।
गुरोर्गेहि स्थितः शिष्यो यत् पुण्यं समुपाचरेत् ।
तत् पुण्यमक्षयं प्रोक्तं पुण्यतीर्थे शताधिकम् ॥

।। इति गुरुगृहनिष्पादितपुण्यकर्मफलम् ।।

तत्रैव—

गुरोः पादरजो यस्तु सुधीर्मूर्द्धनि धारयेत् ।
स तीर्थकोटिजफलात् फलं दशगुणं लभेत्[1] ॥
गुरोः पादोदकं यस्तु नित्यं पिबति भक्तितः ।
सार्द्धत्रिकोटितीर्थानां फलं स लभते ध्रुवम् ॥

गुप्तसाधनतन्त्रे—

त्रिसन्ध्यं पिबते यस्तु गुरुपादोदकं सुधीः ।
तस्य नास्ति पुनर्जन्म संसारे मोहवर्त्मनि ॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सर्वाश्च पितृदेवताः ।
तिष्ठन्ति श्रीगुरोः पादपद्मार्चितजले शुभे ॥
गुरोः पादोदकं यस्तु नित्यं पिबति मानुषः ।
धर्मार्थकाममोक्षाणामधिपो जायते च सः ॥

---

[1] अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यमिति लभ्धातोः परस्मैपदेऽस्य रूपस्य साधुता।

योगिनीतन्त्रे—

सुभक्त्या विगलत्पादप्रक्षालनजलं यदि ।
पिबेदमृतभावेन यः स देवीपुरं व्रजेत् ।

गुप्तसाधनतन्त्रे—

गुरोः पादोदकं यस्तु शिरसा धारयेन्नरः ।
स सर्वतीर्थजं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥

गुरुतन्त्रे—

त्रिसन्ध्यं पूजयेद् यस्तु गन्धपुष्पैर्जगद्गुरुम् ।
तस्य किं मन्त्रपूजादिविधानैर्न्यासजापकैः ॥
गुरोरन्नं महादेवि ! यस्तु भक्षणमाचरेत् ।
कोटिजन्मार्जितं पापं तत्क्षणात्तस्य नश्यति ॥
न स्नानं पादशौचञ्च न चैवाचमनञ्चरेत् ।
प्राप्तिमात्रेण भोक्तव्यं नैव स्थानं विचारयेत् ॥
न ब्राह्मण्यं न कौलीन्यं न जातीनां विचारणम् ।
न ज्ञातिसुतबन्धूनां सभ्यानां तत्र चिन्तनम् ॥
एकस्थानस्थितं ह्यन्नं तत्तीर्थमण्डलीकृतम् ।
भोक्तव्यं मोक्षदं देवि ! शूद्रस्पृष्टं न चिन्तयेत् ॥
गुरोरन्नं सुधाबुद्ध्या यस्त्वद्यान्मतिमान्नरः ।
शिवोऽपि तस्य देवेशि ! तुष्टो भवति नान्यथा ॥
गुरोरुच्छिष्टकं देवि ! भुक्तिमुक्तिप्रदं भवेत् ।
अवश्यं वैष्णवैः शिष्यैर्भोक्तव्यं तद्दिने दिने ॥

योगिन्यां प्रथमपटले—

गुरूच्छिष्टञ्च देवेशि ! तत्सुतोच्छिष्टमेव च।
भोजनीयं न सन्देहो विकारश्चेदधोगतिः॥

तवोच्छिष्टं महादेवि ! ब्रह्मादीनां सुदुर्लभम्।
गुरूच्छिष्टं तथा प्रोक्तं महापूतं परात्परम्॥

नन्वेतावता गुरुपत्न्युच्छिष्टं न भक्षणीयमिति चेत्,न,

गुरुपत्नी महेशानि ! गुरुरेव न संशयः॥

इत्येतद्वचनेन तस्या गुरुत्वेन गुरूच्छिष्टभोजनविधिना तदुच्छिष्टभोजनविधेः सिद्धत्वात्।

गुरुणा गुरुपत्न्या वा गुरुपुत्रेण वा प्रिये !।
स्पृष्टान्नं मुष्टिमात्रं वा योऽश्नीयाद्वर्षविंशतिम्॥
चिरजीवी जरारोगविमुक्तोऽसौ शिवो भवेत्॥

गुरुतन्त्रे—

गुरोरुच्छिष्टकैर्यस्तु सर्वाङ्गमनुलेपयेत्।
वज्रोऽपि तस्य गात्राणि न भिनत्ति कदाचन॥

गुरोरुच्छिष्टमन्त्रं यो भक्षयेद्भक्तिभावतः।
अन्नपूर्णा जगद्धात्री तस्यैश्वर्यं प्रयच्छति॥

॥ इति गुरूच्छिष्टभोजनफलम्॥

तत्रैव—

कदाचित् परमेशानि ! यदि तत्र भ्रमो भवेत्।
न तस्य निष्कृतिर्दृष्टा कल्पकोटिशतैरपि॥

न भक्षयेद् यस्तु मोहाद्गुरोरुच्छिष्टकं प्रिये !।
तस्य क्रुद्धा भवेस्त्वं हि विपत्तिश्च पदे पदे ॥

।। इति गुरूच्छिष्टाभक्षणजन्यदोषकथनम् ।।

तत्रैव—

पादुकां वसनं छत्रं शयनं भूषणादिकम् ।
दृष्ट्वा गुरोर्नमस्कुर्यादात्मभोगं न कारयेत् ॥

कुलार्णवे पञ्चमखण्डे द्वादशोल्लासे—

पादुकामासनं छत्रं वाहनं वस्त्रचामरे ।
दृष्ट्वा गुरोर्नमस्कुर्याद् नात्मभोगाय कल्पयेत् ॥
पादप्रक्षालनं स्नानमभ्यङ्गं दन्तधावनम् ।
मूत्रनिष्ठीवनं क्षौरं शयनं स्त्रीनिषेवणम् ॥
वीरासनञ्च दुर्वाक्यमासनं हास्यरोदनम् ।
केशमोचनमुष्णीषं कञ्चुकं लग्नतां तथा ॥
पादप्रसारणं वादं कलहं दूषणं प्रिये !।
अङ्गभङ्गाङ्गवाद्यादिकरास्फालविधूननम् ॥
द्यूतकुक्कुटमल्लादियुद्धमित्यादि चाम्बिके !।
गुरुसिद्धमहासिद्धपीठक्षेत्राश्रयेषु च ॥
नाचरेदाचरेन्मोहाद् देवताशापमाप्नुयात् ।
उपचारं विना तिष्ठेद् गुर्वग्रे नेच्छया विशेत् ॥

।। इति गुरुसमीपे महापीठादौ पादप्रक्षालनादिनिषेधः ।।

योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे प्रथमपटले—

सुरां यद्यप्यसंस्कारां गुरोराज्ञावशात् पिबेत्।
प्रायश्चित्तं न तत्रास्ति वेदेऽपि स्थितमेव हि॥
अपि तन्त्रविरुद्धं वा गुरुणा कथ्यते यदि।
तत्सम्मतं भवेद्वेदैर्महारुद्रवचो यथा॥

।। इति गुर्वाज्ञया निषिद्धाचरणे दोषाभावः ।।

निर्गतं यद् गुरोर्वक्त्रात् सर्वं शास्त्रं तदुच्यते।
गुरुकार्ये स्वयं शक्तो नापरं प्रेरयेत् प्रिये!॥

रुद्रयामले—

बन्धुभृत्यपुरैर्भृत्यैः सहितोऽप्यतिभक्तिमान्।
गच्छन् तिष्ठन् स्वपन् जाग्रज्जपन् जुह्वत् प्रपूजयेत्॥
गुर्वाज्ञामेव कुर्वीत तद्गतेनान्तरात्मना।
अभिमानो न कर्त्तव्यो जातिविद्याधनादिभिः॥
सर्वदा सेवयेन्नित्यं शिष्यः श्रीगुरुसन्निधौ॥

।। इति गुर्वग्रे माननिषेधः ।।

तत्रैव—

सदा च पादुकामन्त्रं जिह्वाग्रे यस्य वर्त्तते।
अनायासेन धर्मार्थकाममोक्षं लभेन्नरः॥
श्रीगुरोश्चरणाम्भोजं ध्यायेद् यश्च सदैवतम्।
भुक्तये मुक्तये वीरो नान्यो भक्तस्ततोऽधिकः॥
विद्याङ्गमासनं मन्त्रं मुद्रां तन्त्रादिकं प्रभो!।
सर्वं गुरुमुखाल्लब्धं सफलं नान्यथा भवेत्॥

वाक्यभेदेनान्वयः।

कम्बले कमले वापि प्रासादे संस्थिते तथा ।
दीर्घकाष्ठे तथा पृष्ठे गुरोरेकासनं त्यजेत् ॥
श्रीगुरोः पादुकामन्त्रं मूलमन्त्रं स्वपादुकाम् ।
शिष्याय नैव देवेश ! प्रवदेद्यस्य कस्यचित् ॥
यद्यदात्महितं वस्तु तद्द्रव्यं नैव वञ्चयेत् ।
गुरोर्लब्धैकवर्णो यस्तस्य तुष्यामि सुव्रत ! ॥
भक्त्या वित्तानुसारेण गुरुमुद्दिश्य यत् कृतम् ।
तयोरेव फलं देव ! तुल्यमाढ्यदरिद्रयोः ॥

स्वल्पे महति वा पुण्यमिति तृतीयचरणे कुलार्णवे पञ्चमखण्डे द्वादशोल्लासे पाठः ।

सर्वस्वमपि यो दद्याद् गुरुभक्तिविवर्जितः ।
नरकं तदवाप्नोति भक्तिरेव हि कारणम् ॥

कुलार्णवे तु 'शिष्यो न फलमाप्नोति' इति तृतीयचरणे पाठः ।

गुरुभक्त्या च शक्रत्वं मद्भक्त्या शूकरो भवेत् ।

गुरुं विना मय्येव या भक्तिस्तयेति तात्पर्यम् ।

गुरुभक्तिपरं नास्ति सर्वशास्त्रेषु तत्त्वतः ॥

।। इति गुरुभक्तिफलम् ।।

धिग्धनं धिग्बलं तेषां धिक्कुलं धिग्विचेष्टितम् ।
येषां नोत्पद्यते भक्तिर्गुरुदेवे महेश्वरि ! ॥

।। इति भक्त्यनुत्पत्तौ दोषः ।।

यामले—

गुरुस्त्रीपुत्रबन्धूनां दोषं नैव प्रकाशयेत् ।
भक्षयेन्न च तद्द्रव्यं दत्तं नैव परित्यजेत् ॥

गुरुगीतायाम्—

गुरुणा दर्शिते मार्गे मनःशुद्धिञ्च कारयेत्।
गुरुणा सदसद्वापि यदुक्तं तन्न लङ्घयेत्॥
गुरोरग्रे न वक्तव्यमसत्यञ्च कदाचन॥

पिच्छिलातन्त्रे—

पैत्रं गुरुकुलं यस्तु त्यजेद्वै धर्ममोहितः।
स याति नरकं घोरं यावच्चन्द्रार्कतारकम्॥

कुलार्णवे पञ्चमखण्डे एकादशोल्लासे—

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं यस्य या गुरुसन्ततिः।
तस्य मे सर्वशिष्यस्य कौलः पूज्यो महीतले॥
इति निश्चितबुद्धिर्यः स भवेदावयोः प्रियः॥
श्रीगुरुं कुलशास्त्राणि पूजास्थानानि यानि च।
भक्त्या श्रीपूर्वकं देवि ! प्रणम्य च प्रकीर्तयेत्॥
गुरुं नाम्ना न भाषेत जपकालादृते प्रिये !।
श्रीनाथदेवस्वामीति विवादे साधने वदेत्॥

।। अथ गुरुशुश्रूषा ।।

कुलार्णवे पञ्चमखण्डे द्वादशोल्लासे—

आत्मार्थमन्यसद्भावैः शुश्रूषा स्याच्चतुर्विधा।
शुश्रूषया धिया देवि ! शिष्यः सन्तोषयेद्गुरुम्॥
पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयम्।
केवलं गुरुशुश्रूषा त्वत्कृपाकारिणी प्रिये !॥

मद्भक्तिसहिता चेतसा सर्वकामफलप्रदा ।
क्षीयन्ते सर्वपापानि वर्द्धन्ते पुण्यराशयः ॥
सिद्ध्यन्ति सर्वकार्याणि गुरुशुश्रूषया प्रिये ।
यद्यदात्महितं वस्तु तत्तद्वित्तमवञ्चयन् ॥
गुरुदेवार्चको यस्तु तस्य पुण्यं न गण्यते ।
गुरुमित्रसुहृद्दासीदासाद्यान्नावमानयेत् ॥
न निन्देदस्य समयान् वेदशास्त्रागमादिकान् ॥

तथा—

विविक्षुर्देशिकावासं शान्तचित्तोऽतिभक्तिमान् ।
वाहनं पादुकां छत्रं चामरं व्यजनादिकम् ॥
ताम्बूलं वेशमुत्सृज्य प्रविशेच्च शनैः शनैः ॥

देशिकव्युत्पत्तिस्तु सप्तदशोल्लासे—

देवतारूपधारित्वाच्छिष्यानुग्रहकारणात् ।
करुणामयमूर्त्तित्वाद्देशिकः कथ्यते प्रिये ! ॥

देशिकावासं गुर्वावासमित्यर्थः। तथा—

रिक्तहस्तश्च नोपेयाद्राजानं दैवतं गुरुम् ।
फलपुष्पाम्बरादीनि यथाशक्त्या समर्पयेत् ॥

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां द्वितीये धर्मकाण्डे गुरुशिष्यप्रकरण-
रूपशाखाद्वयकथनं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।।

◆

।। अथ तृतीयः परिच्छेदः ।।

नरपतिजयचर्यास्वरोदयधृतब्रह्मयामले—

अश्विन्यादि लिखेच्चक्रं सर्पाकारं त्रिनाडिकम् ।
तत्र वेधवशाज्ज्ञेयं विवाहादिशुभाशुभम् ॥
त्रिनाडीवेधनक्षत्रमश्विन्यार्द्रा युगोत्तरा ।
हस्तेन्द्रमूलवारुण्यः पूर्वाभाद्रपदास्तथा ॥
याम्यः सौम्यो गुरुर्योनिश्चित्रामित्रजलाह्वयम् ।
धनिष्ठा चोत्तराभाद्रमध्यनाडी व्यवस्थिता ॥
कृत्तिका रोहिणी सर्पो मघा स्वातीविशाखके ।
उत्तरा श्रवणा पौष्यक्रोडनाडी व्यवस्थिता ॥
अश्विन्यादिनाडीवेधर्क्षे षष्ठं द्वितीयकं क्रमात् ।
याम्यादितुर्यं तुर्यञ्च कृत्तिकादौ द्विषट्ककम् ॥
एवं निरीक्षयेद्वेधं कन्यामन्त्रे गुरौ सुरे ।
पुण्यस्त्रीस्वामिमित्रेषु देशे ग्रामे पुरे गृहे ॥
एकनाडीस्थधिष्ण्यानि यदि स्युर्वरकन्ययोः ।
तदा वेधं विजानीयाद् गुर्वादिषु तथैव च ॥
प्रकटं यस्य जन्मर्क्षं तस्य जन्मर्क्षतो व्यधः ।
प्रशस्तं जन्मभं यस्य तस्य नामार्क्षतो वदेत् ॥
द्वयोर्जन्मभयोर्वेधे न कर्त्तव्यं कदाचन ।
एकनाडीस्थिता चेत् स्याद्भर्त्तृनाशाय चाङ्गना ॥

एकनाडीस्थिता यत्र गुरुर्मन्त्रश्च देवता ।
तत्र द्वेषं रुजं मृत्युं क्रमेण फलमादिशेत् ॥
प्रभुः पुण्याङ्गना मित्रं देशो ग्रामः पुरं गृहम् ।
एकनाडीगता त्याज्या भव्या वेधविवर्जिता ॥

इत्यादिवचनाद् गुरुशिष्यमन्त्राणां नाडीनक्षत्रविचारोऽवश्यकरणीय इति। दीक्षायां कर्त्तव्यायां चक्रादिविचारस्यावश्यकत्वम्। तत्तु अस्मद्गोष्ठीगरिष्ठकृष्णानन्दागमवागीशेन स्वकृततन्त्रसारे सर्वं लिखितमतो नात्र प्रयोजनम्। यत्तु नात्र सिद्धाद्यपेक्षाऽस्तीत्यादिवचनमात्रप्रदर्शिभिरिदं प्रशंसापरं सर्वत्र विचारस्यावश्यकत्वमिति तन्त्रसारकारस्य स्वकपोलकल्पितमित्युपहसितम्। तै रुद्रयामलोत्तरखण्डीयचतुर्थपटलाद्युक्तं न दृष्टं न श्रुतञ्च, तद्यथा—

कालीतारादिमन्त्रस्य सिद्धादीन्नैव शोधयेत् ।
तथापि शोधयेन्मन्त्रं प्रशंसापरमेव तत् ॥

विचाराभावप्रतिपादकवचनमात्रं यत्यादिपरं न गृहस्थपरमित्यग्रे वक्ष्यते। हरचक्रादिचक्रनरकमुक्त्वा चक्रविचारप्रतिप्रसवस्त्वन्नदाकल्पे द्वितीयपटले उक्तो यथा—

नवचक्रविशुद्धात्मा मन्त्रोऽभीष्टाय कल्प्यते ।
उपासिता यदि भवेत् पैतृकी पुरुषाः क्रमात् ॥
तदा तद्ग्रहणे धीरो विचारं नैव कारयेत् ।
तत्तु मन्त्रञ्च वनितामाश्रयेद्भाग्यवशाद्यदि ॥
तदा भर्त्तुर्विचारेण विचारोऽस्या न तु स्वतः ।
कुलचक्रे समुत्पन्ने वीरान् माहेश्वरीमुखात् ॥
कृपया दीयमानस्य विचारो नास्ति भैरव ! ।
स्वान्तःकरणवृत्तैर्वा यत्र श्रद्धा गरीयसी ॥
सैवोपास्या प्रयत्नेन विचारस्तत्र निष्फलः ॥

दीक्षाकर्मणि मण्डपकरणस्यावश्यम्भावेन भूमिपरीक्षां विना मण्डपादिकरणनिषेधदर्शनेन चादौ भूमिपरीक्षोच्यते। तत्तु राघवभट्टधृत-महाकपिलपञ्चरात्रे—

तत्र भूमिं परीक्षेत वास्तुतत्त्वविशारदः ॥
स्फुटिता च सशल्या च वल्मीकारोहिणी तथा ।
दूरतः परिवर्ज्या भूः कर्त्तुरायुर्धनापहा ॥

स्फुटिता चेति चकारेणोषरेति च लभ्यते ।

स्फुटिता मरणं कुर्यादूषरा धननाशिनी ।
सशल्या क्लेशदा नित्यं विषमा शत्रुतो भयम् ॥

।। इति वर्जनीयभूमिकथनम् ।।

तत्रैव—

ईशकोणप्लवा सा च कर्त्तुः श्रीदा सुनिश्चितम् ।
पूर्वप्लवा वृद्धिकरी धनदा तूत्तरप्लवा ॥
विद्वेषं मरणं व्याधिं कुर्यादग्निप्लवा मही ।
धर्मराजप्लवा भूमिर्नित्यं मृत्युभयप्रदा ॥
गृहक्षयकरी सा च भूमिर्या नैर्ऋतप्लवा ।
धनहानिकरी पृथ्वी कीर्त्तिता वरुणप्लवा ॥
वातप्लवा तथा भूमिर्नित्यमुद्वेगकारिणी ॥

।। इति दिक्प्लवभूमिशुभाशुभे ।।

तत्रैव—

श्वेता तु ब्राह्मणी भूमी रक्ता वै क्षत्रिया स्मृता ।
वैश्या पीता तु विज्ञेया शूद्रा कृष्णा प्रकीर्तिता ॥

ब्राह्मणी घृतगन्धा स्यात् क्षत्रिया रक्तगन्धिका ।
क्षीरगन्धा भवेद्वैश्या शूद्रा विड्गन्धिनी क्षितिः ॥
मधुरा ब्राह्मणी भूमिः कषाया क्षत्रिया स्मृता ।
वैश्या तिक्ता च विज्ञेया शूद्रा स्यात् कटुका मही ॥
ब्राह्मणी भूः कुशोपेता क्षत्रिया स्याच्छवाकुला ।
कुशकाशाकुला वैश्या शूद्रा सर्वतृणाकुला ॥

।। इति ब्राह्मण्यादिभूमिज्ञानकरणकथनम् ।।

तत्रैव—

सिता पीता तथा रक्ता कृष्णवर्णसमन्विता ।
स्थिरोदका दृढा स्निग्धा भूमिः सर्वसुखावहा ॥
शीतस्पर्शोष्णकाले च वह्निस्पर्शा हिमागमे ।
वर्षासु चोभयस्पर्शा सा शुभा परिकीर्तिता ॥

तद्धृतहयशीर्षपञ्चरात्रेऽपि—

सुरभीणां रतिर्यत्र सवत्सानां वृषैः सह ।
सुन्दरीणां रतिर्यत्र पुरुषैः सह सत्तम ! ॥
काश्मीरचन्दनामोदा कर्पूरागुरुगन्धिनी ।
कमलोत्पलगन्धा च जातिचम्पकगन्धिनी ॥
पाटला मल्लिकागन्धा नागकेशरगन्धिनी ।
दधिक्षीराज्यगन्धाढ्या मदिरासवगन्धिनी ॥
सुगन्धिव्रीहिगन्धाढ्या शुभगन्धयुता च सा ।
सर्वेषामेव वर्णानां भूमिः साधारणी मता ॥

।। इति शुभभूमिकथनम् ।।

मदग्रजरामलोचनविद्याभूषणकृतवास्तुयागप्रदीपिकाधृतहयशीर्षपञ्चरात्रे—

ज्ञात्वा भूमिं परीक्षेत पूर्वोदक्प्लवनां शुभाम्।
असङ्कटां तथाच्छन्नां कृतैस्तोयपरिप्लुताम्॥
सम्पूर्य मार्गे खाते तु तथाधिकमृदं शुभाम्।
कुसुमप्रकरस्तद्वद् यस्यां न ग्लानिमृच्छति॥
न निर्वाति तथा दीपः शीघ्रं पुष्पं न शीर्यते।
श्वेतारुणा पीतकृष्णा विप्रादीनां विशिष्यते॥

प्रशस्यत इत्यर्थः।

त्याज्या भूमिः क्षारगन्धा पूतिगन्धा च या भवेत्।
मधुरा च कषाया च अम्ला च कटुका च या॥
कुशैः शरैस्तथा काशैर्दूर्वाभिर्या च सम्भृता॥

सम्भृता अत्यन्तसङ्कीर्णा। तथाधिकमृदमित्याद्युक्तविवरणमुक्तं प्रयोगसारे—

वितस्तिमात्रविस्तारं निर्माय विवरं भुवि।
निक्षिपेत्तां मृदं तस्मिन् तासु शिष्टासु शोभनम्॥
समासु मध्यमं विद्यान्न्यूनास्वधममुच्यते।
परीक्ष्यैवं प्रयत्नेन त्यक्त्वा भूमिं कनीयसीम्॥
अङ्गारतुषकेशास्थिहीनं कृत्वाऽथ भूतलम्।

अङ्गारेत्यादिनिषिद्धद्रव्यमात्रोपलक्षणम्। हीनं कृत्वेत्यनेन शल्योद्धारक्रमः सूचितः। अकरणे दोषोऽपि। अत एव कुण्डकरणे दुष्टा। यथा—

खन्यमाने यदा कुण्डे पाशो न प्राप्यते भुवि ।
तदापमृत्यवे चास्थिकेशाङ्गारैर्धनक्षयः ॥
भस्मनाग्निभयं प्रोक्तं तुषैः प्रोक्ता दरिद्रता ॥

इति दुष्टफलमुपदर्शितवान्। शुभफलमपि स एव—

गोशृङ्गं पीतमण्डूकः शङ्खः शुक्तिश्च कच्छपः ।
शम्बूकश्च प्रशस्ताः स्युर्ये चान्ये रत्नजातयः ॥

अथ शल्योद्धारधनोद्धारौ

स्वरोदयधृतब्रह्मयामले—

अहिचक्रं प्रवक्ष्यामि यथा सर्वज्ञभाषितम् ।
द्रव्यं शल्यं तथा शून्यं येन जानन्ति साधकाः ॥
निधिर्निर्वर्त्तनैकस्थः सम्भ्रान्तो यत्र भूतले ।
तत्र चक्रमिदं स्थाप्यं स्थानद्वारमुपस्थितम् ॥
ऊर्ध्वरेखाष्टकं लेख्यं तिर्यक् पञ्च तथैव च ।
अहिचक्रं भवत्येवमष्टाविंशतिकोष्ठकम् ॥
तत्र पौष्णाश्वियाम्यर्क्षं कृत्तिकामघभाग्यभम् ।
उत्तराफाल्गुनी लेख्यं पूर्वपङ्क्त्यां भसप्तकम् ॥
अहिब्रध्नाजपादक्षं पतभं ब्रह्मसर्पभम् ।
पुष्यं हस्तं समालेख्यं द्वितीयां पङ्क्तिमास्थितम् ॥
अभिजिद्विष्णुवस्वृक्षं सौम्यं रौद्रपुनर्वसू ।
चित्रभञ्च तृतीयायां पङ्क्तौ धिष्ण्यस्य सप्तकम् ॥
विश्वर्क्षं तोयभं मूलं ज्येष्ठा मैत्रं विशाखभम् ।
स्वातीं पङ्क्त्यां चतुर्थ्यान्तु कृत्वा चक्रं विलोकयेत् ॥

एवं सञ्जायते चक्रं संस्थाने पन्नगाकृति।
द्वारदेशे मघायाम्यौ द्वारस्था कृत्तिका मता॥
अश्वीशपूर्वाषाढादित्रिकपञ्चचतुष्टयम्।
पौष्णप्रौष्ठपदा चेन्दोर्भानि शेषाणि भास्वतः॥

१।२।३।६।७।८।९।१०।२०।२१।२२।२५।२७ इति चन्द्रस्य। ४।५।११।१२।१३।१४।१५।१६।१७।१८।१९।२३।२४।२६ इति सूर्यस्य।

उदयादिगता नाड्यो भघ्नाः षष्ट्याप्तशेषके।
दिनेन्दुभुक्तयुक्तोऽसौ भवेत्तत्कालचन्द्रमाः॥
चन्द्रवत् साधयेत् सूर्यमृक्षस्थं चेष्टकालिकम् !।
पश्चाद्विलोकयेत्तौ च स्वस्वर्क्षे वान्यतः स्थितौ॥
चन्द्रर्क्षे यदाऽर्केन्दू तदास्ते नियतं निधिः।
भान्वर्क्षस्थिते तौ तु तदा शल्यं विनिर्दिशेत्॥
स्वस्वभे द्वितयं ज्ञेयं नास्ति किञ्चिद्विपर्यये।
स्थितं न लभ्यते द्रव्यं चन्द्रे क्रूरग्रहान्विते॥
पुष्टे चन्द्रे भवेत्पुष्टः क्षीणचन्द्रेऽल्पको निधिः।
ग्रहदृष्टिवशात् सोऽपि विज्ञेयो नवधा बुधैः॥
हेम ताम्रञ्च तारारं रत्नकांस्यायसं त्रपु।
नागं चन्द्रे विजानीयाद् भास्करादिग्रहेक्षिते॥
मिश्रे मिश्रं भवेद् द्रव्यं शून्यं दृष्टिविवर्जिते।
सर्वग्रहेक्षिते चन्द्रे विज्ञेयोऽसौ महानिधिः॥
हेम तारञ्च ताम्रारं पाषाणं मृण्मयायसम्।
सूर्यादिग्रहगे चन्द्रे द्रव्यभाण्डं प्रजायते॥

शुभक्षेत्रगते चन्द्रे द्रव्यलाभो न संशयः ।
पापक्षेत्रे न लाभः स्याज्ज्ञातव्यं ज्योतिषां बुधैः ॥
भुक्तराश्यंशमानेन भूमानं कार्मिकैः करैः ।
नीचे विघ्नं परे नीचे जलस्थोऽसौ भवेन्निधिः ॥
उच्चस्थे ऊर्ध्वगं द्रव्यं नवांशकक्रमेण च ।
परमोच्चे परे तुङ्गे भित्तिस्थमृक्षसङ्क्रमे ॥
चन्द्रांशभुक्तमानेन द्रव्यसंख्या विधीयते ।
तस्माच्चेज्जायते वृद्धिः षड्वर्गेषु बलक्रमात् ॥
अधिष्ठितं भवेद्द्रव्यं यत्र चन्द्रो ग्रहान्वितः ।
तदधिष्ठायको ज्ञेयो भास्करादिग्रहैः क्रमात् ॥
ग्रहा ह्युपग्रहाश्चैव क्षेत्रपालश्च मातृका ।
दीपेशो भीषणो रुद्रो यक्षो नागः क्रमान्मतः ॥
ग्रहहोमश्च कर्त्तव्यो मुखे नारायणे बलिः ।
क्षेत्रपाले सुरा मांसं मातृकायां महाबलिः ॥
दीपे प्रदीपजा पूजा भीषणे भीषणार्चनम् ।
रुद्रे रुद्रजपो जाप्यो यक्षे यक्षादिशान्तिकम् ॥
नागे नागगणाः पूज्या गणनाथेन संयुताः ।
लक्ष्मीं धरादितत्त्वानि सर्वकार्येषु पूजयेत् ॥
एवं कृते विधानेन दुःसाध्यः साध्यते निधिः ।
निधिप्राप्त्या नरो लोके पूज्यते सर्वदा बुधैः ॥

अस्यार्थः — सर्वज्ञभाषितं श्रीसदाशिवभाषितम्। अहिचक्रम् अहं प्रवक्ष्यामि प्रकर्षेण कथयिष्यामीत्यन्वयः। येन चक्रेण द्रव्यं शल्यं तदुभयं

शून्यं द्रव्यशल्यहीनं स्थानं पण्डिता जानन्ति भविष्यत्सामीप्ये वर्त्तमाननिर्देशाद् ज्ञास्यन्तीति तात्पर्यम्। निधिरिति निवर्त्तनैकस्थो दीर्घप्रहस्ततः द्विशतहस्तमाने भूतले दशाधिकद्विशतहस्तपरिमिते वा यत्र सम्भ्रान्तो भ्रमविषयो निधिस्तत्रेदं चक्रं स्थाप्यम्। निवर्त्तनप्रमाणन्तु सिद्धान्तशिरोमणौ लीलावत्यभिधे पाटीगणिते तथा करणाद् दशकेन विंशो निवर्त्तनं विंशतिवंशसर्गाख्यः क्षेत्रं चतुर्भिश्च भुजैर्निबद्धमिति।

स्वरोदयटीकाकारस्तु सप्तहस्तेन त्रिंशद्दण्डो निवर्त्तनमित्याह। तदुभयमतं प्रामाण्यम्। अस्य दीर्घतः प्रहस्ततश्च एकादशवार्षिकनवाङ्गुलैश्चतुर्दशहस्तैश्च परिमितिद्वयमवधार्यम्। स्वरोदयटीकाकृन्मते दीर्घप्रहस्तादिकमेतदनुसारेण पण्डितैर्विविच्य कर्त्तव्यम्। चक्रं कीदृशं स्थानद्वारमुखस्थितं क्षेत्रादौ द्वाराज्ञाने एवं प्रजायते। चक्रे प्रस्तारं पन्नगाकृतिरित्युपसंहारवचनार्थतो भाद्रादि-त्रिषु मासेषु पूर्वादि-चतुर्दिक्षु शिरः कृत्वा नागः शेते तेन तत्तन्मासि प्रश्ने सति तस्यां तस्यां दिशि अहिबलचक्रमुखं कृत्तिकानक्षत्रव्यवस्थितं कृत्वा व्यवहरणीयमित्युपदेशः।

ऊर्ध्वेति । ऊर्ध्वरेखाष्टकम्, ऊर्ध्वञ्च क्रमेण रेखाष्टकं लेख्यम्। तथैव पञ्चरेखास्तिर्यक्क्रमेण लिखेत्। एवमष्टाविंशतिकोष्ठम्। तत्र कोष्ठेषु पौष्णो रेवती अश्विनी याम्यर्क्षं भरणी कृत्तिका मघा भाग्यभं पूर्वाफाल्गुनी उत्तराफाल्गुनी चेति नक्षत्रसप्तकं प्रथमपङ्क्त्यां लेखनीयम्। **अहिब्रध्नेति**। अहिब्रध्न उत्तरभाद्रपदः, अजपादः पूर्वभाद्रपदः, शतभिषा ब्राह्मं रोहिणी सर्पभमाश्लेषा पुष्यो हस्तश्चेति नक्षत्रसप्तकं द्वितीयपङ्क्तिमास्थितं लेख्यम्।

विधिरिति। विधिः अभिजिद् विष्णुः श्रवणः सौम्यं मृगशिरा रौद्र आर्द्रा पुनर्वसुः चित्रा चेति नक्षत्रसप्तकं तृतीयपङ्क्तौ। विश्वर्क्षमुत्तराषाढा मूलं ज्येष्ठा अनुराधा विशाखा स्वाती चेति नक्षत्रसप्तकं चतुर्थपङ्क्तौ। एवं कृत्वा अर्थादालोक्य चक्रं विलोकयेदिति। एवमनेन प्रकारेण कृत्तिकादिनक्षत्रानुक्रमस्थित्या पन्नगाकृतिः सर्पाकृतिः। द्वारशाखेति मघाभरण्यौ। द्वारशाखे द्वारोभयपार्श्वस्थिते। कृत्तिका द्वारस्थनागमुखम्।

अश्वीशेति। अश्विनी ईश आर्द्रा पूर्वाषाढा एतानि आदिभूतानि कृत्वाऽनुक्रमेण त्रिपञ्चचतुष्टयं नक्षत्रं यथा अश्विनी भरणी कृत्तिका इति त्रीणि। आर्द्रा पुनर्वसुः पुष्य आश्लेषा मघा चेति पञ्च। पूर्वाषाढोत्तराषाढा अभिजित् श्रवण इति चत्वारि नक्षत्राणि। अश्विनी भरणी कृत्तिकाऽऽर्द्रा पुनर्वसुः पुष्य आश्लेषा मघा पूर्वाषाढा उत्तराषाढा अभिजित् श्रवणो रेवती पूर्वभाद्रपदा एतानि नक्षत्राणि। इन्दोश्चन्द्रस्य। शेषाणि भानि रोहिणी मृगशिराः पूर्वफल्गुन्युत्तरफल्गुनी हस्तः चित्रा स्वाती विशाखा अनुराधा ज्येष्ठा मूलं धनिष्ठा शतभिषा उत्तरभाद्रपदसंज्ञकानि। भास्वतः सूर्यस्य ज्ञातव्यानि।

उद्दयादीति। उदयो नक्षत्रप्रवृत्तिसमयस्तदादिः। इष्टसमयेन च यावन्तो दण्डाश्चन्द्रेण भुक्तास्तदवधिगता नाड्यो भघ्नाः सप्तविंशत्या पूरिताः षष्ट्या हृताः कार्याः। गृहीतभागेनाप्तशेषके आप्ते लब्धे शेषे चासौ तत्कालचन्द्रमा भवति। स किम्भूतः? दिनेन्दुभुक्तयुक्तः। दिने दिने इन्दुना चन्द्रेण भुक्तेन नक्षत्रेण युक्तः। सप्तविंशत्यधिके सप्तविंशतिमपास्य अधिकमश्विनीतो भुक्तनक्षत्रसंख्या भवति। एवं सूर्योऽपि स्वभुक्ताश्विन्यादिनक्षत्रयोगेन तात्कालिको भवति। एवमेव स्वरोदयटीकायां नरहरिणा व्याख्यातम्। सूर्यभुज्यमाननक्षत्रज्ञानन्तु मानसपञ्जिकागणननवमश्लोकेनोक्तम्—

सङ्क्षेपतः प्रवक्ष्यामि तत्कालेन्दुं परिस्फुटम्।
येन विज्ञानमात्रेण बुध्यते च शुभाशुभम्॥
अहोरात्रस्य मध्ये तौ विश्रान्तौ धिष्ण्यमण्डले।
स चैव प्रश्नकाले च यात्राकाले विशेषतः॥
दण्डश्च पञ्चभी राशिरेवं स्युर्द्वादश क्रमात्।
लग्नवद्भुक्तभागस्य त्यागाच्छेषः क्रमोत्क्रमः॥
प्रवासः सुस्थता मृत्युर्हास्यो जयो ज्वरो रतिः।
शून्यता ह्रासिता क्रीडा सुप्तिर्भुक्तिश्च मेषतः॥

एताश्च द्वादशावस्थाः शशाङ्कस्य दिने दिने।
शुभाशुभेषु कार्येषु फलं नामानुरूपतः ॥

नक्षत्रमेकं प्रतिपञ्चदण्डक्रमेण द्वादशचन्द्रास्तात्कालिका भवन्ति चेत्, न, यस्य नक्षत्रस्य उदयादिगता नाडी ग्राह्या तस्यादौ पञ्चदण्डान् व्याप्य तस्य नक्षत्रस्य चन्द्रो भवति। तत्परपञ्चदण्डान् व्याप्य तत्परचन्द्रमा भवति। एवं क्रमेण द्वादश चन्द्रमसो भवन्ति। कस्यचिन्मते सूर्योदयावधिषष्टिदण्डात्मककाले द्वादश चन्द्रमसो भवन्ति। तन्मते सूर्योदयावधिपञ्चदण्डे यन्नक्षत्रं तस्य चन्द्रमा भवति। तत्परपञ्चपञ्चदण्डे क्रमेण चन्द्रमा दिवारात्रौ द्वादशचन्द्रास्तात्कालिका भवन्ति।

यात्रायामेवेति। उदयादिगता इत्यस्यार्थः। षष्ट्याप्तश्च शेषः षष्ट्याप्तशेषकं तस्मिन् षष्ट्याप्तशेषके। एतेन षष्ट्या दण्डषष्ट्या हृतशेषके चेति यावत्। तस्मिन् षष्ट्या हृतलब्धाङ्को दिनेन्दुभुक्तयुक्तस्तत्कालचन्द्रमा भवति। तत्षष्ट्या हृतभागशेषाङ्के उदयादिगतनाडीयुक्तेन यः संख्याङ्को भवति स तस्य चन्द्रमसो भोग्यदण्डो भवतीति भावः। शेषक इति स्वार्थे कः। अत्र यदि शेषो न लब्धस्तदा उदयादिगतो नाडीमात्रसंख्याङ्कस्तस्य भोग्यदण्ड इति भावः। एतेन खण्डनक्षत्रस्यैवं भोगवशात्तात्कालिकचन्द्रस्य स्थाननिश्चयो बोद्धव्यः। षष्ट्याप्तशेषकैरिति पाठे तु षष्ट्याप्तेन षष्ट्या हृतलब्धाङ्केन दिनेन्दुभुक्तयुक्तश्चेत् तत्कालचन्द्रमा भवति। शेषकैः षष्ट्या हृतभागशेषाङ्कैरुदयादिगतनाडीसंख्याङ्कयुक्तेन यः संख्याङ्कः स तस्य चन्द्रमसो भोग्यदण्डो भवति।

चन्द्रवदिति। ऋक्षस्थं नक्षत्रस्थं चेष्टनाडीकं प्रश्नसमय इष्टदण्डस्थं कृत्वा एकद्वित्रिदिनक्रमेण प्रत्येकं दिनं दण्डानां सार्द्धचतुष्कं सङ्कलय्य ग्राह्यम्। एवं क्रमेण नक्षत्रस्य प्रश्नकाले सूर्येण यावन्तो दण्डा भुक्तास्तानेव सप्तविंशतिसंख्यया सङ्गुण्य षष्ट्या हरणाल्लब्धं शेषञ्च भवति, लब्धञ्च सूर्यभुक्तनक्षत्रसंख्यया संयोज्य सप्तविंशत्यधिके सति सप्तविंशतिमपास्यावशिष्टं भुक्तनक्षत्रं तत्संख्या अश्विनीतो भवति।

षष्टिहरणशेषं भुज्यमाननक्षत्रम्। तत्र कोष्ठे तन्नक्षत्रस्थतात्कालिकः सूर्यो वेधनीयः, पश्चात् स्वनक्षत्रचन्द्रनक्षत्रयोर्व्यवस्थितश्चिन्तनीयः। नक्षत्रे सूर्यभुक्तषष्टिदण्डपूर्णता तु चत्वारिंशद्दण्डन्यूनंचतुर्दशदिनेन सकलनक्षत्रभोगः, प्रत्यहं सप्तदशपलाधिकाश्चत्वारो दण्डा भवन्ति, न्यूनभोग्येन किञ्चित् पले ह्रसति। तेन नक्षत्रभोगप्रवृत्तिसमयादारभ्य प्रश्नसमयपर्यन्तं यावन्तो दण्डास्तेषु प्रतिषष्टि चत्वारो दण्डाः सप्तत्रिंशत्पलानि षष्टिमानेन तदनुमानेन न्यूनता सूक्ष्मकालस्थसूर्यमण्डलादिग्रहनक्षत्रतात्कालिकीकरणे पैतामहश्लोकौ लिख्येते—

ऋक्षप्रवेशा दिष्टान्तनाड्यः षष्ट्या भताडिताः ।

ऋक्षप्रदेशादात्यागघटिकाभिर्विभाजिताः ॥

लब्धं दण्डादि यत्र तु तद्भघ्नं षष्टिभिर्हृतम् ।

अश्व्यादिसूर्यभुक्तेन युक्तस्तात्कालिको रविः ॥

पश्चात्तात्कालिकीकरणानन्तरं सूर्याचन्द्रमसौ स्वस्वर्क्षव्यवस्थितौ स्वनक्षत्रे वाऽपरनक्षत्रे स्थितौ विलोकयेत्। चन्द्र इति चन्द्रर्क्षे अश्वीशेत्यादिकथितनक्षत्रे यदि अर्केन्दू तात्कालिकौ स्तस्तदा निधिर्नियतं निश्चितमस्ति चेद्भानुनक्षत्रे सूर्यनक्षत्रे तौ सूर्यचन्द्रमसौ स्थितौ तदा शल्यं भवति। स्वस्वभ इति स्वस्वभे चन्द्रे रवौ च स्वस्वनक्षत्रे स्थितौ द्वितीयं निधिः। शल्यञ्च चन्द्रस्थाने निधिं सूर्यस्थाने शल्यं वदेत्। विपर्यये चन्द्रनक्षत्रे सूर्ये, सूर्यनक्षत्रे चन्द्रे स्थिते सति न किञ्चिन्निधिः, शल्यञ्च नास्तीत्यर्थः। क्रूरान्विते तात्कालिकचन्द्रे स्थिते द्रव्यं न लभ्यते पारिशेष्यात् शुभग्रहयोगे लभ्यत इति।

पुष्ट इति। चन्द्रपुष्टे शुक्लपक्षैकादशीपर्यन्तं पुष्टस्तत्र पुष्टोऽतिशयितो निधिर्भवेत्। क्षीणचन्द्रे तु निधिरल्पक इति। क्षीणेन्दुश्च कृष्णैकादशीतः शुक्लपञ्चमीं यावदिति। उभयपक्षषष्ठीतो दशमीपर्यन्तं तु मध्यबलत्वम्। तेन मध्यत्वं द्रव्यस्य ग्राह्यम्। एवं व्यवस्थितौ किं द्रव्यमित्याकाङ्क्षा-

यामाह — **हेमेति**। सूर्यादिना वीक्षिते तात्कालिके चन्द्रे हेमादिद्रव्यं विजानीयादित्यर्थः। तत्र सूर्यवीक्षिते हेम सुवर्णं स्थूलचन्द्रेक्षिते तारं रजतं कुजेक्षिते ताम्रं बुधेक्षिते आरं पित्तलं जीवेक्षिते रत्नं शुक्रेक्षिते कांस्यं शनैश्चरेक्षिते आयसं लौहविकारो राहुवीक्षिते वङ्ग इति केतुवीक्षिते नागं सीसकमिति प्रसिद्धं द्रव्यम्।

मिश्रेति। मिश्रैर्नानाग्रहैर्दृष्टे मिश्रं नानाप्रकारं वदेत्। ये ये ग्रहाः पश्यन्ति तस्य तस्य द्रव्याणि भवन्तीति तात्पर्यम्। दृष्टिवर्जिते चन्द्रे शून्यं न किमपीत्यर्थः। सर्वग्रहेक्षिते चन्द्रे असौ महानिधिर्विज्ञेय इति। असौ निधिर्ग्रहाणां सूर्यादिग्रहाणां दृष्टिवशान्नवधा नवप्रकारो बुधैर्ज्ञातव्य इति।

द्रव्याधारमाह—**हेमेति**। चन्द्रे सूर्यादिराशिस्थे द्रव्यभाण्डमाधारो भाजनं प्रजायत इत्यर्थः। यथा सूर्यगृहे सिंहे हेम। चन्द्रगृहे कर्कटे रजतम्। कुजगृहे मेषे वृश्चिके वा ताम्रम्। बुधगृहे कन्यायां मिथुने वा आरम्। गुरुगृहे धनुषि मीने वा पाषाणः। शुक्रगृहे वृषे तुलायां वा मृण्मयम्। शनिगृहे मकरे कुम्भे वा आयसं लौहम्। एवं राहुगृहं कन्या तत्र बुधदृष्टिविहीने वङ्गम्। केतुगृहे मीने जीवावलोकिते सीसकमित्यपि ज्ञेयम्।

शुभक्षेत्र इति। शुभाश्चन्द्रबुधगुरुशुक्रास्तेषां क्षेत्रे राशौ चन्द्रे सति द्रव्यस्य लाभो न संशय एव। एवं पापक्षेत्रे पापग्रहराशिगे सति तदा न लाभः। इति स्वरविद्भिर्ज्ञातव्यमित्यर्थः।

भुक्तेति। भुक्तराश्यंशमानेन तात्कालिकचन्द्रेण यावन्तो राश्यंशा भुक्तास्तन्मानेन तत्संख्यया कार्मिकैर्बद्धमुष्टिभिः करैर्हस्तैर्भूमानं धृतद्रव्यगतभूमानं भुक्तांशकसंख्यकहस्तप्रमाणं कर्त्तव्यं खाते द्रव्यमस्तीति वक्तव्यम्। नीचे नीचराशिवृश्चिकस्थे चन्द्रे तदेव मानं द्विघ्नं द्विगुणितं परे नीचे वृश्चिकतृतीयांशस्थे च चन्द्रेऽसौ निधिर्जलस्थो वक्तव्यः। तावत् खातन्तु यावज्जलस्थं द्रव्यं लभ्यते।

उच्चस्थे इति। वृषराशिद्वितीयांशस्थे चन्द्रे नवांशकक्रमेण यावन्तो नवांशा भुक्तास्तावन्तः पूर्ववदूर्ध्वगं परमोच्चे वृषतृतीयांशस्थे चन्द्रे अत्युच्चप्रदेशे द्रव्यमस्तीति। ऋक्षसङ्क्रमे तात्कालिकनक्षत्रशेषपलगते भित्तिस्थं भवति।

चन्द्रांशेति। चन्द्रांशभुक्तकालेन तात्कालिकचन्द्रेण राशेर्यावन्तोंऽशा भुक्तास्तन्मानेन द्रव्यसंख्या विधीयते। प्रत्येकं भुक्तांशे दशसंख्या च षड्वर्गेषु गृहे होरा-द्रेष्काण-नवांश-द्वादशांश-त्रिंशांशेषु बलक्रमाद्दशगुणे वृद्धिर्यदि स्वकीयषड्वर्गभागे तिष्ठति तदा अंशादुदितद्रव्यं दशगुणं स्यात्। अधिष्ठितमिति वर्णप्रश्ने चन्द्रो ग्रहान्वितो भवति तत्र द्रव्यमधिष्ठितं भास्करादिग्रहैः प्रत्येकं सहिते क्रमात्तदधिष्ठायको द्रव्याधिष्ठितो ज्ञेयः। यथा चन्द्रे सूर्यान्विते ग्रहस्थूलचन्द्रसहिते उपग्रहः, कुजसहिते क्षेत्रपालः, बुधसहिते मातृका, गुरुसहिते दीपेशः, शुक्रसहिते भीषणः, शनिसहिते रुद्रः, राहुसहिते यक्षः, केतुसहिते नाग इति क्रमात्।

ग्रह इति। ग्रहेऽधिष्ठिते हेमग्रहस्यैव मुखे मुखग्रहः, नारायणो नारायणसम्बन्धी, बलिः पूजोपहारादिरिति। क्षेत्रपालेऽधिष्ठिते तस्मै सुरा मद्यं मांसञ्च देयमिति। मातृकायामधिष्ठितायां महाबलिः। मानुषबलिस्तदभावे छागादयोऽपि अविरुद्धा बलित्वेनोपकल्प्याः। दीपेशेऽधिष्ठिते दीपजा दीपप्रधाना पूजा। भीषणे भीषणार्चनं भयजनकार्चनम्। लोहितपुष्पादिकृते रुद्रेऽधिष्ठिते रुद्रजपो रुद्रमन्त्रस्य जपः, जाप्यो रुद्राध्यायः। यक्षेऽधिष्ठिते यक्षादिशान्तिकं यक्षादिपूजनम्। नागेऽधिष्ठिते नागगणाः पूज्याः। गणनाथेन गणेशेन संयुताः, प्रतिशान्तिके गणेशपूजा। लक्ष्मीधरादिभूत्यादिपञ्चविंशतिसंख्यकानि सर्वकार्येषु पूजयेत्।

एवमिति। विमाने यथाविधि क्रमेण एवं कृते पूजाहोमादौ दुःसाध्यो निधिः साध्यते। एतन्निरूपकस्य दृष्टप्रयोजनमाह—एवं प्रकारेण नरो मनुष्यो निधिप्राप्त्या वन्दनीयो नमस्करणीयः स्तुत्यो वा भवत्यत्र न संशय इति।

अथवा महाकपिलपञ्चरात्रोक्तक्रमेण शल्योद्धारः कर्त्तव्यः। स क्रमो यथा—

प्रासादारम्भकाले च गृहादौ च विशेषतः ।
शल्योद्धारस्तु कर्त्तव्यो यदीच्छेच्छुभमात्मनः ॥
प्रासादारम्भकाले च यदङ्गं स्पृशते पुमान् ।
वास्तुदेहे दृढं तत्र शल्यं दद्याद्विचक्षणः ॥
कण्डूयति शिरः पुंसि शिरःशल्यं समुद्धरेत् ।
शल्यं तत्रास्ति विज्ञेयं खन्यमाने करत्रये ॥
अग्निदाहश्च रोगश्च धनहानिश्च जायते ।
यत्नेनोत्पाटयेच्छल्यं यदीच्छेच्छुभमात्मनः ॥
बाहौ कण्डूयमाने तु निर्दिशेल्लौहशृङ्खलम् ।
हस्तद्वयेन मानं तल्लक्षणं कथितं तव ॥
स्वामिनो मरणं विद्याद्विदेशगमनं तथा ।
यत्नेनोत्पाटयेच्छल्यं यदीच्छेच्छुभमात्मनः ॥
ऊरौ कण्डूयमाने तु कांस्यशल्यं विनिर्दिशेत् ।
हस्तैकेन च सन्तिष्ठेल्लक्षणं कथितं तव ॥
असती च भवेद्भार्या यशोहानिः प्रजायते ।
यत्नेनोत्पाटयेच्छल्यं यदीच्छेच्छुभमात्मनः ॥
हस्ते कण्डूयमाने तु कङ्कालञ्च विनिर्दिशेत् ।
त्रिहस्तेन तु सन्तिष्ठेत् खन्यमाने न चान्यथा ॥
अग्निदाहश्च रोगश्च पीडा च मरणं भवेत् ।
यत्नेनोत्पाटयेच्छल्यं यदीच्छेच्छुभमात्मनः ॥

पृष्ठे कण्डूयमाने तु बाहुशल्यं विनिर्दिशेत् ।
हस्तेनैकेन सन्तिष्ठेन्नात्र कार्या विचारणा ॥

स्वामिनाशो भवेत्तत्र भार्या वा जायतेऽसती ।
पदे कण्डूयमाने तु हस्तशल्यं विनिर्दिशेत् ॥

सार्द्धहस्तेन सन्तिष्ठेल्लक्षणं गदितं तव ।
अङ्गनाशो राजदण्डः सस्यहानिश्च जायते ॥

यत्नेनोत्पाटयेच्छल्यं यदीच्छेत्सिद्धिमात्मनः ।
कुक्षौ कण्डूयमाने तु पाषाणं तत्र निर्दिशेत् ॥

हस्तद्वितयमानेन लक्षणं गदितं तव ।
भुजङ्गदंशस्तत्र स्यात् तस्माच्छल्यं समुद्धरेत् ॥

जानौ कण्डूयमाने तु भस्म तत्र विनिर्दिशेत् ।
हस्तद्वयेन सन्तिष्ठेल्लक्षणं गदितं तव ॥

अग्निदाहो मनस्तापं क्लेशदुःखभयानि च ।
करोत्येवंविधं कर्म तस्मात्तं वै समुद्धरेत् ॥

ज्योतिषे—

सुनिश्चितां मन्दिरभूमिमादौ निखाय तोयावधि यत्नतस्ताम् ।
कुर्याद्विशल्यामथवा न मानं स्याद्वाऽथवा प्रश्नवशाद्विधिज्ञः ॥

दूर्वाप्रवालाक्षतपुष्पपाणिः शुचिः शुचिं दैवविदं समेत्य ।
पृच्छेद्विनीतो मधुरस्वरेण शल्यस्य तत्त्वं भवने तदीशः ॥

तत्प्रश्नस्यादिमो वर्णः सन्धार्यो यत्नतोऽथवा ।
क्रमात् पुष्पापरादेव फलानां ब्राह्मणादितः ॥

क्रमादित्यनेन ब्राह्मणः पुष्पनाम वदेत्, क्षत्रियो नदीनाम, वैश्यो देवनाम, शूद्रः फलनाम इत्यायातम्।

प्रणवो धरणौ धारिणी करौ च तदनन्तरम्।
भूत्यै नमश्च इत्येष मन्त्रो वह्निप्रियान्तकः ॥

वह्निप्रिया स्वाहा।

मन्त्रेणानेन कठिनीमभिमन्त्र्य विभाजयेत्।
नवधा सदनक्षेत्रं तया पश्चाद्विलेखयेत् ॥

वकचतएहाः शपया नव चेत् प्रश्नाक्षराणि जायन्ते प्रागादिकोष्ठनवके वर्णास्ते शल्यमाख्यान्ति।

प्रश्ने वकारः पुरतो नरास्थि
ब्रवीति शल्यं मरकप्रदायि।
क्षोणीशदण्डोरगहेतुमृत्यु-
प्रदं ककारः खरशल्यमग्नौ ॥

याम्यां चकारः प्लवगास्थिवेश्म
प्रभोर्विनाशावहमाह शल्यम्।
रक्षोदिशि श्वास्थिगृहस्थितानां
महद्भयं वक्ति सुनिश्चितं तः ॥

एः पाशिदिश्यस्थि शिशोर्ब्रवीति
मृत्युप्रवासाहवमाह शल्यम्।
हो वायुकोणे नररूपमाह
दारिद्र्यमिष्टक्षयकृद्विधत्ते ॥

धनपदिशि शकारः प्राह विप्रास्थि वित्त-
क्षयकृदथ पकारो वक्ति ऋक्षास्थि शम्भौ ।
तदिह कुलविनाशं गोधनानाञ्च हानिं
वितरति गृहनाथस्यापि गुप्तस्य देवैः ॥
यो मध्यभागे भसितं कपालं
कालायसञ्चाह कुलक्षयाय ।
यत्नादपास्यान्यधुना प्रमाणं
सर्वत्र तथ्यं कथयामि शल्ये॥
इन्द्ररक्षोजलेशाने शल्यं सार्द्धकरे कटौ ।
वह्न्यन्तककुबेरेषु पुरुषे मध्यवातयोः ॥

देवीपुराणे—

पुरुषाधःस्थितं शल्यं न गृहे दोषदं भवेत् ।
प्रासादे दोषदं शल्यं भवेद् यावज्जलान्तिकम् ॥

।। इति शल्योद्धारः ।।

पूर्वादिज्ञाननिश्चयमेव मण्डपादि कुर्यादन्यथा दोष उक्तो राघवभट्टधृतवचनेन, यथा—

यदि कुर्याद् यथादृष्टं विपन्नो निरयं व्रजेत् ।
भानोर्गत्या दिशो ज्ञात्वा कुर्यात् कर्माणि देशिकः ॥
वास्तुवैषम्यतो यत्र सम्यङ् न ज्ञायते किल ।
तत्र शङ्कुं प्रतिष्ठाप्य जानीयात् शुद्धदिक्स्थितिम् ॥

शङ्कुप्रमाणन्तु ज्योतिस्तत्त्वे—

अर्काङ्गुलाथ सूच्यग्रा काष्ठी द्व्यङ्गुलमूलिका ।
शङ्कुसंज्ञा भवेत्तस्यास्तच्छायां परिकल्पयेत् ॥

राघवभट्टधृतम्—

तद्गत्या दिक्परिज्ञानं श्रृणु वक्ष्ये यथाविधि ।
सुसमे भूतले कृत्वा वृत्तं भ्रमणरूपतः ॥
तन्मध्यबिन्दौ शङ्कुन्तु स्थापयेद् द्वादशाङ्गुलम् ।

अग्रच्छायान्वयवशाद्वृत्ते।

पूर्वापराह्णयोः कृत्वा चिह्ने तमभितस्तथा ॥
सुसमानपरिभ्रान्त्या कार्यं वृत्तद्वयं पुनः ।
तयोः संश्लेषसञ्जातमध्यदक्षोत्तरे स्थिते ॥
सन्धिद्वये तु प्राक् प्रत्यक्सूत्रं मध्ये च विन्यसेत् ।
सूत्रदक्षोत्तरं तेषामग्रैः प्रागादि कल्पयेत् ॥

क्रियासारेऽपि—

कृत्वा भूमिं समां तत्र वृत्तं हस्तमितं समम् ।
द्वादशाङ्गुलमानोच्चं शङ्कुं खादिरनिर्मितम् ॥
अलाभे यज्ञकाष्ठस्य तत्र संस्थापयेत् सुधीः ।
तच्छाया संस्पृशेद्यत्र तन्मध्ये मध्यमं स्मृतम् ॥
तिर्यक् प्रसारयेत् सूत्रं मध्ये याम्योत्तरे स्मृते ।
कोणाः स्युरन्ये चत्वारश्चतुःसूत्रप्रसारणात् ॥
एवमाशापरिज्ञानं समाख्यातं यथा स्फुटम् ।
ज्ञात्वैवं मण्डपादीनि कुर्यात् सम्यग् विचारतः ॥

महाकपिलपञ्चरात्रे तु विशेषः—

विषुवेऽनुगते सूर्ये शङ्कुमानं समाचरेत् ।
खादिरं विन्यसेच्छङ्कुं द्वादशाङ्गुलविस्तृतम् ॥

।। इति पूर्वादिदिग्ज्ञाननिर्णयः ।।

शङ्कुनिखननप्रकारोऽपि तत्रैव—

निश्चलीकृत्य हन्तव्यं गृहीत्वा लौहमुद्गरम् ।
अष्टधा च समाहन्यात् प्रशस्तं क्रमतो लघु ॥
हन्यमाने यदा शङ्कौ हस्तात् पतति मुद्गरः ।
तदा ताडयितुः शोको जायते दुस्तरो महान् ॥

।। इति शङ्कुनिखननप्रकारः ।।

शङ्कुसूत्रकरणमपि तत्रैव—

मौञ्जकौशेयकार्पासं प्राणिबालजमेव वा ।
चतुर्यवपरीणाहं सूत्रं शङ्कौ तु वेष्टयेत् ॥
वेष्ट्यमानं यदा सूत्रं शङ्कुं मुञ्चति लक्षणम् ।
पुत्रस्य मरणं विद्यात् छिन्ने वैश्यविनाशनम् ॥
तत्रापि नारसिंहेन होमेनाशुभनाशनम् ॥ इति ।

तथा—

शङ्कुं सारं भूमेः प्रोक्तं तस्याग्रं चित्रवृत्तकम् ।
तस्य वृत्तादिनादौ तु स्थापयेत् समभूतले ॥
शङ्कुद्विगुणमानेन तन्मध्ये वर्त्तुलं लिखेत् ।
पूर्वापरा योश्छाया यदा [illegible]न्मण्डलान्तगा ॥
तद्बिन्दुद्वयगं सूत्रं पूर्वापरा दिगिष्यते ।
बिन्दुद्वयान्तरभ्रान्तशरफद्वयपुच्छगम् ॥
दक्षिणोत्तरगं सूत्रमेवं सूत्रद्वयं न्यसेत् ।
तदग्राण्यपरान्तानि सूत्राणि च विनिक्षिपेत् ॥
सूत्राणि स्थापयेत् प्राज्ञः प्रागुत्तरमुखानि च ॥ इति ।

हयशीर्षपञ्चरात्रेऽपि—

भूमिं तोयसमां कृत्वा दर्पणोदरसन्निभाम्।
द्वादशाङ्गुलमानेन तत्र वृत्तञ्च भ्रामयेत्॥

मध्ये तु निश्चलं शङ्कुं स्थाप्य छायां निरीक्षयेत्।
वृत्तरेखा या बाह्यस्था शङ्कुच्छाया प्रकल्पिता॥

प्रवेशनिर्गमे तस्यां शङ्कुच्छायां निरूपयेत्।
शङ्कुच्छायाग्रचिह्नाभ्यां प्राक्प्रतीच्यौ प्रसाधयेत्॥

रात्रौ तु प्राचीसाधनं यथा—

कृत्तिका श्रवणा पुष्या चित्रास्वात्योर्यदन्तरम्।
एतत् प्राच्या दिशो रूपं युगमात्रोदिते पुरः॥ इति।

त्रिकाण्डमण्डनेऽपि—

श्रवणस्योदये प्राची कृत्तिकायास्तथोदये।
चित्रास्वात्यन्तरे (चैव तथा च) चन्द्रसूर्ययोः॥

॥ इति शङ्कुप्रकरणम्॥

अथ मण्डपकरणम्

विश्वसारे द्वितीयपटले—

दीक्षार्थं मण्डपं कुर्यात् सुन्दरं सुमनोहरम्।
नानावर्णैश्चित्रवर्णैश्चित्रितं सुमनोहरम्॥

भित्तिस्तम्भादिसर्वेषु स्वर्णरत्नविभूषितम्।
नानावर्णैश्चित्रवर्णैश्चित्रितं मणिमण्डपम्॥

वितानपत्रशालप्यैरलङ्कुर्याद्विधानतः ।
पताकाभिर्ध्वजं कुर्याच्चतुर्दिक्षु मनोहरम् ॥
अष्टौ कुम्भानष्टदिक्षु मण्डपं रचयेत् सुधीः ॥

अत्रेतिकर्त्तव्यता उक्ता शारदातिलके द्वितीयपटले—

पुण्याहं वाचयित्वा तु मण्डपं रचयेच्छुभम् ।

पुण्याहमिति यजमानस्य। पुण्याहं भवन्तोऽधिब्रुवन्तु एवं स्वस्ति भवन्त इति, ऋद्धिं भवन्त इति त्रिभिः पुण्याहवाचनम्। तदुक्तं राघवभट्टधृतबौधायनेन—पुण्याहं स्वस्ति ऋद्धिमित्योङ्कारपूर्वं त्रिस्त्रिरेकैकामाशिषं वाचयित्वेति। आशिषं वाचयित्वेति निर्देशात् सुतरां यजमाननामोल्लेख आयाति। तेन नामोल्लेखमकृत्वा केवलं पुण्याहमित्यादिवचनमनुभवविरुद्धमिति। शारदायाम्—

पञ्चभिः सप्तभिर्हस्तैर्नवभिर्वा मितान्तरम् ।
षोडशस्तम्भसंयुक्तं चत्वारस्तेषु मध्यगाः ॥
अष्टहस्तसमुच्छ्रायाः संस्थाप्य द्वादशाभितः ।
पञ्चहस्तप्रमाणास्ते निश्छिद्रा ऋजवः शुभाः ॥

मध्यस्तम्भस्याष्टहस्तपरिमाणमितरेषां द्वादशानां पञ्चहस्तपरिमाणमिति।

तत्पञ्चमांशं निखनेन्मेदिन्यां मन्त्रवित्तमः ।
नारिकेलदलैर्वंशैश्छादयेत्तत्समन्ततः ॥

वंशैर्वंशदलैरुभयत्र बहुवचननिर्देशेनेत्यादिबहुवचनान्ता गणस्य संसूचका भवन्तीति न्यायाच्छादनोपयुक्तमन्यदपि लभ्यते।

द्वारेषु तोरणानि स्युः क्रमात् क्षीरिमहीरुहाम् ।
स्तम्भोच्छ्रायः स्मृतस्तेषां सप्तहस्तैः पृथक् पृथक् ॥

दशाङ्गुलप्रमाणेन तत्परीणाह ईरितः ।
तिर्यक् फलकमानं स्यात् स्तम्भानामूर्ध्वमानतः ॥
मूलानि कल्पयेन्मध्ये तोरणे हस्तमानतः ।
दिक्षु ध्वजानि बध्नीयात् लोकपालसमप्रभान् ॥
वितानदर्भमानाद्यैरलङ्कुर्वीत मण्डपम् ॥

क्षीरिमहीरुहामिति अश्वत्थोडुम्बरप्लक्षवटानाम्। तदुक्तं राघवभट्टधृतेन—

न्यग्रोधतोरणं पूर्वे याम्ये तूडुम्बरं मतम् ।
पश्चिमेऽश्वत्थसम्भूतमुत्तरे प्लक्षतोरणम् ॥
पूर्वे वा प्लक्षसम्भूतं न्यग्रोधञ्चोत्तरे मतम् ॥ इति ।

तोरणकरणकारणन्तु महाकपिलपञ्चरात्रे—

देवास्तोरणरूपेण संहिता यज्ञमण्डपे ।
विघ्नविध्वंसनार्थञ्च रथार्थं त्वध्वरस्य च ॥

अध्वरस्य यज्ञस्य ।

।। इति मण्डपादिकरणम् ।।

अथाङ्कुरार्पणम्

प्रपञ्चसारे पञ्चमपटले—

सप्ताहतो वा नवमाहतो वा प्रागेव दीक्षादिवशाद्यथावत् ।
सपालिकापञ्चमुखीशरावचतुष्टये बीजनिवापयुक्तम् ॥

अन्यस्मिन् भवने च भूतलतले शुद्धे स्थले मण्डलं
कुर्यात् प्राग्वरुणायतं पदचतुष्कोणे तु भानूदयम् ।
पीतारक्तसितासितं प्रतिपदं वह्न्यादिसप्तान्तिकं
याम्योदीच्यसमायतं प्रणिगदन्त्यन्येऽपि तन्मन्त्रिणः ॥
वैष्णव्यस्त्वथ पालिका अपि चतुर्विंशाङ्गुलिव्यापका
वैरिञ्च्यो घटिकास्तु पञ्चवदनाद्यष्टाङ्गुलोच्छ्रायकाः ।
शैवाः स्युर्द्विषडङ्गुला अपि शरावास्ता जलक्षालिताः
सूत्रैश्च प्रकलय्य पङ्क्तिषु च ताः प्रोक्तक्रमाद्विन्यसेत् ॥

पृथगपि शालितण्डुलपूर्णासु सदर्भबद्धकूर्चासु। मृद्वालुकाकरीषैः क्रमेण पूर्णानि पात्राणि।

शालीकङ्गुश्यामाकतिलसर्षपमुद्गमाषनिष्पावाः ।
खल्वाढकीसमेता बीजानि विदुः प्ररोहयोग्यानि ॥

प्रक्षाल्य तानि निवपेदभिमन्त्र्य मूल-
बीजेन साधकवरस्त्वपि पात्रकेषु ।
विप्राशिषा च विधिवत् प्रतिपाद्यमान-
शङ्खादिमुख्यतमपञ्चकनिःस्वनैश्च ॥
हरिद्राद्भिः सम्यगभ्युक्ष्य वस्त्रै-
राच्छाद्याद्भिः सिच्यतां पञ्चघोषैः ।
सायं प्रातः शर्वरीषु प्रदद्या-
दुक्तैर्द्रव्यैस्तद्बलिं साधकेन्द्रः ॥
भूतपितृयक्षनागब्रह्मशिवा देवताश्च विष्णवन्ताः ।
ताभ्यः क्रमेण रात्रिषु सप्त सुरान् वसु वा तद्बलिर्देयः ॥

लाजतैलरक्तरजनीदधिसक्त्वन्नानि भूतक्रूराख्यम् ।
पैत्र्यं तिलतण्डुलकं सान्नपूपं करम्भलाजकं याक्षम् ॥
नारिकेलोदकसक्तुपिष्टं नागं पद्माक्षतञ्च वैरिञ्च्यम् ।
अन्नापूपं शैवं दुग्धान्नञ्च वैष्णवेयम् ॥

यदि नवरात्रं क्रमेण बलिरुक्तः। तारादिकैर्नमोऽन्तैः स्वैः स्वैरपि नामभिर्बलिमन्त्रः। पात्राणि त्रिविधान्यपि परितः पुनरष्टदिक्षु बलिक्लृप्तिः। बीजारोपणकर्म प्रथितमिदं सार्वकामिकं भवति। सार्वकामिकमित्युपादानाद्वक्ष्यमाणदीक्षायामित्यादिवचनाच्चास्यावश्यकत्वम्। एतेषामर्थस्तु विश्वसार-शारदा-वक्ष्यमाणप्रमाणैः स्पष्टीभविष्यत्योऽत्र व्याख्या न कृता। विश्वसारतन्त्रे तृतीयपटले च—

जाताङ्कुराः प्रकुर्वीत चतुर्दिक्षु च पालिकाः ।
पालिकाः पञ्च मुख्याश्च शरावाश्च ततः क्रमात् ॥
षोडशद्वादशाष्टाभिरङ्गुलीभिः क्रमादिमाः ।
सुगन्धितोयपूर्णेन जाताङ्कुरमुदाहृतम् ॥
सुधाबीजेन बीजानि निक्षिपेत्तत्र सर्वतः ।
आचार्यो विधिना कुर्यात् सर्वशास्त्रार्थपारगः ॥
श्यामाकमाषकङ्ग्वश्च व्रीहयः सर्वतः स्मृताः ।
दीक्षायाः सप्तमे पूर्वं दिवसे संयतः सदा ॥
सप्तरात्रेषु कुर्वीत पूजनं सर्वदेवताः ।
नानोपहारबलिभिः पूजयेत् परमेश्वरि ! ॥
प्रणवाद्या नमोऽन्ताश्च पूजयेत् सर्वतः सुधीः ।
भूतानि पितरो यक्षा नागा ब्रह्मा शिवो हरिः ॥
क्रमेण पूजयेत् सर्वान् सप्तरात्रिषु देशिकः ।
सप्तानामपि रात्रीणां देवताः सर्वसम्मताः ॥

उपहारैः पूजयेत्तान् तांश्च वक्ष्यामि पार्वति ! ।
लाजैश्च पूजयेद्भूतान् गन्धपुष्पादिचन्दनैः ॥
भूताधिपं भूतगणं भूतेशञ्च क्रमेण तान् ।
तैलहरिद्रादधिसक्तुभिः पूजोपहारकैः ॥
तण्डुलान् तिलसम्मिश्रान् सान्नपूपैः प्रपूजयेत् ।
पितॄणां पूजयेन्नित्यं कथितं पद्मयोनिना ॥
करम्भलाजौ यक्षेभ्यो नारिकेलोदकान्वितम् ।
सक्तुं पिष्टञ्च नागेभ्यः पूजयेद्विधिनाऽमुना ॥
पङ्कजातपतण्डुलदूर्वाशालिभिरुत्तमा ।
पूजयेत् कथिता देवि ! ब्रह्मणः सर्वसम्मता ॥
सापूपमन्नं शर्वाय सर्वतन्त्रस्य सम्मतम् ।
गुडोदकं गुडान्नञ्च नानारससमन्वितम् ॥
दधि दुग्धं पायसान्नं दद्यात् प्रियतमं महत् ।
विष्णवे च निवेद्याथ सर्वसिद्धिं लभेन्नरः ॥

अत्र बलिद्रव्याधिक्यदर्शनात् प्रागुक्तप्रपञ्चसारोदितबलिद्रव्यमुपलक्षणमात्रं शक्ताशक्तपरं वा। शारदातिलके तृतीयपटलेऽपि—

प्रागेव दीक्षादिवशात् सप्तभिर्विधिवद्दिनैः ।
सर्वमङ्गलसम्पत्त्यै विदध्यादङ्कुरार्पणम् ॥
मण्डलस्योत्तरे भागे शालां पूर्वापरायताम् ।
गूढां कुर्यात्ततस्तस्यां मण्डलं रचयेत् सुधीः ॥
पञ्चहस्तप्रमाणानि पञ्चसूत्राणि पातयेत् ।
पूर्वापरायतान्येषामम्भरुं द्वादशाङ्गुलम् ॥

दक्षिणोत्तरसूत्राणि तद्वदेकादशार्पयेत् ।
पदानि तत्र जायन्ते चत्वारिंशत् प्रमार्जयेत् ॥
पङ्क्त्या वीथीश्चतस्त्रोऽन्तश्चतुष्कोभयपार्श्वयोः ।
वीथ्यौ द्वे च चतुष्कोष्ठमेकमत्रावशिष्यते ॥
पदानि रञ्जयेत्तानि श्वेतपीतारुणासितैः ।
रजोभिः श्यामलेनाथ वीथीरापूरयेत् सुधीः ॥
पात्राणि त्रिविधान्याहुरङ्कुरार्पणकर्मणि ।
पालिकाः पञ्चमुख्यश्च शरावाश्च ततः क्रमात् ॥
प्रोक्ताः स्युः सर्वतन्त्रेषु हरिब्रह्मशिवात्मिकाः ।
एषामुत्सेधतोऽन्वेयैः षोडशद्वादशाष्टभिः ॥
अङ्गुलैः क्रमशस्तानि शुभान्यावेष्ट्य तन्तुना ।
प्रक्षाल्य देशिकस्तेषु पादेष्वाहितशालिषु ॥
सगन्धदर्भकूर्चेषु पश्चिमादि निवेशयेत् ।
[१]करीषबालुकामृद्भिस्तानि पात्राणि पूरयेत् ॥
सुधाबीजेन बीजानि दुग्धैः प्रक्षाल्य तत्त्ववित् ।
मूलमन्त्रत्रिजप्तानि पञ्चघोषपुरःसरम् ॥
आशीर्वाग्भिर्द्विजातीनां मङ्गलाचारपूर्वकम् ।
निर्वपेत्तेषु पात्रेषु देशिको यतमानसः ॥
शालिश्यामाढकीमुद्गतिलनिष्पावसर्षपाः ।
कुलत्थकङ्गुमाषाश्च बीजान्यङ्कुरकर्मणि ॥
हरिद्राद्भिः समभ्युक्ष्य वस्त्रैराच्छाद्य देशिकः ।
बलिं विविधपात्राणां दिक्षु पूर्वादितः क्षिपेत् ॥

---

[१] करीषः शुष्कगोमयः।

प्रणवाद्यैर्नमोऽन्तैश्च रात्रौ रात्रीशनामभिः ।
भूतानि पितरो यक्षा नागा ब्रह्मा शिवो हरिः ॥
सप्तानामपि रात्रीणां देवताः समुदीरिताः ।
भूतेभ्यः स्युर्लाजतिलहरिद्रादधिसक्तवः ॥
शाल्यः पितृभ्यः सतिलास्तण्डुलाः परिकीर्तिताः ।
करम्भलाजौ यक्षेभ्यो नारिकेलोदकान्वितम् ॥
सक्तुं पिष्टञ्च नागेभ्यो ब्रह्मणे पङ्कजाक्षतम् ।
सपूपमन्नं शर्वाय विष्णवे स्याद्गुडौदनम् ॥
ततो लोकेश्वरेभ्योऽपि विधिवद्वितरेद्बलिम् ।
दीक्षायामभिषेकेषु नववेश्मप्रवेशने ॥
उत्सवेषु च सम्पत्त्यै विदध्याददङ्कुरार्पणम् ॥

एतेषामर्थः—दीक्षादिवशात् पाकसप्तभिर्दिनैरित्यनेन दीक्षादिनमष्टमं यथा भवति तथा कर्त्तव्यमित्युक्तम्। विधिवदित्यनेन नवभिः पञ्चभिस्त्रिभिर्वा इत्यायातम्। तदुक्तं सिद्धान्तशेखरे—

प्रतिष्ठायाञ्च दीक्षायां स्थापने चोत्सवे तथा ।
सम्प्रोक्षणे च शान्त्यर्थं विवाहे मौञ्जिबन्धने ॥
सर्वमङ्गलकार्येषु कारयेदङ्कुरार्पणम् ॥

महाकपिलपञ्चरात्रेऽपि—

पुण्याहघोषणं कृत्वा ब्राह्मणैः सह देशिकः ।
मङ्गलाङ्कुरयज्ञञ्च कुर्यात्तत्रैव वाहनि ॥

प्रशस्तयागदिवसात् पुरस्तात् सप्तमेऽहनि शुभे नवमे वा। पञ्चमेऽथ सुदिने सुमुहूर्त्ते मङ्गलाङ्कुरविधिं विदधीत।

गुरुर्विशुद्धः प्रागेव शुद्धाहात् सप्तमेऽहनि ।
सङ्कल्प्योपोष्य कर्त्तव्यमङ्कुरारोपणं शुभम् ॥
कुर्यान्नान्दीमुखश्राद्धं पूर्वेद्युः स्वस्तिवाचनम् ।
स्वगृह्योक्तप्रकारेण तदेतद्विदधीत वै ॥

संहितायामपि—

सर्वत्राभ्युदयश्राद्धमङ्कुरोत्पादनं तथा ।
आदावेव प्रकुर्वीत कर्मणोऽभ्युदयात्मनः ॥

शालामिति विंशत्या तु करैर्मानं दशायामेन विस्तृतेति शालाया उत्तममानम्। अत्रैतावत्याः प्रयोजनाभावादर्द्धेन मध्यममानेन शाला कार्या। तेन दशहस्तदीर्घा पञ्चहस्तायामा अत्र शाला कर्त्तव्या तामेव पूर्वापरायातामिति। दीर्घप्रहस्तचतुरस्त्ररूपां गूढां कपाटादिपरिवृतां दक्षिणैकद्वारवतीं निवाताञ्च कुर्यात्। तदुक्तं प्रयोगसारे—

अर्वादुदक्स्थितां कृत्वा निवातां तां कुटीं दृढाम् ॥ इति ।

तत्र मण्डलकरणप्रकारमाह—**पञ्चहस्तेति**। पूर्वपश्चिमक्रमेण पञ्चसूत्राणि पातयित्वा द्वादशाङ्गुलान्येकैकान्तरितान्येकादशसूत्राणि दक्षिणोत्तरक्रमेण पातयेत् तेन चत्वारिंशत्कोष्ठा भवन्ति। मार्जयेदिति पश्चादन्वेति। पङ्क्त्याऽऽवाह्य चतस्रो वीथीर्मार्जयेत्। मार्जनप्रकारस्तु—प्रथमं पूर्वस्यां चतुष्कोष्ठात्मिकामेकां वीथीम्, ततो दक्षिणस्यामष्टकोष्ठात्मिकामपराम्, पश्चिमायां चतुष्कोष्ठात्मिकामन्याम्, उत्तरस्यामष्टकोष्ठात्मिकामितराञ्च मार्जयेत्। ततोऽन्तश्चतुष्कस्य उभयपार्श्वयोर्द्वे वीथ्यौ द्विद्विकोष्ठरूपे पुनर्मार्जयेत्। तेनात्र मण्डले चतुष्कोष्ठत्रयमवशिष्यते। तानि शिष्टानि चतुष्कोष्ठत्रयस्थानि द्वादशपदानि प्रत्येकं चतुष्कोष्ठं श्वेतादिभी रजोभी रञ्जयेत्। तत्र वायुपदे श्वेतम्, आग्नेये पीतम्, नैर्ऋते अरुणम्, ईशाने कृष्णम्। ततः श्यामलेन वीथीरापूरयेत्। पत्राणीति स्थूलान्युच्चानि शरावाण्येव पालिकाशब्देनोच्यन्ते। पालिका एव नीचाः पञ्चमुखस्थिताः

पञ्चमुख्य उच्यन्ते। शरावाः प्रसिद्धा एव। पालिका हरिरूपाः पञ्चमुख्यो ब्रह्मरूपाः शरावाः शिवरूपाः। एतेन हरिब्रह्मेशा एषु पात्रेषु पूज्या इत्युक्तं भवति। तदुक्तं सारस्वततन्त्रे—

प्रोक्तेषु तेषु पात्रेषु ब्रह्मविष्णुशिवान् यजेत्॥

सिद्धान्तशेखरेऽपि—

सम्पूजयेत् शरावेषु रुद्रं चन्दनपुष्पकैः।
पालिकासु तथा विष्णुं ब्रह्माणं घटिकासु च॥ इति।

उत्सेधत औन्नत्येन। महाकपिलपञ्चरात्रे—

पालिका वक्त्रविस्तारा षोडशाङ्गुल उच्यते।
भवेत्कण्ठविलग्नास्या गुदेऽष्टाङ्गुलविस्तृतम्॥
पादपीठस्य विस्तारः षडङ्गुल उदाहृतः।
चतुरङ्गुल उत्सेधस्तत्सन्धिश्चाङ्गुलद्वयम्॥
तत्सन्धेश्च भवेन्नाहः पादपीठार्द्धमेव च।
भवेत् पञ्चमुखी चैवं घटिका सर्वकामदा॥
चतुरङ्गुलविस्ताराण्याहुर्वक्त्राणि पञ्च वै।
चत्वारि च चतुर्दिक्षु ऊर्ध्वमेकं यथाविधि॥
घटिकायामविस्तारो द्वादशाङ्गुल उच्यते।
आचार्याः कथयन्त्येके षोडशाङ्गुलमेव वा॥
द्वादशाङ्गुलविस्तारं शरावस्य मुखं स्मृतम्।
चतुरङ्गुलविस्तारमधस्तान्मूलमुच्यते॥

राघवभट्टधृतम्—

तालमात्रमपि पञ्चमुखी स्याद्व्यासतोच्छ्रयमिता घटिका स्यात्।
दिक्षु तन्मुखचतुष्टयमेकं मध्यमन्तु समवर्त्तितभागम्॥

अलविस्तृतमुखे तु शरावं व्यासतोच्छ्रयगतार्द्धमिताङ्घ्रिः ।
दण्डमस्य चतुरङ्गुलनाहं कण्ठमध्यविलवर्जमुदग्रम् ॥
सम्भवे कनकरूप्यताम्रतो मार्त्तिकाण्यभिनवान्यथवा स्युः ॥

सिद्धान्तशेखरे तु—

यथासम्भवमानन्तु पालिकादि समाचरेत्॥ इत्युक्तम्।

शुभानीति कृष्णवर्णव्रणादिरहितानीति राघवभट्टः । तन्तुनेति त्रिगुणेन पूर्वं प्रक्षालनं पश्चात्त्रिगुणतन्तुना वेष्टनम्। दर्भकूर्चमग्रे वक्ष्यमाणम्। पश्चिमादीति पश्चिमचतुष्के पालिकाचतुष्टयम्, मध्यमचतुष्के पञ्चमुखीचतुष्टयम्, पूर्वचतुष्के शरावचतुष्टयं निवेशयेत्। तन्मध्ये आग्नेयादिस्थापनं देशिक इत्यनेनोक्तम्। तदुक्तं प्रयोगसारे—

एवं कृत्वा साधकस्तु तत्र पात्राणि विन्यसेत् ।
वह्न्यादीशानपर्यन्तं चतुष्केषु पृथक् पृथक् ॥

करीषेत्यादि। करीषं शुद्धगोमयचूर्णम्। एतैरुत्तरोत्तरं सर्वाण्यपि पात्राणि पूरयेत्। तदुक्तं हयशीर्षपञ्चरात्रे—**पूरयेदुत्तरोत्तरमिति**। प्रयोगसारेऽपि— मृद्वालुकाकरीषैश्चोर्ध्वतः पात्राणि पूरयेदिति। अत्र विशेषः सिद्धान्तशेखरे—

गन्धादिभिश्च कुद्दालं पूजयित्वा दिनान्तरे ।
गीतनृत्यसमायुक्तं गजवाजिसमन्वितम् ॥
गुर्वादयो रथारूढा गजारूढास्तथा परे ।
गत्वा तीरं तडागस्य नद्याः पुष्पवनस्य वा ॥
तत्र शुद्धं भुवो भागं दर्भैः सम्मार्ज्य वास्त्रतः ।
अभ्युक्ष्य चार्घ्यतोयेन तत्तन्मन्त्रमनुस्मरन् ॥
हृदा भूमिं समावाह्य गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ।
कुद्दालीमन्त्रमन्त्रेण खात्वा भूमिमथो मृदम् ॥

गृहीत्वा वामदेशेन पूरयेत् कांस्यपात्रके ।
हृदा मृदन्तु सम्मृज्य वस्त्रेणाच्छाद्य धारयेत् ॥
पुरं वा निलयं वापि सर्वमङ्गलनिःस्वनैः ।
गुरुः प्रदक्षिणं कृत्वा मण्डपं वानयेत्ततः ॥
तत्तत्कर्म दिवाकाले कुर्याद्रात्रौ न बुद्धिमान् ॥

तेषु बीजारोपणमाह — **सुधेति**। सुधाबीजेन वमिति मन्त्रेण। **दुग्धैः प्रक्षाल्येति**। महाकपिलपञ्चरात्रे तु विशेषः—

द्वादशाक्षरमन्त्रेण क्षालयित्वा तु वारिणा ॥ इति।

सारस्वतमतेऽपि—

बीजानि तानि प्रक्षाल्य जलक्षीरेण च क्रमात् ॥ इति ।

एतत्सर्वं तन्त्रविदित्यनेन सूचितम्। मूलेति मूलमन्त्रेण अभिजप्तानि अष्टोत्तरशतमित्यर्थः। तदुक्तं महाकपिलपञ्चरात्रे—

संख्यानुक्तौ शतं साष्टं सहस्रं वा जपादिषु ॥ इति ।

पञ्चघोषस्तु — पटहकांस्यमृदङ्गमुखवाद्यशङ्खाः। **मङ्गलाचारेति**। चतुरङ्गैः सुप्रसिद्धहुलहुलध्वन्यादिभिः। ततस्तानि बीजान्येकीकृत्य रात्रौ प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा मूलमन्त्रेण पालिकादिषु निर्वपेदित्युक्तम्। तदुक्तं सिद्धान्तशेखरे—

बीजमुख्येन मूलेन प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ।
वापयेत् सर्वबीजानि पालिकादिष्वनुक्रमात् ॥
बीजानामधिपः सोमस्तस्माद्रात्रौ तु निर्वपेत् ॥

सारस्वतमतेऽपि—

बीजेभ्यो दैवतेभ्यश्च स रात्रौ कान्तिमान् यतः ।
तस्माद् गुरुस्तु बीजानि निशायामेव वापयेत् ॥ इति ।

बीजान्याह—**शालीति**। शालयो हैमन्तिका: श्यामा: श्यामाका:। कान्यकुब्जभाषायां साम्बा इति। गौडभाषायां शामा इति प्रसिद्धि:। आढकी तुवरी 'अरहर' इति गौडभाषाप्रसिद्धि:। निष्पावा वोरा इति गौडभाषाप्रसिद्धि:। सारस्वतमते प्रत्येकं बीजेषु देवतापूजोक्ता, यथा—

स्कन्दं प्रियङ्गौ निष्पावे वायुमग्निं कुलत्थके ।
आढक्यां निर्ऋतिं सोमं मुग्धे ! वैवस्वतं तिले ॥

प्रजापतिं शालिबीजे त्वनन्तं सर्षपेऽर्चयेत् ।
इमं श्यामे च माषे च वरुणन्तु नगात्मजे! ॥ इति ।

सिद्धान्तशेखरे तु प्रत्यहं सोमपूजाऽप्युक्ता, यथा—

सोमं सम्पूजयेन्नित्यमधिवासदिनावधि ।
अधिवासदिने प्राप्ते सोममुल्लासयेद्गुरुः ॥ इति ।

हरिरिन्द्रेति तत्तन्मन्त्रे उक्त:। प्रयोगसारे—

त्रिपञ्चकाय शर्वाय शङ्कराय शिवाय च ।
सर्वलोकप्रधानाय शाश्वताय नमो नमः ॥

विकीर्यानेन मन्त्रेण हरिद्राचूर्णमिश्रितम् ।
तोयं प्रवर्षयेत्तेषु सिञ्चेत् तोयैर्दिनं प्रति ॥

प्रतिदिनमित्यर्थ:। वस्त्रैर्नूतनवस्त्रै:। बहुवचनं कपिञ्जलाधिकरण-न्यायेन त्रित्वे पर्यवस्यति। आच्छाद्येति पात्रचतुष्टयमेकैकेन रात्रौ बलिं क्षिपेदित्यन्वय:। प्रात: पुन: स्थलमार्जनादि कृत्वा द्वितीयरात्रादौ बलिदानं प्रणवाद्यैरिति। तत्र मन्त्र: — ॐभूतेभ्यो नम:। एवमन्यत्रापि मन्त्र:। महाकपिलपञ्चरात्रे तु विशेष:—

ततो गन्धविमिश्रेण सिञ्चेद्वै शुद्धवारिणा ।
त्रिरात्रन्तु यथान्यायं पञ्चरात्रमथापि वा ॥

सारस्वतमते तु—

प्ररूढान्यङ्कुराण्यन्यो न वीक्षेत कदाचन ।
आचार्य एव प्रविशेत् शिष्यो वापि तदाज्ञया ॥ इति ।

सिद्धान्तशेखरेऽपि—

वस्त्रैराच्छाद्य यत्नेन सुगुप्तानि च कारयेत् ।

सप्तसु रात्रिषु पृथग्बलिद्रव्याण्याह— **भूतेभ्य इति**। करम्भो दधिसक्तवः। अक्षता अखण्डतण्डुला इति राघवभट्टः। श्राद्धतत्त्वधृतवचने— अक्षता यवा इति। यदा नवसु रात्रिषु बलिदानं तदा रात्रिद्वये बलिदानम्। द्रव्यं देवता च पुरैवोक्तम्। तत्तद्दिशि पायसादिना बलिर्विधेयः। तत्रेशानपूर्वयोर्मध्ये ब्रह्मणे, नैर्ऋतपश्चिमयोर्मध्येऽनन्ताय बलिर्देयः।

अथाङ्कुरपरीक्षा

सिद्धान्तशेखरे—

यजमानाभिवृद्ध्यर्थमङ्कुराणि परीक्षयेत् ।
सम्यगूर्ध्वं प्ररूढानि कोमलानि सितानि च ॥
धूम्रवर्णान्यपूर्वाणि तथा तिर्यग्गतानि च ।
श्यामलानि च कुब्जानि वर्जयेदशुभानि तु ॥
आवृष्टिं कुरुते कृष्णं धूम्राभं कलहं तथा ।
अपूर्वं जननाशञ्च कुभिक्षं श्यामलाङ्कुरम् ॥
तिर्यग्गते भवेद्व्याधिः कुब्जे शत्रुभयं तथा ॥

सारस्वतमतेऽपि—

प्ररूढैरङ्कुरैः कर्त्तुर्निर्दिशेच्च शुभाशुभम् ॥
श्यामैः कृष्णैरङ्कुरैरर्थहानिस्तिर्यग्रूढैर्व्याधिरान्दोलितैस्तैः ।
कुब्जैर्दुःखं दुष्प्ररूढैर्मृतिश्च रोगं भुग्ने स्थानदेशेष्टहानिः॥ इति ।

अशुभे चाङ्कुरे जाते शान्तिहोमं समाचरेत् ।
मूलमन्त्रेण जुहुयाद् गुरुश्च ब्राह्मणैः सह ॥
अघोरास्त्रेण चास्त्रेण शतं वाऽथ सहस्त्रकम् ॥

।। इत्यङ्कुरारोपणम् ।।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां द्वितीये धर्मकाण्डे गुरुशिष्यविचाराद्यङ्कुरारोपणान्तकर्मकथनरूपपल्लवकथनं नाम तृतीयः परिच्छेदः ।।

।। अथ चतुर्थः परिच्छेदः ।।

दीक्षाव्युत्पत्तिस्तु रुद्रयामले—

ददाति शिवतादात्म्यं क्षिणोति च मलत्रयम् ।
अतो दीक्षेति सम्प्रोक्ता दीक्षातन्त्रार्थवेदिभिः ॥

लघुकल्पसूत्रे च—

दीयते परमं ज्ञानं क्षीयते पापपद्धतिः ।
तेन दीक्षोच्यते मन्त्रे स्वागमार्थबलाबलात् ॥

योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे षष्ठपटलेऽपि—

दीयते ज्ञानमत्यर्थं क्षीयते पाशबन्धनम् ।
अतो दीक्षेति देवेशि ! कथिता तत्त्वचिन्तकैः ॥
मनसा कर्मणा वाचा यत् पापं समुपार्जितम् ।
तेषां विशेषकरणी परमज्ञानदा यतः ॥
तस्माद्दीक्षेति लोकेऽस्मिन् गीयते शास्त्रवेदकैः ।
विज्ञानफलदा सैव द्वितीया लयकारिणी ॥
तृतीया मुक्तिदा चैव तस्माद्दीक्षेति धीयते ॥

विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले च—

अथ दीक्षां प्रवक्ष्यामि शृणुष्व कमलानने ! ।
यस्या विज्ञानमात्रेण देवत्वं लभते नरः ॥
दिव्यज्ञानं यतो दद्यात् कुर्यात् पापक्षयं ततः ।
तस्माद्दीक्षेति सा प्रोक्ता सर्वतन्त्रस्य सम्मता ॥

अथ दीक्षामाहात्म्यम्

रुद्रयामले पूर्वखण्डे तृतीयपटले—

देवि ! दीक्षाविहीनस्य न सिद्धिर्न च सद्गतिः ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गुरुणा दीक्षितो भवेत् ॥
विचारं चक्रसारस्य करणीयमवश्यकम् ।
अदीक्षितोऽपि मरणे रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
तस्माद्दीक्षां प्रयत्नेन सदा कुर्याच्च तान्त्रिकीम् ॥

पञ्चदशपटले—

अदीक्षिता ये कुर्वन्ति जपपूजादिकाः क्रियाः ।
न भवन्ति प्रिये ! तेषां शिलायामुप्तबीजवत् ॥

कल्पसूत्रटीकाधृतकुलार्णवतन्त्रे—

रसेन्द्रेण यथा विद्धमयः सुवर्णतां व्रजेत् ।
दीक्षाविद्धस्तथैवात्मा शिवत्वं लभते प्रिये ! ॥
दीक्षाग्निदग्धकर्मासौ यायाद्विच्छिन्नबन्धनः ।
गतस्तस्य कर्मबन्धो निर्जीवश्च शिवो भवेत् ॥
गतं शूद्रस्य शूद्रत्वं विप्रस्यापि च विप्रता ।
दीक्षासंस्कारसम्भिन्ने जातिभेदो न विद्यते ॥
शिवलिङ्गे शिलाबुद्धिं कुर्वन् यत्पापमाप्नुयात् ।
दीक्षितस्यापि पूर्वत्वं स्मरन् तत्पापमाप्नुयात् ॥
दार्वश्मलौहमृद्रत्नजातिलिङ्गं प्रतिष्ठितम् ।
यथोच्यते तथा शुद्धाः सर्वे वर्णाश्च दीक्षिताः ॥
येन पूजितमात्रेण चाब्रह्मभुवनान्तिकम् ।
पूजितं तेन सर्वं स्याद्दीक्षितेन न संशयः ॥

दीक्षितस्य न कार्यं स्यात्तपोभिर्नियमव्रतैः ।
न तीर्थगमनेनापि न च शारीरयन्त्रणैः ॥

पञ्चमखण्डे षष्ठोल्लासेऽपि—

गवां सर्पिः शरीरस्थं न करोत्यात्मपोषणम् ।
स्वकर्मचरितं दण्डं पुनस्तामेव पोषयेत् ॥
एवं सर्वशरीरस्थसर्पिर्वत् परमेश्वरि ! ।
विना चोपासनाद्देवि ! न ददाति फलं नृणाम् ॥

पुरश्चरणरसोल्लासे प्रथमपटले—

न च दीक्षापरं ज्ञानं न च दीक्षापरं तपः ।
न च दीक्षापरं कालं तस्माद्दीक्षा गरीयसी ॥

।। इति दीक्षाप्रशंसा ।।

दीक्षायां वारतिथिनक्षत्रमासादिभद्राभद्रे अस्मदत्यतिवृद्धप्रपितामहकृष्णानन्दागमवागीशेन तन्त्रसारे लिखिते, ते तत्र द्रष्टव्ये। विशेषस्तु पुरश्चरणरसोल्लासे—

दीक्षायां चञ्चलापाङ्गि ! न कालनियमः क्वचित् ।
सद्गुरोर्दर्शनादेव सूर्यपर्व च सर्वदा ॥
शिष्यमाहूय गुरुणा कृपया यदि दीयते ।
तत्र लग्नादिकं किञ्चिन्न विचार्यं कदाचन ॥

एतत् सर्वं दिव्यवीरविषयम्। तथा च इतः पूर्वम्—

दिव्यवीरगुरुं लब्ध्वा दीक्षां कृत्वा विचक्षणः ।
ततः समाहितो भूत्वा पुरश्चर्यां करिष्यति ॥

इत्युक्तम्। एतेन पशुगुरुतो दीक्षायां सर्वं विचार्यमित्यायातम्। कल्पसूत्रटीकाधृतकुलार्णवे—

द्विजोऽपि दीक्षितः पश्चादन्त्यजः पूर्वदीक्षितः ।
द्विजः कनिष्ठः स ज्येष्ठ इति शास्त्रस्य निर्णयः ॥
ज्येष्ठत्वेन च ते पूज्या नावमान्याः कथञ्चन ॥

।। इति दीक्षाज्येष्ठत्वादिकथनम् ।।

कुलार्णवेऽपि—

दीक्षां विना न मोक्षः स्यात् प्राणिनां शिवशासनात् ।
सा च न स्याद्विनाऽऽचार्यमित्याचार्यपरम्परा ॥
उपासनाशतेनापि यां विना नैव सिद्ध्यति ।
तां दीक्षामाश्रयेद् यत्नात् श्रीगुरोर्मन्त्रसिद्धये ॥

महाकपिलपञ्चरात्रनारायणीययोः —

मन्त्रो यः साधयेदेकं जपहोमार्चनादिभिः ।
क्रियाभिर्भूरिभिर्यस्य सिद्ध्यन्त्यन्येऽल्पसाधनात् ॥
सम्यक् सिद्धैकमन्त्रस्य नासाध्यमिह किञ्चन ।
बहुमन्त्रवतः पुंसः का कथा हानिरेव सः ॥

।। इत्येकमन्त्रसाधनफलम् ।।

राघवभट्टधृतम्—

पुस्तके लिखितो मन्त्रो येन सुन्दरि ! जप्यते ।
न तस्य जायते सिद्धिर्हानिरेव पदे पदे ॥

षट्कर्मदीपिकाधृतमपि—

पुस्तके लिखिता विद्या येन सुन्दरि ! जप्यते ।
सिद्धिर्न जायते तस्य कल्पकोटिशतैरपि ॥

राघवभट्टधृतम्—

द्विजानामनुपेतानां षट्कर्माध्ययनादिषु ।
यथाधिकारो नास्तीह स्याच्चोपनयनादनु ॥
तथा चादीक्षितानाञ्च मन्त्रदेवार्चनादिषु ।
नाधिकारोऽस्त्यतः कुर्यादात्मानं शिवसंस्कृतम् ॥ इति ।

दीक्षाया अकरणे दोषकथनम्। नारायणीये—

यदृच्छया श्रुतं मन्त्रं छन्नेनापि छलेन वा ।
पत्रेक्षितं वा यथावत्तज्जघन्यमनर्थकृत् ॥

।। इति निन्द्यदीक्षाकथनम् ।।

राघवभट्टेऽपि—

विप्रस्य विधिवद्दीक्षामभिषेकावसानिकाम् ।
श्रुत्वा तन्त्रं गुरोर्लब्धं साधयेद्दीक्षितं मनुम् ॥
गुरुमुख्याः क्रियाः सर्वा भुक्तिमुक्तिफलप्रदाः ।
तस्मात् सेव्यो गुरुर्नित्यं मुक्त्यर्थं सुसमाहितैः ॥
गुर्वनुक्ताः क्रियाः सर्वा निष्फलाः स्युर्यतो ध्रुवम् ।
जपो होमार्चनविधिः कार्यो दीक्षान्वितैर्नरैः ॥

।। इति दीक्षाविधिकथनम् ।।

मूलसूत्रम्—दीक्षास्तिस्रः — शाक्ती शाम्भवी मान्त्री चेति। तत्र शाक्ती शक्तिप्रवेशनात्, शाम्भवी चरणविन्यासात्, मान्त्री मन्त्रोपदिष्टा। सर्वाश्च कुर्यादेकैकमित्येके। एतद्व्याचक्षते श्रीशङ्कराचार्याः। शाक्तीति शक्तिः कुण्डलिनी परचिद्रूपा तस्याः क्रियासमभिव्याहारेण कुलाकुलभेदाद् ब्रह्मनाड्यां परशम्भुमेलनं शक्तिप्रवेशः। शाम्भवी चरणविन्यासादिति ते चरणाश्चत्वारः शुक्लरक्तमिश्रपरस्वरूपाः। मान्त्री मन्त्रोपदिष्टेति। तदुक्तं रुद्रयामले—

17908

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान
जयपुर परिसर, जयपुर
क्रमांक........

शाक्ती शक्तिभवा दीक्षा शक्तिः श्रीपरकुण्डली।
तस्याः प्राणविलोमेन प्रवेशः परशाम्भवे॥
चरणद्वयसम्भूता शाम्भवी शीघ्रसिद्धिदा।
मान्त्री मन्त्रोद्भवा दीक्षा तच्छक्तिः स्वात्मसम्भवा॥
मन्त्रयन्त्रार्चनादुक्तक्रियाभिर्भोगमोक्षदा॥

चरणद्वयं शिवशक्तिरूपम्। तत्र सत्त्वप्रधानः शुक्लः, रजःप्रधानो रक्तः, तमःप्रधानो मिश्रः। गुणातीतो निर्वाणः। साक्षात् परमानन्दनिर्भरः सदाशिवस्वरूपः। सहस्रदलकमलकर्णिका-मध्यवर्त्ति-चन्द्रमण्डलगतपीयूष-धाराप्लाव्यमानाश्चिन्तनीयाः। उक्तश्च भगवता दत्तात्रेयेण—

भ्रूमध्यगौ विधिहरी तव शुक्लरक्तौ
पादौ रजोमलगुणौ खलु सेव्यमानौ।
सृष्टिस्थिती वितनुतो हृदये तृतीय-
माद्यं भजन् हरति विश्वमुदग्रमुग्रः॥
तुर्यं तवार्यचरणं निरुपाधिबोध्यं
सान्द्रामृतं शिवपदे सततं नतोऽस्मि॥

रुद्रयामले—

त्रिविधा सा भवेद्दीक्षा प्रथमा आणवी परा।
शाक्ती च शाम्भवी चान्या सद्यो मुक्तिविधायिनी॥
मन्त्रार्चनासनन्यासध्यानोपचारकादिभिः।
दीक्षा सा आणवी प्रोक्ता यथाशास्त्रोक्तरूपिणी॥
सिद्ध्यै च शक्तिमालोक्य तया केवलया शिशोः।
निरुपायं कृता दीक्षा शाक्तेयी परिकीर्तिता॥

अभिसन्धिं विनाऽऽचार्यशिष्ययोरुभयोरपि ।
देशिकानुग्रहेणैव शिष्यता व्याप्तिकारिणी ॥

षडन्वयमहारत्नेऽपि—

त्रिविधा सा भवेद्दीक्षा प्रथमा आणवी परा ।
शाक्तेयी शाम्भवी चान्या सद्योमुक्तिविधायिनी ॥
मन्त्रार्चनासनध्यानस्थापनोपासनादिभिः ।
दीक्षा सा त्वाणवी प्रोक्ता यथाशास्त्रोक्तरूपिणी ॥
सिद्ध्यै स्वशक्तिमालोक्य तया केवलया शिशोः ।
निरुपायं कृता दीक्षा शाक्तेयी परिकीर्तिता ॥
अभिसन्धिं विनाऽऽचार्यशिष्ययोरुभयोरपि ।
देशिकानुग्रहेणैव शिवताव्यक्तिकारिणी ॥
सेयन्तु शाम्भवी दीक्षा शिवादेशनकारिणी ॥

वायवीयसंहितायामपि—

शाम्भवी चैव शाक्ती च मान्त्री चैव शिवागमे ।
दीक्षोपदिश्यते त्रेधा शिवेन परमात्मना ॥
गुरोरालोकमात्रेण स्पर्शात् सम्भाषणादपि ।
सद्यः संज्ञा भवेज्जन्तोर्दीक्षा सा शाम्भवी मता ॥
शाक्ती ज्ञानवती दीक्षा शिष्यदेहं प्रविश्य तु ।
गुरुणा ज्ञानमार्गेण क्रियते ज्ञानचक्षुषा ॥
मान्त्री क्रियावती दीक्षा कुम्भमण्डलपूर्विका ॥

।। इति नामक्रियाभेदाद्दीक्षाभेदकथनम् ।।

दीक्षाभेदान्तरन्तु शारदायां चतुर्थपटले—

चतुर्विधा सा सन्दिष्टा क्रियावत्यादिभेदतः ।
क्रियावती वर्णमयी कलात्मा वेधमय्यपि ॥

प्रयोगसारे—

मन्त्रमार्गानुसारेण साक्षात्कृत्वेष्टदेवताम् ।
गुरुश्चोद्बोधयेच्छिष्यं मन्त्रदीक्षेति सोच्यते ॥

सूत्रान्तरमाह — सर्वाश्च कुर्यादेकैकां वेत्येके। रुद्रयामले—

आणवी बहुधा दीक्षा शाम्भवी च तथा पुनः ।
एकैका वापि विद्वद्भिः पठ्यते शास्त्रकोविदैः ॥
शिवशक्तिसमायोगाज्जन्मान्तरकृतात् शुभात् ।
शिवपूजानुसन्धानात् कर्मसाम्यं यदा भवेत् ॥
शिव एव तदा साक्षादाणव्या दीक्षया भवेत् ॥

विश्वसारतन्त्रे—

चतुर्विधा तु सा दीक्षा ब्रह्मणा भाषिता पुरा ।
क्रियावती कलावती वर्णवेधमयी पुनः ॥
ताः क्रमेणापि कथ्यन्ते सर्वसम्पत्प्रदाः शुभाः ॥

एवं सर्वासां दीक्षाणां मानसादिकैवल्यान्तं समानमेव फलम्। तदुक्तं रुद्रयामले—

सर्वासासेव दीक्षाणां मुक्तिः फलमखण्डितम् ।
अविरोधाद्भवत्येषा प्रासङ्गिक्यस्तु भक्तयः ॥

।। इति दीक्षाफलकथनम् ।।

अथाधिवासविधिः

तत्रादौ गृहप्रवेशानन्तरं विघ्ननिवारणपूर्वकं सूर्यः सोमादि पठित्वा भूरसीत्यादिमन्त्रैर्घटस्थापनं कुर्यात्। तदुक्तं विश्वसारतन्त्रे तृतीयपटले—

गुरुणा वाऽऽत्मना शिष्यः सर्वं कुर्याद्विधानतः ।
गुरुणा कारयेत् कर्म शिष्यः सर्वं हरेत् सुधीः ॥
चन्दनागुरुकर्पूरैर्धूपयेद् यागमण्डपम् ।
गृहं प्रविश्य विधिना तत्र विघ्नान् विनाशयेत् ॥
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा मन्त्रमेनं समुच्चरेत् ॥
ॐ सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च च ।
एते शुभाशुभस्येह कर्मणो नव साक्षिणः ॥
घटस्यारोपणं कुर्यान्मन्त्रेणानेन देशिकः ।
घटारोपणमन्त्रोऽयं सर्वतन्त्रेषु सम्मतः ॥
ॐ भूरसि भूमिरस्यदितिरसि
विश्वधा या विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री।
पृथिवीं यच्छ पृथिवीं दृंह पृथिवीं मा हिंसीः ॥
भूमिशोधनमित्युक्तं सर्वतन्त्रसमन्वितम् ।
मन्त्रेणानेन देवेशि ! शुक्लधान्यं विनिक्षिपेत् ॥

ॐधान्यमसि धिनुहि देवान् धिनुहि यज्ञं धिनुहि यज्ञपतिं धिनुहि मां यजमानम्। ॐप्राणो मन्त्रो दानाय त्वा कामाय त्वा दीर्घामनु प्रमितिदशामेषां देवो वः सविता हिरण्यपाणिः। प्रतिगृह्णात्यच्छिद्रेण शिलाचक्षुषे त्वा महीनां पयोऽसि।

हस्तमानं घटं कृत्वा नवरत्नोदरेण च ।
घटं संस्थापयेत्तत्र मन्त्रेणानेन देशिकः ॥

ॐआजिघ्र कलसं मह्यात्मा विशन्तुन्दवम्। पुनरूर्जानि वर्त्तस्व सा नः। सहस्त्रं धुक्षोरुधारा पयस्वती पुनर्माविशताद्रयिः।

मन्त्रेणानेन देवेशि ! घटं संस्थापयेत्ततः ।
मुक्तामाणिक्यवैदूर्यगोमेदवज्रविद्रुमान् ॥
पद्मरागं मरकतं नीलञ्चैव क्रमान्नव ।
नवरत्नानि तत्रैव निक्षिपेद् विभवावधि ॥

मेरुतन्त्रेऽपि—

पुष्पं नीलञ्च वैदूर्यं विद्रुमं मौक्तिकं तथा ।
ततो मरकतं वज्रं गोमेदं पद्मरागकम् ॥
प्रोक्तानि नवरत्नानि देशिकैर्मन्त्रवित्तमैः ॥

ॐ आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोमवृष्ण्यं भवा वाजस्य सङ्गथे।

मन्त्रेणानेन देवेशि ! जलं दद्याद्घटोपरि ।

ॐ धन्नना गा धन्नना जिञ्जयेम धन्ननास्तीव्राः समदो जयेम।
धनुः शत्रोरपकामं कुणोतु धन्ननाः सर्वाः प्रदिशो जयेम ॥

मन्त्रेणानेन देवेशि ! शाखां दद्याद्घटोपरि ।
ताम्बूलं श्रीफलं दद्यात् कदलीं वा विशेषतः ॥

ॐ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्या अहोरात्रे पार्श्वे नक्षत्राणि रूपमश्विनौ। व्याप्तमिष्टुमीशानममुं म ईशानः सर्वलोकमहेशानः।।

मन्त्रेणानेन देवेशि ! घटे पुष्पं विनिक्षिपेत् ।
सफलं शालिचूर्णञ्च शरावञ्च घटोपरि ॥
विनिक्षिप्याथ विधिना क्षीरशाखिसमन्वितम् ।
सुवस्त्राच्छादनं कुर्यान्मन्त्रेणानेन साधकः ॥

ॐ वस्त्रञ्च पावनं श्वेतं बहुतन्तुविनिर्मितम् ।
मया निवेदितं भक्त्या वस्त्रञ्च प्रतिगृह्यताम् ॥
क्वाथितो जम्बुचूर्णेन इन्द्रवल्लीदलेन च ।
घटं संवेष्ट्य विधिना सिन्दूरादिविभूषितम् ॥
स्थापयेत्तं घटं मन्त्रमुच्चार्य यत्नतः सुधीः ॥

क्वाथितो जम्बुचूर्णेनेति प्रदर्शनार्थमुक्तमन्येनापि। तद्विशेषो मेरुतन्त्रे तृतीयप्रकाशे—

पञ्चाशदोषधीः क्वाथैः पूरयेत्तदनन्तरम् ।
एकेन सहितास्ताश्च वर्णौषध्यः क्रमादिमाः ॥
चन्दनञ्चापि रक्ताख्यचन्दनञ्चागुरुस्तथा ।
कर्पूरोशीरकुष्ठानि बालकञ्चापि केशरम् ॥
कक्कोलकं जातिफलं जटामांसीं मुरां तथा ।
ग्रन्थिकं रोचना जातीपत्रं पिप्पलबिल्वकौ ॥
पृश्निपर्णी चित्रकञ्च करङ्गं कत्तृणं तथा ।
कट्फलञ्चापि गुञ्जा च दद्रुहं वककाश्मरी ॥
पद्मकोषं शङ्खपुष्पी मयूरस्य शिखा तथा ।
प्लक्षोऽग्निमन्थश्च तथा मुद्गपर्णी कुशाः पुनः ॥
पाषाणभेदकः कृष्णशङ्खपुष्पी च रोहिणी ।
श्योणाको बृहती चैव पाटली मुखकर्णिका ॥
तुलसी शिखरा इन्द्रवल्ली भृङ्गाभिधा पुनः ।
ततोऽपराजिता तालमूली चापि कृताञ्जली ॥

दूर्वा श्रीदेवकन्याख्या भार्ग्याख्या भद्रमुस्तकम् ।
लवङ्गरहिताश्चैताः पञ्चाशत्संख्यका इति ॥

यद्यपि प्रथमकाण्डे पञ्चाशदोषधयो निरूपितास्तथाप्येकपञ्चाशत्त्वप्राप्त्यर्थमुक्तस्य दुरूहत्वनिवृत्तये क्रमभेदज्ञापनाय च पुनर्दर्शिताः।

दुग्धवृक्षत्वचः क्वाथैर्ब्रह्मवृक्षोद्भवैस्तथा ।
गन्धपङ्कप्रसूनादिवासितैर्वाश्रृतैर्जलैः ॥ इति ।
ततो घटं स्थिरीकुर्याद् यावद्दीक्षाविधिर्भवेत् ॥

ॐ स्थिरो भव विडङ्ग आशुर्भव वाय्वर्वन् पृथुर्भव सुषदस्थमग्ने पुरीशराहनः।

मन्त्रेणानेन देवेशि ! स्थिरीकरणमुत्तमम् ।
ततः कृताञ्जलिर्भूत्वा मन्त्रमेनं पठेत्ततः ॥

ॐ गुरुभ्यो गणपतिभ्यश्च वो नमो विरूपेभ्यो विश्वरूपेभ्यश्च वो नमः। व्रातेभ्यो व्रातपतिभ्यश्च नमः। नमो गृह्येभ्यो गृह्यपतिभ्यश्च वो नमः।

पुण्याहं वाचयेदादौ स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥

ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः स्वस्ति नस्तार्क्षोऽरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु।

अस्त्राय फडिति मन्त्रेण भौमान् विघ्नान् विदारयेत् ।
दिव्यदृष्ट्या दिव्यविघ्नान् दूरयेच्च चतुर्दिशि ॥

दिव्यदृष्टिलक्षणं तत्रैव—

अनिमेषाक्षिदृष्टिश्च दिव्यदृष्टिः प्रकीर्तिता ।
माषभक्तेन चान्नेन यावकेन च संयुतम् ॥

अजाकर्णस्य रक्तेन दुग्धेन मधुरेण च।
माषभक्तबलिं दद्याद् भूतप्रेतपिशाचके॥
ॐ भूताः प्रेताः पिशाचाश्च पातालभूतले स्थिताः।
पर्वताग्रे तथा वृक्षे गृहक्षेत्रादिषु स्थिताः॥
तुष्टा भवन्तु ते सर्वे मम गृह्णन्त्विमं बलिम्।
यजेच्च रक्तकुसुमै रक्तमाहिषशोणितैः॥
मत्स्यमांसादिभिर्भृष्टैर्दुग्धैश्च विधिनामुना।
बलिं दद्याच्च तत्रापि तदा मङ्गलमारभेत्॥

दीक्षाया धर्मकर्मरूपत्वेन तत्र विघ्ननिरास उक्तो योगिनीतन्त्रे उत्तरखण्डेऽष्टमपटले—

तीर्थे प्रासादकरणे धर्मारम्भे विशेषतः।
व्रतयज्ञसमारम्भे विघ्नानि निवसन्ति वै॥
तानि सम्पूजयेदादौ बलिभिर्मोदकादिभिः।
अन्यथा जायते विघ्नमिति जानीहि मे प्रिये!॥
अथापराणि विघ्नानि शरीरे निवसन्ति वै।
मानसानि ज्ञानघ्नानि तानि शृणु मम प्रिये!॥
कश्चिन्निवर्त्तको देवि! कश्चित् प्रवर्त्तकस्तथा।
सन्निकर्षं विदूरं वा सहस्रं लक्षमेव वा॥
पापानुसरणञ्चैव आलस्येनापि दूषणम्।
शोकमोहज्वराव्याधितारुण्यं धनलालसा॥
कलहं भार्यया सार्द्धं दुर्भिक्षं गृहसङ्कटम्।
नानाव्रतसमाकीर्णं धार्मिकोऽस्मीति मानसः॥

प्राप्तशोकस्तु धर्मस्य कारणे हीनपातकम् ।
वृक्षपत्रञ्च तुलसी धात्री वृक्षफलं तथा ॥
शालग्रामं शिलाखण्डं प्रतिमां दारुजां तथा ।
मानुषं ब्राह्मणञ्चैव स्वयम्भूवर्त्तुलां शिलाम् ॥
शङ्खशम्बूकभेदञ्च खड्गस्य मांससम्भवम् ।
गुरौ च मानुषी बुद्धिस्तीर्थजले जलं तथा ॥
दृष्ट्वा सर्वं भवेदेवं तीर्थजातं जलं तथा ॥
गङ्गायां वा नदीरूपं पुण्यक्षेत्रञ्च भूमिकाम् ।
इत्येतानि च विघ्नानि संयान्ति च पुनः पुनः ॥
पूजयित्वा विधानेन द्वारदेशे तु साधयेत् ।
कवचेनैव बीजेन सप्तकृत्वो जपेन च ॥
निःसार्य विघ्नान् तान् सर्वान् तदा रक्षां दिशेत् पुनः ॥

विश्वसारतन्त्रे—

आत्मानं रक्षयेत् तत्र वह्निप्राचीरयोगतः ।
वह्निबीजे चतुर्दिक्षु प्राचीरं भावयेद्धिया ॥
तदा तालत्रयं दद्याद्वह्निबीजेन देशिकः ।
ऊर्ध्वोर्ध्वक्रमयोगेन गुरूंश्च प्रणमेत्ततः ॥
ॐ गुरुभ्यो नमो नित्यं तदा च गुरुपादुकाम् ।
परं परापरं देवि ! परात्परमतः परम् ॥
क्रमेण प्रणमेद्धीमान् ॐकारादि उदीरितान् ।
गणेशं दक्षिणे नत्वा सम्मुखे चेष्टदेवताम् ॥
गणेशं स्थापयेत्तस्य पूर्वोक्ते तु घटे सुधीः ।
आवाहयाम्यहं देवं गणेशं शिवनन्दनम् ॥

व्याघ्रचर्माम्बरधरं व्यालयज्ञोपवीतिनम् ।
गणकोट्या परिवृतं देवं मोदकभोजनम् ॥
अविघ्नेशं महाकायं सर्वलोकैकपूजितम् ।
बलिनं सर्वशान्त्यर्थं रौद्रमावाहयाम्यहम् ॥
एह्येहि भगवन् ! देव ! सर्वविघ्नविनाशक ! ।
इमां पूजां गृहाण त्वं सर्वं मे सफलं कुरु ॥
सिन्दूररक्तपुष्पाद्यैः पूजयेच्छिवनन्दनम् ।
अञ्जल्यावाहयेदादौ सर्वत्रायं विधिः स्मृतः ॥
स्वागतादि ततः प्रश्नं प्रत्युत्तरसमन्वितम् ।
आसनन्तु ततो दत्त्वा पाद्यमर्घ्यं निवेदयेत् ॥
ॐ पाद्यं सुवासितं देव ! सर्वभूतसुखावहम् ।
दूरयात्राश्रमहरं पाद्यं तत्प्रतिगृह्यताम् ॥
पाद्यं नमः पादयुगे स्वाहार्घ्यं शिरसि स्थितम् ।
मधुपर्कं स्वधान्ते तु पुनराचमनीयकम् ॥
स्नानीयञ्च नमो ब्रूयात् पुनर्गन्धादिकं ततः ।
वस्त्रं यज्ञोपवीतञ्च नमोऽन्ते परिकल्पयेत् ॥
अन्नं भक्ष्यं स्वधान्ते तु धूपं दीपं विधानतः ।
क्रमेण निक्षिपेत्तत्र देवाय विधिनाऽमुना ॥
अर्घ्यपात्रे प्रदायार्घ्यं ततः शृणु वरानने ! ।
अर्घ्योदकं भवेच्छङ्खे श्यामाकयवदूर्वके ॥
नानागन्धसमायुक्तं कुशांश्च तिलसर्षपम् ।
विष्णुक्रान्ताञ्च यवकं षडर्घ्योऽयं प्रकीर्तितः ॥

ॐ काण्डाच्चैव मन्त्रेण अर्घ्यं दद्याच्च साधकः ।
पाद्यमन्त्रेण कुर्वीत तथा चाचमनीयकम् ॥
ॐ नमः स्वाहासमायुक्तं ब्रह्मत्वफलहेतवे ।
मया निवेदितं भक्त्या मधुपर्कं गृहाण मे ॥
मूलमन्त्रेण सर्वत्र ॐकारादिनमोऽन्विते ॥

छान्दसत्वात्र वर्णनाशः। ॐकारादिनमोऽन्वितेन मूलमन्त्रेणेत्यर्थः।

दध्ना च मधुसर्पिर्भ्यां मधुपर्कः प्रकीर्तितः ।
यज्ञोपवीतमन्त्रेण दद्याद्यज्ञोपवीतकम् ॥

यज्ञोपवीतमन्त्रस्तु—

ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं बृहस्पतेर्यत्सहजं पुरस्तात् ।
आयुष्यमग्रं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥
ॐ नानारत्नैश्च घटितं विश्वकर्मादिनिर्मितम् ।
सर्वाङ्गशोभाभरणं गृहाण फलहेतवे ॥
ॐ वनस्पतिरसोत्पन्नो गन्धाढ्यो गन्ध उत्तमः ।
आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥
ॐ सुप्रकाशो महादीपः सर्वतस्तिमिरापहः ।
सबाह्याभ्यन्तरं ज्योतिर्दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥
प्रदीपावलिभिः कुर्यान्निकटे धूपदीपकौ ।
प्रक्षालनाय हस्तस्य पश्चात्पात्रं क्षिपेत् सुधीः ॥
शातकुम्भप्रपूर्णेन मण्डपं रचयेत् सुधीः ।
गणेशं पूजयित्वा च अर्कं विष्णुं शिवं शिवाम् ॥

पूजयेद्विधिना तत्र घटे सर्वसमृद्धये ।
कूर्चमुष्टिं क्षिपेदादौ फड्मन्त्रेण तु साधकः ॥
तिलान् कुशान् सर्षपांश्च कूर्चमुष्टिः प्रकीर्तिता ।
विकिरान् प्रक्षिपेत्तत्र सप्त सप्त शराणुना ॥

विकिरा दीक्षायां वक्ष्यन्ते। शराणुना अस्त्रमन्त्रेण।

ततो गुरुः स वेद्यान्तु गत्वा स्वस्यासने विशेत् ॥

मेरुतन्त्रे तृतीयप्रकाशे—

सञ्चिन्त्य मन्त्रेण मूर्त्तिमेवं तस्मिन् गुरूत्तमः ।
तस्यां मूर्त्तौ समावाह्य पूजयेदिष्टदेवताम् ॥
स्मृत्वा मूलमनुं मन्त्री सम्यङ् नाडीमुखात्ततः ।
निर्गमस्य च चैतन्यं नासिकाग्रविनिर्गतम् ॥
अञ्जलौ मातृकापद्मे महः पुष्पान्विते गुरुः ।
मस्तकान्तं समुत्थाप्य तस्यामावाहयेत्ततः ॥
संस्थापनं सन्निधानं सन्निरोधं ततश्चरेत् ।
सम्मुखीकरणञ्चापि सकलीकरणं ततः ॥
ततोऽवगुण्ठनं कार्यममृतीकरणं ततः ।
परमीकरणं कुर्यात् क्रमशः स्वस्वमुद्रया ॥
क्रमाद्विदध्याच्च तत उपचारान् प्रकल्पयेत् ।
आसनादिप्रभूतानामुपचारान् प्रकल्प्य च ॥
ततो मन्त्रविधानेषु प्रोक्ताङ्गावरणान्यपि ।
पुनः पूर्वादिकाष्ठासु क्रमादस्त्रादिकान् यजेत् ॥

लोकपालान् मण्डलेषु कुम्भोपरि च तत्र वा ।
ऐरावतं पुण्डरीकं वामनं कुमुदाञ्जनौ ॥

पुष्पदन्तं सार्वभौमं सुप्रतीकं तदग्रतः ।
सर्वान्ते लोकपालानां तदस्त्राणां प्रपूजनम् ॥

इन्द्रादिपूजनात् पूर्वं ब्राह्म्यादिपूजनमपि ।

तथा च विश्वसारे—

अष्टदिक्षु चाष्टकुम्भान् क्वाथतोयप्रपूरितान् ॥
ब्राह्म्यादिमातृकाः पूज्याः सर्वतन्त्रसमन्विताः ।
ज्ञात्वा ज्ञानविधानेन गन्धपुष्पान्नवारिभिः ॥

दण्डं कमण्डलुकरमक्षसूत्राभयं तथा ।
बिभ्रती कनकच्छायां ब्राह्मी कृष्णाजिनोज्ज्वला ॥
शूलं कपालं परशुं नृणां पोतं मनोहरम् ।
वहन्ती हेमसङ्काशा ध्येया माहेश्वरी शुभा ॥
अङ्कुशं दण्डखट्वाङ्गं पाशञ्च दधती करैः ।
ध्येया बन्धूकसङ्काशा कौमारी शर्मदायिनी ॥
चक्रं घण्टां गदां खड्गं बिभ्रती सुमनोहरा ।
तमालश्यामला ध्येया वैष्णवी शर्मदायिनी ॥
मुषलं करवालञ्च खेटकं दधती हलम् ।
करैश्चतुर्भिर्वाराही ध्येया कालघनच्छविः ॥
अङ्कुशं तोमरं विद्युत् कुलिशं बिभ्रती करैः ।
इन्द्रनीलनिभेन्द्राणी ध्येया सर्वसमृद्धिदा ॥

शूलं कपालं नृशिरः कपालं दधती करैः ।
मुण्डस्त्रङ्मण्डिता ध्येया चामुण्डा रक्तविग्रहा ॥
अक्षस्त्रजं बीजपूरं कपालं पङ्कजं करैः ।
वहन्ती हेमसङ्काशा महालक्ष्मी हरिप्रिया ॥

मेरुतन्त्रे—

विधाय पूजामेवं हि धूपदीपनिवेद्यकैः ।
कृते निवेद्ये च ततो मण्डलं परितः क्रमात् ॥
प्रवालाङ्कुरपत्राणि स्थापनीयानि मन्त्रिणा ।
वेदिकाया दक्षभागे कृत्वा स्थण्डिलमुत्तमम् ॥
संस्थाप्य वह्निं संस्कृत्य वैश्वदेवं समारभेत् ।
यथाविधि ततस्तत्र गन्धाद्यैर्देवतां यजेत् ॥
ततः प्रणवपूर्वाभिर्हुत्वा व्याहृतिभिः पुरा ।
जुहुयान्मूलमन्त्रेण पायसेन घृतेन च ॥
पञ्चविंशतिभिः पश्चाद्धुत्वा व्याहृतिभिः पुरा ।
सम्पूज्य तां चन्दनाद्यैः पीठमूर्त्तौ नियोजयेत् ॥
अग्निं विसृज्य शिष्टेन पायसेन बलिं हरेत् ।
पार्श्वदेभ्यश्चन्दनादिपुष्पाक्षतसमन्वितम् ॥
तत उत्थाप्य नैवेद्यं तत्स्थलं शोधयेत् सुधीः ।
पुनर्यजेच्चोपचारैः पञ्चभिर्दर्शयेत्ततः ॥
दर्पणं व्यजनं छत्रं चामरं मुखवासकम् ।
सहस्त्रञ्च जपेन्मन्त्री मूलमन्त्रं समाहितः ॥

विश्वसारे—

जलं समर्प्य विधिना तदा कुर्वीत मङ्गलम् ।
द्विजस्त्रीणां ब्राह्मणानामाशीर्वादं प्रगृह्य च ॥

जयशब्दैर्ब्रह्मशब्दैर्ब्राह्मणान् परितोष्य च ।
बन्धुवर्गं प्रतोष्याथ अधिवासं ततो दिशेत् ॥

मन्त्रेणानेन द्रव्येण क्रमेण देशिकोत्तमः ।
अधिवासं प्रकुर्वीत शिष्यस्य सावधानतः ॥

ऊँकारं पूर्वमुच्चार्य मनोऽन्तेन समर्पयेत् ।
ॐ भूरसीति च मन्त्रेण मृत्तिकां प्रक्षिपेत्ततः ॥

ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ।
ईश्वरीं सर्वभूतानां त्वामिहोपह्वये श्रियम् ॥
गन्धं दद्याच्च विधिना मन्त्रेणानेन साधकः ॥

ॐ प्रपर्वतस्य वृषभस्य पुष्टां वावश्चरन्ती शशिं च इयानाता आववृत्तमदधागुदक्ता। अहिं व्रध्नमनुरीषमणा विष्णोर्विक्रमणमसि विष्णोर्विक्रान्तमसि विष्णोः क्रान्तमसि वैष्णवे त्वा।।

मन्त्रेणानेन विधिना शिलां दद्याद्विचक्षणः ।
धान्यमन्त्रेण धान्यस्य दानं तन्त्रेषु सम्मतम् ॥

ॐ काण्डात् काण्डात् प्ररोहन्ती पुरुषं पुरुषः पवि। एतान् दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च।।

मन्त्रेणानेन देवेशि ! दूर्वां दद्याद्विधानतः ।
ॐ श्रीश्च तेति च मन्त्रेण पुष्पं दद्याद्विधानतः ॥
ॐ या फलिनीति च मन्त्रेण फलं दद्याद्विचक्षणः ॥

ॐ दधिक्राब्णोऽत्यकार्षं जिष्णोरश्वस्य वाजिनः ।
सुरभी नो मुखाकरत् प्रणतायूं सितारयत् ॥
मन्त्रेणानेन तं ध्यात्वा अधिवासं समादिशेत् ॥

ॐ घृतवती भुवनानामभिश्रियोर्वी पृथ्वीमधुदुघे सुपेशसा ।
द्यावापृथिवी वरुणस्य धर्मणा विष्कभीते अजरे भूरिरेतसा॥
मन्त्रेणानेन देवेशि ! दद्याच्छिष्यस्य मस्तके ।
ॐ स्वस्ति न इति मन्त्रेण स्वस्तिकं विनिवेदयेत् ॥

ॐ सिन्धोरिव प्राध्वने सूघनासो वातप्रमियः पतन्ती जिह्वा घृतस्य धारा अरुषो न वाजीकाष्ठाभिन्दन्नूर्मिभिः पिन्वमानः।

इति मन्त्रेण सिन्दूरं दद्याच्च शिष्यमस्तके ॥

ॐ शङ्ख ! त्वं शङ्खपुण्यानां मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
विष्णुना विधृता नित्यं मम शान्तिप्रदो भव ॥
शङ्खस्पर्शनमन्त्रोऽयं सर्वतन्त्रस्य सम्मतः ॥

ॐ समिधोऽङ्गनं कृदरं मतीनां घृतमग्ने मधुमत् पिन्वमानः ।
वाजीवहन् वाजिनं जातवेदा देवानां वाक्षिप्रियमादधन्त ॥
मन्त्रेणानेन देवेशि ! कज्जलं विनिसज्जयेत् ॥
ॐ युञ्जन्ति व्रध्नमरुषं चरन्तं परितस्थुषः। रोचन्ते रोचना दिवि॥
रोचनां परितो दद्यान्मन्त्रेणानेन सुन्दरि !॥

ॐ अन्नपते अन्नस्य नो धेह्यन्नमीरस्य शुष्मिणः। प्रदातारं तार्ष ऊर्जं नो धेहि द्विपदे शं चतुष्पदे। विश्वकर्मणे स्वाहा ॥

मन्त्रेणानेन देवेशि ! स्पर्शनं परिकीर्तितम् ॥

ॐ हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्रे भूतस्य जातः पतिरेक आसीत्।
स दाधार पृथिवीं द्यामुतेमां कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥
मन्त्रेणानेन देवेशि ! काञ्चनं परितो न्यसेत् ॥

ॐ रूपेण वै रूपमर्त्यानां पुथोमा विश्ववेदा विभजतुमुत्तमस्य पथा वेदश्चन्द्रदक्षिणा पश्य व्यन्तरिक्षं यत् सुषदुच्चैः।।

मन्त्रेणानेन देवेशि ! रूप्यं दद्याद्विधानतः ॥

ॐ असौ यस्ताम्रोऽरुण उत वभ्रुः सुमङ्गलः। ये चैनं रुद्रा अभितो दिक्षु श्रिताः। सहस्रशो वै यां हेलषीमहे।।

मन्त्रेणानेन देवेशि ! ताम्रं दद्याद्विधानतः ॥

ॐ रक्षोहनो वल्गहनः प्रोक्षयामि वैष्णवान् रक्षोहनो वल्गहनो वलयामि वैष्णवान् रक्षोहनो वल्गहनो वस्तृणामि वैष्णवान् रक्षोहनो वल्गहन उपदधामि वैष्णवं रक्षोहनो वल्गहनः पर्ययामि वैष्णवान् वैष्णवमसि वैष्णवाः स्थ।

मन्त्रेणानेन सिद्धार्थं दत्त्वा बलस्य मूर्द्धनि।
ॐ आकृष्णेन रजसा वर्त्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यञ्च।
हिरण्येन सविता रथेन देवो याति भुवनानि पश्यन्।।
मन्त्रेणानेन देवेशि ! दर्पणं प्रतिपादयेत् ॥

ॐ मनोज्योतिर्जुषतामाज्यस्य बृहस्पतिर्यज्ञमिमं तनोतु।
अरिष्टं यज्ञमिमं दधातु विश्वेदेवाः स इह मादयन्तामोम्प्रतिष्ठ ॥
मन्त्रेणानेन देवेशि ! दीपं दद्याद्विधानतः ॥

ॐ प्रतिपदसि प्रतिपदे त्वा अनुपदसि अनुपदे त्वा सम्पदसि सम्पदे त्वा तेजोऽसि तेजसे त्वा तेजो मयि धेहि।

ॐ प्रशस्तमात्रमसि भूतपात्रे शिरसार्थं मम कुरु सर्वं देवीचरणयुगलं वन्दनीयम्।।

शारदातिलके चतुर्थपटले—

अस्त्रेण क्षालिते पात्रे नवे ताम्रमयादिके ! ।
तण्डुलान् शालिसम्भूतान् मूलमन्त्राभिमन्त्रितान् ॥
प्रसृतीनाञ्च दशभिः क्षिप्त्वा चास्त्रमनुं जपेत् ।
प्रक्षाल्य पात्रवदनं विधाय कवचानुना ॥
प्राङ्मुखो मूलमन्त्रेण देशिकेन्द्रश्चरुं पचेत् ।
स्त्रुवेणाज्येन संस्विन्ने दद्यात्तप्ताभिमारणम् ॥
मूलेन पश्चात्तत्पात्रं कवचेनावतारयेत् ।
अस्त्रजप्ते कुशास्तीर्णे मण्डले विधिवद्गुरुः ॥
तं विभज्य त्रिधा भागमेकं देवाय कल्पयेत् ।
अन्यदग्नौ च जुहुयादपरं देशिकः स्वयम् ॥
शिष्येण सार्द्धं भुञ्जीत विहिताचमनं ततः ।
आचान्तं शिष्यमादाय सकलीकृत्य देशिकः ॥
तालप्रमाणं हृज्जप्तं क्षीरिवृक्षादिसम्भवम् ।
दन्तकाष्ठं तदा दद्याच्छिष्याय नियतात्मने ॥
दन्तान् विशोध्य स पुनस्तत् प्रक्षाल्य विसज्जने ।
यथाविधि तमाचान्तं शिखाबन्धाभिरक्षितम् ॥
विधाय सार्द्धममुना वेद्यां दर्भान्तरे गुरुः ।
शयीत तस्यां तां रात्रिमधिवासः समीरितः ॥

विशेषस्तु मेरुतन्त्रे तृतीयप्रकाशे अनुसन्धेयः।।

।। इत्यधिवासविधिः ।।

अथाङ्कुरारोपणप्रयोगः

तत्र दीक्षादिवसात् प्राग् नवमे सप्तमे पञ्चमे शुभे तस्मिन् वह्निमण्डपप्रान्तरे पञ्चहस्तमितानि पञ्चसूत्राणि पूर्वपश्चिमक्रमेण पातयित्वा दक्षिणोत्तरक्रमेण द्वादशाङ्गुलान्तरितान्येकादशसूत्राणि पातयेत्, तेन चत्वारिंशत्कोष्ठा भवन्ति। तेषां बहिश्चतुरस्रो वीथीर्मार्जयेत्। मार्जनप्रकारश्च प्रथमं पूर्वस्यां चतुष्कोष्ठात्मिकामेकां वीथीं ततो दक्षिणस्यामष्टकोष्ठात्मिकामपरां पश्चिमायां चतुष्कोष्ठात्मिकामन्यामुत्तरस्यामष्टकोष्ठात्मिकामितराञ्च मार्जयेत्। ततोऽन्तश्चतुष्कस्य पूर्वपश्चिमपार्श्वयोर्द्वे वीथ्यौ द्विकोष्ठात्मिके पुनर्मार्जयेत्। तेन मण्डले चतुष्कोष्ठात्मकं कोष्ठत्रयमवशिष्यते। ततश्चतुष्कोष्ठत्रयस्थानि द्वादशपदानि प्रत्येकं चतुष्कोष्ठं श्वेतादिभी रजोभी रञ्जयेत्। तत्र वायुपदे श्वेतमाग्नेये पीतं नैर्ऋते अरुणमीशाने कृष्णम्। ततः श्यामलेन मार्जितवीथीरापूरयेत्। तेषु पदेषु पालिकापञ्चमुखीशरावाणां सुप्रक्षालितं त्रिगुणसूत्रवेष्टितं शुष्कगोमयचूर्णबालुकामृद्भिरुत्तरोत्तरपरिपूरितम्। हरिब्रह्मरुद्रस्वरूपं कृष्णवर्णव्रणादिरहितं पश्चिमादिक्रमेणाग्निकोणमारभ्येशानकोणपर्यन्तं प्रत्येकं चतुष्कोष्ठेषु स्थापयेत्। ततः पश्चिमदिशि पालिकाचतुष्के विष्णुं मध्ये पालिकाचतुष्के ब्रह्माणं पूर्वस्यां शरावचतुष्के रुद्रं ध्यात्वाऽऽवाह्य पूजयेत्। ततो वमिति मन्त्रेण विष्णुविषये ॐ नमो भगवते वासुदेवायेति मन्त्रेण दुग्धेनाम्भसा च बीजानि प्रक्षाल्य बीजोपरि दातव्यमन्त्रमष्टोत्तरशतं जपेत्। ततः कङ्कौ स्कन्दं निष्पावे वायुं कुलत्थे वह्निमाढक्यां निर्ऋतिं मुद्गे सोमं तिले वैवस्वतं शालौ प्रजापतिं सर्षपेऽनन्तं श्यामाके सूर्यं माषे च वरुणं सम्पूज्य बीजानि मिश्रयित्वा तत्र सोमं पूजयित्वा प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा—

ॐ त्रिपञ्चकाय शर्वाय शङ्कराय शिवाय च।
सर्वलोकप्रधानाय शाश्वताय नमो नमः॥

इति मन्त्रेण तेषु पात्रेषु बीजानि निर्वपेत्। ततो हरिद्राचूर्णमिश्रितजलेन गन्धमिश्रितजलेन च तानि सिञ्चेत्। उक्तप्रकारजलसेचनं

सोमपूजनञ्चाधिवासदिनपर्यन्तं प्रत्यहं कुर्यात्। ततो नूतनवस्त्रत्रयेण तानि पात्राण्याच्छाद्य प्रत्येकरात्रिषु देवताभ्यो बलिं दद्यात्। तत्र प्रथमरात्रौ 'ॐ भूतेभ्यो नमः' इति मन्त्रेण गन्धपुष्पे दत्त्वा लाजतिलदधिसक्तुभिर्बलिं दद्यात्। ततः स्थानमार्जनादि कुर्यात्। द्वितीयरात्रौ 'ॐ पितृभ्यो नमः' इति गन्धपुष्पे दत्त्वा सतिलान्नतण्डुलैर्बलिं दद्यात्। तृतीयरात्रौ 'ॐ यक्षेभ्यो नमः' इति गन्धपुष्पे दत्त्वा दधिसक्तुलाजैर्बलिं दद्यात्। चतुर्थरात्रौ 'ॐ नागेभ्यो नमः' इति गन्धपुष्पे दत्त्वा नारिकेलोदकसक्तुपिष्टकैर्बलिं दद्यात्। पञ्चमरात्रौ 'ॐ ब्रह्मणे नमः' इति गन्धपुष्पे दत्त्वा सपङ्कजाक्षततण्डुलेन बलिं दद्यात्। षष्ठरात्रौ 'ॐ शिवाय नमः' इति गन्धपुष्पे दत्त्वा सपूपान्नबलिं दद्यात्। सप्तमरात्रौ 'ॐ विष्णवे नमः' इति गन्धपुष्पे दत्त्वा गुडौदनेन बलिं दद्यात्। ततः पायसादिना लोकपालेभ्यो बलिदानम्। तत्र ईशानपूर्वयोर्मध्ये ब्रह्मणे। नैर्ऋतवरुणयोर्मध्ये अनन्ताय बलिर्देयः। प्ररूढानङ्कुरानन्यो न पश्येत्। अशुभेष्वङ्कुरेषु शान्त्यादिकं कुर्यादित्यङ्कुरारोपणम्।

अथाधिवासप्रयोगः

तत्रादौ गुरुर्गृहं प्रविश्य चन्दनागुरुधूपाद्यैर्गृहं सुवासितं कृत्वा विघ्नान् विनाश्य 'ॐ सूर्यः सोम' इत्यादि पठित्वा घटस्थापनं कुर्यात्। तत्क्रमस्तु—ॐ भूरसीति भूमिशोधनम्। ॐ धान्यमसीति मन्त्रेण तत्र शुक्लधान्यनिक्षेपः। ॐ प्राण इति मन्त्रेण हस्तप्रमाणस्य घटस्योदरे नवरत्नदानम्। ॐ आजिघ्र इत्यादिमन्त्रेण तत्र तस्य स्थापनम्। ॐ आप्यायस्वेति मन्त्रेण घटोपरि जलदानम्। ॐ धन्न नेति तदुपरि शाखादानम्। तदुपरि ताम्बूलस्य श्रीफलस्य च दानं कदलीफलस्य वा। ॐश्रीश्च तेति तदुपरि पुष्पदानम्। ततः सफलं शालिचूर्णयुक्तं शरावस्य घटोपरि निधानम्। ॐ वस्त्रञ्चेति क्षीरशाखिशाखासहितवस्त्रार्पणम्। जम्बूपञ्चाशदोषधिक्वाथेन घटपूरणम्। इन्द्रवल्ल्या घटवेष्टनम्। घटे सिन्दूरदानम्। ॐ स्थिरो भवेति दीक्षापर्यन्तं घटस्य स्थिरीकरणम्।

एवं घटं संस्थाप्य 'ॐ गुरुभ्यो नमः' इत्यादि पठित्वा ॐ यजमानस्य पुण्याहमित्यादिना पुण्याहं वाचयित्वा ॐ स्वस्ति न इति स्वस्तिवाचनं कृत्वा ॐ अस्त्राय फडिति भौमान् विघ्नाननिमेषाक्षिदृष्टिरूपदिव्यदृष्ट्या चतुर्दिशि दिव्यान् विघ्नानपसार्य 'ॐ भूताः प्रेताः' इति मन्त्रेण माषभक्तेनान्नेन यावकेनाजाकर्णरक्तेन दुग्धेन मधुरद्रव्येण वा बलिं दत्त्वा रक्तपुष्पेण तान् पूजयेत्। ततो हुमिति सप्तकृत्वो जप्तेन विकिरेण सर्वान् विघ्नान् निःसार्य रमिति जलधारया चतुर्दिक्षु वह्निप्राकारं कल्पयेत्।

ततो वमित्यूर्ध्वोर्ध्वक्रमेण तालत्रयं दत्त्वा 'ॐ गुरुभ्यो नमः' एवं गुरुपादुकाभ्यः परमगुरुभ्यः परापरगुरुभ्यश्च ऊर्ध्वोर्ध्वक्रमेण वामे नत्वा दक्षिणे 'ॐ गणेशाय नमः' मध्ये 'ॐ इष्टदेव्यै नमः' इति प्रणमेत्। ॐ आवाहयाम्यहमित्यादिना गणेशं ध्यात्वा एह्येहीत्यादिना घटे आवाह्य सिन्दूररक्तकुसुमादिना तं पूजयेत्। तत्क्रमस्तु—स्वागतप्रश्नोत्तरानन्तरमासनदानम्। ॐ पाद्यमिति पादयोर्नम इति पाद्यदानम्। शङ्खोदकश्यामाकदूर्वाकुशतिलसर्षपापराजितायवरूपषडङ्गार्घ्यं गन्धयुक्तं शङ्खे निधाय—'ॐ काण्डादिभिः स्वाहे'ति शिरस्यर्घ्यदानम्। पाद्यमन्त्रेणाचमनीयदानम्। ॐ नम इति दधिमधुघृतरूपमधुपर्कस्य स्वधेति दानम्। मूलमन्त्रेण स्वधेति पुनराचमनीयदानम्। मूलमन्त्रेण नम इति स्नानीयदानम्। ॐ यज्ञोपवीतमिति यज्ञसूत्रदानम्। ॐ नानारत्नैश्चेत्याद्याभरणदानम्। मूलेन नम इति गन्धदानम्। मूलेन वौषडिति पुष्पदानम्। वनस्पतीति धूपदानम्। ॐ सुप्रकाश इति दीपदानम्। मूलेन दीपावलिभिर्नम इति नीराजनम्। मूलेन निवेदयामीति नैवेद्यदानम्। ततः प्रागुक्त-नमो गुरुभ्य इति वन्दनम्। इति गणेशं सम्पूज्य। एवं क्रमेणार्कविष्णुशिवदुर्गा घटं पूजयेत्। ततः ॐ फडिति मन्त्रेण तिलकुशसर्षपरूपकूर्चमुष्टिं प्रक्षिपेत् ततः ॐ अस्त्राय फडिति सप्तकृत्वः सञ्जप्य लाजचन्दनश्वेतसर्षपभस्मदूर्वारूपविघ्नविनाशकविकिरप्रक्षेपं कुर्यात्। ततो गुरुर्वेदिकोपरि स्वीयास

उपविश्य मूलेन मूर्त्तिं कल्पयित्वाऽऽवाह्य आवाहन्यादिमुद्राः प्रदर्श्यासनादिपुष्पान्तेनेष्टदेवतां सम्पूजयेत्। ततोऽङ्गावरणादि सम्पूजयेत्। तत्क्रमस्तु तन्त्रसारेऽनुसन्धेयः।

ततोऽष्टसु दिक्षु अष्टकुम्भान् क्वाथतोयप्रपूरितान् पूर्वोक्तमन्त्रैः संस्थाप्य तेष्वष्टमातृकाध्यानावाहनपूर्वकं पूजयेत्। ततो दशदिक्षु इन्द्रादिलोकपालानैरावतादीनष्टौ गजान् वज्राद्यस्त्राणि सम्पूज्य धूपदीपौ नैवेद्यञ्चेष्टदेवतायै निवेद्य वेदिकाया दक्षभागे मण्डलं कृत्वाऽङ्कुरपात्राणि स्थापयेत्। ततो दक्षिणे स्थण्डिलं कृत्वाऽङ्कुरं संस्कृत्य तत्र देवतां सम्पूज्य ॐ भूः स्वाहा ॐ भुवः स्वाहा ॐ स्वः स्वाहा इति व्याहृतिभिर्घृतेन हुत्वा पायसेन मूलमन्त्रेण पञ्चविंशतिवारं जुहुयात्। पुनर्व्याहृतिभिर्हुत्वा गन्धपुष्पादिभिः सम्पूज्याग्निं विसृजेत्। ततोऽवशिष्टपायसेन पार्श्वदेवेभ्यो बलिं दद्यात्। ततो नैवेद्यमुत्थाप्य स्थानमार्जनं कृत्वा पुनर्दशोपचारैरिष्टदेवतां घटे सम्पूज्य दर्पणं चामरं व्यजनं छत्रं मुखवासकताम्बूलञ्च दर्शयेत्, ततो मूलमन्त्रं सहस्रधा जप्त्वा जपं समाप्य प्रणम्य ब्राह्मणान् परितोष्य मङ्गलध्वनिनृत्यगीतपुरःसरमधिवासं कुर्यात्। यथा—
ॐ भूरसीति शिष्यमस्तके मृत्तिकास्पर्शनम्।।१।। ॐ गन्धद्वारामिति गन्धः।।२।। ॐ प्रपर्वतस्येति शिला।।३।। ॐ धान्यमसीति धान्यम्।।४।। ॐ काण्डादिति दूर्वा।।५।। ॐश्रीश्च तेति पुष्पम्।।६।। ॐ या फलिनीति फलम्।।७।। ॐदधीति दधि।।८।। ॐघृतवतीति घृतम्।।९।। ॐ स्वस्ति न इति स्वस्तिकम्।।१०।। ॐ सिन्धोरिवेति सिन्दूरम्।।११।। ॐ शङ्ख त्वमिति शङ्खः।।१२।। ॐ समिध इति कज्जलम्।।१३।। ॐ युञ्जन्तीति रोचना।।१४।। ॐ अन्नेति सिद्धान्नम्।।१५।। ॐ हिरण्येति काञ्चनम्।।१६।। ॐ रूपेणेति रूप्यम्।।१७।। ॐ असौ य इति ताम्रम्।।१८।। ॐ रक्षोहन इति सिद्धार्थः।।१९।। ॐ आकृष्णेनेति दर्पणम्।।२०।। ॐ मनोज्योतिरिति दीपः।।२१।। ॐ प्रतिपदेति प्रशस्तपात्रम्।।२१।। सर्वाण्येतानि

शिष्यमस्तके दद्यात्। ततः फडिति मन्त्रेण प्रक्षालिते नवे पात्रे मूलमन्त्राभिमन्त्रितदशप्रसृतिमितशालितण्डुलान् कृत्वा हुमिति मन्त्रेण पात्रवदनं प्रक्षाल्य चरुं पचेत्। सुस्विन्ने चरौ मूलेनाभिंघारणं कुर्यात्। ततो हुमिति तत्पात्रमवतार्य कुशास्तीर्णे मण्डले फडिति मन्त्रेण स्थापयेत्। तं चरुं त्रिधा विभज्य एकं देवाय दद्यात्, अपरं वह्नौ जुहुयात्। अपरं भागं शिष्येण सार्द्धं गुरुर्भुञ्जीत। तत आचान्ताय शिष्यायाङ्गन्यासं कृत्वा स्थिताय द्वादशाङ्गुलं दन्तकाष्ठं गुरुर्दद्यात्। शिष्यस्तु तेन दन्तकाष्ठेन दन्तान् संशोध्य तत् काष्ठं प्रक्षाल्य विसृजेत्। तत आचान्तशिष्येण सार्द्धं वेद्यां दर्भसंस्तरे तां रात्रिं गुरुः शयीतेत्यधिवासविधिः।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां द्वितीये धर्मकाण्डे अधिवासरूपपुष्पकथनं नाम चतुर्थः परिच्छेदः ।।

●

।। अथ पञ्चमः परिच्छेदः ।।

अथ दीक्षा

विश्वसारतन्त्रे—

गुरोर्निमन्त्रणं कृत्वा परेद्युः साधकस्तदा ।
वस्त्रालङ्कारवर्णाद्यैर्गोभिश्चैव विधानतः ।।
ततः स्नात्वा विधानेन नद्यादौ साधकोत्तमः ।।

विधानेन सङ्कल्पादिना। तान्त्रिककर्मणि सङ्कल्पादौ सौरमासोल्लेख उक्तः। पिच्छिलातन्त्रे पञ्चमपटले—

सौरे मासि शुभा दीक्षा न चान्द्रे न च तारके ।
प्रयोगादीनि सर्वाणि सौरेणैव समाचरेत् ।।

विश्वसारे द्वितीयपटले, अङ्कुरारोपणानन्तरम्—

मातृकाः पूजयेत्तत्र गौर्याद्याः सर्वसम्मताः ।
गणेशाद्याः पूजयेत्ताः क्षमस्वेति क्षमां वदेत् ।।

मातृकाः पूर्वमुक्ताः।

वसोर्धारा तदा देया सर्वविघ्नविनाशिनी ।
पूजयेत् परया भक्त्या सर्वकार्यार्थसिद्धये ।।
तथा नान्दीमुखश्राद्धं कुर्याच्च विधिनाऽमुना ।
पितरं पितामहञ्चैव तथैव प्रपितामहम् ।।

जीवे पितरि तच्छ्राद्धं कुर्यात्तत्पितृपूर्वकम् ।
मातामहं प्रमातामहं वृद्धप्रमातामहं ततः ॥
षट्पिण्डान् प्रक्षिपेद्देवि ! तानुपास्य सुसाधकः ।
नामगोत्रानुरूपेण श्राद्धं कुर्याद्विधानतः ॥
देवतापूर्वकं श्राद्धं कुर्यान्नान्दीमुखं ततः ।
पुरोरवा माद्रवाश्च सर्वकार्येषु देवताः ॥
नान्दीमुखवसुः सत्या देवता परिकीर्तिता ।
सर्वं दैवक्रमेणैव श्राद्धे दद्याज्जलादि च ॥

यत्तु महानिर्वाणतन्त्रे दशमोल्लासे—

नान्दीमुखाश्च पितरो नान्दीमुख्यश्च मातरः ।
पितामहादयोऽप्येवं मातामहादयोऽपि च ॥
श्राद्धे नान्द्याभ्युदयिके समुल्लेख्या वरानने ! ॥

तथा—

तत्रादौ देवपक्षे तु वाक्यं शृणु शुचिस्मिते ! ।
कालादीनि निमित्तानि समुल्लिख्य ततः परम् ॥
तत्तत्कर्माभ्युदयार्थमुक्त्वा साधकसत्तमः ।
पित्रादीनां त्रयाणान्तु मात्रादीनां तथैव च ॥
मातामहानाञ्च मातामह्यादीनामपि प्रिये ! ।
षष्ठ्यन्तं कीर्त्तयेन्नाम गोत्रोच्चारणपूर्वकम् ॥
विश्वेषाञ्चैव देवानां श्राद्धं पदमुदीरयेत् ।
कुशनिर्मितयोः पश्चाद्विप्रयोरहमित्यपि ॥

करिष्ये परमेशानीत्यनुज्ञावाक्यमीरितम् ।
विश्वान् देवान् परित्यज्य पितृपक्षे तु पार्वति ! ।।
तथा मातामहस्यापि पक्षेऽनुज्ञा प्रकीर्तिता ।।

इति मात्रादीनां मातामह्यादीनाञ्च श्राद्धमुक्तम्, तद् द्वादशदैविकश्राद्धपरम्। विश्वसारोक्तवचनन्तु आभ्युदयिकश्राद्धपरम्। तदपि सामगानामेव। ऋग्वेदयजुर्वेदयोस्तु नवदैवतश्राद्धमिति। एवञ्च द्वादशदैवताभ्युदयिकश्राद्धयोरुक्तप्रमाणदर्शनादिच्छां विकल्पयति। विश्वसारे तथा—

पुण्याहं वाचयित्वा तु सर्वकार्यं समुद्दिशेत्।। इति वृद्धिश्राद्धम्।

पञ्चदेवपूजाऽपि तत्रैव—

सर्वत्र सर्वकार्येषु गणेशघटपूर्वकम् ।
गणेशं सवितारञ्च शिवां शिवमतः परम् ।।
विष्णुञ्च पूजयेद् यत्नात् सर्वकार्यार्थसिद्धये ।
लक्ष्मीं सरस्वतीं गङ्गां यमुनाञ्च तथैव च ।।
दिक्पालान् दिग्गजान् देवानृषीन् विन्ध्यवासिनीं ग्रहांस्ततः परम् ।
मासराशितिथीर्योगान् करणानि च पार्वति ! ।।
पूजयेत् परया भक्त्या सर्वतन्त्रसमन्वितान् ।।

दिक्पालादिपूजा पूर्वमुक्ता, तद्विशेषस्त्वग्रतोऽनुसन्धेयः ।

सम्प्रति ग्रहपूजार्थमादौ ग्रहमन्त्रा उच्यन्ते। ग्रहयामले चतुर्थपटले—

प्रणवो वह्निमारूढः शिव आस्येन्दुसंयुतः ।
मायायाः सप्तमः सर्गश्चतुर्वर्णो रवेर्मनुः ।।

मन्त्रस्तु—**ॐ ह्रां ह्रीं सः।।१।।**

प्रणवः कचतुर्थस्तु स मनुः स्वरबिन्दुकः ।
हादिवह्निसमारूढश्चतुर्दशस्वरान्वितः ।।
बिन्दू रषष्ठः सर्गश्च इन्दोर्वेदार्णको मनुः ।।

मन्त्रस्तु—ॐ घौं स्त्रौं सः ।।२।।

तारः शिखिसमारूढः शिवो मुखसमन्वितः ।
बिन्द्वाढ्यः पुटितानेन माषाहादिः ससर्गकः ॥
पञ्चवर्णात्मको देवि ! भौमस्य कथितो मनुः ॥

मन्त्रस्तु—ॐ ह्रां ह्रीं ह्रां सः ।।३।।

तारो नादसमारूढः सतुर्यः समनुस्वरः ।
बिन्दुरेतद्द्वयं भानोर्द्विचतुर्थार्णकस्तथा ॥
पञ्चवर्णात्मको देवि ! बुधमन्त्रः समीरितः ॥

मन्त्रस्तु—ॐह्रौं ह्रौं ह्रां सः ।।४।।

तारः कदशमार्णश्च समनुस्वरबिन्दुकः ।
एतत्त्रयं सूर्यतुर्यो गुरोः पञ्चार्णको मनुः ॥

मन्त्रस्तु—ॐ ञौं ञौं ञौं सः ।।५।।

चन्द्रजादिद्वितीयश्च दिननाथत्रितुर्यकः ।
चतुर्वर्णात्मको मन्त्रः शुक्रस्य कथितः प्रिये ! ॥

मन्त्रस्तु—ॐ ह्रौं ह्रीं सः ।।६।।

प्रणवो रचतुर्थस्तु समनुस्वरबिन्दुकः ।
एतद्द्वयं सूर्यतुर्यश्चतुर्वर्णः शनेर्मनुः॥

मन्त्रस्तु—ॐ शौं शौं सः ।।७।।

मनुस्वराढ्यो घतुर्यः सबिन्दुस्तेन सम्पुटः ।
खषष्ठो मुखबिन्द्वाढ्यो भानुतुर्यास्तकः प्रिये ! ॥
चतुर्वर्णात्मको मन्त्रः श्रीराहोः समुदीरितः ॥

मन्त्रस्तु—ॐ छौं छां छौं सः ।।८।।

तारो दपञ्चमो वर्णो मनुस्वरनभोऽन्वितः ।
साम्यबिन्दुः खषष्ठार्णः सोष्ठावो बिन्दुनाष्टमः ॥
सूर्यतुर्यो महेशानि ! केतोः पञ्चार्णको मनुः ॥

मन्त्रस्तु—**ॐ फौं फां फौं सः।।९।।**

पूजाक्रमस्तु—

आदौ मन्त्रं समुच्चार्य पश्चाद् द्रव्यमुदीरयेत् ।
सम्प्रदानपदं पश्चात्त्यागात्मकपदं ततः ॥

इति रुद्रयामलीयवचनानुसारेण मूलमुच्चार्य 'एतत्पाद्यं ॐ सूर्याय ग्रहाय नमः' इत्यादिना पूजयेत्। सर्वेषामेष क्रमो ज्ञेयः। प्रसङ्गात्तेषां पुरश्चरणादिकं लिख्यते। यथा ब्रह्मयामले शिववाक्यम्—

विगुणे तु ग्रहे देवि ! व्याधिशत्रुनृपार्दने ।
राष्ट्रोपप्लवने घोरे आयुषो नाश आगते ॥
जातिध्वंसे कुलोच्छेदे सर्वनाश उपस्थिते ।
धनपुत्रादिकामे च कुर्याद् ग्रहपुरष्क्रियाम् ॥
दशोक्तवर्षसंख्येन सहस्रेण जपेन तु ।
पुरश्चरणमुद्दिष्टं सर्वेषां व्योमचारिणाम् ॥
दशांशं जुहुयाद्वह्नौ त्रिमध्वाक्तसमिद्वरैः ।
कल्पोक्तैर्गन्धकर्पूरमिश्रितेनोदकेन च ॥
तर्पयेद्देवतां देवि ! तद्दशांशक्रमेण तु ।
अभिषिञ्चेत्तद्दशांशं कर्पूरवासितैर्जलैः ॥
तद्दशांशक्रमेणैव कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।
आद्यन्ते महती पूजा दक्षिणा विभवावधि ॥

।। इति ग्रहपुरश्चरणम् ।।

वरदातन्त्रे तृतीयपटले—

अतस्तत्साधकेनापि कर्त्तव्यं ग्रहपूजनम् ।
अन्यथा ग्रहदोषेण न कदाचित् फलं भवेत् ॥
सर्वाणि साधनानीह कृत्वा भक्त्या विधानतः ।
ऐहिके फलभाङ् न स्याद्विना हि ग्रहपूजनम् ॥
कथयामि समासेन ग्रहसाधनमुत्तमम् ।
चन्द्रतारानुकूलं हि दिनं ग्राह्यं विचक्षणैः ॥
ये ग्रहाश्चाभवन् दुष्टास्तान् प्रयत्नेन पूजयेत् ।
वस्त्रपुष्पाणि सर्वाणि तत्तद्वर्णानि दापयेत् ॥
जुहुयात्तु यथाशक्ति ग्रहेष्विष्टप्रसिद्धये ।
तत्तद्ग्रहोक्तद्रव्याणि तेभ्यो दत्त्वा द्विजे दिशेत् ॥

ग्रहदानन्तु ग्रहयामले षष्ठपटले, श्रीदेव्युवाच—

दीनबन्धो ! दयासिन्धो ! यदि तुष्टोऽसि मां प्रति ।
आपद्विनाशनं कर्म कृपया कथय प्रभो ! ॥

ईश्वर उवाच—

तैलवर्त्तिप्रपन्नस्य दीपस्य पवनात् प्रिये ! ।
विनाशः स्याद्यथा तद्वदकाले प्राणसंक्षयः ॥
अत आपद्विनाशाय दीर्घायुष्कत्वहेतवे ।
सारमेकं प्रवक्ष्यामि यत्नाद्दानं समाचरेत् ॥
तुलादानञ्च यो दद्याद्ग्रहविप्राय सुन्दरि ! ।
आपन्मुक्तो भवेत् सोऽपि भुवि सम्मोदते सुखम् ॥
सुवर्णस्य तुलां दद्याद् ग्रहविप्राय यः प्रिये ! ।
तस्य तुष्टः सुरगुरुरायुर्वृद्धिं करोति सः ॥

यस्तु रौप्यतुलादानं दद्याद् ग्रहद्विजाय च ।
सन्तुष्टस्तस्य शुक्रः सन् संसृजेद्दीर्घजीवितम् ॥
ग्रहद्विजाय यो दद्यात्तुलां ताम्रस्य पार्वति ! ।
सन्तुष्टो मङ्गलस्तस्य दीर्घायुष्ट्वं करोति हि ॥
यो दद्याद् ग्रहविप्राय पित्तलस्य तुलां प्रिये ! ।
तस्य तुष्टो बुधः कुर्यादायुःपुष्टिं सगौरवम् ॥
ग्रहविप्राय लौहस्य तुलां यस्तु प्रयच्छति ।
प्रीतः शनैश्चरस्तस्य विपुलायुः प्रयच्छति ॥
सीसकस्य तुलां दद्याद् ग्रहविप्राय यः प्रिये ! ।
तस्याशु राहुः सुप्रीतः सौभाग्यायुः प्रयच्छति ॥
यः खर्परतुलां दद्याद् ग्रहविप्राय सुन्दरि ! ।
सन्तुष्टो भगवान् केतुस्तस्यायुर्वर्द्धयेत् सुखम् ॥
तुलां ताम्रस्य यो दद्याद् ग्रहविप्राय सुन्दरि ! ।
आदित्यस्तस्य सुप्रीतो दीर्घायुः परियच्छति ॥
ग्रहविप्राय यो दद्यात्तुलां कांस्यस्य सुन्दरि ! ।
सन्तुष्टस्तस्य रात्रीशो विभूत्यायुः प्रयच्छति ॥
वैदूर्यं नीलमाणिक्ये पद्मरागञ्च मौक्तिकम् ।
वज्रं परेशं गोमेदं तथा मरकतं प्रिये ॥
दद्यादुत्सृज्य विप्राय स्वयञ्च बिभृयात्करे ॥

॥ इति ग्रहदानम् ॥

अथ ग्रहकवचम्

ग्रहयामलेऽष्टादशपटले, पार्वत्युवाच—

श्रीशान ! सर्वशास्त्रज्ञ ! देवताधीश्वर ! प्रभो ! ।
अक्षयं कवचं दिव्यं ग्रहादिदैवतं विभो ! ॥

पुरा संसूचितं गुह्यं सुभक्ताक्षयकारकम् ।
कृपा मयि तवास्ते चेत् कथय श्रीमहेश्वर ! ॥

श्रीशिव उवाच—

श्रृणु देवि ! प्रियतमे ! कवचं देवदुर्लभम् ।
यद्धृत्वा देवताः सर्वे अमराः स्युर्वरानने ! ॥

तव प्रीतिवशाद्वच्मि न देयं यस्य कस्यचित् ।
ॐ ह्रां ह्रीं सो मे शिरः पातु श्रीसूर्यग्रहभूपतिः ॥

ॐ घौं स्त्रौं सो मे मुखं पातु श्रीचन्द्रो ग्रहराजकः ।
ॐ ह्रां ह्रीं ह्रां सः करौ पातु ग्रहसेनापतिः कुजः ॥

पायादथ ॐ ह्रौं ह्रौं ह्रां सः पादौ ज्ञो नृपबालकः ।
ॐ ञौं ञौं ञौं सः कटिं पातु पायादमरपूजितः ॥

ॐ ह्रौं ह्रीं सो दैत्यपूज्यो हृदयं परिरक्षतु ।
ॐ शौं शौं सः पातु नाभिं मे ग्रहप्रेष्यं शनैश्चरः ॥

ॐ छौं छां छौं सः कण्ठदेशं श्रीराहुर्देवमर्दकः ।
ॐ फौं फां फौं सः शिखी पातु सर्वाङ्गमभितोऽवतु ॥

ग्रहाश्चैते भोगदेहा नित्यास्तु स्फुटितग्रहाः ।
एतदंशांशसम्भूताः पान्तु नित्यन्तु दुर्जनात् ॥

अक्षयं कवचं पुण्यं सूर्यादिग्रहदैवतम् ।
पठेद्वा पाठयेद्वापि धारयेद्यो जनः शुचिः ॥
स सिद्धिं प्राप्नुयादिष्टां दुर्लभां त्रिदशैस्तु याम् ।
तव स्नेहवशादुक्तं जगन्मङ्गलकारकम् ॥
ऋषिः प्रोक्तो भैरवोऽस्य छन्दोऽनुष्टुप्प्रकीर्तितम् ।
श्रीसूर्यादिग्रहास्तत्र देवताः परिकीर्तिताः ॥
सर्वकामार्थसंसिद्ध्यै विनियोगो मयोदितः ।
ग्रहयन्त्रान्वितं कृत्वाऽभीष्टमक्षयमाप्नुयात् ॥

।। इति ग्रहयामले पार्वतीश्वरसंवादे जगद्दुर्लभमक्षयं
नाम कवचं समाप्तम् ।।

अथ तिथिपूजा

गायत्रीतन्त्रे, श्रीमहादेव उवाच—

तिथेर्ध्यानं विना देवि ! तिथेर्मन्त्रं तथैव च ।
अज्ञात्वा परमेशानि ! दिनकृत्यं करोति यः ॥
तस्य सर्वं भवेद्व्यर्थं दिनकृत्यं वरानने ! ॥
या तिथिः सा महामाया आद्यामूर्त्तिर्जगन्मयी ।
कृष्णपक्षे कृष्णवर्णा शुक्ले चन्द्रसमप्रभा ॥
द्विभुजां शुक्लरूपाञ्च खेलत्खञ्जनगामिनीम् ।
द्विलोचनां शशिकलां सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् ॥
तप्तहाटकनिर्माणनानालङ्कारभूषिताम् ।
दाडिमीबीजसदृशदशनद्युतिशोभनाम् ॥
ध्यायेत् प्रतिपदं देवीं जपपूजाविशुद्धये ॥

मन्त्रो यथा—

ॐ ग्रीं प्रतिपद्भ्यः स्वाहा ।।१।।

एवं द्विलोचनां शशिकलां शुद्धस्फटिकशोभनाम् ।
शुद्धाभरणशोभाढ्यां शुक्लवस्त्रपरिच्छदाम् ॥
नानाकटाक्षसंयुक्तभ्रूलतापरिशोभिताम् ।
सिन्दूरतिलकोद्दीप्तां खञ्जनाञ्चितलोचनाम् ॥
द्विभुजां सुन्दराङ्गीञ्च किशोरीं नवयौवनाम् ।
ध्यात्वा द्वितीयां चार्वङ्गि ! जपेन्मन्त्रं यथा श्रृणु ॥

ॐ ऐं द्वितीयायै स्वाहा ।।२।।

शुक्लपद्मप्रतीकाशां शुक्लवस्त्रपरिच्छदाम् ।
शुक्लाभरणशोभाढ्यां पुण्डरीकोपरिस्थिताम् ॥
द्विलोचनां शशिकलां सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् ।
कटाक्षविशिखोपेतां द्विभुजां तृतीयां भजेत् ॥

ॐ ऐं तृतीयायै स्वाहा ।।३।।

चतुर्थीं शुक्लचार्वङ्गीं यज्ज्ञात्वा सिद्धितां व्रजेत् ।
कुन्दपुष्पसमाभासां द्विभुजां लोललोचनाम् ॥
शुक्लवस्त्रपरीधानां शुक्लाभरणभूषिताम् ।
सिन्दूरतिलकोद्दीप्तां खञ्जनाञ्चितलोचनाम् ॥

ॐ ऐं हुं चतुर्थ्यै स्वाहा ।।४।।

पञ्चमीं श्रृणु चार्वङ्गि ! सर्वसिद्धिप्रदायिनीम् ।
यज्ज्ञात्वा परमेशानि ! तिथेः फलमवाप्नुयात् ॥

शुद्धस्फटिकसङ्काशां श्वेतपद्मोपरिस्थिताम् ।
हास्ययुक्तां प्रसन्नास्यां कटाक्षविशिखोज्ज्वलाम् ॥
कन्दर्पधनुराकारभ्रूलतापरिशोभिताम् ।
द्विभुजां श्वेतवर्णाञ्च श्वेतालङ्कारभूषिताम् ॥
लोचनद्वयसंयुक्तां सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् ।
मृणालसदृशाकारबाहुवल्लीविराजिताम् ॥
खेलत्खञ्जनगामीञ्च चारुचूडाविराजिताम् ॥
श्रीपञ्चमीदिने चाथ कर्त्तव्यं पूजनं महत्।
निरीक्ष्य दक्षिणनाथे यद्ध्यानपूजादिकञ्चरेत् ॥
ध्यायेत् परमयत्नेन पञ्चमीतिथिरूपिणीम् ।
ध्यात्वा पाद्यादिकं दत्त्वा प्रजपेद्दशधा मनुम् ॥
ततस्तु पूजयेद्देवीं शारदां वाग्विलासिनीम् ॥

ॐ ह्रीं ऐं ह्रीं पञ्चम्यै स्वाहा।।५।।

कुन्दपुष्पसमाभासां द्विभुजां लोललोचनाम् ।
कटाक्षविशिखोद्दीप्तां सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् ॥
दाडिमीबीजसदृशदशनद्युतिमुज्ज्वलाम् ।
शुक्लालङ्कारशुभगां शुक्लासननिवासिनीम् ॥
शुक्लवस्त्रपरिच्छिन्नां शुक्लहारविनोदिनीम् ।
द्विभुजां चन्द्रवदनां ध्यायेदात्मविभूतये ॥

ओं ह्रीं षष्ठ्यै स्वाहा ।।६।।

शरच्चन्द्रप्रतीकाशां द्विभुजां शशिशेखराम् ।
लोचनद्वयसंयुक्तां खेलत्खञ्जनगामिनीम् ॥

सिन्दूरतिलकोद्दीप्तामञ्जनाञ्चितलोचनाम् ।
कटाक्षविशिखोपेतां भ्रूलतापरिशोभिताम् ॥
शुक्लासनसमासीनां शुक्लाभरणभूषिताम् ।
शुक्लवस्त्रपरीधानां ध्यायेदात्मविभूतये ॥
ह्रीं ॐ सप्तम्यै स्वाहा ॐ ह्रीं ।।७।।
राकाचन्द्रप्रतीकाशां द्विभुजां चन्द्रशेखराम् ।
पूर्णचन्द्रमुखश्रेणीं कुटिलालकशोभिताम् ॥
हास्ययुक्तां प्रसन्नास्यां श्वेतवस्त्रपरिच्छदाम् ।
श्वेताभरणशोभाढ्यां किशोरीं नवयौवनाम् ॥
मालाकटाक्षसंयुक्तां भ्रूलतापरिशोभिताम् ।
सिन्दूरतिलकोद्दीप्तामञ्जनाञ्चितलोचनाम् ॥
ॐ क्रीं हुं ऐं अष्टम्यै स्वाहा ऐं हुं क्रीं ।।८।।
श्वेतपद्मप्रतीकाशां द्विभुजां लोललोचनाम् ।
शुक्लपट्टाम्बरधरां शुक्लवस्त्रोत्तरीयिणीम् ॥
ललाटे पट्टिकां शुद्धां सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् ।
नानाभरणदीप्ताङ्गीं पीतगन्धप्रलेपिताम् ॥
मुक्तावर्त्तुलहारेण कम्बुकण्ठसुशोभिताम् ।
नानामाल्यपरिच्छिन्नां चित्रराजविराजिताम् ॥
ॐ हुं नवम्यै स्वाहा हुं ॐ ।।९।।
मल्लिकापुष्पसङ्काशां द्विभुजां लोललोचनाम् ।
श्वेतासनोपविष्टाञ्च श्वेतांशुकपरिच्छदाम् ॥
श्वेताभरणसंयुक्तां श्वेतगन्धविलेपनीम् ।
सिन्दूरतिलकोद्दीप्तामञ्जनाञ्चितलोचनाम् ॥

ऐं ॐ दशम्यै स्वाहा ॐ ऐं ।।१०।।

केतकीपुष्पसङ्काशां भ्रूलतापरिभूषिताम् ।
नानाकटाक्षसंयुक्तां मत्तद्विरदगामिनीम् ॥
नानालङ्कारसुभगां पीतवस्त्रपरिच्छदाम् ।
पीतगन्धप्रलिप्ताङ्गीं सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् ॥
दाडिमीबीजसदृशदन्तपङ्क्तिमनुत्तमाम् ।
द्विभुजां सुन्दरीं देवीं नमाम्यात्मविभूतये ॥

ॐ क्रीं ॐ एकादश्यै स्वाहा ॐ क्रीं ॐ ।।११।।

पीतपद्मसमाभासां शुक्लवस्त्रपरिच्छदाम् ।
शुक्लचन्दनसिक्ताङ्गीं द्विभुजां लोललोचनाम् ॥
शुक्लाभरणशोभाढ्यां शुक्लासनसमाश्रयाम् ।
दाडिमीबीजसदृशदशनद्युतिशोभनाम् ॥
सिन्दूरतिलकोद्दीप्तां ललाटपट्टिकां शुभाम् ॥

ह्रीं ॐ ह्रीं द्वादश्यै स्वाहा ह्रीं ॐ ह्रीं ।।१२।।

रक्तचन्द्रप्रतीकाशां किशोरीं नवयौवनाम् ।
रक्तवस्त्रपरीधानां कुटिलालकमण्डिताम् ॥
द्विभुजां सुन्दरीं शुद्धां पूर्णचन्द्रमुखप्रभाम् ।
द्विलोचनां चन्द्ररेखां विष्णुपूज्यां बृहत्कटीम् ॥
सिन्दूरतिलकोद्दीप्तामञ्जनाञ्चितलोचनाम् ।
नानाकटाक्षसंयुक्तां नानाशृङ्गारशोभनाम् ॥
ध्यात्वा त्रयोदशीं देवीं प्रजपेन्मन्त्रमुत्तमम् ॥

ॐ ऐं त्रयोदश्यै स्वाहा ऐं ॐ ।।१३।।

शुद्धस्फटिकसङ्काशां हरिद्वस्त्रविनोदिनीम् ।
नानालङ्कारसुभगां पीतमाल्यपरिच्छदाम् ॥
श्वेतपद्मसमासीनां द्विभुजां लोललोचनाम् ।
कटाक्षविशिखोद्दीप्तां सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् ॥
दाडिमीबीजसदृशदशनद्युतिमुज्ज्वलाम् ।
कदम्बकोरकाकारस्तनद्वयमनोहराम् ॥
हास्ययुक्तां प्रसन्नास्यां किशोरीं नवयौवनाम् ॥

क्रीं ॐ ह्रीं चतुर्दश्यै स्वाहा ह्रीं ॐ क्रीं ।।१४।।

सप्तमपटले, श्रीमहादेव उवाच—

पूर्णिमां शृणु चार्वङ्गि ! यया सिद्धिमयो भवेत् ॥
कोटिविद्युल्लताकारां चतुर्बाहुसमन्विताम् ।
पीतांशुकपरीधानां रत्नहारविराजिताम् ॥
शङ्खकङ्कणकेयूरनानाशृङ्गारभूषिताम् ।
रत्नकुण्डलसंयुक्तस्फुरद्गण्डमनोहराम् ॥
त्रिभङ्गललिताकारां सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् ।
कटाक्षलक्षसंयुक्तां भ्रूलतापरिशोभिताम् ॥

ह्रीं ॐ क्रीं ॐ पूर्णिमायै स्वाहा ॐ क्रीं ॐ ह्रीं ।।१५।।

एतत्ते कथितं देवि ! पूर्णमन्त्रं परात्परम् ।
एतास्तु तिथयो देवि ! शुक्लपक्षे वरानने ! ॥
कृष्णपक्षे महेशानि ! तिथयस्तु सुशोभनाः ।
नीलाञ्जनचयप्रख्याः किशोर्यो नवयौवनाः ॥

तासां ध्यानं प्रवक्ष्यामि सावधानावधारय ।
दलिताञ्जनसङ्काशां पीतांशुकपरिच्छदाम् ॥
पीतगन्धप्रलिप्ताङ्गीं पीताभरणभूषिताम् ।
पीतपद्मसमासीनां किशोरीं नवयौवनाम् ॥
द्विलोचनां चन्द्ररेखां द्विभुजां कोरकस्तनीम् ।
ललाटपट्टिकाशुद्धां सिन्दूरतिलकोज्ज्वलाम् ॥
खेलत्खञ्जनगामीञ्च त्रिभङ्गिललिताकृतिम् ।
दाडिमबीजसदृशदशनज्योतिरुज्ज्वलाम् ॥
कृष्णपक्षे महेशानि ! एतद्ध्यानं प्रशस्यते ।
सर्वासां परमेशानि ! एकेन भवति प्रिये ! ॥
सर्वासां पूर्ववन्मन्त्रममावास्यां विना शिवे ! ।
अमावास्यामनुं देवि ! श्रृणुष्व वरवर्णिनि ! ॥

ॐ ह्रीं ह्रीं ॐ अमावास्यायै स्वाहा ॐ ह्रीं ह्रीं ॐ।।३०।।

अथ वक्ष्यामि सफलं पक्षध्यानं वरानने ! ।
शङ्खकुन्दसमाभासां नवयौवनसंयुताम् ॥
चतुर्भुजां त्रिनयनां मत्तद्विरदगामिनीम् ।
ललाटपट्टिकामध्ये सिन्दूरतिलकस्थितिम् ॥
भ्रमद्भ्रमरनीलाभामञ्जनाञ्चितलोचनाम् ।
पीतांशुकपरीधानां कृष्णवस्त्रोत्तरीयिणीम् ॥
नानालङ्कारसुभगां नीलपद्मोपरिस्थिताम् ।
घूर्णायमानननयनां नीलपद्मविधारिणीम् ॥

सदा षोडशवर्षीयां कदम्बकोरकस्तनीम् ।
हीरकद्युतिसङ्काशदशनज्योतिरुज्ज्वलाम् ॥
नानापुष्पमयैर्हारैर्नानागन्धमयीं पराम् ।
प्रत्यहं भावयेद्देवीं शुक्लपक्षस्वरूपिणीम् ॥

ऐं ऐं क्रीं क्रीं शुक्लपक्षाय स्वाहा ऐं ऐं क्रीं क्रीं ।।

कृष्णपक्षे महेशानि ! अधुना निगदामि ते ।
महामरकतश्यामां चतुर्बाहुसमन्विताम् ॥
पीनोत्तुङ्गकुचां रम्यां चित्रवस्त्रविलासिनीम् ।
नानाश्रृङ्गारवेशाढ्यां स्फुरच्चकितलोचनाम् ॥
सिन्दूरतिलकोद्दीप्तामञ्जनाञ्चितलोचनाम् ।
कन्दर्पधनुराकारभ्रूलतापरिशोभिताम् ॥
रत्नहारेण सहितां नागहारविराजिताम् ।
पीतपद्मसमासीनां चित्रचूडाविराजिताम् ॥
पीतविद्युत्समाकान्त्युत्तरीयवसनच्छविम् ।
पूर्णचन्द्रमुखीं देवीं कृष्णपक्षस्वरूपिणीम् ॥

ॐ ॐ कृष्णपक्षाय स्वाहा ॐ ॐ ।।

श्रीशिव उवाच—

तिथेर्ध्यानं तिथेर्मन्त्रं पक्षध्यानं तथैव च ।
पक्षमन्त्रं तथा देवि ! दिवसे दिवसे सुधीः ॥
प्रत्यहं कुरुते यस्तु तस्य सिद्धिरदूरतः ।
एतास्तु तिथयो देवि ! सूर्यमण्डलसंस्थिताः ॥

पक्षध्यानं प्रथमतस्तिथिध्यानं ततः प्रिये ! ।
पक्षमन्त्रं ततो जप्त्वा तिथिमन्त्रं ततो जपेत् ॥
ततः सिद्धिमवाप्नोति जपपूजादिका च या ।
दिनकृत्यं महेशानि ! यः करोति दिने दिने ॥
पक्षपूजां प्रथमतः कृत्वा सिद्धिमवाप्नुयात् ।
तिथिपूजां विना देवि ! जपयज्ञादिका क्रिया ॥
सर्वं निष्फलतां याति आमपात्रमिवाम्भसि ।
दिवसे दिवसे देवि ! तिथिमासाद्य यत्नतः ॥
प्रातःकाले ततो धीमान् तिथिध्यानं समाचरेत् ।
दशधा प्रजपेन्मन्त्रं सूर्यं दृष्ट्वा प्रयत्नतः ॥
तदा तिथिफलं प्राप्य सर्वं पूजाफलं लभेत् ।
एतत्तत्त्वमविज्ञाय आयुर्याति दिने दिने ॥
तिथिरूपा महादेवी महामाया जगन्मयी ।
ध्यानमन्त्रं विना देवि ! सर्वेषां सिद्धिनाशिनी ॥
प्रत्यहं कुरुते यस्तु जपध्यानं तिथेः प्रिये ! ।
गङ्गास्नानफलं सोऽपि लभते नात्र संशयः ॥
अश्वमेधमहायज्ञे व्यासो होता यदि प्रिये ! ।
विफलमश्वमेधं हि तिथिध्यानं विना भवेत् ॥
अमृतेनामृतं कृष्णे प्रीयन्ते देवताः क्रमात् ।
प्रथमां पिबते वह्निर्द्वितीयां तपनः कलाम् ॥
विश्वेदेवास्तृतीयान्तु चतुर्थीन्तु प्रजापतिः ।
पञ्चमीं वरुणश्चापि षष्ठीं पिबति वासवः ॥

सप्तमीमृषयो दिव्या वसवोऽष्टौ तथाष्टमीम् ।
नवमीं कृष्णपक्षस्य पिबतीन्द्रः कलामपि ॥
दशमीं मरुतश्चापि रुद्र एकादशीं कलाम् ।
द्वादशीन्तु कलां विष्णुर्धनदश्च त्रयोदशीम् ॥
चतुर्दशीं पशुपतिः कलां पिबति नित्यशः ।
ततः पञ्चदशीञ्चापि पिबन्ति पितरः कलाम् ॥

अथ तिथिकवचम्

अस्य तिथीनां कवचस्य अश्वत्थामबलिव्यासहनुमद्विभीषणकृपपरशुरामा ऋषयो गायत्रीच्छन्दः श्रीमृत्युञ्जयशिवो देवता धर्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगः ।

पूर्वे पातु सदा नित्या क्रीङ्कारी प्रतिपत्तिथिः ।
क्लीङ्कारी पातु मे नित्यं द्वितीया ब्रह्मपूजिता ॥
ऐङ्कारी पातु मे नित्यं तृतीया पश्चिमे परा ।
ब्लूङ्कारी पातु मे नित्यं चतुर्थी विष्णुपूजिता ॥
ब्लूङ्कारी पातु मे नित्यमूर्ध्वदेहमहर्निशम् ।
ह्रीङ्कारी पातु मे नित्यं पञ्चमी मुखमण्डलम् ॥
श्रीङ्कारी पातु मे नित्यं षष्ठीरूपा च पार्वती ।
स्त्रीङ्कारी सप्तमी पातु नित्यं मे नाभिमण्डलम् ॥
हुङ्कारी चाष्टमी नित्यं कण्ठं मे पातु सर्वदा ।
श्रीङ्कारी नवमी नित्यं स्वाधिष्ठानं सदाऽवतु ॥
दशमी पातु मे नित्यं हस्तयुग्मं यथा तथा ।
एकादशी सदा पातु चाक्षियुग्ममहर्निशम् ॥

द्वादशी पातु मे नित्यं हस्तयुग्मं यथा तथा।
त्रयोदशी महालक्ष्मीः क्षेत्रस्थाननिवासिनी ॥
त्रयोदशी पातु नित्यं हंस इत्यक्षरात्मिका।
हङ्कारः पातु मे नित्यं पादयुग्ममहर्निशम् ॥
सःकारः पातु मे नित्यं पादाग्रात् केशमण्डलम्।
चतुर्दशी महामाया सर्वत्र परिरक्षतु ॥
स्वाकारश्चतुर्दशी नित्या नित्यं मे धनसम्पदम्।
हाकारः पूर्णिमा नित्यं देहि मे आयुवर्द्धनम् ॥

श्रीं हुं ह्रीं स्वाहा।

तिथिरूपा च मां देवी परिरक्षतु सर्वदा।
हुं ह्रीं अमावास्या सदा पातु दारान् पुत्रपरिच्छदम् ॥

ह्रीं हुं ह्रीं स्वाहा ।

कथितं कवचं देवि ! त्रैलोक्येषु च दुर्लभम् ॥
इदं कवचमज्ञात्वा कवचान्यं पठेत्तु यः।
अन्येषां कवचानाञ्च तेजांसि हरते तिथिः ॥
तस्माद्यत्नेन हे देवि ! तिथीनां कवचं पठेत्।
ध्यानं मन्त्रं तथा स्तोत्रं कवचञ्च तथा प्रिये ! ॥
कलिकालमतं देवि ! परतत्त्वं विनिर्गतम्।
इति ते कथितं देवि ! सारात्सारं परात्परम् ॥

।। इति श्रीवर्णविलासतन्त्रे गणेशजतुकर्णसुभगासंवादे
तिथिकवचं समाप्तम् ।।

मासादीनां ध्यानन्तु कामधेनुतन्त्रादावनुसन्धेयम्, अत्र ग्रन्थगौरवभिया न लिखितम्। अथ वर्णानां ध्यानादिकं वर्णोद्धारतन्त्रोक्तम्। प्रणाममन्त्रस्तु सर्वत्र कामधेनुतन्त्रोक्त इति। तद्यथा—

। अ ।

केतकीपुष्पगर्भाभां द्विभुजां हंसलोचनाम्।
शुक्लपट्टाम्बरधरां पद्ममाल्यविभूषिताम्॥
चतुर्वर्गप्रदां नित्यं नित्यानन्दमयीं पराम्।
वराभयकरां देवीं नागपाशसमन्विताम्॥
एवं ध्यात्वा अकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत्॥

। आ ।

ध्यानमस्याः प्रवक्ष्यामि षड्भुजां रक्तलोचनाम्।
रत्नकङ्कणकेयूरहारोज्ज्वलकलेवराम्॥
सिद्धां सिद्धिप्रदां सौम्यां सिद्धगन्धर्वसेविताम्।
एवं ध्यात्वा सुरश्रेष्ठां तन्मन्त्रं दशधा जपेत्॥

। इ ।

धूम्रवर्णां महारौद्रीं पीताम्बरयुतां पराम्।
कामदां सिद्धिदां सौम्यां नित्योत्साहविवर्द्धिनीम्॥
चतुर्भुजान्तु वरदां हरिचन्दनभूषिताम्।
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत्॥

। ई ।

चतुर्भुजां रक्तवर्णां रक्तपुष्पोपशोभिताम्।
चारुचन्दनदिग्धाङ्गीं रक्तपङ्कजलोचनाम्॥

रक्तचीरपरीधानां धर्मकामार्थमोक्षदाम् ।
एवं ध्यात्वा सुरश्रेष्ठां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। उ ।

पीतवर्णां त्रिनयनां पीताम्बरधरां पराम् ।
द्विभुजां जटिलां भीमां सर्वसिद्धिप्रदायिनीम् ॥
एवं ध्यात्वा सुरश्रेष्ठां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ऊ ।

द्विभुजां शुक्लवर्णाञ्च जटामुकुटशोभिताम् ।
शुक्लमाल्याम्बरधरां चारुचन्दनभूषिताम् ॥
चतुर्वर्गप्रदां नित्यां रक्तपङ्कजलोचनाम् ।
एवं ध्यात्वा तु तन्मन्त्रं दशधा जपमाचरेत् ॥

। ऋ ।

षड्भुजां नीलवर्णाञ्च नीलाम्बरधरां पराम् ।
नानालङ्कारभूषाढ्यां सर्वालङ्कृतमस्तकाम् ॥
भक्तिप्रदां भगवतीं भोगमोक्षप्रदायिनीम् ।
एवं ध्यात्वा सुरश्रेष्ठां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं चतुर्ज्ञानमयं तथा ।
रक्तविद्युल्लताकारं ऋकारं प्रणमाम्यहम् ॥

। ॠ ।

ध्यानमस्य प्रवक्ष्यामि द्विभुजां पद्मलोचनाम् ।
सन्तप्तस्वर्णवर्णाभां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥
रक्तपद्मेक्षणां देवीं रत्नहारविभूषिताम् ।
एवं ध्यात्वा सुरश्रेष्ठां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

चतुर्ज्ञानमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ।
त्रिशक्तिसहितं वर्णं प्रणमामि सदा प्रिये ! ॥

। ऌ ।

स्वर्णचम्पकवर्णाभां स्वर्णालङ्कारविग्रहाम् ।
चतुर्भुजां त्रिनयनां रक्तचन्दनचर्चिताम् ॥
प्रणमामि सदा देवीं धर्मकामार्थमोक्षदाम् ।
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ॡ ।

ध्यानमस्याः प्रवक्ष्यामि पीतवर्णां चतुर्भुजाम् ।
पीताम्बरपरीधानां नानालङ्कारमस्तकाम् ॥
विचित्रमाल्याभरणां देवदानवसेविताम् ।
चतुर्वर्गप्रदां नित्यां नित्योत्साहविवर्द्धिनीम् ॥
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ए ।

रक्ताम्बरपरीधानां षड्भुजां रक्तलोचनाम् ।
विचित्राभरणां नित्यां चतुर्वर्गप्रदायिनीम् ॥
ईषद्धास्यमुखीं सौम्यां देवगन्धर्वसेविताम् ।
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ऐ ।

विचित्ररूपिणीं देवीं विचित्राम्बरधारिणीम् ।
विचित्रमाल्याभरणां चतुर्बाहुसमन्विताम् ॥

नानालङ्कारसंयुक्तां चतुर्वर्गफलप्रदाम् ।
देवदानवगन्धर्वैः सेवितां मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ओ ।

रत्नालङ्कारसंयुक्तां पद्मरागप्रभां शुभाम् ।
शरत्पूर्णेन्दुवदनां विचित्रवसनान्विताम् ॥
चतुर्भुजां त्रिनयनां स्मेरास्यां नीलकुन्तलाम् ।
विद्युद्दामसमानाङ्गीं मुक्तापङ्क्तिस्त्रजं भजे ॥
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। औ ।

चतुर्भुजां त्रिनयनां जटामुकुटमण्डिताम् ।
श्वेतरोहितपीतादिपुष्पहारोपशोभिताम् ॥
सदा स्मेरमुखीं सौम्यां चतुर्वर्गप्रदायिनीम् ।
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। अं ।

जपादाडिमपुष्पाभां द्विभुजां रक्तलोचनाम् ।
रक्ताम्बरपरीधानां रक्तालङ्कारभूषिताम् ॥
चतुर्वर्गप्रदां सौम्यां वरदां नागशेखराम् ।
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। अः ।

सन्तप्तहेमवर्णाभां सर्वालङ्कारभूषिताम् ।
रत्नयज्ञोपवीताञ्च रत्नकङ्कणराजिताम् ॥

पूर्णेन्दुवदनां सौम्यां तुरीयकरसंयुताम् ।
चन्द्रसूर्याग्निरूपेण नयनत्रितयान्विताम् ॥
साधकाभीष्टदां नित्यां धर्मकामार्थमोक्षदाम् ।
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। क ।

जवायावकसिन्दूरसदृशीं कामिनीं पराम् ।
चतुर्भुजां त्रिनेत्राञ्च बाहुवल्लीविराजिताम् ॥
कदम्बकोरकाकारस्तनयुग्मविराजिताम् ।
रत्नकङ्कणकेयूरहारनूपुरभूषिताम् ॥
एवं ककारं ध्यात्वा तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ख ।

बन्धूकपुष्पसङ्काशां रत्नालङ्कारभूषिताम् ।
वराभयकरां नित्यामीषद्धास्यमुखीं पराम् ॥
एवं ध्यात्वा खकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
गुणत्रययुतं देवि ! पञ्चदेवमयं सदा ।
त्रिशक्तिसंयुतं वर्णं खकारं प्रणमाम्यहम् ॥

। ग ।

दाडिमीपुष्पसङ्काशां चतुर्बाहुसमन्विताम् ।
रक्ताम्बरधरां नित्यां रक्तालङ्कारभूषिताम् ॥
एवं ध्यात्वा गकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ।
पञ्चप्राणमयं वर्णं सर्वशक्त्यात्मकं प्रिये ! ॥
तरुणादित्यसङ्काशां कुण्डलीं प्रणमाम्यहम् ॥

। घ ।

मालतीपुष्पवर्णाभां षड्भुजां रक्तलोचनाम् ।
शुक्लाम्बरपरीधानां शुक्लमाल्यविभूषिताम् ॥
सदा स्मेरमुखीं रम्यां लोचनत्रयराजिताम् ।
एवं ध्यात्वा घकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
निर्गुणं त्रिगुणोपेतं सदा त्रिगोलसंयुतम् ।
सर्वगं सर्वदा शान्तं घकारं प्रणमाम्यहम् ॥

। ङ ।

धूम्रवर्णां महाघोरां ललज्जिह्वां चतुर्भुजाम् ।
पीताम्बरपरीधानां साधकाभीष्टसिद्धिदाम् ॥
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ।
सर्वदेवमयं वर्णं त्रिगुणं लोललोचने ! ॥
पञ्चप्राणमयं वर्णं ङकारं प्रणमाम्यहम् ॥

। च ।

तुषारकुन्दपुष्पाभां नानालङ्कारभूषिताम् ।
सदा षोडशवर्षीयां वराभयकरां पराम् ॥
शुक्लवस्त्रावृतकटिं शुक्लवस्त्रोत्तरीयिणीम् ।
वरदां शोभनां रम्यामष्टबाहुसमन्विताम् ॥
एवं ध्यात्वा चकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। छ ।

ध्यानमस्याः प्रवक्ष्यामि द्विभुजान्तु त्रिलोचनाम् ।
पीताम्बरधरां नित्यां वरदां भक्तवत्सलाम् ॥

एवं ध्यात्वा छकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
त्रिबिन्दुसहितं वर्णं सदैवेश्वरसंयुतम् ।
पीतविद्युल्लताकारं छकारं प्रणमाम्यहम् ॥

। ज ।

नानालङ्कारसंयुक्तैर्भुजैर्द्वादशभिर्युताम् ।
रक्तचन्दनदिग्धाङ्गीं चित्राम्बरविधारिणीम् ॥
त्रिलोचनां जगद्धात्रीं वरदां भक्तवत्सलाम् ।
एवं ध्यात्वा जकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। झ ।

सन्तप्तहेमवर्णाभां रक्ताम्बरविभूषिताम् ।
रक्तचन्दनलिप्ताङ्गीं रक्तमाल्यविभूषिताम् ॥
चतुर्दशभुजां देवीं रत्नहारोज्ज्वलां पराम् ।
एवं ध्यात्वा झकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ञ ।

चतुर्भुजां धूम्रवर्णां कृष्णाम्बरविभूषिताम् ।
नानालङ्कारसंयुक्तां जटामुकुटराजिताम् ॥
ईषद्धास्यमुखीं नित्यां वरदां भक्तवत्सलाम् ।
एवं ध्यात्वा ञकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ट ।

मालतीकुन्दपुष्पाभां पूर्णचन्द्रनिभेक्षणाम् ।
दशबाहुसमायुक्तां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥
परमोक्षप्रदां नित्यां सदा स्मेरमुखीं पराम् ।
एवं ध्यात्वा टकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ठ ।

पूर्णचन्द्रनिभां देवीं विकसत्पङ्कजेक्षणाम् ।
सुन्दरीं षोडशभुजां धर्मकामार्थमोक्षदाम् ॥
एवं ध्यात्वा ठकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ड ।

जपासिन्दूरसङ्काशां वराभयकरां पराम् ।
त्रिनेत्रां वरदां नित्यां परमोक्षप्रदायिनीम् ॥
एवं ध्यात्वा डकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
चतुर्ज्ञानमयं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ।
पीतविद्युल्लताकारं डकारं प्रणमाम्यहम् ॥

। ढ ।

रक्तोत्पलनिभां रम्यां रक्तपङ्कजलोचनाम् ।
अष्टादशभुजां भीमां महामोक्षप्रदायिनीम् ॥
एवं ध्यात्वा ढकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
सदा त्रिगुणसंयुक्तमादितत्त्वमयं सदा ।
रक्तविद्युल्लताकारं ढकारं प्रणमाम्यहम् ॥

। ण ।

द्विभुजां वरदां वन्द्यां भक्ताभीष्टप्रदायिनीम् ।
राजीवलोचनां नित्यां धर्मकामार्थमोक्षदाम् ॥
एवं ध्यात्वा णकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। त ।

चतुर्भुजां महाशान्तां महामोक्षप्रदायिनीम् ।
सदा षोडशवर्षीयां रक्ताम्बरधरां, पराम् ॥

नानालङ्कारभूषां वा सर्वसिद्धिप्रदायिनीम् ।
एवं ध्यात्वा तकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। थ ।

नीलवर्णां त्रिनयनां षड्भुजां वरदां पराम् ।
पीतवस्त्रपरीधानां सदा सिद्धिप्रदायिनीम् ॥
एवं ध्यात्वा थकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
पञ्चदेवमयं वर्णं पञ्चप्राणमयं सदा ।
तरुणादित्यसङ्काशं थकारं प्रणमाम्यहम् ॥

। द ।

चतुर्भुजां पीतवस्त्रां नवयौवनसंस्थिताम् ।
अनेकरत्नघटितहारनूपुरशोभिताम् ॥
एवं ध्यात्वा दकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
त्रिशक्तिसहितं देवि ! त्रिबिन्दुसहितं सदा ।
आत्मादितत्त्वसंयुक्तं दकारं प्रणमाम्यहम् ॥

। ध ।

षड्भुजां मेघवर्णाञ्च रक्ताम्बरधरां पराम् ।
वरदां शुभदां रम्यां चतुर्वर्गप्रदायिनीम् ॥
एवं ध्यात्वा धकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। न ।

दलिताञ्जनवर्णाभां ललज्जिह्वां सुलोचनाम् ।
चतुर्भुजां चकोराक्षीं चारुचन्दनचर्चिताम् ॥
कृष्णाम्बरपरीधानामीषद्धास्यमुखीं सदा ।
एवं ध्यात्वा नकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। प ।

विचित्रवसनां देवीं द्विभुजां पङ्कजेक्षणाम् ।
रक्तचन्दनलिप्ताङ्गीं पद्ममालाविभूषिताम् ॥
मणिरत्नादिकेयूरहारकेयूरविग्रहाम् ।
चतुर्वर्गप्रदां नित्यां नित्यानन्दमयीं पराम् ॥
एवं ध्यात्वा पकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। फ ।

प्रलयाम्बुदवर्णाभां ललज्जिह्वां चतुर्भुजाम् ।
भक्ताभयप्रदां नित्यां नानालङ्कारभूषिताम् ॥
एवं ध्यात्वा फकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ब ।

नीलवर्णां त्रिनयनां नीलाम्बरधरां पराम् ।
नागहारोज्ज्वलां देवीं द्विभुजां पद्मलोचनाम् ॥
एवं ध्यात्वा बकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
त्रिशक्तिसहितं वर्णं विविधामृतलेपिताम् ।
स्वयं कुण्डलिनीं देवीं सततं प्रणमाम्यहम् ॥

। भ ।

तडित्प्रभां महादेवीं नागकङ्कणशोभिताम् ।
चतुर्वर्गप्रदां देवीं साधकाभीष्टसिद्धिदाम् ॥
एवं ध्यात्वा भकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं प्रिये ! ।
आत्मादितत्त्वसंयुक्तं भकारं प्रणमाम्यहम् ॥

। म ।

कृष्णां दशभुजां भीमां पीतलोहितलोचनाम् ।
कृष्णाम्बरधरां नित्यां धर्मकामार्थमोक्षदाम् ॥
एवं ध्यात्वा मकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं सदा ।
आत्मादितत्त्वसंयुक्तं हृदिस्थं प्रणमाम्यहम् ॥

। य ।

धूम्रवर्णां महारौद्रीं षड्भुजां रक्तलोचनाम् ।
रक्ताम्बरपरीधानां नानालङ्कारभूषिताम् ॥
महामोक्षप्रदां नित्यामष्टसिद्धिप्रदायिनीम् ।
एवं ध्यात्वा यकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
त्रिशक्तिसहितं वर्णं त्रिबिन्दुसहितं सदा ।
प्रणमामि सदा वर्णं शक्तिमामोक्षमव्ययम् ॥

। र ।

ललज्जिह्वां महारौद्रीं रक्तास्यां रक्तलोचनाम् ।
रक्तवर्णामष्टभुजां रक्तपुष्पोपशोभिताम् ॥
रक्तमाल्याम्बरधरां रक्तालङ्कारभूषिताम् ।
महामोक्षप्रदां नित्यामष्टसिद्धिप्रदायिकाम् ॥
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
त्रिशक्तिसहितं देवि ! आत्मादितत्त्वसंयुतम् ।
सर्वतेजोमयं वर्णं सततं प्रणमाम्यहम् ॥

। ल ।

चतुर्भुजां पीतवस्त्रां रक्तपङ्कजलोचनाम् ।
सर्वदा वरदां भीमां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥
योगीन्द्रसेवितां नित्यां योगिनीं योगरूपिणीम् ।
चतुर्वर्गप्रदां देवीं नागहारोपशोभिताम् ॥
एवं ध्यात्वा लकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। व ।

कुन्दपुष्पप्रभां देवीं द्विभुजां पङ्कजेक्षणाम् ।
शुक्लमाल्याम्बरधरां रत्नहारोज्ज्वलां पराम् ॥
साधकाभीष्टदां सिद्धां सिद्धिदां सिद्धसेविताम् ।
एवं ध्यात्वा वकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। श ।

चतुर्भुजां चकोराक्षीं चारुचन्दनचर्चिताम् ।
शुक्लवर्णां त्रिनयनां वरदाञ्च शुचिस्मिताम् ॥
रत्नालङ्कारभूषाढ्यां श्वेतमाल्योपशोभिताम् ।
देववृन्दैरभिवन्द्यां सेवितां मोक्षकाङ्क्षिभिः ॥
एवं ध्यात्वा शकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ष ।

शुक्लाम्बरां शुक्लवर्णां द्विभुजां रक्तलोचनाम् ।
श्वेतचन्दनलिप्ताङ्गीं मुक्ताहारोपशोभिताम् ॥
गन्धर्वगीयमानाञ्च सदानन्दमयीं पराम् ।
अष्टसिद्धिप्रदां नित्यां भक्तानन्दविवर्द्धिनीम् ॥
एवं ध्यात्वा षकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

त्रिशक्तिसहितं वर्णमात्मादितत्त्वसंयुतम् ।
प्रणम्य सततं देवि ! हृदि भावय सुन्दरि ! ॥

। स ।

करीषभूषिताङ्गीञ्च साट्टहासां दिगम्बरीम् ।
अस्थिमाल्यामष्टभुजां वरदामम्बुजेक्षणाम् ॥
नागेन्द्रहारभूषाढ्यां जटामुकुटमण्डिताम् ।
सर्वसिद्धिप्रदां नित्यां धर्मकामार्थमोक्षदाम् ॥
एवं ध्यात्वा सकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥

। ह ।

चतुर्भुजां रक्तवर्णां शुक्लाम्बरविभूषिताम् ।
रक्तालङ्कारसंयुक्तां वरदां पद्मलोचनाम् ॥
ईषद्धास्यमुखीं लोलां रक्तचन्दनचर्चिताम् ।
स्याद्धात्रीञ्च चतुर्वर्गप्रदां सौम्यां मनोहराम् ॥
गन्धर्वसिद्धदेवाद्यैर्ध्यातामाद्यां सुरेश्वरीम् ।
एवं ध्यात्वा हकारन्तु तन्मन्त्रं दशधा जपेत् ॥
तन्मन्त्रपुटितं कृत्वा मूलमन्त्रं ततो जपेत् ।

इति सर्ववर्णेषु ज्ञेयम्।

अन्यथा निष्फलं ज्ञेयं जपपूजादिसाधनम् ॥
दीक्षा च निष्फला ज्ञेया तस्मात् कुर्यात् प्रयत्नतः ।
कृत्वा जपं प्रकुर्वीत यथोक्तफलमाप्नुयात् ॥
शैवे शाक्ते वैष्णवे च सर्वतन्त्रेष्वयं विधिः ।
तन्मन्त्रपुटितं मन्त्रं दशधा दशधा जपेत् ॥

दीक्षादौ गुरुणा सार्द्धं कर्त्तव्यं मन्त्रशोधनम् ।
अन्यथा निष्फला दीक्षा जपपूजादिकञ्च यत् ॥
सद्गुरुः संयतो नित्यं ध्यात्वाऽभ्यर्च्य जपादिकम् ।
गुरुचैतन्यमात्रेण चैतन्यं जनयेत्ततः ॥
संस्कारञ्च शोधनञ्च सागमेन विशेषतः ।
तन्मन्त्रपुटितं कृत्वा शतमष्टोत्तरं जपेत् ॥
दीक्षादौ गुरुणा पूर्वं कर्त्तव्योऽयं क्रमः सदा ।
पञ्चाशद्वर्णमनुना पुटिता मनवः प्रिये ! ॥
चतुर्वर्गप्रदाः शान्ता यथोक्तफलदाः सदा ।
अन्यथा निष्फला दीक्षा जपपूजादिसाधनम् ॥
विधिनानेन हीना या सा दीक्षा निष्फला भवेत् ।
इह दारिद्र्यमतुलमन्ते च निरयं व्रजेत् ॥
दीक्षादौ गुरुकर्त्तव्यक्रम एव प्रयत्नतः ।
आद्यावसाने वर्णेन पुटितं प्रजपेन्मनुम् ॥
शिष्यः प्रयत्नतो नित्यं कुर्यादेतं क्रमं प्रिये ! ।
पूजादौ वा जपादौ वा अन्यथा विफलं भवेत् ॥

एतेषां मन्त्रस्तु 'ॐ अकाराय नमः' इत्यादि द्रष्टव्यम्।

।। इति वर्णानां ध्यानम् ।।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां द्वितीये धर्मकाण्डे दीक्षारूपफलकथनं नाम पञ्चमः परिच्छेदः ।।

●

।। अथ षष्ठः परिच्छेदः ।।

पञ्चदेवादिवर्णान्तपूजानां सर्वत्रोपयोगित्वेनादौ लिखितं सामान्यार्घ्यस्थापनमनन्तरमेव कर्त्तव्यम्। शारदायां चतुर्थपटले—

आचम्य विधिना तत्र सामान्यार्घ्यं विधाय च ।
द्वारमन्त्राम्बुभिः प्रोक्ष्य द्वारपूजां समाचरेत् ॥

सामान्यार्घ्यस्थापनन्तु मण्डपद्वार्येव। द्वारपूजा तु अर्थकाण्डेऽनुसन्धेया। रुद्रयामले पूर्वखण्डे द्वितीयपटले—

मेरुपृष्ठ ऋषिः प्रोक्तः सुतलं छन्द उच्यते ।
कूर्मो देवतासनयोगे विनियोगः प्रकीर्तितः ॥
मायाबीजं समुच्चार्य कूर्मासनाय ते नमः ।
पार्ष्णिघातत्रयेणैव वारयेद्भूमिविघ्नकान् ॥
तालत्रयेणान्तरिक्षान् तथा विघ्नान्निवारयेत् ॥

पिच्छिलातन्त्रे पञ्चमपटले—सौरे मासीत्यादि प्रागुक्तम्। विश्वसारे—

क्षेत्राधिपं क्षेत्रपालं गृहदेवीं ततः परम् ।
गन्धपुष्पौ धूपदीपौ नैवेद्यञ्च निवेदयेत् ॥
एषां पूजां विलङ्घ्याथ नार्चयेद्देवतान्तरम् ॥

शारदायाम्—

पञ्चगव्यार्घ्यतोयाभ्यां प्रोक्षयेद्यागमण्डपम् ।
चतुष्पथान्तां तच्छुद्धिं विदध्याद्वीक्षणादिभिः ॥
वीक्षणं मूलमन्त्रेण शरेण प्रोक्षणं मतम् ।
तेनैव ताडनं दर्भैर्वर्मणाभ्युक्षणं मतम् ॥

चन्दनागुरुकर्पूरैर्धूपयेदन्तरं सुधीः ।
विकिरान् विकिरेत्तत्र सप्तजप्ताच्छराणुना ॥
लाजचन्दनसिद्धार्थभस्मदूर्वाकुशाक्षताः ।
विकिरा इति सन्दिष्टाः सर्वे विघ्नौघनाशनाः ॥

सोमशम्भोस्तु विशेषो राघवभट्टधृतो यथा —

विकिरान् शुद्धलाजान् वा सप्तमन्त्राभिमन्त्रितान् ।
अस्त्राद्भिः प्रोक्षितानेतान् कवचेनावगुण्ठितान् ॥
नानाप्रहरणाकारान् विघ्नौघविनिवारकान् ।
अस्त्रजप्तेन दर्भाणां मुष्टिमामार्जयेच्च तत् ॥
ईशस्य दिशि बन्धन्या आसनाय प्रकल्पयेत् ।
पुण्याहं वाचयित्वा तु ब्राह्मणानुपवेश्य च ॥
उक्तेषु मण्डलेष्वेकं वेदिकायां समालिखेत् ।
विशेन्मृद्वासने मन्त्री प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥
बद्धपद्मासनो मौनी समाहितो जितेन्द्रियः ।

ऋजुकायो जितेन्द्रिय इति मेरुतन्त्रे पाठः ।

मङ्गलाङ्कुरपात्राणि स्थापयेद्दिक्षु देशिकः ॥

मङ्गलरूपाणि यान्यङ्कुरपात्राणि उक्तरीत्या उक्तानि तानि दिक्षु स्थापयेदित्यर्थः ।

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा वामदक्षिणपार्श्वयोः ।
नत्वा गुरुं गणेशानं भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥
करशुद्धिं समापाद्य कुर्यात्तालत्रयं ततः ।
ऊर्ध्वोर्ध्वमन्त्रमन्त्रेण दिग्बन्धमपि देशिकः ॥

तेन सोऽञ्जलितस्तेजोरक्षां कुर्यात् समन्ततः ।
ऋषिश्छन्दोदैवतानि न्यसेन्मन्त्रस्य मन्त्रवित् ॥
आत्मनो मूर्ध्नि वदने हृदये च यथाक्रमम् ॥

प्रपञ्चसारेऽष्टमपटले—

ऋषिर्गुरुत्वाच्छिरसैव धार्यश्छन्दोऽक्षरत्वाद्रसनागतं स्यात् ।
धियाऽवगन्तव्यतया सदैव हृदि प्रविष्टा मनुदेवता च ॥

विधाय मूलमन्त्रेण प्राणायामं यथाविधि ।
विदध्यान्मातृकान्यासं मन्त्रन्यासमतः परम् ॥
अङ्गुष्ठादिष्वङ्गुलीषु न्यसेदङ्गैः सजातिभिः ।
अस्त्रं तत्तालयोर्न्यस्य कुर्यात्तालत्रयादिकम् ॥
दिशस्तेनैव बध्नीयाच्छोटिकाभिः समाहितः ।
हृदादिषु च विन्यस्येदङ्गमन्त्रैस्ततः सुधीः ॥
हृदयाय नमः पूर्वं शिरसे वह्निवल्लभा ।
शिखायै वषडित्युक्त्वा कवचाय हुमीरितम् ॥
नेत्रत्रयाय वौषट् स्यादस्त्राय फडिति क्रमात् ।
षडङ्गमन्त्रानित्युक्तान् षडङ्गेषु नियोजयेत् ॥
अंसोरुयुग्मयोर्विद्वान् प्रादक्षिण्येन देशिकः ।
धर्मं ज्ञानञ्च वैराग्यमैश्वर्यं न्यस्य तु क्रमात् ॥
मुखपार्श्वनाभिपार्श्वेष्वधर्मादीन् प्रकल्पयेत् ।
धर्मादयः स्मृताः पादाः पीठगात्राणि चापरे ॥
अनन्तं हृदये पद्ममस्मिन् सूर्येन्दुपावकान् ।
एषु स्वस्वकला न्यस्येन्नामाद्याक्षरपूर्वकान् ॥

सत्त्वादींस्त्रीन् गुणान् न्यस्येत्तथैवात्र गुरूत्तमः ।
आत्मानमन्तरात्मानं परमात्मानमत्र तु ॥

ज्ञानात्मानं प्रविन्यस्य न्यसेत् पीठमनुं ततः ।
एवं देहमये पीठे चिन्तयेदिष्टदेवताम् ॥

मुद्रां प्रदर्श्य विधिवदर्घ्यस्थापनमाचरेत् ।
शङ्खमन्त्राम्बुना प्रोक्ष्य वामतो वह्निमण्डले ॥

साधारं स्थापयेद्विद्वान् बिन्दुस्रुतसुधामयैः ।
तोयैः सुगन्धिपुष्पाद्यैः पूजयेत्तं यथाविधि ॥

आधारं पावकं शङ्खं सूर्यं तोयं निशाकरम् ।
स्मरेद्वह्न्यर्कचन्द्राणां कलास्तास्तेष्वनुक्रमात् ॥

कलास्तु प्रथमकाण्डे निरूपिताः ।

मूलमन्त्रं जपेत् स्पृष्ट्वा न्यासे तस्याङ्गमन्त्रवित् ।
हृन्मन्त्रेणाभिसम्पूर्य हस्ताभ्यां छादयन्नपः ॥

जपेद्विद्वान् यथान्यायं देशिको देवताधिया ।
अस्त्रमन्त्रेण संरक्ष्य कवचेनावगुण्ठ्य च ॥

धेनुमुद्रां समापाद्य बोधयेत् स्वस्वमुद्रया ।
दक्षिणे प्रोक्षणीपात्रमाधायाद्भिः प्रपूरयेत् ॥

किञ्चिदर्घ्याम्बु सङ्गृह्य प्रोक्षण्यम्भसि योजयेत् ।
अर्घ्यस्योत्तरतः कार्यं पाद्यमाचमनीयकम् ॥

आत्मानं यागवस्तूनि मण्डलं प्रोक्षयेद्गुरुः ।
प्रोक्षणीपात्रतोयेन मनुनान्यदपि क्रमात् ॥

न्यासक्रमेण देहे स्वे धर्मादीन् पूजयेत्ततः ।
पुष्पाद्यैः पीठमन्वन्तं तस्मिंश्च परदेवताम् ॥

पञ्चकृत्वः पुनः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिमनन्यधीः ।
उत्तमाङ्गहृदाधारपादसर्वाङ्गके क्रमात् ॥

विना नैवेद्यं गन्धाद्यैरुपचारैः समर्चयेत् ।
गुरूपदिष्टविधिना शेषमन्यत् समापयेत् ॥

सर्वमेतत् प्रयुञ्जीत प्रोक्षणीस्थेन वारिणा ।
विसृज्य तोयं प्रोक्षण्याः पूरयेत्तद् यथा पुरा ॥

ततस्तन्मण्डलं मन्त्री गन्धाद्यैः साधु पूजयेत् ।
शालिभिः कर्णिकामध्यमापूर्योपरि तण्डुलैः ॥

अलङ्कृत्य पुनस्तेषु दर्भानास्तीर्य मन्त्रवित् ।
कूर्चमक्षतसंयुक्तं न्यसेत्तेषामथोपरि ॥

मेरुतन्त्रे चतुर्थप्रकाशेऽपि—

पूरयेत् कर्णिकां पूर्वं शालिभिस्तण्डुलैस्ततः ।
दर्भान्न्यसेदुपर्येषां साक्षतं कूर्चकं ततः ॥

छिन्नमूलाः कुशा दीर्घाः सप्तविंशतिसंख्यकाः ।
ब्रह्मग्रन्थियुतास्त्वग्रदेशे कूर्च इहोच्यते ॥

आधारशक्तिमारभ्य पीठमन्त्रमयं यजेत् ।
अधः कूर्चशिलारूढां शरच्चन्द्रनिभप्रभाम् ॥

आधारशक्तिं प्रयजेत् पङ्कजद्वयधारिणीम् ।
मूर्ध्नि तस्याः समासीनं कूर्मं नीलाभमर्चयेत् ॥

ऊर्ध्वं ब्रह्मशिलासीनमनन्तं कुन्दसन्निभम् ।
यजेच्चक्रधरं मूर्ध्नि धारयन्तं वसुन्धराम् ॥
तमालश्यामलां तत्र नीलेन्दीवरधारिणीम् ।
समर्चयेद्वसुमतीं स्फुरत्सागरमेखलाम् ॥
तस्यां रत्नमयं द्वीपं तस्मिंश्च मणिमण्डपम् ।
यजेत् कल्पतरुं तस्मिन् साधकाभीष्टसिद्धिदम् ॥
अधस्तात् पूजयेत्तस्य वेदिकां मण्डलोज्ज्वलाम् ।
पश्चादभ्यर्चयेत्तस्यां पीठं धर्मादिभिः पुनः ॥
रक्तश्यामहरिद्रेन्द्रनीलाभान् पादरूपिणः ।
वृषकेशविभूतेन्द्ररूपान् धर्मादिकान् यजेत् ॥
गात्रेषु पूजयेत्तांस्तु नञ्पूर्वानुक्तलक्षणान् ।
आग्नेयादिषु कोणेषु दिक्षु मध्येऽम्बुजं यजेत् ॥
आनन्दकन्दं प्रथमं संविन्नालमनन्तरम् ।
सर्वतत्त्वात्मकं पद्ममभ्यर्च्य तदनन्तरम् ॥
मन्त्री प्रकृतिपत्राणि विकारमयकेशरान् ।
पञ्चाशद्वर्णबीजाढ्यकर्णिकां पूजयेत्ततः ॥
कलाभिः पूजयेत् सार्द्धं तस्यां सूर्येन्दुपावकान् ।
प्रणवस्य त्रिभिर्भागैरथ सत्त्वादिकान् गुणान् ॥
आत्मानमन्तरात्मानं परमात्मानमर्चयेत् ।
ज्ञानात्मानञ्च विधिवत् पीठमन्त्रावसानकम् ॥
पीठशक्तीः केशरेषु मध्ये च सवराभयाः ।
हेमादिरचितं कुम्भं मन्त्राद्भिः क्षालितान्तरम् ॥

चन्दनागुरुकर्पूरधूपितं शोभनाकृतिम् ।
आवेष्टिताङ्गं नीरन्ध्रं तन्तुना त्रिगुणात्मना ॥
अर्चितं गन्धपुष्पाद्यैः कूर्चाक्षतसमन्वितम् ।
नवरत्नोदरं मन्त्री स्थापयेत्तारमुच्चरन् ॥
ऐक्यं सङ्कल्प्य कुम्भस्य पीठस्य च विधानवित् ।
क्षीरद्रुमकषायेण पलाशत्वग्भवेन वा ॥
तीर्थोदकैर्वा कर्पूरगन्धपुष्पसुवासितैः ।
आत्मभेदेन विधिवत् मातृकां प्रतिलोमतः ॥
जपेन्मूलमनुं तद्वत् पूजयेद्देवताधिया ।
शङ्खे क्वाथाम्बुसम्पूर्णे गन्धाष्टकमभीष्टदम् ॥
विलोड्य पूरयेत्तस्मिन्नावाह्य सकलाः कलाः ।
दश वह्नेः कलाः पूर्वं द्वादश द्वादशात्मनः ॥
षोडशापि च सोमस्य पश्चात्पञ्चशतं कलाः ।
जपित्वा प्रतिलोमेन मूलमन्त्रञ्च मन्त्रवित् ॥
समाहितेन मनसा ध्यायन् मन्त्रस्य देवताम् ।
प्राणप्रतिष्ठां कुर्वीत तत्र तत्र विचक्षणः ॥
कलात्मकं शङ्खसंस्थं क्वाथं कुम्भे विनिक्षिपेत् ।
पाशादित्र्यक्षरात्मान्ते स्यादमुष्य पदं पुनः ॥
क्रमात् प्राणा इह प्राणास्तथा जीव इह स्थितः ।
अमुष्य सर्वेन्द्रियाणि भूयोऽमुष्य पदं वदेत् ॥
वाङ्मनोनयनश्रोत्रघ्राणप्राणपदान्यथ ।
पश्चादिहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु ठद्वयम् ॥

अयं प्राणमनुः प्रोक्तः सर्वजीवप्रदायकः ।
पश्चादश्वत्थपनसचूतकोमलपल्लवैः ॥
इन्द्रवल्लीसमाबद्धैः सुरद्रुमधिया गुरुः ।
कुम्भवक्त्रं पिधायास्मिंश्चषकं सकलीकृतम् ॥
संस्थापयेत् फलधिया विधिवत् कल्पशाखिनाम् ।
ततः कुम्भं निर्मलेन क्षौमयुग्मेन वेष्टयेत् ॥
मूलमन्त्रं समुच्चार्य सुषुम्नावर्त्मना सुधीः ।
संस्थापनं सन्निधानं सन्निबोधमनन्तरम् ॥
सकलीकरणं पश्चाद्विदध्यादवगुण्ठनम् ।
अमृतीकरणं कृत्वा कुर्वीत परमाकृतिम् ॥
क्रमादेतानि कुर्वीत स्वमुद्राभिः समाहितः ।
अथोपचारान् कुर्वीत मन्त्रवित् स्वागतादिकान् ॥
स्वागतं कुशलप्रश्नं निगदेदग्रतो गुरुः ।
पाद्यं पादाम्बुजे दद्याद्देवस्य हृदयात्मना ॥

हृदयात्मना नम इति मन्त्रेण ।

अर्घ्यं दिशेत्ततो मूर्ध्नि शिरोमन्त्रेण देशिकः ।
स्वधामन्त्रेण वदने दद्यादाचमनीयकम् ॥
स्वधात्मना ततः कुर्यान्मधुपर्कं मुखाम्बुजे ।
तेनैव मनुना दद्यादद्भिराचमनीयकम् ॥
गन्धाद्भिः कारयेत् स्नानं वाससी परिधापयेत् ।
दद्याद् यज्ञोपवीतञ्च हाराद्याभरणैः सह ॥

न्यासक्रमेण मनुना पुटितैर्मातृकाक्षरैः ।
अभ्यर्च्य देवं गन्धाद्यैरङ्गादीन् पूजयेत्ततः ॥
तत्र तत्र जलं दद्यादुपचारान्तरान्तरा ।
अङ्गानि लोकपालान्तं यजेदावरणान्यपि ॥
केशरेष्वग्निकोणादि हृदयादीनि पूजयेत् ॥

षडङ्गपूजादिक्रमस्तु गन्धर्वतन्त्रे चतुर्थपटले—

अग्नीशासुरवायव्यमध्ये दिक्षु च पार्वति ! ।
षडङ्गयुवतीः पश्चात् पूजयित्वा विधानतः ॥
नेत्रमग्रे दिशां वस्त्रं ध्यातव्यान्यङ्गदेवताः ।
तुषारस्फटिकश्यामनीलकृष्णारुणार्चिषः ॥
वरदाभयधारिण्यः प्रधानतो वरस्त्रियः ।
पश्चादभ्यर्चनीयाः स्युः कल्पोक्ता ऋषयः क्रमात् ॥
अन्ते यजेल्लोकपालान् मूलपारिषदान्वितान् ।
हेतिजात्यधिपोपेतान् दिक्षु पूर्वादितः क्रमात् ॥
एवं सम्पूज्य विधिवन्नैवेद्यान्तं ततो गुरुः ।
दक्षिणे स्थण्डिलं कृत्वा तत्राधाय हुताशनम् ॥
संस्कृत्य विधिवद्विद्वान् वैश्वदेवमखं चरेत् ।
तत्र सम्पूज्य गन्धाद्यैर्देवतामुक्तविग्रहाम् ॥
तारस्य व्याहृतिं हुत्वा मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ।
सर्पिष्मता पायसेन पञ्चविंशतिसंख्यया ॥
हुत्वा व्याहृतिभिर्भूयो गन्धाद्यैः पुनरर्चयेत् ।
संयोजयित्वा पीठस्थमूर्त्तौ वह्निं विसर्जयेत् ॥

अवशिष्टेन हविषा विकिरेत् परितो बलिम् ।
देवतायाः पार्षदेभ्यो गन्धपुष्पाक्षतान्वितम् ॥
ततो निवेद्यमुद्धृत्य शोधयित्वा स्थलं पुनः ।
पञ्चोपचारैः सम्पूज्य दर्शयेच्छत्रचामरे ॥
कर्पूरशकलोन्मिश्रं ताम्बूलञ्च निवेदयेत् ।
सहस्रावृत्य सञ्जप्य मूलमन्त्रमनन्यधीः ॥
तज्जप्तं सर्वसम्पत्त्यै देवतायै निवेदयेत् ।
ततः शम्भोर्दिशि गुरुर्विकिरेत् पूर्वसञ्चिते ॥
हेमवस्त्रादिसंयुक्तां घर्घरीं तोयपूरिताम् ।
संस्थाप्य तस्यां सिंहस्थां खड्गखेटकधारिणीम् ॥
घोररूपां पश्चिमस्यां पूजयेदस्त्रदेवताम् ।
चलासनेन सम्पूज्य तामादाय गुरुः पुनः ॥
रक्षेति लोकपालानां नालमुक्तेन वारिणा ।
देवाज्ञां श्रावयन्नन्तः परिवृत्ते प्रदक्षिणम् ॥
अस्त्रमन्त्रं समुच्चार्य यथापूर्वं निवेशयेत् ।
विलोक्य दिव्यदृष्ट्या तं तच्चैतन्यं हृदम्बुजात् ॥

तं शिष्यम् ।

गुरुरात्मनि संयोज्य कुर्यादध्वविशोधनम् ।
उक्तं कलाध्वा तत्त्वाध्वा भुवनाध्वेति च त्रयम् ॥
वर्णाध्वा च पदाध्वा च मन्त्राध्वेत्यपरत्रयम् ।
निवृत्त्याद्याः कलाः पञ्च कलाध्वेति प्रकीर्तितम् ॥

तत्त्वाध्वा बहुधा भिन्नः शैवाद्यागमभेदतः ।
षट्त्रिंशच्छैवतत्त्वानि द्वात्रिंशद्वैष्णवानि तु ॥
चतुर्विंशतितत्त्वानि मैत्राणि प्रकृतेः पुनः ।
उक्तानि दशतत्त्वानि सप्त च त्रिपदात्मनः ॥
तत्त्वानि शैवान्युच्यन्ते शिवः शक्तिः सदाशिवः ।
ईश्वरो विद्यया सार्द्धं पञ्च शुद्धान्यमूनि तु ॥
माया कालश्च नियतिः कालविद्या पुनः स्मृता ।
रागः पुरुष एतानि शुद्धाशुद्धानि सप्त च ॥
प्रकृतिर्बुद्ध्यहङ्कारौ मनो ज्ञानेन्द्रियाण्यथ ।
कर्मेन्द्रियाणि तन्मात्राः पञ्च भूतानि देशिकाः ॥
एतान्याहुरशुद्धानि चतुर्विंशतिरागमे ।
शैवानामिति तत्त्वानां विभागोऽत्र प्रदर्शितः ॥
जीवः प्राणो धियश्चित्तं ज्ञानकर्मेन्द्रियाण्यथ ।
तन्मात्राः पञ्च भूतानि हृत्पद्मं तेजसां त्रयम् ॥
वासुदेवादयश्चेति तत्त्वान्येतानि शार्ङ्गिणः ।
पञ्चभूतानि तन्मात्रा इन्द्रियाणि मनस्तथा ॥
गर्वो बुद्धिः प्रधानञ्च मैत्राणीति विदुर्बुधाः ।
निवृत्त्याद्याः कलाः पञ्च ततो बिन्दुः कला पुनः ॥
नादः शक्तिः सदापूर्वः शिवश्च प्रकृतिर्विदुः ।
आत्मविद्या शिवः पश्चाच्छिवो विद्यात्मना पुनः ॥
सर्वतत्त्वञ्च तत्त्वानि प्रोक्तानि त्रिपदात्मनः ।
तत्त्वाध्वा कथितो ह्येवं तत्तदागमवेदिभिः ॥

ईरितो भुवनाध्वेति भुवनानि मनीषिभिः ।
वर्णाध्वेति वदन्त्यर्णानादीक्षान्तान्मनीषिणः ॥
वर्णसङ्घः पदाध्वा स्यान्मन्त्राध्वा मन्त्रराशयः ।
क्रमादेतानध्वनः षट् शोधयेद् गुरुसत्तमः ॥
पदान्धुनान्धुहृद्भालमूर्द्धस्वपि शिशोः स्मरेत् ।

अन्धुर्गुदस्थानम्।

तत्र कृच्छ्रेण विधिवत्तत् स्पृशन् जुहुयाद् गुरुः ॥
आचार्यकुण्डे संशुद्धैस्तिलैराज्यपरिप्लुतैः ।
शोधयाम्यमुमध्वानं स्वाहेति पृथगध्वनाम् ॥
ताराद्यमाहुतीरष्टौ क्रमात्तान् विलयं नयेत् ।
शिवे शिवात्तान् संलीनान् जनयेत् सृष्टिमार्गतः ॥

विलोकयन् दिव्यदृष्ट्या।

तत् स्थितं तच्च चैतन्यं पुनः शिष्ये नियोजयेत् ।
स्रुचा पूर्णाहुतिं दत्त्वा मूलमन्त्रेण देशिकः ॥
नेत्रे शिष्यस्य बध्नीयान्नेत्रमन्त्रेण वाससा ।
करे गृहीत्वा तत् शिष्यं कुण्डतो मण्डलं नयेत् ॥
तस्याञ्जलिं पुनः पुष्पैः पूरयित्वा यथाविधि ।
कलसे देवताप्रीत्यै क्षेपयेन्मूलमुच्चरन् ॥
व्यपोह्य तं नेत्रबन्धमासीनं दर्भसंस्तरे ।
आत्मयागक्रमाद्भूयः संहृत्योत्पाद्य देशिकः ॥
तत्तन्मन्त्रोदितान्न्यासान् कुर्याद्देहे शिशोस्तदा ।
पञ्चोपचारैः कुम्भस्थां पूजयित्वेष्टदेवताम् ॥

तस्य तन्त्रोक्तमार्गेण विदध्यात् सकलीकृतिम् ।
मण्डलेऽलङ्कृते शिष्यमन्यस्मिन्नुपवेशयेत् ॥
नदत्सु पञ्चवाद्येषु सार्द्धं विप्राशिषा गुरुः ।
विधिवत् कुम्भमुद्धृत्य तन्मुखस्थान् सुरद्रुमान् ॥
शिशोः शिरसि विन्यस्य मातृकां मनसा जपन् ।
मूलेन साधितैस्तोयैः सिञ्चेद्रक्षार्थमञ्जसा ॥

अथाभिषेकविधिः

वामकेश्वरतन्त्रे पञ्चाशत्पटले—

अभिषेकस्तु द्विविधः शाक्तश्च पूर्ण एव च ।
अवधूतेन गुरुणा शाक्ताभिषेकमाचरेत् ॥
किञ्चिज्जलञ्च कुम्भानां ब्रह्मकुम्भे निवेशयेत् ।
आनीय ब्रह्मकलसं सम्मुखे स्थापयेद् बुधः ॥

निरुत्तरतन्त्रे सप्तमपटले, श्रीशिव उवाच—

अभिषेकश्च द्विविधो राज्ञो वा ज्ञानिनामपि ।
राजाभिषेके देवेशि ! वैदिकीञ्च क्रियाञ्चरेत् ॥
ज्ञानिनामभिषेकन्तु सर्वतन्त्रेषु गोपितम् ।
सर्वशान्तिकरं पुण्यं सर्वरोगनिवारणम् ॥
धनदं कीर्त्तिदञ्चैव आयुर्वृद्धिकरं नृणाम् ।
सर्वसौभाग्यजननं महापातकनाशनम् ॥
सर्वाशापूरकं सर्वमन्त्रदोषनिवारणम् ।
सर्वार्थसाधकं देवि ! सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥

अभिचारहरं सर्वग्रहदोषविनाशकम् ।
भूतावेशादिशमनं डाकिनीनां भयापहम् ॥
तेजोवृद्धिकरं देवि ! बलवृद्धिकरं परम् ।
तक्षकेणापि दंष्टस्य विषपीडाविनाशकम् ॥
तेजोह्रासे बलह्रासे बुद्धिह्रासे धनक्षये ।
स्त्रीकृतेष्वपि दोषेषु शारीरे मानसे तथा ॥
विकारे देशिकः कुर्यादभिषेकं विचक्षणः ।
असौभाग्ये च नारीणामभिषेकः प्रवर्त्तते ॥
गुरुत्वञ्च लभेद्देवि ! कर्मणाऽभिषेकवर्त्मना ।
वैष्णवो ज्ञानसम्पन्नः शैवश्चैव कुलेश्वरि ! ॥
अभिषेकं प्रकुर्वीत शाक्तश्च कुलभूषणः ।
मन्त्रतन्त्रञ्च सर्वेषामभिषेकेण सिद्ध्यति ॥
अभिषेकेण सर्वेषामधिकारो भवेद्ध्रुवम् ।
अभिषेककृतो विप्रो ब्रह्मत्वं लभते ध्रुवम् ॥
अभिषेककृतः क्षत्री विप्रधर्मत्वमागतः ।
वैश्यः क्षत्रियतां याति शूद्रो वैश्यत्वमागतः ॥
अभिषेकेण सर्वेषां चतुर्णां वर्णतां त्यजेत् ।
ब्राह्मणस्य सुरापाने ब्राह्मण्यं त्यजते क्षणात् ॥
अभिषेककृते विप्रे सुरापानं विधीयते ।
आगमः पञ्चमो वेदः कौलश्च पञ्चमाश्रमः ॥
शिवोऽपि पञ्चमो वर्णो महाविद्यां जपेद्यतः ।
स्वस्ववर्णं परित्यज्य शिवत्वञ्च प्रजायते ॥

अभिषेकं विना नैव ब्राह्मणः प्रपिबेत् सुराम् ।
प्रगृह्य सिद्धविद्याञ्च सङ्केतज्ञस्ततो भवेत् ॥
सङ्केतज्ञः कुलाचारे त्वभिषेकं समाचरेत् ।
अभिषेककृतो मन्त्री कुलपूजां समाचरेत् ॥
कुलपूजाकृतो मन्त्री पितृभूमिं ततो व्रजेत् ।
पितृभूमिकृतं स्थानमेकाकी विहरेत्तदा ॥
एकाकी विहरेद्वीरः प्रान्तरे रात्रिप्रान्तरे ।
तत्र सिद्धिं लभेद्देवि ! देवानामपि दुर्लभाम् ॥
कुलाचारं विना देवि ! मन्त्रतन्त्रं न सिद्ध्यति ।
सिद्धविद्या कुलाचारे द्रव्यं सिद्ध्यति निश्चितम् ॥
अभिषेकसुरां दद्यात् कुलकर्म युगे युगे ।
सुरां पीत्वा जपेद्विद्यां कालाधिपविशेषतः ॥
विजयाञ्चानुकल्पञ्च सुराभावे निवेदयेत् ।
आनन्देन विना भ्रंशो न च तृप्यन्ति देवताः ॥
पञ्चमेनार्चयेत् कालीं कामाख्यायां विशेषतः ।
कामाख्यायां विशेषेण कालिका सिद्धिदा भवेत् ॥
कुलाचारं विना नैव कालीमन्त्रश्च सिद्ध्यति ।
अभिषेकं विना देवि ! कुलकर्म करोति यः ॥
तस्य पूजादिकं कर्म अभिचाराय कल्प्यते ।
अभिषेकं विना देवि ! सिद्धविद्यां ददाति यः ॥
तावत्कालं वसेद्घोरे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ।
ब्रह्मत्वञ्च हरित्वञ्च शिवत्वञ्च कुलेश्वरि ! ॥

सर्वसिद्धीश्वरत्वञ्च अभिषेकेण जायते।
दिव्यो वीरश्च देवेशि ! कुलभक्तिपरायणः ॥

अभिषेकञ्चरेद्देवि ! अधिवासपुरःसरम्।
वृद्धिश्राद्धं ततः कृत्वा शिवशक्तीः प्रपूजयेत् ॥

गुरुं सम्पूज्य विधिवत् स्वर्णालङ्कारभूषणैः।
ततः सङ्कल्प्य विधिना गुरूणां वरणं चरेत् ॥

ततः पूजां चरेद्देव्याः पञ्चमैश्च पृथक् पृथक्।
प्रणम्य सद्गुरुं देवं देवीञ्च साधकेश्वरः ॥

गुरुपूजां विधायाथ देव्या ध्यानपरायणः।
अभिषेकं विधायाथ शुचौ देशे च साधकः ॥

शून्यागारे नदीतीरे बिल्वमूले त्रिप्रान्तरे।
महात्रिप्रान्तरे वापि निर्जने पितृकानने ॥

ग्रामे पलातके वापि पर्वते तटिनीतटे।
देवतायतने वापि स्थानञ्च परिचिन्तयेत् ॥

अष्टमपटले—

शिवशक्तिं पूजयित्वा स्थापयेद्घटमुत्तमम्।
नातिह्रस्वं नातिदीर्घं स्वर्णरौप्यविनिर्मितम् ॥

विशेषार्घ्यं स्वयन्त्रे वा त्रिकोणे वापि विन्यसेत्।
गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च ॥

सर्वे समुद्राः सरितः सरांसि जलदा नदाः।
ह्रदाः प्रस्रवणाः पुण्याः स्वःपातालमहीगताः ॥

सर्वतीर्थानि पुण्यानि घटे कुर्वन्ति सन्निधिम् ।
श्रीबीजेन प्रजप्तेन पल्लवं प्रतिपादयेत् ॥
कूर्चेन फलदानं स्यात् स्त्रीबीजेन स्थिराकृतिः ।
सिन्दूरं वह्निबीजेन पुष्पं प्रेतेन विन्यसेत् ॥
मूलेन दूर्वां प्रणवैः कुर्यादभ्युक्षणं ततः ।
हुं फट् स्वाहेति मन्त्रेण कुर्याद्दर्भेण ताडनम् ॥
विचिन्त्य देवि ! पीठन्तु तत्रावाह्य प्रपूजयेत् ।
अनेनैव विधानेन सर्वकर्मसु सुन्दरि ! ॥
घटं संस्थापयेद्देवि ! षट्कर्मसु विशेषतः ।
महापूजाञ्चरेद्देवि ! षोडशैरुपचारकैः ॥
गुरूणाञ्च महापूजां शक्तीनाञ्च ततः परम् ।
तत्पश्चात् साधकानाञ्च कुमारीणाञ्च पूजनम् ॥
कुमारीभ्यो बलिं दत्त्वा कुलजाभ्यो विशेषतः ।
अभिषेकं ततो देवि ! कुर्यात् स्वगुरुमार्गतः ॥
स्वतन्त्रोक्तविधानेन मन्त्रप्रोच्चारणेन च ।
चालयेत्तं घटं मन्त्री मन्त्रेणानेन देशिकः ॥
ॐ उत्तिष्ठ ब्रह्मकलस ! देवताभीष्टसिद्धिद ! ।
सर्वतीर्थाम्बुपूर्णेन पूरयास्य मनोरथम् ॥
ईशानेन्दुस्मरक्षौणी तदन्ते भुवनेश्वरी ।
मन्त्रेणानेन वादित्रनिर्घोषैश्चालयेद्घटम् ॥
अभिषिञ्चेद् गुरुः शिष्यं यजमानं पुरोहितः ।
सिञ्चेदश्वत्थवृक्षोत्थैः पल्लवैर्भूतसङ्गमे ॥

सिञ्चेदौडुम्बरैर्मन्त्रदोषे च करवीरजैः ।
यशोधनायुस्तेजःश्रीफलकामेन चूतजैः ॥
तुलसीमञ्जरीभिश्च सर्वपापक्षयार्थिभिः ।
सर्वतीर्थफलावाप्त्यै शाक्तानां बिल्वपल्लवैः ॥
अभिचारे नारसिंहैरभिषेकः प्रवर्त्तते ।

नारसिंहं चुनियाहागड़ा इति यस्य प्रसिद्धिः ।

कुर्याद्दर्भैरगर्भैश्च दोषेषु स्त्रीकृतेष्वपि ॥
असौभाग्ये च नारीणां दूर्वाभिरभिषेचनम् ।
सर्वकार्येषु मन्त्राणां सिद्ध्यर्थं चूतपल्लवैः ॥

तस्याभिषेकमन्त्रस्य दक्षिणामूर्त्तिर्ऋषिरनुष्टुप्छन्दः शक्तिर्देवता सङ्कल्पसिद्धिप्राप्तये विनियोगः।

ॐ राजराजेश्वरी देवी भैरवी कालभैरवी ।
श्मशानभैरवी देवी त्रिपुरानन्दभैरवी ॥
त्रिकूटा त्रिपुरा देवी तथा त्रिपुरसुन्दरी ।
त्रिपुरेशी महादेवी तथा त्रिपुरकारिका ॥
त्रिपुरानन्दिनी देवी तथैव त्रिपुरातनी ।
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥१॥
छिन्नमस्ता महादेवी तथा चैकजटेश्वरी ।
तारा च जयदुर्गा च शूलिनी भुवनेश्वरी ॥
त्वरिताख्या महादेवी तथैव च त्रिखण्डिका ।
नित्या च नित्यरूपा च वज्रप्रस्तारिणी तथा ॥
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥२॥

अश्वारूढा महेशानी तथा महिषमर्दिनी ।
दुर्गा च वनदुर्गा च श्रीदुर्गा भगमालिनी ॥
तथा भगन्दरी देवी भगक्लिन्ना तथा परा ।
सर्वचक्रेश्वरी देवी तथा नीलसरस्वती ॥
सर्वसिद्धिकरी देवी सर्वगन्धर्वसेविता ।
उग्रतारा महादेवी तथा दक्षिणकालिका ॥
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥३॥
क्षेमङ्करी महाकाली चानिरुद्धसरस्वती ।
मातङ्गिनी चान्नपूर्णा राजराजेश्वरी तथा ॥
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥४॥
उग्रचण्डा प्रचण्डा च चण्डोग्रा चण्डनायिका ।
चण्डा चण्डवती चैव चण्डरूपातिचण्डिका ॥
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥५॥
उग्रदंष्ट्रा महादंष्ट्रा शुभदंष्ट्रा कपालिनी ।
भीमनेत्रा विशालाक्षी मङ्गला विजया जया ॥
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥६॥
मङ्गला नन्दिनी भद्रा कीर्त्तिर्लक्ष्मीर्यशस्विनी ।
पुष्टिर्मेधा शिवा साध्वी यशःशोभा जया धृतिः ॥
श्रीनन्दा च सुनन्दा च नन्दिन्यानन्दपूजिता ॥
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥७॥
विजया नन्दिनी भद्रा स्मृतिः शान्तिर्धृतिः क्षमा ।
सिद्धिस्तुष्टी रमा पुष्टिः श्रीर्वृद्धिश्च रतिस्तथा ॥

दीप्तिः कान्तिर्यशो लक्ष्मीरीश्वरी बुद्धिरेव च ।
शाक्री मायावती ब्राह्मी जयन्ती चापराजिता ॥
अजिता मानवी श्वेता दितिश्चादितिरेव च ।
माया चैव महामाया मोहिनी क्षोभिणी तथा ॥
कमला विमला गौरी शरण्याम्बुधिसुन्दरी ।
दुर्गा क्रियारुन्धती च घण्टाकर्णा कपालिनी ॥
रौद्री काली च मायूरी त्रिनेत्रा चापराजिता ।
स्वरूपा बहुरूपा च तथैव विग्रहात्मिका ॥
चर्चिका चापरा ज्येष्ठा तथैव सुरपूजिता ।
वैवस्वती च कौमारी तारा माहेश्वरी परा ॥
वैष्णवी च महालक्ष्मीः कार्त्तिकी कौशिकी तथा ।
शिवदूती च चामुण्डा मुण्डमालाविभूषिता ॥
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥८॥
इन्द्रो वह्निर्यमश्चैव नैर्ऋतो वरुणस्तथा ।
पवनो धनदेशानौ ब्रह्मानन्तौ दिगीश्वराः ॥
एते त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥९॥
संवत्सरश्चायनौ च मासाः पक्षौ दिनानि च ।
तिथयश्चाभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥१०॥
रविः सोमः कुजः सौम्यो गुरुः शुक्रः शनैश्चरः ।
राहुः केतुश्च सततमभिषिञ्चन्तु ते ग्रहाः ॥११॥
नक्षत्रं करणं योगः अमृतं सिद्धिरेव च ।
दग्धं पापं तथा भद्रा योगा वाराः क्षणास्तथा ॥

वारवेला कालवेला दण्डा वृद्धादयस्तथा ।
अभिषिञ्चन्तु सततं मन्त्रपूतेन वारिणा ॥१२॥
असिताङ्गो रुरुश्चण्डः क्रोध उन्मत्तसंज्ञकः ।
कपाली भीषणश्चैव संहारोऽष्टौ च भैरवाः ॥
अभिषिञ्चन्तु सततं मन्त्रपूतेन वारिणा ॥१३॥
डाकिनीपुत्रकाश्चैव राकिणीपुत्रकास्तथा ।
लाकिनीपुत्रकाश्चान्ये काकिनीपुत्रकाः परे ॥
शाकिनीपुत्रका भूयो हाकिनीपुत्रकास्तथा ।
ततश्च यक्षिणीपुत्रा देवीपुत्रास्ततः परम् ॥
मातृणाञ्च तथा पुत्रा ऊर्ध्वमुख्याः सुताश्च ये ।
अधोमुख्याः सुता ये च उन्मुख्याश्च सुताः परे ॥
एते त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥१४॥
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवः ।
एते त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥१५॥
पुरुषः प्रकृतिश्चैव विकाराश्चैव षोडश ।
आत्मान्तरात्मपरमज्ञानात्मानः प्रकीर्तिताः ॥
आत्मनश्च गुणा ये तु स्थूलाः सूक्ष्मास्तथा परे ।
एते त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥१६॥
वेदादिबीजं हुंबीजं स्त्रीबीजं मीनकेतनम् ।
शक्तिबीजं रमाबीजं मायाबीजं सुधाकरम् ॥
चिन्तारत्नं महाबीजं नारसिंहञ्च शाङ्करम् ।
मार्त्तण्डभैरवं दौर्गं बीजं श्रीपुरुषोत्तमम् ॥

गाणपत्यञ्च वाराहं कालीबीजं भयापहम्।
एते त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥१७॥
गङ्गा गोदावरी रेवा यमुना च सरस्वती।
आत्रेयी भारती चैव सरयूर्गण्डकी तथा॥
करतोया चन्द्रभागा श्वेतगङ्गा च कौशिकी।
भोगवती च पाताले स्वर्गे मन्दाकिनी तथा॥
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥१८॥
भैरवो भीमरूपश्च शोणो घर्घर एव च।
सिन्धुतोयह्रदाः पान्तु तथा पातालसम्भवाः॥
यानि कानि च तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च।
तानि त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥१९॥
जम्बुद्वीपादयो द्वीपाः सागरा लवणादयः।
अनन्ताद्यास्तथा नागाः सर्पा ये तक्षकादयः॥
एते त्वामभिषिञ्चन्तु मन्त्रपूतेन वारिणा ॥२०॥
रतिश्च वल्लभा वह्नेर्वषट्कूर्चमतः परम्।
वौषट्कारन्तु फट्कारमभिषिञ्चन्तु सर्वदा ॥२१॥
नश्यन्तु प्रेतकूष्माण्डा राक्षसा दानवाश्च ये।
पिशाचा गुह्यका भूता अभिषेकेण ताडिताः ॥२२॥
अलक्ष्मीः कालकर्णी च पापानि सुमहान्ति च।
नश्यन्तु चाभिषेकेण ताराबीजेन ताडिताः ॥२३॥
रोगाः शोकाश्च दौर्बल्यं दारिद्र्यं चित्तविक्रिया।
नश्यन्तु चाभिषेकेण वाग्बीजेनैव ताडिताः ॥२४॥

लोकानुरागत्यागश्च दौर्भाग्यमपि दुर्यशः ।
नश्यन्तु चाभिषेकेण मन्मथेनैव ताडिताः ॥२५॥
तेजोह्रासो बलह्रासो बुद्धिह्रासस्तथैव च ।
नश्यन्तु चाभिषेकेण शक्तिबीजेन ताडिताः ॥२६॥
विषापमृत्युरोगश्च डाकिन्यादिभयं तथा ।
घोराभिचाराः क्रूराश्च ग्रहा नागास्तथा परे ॥
नश्यन्तु चाभिषेकेण कालीबीजेन ताडिताः ॥२७॥
नश्यन्तु चापदः सर्वाः सम्पदः सन्तु सुस्थिराः ।
अभिषेकेण शाक्तेन पूर्णाः सन्तु मनोरथाः ॥२८॥

शारदायाम्—

अवशिष्टेन तोयेन शिष्यमाचामयेद् गुरुः ।
ततस्तत् सकलीकुर्याद्देवतात्मानमात्मवित् ॥
आचम्य वाग्यतो भूत्वा निषीदेत् सन्निधौ गुरोः ।
देवतामात्मनः शिष्ये संक्रान्तां देशिकोत्तमः ॥
पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैरैक्यं सम्भावयंस्तयोः ॥

निरुत्तरतन्त्रे—

एवं संसिच्य शिष्यन्तु पुनः पूजां समाचरेत् ॥

मेरुतन्त्रे तृतीयप्रकाशेऽपि—

अथ शिष्यञ्चाभिषिञ्चेदाशु सम्पदवाप्तये ।
कुम्भास्यस्थसुरद्रुश्च मूर्द्धन्यस्य शिशोर्गुरुः ॥
अथ पञ्चनिनादैश्च विप्राशीर्वचनैः सह ।
गृहीत्वाभ्यर्चितं पूर्वं करकं ह्यस्त्ररूपिणम् ॥

तत्तोयैरभिषिञ्चेत्तं रक्षायै देशिकोत्तमः ।
शिष्योऽपि तत्र सम्पूज्य गुरवे दक्षिणां ददेत् ॥
गोभूमिशिष्यसत्त्वञ्च रौप्यरत्नानि पार्वति ! ।
सर्वस्वं वा तदर्द्धं वा तदर्द्धं वापि दक्षिणाम् ॥

दक्षिणैषा तु मन्त्रग्रहणानन्तरं यद्यभिषेकः क्रियते तदा कर्त्तव्या। अभिषेकानन्तरं चेन्मन्त्रग्रहणं तदा तद्दक्षिणायै वाऽङ्गीभूताभिषेकादि-दक्षिणा सिद्धेति। वामकेश्वरतन्त्रे त्रिपञ्चाशत्पटले—

अभिषिक्तः साधकेन्द्रः क्रियादक्षो भवेत् प्रिये ! ।
शरीरशोधनं देवि ! न प्रसिद्ध्येत् क्रियां विना ॥

शारदायाम्—

दद्याद्विद्यान्तरं तस्मै विनीतायाम्बुपूर्वकम् ।
गुरोर्लब्धां पुनर्विद्यामष्टकृत्वो जपेत् सुधीः ॥
गुरुविद्यादेवतानामैक्यं सम्भावयन् धिया ।
प्रणमेद्दण्डवद्भूमौ गुरुं तं देवतात्मकम् ॥
तस्य पादाम्बुजद्वन्द्वं निजमूर्द्धनि योजयेत् ।
शरीरमर्थं प्राणञ्च सर्वं तस्मै निवेदयेत् ॥
ततः प्रभृति कुर्वीत गुरोः प्रियमनन्यधीः ।
ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यात् समग्रां प्रीतमानसः ॥
ब्राह्मणांस्तर्पयेत् पश्चाद् भक्ष्यभोज्यसदक्षिणान् ।
एषा क्रियावती दीक्षा प्रोक्ता सर्वसमृद्धिदा ॥

बृहन्नीलतन्त्रे तृतीयपटले—

तस्य छायानुसारी स्यान्निकटे त्रिदिनं वसेत् ।
नो चेत् सञ्चारिणी शक्तिर्गुरुमेति न संशयः ।

।। इति क्रियावती दीक्षा ।।

आणवी दीक्षा तु दशविधा। तद्यथा—

आणवी बहुधा दीक्षा नादेयी शाम्भवी पुनः ।
एकधैवेति विद्वद्भिः पठ्यते शास्त्रकोविदैः ॥

राघवभट्टधृतं वचनम्—

आणवी बहुधेत्युक्ता तद्भेदमधुनोच्यते ।
स्मार्त्ती मानसिकी यौगी चाक्षुषी स्पार्शिकी तथा ॥
वाचिकी मान्त्रिकी हौत्री शास्त्री चेत्यभिषेचिका ।
विदेशस्थं गुरुं स्मृत्वा शिष्यं पापत्रयं क्रमात् ॥
विश्लेष्य लयभागाङ्गविधानेन परे शिवे ।
सम्यग्योजनरूपैर्या स्मार्त्ती दीक्षेति कथ्यते ॥१॥
स्वसन्निधौ समासीनमालोक्य मनसा शुचिः ।
मलत्रयादुपायैर्या विज्ञेया सा तु मानसी ॥२॥
योगोक्तक्रमतो योगी शिष्यदेहं प्रविश्य तु ।
गृहीत्वा तस्य चात्मानं स्वदेहयोजनात्मिका ॥
योगदीक्षेति सा प्रोक्ता मलत्रयविनाशिनी ॥३॥
शिवोऽहमिति निश्चित्य वीक्षणं करुणार्द्रया ।
दृशा सा चाक्षुषी दीक्षा सर्वपापप्रणाशिनी ॥४॥
स्वयं परशिवो भूत्वा निःसन्दिग्धमना गुरुः ।
शिष्यहस्तेन शिष्यस्य स्वमन्त्रं मूर्ध्नि संस्पृशेत् ॥
स्पर्शदीक्षेति सा प्रोक्ता शिवाभिव्यक्तिकारिणी ॥५॥

शिवहस्तलक्षणं यथा सोमशम्भौ —

गन्धैर्मण्डलकं स्वीयैर्विदध्याद्दक्षिणे करे ।
विधिना त्वर्चयेद्देवमित्थं स्याच्छिवहस्तकम् ॥ इति ॥

स्वीयैर्गन्धैः स्वस्वगन्धाष्टकैरित्यर्थः।

गुरुवक्त्रं निजं वक्त्रं विभाव्य गुरुरादरात्।
गुरुवक्त्रप्रयोगेण दिव्यमन्त्रादिकं शिशोः॥
मन्त्रन्यासादिभिः सार्द्धं दद्यात् सेयञ्च वाचिकी ॥६॥
दीपवातो यथा मन्त्रन्याससंयुक्तविग्रहः।
स्वयं मन्त्रतनुर्भूत्वा सङ्क्रमं मन्त्रमादरात्॥
दद्यात् शिष्याय सा दीक्षा मान्त्री मलविघातिनी ॥७॥
कुण्डे वा स्थण्डिले वापि निक्षिप्याग्निं विधानतः।
लयभागक्रमेणैव प्रत्यध्वानं यथाक्रमम्॥
मन्त्रवर्णकला तत्र पदविष्टपमेव च।
संशोध्य होमरूपैर्या हौत्री दीक्षा समीरिता ॥८॥
योग्यशिष्याय भक्ताय शुश्रूषार्चापराय च।
सार्द्धं शास्त्रपदा द्रव्या शास्त्री दीक्षेति सोच्यते ॥९॥
शिवञ्च शिवपत्नीञ्च कुम्भे सम्पूज्य सादरम्।
शिवकुम्भाभिषेकात्मा दीक्षा स्यादभिषेचिका ॥१०॥

शारदायाम्—

अथ वर्णात्मिकां वक्ष्ये दीक्षामागमचोदिताम्।
पुंप्रकृत्यात्मका वर्णाः शरीरमपि तादृशम्॥
यतस्तस्मात्तनौ न्यस्येद्वर्णान् शिष्यस्य देशिकः।
तत्तत्स्थानयुतान् वर्णान् प्रतिलोमेन संहरेत्॥
स्वाज्ञया देवताभावाद्विधिना देशिकोत्तमः।
तदा विलीनतत्त्वोऽयं शिष्यो दिव्यतनुर्भवेत्॥

परमात्मनि संयोज्य तच्चैतन्यं गुरूत्तमः ।
तस्मादुत्पादितान् वर्णान्न्यस्येच्छिष्यतनौ पुनः ॥
सृष्टिक्रमेण विधिवच्चैतन्यञ्च नियोजयेत् ।
जायते देवताभावः परानन्दमयः शिशोः ॥
एषा वर्णमयी दीक्षा प्रोक्ता ज्ञानप्रदायिनी ॥

कलावती दीक्षा त्वस्मद्गोष्ठीगरिष्ठकृष्णानन्दागमवागीशेन स्वकृततन्त्रसारग्रन्थे लिखिता। संक्षेपदीक्षाऽपीत्यतो नैतयोरत्र प्रयोजनम्। वेधमयी दीक्षाऽप्यप्रचरद्रूपतया न लिखिता, अन्वेषकैः शारदायां पञ्चमपटले अन्वेष्येति।

अथ क्रमदीक्षा

कामाख्यातन्त्रे द्वात्रिंशत्पटले, देव्युवाच—

क्रमदीक्षां ब्रूहि नाथ ! यदि तेऽस्ति कृपा मयि ।
कथं वा कुरुते दीक्षां क्रमेण जगदीश्वर ! ॥

शिव उवाच—

श्रुता दीक्षा बहुविधा देवानां प्रीतिदायिका ।
इदानीं कथयिष्यामि यदि कस्मै न वक्ष्यसि ॥
प्रकाशाद्बहवो दोषाः सर्वत्र गोपिता मया ।
कलौ पापसमाचारे सिद्धिर्न स्यात् कदाचन ॥
सिद्धिर्न स्यात्सिद्धिर्न स्यात्कलौ नान्यविधानतः ।
क्रमदीक्षाविहीनस्य कलौ न स्यात् कथञ्चन ॥
इति ज्ञात्वा महेशानि ! क्रमदीक्षां समाचरेत् ।
रसैर्मन्त्रैर्यथा विद्धमयः सौवर्णतां व्रजेत् ॥

क्रमदीक्षाप्रभावेण तथात्मा शिवतां लभेत् ।
जपो देवार्चनविधिः कार्यो दीक्षाक्रमेण वै ॥
उपचारसहस्त्रैस्तु योजितां भक्तिसंयुताम् ।
क्रमदीक्षां विना देवि ! न गृह्णन्ति कदाचन ॥
आदौ काली ततस्तारा सुन्दरी तदनन्तरम् ।
क्रमदीक्षेति विख्याता सर्वदा सिद्धिकामतः ॥
राज्यं देयं शिरो देयं न देयं क्रमयोगतः ।
विधानं क्रमतः सिद्धिरभिषेकाच्च पार्वति ! ॥
विशुद्धमातापितृको जितेन्द्रियः
सर्वागमज्ञः परदुःखकातरः ।
एवंविधानो गुरुरेव शान्तः
कुलीनशिष्यः क्रमतो विधानम् ॥
नात्र शुद्धाद्यपेक्षास्ति न वा सिद्धादिचिन्तनम् ।
न चाधिकारिचिन्ता च ग्रहणे क्रमयोगतः ॥
एकाहे वा वत्सरे वा वत्सरान्तेऽपि पार्वति ! ।
तस्मात् शिष्यः प्रयत्नेन गृह्णीयात् क्रमयोगतः ॥
गृहीत्वा गुरुवक्त्राच्च क्रमेण पूजयेच्च ताः ।
क्रमेण च यजेद्देवि ! पुरश्चर्याक्रमेण च ॥
प्रथमे दिवसे शिष्यः संयतात्मा जितेन्द्रियः ।
द्वितीये चोपवासश्च त्रिदिने दीक्षयेद् गुरुः ॥
कुलीनत्वस्य स्वीकारं कारयित्वा मनून् वदेत् ।
एकाक्षरं त्र्यक्षरं वा द्वाविंशत्यक्षरं तथा ॥

द्वितीयायास्तथा प्रोक्तं तृतीयायास्त्रिकूटतः ।
क्रमेण दिवसे वापि क्रमेण वत्सरेण च ॥
वत्सरान्ते तथा देवि ! क्रमेण दीक्षयेद् गुरुः ।
ग्रामान् दासांश्च दासीश्च सुवर्णञ्च यथाक्रमम् ॥
गुरवे दक्षिणां दद्याद् विभवस्यानुसारतः ।
यदि भाग्यवशाद् देवि ! क्रमदीक्षा च जायते ॥
तदा सिद्धिर्भवेत्तस्य नात्र कार्या विचारणा ।
क्रमदीक्षाविहीनस्य कथं सिद्धिः कलौ भवेत् ॥
सर्वाश्रमेषु भूतेषु सर्वदेवेषु सुव्रते ! ।
क्रमं विना महेशानि ! सर्वं तेषां वृथा भवेत् ॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गुरुणा दीक्षितो भवेत् ।
क्रममूलं जगत् सर्वं क्रममूलं परं तपः ॥
अदीक्षिता यदि ज्ञाता किञ्चिदादाय भोजयेत् ।
वृथा दानं भवेत्तस्य तस्मात् सर्वं विवर्जयेत् ॥
सद्गुरोराहिता दीक्षा सर्वकर्माणि कारयेत् ॥

।। इति क्रमदीक्षा ।।

शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतगुप्तदीक्षातन्त्रे—

मृतमप्यनुगच्छेत विद्यामन्त्रो विशेषतः ।
मन एव मनुष्यस्य पूर्वकर्माणि शंसति ॥
यदि न स्यान्महेशानि ! मनुष्यस्य कथं भवेत् ।
दीक्षायाञ्च कथं तस्य मनो भवति पार्वति ! ॥
तस्मात्तु यत्नतो देवि ! पूर्वविद्यां समुद्धरेत् ।
वकुलाश्वत्थवटकं पत्ररत्नं श्रृणु प्रिये ! ॥

वटपत्रे महेशानि ! शक्तिमन्त्रं लिखेत् प्रिये ! ।
अश्वत्थे विष्णुमन्त्रञ्च वकुले शिवमन्त्रकम् ॥
रक्तचन्दनेन देवेशि ! काश्मीरेण महेश्वरि ! ।
शक्तिमन्त्रं लिखेद्देवि ! चन्दने विष्णुमन्त्रकम् ॥
भस्मना शिवमन्त्रञ्च विलिखेत् परमेश्वरि ! ।

सप्तसप्तकपत्रेषु तत्तद्देवताया मन्त्रं लिखेदित्यर्थः।

प्राणप्रतिष्ठां तन्मन्त्रे कारयेद्यत्नतः सुधीः ॥

तत्तद्देवतायाः प्राणप्रतिष्ठां कारयेत्।

यथाशक्त्युपचारेण सम्पूज्य परमेश्वरि ! ॥
ततः शिष्योऽर्घ्यपात्रञ्च हस्ते कृत्वा महेश्वरि ! ।
अनेन मनुना मन्त्री भास्कराय निवेदयेत् ॥

अर्घ्यद्रव्यमाह—

आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं दधि तथा मधु ।
रक्तानि करवीराणि तथैव रक्तचन्दनम् ॥
अष्टाङ्ग एषोऽर्घ्यो वै भानवे परिकीर्तितः ।
ॐ भो देव ! पृथिवीपाल ! सर्वशक्तिसमन्वित! ॥
ममार्घ्यञ्च गृहाण त्वं पूर्वविद्यां प्रकाशय ।
अर्घ्यं दत्त्वा नमस्कृत्य कृताञ्जलिः पठेत्ततः ॥

गान्धर्वे—

न दद्याद्भास्करायार्घ्यं शङ्खतोयैर्महेश्वरि ! ।
ॐ सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि पञ्च वै ॥

एते शुभाशुभस्येह कर्मणो नव साक्षिणः।
सर्वदेवाः शरीरस्था मम मन्त्रस्य साक्षिणः॥
पूर्वजन्मार्जितां विद्यां मम हस्ते प्रदापय।
पठित्वेदं महेशानि! सत्वरं पत्रमुद्धरेत्॥
उद्धृत्य पत्रमेकन्तु गुरोर्हस्ते प्रदापयेत्।
गुरुस्तु अक्षरश्रेणीमुद्धृत्य परमेश्वरि!॥
सेतुं दत्त्वा महेशानि! तत्राष्टशतकं जपेत्।
शिष्यस्य मस्तके हस्तं दत्त्वा चाष्टशतं जपेत्॥
गुरुस्तु प्राङ्मुखो भूत्वा शिष्यः प्रत्यङ्मुखः स्थितः॥

अन्यत्र—

प्राङ्मुखो गुरुरासीनः शिष्यः प्रत्यङ्मुखः स्थितः।
त्रिवारं दक्षिणे कर्णे वामकर्णे तथा सकृत्॥
स्त्रीशूद्रविषये कुर्याद्वैपरीत्येन चिन्तनम्।
आचम्य संयतो भूत्वा प्राणायामं विधाय च॥
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ऋष्यादिकसमन्वितम्।
अष्टकृत्वो जपेन्मन्त्रं वामकर्णे सुरेश्वरि!॥
इयं दीक्षा सर्वतन्त्रे शक्तेर्या परिकीर्तिता।
गुरोर्लब्धां महाविद्यामष्टोत्तरशतं जपेत्॥
गुरवे दक्षिणां दद्याद्वित्तशाठ्यं न कारयेत्।
गुरवे गुरुपुत्राय तत्पत्न्यै वा प्रदापयेत्॥

कुलार्णवे—

गुरुप्रीतिसमुत्पन्ने देवताप्रीतिमाप्नुयात्।
देवताप्रीतिमापन्ने मन्त्रसिद्धिर्भवेद् ध्रुवम्॥

पत्ररत्नं प्रधानेन दीक्षां कुर्यात् कलौ युगे।
ततः सिद्धो भवेन्मन्त्री नात्र कार्या विचारणा॥
एतज्ज्ञानं विना देवि! दीक्षां कुर्याच्च यो नरः।
दीक्षा तु विफला तस्य अन्ते तु नरकं व्रजेत्॥
ततः शिष्यो महेशानि! प्रणमेद्दण्डवद्भुवि॥

ततो गुरुर्वदेत्—

उत्तिष्ठ वत्स! मुक्तोऽसि सम्यगाचारवान् भव।
कीर्त्तिः श्रीकान्तिमेधायुर्बलारोग्यं सदाऽस्तु ते॥

योगिनीहृदये—

मन्त्रं दत्त्वा गुरुश्चैव उपवासं समाचरेत्।
महान्धकारनरके कृमिर्भवति नान्यथा॥

रुद्रयामले—

श्यामाभया भैरवी ताराच्छिन्नमस्तासु भैरवे!।
मञ्जुघोषे तथा रौद्रे पञ्चाङ्गं न्यस्यते बुधैः॥

तत्रापि गुह्यकालीविषये पञ्चायतनदीक्षा, तत् पुरैवोक्तम्। कलौ तान्त्रिकसंस्कार-पत्ररत्नदीक्षादिकञ्चोक्तम्। प्राप्तावसरेणेदानीं प्रबलकलिलक्षणमुच्यते। यथा महानिर्वाणतन्त्रे चतुर्थोल्लासे—

यदा तु वैदिकी दीक्षा दीक्षा पौराणिकी तथा।
न स्थास्यति वरारोहे! तदैव प्रबलः कलिः॥
यदा तु पुण्यपापानां परीक्षा वेदसम्भवा।
न स्थास्यति शिवे! शान्ते! तदैव प्रबलः कलिः॥
क्वचिच्छिन्ना क्वचिद्भिन्ना यदा सुरतरङ्गिणी।
भविष्यति कुलेशानि! तदैव प्रबलः कलिः॥

यदा तु म्लेच्छजातीया राजानो धनलोलुपाः ।।
भविष्यन्ति महाप्राज्ञे ! तदैव प्रबलः कलिः ।।
यदा स्त्रियोऽतिदुर्दान्ताः कर्कशाः कलहे रताः ।
गर्हिष्यन्ति च भर्तारं तदैव प्रबलः कलिः ।।
यदा तु मानवा भूमौ स्त्रीजिताः कामकिङ्कराः ।
द्रुह्यन्ति गुरुमित्रादीन् तदैव प्रबलः कलिः ।।
यदा क्षौणी स्वल्पफला न मेघास्तोयवर्षिणः ।
असम्यक्फलिनो वृक्षास्तदैव प्रबलः कलिः ।।
भ्रातरः स्वजनामात्या यदा धनफलेच्छया ।
मिथः सम्प्रहरिष्यन्ति तदैव प्रबलः कलिः ।।
प्रकटे मद्यमांसादौ निन्दादण्डविवर्जिते ।
गूढपानं प्रकुर्वन्ति तदैव प्रबलः कलिः ।।
सत्यत्रेताद्वापरेषु यथा मद्यादिसेवनम् ।
कलावपि तथा कुर्यात् कुलवर्त्मानुसारतः ।।

।। इति प्रबलकलिलक्षणम् ।।

कलेरुपशमप्रकारोऽपि तत्रैव—

ये कुर्वन्ति कुलाचारं सत्यपूता जितेन्द्रियाः ।
व्यक्ताचारा दयाशीला न हि तान् बाधते कलिः ।।
गुरुशुश्रूषणे युक्ता भक्ता मातृपदाम्बुजे ।
अनुरक्ताः स्वदारेषु न हि तान् बाधते कलिः ।।
सत्यव्रताः सत्यनिष्ठाः सत्यधर्मपरायणाः ।
कुलसाधनसत्या ये न हि तान् बाधते कलिः ।।

कुलमार्गेण तत्त्वानि शोधितानि च योगिने ।
ये दद्युः सत्यवचसे न हि तान् बाधते कलिः ॥
हिंसामात्सर्यरहिता दम्भद्वेषविवर्जिताः ।
कुलधर्मेषु निष्ठा ये न हि तान् बाधते कलिः ॥
कौलिकैः सह संसर्गं वसितं कुलसाधुषु ।
कुर्वन्ति कौलसेवां ये न हि तान् बाधते कलिः ॥
नानावेशधराः कौलाः कुलाचारेषु निश्चलाः ।
सेवन्ते त्वां कुलाचारैर्न हि तान् बाधते कलिः ॥
[स्नानं दानं तपस्तीर्थं व्रतं तर्पणमेव च ।
ये कुर्वन्ति कुलाचारैर्न हि तान् बाधते कलिः ॥]
जीवसेकादिसंस्काराः पितृश्राद्धादिकाः क्रियाः ।
ये कुर्वन्ति कुलाचारैर्न हि तान् बाधते कलिः ॥
कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं कुलयोगिनमेव च ।
नमस्कुर्वन्ति ये भक्त्या न हि तान् बाधते कलिः ॥
कौटिल्यानृतहीनानां स्वच्छानां कुलमार्गिणाम् ।
परोपकारव्रतिनां साधूनां किङ्करः कलिः ॥

अथ कलेर्गुणाः

कलेर्दोषसमूहस्य महानेको गुणः प्रिये ! ।
सत्यप्रतिज्ञकौलानां श्रेयः सङ्कल्पमात्रतः ॥
अपरे तु युगे देवि ! पुण्यं पापञ्च मानसम् ।
नृणामासीत् कलौ पुण्यं केवलं[१] न तु दुष्कृतम् ॥

---

[१] मानसमित्यपि क्वचित्पाठः ।

कुलाचारविहीना ये सततासत्यभाषिणः ।
परद्रोहपरा ये च ते नराः कलिकिङ्कराः ॥
कुलधर्मेष्वभक्ता ये परयोषित्सु कामुकाः ।
द्वेष्टारः कुलनिष्ठानां ते ज्ञेयाः कलिकिङ्कराः ॥
प्रकटेऽत्र कलौ देवि ! सर्वे धर्माश्च दुर्बलाः ।
स्थास्यत्येकं सत्यमात्रं तस्मात् सत्यमयो भवेत् ॥
सत्यधर्मं समाश्रित्य यत्कर्म कुरुते नरः ।
तदेव सफलं कर्म सत्यं जानीहि सुव्रते ! ॥
न हि सत्यात् परो धर्मो न पापमनृतात्परम् ।
तस्मात् सर्वात्मना मर्त्यः सत्यमेकं समाश्रयेत् ॥
सत्यहीना वृथा पूजा सत्यहीनो वृथा जपः ।
[सत्यहीनं तपो व्यर्थमूषरे वपनं यथा ॥
सत्यरूपं परं ब्रह्म सत्यं हि परमं तपः ।]
सत्यमूलाः क्रियाः सर्वाः सत्यात् परतरं न हि ॥
अत एव मया प्रोक्तं दुष्कृते प्रबले कलौ ।
कुलाचारोऽपि सत्येन कर्त्तव्यो व्यक्तभावतः ॥
गोपनाद्धीयते सत्यं न गुप्तिरनृतं विना ।
तस्मात् प्रकाशतः कुर्यात् कौलिकः कुलसाधनम् ॥
कुलधर्मस्य गुप्त्यर्थं नानृतं स्याज्जुगुप्सितम् ।
यदुक्तं कुलतन्त्रेषु न शस्तं प्रबले कलौ ॥
कृते धर्मश्चतुष्पादस्त्रेतायां पादहीनकः ।
द्विपादो द्वापरे देवि ! पादमात्रं कलौ युगे ॥

तत्रापि सत्यं बलवत्तपःपुञ्जं दयापि च ।
सत्यपादे कृते लोपे धर्मलोपः प्रजायते ॥

तस्मात् सत्यं समाश्रित्य सर्वकर्माणि साधयेत् ।
कुलाचारं विना यत्र नास्त्युपायः कुलेश्वरि ! ॥

तत्रानृतप्रवेशः स्यात् कुतो निःश्रेयसं भवेत् ।
सर्वथा सत्यपूतात्मा मन्मुखेरितवर्त्मना ॥

सर्वं कर्म नरः कुर्यात् स्वस्ववर्णाश्रमोदितम् ।
दीक्षां पूजां जपं होमं पुरश्चरणतर्पणम् ॥

व्रतोद्वाहौ पुंसवनं सीमन्तोन्नयनं तथा ।
जातकर्म तथा नाम चूडाकरणमेव च ॥

[मृतक्रियां पितृश्राद्धं कुर्यादागमसम्मतम् ।
तीर्थश्राद्धं वृषोत्सर्गं शारदोत्सवमेव च ॥]

यात्रां गृहप्रवेशञ्च नववस्त्रादिधारणम् ।
वापीकूपतडागानां संस्कारं तिथिकर्म च ॥

गृहारम्भप्रतिष्ठाञ्च देवानां स्थापनं तथा ।
[दिवाकृत्यं निशाकृत्यं पर्वकृत्यं तथैव च ॥

ऋतुमासवर्षकृत्यं नित्यं नैमित्तिकञ्च यत् ।
कर्तव्यं यदकर्तव्यं त्याज्यं ग्राह्यञ्च यद्भवेत् ॥]
मयोक्तेन विधानेन तत्सर्वं साधयेन्नरः ॥

[न कुर्याद्यदि मोहेन दुर्मत्याऽश्रद्धयाऽपि वा ।
विनष्टः सर्वकर्मभ्यो विष्ठायां स भवेत्कृमिः ॥]

यदि मन्मतमुत्सृज्य महेशि ! प्रबले कलौ ।
यदा यत् क्रियते कर्म विपरीताय तद्भवेत् ॥

अष्टमोल्लासे—

अतोऽत्र कथितं देवि ! द्विजानां प्रबले कलौ ।
गायत्र्यामधिकारोऽस्ति नान्यमन्त्रेषु कर्हिचित् ॥

द्विजातीनां प्रभेदार्थं शूरेभ्यः परमेश्वरि ! ।
सन्ध्येयं वैदिकी प्रोक्ता प्रागेवाह्निककर्मणः ॥

विश्वासो रामहर्याह्वय इह सुकृती पुण्यकीर्त्तिर्वरिष्ठः
साक्षाद्धर्मो महात्मा स्म जनयति नरः श्रीलनारायणाभौ ।
शान्तौ दान्तौ सदन्तःकृतिमिलितजगन्मोहनप्राणकृष्णौ
श्रीवाणीशौ प्रतापानलकलितमहारातिवंशाटवीकौ ॥

श्रीप्राणकृष्णविश्वासः सुतान् सप्त महोदयान् ।
अजीजनद्देवविप्रभक्तान्नानागुणान्वितान् ॥

श्रीलानन्दमयो ज्येष्ठः सदानन्दमयः कृती ।
श्रीरामचन्द्रस्तदनु दयाधर्मप्रतापवान् ॥

श्रीविश्वनाथो विश्वात्मा तदनु ज्ञानदानवान् ।
श्रीशम्भुनाथस्तदनु स्निग्धमूर्त्तिर्दयामयः ॥

श्रीकाशीनाथविश्वासो विश्वासकुलपावनः ।
श्रीचन्द्रनाथस्तदनु चन्द्रदृक्षो गुणाकरः ॥

एतेऽप्युद्योगिनो ग्रन्थकारणायै यतः सदा ।
अतो नामान्यत्र तेषां निबध्नाम्यतियत्नतः ॥

धीमान् श्रीमान् भुवनविदितस्तन्त्रसारस्य कर्त्ता
कृष्णानन्दोऽजनि भुवि नवद्वीपदेशप्रदीपः ।
काशीनाथोऽभवदिह सुतस्तस्य सारावलीकृद्
विद्वान् मान्योऽजनि तदनुजो विश्वनाथाह्वयोऽतः ॥
गोपालो निर्णयकृतियशस्वी मधोः सूदना-
च्चाभूतां पुत्रौ मधुसुत इतः कालिदासः प्रसिद्धः ।
तत्पुत्रोऽभूद्रघुवरपरो नाथ एकान्तबुद्धि -
स्तत्सूनुश्चाभवदिह सुधीमङ्गलः कृष्णपूर्वः ॥
श्रीकृष्णमङ्गलसुतो नववल्लिकायाः
श्रीरामतोषण इदं कृतवान् द्वितीयम् ।
काण्डन्तु संस्कृतियुतं फलपुष्पशोभं
धर्माभिधं कृतिमतां सकलेष्टसिद्ध्यै ॥

।। इति श्रीप्राणकृष्णविश्वासानुमतायां श्रीरामतोषणविद्यालङ्कारभट्टाचार्य-
विरचितायां श्रीप्राणतोषिण्यां दीक्षारूपफलकथनात्मकं
षष्ठपरिच्छेदान्वितं धर्मकाण्डं समाप्तम् ।।

अथार्थकाण्डम्

।। अथ प्रथमः परिच्छेदः ।।

नवशशधरखण्डं बिभ्रती चन्द्रकान्त-
द्युतिरमरनराद्यैरर्चिता भारती नः ।
अवतु विशदपद्मे सन्निषण्णा प्रसन्ना
नवरसरुचिरा सङ्गीतविद्याद्यधीशा ॥
श्रीप्राणकृष्णकृतिरस्य निदेशवर्त्ती
मैत्रेयवंशजकुलाश्रितचक्रवर्त्ती ।
श्रीरामतोषण इदं विदधे निजेष्ट-
देवीप्रसादजनितं रुचिरार्थकाण्डम् ॥
तृतीयस्यार्थकाण्डस्य निर्घण्टः क्रियते मया ।
केषाञ्चिदन्यन्निर्दिष्टं यथास्थानं विलोक्यताम् ॥
आचारसप्तकं तत्र वेदाचारक्रमस्तथा ।
उत्थाय भूतशुद्ध्यादि कार्यं ध्यानं गुरोस्ततः ॥
पञ्चभूतात्मकैः पञ्चोपचारैर्मानसार्चनम् ।
ततश्च सद्गुरुध्यानं कुलवृक्षनतिस्ततः ॥
पादुकामन्त्रकथनं तस्य माहात्म्यकीर्त्तनम् ।
गुरुतत्स्त्रीपूजनस्य मन्त्रस्तु तदनन्तरम् ॥
जपमन्त्रो गुरुस्तोत्रकवचानि गुरोर्नतिः ।
सद्गुरोश्च नमस्कारो ब्राह्मणादिनस्कृतिः ॥

स्त्रीगुरुध्यानस्तवनकवचानि ततः परम् ।
तद्गाता गुरुपूजा च गुरुपङ्क्तिनिरूपणम् ॥
इति ग्रन्थस्वरूपाद्यपरिच्छेदसमापनम् ।
ततः कुण्डलिनीध्यानं तत्स्तोत्रकवचे ततः ॥
सौरगणेशमन्त्राद्यजपसमर्पणं ततः ।
हंसध्यानाजपासंख्याजपाभेदनिरूपणम् ॥
आत्मध्यानादिकं तस्माद्बहिर्गतिक्रमस्तथा ।
मैत्रं दन्तधावनञ्च नासाशुद्ध्यञ्जने तथा ॥
देवालयोपलेपादिक्रमस्तोत्रं ततः परम् ।
परिच्छेदो द्वितीयश्च समाप्तस्तदनन्तरम् ॥
स्नानफलं स्नानभेदाभ्यन्तरस्नाननिर्णयः ।
नित्यस्नानं स्नानविधिर्यस्तत्सदिति भाषणम् ॥
सङ्कल्पश्च तन्निषिद्धपात्रं तत्पात्रनिर्णयम् ।
तीर्थावाहनाङ्गषट्कन्यासौ मूलजपस्तथा ॥
मृत्तिकालम्भनादिश्च शङ्खतोयाभिषेचनम् ।
सङ्क्षेपतर्पणं पश्चात् परखातेतिकार्यता ॥
तेन स्नाननिषेधश्च गात्रमार्जनवस्त्रकम् ।
गात्रमार्जननिषेधस्तत्कारणनिरूपणम् ॥
गङ्गाध्यानमन्त्रफलं क्षेत्रमाहात्म्यमेव च ।
गङ्गानामादिमाहात्म्यं गङ्गामृत्युफलं ततः ॥
तद्यात्रिकस्याध्वमृत्युतत्तीरमृत्युजफलम् ।
गङ्गाजलाच्चतुर्हस्तमध्ये पिण्डप्रदानजम् ॥

फलं गङ्गातर्पणजं कालाकालविचारणम् ।
तत्र नास्ति च गङ्गायां चौर्यादिदोषनिर्णयः ॥
अभिषेकामृतकृतमानसस्नानमेव च ।
परिधेयवस्त्रमानं कर्मभेदेंऽशुकं ततः ॥
नीलांशुकादेश्च ततो निषेधश्चोत्तरीयकम् ।
त्रिधा योगपदं यज्ञोपवीतमार्जनं ततः ॥
तिलकं स्थानभेदे तु तदाकारनिरूपणम् ।
ऊर्ध्वपुण्ड्रं तत्फलञ्च तदृते कर्मनिन्दनम् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रस्य निषेधस्तदनन्तरम् ।
वैष्णवानामूर्ध्वपुण्ड्रं ब्राह्मणादेस्त्रिपुण्ड्रकम् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य निर्माणविधिस्त्रेधोत्तमादिकः ।
तस्य वर्णभेदफलं निन्द्यपुण्ड्रं ततः परम् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्राकृतिस्त्रेधा हरिमन्दिरलक्षणम् ।
पुण्ड्रकृत्येऽङ्गुलीभेदफलं पुण्ड्रस्य मृत्तिका ॥
गोपीचन्दनमाहात्म्यं तद्दानस्य फलं ततः ।
तुलसीमूलमृत्स्नाया माहात्म्यं तदनन्तरम् ॥
विष्णुनिर्माल्यानुलेपतिलकञ्च ततः परम् ।
द्वादशतिलकं विधिवद्दाने चोपक्रमस्ततः ॥
त्रिपुण्ड्रधारणस्थाननिरूपणमतः परम् ।
भस्मान्तरं त्रिपुण्ड्रस्य पञ्चब्रह्म-ऋचस्ततः ॥
कालाग्निरुद्रोपनिषत्त्रिपुण्ड्रस्य फलं ततः ।
त्रिपुण्ड्राकरणे निन्दा शक्तितिलकनिर्णयः ॥
इति च्छेदतृतीयस्य समापनमथोच्यते ॥

सन्ध्या वेदोदिता कार्या तान्त्रिकी तदनन्तरम् ।
सन्ध्याविहीननिन्दा च द्वादश्यादौ च तत्क्रिया ॥
ततः परं योगिसन्ध्या योगिनां तर्पणं ततः ॥
तेषामादित्यपूजापि कौलसन्ध्या ततः परम् ।
मार्जनस्य वैदिकस्य प्रकारस्तदनन्तरम् ॥
गायत्रीव्याहृतेरर्थो गायत्र्यर्थस्ततः परम् ।
सन्ध्यासवर्णरूपस्तु सवर्णदैवतं तथा ॥
सवर्णध्यानफलकं तस्या यन्त्रं ततः परम् ।
ऋषयः प्रणवस्यापि गायत्र्याश्च ततः परम् ॥
पदन्यासः शिरोन्यासः षडङ्गन्यास एव च ।
ध्यानं तस्यास्ततो ध्यानान्तरे ऋष्यादिरेव च ॥
निन्दा जपस्य न्यासेन विना न्यासस्य मुद्रिका ।
गायत्रीपूजनं पीठपूजनं तदनन्तरम् ॥
दशावरणपूजा च द्रव्याभावे जलादिना ।
पुनर्जन्तुजपफलं विशेषो जपनक्रमः ॥
अशौचेऽपि च गायत्र्या मानसो जप ईरितः ।
तस्यै जपार्पणं तस्याः कवचं तत्पुरस्क्रिया ॥
तत्काम्यकर्म तान्त्रिक्या गायत्र्याः फलनिर्णयः ।
तज्जपस्य फलं तस्याः पुरश्चरणमेव च ॥
तस्या ऋष्यादिविन्यासस्त्रिसन्ध्यध्यानमेव च ।
यागस्थानागतिः पादप्रक्षालनमतः परम् ॥

द्वारपूजा वैष्णवादिमतभेदेन तत्परम् ।
पूजागृहप्रवेशश्चासनञ्च तदनन्तरम् ॥
फलभेदे त्वासनस्य भेदश्च गृहमेधिनाम् ।
कृष्णाजिनविशेषश्चासनानाञ्च फलं ततः ॥
काष्ठासनविशेषश्च मृद्वाद्यासनमेव च ।
परिमाणमासनस्य कर्मभेदासनं ततः ॥
शवासनादि च ततः सलोमासननिन्दनम् ।
आसनस्य च ऋष्यादि यतीनामासनाकृतिः ॥
यतिभिन्नासनं ज्ञेयं चतुरस्रं समन्ततः ।
प्रौढपादनिषेधश्च प्रांढपादस्य लक्षणम् ॥
सिद्धासनं ततः पद्मासनं योगोपयोगि च ।
द्रव्यस्थापनदेशश्च त्रिविधं पात्रमेव च ॥
पाद्यपात्रं ततः पाद्याधारपात्रस्य लक्षणम् ।
चर्मपात्रलक्षणञ्च चामपात्रस्य लक्षणम् ॥
पानीयपात्रताम्बूलपात्रस्य लक्षणं ततः ।
इति पल्लवविच्छेदचतुर्थस्य समापनम् ॥
भूतशुद्धिर्भूतशुद्धौ पापदेहविनाशनम् ।
पापपुरुषध्यानन्तु पृथिव्यादि विलापनम् ॥
आवश्यकं भूतशुद्धेः स्वप्राणानां प्रतिष्ठितिः ।
प्राणायामस्तु तत्पूजाधारो मन्त्रशिलार्चने ॥
न यन्त्रकरणं मूर्त्तिनिकटेऽपि कदाचन ।
पूजाद्वयं कृते यन्त्रे पार्थिवेऽर्चानिषेधनम् ॥

विद्याविशेषे तत्रापि पूजा साधकसिद्धये ।
ब्रह्मणो मूर्त्तिराख्याता श्वेतकृष्णादिरूपिणी ॥
कालिकाया रूपनेत्रादिबीजं तदनन्तरम् ।
आविर्भावो देवतायाः प्रतिमादौ निरूपितः ॥
कृष्णादिमूर्त्तेर्नित्यत्वं मन्त्रः प्राणप्रतिष्ठितेः ।
तस्य ऋष्यादिविन्यासः षडङ्गन्यास एव च ॥
मन्त्रन्यासस्ततो ध्यानं पूजा तस्य पुरस्क्रिया ।
प्राणदूत्याः प्रयोगश्च तद्यन्त्रकरणं ततः ॥
आसनं पाद्यमर्घ्यञ्चाचमनीयं ततः परम् ।
मधुपर्कः पुनराचमनीयं तदनन्तरम् ॥
गन्धशब्दस्य व्युत्पत्तिर्गन्धिस्तद्दानजं फलम् ।
गन्धाष्टकं पञ्चविधं पुष्पव्युत्पत्तिरेव च ॥
पुष्पञ्च करवीरस्य फलं तदनु कीर्तितम् ।
करवीरादिमूले तु प्राणत्यागफलं ततः ॥
श्वेतादिकरवीराणां माहात्म्यं तदनन्तरम् ।
अपराजितादिमाहात्म्यं विशेषपुष्पदानजम् ॥
फलं पुष्पफलं कृष्णापराजिताफलं ततः ।
रसालमञ्जरीत्यादिफलं श्रीचक्रपूजने ॥
कृते पुष्पविशेषेण प्रायश्चित्तं ततः परम् ।
वृक्षस्थपुष्पदानस्य निषेधकारणं ततः ॥
मध्याह्नस्नानमर्त्त्यस्य पुष्पाहरणनिन्दनम् ।
पुष्पमालायज्ञसूत्रमालाभेदनिषेधनम् ॥

17908
राष्ट्रीय संस्कृत संस्थान
जयपुर परिसर, जयपुर
पुस्तकालय
क्रमांक........

वर्ज्यपुष्पं कालभेदे देवभेदेऽपि तत्परम् ।
धूपशब्दस्य व्युत्पत्तिर्धूपस्तद्दानजं फलम् ॥
दीपशब्दस्य व्युत्पत्तिर्दीपो वस्त्रं ततः परम् ।
अलङ्कारश्च नैवेद्यं ताम्बूलं तदनन्तरम् ॥
निषिद्धञ्चैव ताम्बूलं नतिभेदस्ततः परम् ।
निर्माल्यकालविज्ञानं देवतायै निवेद्यकम् ॥
सन्देशादिनारिकेलशस्यं मिष्टसमन्वितम् ।
इङ्गुद्यादिफलं शस्तं शाको मूलादिसम्भवः ॥
तिन्तिडीगिरिकूष्माण्डे निषिद्धे वनजं तथा ।
बीजपूर्णकदल्यादि चाकालपनसस्तथा ॥
शस्यानि यानि देयानि निषिद्धानि ततः परम् ॥
निषिद्धं लवणं क्षारं प्राचीभूतादिकं तथा ।
मार्गादिमांसं दातव्यं निषिद्धं माहिषं तथा ॥
क्षीरं दधि घृतञ्चैव पक्षिणां हरितादयः ।
देया मत्स्याश्चित्रकाद्या निषिद्धा च विडालिका ॥
अभक्ष्या जानपादाद्याः शकुना ये तथाभिधाः ।
अभक्ष्याश्च तथा प्रोक्ताः शाकाः कौसुम्भकादयः ॥
निषिद्धं रामरम्भादि धान्यं श्रावणिकादि च ।
नारिकेलं सुवर्णाभं कर्कन्धुः शर्करान्विता ॥
न देयस्तिक्तकमठो मत्स्या गोमीनकादयः ।
भक्ष्याभक्ष्ये देशभेदे तान्त्रिकैर्वर्ज्यमेव च ॥
मृतमांसं त्रिरात्रावस्थितं मांसं तथैव च ।
मांसत्यागफलञ्चैव कार्त्तिकादौ विशेषतः ॥

पक्षी भक्ष्योऽप्यभक्ष्योऽप्यभक्ष्या नृवानरादयः ।
कुक्कुरादिमांसभोगे प्रायश्चित्तं ततः परम् ॥
मांसत्यागे तुलादौ तु फलं नानाविधं तथा ।
यावज्जीवनमांसादित्यागस्य फलमेव च ॥
हविष्यान्नं ततोऽन्यानि ज्ञेयानीति यथास्थलम् ॥

नित्यातन्त्रे प्रथमपटले—

चत्वारो देवि ! वेदाद्या पशुभावप्रतिष्ठिताः ।
वामाद्यास्त्रय आचारा दिव्ये वीरे प्रतिष्ठिताः ॥

एतान् सप्ताचारान् स्पष्टयति कुलार्णवे पञ्चमखण्डे—

सर्वेभ्यश्चोत्तमा वेदा वेदेभ्यो वैष्णवं महत् ।
वैष्णवादुत्तमं शैवं शैवाद्दक्षिणमुत्तमम् ॥
दक्षिणादुत्तमं वामं वामात् सिद्धान्तमुत्तमम् ।
सिद्धान्तादुत्तमं कौलं कौलात्परतरं न हि ॥ इति ।

नित्यातन्त्रे—

वेदाचारं प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वाङ्गसुन्दरि ! ॥
ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय गुरुं नत्वा स्वनामभिः ।
आनन्दनाथशब्दान्ते पूजयेदथ साधकः ॥
सहस्त्राराम्बुजे ध्यात्वा उपचारैस्तु पञ्चभिः ।
प्रजप्य वाग्भवं बीजं चिन्तयेत् परमां कलाम् ॥

रुद्रयामले उत्तरखण्डे द्वितीयपटले—

प्रभाते च समुत्थाय अरुणोदयकालतः ।
प्रातःकृत्यादिकं कृत्वा पुनः शय्यास्थितो नरः ॥
गुरुं सञ्चिन्तयेच्छीर्षाम्भोजे साहस्त्रके दले ॥

अत्र पूर्वोक्तवचनेनैकवाक्यतया प्रभाते ब्राह्ममुहूर्ते एवं वक्ष्यमाणपश्चिमयामेत्यादावपि । तत्र रुद्रयामले प्रथमखण्डे प्रथमपटले—

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय बद्धपद्मासनः सुधीः ।
विधाय भूतशुद्ध्यादीन् गुरुं प्रातः स्मरेन्नरः ॥

आदिशब्दादिष्टदेवताध्यानादिकमेव च । तथा च नीलतन्त्रे प्रथमपटले—

उत्थाय पश्चिमे यामे चिन्तयेदुग्रतारिणीम् ।
आमूलाद्ब्रह्मरन्ध्रान्तं विषतन्तुस्वरूपिणीम् ॥
मूलमन्त्रमयीं साक्षादमृतानन्दरूपिणीम् ।
सूर्यकोटिप्रतीकाशां चन्द्रकोटिसुशीतलाम् ॥
तडित्कोटिसमप्रेक्षां कामानलशिखोपरि ।
तत्प्रभापटलव्याप्तपाटलीकृतदेहवान् ॥
सहस्त्रदलपङ्कजे सकलशीतरश्मिप्रभं
वराभयकराम्बुजं विमलगन्धपुष्पोक्षितम् ।
प्रसन्नवदनेक्षणं सकलदेवतारूपिणं
स्मरेच्छिरसि हंसगं तदभिधानपूर्वं गुरुम् ।

रुद्रयामले पूर्वखण्डेऽपि एतत्, किन्तु द्वितीयचरणान्ते पुष्पस्त्रजमिति पाठः । विश्वसारे द्वितीयपटलेऽपि—

प्रातः शिरसि शुक्लेऽब्जे द्विनेत्रं द्विभुजं गुरुम् ।
वराभयकरं शान्तं स्मरेत्तन्नामपूर्वकम् ॥

कङ्कालमालिनीतन्त्रे प्रथमपटले च—

सहस्त्रदलपद्मस्थमन्तरात्मानमुज्ज्वलम् ।
तस्योपरि नादबिन्दोर्मध्ये सिंहासनोज्ज्वले ॥

तत्र निजगुरुं[१] नित्यं रजताचलसन्निभम् ।
वीरासनसमासीनं सर्वाभरणभूषितम् ॥
शुक्लमाल्याम्बरधरं वरदाभयपाणिनम् ।
वामोरुशक्तिसहितं कारुण्येनावलोकितम् ॥
प्रियया सव्यहस्तेन धृतचारुकलेवरम् ।
वामेनोत्पलधारिण्या रक्ताभरणभूषया ॥
ज्ञानानन्दसमायुक्तं स्मरेत्तन्नामपूर्वकम् ॥

पूर्वखण्डेऽपि—

वामोरुन्यस्तशक्तिञ्च स्वपाण्यालिङ्गितप्रभम् ।
वामहस्तोत्पलां रक्तां ध्यायेत्परमतृप्यतीम् ॥

यत्तु रुद्रयामले उत्तरखण्डे द्वितीयपटले—

तरुणादित्यसङ्काशं तेजोबिम्बं महागुरुम् ।
अनन्तानन्तमहिमासागरं शशिशेखरम् ॥
महासूक्ष्मभास्वराङ्गं तेजोबिम्बं महागुरुम् ।
महाशुक्लाम्बराब्जस्थं द्विनेत्रं द्विभुजं गुरुम् ॥
आत्मोपलब्धिविषयं तेजसा शुक्लवाससम् ।
आज्ञाचक्रोर्ध्वनिकरं कारणञ्च सतां सुखम् ॥
धर्मार्थकाममोक्षाङ्गं वराभयकरं विभुम् ।
प्रफुल्लकमलारूढं सर्वज्ञं जगदीश्वरम् ॥
अन्तःप्रकाशचपलं वनमालाविभूषितम् ।
रत्नालङ्कारभूषाढ्यं देवदेवं सदा भजेत् ॥

---

[१] चिन्तयेन्निजगुरुमिति पाठान्तरम्।

इति रक्तवर्णगुरुध्यानमुक्तम्। तद्राजसगुरुपरम्। राघवभट्टमते तु शक्तिमात्रविषये रक्तवर्णस्यैव गुरोर्ध्यानम्, न तु शुक्लस्य। तदितरविषये शुक्लवर्णमेव ध्यायेदिति तन्न समीचीनम्, शक्तिविषयेऽपि नीलतन्त्रादौ शुक्लवर्णध्यानदर्शनात्। गुरुकवचेऽपि—सहस्रारे महापद्मे कर्पूरधवलो गुरुरित्यस्य वक्ष्यमाणत्वाच्च। अर्वाचीनैस्तु कर्पूरैर्धवल इति तृतीयासमासाङ्गीकारेण धवलत्वमुक्तम्, वस्तुतो रक्तवर्णध्यानमिति वदति तदनुशासनविरुद्धं कर्पूरलेपनस्य कुत्रापि प्रमाणं नास्तीति। रक्तवर्णशक्तिप्रभापटलेन रक्तं वा। एतत्तु सितरक्तप्रभमिति वक्ष्यमाणे व्यक्तीभविष्यति। अत्र तु जवास्फटिकन्यायेन शक्तिप्रभाधिक्यद्योतनाय रक्तमात्रमित्युक्तम्। कश्चित्तु व्यत्ययो बहुलमिति पाणिनीयसूत्रबलाल्लिङ्गव्यत्ययेन स्त्रीगुरुध्यानमिदमाह। राजसे रक्तवर्णध्यानं त्वग्रे प्रतिपादयिष्ये। नीलतन्त्रे—

ततो मानसगन्धाद्यैरर्चयेत् स्वस्वमुद्रया।
कनिष्ठा पृथिवीतत्त्वं तद्योगाद्गन्धयोजनम्॥
अङ्गुष्ठो गगनं तत्त्वं तेनैव पुष्पयोजनम्।
तर्जनी वायुतत्त्वं स्याद्धूपं तेनैव योजयेत्॥
तेजस्तत्त्वं मध्यमा स्याद्दीपं तेनैव योजयेत्।
अनामा जलतत्त्वं स्यात्तेनैव योजयेच्च कम्॥
ततस्तु वाग्भवं जप्यादष्टोत्तरशतं सुधीः।
जपं समर्प्य भक्त्या च प्रणमेद्दण्डवद्भुवि॥

अन्नदाकल्पेऽपि—

मिथुनं चिन्तयित्वा तु मानसैरुपचारकैः।
भौतिकैः पूजयेद्विद्वान् मुद्रामन्त्रसमन्वितैः॥
भूम्याकाशमरुद्वह्निवारिमन्त्रैः सबिन्दुकैः।
कनिष्ठाङ्गुलितर्जन्यौ मध्यमानामिके तथा॥

अङ्गुष्ठेन समायोगान्मुद्राः पञ्च प्रकीर्तिताः।
पृथिव्यात्मकगन्धः स्यादाकाशात्मकपुष्पकम्॥
धूपो वाय्वात्मकः प्रोक्तो दीपो वह्न्यात्मकः परः॥
रसात्मकञ्च नैवेद्यं पूजा पञ्चोपचारिका।
ततस्तु वाग्भवं जप्यादष्टोत्तरशतं सुधीः॥

कङ्कालमालिनीतन्त्रे प्रथमपटले च—

मानसैरुपचारैश्च सम्पूज्याकल्पयेन्मुदा।
गन्धं भूम्यात्मकं दद्याद्भावपुष्पं ततः परम्॥
धूपं वाय्वात्मकं देयं तेजसा दीपमेव च।
नैवेद्यममृतं दद्यात् पानीयं वरुणात्मकम्॥
अम्बरं मुकुरं दद्याद् वस्त्रञ्चैव मम प्रिये!।
चामरं पादुकाच्छत्रं तथाऽलङ्कारभूषणैः॥
तत्तन्मुद्राविधानेन सम्पूज्याथ गुरुं यजेत्॥
यथाशक्ति जपं कृत्वा समर्प्य कवचं पठेत्॥

पूजाक्रमस्तु कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकायां तृतीयकाण्डे—निजगुरुं ध्यात्वाऽमुकानन्दनाथामुकशक्त्यम्बा श्रीपादुकां पूजयामीति मानसैर्गन्धाक्षतकुसुमैरर्चयेत्। कनिष्ठाभ्यां लं पृथिव्यात्मकं गन्धं समर्पयामि नमः। अङ्गुष्ठाभ्यां हं आकाशात्मकं पुष्पं समर्पयामि नमः। तर्जनीभ्यां यं वाय्वात्मकं धूपं समर्पयामि नमः। मध्यमाभ्यां रं वह्न्यात्मकं दीपं समर्पयामि नमः। अनामिकाभ्यां वं अमृतात्मकं नैवेद्यकं समर्पयामि नमः। ध्यानान्तरन्तु गुरुगीतायाम्—

हृदम्बुजे कर्णिकमध्यसंस्थं सिंहासने संस्थितदिव्यमूर्त्तिम्।
ध्यायेद्गुरुं चन्द्रकलाप्रकाशं सच्चित्सुखाभीष्टवरप्रदानम्॥

मुक्ताफलाभूषितदिव्यमूर्त्तिं वामाङ्कपीठस्थितदिव्यशक्तिम् ।
श्वेताम्बरं श्वेतविलेपयुक्तं मन्दस्मितं पूर्णकलाविधानम् ॥

अथ शिरःपद्मं गुरुस्थानमुक्तम्। तत्कथं हृदम्बुजे ध्यानमिति चेत्, न, **'कदाचिद् हृदयाम्भोजे कदाचिद्दृष्टिगोचरे'** इति पूर्वलिखितरुद्रयामलवचनेनैव तत्सन्देहनिरासः कृतः। अथ सद्गुरुध्यानं गुरुगीतायाम्—

ब्रह्मानन्दं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्त्तिं
द्वन्द्वातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यम् ।
एकं नित्यं विमलमचलं सर्वदा साक्षिभूतं
भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ॥

।। इति सद्गुरुध्यानम् ।।

रुद्रयामले पूर्वखण्डे तु कुलवृक्षप्रणामानन्तरं गुरुध्यानमुक्तम्। कुलवृक्षाश्च रेवतीतन्त्रे चतुर्थपटले उक्ताः। यथा—

हरीतकी तथा धात्री निम्बाश्वत्थकदम्बकाः ।
डुम्बरुर्वटबिल्वौ च तिन्तिडी नवमः स्मृतः ॥
कुलकाष्ठादिकं देवि ! होमार्थञ्च समाहरेत् ॥

एतेन तिन्तिडीप्रभृतिकाष्ठेनापि होमार्थवह्निप्रज्वालनम् । समिद्धोमस्तूक्तकाष्ठादिभिः कार्य इत्यायातम् । रुद्रयामले—

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय कुलवृक्षं प्रणम्य च ।
शिरःपद्मे सहस्रारे चन्द्रमण्डलमध्यके ॥
अकथादित्रिरेखीये हंसमन्त्रसुपीठके ।
ध्यायेन्निजगुरुं वीरो रजताचलसन्निभम् ॥
पद्मासीनं स्मितमुखं वराभयकराम्बुजम् ।
शुक्लमाल्याम्बरधरं शुक्लगन्धानुलेपनम् ॥

वामोरुस्थितया रक्तशक्त्यालिङ्गितविग्रहम् ।
तया स्वदक्षहस्तेन धृतचारुकलेवरम् ॥
वामेनोत्पलधारिण्या सुरक्तवसनस्रजा ।
सितरक्तप्रभां बिभ्रच्छिवदुर्गास्वरूपिणम् ॥
परानन्दरसापूर्णं स्मरेत्तन्नामपूर्वकम् ।
तारत्रयं समुच्चार्य हसखफ्रें ततः परम् ॥
हसक्षमलवरयूं हसखफ्रें हसौ ततः ।
अमुकानन्दनाथान्ते अमुकीदेव्यनन्तरम् ॥
अम्बाश्रीपादुकां दत्त्वा पूजयामि नमोऽन्तकः ।
अयं श्रीपादुकामन्त्रः सर्वेप्सितफलप्रदः ॥
मिथुनं चिन्तयित्वा तु..........॥ इत्यादि ।
ततस्तु वाग्भवं जप्यादष्टोत्तरशतं सुधीः ॥

इत्यन्तमन्त्रट्यकल्पेन समानमिति। पादुकामाहात्म्यन्तु कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकाधृतपद्मवाहिन्याम्—

पादुकाज्ञानमात्रेण जीवन्मुक्ता भवन्ति हि ।

कुलार्णवे—

वागुरामूलवलयमुद्राद्याः कवलाः कृताः ।
एवं कुलार्णवज्ञानां पादुकायां प्रतिष्ठितम् ॥
कोटिकोटिमहादानात् कोटिकोटिमहाव्रतात् ।
कोटिकोटिमहायज्ञात् परा श्रीपादुकास्मृतिः ॥
कोटिकोटिमहातन्त्रात् कोटितीर्थावगाहनात् ।
कोटिदेवार्चनाद्देवि ! परा श्रीपादुकास्मृतिः ॥

महारोगे महोत्पाते महादोषे महाभये ।
महापदि महापापे स्मृता च गुरुपादुका ॥

रुद्रयामले पूर्वखण्डे प्रथमपटले—

मायां लक्ष्मीं पुरो दत्त्वा सर्वत्र पूजने विधिः ।
पृथिव्यां भूमिबीजञ्च गन्धं समर्पयेति च ॥
आकाशात्मकं शम्भुबीजं नादबिन्दुसमाहृतम् ।
पुष्पं समर्पयामीति वायुबीजं ततः परम् ॥

पुरश्चरणरसोल्लासे षष्ठपटले—

गुरुपूजां विधायादौ स्त्रक्चन्दनविभूषणैः ।
अलङ्कारैर्विचित्रैश्च सुवर्णादिविनिर्मितैः ॥
वसनैरतिसूक्ष्मैश्च शुक्लरक्तैस्तथापरैः ।
पीतैः कृष्णैश्च चार्वङ्गि ! पूजयेद् गुरुमुत्तमम् ॥
चतुर्विधैर्भोजनैश्च स्वर्णपात्रैर्मनोहरैः ।
षोडशैरुपचारैश्च स्वर्णराजतनिर्मितैः ॥
पानपात्रैर्महेशानि ! शुद्धस्वर्णविनिर्मितैः ।
ताम्बूलैश्च सकर्पूरैर्नानागन्धसमन्वितैः ॥
स्वर्णपात्रयुतैर्देवि ! शिवसिंहं प्रपूजयेत् ।

शिवसिंहं गुरुम्।

अनेन विधिना देवि ! पूजयेज्जगदीश्वरम् ॥
अतः परं वरारोहे ! गुरुदारान् प्रपूजयेत् ।
षोडशैरुपचारैश्च इष्टदेवीं सुभक्तिभिः ॥
आदौ गुरुं ततो देवीं सम्पूर्णं पूजयेत् प्रिये ! ॥

एवं गुरुं ध्यात्वा अन्तर्यागक्रमेणैव पद्मपुष्पैः समर्चयेदिति वचनान्मानसोपचारैः सम्पूजयेत्। पूजामन्त्रस्तु मातृकाभेदतन्त्रे सप्तमपटले—

वाग्बीजञ्च महामायां विष्णुशक्तिं समुच्चरेत्।
हसखफ्रें तथानन्दभैरवस्य मनुं ततः॥
तस्य शक्तेर्मनुं पश्चात्ततश्चैवं सेहौ सेहौ।
श्रीगुरोश्च तथा शक्तेर्मन्त्रमेतत् सुरेश्वरि !॥
गुरुरानन्दनाथान्तश्चाम्बान्ता शक्तिरीरिता।
पूजयामीति देवेशि ! पूजाविधिरिति प्रिये !॥

अन्नदाकल्पेऽपि—

तारत्रयं समुच्चार्य हसखफ्रें ततः परम्।
हसक्षमलवरयूं हसखफ्रें सेहौ ततः॥
अमुकानन्दनाथान्ते अमुकीदेव्यनन्तरम्।
अम्बा श्रीपादुकां दत्त्वा चिन्तयामि नमोऽन्तकः॥
अयं श्रीपादुकामन्त्रः सर्वेप्सितफलप्रदः॥

रुद्रयामले पूर्वखण्डे प्रथमपटले—

त्रितारञ्च पुरो दत्त्वा शिवशक्तिखकारकम्।
फाग्निरेकारबिन्दुञ्च शिवशक्तिक्रमेति च॥
भूमीन्दुवह्निवायू च उकारान्तं सुरेश्वरि !।
आनन्दनाथशक्तिश्च शिवश्च भुवनेश्वरः॥
सविसर्गो महत्येव प्रकाशिनी परेत्यपि॥

वह्नेः कारलक्ष्मीर्माया सरस्वती श्रीपादुकां पूजयामीति स्मृत्वा पादुकाम्। जपमन्त्रस्तु रुद्रयामले पूर्वखण्डे पञ्चदशपटले—

आनन्दनाथशब्दान्ते गुरुं ङेऽन्तं समुद्धरेत्।
नमः पदं ततो ब्रूयात् प्रणवं सर्वसिद्धिदम्॥
महागुरोर्मनुं जप्त्वा सर्वसिद्धीश्वरो भवेत्।
वाक्सिद्धिर्वदनाम्भोजे गुरुमन्त्रप्रसादतः॥
शतमष्टोत्तरं नित्यं सहस्रं वा तथाष्टकम्।
प्रजप्यार्पणमाकृत्य प्राणायामत्रयञ्चरेत्॥
वाग्भवेन ततः कुर्यात् प्राणायामविधिं मुदा॥

पूर्वोक्तान्नदाकल्पोक्तनीलतन्त्रोक्तवचनाभ्यां वाग्भवोऽपि जपमन्त्र इति। सम्प्रदायक्रमेणाष्टोत्तरशतं सहस्रं वा गुरुमन्त्रं जप्त्वा वाग्भवेन प्राणायामत्रयं कृत्वा गुह्यातीत्यादिना जपं समर्प्य स्तवकवचादिकं पठेत्। स्तवो यथा—

शिरःस्थितसुपङ्कजे तरुणकोटिचन्द्रप्रभं
वराभयकराम्बुजं सकलदेवतारूपिणम्।
भजामि वरदं गुरुं किरणचारुशोभोज्ज्वलं
प्रकाशितपदद्वयाम्बुजमलक्तकोटिप्रभम्॥१॥
जगद्भयनिवारणं भुवनभोगमोक्षप्रदं
गुरोः पदयुगाम्बुजं भजति यत्र योगे जयम्।
भजामि परमं गुरुं नयनपद्ममध्यस्थितं
भवाब्धिभयनाशनं शमनरोगकालक्षयम्॥२॥
प्रकाशितसुपङ्कजे सुदलषोडशाख्ये प्रभुं
परापरगुरुं भजे सकलराज्यभोगप्रदम्।
विशालनयनद्वयाम्बुजतडित्प्रभामण्डलं
कडारमणिपाटलद्युतिमदिन्दुबिन्द्विन्दुकम्॥३॥

महौजसमुमापतेर्विगतदक्षभागे हृदि
प्रभाकरशतोज्ज्वलं सुविमलेन्दुकोट्याननम्।
भजामि परमेष्ठिनं गुरुगभीररावोल्वणं
चलाचलकलेवरं प्रचपले दले द्वादशे ॥४॥
गुर्वङ्घ्र्यब्जं शुभं मादनगणदहनं हेममञ्जीरसारं
नानाशब्दाद्धुताक्लादितपरिचरणाचारुचक्रं त्रिभङ्गम्।
नित्यं ध्यायेत् प्रभाते अरुणशतघटाशोभनं योगगम्यं
नाभौ पद्मेति कान्ते दशदलमणिभे भाव्यते योगिभिर्यत् ॥५॥
या माता मयदानवादिसुभुजा निर्माणसीमा पुरे
स्वाधिष्ठाननिकेतने रसदले वैकुण्ठमूले मया।
जन्मोद्धारविकारभावलहरी वेदप्रभा भाव्यते
कन्दर्पार्पितशान्तियोनिजननी विष्णुप्रिया शाङ्करी ॥६॥
या भासानलकुण्डलीकुलपथोद्दामाभशोभाकरी
मूले पद्मचतुर्दले कुलवती निःश्वासदेशाश्रिता।
साक्षात्काङ्क्षितकल्पवृक्षलतिका सुप्ता स्वयम्भूप्रिया
नित्या योगिभयापहा विषहरा गुर्वम्बिका भाव्यते ॥७॥
ऊर्ध्वाम्भोरुहनिःसृतामृतघटामोदाज्जलाप्लाविता
गुर्वाद्या परिपातु सूक्ष्मपथगा तेजोमयी भास्वती।
सूक्ष्मा साधनगोचरामृतमयी मूलादिशीर्षाम्बुजे
पूज्या चेतसि भाव्यते भुवि कदा माता सदोर्ध्वोद्गमा ॥८॥
स्थितिपालनयोगेन ध्यानेन पूजनेन वा।
यः पठेत् प्रत्यहं व्याप्य स देवो न तु मानुषः ॥९॥

कल्याणं धनदञ्चैव कीर्त्तिमायुर्यशःश्रियम् ।
सायाह्ने च प्रभाते च पठेद्यदि सुबुद्धिमान् ॥१०॥
स भवेत् साधकश्रेष्ठः कल्पद्रुमकलेवरः ।
स्तवस्यास्य प्रभावेण वागीशत्वमवाप्नुयात् ॥११॥

॥ इति रुद्रयामले स्वशक्तिकगुरुस्तोत्रं समाप्तम् ॥

कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकायां पादुकापञ्चकस्तोत्रस्याधिकाः श्लोका वर्त्तन्ते। तेऽप्यत्र लिखिता यथा—

आदि कादि किल खादि तारकं वर्णमण्डलमखण्डसिद्धिदम् ।
अन्तरुल्लसितहक्षलाक्षरं लक्षयन्ति पशवः कथं शिवे ॥१॥
ब्रह्मरन्ध्रसरसीरुहोदरे नित्यलग्नमवदातमद्भुतम् ।
कुण्डलीविवरकाण्डमण्डितं द्वादशार्णसरसीरुहं भजे ॥२॥
तस्य कन्दलितकर्णिकापुटे क्लृप्तरेखमकथादिरेखया ।
कोणलक्षितहलक्षमण्डलीभावलक्ष्यमबलामयं भजे ॥३॥
तत्पुटे पटुतडित्कडारिमस्पर्द्धमानमणिपाटलप्रभम् ।
चिन्तयामि हृदि चिन्मयं वपुर्बिन्दुनादमणिपीठमण्डलम् ॥४॥
ऊर्ध्वमस्य हुतभुक्शिखासखं तद्विलासपरिबृंहणास्पदम् ।
विश्वघस्मरमहोत्सवोत्कटं व्यामृषामि युगमादिहंसयोः ॥५॥
तत्र नाथचरणारविन्दयोः कुङ्कुमासवझरीमरन्दयोः ।
द्वन्द्वमिन्दुमकरन्दशीतलं मानसं स्मरति मङ्गलास्पदम् ॥६॥
निषक्तमणिपादुकानियमिताघकोलाहल -
स्फुरत्किशलयारुणं नखसमुल्लसच्चन्द्रकम् ।
परामृतसरोवरोदितसरोजसद्रोचिषं
भजामि शिरसि स्थितं गुरुपदारविन्दद्वयम् ॥७॥

पादुकापञ्चकस्तोत्रं पञ्चवक्त्राद्विनिर्गतम् ।
षडाम्नायफलं प्राप्तं प्रपञ्चे चातिदुर्लभम् ॥८॥

॥ इति शिवपञ्चवक्त्राद्विनिर्गतं पादुकापञ्चकस्तोत्रं समाप्तम् ॥

अथ गुरुस्तोत्रम्

कुब्जिकातन्त्रे—

ओं नमस्तुभ्यं महामन्त्रदायिने शिवरूपिणे ।
ब्रह्मज्ञानप्रकाशाय संसारदुःखतारिणे ॥१॥

अतिसौम्याय दिव्याय वीराय ज्ञानहारिणे ।
नमस्ते कुलनाथाय कुलकौलीन्यदायिने ॥२॥

शिवतत्त्वप्रबोधाय ब्रह्मतत्त्वप्रकाशिने ! ।
नमस्ते गुरवे तुभ्यं साधकाभयदायिने ॥३॥

अनाचाराचारभावबोधाय भावहेतवे ।
भावाभावविनिर्मुक्तमुक्तिदात्रे नमो नमः ॥४॥

नमस्ते शम्भवे तुभ्यं दिव्यभावप्रकाशिने ।
ज्ञानानन्दस्वरूपाय विभवाय नमो नमः ॥५॥

शिवाय शक्तिनाथाय सच्चिदानन्दरूपिणे ।
कामरूपाय कामाय कामकेलिकलात्मने ॥६॥

कुलपूजोपदेशाय कुलाचारस्वरूपिणे ।
आरक्तनिजतच्छक्तिसमभागविभूतये ॥७॥

नमस्तेऽस्तु महेशाय नमस्तेऽस्तु नमो नमः ॥८॥

इदं स्तोत्रं पठेन्नित्यं साधको गुरुदिङ्मुखः ।
प्रातरुत्थाय देवेशि ! ततो विद्या प्रसीदति ॥९॥

।। इति कुब्जिकातन्त्रोक्तं गुरुस्तोत्रं समाप्तम् ।।

अथ गुरुकवचम्

कङ्कालमालिनीतन्त्रे, देव्युवाच—

भूतनाथ ! महादेव ! कवचं तस्य मे वद ।
गुरुदेवस्य देवेश ! साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपिणः ॥

ईश्वर उवाच—

अथातः कथयामीशे ! कवचं मोक्षदायकम् ।
यस्य ज्ञानं विना देवि ! न सिद्धिर्न च सद्गतिः ॥
ब्रह्मादयोऽपि गिरिजे ! सर्वत्र याजिनः[1] स्मृताः ।
अस्य प्रसादात् सकला वेदागमपुरःसराः ॥
कवचस्यास्य देवेशि ! ऋषिर्विष्णुरुदाहृतः ।
छन्दो विराड् देवता च गुरुदेवः स्वयं शिवः ॥
चतुर्वर्गे ज्ञानमार्गे विनियोगः प्रकीर्तितः ।
सहस्रारे महापद्मे कर्पूरधवलो गुरुः ॥
वामोरुस्थितशक्तिर्यः सर्वत्र परिरक्षतु ।
परमाख्यो गुरुः पातु शिरसं मम वल्लभे ! ॥
परापराख्यो नासां मे परमेष्ठी मुखं सदा ।
कण्ठं मम सदा पातु प्रह्लादानन्दनाथकः ॥

---

[1] जयिन इति पाठान्तरम्।

बाहू द्वौ सनकानन्दः कुमारानन्द एव च ।
वशिष्ठानन्दनाथश्च हृदयं पातु सर्वदा ॥
क्रोधानन्दः कटिं पातु सुखानन्दः पदं मम ।
ध्यानानन्दश्च सर्वाङ्गं बोधानन्दश्च कानने ॥
सर्वत्र गुरवः पान्तु सर्वे ईश्वररूपिणः ।
इति ते कथितं भद्रे कवचं परमं शिवे ! ॥
भक्तिहीने दुराचारे दत्त्वैतन्मृत्युमवाप्नुयात् ।
अस्यैव पठनाद्देवि ! धारणाच्छ्रवणात् प्रिये ! ॥
जायते मन्त्रसिद्धिश्च किमन्यत् कथयामि ते ।
कण्ठे वा दक्षिणे बाहौ शिखायां वीरवन्दिते ! ॥
धारणान्नाशयेत् पापं गङ्गायां कल्मषं यथा ।
इदं कवचमज्ञात्वा यदि मन्त्रं जपेत् प्रिये ! ॥
तत् सर्वं निष्फलं कृत्वा गुरुर्याति सुनिश्चितम् ।
शिवे रुष्टे गुरुस्त्राता गुरौ रुष्टे न कश्चन ॥

।। इति कङ्कालमालिनीतन्त्रे गुरुकवचं समाप्तम् ।।

पुरश्चरणरसोल्लासे द्वितीयप्रश्ने दशमपटले, ईश्वर उवाच—

श्रृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि गुह्याद्गुह्यतरं महत् ।
लोकोपकारकं प्रश्नं न केनापि कृतं पुरा ॥
अद्यप्रभृति कस्यापि नाख्यातं कवचं मया ।
देशिका बहवः सन्ति मन्त्रसाधनतत्पराः ॥
न तेषां जायते सिद्धिर्मन्त्रैर्वा चक्रपूजनैः ।
गुरोर्विधानं कवचमज्ञात्वा क्रियते जपः ॥

वृथा श्रमो भवेत्तस्य न सिद्धिर्मन्त्रपूजनैः ।
गुरुपादं पुरस्कृत्य प्राप्यते कवचं शुभम् ॥
तदा मन्त्रस्य यन्त्रस्य सिद्धिर्भवति तत्क्षणात् ।
सुगोप्यन्तु प्रजप्तव्यं न वक्तव्यं वरानने ! ॥

ॐ नमोऽस्य श्रीगुरुकवचनाममन्त्रस्य परमब्रह्मर्षिः सर्ववेदानुज्ञो देवदेव श्रीआदिशिवो देवता नमो हेसौं हंसः हसक्षमलवरयूं बीजं सोऽहं हंसः हसक्षमलवरयूं शक्तिः हंसः सोऽहं कीलकं श्रीसमस्तगुरुमण्डल-प्रीत्यर्थे जपे विनियोगः। अथ ध्यानम्—

श्रीसिद्धमानवमुखा गुरवः स्वरूपं
संसारदाहशमनं द्विभुजं त्रिनेत्रम् ।
वामाङ्गशक्तिसकलाभरणैर्विभूषं
ध्यायेज्जपेत् सकलसिद्धिफलप्रदञ्च ॥

इति मनसा प्रणम्य। हसां हृदयाय नमः। हसीं शिरसे स्वाहा। हसूं शिखायै वषट्। हैं कवचाय हुं। हेसौं नेत्रत्रयाय वौषट्। हसः अस्त्राय फट्। एवं कराङ्गन्यासं कृत्वा उपचारैः सम्पूज्य,

ॐ नमः प्रकाशानन्दनाथश्च शिखायां पातु मे सदा ।
परशिवानन्दनाथश्च शिरो मे रक्षयेत् सदा ॥
परशक्तिदिव्यानन्दनाथो भाले च परिरक्षतु ।
कामेश्वरानन्दनाथो मुखं रक्षतु सर्वधृक् ॥
दिव्यौघो मस्तकं देवि ! पातु सर्वं शिरः सदा ।
कण्ठादिनाभिपर्यन्तं सिद्धौघा गुरवः प्रिये ! ॥
भोगानन्दनाथगुरुः पातु दक्षिणबाहुकम् ।
समयानन्दनाथश्च सन्ततं हृदयेऽवतु ॥

सहजानन्दनाथश्च कटिं नाभिञ्च रक्षतु ।
एषु स्थानेषु सिद्धौघा रक्षन्तु गुरवः सदा ॥
अधरे मानवौघाश्च गुरवः कुलनायिके ! ।
गगनानन्दनाथश्च गुल्फयोः पातु सर्वदा ॥
नीलौघानन्दनाथश्च रक्षयेत्पादपृष्ठतः ।
स्वात्मानन्दनाथगुरुः पादाङ्गुलीश्च रक्षतु ॥
कन्दोलानन्दनाथश्च रक्षेत्पादतले सदा ।
इत्येवं मनवौघाश्च न्यसेन्नाभ्यादिपादयोः ॥
गुरुर्मे रक्षयेदुर्व्यां सलिले परमो गुरुः ।
परापरगुरुर्वह्नौ रक्षयेत् शिववल्लभे ! ॥
परमेष्ठीगुरुश्चैव रक्षयेद्वायुमण्डले ।
शिवादिगुरवः साक्षादाकाशे रक्षयेत् सदा ॥
इन्द्रो गुरुः पातु पूर्वे आग्नेय्यां गुरुरग्नयः ।
दक्षे यमो गुरुः पातु नैर्ऋत्यां निर्ऋतिर्गुरुः ॥
वरुणो गुरुः पश्चिमे च वायव्यां मारुतो गुरुः ।
उत्तरे धनदः पातु ऐशान्यामीश्वरो गुरुः ॥
ऊर्ध्वं पातु गुरुर्ब्रह्मा अनन्तो गुरुरप्यधः ।
एवं दश दिशः पान्तु इन्द्राद्या गुरवः क्रमात् ॥
शिरसः पादपर्यन्तं पान्तु दिव्यौघसिद्धयः ।
मानवौघाश्च गुरवो व्यापकं पान्तु सर्वदा ॥
सर्वत्र गुरुरूपेण संरक्षेत् साधकोत्तमम् ।
आत्मानं गुरुरूपञ्च ध्यायेन्मन्त्रं सदा बुधः ॥

इत्येवं गुरुकवचं ब्रह्मलोकेऽपि दुर्लभम्।
तव प्रीत्या मयाख्यातं न कस्य कथितं प्रिये!॥

पूजाकाले पठेद् यस्तु जपकाले विशेषतः।
त्रैलोक्यदुर्लभं देवि! भुक्तिमुक्तिफलप्रदम्॥

सर्वमन्त्रफलं तस्य सर्वयन्त्रफलं तथा।
सर्वतीर्थफलं देवि! यः पठेत् कवचं गुरोः॥

अष्टगन्धेन भूर्जे च लिख्यते चक्रसंयुतम्।
कवचं गुरुपङ्क्तेस्तु भक्त्या च शुभवासरे॥

पूजयेद्धूपदीपाद्यैः सुधाभिः सितसंयुतैः।
तर्पयेद्गुरुमन्त्रेण साधकः शुद्धचेतसा॥

धारयेत् कवचं देवि! इह भूतभयापहम्।
पठेन्मन्त्री त्रिकालं हि स मुक्तो भवबन्धनात्॥
एवं कवचं परात्परं दिव्यौघसिद्धौघकालवान्॥

॥ इति गुरुकवचं समाप्तम्॥

शक्तश्चेत्तदा योगसारोक्तं गुरुसहस्रनामस्तोत्रमपि पठेत्। इह तु ग्रन्थगौरवभिया तन्न लिखितम्। रुद्रयामले—

एकान्तभक्त्या प्रणमेदायुरारोग्यवृद्धये॥
अखण्डमण्डलाकारं व्याप्तं येन चराचरम्।
तत्पदं दर्शितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः॥

अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया।
चक्षुरुन्मीलितं येन तस्मै श्रीगुरवे नमः॥

देवताया दर्शनञ्च करुणावरुणालयम्[१] ।
सर्वसिद्धिप्रदातारं श्रीगुरुं प्रणमाम्यहम् ॥

वराभयकरं नित्यं श्वेतपद्मनिवासिनम् ।
महाभयनिहन्तारं गुरुदेवं नमाम्यहम् ॥

महाज्ञानाच्छादिताङ्गं[२] नराकारं वरप्रदम् ।
चतुर्वर्गप्रदातारं[३] स्थूलसूक्ष्मदयान्वितम् ॥

सदानन्दमयं देवं नित्यानन्दं निरञ्जनम् ।
शुद्धसत्त्वमयं देवं नित्यकालं कुलेश्वरम् ॥

ब्रह्मरन्ध्रे महापद्मे तेजोबिम्बे निराकुले ।
योगिभिर्योगगम्ये च चारुशुक्रविराजिते ॥

सहस्त्रदलसङ्काशे कर्णिकामध्यमध्यके ।
महाशुक्लभास्वरार्ककोटिकोटिमहौजसम् ॥

सर्वपीठस्थममलं परं हंसं परात्परम् ।
वेदोद्धारकरं नित्यं काम्यकर्मफलप्रदम् ॥

सदा मनःशक्तिमायालयस्थानं पदद्वयम् ।
शरज्ज्योत्स्नाज्वलन्मालाशोभेन्दुकोटिवन्मुखम् ॥

वाञ्छातिरिक्तदातारं सर्वसिद्धीश्वरं गुरुम् ।
भजामि तन्मयो भूत्वा तं हंसमण्डलोपरि ॥

---

[१] 'देवताया दर्शनस्य कारणं करुणानिधिम्'। इति पाठान्तरः समीचीनः प्रतिभाति।

[२] ०च्छापिताङ्गमिति पाठान्तरम्।

[३] चत्वारो वर्गा धर्मार्थकाममोक्षाख्याः, तेषां प्रदातारम्।

आत्मानं च निराकारं साकारं ब्रह्मरूपिणम् ।
विद्यामन्त्रप्रदातारं श्रीगुरुं परमेश्वरम् ॥
सर्वसिद्धिप्रदातारं गुरुदेवं नमाम्यहम् ॥
कायेन मनसा वाचा ये नमन्ति निरन्तरम् ।
अवश्यं श्रीगुरोः पादाम्भोरुहे ते वसन्ति हि ॥
प्रभाते कोटिपुण्यञ्च प्राप्नोति साधकोत्तमः ।
मध्याह्ने दशलक्षञ्च सायाह्नेऽनन्तपुण्यदम् ॥

।। इति रुद्रयामले उत्तरखण्डे गुरुप्रणामस्तुतिकथनम् ।।

नित्यं शुद्धं निराभासं निराकारं निरञ्जनम् ।
नित्यबोधचिदानन्दं गुरुं ब्रह्म नमाम्यहम् ॥
आनन्दमानन्दकरं प्रसन्नं ज्ञानस्वरूपं निजबोधयुक्तम् ।
योगीन्द्रमीड्यं भवरोगवैद्यं श्रीमद्गुरुं नित्यमहं नमामि ॥

।। इति गुरुगीतोक्तसद्गुरुप्रणामः ।।

निर्वाणतन्त्रे तृतीयपटले, श्रीदेव्युवाच—

तुरीयधाम ! महादेव ! परमात्माशये स्थितः[१] ।
शिरःपद्मे स्थिते बाह्ये नमस्कारः कथं भवेत् ॥

शिव उवाच—

शिरःपद्मे महादेवस्तथैव परमो गुरुः ।
तत्समो न तु देवेशि ! पूज्योऽस्ति भुवनत्रये ॥
तद्रूपं चिन्तयेन्मन्त्री बाह्ये गुरुचतुष्टयम् ।
तदंशा भावसम्भूता ये चान्ये गुरवो जनाः ॥

---

[१] 'तुरीयधामे यो देवः परमात्मा स एव हि' इति पाठान्तरम्।

तथैव ब्राह्मणाः सर्वे चांशावतारसंस्थिताः ।
यदैव बाह्ये चैतांश्च प्रत्यक्षे भावयेत्तदा ॥

सहस्रारे महापद्मे सदा चिन्तां विवर्जयेत् ।
प्रत्यक्षदर्शने देवि ! साक्षात्तं ब्रह्म चिन्तयेत् ॥

नमस्कारादिकं देवि ! कुर्यात् साधकसत्तमः ।
[एभ्यो दर्शनमात्रेण नमस्कारादिकञ्चरेत् ॥

न कुर्याद्यदि मोहेन स भवेदापदाश्रयः ।]
ब्राह्मणादीन् समालोक्य ब्रह्मचारियतित्रयम् ॥

दृष्टिमात्रेण गिरिजे ! प्रणमेद्दण्डवद्भुवि ।
महापातकयुक्तोऽपि मुक्तो भवति नान्यथा ॥

न कुर्याद् यदि मोहेन महापातकवान् भवेत् ।
रक्तवस्त्रं समालोक्य तथा भस्माङ्गभूषणम् ॥

दण्डहस्तं त्रिशूलञ्च दृष्ट्वा प्रदक्षिणत्रयम् ।
प्रकुर्यात् साधकश्रेष्ठश्चान्यथा पातकी भवेत् ॥

।। इति बाह्यगुर्वादिदर्शने जाते तदानीं सहस्रारे गुरुचिन्तानिषेधः ।।

अथ स्त्रीगुरुध्यानं गुप्तसाधनतन्त्रे द्वितीयपटले, पार्वत्युवाच—

गुरुध्यानं श्रुतं नाथ ! सर्वतन्त्रेषु गोपितम् ।
स्त्रिया दीक्षा शुभा प्रोक्ता सर्वकामफलप्रदा ॥

बहुजन्मार्जितात् पुण्याद् बहुभाग्यवशाद् यदि ।
स्त्रीगुरुर्लभ्यते नाथ ! तस्या ध्यानन्तु कीदृशम् ॥

कुत्र वा सा गुरुर्ध्येया[१] श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम् ।
कथयस्व महादेव ! यद्यहं तव वल्लभा ॥

श्रीशिव उवाच—

श‍ृणु पार्वति ! वक्ष्यामि तव स्नेहपरिप्लुतः ।
रहस्यं स्त्रीगुरोर्ध्यानं यथा ध्येया च सा गुरुः ॥
सहस्रारे महापद्मे किञ्जल्कगणशोभिते ।
प्रफुल्लपद्मपत्राक्षीं घनपीनपयोधराम् ॥
प्रसन्नवदनां क्षीणमध्यां ध्यायेच्छिवां गुरुम् ।
पद्मरागसमाभासां रक्तवस्त्रसुशोभनाम् ॥
रत्नकङ्कणपाणिञ्च रत्ननूपुरशोभिताम् ।
शरदिन्दुप्रतीकाशां वक्त्रोद्भासितकुण्डलाम् ॥
स्वनाथवामभागस्थां वराभयकराम्बुजाम् ।
इति ते कथितं देवि ! स्त्रीगुरोर्ध्यानमुत्तमम् ॥
गोपनीयं प्रयत्नेन न प्रकाश्यं कदाचन ॥

।। अथ स्तुतिः ।।

मातृकाभेदतन्त्रे सप्तमपटले, देव्युवाच—

स्तुतिञ्च कवचं नाथ ! श्रोतुमिच्छामि साम्प्रतम् ।
श्रीगुरोः कवचं प्रोक्तं त्वया नाथ ! पुरा प्रभो ! ॥
इदानीं स्त्रीगुरोः स्तोत्रं कवचं मयि कथ्यताम् ।
यस्य विज्ञानमात्रेण पुनर्जन्म न जायते ॥

---

[१] 'कुलीनस्त्रीगुरोर्ध्यानम्' इति पाठान्तरम्।

श्रीशिव उवाच—

श्रृणु देवि ! प्रवक्ष्यामि स्तोत्रं परमगोपनम् ।
यस्य श्रवणमात्रेण संसारान्मुच्यते नरः ॥
नमस्ते देवदेवेशि ! नमस्ते हरपूजिते ! ।
ब्रह्मविद्यास्वरूपायै तस्यै नित्यं नमो नमः ॥१॥
अज्ञानतिमिरान्धस्य ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
यया चक्षुरुन्मीलितं तस्यै नित्यं नमो नमः ॥२॥
भवबन्धनपारस्य तारिणी जननी परा ।
ज्ञानदा मोक्षदा नित्यं तस्यै नित्यं नमो नमः ॥३॥
श्रीनाथवामभागस्था सदया सुरपूजिता ।
सदा विज्ञानदात्री च तस्यै नित्यं नमो नमः ॥४॥
सहस्रारे महापद्मे सदानन्दस्वरूपिणी ।
महामोक्षप्रदा देवी तस्यै नित्यं नमो नमः ॥५॥
ब्रह्मविष्णुस्वरूपा च महारुद्रस्वरूपिणी ।
त्रिगुणात्मस्वरूपा च तस्यै नित्यं नमो नमः ॥६॥
चन्द्रसूर्याग्निरूपा च मदाघूर्णितलोचना ।
स्वनाथञ्च समालिङ्ग्य तस्यै नित्यं नमो नमः ॥७॥
ब्रह्मविष्णुशिवत्वादिजीवन्मुक्तिप्रदायिनी ।
ज्ञानविज्ञानयोर्दात्री तस्यै श्रीगुरवे नमः ॥८॥
इदं स्तोत्रं महेशानि ! यः पठेद्भक्तिसंयुतः ।
स सिद्धिं लभते नित्यं सत्यं सत्यं न संशयः ॥९॥

प्रातःकाले पठेद् यस्तु गुरुपूजापुरःसरम् ।
स एव धन्यो लोकेशो देवीपुत्र इव क्षितौ ॥१०॥

।। इति मातृकाभेदतन्त्रे स्त्रीगुरोः स्तोत्रं सम्पूर्णम् ।।

अथ स्त्रीगुरुकवचनम्

स्तोत्रं समाप्तं देवेशि ! कवचं शृणु सादरम् ।
यस्य स्मरणमात्रेण वागीशसमतां व्रजेत् ॥

स्त्रीगुरोः कवचस्यास्य सदाशिव ऋषिः स्मृतः ।
ताराख्या देवता ख्याता चतुर्वर्गफलप्रदा ॥

क्लीं बीजं चक्षुषोर्मध्ये सर्वाङ्गं मे सदाऽवतु ।
ऐं बीजं मे मुखं पातु ह्रीं जिह्वां परिरक्षतु ॥

श्रीं बीजं स्कन्धदेशं मे हसखफ्रें भुजद्वयम् ।
हकारः कण्ठदेशं मे सकारः षोडशं दलम् ॥

क्षवर्णस्तदधः पातु लकारो हृदयं मम ।
वकारः पृष्ठदेशञ्च रकारो दक्षपार्श्वकम् ॥

यूङ्कारो वामपार्श्वञ्च सकारो मेरुमेव च ।
हकारो मे दक्षभुजं क्षकारो वामहस्तकम् ॥

मकारश्चाङ्गुलीं पातु लकारो मे नखं वतु ।
वकारो मे नितम्बञ्च रकारो जठरं वतु ॥

षीङ्कारः पादयुगलं हेसौः सर्वाङ्गं मेऽवतु ।
हेसौर्लिङ्गञ्च लोमानि केशञ्च परिरक्षतु ॥

ऐं बीजं पातु पूर्वे मे ह्रीं बीजं दक्षिणेऽवतु ।
श्रीं बीजं पश्चिमे पातु उत्तरे भूतसम्भवम् ॥
श्रीं पातु चाग्निकोणे च वेदाख्या नैर्ऋतेऽवतु ।
देवाम्बा पातु वायव्यां शम्भौ श्रीपादुकां तथा ॥
पूजयामि तथा चोर्ध्वं नमश्चाधः सदाऽवतु ।
इति ते कथितं कान्ते ! कवचं परमाद्भुतम् ॥
गुरुमन्त्रं जपित्वा तु कवचं प्रपठेद् यदि ।
ससिद्धः सगणः सोऽपि शिव एव न संशयः ॥
पूजाकाले पठेद् यस्तु कवचं मन्त्रविग्रहम् ।
पूजाफलं भवेत्तस्य सत्यं सत्यं सुरेश्वरि ! ॥
त्रिसन्ध्यं यः पठेद्देवि ! स सिद्धो नात्र संशयः ।
भूर्जे विलिख्य गुलिकां स्वर्णस्थां धारयेद् यदि ॥
तस्य दर्शनमात्रेण वादिनो निष्प्रभां गताः ।
विवादे जयमाप्नोति रणे च निर्ऋतेः समः ॥
सभायां जयमाप्नोति मम तुल्यो न संशयः ।
सहस्रारे भावयन् यस्त्रिसन्ध्यं प्रपठेद् यदि ॥
स एव सिद्धो लोकेशो निर्वाणपदमीयते ।
समस्तमङ्गलं नाम कवचं परमाद्भुतम् ॥
यस्मै कस्मै न दातव्यं न प्रकाश्यं कदाचन ।
देयं शिष्याय शान्ताय चान्यथा पतनं भवेत् ॥
अभक्तेभ्यश्च देवेशि ! पुत्रेभ्योऽपि न दर्शयेत् ।
इदं कवचमज्ञात्वा दशविद्याश्च यो जपेत् ॥

स नाप्नोति फलं तस्य चान्ते तु नरकं व्रजेत् ।
समाप्तं कवचं देवि ! किमन्यत् श्रोतुमिच्छसि ॥
तव स्नेहानुबन्धेन किं मया न प्रकाशितम् ॥

।। इति मातृकाभेदतन्त्रे स्त्रीगुरुकवचं समाप्तम् ।।

अथ स्त्रीगुरुगीता

कङ्कालमालिनीतन्त्रे द्वितीयपटले, पार्वत्युवाच—

लोकेश ! कथ्यतां देव ! गुरुगीतां मयि प्रभो ! ।

श्रीभगवानुवाच—

श‍ृणु तारिणि ! वक्ष्यामि गीतां ब्रह्ममयीं पराम् ।
गुरुस्त्वं सर्वशास्त्राणामहमेव प्रकाशकः ॥
त्वमेव गुरुरूपेण लोकानां त्राणकारिणी ।
गया गङ्गा काशिका च त्वमेव सकलं जगत् ॥
कावेरी यमुना रेवा करतोया सरस्वती ।
गोमती[१] चन्द्रभागा च त्वमेव कुलपालिके ! ॥
ब्रह्माण्डं सकलं देवि ! कोटिब्रह्माण्डमेव च ।
न हि ते वक्तुमर्हामि क्रियाजालं महेश्वरि ! ॥
उक्त्वा चोक्त्वा भावयित्वा भिक्षुकोऽहं नगात्मजे ! ।
कथं त्वं जननी भूत्वा वधूस्त्वं मम देहिनाम् ॥
तव चक्रं महेशानि ! अतीतं परमात्मनि ।
इति ते कथिता गीता गुरुदेवस्य ब्रह्मणः ॥

---

[१] गौतमीति पाठान्तरम्।

सङ्क्षेपेण महेशानि ! प्रभुरेव गुरुः स्वयम् ।
जगत् समस्तमास्थाय गुरुस्त्वेको हि केवलम् ॥
इति तं तोषयित्वा च नुतिभिः स्तुतिभिस्तथा ।
नानाविधद्रव्यदानैः सिद्धः स्यात् साधकोत्तमः ॥

।। इति स्त्रीगुरुगीता समाप्ता ।।

अथ गुरुपूजनम्

अत्र प्रसङ्गप्राप्तं गुरुपूजनमपि लिख्यते। बृहन्नीलतन्त्रे द्वितीयपटले—

गुरुपूजाविधानञ्च कथयामि वरानने ! ।
आदौ भद्रासनं दद्यात् पाद्यं दद्यात्ततः परम् ॥
अर्घ्यं दद्याद्विशेषेण तथा चाचमनीयकम् ।
स्नानीयं वसनं दद्याद्गन्धं पुष्पञ्च शोभनम् ॥
धूपञ्च गुग्गुलुं दद्याद्दीपं दद्यात् सुशोभनम् ।
चर्व्यं चोष्यं तथा लेह्यं पेयं दद्यान्मनोहरम् ॥
नानाविधं फलं दद्यान्नानारससमन्वितम् ।
भक्ष्यं भोज्यं विशेषेण दद्याच्चैव वरानने ! ॥
पुष्पाणामञ्जलिं दद्याच्चन्दनेन समन्वितम् ।
शय्यां दद्यान्महेशानि ! विचित्रां सर्वमोहिनीम् ॥
खट्वां दद्यान्महेशानि ! विचित्राम्बरधारिणीम् ।
पादसेवां गुरोः कुर्यादतियत्नेन सुन्दरि ! ॥
गुरुवत् गुरुपुत्रेषु गुरुवत्तत्सुतादिषु ॥

अथ सपत्नीकगुरुपूजनम्

पुरश्चरणरसोल्लासे दशमपटले—

आनीय स्वगुरुं देवि ! सपत्नीकं प्रयत्नतः ।
नानागन्धैर्युतैस्तैलैरञ्जयेदङ्गयष्टिकाम् ॥
स्नापयेद्विविधैः शुद्धैरुदकैः सुरपूजितैः ।
दिव्यवस्त्रेण तद्गात्रं सम्मार्ज्य वरवर्णिनि ! ॥
पूजयेद्विविधैः पुष्पैर्गन्धैश्च विविधैस्तथा ।
धूपदीपैस्तथा पेयैस्ताम्बूलाद्यैः सुवासितैः ॥
प्रकृत्या सह चार्वङ्गि ! पूजयेद्गुरुदैवतम् ।
गुरोरङ्गं महेशानि ! चन्दनैः परिलेपयेत् ॥
गुरोः कण्ठे महेशानि ! मालां दद्याद्विलक्षणाम् ।
नानाऽलङ्कारसुभगैः पूजयेद् गुरुदैवतम् ॥
पट्टवस्त्रादिभिर्देवि ! स्वर्णरत्नादिभूषणैः ।
तत्पत्नीं तोषयेद्भक्त्या साक्षात्तां जगदीश्वरीम् ॥
शङ्खकङ्कणकेयूरनूपुरादिविलक्षणैः ।
हारै रत्नमयैर्देवि ! तत्पत्नीं पूजयेत् प्रिये ! ॥
तस्यास्तु वामतस्तिष्ठेद् भक्त्याऽपि च शुचिस्मिते ! ।
तुल्यं निष्कं प्रदद्याद्वै भक्त्या रत्नानि पार्वति ! ॥
तन्मन्त्रं शृणु चार्वङ्गि ! अतिगुह्यं परात्परम् ।
कामबीजं समुद्धृत्य तस्याश्चाख्यानमुद्धरेत् ॥

पुनः कामं समुद्धृत्य मन्त्रमेतदुदीरितम् ।
सपत्नीकं गुरुं देवि ! पूजयेद् यस्तु साधकः ॥
अनेन विधिना देवि ! सम्पूज्य गुरुपादयोः ।
सहस्त्रारे महेशानि ! तत्र कोषोपरि प्रिये ! ॥
भावयेत्तु सपत्नीकं पूजयेद्गुरुराज्ञया ।
गुरोराज्ञां मूर्ध्नि धृत्वा एकधा पूजयेद्यदि ॥
तदैव सहसा सिद्धिर्जायते वीरवन्दिते ! ।
अयुतं प्रजपेद् यस्तु किं तस्य शतकोटिभिः ॥
एवन्तु प्रत्यहं कुर्याद् यावल्लक्षं समाप्यते ।
दिवालक्षं महेशानि ! पशुवत् साधकाग्रणीः ॥
रात्रौ लक्षं जपित्वा तु दिव्यवीरमतैः प्रिये ! ।
समाप्य विधिवद्भक्त्या गुरवे दक्षिणां ततः ॥
दत्त्वा सिद्धिमवाप्नोति चन्द्रसूर्यग्रहेण किम् ॥

अथ सिद्धौघगुरुपङ्क्तिचिन्तनम्

बृहन्नीलतन्त्रे द्वितीयपटले—

सिद्धौघा गुरवो देवि ! दिव्यौघा गुरवस्तथा ।
मानवौघाः समासेन कथ्यन्ते गुरवस्तथा ॥
ऊर्ध्वकेशो व्योमकेशो नीलकण्ठो वृषध्वजः ॥

कुलचूडामणौ—

मूलादिब्रह्मरन्ध्रान्तं कुलं ध्यात्वा गुरुं स्मरेत् ।
प्रह्लादानन्दनाथाख्यं सनकानन्दमेव च ॥

कुमारानन्दनाथञ्च वशिष्ठानन्दनाथकम् ।
क्रोधानन्दसुखानन्दौ ध्यानानन्दं ततः परम् ॥
बोधानन्दं ततश्चैव ध्यायेत् कुलमुखोपरि ॥

कुलमुखोपरि सहस्रारास्थितचन्द्रमण्डले इत्यर्थः।

महारसरसोल्लासहृदया घूर्णलोचनाः ।
कुलालिङ्गनसंयुक्ताश्चूर्णिताशेषतामसाः ॥
कुलशिष्यैः परिवृताः पूर्णान्तःकरणोद्यताः ।
वराभययुताः सर्वे कुलतन्त्रार्थवेदिनः ॥

कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकायां तृतीयकाण्डे —

प्रातः प्रभृति सायान्तं सायादि प्रातरन्ततः ।
यत् करोमि जगत्यर्थे तदस्तु तव पूजनम् ॥

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां तृतीयेऽर्थकाण्डे आचारसप्तकादि-
गुरुपङ्क्तिनिरूपणान्तरूपग्रन्थिकथनं नाम
प्रथमः परिच्छेदः ।।

●

।। अथ द्वितीयः परिच्छेदः ।।

अथ सर्वं गुरवे निवेद्य मनसा गुरोराज्ञां गृहीत्वा मूलाधारकर्णिकान्तःस्थत्रिकोणान्तर्गताधोमुखस्वयम्भूलिङ्गवेष्टिनीं प्रसुप्तभुजगाकारां सार्द्धत्रिवलयां विद्युत्पुञ्जप्रभां नीवारशूकवत्तन्वीं कुलकुण्डलिनीं निजेष्टदेवतारूपां हूङ्कारेण मनुना हंस इति मनुना वा त्रिकोणमण्डलाग्निना पवनदहनयोगाच्चैतन्यं विधाय ब्रह्मवर्त्मना सहस्रारं नीत्वा तत्रत्यपरशिवे संयोज्य तयोः सामञ्जस्यं विभाव्यात्यन्तं श्यामारहस्योक्तम्। तत्प्रमाणं तद्धृतकालिकाश्रुतिर्यथा—

मूलाधारे स्मरेन्नित्यं त्रिकोणं तेजसां निधिम्।
तस्याग्निरेखामानीय अथ ऊर्ध्वं व्यवस्थिताम्॥
नीलतोयदमध्यस्थतडिल्लेखेव भास्वराम्।
नीवारशूकवत्तन्वीं पीतां भास्वदनूपमाम्॥

नीवारशूकवदिति उडिधान्यसुङ्गा इति प्रसिद्धिः।

तस्याः शिखाया मध्ये च परमोर्ध्वव्यवस्थिताम्।
स ब्रह्मा स शिवः सूर्यः शङ्करः परमस्वराट्॥
स एव विष्णुः स प्राणः स कालाग्निः स चन्द्रमाः।
इति कुण्डलिनीं ध्यात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते॥

इति गुरोराज्ञां गृहीत्वेति प्रमाणशून्यलिखनम्। कुण्डलीध्यानानन्तरं योगसारे—

मूलाधारे कुण्डलिनीं ध्यात्वा सम्पूजयेन्नरः।
ध्यानं तथा प्रवक्ष्यामि येन योगी प्रजायते॥

ॐ प्रसुप्तभुजगाकारां स्वयम्भूलिङ्गमाश्रिताम् ।
विद्युत्कोटिप्रभां देवीं विचित्रवसनान्विताम् ॥
शृङ्गारादिरसोल्लासां सर्वदा कारणप्रियाम् ।
एवं ध्यात्वा कुण्डलिनीं ततो यजेत् समाहितः ॥
मनसा गन्धपुष्पाद्यैः सम्पूज्य वाग्भवं जपेत् ।
ततो वै तोषयेत्ताञ्च स्तवेनानेन साधकः ॥

रुद्रयामले—

अथ प्रातः समुत्थाय पशुरुत्तमपण्डितः ।
गुरूणां चरणाम्भोजमङ्गलं शीर्षपङ्कजे[1] ॥
विभाव्य पुनरेवं हि श्रीपदं भावयेद् यदि ।
पूजयित्वा च विविधैरुपचारैर्नमेत् स्तवैः ॥
त्रैलोक्यं तेजसा व्याप्तं मण्डलस्थां महोत्सवाम् ।
तडित्कोटिप्रभादीप्तिं चन्द्रकोटिसुशीतलाम् ॥
सार्द्धत्रिवलयाकारां स्वयम्भूलिङ्गवेष्टिताम् ।
उत्थापयेन्महादेवीं महावक्त्रां मनोन्मयीम् ॥
श्वासोच्छ्वासादुद्गच्छन्तीं[2] द्वादशाङ्गुलरूपिणीम् ।
योगिनीं खेचरीं वायुरूपां मूलाम्बुजस्थिताम् ॥
चतुर्वर्णस्वरूपां तां वकारादिषसान्तकाम् ।
कोटिकोटिसहस्त्रार्ककिरणोज्ज्वलमोहिनीम् ॥

---

[1] शिरः पर्यायभूतः शीर्षशब्दो यद्यपि छान्दसः, तथापि पृषोदरादित्वाल्लोकेऽपि क्वचित्साधुः

[2] श्वासोच्छ्वासद्वयावृत्तिमिति पाठान्तरम्।

महासूक्ष्मपथप्रान्तावान्तरान्तरगामिनीम् ।
त्रैलोक्यरक्षितां वाक्यदेवतां शब्दरूपिणीम्[१] ॥

महाबुद्धिप्रदां देवीं सहस्त्रदलगामिनीम् ।
महासूक्ष्मपथे तेजोमयीं मृत्युस्वरूपिणीम् ॥

कालरूपां ब्रह्मरूपां सर्वत्र सर्वचिन्मयीम् ।
ध्यात्वा पुनः पुनः शीर्षे सुधाब्धौ विनिवेष्टिताम् ॥

सुधापानं कारयित्वा पुनः स्थाने समानयेत् ।
समानयनकाले तु सुषुम्नामध्यमध्यके ॥

अमृताभिप्लुतां कृत्वा पुनः स्थानेषु पूजयेत् ।
ऊर्ध्वोद्गमनकाले तु महातेजोमयीं स्मरेत् ॥

प्रतिप्रयाणकाले तु सुधाधाराभिराप्लुताम् ।
महाकुण्डलिनीं देवीममृतानन्दविग्रहाम् ॥

ध्यात्वा ध्यात्वा पुनर्ध्यात्वा सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् ।
तस्मिन् स्थाने महादेवीं विभाव्य किरणोज्ज्वलाम् ॥

अमृतानन्दमूर्त्तिं तां पूजयित्वा शुभां मुदा ।
मानसोच्चारबीजेन मायां वा कामबीजकम् ॥

पञ्चाशद्वर्णमालाभिर्जप्त्वाऽनुलोमतस्तथा ।
विलोमेन पुनर्जप्त्वा सर्वत्र शुभदं स्तवम् ॥
पठित्वा सिद्धिमाप्नोति तत्स्तोत्रं श्रृणु भैरव ! ॥

---

[१] शम्भुरूपिणीमित्यपि क्वचित्पाठः।

अथ कुण्डलिनीस्तोत्रम्

जन्मोद्धारिणि! रक्षिणीह तरुणी वेदादिबीजादिमा
नित्यं चेतसि भाव्यते भुवि कदा मद्वाक्यसञ्चारिणी ।
मां पातु प्रियदा सदा सविपदं सङ्घातय श्रीधरे
धात्री त्वं स्वयमादिदेववनिता दीनातिदीनं परम् ॥
रक्ताभामृतचन्द्रिकालिपिमयी सर्पाकृतिर्निद्रिता
जाग्रद्धर्मसमाश्रिता भगवती त्वं सांशलोकाश्रयः[1] ।
मांसोद्गन्धकुगन्धदोषजडितं वेदादिकार्यान्वितं
सम्पाल्यामलचन्द्रकोटिकिरणे नित्यं शरीरं कुरु ॥
सिद्धार्थी निजदोषवित् खलगतिर्व्याधीयते विद्यया
कुण्डल्याकुलमार्गयुक्तनगरी सायाह्नमाज्ञाश्रया ।
यद्येवं भजति प्रभातसमये मध्याह्नकालेऽथवा
नित्यं यः कुलकुण्डलीनिजपदाम्भोजं स सिद्धो भवेत् ॥
ये वाऽऽकाशचतुर्दलेऽतिविमले वाञ्छाफलोन्मूलके
नित्यं सम्प्रति नित्यदेशघटिता सङ्केतिता भाविता ।
विद्याकुण्डलमालिनी स्वजननी सारक्रिया भाव्यते
यैस्तैः सिद्धकुलोद्भवैः प्रणतिभिः कीर्त्त्या परं शम्भुभिः ॥
वाचा शङ्करमोहिनी त्रिभुवनच्छायापटोद्गामिनी
संसारादिमहासुखप्रहरणी नेत्रस्थिता योगिनी ।
सर्वग्रन्थिविभेदिनी सुभुजगा सूक्ष्मातिसूक्ष्मा परा
ब्रह्मज्ञानविनोदिनी [2]कुलकुठाराघातिनी भाव्यते ॥

---

[1] मां समालोकयेति पाठान्तरम्।

[2] 'कुलकुटी व्याघातिनी भाव्यते' इति क्वचित्पाठः।

वन्दे श्रीकुलकुण्डलीं त्रिवलिभिः सार्द्धं स्वयम्भूप्रियां
प्रावेष्ट्यासुरसारचित्तचपलां बालाबलां निष्कलाम् ।
या देवी परिभाति वेदवदना सम्भाविनी तापिनी
तामिष्टां शिरसि स्वयम्भुवनितां सम्भावयामि क्रियाम् ॥
वाणीकोटिमृदङ्गनादमदना निःश्रेणिकोटिध्वनिः
प्राणेशीवशवाममूलकमलोल्लासैकपूर्णानना ।
आषाढोद्भवमेघराजनियुतध्वान्तान्तरस्थायिनी
माता सा परिपातु सूक्ष्मपथगे ! मां योगिनं संस्कुरु[1] ॥
त्वामाश्रित्य नरा व्रजन्ति सहसा वैकुण्ठकैलासयो-
रानन्दैकविलासिनीं शशिशतानन्दाननां कारणाम् ।
मातः ! श्रीकुलकुण्डलिप्रियकले ! कालीकुलोद्दीपने !
भूयस्त्वां प्रणमामि रुद्रवनिते ! मामुद्धर त्वं पथि[2] ॥
कुण्डलीशक्तिमार्गस्थं स्तोत्राष्टकं महाफलम् ।
यः पठेत् प्रातरुत्थाय स योगी भवति ध्रुवम् ॥
क्षणादेव हि पाठेन कविनाथो भवेदिह ।
परत्र कुण्डलीयोगाद्ब्रह्मलीनो भवेन्महान् ॥
इति ते कथितं नाथ ! कुण्डलीकोमलं स्तवम् ।
एतत् स्तोत्रप्रसादेन देवेषु गुरुगीष्पतिः ॥
सर्वे देवाः सिद्धियुता अस्याः स्तोत्रप्रसादतः ।
द्वापरार्द्धचिरञ्जीवी ब्रह्मा सर्वसुरेश्वरः ॥

---

[1] 'शं कुरु' इति पाठान्तरम्।

[2] पशुमित्यपि क्वचित्पाठः।

त्वष्टापि मम निकटे स्थितो भगवतीपतिः ।
मां विद्धि परमां शक्तिं स्थूलसूक्ष्मस्वरूपिणीम् ॥
सर्वप्रकाशकरणीं विन्ध्यपर्वतवासिनीम् ।
हिमालयसुतां सिद्धां सिद्धमन्त्रस्वरूपिणीम् ॥
वेदान्तशक्तितन्त्रस्थां कुलतन्त्रार्थगामिनीम् ।
रुद्रयामलमध्यस्थां स्थितिस्थापकभाविनीम् ॥
पञ्चमुद्रास्वरूपाञ्च शक्तियामलमालिनीम् ।
रत्नमालावलाकाढ्यां चन्द्रसूर्यप्रकाशिनीम् ॥
सर्वभूतमहाबुद्धिदायिनीं दानवापहाम्[१] ।
स्थित्युत्पत्तिलयकरीं करुणासागरस्थिताम् ॥
महामोहनिवासाढ्यां दामोदरशरीरगाम् ।
छत्रचामररत्नाढ्यां महाशूलकरां पराम् ॥
ज्ञानदां बुद्धिदां विद्यां रत्नमालाकलापदाम् ।
सर्वतेजःस्वरूपाभामनन्तकोटिविग्रहाम्[२] ॥
दरिद्रधनदां लक्ष्मीं नारायणमनोरमाम् ।
सदा भावय शम्भो ! त्वं योगनायक ! पण्डित ! ॥

।।इति रुद्रयामले उत्तरखण्डे कुण्डलीस्तोत्रं समाप्तम्।।

कुण्डलिन्यां स्तोत्रान्तरं योगसारे तृतीयपटले—

ॐ नमस्ते देवदेवेशि ! योगीशप्राणवल्लभे !।
सिद्धिदे ! वरदे ! मातः ! स्वयम्भूलिङ्गवेष्टिते ॥

---

[१] दानवानुपहन्तीति विग्रहे हन्धातोरौणादिको डाप्रत्ययः, टिलोपश्च।

[२] अनन्तकोटिविग्रहा यस्याः सा, ताम्।

ॐ प्रसुप्तभुजगाकारे ! सर्वदा कारणप्रिये ! ।
कामकलान्विते ! देवि ! ममाभीष्टं कुरुष्व च ॥
असारे घोरसंसारे भवरोगात् कुलेश्वरि ! ।
सर्वदा रक्ष मां देवि ! जन्मसंसारसागरात् ॥
इति कुण्डलिनीस्तोत्रं ध्यात्वा यः प्रपठेत् सुधीः ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो भवसंसाररूपके ।

।। इति कुण्डलिनीस्तोत्रं समाप्तम्।।

अथ कुण्डलिनीकवचम्

रुद्रयामले उत्तरखण्डे पञ्चत्रिंशत्पटले, आनन्दभैरव्युवाच—

अथ वक्ष्ये महादेव ! कुण्डलीकवचं शुभम् ।
परमानन्ददं सिद्धं सिद्धवृन्दनिषेवितम् ॥
यद्धृत्वा योगिनः सर्वे धर्माधर्मप्रदर्शकाः ।
ज्ञानिनो मानिनो धीरा विचरन्ति यथाऽमराः[१] ॥
सिद्धयोऽप्यणिमाद्याश्च करस्थाः सर्वदेवताः ।
एतत्कवचपाठेन देवेन्द्रो योगिराड् भवेत् ॥
ऋषयो योगिनः सर्वे जटिलाः कुलभैरवाः ।
प्रातःकाले त्रिवारञ्च मध्याह्ने वारयुग्मकम् ॥
सायाह्ने वारमेकं तु पठेत् कवचमेव च ।
पाठादेव महायोगी कुण्डलीदर्शनं लभेत् ॥

कुण्डलीकवचस्य ब्रह्मा ऋषिर्गायत्री च्छन्दः कुण्डली देवता सर्वाभीष्टसिद्ध्यर्थे विनियोगः।

---

[१] 'यथा नराः' इति पाठान्तरम्।

ॐ ईश्वरी जगद्धात्री ललिता सुन्दरी परा।
कुण्डली कुलरूपा च पातु मां कुलचण्डिका॥
शिरो मे ललिता देवी पातूग्राख्या कपोलकम्।
ब्रह्मरन्ध्रेण पुटितं भ्रूमध्यं पातु मे सदा॥
नेत्रत्रयं महाकाली कालाग्निभक्षिका शिखाम्।
दन्तावलीं विशालाक्षी ओष्ठमिष्टान्नवासिनी॥
कामबीजात्मिका विद्या अधरं पातु मे सदा।
दृग्गण्डस्था गण्डयुग्मं मायाबीजा रसप्रिया॥
भुवनेशी कर्णयुग्मं चिबुकं क्रोधकालिका।
कपिला मे गलं पातु सर्वबीजस्वरूपिणी॥
मातृकावर्णपुटिता कुण्डली कण्ठमेव च।
हृदयं कालपुत्री च कङ्काली पातु मे मुखम्॥
भुजयुग्मं चण्डदुर्गा चण्डदोर्दण्डखण्डिनी।
स्कन्धयुग्मं पातु देवी चिबुकं क्रोधकालिका॥
अङ्गुल्यग्रं कुलानन्दा श्रीविद्या नखमण्डलम्।
कालिका भुवनेशानी पृष्ठदेशं सदाऽवतु॥
पार्श्वयुग्मं महावीरा वीरासनधराऽभया।
पातु मां कुलदर्भस्था नाभिमुदरमल्लिका[१]॥
कटिदेशं पीठसंस्था महामहिषघातिनी।
लिङ्गस्थानं महामुद्रा भगं मालामनुप्रिया॥

---

[१] ॰मम्बिकेति पाठान्तरम्।

भगीरथप्रिया धूम्रा मूलाधारं गणेश्वरी ।
चतुर्दलं कामविद्या दलाग्रं मे वसुन्धरा ॥
धीर्धरा धारणाख्या च ब्रह्माणी पातु मे मुखम् ।
मेदिनीं पातु कमला वाग्देवी पूर्णगं दलम् ॥
छेदिनी दक्षिणे पार्श्वे पातु चण्डा महातपा ।
चण्डघण्टा सदा पातु योगिनी वारुणं दलम् ॥
उत्तरस्थं दलं पातु पृथिवीमिन्द्रलालिता ।
चतुष्कोणं कामविद्या ब्रह्मविद्याष्टकोणकम् ॥
अष्टदलं सदा पातु सर्ववाहनवाहना ।
चतुर्भुजा सदा पातु डाकिनी कुलचञ्चला ॥
मेढ्रस्था मदनाधारा पातु मे चारुपङ्कजम् ।
स्वयम्भूलिङ्गं चार्वङ्गी कोटराक्षी[१] ममासनम् ॥
कदम्बवनमापातु कदम्बवनवासिनी ।
वैष्णवी परमा माया पातु मे वैष्णवं पदम् ॥
षड्दलं राकिणी पातु रङ्गिनी[२] कामवासिनी ।
कामेश्वरी कामरूपा श्रीकृष्णं पीतवाससम् ॥
धनुः सा वनदुर्गा मे शङ्खं मे शङ्खिनी शिवा ।
चक्रं चक्रेश्वरी पातु कमलाक्षी गदां मम ॥
पद्मं मे पद्मगन्धा च पद्ममालामनोहरा ।
वादिसान्ताक्षरं पातु लाकिनी लोकपावनी ॥

---

[१] कोटरे इवाक्षिणी यस्याः सा।

[२] राकिणीत्यपि क्वचित्पाठः।

षड्दलस्थितदेवांश्च पातु कैलासवासिनी ।
अग्निवर्णा सदा पातु गलं मे परमेश्वरी ॥
मणिपूरं सदा पातु मणिमालाविभूषणा ।
दशपत्रं दशवर्णं कादिफान्तं[1] त्रिविक्रमा ॥
पातु नीला महाकाली भद्रा भीमा सरस्वती ।
अयोध्यावासिनी देवी महापीठनिवासिनी ॥
वाग्भवाद्या महाविद्या कुण्डली कालरूपिणी ।
दशच्छदशतं पातु रुद्रं रुद्रात्मकं मम ॥
सूक्ष्मा सूक्ष्मतरा पातु सूक्ष्मस्थाननिवासिनी ।
लाकिनी लोकजननी पातु कूटाक्षरान्विता ॥
तेजसं पातु नियतं रजकी राजपूजिता ।
विजया कुलबीजस्था तवर्गं तिमिरापहा ॥
चन्द्रात्मिका[2] मणिग्रन्थिं भेदिनी पातु सर्वदा ।
भगमाला[3] भृगुसुता पातु मां नाभिवासिनी ॥
नन्दिनी पातु सकलं कुण्डली कालकल्पिता ।
हृत्पद्मं पातु कालाख्या धूम्रवर्णा मनोहरा ॥
दलद्वादशवर्णञ्च भास्करी भावसिद्धिदा ।
पातु मे परमा विद्या कवर्गं कामचारिणी ॥
चवर्गं चारुरसना व्याघ्रास्या टङ्कधारिणी ।
टकारं पातु कृष्णाख्या काकिनीं पातु कालिका ॥

---

[1] डादिफान्तमिति पाठान्तरम्।

[2] मन्त्रात्मिकेति पाठान्तरम्।

[3] गर्भदातेत्यपि क्वचित्पाठः।

ठङ्कराङ्गी ठकारं मे बीजभाषा[१] महोदया ।
ईश्वरी पातु विमला मम हृत्पद्मवासिनी ॥
कालिकां[२] कालसन्दर्भा योगिनी योगमातरम् ।
इन्द्राणी वारुणी पातु कुलमाला कुलान्तरम् ॥
तारिणी शक्तिमाता च कण्ठवाक्यं सदाऽवतु ।
विप्रचित्ता महोग्रोग्रा प्रभा दीप्ता घनामला ॥
वाक्स्तम्भिनी वज्रदेहा वैदेही वृषवाहिनी ।
उन्मत्तानन्दचित्ता च कुलेशी सा भगातुरा ॥
मम षोडश पत्राणि पातु मातृतया स्थिता ।
सुरान् रक्षतु वेदज्ञा सर्वभाषा च कालिकाम्[३] ॥
ईश्वरार्द्धासनगता प्रपायान्मे सदाशिवा ।
शाकम्भरी महामाया शाकिनी पातु सर्वदा ॥
भवानी भवमाता च पायाद् भूमध्यपङ्कजम् ।
द्विदलं व्रतकामाख्या अष्टाङ्गसिद्धिदायिनी ॥
पातु मामखिलानन्दा मनोरूपा जपप्रिया ।
लकारं लक्षणाक्रान्ता सर्वलक्षणलक्षणा ॥
कृष्णाजिनधरा देवी क्षकारं पातु सर्वदा ।
द्विदलस्थं सर्वदेवं सदा पातु वरानना ॥
बहुरूपा विश्वरूपा हाकिनी पातु चण्डिका ।
हरापरशिवं पातु मानसं पातु पञ्चमी ॥

---

[१] जीवभाषेति पाठान्तरम्।

[२] कर्णिकामित्यपि क्वचित्पाठः।

[३] कर्णिकामित्यपि क्वचित्पाठः।

षट्चक्रस्था सदा पातु षट्चक्रकुलवासिनी ।
अकारादिक्षकारान्ता बिन्दुसर्गसमन्विता ॥
मातृकार्णा सदा पातु कुण्डली ज्ञानकुण्डली ।
पूर्णकाली गतिप्रेमा पूर्णगिरितटं शिवा ॥
उड्डीयानेश्वरी देवी सकलं पातु सर्वदा ।
कैलासपर्वतं पातु कैलासगिरिवासिनी ॥
डाकिनी राकिणी शक्तिर्लाकिनी काकिनी कला ।
शाकिनी हाकिनी देवी षट्चक्रादीन् प्रपातु मे ॥
कैलासाख्यं सदा पातु पञ्चाननतनूद्भवा ।
हिरण्यवर्णा रजनी चन्द्रसूर्याग्निभक्षिणी ॥
सहस्त्रदलपद्मं मे सदा पातु कुलाकुला ।
सहस्त्रदलपद्मस्था दैवतं पातु भैरवी[१] ॥
काली तारा षोडशाख्या मातङ्गी पद्मवासिनी ।
शशिकोटिगलद्रूपा पातु मे सकलां तनुम् ॥
रणे घोरे जले देशे युद्धे वादे श्मशानके ।
सर्वत्र गमने ज्ञाने सदा मां पातु शैलजा ॥
पर्वते विविधावासे विनाशे पातु कुण्डली ।
पादादिब्रह्मरन्ध्रान्तं सर्वाकाशं सुरेश्वरी ॥
सदा पातु सर्वविद्या सर्वज्ञानं सदा मम ।
नवलक्षमहाविद्या दशदिक्षु प्रपातु माम् ॥

---

[१] खेचरीति पाठान्तरम्।

इत्येतत् कवचं देवि ! कुण्डलिन्याः प्रसिद्धिदम् ।
ये पठन्ति ध्यानयोगे योगमार्गव्यवस्थिताः ॥
ते यान्ति मोक्षपदवीमैहिके नात्र संशयः ।
मूलपद्मे मनोयोगं कृत्वा दृढासनस्थितः ॥
मन्त्री ध्यायेत् कुण्डलिनीं सूक्ष्मपद्मप्रकाशिनीम् ।
धर्मोदयां दयारूढामाकाशस्थानवासिनीम्[१] ॥
अमृतानन्दरसिकां विकलां सकलां सिताम् ।
असितां[२] रक्तरहितां विरक्तां रक्तविग्रहाम् ॥
रक्तनेत्रां कुलक्षिप्तां ज्ञानाकुलजलोज्ज्वलाम् ।
विप्रकारां[३] मनोरूपां मूले ध्यात्वा प्रपूजयेत् ॥
यो योगी कुरुते एवं स सिद्धो नात्र संशयः ।
रोगी रोगात् प्रमुच्येत बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥
वस्तु प्रियमवाप्नोति वस्तुहीनः पठेद् यदि ।
पुत्रहीनो लभेत् पुत्रं योगहीनो भवेद्वशी ॥
कवचं धारयेद्यस्तु शिखायां दक्षिणे भुजे ।
वामा वामकरे धृत्वा सर्वाभीष्टमवाप्नुयात् ॥
स्वर्णे रौप्ये तथा ताम्रे स्थापयित्वा प्रपूजयेत् ।
सर्वदेशे सर्वकाले पठित्वा सिद्धिमाप्नुयात् ॥
स भूयात् कुण्डलीपुत्रो नात्र कार्या विचारणा ॥

।। इति रुद्रयामले उत्तरखण्डे कन्दवासिनीकवचं समाप्तम् ।।

---

[१] आकाशस्थाने वसति तच्छीला, ताम्।

[२] कृष्णामित्यर्थः।

[३] विश्वाकारामिति पाठान्तरम्।

तत आचारात् स्वेष्टदेवताप्रणाममन्त्रेण कुण्डलिनीं नत्वा दशसु द्वारेषु चौरगणेशमन्त्रं कवाटवन् न्यसेत्। तदुक्तं गणेशविमर्शिन्याम्—

चक्षुर्द्वयं तथा कर्णद्वयं नासापुटद्वयम् ।
मुखं नाभिं लिङ्गमूलं गुदस्थानं तथैव च ॥
मनोद्वारं भ्रुवोर्मध्ये दशैव द्वारसंज्ञिताः ।
अङ्कुशं प्रथमं बीजं हृदये दशधा जपेत् ॥
प्रजपान्ते ततो मातः ! कवाटं निक्षिपेत्ततः ।
कर्णयोश्च तथा कूर्चं कालीं नासापुटे ततः ॥
मुखे स्त्रीं द्विविधं बीजं नाभौ वाणीं ततो जपेत् ।
हेसौः बीजं लिङ्गमूले ब्लुं मूले परिकीर्तितम् ॥
ॐकारञ्च भ्रुवोर्मध्ये मनःस्थाने तथैव च ।
एतदेकादशं बीजं प्रतिद्वारे कवाटवत् ॥

चौरगणेशमन्त्रं न जप्त्वा कर्ममात्रं न कुर्यात्। यदि कुर्यात्तदा दोष उक्तो वर्णविलासतन्त्रे, गणेश उवाच—

अधुनाहं प्रवक्ष्यामि चौरमन्त्रमतः शृणु ।
चौरमन्त्रपरिज्ञानं विना हे ब्राह्मणीश्वरि ! ॥
पुराणं प्रपठेद्यस्तु स एव मूर्त्तिमान् कलिः ।
परजन्मनि पापिष्ठः स भवेच्चौरकुक्कुरः ॥
शिवपूजा विष्णुपूजा शक्तिपूजा तथैव च ।
सर्वपूजासु यत्तेजो हरते गणपः स्वयम् ॥
पञ्चाशद्गणदेवानां ज्योतींषि मुनिपुङ्गवाः ।
प्रतिद्वारपथे गत्वा प्रतिपद्मेषु जृम्भते ॥

हरन्ति जपतेजांसि प्रतिपद्मेषु संस्थिताः ।
जपपूजासु यत्तेजस्तत्र चौरगणाधिपः ॥
तस्माच्चौरप्रबोधार्थं चौरमन्त्रान् जपेद्दश ।
ततस्तु पूजयद्धीमान् यस्य या इष्टदेवताः ॥
ततः फलमवाप्नोति ब्रह्मादित्रिदिवौकसः ।
चौरमन्त्रं महामन्त्रं पञ्चाशद्‌गणतोषणम् ॥
चौरमन्त्रं विना भद्रे ! शान्तिस्वस्त्ययनं कुतः ।
कर्णद्वयं तथा चक्षुर्द्वयं नासामुखं ततः ॥
नाभिस्थाने लिङ्गमूले गुदस्थाने तथैव च ।
मनोद्वारे भ्रुवोर्मध्ये दशैकं द्वारमीरितम् ॥
प्रतिद्वारे न्यसेन्मन्त्रं चौराख्यं ब्राह्मणीश्वरि ! ।
चौरमन्त्रञ्चाह भद्रे ! प्रतिद्वारे कवाटवत् ॥
रहस्यं ते प्रवक्ष्यामि पञ्चाशद्‌गणतोषणम् ।
अङ्कुशं पञ्चमं बीजं प्रथमे दशधा जपेत् ॥
प्रजप्य सुभगे ! मातः ! कवाटं निक्षिपेत्ततः ।
अन्यथा अङ्कुशैर्बीजैः कवाटं भेदिरे गणाः ॥
चन्द्रिकान्तर्गता नित्यं शङ्करं वरसुन्दरम् ।
चन्द्रिका सुषमा सीता शिञ्जिनी अणिमागुणा ॥
चन्द्रबिन्द्वात्मिका नित्या गणेशपरिपूजिता ।
ह्रीं ह्रीं बीजद्वयमिति विन्यसेन्नयनद्वये ॥
कर्णयोश्च तथा ह्रीं ह्रीं हुं हुं नासाद्वये तथा ।
मुखे स्त्रीं द्विविधं बीजं नाभौ क्लीं सुभगेश्वरि ! ॥

हेसौर्बीजं लिङ्गमूले गुदे ब्लुं परिकीर्तितम् ।
हुङ्कारञ्च भ्रुवोर्मध्ये मनःस्थाने तथैव च ॥
एतदेकादशद्वारे चौरमन्त्राणि विन्यसेत् ।
दशधा चौरमन्त्रञ्च एकधा वापि बीजकम् ॥
अनेनैव जपेनापि प्रतिद्वारे कवाटकम् ॥

जपकालोऽपि तत्रैव—

श्रृणु चापि प्रवक्ष्यामि मन्त्रस्य जपनिर्णयम् ।
प्रातःकाले च शय्यायां मुक्तस्वापः स्वदेहके ॥
पूर्ववन्मातृकान्यासं विन्यसेन्मातृकास्थले ।
तथा एकादशद्वारे चौरमन्त्राणि विन्यसेत् ॥
दशधा चौरमन्त्रञ्च एकधा वापि सञ्जपेत् ।
चौरमन्त्रजपात् तुष्टिर्गणेशस्य तदा भवेत् ॥
यमस्य नाधिकारोऽपि चौरमन्त्रजपात् प्रिये ! ।
सर्वमन्त्रजपात्तेजः सर्वस्मात् समुपस्थितम् ॥
तत्तेजोहरणे शक्तिर्गणेशस्य न चैव हि ॥ इति ।

अथ प्रयोगः—हृदि क्रोमिति दशधा जपेत्, दक्षिणचक्षुषि ह्लीं ह्लीमिति।।१०।। वामचक्षुषि ह्लीं ह्लीमिति ।।१०।। दक्षकर्णे ह्लीं ह्लीमिति।।१०।। वामकर्णे ह्लीं ह्लीमिति।।१०।। दक्षिणनासायां हुं हुं इति।।१०।। वामनासायां हुं हुं इति।।१०।। मुखे ह्लीं ह्लीं ह्लीं ह्लीं ह्लीमिति।।१०।। नाभौ ऐं लीमिति।।१०।। लिङ्गे हौः इति।।१०।। गुह्ये ब्लुमिति।।१०।। भ्रूमध्ये हूमिति।।१०।। सर्वत्र दशधा जपेत्। ततः स्थाने स्थानेऽजपामन्त्रसमर्पणं कुर्यात्। कुलमूलावतारकल्पसूत्रटीकायां तृतीयकाण्डे—अस्याजपागायत्रीमन्त्रस्य शिरसि हंस ऋषये नमः। मुखे

अव्यक्तगायत्रीच्छन्दसे नमः। हृदि परमहंसदेवतायै नमः। लिङ्गे हं बीजाय नमः। आधारे सः शक्तये नमः। परमात्मप्रीतये उच्छ्वासनिःश्वासाभ्यां षट्शताधिकैकविंशतिसहस्रजपेन पूर्वभूतेभ्यो निवेदयामि। मूलाधारमण्डपे स्वर्णवर्णचतुर्दलपद्मे वादिसान्तचतुर्वर्णान्विते गायत्रीसहिताय गणनाथाय षट्शतसंख्यजपमहर्निशं समर्पयामि नमः। स्वाधिष्ठानमण्डपे अनेकविद्युन्निभे वादिलान्तषड्वर्णान्विते षड्दलपद्मे सावित्रीसहिताय ब्रह्मणे अजपामन्त्रषट्सहस्रं निवेदयामि नमः। मणिपूरमण्डपे नीलोत्पलमेघनिभे डादिफान्तदशवर्णान्विते दशदलपद्मे लक्ष्मीसहिताय विष्णवे षट्सहस्रजपं समर्पयामि नमः। अनाहतमण्डपे तरुणरविनिभे द्वादशवर्णयुते द्वादशदलपद्मे गौरीसहिताय शिवाय अजपाषट्सहस्रजपं समर्पयामि नमः। विशुद्धमण्डपे षोडशदलकर्णिकामध्ये जीवात्मने अकारादि-अःकारान्ते अजपासहस्रसंख्यजपं निवेदयामि नमः। आज्ञामण्डपे श्रीचन्द्रप्रभे द्विदलपद्मे हक्षवर्णान्विते मायासहितगुरुमूर्त्तये एकसहस्रजपं निवेदयामि नमः। ब्रह्मरन्ध्रमण्डपे नानावर्णोज्ज्वले सहस्रशब्दोऽसंख्यपर इति बोध्यम्। उक्तञ्च — **पद्मं कोटिसमन्वितमिति**। सहस्रपद्मस्थिताय परमात्मने अकारादिक्षकारान्तसहिताय एकसहस्रजपं निवेदयामि नमः। इति जपं समर्प्य अष्टोत्तरशतसंख्यमजपाजपं कुर्यात्। अकारादिक्षकारान्ता वर्णा हंस इति शिवशक्तिबिन्दुना ब्रह्माणम् 'अः' इति विसर्गरूपबिन्दुभ्यां हरिहरयोरभेदः। सोऽहमित्यभेदभावनया ब्रह्मरूपता स्वं स्वं परिभाव्य उक्ता। षट्शताधिकैकविंशतिसहस्रजपेन परदेवतारूपः श्रीपरमेश्वरः प्रीयतामित्येकवारं सङ्कल्प्य हंसस्य ध्यानं यथा—

आराधयामि मणिसन्निभमात्मलिङ्गं
मायापुरीहृदयपङ्कजसन्निविष्टम्।
श्रद्धानदीविमलचित्तजलावगाहं
नित्यं समाधिकुसुमैरपुनर्भवाय॥

प्रसङ्गाज्जपरहस्यं लिख्यते—पञ्चाशद्वर्णसम्पुटत्वेनानुलोम्यप्रातिलोम्येन ब्रह्मरूपं मेरुं क्षकारं परिकल्प्य तया सह जपं कुर्यादिति दोषलेशैर्न

बाध्यते। एतेन विश्वमेव हंसमातृकयोरेकाकारेण कालात्मना लोके चिदात्मा उच्यते। अजपाविधानं विना श्रीविद्यादिसकलविद्याया अनधिकारी भवेत्। तदुक्तम्—

हंसज्ञानविमुग्धेन कृतमप्यकृतं भवेत् ॥ इति ।

तद्धृतपद्मकोषराघवभट्टधृततन्त्रान्तरदक्षिणामूर्त्तिसंहितासप्तमपटलेषु—

अजपाधारणं देवि ! कथयामि तवानघे ! ।
यस्य विज्ञानमात्रेण परं ब्रह्मैव देशिकः ॥

हंसः पदं परेशानि ! प्रत्यहं प्रजपेन्नरः ।
मोहरन्ध्रं न जानाति मोक्षस्तस्य न विद्यते ॥

श्रीगुरोः कृपया देवि ! ज्ञायते जप्यते यदा ।
उच्छ्वासनिःश्वासतया तदा बन्धक्षयो भवेत् ॥

उच्छ्वासे चैव निःश्वासे हंस इत्यक्षरद्वयम् ।
तस्मात् प्राणस्तु हंसात्मा आत्माकारेण संस्थितः ॥
नाभेरुच्छ्वासनिःश्वासाद् हृदयाग्नेर्व्यवस्थितिः ॥

अहोरात्रमध्येऽजपाजपसंख्यापि तत्रैव—

षष्टिश्वासैर्भवेत् प्राणः षट्प्राणा नाडिका मता ।
षष्टिनाड्या अहोरात्रं जपसंख्याक्रमो मतः॥

एकविंशतिसाहस्रं षट्शताधिकमीश्वरि ! ।
जपते प्रत्यहं प्राणी सान्द्रानन्दमयीं पराम् ॥
उत्पत्तिश्च जपारम्भो मृत्युस्तस्य निवेदनम् ॥

अजपानामकारणमपि तत्रैव—

विना जपेन देवेशि ! जपो भवति मन्त्रिणः ।
अजपेयं ततः प्रोक्ता भवपाशनिकृन्तनी ॥
एवं जपं महेशानि ! प्रत्यहं विनिवेदयेत् ।
गणेशब्रह्मविष्णुभ्यो हराय परमेश्वरि ! ॥
जीवात्मने क्रमेणैव तथैव परमात्मने ।
षट्शतानि सहस्राणि सहस्रञ्च तदेव हि ॥
पुनः सहस्रं गुरवे क्रमेण च निवेदयेत् ॥

एवं यथास्थानावस्थितेभ्यो गणेशादिभ्यस्तज्जपसमर्पणमुक्त्वा तत्तत्स्थानानां तत्तदवस्थितमातृकार्णानाञ्च रूपमाह तत्रैव—

आधारे स्वर्णवर्णेऽस्मिन् वादिसान्तानि संस्मरेत् ।
द्रुतसौवर्णानि तथा वर्णानि परमेश्वरि ! ॥
स्वाधिष्ठाने विद्रुमाभे वादिलान्तानि च स्मरेत् ।
विद्युत्पुञ्जप्रभाभाणि सुनीले मणिपूरके ॥
डफान्तानि महानीलप्रभाणि च विचिन्तयेत् ।
पिङ्गवर्णे महावह्निकलिकाभानि चिन्तयेत् ॥
कादिठान्तासिवर्णानि चतुर्थेऽनाहते प्रिये !
विशुद्धौ धूम्रवर्णे च रक्तवर्णान् स्वरान् यजेत् ॥
आज्ञायां विद्युदाभायां शुभ्रौ हक्षौ विचिन्तयेत् ।
कर्पूरद्युतिसंराजत्सहस्रदलनीरजे ॥
नादात्मकं ब्रह्मरन्ध्रं जानीहि परमेश्वरि ! ।
एतेषु सप्तचक्रेषु स्थितेभ्यः परमेश्वरि ! ॥

जपं निवेदयित्वा तु अहोरात्रभवं प्रिये !।
सहजं परमेशानि ! न्यासं कुर्याद्विचक्षणः ॥

ऋषिर्हंसो व्यक्तरूपो गायत्रीच्छन्द उच्यते ।
देवता परमादिस्तु हंसोऽहं बीजमुच्यते ॥

सः शक्तिः कीलकं सोऽहं प्रणवस्तु त्वमेव हि ।
नेत्रस्थलं भवेत् श्वेतं वर्णञ्च परमेश्वरि ! ॥
तदा तत् सह इत्येवं मनोरस्य प्रकीर्तितः ।
मोक्षार्थे विनियोगः स्यादेवं जानीहि पार्वति ! ॥

ततः षडङ्गविन्यासं कुर्याद्देहस्य सिद्धये ।
सूर्यं सोमं महेशानि ! निरञ्जनमतः परम् ॥
निराभासं चतुर्थ्यन्तं स्वाहान्ते क्रमतो न्यसेत् ।
कवचान्तं प्रविन्यस्य ततोऽनन्तपदं स्मरेत् ॥

अजपाया द्वैविध्यमुक्तम्, यथा निरुत्तरतन्त्रे चतुर्थपटले—

हंसेति प्रकृतिर्ज्ञेया ॐकारः प्रकृतेर्गुणः ।
हङ्कारेण बहिर्याति सकारेण विशेत् पुनः ॥
हंसेति परमं मन्त्रं जीवो जपति सर्वदा ।
षट्शतानि दिवारात्रौ सहस्राण्येकविंशतिः ॥
अजपा नाम गायत्री योगिनां मोक्षदायिनी ।
अजपा द्विविधा देवि ! व्यक्ता गुप्ता क्रमेण च ॥
व्यक्ता च द्विविधा प्रोक्ता शब्दज्योतिःस्वरूपिणी ।
ज्योतीरूपा च सा देवी हृदि स्थाने प्रतिष्ठिता ॥

ठकाररूपा गुप्ता च शिवशक्तिः प्रकीर्तिता ।
चन्द्रबीजं ठकारस्तु वीप्सितः स्वर उच्यते ॥
अजपार्थमयी गुप्ता वह्निजाया प्रकीर्तिता ।
अस्याः सङ्कल्पमात्रेण पुरश्चरणमुच्यते ॥

इति स्वेष्टदेवतागुरुकुण्डलिनीध्यानेन परिपूतमनःकायश्चिन्तयेत्। यथा राघवभट्टधृतम्—

अहं देवो न चान्योऽस्मि ब्रह्मैवाहं न शोकभाक् ।
सच्चिदानन्दरूपोऽहं नित्यमुक्तस्वभाववान् ॥
गुरुदेवात्मनामैक्यं भावयित्वा तु प्रार्थयेत् ॥

भावनाप्रकारस्तु धर्मकाण्डे दर्शितः —

त्रैलोक्यचैतन्यमयाधिदेव ! श्रीनाथ ! विष्णो ! भवदाज्ञयैव।
प्रातः समुत्थाय तव प्रियार्थं संसारयात्रामनुवर्त्तयिष्ये ॥
जानामि धर्मं न च मे प्रवृत्तिर्जानाम्यधर्मं न च मे निवृत्तिः ।
केनापि देवेन हृदि स्थितेन यथा नियुक्तोऽस्मि तथा करोमि ॥

अत्र श्रीनाथविष्णो इति शैवादावूहः कार्यः, अत एव शाक्तानन्दतरङ्गिण्यां पञ्चमोल्लासे—

त्रैलोक्यचैतन्यमयेश्वरेशि ! श्रीपार्वति ! त्वच्चरणाज्ञयैव ।

इति शक्तिविषये अर्द्धमुक्तम्।

।। इति प्रार्थनामन्त्रः ।।

तत उत्थाय भूमिनतिं कृत्वा वामपादपुरःसरं मूत्रपुरीषे कुर्यात् । तदुक्तं तत्रैव—

एवं सञ्चिन्त्य मनसा गृहान्निर्गत्य संयतः ।
आचम्य प्रयतो मन्त्री दन्तधावनमाचरेत् ॥

प्रयत इत्यनेन मूत्रपुरीषोत्सर्गान्तशुद्ध इति सूचितम्। तथा च महानिर्वाणतन्त्रे पञ्चमोल्लासे—

नमस्कृत्य बहिर्गच्छेद्वामपादपुरःसरम्।
त्यक्त्वा मूत्रपुरीषञ्च दन्तधावनमाचरेत्॥

गन्धर्वतन्त्रे पञ्चमपटले—

सर्वमङ्गलसम्पन्नो बहिर्निर्गत्य साधकः।
त्यक्त्वा मूत्रपुरीषे तु दन्तधावनमाचरेत्॥
दन्तकाष्ठमखादित्वा पूजयेद् यस्तु देवताम्।
सा पूजा विफला देवि! मृते तु नरकं व्रजेत्॥

दक्षिणामूर्त्तौ—

क्लीमात्मकं कामदेवं सर्वजनमथालिखेत्।
प्रियाय हृदयान्तोऽयं मनुर्दन्तविशुद्धये।
चतुर्दशाक्षरैर्वक्त्रं क्षालयेत् सिद्धिहेतवे॥

मन्त्रतन्त्रप्रकाशे—

विधायावश्यकं शौचमाचमं दन्तधावनम्।
मुखप्रक्षालनादीनि कृत्वा स्नानं समाचरेत्॥

पदार्थदर्शने—

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय करपादौ विशोधयेत्।
मुखं प्रक्षाल्य देवेशि! नासारन्ध्रद्वयं तथा॥
नेत्राञ्जनं विधायैव शुद्धस्थानं समाश्रयेत्।
नेत्राञ्जनमकृत्वा तु यः पश्येत् सौरमण्डलम्॥
जन्मार्जितफलं नश्येत् का कथा तस्य दुर्मतेः॥

इति निन्दार्थवादो हरिद्वारादावावश्यकत्वप्रतिपादको यस्मिन् देशे इत्याद्युक्तवचनादन्यत्र काम्यत्वज्ञापक इति। स्मृत्युक्तविधानेन शौचादिकं देहशुद्धिञ्च विधाय रात्रिवासः परित्यज्य वासोऽन्तरं परिधाय मन्त्रस्नानं कृत्वा देवगृहमागत्य सम्मार्जनोपलेपादिं कृत्वा देवस्य निर्माल्यमपसार्य पूर्वदिनावशिष्टपत्रादिनाभ्यर्च्च्य नमस्कुर्यात्। अन्यथा दोषः। यदाहुः—

तृषार्त्तान्तः पशुर्बद्धः कन्यका च रजस्वला।
देवता च सनिर्माल्या हन्ति पुण्यं पुराकृतम्॥

मन्त्रतन्त्रप्रकाशे—

स्मृत्युक्तेन विधानेन सम्यक् शौचं विधाय च।
प्रक्षाल्य पादावाचम्य कृत्वा न्यासं यतात्मवान्॥

प्रविश्य देवतास्थानं निर्माल्यमपकृष्य च।
दद्याद् पुष्पाञ्जलिं विद्वानर्घ्यपाद्ये तथैव च॥

मुखप्रक्षालनं दद्याद् दद्याद्वै दन्तधावनम्।
दद्यादाचमनीयञ्च दद्याद्वासोऽमलं शुभम्॥

सम्मार्जनन्तु योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे नवमपटले—

सम्मार्जनं प्रवक्ष्यामि तत् शृणुष्व वरानने!।
यां गतिं पुरुषा यान्ति स्त्रियो वा कर्मनिश्चिताः॥

यावद्धूलिनिःसृताश्च भूमिसम्मार्जने प्रिये!।
तावद्वर्षसहस्राणि सप्तद्वीपे महेश्वरः॥ इति।

विधिनिषेधद्रव्यमपि तत्रैव—

न काष्ठेन न पत्रेण न कुशेन कदाचन।
वस्त्रेण तृणगुच्छेन वीरणेन नलेन च॥
मार्जयेद्वर्जयेद् गुच्छं कुशकाशांश्च वर्जयेत्॥

।। इति देवगृहसम्मार्जनम् ।।

उपलेपनमपि तत्रैव—

मृद्गोमयेन वै भूमेः क्रियते लेपनं प्रिये!।
एकेनैवोपलेपेन स योन्यां नैव जायते॥
स्नात्वावलेपने देवि! सलिलं यो ददाति च।
तस्य पुण्यं महाभागे! श्रृणु तत्त्वेन सुन्दरि!॥
यावन्ति जलबिन्दूनि लिप्यमानस्य सुन्दरि!।
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते॥
मृत्तोयैः प्रोक्षणं कुर्याद्देवस्य च विलेपनम्।
सर्वपापविनिर्मुक्तो वारुणं लोकमश्नुते॥ इत्युपलेपनम्।

ततः स्तवनमात्रेण नमस्कुर्यात्। यथा विश्वसारतन्त्रे तृतीयपटले, ईश्वर उवाच—

प्रातरेव समुत्थाय हस्तपादौ विशुध्य च।
उत्तराभिमुखीभूय कुर्याद्भक्त्या गुरोर्नतिम्॥
मनसा वचसा वापि कायेन च विशेषतः।
क्षेत्रेशं वास्तुराजञ्च विघ्नराजं ततः परम्॥
दुर्गां विनायकं शम्भुं भैरवं वटुकान्वितम्।
ब्रह्माणं नैर्ऋतिञ्चैव चक्रपाणिं नमेत् सदा॥

विघ्नेभ्यो विघ्ननाथेभ्य ऋषिभ्योऽपि नमेत्ततः ।
देवेभ्यो वेदशास्त्रेभ्यो वेदार्थेभ्यश्च वै नमः ॥
रामायणेभ्यो भागवतेभ्यः पुराणेभ्यः सदा प्रिये ! ।
ब्राह्मणेभ्यो गुरुभ्यश्च योगिनीभ्यो विशेषतः ॥
यतिभ्यो मनुवंशेभ्यो मनुष्येभ्यो नमेत् सदा ।
वृक्षेभ्य ओषधिभ्यश्च लतागुल्मेभ्य एव च ॥
कुलाचलेभ्यो दिग्भ्यश्च दिक्पालेभ्यो नमो नमः ।
संहिताभ्यः शिवेभ्यश्च रुद्रेभ्योऽपि नमो नमः ॥
योगेभ्यः करणेभ्यश्च तिथिभ्यस्तेभ्य एव च ।
दिवसेभ्यश्च पक्षेभ्यः सर्वकालेभ्य एव च ॥
योगिनीभ्योऽपि कालेभ्यः प्रणमेत् सर्वकालतः ।
क्षणेभ्यो निमिषेभ्यश्च कर्मभ्यः कारणेभ्यश्च ॥
पीठेभ्यः सागरेभ्यश्च तीर्थेभ्योऽपि नमो नमः ।
नदीभ्यः कर्मयोगेभ्यो मन्त्रेभ्यः प्रणमेत् पुरा ॥
वृक्षेभ्य ओषधिभ्यश्च लतागुल्मेभ्य एव च ।
कृत्रिमाकृत्रिमेभ्यश्च ह्रदेभ्यः प्रणमेत् सदा ॥
जीवेभ्यः सर्वभावेभ्यो रसेभ्योऽपि विशेषतः ।
पुष्पेभ्यश्च प्रणम्याथ चागमेभ्यो नमेत्ततः ॥
भाष्येभ्यश्चार्थशास्त्रेभ्य आख्यानेभ्यो नमेत् सदा ।
अस्त्रेभ्यः सर्वशास्त्रेभ्यो मातृकाभ्यश्च पार्वति ! ॥
पुरुषेभ्यश्च शक्तिभ्यो धर्मशास्त्रेभ्य एव च ।
भूतेभ्यः पञ्चभूतेभ्यो महाभूतेभ्य एव च ॥

ज्योतिर्भ्यो ज्योतिषेभ्यश्च आचार्येभ्यश्च पार्वति ! ।
श्रुतिभ्यश्च प्रणम्याथ ऋतुभ्यः प्रणमेत् सदा ॥
वर्णेभ्यो वर्णशक्तिभ्यः कलाभ्यः प्रणमेत् सदा ।
सब्रह्मविष्णुरुद्रेभ्यो मुद्राभ्यः प्रणमेत् सदा ॥
स्थानेभ्यः स्थानदेवेभ्यः सर्वकालात्मने नमः ।
विघ्नेभ्यः कालपीठेभ्यो योगिनीगणपालिके ! ॥
भैरवेभ्यस्तत्पत्नीभ्यो मातृमण्डलचक्रके ।
रत्नेभ्यश्च स्वरेभ्यश्च देवीप्रीतिकरेष्वपि ॥
एवं प्रणम्य देवेशि ! ध्यायेद्देवीं विचक्षणः ।
प्रान्तरे वा श्मशाने वा शून्यावासे तथा गृहे ॥
अद्वैतभावनां कुर्याद् ब्रह्माण्डसदृशीं तनुम् ।
आधारशक्तिं सञ्चिन्त्य पङ्कजद्वयधारिणीम् ॥
तन्मूर्ध्नि चिन्तयेद्देवि ! कूर्मरूपं जनार्दनम् ।
नीलमेघनिभं देवं सर्वतत्त्वसमन्वितम् ॥
तस्य पृष्ठे स्थितं देवमनन्तं चिन्तयेद्धिया ।
सहस्रफणसंयुक्तं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥
ककुदंशे हलं ध्यायेन्मुद्गरं वामपार्श्वके ।
एककुण्डलरत्नेन भूषणेनातिभूषितम् ॥
एकचक्रस्य उपरि पृथिवीं चिन्तयेद्धिया ।
यथा पृथिव्याः सिद्ध्यर्थं तथेमां चिन्तयेत्सुधीः ॥
कृष्णवर्णां शुकव्रीहिभुजयुग्मेन भूषिताम् ।
तत्रापि मण्डपं ध्यायेन्मनसा मणिभूषितम् ॥

तत्र कल्पतरुं ध्यायेत् सर्ववाञ्छाफलप्रदम्।
तदधःस्थं चिन्तयेच्च स्वर्णसिंहासनं महत्॥
तत्र सञ्चिन्तयेद्देवीं हृत्पद्मस्थां सुरेश्वरीम्॥

।। इति छिन्नमस्ताया विशेषः ।।

यद्यपि सुरेश्वरीक्रमस्तव एव फलमुक्तम्, न तु छिन्नमस्तादीनाम्, तथाप्येकत्र निर्णीतः शास्त्रार्थो बाधकमन्तरेणान्यत्रापि तथेति न्यायात् सर्वत्र क्रमस्तवे तत्फलमुन्नेयम्। अन्यथा क्रमस्तवस्यानित्यत्वप्रसङ्गः स्यादिष्टापत्तिरिति चेत्,न, प्राचीननिबन्धृभिरलिखितस्य तच्छङ्केति।

दक्षिणकाल्यास्तु—

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय हस्तपादौ विशुध्य च।
पूर्वोक्तञ्च गुरुध्यानं कुर्यात् साधकसत्तमः॥
प्रणम्य विधिवद्देवीं ध्यायेत्तां वै सनातनीम्।
अष्टोत्तरसहस्त्रं हि जपित्वा विधिनामुना॥
क्रमस्तवं पठेन्नित्यं विधिनानेन देशिकः॥
ॐ नमो गुरुभ्यो देवेभ्यस्तथा परतराय च।
परापरेभ्यस्तद्वच्च तथा परात्पराय च॥
क्षेत्रपालं नमस्कृत्य द्वारदेवान् विधानतः।
लक्ष्मीं सरस्वतीं दुर्गां गङ्गां गोदावरीं तथा॥
भोगवतीं नमस्कृत्य वास्तुदेवान्नमेत्तदा।
विघ्नराजञ्च वास्त्वीशं क्षेत्रेशं प्रणमाम्यहम्॥
नैर्ऋतञ्चैव ब्रह्माणं ब्रह्मकर्मात्मकं प्रिये !।
विघ्नान् प्रणम्य विधिना तान् देवांश्च नमेत्ततः॥

आधारशक्तिं तां नत्वा पङ्कजद्वयधारिणीम् ।
नीलवर्णां महामायां द्वादशाक्षररूपिणीम् ॥
ततो धर्मगणैः सेव्यां तां देवीं शक्तिरूपिणीम् ।
नीलवर्णं महाकायं कूर्मं हिमाद्रिसंस्थितम् ॥
सर्वशक्तितनुं विष्णुं कूर्माकारं नमाम्यहम् ।
तस्य पृष्ठे स्थितं देवमनन्तं तं नमाम्यहम् ॥
सहस्रफणसंयुक्तं सर्पाकारं हरिं नमः ।
हिमाद्रिसदृशं विष्णुमेकदण्डधरं विभुम् ॥
फणासहस्रैर्मणिभिर्भूषितं तं नमाम्यहम् ।
तस्य कुक्षिगतं ध्यायेल्लाङ्गलञ्चाशुभावहम् ॥
मुद्गरं वामभागे च तत्रैकादशसंयुतम् ।
तस्य मूर्ध्नि स्थितं ध्यायेद्वराहं विष्णुमव्ययम् ॥
एकदन्तं महाकायं कालमेघसमप्रभम् ।
तस्य दन्ते सदा ध्यायेत् पृथिवीं पद्मपायिनीम् ॥
नीलवर्णां महादेवीं शालिशूकविभूषिताम् ।
अणिमादिगुणैर्युक्तां सर्वतत्त्वविभूषिताम् ॥
तस्या मूर्ध्नि सदा ध्यायेत् समुद्रान् रत्नसंयुतान् ।
नानापर्वतसंयुक्तां पृथिवीं चिन्तयेद्धिया ॥
पर्वतांश्चिन्तयेत्तस्यां सर्वत्र कुलभूषितान् ।
दिग्गजेभ्यो नमस्कृत्य योगेभ्यः प्रणमेत् सदा ॥
मुनीन्द्रेभ्य ऋषिभ्यश्च योगशास्त्रधराय च ।
शाक्तेभ्यो वैष्णवेभ्यश्च शैवेभ्यः प्रणमेत् सदा ॥

यन्त्रेभ्यो मन्त्रदेवेभ्यः सर्वशास्त्रपराय च ।
चन्द्राय चन्द्रवंशेभ्यः सूर्यवंशेभ्य एव च ॥
मनुवंशमनुष्येभ्यः पञ्चभूतेभ्य एव च ।
महाभूतेभ्यो भूतेभ्यः कलाभ्यः प्रणमेत् सदा ॥
रसेभ्योऽपि नमस्कृत्य गन्धेभ्यः प्रणमेत् सदा ।
पुष्पेभ्यः पुष्पहासेभ्यो गन्धर्वेभ्यो नमो नमः ॥
यक्षेभ्यो भूतवर्गेभ्यः प्रेतेभ्यः सर्वकर्मसु ।
शब्दब्रह्मस्वरूपेभ्यः प्रणमामि सदा प्रिये ! ॥
रुद्रेभ्यो रुद्रवंशेभ्यो भैरवेभ्यो नमो नमः ।
लिङ्गेभ्यो लिङ्गदेवेभ्यो वेदशास्त्रेभ्य एव च ॥
वेदेभ्योऽपि च शास्त्रेभ्यस्तेभ्यो नित्यं नमो नमः ।
स्थावरेभ्यो नमस्कृत्य ऋषिभ्यः प्रणमेत् सदा ॥
प्रणमामि सदार्थेभ्यो वेशेभ्योऽपि नमो नमः ।
मन्त्रेभ्योऽपि नमस्कृत्य मन्त्रार्थेभ्यो नमो नमः ॥
पूजोपकरणेभ्यश्च ब्राह्मणेभ्यो नमो नमः ।
योगिनीभ्यो नमस्कृत्य शक्तिभ्योऽपि नमो नमः ॥
रत्नेभ्योऽपि नमस्कृत्य नदीभ्यः प्रणमेत् सदा ।
पीठेभ्योऽपि नमस्कृत्य मातृभ्यः प्रणमेत् सदा ॥
अन्नेभ्योऽपि नमस्कृत्य इन्द्रेभ्योऽपि नमो नमः ।
क्षेत्रेभ्योऽपि नमस्कृत्य क्षेत्रपालेभ्य एव च ॥
कुलाचलेभ्यो नत्वा तु प्रादुर्भावेभ्य एव च ।
उक्तानुक्तञ्च यत् किञ्चित्तेभ्यो नित्यं नमो नमः ॥

ॐ नमामि कालिकां देवीं कलिकल्मषनाशिनीम् ।
नमामि शम्भुपत्नीञ्च नमामि भवसुन्दरीम् ॥
आद्यां देवीं नमस्कृत्य नमस्त्रैलोक्यमोहिनीम् ।
नमामि सत्यसङ्कल्पां सर्वपर्वतवासिनीम् ॥
पार्वतीञ्च नमस्कृत्य नमो नित्यं नगात्मजे ! ॥

मातस्त्वदीयचरणं शरणं सुराणां
ध्यानास्पदैर्दिशति वाञ्छितवाञ्छनीयम् ।
येषां हृदि स्फुरति तच्चरणारविन्दं
धन्यास्त एव नियतं सुरलोकपूज्याः ॥

गन्धैः शुभैः कुङ्कुमपङ्कलेपै-
र्मातस्त्वदीयं चरणं हि भक्ताः ।
स्मरन्ति शृण्वन्ति लुठन्ति धीरा-
स्तेषां जरा नैव भवेद्भवानि ! ॥

तवाङ्घ्रिपद्मं शरणं सुराणां
परापरा त्वं परमा प्रकृष्टिः ।
दिने दिने देवि ! भवेत् करस्थः
किमन्यमुच्चैः कथयन्ति सन्तः ॥

कवीन्द्राणां दर्पं करकमलशोभापरिचितं
विधुन्वज्जङ्घां मे सकलगणमेतद्गिरिसुते ! ।
अतस्त्वत्पादाब्जं जननि ! सततं चेतसि मम
हितं नारीभूतं प्रणिहितपदं शाङ्करमपि ॥

ये ते दरिद्राः सततं हि मात-
स्त्वदीयपादं मनसा नमन्ति ।
देवासुराः सिद्धवराश्च सर्वे
तव प्रसादात् सततं लुठन्ति ॥
हरिस्त्वत्पादाब्जं निखिलजगतां भूतिरभवत्
शिवो ध्यात्वा ध्यात्वा किमपि परमं तत्परतरम् ।
प्रजानां नाथोऽयं तदनु जगतां सृष्टिविहितं
किमन्यत्ते मातस्तव चरणयुग्मस्य फलता ॥
इन्द्रः सुराणां शरणं शरण्ये !
प्रजापतिः काश्यप एव नान्यः ।
वरः पतिर्विष्णुभवः परेशि !
त्वदीयपादाब्जफलं समस्तम् ॥
त्वदीयनाभीनवपल्लवे वा नवाङ्कुरैर्लोमवरैः प्रफुल्लम् ।
सदा वरेण्ये ! शरणं विधेहि किं वापरं चित्तवरैर्विभाव्यम् ॥
त्वदीयपादार्चितवस्तुसम्भवैः सुरासुरैः पूज्यमवाप शम्भुः ।
त्वदीयपादार्चनतत्परो हरिः सुदर्शनाधीश्वरतामुपालभत् ॥
धरित्री गन्धरूपेण रसेन च जलं धृतम् ।
तेजो वह्निस्वरूपेण प्रणवे ब्रह्मरूपधृक् ॥
मुखं चन्द्राकारं त्रिभुवनपदे यामसहितं
त्रिनेत्रं मे मातः ! परिहरति यः स्यात् स तु पशुः ।
न सिद्धिस्तस्य स्यात् सुरतसततं विश्वमखिलं
कटाक्षैस्ते मातः ! सफलपदपद्मं स लभते ॥

क्रतुस्त्वं हविस्त्वं स्वधा त्वं मुरारेः
पुरा त्वं परा त्वं सदाशीर्मुरारेः ।
हरस्त्वं हरिस्त्वं शिवस्त्वं शिवानां
गतिस्त्वं गतिस्त्वं गतिस्त्वं भवानि ! ॥

नवाहं नवा त्वं नवा वा क्रियाया
वरस्त्वं चरुस्त्वं शरण्यं धरायाः ।
नदस्त्वं नदी त्वं गतिस्त्वं निधीनां
सुतस्त्वं सुता त्वं पिता त्वं गृहीणाम् ॥

त्वदीयमुण्डाख्य भवानि ! मालां
विधाय चित्ते भवपद्मजादयः ।
सुराधिपत्वं लभते मुनीन्द्रः
शरण्यमेतत् किमपीह चान्यत् ॥

नरस्य मुण्डञ्च तथा हि खड्गं
भुजद्वये ये मनसा जपन्ति ।
सव्येतरे देवि ! वराभयञ्च
भवन्ति ते सिद्धजना मुनीन्द्राः ॥

शिवोपरि त्वां हृदये निधाय
जपन्ति विद्यां हृदये कदाचित् ।
सदा भवेत् काव्यरसस्य वेत्ता
अन्ते पदद्वन्द्वमुपाश्रयेत ॥

दिगम्बरीं त्वां मनसा विचिन्त्य
जपेत् पराख्यां जगतां जनीति ।
जपेत्पराख्यां जगतां मतिश्च
किं वा पराख्याशरणं भवामः ॥

शिवाविरावैः परिवेष्टितां त्वां
निधाय चित्ते सततं जपन्ति ।
भवेय देवेशि ! परापरादि-
निरीशतां देवि ! परा वदन्ति ॥

त्वदीयशृङ्गाररसं निधाय
जपन्ति मन्त्रं यदि वेदमुख्याः ।
भजन्ति ते देवि ! जनापवादं
कविः कवीनामपि चाग्रजन्मा ॥

विकीर्णवेशां मनसा निधाय
जपन्ति विद्यां चकितं कदाचित् ।
सुधाधिपत्यं लभते नरः स
किमस्ति भूम्यां श्रृणु कालकालि ! ॥

त्वदीयबीजत्रय मातरेत-
ज्जपन्ति सिद्धास्तु विमुक्तिहेतोः ।
तदेव मातस्तव पादपद्मगा
भवन्ति सिद्धिश्च दिनत्रयेऽपि ॥

त्वदीयकूर्चद्वयजापकत्वात्
सुरासुरेभ्योऽपि भवेच्च वर्णः ।
धनित्वपाण्डित्यमयन्ति सर्वे
किं वा परां देवि ! परापराख्या ॥

त्वदीयलज्जाद्वयजापकत्वा-
द्भवेन्महेशानि ! चतुर्थसिद्धिः ।
त्वदीयसत्सिद्धिवरप्रसादा-
त्तवाधिपत्यं लभते नरेशः ॥

ततः स्वनाम्नः शृणु मातरेतत्
फलं चतुर्वर्ग वदन्ति सन्तः ।
बीजत्रयं वै पुनरप्युपास्य
सुराधिपत्यं लभते मुनीन्द्रः ॥

पुनस्तथा कूर्चयुगं जपन्ति
नमन्ति सिद्धा नरसिंहरूपाः ।
ततोऽपि लज्जाद्वयजापकत्वा-
ल्लभन्ति सिद्धिं मनसो जनास्ते ॥

अन्ते पदं क्षिप्य विभा विभावसो-
स्त्वन्मन्त्रमुद्धारमिदं वदन्ति ॥

त्रिपञ्चारे चक्रे जननि ! सततं सिद्धिसहितां
विचिन्वन् सञ्चिन्वन् परमममृतं दक्षिणपदम् ।
सदा कालीं ध्यात्वा विधिविहितपूजापरिकरा
विशेषाख्यानं तेन खलु भवभङ्गाभयपदः ॥

त्वं श्रीस्त्वमीश्वरी काली त्वं ह्रीस्त्वञ्च करालिका ।
लज्जा लक्ष्मीः सती गौरी नित्याचिन्त्या चितिः क्रिया
परा आद्या पराख्या च परमा परमा वसुः ॥

अकुल्याद्यैश्चित्ते प्रचयपदपद्यैः पदयुतैः
सदा जप्त्वा स्तुत्वा जपति हृदि मन्त्रं मनुविदा ।
न तेषां संसारे विभवपरिभङ्गप्रमथने
क्षणं चित्तं देवि ! प्रभवति विरुद्धे परिकरम् ॥

त्रयस्त्रिंशैः श्लोकैर्यदि जपति मन्त्रं स्तवति च
नमेच्चैतानेतान् परममृतकल्पं सुरवरम्।
भवेत् सिद्धिः शुद्धौ जगति शिरसा त्वत्पदयुगं
प्रणम्य प्राकाम्यं वरसुरजनैः पूज्यविततिम् ॥

।। इति विश्वसारतन्त्रे दक्षिणकालिकाक्रमस्तोत्रं नाम चतुर्थः पटलः ।।

यासां यासां क्रमस्तोत्रं तासां तासां दक्षिणाप्रकृतिकत्वेनापवादविषयं परित्यज्योत्सर्गस्य प्रवृत्तित्वात् दक्षिणकालिकाक्रमस्तोत्रपाठेनैव तत्फलनिर्वाहः। सम्प्रति गुह्यकाल्या अपि विशेष उक्तस्तत्रैव षष्ठपटले तत्कवचात् परम्—

क्रमस्तवं प्रवक्ष्यामि शृणुष्व कमलानने ! ॥
ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय गुरुदेवान्नमेत् सदा।
वारुणीमुखमाश्रित्य नमस्कुर्यादुपर्यधः ॥
गुरुभ्योऽपि नमो नित्यं नमस्तत्पादुकाय च।
परं परेभ्यश्च परापरेभ्यः परात्परेभ्योऽपि नमोऽस्तु ते च ॥
आधारशक्तिं नमस्कृत्य कुलाचलान्नमस्कुर्यात्।
धर्मकर्मणे नमस्कृत्य कूर्मराजाय वै नमः ॥
अनन्ताय नमो नित्यं वराहाय नमो नमः।
पृथिव्यै च नमो नित्यं कुलाचलेभ्यो नमो नमः ॥
समुद्रेभ्यो नमो नित्यं सरत्नैरमृतैर्जलैः।
कुलवृक्षेभ्यो नमो नित्यं कल्पवृक्षेभ्यो नमो नमः ॥
स्वर्णसिंहासनेभ्यश्च मणिवेद्यै नमो नमः।
चतुर्दिशि नमस्कुर्यात् सर्वदेवान् नमस्ततः ॥

वेदेभ्योऽपि नमो नित्यं वेदार्थेभ्यो नमो नमः ।
शाखाभ्यस्तस्य वै नित्यं तत्पादेभ्यो नमो नमः ॥
तद्वर्णेभ्यो नमो नित्यं वर्णार्थेभ्यो नमो नमः ।
असंस्कारपदेभ्यश्च नमो वै परमात्मने ॥
विद्याभ्योऽपि नमो नित्यमविद्याभ्यो नमो नमः ।
शास्त्रेभ्योऽपि नमो नित्यमशास्त्रेभ्यो नमो नमः ॥
धर्मेभ्योऽपि नमो नित्यमधर्मेभ्यो नमो नमः ।
भागवतेभ्यो नमो नित्यं विद्याभ्योऽपि नमो नमः ॥
श्रुतिभ्योऽपि नमो नित्यं श्रुत्यर्थेभ्यो नमो नमः ।
श्रीरामभागवतेभ्यश्च दण्डवत् प्रणमेत् सदा ॥
भागवतेभ्यो नमो नित्यं भागवतार्थेभ्यो नमो नमः ।
तत्त्वार्थेभ्यो नमो नित्यं तत्त्वेभ्योऽपि नमो नमः ॥
योगेभ्योऽपि नमो नित्यं योगार्थेभ्यो नमो नमः ।
संहिताभ्यो नमो नित्यं तदर्थेभ्यो नमो नमः ॥
मातृकाभ्यो नमो नित्यं तदर्थेभ्यो नमो नमः ।
कलाभ्योऽपि नमो नित्यं शक्तिभ्योऽपि नमो नमः ॥
स्वरेभ्योऽपि नमो नित्यं रागेभ्योऽपि नमो नमः ।
रागिणीभ्यो नमो नित्यं तदर्थेभ्यो नमो नमः ॥
अस्त्रेभ्योऽपि नमो नित्यं शस्त्रेभ्योऽपि नमो नमः ।
जीवेभ्योऽपि नमो नित्यं बीजेभ्योऽपि नमो नमः ॥
भूचरेभ्यो नमो नित्यं खेचरेभ्यो नमो नमः ।
योगेभ्योऽपि नमो नित्यं करणेभ्यो नमो नमः ॥

मुहूर्त्तेभ्यो नमो नित्यं यामेभ्योऽपि नमो नमः ।
ऋतुभ्योऽपि नमो नित्यं वत्सरेभ्यो नमो नमः ॥
डाकिनीभ्यो नमो नित्यं रुद्रेभ्योऽपि नमो नमः ।
भूतेभ्योऽपि नमो नित्यं प्रेतेभ्योऽपि नमो नमः ॥
यक्षेभ्योऽपि नमो नित्यं विघ्नेभ्योऽपि नमो नमः ।
भूतेभ्योऽपि नमो नित्यं महाभूतेभ्यो नमो नमः ॥
आचार्येभ्यो नमो नित्यं शङ्करेभ्यो नमो नमः ।
वैष्णवेभ्यो नमो नित्यं ये च मायाविमोहिताः ॥
मायायै प्रणमेन्नित्यं तत्त्वेभ्योऽपि नमो नमः ।
शरीरेभ्यो नमो नित्यं व्यापकेभ्यो नमो नमः ॥
मन्त्रेभ्योऽपि नमो नित्यं यन्त्रार्थेभ्यो नमो नमः ।
नमो वर्णात्मिकाभ्यश्च देवताभ्यो नमो नमः ॥
तत्पदेभ्यो नमो नित्यं सत्पदेभ्यो नमो नमः ।
भावनाभ्यो नमो नित्यं भावशास्त्रेभ्य एव च ॥
स्तवेभ्यः कवचेभ्यश्च नामभ्योऽपि नमो नमः ।
आगमेभ्यो नमो नित्यं तदर्थेभ्यो नमो नमः ॥
तत्क्रियाभ्यो नमो नित्यं श्रेष्ठशास्त्रेति कीर्त्त्यते ।
रसेभ्योऽपि नमो नित्यं गन्धेभ्योऽपि नमो नमः ॥
पीठेभ्योऽपि नमो नित्यं तत्स्थेभ्योऽपि नमो नमः ।
सत्त्वेभ्योऽपि नमो नित्यं राजसेभ्यो नमो नमः ॥
तामसेभ्यो नमो नित्यं गुणेभ्योऽपि नमो नमः ।
सर्वविद्यावतारेभ्यः सिद्धेभ्योऽपि नमो नमः ॥

आनन्दकन्दाय नमस्कृत्य कन्दनाय नमो नमः ।
सर्वतत्त्वात्मकमलाय प्रकृतिपत्रेभ्य एव च ॥
सिद्धपीठाय सत्त्वस्य शवरूपशिवाय च ।
त्रिपञ्चाराय चक्राय नमो नित्यं नमो नमः ॥
तत्रस्थायै कालिकायै गुह्यायै कामरूपिण्यै ।
गुरुकुलादिशक्तिभ्यः कालिकायै नमो नमः ॥
नमो नमो नमस्तेऽस्तु परापराभ्यो नमो नमः ॥
विशालनेत्रां सुरसङ्घवन्दितां सुरासुराभ्यर्चितपादपद्माम् ।
नृमुण्डमालाकलिताशताङ्गैः परावरे ते प्रभवन्ति सिद्धाः ॥
स्थूलेति केचित् प्रवदन्ति सिद्धाः
सूक्ष्मेति केचिन्मुनयो वदन्ति ।
तामम्बिकां नौमि विशालनेत्र-
सुमङ्गलं धेहि मदीयदेहे ॥
त्वदीयपादाम्बुजमेवमेतद्
निषेव्य सिद्धाः प्रभवं प्रयान्ति ॥
मातस्तवायं पापात् सर्वशोकदुःखाज्जगज्जनरम्ये ।
ये त्वां ध्यायेयुर्मनसि विधानाः सर्वे ते सकलफलाः ॥

।। इति विश्वासारतन्त्रे गुह्यकाल्याः क्रमस्तवो नाम षष्ठः पटलः ।।

अथ त्रिपुरसुन्दर्याः क्रमस्तवः सप्तमपटले—

क्रमस्तवं प्रवक्ष्यामि शृणुष्व कमलानने ! ॥
ॐगुरुभ्यो नमो नित्यं परात्परतराय च ।
परापरेभ्यः परेभ्यश्च नमो नित्यं नमो नमः ॥

गोभ्यो नमो ब्राह्मणेभ्यो ब्रह्मपुत्रेभ्यो वै नमः ।
मुनिभ्यो मुनिपत्नीभ्यो मुनिपुत्रेभ्यो वै नमः ॥
दिग्भ्यो नमो दिक्पतिभ्यो दिगम्बरेभ्यश्च वै नमः ।
भ्रमणेभ्यो नमो नित्यं रसनाभ्यश्च वै नमः ॥
वेदेभ्यो वेदशास्त्रेभ्यो वेदार्थेभ्यो नमो नमः ।
भागवतेभ्यो नमो नित्यं श्रीभागवतेभ्यो नमो नमः ॥
श्रीरामभागवतेभ्यो नमो नित्यं भागवतेभ्यो नमो नमः ।
तीर्थेभ्यः पर्वतेभ्यश्च पीठेभ्यः सततं नमः ॥
योगिभ्यो योगिनीभ्यश्च योगादिभ्यश्च वै नमः ।
ध्यानेभ्यो मन्त्रवर्णेभ्यो मातृकाभ्यो नमो नमः ॥
आचार्येभ्यो नमो नित्यं भैरवेभ्यो नमो नमः ।
रुद्रेभ्यो रुद्रपत्नीभ्यो गन्धर्वेभ्यो नमो नमः ॥
किन्नरेभ्यः पिशाचेभ्यः कूष्माण्डेभ्यो नमो नमः ।
अवतारेभ्यो मूर्त्तिभ्य आदित्येभ्यो नमो नमः ॥
नमः संवत्सरेभ्यश्च दिवसेभ्यो नमो नमः ।
नक्षत्रग्रहयोगेभ्यः करणेभ्यश्च वै नमः ॥
तिथिभ्यः सर्वकालेभ्य ऋतुभ्योऽपि नमो नमः ।
ककाराद्यैर्महादेव्यै कालिकायै नमो नमः ॥
एकारस्थां महादेवीं सर्वाधारस्वरूपिणीम् ।
ईकारस्थां महादेवीं रतिं कामाङ्गसुन्दरीम् ॥
लकारस्थमहादेव्यै इन्द्राण्यै सर्वसिद्धये ।
हकारस्थमहादेव्यै शिवायै सर्वतो नमः ॥

एतैर्वर्णैर्महामाया पातु मां सुन्दरी शुभा।
सकारस्था महामाया सावित्री पातु मां सदा॥
शिवा मां पातु देवेशी हकाराद्या सुरेश्वरी।
शिवानी सर्वदा पातु हकारस्था महोदया॥
वकारस्था महादेवी पातु मां कामदायिनी।
लकारस्था उमादेवी इन्द्राणी पातु सर्वदा॥
सर्वाङ्गं पातु मां देवी शर्वाणी सर्वसुन्दरी।
एतैर्वर्णैर्महामाया पातु मां सुन्दरी सदा॥
ककारस्था महामाया ब्रह्माणी पातु मां सदा।
हकारस्था शिवा पातु सर्वत्र शिवदूतिका॥
ककारस्था शिवा पातु हकारस्था सुरेश्वरी।
सकारस्था सदा पातु सावित्री शर्मदायिनी॥
लकारस्था महादेवी लक्ष्मीर्मां सर्वदाऽवतु।
भुवनेशी सदा पातु सर्वाङ्गे भवसुन्दरी॥
अनन्ता सर्वदा पातु अकारस्था सुरेश्वरी।
अकाराद्या सदा पातु शिवदूती सुरेश्वरी॥
सकारस्था सदा पातु कामिनी कामदायिनी।
लकारे पातु मां सर्वक्षेत्रे त्रिभुवनेश्वरी॥
लकारस्था सदा पातु इन्द्राणी सर्वदा मम।
मकारस्था सदा पातु सर्वत्र मां सुरेश्वरी॥
एभिर्वर्णैः स्थिता देवी पातु मां भुवनेश्वरी।
शिवानी मां सदा पातु सर्वत्र हरसुन्दरी॥

चन्द्रबीजस्थिता विद्या सावित्री शम्भुरूपिणी ।
पातु मां सर्वक्षेत्रेषु देवता भुवनेश्वरी ॥
एतैर्वर्णैर्महामाया पञ्चविंशतिवर्णिका ।
भुवनेशी सदा पातु सर्वाङ्गे त्रिपुराम्बिका ॥
सर्वबीजेषु सर्वत्र योजयेद्भुवनेश्वरीम् ।
सर्वाङ्गे मां सदा पातु देवी त्रिभुवनेश्वरी ॥
शिखायां भ्रूयुगे चाक्ष्णोरोष्ठयोर्गण्डयोर्नसि ।
तथा च चिबुके दन्ते जिह्वायां तालुमूलके ॥
हृदये पार्श्वयुगले पृष्ठे नाभौ तथोदरे ।
नितम्बे च तथोपस्थे गुह्ये च जानुयुग्मके ॥
जानुचक्रे च जङ्घायां कटिके पादके पुनः ।
सर्वाङ्गे पातु मां देवी श्रीमत्त्रिपुरसुन्दरी ॥
शास्त्रे वादे च संग्रामे राजद्वारे सुरार्चने ।
प्रान्तरे गिरिदुर्गे च शत्रुमध्ये तथापरे ॥
चौरे व्याघ्रे च सिंहे च विषमादिभयादिषु ।
अत्यन्तरोगयुक्तेषु पातु मां त्रिपुराम्बिका ॥
सुन्दरी पातु सर्वत्र सुन्दरी परिरक्षतु ।
इदं त्रिपुरसुन्दर्याः क्रमस्तोत्रमुदाहृतम् ॥
यत्र तत्र न वक्तव्यं यदीच्छेदात्मनो हितम् ।
शठाय भक्तिशून्याय निन्दकाय महेश्वरि ! ॥
न्यूनाङ्गे चातिरिक्ताङ्गे दर्शयेन्न कदाचन ।
शूद्राय न च दद्याच्च स्तवराजं महेश्वरि ॥

वदेद्वा दर्शयेद्वापि शङ्करेण च भाषितम् ।
श्लोकं वा स्तवमेकं वा पूजयेद्वा पठन्नपि ॥
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
सर्वमाशु तरत्येव स्तवस्यास्य प्रसादतः ॥
अपुत्रो लभते पुत्रं दरिद्रो लभते धनम् ।
अरोगी बलवांश्चैव जायते स्पर्शनादपि ॥
किमन्यद्बहुना देवि ! यद्यद्वाञ्छितमात्मनः ।
तत्सर्वं लभते देवि ! स्तवस्यास्य प्रसादतः ॥

।। इति विश्वसारतन्त्रे त्रिपुरसुन्दरीक्रमस्तवः समाप्तः ।।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां तृतीयेऽर्थकाण्डे प्रातःकृत्यविधिरूपशाखाकथनं नाम द्वितीयः परिच्छेदः ।।

●

।। अथ तृतीयः परिच्छेदः ।।

यामले—

स्नानमूलाः क्रियाः सर्वाः श्रुतिस्मृत्युदिता नृणाम् ।
तस्मात् स्नानं निषेवेत श्रीपुष्ट्यारोग्यवर्द्धनम् ॥

एतद्वचनं मत्स्यसूक्ते दशमपटलेऽपि। स्नानाकरणे दोष उक्तो राघवभट्टेन। यतश्चाशुचिवस्त्रमस्नानमनलङ्कारं पुरुषं देवता नाधितिष्ठन्तीति। स्नानभेदमाह रुद्रयामले उत्तरखण्डे एकविंशतिपटले—

स्नानन्तु द्विविधं प्रोक्तं मज्जनं गात्रमार्जनम् ।
मन्त्रजलादिभिः स्नानमुत्तमं परिकीर्त्तितम् ॥
तत्प्रकारं श्रृणु प्राणवल्लभ ! प्रियकारणम् ॥

विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले—

मान्त्रं भौमं तथाऽऽग्नेयं वायव्यं दिव्यमेव च ।
वारुणं मानसञ्चैव सप्तस्नानं प्रकीर्त्तितम् ॥
एवं स्नात्वा विधानेन शुचिर्भवति नान्यथा ॥

तत्र मान्त्रस्नानादिकं विशेषयति तत्रैव—

आपो हिष्ठादिभिर्मान्त्रं भौमं देहप्रमार्जनम् ।
आग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं गोरजः स्मृतम् ॥
यत्तदातपवर्षेण स्नानं दिव्यमिहोच्यते ।
वारुणञ्चावगाहः स्यान्मानसं विष्णुचिन्तनम् ॥

तत्र मान्त्रस्नानं द्विविधमान्तरं बाह्यञ्च। तत्र वैष्णवस्नानमान्तरमुक्तं वसिष्ठसंहितायाम्—

अनन्तादित्यसङ्काशं वासुदेवं चतुर्भुजम्।
शङ्खचक्रगदापद्ममुकुटं वनमालिनम्॥
द्वादशार्णाम्बुजगतं ध्यायेन्नारायणं विभुम्॥

विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले—

खस्थितं पुण्डरीकाक्षं मूर्त्तिमन्तं प्रभुं स्मरन्।
तत्पादोदकजां धारां निपतन्तीं स्वमूर्द्धनि॥
चिन्तयेद् ब्रह्मरन्ध्रेण प्रविशन्तं स्वकां तनुम्।
तया संक्षालयेत् सर्वमेतद्देहगतं मलम्॥
तत्क्षणाद्विरजो मन्त्री जायते स्फटिकोपमः।
इदं स्नानवरं मान्त्रात् सहस्रमधिकं स्मृतम्॥

।। इति वैष्णवान्तरस्नानम् ।।

शाक्तमाभ्यन्तरस्नानमुक्तं श्रीपञ्चमीमते—

स्नानप्रकारो द्विविधो बाह्याभ्यन्तरभेदतः।
आन्तरं स्नानमत्यन्तं रहस्यमपि सादरात्॥
कथयामि भवध्वस्त्यै चतुर्वर्गफलाप्तये।
संवित्त्रयमनुस्मृत्य चरणत्रयमध्यतः॥
स्रवन्तं सच्चिदानन्दप्रवाहं भावगोचरम्।
विमुक्तिसाधनं पुंसां स्मरणादेव योगिनाम्॥
तेन प्लावितमात्मानं भावयेद्भवशान्तये॥

।। इति शाक्ते आन्तरस्नानम् ।।

शैवान्तरस्नानं शैवागमे उक्तम्—

मनसा मूलमन्त्रेण प्राणायामपुरःसरम्।
कुर्वीत मानसस्नानं सर्वत्र विहितञ्च यत्॥

गन्धर्वतन्त्रे षष्ठपटले—

स्नानञ्च त्रिविधं प्रोक्तं सन्ध्या च त्रिविधा स्मृता।
आन्तरञ्च भवेद्देवि! बाह्यं मानसमेव च॥
मानसं वै भवेत् स्नानं यः सदा शुद्धमानसः।
स्पर्शलेपादिके वापि निर्विकल्पः सदैव हि॥
बाह्यमन्त्रैश्च[१] सम्प्रोक्तमान्तरं शृणु साम्प्रतम्।
प्रागुक्तक्रमयोगेन प्राणायामपरो बुधः॥
शक्तिं परशिवेनैव सङ्गमय्य विधानतः।
तदुद्भवामृते शश्वन्निमज्य पुनरेव हि॥ इति।

अथ नित्यस्नानफलं मत्स्यसूक्ते दशमपटले—

याम्यं हि यातनादुःखं नित्यस्नायी न पश्यति।
नित्यस्नानेन पूज्यन्ते येऽपि पापकृतो जनाः॥
अगम्यागमनात् पापात् पापिभ्यश्च प्रतिग्रहात्।
रहस्याचरितात् पापान्मुच्यते स्नानमाचरन्॥

अथ बाह्यस्नानम्

रुद्रयामले पूर्वखण्डे द्वितीयपटले—

नदीसरस्तडागेषु कूपवापीषु वा पुनः।
प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने नरः स्नायाद् यथाविधि॥

---

[१] बाह्यमत्रैवेति पाठान्तरम्।

विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले—

विधिना स्नानमुद्दिश्य कुर्यात् पूर्वाह्निकीं क्रियाम्।
नदीं वा देवखातं वा दीर्घिकां सागरं तथा॥

एतान् प्राप्य स्नानमुद्दिश्य पौर्वाह्निकीं क्रियां कुर्यादित्यन्वयः। नद्यादीनामुद्धृतजलापेक्षया स्थानस्थजलस्य प्राशस्त्यमुक्तं तत्रैव—

गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः शस्यन्ते स्थानतो बुधैः।
काश्यादिसर्वतीर्थानि भारते यानि सन्ति वै॥
तानि स्थाने प्रशस्यन्ते सर्वपापहराणि वै॥

इति वक्ष्यमाणवचने योजनपर्यन्तदेशस्य गङ्गात्वात् कैमुतिकन्यायसिद्धं गङ्गाजलस्योद्धृतस्यापि प्राशस्त्यमिति। एवञ्च गङ्गाद्या इत्यत्र तद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहिणा गङ्गाभिन्ना इति ज्ञेयम्। नीलतन्त्रे द्वितीयपटले—

मृत्कुशानपि सङ्गृह्य गत्वा जलान्तिकं ततः।
मलापकर्षणं स्नात्वा मन्त्रस्नानं समाचरेत्॥

शाक्ते कुशान् विशेषयति श्यामारहस्यधृतम्—

तर्जन्या रजतं धार्यं स्वर्णं धार्यमनामया।
एष एव कुशः शाक्ते न दर्भो वनसम्भवः॥

।। इति शाक्तकुशः।।

महानिर्वाणतन्त्रे पञ्चमोल्लासे—

आदावप उपस्पृश्य प्रविशेत् सलिले ततः।
नाभिमात्रजले स्थित्वा मलानामपनुत्तये॥
सकृत् स्नात्वा तथोन्मज्य मन्त्रस्नानमथाचरेत्॥

एतेन मलापकर्षणं विना सङ्कल्पपूर्वकस्नानमात्रमनुशासनविरुद्धम्। केचित्तु प्रागुक्तविश्वसारवचने पौर्वाह्णिकक्रियानन्तरस्नानदर्शनादकृततत्क्रियास्तैलाभ्यक्ता अपि स्नानात् पूर्वं पौर्वाह्णिककृत्यमाचरन्ति। तन्न मनोरमम्। प्रागुक्तयामलवचनेन क्रियामात्रस्य स्नानमूलकत्वादत एव राघवभट्टेन मन्त्रस्नानं कृत्वा देवगृहमागत्य सम्मार्जनादीत्याद्युक्तम्।

नीलतन्त्रे—

विद्यया त्रिर्निमज्यैवमाचरेत् पाथसा तथा ।
पुनर्निमज्य पयसि सङ्कल्पञ्च समापयेत् ॥
इष्टदेव्याः पूजनार्थं कुर्यात् स्नानं जलाशये ॥

मन्त्रतन्त्रप्रकाशे—

अरुणेऽनुदिते मन्त्री तीर्थे वा विमले जले ।
वैदिकं स्नानमाचर्य तान्त्रिकं स्नानमाचरेत् ॥

।। इति वैदिकस्नानानन्तरं तान्त्रिकस्नानम्।।

गन्धर्वतन्त्रे प्रथमपटले—

प्रणवं पूर्वमुद्धृत्य तदिति परतस्ततः ।
सदिति तु समाभाष्य कर्म कुर्याद्विचक्षणः ॥
स्मरणात् कर्मणामाद्ये ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

।। इति तत्सदिति निर्देशफलम् ।।

तोडलतन्त्रे द्वितीयपटले—

अद्येत्यादि समुच्चार्य सौरमासं समुच्चरेत् ।
देवताप्रीतये पश्चात् स्नायाच्च शुद्धवारिणा॥

कुलचूडामणौ—

कृष्णरक्तहरिन्नीला विविधा मम मूर्त्तयः ।
तत्र यः कुलगः शिष्यः स तद्रूपं परामृषन् ॥
दिवं सर्वामथोर्वीञ्च पातालं भूतसम्भवम् ।
आचान्तः कुलदर्भेण सदर्भकुलपुण्ड्रकः ॥
कुलपात्रं सदूर्वञ्च सतिलं सजलं ततः ।
गृहीत्वा कुलदेवस्य प्रीतये स्नानमाचरेत् ॥
कृतसङ्कल्प एवादौ कुलचक्रं जले न्यसेत् ॥

कुलपात्रं ताम्रपात्रम्। कुलचक्रं त्रिकोणकमिति सङ्कल्पविधिः। मत्स्यसूक्ते—

नित्ये नैमित्तिके काम्ये पितृदैवतकर्मणि ।
सङ्कल्पपूर्वकं कर्म अन्यथा न फलं स्मृतम् ॥

।। इति सङ्कल्पाकरणे दोषः ।।

सङ्कल्पार्थं निषिद्धविहितपात्रमपि तत्रैव—

शुक्तिशङ्खाश्महस्तैश्च कांस्यरौप्यादिभिस्तथा ।
सङ्कल्पो नैव कर्त्तव्यो मृण्मयैश्च कदाचन ॥

।। इति सङ्कल्पे निषिद्धपात्रम् ।।

गृहीत्वौडुम्बरं पात्रं सौवर्णञ्च विशेषतः ।
सङ्कल्पन्तु बुधः कुर्यान्मेध्यपत्रपुटेन वा ॥

।। इति सङ्कल्पे विहितपात्रम् ।।

तत्रैव—

स्नानकाले तु हस्तेन ताम्रपात्रेण वा ततः ।
पैतृके श्राद्धपात्रेण दैवे शङ्खः प्रशस्यते ॥

।। इति कर्मविशेषे पात्रविशेषः ।।

मज्जनप्रकारमाह तत्रैव—

स्त्रोतसोऽभिमुखो मज्जेत् सूर्याभिमुखतोऽथवा ।
स्मरेन्नारायणं गङ्गामिष्टदेवं ततः परम् ॥
मज्जनं मुक्तकेशेन बध्नीयाच्च शिखां पुनः ।
ततः कृताञ्जलिर्भूत्वा तीर्थान्यावाहयेत्ततः ॥
ॐ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।
नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥
ब्रह्माण्डे देवतीर्थानि करैः स्पृष्टानि ते रवेः ।
तेन सत्येन मे देव ! तीर्थं देहि दिवाकर ! ॥
प्रियव्रतानि तीर्थानि सूर्यरश्मिस्थितानि च ।
आगत्यार्घ्यं गृहीत्वा च सर्वसिद्धिं प्रयच्छ मे ॥
चतुरस्त्रं विनिर्माय तत्र स्नानं दिशेत् सुधीः ॥

राघवभट्टधृतम्—

आवाहयामि त्वां देवि ! स्नानार्थमिह सुन्दरि ! ।
एहि गङ्गे ! नमस्तुभ्यं सर्वतीर्थसमन्विता ॥

इति मन्त्रैरङ्कुशमुद्रया आदित्यमण्डलात्तीर्थमावाह्य वमित्यम्भसि संयोज्य सोमसूर्याग्निमण्डलानि तत्र सञ्चिन्त्य वमित्यमृतबीजेन द्वादशधा अभिमन्त्र्य कवचेनावगुण्ठ्य अस्त्रेण संरक्ष्य मूलमन्त्रेणैकादशधा अभिमन्त्रयेत्। तत्प्रमाणं वसिष्ठसंहितायाम्—

हृन्मन्त्राऽङ्कुशमुद्राभ्यां तीर्थमाकृष्य मण्डलात् ।
आवाह्याम्भसि संयोज्य सोमसूर्याग्निमण्डलम् ॥
सञ्चिन्त्य मन्त्री तन्मध्ये निमज्जेत् सुसमाहितः ।
मूलमन्त्रं समावर्त्त्य मनसोल्लिख्य चाकृतिम् ॥

ज्ञानार्णवे—

विन्यस्याङ्गे षडङ्गानि प्राणायामपुरःसरम् ।
श्रीसूर्यमण्डलात्तीर्थमाकृष्याङ्कुशमुद्रया ॥
वमित्यनेन चाप्लाव्य कवचेनावगुण्ठयेत् ।
संरक्ष्यास्त्रेण मूलेन मन्त्रयेद् रुद्रसंख्यया ॥
निमज्य तस्मिन् श्रीदेवं ध्यायेच्छक्त्या जपेन्मनुम् ॥

मत्स्यसूक्तेऽपि—

रुद्रसंख्यं जपेन्मन्त्रमाच्छाद्य मीनमुद्रया ।
सूर्यायाभिमुखं तोयं निक्षिप्य रविसंख्यया ॥

रविसंख्यया द्वादशसंख्यया।

मूलमन्त्रं समुच्चार्य क्षालयेच्च करद्वयम् ।
चरणान्निःसृते तोये त्रिर्निमज्य जपेन्मनुम् ॥

अथ मृदालम्भनं विश्वसारतन्त्रे—

मृदोदकञ्च गङ्गायां प्रक्षयित्वा विधानतः ।
स्नानं कुर्वीत विधिना महाकालवचो यथा ॥

मृत्तिकालम्भनप्रकारस्तु मन्त्रतन्त्रप्रकाशे—

मूलेनानीय मृत्स्नान्तु त्रिभागं तत्र कारयेत् ।
भागमेकं जलेनैव क्षिपेन्मन्त्रं समुच्चरन् ॥
एवं मूर्द्धादिनाभ्यन्तं तथैव परिलेपयेत् ॥

तथैव भागान्तरेण परिलेपयेदधोभागमिति शेषः। लेपनप्रकारो मत्स्यसूक्ते—

नासाभाले च गण्डे च चिबुके पार्श्वयोः पदे।
पृष्ठे नाभ्यूरुजङ्घासु निरग्नेर्मृत्तिकाविधिः ॥

क्षेपणमन्त्रस्तु तत्रैव—इदं विष्णुरिति मन्त्रस्य मेधातिथिर्ऋषिः, गायत्री च्छन्दो विष्णुर्देवता तोये मृत्तिकालम्भने विनियोगः। **ॐ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदं समूढमस्य पांशुले।**

गात्रलेपनमन्त्रस्तु विश्वसारे—

ॐ अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरे !।
मृत्तिके ! हर मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥
ॐउद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना।
नमस्ते सर्वदेवानां प्रभवारुणि ! सुव्रते !॥

ततः —

ॐ आधारं सर्वरूपस्य विष्णोरतुलतेजसः।
तद्रूपाश्च ततो जाता अग्रे ताः प्रणमाम्यहम् ॥
इत्युपदिश्याम्भसि च त्रिर्निमज्जेत् ततो बुधः ॥

वसिष्ठसंहितायाम्—

उत्थायाचम्य तत्पश्चात् षडङ्गन्यासंयुतः।
आत्मानं मूलमन्त्रेण मुद्रया कलसाख्यया ॥
सप्तकृत्वोऽभिषिच्याथ मूलेनामन्त्रितैर्जलैः ॥

कलसमुद्रा यथा ज्ञानार्णवे—

वामहस्ते कृता मुष्टिर्दक्षहस्तस्य पार्वति !।
कलसाख्या भवेन्मुद्रा सर्वपापहरा शुभा ॥

वसिष्ठसंहितायाम्—

उन्मज्य कुम्भमुद्रान्तु बध्वा स्नायाद्वषट् ततः ॥
शालग्रामशिलातोयं तुलसीगन्धमिश्रितम् ।
कृत्वा शङ्खं भ्रामयन् त्रिः प्रक्षिपेन्निजमूर्द्धनि ॥
ततः संक्षेपतो विप्रान् मनुष्यान् तर्पयेत् पितॄन् ।
पीडयित्वा स्वकं चोरु प्रक्षाल्याचम्य यत्नतः ॥

।। इति संक्षेपतर्पणम्।।

परखाते तु विशेषोऽस्ति विश्वसारे द्वितीयपटले—

परखाते तु कर्त्तव्यः पङ्कपिण्डोद्धरः सदा ।
उत्तिष्ठोत्तिष्ठ पङ्क ! त्वं त्यज पुण्यं परस्य च ॥
पापानि विनाशय मे शान्तिं देहि सदा मम ॥

।। इति परखातेतिकर्त्तव्यता।।

अथ अयनादौ तैलस्नाननिषेधः। योगिनीतन्त्रे उत्तरखण्डे नवमपटले—

अयने विषुवे चैव भौमवारे दिनक्षये ।
द्वादश्यां राहुग्रस्ते च तैलस्नानं न कारयेत् ॥

अथ गात्रमार्जनं तत्रैव—

वस्त्रेण मार्जयेद्देवि ! कार्पासेनाथ वाल्कलैः ।
रक्तवस्त्रैर्भवेत् कुष्ठी पाण्डरैर्व्याधिमाप्नुयात् ॥
न कुर्यात् कुसुमैश्चैव कृत्वा नाशमवाप्नुयात् ।
पटैश्चक्षुः समाप्नोति नीलै रक्तक्षयं व्रजेत् ॥

मध्याह्नस्नाने तु गात्रमार्जननिषेधो मत्स्यसूक्ते दशमपटले—

**मध्याह्नस्नानं देवेशि ! वस्त्रेण वाथ पाणिना ।
न च प्रमार्जयेद्गात्रं प्रातर्भोग्यं न दुष्यति ॥**

**प्रेतस्नाने च तीर्थे च गङ्गायां सार्वकालिकम् ।
न तूलिकस्य बीजेन गात्रं नैव प्रमार्जयेत् ॥**

एषु गात्रं नैव मार्जयेत्। अधिकदोषदर्शनार्थं न तूलिकस्य बीजेनेत्युक्तम्। मध्याह्ने गात्रमार्जननिषेधकारणमपि तत्रैव—

**देवाः पिबन्ति शिरसो मुखस्य पितरस्तथा ।
उरसः पितृगन्धर्वा अधरे सर्वजन्तवः ॥
तस्मान्न मार्जयेद् गात्रं मध्याह्ने तु विशेषतः ॥**

पुरश्चरणरसोल्लासे—

**गङ्गास्नानं विना देवि ! पूजयेद् यस्तु कालिकाम् ।
दशविद्या महेशानि ! पूजयेद् यस्तु भक्तितः ॥
सर्वं तस्य वृथा देवि ! गङ्गास्नानं विना प्रिये !
गङ्गामन्त्रं समुच्चार्य क्षेत्रे नद्यान्तु पार्वति ! ॥
स्नापयेद् यस्तु पापात्मा सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
ध्यानञ्चैव तथा मन्त्रं गङ्गायाः शृणु सुन्दरि ! ॥
तन्त्रोक्तं ध्यानमन्त्रञ्च प्रशस्तं भारते कलौ ॥**

अथ ध्यानम्

**शुद्धस्फटिकसङ्काशां शुक्लाम्बरविभूषिताम् ।
शुक्लमुक्तावलीमालां हृदयोपरिशोभिताम् ॥**

श्वेतमालाधरां देवीं श्वेताभरणभूषिताम् ।
सदा षोडशवर्षीयां ब्रह्मादिपरिषेविताम् ॥

एवं ध्यात्वा जपेद्विद्यां गङ्गायाः शृणु शङ्करि ! ।
प्रणवं पूर्वमुच्चार्य मायाबीजं समुद्धरेत् ॥

गङ्गायै परमेशानि ! ततः परमुदीरयेत् ।
पूर्वबीजद्वयञ्चोक्त्वा वह्निजायां समुद्धरेत् ॥
एषा नवाक्षरी विद्या सुषुम्नामार्गसंस्थिता ॥

अपरैकं प्रवक्ष्यामि मन्त्रं परमगोपनम् ।
प्रणवं पूर्वमुद्धृत्य गङ्गायै तदनन्तरम् ॥
पुनः प्रणवमुद्धृत्य मन्त्रमेतदुदीरयेत् ॥

अपरैकं प्रवक्ष्यामि सुषुम्नामार्गसंस्थितम् ।
मायाबीजं समुद्धृत्य पुनः प्रणवमुद्धरेत् ॥

ततो गङ्गापदं देवि ! चतुर्थ्यन्तं कुरु प्रिये ।
पूर्वबीजद्वयं प्रोक्त्वा मन्त्रमेतं जपं कुरु ॥
एषा सप्ताक्षरी विद्या सदा मे शिरसि स्थिता ॥

अपरैकं प्रवक्ष्यामि मन्त्रं परमदुर्लभम् ।
मायाबीजं समुद्धृत्य गङ्गायै तदनन्तरम् ॥
पुनर्मायां समुद्धृत्य मन्त्रमेतदुदीरयेत् ॥

अनेन ध्यानमार्गेण मन्त्रमार्गेण पार्वति ! ।
पूजयेत् सततं गङ्गां तस्य सिद्धिरदूरतः ॥
दिने दिने च जप्त्वा वै गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥

तथा—

तस्मादादौ जपेद्विद्यां गङ्गायाः सुरपूजिते ! ।
गङ्गापि स्वयमायाति पूतार्थं साधकस्य च ॥

।। इति गङ्गामन्त्रफलम् ।।

या गङ्गा महती माया कुण्डली परकुण्डली ।
सा गङ्गा परमेशानि ! ब्रह्माण्डं व्याप्य तिष्ठति ॥
महानदनदीरूपा सर्वं व्याप्य हि तिष्ठति ॥

गङ्गाक्षेत्रमाहात्म्यमपि तत्रैव—

यत्र क्षेत्रे नदी देवि ! आयामे योजनात् प्रिये ! ।
सा गङ्गा चञ्चलापाङ्गि ! किञ्चिन्नास्त्यत्र संशयः ॥
न हि गङ्गासमं पुण्यं मम ज्ञाने हि विद्यते ॥

योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डे अष्टादशपटले—

माहात्म्यं किमु वक्ष्यामि गङ्गायाश्च सुरेश्वरि ! ।
यन्नामस्मरणादेव पापिनो मुक्तिभागिनः ॥
गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयात् पापिनामपि पातकी ।
तेषाञ्च पातकं हित्वा तैर्गच्छेद्वैष्णवीं पुरीम् ॥

।। इति गङ्गानाममाहात्म्यम् ।।

यानि कानि च पापानि प्रोक्तानि ते महेश्वरि ! ।
प्रायश्चित्तविहीनानि प्रायश्चित्तपराण्यपि ॥
तानि सर्वाणि नश्यन्ति गङ्गानीराभिषेकतः ॥

।। इति गङ्गाजलमाहात्म्यम् ।।

नगरी-घर्घराद्यम्बु पतेद् गङ्गा प्रवाहयेत् ।
सर्वं गङ्गा भवत्येव मन्त्रमाहात्म्यतः शिवे ॥
यत्र देशे वहेद् गङ्गा स देशः पुण्यभाजनः ।
पुण्यक्षेत्रं समुद्दिष्टं पवित्रं योजनद्वयम् ॥
तत्र यत् क्रियते कर्म गङ्गायां नात्र संशयः ।
गङ्गायां यत् कृतं देवि ! तदक्षयफलं लभेत् ॥
सङ्गमं वा विहीनं वा कथितं शम्भुवल्लभे ! ।
तत्रस्थाः प्राणिनः सर्वे देवलोकविनिःसृताः ॥
भुक्त्वा च विविधान् भोगान् कृत्वा च सुकृतं सदा ।
अनायासेन यास्यन्ति स्थानं परमदुर्लभम् ॥

।। इति सगङ्गदेशफलम् ।।

यत्र गङ्गां न शोचन्ति देवर्षिगणसंस्तुताः ।
गङ्गायां त्यजते प्राणान् यस्तु पुण्यप्रभावतः ॥
ज्ञानतो मोक्षमाप्नोति वैकुण्ठं तदभावतः ।
स्वर्लोकाद्या महेशानि ! गङ्गां पापविवर्जिताः ॥

।। इति गङ्गायां प्राणत्यागफलम् ।।

गङ्गामुद्दिश्य व्रजतः पथि प्राणान् विमुञ्चति ।
विष्णुलोकं बहुगुणं पापी चेत्सोऽपि गच्छति ॥

।। इति गङ्गायात्रिकस्य पथि मृत्युफलम् ।।

तत्तीरे यस्त्यजेत् प्राणान् न्यायतोऽन्यायतोऽपि वा ।
सोऽपि स्वर्गमवाप्नोति सर्वसम्भारसंयुतम् ॥

।। इति गङ्गातीरमृत्युफलम् ।।

यावदस्थीनि गङ्गायां निक्षिप्यन्ते मृतस्य च ।
तावदब्दसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥

।। इति गङ्गायां मृतास्थिनिक्षेपफलम् ।।

गङ्गाजलसमायोगान् म्रियते यत्र कुत्रचित् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥

।। इत्यन्यत्र गङ्गाजलसमायोगमरणफलम् ।।

गङ्गातीरे चतुर्हस्ते पिण्डं दद्यात् समाहितः ।
पित णां निष्कृतिं कृत्वा विष्णुलोके महीयते ॥

।। इति चतुर्हस्तमध्ये पिण्डदानफलम् ।।

गङ्गायां तर्पणं देवि ! पुण्यवान् यः समाचरेत् ।
महातृप्तिर्भवेत् सत्यं पितृणाञ्च शताब्दिकी ॥
ऋषीणां देवतानाञ्च तथैव समुदाहृतम् ॥

।। इति गङ्गायां तर्पणफलम् ।।

दिवा वा यदि वा रात्रौ सन्ध्यायां वा महानिशि ।
स्नानं दानं तपो होमस्तर्पणं पूजनं शिवे ! ॥
सर्वं कुर्यात्तु गङ्गायां कालभेदं न चाचरेत् ॥

।। इति गङ्गायां पर्युदस्तकालाभावः ।।

कालभेदं समाचर्य यदि कार्यं त्यजेत् शिवे ।
ततस्तु स्थावरो भूयादरण्ये तदनन्तरम् ॥
दावाग्निना शिखा तस्य दग्धाशु भस्मनैकधा ।
तदन्ते परमेशानि ! चाण्डालो नित्यदुःखितः ॥

जायते सप्तजन्मानि तदन्ते रजको भवेत्।
जन्मत्रयं महेशानि ! तदन्ते शूद्रयोनिषु ॥
दशजन्म महेशानि ! ततो वैश्यत्वमाप्नुयात्।
चतुर्जन्मव्यतीते तु क्षत्रियत्वं त्रिजन्मतः ॥
ब्राह्मणत्वं ततः प्राप्य लभेत् पुण्यगतिं नरः ॥

।। इति गङ्गायां कालाकालविचारनिन्दा ।।

गङ्गायां हरते यो हि यत्किञ्चित् परमेश्वरि !।
तस्य मोहान्धतमसो रौरवान्नास्ति निष्कृतिः ॥
आभूतसंप्लवं देवि ! कथितं ते सुरेश्वरि ! ॥

।। इति गङ्गायां किञ्चिद्धरणदोषः ।।

गङ्गातीरे च गङ्गायां प्रतिगृह्णाति यो नरः ।
श्वपचो जायते नित्यं दशजन्मनि कामिनि ! ॥
ततो दारिद्र्यदोषेण परिभ्रमति मेदिनीम्।
सप्तजन्म महादेवि ! तदन्ते निष्कृतिं लभेत् ॥

।। इति गङ्गादौ प्रतिग्रहणदोषः ।।

एवं ते कथितं तस्य मन्त्रमाहात्म्यमुत्तमम्।
कालिकाया महेशानि ! गङ्गामाहात्म्यकारणम् ॥

।। इति योगिनीतन्त्रे गङ्गामाहात्म्यम् ।।

ॐ सिसृक्षोर्निखिलं विश्वं मुहुः शुक्रं प्रजायते।
मातरः सर्वभूतानामापो देव्यः पुनन्तु माम् ॥
तारवारुणबीजेन पुटितं तत् समुच्चरेत्।
अलक्ष्मीं मलरूपां यां सर्वभूतेषु संस्थिताम् ॥

क्षालयन्ति निजस्पर्शादापो नित्यं पुनन्तु माम् ॥

इति मन्त्राभ्यां राघवभट्टधृताभ्यामात्मानमभिषिच्य,

ॐ यन्मे केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्द्धनि ।
ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तत्त्वं तु वो नमः ॥
आयुरारोग्यमैश्वर्यमरिपक्षक्षयं सुखम् ।
सन्तोषक्षान्तिरास्तिक्यं विद्या भवतु वो नमः ॥

इत्यनेन राघवभट्टधृतेन जलं नमेत् ।

अथ मानसस्नानम्

तत्र प्रथमं बन्धमोक्षादौ मनसः कारणत्वं दर्शयति योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे अष्टमपटले—

मन एव तु वै नित्यं मन एव तु कारणम् ।
मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ॥
तस्य नियन्त्रणादेव संसारी न भवेत् क्वचित् ।
वदत्यन्यं करोत्यन्यं यत्तु वाङ्मनसि स्थितम् ॥
दर्शयति तथा चान्यं वृथा तस्य क्रिया भवेत् ॥

इत्यधिकं मत्स्यसूक्ते षड्विंशतिपटले।

चिन्तयेद् यः कृतं दुष्टं तीर्थस्नानेन तस्य किम् ।
शतशोऽपि जलैर्धौतं सुराभाण्डमिवाशुचिः॥ इत्यपि मत्स्यसूक्ते।

योगिनीतन्त्रे—

तन्नेष्टं तत्परं जातं तन्मुख्यं दुःखकारणम् ।
चित्तमन्तर्गतं दुष्टं तीर्थस्नाने निषिध्यते ॥
सर्वदापि जलैर्धौतं सुराभाण्डमिवाशुचिः ॥

यदि वसति गुहायां पर्वताग्रे चिरं वा
यदि वसति त्रिखण्डं तस्य पिण्डं पटं वा।
यदि पठति पुराणं वेदसिद्धान्ततत्त्वं
यदि हृदयमशुद्धं सर्वमेतद्विरुद्धम् ॥
न तीर्थानि न दानानि न व्रतानि न चाश्रमाः।
दुष्टाशयं दुष्टमतिं पावयन्ति कदाचन ॥

।। इति दुष्टमनसो दोषकथनम् ।।

तथैव—

इति चेतो वशीकृत्य यत्र तत्र वसेन्नरः।
तत्र तस्य कुरुक्षेत्रं प्रयागं पुष्करं गया ॥

।। इति शुद्धचेतसः फलकथनम् ।।

ज्ञानसङ्कुल्याम्—

इदं तीर्थमिदं तीर्थं भ्रमन्ति तामसा जनाः।
आत्मतीर्थं न जानन्ति कथं मुक्ता वरानने ! ॥

रुद्रयामले उत्तरखण्डे एकविंशतिपटले—

स्नानमात्रेण मुक्तः स्यात् पापशैलादनन्तगः।
स्नायाच्च विमले तीर्थे हृदयाम्भोजपुष्करे ॥
बिन्दुतीर्थेऽथवा स्नायात् सर्वजन्माघमुक्तये ॥
इडासुषुम्ने शिवतीर्थकेऽस्मिन्
ज्ञानाम्बुपूर्णे वहतः शरीरे।
ब्रह्माम्बुभिः स्नाति तयोः सदा यः
किं तस्य गाङ्गैरपि पुष्करैर्वा ॥

एतद्वचनद्वयं कल्पसूत्रटीकायामुदयाकरपद्धत्यामिति कृत्वा लिखितम्। ज्ञानसङ्कुल्याम्—

इडा भागीरथी गङ्गा पिङ्गला यमुना नदी ।
तयोर्मध्यगता नाडी सुषुम्नाख्या सरस्वती ॥
त्रिवेणीसङ्गमो यत्र तीर्थराजः स उच्यते ।
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

।। इति मानसप्रयोगः ।।

रुद्रयामले—

इडा मलस्थाननिवासिनी या
सूर्यात्मिका या यमुना प्रवाहिका ।
तथा सुषुम्ना मलदेशगामिनी
सरस्वती रक्षति मज्जनात्मकम् ॥
मनोगतस्नानपरो मनुष्यो
मन्त्रक्रियायोगविशिष्टतत्त्ववित् ।
महीस्थतीर्थे विमले जले मुदा
मूलाम्बुजे स्नाति सुमुक्तिभाग् भवेत् ॥
सर्वाणि[१] तीर्थे सुरतीर्थपावनी
गङ्गा महासत्त्वविनिर्गता सती ।
करोति पापक्षयमेव मुक्तिं
ददाति साक्षादमलार्थपुण्यदा ॥

।। इति मूलाधारस्थतीर्थम् ।।

---

[१] 'सर्वादितीर्थे' इत्यपि क्वचित्पाठः।

सर्गस्थं यावता तीर्थं स्वाधिष्ठाने सुपङ्कजे ।
मनो निधाय योगीन्द्रः स्नाति गङ्गाजले यथा ॥

।। इति स्वाधिष्ठानस्थतीर्थम् ।।

मणिपूरे देवतीर्थं पञ्चकुण्डं सरोवरम् ।
तत्र श्रीकामनातीर्थं स्नाति यो मुक्तिमिच्छति ॥

।। इति मणिपूरतीर्थम् ।।

अनाहते सर्वतीर्थं सूर्यमण्डलमध्यगम्[१] ।
विभाव्य सर्वतीर्थानि स्नाति यो मुक्तिमिच्छति ॥

।। इत्यनाहततीर्थम् ।।

विशुद्धाख्ये महापद्मे अष्टतीर्थसमुद्भवः ।
कैवल्यमुक्तिदं ध्यात्वा स्नाति वीरो विमुक्तये ॥

।। इति विशुद्धस्थतीर्थम् ।।

मानसं बिन्दुतीर्थञ्च कालीकुण्डं कलाधरम् ।
आज्ञाचक्रे सदा ध्यात्वा स्नाति निर्वाणसिद्धये ॥

।। इत्याज्ञास्थतीर्थम् ।।

एतत् कुलप्रियस्नानं कुर्वन्ति योगिनो मुदा ।
अतो वीराः सत्त्वयुक्ताः सर्वसिद्धियुताः सुराः ॥
नानापापं सदा कृत्वा ब्रह्महत्याविनिर्गतम् ।
कृत्वा स्नानं महातीर्थे सिद्धाः स्युरणिमादिगाः ॥

---

[१] सूर्यस्य मण्डलं सूर्यमण्डलम्, तस्य मध्यं गच्छतीति सूर्यमण्डलमध्यगम्।

स्नानमात्रेण निष्पापोऽशक्तः स्याद्वायुसङ्ग्रहे ।
तीर्थानां दर्शनादेषां मुक्तो योगी भवेद् ध्रुवम् ॥

।। इति मानसस्नानफलम् ।।

मत्स्यसूक्ते दशमपटले—

जलादुत्थाय कर्त्तव्यं जले चैवोपविश्य यत् ।
अनयोर्विपरीतेन यत्करोति न तत्कृतम् ॥
यज्जले शुष्कवस्त्रेण स्थले चैवार्द्रवाससा ।
न कुर्यादाह्निकं कर्म जले चापि स्थलेषु च ॥

।। इति जले शुष्कवाससा स्थले चार्द्रवाससा कर्मनिषेधः ।।

गौतमीये—

पीडयित्वाम्बरं चोरु प्रक्षाल्याचम्य वाग्यतः ।
धारयेद्वाससी शुद्धे परिधानोत्तरीयके ॥
अच्छिन्ने सदशे शुक्ले आचामेत् पीठसंस्थितः ॥

मत्स्यसूक्ते—

उत्तीर्य वाससी धौते परिधाय विचक्षणः ।
न रक्तं मलिनञ्चैव न नीलञ्च प्रशस्यते ॥
अष्टौ सप्त तथा षष्ठ चतुर्हस्तान्यनुक्रमात् ।
ब्राह्मणादिक्रमेणैव पिधानाम्बरमीरितम् ॥

।। इति परिधेयवस्त्रपरिमाणम् ।।

मात्स्ये—

श्वेतं रक्तं तथा पीतं कृष्णञ्चेत्यनुपूर्वशः ।

अनुपूर्वश इति ब्राह्मणाद्यनुक्रमेण ।

वस्त्रमन्यधृतञ्चैव सदैव परिवर्जयेत् ॥

वस्त्रमूलं समुद्धृत्य पृष्ठवंशे षडङ्गुलम् ।
दशायां त्र्यङ्गुलं त्यक्त्वा नाभिमात्रे विनिर्दिशेत् ॥
दशाहीनं न कर्त्तव्यं परिवर्त्तं न कारयेत् ॥

।। इति वस्त्रपरिधानप्रकारः ।।

अथ कर्मविशेषे वस्त्रविशेषः। उदयभानुनाथकृतकृष्णार्चनचन्द्रिकायां श्यामारहस्यधृतस्वतन्त्रतन्त्रे—

मोक्षार्थी रक्तवस्त्रे द्वे भोगार्थी श्वेतवाससी ।
मारणे कृष्णवासस्तु वश्ये रक्तं सदा गृही ॥

एवञ्च पूर्वोक्तमत्स्यसूक्तवचने यद्रक्तवस्त्रस्याप्रशस्तत्वमुक्तं तन्मोक्षादिविशेषकर्मातिरिक्तकर्मपरं सामान्यविशेषन्यायात्। अत एव अन्नदाकल्पोक्तवक्ष्यमाणवचने रक्तवस्त्रपरिधानं वक्ष्यते।

उच्चाटे व्याघ्रचर्माणि वृक्षत्वक् स्तम्भकर्मणि ।
परिधाय ततो मन्त्री यागभूमिमथाविशेत् ॥

मत्स्यसूक्ते—

न चैवं धुनयेद्वस्त्रं न केशान् धुनयेत् क्वचित् ॥
नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत्कर्म कुरुते द्विजः ।
स्नानं दानं जपं होमं तत्सर्वं विफलं भवेत् ॥

।। इति नीलादिवस्त्रेण कर्मकरणनिषेधः ।।

कलौ कार्पासवस्त्रञ्च पट्टं क्षौमं प्रशस्यते ।
नित्यं कापचितं कुर्यादशुद्धं शुद्धतामियात् ॥

केन जलेनापचितं प्रक्षालितमित्यर्थः ।

।। इति कलौ कार्पासादिवस्त्रप्रशंसा ।।

सूचीविद्धेन वस्त्रेण आखुदष्टेन वा द्विजः ।
कटिशून्येन देवेशि ! सर्वं स्नानफलं हरेत् ॥

।। इति सूचीविद्धादिवस्त्रनिषेधः ।।

वस्त्रान्तरेण यद्वस्त्रं कृमिजं वा प्रदृश्यते ।
न देयं दैवे पैत्र्ये च कोष्ठजञ्च प्रशस्यते ॥

।। इति विजातीयवस्त्रनिषेधः ।।

कृमिजेन तु वस्त्रेण यः स्नानं कुरुते नरः ।
सर्वकालकृतं पुण्यं स्नानमात्रेण नश्यति ॥

।। इति कृमिजवस्त्रेण स्नाननिषेधः ।।

एतदेव श्वेतजातवृक्षजाते न दुष्यति ।
श्वेतकृमेश्च सम्भूतं प्रशस्तं दैवपैत्र्ययोः ॥

।। इति कृमिजश्वेतवस्त्रप्रशंसा ।।

अथोत्तरीयम्। मत्स्यसूक्ते—

शतद्वयेन सूत्रेण उत्तरीयस्य मानकम् ।
तदर्द्धेनाथ वा कार्यमभावे सर्वतः स्वयम् ॥

योगपदादीनां पूजादावुपयोगात्तल्लक्षणं वीरमित्रोदयधृतसिद्धान्तशेखरे—

त्रिविधं योगपदकमाद्यं व्याघ्राजिनोद्भवम् ।
द्वितीयं मृगचर्माढ्यं तृतीयं तन्तुनिर्मितम् ॥
चतुर्मात्रप्रविस्तारं दैर्घ्येण यज्ञसूत्रवत् ॥

चतुर्मात्रं चतुरङ्गुलमात्रम्। यज्ञोपवीतमार्जनस्य स्नानात् परतः कर्त्तव्यत्वं तदत्र लिख्यते, गायत्रीतन्त्रे चतुर्थे ब्राह्मणपटले—

सम्मार्ज्य दधिदुग्धेन घृतेन बहुयत्नतः ।
घृताद्यभावे चार्वङ्गि ! मार्जयेत्तण्डुलपिष्टकैः ॥
तदभावे सार्षपेण तिलतैलं परित्यजेत् ।
बिल्वस्य फलनिर्यासैर्मार्जयेद् द्विजसत्तमः ॥
शुद्धसत्त्वात्मकं सूत्रं तदा भवति प्रत्यहम् ॥

।। इति यज्ञोपवीतमार्जनद्रव्याणि ।।

यज्ञोपवीतमार्जनप्रकारस्तु तत्रैव—

वामस्कन्धात् समुत्तार्य वामाङ्गुष्ठे नियोजयेत् ।
वामाङ्गुष्ठं वामस्कन्धमेवमेव न चान्यथा ॥
वामाङ्गुष्ठयुतं सूत्रं कृत्वा सम्मार्जयेद् द्विजः ॥

।। इति यज्ञोपवीतमार्जनप्रकारः ।।

कण्ठादौ यज्ञोपवीतकरणदोषश्च तत्रैव—

कण्ठे शिरसि दक्षकरे कृत्वा शूद्रत्वमर्हति ।
गायत्र्या अयुतं जप्त्वा तस्मात् पापात् प्रमुच्यते ॥

तथा—

वर्णविप्रे तथा भट्टे मार्जनं न हितं सदा ।
धारणं यज्ञसूत्रस्य जातिभेदे पृथक् पृथक् ॥

रक्तचन्दनतोयेन मार्जयेत् क्षत्रजातयः।
हारिद्रैर्मार्जयेद्वैश्य इति शास्त्रस्य निर्णयः ॥

अथ तिलकं मत्स्यसूक्ते दशमपटले—

अथोपविश्य पूर्वाशामुखो भूत्वा सुसंयुतः।
प्रकुर्यात्तिलकं मन्त्री उत्तराशामुखेन वा ॥
गोपीचन्दनकेनाथ रोचनाकुङ्कुमेन वा।
मृत्तिकया मलयजेन तुलसीबिल्वजेन वा ॥

योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे नवमपटले—

मलयजेन गन्धेन गोपीचन्दनकेन वा।
बिल्वकाष्ठोद्भवेनाथ तुलसीकाष्ठकेन वा ॥
पद्मकेन तमालेन तथा रोचनयाथवा।
पिधाय तिलकं श्रेष्ठमेषामेकतमेन वा ॥

बिल्वकाष्ठोद्भवेनेत्युदासीनपरम्। तत्काष्ठचन्दनं भाले यो धारयति सम्भ्रमादित्यादि योगिनीतन्त्रीयपूर्वखण्डे पञ्चमपटलोक्तवचनात्। मृदादिफलं मत्स्यसूक्ते—

मृदा तु मुक्तिमाप्नोति आयुष्यं चन्दनेन तु।
कुङ्कुमेन भवेत्कार्यं रोचना वश्यमीरितम् ॥
जलस्था मृत्तिका वर्ज्या तीरस्थं पुण्यदायकम्।
तस्मात्तीरोद्भवं ग्राह्यमश्वक्रान्तेति सम्पठन् ॥
नोत्थाय तिलकं कुर्यान्मृदा स्त्रीसरितो बुधः।
शस्तञ्च जाह्नवीतीरोद्भवैर्वा गोपिचन्दनैः ॥

॥ इति तिलकस्य मृत्तिकाविधिनिषेधौ ॥

तिलककरणमन्त्रस्तु मत्स्यसूक्ते—

केशवानन्त ! गोविन्द ! वराह ! पुरुषोत्तम ! ।
पुण्यं यशस्यमायुष्यं तिलकं मे प्रसीदतु ॥

चन्दनधारणमन्त्रोऽपि तत्रैव—

कान्तिं लक्ष्मीं धृतिं सौख्यं सौभाग्यमतुलं मम ।
ददातु चन्दनं नित्यं सततं धारयाम्यहम् ॥
इत्यनेन च मन्त्रेण प्रदध्यान्मन्त्रवित्तमः ॥

तिलकधारणस्थानानि मत्स्यसूक्ते—

ललाटे प्रथमं दद्यान्मूर्ध्नि दद्यात्ततो हृदि ।
कण्ठे च श्रोत्रयोर्बाह्वोर्बाहुमूलद्वयेऽपि च ॥
नाभौ पृष्ठे च सन्दध्यात् पार्श्वयोश्च युगं युगम् ।
तिलकानि लिखेच्चैव मुच्यते सर्वपातकैः ॥
भाले दीपशिखाकारं बाहुभ्यां बिल्वपत्रवत् ।
हृदये कमलाकारं ग्रीवायां चन्द्रमुद्दिशेत् ॥

वैष्णवतिलके तु विशेषः—

ललाटे तु गदा कार्या मूर्ध्नि चापं शरं तथा ।
नन्दकञ्चैव हृन्मध्ये शङ्खं चक्रं भुजद्वये ॥
शङ्खचक्राङ्कितो विप्रः श्मशाने म्रियते यदि ।
प्रयागे या गतिः प्रोक्ता सा गतिस्तस्य नारद ! ॥

श्यामाप्रदीपे द्वितीयपरिच्छेदे—यज्ञपार्श्वे मा तिलकीकर्म कुर्वीतेति।

तस्मान्मृदा जलेनापि कर्त्तव्यं तिलकं बुधैः ।
अन्यथा निष्फलं ज्ञेयं बीजोप्तिरूषरे यथा ॥

तिलकाकरणनिन्दापि तत्रैव मत्स्यसूक्ते—

अकृत्वा तिलकं भाले चण्डालं यस्तु पश्यति ।
पुनः स्नानन्तु कर्त्तव्यं विण्मूत्रोत्सारणे तथा ॥
जले घटे च छायायां संवीक्ष्य तिलकं चरेत् ।
दर्पणे वीक्षयेद्यत्नादमावास्यां विवर्जयेत् ॥

।। इत्यमावास्यायां तिलकनिषेधः ।।

तथा—

तिलके निजदेवास्त्रं विलिखेद्दक्षिणादितः ।
बीजं बाहूदरोत्सङ्गे भाले वा प्रणवादिकम् ॥

उत्सङ्गे क्रोडे। राघवभट्टधृतब्रह्माण्डपुराणे—

ऊर्ध्वपुण्ड्रमृजुं सौम्यं ललाटे यस्य दृश्यते ।
स चण्डालोऽपि शुद्धात्मा पूज्य एव न संशयः ॥

ऊर्ध्वपुण्ड्रं मृदा सौम्येति पद्मपुराणे प्रथमचरणे पाठः।

अशुचिश्चाप्यनाचारो मनसा पापमाचरेत् ।
शुचिरेव भवेन्नित्यमूर्ध्वपुण्ड्राञ्चितो नरः ॥
मत्प्रियार्थं शुभार्थं वा रक्षार्थं चतुरानन ! ।
मद्भक्तो धारयेन्नित्यमूर्ध्वपुण्ड्रमतन्द्रितः ॥
मत्पूजाहोमकाले च सायं प्रातः समाहितः ।
मद्भक्तो धारयेन्नित्यमूर्ध्वपुण्ड्रं भवापहम् ।

इति भगवद्भक्तिविलासधृतपद्मपुराणे अधिकम् । तद्धृतस्कन्दपुराणे कार्त्तिकप्रसङ्गे—

ऊर्ध्वपुण्ड्रो मृदा शुभ्रो ललाटे यस्य दृश्यते ।
चण्डालोऽपि विशुद्धात्मा याति ब्रह्म सनातनम् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रे स्थिता लक्ष्मीरूर्ध्वपुण्ड्रे स्थितं यशः ।
ऊर्ध्वपुण्ड्रे स्थिता मुक्तिरूर्ध्वपुण्ड्रे स्थितो हरिः ॥

17902
राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान
पुस्तकालय
क्रमांक.........

उत्तरखण्डे शिवपार्वतीसंवादे—

ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु विशाले सुमनोहरे ।
लक्ष्म्या सार्द्धं समासीनो देवदेवो जनार्दनः ॥
तस्माद् यस्य शरीरे तु ऊर्ध्वपुण्ड्रं धृतं भवेत् ।
तस्य देहं भगवतो विमलं मन्दिरं स्मृतम् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रधृतो विप्रः सर्वलोकेषु पूजितः ।
विमानवरमारुह्य याति विष्णोः परं पदम् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते ।
नामस्मृत्या तथा भक्त्या सर्वदानफलं लभेत् ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं यः श्राद्धे भोजयिष्यति ।
आकल्पकोटिपितरस्तस्य तृप्ता न संशयः ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो यस्तु कुर्यात् श्राद्धं शुभानने ! ।
कल्पकोटिसहस्राणि वैकुण्ठे वासमाप्नुयात् ॥
यज्ञदानतपश्चर्याजपहोमादिकञ्चरेत् ।
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरः कुर्यात्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥

ब्रह्माण्डपुराणे विष्णुवाक्यम्—

ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्यो म्रियते यत्र कुत्रचित् ।
श्वपाकोऽपि विमानस्थो मम लोके महीयते ॥

ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्यो गृहे यस्यान्नमश्नुते ।
तदा विंशत्कुलं तस्य नरकादुद्धराम्यहम् ॥

॥ इत्यूर्ध्वपुण्ड्रमाहात्म्यम् ॥

पद्मपुराणे नारदोक्तौ—

यज्ञो दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
व्यर्थं भवति तत् सर्वमूर्ध्वपुण्ड्रं विना कृतम् ॥

उत्तरखण्डे—

ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनस्तु किञ्चित् कर्म करोति यः ।
इष्टापूर्त्तादिकं सर्वं निष्फलं स्यान्न चान्यथा ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनस्तु सन्ध्याकर्मादिकञ्चरेत् ।
तत्सर्वं राक्षसं ज्ञेयं नरकञ्चाधिगच्छति ॥
यच्छरीरं मनुष्याणामूर्ध्वपुण्ड्रं विना कृतम् ।
द्रष्टव्यं नैव तत्तावच्चाण्डालसदृशं भवेत् ॥

स्कान्दे—

यस्योर्ध्वपुण्ड्रं दृश्येत ललाटे न नरस्य हि ।
तद्दर्शनं न कर्त्तव्यं दृष्ट्वा सूर्यं निरीक्षयेत् ॥

॥ इत्यूर्ध्वपुण्ड्राकरणे दोषः ॥

उत्तरखण्डे—

ऊर्ध्वपुण्ड्रं धरेद्विप्रो मृदा शुभ्रेण वैदिकः ।
न तिर्यग्धारयेद्विद्वानापद्यपि कदाचन ॥

भगवद्भक्तिविलासधृतम्—

ऊर्ध्वपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रं यः कुरुते स नराधमः।
भुङ्क्त्वा विष्णुगृहं पुण्यं स याति नरकं ध्रुवम्॥

स्कन्दपुराणे—

तिर्यक् पुण्ड्रं न कुर्वीत सम्प्राप्ते मरणेऽपि च।
नैवान्यनाम च ब्रूयात् पुमान्नारायणादृते॥

।। इत्यूर्ध्वपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रकरणनिषेधः ।।

शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतम्—

ऊर्ध्वपुण्ड्रं त्रिपुण्ड्रं वा कृत्वा सन्ध्यां समाचरेत्।

तदेव व्यवस्थापितं स्कन्दपुराणे—

वैष्णवानां ब्राह्मणानामूर्ध्वपुण्ड्रं विधीयते।
अन्येषान्तु त्रिपुण्ड्रं स्यादिति ब्रह्मविदो विदुः॥

पद्मपुराणे—

त्रिपुण्ड्रं यस्य विप्रस्य ऊर्ध्वपुण्ड्रे न दृश्यते।
तं दृष्ट्वाप्यथवा स्पृष्ट्वा सचैलः स्नानमाचरेत्॥

ऊर्ध्वपुण्ड्रे न कुर्वीत वैष्णवानां त्रिपुण्ड्रकम्।
कृतत्रिपुण्ड्रमर्त्यस्य क्रिया न प्रीतये हरेः॥

अथोर्ध्वपुण्ड्रनिर्माणविधिः। ब्रह्माण्डपुराणे—

वीक्ष्य देशे जले वापि यो विदध्यात् प्रयत्नतः।
ऊर्ध्वपुण्ड्रं महाभाग ! स याति परमां गतिम्॥

दशाङ्गुलप्रमाणन्तु उत्तमोत्तममुच्यते ।
नवाङ्गुलं मध्यमं स्यादष्टाङ्गुलमतः परम् ॥
एतैरङ्गुलिभेदैस्तु कारयेन्न नखैः स्पृशेत् ॥

ऊर्ध्वपुण्ड्रलक्षणन्तु मत्स्यसूक्ते—

नासिकाकेशपर्यन्तमूर्ध्वपुण्ड्रं विधीयते ।
मध्ये छिद्रन्तु कर्त्तव्यं तच्छिद्रं हरिमन्दिरम् ॥

पद्मपुराणे उत्तरखण्डे—

एकान्तेन महाभागाः सर्वभूतहिते रताः ।
सान्तरालं प्रकुर्वन्ति पुण्ड्रं हरिपदाकृतिम् ॥
श्यामं शान्तिकरं प्रोक्तं रक्तं वश्यकरं तथा ।
श्रीकरं पीतमित्याहुः श्वेतं मोक्षप्रदं शुभम् ॥

।। इति कर्मविशेषे वर्णविशेषत्रिपुण्ड्रम् ।।

वर्त्तुलं तिर्यगच्छिद्रं ह्रस्वं दीर्घतरं तनुम् ।
बभ्रूं विरूपं बह्वग्रं भिन्नमूलं पदच्युतम् ॥
अशुभ्रं रुक्षमासक्तं तथा नाङ्गुलिकल्पितम् ।
विगन्धमपसव्यञ्च पुण्ड्रमाहुरनर्थकम् ॥

।। इति निन्दितपुण्ड्रम् ।।

नाङ्गुलिकल्पितमिति विहितकाष्ठिकाभिन्नोपलक्षणम्। अन्यथा मत्स्यसूक्ते दशमपटलोक्तवचनमनर्थकं स्यात्। तद्वचनन्तु—

कुशेनैव सुवर्णेन न काष्ठेनायसेन च ।
न शङ्खेन न ताम्रेण न कांस्येन कदाचन ॥
तुलस्या बिल्वकाष्ठेन रजतेन समुल्लिखेत् ॥

ऊर्ध्वपुण्ड्राकारस्तु उत्तरखण्डे—

अश्वत्थपत्रसङ्काशो वेणुपत्राकृतिस्तथा ।
पद्मकुड्मलसङ्काशो मोहनं त्रितयं स्मृतम् ॥
आरभ्य नासिकामूलं ललाटान्तं लिखेन्मुदा ॥

ललाटान्तमिति न्यूनत्वव्यवच्छेदकमन्यथा दशाङ्गुलस्योत्तमत्वकीर्त्तनं व्यर्थं स्यात्। दशाङ्गुलपरिमाणन्तु नासिकातृतीयभागावधि ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तमेव। मृदेति विहितद्रव्योपलक्षणम्। मृदमिति पाठे व्यत्ययो बहुलमिति सूत्राद्विभक्तिव्यत्ययेन स एवार्थः।

नासिकायास्त्रयो भागा नासामूलं प्रचक्षते ।
समारभ्य भ्रुवोर्मध्यमन्तरालं प्रकल्पयेत् ॥

त्रयो भागा इति निर्देशबलात् पूरणप्रत्ययार्थावगतेस्तृतीयो भागो लभ्यते। स च भागो यत्र मस्तकावस्थितो नासिका निर्गता तत्रैव—

तस्माच्छिद्रान्वितं पुण्ड्रं दण्डाकारं सुशोभनम् ।
विप्राणां सततं कार्यं स्त्रीणाञ्च शुभदर्शने ! ॥
नासिकाकेशपर्यन्तम् ऊर्ध्वपुण्ड्रं सुशोभनम् ।
मध्ये छिद्रसमायुक्तं तद्विद्याद्धरिमन्दिरम् ॥

।। इति हरिमन्दिरलक्षणम् ।।

वामभागे स्थितो ब्रह्मा दक्षभागे सदाशिवः ।
मध्ये विष्णुं विजानीयात् तस्मान्मध्यं न लेपयेत् ॥

यजुर्वेदीयस्य हिरण्यकेशीयशाखायाम्—हरेः पदाक्रान्तिम् आत्मनो निधाय यन्मध्ये छिद्रमूर्ध्वपुण्ड्रं यो धारयति स परस्य प्रियो भवति, स पुण्यवान् भवति, स मुक्तिभाग्भवतीति। तिलकरचनायामङ्गुलिनियममाह भगवद्भक्तिविलासधृता स्मृतिः —

अनामिका कामदोक्ता मध्यमायुष्करी भवेत्।
अङ्गुष्ठः पुष्टिदः प्रोक्तस्तर्जनी मोक्षसाधनी ॥

ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मृत्तिका तु पद्मपुराणे—

पर्वताग्रे नदीतीरे बिल्वमूले जलाशये।
सिन्धुतीरे च वल्मीके हरिक्षेत्रे विशेषतः ॥
विष्णोः स्नानोदकं यत्र प्रवाहयति नित्यशः।
पुण्ड्राणां धारणार्थाय गृह्णीयात्तस्य मृत्तिकाम् ॥
श्रीरङ्गे वेङ्कटाद्रौ च श्रीकूर्मद्वारके शुभे।
प्रयागे नारसिंहाद्रौ वाराहे तुलसीवने ॥
गृहीत्वा मृत्तिकां भक्त्या विष्णुपादजलैः सह।
धृत्वा पुण्ड्राणि चाङ्गेषु विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥

पर्वताग्रे इत्यादौ षष्ठीसप्तम्योरर्थं प्रति भेदाभाव इति न्यायात् पर्वताग्रस्येत्यादि लभ्यते। गृहीत्वा मृत्तिकामिति परेणान्वयः। व्यत्ययो बहुलमिति षष्ठ्यर्थे सप्तमी वा। नदीतीर इति गङ्गातीरस्येति ज्ञेयम्। प्रागुक्तमत्स्यसूक्तवचनेन स्त्रीसरितो मृत्तिकाग्रहणनिषेधादिति। श्रीरङ्गः कावेरीमध्यस्थः क्षेत्रविशेषो दक्षिणदेशेषु प्रसिद्धः। वेङ्कटाद्रिः शेषाचलनाम्ना तैलङ्गदेशे प्रसिद्धः। श्रीकूर्मः कलिङ्गदेशे प्रसिद्धः क्षेत्रविशेषः। गोपीचन्दनमाहात्म्यन्तु मत्स्यसूक्ते—

दुर्लभं चन्दनं लोके गोपीनां विष्णुनिर्मितम्।
यत् कृत्वा तिलकं सद्यो ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

स्थितस्येत्यध्याहारादेककर्त्तृकता। पद्मपुराणे नारदवाक्येऽपि—

ब्रह्मघ्नो वाथ गोघ्नो वा हैतुकः सर्वपापकृत्।
गोपीचन्दनसम्पर्कात् पूतो भवति तत्क्षणात् ॥

गोपीचन्दनखण्डन्तु यो ददातीह वैष्णवे ।
कुलमेकोत्तरं तेन स्वं भवेत्तारितं शतम् ॥

।। इति वैष्णवे गोपीचन्दनदानफलम् ।।

स्कन्दपुराणे ध्रुववाक्यम्—

शङ्खचक्राङ्कितततनुः शिरसा मञ्जरीधरः ।
गोपीचन्दनलिप्ताङ्गो दृष्टश्चेत्तदघं कुतः ॥

गोपीमृत्तुलसी शङ्खः शालग्रामः सचक्रकः ।
गृहेऽपि यस्य पञ्चैते तस्य पापभयं कुतः ॥

सचक्रकं सश्रीचक्रकमित्यर्थः। काशीखण्डे—

श्रीखण्डे क्व स आमोदः स्वर्णे वर्णः क्व तादृशः ।
तत्पवित्रं क्व वै तीर्थे श्रीगोपीचन्दने यथा ॥

गरुडपुराणे श्रीनारदवाक्यम्—

यो मृत्तिकां द्वारवतीसमुद्भवां
करे समादाय ललाटपट्टे ।
करोति नित्यन्त्वथ चोर्ध्वपुण्ड्रं
क्रियाफलं कोटिगुणं सदा भवेत् ॥

क्रियाविहीनं यदि मन्त्रहीनं
श्रद्धाविहीनं यदि कालवर्जितम् ।
कृत्वा ललाटे यदि गोपिचन्दनं
प्राप्नोति तत्कर्मफलं सदाऽक्षयम् ॥

गोपीचन्दनसम्भवं सुरुचिरं पुण्ड्रं ललाटे द्विजो
नित्यं धारयते यदि द्विजपते! रात्रौ दिवा सर्वदा।
यत् पुण्यं कुरुजाङ्गले रविगृहे माघ्यां प्रयागे तथा
तत्प्राप्नोति खगेन्द्र! विष्णुसदने सन्तिष्ठते देववत्॥

यस्मिन् गृहे तिष्ठति गोपिचन्दनं
भक्त्या ललाटे मनुजो बिभर्ति।
तस्मिन् गृहे तिष्ठति सर्वदा हरिः
श्रद्धान्वितः कंसनिहा विहङ्गम !॥

यो धारयेत् कृष्णपुरीसमुद्भवां
सदा पवित्रां कलिकल्मषापहाम्।
नित्यं ललाटे यदि मन्त्रसंयुतां
यमं न पश्येद् यदि पापसंवृतः॥

यस्यान्तकाले खग! गोपिचन्दनं
बाह्वोर्ललाटे हृदि मस्तके च।
प्रयाति लोकं कमलालयाप्रभो-
र्गोबालघाती यदि ब्रह्महा भवेत्॥

ग्रहा न पीडन्ति न रक्षसां गणो
यक्षाः पिशाचोरगभूतदानवाः।
ललाटपट्टे खग! गोपिचन्दनं
सन्तिष्ठते यस्य हरेः प्रसादतः॥

पद्मपुराणे—

अम्बरीष! महाघस्य क्षयार्थे कुरु वीक्षणम्।
ललाटे यैः कृतं नित्यं गोपीचन्दनपुण्ड्रकम्॥

काशीखण्डे यमोक्तिः —

दूताः शृणुत यद्भालं गोपीचन्दनलाञ्छितम् ।
ज्वलदिन्धनवत् सोऽपि दूरे त्याज्यः प्रयत्नतः ॥

।। इति गोपीचन्दनमाहात्म्यम् ।।

भगवद्भक्तिविलासधृतकाशीखण्डे—

अथ तस्योपरि श्रीमत्तुलसीमूलमृत्स्नया ।
तथैव वैष्णवैः कार्यमूर्ध्वपुण्ड्रं मनोरमम् ॥

स्कन्दपुराणे तुलसीमूलमृत्तिकामुपक्रम्य—

तन्मृदं गृह्य यैः पुण्ड्रं ललाटे धारितं नरैः ।
प्रयाणकं कृतं तैस्तु मोक्षाय गमनं प्रति ॥
तुलसीमृत्तिकापुण्ड्रं ललाटे यस्य दृश्यते ।
देहं न स्पृशते पापं क्रियमाणन्तु नारद! ॥

गरुडपुराणे—

तुलसीमृत्तिकापुण्ड्रं यः करोति दिने दिने ।
तस्यावलोकनात् पापं याति वर्षकृतं नृणाम् ॥

तुलसीमूलमृत्तिकामाहात्म्यं गारुडे—

तस्योपरिष्टाद्भगवन्निर्माल्यमनुलेपनम् ।
तथैव धार्यमेवं हि त्रिविधं तिलकं स्मृतम् ॥ इति ।

पूर्वोक्त्या अथ तस्योपरि गोपीचन्दनतिलकोपरि। तत्र तु तस्योपरिष्टात्तुलसीमूलमृत्तिकातिलकोपरिष्टादित्यर्थः। तेन प्रथमं गोपीचन्दनतिलकं कृत्वा तदुपरि तुलसीमूलमृत्तिकातिलकं करणीयम्। तदुपरि च विष्णुनिर्माल्यानुलेपने तिलकं कार्यमिति त्रिविधं तिलकम्।

अथ द्वादशतिलकविधिः

ब्रह्मपुराणे—

ततो द्वादशभिः कुर्यान्नामभिः केशवादिभिः ।
द्वादशाङ्गेषु विधिवदूर्ध्वपुण्ड्राणि वैष्णवः ॥

पद्मपुराणे उत्तरखण्डे—

ललाटे केशवं ध्यायेन्नारायणमथोदरे ।
वक्षःस्थले माधवन्तु गोविन्दं कण्ठकूपके ॥
विष्णुञ्च दक्षिणे कुक्षौ बाहौ च मधुसूदनम् ।
त्रिविक्रमं स्कन्धदेशे वामनं वामपार्श्वके ॥
श्रीधरं वामबाहौ तु हृषीकेशन्तु कन्धरे ।
पृष्ठे तु पद्मनाभञ्च कट्यां दामोदरं न्यसेत् ॥
तत्प्रक्षालनतोयन्तु वासुदेवेति मूर्द्धनि ॥

योगिनीतन्त्रे—

पिधाय तिलकं श्रेष्ठमेषामेकतमेन वा ।
चतुःसमञ्च त्रिसमं द्विसमञ्च सुरेश्वरि! ॥
अथालिप्य ततो देहमयने तु विवर्जयेत् ॥

चतुःसममित्यादिपूर्वोक्तमलयजगोपीचन्दनबिल्वतुलसीकाष्ठपद्मकृतभालगोरोचनानाम्।

शीते रात्रौ पुनः स्नानेनानुलिप्य सुगन्धिभिः ।
ललाटे तु विशेषेण वराङ्गे न कदाचन ॥

मत्स्यसूक्ते—

न रात्रौ तिलकं कुर्याद् भुक्त्वा नैव च नैव च ।
महागुरुनिपाते च तिलकं छेदयेन्नरः ॥

बह्वृचपरिशिष्टे—

तत्रादावनुलेपेन भगवच्चरणाब्जयोः ।
निर्माल्येन प्रसादेन सर्वाण्यङ्गानि मार्जयेत् ।

ब्रह्मपुराणे—

शालग्रामशिलालग्नं चन्दनं धारयेत् सदा ।
सर्वाङ्गेषु महाशुद्धिसिद्धये कमलासनम् ।

।। इत्यूर्ध्वपुण्ड्रप्रकरणम् ।।

अथ त्रिपुण्ड्रधारणविधिः

राघवभट्टधृतम्—

भस्माग्निहोत्रसम्भूतमानयेच्छोधिनं बुधः ।
यद्वा धरामसंस्पृष्टं सत्येनानीय गोमयम् ॥

सत्येन सप्रणवेन।

वामेन पात्रे संशोध्य अघोरेण विनिर्दहेत् ।
तत्पुरुषेण समुद्धृत्य ईशानेन विशोधयेत् ॥
इत्थन्तु संस्कृतं भस्म अग्निरित्यादिमन्त्रतः ।
विमृज्याङ्गानि संस्पृश्य पुनरादाय मन्त्रतः ॥
तस्माद्ब्रह्मेति यजुषा मन्त्रयेद्रुद्रसंख्यया ।
प्रणवाद्यैश्चतुर्थी हृदन्तैस्त्वघोर ईशकैः ॥
पञ्चवर्णाक्षराद्यैश्च भालांशोदरहृत्सु च ।
त्रिपुण्ड्रधारणं कुर्यान्मूर्ध्नि पञ्चाक्षरेण च ॥
त्रिपुण्ड्रं धारयेन्मन्त्री साक्षाच्छिव इवापरः ॥

वायवीयसंहितायां भस्मग्रहणमन्यदप्युक्तम्। यथा—

शिवाग्नेर्भस्म सङ्ग्राह्यमग्निहोत्रोद्भवन्तु वा ।
वैवाह्याग्न्युद्भवं वापि पक्वं शुचि सुगन्धि च ॥
कपिलायाः शकृच्छुद्धं गृहीतं गगने पतत् ।
न क्लिन्नं नापि कठिनं न दुर्गन्धि न चोषितम् ॥

उषितं पर्युषितमित्यर्थः।

उपर्यधः परित्यज्य गृह्णीयात् पतितं यदि ।
पिण्डीकृत्य शिवाग्नौ तु प्रक्षिपेन्मूलमन्त्रतः ॥
अपक्वमतिपक्वञ्च सन्त्यज्य भसितं सितम् ।
आदाय यस्माच्छुद्धं तद् यथा भस्म प्रजायते ॥

इति कालाग्निरुद्रोपनिषदा वृषगोमयस्याप्येवं प्रकारः प्रदर्शितः — **वामेनेति**।

ॐ वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय नमो रुद्राय नमः ।
कालाय नमः कलविकरणाय नमः ॥
बलविकरणाय नमो बलप्रमथनाय नमः ।
सर्वभूतदमनाय नमो मनोन्मनाय नमः॥

अघोरेणेति मन्त्रस्तु—

ॐ अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्यः ।
सर्वतः सर्वसर्वेभ्यो नमस्ते रुद्ररूपेभ्यः ॥

तत्पुरुषेणेति मन्त्रस्तु—

ॐतत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ॥

ईशानेनेति मन्त्रस्तु—

ॐ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां
ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोऽधिपतिर्ब्रह्मा शिवो मेऽस्तु सदाशिवौम्।

अग्निरित्यादिमन्त्रस्तु—

अग्निरिति भस्मवायुरिति भस्मजलमिति भस्मस्थलमिति भस्मव्योमेति भस्मसर्वहरा इदम्। भस्ममन एतानि चक्षूंषि तस्माद् व्रतमेतत् पाशुपतं यत्। भस्मनाङ्गानि संस्पृशेत्। तस्माद्ब्रह्म तदेतत् पाशुपतं पशुपतं पशुपाशविमोक्षाय।

यजुषा यजुर्मन्त्रेण पञ्चाक्षरेण नमः शिवायेति मन्त्रेण वा कुलमूलावतारकल्पसूत्रतृतीयकाण्डटीकाधृता श्रुतिः —

शुद्धद्रव्यं तदाग्नेयभस्मत्रिपुण्ड्रकं
त्रिरेखात्मकमर्द्धचन्द्ररूपात्मकमर्द्धचन्द्ररूपम्।

अथ सनत्कुमारप्रमाणस्य त्रिधा ललाटादाचक्षुः पश्चाद् भ्रुवोर्मध्यतः। यस्येह प्रथमा रेखा स आहवनीयोऽर्क ऋग्वेदः। प्रातःसवनं महेश्वरः। यस्येह द्वितीया रेखा सावसथ्य उकारो यजुर्वेदः सदाशिवः। यस्येह तृतीया रेखा स गार्हपत्यः परमात्मज्ञानशक्तिर्मकाराद्यैरिति।

अथ कालाग्निरुद्रोपनिषत्

संवर्त्तोऽग्निर्ऋषिर्विराड्विश्वरूपी रुद्रो देवता अनुष्टुप्छन्दः श्रीविश्वरूपप्रीत्यर्थे विनियोगः। अथ कालाग्निरुद्रं भगवन्तं सनत्कुमारः पप्रच्छ अधीहि भोस्त्रिपुण्ड्रविधिं सतत्त्वं किं द्रव्यं किञ्च स्थानं कति प्रमाणं का रेखाः के मन्त्राः किं दैवतं कः कर्त्ता किं फलमिति तं होवाच भगवान् कालाग्निरुद्रः। सत्यमुक्तं यद्द्रव्यं यदाग्नेयं यद्भस्म सद्योजातादि पञ्चरुद्रब्रह्ममन्त्रैः परिगृह्य अग्निरिति भस्म अनेनाभिमन्त्र्य मानस्तोक इति संक्षुभ्य त्र्यायुषमित्यादिना शिरोललाटस्कन्धकण्ठहद्बाहुद्वयेषु त्रिभिरायुषै-

स्त्र्यम्बकैस्तिर्यक् तिस्रो रेखाः प्रकुर्वीत। एतदेव तच्छाम्भवं सर्ववेदेषु वेदविद्भिरुक्तम्। तत् समाचरन् मुमुक्षुर्न पुनर्भवाय। भेदमाललाटादाचक्षुषोराभ्रुवोर्मध्यतः। कर्णादाकर्णपर्यन्तं तिर्यक् तिस्रो रेखाः प्रकुर्वीत। या स्यात् प्रथमा रेखा सा गार्हपत्याग्निश्चाकारा भूर्लोक आत्मक्रियाशक्तिश्च ऋग्वेदः। प्रथमं सवनं महेश्वरः। या स्याद् द्वितीया रेखा सा दक्षिणाग्निरुकारः। सत्यमन्तरिक्षमन्तरात्मा चेच्छाशक्तिर्यजुर्वेदः। मध्यन्दिनं द्वितीयसवनं सदाशिवदेवतेति। या स्यात् तृतीया रेखा सा आहवनीयोऽग्निर्मकारस्तमो द्यौः परमात्मा ज्ञानशक्तिः सामवेदस्तृतीयसवनं शिवदेवेति। त्रिपुण्ड्रकं भस्मना करोति यो विद्वान् ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो यतिर्वा स समस्तमहापातकोपपातकेभ्यः पूतो भवति सर्वान् वेदान् पठिता भवति सर्वतीर्थेषु स्नातो भवति स सन्ततं सर्वमन्त्रजापी भवति। सकलभोगभुग्देहं त्यक्त्वा शिवसायुज्यमेति न पुनरावर्त्तते।

स वैष्णवः शिवः सोऽपि स च ब्रह्मा प्रजापतिः।
स मुक्तः सर्वपापेभ्यो न पुनर्भवमिष्यते॥

इत्यस्ति भगवान् कालाग्निरुद्रः पुनराह। अग्निरिति भस्मजलमिति भस्मवायुमिति भस्मस्थलमिति भस्मसर्वं विश्वं तदाग्नेयं याज्यं वृषपुरीषभस्म तेन त्रिपुण्ड्रकं तेन तद्विद्वान् किञ्चिद् याज्ञिकं कर्म इत्याह भगवान् भवः।

।। इति कालाग्निरुद्रोपनिषत् समाप्ता।।

वायवीयसंहितायां त्रयोदशसु स्थानेषु त्रिपुण्ड्रधारणमुक्तम्। यथा राघवभट्टधृतम्—

ललाटे ब्रह्म विज्ञेयं हृदये हव्यवाहनः।
नाभौ स्कन्धे गले पूषा रुद्रो दक्षिणबाहुके॥
आदित्यो बाहुमध्ये च शशी च मणिबन्धके।
वामदेवो वामबाहौ बाहुमध्ये प्रभञ्जनः॥

मणिबन्धे च वसवः पृष्ठदेशे हरः स्मृतः ।
शम्भुः ककुदि सम्प्रोक्तः परमात्मा शिवः स्मृतः ॥

तस्मात् कालाग्निरुद्रोपनिषद्वायवीयसंहितोक्तस्थानानामिच्छाविकल्पः। पुरश्चरणलहरीतन्त्रे द्वितीयपटले—

आग्नेयमुच्यते भस्म दग्धगोमयसम्भवम् ।
शोध्यं षडक्षरैर्मन्त्रैर्वेदमन्त्रविवर्जितैः ॥
शिरोदेशे ललाटे च स्कन्धे च भ्रूप्रदेशके ।
मध्यमानामिकाङ्गुल्यङ्गुष्ठेन तिलकं ततः ॥
तिलकस्तिस्रो रेखा स्याद्रेखाणां नव देवताः ।
पृथिव्यग्निस्तथा आत्मा क्रियाशक्तिर्महेश्वरः ॥
देवता आद्यरेखाया भक्त्या ते परिकीर्तिताः ।
लभस्व त्वञ्च सुभगे! द्वितीयायाश्च देवताः ॥
परमात्मा शिवो देवस्तृतीयायास्तु देवते ।
एतान्नित्यं नमस्कृत्य त्रिपुण्ड्रं धारयेद् यदि ॥
महेश्वरव्रतमिदं कृत्वा सिद्धीश्वरो भवेत् ।
ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वनस्थो यतिरेव वा ॥
महापातकसङ्घातैर्मुच्यते सर्वपातकात् ।
तथान्ये क्षत्रविट्शूद्रस्त्रीहत्यादिकपातकैः ॥
वीरब्राह्मणहत्याभ्यां मुच्यते सुभगेश्वरि! ।
अमन्त्रेणापि यत् कुर्यात् कृत्वा चैव महोन्नतिम् ॥
त्रिपुण्ड्रभालतिलको मुच्यते सर्वपातकैः ॥

परद्रव्यापहरणं परदाराभिमर्षणम् ।
परनिन्दा परक्षेत्रहरणं परपीडनम् ॥
असत्यवाक्यं पैशुन्यं पारुष्यं देवविक्रयम् ।
कूटसाक्ष्यं व्रतत्यागं कैतवं नीचसेवनम् ॥
गोभूहिरण्यमहिषीतिलकम्बलवाससाम् ।
अन्नधान्यजलादीनां नीचेभ्यश्च प्रतिग्रहः ॥
दासीवेश्यासु कृष्टासु वृषलीषु नटीषु च ।
रजस्वलासु कन्यासु विधवासु च सङ्गमः ॥
मांसचर्मवसादीनां लवणस्य च विक्रयः ।
एवंरूपाण्यसंख्यानि पापानि विविधानि च ॥
सद्य एव विनश्यन्ति त्रिपुण्ड्रस्य च धारणात् ॥
शिवद्रव्यापहरणात्तन्निन्दायाश्च कुत्रचित् ।
निन्दायाः शिवभक्तानां प्रायश्चित्तैर्न शुध्यति ॥
देवद्रव्यापहरणे ब्रह्मस्वहरणेन च ।
कुलान्याशु विनश्यन्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥
रुद्राक्षा यस्य देहेषु ललाटे च त्रिपुण्ड्रकम् ।
यदि स्यात् स च चाण्डालः सर्ववर्णोत्तमोत्तमः ॥
यानि तीर्थानि लोकेऽस्मिन् गङ्गाद्याः सरितश्च याः ।
स्नातो भवति सर्वत्र यल्ललाटे त्रिपुण्ड्रकम् ॥
सप्तकोटिर्महामन्त्रा उपमन्त्रास्तथैव च ।
श्रीविष्णोः कोटिमन्त्राश्च कोटिमन्त्राः शिवस्य च ॥
ते सर्वे तेन जप्ताः स्युर्यो बिभर्त्ति त्रिपुण्ड्रकम् ।
सहस्रं पूर्वजातानां सहस्रञ्च जनिष्यताम् ॥

स्ववंशजानां मर्त्यानामुद्धरेद्यस्त्रिपुण्ड्रधृक् ।
अष्टैश्वर्यगुणोपेतः प्राप्य दिव्यत्रिपुण्ड्रतः ॥

दिव्यं विमानमारुह्य दिव्यस्त्रीशतसेवितः ।
विद्याधराणां सिद्धानां गन्धर्वाणां महौजसाम् ॥

इन्द्रादिलोकपालानां लोकेषु च यथाक्रमम् ।
भुक्त्वा भोगान् सुविपुलान् प्राक्तनानां पुरेषु च ॥

ब्रह्मणः पदमासाद्य तत्र कल्पायुतावधि ।
विष्णोर्लोके च रमते आब्रह्मणः शतायुषम् ॥

शिवलोकं ततः प्राप्य रमते कालमक्षयम् ।
शिवसायुज्यमाप्नोति न स भूयो विजायते ॥

।। इति त्रिपुण्ड्रधारणफलम् ।।

शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतभविष्यपुराणे—

त्रिपुण्ड्रेण विना कुर्याद् यां काञ्चिद्वैदिकीं क्रियाम् ।
सा निष्फला भवेद्देवि! ब्रह्मणापि कृता यदि ॥

श्यामाप्रदीपे तु स्कन्दपुराणीयमिति कृत्वा लिखितम् ।

कूर्मपुराणे—

वैष्णवो वाथ शैवो वा शाक्तो वा सौर एव वा ।
त्रिपुण्ड्रेण विना पूजां कुर्वाणो यात्यधोगतिम् ॥

शिवधर्मे—

सितेन भस्मना कुर्यात् ललाटे च त्रिपुण्ड्रकम् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥

भस्मेत्युपलक्षणं द्रव्यान्तरेणापि त्रिपुण्ड्रं कार्यम् ।

सर्वस्त्रिपुण्ड्रकं कुर्यात् सर्वदा यज्ञभस्मना ।
तदभावे चन्दनेन मृदा वा वारिणापि वा ॥

इति भविष्यपुराणवचनात् ।

यत्किञ्चित् कुरुते कर्म विना विप्रस्त्रिपुण्ड्रकम् ।
व्यर्थमेव भवेत् सर्वं वन्ध्यास्त्रीसङ्गमो यथा ॥
सच्छिद्रं कुरुते यस्त्रिपुण्ड्रं पशुमतिर्द्विजः ।
धर्मार्थकाममोक्षेषु तस्य छिद्रं प्रजायते ॥

।। इति सच्छिद्रत्रिपुण्ड्रकरणनिन्दा ।।

ननूर्ध्वपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रकरणमुक्तवचनजाताद् निषिद्धं पूर्वोक्तकूर्मपुराणवचनेन वैष्णवादीनां त्रिपुण्ड्रेण विना पूजाकरणे दोषश्रुतिश्चेति लम्बोदरस्य रतिकाले प्रियामुखचुम्बनमिवैकं सन्धित्सतोऽन्यत् प्रच्यवत इति चेत्, नैवम्, ऊर्ध्वपुण्ड्रत्रिपुण्ड्रयोः सच्छिद्रकरणनिषेधो वैधेतरपर इत्यवेहि। सर्वत्रैव निषेधस्य वैधभिन्नपरत्वाद् यथा विशिखनिन्दा प्रायश्चित्ताद्यनाघ्रातपरा। अत एव शैवैस्तूर्ध्वपुण्ड्रधारणानन्तरमेव भस्मना त्रिपुण्ड्रधारणमपि कार्यम्, यतो द्विजानामूर्ध्वपुण्ड्रस्यावश्यकत्वमिति राघवभट्टः।

अथ शक्तितिलकम्

शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतगौतमीये—

तिलकं रक्तगन्धेन चन्दनेनाथवा प्रिये! ।
देव्यस्त्रं विलिखेद्भाले ताराबीजं ततो हृदि ॥

शक्तिमध्यगतां कुर्यादित्येतच्छक्तितिलकम्। तिलके निजदेवास्त्रमिति प्रागुक्तेनैकवाक्यतया देव्यस्त्रं स्वीयेष्टदेवताबीजमिति। अन्नदाकल्पे पञ्चमपटले—

प्रक्षाल्य पाणिपादौ च रक्तवस्त्रयुगं ततः ।
परिधायार्द्धचन्द्राभं सबिन्दुं तिलकं चरेत् ॥
चन्दनेन सुरक्तेन कुङ्कुमेनाथवा पुनः ।
सिन्दूरबिन्दुसंयुक्तं रेखात्रयविराजितम् ॥
देवीपादाम्बुजरजो ध्यात्वा मूलेन साधकः ।
पूजाधिकारी दुर्गाया यथासौ चन्द्रशेखरः ॥

कृष्णार्चनचन्द्रिकाधृतमालिनीविजयेऽपि—

भाले चन्द्रार्द्धरेखात्रितयविरचितं विद्युदाभाविलासं
तस्याधश्चान्तरालेऽरुणकिरणनिभं भ्रूयुगस्याथ बिन्दुम् ।
हृन्मध्ये पद्मरूपं शशधरविशदं दोर्युगे वीरणाभं
स्थानेष्वन्येषु बिन्दून् रचयति तिलकं सो हि विश्वेशरूपः ॥

भ्रूयुगस्यान्तराले मध्ये रक्तवर्णं बिन्दुं रचयतीत्यन्वयः। हृन्मध्ये श्वेतपद्मरूपमित्यर्थः। दोर्युगे बाहुद्वये। वीरणाभं वीरणपत्राकारम्। अन्येषु स्थानेषु पुरोक्तेष्वित्येतच्छब्दस्य प्रयोगस्तच्छब्दार्थमभिधत्ते। उक्तञ्च सर्वनामसूत्रटीकायां त्यत्तदावेकार्थौ यदि निर्दिष्टार्थौ। इतरे त्रयः साभिनयप्रत्यक्षे, साभिनयो हस्तभङ्गिमादिरिति कुलचन्द्रः। अन्यथा विसर्गलोपे सतीत्यनेन छन्दोभङ्गः स्यात्। प्रक्रान्तवाचिनस्तस्य न यच्छब्दापेक्षा। उक्तञ्च काव्यप्रकाशे—एवं प्रक्रान्तप्रसिद्धानुभूतार्थविषयकस्तच्छब्दोऽपि यच्छब्दस्योपादानं नापेक्षते। ऋजवस्तु तन्त्रेऽपशब्दविचारनिषेधात् सो हीति पठन्ति। जले यदि सन्ध्यादि क्रियते तदा यागमण्डपं गत्वा उपविश्य तिलकं कार्यम्, अन्नदाकल्पे तथोक्तत्वात्।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां तृतीये अर्थकाण्डे स्नानादितिलकान्तप्रशाखाकथनरूपस्तृतीयः परिच्छेदः ।।

।। अथ चतुर्थः परिच्छेदः ।।

अथ सन्ध्या

वैदिकसन्ध्यानन्तरं तान्त्रिकी सन्ध्या कार्या। तथा च पुरश्चरणरसोल्लासे प्रथमपटले—

प्रातःस्नानं समासाद्य सन्ध्यां परमदुर्लभाम्।
उपास्य चञ्चलापाङ्गि ! गायत्रीं प्रजपेत्ततः ॥

ततस्तु तान्त्रिकीं सन्ध्यां गायत्रीं तान्त्रिकीं तथा।
सूर्यार्घ्यञ्च ततो दत्त्वा पूजार्थं गृहमाविशेत् ॥

बृहन्नीलतन्त्रे प्रथमपटलेऽपि—

आदौ च वैदिकीं सन्ध्यां कृत्वा चागमसम्मताम्।
सन्ध्यां कृत्वा ततो वीरः कुलकोटीः समुद्धरेत् ॥

तथा—

एतत्सन्ध्यात्रयेणैव दिवारात्रौ च वन्दना ॥ इति।

गन्धर्वतन्त्रे षष्ठपटले—

अपरां कथयाम्यत्र सर्वपापविनाशिनीम्।
उपविश्य शुचौ देशे त्रितत्त्वेन त्रिधाऽऽचमेत् ॥
प्राणायामत्रयं कृत्वा त्रिभिर्बीजैस्त्रिधाविधम्।
वामहस्ते जलं गृह्य गलितोदकबिन्दुभिः ॥

सप्तधा प्रोक्षणं कुर्यान्मूर्ध्नि मन्त्रमनुस्मरन्।
अवशिष्टोदकं दक्षहस्ते सङ्गृह्य साधकः॥
नासामाश्लिष्य तोयेन ततस्तेनाघमर्षणम्।
इडयाऽऽकृष्य देहान्तः क्षालितैः पापसञ्चयैः॥
कृष्णवर्णं तदुदकं वामनाड्या विरेचितम्।
दक्षहस्ते तु तन्मन्त्री पापरूपं विचिन्त्य च॥
पुरतो वज्रपाषाणे निक्षिपेदस्त्रमन्त्रतः।
इत्यघमर्षणं कृत्वा पुनराचमनं तथा॥
अभिषिञ्चेत्ततो मूर्ध्नि विधिना साधकोत्तमः।
ॐ आपो देवी रसोऽमृतं पूतं ब्रह्म पुनीमहे॥
जलाञ्जलित्रयं भूमौ मार्त्तण्डभैरवाय च।
ऊर्ध्वबाहुस्ततो मन्त्री मार्त्तण्डं समुपाश्रयेत्॥
ॐ उदुत्यं जातवेदसं देवं वहन्ति केतवः।
दृशे विश्वाय सूर्यम्।
मार्त्तण्डशेषे देवेशि! भैरवं पदमीरयेत्॥

एतादृक् सन्ध्या तु गौडदेशे न प्रचरद्रूपा। गौडदेशीया तु तोडलतन्त्रे तृतीयपटले—

आत्मविद्याशिवैस्तत्त्वैराचामेत् पाथसा तथा।
वह्निजायान्विता मन्त्रा विज्ञेयाः प्रणवादिकाः॥
गङ्गे चेत्यादिना देवि! तीर्थावाहनमाचरेत्।
मूलेन मनुना भूमौ त्रिवारं निक्षिपेत् सुधीः॥

तज्जलेन सप्तवारमात्माभिषेकमाचरेत् ।
अङ्गन्यासं ततः कृत्वा वामहस्ते सुरेश्वरि! ॥
गगनं वायुबीजञ्च वरुणं भूमिबीजकम् ।
वह्निबीजं बिन्दुयुतं त्रिवारं जपमाचरेत् ॥
अनेन मनुना देवि! तज्जलञ्चाभिमन्त्रितम् ।
मूलमन्त्रं समुच्चार्य सप्तधा तत्त्वमुद्रया ॥
आत्माभिषेकमात्रेण मुच्यते सर्वपातकैः ।
शेषं जलं महेशानि! दक्षहस्ते समानयेत् ॥
इडया पूरयेत्तोयं क्षालयेद्देहमध्यगम् ।
ततः पिङ्गलया देवि! तत्तोयन्तु विरेचयेत् ॥
कृष्णवर्णं तदुदकं पापरूपं विचिन्तयेत् ।
पुरतो वज्रपाषाणे फट्कारेण विनिक्षिपेत् ॥
हस्तं प्रक्षाल्य चाचम्य प्राणायामपुरःसरम् ।
[तर्पयेत् कुलदेवञ्च सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् ॥]
देवतार्घ्यं ततः पश्चाद् गायत्रीं परमाक्षरीम् ॥
[प्रणवञ्च समुद्धृत्य कालिकायै ततो वदेत् ।
विद्महे इति संलिख्य श्मशानञ्च समुद्धरेत् ॥
वासिनीं ङेयुतां देवि! धीमहीति ततो वदेत् ।
तन्नो घोरे महेशानि! प्रजपेत्तु प्रचोदयात् ॥]
प्रपठेत्तु ततो[१] धीमान् त्रिवारं जलमुत्क्षिपेत् ।
ततो जपेन्महामन्त्रं गायत्रीं परमाक्षरीम् ॥

---

[१] गायत्रीं प्रपठेदिति पाठान्तरम्।

अङ्गन्यासं ततः कृत्वा आचम्य परमेश्वरि! ।
इष्टदेवीं महेशानि! ध्यात्वा तु रविमण्डले ॥
[ॐ तारायै विद्महे इति महोग्रायै ततो वदेत् ।
धीमहीति ततः पश्चात्ततो देवि प्रचोदयात् ॥]
प्राणायामादिकं कृत्वा चाष्टोत्तरशतं जपेत् ॥

कल्पसूत्रटीकातृतीयकाण्डधृतलक्ष्मीकुलार्णवे—

सन्ध्यया तु विहीनो यो न दीक्षाफलमाप्नुयात् ।

मन्त्रसन्ध्यापूर्विका सन्ध्या कार्या। तदुक्तं नवरत्नेश्वरे —

वैदिकी तान्त्रिकी सन्ध्या यथानुक्रमयोगतः ॥ इति ।

महानिर्वाणतन्त्रे पञ्चमोल्लासेऽपि—

सन्ध्यां समाचरेन्मन्त्री तान्त्रिकीं शृणु कथ्यते ।
आचम्य पूर्ववत्तोयैस्तीर्थान्यावाहयेच्छिवे! ॥
[गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति!
नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥]
मन्त्रेणानेन मतिमान् मुद्रयाऽङ्कुशसंज्ञया ।
आवाह्य तीर्थं सलिले मूलं द्वादशधा जपेत् ॥
ततस्तत्तोयतो बिन्दून् त्रिधा भूमौ विनिक्षिपेत् ।
[१]अङ्गुष्ठानामिकायोगान्मूलोच्चारणपूर्वकम् ॥
सप्तवारं स्वमूर्द्धानमभिषिच्य ततो जलम् ।
वामहस्ते समादाय छादयेद्दक्षपाणिना ॥

---

[१] मध्यमानामिकेति क्वचित्पाठः।

ईशानवायुवरुणवह्नीन्द्रबीजपञ्चकम् ।
प्रजप्य वेदधा तोयं दक्षहस्ते समानयेत् ॥
वीक्ष्य तेजोमयं ध्यात्वा चेडयाऽऽकृष्य साधकः ।
देहान्तःकलुषं तेन रेचयेत् पिङ्गलाख्यया ॥
निष्कृष्य पुरतो वज्रशिलायामस्त्रमुच्चरन् ।
त्रिवारं ताडयेन्मन्त्री हस्तौ प्रक्षालयेत्ततः ॥
आचम्योक्तेन मन्त्रेण सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् ।
तारमायाहंस इति घृणिसूर्यस्ततः परम् ॥
इदमर्घ्यं तुभ्यमुक्त्वा दद्यात् स्वाहेत्युदीरयन् ।
ततो ध्यायेन्महादेवीं गायत्रीं परदेवताम् ॥
प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने त्रिरूपां गुणभेदतः ।
प्रातर्ब्राह्मीं रक्तवर्णां द्विभुजाञ्च कुमारिकाम् ॥
कमण्डलुं तीर्थपूर्णमक्षमालाञ्च बिभ्रतीम् ।
कृष्णाजिनाम्बरधरां हंसारूढां शुचिस्मिताम् ॥
मध्याह्ने तां श्यामवर्णां वैष्णवीञ्च चतुर्भुजाम् ।
शङ्खचक्रगदापद्मधारिणीं गरुडासनाम् ॥
पीनोत्तुङ्गकुचद्वन्द्वां वनमालाविभूषिताम् ।
युवतीं सततं ध्यायेन्मध्ये मार्त्तण्डमण्डले ॥
सायाह्ने वरदां देवीं गायत्रीं संस्मरेद् यतिः ।
शुक्लां शुक्लाम्बरधरां वृषासनकृताश्रयाम् ॥
त्रिनेत्रां वरदां पाशं शूलञ्च नृकरोटिकाम् ।
बिभ्रतीं करपद्मैश्च वृद्धां गलितयौवनाम् ॥

एवं ध्यात्वा महादेव्यै जलानामञ्जलित्रयम् ।
दत्त्वा जपेत्तु गायत्रीं दशधा शतधाऽपि वा ॥
[गायत्रीं श्रृणु देवेशि! वदामि तव भावतः ।
आद्यायै पदमुच्चार्य विद्महे तदनन्तरम् ॥
परमेश्वर्यै धीमहि तन्नः काली प्रचोदयात् ।
एषा तु तव गायत्री महापापप्रणाशिनी ॥]
त्रिसन्ध्यमेतां प्रजपन् सन्ध्यायाः फलमाप्नुयात् ।
ततस्तु तर्पयेद्देवि! देवर्षिपितृदेवताः ॥
प्रणवं सद्द्वितीयाख्यां तर्पयामि नमः पदम् ।
शक्तौ तु प्रणवे मायां नमःस्थाने द्विठं वदेत् ॥
[मूलान्ते सर्वभूतान्ते निवासिन्यै पदं वदेत् ।
सर्वस्वरूपां ङेयुक्तां सायुधाऽपि तथा पठेत् ॥
सावरणां सचतुर्थीं तद्वदेव परात्पराम् ।
आद्यायै कालिकायै त इदमर्घ्यं ततो द्विठः ॥]
अनेनार्घ्यं महादेव्यै दत्त्वा मूलं जपेत् सुधीः ।
यथाशक्ति जपं कृत्वा देव्या वामकरेऽर्पयेत् ॥
प्रणम्य देवीं पूज़ार्थं जलमादाय साधकः ।
नत्वा तीर्थं पठन् स्तोत्रं देवताध्यानतत्परः ॥
यागमण्डपमागत्य पाणिपादौ विशोधयेत् ॥

बृहन्नीलतन्त्रे प्रथमपटले—

सन्ध्यां सायन्तनीं कुर्याद् द्वादश्यादिष्वपि प्रिये! ।
अकुर्वन्निरयं याति यतो नित्यागमक्रिया ॥

एतद्वचनमविज्ञाय '**वैदिकी तान्त्रिकी सन्ध्या यथानुक्रमयोगतः**' इति तन्त्रसारधृतवचने अनुक्रमपदस्वरसाद् यत्र वैदिकी सन्ध्या न विद्यते तत्र तान्त्रिक्यपि न करणीया। तेन द्वादश्यादौ सायम् एवमशौचादौ तान्त्रिकसन्ध्या न कार्येति कश्चिद्वदति, तन्न, अशौचस्य वैदिकविषयत्वादिति। तथा च विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले—

महागुरुनिपातादौ न पूजाया विकल्पना।
मोहाद्वा यदि वा दैवात् पूजयेन्न कदाचन॥
तस्य सर्वविनाशः स्यादित्युक्तन्तु सदाशिवैः॥ इति।

पूजयेदिति तान्त्रिकनित्यकर्मोपलक्षणम्। यथा कामदतन्त्रे नवमपटले—

उपासका ये श्रीकाल्यास्ते शुद्धाः सर्वदैव हि।
जनुर्मरणजाशौचं तथान्यद् यदशौचकम्॥
सर्वं न बाधते क्वापि कालिकाया उपासके।
गङ्गेव शुद्धः सततं किमशौचं सुरेश्वरि!॥
कालीमुद्दिश्य पूजादिजपहोममशौचके।
न त्याज्यं तेन शाक्तेन सर्वं कार्यं सदैव हि॥
कालीमुद्दिश्य दानादि न च त्याज्यमशौचके।
सर्वदा परमः शुद्धः शाक्त एव महेश्वरि!॥

अत्र शाक्त इति सामान्येनोपादानात् पूर्ववचने काल्या इति शक्तिमात्रोपलक्षणम्। अथ योगिनां सन्ध्या कल्पसूत्रटीकायां तृतीयकाण्डे—या गुरुरूपिणी मृणालसूत्रान्तरगा स्वप्रकाशा कुण्डलिनीशक्तिः कुलाकुलसमरसभावेन साधनान्तर्ध्येया। तथा मध्याह्नसमये तरुणावयवामतिभास्वरां कामराजरूपिणीं मूलादिब्रह्मरन्ध्रान्तं ब्रह्मरन्ध्रादिमूलान्तं ध्यायेत्। तथा सायंसमये श्वेतवर्णां शक्तिबीजस्वरूपां मृणालतन्तुनिभां

कुलाकुलयोगेनानुसन्दध्यात्। अर्द्धरात्रे परापरकुण्डलिनीरूपां पद्मरागवर्णां मूलादिहृदयपर्यन्तं वाग्भवबीजरूपिणीं हृदयाद्भ्रूमध्यपर्यन्तं कामबीजरूपां भ्रूमध्याद्ब्रह्मरन्ध्रान्तं शक्तिबीजरूपां ध्यायेत्। तदुक्तमुदयाकरपद्धत्याम्—

आद्या मृणालसूत्राभा पीता रक्ता तु मध्यमा।
श्वेता त्वन्तर्गता शक्तिः सन्ध्या चोभयरूपिणी॥

तर्पणन्तु मूलाधारात् सोमसूर्याग्निरूपिणीम्। कुण्डलिनीं समुत्थाप्य परबिन्दुं निर्भिद्य तदुद्भवामृतेन स्वेष्टदेवतां तर्पयेत्। तदुक्तं नवचक्रेश्वरे—

चन्द्रार्कानलसङ्घट्टाद् गलितं यत्परामृतम्।
तेनामृतेन दिव्येन तर्पयेत् सुन्दरीं पराम्॥

अथ सूर्यपूजा

मूलाधारात् कुलकुण्डलिनीमुत्थाप्य हृदयार्कमण्डलं नीत्वा तत्कर्णिकान्तर्गतसुधाधारया मूलमन्त्रं स्मरन् सिञ्चेदिति योगिनामन्तर्यागः। अथ कौलानां सन्ध्या गन्धर्वतन्त्रे षष्ठपटले—

आत्मानं सर्वदा सम्यग् ध्यायेद् ध्यानपरायणः।
देवताभेदतः सन्ध्या मानसीयं परा प्रिये!॥
शिवशक्त्योः समायोगो यस्मिन् काले प्रजायते।
सा सन्ध्या कुलनिष्ठानां समाधिस्थैः प्रतीयते॥

भूतशुद्धितन्त्रे प्रथमपटलेऽपि—

अन्तःसन्ध्यां महेशानि! शृणु यत्नेन पार्वति!।
शिवशक्तिसमायोगो यस्मिन् काले प्रजायते॥
सा सन्ध्या कुलसाधूनां समाधिस्थैः प्रतीयते॥

वैदिकसन्ध्यादिप्रयोगस्तु ब्राह्मणसर्वस्वादावनुसन्धेयः। केवलमार्जनस्य विशेषो निर्वाणतन्त्रे तृतीयपटले, यथा—

आपोमार्जनमन्त्रस्य प्रकारं शृणु यत्नतः।
भूमौ शिरसि चाकाशे आकाशे भुवि मस्तके॥
मूर्ध्नि भूमौ तथाकाशे यजुर्वेदे सुरेश्वरि!।
सामाथर्वे त्विदं देवि! ऋग्वेदे शृणु शैलजे!॥
शून्ये शिरसि चाकाशे भूमौ शून्ये शिरे तथा।
भूमौ शून्ये तथा मूर्ध्नि चापोमार्जनमाचरेत्॥
आपो हिष्ठेति मन्त्रस्य अष्टाक्षरक्रमेण तु।
मार्जनं तत्क्रमेणैव सर्वपापविनाशनम्॥
व्यतिक्रमेण चार्वङ्गि! ब्रह्महत्या पदे पदे।
अत एव क्रमं सर्वं तव स्नेहात् प्रकाशितम्॥
स्तुतिञ्च कवचं देवि! पठित्वा प्रणमेत् सुधीः॥

अथ गायत्री। निर्वाणतन्त्रे तृतीये ब्राह्मणपटले—

गायत्रीं शृणु चार्वङ्गि! चतुर्वेदप्रपूजिताम्।
वेदमातेति विख्यातां त्रिवर्गफलदायिनीम्॥
हालाहलं समुद्धृत्य.......................॥ इत्यादि गायत्री ज्ञेया।
इति जप्त्वा महेशानि! मुक्तो भवति नान्यथा॥
अन्त्ययकारयोः स्थाने य इति च यः पठेत्।
स चण्डाल इति ख्यातो ब्रह्महत्या दिने दिने॥
अत एव महेशानि! तव स्नेहात् प्रकाशितम्।
सावित्री परमा विद्या त्रैलोक्ये च सुदुर्लभा॥
अस्या ग्रहणमात्रेणाभूद्ब्रह्मा नात्र संशयः॥

यत्तु गायत्रीतन्त्रस्य प्रथमे ब्राह्मणपटले—

प्रणवत्रयसंयुक्तं ब्राह्मणेषु प्रकीर्तितम् ।
क्षेत्रादौ परमेशानि! शस्यते प्रणवद्वयम् ।।

द्वितीये ब्राह्मणपटलेऽपि—

प्रणवत्रयसंयुक्तां गायत्रीं प्रजपेत्तु यः ।
गायत्र्याः फलमाप्नोति अन्यथारण्यरोदनम् ।। इति ।

प्रणवत्रययुक्तगायत्रीकथनम्। तत्प्रबलकलौ तत्पुटितत्वाभिप्रायेण। तथा च तत्रैव—

विद्या वा उपविद्या वा प्रणवैः पुटितं कलौ ।
जप्त्वा सिद्धिमवाप्नोति तदृते विफलं भवेत् ।।

राघवभट्टधृतेऽस्यार्थः — तत्र प्रणवेन ब्रह्म प्रतिपाद्यते, व्याहृतिभिरपि तदेव प्रतिपाद्यते। भूरिति सन्मात्रमुच्यते सर्वं भावयति प्रकाशयतीति व्युत्पत्त्या भुवमिति चिद्रूपमुच्यते। सर्वप्रेरणात् स्वरिति तेजोरूपत्वात् पूजनीयत्वाद् मह इति। सर्वजननत्वाज्जन इति। ज्ञानस्वरूपतया सर्वतापनतया वा तप इति। परत्वात् सर्वात्मकत्वाद् अनन्तज्ञानत्वात् सत्यमिति सप्तव्याहृतिभिः परं ब्रह्मैवोच्यते। प्रणवेन सह आसामान्तरः सम्बन्धो यथा—प्रणवस्य अकारादिसप्तमात्राः सप्तव्याहृतय इति यद्वा भूरादिसप्तलोकाः प्रणववाच्यब्रह्मात्मकास्तदतिरिक्तं न किञ्चिदस्तीत्यर्थः। तत्पदेन ब्रह्मोच्यते। ॐ तत् सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधो मत इति वचनात्। सुञ् प्राणिप्रसव इति धातोर्जातत्वात् सर्वप्रपञ्चोपदेशकत्वेन सवितुरिति। निरतिशयानन्दरूपत्वात् सर्ववरणीयत्वात् सर्वसेवनीयमिति वरेण्यम्। पापतर्जनाद्भक्तवर्त्मनाऽभयाद्भर्गः। सर्वप्रकाशकत्वेन देवस्येति सवितुर्देवस्येत्यत्र षष्ठीप्रयोगो राहोः शिरवदौपचारिकत्रयं भूतम्। ब्रह्म धीमहि ध्यायेमहि नोऽस्माकं धियो बुद्धीर्यः प्रचोदयात् प्रेरयेत्। अत्र य इति लिङ्गव्यत्ययः छान्दसत्वात्। तेन सर्वान्तःकरणप्रकाशकः सर्वसाक्षी

परमात्मोक्तः। व्याप्नोतीत्यापः सर्वप्रकाशकमिति ज्योतिः सर्वातिशायित्वाद् ह्रस्वः। यद्वा, आपो ज्योती रस इति सोमाग्न्योस्तेज उच्यते। यतस्तदात्मकं जगत्। अनाशित्वादमृतं बृहत्त्वादबृंहणत्वाद् ब्रह्म सत्यज्ञानानन्दलक्षणम्। भूर्भुवःस्वःपदवाच्यं सोऽहमित्यास्पदवाच्यमिति। एवं सर्वात्मकब्रह्मबोधको गायत्रीमन्त्रः। प्रणवाद्या इति व्याहृतिः सम्बध्यते। तत्पदादिकेत्यग्रिमेण सम्बध्यते। अत्र सप्त व्याहृतयः—ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यम्। एतदग्रे तत् सवितुरिति ऋक् तदन्ते ॐ आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवःस्वरोमिदं शिवः। अस्यास्तन्त्रान्तरोक्तं बीजादिर्यथा—

रे इत्येतत्तु बीजं स्याद् यवर्णं शक्तिरुच्यते।
नीत्येतत् कीलकं प्रोक्तं गायत्र्यास्त्रिपदात्मनः॥ इति।

पत्सन्धिष्विति पादद्वयसन्धिचतुष्के अक्षरचतुष्कं तदुक्तम्—**पदद्वयसन्धिचतुष्कमिति**। एवं भुजद्वयसन्धिचतुष्के अक्षरचतुष्कम्। अन्यत्रैकैकमक्षरम्, एवं चतुर्विंशत्यक्षराणि न्यसनीयानि। नीयेत्यस्य पृथक् तेन चतुर्विंशत्यक्षरात्मकं प्रत्येकमक्षराणाम् ऋषिच्छन्दोदेवताध्यानमुच्यते—

अक्षराणाञ्च सर्वेषां प्रजापतिर्ऋषिस्तथा।
विनियोगोऽङ्गविन्यासे गायत्री च्छन्द उच्यते॥
अक्षराणान्तु सर्वेषां वक्ष्यन्ते देवताः क्रमात्।
अग्निवायुसूर्यविद्युद्यमा वरुण एव च॥
बृहस्पतिश्च पर्जन्य इन्द्रो गन्धर्व एव च।
पूषा शिवश्च त्वष्टा च वायवश्च मरुत्तथा॥
सोमोऽङ्गिरा विश्वेदेवा अश्विनी च प्रजापतिः।
सर्वदेवश्च रुद्रश्च ब्रह्मा विष्णुस्तु देवताः॥

जपकाले चिन्तनीयास्तासां सायुज्यमाप्नुयात् ।
तत्कारं चम्पकापीतं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ॥
शतपत्रासनारूढं ध्यायेत् सुस्थासनस्थितम् ॥
सकारं चिन्तयेदेवमतसीपुष्पसन्निभम् ।
पद्ममध्यस्थितं सौम्यमुपपातकनाशनम् ॥

अतसीकुसुमाभा तेउडीति यस्य भाषा, न त्वतसी शोणपुष्पम्, वक्ष्यमाणगायत्रीतन्त्रोक्तवचने श्यामवर्णदर्शनात्।

विकारं कपिलं नित्यं कमलासनसंस्थितम् ।
ध्यायेच्छान्तो द्विजश्रेष्ठो महापातकनाशनम् ॥
तुकारं चिन्तयेत् प्राज्ञ इन्द्रनीलसमप्रभम् ।
निर्दहेत् सर्वपापानि ग्रहरोगसमुद्भवम् ॥
र्वकारं वह्निदीप्ताभं चिन्तयेच्च विचक्षणः ।
भ्रूणहत्याकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
रेकारं विमलं ध्यायेत् शुद्धस्फटिकसन्निभम् ।
पापं नश्यति तत् क्षिप्रमगम्यागमनोद्भवम् ॥
णीकारं चिन्तयेद् योगी शुद्धस्फटिकसन्निभम् ।
अभक्ष्यभक्षणं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
यंकारं तारकावर्णमिन्दुशेषविभूषितम् ।
योगिनां वरदं ध्यायेद् ब्रह्महत्याविनाशनम् ॥
भकारं कृष्णवर्णन्तु नीलमेघसमप्रभम् ।
ध्यात्वा पुरुष इत्यादि पापं नाशयति द्विजः ॥
र्गोकारं रक्तवर्णञ्च कमलासनसंस्थितम् ।
गोहत्यादिकृतं पापं ध्यात्वा नश्यति तत्क्षणात् ॥

देकारं रक्तसङ्काशं कमलासनसंस्थितम् ।
चिन्तयेत् सततं योगी स्त्रीहत्यादहनं परम् ॥
वकारं चिन्तयेच्छुद्धं जातीपुष्पसमप्रभम् ।
गुरुहत्याकृतं पापं ध्यात्वा नश्यति तत्क्षणात् ॥
स्यकारन्तु तथा पीतं सुवर्णसदृशप्रभम् ।
मनसा चिन्तितं पापं ध्यात्वा नुदति चानघः ॥
धीकारं चिन्तयेच्छुक्लं कुन्दपुष्पसमप्रभम् ।
पितृमातृवधात् पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥
मकारं पद्मरागाभं चिन्तयेद्दीप्ततेजसम् ।
पूर्वजन्मार्जितं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
हिकारं शङ्खवर्णन्तु पूर्णचन्द्रसमप्रभम् ।
अशेषपापदहनं ध्यायेन्नित्यं विचक्षणः ॥
धिकारं पाण्डवं ध्यायेत् पद्मस्योपरिसंस्थितम् ।
प्रतिग्रहकृतं पापं स्मरणादेव नश्यति ॥
योकारं रक्तवर्णन्तु इन्द्रगोपसमप्रभम् ।
ध्यात्वा प्राणिवधे पापं निर्दहेन्मुनिपुङ्गवः ॥
द्वितीयश्चैव यः प्रोक्तो योकारो रक्तसन्निभः ।
निर्दहेत् सर्वपापानि नान्यैः पापैः प्रलिप्यते ॥
नःकारन्तु मुखं पूर्वमादित्योदयसन्निभम् ।
सकृद्ध्यात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेत् परमं पदम् ॥
नीलोत्पलदलश्यामं प्रकारं दक्षिणायनम् ।
सकृद्ध्यात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेदैश्वरं पदम् ॥

सौम्यं गोरोचनापीतं चोकारं चतुराननम् ।
सकृद्ध्यात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्वैष्णवं पदम् ॥
शुक्लवर्णेन्दुसङ्काशं दकारं पश्चिमाननम् ।
सकृद्ध्यात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥
यात्कारन्तु शिवं प्रोक्तं चतुर्वदनसप्रभम् ।
प्रत्यक्षफलदो ब्रह्मविष्णुरुद्र इति स्मृतिः ॥
एतद्ध्यात्वा तु मेधावी जपं होमं करोति यः ।
न भवेत् सूतकं तस्य मृतकञ्च न विद्यते ॥
यस्त्वेवं न विजानाति गायत्रीञ्च तथाविधाम् ।
कथितं सूतकं तस्य मृतकञ्च मयानघ ! ॥
नैव दानफलं तस्य न च यज्ञफलं भवेत् ।
न च तीर्थफलं प्रोक्तं तस्यैव सूतके सति ॥ इति ।

अथ वर्णकल्पः। तथा गायत्रीतन्त्रे—

तकारं चम्पकापीतं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ।
त्सकारं चिन्तयेच्छ्यामं विकारं कपिलं तथा ॥
तुकारमिन्द्रनीलाभं र्वकारं वह्निसन्निभम् ।
रेकारं वह्निसङ्काशं णिकारं रक्तवर्णकम् ॥
यङ्कारं धूम्रसङ्काशं भकारं कृष्णमेव च ।
र्गोकारं रक्तवर्णञ्च देकारं श्यामलं तथा ॥
वकारं शुक्लसङ्काशं स्यकारं नीलशोभितम् ।
धीकारं कुन्दपुष्पाभं मकारं शुक्लमेव च ॥

हिकारं चन्द्रसङ्काशं धिकारं पीतमेव च ।
योकारं तडिदाकारं योकारं धूम्रवर्णकम् ॥
अशेषं शोषयेत् पापं वायुबीजं यथा तथा ।
नकारन्तु मुखं प्रोक्तं प्रतप्तकनकप्रभम् ॥
नकारस्य समीपे तु बिन्दुद्वयं विशेषतः ।
ऊर्ध्वबिन्दू रक्तवर्णमधः श्यामं प्रकीर्तितम् ॥
नीलोत्पलदलश्यामं प्रकारं दक्षिणामुखम् ।
सौम्यं गोरोचनापीतं चोकारं पश्चिमामुखम् ॥
शुक्लशङ्खसमाकारं दकारं चतुरामुखम् ।
यात्कारं मूर्ध्नि विज्ञेयमूर्ध्वास्यं ब्रह्ममन्दिरम् ॥

पूर्वोक्तगायत्रीवर्णध्यानोक्तवर्णेन यत्र यत्र विशेषस्तत्र तत्राम्नायभेदेन ज्ञेयः।

अथ गायत्रीयन्त्रम्

आदौ त्रिकोणं विन्यस्य षट्कोणं तद्बहिर्न्यसेत् ।
वृत्तञ्चाष्टदलं पद्मं तद्बहिश्चतुरस्रकम् ॥
चतुर्द्वारसमायुक्तं सावित्रीयन्त्रमीरितम् ॥

शारदायाम्—

विधाय मण्डलं विद्वान् त्रिकोणोज्ज्वलकर्णिकम् ॥

मण्डलमिति सर्वतोभद्रमण्डलम्। त्रिकोणोज्ज्वलमिति तत्कर्णिकायां त्रिकोणं लिखेत्।

अथ गायत्र्या ऋष्यादिन्यासः। शारदातिलके एकविंशतिपटले—

ऋष्याद्याः प्रणवस्यैते मुनिभिः परिकीर्तिताः ।
जमदग्निभरद्वाजभृगुगौतमकाश्यपान् ॥

विश्वामित्रवसिष्ठाख्यौ व्याहृतीनामृषीन् विदुः ।
गायत्र्युष्णिगथानुष्टुब्बृहतीपङ्क्तयः पुनः ॥
त्रिष्टुब्जगत्यौ छन्दांसि कथितानि मनीषिभिः ।
सप्तार्चिर्बलिनः सूर्यो वाक्पतिर्वरुणो वृषा ॥
विश्वेदेवाः क्रमादासां देवताः परिकीर्तिताः ।
गायत्र्या मुनिराख्यातो विश्वामित्रो महाद्युतिः ॥
गायत्री च्छन्द इत्युक्तं देवता सविता स्मृता ।
शिरसोऽस्य मुनिर्ब्रह्मा छन्दोदेव्यादिका स्मृता ॥
गायत्री परमात्मा स्याद्देवता कथिता बुधैः ।
व्याहृतीः सप्त ताराद्या हृण्मुखांसोरुयुग्मके ॥
जठरे न्यस्य मन्त्रज्ञो गायत्र्यर्णान् तनौ न्यसेत् ।
पत्सन्धिषु ध्वजे नाभौ हृत्कण्ठभुजसन्धिषु ॥
आस्यनासाकपोलाक्षिकर्णभ्रूमस्तके पुनः ।
पाश्चात्त्योत्तरयाम्यग्रामूर्ध्ववक्त्रेषु साधकः ॥
पदानि दश विन्यस्येदेषु स्थानेषु मन्त्रवित् ।
शिरोभ्रूमध्यहृद्वक्त्रकण्ठहृन्नाभिगुह्यके ॥
जानुनोः पादयोर्युग्मे तच्छिरः शिरसि न्यसेत् ॥

अथ षडङ्गन्यासः। निर्वाणतन्त्रे—

षडङ्गन्यासमन्त्रं यत् तच्छृणुष्व प्रियंवदे! ।
प्रणवद्वयञ्च हृत्पद्मे भूःकारं शीर्षदेशके ॥
भुवः शिखायां स्वःकारं कवचे विन्यसेत् सुधीः ।
नेत्रद्वयोर्भूर्भुवः स्वः स्वःकारं करयुग्मके ॥
नमः स्वाहा वषट् कूर्चं वौषट् फट् क्रमतो न्यसेत् ॥

शारदायान्तु—

ब्रह्मणे हृदयं प्रोक्तं विष्णवे शिर ईरितम् ।
शिखा रुद्राय कवचमीश्वराय समीरितम् ॥
नेत्रं सदाशिवायोक्तमस्त्रं सर्वात्मने स्मृतम् ।
षडङ्गान्येवमुक्तानि यथास्थानं प्रविन्यसेत् ॥

अथ ध्यानम्। निर्वाणतन्त्रे—

ध्यानं श्रृणु वरारोहे! यथा ध्यात्वा जपेन्नरः[१] ।
श्वेतवर्णा समुद्दिष्टा कौशेयवसना तथा ॥
श्वेतैर्विलेपनैः पुष्पैरलङ्कारैश्च भूषिता ।
आदित्यमण्डलान्तःस्था ब्रह्मलोकगताथवा ॥
अक्षसूत्रधरा देवी पद्मासनगता तथा ॥
ॐ तेजोऽसि शुक्रमस्यमृतमसि धामनामासि ।
प्रियं देवानामनाधृष्टं देवयजनमसि ॥
गायत्र्यसि एकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपि ।
नमस्ते तुरीयाय दर्शनाय पराय परोरजसे ॥

शारदोक्तध्यानं यथा—

मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवलच्छायैर्मुखैर्वीक्षणै -
र्युक्तामिन्दुनिबद्धरत्नमुकुटां तत्त्वार्णवर्णात्मिकाम् ।
गायत्रीं वरदाभयाङ्कुशकरां शुभ्रं कपालं गुणं
शङ्खं चक्रमथारविन्दयुगलं हस्तैर्वहन्तीं भजे ॥

---

[१] 'यजेन्नरः' इति पाठान्तरम्।

गायत्रीतन्त्रे प्रथमे ब्राह्मणपटले—

चतुर्भुजां शशिकलां जटाजूटसमन्विताम् ।
ऋक्सामयजुषां गाथां प्रफुल्लकमलेक्षणाम् ॥
पञ्चाशद्वर्णग्रथितां मालाद्योतितहृत्स्थलाम् ।
अनेकरत्ननिर्माणकण्ठदेशविराजिताम् ॥
दिव्यगन्धप्रलिप्ताङ्गीं शुक्लवस्त्रपरिष्कृताम्[1] ।
शुक्लपद्मसमासीनां शुक्लवस्त्रोत्तरीयिणीम् ॥
ब्रह्मादिदेवतावृन्दैः संस्तुतां नित्यनूतनाम् ।
एवं ध्यात्वा न्यसेद्वर्णं पठित्वा छन्द उत्तमम् ॥

ॐ अस्या अग्निमुखीगायत्र्याः परंब्रह्म ऋषिर्ऋग्यजुःसामाथर्वच्छन्दांसि सविता देवता परंब्रह्ममातुर्न्यासे विनियोगः।

पादादिमस्तकान्तञ्च न्यासं कुर्याद्विशालधीः ।
विना न्यासं जपेद् यस्तु गायत्री विफला भवेत् ॥
विना मुद्रां न्यसेद् यस्तु न्यासो भवति निष्फलः ।
यतिस्तु पञ्चमुद्राभिर्न्यासं कुर्यात् प्रयत्नतः ॥
गृही च यत्नतः कुर्यात् त्रिसन्ध्यं तत्त्वमुद्रया ।
कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठा अङ्गुष्ठा तर्जनी तथा ॥
अङ्गुष्ठमध्यमाभ्याञ्च अङ्गुष्ठानामिका तथा ।
कनिष्ठाङ्गुष्ठसंयोगात् पञ्चमुद्राः प्रकीर्तिताः ॥
पादादिमस्तकान्तञ्च भूर्भुवःस्वर्न्यसेत् सुधीः ।
सप्तधा विन्यसेद्विद्वान् गायत्रीं क्रमयोगतः ॥

---

[1] ॰परिच्छदामिति पाठान्तरम्।

पादाङ्गुष्ठे न्यसेद्योगी तकारं भावयेत् परम् ।
त्सकारं गुल्फयोर्मध्ये विकारं जङ्घयोस्तथा ॥

तुकारं जानुनोर्मध्ये र्वकारमूरुमध्यतः ।
रेकारं गुह्यदेशे च णिकारं वृषणे न्यसेत् ॥

यङ्कारं कटिदेशे च भकारं नाभिमण्डले ।
र्गोकारं जठरे न्यसेद्देकारं स्तनयोर्न्यसेत् ॥

वकारं हृदि मध्ये च स्यकारं कण्ठतो न्यसेत् ।
धीकारं वदने भद्रे मकारं तालुनि न्यसेत् ॥

हिकारं नासिकाग्रे च धिकारं चक्षुषोर्न्यसेत् ।
योकारं प्रथमं योगी भ्रुवोर्मध्ये च विन्यसेत् ॥

द्वितीयश्च ततो ज्ञेयं ललाटे न च संशयः ।
नःकारन्तु मुखे ज्ञेयं प्रकारं दक्षिणामुखम् ॥

चोकारं पश्चिमे तद्वद्दकारं चोत्तरे तथा ।
यात्कारं मूर्ध्नि विज्ञेयं सर्वं व्याप्य स्थितं सदा ॥

गायत्रीतन्त्रे दशमे ब्राह्मणपटले—

अधुना सम्प्रवक्ष्यामि गायत्र्याः पूजनं प्रिये! ।
उपासितस्य मन्त्रस्य यथा पूजा विधीयते ॥

गायत्र्याः पूजनं भद्रे! तथैव कथयामि ते ।
शिवपूजा शक्तिपूजा विष्णुपूजादिका च या ॥

सर्वा पूजा वृथा भद्रे! गायत्रीपूजनं विना ।
पूजामण्डपमागत्य गायत्र्याचमनं चरेत् ॥

गायत्र्याः प्रथमं बीजं पूजास्थाने न्यसेत् सुधीः ।
कुशासने चोपविश्य प्राणायामं समाचरेत् ॥
पूरकादिक्रमेणैव गायत्र्याः प्राणधारणम् ।
सामान्यार्घ्यं ततः कुर्यात् पूर्वोक्तक्रमवर्त्मना ॥
गायत्रीं सकृदुच्चार्य ताम्रपात्रे जलं क्षिपेत् ।
तीर्थमावाह्य यत्नेन गायत्रीं प्रजपेत्ततः ॥
ततो धेन्वामृतीकृत्य प्रथमाष्टाक्षरेण वै ।
द्वितीयाष्टाक्षरे विप्रो जलं वीक्ष्य प्रशान्तये ॥
तृतीयाष्टाक्षरे देवि! जलैरात्मविशोधनम् ।
अनेनैव विधानेन सृष्टिस्थितिलयात्मकम् ॥
पूजनं परमेशानि! तदैव फलदायकम् ॥

यन्त्रन्यासध्यानादिकन्तु पूर्वमेव लिखितम् ।

सौरं पीठं यजेत्तत्र दीप्तादिनवशक्तिभिः ॥

तत्र सर्वतोभद्रमण्डले दीप्तादयस्तु चतुर्दशपटले। यथा—

दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला पुनः ।
अघोरा विद्युता सर्वतोमुखी पीठशक्तयः ॥

सौरपीठं सूर्यप्रकरणेऽनुसन्धेयम्।

मूलमन्त्रेण क्लृप्तायां मूर्त्तौ देवीं प्रपूजयेत् ।

निर्वाणतन्त्रे—

जीवन्यासादिकं कृत्वा पूजयेत्तां त्रिवर्गदाम् ।
हालाहलादिकं मन्त्रं समस्तं परमेश्वरि! ॥

समुच्चार्य वदेत् पाद्यं सावित्रीं ङेयुतां ततः ।
त्यागात्मकमनुं पश्चाद् यथाविभवविस्तरैः ॥
पूजयेद्बहुयत्नेन नान्यथा ब्राह्मणः स्मृतः ॥

शारदायाम्—

कोणेषु त्रिषु सम्पूज्या ब्राह्म्याद्याः शक्तयो बहिः ।
आदित्याद्यास्ततः पूज्या ऊषादिसहिताः क्रमात् ॥

आदित्याद्याश्चोषादयश्च सूर्यप्रकरणे वेदितव्याः ।

ततः षडङ्गान्यभ्यर्चेत् केसरेषु यथाविधि ।
प्रह्लादिनीं प्रभां पश्चान्नित्यां विश्वम्भरां पुनः ॥
विलासिनीप्रभावत्यावूषां शान्तां यजेत् पुनः ।
कान्तिं दुर्गासरस्वत्यौ विद्यारूपास्ततः परम् ॥
विशालासहितामीशां व्यापिनीं विमलां जपेत् ।
तमोऽपहारिणीं सूक्ष्मां विश्वयोनिं जयावहाम् ॥
पद्मालयां परां शोभां पद्मरूपां ततोऽर्चयेत् ।
ब्राह्म्याद्याः सारुणा बाह्ये पूजयेत् प्रोक्तलक्षणाः ॥
ततोऽभ्यर्चेद् ग्रहान् बाह्ये शक्रादीनायुधैः सह ॥
इत्थमावरणैर्देवीं दशभिः परिपूजयेत् ।
धर्मार्थकाममोक्षाणां भोक्ता स्याद्द्विजसत्तमः ॥

निर्वाणतन्त्रे—

द्रव्याभावे वरारोहे! पाद्याद्यैरुदकात्मकैः ।
पूजयित्वा जपेद्देवीं गायत्रीं परमाक्षरीम् ॥

एतेन द्रव्याभावे जलादिना पूजायां कर्त्तव्यायामपि एतत्पाद्यमित्यादि-वक्तव्यम्,अत एव स्मृतिः —

तैलं प्रतिनिधिं कुर्याद् यज्ञार्थे याज्ञिको यदि ।
प्रकृत्यैव तदा हेतोर्ब्रूयाद् घृतवतीमिति ॥

तेनैतत्पाद्यार्थं जलमिति वाक्यमनुशासनविरुद्धमिति। जपफलमपि निर्वाणतन्त्रे—

दशभिर्जन्मजनितं शतेनापि पुरा कृतम् ।
त्रिजन्मजं सहस्रेण गायत्री हन्ति पातकम् ॥

जपे तु विशेष उक्तो गायत्रीतन्त्रे प्रथमपटले—

गायत्र्या पुटितं कृत्वा इष्टमन्त्रं जपेच्छतम् ।
एतज्जपं महेशानि! आधाराधेयमुत्तमम् ॥
विनाधारं महेशानि! आधेयञ्च विना तथा ।
नाधारं सिध्यते भद्रे! आधेयञ्च न सिध्यति ॥
सर्वेषु विष्णुमन्त्रेषु शैवशाक्तेषु सुन्दरि! ।
सौरे गाणपतौ भद्रे! शस्यते वरवर्णिनी ॥
साङ्गनाल्लोचनाद्[1] यस्तु झटिति प्रविशेद् गृहम् ।
न पश्येच्चक्षुषा किञ्चिद् गृहमध्येषु यत् स्थितम् ॥
पश्येत् स्थूलान्तरे विद्वान् गृहमध्येषु यत् स्थितम् ।
एवमाधारमाधेयं यः करोति द्विजातिकः ।
अङ्कुरो जायते भद्रे! लक्षजापान्न संशयः ॥

---

[1] 'अङ्गनात् सुलोचनो' इति पाठान्तरम्।

न च जीवात्मनोर्भिन्ना गायत्री ब्रह्मरूपिणी ।
गायत्र्या न हि भिन्नः स्याज्जीवात्मा तत्स्वरूपिणी ॥
सर्वदा उभयोरैक्यं नारिकेले यथोदकम् ।
द्विजातिः कथ्यते देवभाव एव हि ब्राह्मणः ॥
यथा स्पर्शमणिस्पर्शात् ताम्रोऽपि काञ्चनं सदा ।
गायत्रीसहितश्चात्मा द्विजात्मा तेन ईरितः ॥

तथा च—

जपेत् सूर्यमुखो विप्रो नास्ति दिङ्नियमः क्वचित् ।
गायत्रीं प्रजपेन्नित्यं त्रिसन्ध्यं नात्र संशयः ॥
अशौचे तु महेशानि! गायत्रीं मनसा स्मरेत् ।
गायत्री बहुरूपा च त्रिसन्ध्यं ध्यानमेव च ॥

तत्रैव—

ॐ महेश्वरवदनोत्पन्ना विष्णोर्हृदयसंस्थिता ।
ब्रह्मणा समनुज्ञाता गच्छ देवि! यथेच्छया ॥
इति मन्त्रं समुच्चार्य देव्या वामकरे बुधः ।
समर्पयेज्जपफलं ततः स्तोत्रादिकं पठेत् ॥

अथ गायत्रीकवचम्

श्रीदेव्युवाच—

देवदेव! महादेव! संसारार्णवतारक! ।
गायत्रीकवचं देव! कृपया कथय प्रभो! ॥

श्रीदेवदेव उवाच—

मूलाधारे च या नित्या कुण्डली तत्त्वरूपिणी ।
सूक्ष्मातिसूक्ष्मा परमा विसतन्तुस्वरूपिणी ॥
विद्युत्पुञ्जप्रतीकाशा कुण्डलाकृतिरूपिणी ।
परमब्रह्मगृहिणी पञ्चाशद्वर्णरूपिणी ॥
शिवस्य नर्त्तकी नित्या परंब्रह्मप्रपूजिता ।
ब्रह्मणः सैव गायत्री सच्चिदानन्दरूपिणी ॥
तद्भ्रमावर्त्तवातोऽयं प्राणात्मा नित्यनूतनः ।
नित्यं तिष्ठतु सानन्दा कुण्डली भवविग्रहे ॥
अतिगोप्यं महत् पुण्यं त्रिकोटितीर्थसंयुतम् ।
सर्वयज्ञमयं देवि! सर्वानन्दमयं[1] सदा ॥
सर्वज्ञानमयं देवि! परंब्रह्ममयं सदा ।
कवचं कथयाम्यद्य पार्वति! प्राणवल्लभे ॥

ॐ ॐ भूः ॐ ॐ ॐ ॐ भुवः ॐ ॐ ॐ ॐ स्वः ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ त ॐ ॐ त्स ॐ ॐ वि ॐ ॐ तु ॐ ॐ र्वं ॐ ॐ रे ॐ ॐ णि ॐ ॐ यं ॐ ॐ भ ॐ ॐ र्गो ॐ ॐ दे ॐ ॐ व ॐ ॐ स्य ॐ ॐ धी ॐ ॐ म ॐ ॐ हि ॐ ॐ धि ॐ ॐ यो ॐ ॐ यो ॐ ॐ नः ॐ ॐ प्र ॐ ॐ चो ॐ ॐ द ॐ ॐ यात् ॐ ॐ ॐ ॐ ।

ॐ भूः ॐ पातु मे मूलं चतुर्दलसमन्वितम् ।
ॐ भुवः ॐ पातु मे लिङ्गं सकलं षड्दलान्वितम् ॥

---

[1] सर्वदानमयमिति पाठान्तरम्।

ॐ स्वः ॐ पातु मे कण्ठं साकाशं दलषोडशम् ।
ॐ त ॐ पातु मे रूपं ब्रह्मणः कारणं परम् ॥
ॐ त्स ॐ वदनं पातु रसनासंयुतं मम ।
ॐ वि ॐ पातु मे गन्धं सदा शरीरसंयुतम् ॥
ॐ तु ॐ पातु मे स्पर्शं शरीरस्य च कारणम् ।
ॐ र्व ॐ पातु मे शब्दं शब्दविग्रहकारणम् ॥
ॐ रे ॐ पातु मे नित्यं त्वचं शरीररक्षकम् ।
ॐ णि ॐ पातु मे अक्षं सर्वतत्त्वैककारणम् ॥
ॐ यं ॐ पातु मे श्रोत्रं श्रवणस्य च कारणम् ।
ॐ भ ॐ पातु मे घ्राणं गन्धोपादानकारणम् ॥
ॐ र्गो ॐ पातु मे वाक्यं सभायां शब्दरूपिणी[1] ।
ॐ दे ॐ पातु मे बाहुयुगलं ब्रह्मकारणम् ॥
ॐ व ॐ पातु मे पादयुगलं ब्रह्मकारणम् ।
ॐ स्य ॐ पातु मे लिङ्गं सजलं षड्दलैर्युतम् ॥
ॐ धी ॐ पातु मे नित्यं प्रकृतिं शब्दकारणम् ।
ॐ म ॐ पातु मे नित्यं मनोब्रह्मस्वरूपिणीम्[2] ॥
ॐ हि ॐ पातु मे बुद्धिं परंब्रह्ममयी सदा ।
ॐ धि ॐ पातु मे नित्यमहङ्कारं यथा तथा ॥
ॐ यो ॐ पातु मे नित्यं पृथिवीं पार्थिवं वपुः ।
ॐ यो ॐ पातु मे नित्यं जलं सर्वत्र सर्वदा ॥

---

[1] शब्दरूपिणमिति पाठान्तरम्।

[2] परब्रह्मस्वरूपिणीति क्वचित्पाठः।

ॐ नः ॐ पातु मे नित्यं तेजःपुञ्जं यथा तथा।
ॐ प्र ॐ पातु मे नित्यमनिलं शरीरकारणम्॥
ॐ चो ॐ पातु मे नित्यमाकाशं शशिसन्निभम्।
ॐ द ॐ पातु मे जिह्वां जपयज्ञस्य कारणम्॥
ॐ यात् ॐ पातु मे चित्तं शिवज्ञानमयं सदा।
ॐ तत्त्वानि पातु मे नित्यं गायत्री परदेवता॥
ॐ भूर्भुवःस्वः पातु मे नित्यं ब्रह्माणी जठरं क्षुधाम्।
त्वष्टा मे सततं पातु ब्रह्माणी भूर्भुवःस्वरः॥

अस्याः श्रीगायत्र्याः परंब्रह्म ऋषिर्ऋग्यजुःसामाथर्वाश्छन्दांसि श्रीगायत्रीब्राह्मणो देवता धर्मार्थकाममोक्षार्थे विनियोगः। ततो गायत्रीं पठेत्।

।। ॐ भूर्भुवःस्वस्तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि
धियो यो नः प्रचोदयात् ।।

कामक्रोधादिकं सर्वं स्मरणाद्याति साम्यताम्।
इदं कवचमज्ञात्वा गायत्रीं प्रजपेद् यदि॥
शतकोटिजपेनैव न सिद्धिर्जायते प्रिये!।
गायत्रीवाचनात् सर्वं स्मरणं सिध्यति ध्रुवम्॥
पठित्वा कवचं विप्रो गायत्रीं सकृदुच्चरेत्।
सर्वपापविनिर्मुक्तो जीवन्मुक्तो भवेद्द्विजः॥
इदं कवचमज्ञात्वा कवचान्यं पठेत्तु यः।
सर्वं तस्य वृथा देवि! त्रैलोक्यमङ्गलादिकम्॥
गायत्रीकवचं यस्य जिह्वायां विद्यते सदा।
तदामृतमयी जिह्वा पवित्रा जपपूजने॥

इदं कवचमज्ञात्वा ब्रह्मविद्यां जपेद् यदि ।
व्यर्थं भवति चार्वङ्गि! तज्जपं वनरोदनम् ॥
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
महान्ति पातकान्येव स्मरणान्नाशमाप्नुयुः ॥
त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्रविनिर्मितम् ।
वातपित्तकफैर्युक्तं स्थूलदेहं तदुच्यते ॥
सूक्ष्मं ज्योतिर्मयं देहं[1] पञ्चभूतात्मकं विदुः ।
महापद्मवनान्तःस्थं सर्वावयवसंयुतम् ॥
आधाराधेयसम्बन्धाद् गायत्री ब्राह्मणः स्वयम् ।
अत एव परं ब्रह्म कथ्यते चोभयात्मकम् ॥
ब्राह्मणस्यैव जीवात्मा गायत्रीसहितं वपुः ।
आत्मनो हृदयाम्भोजे प्रदीपकलिकोपमम् ॥
निर्धूमञ्च यथा ज्योतिस्तैलाग्निवर्त्तियोगतः ।
तज्ज्योतिः परमं ब्रह्म स एव परमः शिवः ॥
गायत्रीकवचन्यासं मातृकास्थानसन्धिषु ।
यः कृत्वा ब्राह्मणश्रेष्ठो ह्यन्यन्यासं समाचरेत् ॥
अन्यन्यासस्तदा सिद्धो ह्यन्यथारण्यरोदनम् ।
गायत्रीन्यासमात्रेण परब्रह्ममयो द्विजः ॥
इदं कवचमज्ञात्वा ब्रह्मचर्यं करोति यः ।
ब्रह्मचर्यं भवेद्व्यर्थं गायत्रीकवचं विना ॥

---

[1] ०तेजोमयं देवीति पाठान्तरम्।

कवचस्य प्रसादेन ब्राह्मणो ज्वलदग्निवत् ।
कवचं परमेशानि! सृष्टिस्थितिलयात्मकम् ॥
कवचस्य प्रसादेन ब्रह्मा सृष्टिं करोति हि ।
स्थितिञ्च कुरुते विष्णू रुद्रोऽहं लयकारणः ॥
अन्यद्धि कवचं देवि! सृष्टिस्थितिलयं विना ।
इदमेव ब्रह्ममयं सृष्टिस्थितिलयात्मकम् ॥
[देवस्य सवितुर्वर्चो भर्गमन्तर्गतं विभुः ।
ब्रह्मवादिन एवाहुर्वरेण्यं चास्य धीमहि ॥
चिन्तयामो वयं भर्ग धियो यो नः प्रचोदयात् ।
धर्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्ती पुनः पुनः ॥
बुद्धेश्चोदयिता यश्च चिदात्मा पुरुषो विराट् ।
वरेण्यं वरणीयञ्च जन्मसंसारभीरुभिः ॥
आदित्यान्तर्गतं भर्गो भर्गाख्यं तन्मुमुक्षुभिः ।
जन्ममृत्युविनाशाय दुःखस्य त्रितयस्य च ॥
ध्यानेन पुरुषो यश्च द्रष्टव्यः सूर्यमण्डले ।
मन्त्रार्थमपि चैवायं स्थापयत्येवमेव हि ॥
तिस्रोऽङ्गुल्यस्त्रिपर्वाणो मध्यमा चैकपर्विका ।
अनामामध्यमारभ्य जप एवमुदाहृतः ॥
मध्यमाया द्वयं पर्व स्पृशेन्नैव कदाचन ।
एवमेकं पुरा क्लृप्तं विनिर्दिष्टं स्वयम्भुवा ॥
गायत्री वेदजननी गायत्री ब्रह्मणः प्रसूः ।
गायन्तं त्रायते यस्माद् गायत्री तेन चोच्यते ॥]

कवचं ब्राह्मणो नाम[१] प्रातरुत्थाय यः पठेत् ।
गायत्रीञ्च सकृत् स्मृत्वा जपलक्षफलं लभेत् ॥
एवं क्रमेण गायत्रीं शतधा प्रजपेद् यदि ।
शतलक्षफलं प्राप्य विहरेद्देववद्भुवि ॥
ग्रहणे चन्द्रसूर्यस्य पठित्वा कवचं द्विजः ।
सकृद् यदि जपेद्विद्वान् गायत्रीं परमाक्षरीम् ॥
तत्क्षणात् स भवेत् सिद्धो ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ।
इदं कवचमज्ञात्वा गायत्रीं प्रजपेत्तु यः ॥
जप एव स एव स्यान्निस्तेजा न च सिद्धिदः ।
यः पठेत् कवचं देवि! सततं शिवसन्निधौ ॥
सन्निधौ विष्णुदेवस्य कवचं शक्तिसन्निधौ ।
तेजःपुञ्जमयो विप्रस्तत्क्षणाज्जायते ध्रुवम् ॥

।। इत्यागमसन्दर्भे ज्ञानदर्पणे गायत्रीब्राह्मणसर्वस्वे देवदेवीसंवादे गायत्रीकवचं समाप्तम् ।।

अथास्याः पुरश्चरणम्। शारदायाम्—

लक्षं तत्त्वविधानेन भिक्षाशी विजितेन्द्रियः ।
क्षीरौदनं तिलान् दूर्वाः क्षीरद्रुमसमिद्वरान् ॥
पृथक् सहस्त्रत्रितयं जुहुयान्मन्त्रसिद्धये ॥

लक्षं तत्त्वविधानेनेत्यनेन चतुर्विंशतिलक्षं पुरश्चरणमुक्तम्। विधानेन पुरश्चरणोक्तविधानेन। क्षीरौदनमिति क्षीरमोदनम्। तिलान् दूर्वाश्चेति द्रव्यचतुष्टयम्। क्षीरद्रुमेति अश्वत्थोडुम्बरप्लक्षवटा इति द्रव्यचतुष्टयम्। पृथक् सहस्त्रत्रितयमित्यनेन चतुर्विंशतिसहस्त्रहोमः। निर्वाणतन्त्रे तु—

---

[१] ०ब्रह्मणो मानमिति पाठान्तरम्।

विधिवल्लक्षजापेन पुरश्चरणमीरितम् ।
तद्दशांशं हुमेत् पश्चात् पुरश्चरणसिद्धये ॥
होमस्य तु दशांशेन तर्पणं समुदीरितम् ।
तर्पणस्य दशांशेन चाभिषेकं ततः परम् ॥
अभिषेकदशांशेन कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
ततः सिद्धो भवेद्देवि! त्रिवर्गफलसाधकः ॥
माहात्म्यं चास्य मन्त्रस्य चतुर्वेदेन भाषितम् ॥

अथ काम्यकर्माणि शारदायाम्—

तत्त्वसंख्यसहस्राणि मन्त्रविज्जुहुयात्तिलैः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो दीर्घमायुः स विन्दति ॥
आयुषे साज्यहविषा केवलेनाथ सर्पिषा ।
दूर्वात्रिकैस्तिलैर्मन्त्री जुहुयात् त्रिसहस्रकम् ॥
अरुणाब्जैस्त्रिमध्वक्तैर्जुहुयादयुतं ततः ।
महालक्ष्मीर्भवेत्तस्य षण्मासान्नात्र संशयः ॥
ब्रह्मश्रिये प्रजुहुयात् प्रसूनैर्ब्रह्मवृक्षजैः ।
बहुना किमिहोक्तेन यथावत् साधुसाधिता ॥
द्विजन्मनामियं विद्या सिद्धिकामदुघा मता ॥

अथ तान्त्रिकगायत्री अन्नदाकल्पे पञ्चमपटले—

मोचनी सर्वपापानां शोषणी सकलापदाम् ।
दारिद्र्यदमनी नित्यं सुखमोक्षप्रदायिनी ॥
एकोच्चारेण सकलं ब्रह्महत्यादिपातकम् ।
नाशमायाति नियतं जन्मान्तरसमुद्भवम् ॥

दशभिर्दशजन्मोत्थं शतेन शतजन्मजम् ।
सहस्रेण सहस्रोत्थमित्थं पातकनाशिनी ॥
सर्वागमानां साङ्गानां सारभूता सनातनी ।
चित्कलेयं समाख्याता सहस्रेण पुरस्क्रिया ॥

।। इति पुरश्चरणम् ।।

ऋषिर्ब्रह्मास्य गायत्रीच्छन्दो देवी प्रकीर्त्तितम् ।
देवतान्नप्रदा देवी चतुर्वर्गप्रदायिनी ॥

अन्नप्रदेति स्वीयेष्टदेवतोपलक्षणम् ।

मायाबीजं नमः शक्तिः कीलकं स्यात् प्रचोदयात् ।
ध्यायेत् कालत्रये देवीं त्रिगुणां गुणभेदतः ॥
प्रातर्ब्राह्मी रक्तवर्णा द्विभुजा च कुमारिका ।
कमण्डलुं तीर्थपूर्णमक्षमालाञ्च बिभ्रती ॥
कृष्णाजिनाम्बरधरा हंसारूढा शुचिस्मिता ।
मध्याह्ने सा श्यामवर्णा वैष्णवी च चतुर्भुजा ॥
शङ्खचक्रगदापद्मधारिणी गरुडासना ।
पीनोन्नतकुचद्वन्द्वा वनमालाविभूषिता ॥
युवती च सदा ध्येया मध्ये मार्त्तण्डमण्डले ।
सायं सरस्वतीरूपा चन्द्रार्द्धकृतशेखरा ॥
अर्द्धास्तमितमार्त्तण्डे ध्येया सततयौवना ॥

गायत्री तु तन्त्रसारे सर्वासां देवतानां प्रायेण द्रष्टव्या।

अन्नदाकल्पे—

पूजार्थं जलमानीय तीर्थं नत्वा यथाविधि ।
देवीं ध्यायन् पठन् स्तोत्रं यागमण्डपमाविशेत् ॥

मत्स्यसूक्ते पञ्चदशपटले च—

देशिको विधिवत् स्नात्वा कृत्वा पूर्वाह्णिकीः क्रियाः ।
यायादलङ्कृतो मन्त्री यागार्थं यागमण्डपम् ॥

रुद्रयामले पूर्वखण्डे द्वितीयपटलेऽपि—

पूजामण्डपमागत्य प्रक्षाल्याङ्घ्रिकरौ ततः ।
अस्त्रेण द्वारमभ्युक्ष्य वामदक्षिणशाखयोः ॥
गङ्गायै यमुनायै च नम उच्चार्य पूजयेत् ।
ऊर्ध्वद्वारे श्रियै चाधोदेहल्यै तु नमस्ततः ॥

यागमण्डपमित्यत्र लक्षणया यागमण्डपसमीपमिति लब्धमन्यथा अङ्गं सङ्कोचयन्नन्तः प्रविशेद्दक्षिणाङ्घ्रिणा इति न सङ्गच्छते। मत्स्यसूक्ते—

आचम्य विधिवत्तत्र सूर्यार्घ्यन्तु विधाय च ।
पश्चिमद्वारमासाद्य प्रविशेद्दक्षिणाङ्घ्रिणा ॥
द्वारानस्त्राम्बुना प्रोक्ष्य द्वारपूजां समाचरेत् ।
ऊर्ध्वाधःक्रमभावेन गणेशं विघ्ननाशनम् ॥
महालक्ष्मीं महामायां तथा देवीं सरस्वतीम् ।
क्षेत्रेशञ्च तथा गङ्गां यमुनां पुष्पवारिभिः ॥
अस्त्रमन्त्रेण देवेशि! देहलीञ्च समर्चयेत् ॥

अस्त्रमन्त्रेण अस्त्राय फडिति मन्त्रमुच्चार्य द्वारमभ्युक्ष्येत्यर्थः। शारदायाम्—

ऊर्ध्वोडुम्बरके विघ्नं महालक्ष्मीं सरस्वतीम् ।
ततो दक्षिणशाखायां विघ्नं क्षेत्रेशमन्यतः ॥

ऊर्ध्वोडुम्बरके देहल्यां गृहदक्षिणद्वारि देहल्यां कोणद्वये विघ्नं सरस्वतीं मध्ये महालक्ष्मीं पूजयेदिति तात्पर्यम्। दक्षिणशाखायां विघ्नम्, अन्यतो वामशाखायां क्षेत्रेशमर्चयेदित्यर्थः।

तयोः पार्श्वगते गङ्गायमुने पुष्पवारिभिः ।
देहल्यामर्चयेदस्त्रं प्रतिद्वारमिति क्रमात् ॥

तयोः पार्श्व इति विघ्नक्षेत्रेशयोः पार्श्वे। दुर्गापूजनमप्युक्तं राघवभट्टधृतेन—

कोणेषु विघ्नं दुर्गाञ्च वाणीं क्षेत्रेशमर्चयेत् ।

एतेषां मन्त्रस्तु—

तारं सबिन्दुमानाद्यक्षरं चतुर्थ्यन्तं नाम नमोऽन्वितम् ।

तदुक्तमुड्डामरेश्वरे—

ओङ्कारं बिन्दुसंयुक्तं नामधेयाद्यमक्षरम् ।
ङेयुतं नाम सर्वेषां मन्त्रो देवि! नमोऽन्वितः ॥

वैष्णवमते द्वारपूजा तु राघवभट्टेनोक्ता यथा—

वैष्णवादिप्रभेदेन द्वारपालान् समर्चयेत् ।
प्रतिद्वारं पार्श्वयोस्तु द्वौ द्वावष्टाविति क्रमात् ॥
नन्दः सुनन्दश्चण्डाख्यः प्रचण्डश्चण्डनायकः ।
प्रबलो भद्रनामा च सुभद्रो वैष्णवा मताः ॥

शैवद्वारपालास्तु—

अथ नन्दिमहाकालौ गणेशवृषभौ पुनः ।
ततो भृङ्गरिटिः स्कन्दः पार्वतीशश्च सप्तमः ॥
चण्डेश्वरोऽष्टमः शैवा द्वारपालाः क्रमादमी ॥

गणेशस्य तु—

वक्रतुण्डैकदंष्ट्रौ च महोदरगजाननौ ।
लम्बोदराख्यश्च कठो विघ्नराजश्च सप्तमः ॥

धूम्रराजोऽष्टमो ज्ञेया गाणपत्या इति क्रमात् ।
ब्राह्म्याद्या मातरः प्रोक्ताः शाक्तेया द्वारपालकाः॥

शारदायाम्—

अनन्तरं साधकेन्द्रो दिव्यदृष्ट्यावलोकनात् ।
दिव्यानुत्सारयेद्विघ्नानस्त्राद्भिश्चान्तरिक्षगान् ॥

पार्ष्णिघातैस्त्रिभिर्भौमानिति विघ्नान् निवारयेत् ।
किञ्चित् स्पृशन् वामशाखां देहलीं लङ्घयेत्ततः ॥

अङ्गं सङ्कोचयन्नन्तः प्रविशेद्दक्षिणाङ्घ्रिणा ।

मत्स्यसूक्तेऽपि—

अवलोक्य दिव्यदृष्ट्या विघ्नानुत्सारयेत्ततः ।
त्रिः कृत्वा च पदाघातं दत्त्वा तालत्रयं ततः ॥
अङ्गं सङ्कोचयन्नन्तः प्रविशेत् साधकोत्तमः ॥

अथासनम्। शाक्तानन्दतरङ्गिणीधृतगौरीयामले—

सलिले यदि कुर्वीत देवतानां प्रपूजनम् ।
तथाप्यासनमासीनो नोत्थितस्तु तथाचरेत् ॥

आसनं कल्पयित्वा तु मनसा पूजयेज्जले ।
आसनस्थो जपेत् सम्यङ्मन्त्रार्थगतमानसः ॥

सम्मोहनतन्त्रे—

रक्तासनोपविष्टस्तु लाक्षागुरुगृहे स्थितः ।
नमःकल्पितरक्तो वा साधकः स्थिरमानसः ॥
तूलकम्बलवस्त्राणां सिंहव्याघ्रमृगाजिनम् ।
कल्पयेदासनं धीमान् सौभाग्यज्ञानवर्द्धनम् ॥
कौशेयं वाथवा चर्म तैलतौलमथापि वा ।
शरपत्रं तालपत्रं कम्बलं दारवासनम् ॥
कृष्णाजिने ज्ञानसिद्धिर्मुक्तिः स्याद्व्याघ्रचर्मणि ।
कृष्णाजिने गृहस्थानां नाधिकारः कथञ्चन ॥
नादीक्षितो विशेज्जातु कृष्णसाराजिने गृही ।
विशेद्यतिर्वनस्थश्च ब्रह्मचारी च भिक्षुकः ॥
वस्त्रासने व्याधिनाशः कम्बलं दुःखमोचनम् ।
जपध्यानतपोहानिं वस्त्रासनं करोति हि ॥

अत्र वस्त्रनिषेधः केवलवस्त्रपरः, अन्यथा विरोधापत्तेः ।

कुशासने भवेदायुर्मोक्षः स्याद् व्याघ्रचर्मणि ।
अजिने तु भवेत् पुत्री कम्बले सिद्धिरुत्तमा ॥
शान्तिके धवलः प्रोक्तः सर्वार्थं चित्रकम्बले ।
स्यात् पौष्टिके तु कौशेयं कम्बले दुःखमोचनम् ॥
त्रिपुरापूजने देवि! प्रशस्तं रक्तकम्बलम् ।
नैतद्द्विहस्ततो दीर्घं सार्द्धहस्तान्न विस्तृतम् ॥
न त्र्यङ्गुलात् समुच्छ्रायं पूजाकर्मणि सङ्ग्रहम् ।
आसनञ्च ततः कुर्यान्नातिनीचं न चोच्छ्रितम् ॥

गन्धर्वतन्त्रे—

धरण्यां दुःखसम्भूतिर्दौर्भाग्यं दारुजासने ।
आम्रनिम्बकदम्बानामासनं वंशनाशनम्[1] ॥
वकुले किंशुके चैव पनसेषु हतश्रियः ।
वंशेष्टका च धरणी तृणपल्लवनिर्मितम् ॥
वर्जयेदासनं मन्त्री दारिद्र्यव्याधिदुःखदम् ॥

एतेषां फलान्तरमुक्तम्—

धरण्यां दुःखसम्भूतिर्दौर्भाग्यं दारुजासने ।
वंशासने दरिद्रः स्यात् पाषाणे व्याधिपीडनम् ॥
तृणासने यशोहानिः पल्लवे चित्तविभ्रमः ।
जपध्यानतपोहानिर्वस्त्रासने विधीयते ॥
मृद्वासने यदा मन्त्री चेलाजिनकुशोत्तरे ।
नादीक्षितो विशेज्जातु कृष्णाजिनासने गृही ॥
विशेद्यतिर्वनस्थो वा ब्रह्मचारी च भिक्षुकः ॥ इति ।

दारुजासनं विशेषयति गन्धर्वतन्त्रे—

गाम्भारीनिर्मितं शस्तं नान्यदारुमयं शुभम् ।
चतुर्विंशत्यङ्गुलं हि दीर्घं काष्ठासनं प्रिये! ॥
षोडशाङ्गुलविस्तीर्णमुच्छ्रायाच्चतुरङ्गुलम् ।
कम्बलं चार्मणं शैलं महामायाप्रपूजने ॥
प्रशस्तमासनं देवि! कथितं वरवर्णिनि! ॥

---

[1] सर्वनाशनमिति पाठान्तरम्।

मुण्डमालातन्त्रे तृतीयपटले—

व्याघ्राजिनं सर्वसिद्ध्यै ज्ञानसिद्ध्यै मृगाजिनम्।
वस्त्रासनं रोगहरं वेत्रजं प्रीतिवर्द्धनम्॥

कौशेयं पुष्टिदं प्रोक्तं कम्बलं सर्वसिद्धिदम्।
शुक्लं वा यदि वा कृष्णं विशेषाद्रक्तकम्बलम्॥

उत्तराम्नायासनन्तु तत्रैव—

मृदु कोमलमास्तीर्णं संग्रामपतितं हि यत्।
जन्तुव्यापादितं वापि मृतं वानरमासनम्[१]॥

गर्भच्युतत्वचं वापि नारीणां योनिजां त्वचम्।
सर्वसिद्धिप्रदं देवि! सर्वतोऽतिसमृद्धिदम्॥

त्वचं वा योनिसंस्थायाः कुर्याद्वीरतरासनम्[२]।
श्मशानकाष्ठघटितं पीठं वा दारुजं शुभम्॥

नादीक्षितो विशेज्जातु कृष्णसाराजिने गृही।
उदासीनवदासीनः स्नातकब्रह्मचारिणाम्॥

कुशाजिनाम्बरेणाढ्यं चतुरस्त्रं समन्ततः।
एकहस्तं द्विहस्तं वा चतुरस्त्रं समाचरेत्॥

कर्मविशेषे आसनविशेषस्तु समयाचारतन्त्रे द्वितीयपटले—

मेषासनन्तु वश्यार्थमाकृष्टौ व्याघ्रचर्म च।
शान्तौ मृगाजिनं शस्तं मोक्षार्थं व्याघ्रचर्म च॥

---

[१] 'वा नवमासकम्' इति पाठान्तरम्।

[२] 'कुर्याद्वीरो रतासनम्' इत्यपि क्वचित्पाठः।

गोचर्म स्तम्भने देवि! सम्भवे वाजिचर्म च।
चर्मोष्ट्रस्य तु चोच्चाटे विद्वेषे श्वानचर्म च॥
मारणे माहिषं चर्म कर्मोद्दिष्टं समाचरेत्।
सर्वकामार्थदं देवि! वस्त्रपट्टासनं तथा॥
ऊर्णासनं कम्बलं वा सर्वकर्मसु पूजितम्।
दुःखदारिद्र्यकरणं काष्ठपाषाणजासनम्॥
स्वर्णादिरत्नजं देवि! महासौभाग्यवर्द्धनम्।
शृणु देवि! विशेषेण उत्तराम्नायस्य चासनम्॥
येनाशु लभते पुण्यं फलं देवस्य दुर्लभम्।
शवासनन्तु सुभगे! मृतमुण्डासनं तथा॥
श्मशानमासनं देवि! भगस्य दर्शनं तथा।
भगदर्शासनञ्चैव मैथुनासनकं तथा॥
कृतमैथुनकं वापि वाञ्छितार्थफलप्रदम्॥

मात्स्ये पञ्चदशे—

रुरुचर्मणि सत्कामः श्रीमोक्षौ व्याघ्रचर्मणि।
शक्तेः शस्तं कृष्णचर्म कृष्णव्याघ्रस्य भाविनि!॥
प्रस्तारमृच्छिले चैव रक्ते पीते च वाससी।
कम्बले द्रुतसिद्धिः स्याद्भद्रदारुमयेऽपि च॥

तथा—

योगासनञ्च कूर्मञ्च विशेत् क्षौणीमनुस्मरन्॥

योगसारे द्वितीयपरिच्छेदे—

कम्बलं कोमलञ्चैव कौशञ्च दारवं तथा।
एतेषामासनं प्रोक्तं चर्मासनं तथैव च॥
लोम्नि चैव यदासीनस्तदा सर्वं विनश्यति।
लोमदर्शनमात्रेण सिद्धिहानिः प्रजायते॥
काम्यार्थं कम्बलं प्रोक्तं श्रेष्ठं स्याद्रक्तकम्बलम्।
कृष्णाजिने ज्ञानसिद्धिः श्रीमोक्षौ व्याघ्रचर्मणि॥
कुशासने मन्त्रसिद्धिर्नात्र कार्या विचारणा॥

समयाचारतन्त्रे—

पृथ्वीमन्त्रस्य च ऋषिर्मेरुपृष्ठ उदाहृतः।
सुतलञ्च तथा छन्दः कूर्मो देवोऽस्य सुन्दरि!॥
आसने विनियोगः स्याद्बद्धपद्मासने विशेत्॥

बद्धपद्मासन इत्युपलक्षणम्।

पद्मस्वस्तिकवीरादिष्वेकासनसमास्थितः।
जपार्चनादिकं कुर्यादन्यथा निष्फलं भवेत्॥

इति राघवभट्टवचनात्। आसनन्तु यतीनां कूर्माकारमन्येषां चतुष्कोणम्। यथा राघवभट्टधृतम्—

यतीनामासनं श्लक्ष्णं कूर्माकारन्तु कारयेत्।
अन्येषान्तु चतुष्पादं चतुरस्त्रन्तु कारयेत्॥

तथा-

दानमाचमनं होमं भोजनं देवतार्चनम्।
प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायञ्चैव तर्पणम्॥

प्रौढपादलक्षणमपि तत्रैव—

आसनारूढपादस्तु जानुनोर्वाथ जङ्घयोः ।
कृतावसक्तकोषस्तु प्रौढपादः स उच्यते ॥

।। इति राघवभट्टधृतप्रौढपादलक्षणम् ।।

गोरक्षसंहितायाम्—

आसनानि च तावन्ति यावन्तो जीवजन्तवः ।
एतेषामखिलान् भेदान् विजानाति महेश्वरः ॥

चतुरशीतिलक्षाणामेकैकं समुदाहृतम् ।
तथा शिवेन पीठानां षोडशानां शतं कृतम् ॥

आसनेषु समस्तेषु द्वयमेतदुदाहृतम् ।
एकं सिंहासनं प्रोक्तं द्वितीयं कमलासनम् ॥

योनिस्थानकमङ्‌घ्रिमूलघटितं कृत्वा दृढं विन्यसेद्
मेढ्रे पादमथैकमेव हृदयं कृत्वा समं विग्रहम् ।
स्थाणुः संयमितेन्द्रियोऽन्यसदृशं पश्यन् भ्रुवोरन्तरम्
एतन्मोक्षकपाटभेदनकरं सिद्धासनं प्रोच्यते ॥

।। इति सिद्धासनम् ।।

वामोरूपरि दक्षिणं नियमतः संस्थाप्य वामं तथा
दक्षोरूपरि पश्चिमेन विधिना धृत्वा कराभ्यां धृतम् ।
अङ्गुष्ठं हृदये निधाय चिबुकं नासाग्रमालोकयेद्
एतद्व्याधिविकारनाशनकरं पद्मासनं प्रोच्यते ॥

अन्यत्रापि—

वामोरूपरि दक्षिणं हि चरणं संस्थाप्य वामं तथा–
प्यन्योरूपरि तस्य बन्धनविधौ धृत्वा कराभ्यां दृढम् ।
अङ्गुष्ठौ हृदये निधाय चिबुकं नासाग्रमालोकये –
देतद्व्याधिविनाशकारि यमिनां पद्मासनं प्रोच्यते ॥

।। इति पद्मासनम् ।।

इत्याद्यासनानि योगोपयोगीन्येव। पूजायां नैतेषां प्रयोजनम्। मत्स्यसूक्ते—

पञ्चगव्येन संशोध्य मण्डपं यागभूमिकम् ।
शरेण प्रोक्षणं कुर्यान्मूलमन्त्रेण वीक्षणम् ॥
विकिरान् विकिरेत्तत्र सप्तजप्तान् शराणुना ।
धूपयेदन्तरे पश्चाच्चन्दनागुरुभिस्तथा ॥

तथा—

आत्मनो दक्षिणे भागे पूजाद्रव्याणि स्थापयेत् ।
सव्ये सुवासितं कुम्भं तीर्थतोयेन पूरितम् ॥
वस्त्रपूतं ततः कार्यं रात्रितोयं विवर्जयेत् ॥

शारदायाम्—

प्रक्षालनाय करयोः पश्चात्पात्रं निवेशयेत् ।
घृतप्रज्वलितान् दीपान् स्थापयेत् परितः शुभान् ॥

पाद्यार्घ्याचमनमधुपर्काचमनपात्राण्यप्यधुनैव स्थापयेत् ।

देवीपुराणे—

हेमराजतताम्राणि मृच्छिलाशैलजानि च ।
बलिदानादिपात्राणि शुभरेखोत्कराणि च ॥
अर्घ्यनैवेद्यपूजार्थं बलिदाने प्रकल्पयेत् ॥ इति ।

शिवरहस्ये शेषार्द्धम्—

हेमपात्राणि सर्वाणि विहितानि भवन्तु मे।
अर्घ्यं दत्त्वा तु रौप्येण आयू राज्यसुताँल्लभेत्॥
ताम्रपात्रेण सौभाग्यं धर्मं मृण्मयसम्भवे।
सर्वाभावे तु माहेयं स्वहस्तघटितं यदि॥

माहेयं मृण्मयम्।

आसनं चार्घ्यपात्रञ्च भग्नमासादयेत्ततः।
सर्वत्र स्वर्णकं ताम्रमन्यमात्रे ततोऽधिकम्॥
पात्राणामादरः कार्यः पात्राण्येवोत्तमादरः।
बलिहोमक्रियार्थं हि विना पीठन्तु सिध्यति॥
षट्त्रिंशदङ्गुलं पात्रमुत्तमं परिकीर्तितम्।
मध्यमं तत्त्रिभागोनं कनिष्ठं द्वादशाङ्गुलम्॥
चतुर्विंशाङ्गुलं मध्यं कनिष्ठं द्वादशाङ्गुलम्॥ इति क्वचित्पाठः।
वस्वङ्गुलविहीनन्तु न पात्रं कारयेद् बुधः॥ इति पाठान्तरम्।
सर्वाभावे त्यजेत् पात्रं स्त्रवते यत्र वारि तत्।

यत्रोदकं न स्त्रवते तत् कर्मार्हमिति कार्यक्षमोपलम्भकमिति।

नाभीविवररूपाणि पुण्डरीकाकृतीनि च।
शङ्खशुक्तिवृक्षजानि पात्राणि परिकल्पयेत्॥

अथ पाद्यपात्रलक्षणम्, वैखानसग्रन्थे—

पादावनेजनजलग्रहणं पात्रमद्भुतम्।
लौहजं वा सरोजातं हैमं राजतमेव वा॥
ताम्रं सचरणमपि वायवे न सतामिति॥

सिद्धान्तशेखरे—

षडङ्गुलप्रविस्तारमुत्सेधं चतुरङ्गुलम् ।
ओष्ठमेकाङ्गुलं कुर्यान्नासिकां चतुरङ्गुलाम् ॥

पृष्ठे पादसमायुक्तं चतुरङ्गुलमानतः ।
पाद्यपात्रमिति ख्यातं सर्वदेवप्रपूजने ॥

।। इति पाद्यपात्रलक्षणम् ।।

अथ पाद्यप्रक्षेपणीयपात्रलक्षणम्, तत्रैव—

अष्टाङ्गुलसमुत्सेधं विस्तारं षोडशाङ्गुलम् ।
ओष्ठमेकाङ्गुलं कुर्याच्छरावाकृतिपात्रकम् ॥

पात्रयोरुभयोः कुर्याद्वृत्तकं कणके समे ।
पृष्ठे पादसमायुक्तं षडङ्गुलसुविस्तृतम् ॥
पादोत्सेधं चतुर्मात्रं पाद्याधारं प्रकीर्तितम् ॥

।। इति पाद्यप्रक्षेपणीयपात्रलक्षणम् ।।

अथार्घ्यपात्रलक्षणम्, सिद्धान्तशेखरे—

अर्घ्यस्य लक्षणं वक्ष्ये पलद्रव्यादिभेदतः ।
सामान्यार्घ्यं तिरोधाप्यं विशेषार्घ्यपराङ्मुखम् ॥

अर्घ्यपात्राणि चत्वारि स्वर्णदूर्वाक्षतानि च ।
दुर्बलं राजतं ज्ञेयमधमानि ततः परम् ॥

ताम्रशुक्तिशिलादारुकर्ममृत्पात्रजानि च ।
उत्तमं पञ्चविंशत्या मध्यमं दशभिः पलैः ॥

हीनं पञ्चपलं कुर्यादेवमाचम्य पाद्ययोः ।
चतुःपर्वाणि तानि स्युः निःसृतान्यष्टपर्वभिः ॥
पृष्ठेनाङ्कशुभाङ्कानि कृताकाराणि वा पुनः ।
चतुरस्त्राणि कुर्वीत चतुष्पात्राणि चार्घ्यके ॥
कर्पूरं कुङ्कुमं दूर्वां सिद्धार्थं बिल्वपत्रकम् ।
यवदर्भान् कुशांश्चेति सामान्यार्घ्यं विनिक्षिपेत् ॥
तिलप्रसूनसिद्धार्थदर्भदूर्वायवाक्षतान् ।
द्रव्याण्येतानि सप्तैव तिरोधाय विनिक्षिपेत् ॥
तिलतण्डुलसिद्धार्थदूर्वामुद्गयवानपि ।
पराङ्मुखार्घ्यदाने च द्रव्यशुद्धिं प्रकल्पयेत् ॥

।। इत्यर्घ्यपात्रलक्षणम् ।।

अथाचमनपात्रलक्षणम्, वैखानसग्रन्थे—

आचम्य वारिग्रहणपात्रमुत्तमलौहजम् ।
सरोजकर्णिकाकारं कुर्यादद्भुतदर्शनम् ॥
कार्त्तस्वरमयं स्थूलं राजतं वाथ पावनम् ।

कार्त्तस्वरं सुवर्णमिति। उत्तमलौहमपि तथा। सर्वन्तु तैजसं लौहमिति स्वरसाद् रजतं ताम्रं वा। सिद्धान्तशेखरे—

द्वादशाङ्गुलविस्तारं कुक्षिमध्यं सवृत्तकम् ।
षडङ्गुलं तद्दलान्तमोष्ठं कुर्यात्तथाङ्गुलम् ॥
अस्य तारं त्रिमात्रं स्यात् पार्श्वे नासागुणाङ्गुलम् ।
रन्ध्रं कनिष्ठिकातुल्यमग्रे तद्द्विगुणे त्वधः ॥

पृष्ठे पादं चतुः कुर्यादुत्सेधं द्व्यङ्गुलं ततः ।
षडङ्गुलप्रविस्तारं पात्रमाचमनार्थकम् ॥

।। इत्याचमनपात्रलक्षणम् ।।

अथ गन्धपात्रलक्षणं सिद्धान्तशेखरे—अर्घ्यवद्गन्धपात्रं स्यादिति। अत्र अर्घ्यपात्रवदित्यनेन सम्पूर्णार्घ्यपात्रलक्षणातिदेशः। यथा अर्घ्यपात्रं क्रियते तथैव गन्धपात्रं कर्त्तव्यमित्यर्थः।। इति गन्धपात्रलक्षणम्।

अथ धूपपात्रलक्षणम्, वैखानसग्रन्थे—

धूपपात्रं सरोजातं सुवर्णादिविनिर्मितम् ।
पादयोरपि तस्य स्यादुत्सेधं चतुरङ्गुलम् ॥
अनेकशुषिरं तस्य पिधानं सदृशं भवेत् ॥

शुषिरं छिद्रम्। पिधानमाच्छादनम्। सिद्धान्तशेखरे—

धूपपात्रविधिं वक्ष्ये पलद्रव्यादिपूर्ववत् ।
चतुःपञ्चरसाश्वैर्वै पात्रविस्तारमङ्गुलैः ॥

रसाः षट्, अश्वाः सप्त।

पात्रोत्सेधतो दैर्घ्यं स्यादोष्ठमर्द्धान्तकं मतम् ।
पद्माभं परितः पात्रं द्व्यङ्गुलोऽधोगलो भवेत् ॥
पादमेकाङ्गुलोत्सेधं विस्तृतं द्व्यङ्गुलं ततः ।
षट्पर्वदीर्घनाभं स्यादुन्नतं द्व्यङ्गुलं मतम् ॥
पूर्वकोत्सेधसंयुक्तं वृत्तञ्च चक्रचापवत् ।
पिधानं द्व्यङ्गुलोत्सेधं नानाच्छिद्रसमन्वितम् ॥
एकच्छिद्रयुतं कुर्यात् कलसाकारमूर्ध्वतः ॥

।। इति धूपपात्रलक्षणम् ।।

अथ दीपपात्रलक्षणम्, वैखानसग्रन्थे—

दीपपात्रं तथा नालमध्ये कुमुदकोज्ज्वलम् ।
वर्त्त्याधारैः शतेनापि युक्तमष्टाभिरेव च ॥

त्रिसप्तकाष्टभिश्चैव द्वाभ्यां वा दशभिश्च वा ।
पञ्चभिर्वा यथाशक्ति कल्पयेच्चिह्नवित्तमः ॥

सिद्धान्तशेखरे—

दीपपात्रविधिं वक्ष्ये पलद्रव्यादिरर्घ्यवत् ।
पदेन नागलाद्यं हि धूपपात्रवदुच्यते ॥

एकपत्रं चतुष्पत्रं षड्दलं वाष्टपत्रकम् ।
तत्रैकपत्रं मध्ये स्यान्निम्नाश्वत्थदलाकृति ॥

चतुष्पत्रं चतुर्दिक्षु मध्यमा निम्नकर्णिका ।
षड्दले तु स्मृतं तद्वदुपपत्रसमन्वितम् ॥

।। इति दीपपात्रलक्षणम् ।।

अथ दीपमालालक्षणम्, सिद्धान्तशेखरे—

दार्वयस्ताम्रसम्भूता दीपमालाऽधमा मता ।
मध्यमा च तथा श्रेष्ठा स्वर्णा वा रौप्यजा क्रमात् ॥

यष्ट्या तु द्वारवत् कुर्याल्लिङ्गपृष्ठे प्रभाकृतिम् ।
द्वाराभामन्यदेशे तु दीपमालां सुशोभनाम् ॥

चतुर्भिरङ्गुलैर्दीर्घं स्कन्धमङ्गुलविस्तृतम् ।
एवं कृत्वा विभागैकं दण्डमध्ये नियोजयेत् ॥

स्कन्धात् स्कन्धं समं कुर्यादन्तरं भूतमात्रकम् ।
दीपमालेति कथिता सर्वदेवादिपूजने ॥

।। इति दीपमालालक्षणम् ।।

अथ दीपाधारलक्षणम्, सिद्धान्तशेखरे—

हेमताम्रादिसम्भूतं विदध्यादुत्तमादिकम् ।
द्वादशाङ्गुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवृद्धितः ॥
अष्टादशोदितोत्सेधा दीपाधारस्य चोच्छ्रता ।
स्नेहाधारस्य पादे तून्नाहं दैर्घ्यसमं मतम् ॥
पादनावशरावांशः स्नेहाधारोऽपि तत्समः ।
तदूर्ध्वं मुकुलं कुर्यात् प्रादिकादिसमन्वितम् ॥
नानापरीसमायुक्तं नानाकुम्भांशमालिकम् ॥
दीपाधार इति प्रोक्तो लौहजान् दीपकांस्तु तान् ।
नानावर्णान् तथा रम्यान् चतुर्हस्तप्रमाणकान् ॥
त्रिहस्तानेकहस्तान् वा द्विहस्तान् वा यथाबलम् ।
ताम्रजान् राजतीयान् वा युग्मैस्तैः स्नेहधारकैः ॥

।। इति दीपाधारलक्षणम् ।।

अथ नीराजनपात्रलक्षणम्, वैखानसग्रन्थे—

नीराजनक्रियापात्री हेमादिद्रव्यनिर्मिता ।
त्रितालोपेतविस्तीर्णघृतमध्या मनोहरा ॥

सिद्धान्तशेखरे—

हिरण्यतारताम्रादिनिर्मितं ह्युत्तमादिकम् ।
षट्त्रिंशताङ्गुलैः श्रेष्ठं मध्यमं त्रिंशताङ्गुलैः ॥

चतुर्विंशतिमात्रैः स्यादधमं विस्तृतौ क्रमात् ।
अग्निभागैकभागेन कुर्यान्मध्ये च कर्णिकाम् ॥
उत्तरकासमुत्सेधं कर्णिकायाः प्रमाणतः ।
पीठकं परितः कुर्याद् यवयुग्मेन विस्तृतम् ॥
तत्समानोन्नतानीह परितोऽष्टदलानि च ।
परितोऽर्द्धप्रमाणेन काष्ठानामष्टकं समम् ॥
ओष्ठमेकाङ्गुलं कुर्याद्विस्तारात् कर्णिकोन्नते ।
समानं पूर्णचन्द्राभं दीपाधारश्च कुम्भवत् ॥
उन्नतादिचतुर्मात्रैर्विस्तृतैश्चाङ्गुलद्वयम् ।
तत्र रन्ध्रद्वयं कुर्यात् कर्णिकामध्यमं समम् ॥

।। इति नीराजनपात्रलक्षणम् ।।

अथ घण्टालक्षणम्, वैखानसग्रन्थे—

शब्दब्रह्ममयी घण्टा हस्तोत्सेधप्रमाणिका ।
ब्रह्माण्डगोलकाकारा सुराद्यात्मतमा भवेत् ॥
अधोमुखतालमानविस्तारोत्सेधनं ततः ।
नानाविधाश्चतस्रो वा घण्टाः प्रतिदिशः कृताः ॥
चक्राङ्का पङ्कजाङ्का वा सा घण्टा परिकीर्त्तिता ।
एवंविधा भवेद्घण्टा यद्वा चित्तानुसारतः ॥

सिद्धान्तशेखरे—

पञ्चाङ्गुलोन्नता घण्टा तद्वद्विस्तारसंयुता ।
घण्टायास्तु परीणाहो विस्तारार्द्धेन कीर्त्तितः ॥

अङ्गुलस्तु भवेद्दण्डो दैर्घ्ये वृत्तसमं मतम् ।
दण्डाग्रे वृषभं शूलं नलिनं वापि कारयेत् ॥
शुद्धकांस्येन कर्त्तव्यं घण्टालक्षणमीरितम् ॥

।। इति घण्टालक्षणम् ।।

अथ नैवेद्यपात्रलक्षणम्, वीरमित्रोदये—

नैवेद्यपात्रं वक्ष्यामि केशवाय महात्मने ।
हैरण्यं राजतं ताम्रं कांस्यं मृण्मयमेव वा ॥
पालासं मध्यमं प्लाक्षपात्रं विष्णोरतिप्रियम् ।
हविर्द्रव्यप्रमाणानि पात्राणि परिकल्पयेत् ॥ इति ।

सिद्धान्तशेखरे—

सुवर्णरूप्यताम्रेभ्यः स्थालिकां ह्युत्तमादिकाम् ।
शुद्धकांस्येन वा कुर्याद्देवनैवेद्यपात्रके ॥
एकपात्रं समारभ्य चासप्तात्तु ततः क्रमात् ।
कुर्यान्नैवेद्यपात्राणि हीननैवेद्यकादिषु ॥
पात्रं शतं पलं श्रेष्ठं तदर्द्धं मध्यमं मतम् ।
तदर्द्धं मध्यमं ज्ञेयं पात्रसंख्येति कीर्तिता ॥
स्थालिका नवधा कार्या भावाः षट्त्रिंशदङ्गुलम् ।
अङ्गुलार्द्धमितैर्मूलैरष्टधाऽङ्गुलकैः क्रमात् ॥
इति विस्तारमाख्यातं स्थालिकानवके क्रमात् ।
उत्तमत्रयमग्रे स्यान्मध्यमे मध्यमत्रयम् ॥
पुनस्त्रयमधस्तात् स्यात् स्थालिकानां यथाक्रमम् ॥

।। इति नैवेद्यपात्रलक्षणम् ।।

अथ पानीयपात्रलक्षणम्, वैश्वानरसंहितायाम्—

पानीयपात्रं सौवर्णं राजतं ताम्रमेव वा।
वृक्षायतसुवृत्तं वा भवेदायतमेव वा॥
प्रस्थमानप्रमाणाम्भः पुरयोग्यान्तरं शुभम्॥

।। इति पानीयपात्रलक्षणम् ।।

अथ ताम्बूलपात्रलक्षणम्, वैखानसग्रन्थे—

कल्पयेद्रागलतिका दलपत्रसमन्विता।
अरत्निमानविस्तीर्णं कारयेद्वा यथाबलम्॥

।। इति ताम्बूलपात्रलक्षणम् ।।

।। इति श्रीप्राणतोषिण्यां तृतीयेऽर्थकाण्डे गन्धादिपात्रस्थापनान्तरूपपल्लवकथनं नाम चतुर्थः परिच्छेदः।।

●

।। अथ पञ्चमः परिच्छेदः ।।

शारदायाम्—

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा वामदक्षिणपार्श्वयोः ।
नत्वा गुरुं गणेशानं भूतशुद्धिमथाचरेत् ॥

करशुद्धिं समापाद्य कुर्यात्तालत्रयं ततः ।
ऊर्ध्वोर्ध्वमस्त्रमन्त्रेण दिग्बन्धमपि देशिकः ॥
तेन संज्वलितं तेजो रक्षां कुर्यात् समन्ततः ॥

चतुर्थपटले—

सुषुम्नावर्त्मनात्मानं परमात्मनि योजयेत् ।
योगयुक्तेन विधिना चिन्मन्त्रेण समाहितः ॥

आत्मानं हृदयकमलस्थितं सुषुम्नावर्त्मना कुण्डलिन्या सह योगयुक्तेन विधिना चिन्मन्त्रेण हंस इति मन्त्रेण परमात्मनि योजयेदित्यन्वयः। सुषुम्ना वर्त्म यस्याः सा तया। हृदयकमलस्थ आत्मा तु—

हृदम्बुजे ब्रह्मरन्ध्रसम्भूते ज्ञाननालके ।
ताराग्रमग्रे जीवस्तु चिन्तनीयो मनीषिभिः ॥

इति राघवभट्टधृतवचनेन ज्ञातव्यः। योगयुक्तेन विधिना इत्यस्यायमर्थः — गुरूपदिष्टमार्गेण हङ्कारेण कुण्डलिनीमुत्थाप्यैतां हृदयकमलगतां विभाव्य ततो जीवं मुखे गृहीत्वा सहस्रारगतां विभावयेत् ।

तेन व्योमहंसमन्त्रेण द्वादशार्णोषिते परे।

इति वचनेनैकवाक्यतया चिन्मन्त्रो हंस इति। शारदायाम्—

कारणे सर्वभूतानां तत्त्वान्यपि विचिन्तयेत्।
बीजभावेन लीनानि व्युत्क्रमात् परमात्मनि॥

सर्वभूतानां कारणे परमात्मनि बीजभावेन लीनानि तत्त्वानि चिन्तयेदित्यर्थः। व्युत्क्रमादिति सृष्टिक्रमापेक्षया। अपिशब्दाद्वर्णानपि। तदुक्तं पिङ्गलामते—

सङ्कल्प्यैवं ततो न्यासस्थानाद्वर्णांश्च संहरेत्।
प्रतिलोमेन क्षलयो लकारस्य हकारके॥

हलयश्च सकारेऽथ सलयश्च यकारके।
क्रमेणैवमपर्यन्तं लयमुत्पाद्य यत्नतः॥
अकारं ब्रह्मरन्ध्रे च सहस्त्रारे नियोजयेत्॥ इति।

शारदायाम्—

ततः संशोषयेद्देहं वायुबीजेन वायुना।
वह्निबीजेन तेनैव सन्दहेत् सकलां तनुम्॥

वायुबीजेन यकारेण, वायुना तदुत्थवायुना। वह्निबीजेन रेफेण तेनैवाग्निबीजोत्थवह्निना सकलामिति कलं पापं पापपुरुषसहितां तनुं निर्दहेदित्यर्थः। सविशेषणविधितया न प्रकृतशरीरनाशः। तत्कारणन्तु सविशेषणे विधिनिषेधौ विशेषणमुपसंक्रामतः सति विशेष्ये बाधे इति न्यायः। बाधस्त्वन्वयानुपपत्तिः। तात्पर्यविषयीभूते अर्थे अन्वयानुपपत्तौ। यत्र तु विशिष्टे तात्पर्यं तत्र विशिष्टमप्युपगच्छतो विधिनिषेधौ न विशेष्यमात्रम्। तथा च भर्तृहरिः —

नीलं पटं विधेहीति लोकेऽपि द्वयमीक्षते ।
क्वचिन्नीलगुणस्यैव विशिष्टस्य विधिः क्वचित् ॥

अत एव गुप्तसाधनतन्त्रे षष्ठपटले—

भूतशुद्धौ महादेव! यदि देहन्तु नाशयेत् ।
कुत्र स्थाने भवेत् सृष्टिरमृतं कुत्र सञ्चयेत् ॥

इति देवीसन्देहप्रश्नानन्तरं महादेव उवाच—

वामकुक्षौ स्थितं पापपुरुषं कज्जलप्रभम् ।
तस्य संहरणार्थाय महती प्रकटीकृता ॥
लिङ्गदेहो महेशानि! तस्य देहो न संशयः ।
पापदेहं भवेद्दग्धं स्वदेहं नैव नाशयेत् ॥

इति शिववचनम्। पापपुरुषध्यानन्तु राघवभट्टधृतम्—

ब्रह्महत्याशिरस्कन्तु स्वर्णस्तेयभुजद्वयम् ।
सुरापानहृदा युक्तं गुरुतल्पकटिद्वयम् ॥
तत् संसर्गिपदद्वन्द्वमङ्गप्रत्यङ्गपातकम् ।
उपपातकरोमाणं रक्तश्मश्रुविलोचनम् ॥
खड्गचर्मधरं पापमङ्गुष्ठपरिमाणकम् ।
अधोमुखं कृष्णवर्णं वामकुक्षौ विचिन्तयेत् ॥

शारदायाम्—

विश्लेषयंस्तदा दोषानमृतेनामृताम्भसा ।
आपाद्य प्लावयेद्देहमापादतलमस्तकम् ॥

दोषस्वरूपपापपुरुषभस्मविश्लेषोऽपि वायुबीजेनैव। तथा च गणेशविमर्शिण्याम्—

तद्भस्मकूटमखिलं वायुबीजोत्थवायुना ।
विकीर्यामृतबीजेन स्वदेहं प्लावयेत्ततः ॥

अमृतेनेति अमृतबीजेन वमित्यनेन। अमृताम्भसा तदुत्थेनामृतेनापादतलमस्तकं देहमापाद्याप्लावयेदित्यन्वयः। शारदायाम्—

आत्मलीनानि तत्त्वानि स्वस्थानं प्रापयेत्तदा ।
आत्मानं हृदयाम्भोजमानयेत् परमात्मनः ॥
मनुना हंसदेवस्य कुर्यान्न्यासादिकं ततः ॥

परमात्मनः सकाशाद् हंसदेवस्य मनुना आत्मानं हृदयाम्भोजमानयेदित्यन्वयः। हंसस्य बीजस्य देवः परमात्मा उपास्यत्वात् तन्मन्त्रेण सोऽहमित्यनेन। तदुक्तं वसिष्ठसंहितायाम्—

सोऽहं मन्त्रेण तां मन्त्री नादान्ते सिद्धिभाविताम् ।
ध्यात्वैवं ब्रह्मरन्ध्राच्च हृदि जीवं न्यसेदिति ॥

तत्र गुरूपदेशतः प्रकारो लिख्यते— 'ओमद्येत्यादि श्रीदेवपूजाद्यधिकारसिद्धये भूतशुद्ध्याद्यहं करिष्ये' इति सङ्कल्प्य मूलाधारादुत्थितां विद्युत्सहस्रप्रभाभास्वरां विसतन्तुरूपां सुषुम्नामार्गेण हृदयकमलगतां कुण्डलिनीं विभाव्य हृदयकमलाज्जीवं प्रदीपकलिकाकारं मुखे गृहीत्वा द्वादशार्णाम्बुजं सहस्रदलगतं विभाव्य तत्र जीवात्मानं हंसमन्त्रेण परमात्मनि योजयेत्। ततः पादादिजानुपर्यन्तं चतुरस्रं पृथिवीमण्डलं विभाव्य तत्र पादगमनक्रियागन्तव्यगन्धघ्राणपृथिवीब्रह्मनिवृत्तिसमानवायुं संस्मृत्य—'ॐ ह्रीं ब्रह्मणे पृथिव्यधिपतये निवृत्तिकलात्मने हुं फट् स्वाहा' इत्यमुं मन्त्रमुच्चार्य तान् कुण्डलिनीद्वारा अप्सु प्रविलापयेदित्यप्स्थाने संहरेत्। जान्वादिनाभिपर्यन्तं शुक्लमर्द्धचन्द्राकारं जलमण्डलं विभाव्य तत्र हस्तादानदातव्यरसरसनाजलविष्णुं प्रतिष्ठेदनिलस्य 'ॐ ह्रीं विष्णवे जलाधिपतये प्रतिष्ठाकलात्मने हुं फट् स्वाहा'

इत्यमुं मन्त्रमुच्चार्य तान् सर्वान् कुण्डलिनीद्वारा अग्नौ प्रविलापयामीत्यग्निस्थाने संहरेत्। नाभ्यादिहृदयपर्यन्तं त्रिकोणं वह्निमण्डलं रक्तवर्णं विभाव्य तत्र पायुविसर्जनीयरूपचक्षुस्तेजोरुद्रविद्याव्यानानिलं संस्मृत्य ‘ॐ हुं रुद्राय तेजोऽधिपतये विद्याकलात्मने हुं फट् स्वाहा’ इत्यमुं मन्त्रमुच्चार्य तान् सर्वान् कुण्डलिनीद्वारा वायौ प्रविलापयामीति वायुस्थाने संहरेत्। ततो हृदयादिभ्रूपर्यन्तं कृष्णवर्त्तुलं षड्बिन्दुलाञ्छितं वायुमण्डलं विभाव्य तत्राप्स्थानतद्विषयस्पर्शस्प्रष्टव्यवायवीयशान्त्यपानान् संस्मृत्य ‘ॐ हौं ईशानाय वाय्वधिपतये शान्तिकलात्मने हुं फट् स्वाहा’ इत्यमुं मन्त्रमुच्चार्य तान् सर्वान् कुण्डलिनीद्वारा आकाशे प्रविलापयामीत्याकाशस्थाने संहरेत्। ततो भ्रूमध्यादिब्रह्मरन्ध्रान्तपर्यन्तं शुक्लवर्त्तुलमाकाशमण्डलं विभाव्य तत्र वाग्वदनवक्तव्यशब्दश्रोत्राकाशसदाशिवशान्त्यतीतप्राणान् संस्मृत्य ‘ॐ हौं सदाशिवाय आकाशाधिपतये शान्त्यतीतकलात्मने हुं फट् स्वाहा’ इत्यमुं मन्त्रमुच्चार्य तान् सर्वान् कुलकुण्डलिनीद्वारा अहङ्कारे प्रविलापयामीत्यहङ्कारे प्रविलाप्य महत्तत्त्वं मातृकासंज्ञकशब्दब्रह्मस्वरूपायां हृल्लेखानुभूतायां प्रकृतौ प्रविलापयामीति प्रविलाप्य तां तथाविधां नित्यशुद्धस्वभावे परमब्रह्मणि प्रविलापयामीति प्रविलापयेत्। तदुक्तं मन्त्रतन्त्रप्रकाशे—

गन्धादिघ्राणसंयुक्तां पृथिवीमप्सु संहरेत्।
रसादिजिह्वया सार्द्धं जलमग्नौ विलापयेत्॥
रूपादिचक्षुषा सार्द्धमग्निं वायौ विलापयेत्।
समीरमीश्वरे विद्वान् स्पर्शादित्वक्समन्वितम्॥
अहङ्कारे हरेद्व्योम सशब्दं तन्महत्यपि।
महच्च सर्वशक्तानामव्यक्ते कारणे परे॥
सच्चिदानन्दरूपं यद् वैष्णवं परमं पदम्।
पृथिव्यादिक्रमात् सर्वं तत्र लीनं विचिन्तयेत्॥

ततः शरीरस्यान्तर्यामी ऋषिः सत्यं देवता प्रकृतिपुरुषं छन्दः शोधनेन विनियोगः। इत्युक्त्वा वामकुक्षिषु मुक्तरूपं पापपुरुषं विचिन्त्य यमिति वायुबीजस्य किष्किन्ध ऋषिर्वायुर्देवता जगतीच्छन्दः शरीरपापपुरुषशोधने विनियोगः। इत्युक्त्वा नाभिमूले बिन्दुद्वयलाञ्छितमण्डले यं विचिन्तयेत्। तद्वायुबीजं धूम्रं चञ्चलध्वजसंयुक्तं धूं धूं शब्दयुतं सर्वशोषणं हंसदैवतमिति ध्यात्वा पूरकप्रयोगेण षोडशवारं बीजमुच्चार्य तद्बीजोत्थवायुना स्वशरीरस्थं पापपुरुषं शोधितं विभावयेत्। ततो रमित्यग्निबीजस्य कश्यप ऋषिरग्निर्देवता त्रिष्टुप्छन्दः, तद्दाहे विनियोगः। इत्युक्त्वा हृदये रक्तं त्रिकोणं वह्निमण्डलं विद्याकलायुतं रुद्रदैवतमिति ध्यात्वा प्रयोगेण चतुःषष्टिवारं बीजमावर्त्त्य तद्बीजोत्थाग्निना तद्भस्मीभूतं विभावयेत्। ततो रेचकेण द्वात्रिंशन्मात्रया पूर्वोक्तरूपं वायुबीजमावर्त्त्य पापपुरुषभस्म रेचयेत्। ततो वमिति वरुणबीजस्य हिरण्यगर्भ ऋषिर्हंसो देवता त्रिष्टुप्छन्दः प्लावने विनियोगः। इत्युक्त्वा—

वारुणं मण्डलं मूर्ध्नि शुभ्रं चन्द्रार्द्धसन्निभम्।
सितपङ्कजयुग्माभयकरं स्याद्वरुणदैवतम्॥

इति ध्यात्वा तद्बीजोत्थस्रुतामृतेन तच्छरीरभस्म पिण्डीभूतं विभावयेत्। ततो लमिति पृथिवीबीजस्य ब्रह्म ऋषिरिन्द्रो देवता गायत्रीच्छन्दः कठिनीकरणे विनियोगः। इत्युक्त्वा—

आधारमण्डले पृथ्वीमण्डलं वज्रलाञ्छितम्।
चतुष्कोणञ्च कठिनं पीतवर्णेन्द्रदैवतम्॥
लंबीजेन समायुक्तं ध्यायन् मनसि पूर्ववत्॥

इति ध्यात्वा तद्बीजोत्थकाठिन्येन तनुं दृढां भावयेत्। ततो हमित्याकाशबीजस्य ब्रह्म ऋषिराकाशं देवता पंक्तिच्छन्दो व्यूहने विनियोगः। इत्युक्त्वा—

आकाशमण्डलं वृत्तं द्वादशान्ते ह्यनुज्ज्वलम् ।
शान्त्यतीताकलायुक्तं विचिन्त्याकाशदैवतम् ॥

इति ध्यात्वा तदुत्थेनाकाशेनाकाशं विभावयेत्। तद्वद् हमिति बीजेनावाय्वीकरणं भवेदिति। एवं स्वशरीरं विचिन्त्य परमात्मनः सकाशात् सृष्टिक्रमेण तत्त्वानि स्वस्वस्थानं प्रापयेदिति। ततः परमात्मनः सकाशात् सोऽहं मन्त्रेण जीवं हृत्पद्ममानयेदिति संक्षेपः। इयञ्च भूतशुद्धिरावश्यकी,

पञ्चशुद्धिविहीनेन कृता पूजाभिचारवत् ।
विपरीतफलं दद्यादभक्त्या पूजनं यथा ॥
निर्ऋतिर्विधिहीनानां फलं हन्ति हि कर्मणाम् ।
निशाचराधिपत्यञ्च कुरुते शङ्कराज्ञया ॥

इति शैवागमोक्तेः। अन्यत्रापि—

देहकारणभूतानां भूतानां यद्विशोधनम् ।
अवयवो ब्रह्मसंयोगाद् भूतशुद्धिरियं मता ॥
भूतशुद्धिं विना कर्म जपहोमार्चनादिकम् ।
भवेत्तु निष्फलं सर्वं प्रकारेणाप्यनुष्ठितम्॥ इति।

मत्स्यसूक्ते पञ्चदशपटले—

नत्वा गुरुं गणेशानं भूतशुद्धिं समाचरेत् ।
उभाभ्यामपि पाणिभ्यां तर्जन्यङ्गुष्ठयोगतः ॥
गृहीत्वा यं क्षमं देवि! यमित्याघ्राय निक्षिपेत् ॥

महानिर्वाणतन्त्रे पञ्चमोल्लासे च—

स्वाङ्के निधाय च करावुत्तानौ साधकोत्तमः ।
मनो निवेश्य मूले च हुङ्कारेणैव कुण्डलीम् ॥

उत्थाप्य हंसमन्त्रेण पृथिव्या सहितान्तु ताम् ।
स्वाधिष्ठानं समानीय तत्त्वं तत्त्वे नियोजयेत् ॥

गन्धादिघ्राणसंयुक्तां पृथिवीमप्सु संहरेत् ।
रसादिजिह्वया सार्द्धं जलमग्नौ विलापयेत् ॥

रूपादिचक्षुषा सार्द्धमग्निं वायौ विलाप्य च ।
स्पर्शादित्वग्युतं वायुमाकाशे विप्रलापयेत् ॥

अहङ्कारे हरेद्व्योम सशब्दं तन्महत्यपि ।
महत्तत्त्वञ्च प्रकृतौ तां ब्रह्मणि विलापयेत् ॥

इत्थं विलाप्य मतिमान् वामकुक्षौ विचिन्तयेत् ।
पुरुषं कृष्णवर्णञ्च रक्तश्मश्रुविलोचनम् ॥

[१] रक्तचर्मधरं क्रुद्धमङ्गुष्ठपरिमाणकम् ।
सर्वपापस्वरूपञ्च सर्वदाऽधोमुखस्थितम् ॥

ततस्तु वामनासायां यं बीजं धूम्रवर्णकम् ।
सञ्चिन्त्य पूरयेत्तेन वायुं षोडशमात्रया ॥

तेन पापात्मकं देहं शोधयेत् साधकाग्रणीः ।
नाभौ रं रक्तवर्णञ्च ध्यात्वा तज्जातवह्निना ॥

चतुःषष्ट्या कुम्भकेन दहेत् पापवतीं तनुम् ।
ललाटे वारुणं बीजं शुक्लवर्णं विचिन्त्य च ॥

द्वात्रिंशता रेचकेन प्लावयेदमृताम्भसा ।
आपादशीर्षपर्यन्तमाप्लाव्य तदनन्तरम् ॥

---

१. खड्गचर्मधरमिति पाठान्तरम्।

उत्पन्नं भावयेद्देहं नवीनं देवतामयम् ।
पृथ्वीबीजं पीतवर्णं मूलाधारे विचिन्तयन् ॥
तेन दिव्यावलोकेन दृढीकुर्यान्निजां तनुम् ।
हृदये हस्तमादाय आं ह्रीं क्रों हंस उच्चरन् ॥
सोऽहं-मन्त्रेण तद्देहे देव्याः प्राणान् निधापयेत् ।
भूतशुद्धिं विधायेत्थं देवीभावपरायणः ॥

नीलतन्त्रे चतुर्थपटलेऽपि—

भूतशुद्धिं ततो वक्ष्ये शृणुष्वावहितानघे! ।
अपानमूर्ध्वगं कृत्वा दिव्यतत्त्वैः प्रपूर्य च ॥
हंसमन्त्रेण चाधाराच्छक्तिं कुण्डलिनीं पराम् ।
क्रमाच्चक्राणि निर्भिद्य जीवात्मानं ततोऽम्बुजम् ॥
सहस्रारं ततो नीत्वा परे ब्रह्मणि योजयेत् ।
इन्द्रियाणि दशैकञ्च महत्तत्त्वानि तद्गुणान् ॥
शुद्धं करोति चित्तानि तत्त्वानि प्रकृतेर्वपुः ।
चतुर्विंशतितत्त्वानि बीजभावेन योजयेत् ॥
ततः शून्ये शरीरे च वामभागे विचिन्तयेत् ।
निर्लेपं निर्गुणं शुद्धमात्मानं तारिणीमयम् ॥
अन्तरिक्षे ततो ध्यायेदाःकाराद्रक्तपङ्कजम् ।
भूयस्तस्योपरि ध्यायेत् टाङ्कारे श्वेतपङ्कजम् ॥
पुनस्तस्योपरि ध्यायेद् हुङ्कारं नीलसन्निभम् ।
ततो हुङ्कारबीजे तु कर्त्तृकाबीजभूषितम् ॥
कर्त्तुः परिगतां ध्यायेदात्मानं तारिणीमयम् ॥

तथा —

वश्यादौ रक्तवर्णं तमाकृष्टौ पीतरूपिणम् ।
मारणोच्चाटनैर्धूम्रं कृष्णं तत्तदपेक्षया ॥
एवम्भूतं स्वमात्मानं ध्यायेच्च तारिणीमयम् ॥

विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले—

यमिति वायुबीजेन षोडशेन तु पूरयेत् ।
चतुःषष्ट्या च तेनैव पापदेहं प्रशोधयेत् ॥
तेन बीजेन विधिना पिङ्गलायाञ्च रेचयेत् ।
द्वात्रिंशन्मात्रया भस्म श्वासमार्गेण वै शनैः ॥
एवं वारत्रयं कृत्वा भूतानां शोधनं स्मृतम् ।
पूरयेत् प्रतिलोमेन वह्निबीजेन देशिकः ॥
षोडशेन चतुःषष्ट्या कुम्भयेद्रेचयेत्ततः ॥
द्वात्रिंशन्मात्रया चैव दहनं परिकीर्त्तितम् ।
चतुर्द्धा च प्रजप्याथ तद्वर्णं प्रजपेत् क्रमात् ॥
शोषणं दहनञ्चैव प्लावनं परिकीर्त्तितम् ।
किष्किन्धः कश्यपश्चैव हिरण्यगर्भस्ततः परम् ॥
बीजानामृषयः प्रोक्ताः श्रृणुष्व कमलेक्षणे! ।
प्राणायामं ततः कुर्यात् क्रमेण देशिकोत्तमः ॥
सहस्त्रारे महापद्मे चिन्तयेदिष्टदेवताम् ।
यथा ध्यानं यथोक्तेन गुरुमार्गेण देशिकः ॥
तदा भूतानि तज्ज्ञानि सगुणानि विधानतः ।
सकलाशक्तियुक्तानि वर्णमात्रक्रमेण च ॥

प्रतिलोमेन संहृत्य सतत्त्वधातुसंयुतैः ।
मूलाधारं सहस्रारं षट्चक्रक्रमयोगतः ॥
व्युत्क्रमेण विचिन्त्याथ सहस्रारं ततोऽवधि ।
ॐ मन्त्रे चालयेद्बीजं षट्चक्रक्रमयोगतः ॥
ऐक्यं विभाव्य तत्स्थाने मन्त्रमेकं समभ्यसेत् ।
सोऽहं मन्त्रं समुच्चार्य सूक्ष्मब्रह्म विचिन्तयेत् ॥
तत्क्षणान्निर्मलं देहं निर्द्वन्द्वं निष्परिग्रहम् ।
अद्वैतं चिन्तयेत्तत्र मनसा वह्नियोगतः ॥
अकारादिक्षकारान्तवर्णमालाक्रमेण च ।
चिन्तयेत् श्वासरोधेन पूरकुम्भकरेचकैः ॥
एवं विचिन्त्य तान् वर्णान् ततश्चन्द्रमनुं स्मरेत् ।
टान्तं बिन्दुसमायुक्तमर्द्धचन्द्रविभूषितम् ॥
चतुर्द्धा प्रजपेन्मन्त्रं मनसा वायुना सुधीः ।
इन्द्रबीजं जपेद्देवि! तत्त्वबीजं ततः परम् ॥
दूरीकृत्य विधानेन धारया सुधया पुनः ।
ततः सञ्चिन्तयेद्देवि! पूर्वोक्तं मातृकामयम् ॥
सकलानादसंयुक्तं स्वशक्तिसहितं ततः ।
पञ्चाशद्वर्णसंयुक्तं महाभूतसमन्वितम् ॥
पञ्चभूतात्मकं देहमनुलोमेन चिन्तयेत् ।
अन्तर्यामी ऋषिस्तस्य प्राणायामस्य देवता ॥
वक्षःस्थले दक्षहस्तं दत्त्वा साधकसत्तमः ।
पूर्वोक्तप्राणमनुना ऋषिच्छन्दःसमन्वितम् ॥

हंसमन्त्रेण तं प्राणमावाहनमुदाहृतम् ।
सधातूनि सतत्त्वानि इहागत्य चिरं सुखम् ॥
तिष्ठन्तु वह्निजायान्तं मन्त्रमेनं समुद्धरेत् ।
अकारादिक्षकारान्तं पञ्चाशद्वर्णसंयुतम् ॥
विचिन्त्य मनसा देहं तदा देवो भवेन्नरः ।
प्राणायामं त्रिरावृत्य बलं प्राणेषु निक्षिपेत् ॥
अकारादिक्षकारान्तं पूरकुम्भकरेचकैः ।
प्रतिलोमानुलोमेन विचिन्त्य प्राणमावहन् ॥
तत्क्षणाद्विरजो मन्त्री भवेत् साक्षात् सदाशिवः ।
नृसिंहेनैव मन्त्रेण देहे बीजं विनिक्षिपेत् ॥
मूलाधारं ततः प्राप्य जीवात्मानं विचिन्तयेत् ।
कुण्डलीरूपसम्भूता विद्युदग्निसमप्रभा ॥
निर्मला निर्विकारस्था सर्वसिद्धिसमन्विता ।
तदन्ते विन्यसेद्देहे मातृकां वर्णरूपिणीम् ॥
मन्त्रेणानेन तां ध्यात्वा विन्यसेत् सकलां तनुम् ॥

अथ प्राणायामः। दक्षिणामूर्त्तितन्त्रे सप्तमपटले—

मूलमन्त्रेण देवेशि! वामेनापूर्य चोदरम् ।
कुम्भकेन त्रिरावृत्त्या दक्षिणेन च रेचयेत् ॥
कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्यन्नासापुटधारणम् ।
प्राणायामः स विज्ञेयस्तर्जनीमध्यमे विना ॥

प्राणायामे विशेषः पश्चाद्वक्ष्यते । ततो दीक्षापद्धत्युक्तं तन्त्रसारधृततत्तत्कल्पोक्तञ्च न्यासादिकं कुर्यात् ।

अथ पूजाधारनिरूपणम्। मातृकाभेदतन्त्रे द्वादशपटले—

शालग्रामे मणौ यन्त्रे प्रतिमायां घटे जले ।
पुस्तिकायाञ्च गङ्गायां शिवलिङ्गे प्रसूनके ॥

आधारभेदे फलविशेषस्तत्रैव —

शालग्रामे शतगुणं मणौ तद्वत् फलं लभेत् ।
यन्त्रे लक्षगुणं पुण्यं मूर्त्तौ लक्षं सुलोचने! ॥
घटे चैकगुणं पुण्यं जले चैकगुणं प्रिये! ।
पुस्तिकायां सहस्रन्तु गङ्गायास्तत्समं फलम् ॥
शिवलिङ्गे ह्यनन्तं हि विना पार्थिवलिङ्गकम् ।
पुष्पयन्त्रे महेशानि! पूजनात् सर्वसिद्धिभाक् ॥

शालग्रामादिनिकटे यन्त्रकरणनिषेधोऽपि—

शालग्रामे च पूजायां न लिखेद् यन्त्रमुत्तमम् ।
मणौ स्थिते महेशानि! न लिखेद्यन्त्रमुत्तमम् ॥
प्रतिमायाश्च पुरतो घटं संस्थाप्य यत्नतः ।
परिवारान् यजेत्तत्र घटे तु परमेश्वरि! ॥
यन्त्राधिष्ठातृदेवांश्च घटवक्त्रे प्रपूजयेत् ।
समस्तदेवतारूपं घटञ्च परिचिन्तयेत् ॥
सुरद्रुमस्वरूपो हि घटोऽयं परमेश्वरि! ॥

प्रतिमानिकटे यन्त्रकरणनिषेधोऽपि तत्रैव—

जन्मस्थानं महायन्त्रं यदि कुर्यात्तु साधकः ।
तत्र मूर्त्तिं न कुर्यात्तु यदि यन्त्रञ्च कारयेत् ॥

यदि कुर्यात्तु मोहेन यजेद्वारद्वयं प्रिये! ।
द्विगुणं पूजनं तत्र द्विगुणं बलिदानकम् ॥
द्विगुणं प्रजपेन्मन्त्रं द्विगुणं होममाचरेत् ।
अन्यथा विफला पूजा विफलं बलिदानकम् ॥
सर्वं हि विफलं यस्मात्तस्माद् यन्त्रं न कारयेत् ॥

गुप्तसाधनतन्त्रे अष्टमपटले—

सामान्ये च जले देवि! पूजा दोषादिशान्तये ॥

तथा—

न कुर्यात्पार्थिवे लिङ्गे देवीपूजादिकाः क्रियाः ।
पार्थिवे पूजनाद्देवि! सिद्धिहानिः प्रजायते ॥
यदि दैवान्महेशानि! मृत्तिकास्खलनं भवेत् ।
तावद्वर्षसहस्राणि नरके पूयशोणिते ॥
कुम्भीपाके महाघोरे पितृभिः सह पच्यते ।
अत एव महेशानि! पार्थिवे न हि पूजयेत् ॥
स्फाटिकादीन् समानीय लिङ्गं निर्माय यत्नतः ।
तत्र लिङ्गे पूजनाद्धि सर्वसिद्धियुतो भवेत् ॥

तन्त्रान्तरे—

कालिकां तारिणीञ्चैव त्रिपुरां भुवनेश्वरीम् ।
योऽर्चयेत् पार्थिवे लिङ्गे स याति परमां गतिम् ॥
तारिण्याः कालिकायाश्च सुन्दर्याः परमेश्वरि! ।
पार्थिवे पूजनाद्देवि! चतुर्वर्गफलं लभेत् ॥

एवञ्च गुप्तसाधनोक्तवचनं कालिकादिविशेषेतरपरम्, सामान्यविशेषन्यायात्। यद्यपि देवताया निराकारत्वेन ध्यानादिकमसम्भवं तथापि साकारतया ध्यानं सर्वसमञ्जसम्। तस्याः साकारत्वकारणं तूक्तं मुण्डमालातन्त्रे सप्तमपटले, शिव उवाच—

निर्गुणा प्रकृतिः सत्यमहमेव च निर्गुणः ।
यदैव सगुणा त्वं हि सगुणोऽहं सदाशिवः ॥
सत्यं हि सगुणा देवी सत्यं हि निर्गुणः शिवः ।
उपासकानां सिद्ध्यर्थं सगुणा सगुणो मतः ॥

महानिर्वाणतन्त्रे पञ्चमोल्लासे—

ध्यानन्तु द्विविधं प्रोक्तं सरूपारूपभेदतः ।
अरूपं तव यद्ध्यानमवाङ्मनसगोचरम् ॥
अव्यक्तं सर्वतो व्याप्तमिदमित्थंविवर्जितम् ।
अगम्यं योगिभिर्गम्यं कृत्स्नैर्बहुशमादिभिः ॥
मनसो धारणार्थाय शीघ्रं स्वाभीष्टसिद्धये ।
सूक्ष्मध्यानप्रबोधाय स्थूलध्यानं वदामि ते ॥

त्रयोदशोल्लासे, देव्युवाच—

महद्योनेरादिशक्तेर्महाकाल्या महाद्युतेः ।
सूक्ष्मातिसूक्ष्मभूतायाः कथं रूपनिरूपणम् ॥
रूपं प्रकृतिकार्याणां सा तु साक्षात् परात्परा ।
एतन्मे संशयं देव! विशेषाच्छेत्तुमर्हसि ॥

इति देवीप्रश्नानन्तरं श्रीसदाशिव उवाच—

उपासकानां कार्याय पुरैव कथितं प्रिये! ।
गुणक्रियानुसारेण रूपं देव्याः प्रकल्पितम् ॥

श्वेतपीतादिको वर्णो यथा कृष्णे विलीयते ।
प्रविशन्ति तथा काल्यां सर्वभूतानि शैलजे! ॥
अतस्तस्याः कालशक्तेर्निर्गुणाया निराकृतेः ।
हितायाः [1]प्राप्तमूर्त्तेस्तु वर्णः कृष्णो निरूपितः ॥
नित्यायाः कालरूपाया अव्ययायाः शिवात्मनः ।
अमृतत्वाल्ललाटेऽस्याः शशिचिह्नं निरूपितम् ॥
शशिसूर्याग्निभिर्नित्यैरखिलं कालिकं[2] जगत् ।
सम्पश्यति यतस्तस्मात् कल्पितं नयनत्रयम् ॥
ग्रसनात् सर्वसत्त्वानां[3] कालदन्तेन चर्वणात् ।
तद्रक्तवासोरूपेण भासितं सकलं जगत् ॥
समये समये जीवरक्षणं विपदः शिवे! ।
प्रेरणं स्वस्वकार्येषु वरञ्चाभयमीरितम् ॥
रजोजनितविश्वानि विष्टभ्य[4] परितिष्ठति ।
अतो हि कथितं भद्रे! रक्तपद्मासनस्थिताम् ॥ इति ।

कुलार्णवे पञ्चमखण्डे षष्ठोल्लासेऽपि—

चिन्मयस्याप्रमेयस्य निष्कलस्याशरीरिणः ।
साधकानां हितार्थाय ब्रह्मणो रूपकल्पना ॥
लिङ्गस्थण्डिलवह्न्यम्बुयन्त्रकुड्यपटेषु च ।
मण्डले फलके मूर्ध्नि हृदि वा दश कीर्तिताः ॥

---

[1] प्राप्तयोगानामिति पाठान्तरम्।

[2] कालिकं कालसम्भवमित्यर्थः।

[3] सर्वसत्त्वानाम् अशेषजन्तूनामित्यर्थः।

[4] विष्टभ्य अवलम्ब्येत्यर्थः।

एषु स्थानेषु देवेशि! यजन्ति परमां शिवाम्।
अरूपां रूपिणीं कृत्वा कर्मकाण्डरता नराः॥
गवां सर्वाङ्गजक्षीरं स्रवेत् स्तनमुखाद् यथा।
तथा सर्वगतो देवः प्रतिमादिषु राजते॥
आभिरूप्याच्च बिम्बस्य पूजायाश्च विशेषतः।
साधकस्य च विश्वासाद्देवतासन्निधिर्भवेत्॥

नारदपञ्चरात्रे द्वितीयरात्रे च, नारद उवाच—

भक्तिज्ञानञ्च भक्तानां योगज्ञानञ्च योगिनाम्।
केषां वर्त्म प्रशस्तञ्च तन्मां कथितुमर्हसि॥

श्रीमहादेव उवाच—

ध्यायन्ति योगिनः सर्वे ज्योतीरूपं सनातनम्।
निर्गुणस्य शरीरञ्च न मन्यन्ते च योगिनः॥
शरीरं प्राक्तनं सर्वं निर्गुणं प्रकृतेः परम्।
गुणेन सञ्जातदेहो निर्गुणस्य कुतो भवेत्॥
इति सर्वं योगशास्त्रं योगविद्भिः प्रकीर्त्तितम्।
वैष्णवास्तं न मन्यन्ते कुमाराद्या वयं द्विज!॥
वदन्ति वैष्णवाः सर्वे तेजस्तेजस्विनां विना।
कृष्णो नित्यशरीरी च तस्य तेजो हि वर्त्तते॥
तेजोऽभ्यन्तर एवाहुः कृष्णमूर्त्तिः सनातनी।
ध्यायन्ते योगिनः सर्वे तत्तेजो भक्तिपूर्वकम्॥
सुपक्वभक्त्या कामेन स योगी वैष्णवो भवेत्।
तेजोऽभ्यन्तररूपञ्च ध्यायन्ते योगिनः सदा॥

दासानाञ्च कुतो दास्यं विना देहेन नारद! ।
वैष्णवानां मतं शस्तं सर्वेभ्योऽपि च नारद! ॥
न वैष्णवात् परो ज्ञानी ब्रह्माण्डेषु च ब्रह्मणाम् ॥

एवं देवतायाः साकारत्वे सिद्धे स्वस्वकल्पोक्तं तन्त्रसाराद्युक्तं देवताध्यानं कृत्वा मानसैः सम्पूज्य शङ्खस्थापनाद्यावरणपूजान्तं तन्त्रसारोक्तं कर्म कुर्यात्। मानसपूजां त्वग्रे उपपादयिष्ये। सम्प्रति प्राणप्रतिष्ठायां विशेषो लिख्यते। शारदातिलके त्रयोविंशतिपटले—

प्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य विधानमभिधीयते ।
येन प्रागीरिता मन्त्राः प्राणवन्तो भवन्ति ते ॥

यद्यपि मन्त्राणां प्राणप्रतिष्ठा नास्ति तेषां स्वत एव समर्थत्वात्, तथापि यन्त्रादौ लिखितानां प्राणप्रतिष्ठा क्रियते, तद्द्वारेण प्राणवन्त इत्युक्तिः। प्राणप्रतिष्ठया समस्तयन्त्रविहितयन्त्रप्रयोगपुत्तल्यादि सर्वं प्रतिष्ठितप्राणं क्रियत इत्यर्थः।

पाशाङ्कुशपुटा शक्तिर्वाणीबिन्दुविभूषिताः ।
याद्याः सप्त कलावन्तो व्योम सार्द्धेन्दुसंयुतम् ॥

प्रथमं पाशबीजं ततः शक्तिबीजं ततोऽङ्कुशबीजं वाणीबिन्दुविभूषिता इत्यनेन यं याद्या इत्युद्धृतयकारानुवादेन सप्तमन्तु तद्यमिति भिन्नबीजम्। पूर्वं पृथगुद्धारस्तु सप्तानामपि सबिन्दुताख्यापनाय। तथा च राघवभट्टधृतम्—पाशाङ्कुशान्तरितः शक्तिमनोः परस्तादुच्चार्य यदि वसुवर्णगुणं सहंसमिति व्योम हकारः सार्द्धेन्दुसंयुतं हं। क्वचित्तु सनेन्दुसंयुतमिति पाठस्तदा होमिति।

तदन्ते हंसमन्त्रः स्यात्ततोऽमुष्य पदं वदेत् ।
प्राणा इति वदेत् पश्चादिह प्राणास्ततः परम् ॥

अमुष्य जीव इहतः स्थितोऽमुष्य पदं वदेत् ।
सर्वेन्द्रियाण्यमुष्यान्ते वाङ्मनश्चक्षुरन्ततः ॥
श्रोत्रघ्राणपदे प्राणा इहागत्य सुखं चिरम् ।
तिष्ठन्त्वग्निवधूरन्ते प्राणमन्त्रोऽयमीरितः ॥
प्रत्यमुष्य पदं पूर्वं पाशादीनि प्रयोजयेत् ॥

षडधिकषष्ट्यक्षरोऽयं मन्त्रः—

प्रयोगेषु समाख्यातः प्राणमन्त्रो मनीषिभिः ॥

केवलमेतत्साधनार्थं जपव्यतिरेकेण सर्वत्रान्यत्र प्रयोग एव। तेनात्मनि यत्र पुत्तल्यादावपि प्राणप्रतिष्ठासमये प्रत्यमुष्य पदं पाशादीनि संयोज्य अमुष्यपदस्थाने षष्ठ्यन्तं साध्यनाम संयोज्य मन्त्रमुच्चरेदिति ज्ञेयम्।

ब्रह्मविष्णुशिवाः प्रोक्ता मुनयस्तन्त्रवेदिभिः ।
उक्तमृग्यजुषांसामच्छन्दश्छन्दोविशारदैः ॥
चैतन्यरूपाः प्राणा मे देवता शक्तिरीरिता ।
कवर्गेण वियत्पूर्वे भूते हृदयमीरितम् ॥
शिवश्च वर्गसन्धाद्यैरीरितं तदनन्तरम् ।
ज्ञानेन्द्रियेऽष्टवर्गाद्यैस्तच्छिखा परिकीर्तिता ॥
कर्मेन्द्रियैस्तवर्गाद्यैः कवचं परिकीर्तितम् ।
वचनाद्यैः पवर्गाद्यैर्विलोचनमुदीरितम् ॥
बुद्ध्याद्यैर्यादिसंयुक्तैरस्त्रस्य न्यासमीरितम् ।
आत्मनोऽन्ताः समाख्याता अङ्गमन्त्राः सजातिभिः॥

प्रयोगो यथा–ङं कं खं घं गं आकाशवायुवह्निसलिलभूम्यात्मने हृदयाय नमः। ञं चं छं झं जं शब्दस्पर्शरूपरसगन्धात्मने शिरसे

स्वाहा। णं टं ठं ढं डं श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने शिखायै वषट्। नं तं थं धं दं वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने कवचाय हुं। मं पं फं भं बं वचनादानविहरणविसर्गानन्दात्मने नेत्रत्रयाय वौषट्। हं यं रं वं लं क्षं शं षं लं सं बुद्धिमनोऽहङ्कारचित्तज्ञानात्मने अस्त्राय फट्।

नाभेश्चरणपर्यन्तं पाशबीजं प्रविन्यसेत्।
हृदयान्नाभिपर्यन्तं शक्तिबीजं ततः परम्॥

मूर्द्धादिहृदयं यावदङ्कुशं विन्यसेत्ततः।
हृदये धातुषु न्यस्येदतिदीप्तं यथाक्रमम्॥
प्राणे जीवे ततो न्यस्येद्धंसवर्णद्वयं पृथक्॥

प्राणजीवयोरपि हृदय एव न्यासः।

कुर्याद्व्यापकमेतेन समस्तेन विधानवित्।

समस्तेन मूलेनेत्यर्थः।

ततो विचिन्तयेद्देवीं जीवभूतां जगन्मयीम्॥

रक्ताब्धिपीतारुणपद्मसंस्थां पाशाङ्कुशाविक्षुशरासबाणान्।
शूलं कपालं दधतीं कराब्जै रक्तां त्रिनेत्रां प्रणमामि देवीम्॥

एवं ध्यात्वा जगद्धात्रीं लक्षमेकं जपेन्मनुम्।
जुहुयात्तद्दशांशेन चरुभिर्घृतसंयुतैः॥
सपाशाढ्यशक्तिपीठे विधिनानेन पूजयेत्।
अर्चयेत् षट्सु कोणेषु ब्रह्माणं विष्णुमीश्वरम्॥
वाणीं लक्ष्मीमुमां पश्चात् षडङ्गानि प्रपूजयेत्॥

पूजाक्रमस्तु—आग्नेयवारुणेशेषु ब्रह्मविष्णवीशा ऐन्द्रनैर्ऋतवायव्येषु वाणीलक्ष्म्युमाः पूज्याः। प्रमाणन्तु प्रागुक्तम्।

दलेषु मातरः पूज्यास्तद्बाह्ये लोकनायकाः ।
एवं सम्पूजयेद्देवीं सुगन्धिकुसुमादिभिः ॥
इति संसाधितो मन्त्रः षट्कर्मफलदो भवेत् ।
स्थापयेन्मनुनानेन प्राणान् सर्वत्र देशिकः ॥
बीजान्तेऽमुष्यशब्दानामादौ दूतीः प्रयोजयेत् ॥

सर्वत्र सर्वकर्मसु पुत्तल्यादौ च प्राणप्रतिष्ठास्थापनप्रकारोऽनेन दर्शितः। बीजान्ते पाशादिहंसमन्त्रान्ते। अमुष्यशब्दानामादाविति साध्यनाम्न आदौ। तदुक्तं राघवभट्टधृतेन—

गत्वा बध्वा पाशबीजेन साध्यं
शक्त्या गृह्णन् शक्तिबीजेन भूयः ।
प्राणानाकृष्याङ्कुशेनाथ यादीन्
दूतीश्चोक्त्वा साध्यनामाथ मन्त्री ॥

मृतवैवस्वता भूयो जीवहा प्राणहा ततः ।
आकृष्याग्रहणा पश्चात् प्रमदा विस्फुलिङ्गिनी ॥
क्षेत्रज्ञा प्रतिहा ह्येताः प्राणदूत्यो नव स्मृताः ।
पाशेन बद्धचेष्टस्य शक्त्या स्वीकृतचेतसः ॥
अङ्कुशेनाहृतस्याद्भिः सार्द्धस्याशु समाहरेत् ।
द्वादशाङ्गुलमानेन कृत्वा साध्यस्य पुत्तलीम् ॥
तस्यां प्राणात्मकं मन्त्रं सकीटं हृदये न्यसेत् ।
निशीथसमये साध्ये सुप्तेऽस्य हृदयाम्बुजे ॥
दलेषु वायुवह्नीन्द्रवरुणानामतः परम् ।
ईशराक्षसशीतांशुयमानां कर्णिकान्तरे ॥

यादीन् हंससमायुक्तान् भृङ्गाकाराननुस्मरेत् ।
शिवो बिन्दुसमुद्भूतं तन्तुसम्बद्धविग्रहान् ॥

एवमात्महृदम्भोजे भृङ्गीरूपा सवर्त्मना ।
एकैकां साध्यहंपद्मां भृङ्गमेकैकमानयेत् ॥
पुत्तल्यां स्थापयेन्मन्त्री सचित्ते वा विधानवित् ॥

अत्र प्रथमवद् द्वितीयादीनामपि साध्यनाम्नामेकैकस्यादौ पाशादि-हंसमन्त्रान्तानि बीजान्युच्चार्य सम्बुद्ध्यन्तं प्रथमदूतीनाम एवं चतुर्षु स्थानेषु प्रथमं प्रयुज्यते। एवं दूत्यन्तरेष्वपि। नवकृत्त्वो मन्त्रावृत्तिः। मन्त्रोऽयमित्थमुदितो ग्रहसंख्ययैवेति राघवभट्टधृतवचनात्। अत्रैकैकस्या-मावृत्तौ एकैकभृङ्गानयनमिति ज्ञेयम्। प्रथमदूतीनामप्रयोगे प्रथमभृङ्गानयनं द्वितीयदूतीनामप्रयोगे द्वितीयभृङ्गानयनमिति नवान्तमयमेव क्रमः।

तन्तुच्छेदं प्रकुर्वीत वह्निबीजेन संयुतः ।
आकृष्ट्वा साध्यहृद्भृङ्गांस्ततः संज्ञम्भ्रमेद्भवा ॥

एवमेकादशावृत्तीः कुर्यात् सर्वेषु कर्मसु ।
वश्याकर्षणयोर्यादीन् वरुणान् संस्मरेत् सुधीः ॥

मोहविद्वेषयोर्धूम्रान् कृष्णान् मारणकर्मणि ।
पीतान् संस्तम्भने ध्यायेत् प्राणाकर्षणकर्मवित् ।
आकृष्टान् साध्यहृत्प्राणान् स्थापयेदात्मनो हृदि ।
क्रूरकर्मसु पुत्तल्यां तेषां स्थापनमीरितम् ॥

प्राणान् साध्यस्य मण्डूकानात्मानन्तु भुजङ्गमान् ।
संस्मरेत्तत्र निपुणः सदा क्रूरेषु कर्मसु ॥

वाय्वग्निशक्रवरुणेश्वरराक्षसेन्दु-
प्रेतेशपत्रलिखितैरथ यादिवर्णैः ।
बिन्द्वन्तिकैः क्षगतहंससमेतसाध्यं
प्राणात्मयन्त्रमथ वर्णवृतं धरास्थम् ॥

इत्थं प्रयोगकुशलो मनुनानेन मन्त्रवित् ।
वशयेत् सकलान् देवान् किं पुनः पार्थिवान् जनान् ॥

आवाहनादिमुद्रा तु तन्त्रसारकारेण धृता न त्वत्र प्रयोजनं तासामिति। अथासनं मातृकाभेदतन्त्रे पञ्चमपटले—चतुरङ्गुलविस्तारमित्यादि।

अथ पाद्यम्। प्रपञ्चसारे षष्ठपटले—

पाद्यं श्यामाकदूर्वाब्जविष्णुक्रान्ताभिरुच्यते॥ इति पाद्यम्।

अथार्घ्यम्—

गन्धपुष्पाक्षतयवकुशाग्रतिलसर्षपाः।
दूर्वा चेति क्रमादर्घ्यद्रव्याष्टकमुदीरितम् ॥

शाक्तेयार्घ्ये विशेषो योगिनीतन्त्रे सप्तमपटले—

वक्रधान्योद्भवं यच्च सूक्ष्मधान्योद्भवं तथा ।
तत्तु तण्डुलमक्षुण्णं सप्ताष्टनवसंख्यया ॥
दूर्वाङ्कुरसमेतञ्च भगवत्यै निवेदयेत् ।
अष्टम्यां वा नवम्यां वा सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥

।। इत्यर्घ्यम् ।।

अथाचमनीयम्—

जातीलवङ्गकक्कोलैर्निर्मिताचमनीयकम् ।

।। इत्याचमनीयम् ।।

अथ मधुपर्कम्—

मधुपर्कञ्च सक्षौद्रं दधि प्रोक्तं मनीषिभिः ।

शारदायाम्—

आज्यं दधि मधून्मिश्रमेतदुक्तं मनीषिभिः॥

।। इति मधुपर्कम् ।।

अथ पुनराचमनीयम्—

शुद्धाभिरद्भिर्विहितं पुनराचमनीयकम् ।

।। इति पुनराचमनीयम् ।।

अथ गन्धः। गन्धशब्दव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे पञ्चमखण्डे सप्तदशोल्लासे—

गम्भीरापारदौर्भाग्यक्लेशनाशनकारणात् ।
धर्मज्ञानप्रदानाच्च गन्ध इत्यभिधीयते ॥

प्रपञ्चसारे—

चन्दनागुरुकर्पूरपङ्कं गन्धमिहोच्यते ।

तद्दानफलन्तु योगिनीतन्त्रे—

गन्धानुलेपनं दत्त्वा ज्योतिष्टोमफलं लभेत् ।
कुङ्कुमेन विलिप्यार्यां गोसहस्रफलं लभेत् ॥

चन्दनागुरुकर्पूरैः शुक्लपुष्पैः सकुङ्कुमैः ।
विलिप्तां पूजयेद्दुर्गां वह्निष्टोमफलं लभेत् ॥

अथ गन्धाष्टकम्। मेरुतन्त्रे चतुर्थप्रकाशे—

गंन्धाष्टकं तस्य तस्य देवस्याथ प्रकीर्त्त्यते ।
चन्दनागुरुकर्पूररोचनाकुङ्कुमं मदम् ॥
रक्तचन्दनजावासगाणपत्यमुदाहृतम् ॥

।। इति गणेशगन्धाष्टकम् ।।

ह्रीवेरं चन्दनं कुष्ठमगुरुं चन्दनं मुरा ।
सेव्यकञ्च जटामांसी वैष्णवं तदुदाहृतम् ॥

।। इति विष्णुगन्धाष्टकम् ।।

चन्दनागुरुकर्पूरजलकुङ्कुमरोचना ।
जटामांसी केपियुतं शाक्तं गन्धाष्टकं विदुः॥

।। इति शक्तिगन्धाष्टकम् ।।

जलकाश्मीरकुष्ठैस्तु रक्तचन्दनचन्दनैः ।
उशीरागुरुकर्पूरैः सौरं गन्धाष्टकं विदुः॥

।। इति सूर्यगन्धाष्टकम् ।।

गोरोचना च कुष्ठञ्च कर्पूरागुरुकुङ्कुमैः ।
चन्दनेन सदास्यञ्च वरदेन च पत्रकम् ॥

शारदायाम्—

चन्दनागुरुकर्पूरतमालजलकुङ्कुमम् ।
कुशीतकुष्ठसंयुक्तं शैवं गन्धाष्टकं स्मृतम् ॥

।। इति शैवगन्धाष्टकम् ।।

अथ पुष्पम्। पुष्पशब्दव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे—

पुण्यसंवर्द्धनाच्चापि पापौघपरिहारतः ।
पुष्कलार्थप्रदानाच्च पुष्पमित्यभिधीयते ॥

प्रपञ्चसारे—

तुलस्यौ पङ्कजे जात्यौ केतक्यौ करवीरकौ ।
शस्तानि दश पुष्पाणि तथा रक्तोत्पलानि च ॥
उत्पलानि च नीलानि कह्लारकुमुदानि च ॥

विश्वसारतन्त्रे द्वितीयपटले शेषचरणे बहूनि कुसुमानि चेति पाठः।

मालतीं कुन्दमन्दारं नन्द्यावर्त्त्यादिकानि च ।
पलाशपाटलापार्थपरन्त्यावर्त्मकानि च ॥
चम्पकानि सनागानि रक्तमन्दारकाणि च ।
अशोकोद्भवबिल्वाख्यकर्णिकारोद्भवानि च ॥

विश्वसारतन्त्रे शक्तिविषये विशेष उक्तो यथा—

अथ देव्या मते वक्ष्ये पुष्पाणि शृणु पार्वति! ।

इत्युक्त्वा 'तुलस्यौ पङ्कजे' इत्याद्युक्तम्। तदनन्तरम्—

एतान्यन्यानि तन्त्रेऽस्मिन् पुष्पाणि सन्ति वै प्रिये! ।
नानादेशोद्भवानि स्युः सर्वकालोद्भवानि च ॥
कुलानि चैव पुष्पाणि दद्याद्देव्यै विशेषतः ।
अथ पुष्पं प्रवक्ष्यामि कर्मयोगे महेश्वरि! ॥
शृणुष्व परया भक्त्या यथोक्तं ब्रह्मणा पुरा ।
कमले करवीरे द्वे कुसुम्भे तुलसीद्वयम् ॥

जात्यशोके केतके द्वे कुमारीचम्पकोत्पलम् ।
कुन्दमन्दारपुन्नागपाटलानागचम्पकम् ॥
आरग्वधं कर्णिकारं पावन्ती नवमल्लिका ।
सौगन्धिकं सकोरण्डं पलाशाशोकसर्जकाः ॥
सिन्धुवारमपामार्गं वापुलीकञ्च कामजम् ।
व्याघ्रचेलं दमनकं मरुवकञ्च ततः परम् ॥
लवङ्गं जलकर्पूरं तगरञ्च जवा तथा ।
शिवपुष्पं द्रोणपुष्पं कामराजं सुकेतकम् ॥
अन्यानि वनपुष्पाणि जलजस्थलजानि च ।
गिरिजानि देशजानि नानापुष्पाण्यतः परम् ॥

शारदायामपि—

कमले करवीरे द्वे कुमुदे तुलसीद्वयम् ।
जातीद्वयं केतके द्वे कह्लारं चम्पकोत्पले ॥
कुन्दमन्दारपुन्नागपाटला नागचम्पकम् ॥
आरग्वधं कर्णिकारं पावन्ती नवमल्लिका ।
सौगन्धिकं सकोरण्टं पलाशाशोकमल्लिकाः ॥
धुस्तूरं सर्जकं बिल्वमर्जुनं मुनिपुष्पकम् ।
अन्यान्यपि सुगन्धीनि पत्रपुष्पाणि देशिकैः ॥
उपदिष्टानि पूजायामाददीत विचक्षणः ॥

योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे सप्तमपटलेऽपि—

शृणु देवि! प्रवक्ष्यामि पुष्पाध्यायं समासतः ।
ऋतुकालोंद्भवैः पुष्पैर्मल्लिकाजातिकुङ्कुमैः ॥

सितरक्तैस्तथा पुष्पैर्नीलपद्मैश्च पाण्डरैः ।
किंशुकैस्तगरैश्चैव जवाकनकचम्पकैः ॥
वकुलैश्चैव मन्दारैः कुन्दपुष्पैः कुरुण्डकैः ।
धुस्तूरकादियुक्तैश्च बन्धूकागस्त्यसम्भवैः ॥
मदनैः सिन्धुवारैश्च दूर्वाङ्कुरसुकोमलैः ।
मञ्जरीभिः कुशानाञ्च बिल्वपत्रैः सुकोमलैः ॥

नवमपटलेऽपि—

तुलसी द्वे मालती तमालामलकी तथा ।
पुन्नागं मुनिपुष्पञ्च मल्लिकाञ्च निवेदयेत् ॥
करवीरस्य कुसुमैर्येऽर्चयन्ति जनार्दनम् ।
दर्शनात्तस्य देवेशि! नरकाग्निः प्रणश्यति ॥

अथ करवीरादिमाहात्म्यम्। पुरश्चरणरसोल्लासे दशमपटले—

करवीरं जवा देवि! स्वयं काली न चान्यथा ।
तारा च अपरा चैव स्वयं त्रिपुरसुन्दरी॥

तथा—

करवीरजवामूले तुलस्या नगनन्दिनि! ।
यदि प्राणांस्त्यजेद्देवि! माहात्म्यं तस्य सुन्दरि! ॥
वक्त्रकोटिशतेनापि जिह्वाकोटिशतेन च ।
वर्णितुं तस्य माहात्म्यं न शक्नोमि कदाचन ॥

।। इति करवीरजवामूले प्राणत्यागफलम् ।।

शुक्लकृष्णं तथा पीतं हरितं लोहितं तथा ।
करवीरं महेशानि! जवापुष्पं तथैव च ॥

स्वयं काली महामाया स्वयं त्रिपुरसुन्दरी ।
अनादरो न कर्त्तव्यः कृत्वा च नरकं व्रजेत् ॥

दशमपटले—

कृष्णापराजिता साक्षाद्भद्रकाली न संशयः ॥
करवीरञ्च भुवना द्रोणं भुवनसुन्दरी ।
जवा साक्षाद्भगवती सर्वविद्यास्वरूपिणी ॥
ये साधका जगन्मातरर्चयन्ति शिवप्रियाम् ।
एतैश्च कुसुमैश्चण्डि! स शिवो नात्र संशयः ॥
किं जपैः किं तपोभिर्वा किं दानैर्वा किमध्वरैः ।
येनार्चिता जगद्धात्री द्रोणकृष्णाजवादिभिः ॥
राजसूयाश्वमेधाद्यैर्वाजपेयाग्निहोत्रकैः ।
फलं यज्जायते चण्डि! तत्सर्वं कुसुमार्चनात् ॥
जवा द्रोणं तथा कृष्णा मालूरं करवीरकम् ।
साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपञ्च महादेव्यै निवेदयेत् ॥
श्वेतचन्दनसंयुक्तं रक्तचन्दनलेपितम् ।
यो दद्याद्भक्तिभावेन स विश्वेशो न संशयः ॥

अथ सकामस्य पुष्पविशेषस्तत्रैव—

करवीरस्य माघ्यस्य सहस्राणि ददाति यः ।
स कामान् प्राप्य चाभीष्टान् देवलोके महीयते ॥
तत्रैककरवीरेण पद्मानां द्वे सहस्रके ।
महाघोरे महोत्पाते महापदि च सङ्कटे ॥

महादुःखे महारोगे महाशोके महाभये।
पूजयेत् कालिकां तारां भुवनां षोडशीं शिवाम्॥
बालां छिन्नाञ्च बगलां धूमां भीमां करालिनीम्।
कमलामन्नपूर्णाञ्च दुर्गां दुःखविनाशिनीम्॥
सर्वविद्यां जवाद्रोणकरवीरैर्मनोहरैः।
मालूरपत्रैः कृष्णाभिः कृष्णां सम्पूज्य भूतले॥
साधकेन्द्रो महेशानि! भवेन्मुक्तो न संशयः॥

मुण्डमालायां दशमपटले—

जवापुष्पैर्द्रोणपुष्पैः करवीरैर्मनोहरैः।
कृष्णापराजितापुष्पैरब्जैश्च मुनिपुष्पकैः॥
पूजयेत् परया भक्त्या चण्डिकां परमेश्वरीम्॥

योगिनीतन्त्रमत्स्यसूक्तयोः—

येऽर्चयन्ति जनाध्यक्षं करवीरैः सितासितैः।
चतुर्युगाणि देवेशि! प्रीतो भवति माधवः॥

सितासितैरिति श्वेतकृष्णमित्याद्युक्तवचनेनैकवाक्यतया असितशब्देन रक्तपीतादिकमवगम्यते, न तु कृष्णमात्रम्। योगिनीहृदये—

वकपुष्पं जातिपुष्पं तथा रुद्रजटस्य च।
वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति नान्यथा॥

सर्वेषामेव पुष्पाणां प्रवरं नीलमुत्पलम्।
नीलोत्पलसहस्रेण यस्तु मालां प्रयच्छति॥

दुर्गायै विधिवद्देवि! तस्य पुण्यफलं श्रृणु।
वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटिशतानि च॥
देव्या अनुचरो भूत्वा रुद्रलोके महीयते॥

मुण्डमालायाम्—

लक्षाणां महिषैर्मेषैरजैर्दानैर्मखैः शुभैः ।
पूजिता सा जगद्धात्री यद्येषा कुसुमार्चिता ॥
माहात्म्यञ्चैव कृष्णायाः कृष्णा जानाति कृत्स्नशः ।
तदर्द्धञ्चाप्यहं देवि! तदर्द्धं श्रीपतिः सदा ।
तदर्द्धमब्जजन्मा वै तदर्द्धं वेदसाधकः ॥
अन्यपुष्पस्य माहात्म्यं संक्षेपाद्वच्मि शङ्करि! ।
पृथिव्या मण्डले स्वर्गे वैकुण्ठे कालिकापुरे ॥
जवादिकरवीरैश्च दलैः किं किं फलं लभेत् ।
न जानाति जगद्धात्रि! को वेद पार्वतीं विना ॥
करवीरैः श्वेतरक्तै रक्तचन्दनमिश्रितैः ।
पूजयेत् क्ष्मातले यस्तु स विश्वेशो भवेद्ध्रुवम् ॥
कृष्णापराजितापुष्पैर्यस्तु देवीं प्रपूजयेत् ।
सोऽश्वमेधसहस्राणां फलं प्राप्य शिवां व्रजेत् ॥
महाविपत्तौ यो दद्याज्जवां कृष्णापराजिताम् ।
द्रोणं वा करवीरं वा स गच्छेत् कालिकापुरम् ॥

।। इति महाविपत्तिनिवृत्तिकारणजवादिदानेनापि कालीपुरगमनम् ।।

तत्रैव—

किञ्च पाद्यैः किञ्च वाद्यैर्नैवेद्यैः किञ्च पूजनैः ।
मधुदानैर्मधुपर्कैः कुम्भकैः किञ्च रेचकैः ॥
पूरकैः किञ्च वा ध्यानैः प्राणायामैश्च किञ्च वा ।
किं जपैः किं तपोभिर्वा मत्स्यैर्मांसैश्च पञ्चमैः ॥

राष्ट्रीय संस्कृत संस्थान
जयपुर परिसर, जयपुर
पुस्तकालय
क्रमांक......17908

किमन्यमन्त्रैः किं तन्त्रैः किं यन्त्रैः किञ्च साधनैः ।
किं वेदैरासवैः किं वा श्मशानैर्मन्त्रसाधनैः ॥
किमध्वरैर्मन्त्रपूतैर्मन्त्रार्थैर्मन्त्रजीवनैः ।
किं योनिमुद्रया किं वा तीर्थैः किं ब्रह्मसाधनैः ॥
किं मातृकान्यासगणैः किं कटैः किं घटैः पटैः ।
किं काकचञ्चुभिः षोढान्यासैः किं धर्मसाधनैः॥
येनार्चिता महादेवी करवीरैर्जवादिभिः ।
कृष्णापराजितापुष्पैः करवीरैर्मनोहरैः ॥
द्रोणैस्तु केतकीपुष्पैर्जवामालूरपत्रकैः ।
पूजिता यैर्भगवती तेषां किं कर्मसाधनैः ॥

नित्यातन्त्रे एकादशपटले—

न तुलस्या यजेत् कालीं नाक्षतैर्विष्णुमर्चयेत् ।
अपराजिताया दानेन साक्षात्तुष्टा भवेच्छिवा ॥
कालिकायाश्च ताराया: करवीरमतिप्रियम् ।
जवापुष्पं महेशानि! दद्यान्न धारयेत् क्वचित् ॥
रक्तोत्पलेन देवेशि! कालिकां पूजयेत् सकृत् ।
शतवर्षसहस्राणां पूजायाः फलमाप्नुयात् ॥

तथा—

दूर्वापि गर्भसंयुक्ता देवीतुष्टिकरी भवेत् ॥

पुरश्चरणरसोल्लासे—

मञ्जरीं सहकारस्य केशवाय निवेदयेत् ।
जम्बुतिन्दुकयोरेव तथा वै केशवस्य च ॥

शेफालिकाञ्च तगरं बन्धूकञ्च निवेदयेत् ।
रुद्रजटां शिरीषञ्च दाडिमं काञ्चनं तथा ॥
नीलकण्ठं मयूरञ्च योन्याकारञ्च वर्जयेत् ॥

पुष्पदाने काम्यफलं नित्यातन्त्रे, ईश्वर उवाच—

ब्रह्महत्यादिपापानां प्रायश्चित्तं सुरेश्वरि! ।
रक्तपुष्पैर्महादेवि! चक्रराजं प्रपूजयेत् ॥
कुलाचारक्रमेणैव कर्पूरक्षोदमण्डितम् ।
महापातककोटीश्च जन्मान्तरकृता अपि ॥
मासमात्रेण हन्यन्ते सत्यं सत्यं न संशयः ।
लक्ष्मीस्तस्य भवेद्गेहे सुस्थिरा वीरवन्दिते! ॥
जवापुष्पैर्महेशानि! पूर्ववद्यदि पूजयेत् ।
मासमात्रेण नश्यन्ति सप्तजन्मकृतान्यपि ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि धनवान् जायते कविः ।
पूर्ववत् केतकीपुष्पैः पत्रैर्वा यदि पूजयेत् ॥
मासमात्रेण देवेशि! उपपातककोटयः ।

नश्यन्तीति पूर्वोक्तेनान्वयः।

लभते राजसौभाग्यं साधको नात्र संशयः ॥
शतपत्रैर्महेशानि! पूर्ववत् पूजयेच्छिवाम् ।
मासमात्रेण देवेशि! सर्वपापं विनाशयेत् ॥
चम्पकैः पूजयेद्देवीं पूर्ववन्मासमात्रकम् ।
निहत्य परमेशानि! पातकं शतजन्मजम् ॥
सौभाग्यं लभते मन्त्री त्रिषु लोकेषु पार्वति! ॥

श्वेतपद्मैर्महेशानि! मासमात्रं प्रपूजयेत् ।
त्रिंशज्जन्मकृतान् पापान्नाशयेन्नात्र संशयः ॥
बन्धूकैः पूर्ववद्देवि! मासमात्रं प्रपूजयेत् ।
निहत्य सर्वपापानि त्रैलोक्यं वशमानयेत् ॥
मालतीमल्लिकाजातीकुन्दैः श्वेतोत्पलैः सह ।
सुमिश्रैः पूर्ववद्देवि! मासमात्रं प्रपूजयेत् ॥
ब्रह्महत्यादिपापानि शतजन्मकृतान्यपि ।
नाशयेत् परमेशानि! मुक्तिस्तस्य करे स्थिता ॥
रक्तोत्पलजवावह्निबन्धूकागस्त्यकैः शिवाम् ।
पूर्ववत् परमेशानि! मासमात्रं प्रपूजयेत् ॥
पातकं नाशयित्वासौ मम तुल्यो भवेन्नरः ।
नागकेशरकह्लारवकुलैः सिन्धुवारकैः ॥
पाटलैः पूजयेद्देवि! श्रीपीठान्तर्निवासिनीम् ।
पूर्ववत् पूजयेद्देवि! मासमात्रं प्रसन्नधीः ॥
सहस्रजन्मजं पापं नाशयेन्नात्र संशयः ।
सौभाग्यमतुलं तस्य भवेद्देवीप्रसादतः ॥

योगिनीतन्त्रे—

नोत्सृज्य दद्यात् पुष्पाणि वनस्थानि कदाचन ।
न शक्नुवन्ति वै देवाः समाकर्षितुमुद्यताः ॥
एकैकं कुसुमं यक्षा रक्षन्ति दश वै यतः ।
तथा यक्षाङ्गनाः पञ्च सर्वतः कुसुमावृताः ॥
तस्मादाहृत्य कुसुमं यजेद्देवान् पितॄनपि ॥

।। इति वृक्षस्थपुष्पदाननिषेधः ।।

मत्स्यसूक्ते—

स्नात्वा मध्याह्नसमये यश्छिन्द्यात् कुसुमं नरः ।
तत्पुष्पैरर्चने देवि! रौरवे प्रतिपच्यते ॥

मध्याह्न इत्युपादानात् प्रातःस्नातस्य पुष्पाहरणे न दोषः।

अथ पुष्पमाला। विश्वसारतन्त्रे—

नीलोत्पलसहस्रेण यस्तु मालां प्रयच्छति ।
दुर्गायै विधिवद्देवि! तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटिशतानि च ।
देव्या अनुचरो भूत्वा रुद्रलोके महीयते ॥

योगिनीतन्त्रे नवमपटले—

मालतीमालया विष्णुरर्चितो येन कार्त्तिके ।
पापाक्षरकृता माला नाशिता तस्य विष्णुना ॥

'पट्टे सौरे प्रमार्जिता' इति मत्स्यसूक्ते चतुर्दशपटले शेषचरणे पाठः।

तथा—

करवीरकृतां मालां माधवाय प्रयच्छति ।
देवेन्द्रोऽपि महेशानि! करोति करसम्पुटम् ॥

अथ मासविशेषे धात्रीफलादिदानफलं तत्रैव—

धात्रीफलेन पत्रेण योऽर्चयेन्मेषगे रवौ ।
दशानामश्वमेधानां फलन्तु लभते प्रिये! ॥
मञ्जरीं सहकारस्य केशवाय निवेदयेत् ।
जम्बूतिन्दुकयोरेव तथा वै केशवस्य च ॥

मत्स्यसूक्ते—

करवीरकृतां मालां यो दद्यान्माधवाय च।
देवेन्द्रोऽपि महेशानि! करोति करसम्पुटम्॥

चकारादन्यस्यै देवतायै च। तत्रैव—

न भेदयेद् यज्ञसूत्रं मालाञ्चैव न भेदयेत्।
विशेषे मालतीमाला व्याघ्रचर्म तथैव च॥

बृहन्नीलतन्त्रे द्वितीयपटले—

कोकनदञ्च बन्धूकं कर्णिकाद्वयमेव च।
वकमन्दाररक्तानि करवीराणि शस्यते॥
मल्लिकात्रितयं जाती क्षौमपुष्पं जयन्तिका।
बिल्वपत्रं कुरुवकं मुनिपुष्पञ्च केशरम्॥
वासन्तीञ्चैव सौगन्धं कालपुष्पं मनोहरम्।
आमलकञ्च कादम्बं वकुलं यूथिकां तथा॥
बिल्वैर्मरुवकाद्यैश्च तुलसीवर्जितैः शुभैः।
ओड्रपुष्पैर्विशेषेण वज्रपुष्पेण शोभितम्॥
सर्वं पुष्पं प्रदद्याच्च भक्तियुक्तेन चेतसा।
जवापुष्पं महेशानि! दद्याद्देव्यै विशेषतः॥
पद्मं प्रियतरं देव्याः शेफाली वकुलं तथा।
रक्तोत्पलेन देवेशि! पूजयेत् परमां शिवाम्॥
लक्षवर्षसहस्राणां पूजायाः फलमाप्नुयात्।
शिरीषं परमं देव्याः प्रीतिदं तगरं तथा॥

स्थलपद्मं सुष्ठुतरं लक्षसंख्यक्रमेण तु ।
यदि दद्यान्महेशानि! सर्वसिद्धिः सुरेश्वरि! ॥

तदैव मन्त्रसिद्धिः स्यान्नात्र कार्या विचारणा ।
विजातीं तुलसीं रम्यां तस्यां प्रीतिकरां पराम् ॥

काञ्चनं रक्तवर्णञ्च आदिप्रियतरं महत् ।
भक्तियुक्तो महेशानि! सर्वं पुष्पं निवेदयेत् ॥

बृहन्नीलतन्त्रे—

चातुर्मास्ये तु लक्षैकमालत्या योऽर्चयेद्धरिम् ।
शतजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

करवीरस्य कुसुमैर्येऽर्चयन्ति हरेर्दिने ।
दर्शनात्तस्य देवेशि! नरकाग्निः प्रणश्यति ॥

अथ वर्ज्यपुष्पाणि—

नार्चयेत् झिण्टिपुष्पेण पीतैश्च तगरैस्तथा ।
श्वेतेनोड्रेण कृष्णेन विजयेन न चार्चयेत् ॥

प्रपञ्चसारे षष्ठपटले—

अङ्गने पतितैर्माल्यैः शीर्णैर्वा जन्तुदूषितैः ।
आघ्रातैरङ्गसंस्पृष्टैरूषितैर्नापि चार्चयेत् ॥

शारदायाम्—

मलिनं भूमिसंस्पृष्टं कृमिकेशादिदूषितम् ।
अङ्गस्पृष्टं समाघ्रातं त्यजेत् पर्युषितं गुरुः॥

मत्स्यसूक्ते चतुर्दशपटले—

शेफालिकान्तु कह्लारं शरत्काले प्रशस्यते।
अन्यत्र न स्पृशेद्देवि! प्रायश्चित्तन्तु पूजनात्॥
नार्चयेद्रक्तकृष्णेन तथोग्रगन्धिकेन च।
करवीरस्य माध्यस्य बन्धुजीवस्य चैव हि॥
केशरस्य च वज्रस्य रक्तं देवि! प्रशस्यते॥

योगिनीतन्त्रे—

बिल्वपत्रं शमीपत्रं तमालामलकीदलम्।
अपाङ्गभृङ्गपत्रञ्च कुशं दूर्वां तथैव च॥
पुष्पाणामप्यभावे तु फलान्यपि निवेदयेत्।
फलानामप्यभावे तु तत्पत्रैः पूजयेद्धरिम्॥

।। इति पुष्पाद्यभावे पत्रेणापि पूजनम्।।

गुप्तपूजापुष्पञ्च तत्रैव—

सिंहास्यञ्चैव मासूरं धुस्तूरञ्च चतुर्विधम्।
तथा रुद्रजटे द्वे च गुह्यपुष्पञ्च शङ्करि!॥
पद्मे नीलोत्पले देवि! वकमन्दारकाञ्चने।
माधवी द्वे तमालञ्च गुप्तमेतद्धरार्चने॥

दिवारात्रिभेदेन पुष्पविशेषेण पूजनमुक्तं तत्रैव—

कनकानि सुगन्धीनि रात्रौ देयानि शङ्करि!।
दिवा चान्यानि पुष्पाणि दिवा रात्रौ च मल्लिका॥
देवालयस्य पुष्पेण यो देवं प्रतिपूजयेत्।
अन्धत्वं प्राप्नुयात् सोऽपि दशवर्षाणि पञ्च च॥

देवताविशेषे पुष्पविशेषवर्जनमपि तत्रैव—

शिवे विवर्जयेत् कुन्दं माघे माघ्यं प्रशस्यते ।
गणेशे वर्जयेन्माघ्यमशोकं तगरं तथा ॥
सूर्ये माघ्यञ्च मन्दारं कनकञ्च तथैव च ।
महालक्ष्म्यै च तुलसीं झिण्टिकां काञ्चनं तथा ॥

अत्र झिण्टिकावर्जनमधिकदोषार्थम् ।

बन्धुजीवञ्च द्रोणञ्च सरस्वत्यै न दापयेत् ।
ग्रहाणां बिल्वपत्रञ्च शमीपत्रं तथैव च ॥
ब्रह्मणे वर्जयेत् काशं कौसुम्भं शमिपुष्पकम् ।
धात्रीपुष्पं कुरुण्टञ्च जलपुष्पं तथैव च ॥
दुर्गायै न प्रदद्याच्च सोमपुष्पं तथैव च ॥
त्रिपुरायै काञ्चनञ्च कनकं वासकं तथा ।
किंशुकं कृष्णकान्ताञ्च इन्द्राक्षीं वर्चनां तथा ॥

योगिनीतन्त्रे—

बिल्वपत्रञ्च माघ्यञ्च तमालामलकीदलम् ।
कह्लारं तुलसीञ्चैव पद्मञ्च मुनिपुष्पकम् ॥
एतत्पर्युषितं न स्याद् यच्चान्यत्कलिकात्मकम् ।
न दुष्येच्छिन्नभिन्नञ्च जातीपुष्पञ्च शङ्करि! ॥

धूपशब्दव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे—

धूताशेषमहादोषपूतिगन्धप्रभावतः ।
परमानन्दजननाद्धूप इत्यभिधीयते ॥

प्रपञ्चसारे—

सगुग्गुल्वगुरूशीरसिताज्यमधुचन्दनैः ।
साराङ्गारे विनिक्षिप्तैर्मन्त्री पीठैः प्रधूपयेत् ॥

योगिनीतन्त्रे—

कृष्णागुरुसकर्पूरं चन्दनं सिह्लकं तथा ।
भगवत्यै नरो यस्तु इदं दत्त्वा महेश्वरि! ॥
इह काममवाप्नोति दुर्गालोके महीयते ॥

।। इति धूपः ।।

दीपव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे—

मोहध्वान्तप्रशमनात् क्षयजन्मनिवारणात् ।
दिव्यरूपप्रदानाच्च परतत्त्वप्रकाशनात् ॥
मोक्षदीप इति ख्यातो मोक्षमार्गैकसाधनम् ॥

प्रपञ्चसारे—

गोसर्पिषा वा तैलेन वर्त्त्या च लघुगर्भया ।
दीपितं सुरभिं दुग्धं दीपमुच्चैः प्रदीपयेत् ॥

।। इति दीपः ।।

वस्त्रदानन्तु वरदातन्त्रे चतुर्थपटले—

षट्त्रिंशदङ्गुलान्यूनायामं वस्त्रं न चार्पयेत् ।
विभवे सति देवेशि! काम्ये कर्मणि कुत्रचित् ॥

अलङ्कारस्तु तत्रैव—

अष्टवर्षकन्यकाया नोपयुक्तं भवेत्तु यत् ।
अलङ्कारं न दद्याच्च वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥

हीनोत्तमयोः फलन्तु सर्वोपचाराणां तत्रैव—

हीने हीनफलं देवि! श्रेष्ठे श्रेष्ठफलं लभेत्।

नैवेद्यशब्दव्युत्पत्तिस्तु कुलार्णवे—

चतुर्विधं कुलेशानि द्रव्यं ते षड्रसान्वितम्।
निवेदनाद्भवेत्तृप्तिर्नैवेद्यं तदुदाहृतम्॥

प्रपञ्चसारे—

सुसितेन सुशुद्धेन पायसेन ससर्पिषा।
सितौदनं सकदलीदध्याद्यैश्च निवेदयेत्॥

।। इति नैवेद्यम् ।।

ताम्बूलं मत्स्यसूक्ते षड्विंशतिपटले—

अथ वास्तुगुवाकञ्च कृत्वा पर्णसमन्वितम्।
शङ्खशम्बूकचूर्णेन विलिप्तेन निवेदयेत्।

तथा—

कर्पूरवासितं देवि! मृगदर्पसमन्वितम्।
धन्याकमधुरीकाद्यैः साधितन्तु निवेदयेत्॥
एलाचम्पकमुस्ताद्यैर्मुखवासः प्रशस्यते॥

निषिद्धचूर्णपर्णे अपि तत्रैव—

कपर्दकस्य वृक्षस्य पलाशस्य च शङ्करि!।
तच्चूर्णं वर्जयेद्देवि! वृक्षपर्णं न दापयेत्॥
कलिवृक्षस्थितं पर्णं पनसस्थं न दापयेत्।
अशोकशाल्मलिस्थं वा सदैव परिवर्जयेत्॥

कलिवृक्षो भूतावासः, गौडे वयडा इति यस्य प्रसिद्धिः। शस्तमपि तत्रैव—

आम्रनिम्बगतञ्चैव शस्तं पर्णं मम प्रिये!।

।। इति ताम्बूलम् ।।

ततः प्राणायामादिकं कृत्वा अष्टोत्तरसहस्रं शतं वा मूलमन्त्रं जप्त्वा जपं समर्प्य स्तवकवचादिकं पठित्वा प्रणमेत्। तदुक्तं गन्धर्वतन्त्रे पञ्चदशपटले—

स्तुवन्नानाविधैः स्तोत्रैर्भक्तिभावसमन्वितः ।
प्रणमेत् परमेशानीं विधिना साधकोत्तमः ।।
देवमानुषगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
नमस्कारेण तुष्यन्ति महात्मानः समन्ततः ।।
नमस्कारेण लभते चतुर्वर्गं महोदयम् ।
सर्वत्र सर्वसिद्ध्यर्थं नतिरेका प्रवर्त्तते ।।
नत्या विजयते लोकान् नत्या धर्मः प्रवर्त्तते ।
नमस्कारेण दीर्घायुरच्छिन्ना लभते प्रजाः ।।
चतुर्वर्गं लभेद्भक्तो न चिरादेव साधकः ।
नमस्कारो महायज्ञः प्रीतिदः सर्वतः सदा ।।
नमस्कुरु महादेवीं प्रदक्षिणञ्च भक्तितः ।।

योगिनीतन्त्रे पूर्वखण्डेऽष्टमपटले—

प्रदक्षिणत्रयं कुर्यात् पद्माकारं नमेत्ततः ।
दक्षिणादुत्तरं गत्वा देवस्य च महेश्वरि! ।।

प्रदक्षिणत्रयमित्यादि मध्यावसाने ज्ञेयम्। तथा च कुमारीपूजामधिकृत्य रुद्रयामले उत्तरखण्डे षष्ठपटले—

प्रदक्षिणत्रयं कुर्यादादौ मध्ये तथान्ततः ।
पश्चात्तु दक्षिणां कुर्याद्रजतैः स्वर्णमौक्तिकैः ॥
कृताञ्जलिं ततो बध्वा भ्रामयित्वा नमेत्ततः ।
प्रत्येकभ्रमणे देवि! दण्डवत् प्रणिपातयेत् ॥
यो नो नमेद्भ्रमित्वा तु अपराधो भवेत्तदा ।
अबद्धाञ्जलिना यस्तु नमस्कारं करोति सः ॥
मोहान्धकारनरके पच्यते नात्र संशयः ।
पातान्तरे च प्रणमेन्मूर्ध्ना न च क्षितिं स्पृशेत् ॥
शपन्ति देवतास्तस्य विफलं तत् प्रकीर्तितम् ।
प्रणामे देवदेवस्य यावत्यो मृत्तिकाः प्रिये! ॥
शरीरे वा महेशानि! तस्य पुण्यफलं श्रृणु ।
यावन्तो रेणवस्तस्य यावत्कालञ्च तिष्ठति ॥
तावद्वर्षसहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते ॥

गन्धर्वतन्त्रे—

कायिको वाग्भवश्चैव मानसस्त्रिविधः स्मृतः ।
नमस्काराश्च विज्ञेया उत्तमाधममध्यमाः ॥
कायिकैस्तु नमस्कारैर्देवास्तुष्यन्ति सर्वदा ।
नमस्कारेषु सर्वेषु कायिकः प्रथमः स्मृतः ॥
जानुभ्यामवनीं गत्वा संस्पृश्य शिरसा क्षितिम् ।
क्रियते यो नमस्कारः प्रोच्यते कायिकस्तु सः ॥
पुटीकृत्य करौ शीर्षे नमस्कारः प्रदीयते ।
[अस्पृष्ट्वा जानुशीर्षाभ्यां क्षितिं सोऽधम उच्यते ॥

जानुभ्यां क्षितिमस्पृष्ट्वा शिरसा स्पृश्य मेदिनीम् ।
क्रियते यो नमस्कारो मध्यमः कायिकस्तु सः ॥
पौराणिकैस्तान्त्रिकैर्वा मूलमन्त्रेण वा पुनः ।
प्रदक्षिणप्रणामं च कुर्याद्धर्मार्थसाधनम् ॥]
प्रसार्य दक्षिणं हस्तं स्वयं नम्रशिराः पुनः ।
दर्शयन् दक्षिणं पार्श्वं भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥
सकृत् प्रदक्षिणं कृत्वा वर्त्तुलाकृति साधकः ।
स तु प्रदक्षिणो ज्ञेयः सर्वदेवौघतुष्टिदः ॥
अष्टोत्तरशतं यस्तु देव्याः कुर्यात् प्रदक्षिणम् ।
स सर्वकाममासाद्य पश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥
त्रिकोणमथ षट्कोणमर्द्धचन्द्रं प्रदक्षिणम् ।
दण्डमष्टाङ्गमुग्रञ्च सप्तधा नतिलक्षणम् ॥
[दक्षिणाद्वायवीं गत्वा दिशं तस्माच्च शाम्भवीम् ।
ततोऽपि दक्षिणां गत्वा नमस्कारस्त्रिकोणतः ॥
त्रिकोणाख्यो नमस्कारस्त्रिपुराप्रीतिदायकः ।
दक्षिणाद्वायवीं गत्वा वायव्याः शाम्भवीं तथा ॥
ततोऽपि दक्षिणां गत्वा तां त्यक्त्वाऽग्नौ प्रविश्य च ।
अग्नितो राक्षसीं गत्वा कौबेरीञ्च ततो विशेत् ॥
आग्नेयीं च ततो गत्वा नमस्कारः प्रकीर्तितः ।
षट्कोणाख्यो नमस्कारो दुर्गायाः प्रीतिदायकः ॥]
दक्षिणाद्वायवीं गत्वा तस्माद्व्यावृत्त्य दक्षिणाम् ।
गत्वा योऽसौ नमस्कारः सोऽर्द्धचन्द्रो मम प्रियः ॥
नमस्कारेषु जानीयादासां प्राकृतमद्रिजे! ॥

त्यक्त्वा स्वमासनस्थानं पश्चाद्गत्वा नमस्कृतः ।
निपत्य दण्डवद्भूमौ दण्ड इत्युच्यते बुधैः ॥
तथैव दण्डवद्भूमौ निपत्य हृदयेन च ।
चिबुकेन मुखेनाथ नासया हनुकेन च ॥
चक्षुषा चाथ कर्णाभ्यां ब्रह्मरन्ध्रेण चैव हि ।
तदष्टाङ्गमिति प्रोक्तं यद्भूमिं स्पृशते क्रमात् ॥

मेरुतन्त्रे—

हस्ताभ्यां चरणाभ्याञ्च जानुभ्यां वक्षसा तथा ।
मूर्ध्ना दृष्ट्या तथा वाचा चित्ते चाष्टाङ्ग ईरितः ॥
हस्तजानुशिरोवाक्यधीभिः पञ्चाङ्ग ईरितः ॥

गन्धर्वतन्त्रे—

ब्रह्मरन्ध्रेण संस्पर्शः क्षितेर्यस्या नमस्कृतेः ।
स उग्र इति विज्ञेयो विष्णोस्तुष्टिप्रदायकः ॥
या स्वयं गद्यपद्याभ्यां घटिताभ्यां नमस्कृतिः ।
क्रियते भक्तियुक्तेन वाचिकस्तूत्तमः स्मृतः ॥
पौराणिकैर्वैदिकैर्वा तान्त्रिकैः क्रियते नतिः ।
स मध्यमो नमस्कारो भवेदाचारतः सदा ॥
परेषां गद्यपद्याभ्यां नमस्कारो यदा भवेत् ।
स वाचिकोऽधमो ज्ञेयो नमस्कारेषु सर्वतः ॥
इष्टमध्यानिष्टगतैर्मनोभिस्त्रिविधं भवेत् ।
नमनं मानसं प्रोक्तमुत्तमाधममध्यमम् ॥
त्रिविधे च नमस्कारे कायिकश्चोत्तमः स्मृतः ॥

ततो देवतां विसृज्य नैवेद्यावशेषेण तत्तत्कल्पोक्तां देवतां सम्पूज्य स्थानमार्जनादिकं कुर्यात्।

अथ निर्माल्यकालनिरूपणम्। योगिनीतन्त्रे तृतीयभागे सप्तमपटलीयवचनन्तु तन्त्रसारकारेणैव धृतं न त्वत्र प्रयोजनम्। मत्स्यसूक्ते षोडशपटले—

मणिमुक्ताप्रवालानि देववत्तानि यानि च।
न निर्माल्यं द्वादशाब्दं तैजसानि तथैव च॥

तूलिका चैव षण्मासमविजं पञ्चवत्सरम्।
पटनिर्माणकञ्चैव कार्पासं वस्त्रमेव च॥

वत्सरञ्च तदर्द्धञ्च मृदुवस्त्रं तदर्द्धकम्।
नैवेद्यं दर्शनादेव महापूजावसानके॥

यावदुष्णं भवेदन्नं यज्ञसूत्रं ततः स्मृतम्।
सोदकं कृशरञ्चैव यामार्द्धेन महेश्वरि!॥

करवीरस्त्रजो देवि! तथा पद्मोत्पलानि च।
यामार्द्धेन महेशानि! तथा बिल्वमयस्य च॥

मस्तकं रुधिरञ्चैव अहोरात्रेण सुन्दरि!।
तुलसी द्वे मालती द्वे तमालामलकी तथा॥

पुन्नागमुनिपुष्पञ्च मल्लिका त्रिविधानि च।
जाती द्वे केतकी द्वे च कुमुदे पद्मकद्वयम्॥
वासुदेवाय यो दद्यात्तस्य पुण्यमनन्तकम्॥

अथ देवतासम्प्रदानकविहितनिषिद्धद्रव्याणि। बृहन्नीलतन्त्रे षष्ठपटले—

सन्देशं परमं दद्याद्देव्यै द्रव्येण संयुतम् ।
गुडं क्षीरं मधु द्राक्षामिक्षुदण्डं पुरातनम् ॥
रम्भाफलं बीजपूरं तथा च नारिकेलकम् ।
मधुयुक्तं नारिकेलशस्यं दद्यान्महेश्वरि! ॥
मधुयुक्तं मिष्टयुक्तं व्यवहारोऽपि च तथा ॥

योगिनीतन्त्रोत्तरखण्डीयाष्टमपटले—

इङ्गुदीफलबिल्वानि बदरामलकानि च ।
खर्जूरं पनसञ्चैव मातुलुङ्गं मधूनि च ॥
आम्रातोडुम्बरञ्चैव तथा तालफलानि च ।
दाडिमं कदलञ्चैव प्रयत्नेन नियोजयेत् ॥
लकुचं मधुकं युक्तं तथा पूगफलानि च ।
बीजपूरञ्च मधुरं कर्कन्धूञ्च निवेदयेत् ॥
मूलकस्य च शाकञ्च अन्यच्च विविधं तथा ।
सर्षपस्य च शाकञ्च राजीवस्य तथैव च ॥
यस्य मूलं विशालञ्च शाकं तस्य प्ररोहकम् ।
वास्तूकस्य शाकञ्च पालङ्कस्य मम प्रिये! ॥
देयानि वर्जनीयानि तथा च तिन्तिडीफलम् ।
कूष्माण्डं पर्वतीयञ्च यथा चारण्यसम्भवम् ॥
कदलं बीजपूरञ्च वामकं पौण्ड्रकं तथा ।
अकालपनसञ्चैव तथान्यदपि वर्जयेत् ॥

।। इति विहितनिषिद्धफलकथनम् ।।

व्रीहीणाञ्च प्रवक्ष्यामि उपयोग्यानि शङ्करि! ।
एकचित्तं समाधाय प्रापणं शृणु शङ्करि! ॥
सोमधान्यं बृहद्धान्यं रक्तशालिकमेव च ।
महद्धान्यं यवञ्चैव तिलमाषञ्च मुद्गकम् ॥
कलायं वर्त्तुलञ्चैव सिद्धार्थं कुङ्कुमानि च ।
क्षुद्रजीरञ्च मधुरीमेतान्यपि नियोजयेत् ॥

वर्ज्यशस्यान्यपि तत्रैव—

कालशाकं कलायञ्च जीवकीयं तथैव च ।
चणकं कोद्रवञ्चैव वर्जयेन्मम सुन्दरि! ॥

अत्र कलायं त्रिकोणं चिपिटं वा। वर्त्तुलस्य विहितत्वात्तेनातसीमसूरादीनि वर्जयेदित्यर्थः।

क्षीरञ्च कृष्णाक्षीरञ्च लवणं मृत्तिकोद्भवम् ।
लवणं प्राचीसम्भूतं तथोत्तरसमुद्भवम् ॥

क्षीरं कृष्णगव्यादिक्षीरम्।

पशूनाञ्च प्रवक्ष्यामि वन्यानां ग्रामवासिनाम्।
येन चाप्युपयोज्यानि गव्यं देवि! पयो घृतम्॥
मार्गं मांसं तथा छागं शालभं शाशकन्तथा ।
एतैस्तु प्रापणं दद्याद्विष्णोश्चैव प्रियावहम् ॥
माहिषं वर्जयेन्मांसं क्षीरं दधि घृतं ततः ।
पक्षिणाञ्च प्रवक्ष्यामि ये प्रयोज्या मम प्रिये! ॥
यांश्चैव विष्णुयागेषु उपयुञ्जन्ति नित्यशः ।
हरितञ्च मयूरञ्च लावकं वर्त्तकं तथा ॥

कपिलश्चैव चासश्च काककुक्कुटकौ शिरः ।
वन्यकुक्कुटकश्चैव शरारिश्च कपोतकम् ॥
वेल्लकः कुलिकश्चैव रक्तपुच्छश्च टिट्टिभः ।
कृष्णो मत्स्याशिनाञ्चैव पतत्रीणां विशिष्यते ॥
अभक्ष्यञ्चैव मांसञ्च यद्वा पञ्चनखस्य च ।

यद्वा यदिवार्थे। मांसमभक्ष्यं यदि वा भक्ष्यं तदा पञ्चनखस्य चकारादेश्चेत्यन्वयः।

चित्रमत्स्यं रोहितञ्च पाठीनं नलमीनकम् ॥
महाशालञ्च शालञ्च राजीवं सिंहतुण्डकम् ।
मत्स्यान्येतानि देयानि वडालीञ्च विवर्जयेत् ॥

चित्रमत्स्यश्चित्तल इति। नलमीनश्चिङडीति प्रसिद्धः। सिंहतुण्डो रिठा इति प्रसिद्धः। वडाली भेदा इति प्रसिद्धः।

जानपादांश्च शकुनान् क्षुद्रवाराहकं तथा ।
कौसुम्भशाकपिन्नाकं रक्तपादांश्च वर्जयेत् ॥
खर्जूरं पनसं द्राक्षां मातुलुङ्गञ्च शीरकम् ।
कदलीं नागरङ्गञ्च तथा जम्बूफलानि च ॥
शालुकं मधुकञ्चैव प्रयत्नेन निवेदयेत् ।
कदलं बीजपूरञ्च दुग्धपक्वं निवेदयेत् ॥
कन्दुपक्वं कशेरुञ्च जम्बूं बालप्रियं भवेत् ।
आर्द्रकं लवणञ्चैव जीरकं पिप्पलीयकम् ॥
जातीकोषं तिन्दुकञ्च देव्याः प्रियतरं भवेत् ॥

वर्जनीयफलमाह तत्रैव—

रामरम्भाफलं पक्वं कदलं धूम्रतापितम् ।
न योजयेन्महादेव्यै उत्पलस्य च बीजकम् ॥

धान्यं श्रावणिकं मर्त्यो द्विःस्विन्नञ्च विवर्जयेत् ।
नारिकेलं सुवर्णाभं नारिकेलञ्च रामकम् ॥

निवेदयेन्महादेव्यै तोयं तस्य विशेषतः ।
नारिकेलञ्च भाण्डीरं दैवे श्राद्धे विवर्जयेत् ॥

वकुलस्य फलं पक्वं पद्मस्य च फलं तथा ।
नियोजयेन्महादेव्यै चान्द्रायणफलं लभेत् ॥

निषिद्धमाह तत्रैव—

कर्कन्धूं शर्करायुक्तं दण्डशाकं तथैव च ।
कूष्माण्डं पर्वतीयञ्च दूरतः परिवर्जयेत् ॥

मत्स्यसूक्ते षड्विंशतिपटले—

शृणु देवि! प्रवक्ष्यामि मांसभेदान्निबोध मे ।
न देयं तिक्तकमठं पशुशृङ्गिणमेव च ॥

गोमीनं चक्रशकुलं वडालं राघवं तथा ।
वामीनं चनवर्णञ्च सचक्रं चेङ्गमेव च ॥

भूविलं चानिरुद्धञ्च गाङ्गेयानि विवर्जयेत् ।
आतोषिणीहिरण्यानि चक्रबिम्बानि वर्जयेत् ॥

अजञ्च बृहदाजञ्च पर्वतीयं तथैव च ।
मेषञ्च द्विविधञ्चैव एणं चैव चतुर्विधम् ॥

अकलौ तु गवां मांसं गोधामांसञ्च शाशकम्।
लुलापञ्चैव नेपाले वाराहं कामरूपके॥
खड्गं चतुर्मुखं भक्ष्यं चाहारे परमेश्वरि!।
गवयं गन्धमृगञ्चैव महिषन्तु विशिष्यते॥
सर्वत्र क्षुद्रवाराहं नीलहयं तथैव च।
मलये सगुणे चैव तथा जालन्धरेषु च॥
अभक्ष्यं मत्स्यमांसञ्च वडालं सर्वपीठके॥

अत्र देशविशेषे मत्स्यमांसभोजननिषेधाद् देशान्तरे गौडनेपालादौ मत्स्यमांसभोजनमनुमतं भवति। वडाली तु अभक्ष्या सर्वदेश इत्यर्थः।

मान्त्रिको वर्जयेन्नित्यं पार्वतं शृङ्गवेरकम्।
कूष्माण्डं पर्वतीयञ्च स्वर्णरोहितकं त्यजेत्॥
स्वर्णाभां गोधिकाञ्चैव वाराहं श्वेतमेव च।
चक्राङ्कितञ्च कमठं राजहंसं न भक्षयेत्॥
ग्राम्यं जलचरं चैव भक्ष्यं तस्य विवर्जयेत्।
कपोतं कुक्कुटं चैव मयूरं क्रौञ्चमेव च॥
वर्द्धनं वभ्रुबालञ्च दात्यूहं कोकिलं तथा।
गृध्रोलूकञ्च कङ्कञ्च विस्ताराक्षं न भक्षयेत्॥
अलावुं वार्त्ताकुं चैव तित्तिरञ्च मयं तथा॥

भारद्वाजं मत्स्यचक्रं दशावतारमेव।

अकामेन द्विजो भुक्त्वा प्राणायामेन शुध्यति।
त्रिरात्रावस्थितं मांसं तत्सर्वं परिवर्जयेत्॥

भुक्तस्य पर्वतीयस्य सिंहतुण्डस्य पार्वति! ।
न हि स्वेदातपे शुद्धं वह्निशुद्धं तथैव च ॥
संस्कृतं गन्धपृक्तेन पल्लवं परमेश्वरि! ।
तन्मांसभक्षणाद्देवि! भूयश्च तत्र विद्यते ॥
यो मांसं वर्जयेद्देवि! मांसमात्रं विशेषतः ।
सर्वयज्ञफलं सम्यक् लभते नात्र संशयः ॥
संवत्सरे दशगुणं षण्मासे च चतुर्गुणम् ।
पर्वकाले त्वशक्ते तु पितृमेधफलं लभेत् ॥
विष्णोः शयनकाले च चातुर्मास्ये च यत्नतः ।
अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य लभते फलमुत्तमम् ॥
अशक्तः कार्त्तिके देवि! मत्स्यमांसौ विवर्जयेत् ।
कार्त्तिके शौकरं मांसं गोमीनं मत्स्यमेव च ॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कार्त्तिके परिवर्जयेत् ।
भक्षयेल्लावकं वर्त्तं हरिच्चित्रकरं तथा ॥
चासं चित्रकपोतञ्च तृणाक्षञ्च मयूरकम् ।
कामञ्च कलभञ्चैव तोलिकालकमेव च ॥
एतान्येव च भक्ष्याणि प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

निषिद्धमपि तत्रैव—

भृङ्गराजद्वयञ्चैव पिकं कदलमेव च ।
सारङ्गं दीर्घतुण्डञ्च दीर्घग्रीवं हिरणमयम् ॥
नर्त्तञ्चलं रक्तकण्ठं रक्तपक्षिणमेव च ।
चिल्लं कीलालकञ्चैव गङ्गाचिल्लकमेव च ॥

एतान्येव द्विजातीनामभक्ष्याणीति शब्दितम् ।
रक्तपुच्छं तथारण्यं कुक्कुटं शोणतुण्डकम् ॥
श्वेतग्रीवो नीलकण्ठो रक्तकण्ठस्तथैव च ।
शशकः पत्रवाहश्च पीडको जीवकस्तथा ॥
एतानि शस्तमांसानि काले प्राप्तानि भक्षयेत् ॥

अभक्ष्यमांसमाह तत्रैव—

नरवानरऋक्षांश्च व्याघ्रमार्जारकच्छपान् ।
विड्वराहञ्च शरलं हयमांसं तथैव च॥
न भक्षयेत् शुनो मांसं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
सकामो गवयञ्चैव गवां मांसं तथैव च ॥
हस्तिमांसं प्रमादेन भुक्त्वा चान्द्रायणद्वयम् ।
शूकरस्य च खड्गस्य स्थूलमांसं तथाशयम् ॥
स्थूलं द्वाभ्यां त्रिभिर्वर्षैश्चतुर्भिः षड्भिरेव च ।
अतिस्थूलमिति प्रोक्तं तन्न भक्षेत् कदाचन ॥
एणस्य शशकस्यैव अजस्य वृषभस्य च ।
तथाश्वस्य मृगस्यैव वराहमहिषस्य च ॥
अतिस्थूलानि मांसानि भक्ष्यं मांसं कलौ युगे ।
अकलौ तु गवां मांसं देशाचारेण शौकरम् ॥
न भक्षयेन्मृतं मांसं द्विविधं मूषिकस्य च ।
भेकस्य क्षुद्राटकस्य शम्बूककर्कटस्य च ॥
अकामेन द्विजो भुक्त्वा प्राणायामेन शुध्यति ।
अनुक्तमत्स्यमांसस्य भोक्ता स्नानेन शुध्यति ॥

गोमांसं मांसकामेन भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत्।
फेरवस्य तथा भुक्त्वा ऋषिचान्द्रायणञ्चरेत्॥

पूतिगन्धसकीटानि भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत्।
रौद्रशुष्काणि भुक्त्वा वै प्राणायामेन शुध्यति॥

त्रिरात्रावस्थितं मांसं तत्सर्वं परिवर्जयेत्।
शल्लस्य पर्वतीयस्य सिंहतुण्डस्य पार्वति!॥

न दुष्येदातपे शुद्धं वह्निशुद्धं तथैव च।
संस्कृतं गन्धपृक्तेन यन्नवं परमेश्वरि!॥
तन्मांसभक्षणाद्देवि! प्रायश्चित्तं न विद्यते॥

अत्र भक्षणनिषेधादनिवेद्य भक्षणदोषदर्शनेन सुतरां देवतासम्प्रदानकत्वम्। मांसत्यागफलमपि तत्रैव—

तुलामकरमेषेषु यो मांसं परिवर्जयेत्।
हयमेधस्य यज्ञस्य तदेव फलमाप्नुयात्॥

यावज्जीवं त्यजेद्वापि राजसूयफलं लभेत्।
एकस्य वर्जनाद्देवि! मत्स्यमांसस्य वर्जनम्॥

गृहमेधी महेशानि! पितृश्राद्धं विना त्यजेत्।
प्रमादाद्वा तथाज्ञानात् सङ्कल्पं वा समाचरेत्॥

चान्द्रायणं ततः कृत्वा पौर्णमास्यां समाचरेत्।
पितृश्राद्धं ततः कृत्वा कृत्वा यस्तु निरामिषम्॥

सत्यत्वं वर्जयेद्वापि पितृहत्याव्रतञ्चरेत्।
सर्वव्रताधिकतरं सर्वयज्ञाधिकं परम्॥

पितृमेधं महेशानि! सर्वस्वेनापि कारयेत् ।
तस्याधिकतरं वापि स्वभार्यार्त्तवलङ्घने ॥

षोडशे दिवसे पूर्णे भर्त्ता प्रोषित आगतः ।
हरिवासरकञ्चान्यमथवा श्राद्धवासरम् ॥

ऋतुं न लङ्घयेत्तत्र तदेव व्रतमेव हि ।
ऋतुहा परमेशानि! ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् ॥

व्रते विनष्टे देवेशि! प्रायश्चित्तं भवेदनु ।
तस्मात् पुण्यतमं ज्ञेयं स्वभार्यापरितोषणम् ॥

अथ हविष्यादौ भक्ष्याभक्ष्यविधिः। विश्वसारे द्वितीयपटले—

अथ भक्ष्यं प्रवक्ष्यामि श्रृणुष्व कमलानने! ।
अन्नं दुग्धं तथा तक्रं पायसं पूपसूपकम् ॥

नवनीतं फलान्येव गुडपायससंयुतम् ।
सर्वाणि फलपुष्पाणि विविधानि विधानवित् ॥

न मूलं गृञ्जनं लक्ष्म मसूरं लशुनं तथा ।
जम्बीरं लकुचं कांस्यमलावुञ्चाम्लमेव च ॥

राजमाषं तथा माषं शाकञ्चैव पलाण्डुकम् ।
आमिषं रक्तशाकादीन् ताम्बूलञ्चाथ तैलकम् ॥

तालखर्जूरमुषितं दुग्धवुष्टादिकञ्च यत् ।
कुचेलञ्च तथा तैलं माध्वीञ्च नखलोमकान् ॥

अभ्यङ्गमसदालापं हविष्याशी विवर्जयेत् ।
हविष्येषु सुधा मुख्या तदनु व्रीहयो मताः ॥

अक्षारलवणञ्चैव शङ्करस्य मतेन च ।
यवगोधूममुद्गाश्च दुग्धं शर्करसंयुतम् ॥
फलमूलादिकं हृद्यमक्षारलवणं घृतम् ।
रक्तवस्त्रं तथा क्षौरं हविष्येषु विवर्जयेत् ॥

शारदायां द्वितीयपटले—

भैक्ष्यं हविष्यं शाकानि विहितानि फलं पयः ।
मूलं सक्तुर्यवोत्पन्नो भक्ष्याण्येतानि मन्त्रिणाम् ॥

भैक्ष्यमिति ब्रह्मचारियतिपरम्। भिक्षास्वरूपमुक्तं राघवभट्टधृतवचने—

वैदिकाचारयुक्तानां शुचीनां श्रीमतां गृहे ।
सत्कुलस्थानजातानां भिक्षा स्यादग्रजन्मनाम् ॥

हविष्यमुक्तं स्मृतौ—

हैमन्तिकं सितास्विन्नं धान्यं मुद्गास्तिला यवाः ।
कलायकङ्गुनीवारा वास्तूकं हिलमोचिका ॥
षष्टिका कालशाकञ्च मूलकं केमुकेतरत् ।
कन्दं सैन्धवसामुद्रे गव्ये च दधिसर्पिषी ॥
पयोऽनुद्धतसारञ्च पनसाम्रौ हरीतकी ।
तिन्तिडीजीरकञ्चैव नागरङ्गञ्च पिप्पली ॥
कदली लवली धात्रीफलान्यगुरुमैक्षवम् ।
अतैलपक्वं मुनयो हविष्यान्नं प्रचक्षते ॥

फलं पयो मूलं विहितमित्यनुषज्यते।

अथाभक्ष्यं मत्स्यसूक्ते—

नारिकेलोदकं कांस्ये अजाक्षीरञ्च काचके ।
पाषाणे महिषीक्षीरमभक्ष्यं परिकीर्तितम् ॥

पञ्चदशपटले—

वराहपूजको यस्तु कोलं कूर्मं न भक्षयेत् ।
ब्रह्माणं पूजयेद् यस्तु माहिषं चामरं चरुम् ॥
गणेशयाजी मधुकं पनसं कोरदूषणम् ।
आदित्यभक्तो देवेशि! मयूरं कुण्डसाहकम् ॥
शिवयाजी तिलपिष्टं चिञ्चाञ्च चक्रपूजकः ।
तथा च मद्गुरं मत्स्यं शक्तिचिञ्चां वडालकम् ॥
कुसुम्भशाकं देवेशि! लशुनं शृङ्गिणं तथा ।
त्रैपुरे तु निम्बतिक्तं त्वरितार्थी तथाम्रकम् ॥
गोपालार्थी तु पालङ्कमाममत्स्यं न भक्षयेत् ।
पारावतं वामनार्थी चक्रशाकं वडालकम् ॥
निम्बं सारस्वतैर्वर्ज्यं लक्ष्म्यर्थी च करञ्जकम् ।
कालान्धं कोद्रवञ्चैव चन्द्रमत्स्यं तथैव च ॥
सर्वमन्त्रे वडालञ्च सर्वयज्ञेषु शङ्करि! ।
श्वेतपूतीञ्च वार्त्ताकीं कूष्माण्डं पर्वतीयकम् ॥
चिञ्चाञ्चैव परान्नञ्च यत्नेन परिवर्जयेत् ।
वैष्णवैः पत्रशाकञ्च मूलं कन्दं प्ररोहकम् ॥
शुष्कं राजीववास्तूकं पालङ्कीञ्च तथैव च ।
यदा सङ्कल्पपूर्वेण यस्त्यजेद्वैष्णवः क्वचित् ॥
तथापि न त्यजेद्देवि! प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
सौरव्रते घृतं वर्ज्यं ताम्बूलं वैष्णवेषु च ।
गव्यत्यागी महापापी मधुत्यागी श्रियं हरेत् ॥

सप्तविंशतिपटले—

जम्बूखर्जूरदाडिम्बनारिकेलञ्च पूगकम् ।
जलबिम्बा त्रपूषा तु उर्वारुं पीनकं तथा ॥

वदरीलवलीधात्रीपनसाम्रहरीतकी ।
शालूकं पद्मखण्डञ्च कशेरुं करमर्दकम् ॥

नागरङ्गञ्च मधुकं मधुरं तेन्दुकानि च ।
आनाडञ्चैव कूष्माण्डं वासन्त्याः फलमेव च ॥

तिलकान्नं कलायञ्च माषञ्च राजमाषकम् ।
तण्डुलं यवधान्यञ्च नीवारं कुङ्कुमं तथा ॥

जीरकञ्च लवङ्गञ्च धन्याकं जातिकोषकम् ।
एलकञ्चैव कर्पूरं चन्दनागुरुमुस्तकम् ॥

सरलं देवदारुञ्च कृष्णभल्लातकानि च ।
शृङ्गवेरः कटुद्रव्यं मरिचं लवणं कणा ॥

फलं यच्च शिवायाश्च स्वक्षाम्रं पनसस्य च ।
कृष्णकोषं ग्रन्थिपर्णं स्वर्गादेवाङ्कुराणि च ॥

द्राक्षाञ्च वकुलं कच्चीफलञ्चेक्षु च खण्डितम् ।
एतान्याचमनीयानि सुरभिः पाचकान्यपि ॥

तथा—

पर्वतीयं तथा वर्त्तु तथा कैतवजानि च ।
लक्ष्मीलकुचकञ्चैव तिलकं क्षुद्रतिल्लकम् ॥

हिन्तालं पनसाम्रञ्च पीवरं बद्धजीरकम् ।
बृहच्छोटा च वदरी पर्वतीयं विवर्जयेत् ॥

क्षुद्रमुर्वारुकञ्चैव जीवन्त्याः क्षुद्रमेव च ।
मधुकं मधुरीं द्राक्षां कलायं यन्न वर्त्तुलम् ॥

श्वेतमुद्गं तथा कृष्णं फलं तस्य विवर्जयेत् ।
नारिकेलफलञ्चैव स्वर्णाभं नागरङ्गकम् ॥

नारिकेलञ्च स्वर्णाभं दुग्धशस्यं तथैव च ।
सोमधान्यं नीवारञ्च कलम्बं षष्टिकानि च ॥

बृहद्धान्यं क्षुद्रधान्यं वाल्कलिकमुपांसुकम् ।
एतानि व्रीहिमुख्यानि हविष्याण्येव भोजने ॥

मौक्तिकं रक्तशाकञ्च उत्तमौघैः प्रचक्ष्यते ।
इक्षुञ्च श्वेतत्रपुषं तथा मृगफलानि च ॥

मद्यकुम्भं प्ररोपञ्च जग्धान्नं तटसम्भवम् ।
तथा श्रावणिकं देवि! हविष्यान्ने विवर्जयेत् ॥

व्रतेषु चामिषं देवि! ताम्बूलं पर्णचूर्णके ।
निरामिषं चातुरे च आमिषं लकुचानि च ॥

अभक्ष्यं वर्त्तुलं तस्य हस्तभग्नं तथैव च ।
वार्त्ताकुं श्वेतरक्तञ्च श्वेतपूतिकमेव च ॥

व्रते तु वर्जयेद्देवि! फलाहारविधिं शृणु ।
नमस्कारं फलाहारं सगव्यं वा विशिष्यते ॥

त्रिभागपूरणं कृत्वा जलाहारं कलौ त्यजेत्।
फलाहारं महेशानि! गृहस्थानां कलौ युगे॥

शतं तिलं तदर्द्धं वा तिलाहारे महेश्वरि!।
क्षीराहारे च चणकं पञ्चगव्ये फलं भवेत्॥

आज्याहारे तु तोलैकं हविष्यस्य विधिं शृणु।
पक्वमन्नं स्वयं वाथ भार्यया सोदरेण तु॥

मातापितुर्गुरोर्वापि न भुक्त्वा यदि वा पचेत्।
लघ्वाहारो जितक्रोधो हविष्यव्रतभोजने॥

तथा—

वेत्राङ्कुरं तथा मुस्तां सैन्धवं सिन्धुसम्भवम्।
तथा पर्वतसम्भूतं हविर्द्रव्यादि कीर्तितम्॥

बिल्वामलतिलस्यैव वदर्याः पत्रमेव च।
हविष्यभोजने प्राप्ते हविष्यान्नं प्रचक्षते॥

सुन्दार्घ्यपात्रे पत्रे वा पलाशस्य च पत्रके।
कदल्याश्च त्वचे पत्रे हविष्यव्रतभोजने॥

सौरव्रते कटुद्रव्यं शैवे चान्नं विवर्जयेत्।
वैष्णवे कोरदूषञ्च शाक्ते शालिं विवर्जयेत्॥

पूगं सर्वव्रते त्याज्यम् आरनालकमेव च।
न भक्षयेल्लौहच्छिन्नं हस्तभग्नं न भक्षयेत्॥
कलिकासु स्थितं द्रव्यं तथा पनसपत्रके॥

विख्यातस्वीयकीर्त्त्याऽजनि जगति दयारामविश्वासनामा
धर्मात्मा तस्य सूनुः सकलगुणयुतो रामहर्याख्य एव ।
जातौ तस्यात्मजौ श्रीसुकृतियुतजगन्मोहनप्राणकृष्णौ
ज्येष्ठः श्रीप्राणकृष्णो गुणिगणकुमुदश्रेणिपूर्णौषधीशः ।।

तदादिष्टः शिष्टविद्वन्मनःसन्तुष्टिकारिणीम् ।
श्रीप्राणतोषिणीं वल्लीं निर्ममे रामतोषणः।।

आदेष्टृसत्वरतया गुरुताभिया च
ग्रन्थस्य सर्वरचनं न समाचचक्षे ।
धीराः! कृताञ्जलिरहं विनिवेदयामि
युष्माभिरेव सकलन्तु विचारणीयम् ।।

।। इति श्रीप्राणकृष्णविश्वासानुमतायां श्रीरामतोषणविद्यालङ्कारभट्टाचार्यविरचितायां श्रीप्राणतोषिण्यां तृतीयमर्थकाण्डाङ्गं समाप्तम् ।।

◆

प्रथमं परिशिष्टम्

श्लोकार्द्धानुक्रमणिका

* * *

सर्गकाण्डस्य

श्लोकांशाः	पृष्ठाङ्काः
अकारप्रभवा ब्रह्म.	३७
अकाररूपदक्षे तु	१४७
अकाररूपमासाद्य	१४०
अकाररूपशीर्षे तु	१४६
अकारादिक्षकारान्ता	४३
अकारादिक्षकारान्तं	५०
अकारादिक्षकारान्तं	१६५
अकारादिसकारान्तां	१२८
अकाराद्ब्रह्मणोत्पन्ना.	३७
अकारेकारयोर्योगाद्	१३४
अकारं ब्रह्मणो वर्णं	४७
अकुहाः कण्ठतो ज्ञेयाः	१३६
अक्षराज्जायते सर्वं	५१
अक्षराज्जायते सर्वं	१६५
अक्षस्रक्पुस्तकगुण.	३८
अक्षस्रजं हरिणपीतमुदग्रटङ्कं	२२१
अग्नयो दोषदूष्येषु	१०३
अग्नीषोमात्मका मन्त्रा	१९८
अग्नीषोमात्मको देवो	८८
अग्नेरूर्ध्वं जलं स्थाप्य	७९
अग्न्यश्व्युमाः सविघ्ना	५६
अग्रकुञ्चितरेखा या	१५०
अङ्कारश्चक्षुषो दन्तो	१७३
अङ्कोन्मुक्तशशाङ्ककोटिसदृशीम्	२२०
अङ्गप्रत्यङ्गभागाः स्युः	८४
अङ्गाराब्जकवृश्चिकौ च तुले	५३
अजरश्चापकुम्भश्च	१३१
अजेशः सर्वसोमेशः	४०
अञ्जनश्चास्त्रवारश्च	१३१
अण्डजो वर्तुलीभूतात्	७०
अण्डजाः पक्षिणः सर्पा	७०
अण्डाधारञ्च कङ्कालं	८५
अण्डं सूते गिलाहारः	७०
अत ऊर्ध्वं गता रेखा	१५०
अत एव च तन्त्रज्ञं	१९
अतस्त्वं परमानन्दो	२५
अतिदृप्तोऽङ्गहीनः स्याद्	२००
अतिप्रौढस्तथा वृद्धः	११७
अतीवबृहदाकारा	३०
अतोऽन्यत्पापसम्भूतिः	६९
अतः परं प्रवक्ष्यामि	१५८
अथ कामकला वाम.	२२८
अथ पापकृतां शरीरभाजाम्	११५
अथ बिन्द्वात्मनः शम्भोः	५७
अथ मन्त्रान् प्रवक्ष्यामि	१८६
अथ मात्राहतैरन्न.	८६
अथ वक्ष्ये महेशानि	२११
अथ श्रीशिवपादाब्ज.	३
अथाहतं षड्रसं	८०
अधमः स्युरसौ मन्त्रो	२०४

अधश्चोर्ध्वं कुण्डलिन्या: १०१
अधस्तस्या: प्रधानाग्नि: ८०
अधोगतागता या तु १५०
अधोदन्तश्च कण्ठोष्ठौ १७३
अधोमुखा: शिरा: काश्चित् ९५
अधोरेखा विष्णुरूपा १४९
अधोर्ध्वगामिनी मात्रा १४२
अनङ्गकुसुमा विश्व. २२५
अनन्ता ज्वालिनी व्योमा १७३
अनन्ताय यवर्गस्था ३८
अनयो: सङ्गमो मध्ये ११५
अनादिनिधनं ब्रह्म ३३
अनादिपुरुषोद्युक्ता ७८
अनाद्यविद्योपहिता ७८
अनायासं सृष्टिकर्त्ता २४
अनाहतस्तु तत्रैव २१६
अनाहतं महाचक्रं ३५
अनित्यमतदोषश्च ८
अनुच्चार्य तुरीया च २२८
अनुनक्षत्रवारेषु ५४
अन्तर्दृष्टिर्बहिरुपगत. १०६
अन्तर्बहिर्विभागेन ५२
अन्तहा सूतहा देवि ६८
अन्ते तु हृच्छिरोबीजो २०७
अन्त्यमाद्यं द्वितीयञ्च २१८
अन्नदामङ्गलं देश. २३०
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तं ७९
अन्यदेतादृशं सर्वं १२५
अन्यमन्त्रै: कृतं कर्म १८
अन्योऽन्यस्पर्शनादेव ७४
अन्वाहार्यो गार्हपत्य. १०३
अपथ्यभाजामनयो: ८१
अपदान्तादिसंयोगे १३६
अपरेयमिति त्वन्यां ११९
अपानयत्यपानोऽयम् १००
अभयेष्टकरा ध्येया: ३७
अभयं वरदञ्चैव २१५
अभीष्टदानं मातुस्तत् ९
अभूत्तस्मादहङ्कार: ६०
अभ्यस्यामि शिवं ज्ञानं १०९
अमृता कर्षिणी शून्यं १७३
अमृता मानदा पूषा ३६
अमोघदुर्मुखौ चैव १३०
अमोघा विद्युता चेति ४०
अम्बिका वाग्भवी दुर्गा २२३
अम्बिका ह्लादिनी चैव २२४
अम्भोजमम्भसो भूमे: ६२
अरुणसितहरितपाटल. १११
अर्कमात्रा कला वाणी २२८
अर्घीशो भैरव: सूक्ष्मो १७०
अर्थाभिव्यक्तये शब्द. ८
अर्द्धचन्द्रधरां देवीं २१२
अर्द्धसप्ताक्षरो मन्त्र: २०८
अर्द्धैकद्वित्रिसंख्याभि: १३४
अलङ्कारे सुललितो ८५
अलम्बुषा महाभागे ९८
अलं वेदै: पुराणैश्च १६
अवाङ्मुखी सा तस्याश्च ९०
अवैशद्यान्मुखश्रोतो. ११८
अव्यक्तविग्रहात् शब्द. ६०
अव्यक्तं महदित्यष्टौ ८८
अशक्ता योनिमुद्रायां २१८
अशीतिमात्रं सामुद्रे ६९
अश्वत्थ: सर्ववृक्षाणां १४
अश्वियमानलधातृशशि. ५५
अश्वेभाजभुजङ्गसर्प. ५५

अष्टधा गुणिता शक्तिः १२४
अष्टभुजां महादेवीं २१४
अष्टाङ्गुलप्रमाणेन १६६
अष्टाङ्गुलं परित्यज्य १६६
अष्टात्मकं जगत्यन्यं १२४
अष्टादशपुराणानां २०
अष्टादशमहासिद्धि. २१७
अष्टाविंशत्यक्षरो यः २०९
अष्टास्रं वरुणस्यापि ६२
अष्टौ स्थानानि वर्णानाम् १३३
असत्प्रतिग्रहीता च ६७
अस्ति ब्रह्म चिदानन्द. ७८
अस्त्रनेत्रयुगं वौषट् २२८
अस्त्रमन्ते भवेद्यस्य २०६
अस्त्रवर्णद्वयं मध्ये २०४
अस्त्रं द्वाभ्यां त्रिभिः षड्भिः २०३
अस्थिमांसनखाश्चैव ८९
अस्थि मांसं त्वचं स्नायु ८९
अस्थिस्थाने महेशानि १११
अस्थ्नां शरीरे संख्या स्यात् ९८
अस्पष्टाक्षरभाषा तु ११
अस्मिन् देहे संस्थिते च २५
अस्य विकारवर्णेभ्यो ५२
अस्यैव सर्वकर्तुर्यत् ३४
अहमासं पण्डितको १९०
अहिगोधावयो भेक. ७०
अहं सर्वाणि भूतानि २७
आकारो बिन्दुमान् पाशः २२७
आकारो विजयानन्तो १६९
आकारं परमाश्चर्यं १४०
आकाशमण्डलं प्रोक्तं ६२
आकाशाज्जायते वायुः ६१
आकाशार्णफलैर्नम्रं २२०
आकृतिं स्वेन भावेन ४५
आक्रोष्टा चातिवक्ता च १९०
आगमोक्तेन मार्गेण २२२
आगमोक्तेन विधिना १७
आगमोत्थं विवेकोत्थं २७
आगमः पञ्चमो वेदः १९६
आग्नेयस्य मनःसौम्य. १९९
आग्नेया मनवः सौम्या १९८
आग्नेया यादिवर्णाद्या ३७
आग्नेयो व्यापकस्त्यागो १८२
आग्नेयाः सम्प्रबुध्यन्ते १९९
आज्ञाचक्रे महेशानि २१४
आत्मविद्याशिवैस्तत्त्वैः १४८
आत्मशक्तिर्भूतमाता ४१
आत्मादितत्त्वसहितं १६२
आत्मा बुद्ध्या समर्थ्यार्थान् १३३
आदावङ्गावृतिः पश्चाद् २२३
आदावन्ते तथा मध्ये २०६
आदिबीजं वेदसारो १६८
आदिमध्यान्तदेशेषु २०४
आदिमध्यावसानेषु २०१
आदिमध्यावसानेषु २०३
आदिमध्यावसानेषु २०४
आदिरेफस्तु सम्प्रोक्तो १३७
आदिस्थैः सप्तभिर्बीजैः २०३
आदीनामिति कथिता ४२
आदौ तन्त्रप्रशंसादि. ७
आदौ द्विधा द्विधा मध्ये २०१
आदौ बिन्दुस्ततो मध्ये १५६
आदौ मध्ये तथा चान्ते २०६
आदौ सञ्जायते बीजं ८३
आद्यन्तमध्येष्विन्दुर्वा २०२
आद्यैर्मेषाह्वयो राशि. ५२

आद्यं नूतनसर्गकाण्डममलं ७
आधारदेशेऽधिष्ठाने २२१
आधारे लिङ्गनाभौ हृदयसरसिजे ११०
आधारे सर्वभूतानां ११९
आनन्दरूपिणी देवी २१
आन्वीक्षिक्यादिनिर्णीतिः १२
आप्यायनी चोर्ध्वदन्तो १७२
आभ्यामश्वयुजा जाता ५४
आम्नायभेदमन्त्राणाम् १२
आम्नायार्थाविवादेन १९१
आम्लानशीलो बन्धूकः ६७
आयुर्वेदं धनुर्वेदं १८९
आयुष्यं भुक्तमाहारं ७९
आयोन्यग्रमधो नालं ७५
आरम्भादौ लेखकस्य ११
आरोप्यारोप्यशक्तिं २१७
आर्त्तवात्परमं बीजम् ७६
आशावातप्रौढतुङ्गोत्तरङ्गे ५
आशांशुका शुचिशशीन. ७
आषाढी तण्डतुन्नश्च १७८
आसनं त्रिपुरादेव्याः १४८
आसीद्विन्दुस्ततो नादो २१
आसीद्विश्वासवंशे विमलमतिः १
आस्तिकोऽथ शुचिर्दक्षो १६
आस्यनासिकयोर्मध्ये १०१
इकारं परमानन्दं १४०
इच्छा क्रिया तथा ज्ञानं २३
इच्छाज्ञानक्रियात्मासौ १२८
इच्छा तु विष्णवे दत्ता २३
इच्छाशक्तिबलोद्घुष्टो १२७
इच्छाशक्तिर्भवेद् ब्रह्मा १४८
इडा च पिङ्गला चैव ९६
इडा च वामनासायां ९४
इडा च शङ्खचन्द्राभा ९२
इडानाड्यां स्थितश्चन्द्रः १०२
इडापृष्ठे तु गान्धारी ९३
इडायां पिङ्गलायाञ्च ९६
इडायां संश्रितश्चन्द्रः ९३
इडा वामतनोर्मध्ये ९०
इति ते कथिता देवि २१८
इति स्तवनरूपत्तु. ११
इत्थम्भूतस्तदा गर्भे १०८
इत्थम्भूतस्तदा गर्भः १०९
इत्यङ्कुरपरिच्छेद. ८
इत्यङ्गपापभेदे तु ६८
इत्यभिध्यायतो नासा ५१
इत्याकरे समुद्भूते २८
इत्यादिदोषदुष्टांस्तान् २११
इत्युक्तः शङ्करेणासौ १८७
इत्युक्त्वा सा महाकाली २३
इत्येवं परमं देवि १९
इदं ममैव कर्तव्यम् ३४
इन्द्रगोपप्रतीकाशः १००
इन्द्रनीलप्रतीकाशं ९९
इन्द्रस्तदूर्ध्वबोधिन्यां २१७
इन्द्राणी चैव रुद्राणी २२४
इन्द्रासनगतो ब्रह्म २२९
इन्द्रियाणां गुणान् वक्ष्ये ८६
इमां मत्सरिणो दोष. ६
इयञ्च त्रिगुणा ज्ञेया ९२
इह यत्क्रियते कर्म ७२
इह यत्क्रियते कर्म ११७
इः सूक्ष्मा शाल्मली विद्या १६९
ईकारं परमेशानि १४१
ईशानं मध्यतो ज्ञेयं १९४
ईश्वरस्य शक्तिसमावेशात् १२

ईस्त्रिमूर्तिर्महामाया १६९
उकारयोगात्तस्यैव १३४
उकाराद्विष्णुनोत्पन्ना. ३७
उकारं परमेशानि १४१
उकारं वैष्णवं वर्णं ४७
उग्रप्रभुर्धृतिर्विष्णुः १७०
उग्ररेखा स्थूलदण्डो १८२
उच्चैरुन्मार्गगो वायुः १३४
उच्छूनत्वं मृदुत्वञ्च ६५
उत्कारी मृत्युरेताः स्युः ३८
उत्कारीशस्तु नावीतो १८३
उत्तराफाल्गुनी चैव ११२
उत्तराभाद्रपदा चैव ११२
उत्पलैर्जुह्वतस्तद्वन् २२५
उदक्यागमने देवि ६८
उदरे च गुरुश्चैव १११
उदरे वृषणे कट्यां १०१
उदानकर्म तच्चोक्तं ८२
उद्‌गारे नाग इत्युक्तो १०१
उद्भिदः स्वेदजोऽण्डाज् ६५
उद्भिदाः स्थावरा ज्ञेयाः ६५
उद्भिद्य भूमिं निर्गच्छेद् ६५
उद्वहन्त्योऽभयं शूलं ३८
उद्वेजयति चार्थानि १००
उपराश्चोष्ठसम्भूताः १३६
उभयोस्तुल्यशुक्रेण ७६
उमाविहङ्गमः कालः १८०
उः शङ्करो वर्त्तुलाक्षो १७०
ऊकारं देवदेवेशि १४२
ऊर्ध्वकोणे स्थिता वामा १४८
ऊर्ध्वचामी द्विरण्डश्च १८०
ऊर्ध्वन्तु मरुता नुन्नात् ९०
उर्ध्वमात्रा शक्तिरूपा १६३
ऊर्ध्वम् ऋज्वायता रेखा १५६
ऊर्ध्वस्थिता तु या मात्रा १६१
ऊर्ध्वादधोगता रेखा १५२
ऊर्ध्वादाकुञ्चिता मध्ये १६४
ऊर्ध्वाद्दक्षगता वक्रा १४३
ऊर्ध्वाधो मध्यतः कुब्जा १४२
ऊर्ध्वाधः कुञ्चिता मध्ये १४१
ऊर्ध्वाधः कुञ्चिता रेखा १५२
ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा १५१
ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा १५४
ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा १५५
ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा १६०
ऊर्ध्वाधः क्रमतो रेखा १६१
ऊर्ध्वाम्नायस्तत्त्वबोधः १९३
ऊर्ध्वाम्नायोदितं कर्म १९६
ऊर्ध्वं त्ववयवे रश्मि. ११४
ऊँकारादिक्षकारान्त. ११
ऊँकारो वर्त्तुलस्तारो १६८
ऊँद्वयं मुखे शीर्षे २०४
ऊः कण्ठको रतिः शान्तिः १७०
ऋकारः परमेशानि १४२
ऋक्षराश्यादिषु तथा ५२
ऋतुमात्रं हरिर्जीवेद् ५९
ऋतून् वसन्तमुख्यान् षड् १२३
ऋद्वयं जिह्वया मूर्ध्ना १३६
ऋषिः स्याद्दक्षिणामूर्त्तिः २१९
ऋः पुर्दीर्घमुखी रुद्रो १७०
ॠकारं परमेशानि १४३
ॠः क्रोधोऽतिथीशो १७१
एकधा गुणिता शक्तिः १२०
एकनेत्रश्च वृषली १७६
एकनेत्रो महानन्दो १७५
एकपादशिरोमाला १७०

एकपादो विभूतिश्च १७७
एकमूर्त्तिस्त्रयो देवा ४७
एकरूपो रुचिः कूर्मः १७५
एकादश क्रमात् संविद् १२५
एकादशाक्षरो वापि २०८
एकादशाक्षरं वाण्या १२५
एकाररूपमध्ये तु १४५
एकारादिविसर्गान्तं ४५
एकारो वास्तवः शक्तिः १७२
एकारं परमं दिव्यं १४४
एकाशीत्या तथा षष्ट्या ६९
एकैकं भागमेकैक. ६५
एकोनविंशत्यर्णो वा २०६
एतस्मिन्नन्तरे देवि ११५
एतामक्षरमालिकां ५
एता रुद्राङ्कपीठस्थाः ४२
एते दशगुणाः प्रोक्ताः ९०
एते नाडीषु सर्वासु ९९
एतेभ्योऽमावास्यान्ताः ५६
एते रुद्राः स्मृता रक्ता ४१
एतेषां तारणात्तारः १२१
एदैतोर्मृगशीर्षर्द्रे ५४
एदैतोः कर्कटो राशिः ५३
एनमाश्रित्य मुनयः २२०
एभ्य एव तु राशिभ्यो ५३
एभ्यः सञ्जज्ञिरेऽङ्गेभ्यः ४५
एवमिन्द्रैरिन्द्रसंख्यैः ५९
एवं गर्भस्थितो जीवो १०९
एवं दिङ्माससम्प्राप्तौ ७७
एवं ध्यात्वा महेशानि २२५
एवं नाडीमयं चक्रं ९२
एवं पूज्या जगद्धात्री २२३
एवं वै दक्षिणाम्नायो १९४
एषा निर्जरभाषया समुदिता २३०
एषा शक्तिः परा बीज. ८७
एषु स्थानेषु फट्कारः २०८
एषु स्वराः स्मृताः सौम्याः १३३
एषां भूतलिपिः प्रोक्ता २१८
ऐकारं परमं दिव्यं १४५
ऐर्लज्जा भौतिकः कान्ता १७२
ऐश्वर्यस्य समग्रस्य ६४
ऐहिकस्य प्रेत्य भोगः ११
ओकारमध्यदक्षे तु १४६
ओकारं चञ्चलापाङ्गि १४५
ओकारः सत्यपीयूषौ १७२
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म २७
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ३०
ओष्ठयोर्दन्तपङ्क्तौ च ११२
औकारः शक्तिको नादः १७३
अंकारं बिन्दुसंयुक्तं १४६
अः कण्ठको महासेनः १७३
अःकारं परमेशानि १४७
अः श्रीकण्ठः सुरेशश्च १६८
ककाराज्जायते सर्वं १४८
ककारः कामदा काम. १४८
ककारः सर्ववर्णानां १४८
कणादेन च सम्प्रोक्तं १९०
कण्ठादिकरणैर्वर्णाः १३२
कण्ठावसक्तमुण्डाली. २१६
कण्ठासनलक्षणञ्च १२
कण्ठासनं तथा कृत्वा २१२
कण्ठे वक्त्रं समारोप्य २११
कतस्तिष्यस्तथाश्लेषः ५४
कथं करोमि हे मातः २४
कथं वा जायते पुत्रः ७४
कथं वा लभते जन्म ७२

कदम्बकोरकाकार. १४९
कन्दमध्ये स्थिता नाडी ९६
कन्दस्य मध्यमे गार्गि ९६
कपर्दिनं समादाय २२९
कपालीद्वयमादाय २२९
कपालं खेटकं शङ्खं २१४
कफात्मिका तु विकृतिः १०७
कभाद्याः वसुदाः सौरा. ३६
करमर्दः करच्छेदी ६७
कर्णाक्षिनासिकारन्ध्रं ८५
कर्णिकां स्वर्णवर्णाञ्च २१५
कर्तृत्वकरणत्वाभ्यां १०५
कर्मणा जायते जन्तुः ११७
कर्मणोर्वह्नितारान्त्य. १९८
कर्मस्वरूपत्याज्यत्वम् १९०
कर्मेन्द्रियार्थाः सम्प्रोक्ता ८६
कलनञ्चैकरात्रेण ८३
कललं तत्र तिष्ठेद्वै १०८
कलाद्यं क्लेदिनीबीजं २२७
कलावन्योदितैर्मार्गैः १८
कलाश्चेश्वरसञ्जाता. ३८
कलाषोडशकश्चन्द्रः ८८
कलौ तन्त्रोदिता मन्त्राः १७
कलांशकेन योगेन ८८
कल्पद्रुमो दिशति ५
कवचञ्च महेशानि १३७
कषतो भवमस्मत्तः ५४
काचिदन्तर्मुखां वृत्तिः १०५
कान्तिः श्वेताह्वयो धीरो १७५
कामकामदकान्ताश्च १२८
कामकोटो वामजानुः १७२
कामघ्नः कामना चेशो १७०
कामदा मदजिह्वा च १३१
कामबीजं न यन्मध्ये २०२
कामबीजं मुखे माया २०२
कामवृक्षो भवेद्देवि ६७
कामशास्त्रमजानन्तो १९६
कामाक्षरं धरासंस्थं २२७
कामाक्षरं वह्निसंस्थं २२७
कामिनी या महेशानि १४८
कामिनी विश्वपा कालो १७१
कामं भ्रमन्तं तन्मध्ये २१७
कामः क्रोधस्तथा लोभः ८९
कारणात्पञ्चभूतानाम् १३८
कारस्कराख्यामलको. ५५
कालभद्रो जया मेधा १८१
कालरात्रिश्च कुब्जिन्या ४१
कालीतन्त्रञ्च कामाख्यां ४
कालो हि नाम भावानां ३४
काव्यष्टवर्गस्य विभुः ५२
किञ्चिद्रोगादिसम्भूते ७७
किन्तु वैजात्यमाश्रित्य १३६
किं तस्य तीर्थभ्रमणैः १६
कीर्त्तिः कान्तिस्तुष्टिपुष्टी ३९
कीर्त्याख्या कालवक्त्रा च २२९
कुञ्चिता कुण्डलीभूत्वा १५६
कुञ्चिता वामतो दक्ष. १६३
कुञ्चिता वामतो रेखा १४४
कुञ्चिता वामरेखायाः १५८
कुण्डलिन्यां महाशक्तौ ९५
कुण्डली चाङ्कुशाकारा १४७
कुण्डलीत्रयसंयुक्ता १६२
कुण्डलीत्वगता रेखा १५५
कुण्डलीभूतसर्पाणाम् ११९
कुण्डलीरूपमास्थाय १५३
कुमारश्च युवा प्रौढो २००

कुम्भं मीनं न्यसेद् गात्रे ११२
कुलमूलावताराख्य. ५
कुहूश्च लिङ्गमूले स्यात् ९४
कूट एकाक्षरो मन्त्रः २०८
कूष्माण्डविघ्नलोकेषु १८७
कृकरः क्षुत्परश्चैव १०१
कृकलासदीपिकाञ्च ५
कृताञ्जलिर्ललाटेऽसौ १०८
कृतार्थस्तेन जायेत १८७
कृते युगे पिनाकी च १६७
कृमिकीटपतङ्गाद्याः ६९
कृष्णो बुद्धिर्विकर्मा च १७९
कृष्णः सत्यः सात्वतश्च ३९
केयूरादावपि तथा १३७
केशवनारायणमा. ३९
केशवाद्या इमे श्यामा. ३९
कैलासस्य चतुर्दिक्षु १८६
कैलासो दक्षिणे कोणे ११०
कोटिकोटिश्च मन्त्राणां १८६
कोटिचन्द्रप्रतीकाशो १४८
कोणत्रययुता रेखा १६२
कोमला श्यामला मेधी १७१
कः क्रोधीशो महाकाली १७४
क्रियाशक्तिप्रधानायाः २६
क्रोधकालात्मकं कुर्याद् २२८
क्रोधाख्यो हं तनुत्वञ्च २२८
क्रोधीशं क्षतमारूढं २२८
क्रोधीशं बलभृद्धूम्र. २२९
क्लेदिनी तापिता भूमिः १८१
क्षकारं शृणु चार्वङ्गि १६४
क्षतजस्थं व्योमवक्त्रं २२८
क्षतजस्थं व्योमवक्त्रं २२९
क्षतजोक्षितमाकाशं २२९
क्षमात्मको जगद्योनिः १७२
क्षान्तिः पुष्टिः स्थितिः शान्ति. ४५
क्षितिरापस्तथा तेजो ७४
क्षितिश्च वारि तेजश्च ९४
क्षुधा तृष्णा भयं निद्रा ८९
क्षेत्रज्ञस्य तदा जन्तुः १०६
क्षेत्रज्ञस्यार्थग्रहणप्रकारः १०
क्षेत्रपालमसम्पूज्य १३२
क्षेत्रपालो महाक्षोभो १८५
क्षः कोपस्तुम्बुकः कालो १८५
खकारं परमाश्चर्य १४९
खड्गखेटकधारिण्यः २२४
खड्गी नादोऽमृतं देवी १८३
खड्गं मुण्डञ्च वामेऽस्मिन् २१२
खमपि शुषिरचिह्नसमीरणः ६३
खः प्रचण्डः कामरूपी १७४
गकारो बिन्दुमान् विघ्न. २२८
गकारं परमेशानि १५०
गङ्गादिसर्वतीर्थञ्च २१५
गच्छ पुत्र महाबाहो १८७
गजवक्त्रनिरञ्जनौ १३०
गजेन्द्रः सूर्पकर्णश्च १३०
गत्वा कुलाकुलां दिव्यां २१६
गन्धस्तु नसि विज्ञेयः ८६
गर्भा च भगिनी चैव १३१
गर्भाच्छिशोर्निःसरणं १०
गर्भाशयप्रमाणन्तु १०
गर्भे तु सम्प्रविष्टोऽसौ १०९
गान्धारी सव्यनेत्रान्तम् ९७.
गान्धारी हस्तिजिह्वाख्या ९३
गान्धारी हस्तिजिह्वा च ९१
गान्धारी हस्तिजिह्वा च ९४
गान्धार्याश्च सरस्वत्याः ९७

गायत्रीबीजपञ्चांशौ १६८
गायत्री विष्णुगायत्री १२६
गायनो गीतिजश्चैव १२९
गायनः पुष्पधन्वा च १७७
गिरिनायकनीलौ च १८०
गीतं सरस्वती विद्या १७४
गुणत्रययुतं देवि १४९
गुणत्रयात्मकं वर्ण १४४
गुणिता सर्वगात्रेण १२०
गुणिता सा तदा शब्दा. ११
गुणिता सा यदा षोढा १२१
गुरुणा यस्य यत्प्रोक्तं ३०
गुरुद्वेषी सोमतरुः ६६
गुरुवक्त्रे स्थितं ब्रह्म २७
गुरुवक्त्रे स्थितं ब्रह्म ३०
गुरुशिष्यपदे स्थित्वा १९२
गुरुं प्रणम्य यं तेन ७४
गुरोर्गृहीतमन्त्रश्च २२६
गुह्यहृद्भ्रूविले न्यस्येच् २२२
गुह्ये विसर्गो विज्ञेय ८७
गृहणन्ति ये गुणकणान् ६
गोक्षीरधवलाकारः १०२
गो गौरी गौरवो गङ्गा १७४
गोधाशने तु निद्रालुः ८५
गोलोमदाही तु कृशो ६६
गोव्याघ्रं गजसिंहमश्वमहिषं ५५
गौतमप्रोक्तशास्त्रार्थ. १९०
ग्रन्थकीर्तिं वरां मेने ३
ग्रन्थाष्टादशसाहस्र्यं १९७
ग्रहणी नाम सा पात्री ८०
ग्लौर्मृडानी च वेदार्थ. १८५
घकारं चञ्चलापाङ्गि १५०
घटीशतमितं तस्या ५९
घनमांसञ्च विंशाहे ८३
घृणा लज्जा भयं शोको ३४
घोरदंष्ट्रां करालास्यां २१५
घः खड्गी घुर्घुरो घण्टी १७५
घ्राणे गले स्फिगुद्देशे १००
ङकारं परमेशानि १५१
ङञणनमा बिन्दु. १३७
ङः शङ्खी भैरवश्चण्डो १७५
चक्री प्रजापतिः सृष्टि. १७४
चक्रेऽस्मिन् भ्रमते जीवः ८४
चतुर्ज्ञानमयं वर्णं १४३
चतुर्थी पञ्चमी प्रोक्ता २२३
चतुर्दश्यां निराहारो ६९
चतुर्द्वारसमायुक्तं ७५
चतुर्धा पञ्चधा वाथ २०१
चतुर्भिर्यादिभिः सार्द्ध ५३
चतुर्वर्गप्रदं देवि १६३
चतुर्वर्गप्रदं वर्णं १६२
चतुर्वर्गप्रदां भीमां २१२
चतुर्वर्गमयं वर्णं १६३
चतुर्विंशतितत्त्वात्मा १२६
चतुर्विंशतितत्त्वानि १२६
चतुर्वेदैरपाराञ्च २१२
चतुष्कोणात्मिका रेखा १६३
चतुष्टयं गणेशानाम् १२३
चतुःप्रकारगुणिता १२३
चतुःशतान्यथारभ्य २१०
चत्वारिंशतमारभ्य २०९
चन्दनकुचन्दनागुरुकर्पूरो. ४२
चन्द्रयुग्मं शिवो वेद. २२७
चन्द्रस्तामस इत्युक्तः ९६
चन्द्रः सूर्यस्तथा वह्निः ११३
चराचरस्य जगतो ४५

चराचराणां सर्वेषां ८३
चरास्तु त्रिविधा भिन्ना: ६३
चर्मविष्ट्य समन्ताच्च ८१
चवर्णं शृणु सुश्रोणि १५१
चाष्टौ सा प्रकृतिर्विघ्न. १२४
चिन्तयेत्पश्चिमे चाद्यं १९४
चिन्तयेदिष्टदेवीञ्च २११
चिन्मयस्य द्वितीयस्य १९७
चु तुर्यध्वनिमाप्नोति १३६
चैतन्यरूपिणं देवं २१५
चैतन्यं सर्वभूतानां २६
च: पुष्करो हली वाणी १७५
छकारं परमाश्चर्यं १५२
छटाटोपो जटालाख्यो १३२
छश्छन्दनं सुषुम्ना च १७६
छायापुत्रश्च सञ्जातो १८५
छिन्नादिदुष्टमन्त्रास्ते २००
छिन्नादिदोषनिर्णीति: १२
जकारं परमेशानि १५२
जङ्घोदरकृकट्याञ्च १००
जटी मुण्डी तथा खड्गी १३०
जडे काव्यं दात्री १
जन्तोराकारं ब्रह्माण्डं ११३
जपाकुसुमसङ्काशो ११४
जयन्ती पुलको भ्रान्ति. १७८
जयिनी पालिनी चैव १२९
जरा च पालिनी शान्ति. ३७
जरामरणदु:खाद्यै: २१६
जरायुजा मनुष्याद्या ७०
जलत्वं याति पापेन ६८
जवनो वेगितो वामो १७६
जातोऽस्मीति यदा भावो ११६
जानुनो: सुतलञ्चैव ११०
जायतेऽधिकसद्विग्नो ११६
जायन्ते च म्रियन्ते च ७२
जिह्वामूलोष्ठनिर्धूत. १२८
जीवकोटिप्रविष्टा सा १८८
जीवप्रवेशनं तत्र ९
जीवे जीवत्वसिद्धि: स्याद् १८८
जृम्भको दीपकश्चैव १०३
ज: शवो वानर: शूली १७६
ज्येष्ठा धकारान्मूलाख्या ५४
ज्योतिर्ग्रन्थान् बहुविधान् ३
ज्योतिषे मन्त्रवादे च १५
ज्वालाभिर्ज्वलनं तत्र ७९
ज्वालामुखी ततो ज्ञेया ४१
ज्वालिनी वेगिनी नाद: १८३
ज्ञातव्या: स्तोत्ररूपास्ते २१०
ज्ञानञ्च निर्मलं कृत्वा १९
ज्ञानेन्द्रियाणि श्रोत्रं त्वग् ८६
झकारं परमेशानि १५२
झिण्टीशो भौतिक: सद्यो. ४०
झो झङ्कारी गुहो झञ्झा. १७६
ञकारो बोधिनी विश्वा १७७
टकारं परमेशानि १५३
टष्टङ्कार: कपाली च १७७
ठकारं चञ्चलापाङ्गि १५४
ठान्तं दहननेत्रेन्दु. २२८
ठ: शून्यो मञ्जरी बीज: १७७
डकारं चञ्चलापाङ्गि १५४
ड: स्मृतिर्दारुको नन्दि. १७७
ढकारं परमाराध्यं १५५
ढक्कावारीणबाणश्च १३२
ढो ढक्कानिर्णय: पूर्वो १७८
णकारं परमेशानि १५५
णो निर्गुणं रतिज्ञानं १७८

तकारं चञ्चलापाङ्गि १५६
तच्चीयमानं विण्णाम ८१
ततश्चैतन्यरूपा सा ११८
ततस्तदूर्ध्वभागस्थो ५३
ततो नानाभिधानानि ३
ततो भुवनपालाख्या २२५
ततो लभेत् परेशानि ७१
ततो व्यक्तिं प्रवक्ष्यामि १३२
ततः क्रोधीशचण्डेश. ४०
ततः सञ्जल्पमात्रा स्याद् १२८
ततः स नरके याति ११७
ततः सा कुण्डलीरूपा १५५
तत्कामबीजं कामेशी २२७
तत्क्रोडतुल्यरूपा च १४४
तत्क्षणे सा महाकाली २५
तत्तदक्षरसंख्ये तु १६६
तत्त्रिभेदे समुत्पन्ना ३६
तत्त्वज्ञानं महेशानि ७३
तत्त्वपञ्चकमेतस्य ३४
तत्परा परमा विद्या १९५
तत्पापादनुसारेण ६९
तत्पुरुषं तथेशानं १९३
तत्फलात्कोटिगुणितं २०
तत्फलं संवत्सरेण १३
तत्र तत्र विशिष्टात्मा १३२
तत्र देवीञ्च सञ्चिन्त्य २१३
तत्र या प्रथमा नाडी ९०
तत्र षोडशधा मात्रा १५३
तत्र स्वाद्वम्ललवण. ८०
तत्रागमविदः श्रेष्ठाः ७१
तत्रानन्दमयो महेशमहिषी. २
तत्रापि संशयच्चेता ७०
तत्सूनुर्भूमिपालो विविधबुधगणै. २
तथा अग्निमयैर्देवि १६५
तथा काचिन्नाडी बहिः ९१
तथा देहावृतस्यापि १०६
तथाविधानामब्दानां ५९
तथाविधैरहोरात्रैः ५८
तथा समस्तशास्त्राणां १४
तथा समीरणो गर्भे ७६
तथैवामाशयगतं ८०
तदा तस्यानुगमनात् ८०
तदा तां तारमित्याहुः १२१
तदा भवति देवेशि १६५
तदा षड्गुणिताख्यस्य १२२
तदा स्वरेशः सूर्योऽयं ५२
तदूर्ध्वभागसंस्थश्च ५३
तद्भुक्तञ्चापरं किञ्चिद् ७३
तद्भोगाय पुनर्भोग्य. ६४
तद्रूपाधोगता दक्षा १४३
तद्रूपाधोगता रेखा १४२
तद्वदस्त्रं स्थितं मध्ये २०५
तद्विरोधदर्शनञ्च ८
तन्त्रञ्च तन्त्रवक्तारं १९
तन्त्रराजं महेशानि १९
तन्त्रवक्ता गुरुः साक्षाद् १८
तन्त्रसङ्केतबोधार्थम् १६८
तन्त्राणि बहुधा नाना. ३
तन्त्रावतारबीजञ्च १२
तन्त्रोक्तं ध्यानमन्त्रञ्च १७
तन्मध्ये तु मया दृष्टं ३०
तन्मध्ये नाभिरित्युक्तं ८४
तपनः पालनः पाता १८०
तपिनी तापिनी धूम्रा ३६
तमोगुणा ब्रह्मनाडी ९२
तयाभिषेकस्तद्भवनं ४३

तया सहितमात्मानम् २१६
तवर्गोत्थः सुरगुरुः ५२
तस्मात्कर्मानुसारेण ७३
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन १५
तस्मादेव स्तनद्वन्द्वं ७५
तस्माद्विनिर्गता नित्या २१
तस्माद्वै परमेशानि २०
तस्मिन्नेव क्षणे देवि १०९
तस्मिन् श्रीप्राणकृष्णो २
तस्य पुष्पस्य माहात्म्यं ७७
तस्याधस्तात्त्रिकोणाभं ८०
तस्याभिपश्यतः खस्थः ५१
तस्याश्च्युतं परं बिन्दुः ७८
तस्यैवौकारयोगेन १३४
ताञ्च द्विहृदयां नारीम् ८५
तान् देवांश्च प्रवक्ष्यामि १९४
ताभ्य एव तु तावत्यः ३६
ताभ्याममाभ्यां क्षार्णोऽयं ५४
तामेतां कुण्डलीत्येके ४५
ताम्रहर्त्ता तु पनसो ६६
ताराकाशाद्यन्तवाद्यन्तवर्णा १९९
ताराद्विभक्ताच्चरमांशतः स्यु. ४६
तारारहस्यं श्रीश्यामा. ५
तारेणाप्यनुमीयन्ते १९८
तारोऽन्त्याग्निवियत्प्रायो १९९
तार्त्तीयन्तु हसौः प्रेत. २२८
तावद् युगसहस्राणि १६७
ताविमौ सकलं विश्वं ४६
तावेव तदधः सर्वं ९७
ताश्च भूरितरास्तासु ९४
ताश्च सस्मितवक्त्राब्जा ४०
तासां मुख्यतमास्तिस्रः ९६
तिष्ठन्ति तासु नित्यासु १५३
तिष्ठन्ति तासु रेखासु १४२
तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च ९८
तीक्ष्णा रौद्री भया निद्रा ३७
तुषारं वर्षते चन्द्रो ११४
तृतीये जायते पुत्रो २५
ते ज्ञानेच्छाक्रियात्मानो २२
तेन त्रिंशत्तिथयो ५६
तेनैव च सुसिद्धं स्यात् २१८
तेभ्य एव तु पञ्चाशत् ३६
तेभ्य एव समुत्पन्ना ३५
तेषु मुख्यतमावेतौ ९९
तेषां पापस्य शुद्ध्यर्थं ६९
तैजसादेव तज्जातम् ६१
तैलहर्त्ता तिलतरुः ६७
तैः सहस्रैः शतानन्द ५८
तोयात्तु बुद्बुदं जातं ७३
तः पूतना हरिः शुद्धिः १७८
त्रयोदशाक्षरा ये स्युः २१०
त्रयोविंशतितत्त्वेभ्यः ८८
त्रिकोणकुण्डलीरूपा १५३
त्रिकोणमेतत् कथितं १४९
त्रिकोणरूपरेखायां १५७
त्रिकोणरूपिणी रेखा १५९
त्रिगुणा सा त्रिदोषा सा १२१
त्रिगुणीकृतसर्वाङ्गी १२०
त्रिगुणैः सहितं वर्णम् १५८
त्रिधामजननी देवी ११९
त्रिधा शक्तिमयी पूर्वा १४५
त्रिपुरा पञ्चकूटं सा १२३
त्रिपुरा लोहिता राज्ञी १७२
त्रिबिन्दुसहितं वर्णम् १६२
त्रिबिन्दुसहितं वर्णं १६४
त्रिमुखी सप्तमुख्यान्या २२४

त्रियाबीजे शकारस्य १३६
त्रिलोकरात्रिः सावित्री २२४
त्रिवर्णो हंसहीनो यः २०४
त्रिविधाहङ्कृतेः सृष्टिः ९
त्रिविधं शक्तिरूपन्तु ७
त्रिशक्तिसहितं देवि १५७
त्रिशक्तिसहितं वर्णं १५१
त्रिशक्तिसहितं वर्णं १५२
त्रिशक्तिसहितं वर्णं १५३
त्रिशक्तिसहितं वर्णं १५४
त्रिशक्तिसहितं वर्णं १५६
त्रिशक्तिसहितं वर्णं १५९
त्रिशक्तिसहितं वर्णं १६४
त्रिंशदक्षरको मन्त्रः २०९
त्रिंशवर्णश्चतुःषष्टि. २०७
त्रैलोक्यविजया प्रज्ञा १७२
त्रैलोक्यविद्यासंहर्त्ता १७५
त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थि. ८१
त्वगात्मा मलयो माता १८२
त्वां विना जननी नास्ति २४
थकारं चञ्चलापाङ्गि १५७
थः स्थिरामी महाग्रन्थिः १७९
दकारं शृणु चार्वङ्गि १५७
दकारः क्रोधबीजं वा २०४
दक्षकोणस्थिता शक्ती १४८
दक्षतः कुण्डली भूत्वा १४०
दक्षतः कुण्डली रेखा १६१
दक्षपादाङ्गुलेर्मूलं १७८
दक्षपार्श्वश्च सेनानी १८०
दक्षहासाट्टहासश्च १७६
दक्षाङ्गकार्द्धचन्द्रश्च १७७
दक्षिणे हस्तिजिह्वा च ९४
दक्षिणं नासिकाद्वारं ९२
दक्षिणांशः स्मृतः सूर्यो ९०
दग्धरन्ध्रे भवेत्पीडा १६६
दत्तात्रेयसंहिताञ्च ४
दन्तुरां दक्षिणव्याप्ति २१२
दयितश्च द्विनेत्रश्च १७५
दर्शयेदात्मसम्भावं २१७
दलकादीन् गजान् देवि १२३
दशधा गुणिता नाडी १२२
दशाक्षरी गणपतेः १२५
दशाक्षरं सरस्वत्या १२५
दशेन्द्रियाणि भूतानि ८८
दाडिमीकुसुमाभश्च १२९
दाता कर्णसमो रणेऽर्जुनसमः २
दिक्कालाद्यनवच्छिन्ना ११८
दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्वि. ६०
दिव्यवस्त्रपरीधानां २१४
दिव्योऽपि वीरभावेन १९६
दिव्यः संवत्सरो ज्ञेयो ५८
दुरूहो जटिलो भीमा १७८
दुर्गोत्तारिणी सम्मोहात् १८४
दुर्मुखो नष्ट आत्मवान् १७६
दुर्लभो मानुषो देहः ७०
देवत्वमथ मानुष्यं ११७
देवदास्यास्तु हरणे ६८
देवानां कार्यसिद्ध्यर्थम् २१
देवायतनभागादि. ६८
देवी केटमुखेच्छात्मा १७५
देहस्थाक्षरवृत्तान्तं १०
दोऽद्रीशो धातकिर्धाता १७९
दोषदूष्यादिनिर्णीतिः ९
दोषानिमानविज्ञाय २१०
दोषाः सन्ति न सन्तीति ३०
दोषैर्दूष्यैः सुखं प्राप्तो ८६

दोःपत्सु वेदवर्गांश्च २२२
दंष्ट्रिण्यश्चोर्ध्वकेशयस्ता २२५
द्रवत्वं प्रथमे मासे ८४
द्रष्टव्यं तत्र तत्सर्वं १३
द्रुता सा तु लसीकाह्वा १०७
द्वात्रिंशदर्णो मन्त्रो यः २०८
द्वात्रिंशद्भेदगुणिता १२६
द्वादशकलया सूर्यो ११४
द्वाविंशती रजोभागाः ७६
द्विचतुःपञ्चषट्सप्त. १२१
द्विचत्वारिंशता मूले १२७
द्विचत्वारिंशद्वर्णात्मा ११९
द्विजन्मना जैमिनिना १९२
द्वितीया सा महाविद्या २४
द्विधा प्रोक्ताश्च ते मन्त्राः १९७
द्विधा भवति तत्पक्वं ८०
द्विधा विधाय चैकैकं ६४
द्विनाडिका मुहूर्त्तः स्यात् ५८
द्विबिन्दुरसना सोमो १७३
द्विमुखं कोटवी श्रोत्रं १७८
द्वे द्वे तिर्यग्गते नाड्यौ ९५
द्वे शते त्वस्थिसन्धीनां ९८
द्व्यङ्गुलं सप्त पाताला. ११४
धकारं परमेशानि १५७
धनञ्जयस्तथा घोषे १०१
धनञ्जयस्य पोषादि ८२
धनञ्जयाख्यो देहेऽस्मिन् १०२
धनुर्बाणधरां देवीं २१३
धन्यैर्महिश्वरैः स्वार्थ. ४९
धन्यो मान्यो वरेण्यो १४
धर्मार्थकाममोक्षार्थे १९५
धात्वर्थं बाधते कश्चित् २०९
धामत्रयं सा वेदानां १२१
धारणं चालनं क्षेपः ८९
धारणं वल्गनं भुक्ति. ८९
धिषणा धरणा चिन्ता १७९
धिषणेन तथा प्रोक्तं १९०
धूम्रध्वजाधः कालाग्निः २२९
धो धनार्थो रुचिः स्थाणुः १७९
नकारं शृणु चार्वङ्गि १५७
नक्षत्रं भ्रमणा दीप्ति. १८१
न तस्य गतिरस्तीति १७
नन्दको नन्दनश्चैव १२९
नपुंसका नमोऽन्ताः स्युः १९७
न प्रकाश्यमिदं देवि २११
न भूमौ विलिखेद्वर्णं १६५
नभःश्रोत्रेऽनिलश्चर्म. १०७
नमस्तु हृदयं स्वाहा २२७
न मानुष्यं विनाऽन्यत्र ७१
नरलोके ऋषिलोके १८६
न रोदिति च तां वीक्ष्य ११६
नलिनीपत्रसंहत्यां ५८
न लेभे सहसा तेन ३
नवकं शक्तितत्त्वानां १२४
नवमे मासि गर्भस्थः १०८
नव स्नायुशतानि स्युः ९८
नवाक्षरस्तु निस्त्रिंशो २०७
नवाक्षरो ध्रुवयुतो २०७
नवाधारेषु विन्यसेत् २२१
न वेदः प्रणवं त्यक्त्वा १९६
न शस्तं चञ्चलापाङ्गि १७
नश्वरः सर्ग एव स्यात् १३५
न हि देवाः प्रसीदन्ति १७
नागाद्या वायवः पञ्च १०१
नाडीद्वयं गते प्राणे १९९
नाडीनामपि सर्वासां ९६

नाडीनां संवहो देवि ९१
नाड्यस्ताः सन्निरुद्धाः स्युः ९०
नाड्योऽनन्ताः समुत्पन्नाः ९४
नाड्योऽर्धलक्षसंख्याताः ९५
नादचक्रे स्थितः सूर्यो १११
नादजाः षोडश प्रोक्ता ३८
नादबिन्दुसमायुक्तो २२७
नादबिन्दुसमायुक्तं २२९
नादाच्चैव समुत्पन्ना २१
नादात्मना प्रबुद्धा सा २२
नादः प्राणाश्च जीवश्च ४५
नादः शक्तिश्च शान्तिश्च १२२
नानाशास्त्रं पुराणञ्च ५०
नानाशास्त्रं पुराणञ्च १६५
नानुद्वेष्टि कलिं सम्राट् १९१
नान्यः पन्था मुक्तिहेतुः १८
नाभिपद्मे महादेवि ७६
नाभिमध्ये स्थितो ब्रह्मा ११५
नाभिशक्तिद्वयोर्मध्ये ११५
नाभेः सकाशाज्जायन्ते ९५
नाभौ च पुष्करद्वीपः १११
नामपद्मस्य वर्णानां १३२
नाम्ना पद्मावतीमन्त्रं १२५
नारायणेशविधयः १६०
नारीणां दशकं विष्णोः १२५
नारी रजोऽधिकांशे स्यान् ७७
नालत्रयसमायुक्तं ७५
नितम्बे च तथा पृष्ठे ११२
नित्यमते पूर्वपक्ष. ८
नित्या कामेश्वरी मुख्यः १७४
नित्यामन्त्रं महेशाद्या १२५
निधायानिलमार्गे च १०२
निमीलनादि कूर्मस्य ८२
निमेषाद्यास्तथा माया ५७
निरुत्तरं तथा चोर्ध्वं १९३
निरुत्तरं नारदीयं ४
निरंशः सत्त्वहीनश्च २००
निर्गतं पार्वतीवक्त्रात् १८७
निर्गुणाश्चैव सञ्जाता ३३
निर्गुणोऽसौ सदा वर्णो १६१
निर्गुणं त्रिगुणोपेतं १५०
निर्गुणः सगुणश्चेति २०
निर्गुणः सगुणश्चेति ३३
निर्जने च जले घोरे १५
निर्विकल्पात्मिका सैव ८७
निर्वीर्य इति सम्प्रोक्तः २०७
निर्वीर्यस्तु समाख्यातः २०८
निर्वीर्याः श्रौतजातीया १८
निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च ३८
निःश्वासोच्छ्वासकासाश्च ८२
निःसार्यते बाण इव ११५
नृणामत्र प्रवृत्त्यर्थम् ७
नेपालो भरणी रुद्रो १६९
नो गर्जिनी क्षमा सौरि. १८०
पक्षः पञ्चदशाहः स्यात् ५६
पच्यमानाद्रसं भिन्नं ८१
पञ्चतत्त्वाद्भवेत्सृष्टिः ६१
पञ्चदेवमयं देवि १६४
पञ्चदेवमयं वर्णं १३९
पञ्चदेवमयं वर्णं १४१
पञ्चदेवमयं वर्णं १४३
पञ्चदेवमयं वर्णं १५२
पञ्चदेवमयं वर्णं १५३
पञ्चदेवमयं वर्णं १५६
पञ्चदेवमयं वर्णं १५८
पञ्चदेवमयं वर्णं १६०

पञ्चदेवमयं वर्णं १६२
पञ्चदेवात्मकं वर्णं १५४
पञ्चप्राणमयं देवि १४१
पञ्चप्राणमयं देवि १५५
पञ्चप्राणमयं देवि १५७
पञ्चप्राणमयं वर्णं १४०
पञ्चप्राणमयं वर्णं १४२
पञ्चप्राणमयं वर्णं १४५
पञ्चप्राणमयं वर्णं १४६
पञ्चप्राणमयं वर्णं १५०
पञ्चप्राणमयं वर्णं १५१
पञ्चप्राणमयं वर्णं १५८
पञ्चप्राणमयं वर्णं १५९
पञ्चप्राणमयं वर्णं १६०
पञ्चप्राणमयं वर्णं १६१
पञ्चप्राणयुतं वर्णं १५४
पञ्चप्राणात्मकं वर्णं १४४
पञ्चप्राणात्मकं वर्णं १५७
पञ्चप्राणात्मकं वर्णं १५९
पञ्चप्राणात्मकं वर्णं १६५
पञ्च प्राणादिकान् वायून् १२३
पञ्चभूतगुणैर्देहो १०
पञ्चभूतात्मकं विश्वं ६३
पञ्चवक्त्रोद्भवा मन्त्राः १२
पञ्चवर्णो मनुर्यः स्याद् २०२
पञ्चशः कादयो यक्ष. १३८
पञ्चषष्ट्युत्तरा ये च २०९
पञ्चषष्ट्यक्षरा ये स्युः २०९
पञ्च ह्रस्वाः पञ्च दीर्घा १३८
पञ्चाक्षरस्तु यो मन्त्रो २०३
पञ्चाक्षरं महेशस्य १२३
पञ्चानामक्षराणाञ्च १२१
पञ्चाशद्धा प्रगुणिता १२२
पञ्चाशद्वर्णसंयुक्ता ११०
पञ्चाशदंशगुणिताथ यदा भवेत्सा १२२
पञ्चाशन्मातृकावर्णो. १३६
पञ्चीकृतिप्रकारश्च ९
पञ्चैतान्यपि सृज्यन्ते ११६
पञ्जरे शुकसारङ्ग. १३२
पत्रारूढाक्षरतनु. ११
पद्ममध्ये गते शुक्रे ७५
पद्मासनां महामायां २१४
परात्मा क्रोधसंहारौ १८५
परमात्मात्मजो जीवो १८४
परमेशः प्रकाशात्मा १९२
परमेशः प्रसन्नात्मा १८८
परमेष्ठी त्वपां मध्ये ५१
परानन्दमयं ब्रह्म ४७
परेण धाम्ना समनुप्रवृद्धया ८७
परं शशी प्रमाणीशः १७३
पर्णात्मकं ततः काण्डं ६६
पर्येति मात्रा सा तुल्या ५८
पलाशप्लक्षकाम्बोष्ठ. ५५
पवनाद्याः पृथिव्यन्ताः ४४
पशवो विंशलक्षश्च ७१
पश्चिमाम्नायजं कर्म १९६
पश्यन्ती मध्यमा वाचो १२७
पश्वण्डलोपकः पूगः ६७
पाञ्चालिका यथा भित्तौ १८
पातालं कटिसन्धौ च ११०
पातालं भूधरा लोका ११०
पातितोऽपि न जानाति ११५
पादमूलेन वामेन २११
पादयोर्हस्तयोश्चापि १००
पादौ पाणौ च केतुश्च १११
पापात्मा पितृदौहित्र. ६६

पार्वती ज्वलिनी नन्दा १३१
पार्ष्णिभागेन सम्पीड्य २११
पावकः कोटरः कीर्ति. १७०
पाशबद्धो भवेज्जीवः ३५
पाशाङ्कुशधरां देवीं २१४
पाशाङ्कुशपुटं कृत्वा २२१
पाशाङ्कुशवराभीति. १३०
पाशाद्यं त्र्यक्षरं मन्त्रं १२०
पिङ्गलाङ्गी पिशाचाक्षी २२४
पिङ्गलायां स्थिता ह्रस्वा १०३
पिङ्गलेडागते प्राणे १०
पिङ्गलेडासुषुम्नाभिः १०२
पिच्छिलां प्रपञ्चसारं ४
पिण्डमध्ये स्थिताः सर्वे ११०
पितामहो द्विठान्तो भूः १६९
पितृभुक्तान्नजाद्वीर्यात् १०४
पिप्पलबिल्वगुहारुणतृणं ४२
पीडिता कामबाणेन ७४
पीतवर्णं तथा सौम्यं १९३
पीतविद्युल्लताकारं १५२
पीतविद्युल्लताकारं १५४
पीतविद्युल्लताकारं १५७
पुङ्खानुपुङ्खविषये १०७
पु चतुर्थध्वनिं याति १३६
पुनरग्नौ जलं प्राप्य ७९
पुनर्मन्त्रान् समुच्चार्य २२१
पुनर्मूलाधारपद्मा. १३
पुरा कृतयुगे देवि १०९
पुरा भगवता प्रोक्तं १९७
पुरीषं पायुमार्गेण ८१
पुरुषस्य तु यच्छुक्रं ७६
पुष्पसाधारणे काले ३२
पुस्तकस्य च आद्यन्ते १६६
पुस्तिकापंत्रनिर्णीति. ११
पुंरूपं सा विदित्वा स्वं ४६
पुंस्त्रीनपुंसकात्मानो १९७
पुंस्त्रीनपुंसकानान्तु ८४
पूजयेदन्वहं देवीं २२३
पूर्णग्रीवो भ्रुवोर्मध्ये ११५
पूर्णषोडशवर्षा स्त्री ७७
पूर्णापूर्णामृता काम. ३६
पूर्णोदरी स्याद्विरजा ४१
पूर्णो देहे बलं स्याद्यत् १०४
पूर्वपश्चिमदक्षिणोत्तरञ्च १९२
पूर्वभागे सुषुम्नायाः ९७
पूर्वाम्नायादि सर्वासां १९५
पूर्वाम्नायोदितं कर्म १९५
पूर्वाम्नायो यदा मन्त्रः १९४
पूर्वाम्नायः पूर्वमुखः १९३
पूर्वाम्नायः शब्दरूपो १९३
पूर्वार्जितकर्मफलं १०८
पूर्वाषाढा चोत्तरा च ११२
पूर्वोक्तायाः सुषुम्नाया ९४
पूषा तु पिङ्गलापृष्ठे ९३
पृथिव्यक्षरशाखाभिः २२०
पृथिव्या ओषधिर्जाता ६३
पृथिव्यादीनि भूतानि ६४
पृथ्वीपालो नवद्वीप. २३०
पृष्ठवंशोभयामात्तः १८१
पोषणादि समानस्य ८२
पः पूरप्रियता तीक्ष्णा १८०
प्रकृतिरीश्वरः शुद्धः १८४
प्रकृतिर्दण्डमुण्डिन्यौ २२४
प्रकृतिः पुरुषो देहे ११४
प्रकृतौ कालनुन्नायां ६५
प्रकृत्या जायते सर्वं ९

प्रचण्ड एकजो रुद्रो १६९
प्रणमामि सदा वर्णं १६०
प्रणम्य कथयिष्येऽहं १८६
प्रणम्य प्रययौ शीघ्रं १८७
प्रणवो विषबीजं स्याद् २२८
प्रणवः सर्ववर्णेषु ४७
प्रणवांशो ब्रह्मसूत्रम् १७२
प्रतिकाण्डं नमस्कृत्य ७
प्रतिजन्म प्रपद्यन्ते ७८
प्रत्यङ्गिरा भवानी च १९५
प्रथमे मस्तकं देवि ७२
प्रथमं हि मया प्रोक्तं १८९
प्रदीपकलिकाकारो ८४
प्रधानाः प्राणवाहिन्यो ९१
प्रपञ्चो ब्रह्मदिवसः ५९
प्रफुल्लञ्च ततो ध्यात्वा १४९
प्रफुल्ले तु त्रिपत्रे वै ७५
प्रबोधकालं जानीयाद् १९९
प्रभेदेभ्यः समुत्पन्ना ४५
प्रयाति ज्वलनं तत्र ७९
प्रयोगसारे तु वषट् १९८
प्रयोजनञ्चौषधीनां ८
प्रवृद्धं पञ्चमे पिण्डं ८५
प्रशाखानामविच्छेद. १०
प्राण आदौ हृदि स्थाने १०१
प्राणकृष्णश्चिरञ्जीवी १४
प्राणात्मकं हकाराख्यं ४४
प्राणात्मा तापिनी वज्रा १८१
प्राणाद्या मरुतः पञ्च ९९
प्राणापानसमानश्च ९०
प्राणापाने च चेष्टादि ८२
प्राणायामोद्गता एते ४७
प्राणालयमिति प्राहुः ९९
प्राणोऽपानः समानश्च ९९
प्रातराधारकमले २१२
प्राप्तं चोत्तरदेहन्तु ७२
प्रासादञ्च समुच्चार्य २२१
प्रासादं तुम्बुरुं पिण्डं १२०
प्रीतिरती रमा प्रोक्ताः ४०
फकारं शृणु चार्वङ्गि १५८
फट्कारो वीरसङ्घश्च १३२
फडस्त्रं शस्त्रमायुधम् २२८
फलकोषद्वयं तत्तु ९१
फूत्कारो यामिनी व्यक्ता १८०
फेत्कारिणीं तथा तन्त्रं ४
फः सखी दुर्गिणी धूम्रा १८०
बकारं शृणु चार्वङ्गि १५९
बध्नाति मातापित्रोस्तु ११६
बध्वा तु योनिमुद्रां तां २११
बलवृद्धौ चोपचितौ ८५
बली बलानुजो बालो ३९
बहुद्वारेण कुम्भेन १०६
बान्धवः शङ्खिनी वीरो १७८
बालकश्च शिशुश्चैव ११६
बालार्कमण्डलाकार. २१६
बाहुर्हंसो वियद्वक्त्रं १८३
बिन्दुत्रययुतं वर्णं १४२
बिन्दुत्रयात्मकं वर्णं १४३
बिन्दुद्वयमयं वर्णं १३९
बिन्दुद्वयान्विता रेखा १४७
बिन्दुर्दक्षिणभागस्तु ४६
बिन्दुर्नादो बीजमिति २२
बिन्दुसर्गात्मनोर्व्यक्ति. १३५
बिन्दुसर्गेन्दुखण्डान्ताः १९८
बिन्दुः पुमान् रविः प्रोक्तः १३७
बिन्दुः पुरुष इत्युक्तो ४६

बिन्दुः शिवात्मकस्तत्र २२
बिन्दोरपि चतस्रः स्युः ३८
बिभ्राणाः सर्वभूषाढ्याः १२९
बीजनामानि बीजानां १३
बीजमेतत्तु कथितं २२८
बीजसङ्केतबोधार्थम् २२६
बीजं नव्याङ्कुराढ्यं तदनु १४
बुद्धिरूपा तथा सर्व. ८७
बुद्बुदा येऽत्र तिष्ठन्ति ७७
बुभुक्षा च पिपासा च १०३
बुभुक्षा च पिपासा च १०४
बोऽवनी भूधरो मार्गो १८१
बौद्धशास्त्रमसत् प्रोक्तं १९०
ब्रह्मणा ब्रह्मण्यनिर्देश्ये ३३
ब्रह्मत्वं ब्रह्मणा प्राप्तं ४९
ब्रह्मरन्ध्रावधि ध्यात्वा २११
ब्रह्मरूपा तथा मात्रा १५५
ब्रह्मविष्णुमयं वर्णं १४५
ब्रह्मविष्णुमहेशाद्या २५
ब्रह्मविष्णुशिवा देवि ७३
ब्रह्मशक्तिश्च सन्तिष्ठेद् १६२
ब्रह्माणी कामरूपश्च १६८
ब्रह्माणी कुरुते सृष्टिं २५
ब्रह्माण्डे ये गुणाः सन्ति ११४
ब्रह्मा रुद्रश्च विष्णुश्च १५९
ब्रह्मा वामाद्यजो ह्रस्वः १६८
ब्रह्मा शम्भुश्च विष्णुश्च १६०
ब्रह्मेशविष्णवस्तासु १४५
ब्रह्मेशविष्णुरूपा सा १५५
ब्राह्म्याद्या भैरवान् सर्वान् १२४
भकारं शृणु चार्वङ्गि १५९
भयं ज्ञानं कृपा धीरा १७२
भवपापप्रशमनात् १८८
भवानी शङ्करो वह्निः १६१
भानोरष्टाक्षरं दौर्गम् १२४
भार्याया वञ्चकश्चैव ६६
भिद्यमानात्पराद्बिन्दोः २६
भीत इत्युच्यते मन्त्रः २०३
भुजङ्गेशो मतिः सूर्यो १८२
भुजङ्गेशः पिनाकीशः ४१
भुवनेशी चान्नपूर्णा १९४
भूकम्पे ग्रहणे चैव १६५
भूतलिपिनिधानञ्च १३
भूतलिप्या पुटीकृत्य २२५
भूतलिप्या पुटीकृत्य २२६
भूतादिकादहङ्कारात् ६०
भूतादिस्तामसस्ते च ६०
भूतादेः पञ्च तन्मात्राणि ६१
भूमिरापोऽनलो वायुः ११९
भूमौ लिपिनिषेधादि. ११
भूर्जे वा तेजपत्रे वा १६६
भूहर्त्ता कोद्रवो देवि ६६
भेदा एकोनपञ्चाशत् १३१
भेदितश्च सुषुप्तश्च २००
भेदैरहाद्यैः शान्तान्तैः १२२
भेदैरहाद्यैः शान्तान्तैः १२२
भः क्लिन्ना भ्रमरो भीमो १८१
भ्रामणो भ्रमणश्चैव १२९
भ्रुकुटिः स्यात्तथा लज्जा १३१
भ्रूमध्यो माधवस्तुष्टि. १६९
मकारप्रभवा रुद्र. ३७
मकारे च भवेद् रुद्र ३५
मकारो रुद्र इत्युक्त ३५
मकारं शाम्भवं रूपं ४७
मकारं शृणु चार्वङ्गि १६०
मज्जा दधिसमुद्रश्च १११

मज्जास्थिस्नायवः शुक्राद् १०४
मणिपूरे चिन्तयेत्तु २१३
मणिपूरं महापद्मं ७५
मतद्वये तु वेदानां ८
मत्स्यद्वेषी पिचुवृक्षः ६७
मदना च सुरश्रेष्ठा १२९
मधुमांसप्रियां कृष्णां २१३
मध्ये सुषुम्ना विज्ञेया ९५
मनुष्यसदृशं जन्म ७०
मनोबुद्धिरहङ्कारः ८७
मनोर्यस्यादिमध्यान्ते. २०१
मन्त्रञ्च द्वादशार्णाख्यम् १२२
मन्त्रविद्याविभागश्च १२
मन्त्राक्षराणि चिच्छक्तौ २१७
मन्त्राणां क्रूरसौम्यत्वं १२
मन्त्रो वाऽप्यथवा विद्या २०५
मन्त्रं श्रीदक्षिणामूर्तेः १२६
मन्त्रं सा देवकीसूनोः १२६
मन्त्राः पुंदेवता ज्ञेया १९७
मम पञ्चमुखेभ्यश्च १९३
मम सिद्धिर्भवेत्तत्र १०९
मयूरशिखाप्लक्षाग्नि. ४२
मरीचिर्वरुणो मेधा १७५
मल एष विवेकश्च ९
मलं मूत्रं तथा शुक्रं ८९
महाकालीसरस्वत्यौ ४१
महाकालेन रत्यर्थम् २१२
महानीलं महाकाल. ३
महाब्राह्मी वासुदेवो १६८
महामन्त्रं महालक्ष्म्याः १२६
महामहादिविद्यानां १२
महामाया पार्वती च २२६
महारजतसम्प्रेक्षो १००
महालक्ष्मीर्भवेन्नित्यं १६५
महालक्ष्मीः परं शम्भुः १८४
महाविद्याप्रसादेन ७३
महाविद्या महापूर्वा १८८
महाविद्येश्वरी षष्ठी १७०
महाशक्तिमयी मात्रा १५५
महाशक्तिस्वरूपा सा १५३
महाशक्तिः कुण्डलिनी ९५
महासरस्वती विद्या १९४
महिषघ्नी महालक्ष्मीः १९४
मही संलीयते तोये ६१
माणिक्यादीनि रत्नानि १२४
मातङ्गमालिनी बिन्दुः १८२
मातङ्गी भैरवी च्छिन्ना १९५
माता निशाचरः पायुः १७६
मातापित्रोर्गुरोरग्रे ६८
मातुरम्बुवहा नाडी ८२
मातुराहाररसजैः ९१
मातुश्चेद्विषयालाभः ८५
मातृकावर्णभेदेभ्यः १९७
मातृजञ्चास्य हृदयं ८५
मात्रा कुण्डलिनी ज्ञेया १६०
मात्रा कोणगता चोर्ध्वा १५४
मात्रा च पार्वती ज्ञेया १६४
मात्रा भवानी विज्ञेया १६३
मात्रा शक्तिः परा ज्ञेया १४३
मात्रासु ब्रह्मविष्णवीशाः १४३
मात्राहीनस्तूर्ध्वशिखः १५४
मादिस्थे भे च मस्यापि १३७
मानुष्यं सफलं जन्म ७१
मानं वक्ष्ये पुस्तकस्य १६६
मान्याः! कृताञ्जलिरहं ६
मायया वा श्रिया वापि २१८

मायाञ्च मातृकाभेदं ३
मायात्रितत्त्वश्रीबीज. २०१
मायाबीजस्य नामानि २०१
मायाबीजं त्रितत्त्वं वा २०२
मायाबीजं न यत्रास्ति २०१
माया लज्जा परा संवित् २२६
मायीयं नाम योगोत्थं ८३
मारुतस्तूरसि चरन् १३३
मार्त्तण्डपत्रे रौप्ये वा १६७
मालासंस्कारकर्मादि. १३
मासद्वये तु सम्पूर्णे ८४
मासमात्रं जपेन्मन्त्रं २२६
मासैकेन तु पूर्णेन ८३
मांसतश्च मलोत्पत्तिः ११३
मित्रेन्द्रौ तथा निर्ऋतिजले ५५
मुक्तकेशीं स्मितमुखीं २१६
मुक्तापीतपयोदविद्रुमजवा. १८६
मुक्तामुखे देवतायाः १८७
मुक्तिमार्गे सुषुम्ना सा ९६
मुखमूर्ध्वकृतं देवि १९४
मुखाद्वर्णप्रकाशस्तत् ११
मुख्यार्थबाधे तद्योगे ३१
मुनेर्वाक्यं ततः श्रुत्वा १८८
मुषली शूलिसंज्ञश्च ३९
मूत्राशयो धनुर्वक्रो ८१
मूलग्रन्थानुक्रमेण १३
मूलप्रकृतिरविकृतिः ८८
मूलभूतादतो व्यक्ताद् ५९
मूला द्वितीयमिन्द्राणी १८०
मूलाधारात्प्रथममुदितो २६
मूलाधारात्प्रथममुदितो ११६
मूलाधारे विष्वनति ११८
मूलाधारोद्गतः प्राणः ९९
मूलार्णमर्णविकृती. ४४
मृगशिरस्तथार्द्रा च ११२
मेरुतुल्यं सुवर्णञ्च २०
मेरुपर्वतमध्ये च ११३
मेरुपृष्ठे स्थितश्चन्द्रो ११४
मेरोर्बाह्यप्रदेशे शशिमिहिरशिवे ९३
मेषाद्या राशयो देहे १११
मेषं वृषं समिथुनं ११२
मेष्ठः सोमं पक्तिनामा १८२
मैथुनञ्चेच्छति यदा १०२
मोहनो मोहको मोहो १२९
मः काली क्लेशितः कालो १८१
यकारं शृणु चार्वङ्गि १६०
यच्चापरं मनस्तत्त्वं ६१
यतो मानुषदेहश्च ७१
यत्पादाम्बुजसेवया प्रतिदिनं १
यत्र तिष्ठन्ति मुनयो १८७
यत्राभिप्रायमन्त्रन्तु १३
यत्रैव परमेशानि १३७
यथा धेनुसहस्रेषु ११७
यथा परापरगुरुः १८
यथा भवन्ति देहान्तः १३४
यथा मन्त्रास्तथा विद्या २१०
यदश्वत्थदले तद्वत् ९८
यदा कफो मरुत्पित्त. १०७
यदाचारो मुखे देवि १९४
यदा तद्भावमाप्नोति ४६
यदा पित्तं मरुन्नुन्नं १०७
यदा भवति सा संविद् १२०
यदा यदा त्रिगुणयेत् १२१
यदाष्टधा सा गुणिता १२२
यदुक्तं मयि हे मातः २५
यद्गुह्यं सर्वतन्त्रेषु १३५

यद्गृहे निवसेत्तन्त्रं १५
यद्यत्तन्त्रसारकारैः १३
यद्यन्नवात्मकं लोके १२४
यन्त्रं कामार्गलं दिव्यं १२४
यन्त्रं षड्गुणितं शक्तेः १२३
यद्रूपं परमानन्दं ७५
यवर्गस्य तथा चन्द्रः ५२
यशस्विनी च पूषा च ९७
यशस्विनी च याम्यस्य ९७
यशस्विनी शङ्खवर्णा ९३
यशस्विन्याः कुहोर्मध्ये ९७
यस्मिंश्च प्रलयं यान्ति ४७
यस्य कामकलाबीजं २०२
यस्य मध्ये दकारो वा २०४
यस्य मन्त्रस्य भिन्नोऽसौ २०४
यस्यावसाने हृदयं २०७
यस्यास्मि हृदयादासं ५१
या तु बिन्दुमयी रेखा १४६
याद्यर्णयुक्ता वह्न्युत्था ३७
यानि तन्त्रागमोक्तानि १५
यामिनी रात्रिसंज्ञा च १३१
याम्ये पूषा च नेत्रान्ता ९७
यावन्तो यादृशा ये च २८
या वाममुष्कसम्बद्धा ९२
युगञ्च युगमानञ्च ५७
येनानुष्ठितमात्रेण २१८
ये मन्त्रास्ते निगदिताः २०९
योगिनां हृदयाम्भोजे ११९
योगिनीहृदयं योगि. ४
योनिदेशोद्भवं रन्ध्रं १०८
योनिभेदी तु कदली ६८
योनिमुद्रेयमाख्याता २१६
यो यो मन्त्रस्तस्य तस्य ४३
यो वाणी वसुधा वायु. १८२
योषिदाधारशक्तिश्च १७२
रकारं चञ्चलापाङ्गि १६१
रक्तवर्णां महादेवीं २१३
रक्तवस्त्रपरीधानां २१४
रक्तविद्युल्लताकारम् १४३
रक्तविद्युल्लताकारम् १४६
रक्तविद्युल्लताकारं १५७
रक्तादुत्पद्यते नेत्रं ११३
रक्ताधिका भवेन्नारी ७६
रक्तं तत्पुरुषं देवि १९३
रजस्वलाया गर्भस्थात् ९
रजःसत्त्वतमोयुक्तं १६३
रजःसत्त्वतमोयुक्तं १६४
रज्जुबद्धो यथा श्येनो ८४
रतिः प्रीतिः कामिनी च १२९
रत्नकाञ्चीसमायुक्तां २१४
रत्नहारैः पुष्पहारैः १४९
रत्नान्येभ्यः समाहृत्य ५
रथरेखाह्वया पश्चात् २२५
रमणी च तथा कान्तिः १३०
रमोमा क्लेदिनी क्लिन्ना ४०
रसादितः क्रमात् पाक. १०५
रसेन तेन ता नाडीः ८२
रसः स नाडीमध्यस्थः ८१
रागद्वेषौ तथा लज्जा ८९
राजराजेश्वरीं राधां ४
राजा गिरिर्महाधनुः १७७
रामो रमश्च रमणो १२८
रुद्रवीर्या प्रभा नन्दा २२४
रुद्राणी कुरुते ग्रासं २५
रूपिणी चित्रिणी पश्चात् ४१
रेखात्रयेषु ब्रह्मेश. १५१

रेखाधः कुण्डली वक्रा १४४
रेतसस्तु भवेद्देवि ६३
रेफादिके तदन्ते वा १३६
रेफान्वितेकाराकार. ४५
रेफो माया बीजमिति ४५
रोगोत्पत्तेः कारणञ्च ९
रोदनानेहसि तदा १०
रोमन्थायकजन्तोः स्यात् ७०
रो रक्तः क्रोधिनी रेफः १८२
रोहिणी शिवदूती च १७०
रौद्री बिन्दोस्ततो नादात् २२
रौप्येण विपुला लक्ष्मीः १६५
लकारं चञ्चलापाङ्गि १६१
लक्ष्मीर्मविहरः शम्भुः १८४
लघ्वक्षरचतुर्भागः ५९
लम्बमानां मुण्डमालां २१२
लम्बोदर महाभाग १८७
लम्बोदरी स्मृतिः शाखा १७६
लम्बोदरो यमोऽजेशः १८४
ललज्जिह्वां महादेवीं २१३
लवादिप्रलयान्तो यः ५८
लवैस्त्रुटिः स्यात्त्रिंशद्भिः ५८
लश्चन्द्रः पृतना पृथ्वी १८३
लादिस्थेऽप्यथ नादिस्थे १३७
ला पृथ्वी विमला मेघो १८५
लाला मूत्रं तथा शुक्रं ८९
लीना सुप्तौ वपुर्बोधे १०४
ऌकारं चञ्चलापाङ्गि १४३
ऌतवर्गलसानोष्ठ्यान् १३५
ऌः स्थाणुः श्रीधरः शुद्धो १७१
लृकारं परमेशानि १४४
लृकारः कमला हर्षा १७१
लोकाद्रिद्वीपपाताल. १२२
लोकेशाः पूर्ववत् पूज्याः २२५
लोलाक्षी शृङ्गिणी चैव १२९
लोलौ जर्जयिनी गुह्यः १७९
लौहहर्त्ता वटो देवि ६८
वकारं चञ्चलापाङ्गि १६२
वक्रा वामगता रेखा १५९
वचनादानगतयो ८६
वद ईशान सर्वज्ञ ७४
वदन्ति सुधियो वृक्षं २२०
वधूर्वामिक्षणा योषिद् २२७
वरदाख्या च वागीशी २२५
वरदो वामदेवश्च १३०
वराभयं दधानाञ्च २१४
वर्गस्पर्शनमात्रेण १३५
वर्गाद्यश्च मुखी ब्रह्मा १७४
वर्गाद्या इति विज्ञेया २१८
वर्णत्रयविभागेन ४८
वर्णत्रयात्मको मन्त्रो २०५
वर्णत्रयं भवेद्यत्र २०५
वर्णन्यासः पूजनञ्च १३
वर्णात्तु जायते ब्रह्मा ४३
वर्णात्मनाऽऽविर्भवति २६
वर्णाब्जेनासनं कुर्यान् २२३
वर्णेभ्य एव तारस्य ३६
वर्णेभ्यो ग्रहराश्यृक्षो. ८
वर्णोत्तरेषु डढयोः १३७
वर्णोद्धाराख्यतन्त्रे तु १३९
वर्त्तुलः कुण्डलो वह्निः १७७
वर्द्धमानस्य लिङ्गस्य ७५
वर्द्धमानं तदा पुष्पं ७७
वधिरो नेत्रहीनश्च २००
वल्लीयं सर्गधर्मार्थ. ६
वस्तिमापूरयेद्वायुः ८१

वस्थानं मध्यदेशेऽस्य ७५
वह्निकोटिमहोज्ज्वालं ३०
वह्निवर्णाङ्कुरैर्दीप्तं २२०
वह्निवायुसमायुक्तो २०३
वह्निहीनेऽस्त्रयुङ्माया २२६
वह्ने कालत्रयं शक्तेः १२१
वाक्पाणिपादपाय्वन्धु. ८६
वागीशी त्र्यक्षरं मन्त्रं १२०
वागीश्वरादयो देवा १९५
वाचिका जाग्रदादीनां १२१
वाच्यन्तु परमं ब्रह्म २७
वाच्यन्तु परमं ब्रह्म ४८
वाजी लवणहोमेन २२५
वाणी श्रीप्राणतोषिण्यसि ७
वातपित्तकफैर्नुन्न. १०
वामकेश्वरतन्त्रञ्च ४
वामतः कुण्डलीभूत्वा १४५
वामतः कुण्डली रेखा १५८
वामनो ज्वालिनी दीर्घो १८०
वामनः श्रीधराख्यश्च ३९
वामपार्श्वाश्रिता नाडी १०८
वामरेखा भवेद् ब्रह्मा १४७
वामाद्वामगता रेखा १४९
वामांशयन्त्रान्तरगा ९२
वामे खड्गं महापद्मं २१४
वायुना प्रेर्यमाणासौ २६
वायुना बहुधा भिन्ने ७७
वायुनामानि वायूनां १०
वायुना वर्द्धते वह्निः ७९
वायुना व्युह्यमाना तु ६५
वायुना व्युह्यमानोऽग्निः ८०
वायुरूपो यतो देह ७२
वायुर्भानुमयो ज्ञेयो ९२
वायुवह्न्यम्भसां योगे ७६
वाय्वग्निभूजलाकाशाः १३८
वाय्वादिभागाश्चत्वारो ६५
वारुणी वायवी प्रोक्ता ४२
वार्त्ताकुवर्त्तुलाकार १५१
वार्त्ताकुवर्त्तुलाकारा १५४
वासुदेवं हयग्रीवं १२०
विगुणा सगुणा देवि २१
विघ्नेशो विघ्नराजश्च १३०
विघ्नेशः पालिनी त्वक्क. १७८
विजया विरजा विश्वा ४०
विदार्यालिङ्गितोग्रास्यो २२९
विद्या वा मन्त्रराजो वा २०५
विद्या वा यदि वा मन्त्रो २०५
विद्युद्दामसमानाङ्ग्यः ४०
विधिर्नारायणश्चैव १४०
विना तन्त्राद्विना मन्त्राद् १४
विना स्वरैस्तु नान्येषां १३८
विना ह्यागममार्गेण १७
विपरीतक्रमेणैव ४८
विभाव्य मुखपद्मं हि १९३
विमला चामला पश्चाद् २२४
वियद्भूमिक्रमान्त्यस्येद् २२२
विराजेन्द्रो धनुर्हस्तः १७६
विरामस्थानगं यस्य २०५
विरिञ्चिविष्णुरुद्राश्चि. २१९
विंशत्यर्णस्त्रिशदर्णो वा २०८
विंशत्येकोनवर्णश्च २०६
विशुद्धे तु महाचक्रे २१४
विश्वसारञ्च वरदां ४
विश्वसाराख्यतन्त्रञ्च ४
विश्वेश्वरो दीर्घजिह्वा १७१
विश्वेशः श्रीविष्णुकण्ठौ १६९

विश्वोदरी कुहूश्चैव ९६
विषं शिवो महावीरः १८२
विष्णुर्लक्ष्मीः प्रहासश्च १६९
विष्णुर्वरिष्ठो देवानां १४
विसर्गस्तालुगः सोष्मा १३५
विस्मिताक्षी विशालाक्षी १२९
वीरभद्रं बीजचिन्ता. ४
वीर्यवन्तं सुतं सूते ७८
वृत्तं दिवस्तत्षड्बिन्दु. ६२
वृत्तं व्योम्नो बिन्दुषट्का. ६२
वृषघ्नः शयनं शान्ता १८३
वेतनं यस्तु गृह्णीयात् १६७
वेदस्य लिखनं कृत्वा १६७
वेदागमादिभिः क्लृप्तं २२०
वेदादिबीजं श्रीबीजं १२०
वेदानामीश्वरः कर्त्ता ४९
वेदान् युगान्ते तमसा तिरस्कृतान् ५०
वेदो नारायणः साक्षात् ५०
वेदं ब्रह्मेति साक्षाद्वै ४९
वेधद्वयं मुष्टिहस्तं १६६
वैकारिकाद्दिगाद्याश्च ६१
वैदिकांस्तान्त्रिकांश्चैव ४४
वैरम्भणः स्थानमुख्यः १०२
वैवस्वतान्तरगतस्य गजाक्षिसंख्य. ६
वैष्णवी कुरुते रक्षां २५
वैष्णवीं तां महाविद्यां २५
वो बालो वारुणी सूक्ष्मा १८३
वंशसूच्या लिखेद्वर्णं १६५
व्यञ्जनद्वयसंयोगे १३६
व्याघ्रचर्मपरीधानां २१३
व्यानः सर्वेषु चाङ्गेषु १०२
व्यापी गणेश्वरः प्रोक्तः १३०
व्योमरन्ध्रैश्च नवभिः ८२
व्योमस्थं तालजङ्घास्थं २३०
व्योमेराग्निजलक्षौणी २१९
व्रतद्वेषी पूततरुः ६७
शकारं परमेशानि १६२
शक्तयः कुङ्कुमनिभाः १३०
शक्तिकागमसर्वस्व. ५
शक्तिमध्यगता रेखा १४६
शक्तिरूपः स्थितश्चन्द्रो १०३
शक्तिर्मात्रा तु विज्ञेया १५१
शक्तिश्च शक्तिमद्रूपाद् ११८
शक्तिशान्ती च सा प्रोक्ता १२२
शक्तिं ततो ध्वनिस्तस्मान् १२७
शङ्खकुन्दसमा कीर्त्तिः १४८
शङ्खचक्रगदापद्म. २१३
शङ्खचक्रधराः सर्वा ३९
शङ्खावर्तक्रमाद्देवी ११९
शङ्खो भ्रमो जटी लोला १८२
शतद्वयं द्विनवति. २१०
शतमखलताद्विरेफा ४२
शपथैरपि नादेयं २९
शब्दज्ञानं विना सर्वो २०
शब्दब्रह्मपरब्रह्म. ७
शब्दब्रह्ममयं ज्ञात्वा २०
शब्दब्रह्मस्वरूपञ्च १५
शब्दब्रह्मेति तं प्राह ३५
शब्दब्रह्मेति शब्दार्थं २९
शब्दब्रह्मेति शब्दाव. ३३
शब्दश्च दीर्घकवचं २२७
शब्दस्पर्शरूपरस. ६२
शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेन ६१
शब्दाभिप्रायव्याख्यापि १४
शब्दार्थकात्मनादेन ११०
शब्दार्थभावि भुवनं २३

शब्दे मा संशयं कुर्याद् १५
शब्दैकगुणमाकाशं ६२
शमीकदम्बनिम्बाम्र. ५५
शम्भुर्ब्रह्मा भगवती १५८
शयनागारसिन्दूर. १४९
शरच्चन्द्रप्रतीकाशा १४८
शरच्चन्द्रप्रतीकाशं १६५
शरीरजैः कर्मदोषैः १९१
शरीरञ्च स्थिरीकृत्य २१२
शरीरं कीदृशं नाथ ७४
शवरूपमहादेव. २१६
शशिनी मोचिका श्रेष्ठा १७१
शशीनाग्निकला वर्णौ. ८
शशीनाग्न्युत्थिता यस्मात् ३५
शस्तास्ते त्रिविधा मन्त्रा १९८
शस्यापहारी एरण्डो ६६
शाकद्वीपः स्मृतो रक्ते १११
शाके नेत्रयुगाद्रिकाश्यपिमिते ६
शाखाप्रशाखा नाडीनां १०
शान्तिकृत् स्वस्तिका शक्रो १७१
शिखण्डी दन्तजातीशः १७४
शिखा वषट् च कवचं २२८
शिखा वषट् शिरोमध्यं २२७
शिखा वर्म च न स्यातां २०७
शिराधमनिकानान्तु ९८
शिरः शम्भुनरिशश्च १७३
शिवद्वेषी भूवदरो ६८
शिवरूपा वामरेखा १४१
शिवशक्तिमयं देवि २१५
शिवशक्तिमयः साक्षात् २२
शिवशक्तिविभागेन २४
शिवशक्तिस्तथोङ्कारो २०४
शिवशक्त्यार्णहीनो वा २०७
शिवाद्या ऋषिपर्यन्ताः ४९
शिवाभिर्घोररावाभिः २१६
शिवेच्छया परा शक्तिः २१
शिवोत्तमः शिवा तुष्टि. १७०
शिवो ब्रह्मा तथा विष्णुः ३५
शिवो वा शक्तिरथ वा २०३
शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति ३२
शिष्येभ्यो दापयामास १८७
शीर्षाद्दक्षे कोणयुता १४१
शीर्षाधः कुञ्चिता रेखा १४१
शीर्षे मुखे तथा बाहौ १११
शुकनन्दः षडालाख्यः १३२
शुक्रतो नाभिरुत्पन्ना ११३
शुक्रपाकात् स्वयं भिद्याज् १०५
शुक्रात् स्नाय्वस्थिमज्जा. १०४
शुक्रादुत्पद्यते रक्तं ११३
शुक्रासृग्भ्यां रक्तबिन्दु. १०
शुचिस्मिता च नवमी १७१
शुभ्राग्नेया चण्डलिङ्गो १७४
शून्यं बिन्दुसमायुक्तम् २०२
शृणु चार्वङ्गि सुभगे ७७
शृणु तत्त्वमकारस्य १३९
शृणु देवि जगद्धात्रि १९
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ७२
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ७४
शृणु पुत्र महायोगिन् २५
शृणु पुत्र महावीर २४
शृणुयाद्यो मुण्डमाला. १९
शेषाः पुमांसः शस्तास्ते १९८
शोणिते च सुरासिन्धुः १११
शः सव्यश्च कामरूप. १८३
श्यामवर्णा महादेवीं २१२
श्रविष्ठाख्या च यवयोः ५४

श्रीकण्ठ उष्मा हृदयं १८२
श्रीकण्ठोऽनन्तसूक्ष्मौ च ४०
श्रीगोपीनाथमिश्रेण ३
श्रीप्राणकृष्णविश्वासो ३
श्रीवाण्योः स भवेद्‌भूमिः २२५
श्रुतिमात्रेण यत्रास्य ३१
श्रुतिस्मृतिविधानेन १७
श्रुतिस्मृतिसङ्ग्रहांश्च ५
श्रोतोमार्गस्याविभक्तत्वहेतोः ११६
श्वशुरघ्नो नारिकेलः ६७
श्वेतवर्णं महादेवि २१५
षकारं शृणु चार्वङ्गि १६३
षट्कर्मफलदा नृणां १९५
षट्कूटं त्रिपुरामन्त्रं १२३
षट्चक्रं मेरुदण्डञ्च ११३
षट्त्रिंशत्पञ्चतत्त्वानि १२७
षडक्षरो बीजहीनः २०८
षडन्वयमहारत्नं ५
षडाम्नायस्य कथनम् १२
षडाम्नायाश्च कथिताः १९४
षड्जं रौति मयूरस्तु ३२
षड्भ्यः कचटतेभ्यश्च ५३
षड्विंशत्यक्षरो मन्त्रः २०९
षष्ठमत्रेरपत्यत्वं १९१
षष्ठी पुरं चपेटा च १८१
षाट्कौषिकमिति प्रोक्तं १०४
षाण्मासिकेऽपि समये १३९
षोडशद्वादशदश. ३६
षोडशव्यञ्जनं वह्नि. २२७
षोडशार्णो युवा प्रौढः २०७
षः श्वेतो वासुदेवश्च १८३
स एव परमं ब्रह्म ४७
स एव शङ्करः साक्षात् २१८
सकारञ्च हकारञ्च ४६
सकारं शृणु चार्वङ्गि १६४
सक्षेत्रं मलं तत्तु ९१
सङ्कर्षणश्च प्रद्युम्नः ३९
सङ्क्षोभ्य संवर्द्धयति ७६
सङ्ग्रहे जयसिंहादि. ३
सच्चिदानन्दविभवात् २०
सततं कुण्डलीयुक्तं १५१
स तारो बीजतामेष ४५
स तु सर्वत्र संस्यूते ३४
सत्यलोके निराकारा २४
सत्यलोके महाकाली ७८
सत्यलोको महायोनौ ११०
सत्यान्तयुग् व्योमसेन्दु २२७
सत्येऽक्षरे स्थितः शम्भुः १६७
सदा ईश्वरसंयुक्तं १५३
सदा त्रिगुणसंयुक्तम् १५५
सदा शक्तिमयं देवि १४०
सदाशिवयुतं वर्णं १४२
सदाशिवादेरुत्पत्तिः ८
सदाशिवाद्भवेदीशः ५७
स दुर्गतिमवाप्नोति १६७
सन्दर्शो मोहनो लज्जा १७९
सन्देहात् परमं याति १६
सन्धिः सम्पूर्णतां याति ८५
सन्ध्यक्षराः स्युश्चत्वारो १३५
सन्ध्या माया सती हंसी २२४
सपत्नीपुत्रद्वेषी स्याद् ६७
स पुनः षसहैः सार्द्धं ५४
सप्तकं व्याहृतीनां सा १२४
सप्तधा गुणिता नित्या १२३
सप्तमी वृतिरेतेषां २२३
सप्तवर्गस्य देवेशि ५२

सप्तवर्णो ध्रुवयुतो २०७
सप्तवर्णो मनुर्बाल: २०७
सप्त शतानि जायन्ते ९५
सप्ताक्षरो भवेद्वाल: २०७
सप्ताधिकान्यष्टौ दश २०५
समव्यय: समाख्यात: २२
समस्तज्ञानदातॄन् षड् ३
समस्तभेदसहिता: १९५
समानवायुना सार्द्धं ८२
समानोदानयोर्योग: ११५
समान: सर्वगात्रेषु १०१
समिध: सप्त संख्याता: १२४
समीरिता: समीरेण १३४
समुक्तो लुप्तकेशश्च १३१
समं नयति गात्रेषु १००
सम्प्राप्य चोत्तमं देहं ७२
सम्भवे स्वर्णपात्रे च १६७
सरस्वती कुहूश्चैव ९७
सरस्वती तथा चोर्ध्वं ९७
सरस्वती श्रीदुर्गोमा २२४
सर्पकञ्चुकवद्देहं ५९
सर्वकार्येषु सर्वत्र १६
सर्वजीवोत्पादकश्च १६८
सर्वज्ञस्य त्वविद्या स्यात् ३४
सर्वज्ञानमयं वर्णं १४६
सर्वज्ञानमयं वर्णं १४७
सर्वतत्त्वमयी साक्षात् ११९
सर्वतेजोमयं वर्णं १६१
सर्वदेवमयं वर्णं १६३
सर्वपापविनिर्मुक्त २१७
सर्वमन्त्रमयं देवि २१५
सर्ववेदमयी देवी ५१
सर्ववेदमयी देवी ११९
सर्वसिद्धिप्रदां देवीं २१३
सर्वसिद्धि: प्रभा धूम्रा १७४
सर्वहिंसाविनिर्मुक्त: १७
सर्वालङ्करणोद्दीप्ता: १३१
सर्वे देवास्तथा वेदा ४७
सर्वेन्द्रियाणीत्येताश्च २२१
सर्वे विसर्गजा वर्णा ११
सर्वेशचूर्णिता बुद्धि: १७७
सर्वेषां जननीं नित्यां २१३
सर्वेषां तन्त्रमन्त्राणां १८६
सशक्तिकगणेशान. ११
सशस्यां परमेशानि २०
ससर्ग: श्लेषित: कण्ठे १३५
स सिद्ध: सर्वशास्त्रेषु १६
स हङ्कार: पुमान् प्रोक्त: ४६
सह नाशे तत्प्रणवस्थिते. ८
सहस्र इत्यादौ नम: १३६
सहस्रकृत्व: सञ्जप्तो १३
सहस्रारदले चैव २१५
सहस्रार्णाधिका मन्त्रा २१०
साक्षाल्लाक्षारसाभां गगनगतमहा. २१७
साग्निशान्तिबिन्दुनादै: २२६
साधु पृष्टं महादेवि २१८
सा भवेद्गर्त्ततोयञ्च ६९
साम्प्रतं सम्भवन्तीह ८८
सारात्सारतरं परादपि परं २१५
सार्द्धद्वादशवर्णो वा २०८
सावित्री वेदमाताऽहं ५०
सुकृतं दुष्कृतञ्चैव १०९
सुखदुःखप्रदै: स्वीयै: ७८
सुखं चिरं समुच्चार्य २२१
सुगतोर्ध्वमुखा बुद्ध. १७८
सुदीर्घमुखीगोमुख्यौ ४१

सुधांशुर्विविधस्रावी ११४
सुन्दरी सुयशानन्ता १७३
सुन्दरीं रमणीं रामां २१३
सुप्तः प्रबुद्धमात्रो वा १९९
सुरूपा च गुणेशो गौः १८४
सुवर्णवर्णा पादादि. ९३
सुश्रीः सुरूपा कपिला ३६
सुषुप्तभुजगाकारां २१७
सुषुम्नाकलिता याता ९२
सुषुम्ना योगिनी सद्यः १७९
सुषुम्नावर्त्मना देवीं २१५
सूक्ष्मरूपाणि तत्त्वानि ८३
सूक्ष्मा कुण्डलिनी मध्ये १२८
सूक्ष्मा सूक्ष्मार्त्तता ज्ञाना. ३८
सूचको वासको देवि ६७
सूतिवातस्य वेगेन ११५
सूते तद्वर्णतो भिन्नाः १२८
सूते मातङ्गिनीं विद्यां १२६
सूते मृत्युञ्जयं मन्त्रं १२६
सूर्यकोटिप्रभाकारं २१६
सूर्यात्मा जठरः कोषो १८४
सृजत्येषा परा देवी १२०
सृजत्येषा परा शक्तिः १२३
सृष्टिरूपा वामरेखा १५०
सृष्टिर्ऋद्धिः स्मृतिर्मेधा ३७
सोऽङ्गुलिस्फोटतुल्यः ५८
सोऽन्तरात्मा तदा देवि २६
सोऽहङ्कारस्त्रिभेदः स्यात् ६०
सोऽहंज्ञानं महाज्ञानं ४८
सोपानभूतं मोक्षस्य ७१
सो हंसः सुयशा विष्णु. १८४
सौम्याः स्त्रीदेवतास्तद्वद् १९७
संज्ञासाम्ये सत्यपि ५६
संयुक्तं धूम्रभैरव्या २२९
संयोगी च भवेद्योगी ११४
संवत्सरो मानुषोऽयम् ५८
संसिद्धेः कारणं देवि १६
स्त्रीपुंनपुंसकोत्पत्ति. ९
स्थानभ्रष्टश्च विकरः २००
स्थानेष्वेतेषु सततं १०१
स्थावरादिषु कीटेषु ७१
स्थावरास्त्रिंशल्लक्षश्च ७१
स्थितो मेरोरधोभागे ११३
स्पष्टीकरोमि तां सर्वां १४
स्पर्शात्मा दीर्घजङ्घा च १७९
स्मृतिस्थं मांसमौबिन्दु. २२८
स्याद्बुद्धिसंज्ञा च यदा प्रवृत्तिः ८७
स्युरद्रिमीनमेषाश्च ४१
स्रुवो हविर्वेदमाता २२७
स्वगतैर्मरुदग्न्यद्भिः ८३
स्वच्छं वियन्मरुत्कृष्णो ६३
स्वनक्षत्रवृक्षमात्र. ८
स्वयम्भुवे भगवता ४९
स्वयंप्रकाशा पश्यन्ती १२८
स्वराणां मध्यगं यत्तु १३८
स्वरान्तकश्च हृदयम् १६९
स्वराः षोडश विख्याताः १३३
स्वराः सौम्याः स्पर्शयुग्मैः ३६
स्वरं सप्त समारभ्य १०३
स्वर्धुन्याः पूर्वतीरे २
स्वर्लोकः कण्ठदेशे च ११०
स्वस्तिकः कुटिलारूपः १७९
स्वस्थानतश्च्युतात् शुक्राद् ७६
स्वापकाले वामवहो १९९
स्वामिना कलहे देवि ६६
स्वेदजोत्पत्तिकथनम् ९

स्वेदजः स्विद्यमानेभ्यो ६९
स्वेदमूत्रे जलं स्यातां ८०
हकारस्य गुणाः प्रोक्ताः ४४
हकारार्णं सकारार्णं ४८
हकारो निर्गमः प्रोक्तः १०२
हकारो वामकर्णाढ्यो २२७
हकारं शृणु चार्वङ्गि १६४
हयग्रीवमनुं दौर्गं १२६
हरत्वमस्य तेनैव ४६
हरिञ्च गन्धपुष्पाद्यैः १६७
हरिद्रापुरमत्रौ च १७९
हरिब्रह्मात्मकं वर्णं १४०
हस्तचित्रा च टठयोः ५४
हस्तपादादिरहिता २४
हस्तमात्रं मुष्टिमात्रम् १६६
हस्तिजिह्वा तथा सव्य. ९७
हस्तिजिह्वोत्पलप्रेक्षा ९३
हादिवर्णास्ततो न्यसेन् २२२
हादिषड्वर्गकैः कुर्यात् २२०
हासो निद्रा क्षुधा चैव ८९
हीनवीर्यत्वमाप्नोति २२६
हृदि प्राणो गुदेऽपानः १०१
हं पुमान् श्वासरूपेण ४८
हंसोऽजपामनुः २२८
हंसौ तत्र समुद्भूतौ ४६
हंसः प्राणो मनश्चन्द्रः २३०
हः शिवो गगनं हंसो १८४
ह्रस्वः स्वरेषु पूर्वोक्तः १३७
ह्रीः श्रीश्च पुष्टिः शान्तिश्च १३०

धर्मकाण्डस्य

अक्षयं कवचं पुण्यं ३८२
अक्षस्रजं बीजपूरं ३६४
अग्नये प्रथमं दत्त्वा २४६
अग्निदाहश्च रोगश्च ३२५
अग्निदाहो मनस्तापं ३२६
अग्निं विसृज्य शिष्टेन ३६४
अग्नीशासुरवायव्य. ४१५
अघोरास्त्रेण चास्त्रेण ३४५
अङ्कुशं तोमरं विद्युत् ३६३
अङ्कुशं दण्डखट्वाङ्गं ३६३
अङ्गहीनोऽतिरिक्ताङ्गः २९२
अङ्गारतुषकेशास्थि. ३१५
अङ्गुलैः क्रमशस्तानि ३३७
अङ्गुष्ठादिष्वङ्गुलीषु ४०९
अचिन्त्यापि ध्येया स्वखिलहृदये २३१
अञ्जलौ मातृकापद्मे ३६२
अजाकर्णस्य रक्तेन ३५८
अजिता मानवी श्वेता ४२६
अज्ञानिनं वर्जयित्वा २९३
अत आपद्विनाशाय ३७९
अत एव मया प्रोक्तं ४४१
अत एव गुरुर्नैव २८६
अत एव महेशानि २८५
अत एव महेशानि २८६
अत एव महेशानि ३००
अतस्तत्साधकेनापि ३७९
अतोऽत्र कथितं देवि ४४३
अतो गुरुर्महेशानि २८१

अतो मन्त्रे गुरौ देवे २७९
अतो विप्रादिभिर्वर्णैः २३५
अतो हि मनुजं लुब्धं २९३
अथ दीक्षां प्रवक्ष्यामि ३४६
अथ पञ्चनिनादैश्च ४२९
अथ वक्ष्यामि सफलं ३८८
अथ वर्णात्मिकां वक्ष्ये ४३२
अथवा धारयेत् सूत्रं २५१
अथ शिष्यञ्चाभिषिञ्चेद् ४२९
अथापराणि विघ्नानि ३५८
अथोच्यते द्विजातीनाम् २४९
अदारस्य गतिर्नास्ति २५६
अदीक्षितस्य निन्दा च २३४
अदीक्षिता यदि ज्ञाता ४३५
अदीक्षिता ये कुर्वन्ति ३४७
अधस्तात्पूजयेत्तस्य ४१२
अधिष्ठानं भवेत्तस्य २८५
अधिष्ठितं भवेद् द्रव्यं ३१८
अनन्तं हृदये पद्मम् ४०९
अनाचारो द्विजो यस्तु २७६
अनिमेषाक्षिदृष्टिश्च ३५७
अन्तर्गतं महद्वर्चो २५४
अन्ते यजेल्लोकपालान् ४१५
(ऊँ) अन्नपते अन्नस्य नो धेहि. ३६६
अन्नाकाङ्क्षी निरन्नं हि २९३
अन्नाशनं ततश्चूडा. २३२
अन्नं भक्ष्यं स्वधान्ते तु ३६०
अन्यथा निष्फलं ज्ञेयं ४०५
अन्यस्मिन् भवने च भूतलतले ३३४
अपरे तु युगे देवि ४४०
अपि तन्त्रविरुद्धं वा ३०७
अपुत्रश्चासुतपत्नीकः २९२
अभिचारहरं सर्व. ४२०
अभिचारे नारसिंहैः ४२४
अभिजिद्विष्णुवस्वृक्षं ३१६
अभिज्ञश्चोद्धरेन्मूर्खं २८४
अभिषिक्तः साधकेन्द्रः ४३०
अभिषिच्य ततस्तोयैः २५२
अभिषिच्य त्रिभिर्मन्त्रैः २४६
अभिषिञ्चन्तु सततं ४२७
अभिषिञ्चेद् गुरुः शिष्यं ४२३
अभिषेककृते विप्रे ४२०
अभिषेककृतः क्षत्री ४२०
अभिषेकञ्चरेद्देवि ४२२
अभिषेकश्च द्विविधो ४१९
अभिषेकसुरां दद्यात् ४२१
अभिषेकस्तु द्विविधः ४१९
अभिषेकेण सर्वेषाम् ४२०
अभिषेकं प्रकुर्वीत ४२०
अभिषेकं विना नैव ४२१
अभिसन्धिं विनाऽऽचार्यः ३५२
अमृतेनामृतं कृष्णे ३९०
अयं प्राणमनुः प्रोक्तः ४१४
अयं स वाग्भवो देवि २४२
अर्काङ्गुलाथ सूच्यग्रा ३२८
अर्घ्यपात्रे प्रदायार्घ्यं ३६०
अर्घ्यं दिशेत्ततो मूर्ध्नि ४१४
अर्चितं गन्धपुष्पाद्यैः ४१३
अर्वादुदक्स्थितां कृत्वा ३३९
अलक्ष्मीः कालकर्णी च ४२८
अलङ्कृत्य पुनस्तेषु ४११
अलङ्घ्याः पूजनीयाश्च ३००
अलविस्तृतमुखे तु शरावं ३४१
अलाभे यज्ञकाष्ठस्य ३२९
अवशिष्टेन तोयेन ४२९
अवशिष्टेन हविषा ४१६

अविघ्नेशं महाकायं ३६०
अविच्छिन्नाप्रमत्तश्च २७६
अविद्यो वा सविद्यो वा २८६
अशक्ता हि सुराः सर्वे २९८
अशान्तं भावहीनञ्च २९०
अशुभाङ्कुरशान्तिश्च २३४
अशुभे चाङ्कुरे जाते ३४५
अश्वमेधमहायज्ञे ३९०
अश्वारूढा महेशानी ४२५
अश्विन्यादिनाड़ीवेधर्क्षे ३११
अश्विन्यादि लिखेच्चक्रं ३११
अश्वीशपूर्वाषाढादि. ३१७
अश्रुतं सम्भृतं वक्ति २७३
अष्टदिक्षु चाष्टकुम्भान् ३६३
अष्टप्रकारकुष्ठे च २८९
अष्टहस्तसमुच्छ्रायाः ३३२
अष्टाङ्ग एषोऽर्घ्यो वै ४३६
अष्टाधिकसहस्रस्य २४३
अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ४३७
अष्टौ कुम्भानष्टदिक्षु ३३२
असच्चरित्रं विगुणं २९६
असती च भवेद्भार्या ३२५
असिताङ्गो रुरुश्चण्डः ४२७
असौ देवस्त्रिलोकात्मा २५४
असौभाग्ये च नारीणां ४२४
(ॐ) असौ यस्ताम्रोऽरुण उत ३६७
अस्त्रमन्त्रं समुच्चार्य ४१६
अस्त्राय फडिति मन्त्रेण ३५७
अस्त्रेण क्षालिते पात्रे ३६८
अहिचक्रं प्रवक्ष्यामि ३१६
अहिब्रध्नाजपादक्षं ३१६
अहोरात्रस्य मध्ये तौ ३२०
(ॐ) आकृष्णेन रजसा ३६७
आगमार्थविशिष्टज्ञो २७५
आचम्य वाग्यतो भूत्वा ४२९
आचम्य विधिना तत्र ४०७
आचम्य स्वस्तिमृद्धिञ्च २५७
आचारवान्महाविद्या. २७३
आचारादर्जितां भिक्षां २५५
आचार्यकुण्डे संशुद्धैः ४१८
आजिघ्र कलसं मह्यात्मा ३५५
आज्येन चरुणा वापि २३७
आज्ञाचक्रान्नाभिदेश. २५१
आज्ञाभङ्गोऽर्थहरणं २९९
आज्ञाभङ्गं गुरोर्देवि २९७
आज्ञाभङ्गं तथा निन्दां २९७
आणवी बहुधा दीक्षा ३५३
आणवी बहुधा दीक्षा ४३१
आणवी बहुधेत्युक्ता ४३१
आत्मनश्च गुणा ये तु ४२७
आत्मनो देवता चैव २६०
आत्मनो मूर्ध्नि वदने ४०९
आत्मानमन्तरात्मानं ४१२
आत्मानं यागवस्तूनि ४१०
आत्मानं रक्षयेत्तत्र ३५९
आत्मार्थमन्यसद्भावैः ३०९
आदिनाथो महादेवि २८५
आदौ काली ततस्तारा ४३४
आदौ गुरोर्लक्षणञ्च २३२
आदौ तत्सवितुः पश्चाद् २५४
आदौ मन्त्रं समुच्चार्य ३७८
आदौ साधकदेवश्च २७२
आदौ संस्कारः कर्त्तव्य. २४४
आधारशक्तिमारभ्य ४११
आधारशक्तिं प्रयजेत् ४११
आधारं पावकं शङ्खं ४१०

आनन्दकन्दं प्रथमं ४१२
आपो हिष्ठा मयोभुवः २४५
आपो हिष्ठा मयोभुवः २६५
आपो हिष्ठेति मन्त्रेण २५२
आपः क्षीरं कुशाग्राणि ४३६
आप्यायस्व समेतु ते ३५५
आयान्तु मातरः सर्वाः २३७
आयान्तु मातरः सर्वाः २६०
आयुष्मती कङ्कतिका २४२
आयुष्मती कङ्कतिका २६३
आरुह्य भार्यया शय्यां २३९
आर्त्तवं कथितं कर्म २३९
आलस्योपहतो भोगी २९२
आवयोः सुप्रजायै त्वं २६२
आवृष्टिं कुरुते कृष्णं ३४४
आशीर्वाग्भिर्द्विजातीनां ३३७
आश्रमाचारहीनञ्च २९६
आश्रमी देशस्थायी च २७१
आसीद्रामहरीति पूरुषहरी २३१
आस्तिको दृढभक्तिश्च २९४
अंसोरुयुग्मयोर्विद्वान् ४०९
इति ज्ञात्वा महेशानि ४३३
इति द्वितीयकाण्डस्य २३४
इति निश्चितबुद्धिर्यः ३०९
इति निश्चितबुद्धिर्यः ३०९
इति मन्त्रेण सिन्दूरं ३६६
इत्थमर्थयुतां ब्रह्म. २५५
इत्यन्नप्राशनं प्रोक्तं २४७
इत्यादित्यं दर्शयित्वा २४७
इत्यादिश्य त्विदं पश्चात् २५५
इत्याद्यैर्देहजैर्दोषैः २९२
इत्यायुर्जननं कृत्वा २४२
इत्यावाह्य मातृगणान् २३७
इत्युक्त्वाऽङ्के समादाय २४६
इत्येतत् षोडशाधारं २७७
इदानीं शृणु चार्वङ्गि २४३
इदं कवचमज्ञात्वा ३९२
इदं वाग्भवकूटन्तु २४२
इन्द्ररक्षोजलेशाने ३२८
इन्द्रवल्लीसमाबद्धैः ४१४
इन्द्रस्य ब्रह्मचारी त्वम् २५३
इन्द्रो वह्निर्यमश्चैव ४२६
इन्द्रो वायुः कुबेरश्च २४६
इयं दीक्षा सर्वतन्त्रे ४३७
ईरितो भुवनाध्वेति ४१८
ईशकोणप्लवा सा च ३१३
ईशस्य दिशि बन्धन्या ४०८
ईशानेन्दुस्मरक्षौणी ४२३
ईषद्धास्यमुखीं नित्यां ३९९
ईषद्धास्यमुखीं लोलां ४०५
ईषद्धास्यमुखीं सौम्यां ३९५
उक्तेषु मण्डलेष्वेकं ४०८
उक्त्वा ध्यात्वा रविं विष्णुं २३८
उग्रचण्डा प्रचण्डा च ४२५
उग्रदंष्ट्रा महादंष्ट्रा ४२५
उच्चस्थे ऊर्ध्वगं द्रव्यं ३१८
उत्तराभिमुखो भूत्वा २४४
(ॐ) उत्तिष्ठ ब्रह्मकलस ४२३
उत्तिष्ठ वत्स मुक्तोऽसि ४३८
उत्सवेषु च सम्पत्त्यै ३३८
उदयादिगता नाड्यो ३१७
उद्धृत्य पत्रमेकन्तु ४३७
उपचारसहस्रैस्तु ४३४
उपनायो वेदभेदे २३२
उपवीतद्वयं दिव्य. २५५
उपहारैः पूजयेत्तान् ३३६

उपासनाशतेनापि ३४९
ऊढा धृता तथा क्रीता ३००
ऊरौ कण्डूयमाने तु ३२५
ऊर्ध्वरेखाष्टकं लेख्यं ३१६
ऊर्ध्वं ब्रह्मशिलासीनम् ४१२
ऊँकारं पूर्वमुच्चार्य ३६५
ऋक्षप्रवेशा दिष्टान्त. ३२२
ऋतुमासवर्षकृत्यं ४४२
ऋषिर्गुरुत्वाच्छिरसैव धार्य: ४०९
ऋषि: प्रोक्तो भैरवोऽस्य ३८२
ऋषि: सदाशिव: प्रोक्त: २५४
एक एव गुरुर्देवि २८६
एक एव महाकालो २३२
एकचक्ररथो यद्वद् २५६
एकजातिस्वरूपेण २८०
एकनाडीस्थधिष्ण्याणि ३११
एकनाडीस्थिता यत्र ३१२
एकस्थानस्थितं ह्यन्नं ३०४
एकाकी विहरेद्वीर: ४२१
एकादशाहे देवेशि २४३
एकाहे वा वत्सरे वा ४३४
एक: श्रेष्ठो भवेत्तेषां २८४
एतज्ज्ञानं विना देवि ४३८
एतत्ते कथितं देवि ३८७
एतत् सङ्केतमज्ञात्वा २५१
एतस्मिन् शाम्भवे शास्त्रे २७५
एतान्याहुरशुद्धानि ४१७
एताश्च द्वादशावस्था: ३२१
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु ४२४
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु ४२५
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु ४२६
एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु ४२८
एतेऽप्युद्योगिनो ग्रन्थ. ४४३
एते चान्ये च तिष्ठन्ति २८२
एते त्वामभिषिञ्चन्तु २४५
एते त्वामभिषिञ्चन्तु २६५
एते त्वामभिषिञ्चन्तु ४२६
एते त्वामभिषिञ्चन्तु ४२७
एते त्वामभिषिञ्चन्तु ४२८
एते शुभाशुभस्येह ४३७
एतेषां भाववर्गाणां २७२
एवमाशापरिज्ञानं ३२९
एवं ककारं ध्यात्वा तु ३९७
एवं कृते विधानेन ३१८
एवं कृत्वा साधकस्तु ३४१
एवं द्विलोचनां शशिकलां ३८३
एवं ध्यात्वा अकारन्तु ३९३
एवं ध्यात्वा खकारन्तु ३९६
एवं ध्यात्वा गकारन्तु ३९७
एवं ध्यात्वा चकारन्तु ३९८
एवं ध्यात्वा छकारन्तु ३९९
एवं ध्यात्वा ठकारन्तु ४००
एवं ध्यात्वा डकारन्तु ४००
एवं ध्यात्वा ढकारन्तु ४००
एवं ध्यात्वा णकारन्तु ४००
एवं ध्यात्वा थकारन्तु ४०१
एवं ध्यात्वा दकारन्तु ४०१
एवं ध्यात्वा धकारन्तु ४०१
एवं ध्यात्वा पकारन्तु ४०२
एवं ध्यात्वा फकारन्तु ४०२
एवं ध्यात्वा बकारन्तु ४०२
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां ३९५
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां ३९६
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां ३९८
एवं ध्यात्वा ब्रह्मरूपां ४०३
एवं ध्यात्वा भकारन्तु ४०२

एवं ध्यात्वा मकारन्तु ४०३
एवं ध्यात्वा लकारन्तु ४०४
एवं ध्यात्वा शकारन्तु ४०४
एवं ध्यात्वा षकारन्तु ४०४
एवं ध्यात्वा सकारन्तु ४०५
एवं ध्यात्वा सुरश्रेष्ठां ३९४
एवं निरीक्षयेद्वेधं ३११
एवं लक्षणसंयुक्तः २९५
एवं श्रुत्वा महादेवी २९९
एवं सञ्जायते चक्रं ३१७
एवं सम्पूज्य विधिवत् ४१५
एवं सर्वशरीरस्थ. ३४८
एवं संसिच्य शिष्यन्तु ४२९
एषा वर्णमयी दीक्षा ४३३
एषामभावे चार्वङ्गि ३०१
एषां पूजां विलङ्घ्याथ ४०७
एह्येहि भगवन् देव ३६०
एः पाशिदिश्यस्थि शिशोर्ब्रवीति ३२७
ऐक्यज्ञानं महादेव २८०
ऐक्यं सङ्कल्प्य कुम्भस्य ४१३
ऐङ्कारी पातु मे नित्यं ३९१
कक्कोलकं जातिफलं ३५६
कठिनञ्च रिपुञ्चैव २९१
कण्डूयति शिरः पुंसि ३२५
कण्ठे रमां विंशतिधा २३९
कथयामि समासेन ३७९
कथितं कवचं देवि ३९२
कदम्बकोरकाकारः ३९७
कदाचित् परमेशानि ३०५
कदाचिद्यदि गृह्णाति २९२
कदाचिद् हृदयाम्भोजे २७९
कन्दर्पधनुराकार. ३८४
कन्या च कर्त्तयेत् सूत्रं २५१
कन्याभिधां द्वितीयान्ताम् २५८
कपटात्मानकं हिंसा. २९०
कमला विमला गौरी ४२६
कम्बले कमले वापि ३०८
करतोया चन्द्रभागा ४२८
करम्भलाजौ यक्षेभ्यो ३३६
करशुद्धिं समापाद्य ४०८
करिष्ये परमेशानि ३७६
करीषभूषिताङ्गीञ्च ४०५
करोतु मामाश्रमिणं २५४
करोतु मामाश्रमिणं २६८
कर्पूरशकलोन्मिश्रं ४१६
कलहं भार्यया सार्द्धं ३५८
कलात्मकं शङ्खसंस्थं ४१३
कलाभिः पूजयेत्सार्द्धं ४१२
कलिकालमतं देवि ३९२
कलेर्दोषसमूहस्य ४४०
कवित्वं जायते तेन २४३
कविर्वाग्मी भवेत्पुत्रः २४४
कवोष्णं सलिलञ्चापि २४८
कश्चिन्निवर्त्तको देवी ३५८
कस्य त्वं ब्रह्मचारीति २५३
काण्डाच्चैव मन्त्रेण ३६१
(ॐ) काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती ३६५
कामतो ब्राह्मणवधे २९७
कामतो ब्राह्मणवधे २९८
कामदेवस्ततो योनिः २४२
कामुकं कुटिलं लोक. २९५
कामेन पुटितां मायां २३८
काम्यान्यपि वरारोहे २३६
कार्पाससम्भवैः सूत्रैः २५१
कालीतारादिमन्त्रस्य ३१२
काश्मीरचन्दनामोदा ३१४

किञ्चिज्जलञ्च कुम्भानां ४१९
किञ्चिदर्घ्याम्बु सङ्गृह्य ४१०
किन्तु कार्यं हितैषित्वं २९३
किं दानेन किं तपसा २८३
कुण्डे वा स्थण्डिले वापि ४३२
कुन्दपुष्पप्रभां देवीं ४०४
कुन्दपुष्पसमाभासां ३८४
कुमारीभ्यो बलिं दत्वा ४२३
कुर्यान्नान्दीमुखश्राद्धं ३३९
कुलतत्त्वं कुलद्रव्यं ४४०
कुलधर्मस्य गुप्त्यर्थं ४४१
कुलधर्मानुसारेण २६०
कुलधर्मेष्वभक्ता ये ४४१
कुलपूजाकृतो मन्त्री ४२१
कुलमार्गेण तत्त्वानि ४४०
कुलाचारविहीना ये ४४१
कुलाचारं विना देवि ४२१
कुलाचारं विना नैव ४२१
कुलीनत्वस्य स्वीकारं ४३४
कुशण्डिकोक्तविधिना २५९
कुशैः शरैस्तथा काशैः ३१५
कूर्चेण फलदानं स्यात् ४२३
कृतनित्यक्रियस्तातः २४६
कृतनित्यक्रियो भर्ता २४०
कृतनित्यक्रियो विद्वान् २४९
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा ३५४
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा ४०८
कृते धर्मश्चतुष्पादः ४४१
कृतोपनयने पुत्रे २४५
कृत्तिका रोहिणी सर्पो ३११
कृत्तिका श्रवणा पुष्या ३३१
कृत्वा भूमिं समां तत्र ३२९
कृपया दीयमानस्य ३१२
कृष्णपक्षे कृष्णवर्णा ३८२
कृष्णपक्षे महेशानि ३८७
कृष्णपक्षे महेशानि ३८८
कृष्णपक्षे महेशानि ३८९
कृष्णमङ्गलविद्यावागीश. २३१
कृष्णाम्बरपरीधानाम् ४०१
कृष्णां दशभुजां भीमां ४०३
केतकीपुष्पगर्भाभां ३९३
केतकीपुष्पसङ्काशां ३८६
केशरेष्वग्निकोणादि ४१५
कोटिविद्युल्लताकारां ३८७
को वाऽऽश्रमस्ते तनय २५४
को वाऽऽश्रमस्ते तनय २६८
कौटिल्यानृतहीनानां ४४०
कौलस्तस्मात्प्रयत्नेन २७४
कौलात्तु कौलिकीं कृत्वा २९४
कौलिकैः सह संसर्गं ४४०
क्रमदीक्षाप्रभावेण ४३४
क्रमदीक्षां ब्रूहि नाथ ४३३
क्रमात्प्राणा इह प्राणाः ४१३
क्रमादेतानि कुर्वीत ४१४
क्रमाद्विदध्याच्च तत ३६२
क्रमेण पूजयेत्सर्वान् ३३५
क्रमेण प्रणमेद्धीमान् ३५९
क्रूरो दम्भी मत्सरी च २९२
क्रोडे निधाय तनयं २४७
क्वचिच्छिन्ना क्वचिद्भिन्ना ४३८
क्वाथितो जम्बुचूर्णेन ३५६
क्षणादसिद्धः स भवेत् २९६
क्षत्राणी वैश्यदारा च २५१
क्षयरोगी च दुश्चर्मा २९१
क्षेत्राधिपं क्षेत्रपालं ४०७
क्षेमङ्करी महाकाली ४२५

खन्यमाने यदा कुण्डे ३१६
खेलत्खञ्जनगामीञ्च ३८४
खेलत्खञ्जनगामीञ्च ३८८
गकारोच्चारणमात्रेण २८२
गकार: सिद्धिद: प्रोक्तो २८१
गङ्गा गोदावरी रेवा ४२८
गङ्गाद्या: सरित: सर्वा २८२
गङ्गायां वा नदीरूपं ३५९
गणेशं स्थापयेत्तस्य ३५९
गतश्रीश्च गतायुश्च २९९
गतं शूद्रस्य शूद्रत्वं ३४७
गत्वाऽध्वनि कियद्दूरं २४६
(ऊँ) गन्धद्वारां दुराधर्षां ३६५
गन्धमाल्यधरस्तूष्णीं २५५
गन्धर्वगीयमानाञ्च ४०४
गन्धर्वसिद्धदेवाद्यै: ४०५
गन्धादिभिश्च कुद्दालं ३४१
गन्धाद्भि: कारयेत् स्नानं ४१४
गन्धैर्मण्डलकं स्वीयै: ४३१
गन्धैर्माल्यैश्च चार्वङ्गि ३००
गन्धं दद्याच्च विधिना ३६५
गर्भाष्टमेऽष्टमे वाऽब्दे २४९
गर्भं धेहि सिनीवाली २३८
गर्भं धेहि सिनीवाली २६१
गर्वो बुद्धि: प्रधानञ्च ४१७
गवां सर्पि: शरीरस्थं ३४८
गाणपत्यञ्च वाराहं ४२८
गाणपत्यस्तु देवेशि २७४
गाणपे गाणप: ख्यात: २७४
गात्रेषु पूजयेत्तांस्तु ४१२
गायत्रीं प्रथमं जप्त्वा २५२
गुणत्रययुतं देवि ३९७
गुणयुक्ताय दान्ताय २९१
गुरवे दक्षिणां दद्याद् ४३५
गुरवे दक्षिणां दद्याद् ४३७
गुरवो बहव: सन्ति २८४
गुरुकोपात्तु नाश: स्याद् २९९
गुरुञ्च भावयेन्नित्यं ३००
गुरुणा गुरुपत्न्या वा ३०५
गुरुणा दर्शिते मार्गे ३०९
गुरुणा वाऽऽत्मना शिष्य: ३५४
गुरुत्वञ्च लभेद्देवि ४२०
गुरुदेवार्चको यस्तु ३१०
गुरुद्रव्याभिलाषी च २९७
गुरुद्रव्याभिलाषी यो २९७
गुरुपत्नी च युवती ३००
गुरुपत्नी महेशानि ३०५
गुरुपादपद्मरेणू. २३३
गुरुपूजां विधायाथ ४२२
गुरुपूजां विना देवि ३०२
गुरुपूजां विना नाथ ३०२
गुरुप्रीतिसमुत्पन्ने ४३७
गुरुभक्त्या च शक्रत्वं ३०८
गुरुभ्यो गणपतिभ्यश्च ३५७
(ऊँ) गुरुभ्यो नमो नित्यं ३५९
गुरुमुख्या: क्रिया: सर्वा ३५०
गुरुमूलमिदं शास्त्रं २७९
गुरुमूलं जगत्सर्वं २७८
गुरुरग्निर्गुरु: सूर्य: २८३
गुरुरात्मनि संयोज्य ४१६
गुरुरित्यक्षरं देवि २८२
गुरुरित्यक्षरं यस्य २८२
गुरुरेक: शिव: प्रोक्त: २७९
गुरुरेक: शिव: साक्षाद् २७८
गुरुरूपा शक्तिदात्री २८८
गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णु. २८३

गुरुर्विशुद्धः प्रागेव ३३९
गुरुर्विश्वेश्वरः साक्षात् २८३
गुरुवक्त्रान्महामन्त्रो २८०
गुरुवक्त्रं निजं वक्त्रं ४३२
गुरुविशेषकथनं २३२
गुरुवद्गुरुपुत्रेषु ३००
गुरुविद्यादेवतानाम् ४३०
गुरुवंशस्य मर्यादा २३२
गुरुशापजन्यदोषः २३३
गुरुशुश्रूषणे युक्ता ४३९
गुरुसन्तुष्ट्यादिफलं २३२
गुरुस्तु द्विविधः प्रोक्तो २८४
गुरुस्तु प्राङ्मुखो भूत्वा ४३७
गुरुस्त्रीपुत्रबन्धूनां ३०८
गुरूच्छिष्टञ्च देवेशि ३०५
गुरूणाञ्च महापूजां ४२३
गुरोरग्रे न वक्तव्यम् ३०९
गुरोरन्नं महादेवि ३०४
गुरोरन्नं सुधाबुद्ध्या ३०४
गुरोरभावे चार्वङ्गि ३०१
गुरोरालोकमात्रेण ३५२
गुरोरुच्छिष्टकैर्यस्तु ३०५
गुरोरुच्छिष्टकं देवि ३०४
गुरोरुच्छिष्टमन्त्रं यो ३०५
गुरोर्गेहे स्थितः शिष्यो ३०३
गुरोर्दर्शनमात्रेण ३०१
गुरोर्नाम स्मरेत्पश्चात् २९८
गुरोर्निन्दाञ्च पैशुन्यं २९८
गुरोर्निमन्त्रणं कृत्वा ३७४
गुरोर्निमन्त्रणं पूर्वं २३४
गुरोर्मूर्त्तेः सदा ध्यानं २८३
गुरोर्विचारः सर्वत्र २९०
गुरोस्तु सन्ततिं त्यक्त्वा २९९
गुरोः पादरजो यस्तु ३०३
गुरोः पादोदकं यस्तु ३०३
गुरोः पादोदकं यस्तु ३०४
गुरोः सेवा गुरोर्ध्यानं ३०३
गुरोः स्नुषा वरारोहे ३००
गुरौ तुष्टे शिवस्तुष्टो २८१
गुरोर्जातश्च मन्त्रश्च २८०
गुरौ प्रीतिसमापन्ने ३०२
गुरौ मनुष्यताबुद्धिः २९९
गुरुं दुष्कृत्य रिपुवन् २९८
गुरुं नाम्ना न भाषेत ३०९
गुरुं प्रदक्षिणीकृत्य २५३
गुरुं विना यतस्तन्त्रे २७९
गुरुं विना यस्तु मूढः २७९
गुरुं सम्पूज्य विधिवत् ४२२
गुरुः कर्ता गुरुर्हर्ता २८१
गुरुः को वा महेशान २८५
गुरुः परमगुरुश्चैव २८७
गुर्वनुक्ताः क्रियाः सर्वा ३०२
गुर्वनुक्ताः क्रियाः सर्वा ३५०
गुर्वाज्ञया निषिद्धस्य २३३
गुर्वाज्ञामेव कुर्वीत ३०७
गुर्वादयो रथारूढा ३४१
गुर्वादिभावनाद्देवि २८१
गुह्यागमार्थतत्त्वानु. २७५
गृहक्षयकरी सा च ३१३
गृहारम्भप्रतिष्ठाञ्च ४४२
गृहीत्वा गुरुवक्त्राच्च ४३४
गृहीत्वा वामदेशेन ३४२
गोत्रप्रवरनामानि २५७
गोपनाद्धीयते सत्यं ४४१
गोपालो निर्णयकृतियशस्वी ४४४
गोभूमिशिष्यसत्त्वञ्च ४३०

गोशृङ्गं पीतमण्डूकः ३१६
गौरी पद्मा शची मेधा २६०
ग्रन्थिकाले स्मरेद्विप्रान् २५१
ग्रहद्विजाय यो दद्यात् ३८०
ग्रहपूजादानविधिः २३५
ग्रहविप्राय यो दद्यात् ३८०
ग्रहविप्राय लौहस्य ३८०
ग्रहहोमश्च कर्तव्यो ३१८
ग्रहाश्चैते भोगदेहा ३८१
ग्रहा ह्युपग्रहाश्चैव ३१८
ग्रामे पलातके वापि ४२२
ग्रीवाया दक्षिणाङ्गुष्ठ २५०
घटस्यारोपणं कुर्यात् ३५४
घटिकायामविस्तारो ३४०
घटं संस्थापयेद्देवि ४२३
घृतधारामविच्छिन्नां २३७
(ऊँ) घृतवती भुवनानाम् ३६६
घृतेन स्वामिदत्तेन २५९
घोररूपां पश्चिमास्यां ४१६
(ऊँ) घौ स्त्रौं सो मे मुखं पातु ३८१
चक्रं घण्टां गदां खड्गं ३६३
चण्डीं चाण्डालिनीं चैव २४३
चतुरङ्गुलविस्तारा. ३४०
चतुर्ज्ञानमयं वर्णम् ४००
चतुर्ज्ञानमयं वर्णं ३९५
चतुर्थी शुक्लचार्वङ्गीं ३८३
चतुर्दशभुजां देवीं ३९९
चतुर्दशीं पशुपतिः ३९१
चतुर्भिराद्यैः संयुक्तः २९४
चतुर्भुजान्तु वरदां ३९३
चतुर्भुजां त्रिनयनां ३८८
चतुर्भुजां त्रिनयनां ३९६
चतुर्भुजां धूम्रवर्णां ३९९
चतुर्भुजां चकोराक्षीं ४०४
चतुर्भुजां पीतवस्त्रां ४०१
चतुर्भुजां पीतवस्त्रां ४०४
चतुर्भुजां महाशान्तां ४००
चतुर्भुजां रक्तवर्णां ३९३
चतुर्भुजां रक्तवर्णां ४०५
चतुर्वर्गप्रदां नित्यं ३९३
चतुर्वर्गप्रदां नित्यां ३९४
चतुर्वर्गप्रदां सौम्यां ३९६
चतुर्वर्गप्रदाः शान्ता ४०६
चतुर्वर्णात्मको मन्त्रः ३७७
चतुर्विधा तु शुश्रूषा २३४
चतुर्विधा तु सा दीक्षा ३५३
चतुर्विधा सा सन्दिष्टा ३५३
चतुर्विंशतितत्त्वानि ४१७
चन्दनञ्चापि रक्ताख्य. ३५६
चन्दनागुरुकर्पूर. ४१३
चन्दनागुरुकर्पूरैः ३५४
चन्दनागुरुकर्पूरैः ४०८
चन्द्रजादिद्वितीयश्च ३७७
चन्द्रर्क्षे यदाऽर्केन्दू ३१७
चन्द्रवत्साधयेत्सूर्यम् ३१७
चन्द्रः सूर्यो बुधः श्रीमान् २५२
चन्द्रांशभुक्तमानेन ३१८
चरणद्वयसम्भूता ३५१
चराचरसमासन्नम् २७६
चर्चिका चापरा ज्येष्ठा ४२६
चिन्तारत्नं महाबीजं ४२७
चिरजीवी जरारोग. ३०५
चूडाकर्म शिशोः कुर्याद् २४७
चूडोपनयनोद्वाहाः २३६
छायामण्डपमानीय २४९
छायामण्डपमानीय २५६

छित्त्वा तु जुष्टिकामूलं २४८
छिन्नमस्ता महादेवी ४२४
छिन्नमूलाः कुशा दीर्घाः ४११
(ॐ) छौं छां छौं सः कण्ठदेशं ३८१
जगत्पूजाफलावाप्तिः २३२
जन्मभाग्यवशाद्देवि ३०३
जन्मसंस्कारकं नाम २४४
जपादाडिमपुष्पाभां ३९६
जपासिन्दूरसङ्काशां ४००
जपेद्विद्वान् यथान्यायं ४१०
जपेन्मूलमनुं तद्वत् ४१३
जप्त्वा योनौ करं दत्वा २३९
जम्बुद्वीपादयो द्वीपाः ४२८
जयशब्दैर्ब्रह्मशब्दैः ३६५
जलं समर्प्य विधिना ३६५
जवायावकसिन्दूर. ३९७
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिञ्च २७७
जातकर्मादिचूडान्तं २४९
जातमात्रं सुतं दृष्ट्वा २४२
जाताङ्कुराः प्रकुर्वीत ३३५
जातिध्वंसे कुलोच्छेदे ३७८
जाते गर्भे ऋतौ तस्मिन् २३९
जानौ कण्डूयमाने तु ३२६
जामात्रे दक्षिणां दद्याद् २५९
जाह्नवी यमुना रेवा २४५
जाह्नवी यमुना रेवा २६५
जितेन्द्रियः सत्यवादी २५५
जितेन्द्रियः सत्यवादी २७१
जीवन्यासं प्रवक्ष्यामि २५२
जीवन्यासं विना देवि २५२
जीवसेकादिसंस्कारा २५६
जीवसेकादिसंस्काराः ४४०
जीवेदग्निं प्रविष्टो वा २९९
जीवे पितरि तच्छ्राद्धं ३७५
जीवः प्राणो धियश्चित्तं ४१७
जुहुयातु यथाशक्ति ३७९
ज्येष्ठत्वेन च ते पूज्या ३४९
ज्येष्ठो वाऽप्यर्चनामध्ये ३०१
ज्ञात्वा ज्ञानविधानेन ३६३
ज्ञात्वा भूमिं परीक्षेत ३१५
ज्ञानात्मानं प्रविन्यस्य ४१०
ज्ञानान्मोक्षमवाप्नोति २९३
ज्ञानिनामभिषेकन्तु ४१९
डाकिनीपुत्रकाश्चैव ४२७
तच्चक्षुरिति मन्त्रेण २५२
तच्चक्षुर्देवहितं २४६
तज्जप्तं सर्वसम्पत्त्यै ४१६
तडित्प्रभां महादेवीं ४०२
तण्डुलान् तिलसम्मिश्रान् ३३६
तत उत्थाप्य नैवेद्यं ३६४
ततश्च त्रिविधा दीक्षा २३४
ततस्तन्मण्डलं मन्त्री ४११
ततस्तु पञ्चमे मासि २४१
ततस्तु परमेशानि २५४
ततस्तु पूजयेद्देवीं ३८४
ततस्तु मातृकाः पूज्या २३६
ततोऽग्नावन्नदां ध्यात्वा २४७
ततोऽन्नव्यञ्जनादीनां २४७
ततोऽवगुण्ठनं कार्यम् ३६२
ततो गन्धविमिश्रेण ३४४
ततो गुरुः प्रसन्नात्मा २४९
ततो गुरुः स वेद्यान्तु ३६२
ततो घटं स्थिरीकुर्याद् ३५७
ततो दुर्गा महालक्ष्मीः २५३
ततो निवेद्यमुद्धृत्य ४१६
ततो मन्त्रविधानेषु ३६२

ततो लोकेश्वरेभ्योऽपि ३३८
ततो वदेत्सम्प्रदाता २५८
ततः कन्यां समानीय २५८
ततः कामं वधूं मायां २३८
ततः काषायवसनं २५५
ततः पञ्चाहुतीर्दद्याद् २४२
ततः पूजां चरेद्देव्याः ४२२
ततः प्रजापतिं देवं २४७
ततः प्रणवपूर्वाभिः ३६४
ततः प्रभृति कुर्वीत ४३०
ततः शिष्योऽर्घ्यपात्रञ्च ४३६
ततः शिष्यो महेशानि ४३८
ततः समापयेत्कर्म २४६
ततः सिद्धिमवाप्नोति ३९०
ततः स्नात्वा विधानेन ३७४
तत्तत्कर्म दिवाकाले ३४२
तत्तत्कर्माभ्युदयार्थम् ३७५
तत्तन्मन्त्रोदितान्न्यासान् ४१८
तत्तोयैरभिषिञ्चेत्तं ४३०
तत्त्वज्ञैरुपदिष्टा ये २८४
तत्त्वाध्वा बहुधा भिन्नः ४१७
तत्त्वानि शैवान्युच्यन्ते ४१७
तत्पञ्चमांशं निखनेत् ३३२
तत्पिता परमगुरुः २८७
तत्प्रश्नस्यादिमो वर्णः ३२६
तत्र तत्र जलं दद्याद् ४१५
तत्र पौष्णाश्विवयाम्यर्क्षे ३१६
तत्र भूमिं परीक्षेत ३१३
तत्र शुद्धं भुवो भागं ३४१
तत्रादावृतुसंस्कारः २३६
तत्रादौ देवपक्षे तु ३७५
तत्रानृतप्रवेशः स्यात् ४४२
तत्रापि नारसिंहेन ३३०.
तत्रापि सत्यं बलवत् ४४२
तत्सन्धेश्च भवेन्नाहः ३४०
तत् स्थितं तच्च चैतन्यं ४१८
तथा चादीक्षितानाञ्च ३५०
तथा नान्दीमुखश्राद्धं ३७४
तथा भगन्दरी देवी ४२५
तथा मातामहस्यापि ३७६
तदनुज्ञां विना ब्राह्म. २६०
तदभावे वरारोहे ३०१
तदा तद्ग्रहणे धीरो ३१२
तदा भर्तुर्विचारेण ३१२
तदा तालत्रयं दद्याद् ३५९
तदा तिथिफलं प्राप्य ३९०
तदा सिद्धिमवाप्नोति २८९
तदा सिद्धिर्भवेत्तस्य ४३५
तदिह कुलविनाशं ३२८
तदुच्छिष्टाभोजनज. २३३
तदेव दुर्लभं देव २८९
तद्गत्या दिक्परिज्ञानं ३२९
तद्दशांशक्रमेणैव ३७८
तद्ध्यानं शिष्यशिरसि २८५
तद्बिन्दुद्वयगं सूत्रं ३३०
तद्रात्रावन्यरात्रौ वा २३९
तन्मध्यबिन्दौ शङ्कुन्तु ३२९
तन्मध्ये पञ्चरत्नानि २५८
तन्मन्त्रपुटितं कृत्वा ४०५
तप्तहाटकनिर्माण. ३८२
तमालश्यामलां तत्र ४१२
तरुणादित्यसङ्काशां ३९७
तर्पयेद्देवतां देवि ३७८
तव प्रीतिवशाद्वच्मि ३८१
तवोच्छिष्टं महादेवि ३०५
तस्मा अरं गमाम वो २४५

तस्मा अरं गमाम वो २६५
तस्मात्तु यत्नतो देवि ४३५
तस्मात्पशुगुरुस्त्याज्यः २९४
तस्मात्पृष्ठे मेरुदण्ड. २५०
तस्मात्सत्यं समाश्रित्य ४४२
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ४३५
तस्माद्दीक्षां प्रयत्नेन ३४७
तस्माद्दीक्षेति लोकेऽस्मिन् ३४६
तस्माद्यत्नेन हे देवि ३९२
तस्य छायानुसारी स्यात् ४३०
तस्य तन्त्रोक्तमार्गेण ४१९
तस्य पादाम्बुजद्वन्द्वं ४३०
तस्य पूजादिकं कर्म ४२१
तस्य सर्वं भवेद्व्यर्थं ३८२
तस्याञ्जलिं पुनः पुष्पैः ४१८
तस्यां रत्नमयं द्वीपं ४१२
तानि सम्पूजयेदादौ ३५८
तान् सर्वान् नाशयद्वन्द्वं २४०
तान् सर्वान् नाशयद्वन्द्वं २६३
ताम्बूलं वेशमुत्सृज्य ३१०
तारव्याहृतिवाच्यो यः २५४
तारस्य व्याहृतिं हुत्वा ४१५
ताराद्यामाहुतीरष्टौ ४१८
तारो दपञ्चमो वर्णो ३७८
तारो नादसमारूढः ३७७
तारः कदशमार्णश्च ३७७
तारः शिखिसमारूढः ३७७
तालत्रयेणान्तरिक्षान् ४०७
तालप्रमाणं हृज्जप्तं ३६८
तालमात्रमपि पञ्चमुखी स्याद् ३४०
तावत्कालं वसेद्घोरे ४२१
तासां ध्यानं प्रवक्ष्यामि ३८८
ताः क्रमेणापि कथ्यन्ते ३५३
तिथिरूपा च मां देवी ३९२
तिथिरूपा महादेवी ३९०
तिथेर्ध्यानं तिथेर्मन्त्रं ३८९
तिथेर्ध्यानं विना देवि ३८२
तिर्यक् प्रसारयेत् सूत्रं ३२९
तिर्यग्गते भवेद्व्याधिः ३४४
तिलान् कुशान् सर्षपांश्च ३६२
तीर्थे प्रासादकरणे ३५८
तीर्थोदकैर्वा कर्पूर. ४१३
तुभ्यमहमिति प्रोच्य २५८
तुर्यं तवार्यचरणं निरुपाधिबोध्यं ३५१
तुलसीमञ्जरीभिश्च ४२४
तुलसी शिखरा इन्द्र. ३५६
तुलादानञ्च यो दद्याद् ३७९
तुलां ताम्रस्य यो दद्याद् ३८०
तुषारकुन्दपुष्पाभां ३९८
तुष्टा भवन्तु ते सर्वे ३५८
तृतीया मुक्तिदा चैव ३४६
तेजोवृद्धिकरं देवि ४२०
तेजोह्रासे बलह्रासे ४२०
तेजोह्रासो बलह्रासो ४२९
तेन सोऽञ्जलितस्तेजो. ४०९
तेषां नवैव संस्काराः २३६
तैलवर्त्तिप्रपन्नस्य ३७९
तं विभज्य त्रिधा भागम् ३६८
त्याज्या भूमिः क्षारगन्धा ३१५
त्रयोदशी पातु नित्यं ३९२
त्रिकूटा त्रिपुरा देवी ४२४
त्रिनाडीवेधनक्षत्रम् ३११
(ऊँ) त्रिपञ्चकाय शर्वाय ३४३
(ऊँ) त्रिपञ्चकाय शर्वाय ३६९
त्रिपुरानन्दिनी देवी ४२४
त्रिबिन्दुसहितं वर्णं ३९९

त्रिभङ्गललिताकारां ३८७
त्रिलोचनां जगद्धात्रीं ३९९
त्रिविधा सा भवेद्दीक्षा ३५१
त्रिविधा सा भवेद्दीक्षा ३५२
त्रिशक्तिसहितं देवि ४०१
त्रिशक्तिसहितं देवि ४०३
त्रिशक्तिसहितं वर्णं ४०२
त्रिशक्तिसहितं वर्णं ४०३
त्रिशक्तिसहितं वर्णं ४०५
त्रिसन्ध्यं पिबते यस्तु ३०३
त्रिसन्ध्यं पूजयेद् यस्तु ३०४
त्र्यक्षरात्मकतारेण २५४
त्वरिताख्या महादेवी ४२४
त्वां प्रजापतये वत्स २५३
दक्षहस्तानामिकया २४२
दक्षाङ्गुष्ठानामिकाभ्यां २५७
दक्षिणोत्तरगं सूत्रम् ३३०
दक्षिणोत्तरसूत्राणि ३३७
दण्डश्च पञ्चभी राशि. ३२०
दण्डं कमण्डलुकरम् ३६३
दत्वा भार्याहृदि स्पृष्ट्वा २४०
ददाति शिवतादात्म्यं ३४६
दद्यात्पञ्चाहुतीस्तत्र २४७
दद्यात् शिष्याय सा दीक्षा ४३२
दद्यादुत्सृज्य विप्राय ३८०
दद्याद्विद्यान्तरं तस्मै ४३०
(ॐ) दधिक्राब्णोऽत्यकार्षं ३६६
दधि दुग्धं पायसान्नं ३३६
दध्ना च मधुसर्पिर्भ्यां ३६१
दन्तान् विशोध्य स पुनः ३६८
दर्पणं व्यजनं छत्रं ३६४
दलिताञ्जनवर्णाभां ४०१
दशमी पातु मे नित्यं ३९१
दशमीं मरुतश्चापि ३९१
दशसाहस्रजाप्येन २९०
दशाङ्गुलप्रमाणेन ३३३
दशोक्तवर्षसंख्येन ३७८
दशांशं जुहुयाद्वह्नौ ३७८
दाडिमीपुष्पसङ्काशां ३९७
दाडिमीबीजसदृश. ३८४
दाडिमीबीजसदृश. ३८६
दाडिमीबीजसदृश. ३८७
दाता कामो ग्रहीताऽपि २५८
दातुं भवन्तमित्युक्त्वा २५७
दार्वश्मलौहमृद्रत्न. ३४७
दिक्पालान् दिग्गजान् देवान् ३७६
दिव्यज्ञानं यतो दद्यात् ३४६
दिव्यवीरगुरुं लब्ध्वा ३४८
दिव्याभरणरत्नानि २५७
दिशस्तेनैव बध्नीयात् ४०९
दीक्षया चैव ज्येष्ठत्वं २३४
दीक्षाग्निदग्धकर्मासौ ३४७
दीक्षा च निष्फला ज्ञेया ४०५
दीक्षादौ गुरुकर्तव्य. ४०६
दीक्षादौ गुरुणा पूर्वं ४०६
दीक्षादौ गुरुणा सार्द्धं ४०६
दीक्षा नानाविधा षष्ठे २३५
दीक्षाप्रभुः स एवात्मा २७३
दीक्षायां चञ्चलापाङ्गि ३४८
दीक्षार्थं मण्डपं कुर्यात् ३३१
दीक्षाशब्दार्थनिर्णीतिः २३४
दीक्षां विना न मोक्षः स्यात् ३४९
दीक्षितस्य न कार्यं स्यात् ३४८
दीनबन्धो दयासिन्धो ३७९.
दीपवातो यथा मन्त्र. ४३२
दीपे प्रदीपजा पूजा ३१८

दीप्तिः कान्तिर्यशो लक्ष्मी. ४२६
दीयते ज्ञानमत्यर्थं ३४६
दीयते परमं ज्ञानं ३४६
दुग्धवृक्षत्वचः क्वाथैः ३५७
दूरतः परिवर्ज्या भूः ३१३
दूर्वया वा महादेवि २४३
दूर्वाप्रवालाक्षतपुष्पपाणिः ३२६
दूर्वा श्रीदेवकन्याख्या ३५७
दृष्ट्वा सर्वं भवेदेवं ३५९
देवतागुरुमन्त्राणाम् २७९
देवतापूर्वकं श्राद्धं ३७५
देवतायाः शरीरं हि २८१
देवतारूपधारित्वात् ३१०
देवसेना स्वधा स्वाहा २३७
देवाग्निगुरुविद्यादि. २९२
देवास्तोरणरूपेण ३३३
देवि दीक्षाविहीनस्य ३४७
दोषो गुरौ मनुष्यत्व. २३३
द्यूतकुक्कुटमल्लादि. ३०६
द्वयोर्जन्मभयोर्वेधे ३११
द्वादशाक्षरमन्त्रेण ३४२
द्वादशाङ्गुलविस्तारं ३४०
द्वादशी पातु मे नित्यं ३९२
द्वारेषु तोरणानि स्युः ३३२
द्विजातीनां प्रभेदार्थं ४४३
द्विजानामनुपेतानां ३५०
द्विजानां दश संस्काराः २३१
द्विजोऽपि दीक्षितः पश्चाद् ३४९
द्वितीयस्योच्यते धर्म. २३१
द्वितीयान्तं वरं ब्रूयाद् २५७
द्वितीयायास्तथा प्रोक्तं ४३५
द्विभुजां वरदां वन्द्यां ४००
द्विभुजां शुक्लरूपाञ्च ३८२
द्विभुजां शुक्लवर्णाञ्च ३९४
द्विभुजां सुन्दराङ्गीञ्च ३८३
द्विभुजां सुन्दरीं शुद्धां ३८६
द्विलोचनां चन्द्ररेखां ३८८
द्विलोचनां शशिकलां ३८३
धनदं कीतिदञ्चैव ४१९
धनपदिशि शकारः ३२७
धन्नना गा धन्नना ३५५
धर्मे चार्थे च कामे च २५८
धान्यमसि धिनुहि देवान् ३५४
धारणीयं प्रयत्नेन २५०
धारान्तं कर्म सम्पाद्य २५९
धिग्धनं धिग्बलं तेषां ३०८
धीमान् श्रीमान् भुवनविदितः ४४४
धूम्रवर्णान्यपूर्वाणि ३४४
धूम्रवर्णां महाघोरां ३९८
धूम्रवर्णां महारौद्रीं ३९३
धूम्रवर्णां महारौद्रीं ४०३
धेनुमुद्रां समापाद्य ४१०
ध्यात्वा त्रयोदशीं देवीं ३८६
ध्यात्वा देवीं सिनीवालीं २३८
ध्यात्वा प्रत्येकतो दद्याद् २४१
ध्यात्वैकैकं समुद्दिश्य २५९
ध्यानमस्य प्रवक्ष्यामि ३९४
ध्यानमस्याः प्रवक्ष्यामि ३९३
ध्यानमस्याः प्रवक्ष्यामि ३९५
ध्यानमस्याः प्रवक्ष्यामि ३९८
ध्यानमूलं गुरोर्मूर्त्तिः २८३
ध्यायेत्परमयत्नेन ३८४
ध्यायेत्प्रतिपदं देवीं ३८२
न कुर्याद्यदि मोहेन ४४२
नक्षत्रं करणं योगः ४२६
न गुरोरधिका देवी २८३

न गुरोरधिकं शास्त्रं २८३
न च दीक्षापरं ज्ञानं ३४८
नदत्सु पञ्चवाद्येषु ४१९
न दद्याद्भास्करायार्घ्यं ४३६
न निन्देदस्य समयान् ३१०
न निर्वाति तथा दीपः ३१५
न ब्राह्मण्यं न कौलीन्यं ३०४
न भक्षयेद् यस्तु मोहाद् ३०६
न माता न पिता भ्राता २७९
नमःस्वाहासमायुक्तं ३६१
नराकृतिं गुरुं नाथ २८०
न लङ्घयेद् गुरोराज्ञाम् २९६
नवचक्रविशुद्धात्मा ३१२
नवद्वारं नवच्छिद्रं २७७
न शृणुयाद् गुरोर्वाक्यं २९७
नश्यन्तु चापदः सर्वाः ४२९
नश्यन्तु चाभिषेकेण ४२९
नश्यन्तु प्रेतकूष्माण्डा ४२८
न स्नानं पादशौचञ्च ३०४
न हि सत्यात्परो धर्मो ४४१
नागे नागगणाः पूज्या ३१८
नागेन्द्रहारभूषाढ्यां ४०५
नाचरेदाचरेन्मोहाद् ३०६
नाडीचक्रविचारश्च २३४
नातिबालो न वृद्धश्च २९१
नात्र शुद्धाद्यपेक्षास्ति ४३४
नादः शक्तिः सदापूर्वः ४१७
नानाकटाक्षसंयुक्त. ३८३
नानागन्धसमायुक्तं ३६०
नानानिन्दावृताङ्गञ्च २९६
नानापुष्पमयैर्हारैः ३८९
नानाप्रहरणाकारान् ४०८
(ॐ) नानारत्नैश्च घटितं ३६१
नानालङ्कारभूषां वा ४०१
नानालङ्कारसुभगां ३८६
नानालङ्कारसुभगां ३८८
नानालङ्कारसंयुक्तां ३९६
नानालङ्कारसंयुक्तैः ३९९
नानावेशधराः कौलाः ४४०
नान्दीमुखवसुः सत्या ३७५
नान्दीमुखाश्च पितरो ३७५
नापितेन कृतक्षौरं २४८
नाभेरधस्तात् चित्कुण्डे २३९
नामान्नप्राशनं चूडां २४६
नारिकेलोदकसक्तुपिष्टं ३३५
नारिकेलं तथा रम्भां २४४
नालच्छेदं ततो धात्री २४५
निग्रहानुग्रहे शक्तो २७२
निधिर्निर्वर्त्तनैकस्थः ३१६
निबोधिका तथार्द्धेन्दुः २७७
निर्गतं यद् गुरोर्वक्त्रात् ३०७
निर्गुणञ्च परं ब्रह्म २८२
निर्गुणं त्रिगुणोपेतं ३९८
निर्बीजञ्च पितुर्मन्त्रं २९१
निशायाञ्चेत्तदा स्त्रीभिः २५९
निश्चलीकृत्य हन्तव्यं ३३०
निषेधो गुरुगोत्रस्य २३३
निःसार्य विघ्नान् तान् सर्वान् ३५९
नीरोगी निरहङ्कारो २७५
नीलवर्णां त्रिनयनां ४०१
नीलवर्णां त्रिनयनां ४०२
नेत्रत्रयाय वौषट् स्याद् ४०९
नेत्रमग्रे दिशां वस्त्रं ४१५
नेत्रे शिष्यस्य बध्नीयान् ४१८
न्यग्रोधतोरणं पूर्वे ३३३
न्यासक्रमेण देहे स्वे ४११

न्यासक्रमेण मनुना ४१५
पक्षध्यानं प्रथमतः ३९०
पक्षपूजां प्रथमतः ३९०
पङ्कजातपतण्डुल. ३३६
पङ्क्त्या वीथीश्चतस्रोऽन्त. ३३७
पञ्चकृत्वः पुनः कुर्यात् ४११
पञ्चगत्यार्घ्यतोयाभ्यां ४०७
पञ्चदेवमयं वर्णं ४०१
पञ्चदेवान् समुद्दिश्य २५३
पञ्चद्रव्योपरि शिवे २४१
पञ्चप्राणमयं वर्णं ३९४
पञ्चप्राणमयं वर्णं ३९८
पञ्चभिः सप्तभिर्हस्तैः ३३२
पञ्चमीं शृणु चार्वङ्गि ३८३
पञ्चमेनार्चयेत्कालीं ४२१
पञ्चवर्णात्मको देवि ३७७
पञ्चविंशतिभिः पश्चाद् ३६४
पञ्चहस्तप्रमाणानि ३३६
पञ्चामृतप्रदानञ्च २३१
पञ्चामृतमिदं प्रोक्तं २४१
पञ्चाशदोषधीः क्वाथैः ३५६
पञ्चैते कार्यभूताः स्युः २८४
पठित्वा नापितं पश्यन् २४८
पतिपुत्रवतीभिश्च २३८
पतिः पृच्छेत् स्त्रियं भद्रे २४०
पत्ररत्नं प्रधानेन ४३८
पदानि रञ्जयेत्तानि ३३७
पदान्धुनान्धुहृद्दाल. ४१८
पदे पदेऽश्वमेधस्य ३०९
पद्मकोषं शङ्खपुष्पी ३५६
पद्मरागं मरकतं ३५५
परमात्मनि संयोज्य ४३३
परमोक्षप्रदां नित्यां ३९९
परशुरामो मातृवधाद् २८२
परस्परमुखालोकं २५९
परापरगुरुस्त्वं हि २८७
परापरगुरूणाञ्च २८७
परोपकारनिरतो २७१
परं संवित्तिजननं २७६
पशुभावस्थितो यो हि २९४
पशुमन्त्रप्रदाने तु २८७
पशुं शठञ्च धूर्तञ्च २९०
पशोर्वक्त्राल्लब्धमन्त्रः २७४
पाटला मल्लिकागन्धा ३१४
पाणिना दक्षिणेनैव २४३
पाणिं गृह्णामि सुभगे २५९
पात्राणि त्रिविधान्याहुः ३३७
पादपीठस्य विस्तारः ३४०
पादप्रक्षालनं स्नानम् ३०६
पादप्रसारणं वादं ३०६
पादयोरर्पयेत्पाद्यं २५७
पादुकामासनं छत्रं ३०६
पादुकां वसनं छत्रं ३०६
पाद्यं नमः पादयुगे ३६०
(ऊँ) पाद्यं सुवासितं देव ३६०
पापानुसरणञ्चैव ३५८
पायादथ ऊँ ह्रौं ह्रौं ह्रां सः ३८१
पारम्पर्यागमाम्नायं २८८
पालिका वक्त्रविस्तारा ३४०
पाशच्छेदकरादेवि २८८
पाषाणभेदकः कृष्ण. ३५६
पिण्डं कुण्डलिनीशक्तिः २७८
पिण्डं पदं तथा रूपं २७८
पितुश्च भावनादेवि २८०
पीठशक्तीः केशरेषु ४१२
पीतगन्धप्रलिप्ताङ्गीं ३८८

पीतवर्णां त्रिनयनां ३९४
पीतविद्युत्समाकान्ति. ३८९
पीनोत्तुङ्गकुचां रम्यां ३८९
पुण्याहघोषणं कृत्वा ३३८
पुण्याहं वाचयित्वा तु ३३२
पुण्याहं वाचयित्वा तु ३७६
पुण्याहं वाचयेदादौ ३५७
पुनर्दीक्षां सोऽपि कृत्वा २८९
पुनर्वरं समभ्यर्च्य २५८
पुरा संसूचितं गुह्यं ३८१
पुरुषाध:स्थितं शल्यं ३२८
पुरुषः प्रकृतिश्चैव ४२७
पुरं वा निलयं वापि ३४२
पुष्टे चन्द्रे भवेत्पुष्ट: ३१७
पुष्पदन्तं सार्वभौमं ३६३
पुष्पं नीलञ्च वैदूर्यं ३५५
पुस्तके लिखिता विद्या ३४९
पुस्तके लिखितो मन्त्रो ३४९
पूजयित्वा विधानेन ३५९
पूजयेत्परया भक्त्या ३७६
पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यै: ४२९
पूजयेद्विधिना तत्र ३६२
पूजाकाले च चार्वङ्गि ३०१
पूरयेत्कर्णिकां पूर्वं ४११
पूर्णचन्द्रनिभां देवीं ४००
पूर्णमस्तु शिवञ्चास्तु २५८
पूर्णिमां शृणु चार्वङ्गि ३८७
पूर्णेन्दुवदनां सौम्यां ३९७
पूर्वजन्मार्जितां विद्यां ४३७
पूर्ववद्देवपूजादि २४७
पूर्वापराह्णयो: कृत्वा ३२९
पूर्वे पातु सदा नित्या ३९१
पूर्वे वा प्लक्षसम्भूतं ३३३
पूर्वोक्तदोषयुक्तश्चेद् २९३
पूर्वोक्तधाराहोमान्तं २४१
पृश्निपर्णी चित्रकञ्च ३५६
पृष्ठे कण्डूयमाने तु ३२६
पैत्रगुरुकुलत्याग. २३३
पैत्रं गुरुकुलं यस्तु ३०९
प्रकटेऽत्र कलौ देवि ४४१
प्रकटे मद्यमांसादौ ४३९
प्रकटं यस्य जन्मर्क्षं ३११
प्रकाशाद्बहवो दोषा: ४३३
प्रकृतिर्बुद्ध्यहङ्कारौ ४१७
प्रक्षाल्य तानि निवपेद् ३३४
प्रजापतिं शालिबीजे ३४३
प्रणमामि सदा देवीं ३९५
प्रणम्य गुरुपादाब्जं ३०२
प्रणवाद्या नमोऽन्ताश्च ३३५
प्रणवाद्यांस्तु तान् मन्त्रान् २३६
प्रणवाद्यैर्नमोऽन्तैश्च ३३८
प्रणवो धरणौ धारिणी ३२७
प्रणवो रचतुर्थस्तु ३७७
प्रणवो वह्निमारूढ: ३७६
प्रणवः कचतुर्थस्तु ३७६
(ॐ) प्रतिपदसि प्रतिपदे त्वा ३६७
प्रतिष्ठायाञ्च दीक्षायां ३३८
प्रत्यहं कुरुते यस्तु ३८९
प्रत्यहं कुरुते यस्तु ३९०
प्रत्येकनाम्ना हुत्वैतान् २५३
प्रथमे दिवसे शिष्य: ४३४
प्रदक्षिणीकृत्य वह्निम् २५९
प्रदीपावलिभि: कुर्यात् ३६१
(ॐ) प्रपर्वतस्य वृषभस्य पुष्टां ३६५
प्रभु: पुण्याङ्गना मित्रं ३१२
प्रयोग इति तुर्याख्य. २३४

प्ररूढान्यङ्कुंराण्यन्यो ३४४
प्ररूढैरङ्कुरैः कर्त्तुः ३४५
प्रलयाम्बुदवर्णाभां ४०२
प्रवालाङ्कुरपत्राणि ३६४
प्रवासः सुस्थता मृत्यु. ३२०
प्रवेशनिर्गमे तस्यां ३३१
(ऊँ) प्रशस्तमात्रमसि भूतपात्रे ३६७
प्रश्ने वकारः पुरतो नरास्थि ३२७
प्रसृतीनाञ्च दशभिः ३६८
प्रसृतींस्त्रीन् पिबेन्नारी २४०
प्रागेव दीक्षादिवशात् ३३६
प्रागेव नाडिकाछेदाद् २४५
प्राग्वत्त्रिपुरुषाख्यानं २५८
प्राङ्मुखो गुरुरासीनः ४३७
प्राङ्मुखो मूलमन्त्रेण ३६८
प्राजापत्यश्चरुश्चात्र २३७
प्राजापत्यश्चरुस्तत्र २४०
प्राणप्रतिष्ठां तन्मन्त्रे ४३६
प्रातःकाले ततो धीमान् ३९०
प्रातः कृताशनं बालं २४९
प्राप्तशोकस्तु धर्मस्य ३५९
प्रायश्चित्तं ततः कृत्वा २९०
प्रासादारम्भकाले च ३२५
प्रेरकः सूचकश्चैव २८४
प्रोक्तानि नवरत्नानि ३५५
प्रोक्ताः स्युः सर्वतन्त्रेषु ३३७
प्रोक्तेषु तेषु पात्रेषु ३४०
बद्धपद्मासनो मौनी ४०८
बन्धुभृत्यपुरैर्भृत्यैः ३०७
बन्धूकपुष्पसङ्काशां ३९७
बहिरिन्द्रियहर्त्ता च २७३
बालकस्य तु जिह्वायां २४२
बाहुमूलप्रमाणेन २५०
बाहौ कण्डूयमाने तु ३२५
बिन्दू रषष्ठः सर्गश्च ३७६
बीजमुख्येन मूलेन ३४२
बीजसेकः पुंसवनं २३५
बीजानामधिपः सोमः ३४२
बीजानि तानि प्रक्षाल्य ३४२
बीजेभ्यो दैवतेभ्यश्च ३४२
ब्रह्मचर्योचितं वेशं २५५
ब्रह्मणे चाहुतीर्दद्याद् २४६
ब्रह्मण्यादिमहीज्ञानं २३४
ब्रह्मरन्ध्रान्नाभिदेश. २५०
ब्रह्मविद्योपदेशेन २५५
ब्रह्माण्डभाण्डमध्ये तु २८४
ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं ३०९
ब्रह्मा दुर्गा गणेशश्च २३६
ब्रह्माद्या देवताः सर्वे २५२
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च २८२
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ३०३
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च ४२७
ब्राह्मणांस्तर्पयेत्पश्चाद् ४३०
ब्राह्मणी घृतगन्धा स्यात् ३१४
ब्राह्मणी भूः कुशोपेता ३१४
ब्राह्म्यादिमातृकाः पूज्याः ३६३
ब्लूङ्कारी पातु मे नित्यम् ३९१
भक्तिप्रदां भगवतीं ३९४
भक्त्या वित्तानुसारेण ३०८
भर्तुः पार्श्वं समागत्य २४५
भस्मनाग्निभयं प्रोक्तं ३१६
भस्मना शिवमन्त्रञ्च ४३६
भार्याहीने क्रिया नास्ति २५६
भार्ये कल्याणि सुभगे २४१
भार्ये कल्याणि सुभगे २६३
भावस्तु त्रिविधो देव २७४

भित्तिस्तम्भादिसर्वेषु ३३१
भुक्तराश्यंशमानेन ३१८
भूतपितृयक्षनाग. ३३४
भूतभव्यौ मन्त्रतन्त्रौ २७६
भूताधिपं भूतगणं ३३६
भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ३५८
भूमिशोधनमित्युक्तं ३५४
भूमिं तोयसमां कृत्वा ३३१
भूरसि भूम्यदितिरसि ३५४
भृगुर्दक्षः प्रचेताश्च २५१
भैरवो भीमरूपश्च ४२८
भ्रमद्भ्रमरनीलाभाम् ३८८
भ्रातरः स्वजनामात्या ४३९
भ्रूमध्यगौ विधिहरी तव शुक्लरक्तौ ३५१
मङ्गलाङ्कुरपात्राणि ४०८
मङ्गला नन्दिनी भद्रा ४२५
मणिरत्नादिकेयूर. ४०२
मण्डपकरणं तस्मात् २३४
मण्डलस्योत्तरे भागे ३३६
मत्स्यमांसादिभिर्भृष्टैः ३५८
मद्भक्तिसहिता चेत्सा ३१०
मधुपर्कं समर्प्यैवं २५७
मधुरा ब्राह्मणी भूमिः ३१४
मधुलुब्धो यथा भृङ्गः २९३
मधुसर्पिः कांस्यपात्रे २४२
मधूदकं कलायञ्च २४४
मध्यदेशसमुद्भूतः २७१
मध्ये तु निश्चलं शङ्कुं ३३१
मनसा कर्मणा वाचा ३४६
मनुस्वराढ्यो घतुर्यः ३७७
(ॐ) मनोज्योतिर्जुषताम् ३६७
मन्त्रग्रहणनिन्दा च २३४
मन्त्रदाता शिवः पद्मे २८५
मन्त्रन्यासादिभिः सार्द्धं ४३२
मन्त्रमार्गानुसारेण ३५३
मन्त्रयन्त्रार्चनादुक्त. ३५१
मन्त्रवक्ता स एव स्यान् २८५
मन्त्रवर्णकला तत्र ४३२
मन्त्रश्चाक्षररूपो हि २८०
मन्त्रार्चनासनध्यान. ३५२
मन्त्रार्चनासनन्यास. ३५१
मन्त्री प्रकृतिपत्राणि ४१२
मन्त्रेणानेन कठिनीम् ३२७
मन्त्रेणानेन तं ध्यात्वा ३६६
मन्त्रेणानेन देवेशि ३५५
मन्त्रेणानेन देवेशि ३५७
मन्त्रेणानेन देवेशि ३६५
मन्त्रेणानेन देवेशि ३६६
मन्त्रेणानेन देवेशि ३६७
मन्त्रेणानेन द्रव्येण ३६५
मन्त्रेणानेन विधिना ३६५
मन्त्रेणानेन शिशवे २५०
मन्त्रेणानेन सिद्धार्थं ३६७
मन्त्रे वा गुरुदेवे वा २८१
मन्त्रो यः साधयेदेकं ३४९
मन्त्रं दत्त्वा गुरुश्चैव ४३८
मम मूर्तिप्रकाशा च २९१
मम व्रते मनो धेहि २५३
ममार्घ्यञ्च गृहाण त्वं ४३६
मयोक्तेन विधानेन ४४२
मल्लिकापुष्पसङ्काशां ३८५
महामोक्षप्रदां नित्याम् ४०३
महाविद्यासु सर्वासु २८७
महाविद्यां सम्प्रदाय २९३
मातामहस्यानुजस्य २९२
मातामहानाञ्च माता. ३७५

मातुलं मातुलानीं वा ३०१
मातृकाः पूजयेत्तत्र ३७४
मातृतः पितृतः शुद्धः २७१
मातॄणाञ्च तथा पुत्रा ४२७
मानवस्य महेशानि २८७
मान्त्री क्रियावती दीक्षा ३५२
मायया कुशपत्राभ्यां २४८
माया कालश्च नियतिः ४१७
मायादिकत्वं मन्त्राणां २३१
मायादिदानं विप्रेभ्यो २३२
मायादिवह्निजायान्तैः २५३
मायाद्यैः सर्वकर्माणि २३६
मायाबीजं समुच्चार्य ४०७
मायामुच्चार्य सुभगा २५०
माया शिशो ते कुशलं २४८
मालतीकुन्दपुष्पाभां ३९९
मालतीपुष्पवर्णाभां ३९८
मालाकटाक्षसंयुक्तां ३८५
माहात्म्यं कीर्तितं तस्य २८५
मिश्रे मिश्रं भवेद् द्रव्यं ३१७
मुक्तावर्त्तुलहारेण ३८५
मुखपार्श्वनाभिपार्श्वेषु ४०९
मुद्रां प्रदर्श्य विधिवद् ४१०
मुनिभिः पन्नगैर्वापि २८३
मुषलं करवालञ्च ३६३
मूलमन्त्रेण सर्वत्र ३६१
मूलमन्त्रं जपेत् स्पृष्ट्वा ४१०
मूलमन्त्रं लिखेन्मन्त्री २४४
मूलमन्त्रं समुच्चार्य ४१४
मूलाधारं स्वाधिष्ठानं २७७
मूलानि कल्पयेन्मध्ये ३३३
मूलेन दूर्वां प्रणवैः ४२३
मूलेन पश्चात्तत्पात्रं ३६८
मृतक्रियां पितृश्राद्धं ४४२
मृतमप्यनुगच्छेत ४३५
मेरुपृष्ठ ऋषिः प्रोक्तः ४०७
मोक्षो न जायते देवि २८६
मौञ्जकौशेयकार्पासं ३३०
मौञ्जीं कुशमयीं वापि २५०
यजमानाभिवृद्ध्यर्थम् ३४४
यजुषां सूत्रमानं हि २५०
यज्ञसूत्रस्य यन्मानं २५०
यज्ञसूत्रस्य वाङ्मनो २५२
यज्ञोपवीतं दण्डञ्च २५२
(ॐ) यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं २५०
(ऊँ) यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं ३६१
यतस्तस्मात्तनौ न्यस्येद् ४३२
यत्नेनोत्पाटयेच्छल्यं ३२६
यत्र श्रीगुरुनिन्दा स्यान् २९८
यथाग्निना सगर्भा भूः २३९
यथाग्निना सगर्भा भूः २६२
यथा भोक्तरि भोज्यं हि २९३
यथाविहितमित्युक्त्वा २५८
यथाशक्त्युपचारेण २४४
यथाशक्त्युपचारेण ४३६
यथासम्भवमानन्तु ३४१
यथेयं पृथिवी देवी २३८
यथेयं पृथिवी देवी २६१
यदा क्षौणी स्वल्पफला ४३९
यदा तु पुण्यपापानां ४३८
यदा तु मानवा भूमौ ४३९
यदा तु म्लेच्छजातीया ४३९
यदा तु वैदिकी दीक्षा ४३८
यदा पिता न देशस्थः २४४
यदा स्त्रियोऽतिदुर्दान्ताः ४३९
यदि कुर्याद् यथादृष्टं ३२८

यदि न त्यज्यते वीरो २९६
यदि न स्यान्महेशानि ४३५
यदि निन्द्यञ्च तत्पात्रं २९३
यदि भाग्यवशाद्देव २९१
यदि मन्मतमुत्सृज्य ४४३
यदि माता स्वीयमन्त्रं २८९
यदृच्छया श्रुतं मन्त्रं ३५०
यद्यदात्महितं वस्तु ३०८
यद्वा प्रदोषसमये २३८
यन्मुखात्तु महामन्त्रः २८४
यस्तु रौप्यतुलादानं ३८०
या तिथिः सा महामाया ३८२
यात्रां गृहप्रवेशञ्च ४४२
यानशक्तिसमारूढाः २३७
यानशक्तिसमारूढाः २६०
यानि कानि च तीर्थानि ४२८
(ऊँ) या फलिनीति च मन्त्रेण ३६५
याम्यः सौम्यो गुरुर्योनि. ३११
याम्यां चकारः प्लवगास्थिवेश्म ३२७
युग्मं युग्मं समुद्दिश्य २५९
(ऊँ) युञ्जन्ति व्रध्नमरुषं ३६६
ये कुर्वन्ति कुलाचारं ४३९
ये गर्भविघ्नकर्तारो २४०
ये ग्रहाश्चाभवन् दुष्टाः ३७९
ये चात्र विघ्नकर्तारो २६३
येन पूजितमात्रेण ३४७
योगदीक्षेति सा प्रोक्ता ४३१
योगमार्गार्थसन्धायी २७१
योगोक्तक्रमतो योगी ४३१
योग्यशिष्याय भक्ताय ४३२
योगीन्द्रसेवितां नित्यां ४०४
यो दद्याद् ग्रहविप्राय ३८०
यो भर्गः सर्वसाक्षीशो २५४
यो मध्यभंगे भसितं कपालं ३२८
यो वा पराञ्च पश्यन्तीं २७८
यः खर्परतुलां दद्याद् ३८०
रक्तचन्दनेन देवेशि ४३६
रक्तचन्द्रप्रतीकाशां ३८६
रक्तचीरपरीधानां ३९४
रक्तपद्मेक्षणां देवीं ३९४
रक्तमाल्याम्बरधरां ४०३
रक्तश्यामहरिद्रेन्द्र. ४१२
रक्ताम्बरपरीधानां ३९५
रक्तोत्पलनिभां रम्यां ४००
रक्षेति लोकपालाना ४१६
(ऊँ) रक्षोहनो वल्गहनः ३६७
रतिश्च वल्लभा वह्ने. ४२८
रत्नहारेण सहितां ३८९
रत्नालङ्कारभूषाढ्यां ४०४
रत्नालङ्कारसंयुक्तां ३९६
रविः सोमः कुजः सौम्यो ४२६
रसेन्द्रेण यथा विद्धम् ३४७
राकाचन्द्रप्रतीकाशां ३८५
राजत्या लौहमय्या वा २४८
(ऊँ) राजराजेश्वरी देवी ४२४
राज्यं देयं शिरो देयं ४३४
रिक्तहस्तश्च नोपेयाद् ३१०
रुद्रं प्रजापतिं ध्यायन् २४०
(ऊँ) रूपेण वै रूपमर्त्यानां २६७
रेफोच्चारणमात्रेण २८२
रोगाः शोकाश्च दौर्बल्यं ४२८
रौद्री काली च मायूरी ४२६
लक्ष्मीमान् धृतिमान्नाथो २७५
लब्धं दण्डादि यत्र तु ३२२
ललज्जिह्वां महारौद्रीं ४०३
ललाटे पट्टिकां शुद्धां ३८५

लाजचन्दनसिद्धार्थ. ४०८
लाजतैलरक्तरजनी. ३३५
लोकपालान् मण्डलेषु ३६३
लोकानुरागत्यागश्च ४२९
लोचनद्वयसंयुक्तां ३८४
वटपत्रे महेशानि ४३६
वत्सरान्ते तथा देवि ४३५
(ॐ) वनस्पतिरसोत्पन्नो ३६१
वरदाभयधारिण्य: ४१५
वरात्प्रश्नोत्तरं नीत्वा २५७
वर्जनीयो गुरु: प्राज्ञै: २९२
वर्जयित्वा च शिष्येन्द्रो २९१
वर्जयेच्च परानन्द. २८९
वर्ज्या शिष्यकर्तृनिन्दा २३३
वर्णध्यानाद्यासनस्य २३५
वर्णसङ्घ: पदाध्वा स्यान् ४१८
वर्णाध्वा च पदाध्वा च ४१६
वर्णं कलां पदं तत्त्वं २७६
वसोर्धारा तदा देया ३७४
वसोर्धारां कल्पयित्वा २५६
वस्त्रञ्च पावनं श्वेतं ३५६
वस्त्रैराच्छाद्य यत्नेन ३४४
वाङ्मनोनयनश्रोत्र. ४१३
वाङ्मन:कायवसुभि: २९५
वाचिकी मान्त्रिकी हौत्री ४३१
वातप्लवा तथा भूमि: ३१३
वामेन पाणिनालिङ्गय २३९
वारत्रयन्तु सम्मार्ज्य २४४
वारवेला कालवेला ४२७
वासुदेवादयश्चेति ४१७
वास्तुवैषम्यतो यत्र ३२८
विकारे देशिक: कुर्याद् ४२०
विकास्य मायया योनिं २३९
विकिरान् शुद्धलाजान् वा ४०८
विकीर्यानेन मन्त्रेण ३४३
विगुणे तु ग्रहे देवि ३६८
विचारं चक्रसारस्य ३४७
विचार्य यत्नाद्विधिवत् २९६
विचित्रमाल्याभरणां ३९५
विचित्ररूपिणीं देवीं ३९५
विचित्रवसनां देवीं ४०२
विचिन्त्य देवि पीठन्तु ४२३
विजयाञ्चानुकल्पञ्च ४२१
विजया नन्दिनी भद्रा ४२५
वितस्तिमात्रविस्तारं ३१५
वितानदर्भमानाद्यै: ३३३
वितानपत्रशालप्यै: ३३२
विदूरश्च शुन:शेपो २५२
विद्याङ्गमासनं मन्त्रं ३०७
विद्युद्दामसमानाङ्गीं ३९६
विद्वेषं मरणं व्याधिं ३१३
विधाय पूजामेवं हि ३६४
विधाय मूलमन्त्रेण ४०९
विधाय सार्द्धममुना ३६८
विधिनानेन हीना या ४०६
विना गुरुप्रसादेन २७८
विना नैवेद्यं गन्धाद्यै: ४११
विनिक्षिप्याथ विधिना ३५५
विनेष्टपूजादोषश्च २३३
विप्रस्य विधिवद्दीक्षाम् ३५०
विप्रादिवर्णभेदेन २३६
विरच्य स्थण्डिलं धीरो २३७
विलोड्य पूरयेत्तस्मिन् ४१३
विवाहाह्नि कृतस्नान: २५६
विवाहो दश संस्कार. २३२
विविक्षुर्देशिकावासं ३१०

विशुद्धमातापितृको जितेन्द्रियः २७६
विशुद्धमातापितृको जितेन्द्रियः ४३४
विशेषार्घ्यं स्वयन्त्रे वा ४२२
विशेषं शृणु वक्ष्यामि २८६
विश्लेष्य लयभागाङ्ग. ४३१
विश्वर्क्षं तोयभं मूलं ३१६
विश्वासो रामहर्याह्वय इह ४४३
विश्वेदेवास्तृतीयान्तु ३९०
विश्वेषाञ्चैव देवानां ३७५
विषापमृत्युरोगश्च ४२९
विषुवेऽनुगते सूर्ये ३२९
विष्णवे भास्करे धात्रे २४१
विष्णुञ्च पूजयेद् यत्नात् ३७६
विष्णुर्योनिं कल्पयतु २३७
विष्णुर्योनिं कल्पयतु २६१
विष्णोर्ज्येष्ठेन रूपेण २३८
विष्णोर्ज्येष्ठेन रूपेण २६१
विष्णोर्वा प्रणवं लक्षं २९०
विष्णुं दुर्गां विधिं सूर्यं २३८
वीक्षणं मूलमन्त्रेण ४०७
वीरासनञ्च दुर्वाक्यम् ३०६
वृथा धर्मं वृथा चर्यं २९७
वृद्धिश्राद्धं ततः कुर्याद् २४९
वृद्धिश्राद्धं ततः कृत्वा २४०
वृद्धिश्राद्धं सर्वकार्ये २३५
वेदादिबीजं हुंबीजं ४२७
वेष्ट्यमानं यदा सूत्रं ३३०
वैदूर्यं नीलमाणिक्ये ३८०
वैष्णवी च महालक्ष्मीः ४२६
वैष्णव्यस्त्वथ पालिका ३३४
व्यपोह्य तं नेत्रबन्धम् ४१८
व्याख्यया ग्रन्थबाहुल्य. २३५
व्याघ्रचर्माम्बरधरं ३६०
व्रतोद्वाहौ पुंसवनं ४४२
शङ्कुद्विगुणमानेन ३३०
शङ्कुं सारं भूमेः प्रोक्तं ३३०
शङ्खकङ्कणकेयूर. ३८७
(ॐ) शङ्ख त्वं शङ्खपुण्यानां ३६६
शङ्खशम्बूकभेदञ्च ३५९
शङ्खस्पर्शनमन्त्रोऽयं ३६६
शरच्चन्द्रप्रतीकाशां ३८४
शरावे स्थापयेज्जुष्टिं २४८
शरीरमथ प्राणांश्च २९४
शल्योद्धारः स द्विविधः २३४
शाकिनीपुत्रका भूयो ४२७
शाक्ती ज्ञानवती दीक्षा ३५२
शाक्ती शक्तिभवा दीक्षा ३५१
शाक्ते शाक्तो गुरुः शस्तः २७४
शातकुम्भप्रपूर्णेन ३६१
शान्ता कुलीना कुलजा २८८
शान्तो दान्तः कुलीनश्च २७३
शान्त्यादिदक्षिणां कृत्वा २४९
शाम्भवी चैव शाक्ती च ३५२
शालग्रामं शिलाखण्डं ३५९
शालिश्यामाढकीमुद्ग. ३३७
शालीकङ्कुश्यामाक. ३३४
शाल्यः पितृभ्यः सतिलाः ३३८
शिव एव तदा साक्षाद् ३५३
शिवञ्च शिवपत्नीञ्च ४३२
शिवरूपं समादाय २७६
शिवलिङ्गे शिलाबुद्धिं ३४७
शिवशक्तिसमायोगात् ३५३
शिवशक्तिं पूजयित्वा ४२२
शिवोऽपि पञ्चमो वर्णो ४२०

शिवोऽहमिति निश्चित्य ४३१
शिवो दिव्याकृतिर्देवि २७६
शिशो शिरसि विन्यस्य ४१९
शिष्यमाहूय गुरुणा ३४८
शिष्यस्तु तादृशो भूत्वा २९४
शिष्यस्य तद्दिनं देवि ३०१
शिष्येण सार्द्धं भुञ्जीत ३६८
शिष्योऽपि स्वगुणैर्युक्तो २९५
शिष्यं वदेद् ब्रह्मचर्यं २४९
शिष्यः कुलीनः शुद्धात्मा २९५
शिष्यः प्रयत्नतो नित्यं ४०६
शीतस्पर्शोष्णकाले च ३१४
शुक्लपद्मप्रतीकाशां ३८३
शुक्लवस्त्रपरिच्छिन्नां ३८४
शुक्लवस्त्रपरीधानां ३८३
शुक्लवस्त्रावृतकटिं ३९८
शुक्लाम्बरां शुक्लवर्णां ४०४
शुक्लासनसमासीनां ३८५
शुद्धस्फटिकसङ्काशां ३८४
शुद्धस्फटिकसङ्काशां ३८७
शुद्धाचारः सुप्रतिष्ठः २७२
शुभक्षेत्रगते चन्द्रे ३१८
शूद्रसामान्यजातीनां २४९
शून्यागारे नदीतीरे ४२२
शूलं कपालं नृशिरः ३६४
शूलं कपालं परशुं ३६३
शृणु देवि प्रियतमे ३८१
शैवे शाक्ते वैष्णवे च २८५
शैवे शाक्ते वैष्णवे च ४०५
शैवोऽपि परविद्यानाम् २७४
श्यामाकमाषकङ्ग्वश्च ३३५
श्यामाभया भैरवी तारा. ४३८
श्यामैः कृष्णैरङ्कुरैरर्थहानिः ३४५
श्रवणस्योदये प्राची ३३१
श्राद्धे नान्द्याभ्युदयिके ३७५
श्रावयित्वा त्रिधा तारं २५४
श्रीकाशीनाथविश्वासो ४४३
श्रीकृष्णमङ्गलसुतो नव. ४४४
श्रीगुरुं कुलशास्त्राणि ३०९
श्रीगुरोश्चरणाम्भोजं ३०७
श्रीगुरोः पादुकामन्त्रं ३०८
श्रीङ्कारी पातु मे नित्यं ३९१
श्रीनन्दा च सुनन्दा च ४२५
श्रीपञ्चमीदिने चाथ ३८४
श्रीप्राणकृष्णविश्वासः ४४३
श्रीमोक्षज्ञानदातृत्वान् २७५
श्रीलानन्दमयो ज्येष्ठः ४४३
श्रीविश्वनाथो विश्वात्मा ४४३
श्रीशान सर्वशास्त्रज्ञ ३८१
(ऊँ) श्रीश्च तेति च मन्त्रेण ३६५
श्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्या ३५५
श्रुता दीक्षा बहुविधा ४३३
श्रौतस्मार्तक्रियाशून्यः २९२
श्वेतपद्मप्रतीकाशां ३८५
श्वेतपद्मसमासीनां ३८७
श्वेतरोहितपीतादि. ३९६
श्वेता तु ब्राह्मणी भूमी ३१३
श्वेताभरणसंयुक्तां ३८५
षट्चक्रं षोडशाधारं २७७
षट्पिण्डान् प्रक्षिपेद्देवि ३७५
षडाधारं नवद्वारं २७७
षड्भुजां नीलवर्णाञ्च ३९४
षड्भुजां मेघवर्णाञ्च ४०१
षष्ठे मासि कुमारस्य २४७

षष्ठे वा चाष्टमे मासि २४५
षोडशद्वादशाष्टाभि. ३३५
षोडशापि च सोमस्य ४१३
षोडशैरुपचारैश्च २४४
सकलीकरणं पश्चाद् ४१४
स कृतार्थः स धन्यश्च ३०२
सक्तुं पिष्टञ्च नागेभ्यो ३३८
सगन्धदर्भकूर्चेषु ३३७
सङ्केतज्ञः कुलाचारे ४२१
सङ्क्षेपतः प्रवक्ष्यामि ३२०
सच्छूद्रा यदि सा भद्रे २५१
सञ्चिन्त्य मन्त्रेण मूर्त्तिम् ३६२
सत्तर्कपदवाक्यार्थ. २४३
सत्त्वादींस्त्रीन् गुणान् न्यस्येत् ४१०
सत्यत्रेताद्वापरेषु ४३९
सत्यधर्मं समाश्रित्य ४४१
सत्यबुद्धिर्गुरोर्मन्त्रे २९५
सत्यरूपं परं ब्रह्म ४४१
सत्यव्रताः सत्यनिष्ठाः ४३९
सत्यहीना वृथा पूजा ४४१
सत्याग्नेरुत्तरे देशे २४८
सदा च पादुकामन्त्रं ३०७
सदा त्रिगुणसंयुक्तम् ४००
सदा पापक्रियायुक्तं २९६
सदाश्रीगुरुपादाब्ज. २३३
सदा षोडशवर्षीयां ३८९
सदा स्मेरमुखीं रम्यां ३९८
सदा स्मेरमुखीं सौम्यां ३९६
सद्गुरुः संयतो नित्यं ४०६
सद्गुरोराहिता दीक्षा ४३५
सनत्सनातनो विप्रो २५१
सन्तप्तहेमवर्णाभां ३९६
सन्तप्तहेमवर्णाभां ३९९
सन्धिद्वये तु प्राक् प्रत्यक् ३२९
सप्तदिनप्रयोगेण २४३
सप्तधा हवनं कुर्यात् २४१
सप्तमीमृषयो दिव्या ३९१
सप्तरात्रेषु कुर्वीत ३३५
सप्त वा पञ्च वा बिन्दून् २३७
सप्तानामपि रात्रीणां ३३८
सप्ताहतो वा नवमाहतो वा ३३३
समर्पयामि ते सर्वे २५३
समर्पयामि वाक्येन २५७
समाहितेन मनसा ४१३
समासु मध्यमं विद्यान् ३१५
(ऊँ) समिधोऽङ्गनं कृदरं मतीनां ३६६
सम्पूजयेत् शरावेषु ३४०
सम्पूर्य मार्गे खाते तु ३१५
सम्भवे कनकरूप्यताम्रतो ३४१
सम्यक् सिद्धैकमन्त्रस्य ३४९
सर्वकामार्थसंसिद्ध्यै ३८२
सर्वतत्त्वञ्च तत्त्वानि ४१७
सर्वतीर्थानि पुण्यानि ४२३
सर्वत्र सर्वकार्येषु ३७६
सर्वदा सेवयेन्नित्यं ३०७
सर्वमङ्गलकार्येषु ३३८
सर्वत्राभ्युदयश्राद्धम् ३३९
सर्वमेतत् प्रयुञ्जीत ४११
सर्वलक्षणसम्पन्ना २८८
सर्वशास्त्रपरो दक्षः २७१
सर्वसिद्धिकरी देवी ४२५
सर्वसिद्धीश्वरत्वञ्च ४२२
सर्वस्वमपि यो दद्याद् ३०८
सर्वस्वेनापि देवेशि २५६

सर्वाणि साधनानीह ३७९
सर्वाशापूरकं सर्व. ४१९
सर्वाश्रमेषु भूतेषु ४३५
सर्वासामेव दीक्षाणां ३५३
सर्वासां पूर्ववन्मन्त्रम् ३८८
सर्वे मन्त्रा मयैवोक्ताः २३६
सर्वे समुद्राः सरितः ४२२
सर्वं कर्म नरः कुर्यात् ४४२
सर्वं निष्फलतां याति ३९०
सवर्णा ब्राह्मणी या तु २५६
स सिद्धिं प्राप्नुयादिष्टां ३८२
सहस्रकोटिविद्यार्थं २८९
साधकाभीष्टदां नित्यां ३९७
साधकाभीष्टदां सिद्धां ४०४
साधारं स्थापयेद्विद्वान् ४१०
साध्वी चैव सदाचारा २८८
सापूपमन्नं शर्वाय ३३६
सार्द्धहस्तेन सन्तिष्ठेत् ३२६
सावित्रीग्रहणं कर्म २३२
सिञ्चेदौडुम्बरैर्मन्त्र. ४२४
सिता पीता तथा रक्ता ३१४
सिद्धमन्त्रञ्च गृहणीयाद् २९१
सिद्धमन्त्रं यदि तदा २८८
सिद्धां सिद्धिप्रदां सौम्यां ३९३
सिद्धिर्न स्यात्सिद्धिर्न स्यात् ४३३
सिद्धोऽसाविति विख्यातो २७३
सिद्ध्यन्ति सर्वकार्याणि ३१०
सिद्ध्यै च शक्तिमालोक्य ३५१
सिद्ध्यै स्वशक्तिमालोक्य ३५२
सिन्दूरतिलकोद्दीप्ताम् ३८५
सिन्दूरतिलकोद्दीप्ताम् ३८६
सिन्दूरतिलकोद्दीप्ताम् ३८९
सिन्दूररक्तपुष्पाद्यैः ३६०
(ऊँ) सिन्धोरिव प्राध्वने ३६६
सीमन्ताद्वद्धकेशान्तः २४१
सीमन्तोन्नयनं कुर्यान् २४१
सीसकस्य तुलां दद्याद् ३८०
सुगन्धिव्रीहिगन्धाढ्या ३१४
सुधाबीजेन बीजानि ३३५
सुधाबीजेन बीजानि ३३७
सुनिश्चितां मन्दिरभूमिमादौ ३२६
(ऊँ) सुप्रकाशो महादीपः ३६१
सुभक्त्या विगलत्पाद. ३०४
सुरभीणां रतिर्यत्र ३१४
सुरां यद्यप्यसंस्कारां ३०७
सुवर्णस्य तुलां दद्याद् ३७९
सुसमानपरिभ्रान्त्या ३२९
सूत्राणि स्थापयेत् प्राज्ञः ३३०
सूर्यतुर्यो महेशानि ३७८
सूर्यः सोमो यमः कालो ३५४
सृष्टिक्रमेण विधिवत् ४३३
सेतुं दत्त्वा महेशानि ४३७
सेयन्तु शाम्भवी दीक्षा ३५२
सैवोपास्या प्रयत्नेन ३१२
सोमं सम्पूजयेन्नित्यम् ३४३
सौरे मासि शुभा दीक्षा ३७४
संस्कारेण विना देवि २३५
संख्यानुक्तौ शतं साष्टं ३४२
संन्यासमथवा कार्यं २५६
संवत्सरश्चायनौ च ४२६
संसारसागरसमुद्धरणैकमन्त्रं ३०२
संस्कारञ्च शोधनञ्च ४०६
संस्कृत्य विधिवद्विद्वान् ४१५
संस्थापनं सन्निधानं ३६२

संस्थापयेत्फलधिया ४१४
संस्थाप्य जननीक्रोडे २४८
संस्थाप्य पुरतो विद्वान् २४६
संस्थाप्य वह्निं संस्कृत्य ३६४
संस्थाप्य वामभागे तां २४०
सःकारः पातु मे नित्यं ३९२
स्कन्दं प्रियङ्गौ निष्पावे ३४३
स्त्रिया दीक्षा शुभा प्रोक्ता २८८
स्त्रीगुरोर्लक्षणं वर्ज्यं २३३
स्त्रीशूद्रविषये कुर्याद् ४३७
स्थापयेत्तं घटं मन्त्रम् ३५६
स्थिरो भव विडङ्ग ३५७
स्नानीयञ्च नमो ब्रूयात् ३६०
स्नानं दानं तपस्तीर्थं ४४०
स्पर्शदीक्षेति सा प्रोक्ता ४३१
स्पृशन् पत्नीं पठेद्भर्ता २३९
स्फुटिता मरणं कुर्याद् ३१३
स्मृत्वा मूलमनुं मन्त्री ३६२
स्मृत्वा विष्णुं तत्सदिति २५७
स्वतन्त्रोक्तविधानेन ४२३
स्वधात्मना ततः कुर्यात् ४१४
स्वप्नलब्धे स्त्रिया दत्ते २९१
स्वयमाचरते शिष्यान् २७५
स्वयम्भूर्बाण इतरः २७८
स्वयं परशिवो भूत्वा ४३१
स्वयं वा स्वप्नविलये २८९
स्वर्णचम्पकवर्णाञ्च ३९५
स्वर्णविक्रयिणं चौरं २८९
स्वल्पाक्षरं सुखोच्चार्यं २४६
स्ववामभागे संस्थाप्य २४८
स्वसन्निधौ समासीनम् ४३१
स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः ३५७
स्वस्वभे द्वितयं ज्ञेयं ३१७
स्वाकारश्चतुर्दशी नित्या ३९२
स्वागतादि ततः प्रश्नं ३६०
स्वागतं कुशलप्रश्नं ४१४
स्वाज्ञया देवताभावाद् ४३२
स्वामिनाशो भवेत्तत्र ३२६
स्वामिनो मरणं विद्याद् ३२५
स्वाहान्तेनामुना विष्णुं २३८
स्विष्टकृद्धोमतः पूर्णा. २५९
हन्यमाने यदा शङ्खौ ३३०
हरिद्राद्भिः समभ्युक्ष्य ३३७
हरिद्राद्भिः सम्यगभ्युक्षय वस्त्रै. ३३४
हस्तद्वितयमानेन ३२६
हस्तमानं घटं कृत्वा ३५४
हस्ते कण्डूयमाने तु ३२५
हस्तं दत्त्वा पठेत् सिद्धम् २४३
हावयित्वा त्रिधाऽऽचार्यः २५५
हास्ययुक्तां प्रसन्नास्यां ३८५
हास्ययुक्तां प्रसन्नास्यां ३८७
हितैषी प्राणिनां नित्यम् २९५
(ॐ) हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे ३६७
हिंसामात्सर्यरहिता ४४०
हुङ्कारी चाष्टमी नित्यं ३९१
हुत्वा व्याहृतिभिर्भूयो ४१५
हृदयाय नमः पूर्वं ४०९
हृदा भूमिं समावाह्य ३४१
हृदि स्पृष्ट्वा पठित्वैनं २५३
हेम ताम्रञ्च तारारं ३१७
हेम तारञ्च ताम्रारं ३१७
हेमवस्त्रादिसंयुक्तां ४१६
ह्रीं प्रजापतये स्वाहा २३७
(ॐ) ह्रौं ह्रीं सो दैत्यपूज्यो ३८१

अर्थकाण्डस्य

अकथादित्रिरेखीये ४५७
अकलौ तु गवां मांसं ६७०
अकामेन द्विजो भुक्त्वा ६७०
अकामेन द्विजो भुक्त्वा ६७२
अकारादिक्षकारान्त. ६३०
अकारादिक्षकारान्तं ६३१
अकारं ब्रह्मरन्ध्रे च ६२१
अकुल्याद्यैश्चित्ते प्रचयपदपद्यैः ५१५
अकृत्वा तिलकं भाले ५५०
अक्षराणाञ्च सर्वेषां ५८०
अक्षराणान्तु सर्वेषां ५८०
अक्षसूत्रधरा देवी ५८६
अक्षारलवणञ्चैव ६७५
अखण्डमण्डलाकारं ४६९
अगम्यागमनात्पापात् ५२६
अग्निरिति भस्मवायुरिति ५६३
(ऊँ) अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो ५६२
अङ्कुशेनाहतस्याद्भिः ६४०
अङ्गने पतितैर्माल्यैः ६५६
अङ्गन्यासं ततः कृत्वा ५७३
अङ्गुलस्तु भवेद्दण्डो ६१८
अङ्गुल्यग्रं कुलानन्दा ४८९
अङ्गुष्ठमध्यमाभ्याञ्च ५८७
अङ्गुष्ठेन समायोगान् ४५६
अङ्गुष्ठो गगनं तत्त्वं ४५५
अङ्गं सङ्कोचयन्नन्तः ६०३
अच्छिन्ने सदशे शुक्ले ५४४
अजञ्च बृहदाजञ्च ६६९
अजपाधारणं देवि ४९९
अजपा नाम गायत्री ५०१
अजपार्थमयी गुप्ता ५०२
अज्ञानतिमिरान्धस्य ४६९
अज्ञानतिमिरान्धस्य ४७४
अत एव महेशानि ५७८
अतस्तस्याः कालशक्तेः ६३५
अतिगोप्यं महत्पुण्यं ५९३
अतिसौम्याय दिव्याय ४६४
अतिस्थूलानि मांसानि ६७२
अतः परं वरारोहे ४५९
अथ तस्योपरि श्रीमत् ५५९
अथ देव्या मते वक्ष्ये ६४५
अथ नन्दिमहाकालौ ६०२
अथ प्रातः समुत्थाय ४८३
अथ भक्ष्यं प्रवक्ष्यामि ६७४
अथ वक्ष्ये महादेव ४८८
अथ वास्तुगुवाकञ्च ६६०
अथातः कथयामीशे ४६५
अथालिप्य ततो देहम् ५६०
अथोपविश्य पूर्वाशा. ५४८
अद्यप्रभृति कस्यापि ४६६
अद्येत्यादि समुच्चार्य ५२८
अद्वैतभावनां कुर्याद् ५०७
अधरे मानवौघाश्च ४६८
अधुना सम्प्रवक्ष्यामि ५८८
अधुनाहं प्रवक्ष्यामि ४९५
अधोमुखतालमान. ६१७
अनन्तरं साधकेन्द्रो ६०३
अनन्तादित्यसङ्काशं ५२५
अनन्ताय नमो नित्यं ५१६
अनन्ता सर्वदा पातु ५२१
अनाचाराचारभाव. ४६४
अनामिका कामदोक्ता ५५६

अनाहते सर्वतीर्थ ५४३
अनेकशुषिरं तस्य ६१४
अनेन ध्यानमार्गेण ५३५
अनेन मनुना देवि ५७२
अनेन विधिना देवि ४८०
अनेनार्घ्यं महादेव्यै ५७५
अनेनैव जपेनापि ४९७
अन्तरिक्षे ततो ध्यायेद् ६२८
अन्तःप्रकाशचपलं ४५४
अन्तःसन्ध्यां महेशानि ५७७
अन्त्ययकारयोः स्थाने ५७८
अन्नेभ्योऽपि नमस्कृत्य ५१०
अन्यद्धि कवचं देवि ५९७
अन्यन्यासस्तदा सिद्धो ५९६
अन्यपुष्पस्य माहात्म्यं ६५०
अन्यानि वनपुष्पाणि ६४६
अपक्वमतिपक्वञ्च ५६२
अपरैकं प्रवक्ष्यामि ५३५
अपरां कथयाम्यत्र ५७०
अपुत्रो लभते पुत्रं ५२३
अभक्तेभ्यश्च देवेशि ४७६
अभक्ष्यञ्चैव मांसञ्च ६६८
अभक्ष्या जानपादाद्याः ४५१
अभक्ष्यं मत्स्यमांसञ्च ६७०
अभक्ष्यं वर्त्तुलं तस्य ६७८
अभिषिञ्चेत्ततो मूर्ध्नि ५७१
अभिषेकदशांशेन ५९९
अभिषेकामृतकृत. ४४७
अभ्यङ्गमसदालापं ६७४
अमुकानन्दनाथान्ते ४६०
अमुष्य जीव इहतः ६३८
अमृतानन्दमूर्त्तिं तां ४८४
अमृतानन्दरसिकां ४९४
अमृताभिप्लुतां कृत्वा ४८४
अम्बरीष महाघस्य ५५८
अम्बरं मुकुरं दद्याद् ४५६
अम्बाश्रीपादुकां दत्त्वा ४५८
अयने विषुवे चैव ५३३
अयं श्रीपादुकामन्त्रः ४६०
अरुणाब्जैस्त्रिमध्वक्तैः ५९९
अरुणेऽनुदिते मन्त्री ५२८
अर्घ्यनैवेद्यपूजार्थं ६१०
अर्घ्यपात्राणि चत्वारि ६१२
अर्घ्यस्य लक्षणं वक्ष्ये ६१२
अर्घ्यं दद्याद्विशेषेण ४७८
अर्द्धास्तमितमार्त्तण्डे ६००
अलावुं वार्त्ताकुं चैव ६७०
अवलोक्य दिव्यदृष्ट्या ६०३
अव्यक्तं सर्वतो व्याप्तम् ६३४
अशक्तः कार्त्तिके देवि ६७१
अशुचिश्चाप्यनाचारो ५५०
अशुभ्रं रुक्षमासक्तं ५५४
अशेषं शोषयेत्पापं ५८४
अशौचेऽपि च गायत्र्या ४४८
अशौचे तु महेशानि ५९२
(ऊँ) अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते ५३२
अश्वत्थपत्रसङ्काशो ५५५
अष्टगन्धेन भूर्जे च ४६९
अष्टदलं सदा पातु ४९०
अष्टवर्षकन्यकाया ६५९
अष्टाङ्गुलसमुत्सेधं ६१२
अष्टादशोदितोत्सेधा ६१६
अष्टोत्तरशतं यस्तु ६६३
अष्टौ सप्त तथा षष्ठ ५४४
असत्यवाक्यं पैशुन्यं ५६६
असारे घोरसंसारे ४८८

अस्त्रमन्त्रेण देवेशि ६०१
अस्त्रेभ्योऽपि नमो नित्यं ५१७
अस्य तारं त्रिमात्रं स्यात् ६१३
अस्या ग्रहणमात्रेण ५७८
अहङ्कारे हरेद्व्योम. ६२४
अहङ्कारे हरेद्व्योम ६२७
अहं देवो न चान्योऽस्मि ५०२
आकाशमण्डलं वृत्तं ६२६
आकाशात्मकं शम्भुबीजं ४५९
आकृष्टान् साध्यहृत्प्राणान् ६४१
आग्नेयमुच्यते भस्म ५६५
आग्नेयीं च ततो गत्वा ६६३
आचम्य वारिग्रहण. ६१३
आचम्य विधिवत्तत्र ६०१
आचम्योक्तेन मन्त्रेण ५७४
आचारसप्तकं तत्र ४४५
आचार्येभ्यो नमो नित्यं ५१८
आचार्येभ्यो नमो नित्यं ५२०
आज्याहारे तु तोलैकं ६७९
आज्यं दधि मधून्मिश्रम् ६४३
आज्ञायां विद्युदाभायां ५००
आत्मध्यानादिकं तस्माद् ४४६
आत्मनो दक्षिणे भागे ६१०
आत्मलीनानि तत्त्वानि ६२३
आत्मविद्याशिवैस्तत्त्वैः ५७१
आत्मानं च निराकारं ४७१
आत्मानं सर्वदा सम्यग् ५७७
आत्माभिषेकमात्रेण ५७२
आत्मोपलब्धिविषयं ४५४
आदावप उपस्पृश्य ५२७
आदि कादि किल खादि तारकं ४६३
आदित्यान्तर्गतं भर्गो ५९७
आदित्यो बाहुमध्ये च ५६४
आदेष्टृसत्वरतया गुरुताभिया च ६८०
आदौ गुरुं ततो देवीं ४५९
आदौ च वैदिकीं सन्ध्यां ५७०
आदौ त्रिकोणं विन्यस्य ५८४
आद्या मृणालसूत्राभा ५७७
आद्यां देवीं नमस्कृत्य ५११
आधारमण्डले पृथ्वी. ६२५
आधारशक्तिं तां नत्वा ५०९
आधारशक्तिं नमस्कृत्य ५१६
आधाराधेयसम्बन्धाद् ५९६
आधारे स्वर्णवर्णेऽस्मिन् ५००
(ॐ) आधारं सर्वरूपस्य ५३२
आनन्दकन्दाय नमस्कृत्य ५१९
आनन्दनाथशब्दान्ते ४५२
आनंन्दनाथशब्दान्ते ४६१
आनन्दमानन्दकरं प्रसन्नं ४७१
आनीय स्वगुरुं देवि ४७९
आपोमार्जनमन्त्रस्य ५७८
आपो हिष्ठादिभिर्मान्त्रं ५२४
आपो हिष्ठेति मन्त्रस्य ५७८
आभिरूप्याच्च बिम्बस्य ६३६
आभूतसंप्लवं देवि ५३९
आम्रनिम्बगतञ्चैव ६६१
आम्रातोडुम्बरञ्चैव ६६६
आयुरारोग्यमैश्वर्यम् ५४०
आयुषे साज्यहविषा ५९९
आरग्वधं कर्णिकारं ६४६
आरभ्य नासिकामूलं ५५५
आराधयामि मणिसन्निभ. ४९८
आवश्यकं भूतशुद्धेः ४४९
आवाहयामि त्वां देवि ५३०
आसनानि च तावन्ति ६०९
आसनारूढपादस्तु ६०९

आसने विनियोगः स्याद् ६०८
आसनेषु समस्तेषु ६०९
आसनं कल्पयित्वा तु ६०३
आसनं चार्घ्यपात्रञ्च ६११
आसनं पाद्यमर्घ्यञ्च ४५०
आस्यनासाकपोलाक्षि. ५८५
इङ्गुदीफलबिल्वानि ६६६
इडया पूरयेत्तोयं ५७२
इडा भागीरथी गङ्गा ५४२
इडा मलस्थाननिवासिनी या ५४२
इडासुषुम्ने शिवतीर्थकेऽस्मिन् ५४१
इति कुण्डलिनीस्तोत्रं ४८८
इति ग्रन्थस्वरूपाद्य ४४६
इति चेतो वशीकृत्य ५४१
इति च्छेदतृतीयस्य ४४७
इति जप्त्वा महेशानि ५७८
इति ते कथितं नाथ ४८६
इति तं तोषयित्वा च ४७८
इति मन्त्रं समुच्चार्य ५९२
इति विस्तारमाख्यातं ६१८
इति सर्वं योगशास्त्रं ६३६
इति संसाधितो मन्त्रः ६४०
इत्थन्तु संस्कृतं भस्म ५६१
इत्थमावरणैर्देवीं ५९०
इत्थं प्रयोगकुशलो ६४२
इत्थं विलाप्य मतिमान् ६२७
इत्यनेन च मन्त्रेण ५४९
इत्युपदिश्याम्भसि च ५३२
इत्येतत्कवचं देवि ४९४
इत्येवं गुरुकवचं ४६९
इदमर्घ्यं तुभ्यमुक्त्वा ५७४
इदानीं स्त्रीगुरोः स्तोत्रं ४७३
इदं कवचमज्ञात्वा ५९५
इदं कवचमज्ञात्वा ५९६
इदं तीर्थमिदं तीर्थं ५४१
(ऊँ) इदं विष्णुर्विचक्रमे ५३२
इदं स्तोत्रं पठेन्नित्यं ४६५
इदं स्तोत्रं महेशानि ४७४
इन्द्रादिलोकपालानां ५६७
इन्द्रो गुरुः पातु पूर्वे ४६८
इन्द्रः सुराणां शरणं शरण्ये ५१२
इष्टदेव्याः पूजनार्थं ५२८
इष्टमध्यानिष्टगतैः ६६४
इह काममवाप्नोति ६५९
ईशानवायुवरुण. ५७४
(ऊँ) ईशानः सर्वविद्यानाम् ५६३
ईश्वरार्द्धासनगता ४९२
उक्त्वा चोक्त्वा भावयित्वा ४७७
उच्चाटे व्याघ्रचर्माणि ५४५
उच्छ्वासे चैव निःश्वासे ४९९
उड्डीयानेश्वरी देवी ४९३
उत्तरकासमुत्सेधं ६१७
उत्तरस्थं दलं पातु ४९०
उत्तीर्य वाससी धौते ५४४
उत्थाप्य हंसमन्त्रेण ६२७
उत्थाप्य पश्चिमे यामे ४५३
उत्थायाचम्य तत्पश्चात् ५३२
उत्पत्तिश्च जपारम्भो ४९९
उत्पन्नं भावयेद्देहं ६२८
उत्पलानि च नीलानि ६४५
(ऊँ) उदुत्यं जातवेदसं ५७१
(ऊँ) उद्धृतासि वराहेण ५३२
उन्नतादिचतुर्मात्रैः ६१७
उन्मज्य कुम्भमुद्रान्तु ५३३
उपदिष्टानि पूजायाम् ६४६
उपर्यधः परित्यज्य ५६२

उपासकानां कार्याय ६३४
उपासका ये श्रीकाल्या: ५७६
ऊर्णासनं कम्बलं वा ६०७
ऊर्ध्वकेशो व्योमकेशो ४८०
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्यो ५५१
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो मर्त्यो ५५२
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरो यस्तु ५५१
ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं ५५१
ऊर्ध्वपुण्ड्रधृतो विप्र: ५५१
ऊर्ध्वपुण्ड्रमृजुं सौम्यं ५५०
ऊर्ध्वपुण्ड्रविहीनस्तु ५५२
ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य निर्माण. ४४७
ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु ५५१
ऊर्ध्वपुण्ड्राकृतिस्त्रेधा ४४७
ऊर्ध्वपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रस्य ४४७
ऊर्ध्वपुण्ड्रे त्रिपुण्ड्रं य: ५५३
ऊर्ध्वपुण्ड्रे न कुर्वीत ५५३
ऊर्ध्वपुण्ड्रे स्थिता लक्ष्मी ५५१
ऊर्ध्वपुण्ड्रो मृदा शुभ्रो ५५१
ऊर्ध्वपुण्ड्रं त्रिपुण्ड्रं वा ५५३
ऊर्ध्वपुण्ड्रं धरेद्विप्रो ५५२
ऊर्ध्वमस्य हुतभुक्शिखासखं ४६३
ऊर्ध्वाम्भोरुहनि:सृता ४६२
ऊर्ध्वोडुम्बरके विघ्नं ६०१
ऊर्ध्वं पातु गुरुर्ब्रह्मा ४६८
ऊँ ईश्वरी जगद्धात्री ४८९
ऊँकारञ्च भ्रुवोर्मध्ये ४९५
ऊँ गुरुभ्यो नमो नित्यं ५१९
ऊँ चो ऊँ पातु मे नित्यम् ५९५
ऊँ तु ऊँ पातु मे स्पर्शं ५९४
ऊँ त्स ऊँ वदनं पातु ५९४
ऊँ धी ऊँ पातु मे नित्यं ५९४
ऊँ न: ऊँ पातु मे नित्यं ५९५
ऊँ भूर्भुव:स्व: पातु मे नित्यं ५९५
ऊँ भू: ऊँ पातु मे मूलं ५९३
ऊँ यात् ऊँ पातु मे चित्तं ५९५
ऊँ यो ऊँ पातु मे नित्यं ५९४
ऊँ यं ऊँ पातु मे श्रोत्रं ५९४
ऊँ रे ऊँ पातु मे नित्यं ५९४
ऊँ गों ऊँ पातु मे वाक्यं ५९४
ऊँ व ऊँ पातु मे पाद. ५९४
ऊँ स्व: ऊँ पातु मे कण्ठं ५९४
ऊँ हि ऊँ पातु मे बुद्धि ५९४
ऋतुं न लङ्घयेत्तत्र ६७४
ऋषयो योगिन: सर्वे ४८८
ऋषिर्ब्रह्मास्य गायत्री ६००
ऋषिर्हंसो व्यक्तरूपो ५०१
ऋषीणां देवतानाञ्च ५३८
ऋष्याद्या: प्रणवस्यैते ५८४
एकचक्रस्य उपरि ५०७
एकच्छिद्रयुतं कुर्यात् ६१४
एकदन्तं महाकायं ५०९
एकपत्रं चतुष्पत्रं ६१५
एकपात्रं समारभ्य ६१८
एकविंशतिसाहस्रं ४९९
एकान्तभक्त्या प्रणमेद् ४६९
एकान्तेन महाभागा: ५५४
एकारस्थां महादेवीं ५२०
एकैकं कुसुमं यक्षा ६५३
एकोच्चारेण सकलं ५९९
एणस्य शशकस्यैव ६७२
एतत्कुलप्रियस्नानं ५४३
एतत्पर्युषितं न स्याद् ६५८
एतत्सन्ध्यात्रयेणैव ५७०
एतदेकादशद्वारे ४९७
एतदेव श्वेतजात. ५४६

एतद्ध्यात्वा तु मेधावी ५८३
एतानि शस्तमांसानि ६७२
एतान्यन्यानि तन्त्रेऽस्मिन् ६४५
एतान्येव च भक्ष्याणि ६७१
एतान्येव द्विजातीनाम् ६७२
एतैरङ्गुलिभेदैस्तु ५५४
एतैर्वर्णैर्महामाया ५२१
एतैर्वर्णैर्महामाया ५२२
एभिर्वर्णैः स्थिता देवी ५२१
एलाचम्पकमुस्ताद्यैः ६६०
एवन्तु प्रत्यहं कुर्याद् ४८०
एवमात्महृदम्भोजे ६४१
एवमाधारमाधेयं ५९१
एवमेकादशावृत्तीः ६४१
एवम्भूतं स्वमात्मानं ६२९
एवं कवचं परात्परं ४६९
एवं क्रमेण गायत्रीं ५९८
एवं जपं महेशानि ५००
एवं ते कथितं तस्य ५३९
एवं ध्यात्वा जगद्धात्रीं ६३९
एवं ध्यात्वा जपेद्विद्यां ५३५
एवं ध्यात्वा महादेव्यै ५७५
एवं प्रणम्य देवेशि ५०७
एवं मूर्द्धादिनाभ्यन्तं ५३१
एवं वारत्रयं कृत्वा ६२९
एवं विचिन्त्य तान् वर्णान् ६३०
एवं सञ्चिन्त्य मनसा ५०२
एवं स्नात्वा विधानेन ५२४
एषा नवाक्षरी विद्या ५३५
एषा सप्ताक्षरी विद्या ५३५
एषु स्थानेषु देवेशि ६३६
ऐक्यं विभाव्य तत्स्थाने ६३०
ऐं बीजं पातु पूर्वे ४७६
ओङ्कारं बिन्दुसंयुक्तं ६०२
ओष्ठमेकाङ्गुलं कुर्याद् ६१७
ककारस्था महामाया ५२१
ककारस्था शिवा पातु ५२१
ककुदंशे हलं ध्यायेन् ५०७
कटिदेशं पीठसंस्था ४८९
कण्ठे शिरसि दक्षकरे ५४७
कथयामि भवध्वस्त्यै ५२५
कदम्बवनमापातु ४९०
कदली लवली धात्री ६७५
कदलं बीजपूरञ्च ६६६
कदाचिद् हृदयाम्भोजे ४५७
कनकानि सुगन्धीनि ६५७
कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैः ६३१
कन्दुपक्वं कशेरुञ्च ६६८
कन्दोलानन्दनाथश्च ४६८
कपर्दकस्य वृक्षस्य ६६०
कपिलश्चैव चासश्च ६६८
कपिलायाः शकृच्छुद्धं ५६२
कमण्डलुं तीर्थपूर्णम् ५७४
कमले करवीरे द्वे ६४६
कम्बलं कोमलञ्चैव ६०८
करवीरकृतां मालां ६५४
करवीरकृतां मालां ६५५
करवीरजवामूले ६४७
करवीरञ्च भुवना ६४८
करवीरस्रजो देवि ६६५
करवीरस्य कुसुमैः ६४७
करवीरस्य कुकुमैः ६५६
करवीरस्य माघ्यस्य ६४८
करवीरैः श्वेतरक्तैः ६५०
करवीरं जवा देवि ६४७
करशुद्धिं समापाद्य ६२०

कर्कन्धूं शर्करायुक्तं ६६९
कर्णयोश्च तथा ह्रीं ह्रीं ४९६
कर्त्तुः परिगतां ध्यायेद् ६२८
कर्पूरवासितं देवि ६६०
कर्पूरं कुङ्कुमं दूर्वां ६१३
कर्मेन्द्रियैस्तवर्गाद्यैः ६३८
कलायं वर्त्तुलञ्चैव ६६७
कलिकासु स्थितं द्रव्यं ६७९
कलिवृक्षस्थितं पर्णं ६६०
कलौ कार्पासवस्त्रञ्च ५४६
कल्पयेद्रागलतिका ६१९
कल्याणं धनदञ्चैव ४६३
कवचस्य प्रसादेन ५९७
कवचस्यास्य देवेशि ४६५
कवचं धारयेद्यस्तु ४९४
कवचं ब्राह्मणो नाम ५९८
कवीन्द्राणां दर्पं करकमल. ५११
काञ्चनं रक्तवर्णञ्च ६५६
कादिठान्तासिवर्णानि ५००
कान्ति लक्ष्मीं धृतिं सौख्यं ५४९
कामक्रोधादिकं सर्वं ५९५
कामबीजात्मिका विद्या ४८९
काम्यार्थं कम्बलं प्रोक्तं ६०८
कायिकैस्तु नमस्कारैः ६६२
कायिको वाग्भवश्चैव ६६२
कायेन मनसा वाचा ४७१
कारणे सर्वभूतानां ६२१
कार्त्तस्वरमयं स्थूलं ६१३
कालभेदं समाचर्य ५३८
कालरूपां ब्रह्मरूपां ४८४
कालशाकं कलायञ्च ६६७
कालाग्निरुद्रोपनिषत् ४४७
कालिकाया रूपनेत्रादि. ४५०
कालिकायाश्च तारायाः ६५१
कालिकां कालसन्दर्भा ४९२
कालिकां तारिणीञ्चैव ६३३
काली तारा षोडशाख्या ४९३
कालीमुद्दिश्य दानादि ५७६
कालीमुद्दिश्य पूजादि ५७६
काष्ठासनविशेषश्च ४४९
कावेरी यमुना रेवा ४७७
किञ्च पाद्यैः किञ्च वाद्यैः ६५०
किन्नरेभ्यः पिशाचेभ्यः ५२०
किमध्वरैर्मन्त्रपूतैः ६५१
किमन्यद्बहुना देवि ५२३
किमन्यमन्त्रैः किं तन्त्रैः ६५१
किं जपैः किं तपोभिर्वा ६४८
किं मातृकान्यासगणैः ६५१
कुण्डलीशक्तिमार्गस्थं ४८६
कुत्र वा सा गुरुर्ध्येया ४७३
कुन्दमन्दारपुन्नाग. ६४६
कुमारानन्दनाथञ्च ४८१
कुम्भीपाके महाघोरे ६३३
कुर्याद्व्यापकमेतेन ६३९
कुलकाष्ठादिकं देवि ४५७
कुलपात्रं सदूर्वञ्च ५२९
कुलपूजोपदेशाय ४६४
कुलशिष्यैः परिवृताः ४८१
कुलाचलेभ्यो दिग्भ्यश्च ५०६
कुलाचलेभ्यो नत्वा तु ५१०
कुलाचारक्रमेणैव ६५२
कुलानि चैव पुष्पाणि ६४५
कुशाजिनाम्बरेणाढ्यं ६०६
कुशासने भवेदायुः ६०४
कुशासने मन्त्रसिद्धिः ६०८
कुशेनैव सुवर्णेन ५५४

कुसुम्भशाकं देवेशि ६७६
कृतमैथुनकं वापि ६०७
कृतसङ्कल्प एवादौ ५२९
कृताञ्जलिपुटो भूत्वा ६२०
कृताञ्जलिं ततो बध्वा ६६२
कृते पुष्पविशेषेण ४५०
कृमिजेन तु वस्त्रेण ५४६
कृष्णरक्तहरिन्नीला ५२९
कृष्णवर्णं तदुदकं ५७१
कृष्णवर्णं तदुदकं ५७२
कृष्णवर्णा शुकव्रीहि. ५०७
कृष्णागुरुसकर्पूरं ६५९
कृष्णाजिनधरा देवी ४९२
कृष्णाजिनाम्बरधरा ६००
कृष्णाजिने ज्ञानसिद्धिः ६०४
कृष्णादिमूर्त्तेर्नित्यत्वं ४५०
कृष्णापराजितापुष्पैः ६५०
कृष्णापराजिता साक्षाद् ६४८
केशरस्य च वज्रस्य ६५७
केशवानन्त गोविन्द ५४९
कैलासाख्यं सदा पातु ४९३
कोकनदञ्च बन्धूकं ६५५
कोटिकोटिमहातन्त्रात् ४५८
कोटिकोटिमहादानात् ४५८
कोणेषु त्रिषु सम्पूज्या ५९०
कोणेषु विघ्नं दुर्गाञ्च ६०२
कौशेयं पुष्टिदं प्रोक्तं ६०६
कौशेयं वाथवा चर्म ६०४
क्रतुस्त्वं हविस्त्वं स्वधा त्वं मुरारेः ५१३
क्रमस्तवं पठेन्नित्यं ५०८
क्रमस्तवं प्रवक्ष्यामि ५१६
क्रमस्तवं प्रवक्ष्यामि ५१७
क्रियाविहीनं यदि मन्त्रहीनं ५५७
क्रोधानन्दः कटिं पातु ४६६
क्लीमात्मकं कामदेवं ५०३
क्लीं बीजं चक्षुषोर्मध्ये ४७५
क्षणादेव हि पाठेन ४८६
क्षवर्णस्तदधः पातु ४७५
क्षालयन्ति निजस्पर्शाद् ५४०
क्षीरञ्च कृष्णाक्षीरञ्च ६६७
क्षीरं दधि घृतञ्चैव ४५१
क्षुद्रमुर्वारुकञ्चैव ६७८
क्षेत्रज्ञा प्रतिहा ह्येताः ६४०
क्षेत्रपालं नमस्कृत्य ५०८
खट्वां दद्यान्महेशानि ४७८
खड्गचर्मधरं पापम् ६२२
खड्गं चतुर्मुखं भक्ष्यं ६७०
खर्जूरं पनसं द्राक्षां ६६८
खस्थितं पुण्डरीकाक्षं ५२५
गगनं वायुबीजञ्च ५७२
गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयात् ५३६
गङ्गाजलसमायोगान् ५३८
गङ्गातीरे च गङ्गायां ५३९
गङ्गतीरे चतुर्हस्ते ५३८
गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः ५२७
गङ्गाध्यानमन्त्रफलं ४४६
गङ्गामुद्दिश्य व्रजतः ५३७
गङ्गायै परमेशानि ५३५
गङ्गायै यमुनायै च ६०१
गङ्गायां तर्पणं देवि ५३८
गङ्गायां हरते यो हि ५३९
गङ्गास्नानं विना देवि ५३४
गङ्गे च यमुने चैव ५३०
गङ्गे च यमुने चैव ५७३
गङ्गे चेत्यादिना देवि ५७१
गणेशयाजी मधुकं ६७६

गत्वा बध्वा पाशबीजेन साध्यं ६४०
गन्धपुष्पाक्षतयव. ६४२
गन्धशब्दस्य व्युत्पत्तिः ४५०
गन्धादिघ्राणसंयुक्तां ६२४
गन्धादिघ्राणसंयुक्तां ६२७
गन्धानुलेपनं दत्त्वा ६४३
गन्धाष्टकं तस्य तस्य ६४४
गन्धैः शुभैः कुङ्कुम. ५११
गम्भीरापारदौर्भाग्य. ६४३
गर्भच्युतत्वचं वापि ६०६
गवां सर्वाङ्गजक्षीरं ६३६
गाम्भीरीनिर्मितं शस्तं ६०५
गायत्रीकवचन्यासं ५९६
गायत्रीकवचं यस्य ५९५
गायत्री च्छन्द इत्युक्तं ५८५
गायत्री परमात्मा स्याद् ५८५
गायत्री वेदजननी ५९७
गायत्रीव्याहृतेरर्थो ४४८
गायत्रीं शृणु चार्वङ्गि ५७८
गायत्रीं शृणु देवेशि ५७५
गायत्रीं सकृदुच्चार्य ५८९
गायत्र्यसि एकपदी ५८६
गायत्र्या पुटितं कृत्वा ५९१
गायत्र्याः पूजनं भद्रे ५८८
गायत्र्याः पूजनं भद्रे ५८८
गायत्र्याः प्रथमं बीजं ५८९
गुरुदेवात्मनामैक्यं ५०२
गुरुध्यानं श्रुतं नाथ ४७२
गुरुपूजाविधानञ्च ४७८.
गुरुभ्योऽपि नमो नित्यं ५१६
गुरुपूजां विधायादौ ४५९
गुरुमन्त्रं जपित्वा तु ४७६
गुरुरानन्दनाथान्तः ४६०
गुरुर्मे रक्षयेदुर्व्यां ४६८
गुरुवद् गुरुपुत्रेषु ४७८
गुरोः कण्ठे महेशानि ४७९
गुरुं सञ्चिन्तयेच्छीर्षा. ४५२
गुर्वङ्घ्रयब्जं शुभं मादन. ४६२
गृहमेधी महेशानि ६७३
गृही च यत्नतः कुर्यात् ५८७
गृहीत्वा मृत्तिकां भक्त्या ५५६
गृहीत्वा यं क्षमं देवि ६२६
गृहीत्वौडुम्बरं पात्रं ५२९
गोचर्म स्तम्भने देवि ६०७
गोपनीयं प्रयत्नेन ४७३
गोपालार्थी तु पालङ्कः. ६७६
गोपीचन्दनकेनाथ ५४८
गोपीचन्दनखण्डन्तु ५५७
गोपीचन्दनमाहात्म्यं ४४७
गोपीचन्दनसम्भवं सुरुचिरं ५५८
गोपीमृत्तुलसी शङ्खः ५५७
गोभूहिरण्यमहिषी. ५६६
गोभ्यो नमो ब्राह्मणेभ्यो ५२०
गोमीनं चक्रशकुलं ६६९
गोमांसं मांसकामेन ६७३
गोरोचना च कुष्ठञ्च ६४४
गोसर्पिषा वा तैलेन ६५९
ग्रसनात्सर्वसत्त्वानां ६३५
ग्रहणे चन्द्रसूर्यस्य ५९८
ग्रहा न पीडन्ति न रक्षसां गणो ५५८
ग्राम्यं जलचरं चैव ६७०
घटे चैकगुणं पुण्यं ६३२
चक्राङ्का पङ्कजाङ्का वा ६१७
चक्षुर्द्वयं तथा कर्णं. ४९५
चक्षुषा चाथ कर्णाभ्यां ६६४
चण्डेश्वरोऽष्टमः शैवा ६०२

चतुरशीतिलक्षाणाम् ६०९
चतुरस्रं विनिर्माय ५३०
चतुर्दशाक्षरैर्वक्त्रं ५०३
चतुर्द्धा प्रजपेन्मन्त्रं ६३०
चतुर्द्वारसमायुक्तं ५८४
चतुर्भिरङ्गुलैर्दीर्घं ६१५
चतुर्भुजां शशिकलां ५८७
चतुर्मात्रप्रविस्तारं ५४७
चतुर्वर्गे ज्ञानमार्गे ४६५
चतुर्वर्गं लभेद्भक्तो ६६१
चतुर्वर्णस्वरूपां तां ४८३
चतुर्विधैर्भोजनैश्च ४५९
चतुर्विधं कुलेशानि ६६०
चतुर्विंशतिमात्रैः स्याद् ६१७
चतुर्विंशाङ्गुलं मध्यं ६११
चतुष्पत्रं चतुर्दिक्षु ६१५
चतुःषष्ट्या कुम्भकेन ६२७
चत्वारो देवि वेदाद्या ४५२
चन्दनागुरुकर्पूर. ६४३
चन्दनागुरुकर्पूर. ६४४
चन्दनागुरुकर्पूरैः ६४३
चन्दनेन सुरक्तेन ५६९
चन्द्रबिन्द्वात्मिका नित्या ४९६
चन्द्रबीजस्थिता विद्या ५२२
चन्द्रसूर्याग्निरूपा च ४७४
चन्द्रात्मिका मणिग्रन्थिं ४९१
चन्द्रार्कानलसङ्घट्टाद् ५७७
चन्द्रिकान्तर्गता नित्यं ४९६
चम्पकानि सनागानि ६४५
चम्पकैः पूजयेद्देवीं ६५२
चवर्गं चारुरसना ४९१
चातुर्मास्ये तु लक्षैक. ६५६
चान्द्रायणं ततः कृत्वा ६७३
चासं चित्रकपोतञ्च ६७१
चिञ्चाञ्चैव परान्नञ्च ६७६
चित्रमत्स्यं रोहितञ्च ६६८
चिन्तयामो वयं भर्गं ५९७
चिन्तयेद् ब्रह्मरन्ध्रेण ५२५
चिन्तयेद् यः कृतं दुष्टं ५४०
चिन्मयस्याप्रमेयस्य ६३५
चैतन्यरूपाः प्राणा मे ६३८
चोकारं पश्चिमे तद्वद् ५८८
चौरमन्त्रं विना भद्रे ४९६
चौरे व्याघ्रे च सिंहे च ५२२
छेदिनी दक्षिणे पार्श्वे ४९०
जगद्भयनिवारणं भुवन. ४६१
जठरे न्यस्य मन्त्रज्ञो ५८५
जन्मस्थानं महायन्त्रं ६३२
जन्मार्जितफलं नश्येत् ५०३
जन्मोद्धारिणि रक्षिणीह तरुणी ४८५
जप एव स एव स्यान् ५९८
जपकाले चिन्तनीयाः ५८१
जपमन्त्रो गुरुस्तोत्र. ४४५
जपेत्सूर्यमुखो विप्रो ५९२
जपं निवेदयित्वा तु ५०१
जम्बूखर्जूरदाडिम्ब. ६७७
जलकाश्मीरकुष्ठैस्तु ६४४
जलस्था मृत्तिका वर्ज्या ५४८
जलाञ्जलित्रयं भूमौ ५७१
जलादुत्थाय कर्त्तव्यं ५४४
जले घटे च छायायां ५५०
जवादिकरवीरैश्च ६५०
जवा द्रोणं तथा कृष्णा ६४८
जवापुष्पैर्द्रोणपुष्पैः ६४९
जवापुष्पैर्महेशानि ६५२
जवा साक्षाद्भगवती ६४८

जातीकोषं तिन्दुकञ्च ६६८
जातीलवङ्गकक्कोलैः ६४२
जात्यशोके केतके द्वे ६४६
जानपादांश्च शकुनान् ६६८
जानामि धर्मं न च मे प्रवृत्तिः ५०२
जानुचक्रे च जङ्घायां ५२२
जानुनोः पादयोर्युग्मे ५८५
जानुभ्यामवनीं गत्वा ६६२
जानुभ्यां क्षितिमस्पृष्ट्वा ६६३
जायते मन्त्रसिद्धिश्च ४६६
जायते सप्तजन्मानि ५३९
जीरकञ्च लवङ्गञ्च ६७७
जीवन्यासादिकं कृत्वा ५८९
जीवात्मने क्रमेणैव ५००
जीवेभ्यः सर्वभावेभ्यो ५०६
ज्योतिर्भ्यो ज्योतिषेभ्यश्च ५०७
ज्ञानतो मोक्षमाप्नोति ५३७
ज्ञानदां बुद्धिदां विद्यां ४८७
ज्ञानानन्दसमायुक्तं ४५४
ठकाररूपा गुप्ता च ५०२
ठङ्कुराङ्गी ठकारं मे ४९२
डफान्तानि महानील. ५००
डाकिनीभ्यो नमो नित्यं ५१८
डाकिनी राकिणी शक्तिः ४९३
णीकारं चिन्तयेद् योगी ५८१
तकारं चम्पकापीतं ५८३
तज्जलेन सप्तवारम् ५७२
तडित्कोटिसमप्रेक्षां ४५३
ततस्तत्तोयतो बिन्दून् ५७३
ततस्तु तान्त्रिकीं सन्ध्यां ५७०
ततस्तु वाग्भवं जप्याद् ४५५
ततस्तु वाग्भवं जप्याद् ४५८
ततस्तु वामनासायां ६२७
ततोऽपि दक्षिणां गत्वा ६६३
ततोऽभ्यर्चेद् ग्रहान् बाह्ये ५९०
ततो गङ्गापदं देवि ५३५
ततो दारिद्र्यदोषेण ५३९
ततो द्वादशभिः कुर्यान् ५६०
ततो धर्मगणैः सेव्यां ५०९
ततो धेन्वामृतीकृत्य ५८९
ततो मानसगन्धाद्यैः ४५५
ततो विचिन्तयेद्देवीं ६३९
ततः परं योगिसन्ध्या ४४८
ततः फलमवाप्नोति ४९६
ततः शून्ये शरीरे च ६२८
ततः षडङ्गविन्यासं ५०१
ततः षडङ्गान्यभ्यर्चेत् ५९०
ततः संक्षेपतो विप्रान् ५३३
ततः संशोषयेद्देहं ६२१
ततः स्वनाम्नः शृणु मातरेतत् ५१५
तत्काम्यकर्म तान्त्रिक्या ४४८
तत्क्रियाभ्यो नमो नित्यं ५१८
तत्क्षणात्स भवेत्सिद्धो ५९८
तत्क्षणाद्विरजो मन्त्री ५२५
तत्क्षणाद्विरजो मन्त्री ६३१
तत्क्षणान्निर्मलं देहं ६३०
तत्तन्मुद्राविधानेन ४५६
तत्तीरे यस्त्यजेत्प्राणान् ५३७
तत्तेजोहरणे शक्तिः ४९७
तत्त्वसंख्यसहस्राणि ५९९
तत्पदेभ्यो नमो नित्यं ५१८
तत्पुटे पटुतडित्कडारिम. ४६३
(ऊँ) तत्पुरुषाय विद्महे ५६२
तत्प्रकारं शृणु प्राण. ५२४
तत्प्रक्षालनतोयन्तु ५६०
तत्र कल्पतरुं ध्यायेत् ५०८

तत्र नाथचरणारविन्दयो: ४६३
तत्र निजगुरुं नित्यं ४५४
तत्र यत्क्रियते कर्म ५३७
तत्र सञ्चिन्तयेद्देवीं ५०८
तत्रस्थायै कालिकायै ५१९
तत्रादावनुलेपेन ५६१
तत्रैककरवीरेण ६४८
तत्समानोन्नतानीह ६१७
तत्सर्वं निष्फलं कृत्वा ४६६
तत्संसर्गिपदद्वन्द्वम् ६२२
तथापि न त्यजेद्देवि ६७६
तथैव दण्डवद्भूमौ ६६४
तथैव ब्राह्मणा: सर्वे ४७२
तदन्ते हंसमन्त्र: स्यात् ६३७
तदभावे सार्षपेण ५४७
तदर्द्धञ्चाप्यहं देवि ६५०
तदा तत्सह इत्येवं ५०१
तदादिष्ट: शिष्टविद्वन् ६८०
तदा भूतानि तज्ज्ञानि ६२९
तदा मन्त्रस्य यन्त्रस्य ४६७
तदैव मन्त्रसिद्धि: स्यात् ६५६
तदैव सहसा सिद्धि: ४८०
तद्भस्मकूटमखिलं ६२३
तद्भ्रमावर्त्तवातोऽयं ५९३
तद्यात्रिकस्याध्वमृत्यु. ४४६
तद्रूपं चिन्तयेन्मन्त्री ४७१
तद्वर्णेभ्यो नमो नित्यं ५१७
तन्तुच्छेदं प्रकुर्वीत ६४१
तन्त्रोक्तं ध्यानमन्त्रञ्च ५३४
तन्नेष्टं तत्परं जातं ५४०
तन्मन्त्रं शृणु चार्वङ्गि ४७९
तन्मांसभक्षणाद्देवि ६७३
तन्मूर्ध्नि चिन्तयेद्देवि ५०७
तन्मृदं गृह्य यै: पुण्ड्रं ५५९
तयो: पार्श्वगते गङ्गा. ६०२
तरुणादित्यसङ्काशं ४५४
तर्जन्या रजतं धार्यं ५२७
तव चक्रं महेशानि ४७७
तव स्नेहानुबन्धेन ४७७
तवाङ्घ्रिपद्मं शरणं ५११
तस्माच्चौरप्रबोधार्थं ४९६
तस्माच्छिद्रान्वितं पुण्ड्रं ५५५
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ६७१
तस्मादादौ जपेद्विद्यां ५३६
तस्मादाहत्य कुसुमं ६५३
तस्माद् ब्रह्मेति यजुषा ५६१
तस्माद्यस्य शरीरे तु ५५१
तस्मान्न मार्जयेद् गात्रं ५३४
तस्मान्मृदा जलेनापि ५४९
तस्य कन्दलितकर्णिकापुटे ४६३
तस्य दर्शनमात्रेण ४७६
तस्य नियन्त्रणादेव ५४०
तस्य पृष्ठे स्थितं देवम् ५०७
तस्य शक्तेर्मनुं पश्चात् ४६०
तस्य सर्वविनाश: स्याद् ५७६
तस्या ऋष्यादिविन्यास: ४४८
तस्या मूर्ध्नि सदा ध्यायेत् ५०९
तस्यास्तु वामतस्तिष्ठेद् ४७९
तस्यां प्राणात्मकं मन्त्रं ६४०
तस्या: शिखाया मध्ये च ४८२
तस्योपरिष्टाद्भगवन् ५५९
तानि सर्वाणि नश्यन्ति ५३६
तानि स्थाने प्रशस्यन्ते ५२७
तामसेभ्यो नमो नित्यं ५१८
ताम्रपात्रेण सौभाग्यं ६११
ताम्रशुक्तिशिलादारु. ६१२

ताम्रं सचरणमपि ६११
तारत्रयं समुच्चार्य ४६०
तारवारुणबीजेन ५३९
(ॐ) तारायै विद्महे इति ५७३
तारिणी शक्तिमाता च ४९२
तारिण्याः कालिकायाश्च ६३३
तारं सबिन्दुमानाद्य. ६०२
तालखर्जूरमुषितं ६७४
तावद्वर्षसहस्राणि ६६२
तिथिभ्यः सर्वकालेभ्य ५२०
तिन्तिडीगिरिकूष्माण्डे ४५१
तिर्यक् पुण्ड्रं न कुर्वीत ५५३
तिलकस्तिस्रो रेखा स्याद् ५६५
तिलकान्नं कलायञ्च ६७७
तिलके निजदेवास्त्रं ५५०
तिलकं रक्तगन्धेन ५६८
तिलकं स्थानभेदे तु ४४७
तिलतण्डुलसिद्धार्थ. ६१३
तिलप्रसूनसिद्धार्थ. ६१३
तिष्ठन्तु वह्निजायान्तं ६३१
तिस्रोऽङ्गुल्यस्त्रिपर्वाणो ५९७
तुकारमिन्द्रनीलाभं ५८३
तुकारं चिन्तयेत्प्राज्ञ ५८१
तुकारं जानुनोर्मध्ये ५८८
तुरीयधाम महादेव ४७१
तुलसी द्वे मालती ६४७
तुलसीमृत्तिकापुण्ड्रं ५५९
तुलस्या बिल्वकाष्ठेन ५५४
तुलस्यौ पङ्कजे जात्यौ ६४५
तुलामकरमेषेषु ६७३
तूलकम्बलवस्त्राणां ६०४
तूलिका चैव षण्मासम् ६६५
तृणासने यशोहानिः ६०५
तृतीयस्यार्थकाण्डस्य ४४५
तृतीयाष्टाक्षरे देवि ५८९
तृषार्त्तान्तः पशुर्बद्धः ५०४
तेजसं पातु नियतं ४९१
तेजस्तत्त्वं मध्यमा स्याद् ४५५
तेजोऽभ्यन्तर एवाहुः ६३६
(ॐ) तेजोऽसि शुक्रमसि ५८६
तेन दिव्यावलोकेन ६२८
तेन पापात्मकं देहं ६२७
तेन प्लावितमात्मानं ५२५
तेन बीजेन विधिना ६२९
तेन व्योमहंसमन्त्रेण ६२१
तेन संज्वलितं तेजो ६२०
तेन स्नाननिषेधश्च ४४६
ते यान्ति मोक्षपदवीम् ४९४
तेषामादित्यपूजापि ४४८
ते सर्वे तेन जप्ताः स्युः ५६६
तैलं प्रतिनिधिं कुर्याद् ५९१
त्यक्त्वा स्वमासनस्थानं ६६४
त्रयस्त्रिंशैः श्लोकैर्यदि जपति ५१६
त्रिकोणमथ षट्कोणम् ६६३
त्रिकोणाख्यो नमस्कारः ६६३
त्रिपञ्चारे चक्रे जननि सततं ५१५
त्रितारञ्च पुरो दत्त्वा ४६०
त्रिनेत्रां वरदां पाशं ५७४
त्रिपुण्ड्रधारणस्थान. ४४७
त्रिपुण्ड्रभालतिलको ५६५
त्रिपुण्ड्रेण विना कुर्याद् ५६७
त्रिपुण्ड्रं धारयेन्मन्त्री ५६१
त्रिपुण्ड्रं यस्य विप्रस्य ५५३
त्रिपुरापूजने देवि ६०४
त्रिपुरायै काञ्चनञ्च ६५८
त्रिभागपूरणं कृत्वा ६७९

त्रिरात्रावस्थितं मांसं ६७३
त्रिविधे च नमस्कारे ६६४
त्रिविधं योगपदकम् ५४७
त्रिवेणीसङ्गमो यत्र ५४२
त्रिष्टुब्जगत्यौ छन्दांसि ५८५
त्रिसन्ध्यमेतां प्रजपन् ५७५
त्रिसन्ध्यं यः पठेद्देवि ४७६
त्रिसप्तकाष्टभिश्चैव ६१५
त्रिहस्तानेकहस्तान् वा . ६१६
त्रैलोक्यचैतन्यमयाधिदेव ५०२
त्रैलोक्यचैतन्यमयेश्वरेशि ५०२
त्रैलोक्यं तेजसा व्याप्तं ४८३
त्वगसृङ्मांसमेदोऽस्थि. ५९६
त्वचं वा योनिसंस्थायाः ६०६
त्वदीयकूर्चद्वयजापकत्वात् ५१४
त्वदीयनाभीनवपल्लवे वा ५१२
त्वदीयपादार्चितवस्तुसम्भवैः ५१२
त्वदीयबीजत्रय मातरेतत् ५१४
त्वदीयमुण्डाख्य भवानि मालां ५१३
त्वदीयलज्जाद्वयजापकत्वाद् ५१४
त्वदीयशृङ्गाररसं निधाय ५१४
त्वमेव गुरुरूपेण ४७७
त्वष्टापि मम निकटे ४८७
त्वामाश्रित्य नरा व्रजन्ति सहसा ४८६
त्वं श्रीस्त्वमीश्वरी काली ५१५
दक्षिणादुत्तमं वामं ४५२
दक्षिणाद्वायवीं गत्वा ६६३
दण्डहस्तं त्रिशूलञ्च ४७२
दत्त्वा सिद्धिमवाप्नोति ४८०
दन्तकाष्ठमखादित्वा ५०३
दरिद्रधनदां लक्ष्मीं ४८७
दर्शयति तथा चान्यं ५४०
दलद्वादशवर्णञ्च ४९१
दलेषु मातरः पूज्याः ६४०
दलेषु वायुवह्नीन्द्र. ६४०
दशजन्म महेशानि ५३९
दशधा चौरमन्त्रञ्च ४९७
दशभिर्जन्मजनितं ५९१
दशभिर्दशजन्मोत्थं ६००
दशाङ्गुलप्रमाणन्तु ५५४
दशावरणपूजा च ४४८
दशाहीनं न कर्त्तव्यं ५४५
दानमाचमनं होमं ६०८
दार्वयस्ताम्रसम्भूता ६१५
दावाग्निना शिखा तस्य ५३८
दासानाञ्च कुतो दास्यं ६३७
दासीवेश्यासु कृष्टासु ५६६
दिगम्बरीं त्वां मनसा विचिन्त्य ५१३
दिग्भ्यो नमो दिक्पतिभ्यो ५२०
दिने दिने च जप्त्वा वै ५३५
दिवा वा यदि वा रात्रौ ५३८
दिवं सर्वामथोर्वीञ्च ५२९
दिव्यगन्धप्रलिप्ताङ्गीं ५८७
दिव्यौघो मस्तकं देवि ४६७
दिव्यं विमानमारुह्य ५६७
दीपपात्रविधिं वक्ष्ये ६१५
दीपपात्रं तथा नाल. ६१५
दीपशब्दस्य व्युत्पत्तिः ४५१
दीपाधार इति प्रोक्तो ६१६
दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा ५८९
दुर्गायै न प्रदद्याच्च ६५८
दुर्गायै विधिवद्देवि ६४९
दुर्गां विनायकं शम्भुं ५०५
दुर्लभं चन्दनं लोके ५५६
दूताः शृणुत यद्भालं ५५९
दूरीकृत्य विधानेन ६३०

दूर्वाङ्कुरसमेतञ्च ६४२
दूर्वापि गर्भसंयुक्ता ६५१
दृष्टिमात्रेण गिरिजे ४७२
देकारं रक्तसङ्काशं ५८२
देयानि वर्जनीयानि ६६६
देवता आद्यरेखाया ५६५
देवताया दर्शनञ्च ४७०
देवतार्घ्यं ततः पश्चाद् ५७२
देवदेव महादेव ५९२
देवद्रव्यापहरणे ५६६
देवमानुषगन्धर्वा ६६१
देवस्य सवितुर्वर्चो ५९७
देवालयस्य पुष्पेण ६५७
देवालयोपलेपादि. ४४६
देवाः पिबन्ति शिरसो ५३४
देवीपादाम्बुजरजो ५६९
देव्या अनुचरो भूत्वा ६४९
देशिको विधिवत् स्नात्वा ६०१
देहकारणभूतानां ६२६
द्रव्याभावे वरारोहे ५९०
द्राक्षाञ्च वकुलं कच्वी ६७७
द्रोणैस्तु केतकीपुष्पैः ६५१
द्वात्रिंशता रेचकेन ६२७
द्वात्रिंशन्मात्रया चैव ६२९
द्वादशाङ्गुलविस्तारं ६१३
द्वादशार्णाम्बुजगतं ५२५
द्वारपूजा वैष्णवादि. ४४९
द्वारानस्त्राम्बुना प्रोक्ष्य ६०१
द्विगुणं प्रजपेन्मन्त्रं ६३३
द्विजन्मनामियं विद्या ५९९
द्वितीयञ्च ततो ज्ञेयं ५८८
द्वितीयश्चैव यः प्रोक्तो ५८२
धनुः सा वनदुर्गा मे ४९०
धरण्यां दुःखसम्भूतिः ६०५
धरित्री गन्धरूपेण ५१२
धर्मार्थकाममोक्षाङ्गं ४५४
धर्मेभ्योऽपि नमो नित्यम् ५१७
धात्रीफलेन पत्रेण ६५४
धान्यं श्रावणिकं मर्त्यो ६६९
धारणान्नाशयेत्पापं ४६६
धारयेत्कवचं देवि ४६९
धिकारं पाण्डवं ध्यायेत् ५८२
धीकारं चिन्तयेच्छुक्लं ५८२
धीर्धरा धारणाख्या च ४९०
धुस्तूरं सर्जकं बिल्वम् ६४६
धूताशेषमहादोष. ६५८
धूपञ्च गुग्गुलुं दद्याद् ४७८
धूपपात्रविधिं वक्ष्ये ६१४
धूपपात्रं सरोजातं ६१४
धूपो वाय्वात्मकः प्रोक्तो ४५६
धूपं वाय्वात्मकं देयं ४५६
धूम्रराजोऽष्टमो ज्ञेया ६०३
ध्यात्वा ध्यात्वा पुनर्ध्यात्वा ४८४
ध्यानन्तु द्विविधं प्रोक्तं ६३४
ध्यानेन पुरुषो यश्च ५९७
ध्यानं शृणु वरारोहे ५८६
ध्यायन्ति योगिनः सर्वे ६३६
नकारस्य समीपे तु ५८४
न काष्ठेन न पत्रेण ५०५
न कुयात् कुसुमैश्चैव ५३३
न कुर्यात्पार्थिवे लिङ्गे ६३३
न कुर्याद्यदि मोहेन ४७२
नगरीघर्घराद्यम्बु. ५३७
न च जीवात्मनोर्भिन्ना ५९२
न चैवं धुनयेद्वस्त्रं ५४५
न तीर्थानि न दानानि ५४१

न तुलस्या यजेत्कालीं ६५१
न तेषां जायते सिद्धिः ४६६
नत्या विजयते लोकान् ६६१
न त्र्यङ्गुलात् समुच्छ्रायं ६०४
नत्वा गुरुं गणेशानं ६२६
नदीसरस्तडागेषु ५२६
न दुष्येदातपे शुद्धं ६७३
न देयस्तिक्तकमठो ४५१
नन्दः सुनन्दश्चण्डाख्यः ६०२
नन्दिनी पातु सकलं ४९१
न भक्षयेत् शुनो मांसं ६७२
न भक्षयेन्मृतं मांसं ६७२
न भेदयेद् यज्ञसूत्रं ६५५
नमस्कारादिकं देवि ४७२
नमस्कारेण लभते ६६१
नमस्कारेषु जानीयाद् ६६३
नमस्कुरु महादेवीं ६६१
नमस्कृत्य बहिर्गच्छेद् ५०३
(ऊँ) नमस्तुभ्यं महामन्त्र. ४६४
नमस्तेऽस्तु महेशाय ४६४
नमस्ते देवदेवेशि ४७४
नमस्ते देवदेवेशि ४८७
नमस्ते शम्भवे तुभ्यं ४६४
(ऊँ) नमामि कालिकां देवीं ५११
न मूलं गृञ्जनं लक्ष्म ६७४
(ऊँ) नमो गुरुभ्यो देवेभ्यः ५०८
नमो नमो नमस्तेऽस्तु ५१९
(ऊँ) नमः प्रकाशानन्दनाथश्च ४६७
नमः संवत्सरेभ्यश्च ५२०
नमः स्वाहा वषट् कूर्चं ५८५
न यन्त्रकरणं मूर्ति. ४४९
नरवानरऋक्षांश्च ६७२
नरस्य मुण्डञ्च तथा हि खड्गं ५१३
न रात्रौ तिलकं कुर्याद् ५६०
नर्त्तञ्चलं रक्तकण्ठं ६७१
नवनीतं फलान्येव ६७४
नवशशधरखण्डं बिभ्रती ४४५
नवाहं नवा त्वं नवा वा क्रियाया ५१३
न वैष्णवात्परो ज्ञानी ६३७
न हि गङ्गासमं पुण्यं ५३६
नागरङ्गञ्च मधुकं ६७७
नादात्मकं ब्रह्मरन्ध्रं ५००
नादीक्षितो विशेज्जातु ६०४
नादीक्षितो विशेज्जातु ६०६
नानापरीसमायुक्तं ६१६
नानापापं सदा कृत्वा ५४३
नानाविधं फलं दद्यात् ४७८
नाभिस्थाने लिङ्गमूले ४९६
नाभीविवररूपाणि ६११
नाभेरुच्छ्वासनिःश्वासाद् ४९९
नाभेश्चरणपर्यन्तं ६३९
नाभौ पृष्ठे च सन्दध्यात् ५४९
नारिकेलञ्च स्वर्णाभं ६७८
नारिकेलोदकं कांस्ये ६७५
नार्चयेत् झिण्टिपुष्पेण ६५६
नार्चयेद्रक्तकृष्णेन ६५७
नासाभाले च गण्डे च ५३२
नासामाश्लिष्य तोयेन ५७१
नासिकाकेशपर्यन्तम् ५५४
नासिकाकेशपर्यन्तम् ५५५
नासिकायास्त्रयो भागा ५५५
नित्यायाः कालरूपाया ६३५
नित्ये नैमित्तिके काम्ये ५२९
नित्यं शुद्धं निराभासं ४७१
निन्दा जपस्य न्यासेन ४४८
निमज्य तस्मिन् श्रीदेवं ५३१

निम्बं सारस्वतैर्वर्ज्यं ६७६
निराभासं चतुर्थ्यन्तं ५०१
निर्ऋतिर्विधिहीनानां ६२६
निर्गुणा प्रकृतिः सत्यम् ६३४
निर्धूमञ्च यथा ज्योतिः ५९६
निर्मला निर्विकारस्था ६३१
निवेदयेन्महादेव्यै ६६९
निषक्तमणिपादुका. ४६३
निषिद्धञ्चैव ताम्बूलं ४५१
निषिद्धं रामरम्भादि. ४५१
निषिद्धं लवणं क्षारं ४५१
निष्कृष्य पुरतो वज्र. ५७४
नीराजनक्रियापात्री ६१६
नीलकण्ठं मयूरञ्च ६५२
नीलतोयदमध्यस्थ. ४८२
नीलवर्णां महादेवीं ५०९
नीलीरक्तेन वस्त्रेण ५४५
नीलोत्पलदलश्यामं ५८२
नीलोत्पलदलश्यामं ५८४
नीलोत्पलसहस्त्रेण ६५४
नीलौघानन्दनाथश्च ४६८
नीलं पटं विधेहीति ६२२
नीलांशुकादेश्च ततो ४४७
नेत्रत्रयं महाकाली ४८९
नेत्राञ्जनं विधायैव ५०३
नेत्रं सदाशिवायोक्तम् ५८६
नैर्ऋतञ्चैव ब्रह्माणं ५०८
नैव दानफलं तस्य ५८३
नैवेद्यपात्रं वक्ष्यामि ६१८
नोत्थाय तिलकं कुर्यान् ५४८
नोत्सृज्य दद्यात्पुष्पाणि ६५३
नःकारन्तु मुखं पूर्वम् ५८२
न्यूनाङ्गे चातिरिक्ताङ्गे ५२२
पक्षी भक्ष्योऽप्यभक्ष्यो. ४५२
पञ्चगव्येन संशोध्य ६१०
पञ्चभूतात्मकैः पञ्चो. ४४५
पञ्चभूतात्मकं देहम् ६३०
पञ्चमुद्रास्वरूपाञ्च ४८७
पञ्चवर्णाक्षराद्यैश्च ५६१
पञ्चशुद्धिविहीनेन ६२६
पञ्चाङ्गुलोन्नता घण्टा ६१७
पञ्चाशद्गणदेवानां ४९५
पञ्चाशद्वर्णग्रथितां ५८७
पञ्चाशद्वर्णमालाभिः ४८४
पट्टवस्त्रादिभिर्देवि ४७९
पठित्वा कवचं विप्रो ५९५
पठित्वा सिद्धिमाप्नोति ४८४
पदन्यासः शिरोन्यासः ४४८
पदानि दश विन्यस्येद् ५८५
पद्मकेन तमालेन ५४८
पद्मस्वस्तिकवीरादि. ६०८
पद्मालयां परां शोभां ५९०
पद्मासीनं स्मितमुखं ४५७
पद्मे नीलोत्पले देवि ६५७
पद्मं प्रियतरं देव्याः ६५५
पद्मं मे पद्मगन्धा च ४९०
पयोऽनुद्धृतसारञ्च ६७५
परखाते तु कर्तव्यः ५३३
परद्रव्यापहरणं ५६६
परमात्मा शिवो देवः ५६५
परमेश्वर्यै धीमहि ५७५
परमेष्ठीगुरुश्चैव ४६८
परशक्तिदिव्यानन्दनाथो ४६७
परा आद्या पराख्या च ५१५
परानन्दरसापूर्णं ४५८
परापराख्यो नासां मे ४६५

परेषां गद्यपद्याभ्यां ६६४
पर्वताग्रे नदीतीरे ५५६
पर्वतीयं तथा वर्त्तु ६७७
पर्वते विविधावासे ४९३
पर्वतांश्चिन्तयेत्तस्यां ५०९
पशूनाञ्च प्रवक्ष्यामि ६६७
पश्येत् स्थूलान्तरे विद्वान् ५९१
पाटलैः पूजयेद्देवि ६५३
पातकं नाशयित्वासौ ६५३
पातु नीला महाकाली ४९१
पातु मामखिलानन्दा ४९२
पात्रयोरुभयोः कुर्याद् ६१२
पात्राणामादरः कार्यः ६११
पात्रोत्सेधतो दैर्घ्यं ६१४
पात्रं शतं पलं श्रेष्ठं ६१८
पादनावशरावांशः ६१६
पादमेकाङ्गुलोत्सेधं ६१४
पादाङ्गुष्ठे न्यसेद् योगी ५८८
पादादिमस्तकान्तञ्च ५८७
पादावनेजनजल. ६११
पादुकाज्ञानमात्रेण ४५८
पादुकापञ्चकस्तोत्रं ४६४
पादुकामन्त्रकथनं ४४५
पादोत्सेधं चतुर्मात्रं ६१२
पाद्यपात्रं ततः पाद्या. ४४९
पाद्यं श्यामाकदूर्वाब्ज. ६४२
पानपात्रैर्महेशानि ४५९
पानीयपात्रताम्बूल. ४४९
पानीयपात्रं सौवर्णं ६१९
पापानि विनाशय मे ५३३
पालासं मध्यमं प्लाक्ष. ६१८
पाशाङ्कुशपुटा शक्तिः ६३७
पार्वतीञ्च नमस्कृत्य ५११
पार्श्वयुग्मं महावीरा ४८९
पार्ष्णिघातैस्त्रिभिर्भौमान् ६०३
पितृमेधं महेशानि ६७४
पिधाय तिलकं श्रेष्ठम् ५६०
पीठेभ्योऽपि नमो नित्यं ५१८
पीठेभ्यः सागरेभ्यश्च ५०६
पीडयित्वाम्बरं चोरु ५४४
पीनोत्तुङ्गकुचद्वन्द्वां ५७४
पुटीकृत्य करौ शीर्षे ६६२
पुण्यसंवर्द्धनाच्चापि ६४५
पुत्तल्यां स्थापयेन्मन्त्री ६४१
पुनर्मायां समुद्धृत्य ५३५
पुनस्तथा कूर्चयुगं जपन्ति ५१५
पुनस्तस्योपरि ध्यायेद् ६२८
पुनस्त्रयमधस्तात् स्यात् ६१८
पुनः कामं समुद्धृत्य ४८०
पुनः प्रणवमुद्धृत्य ५३५
पुनः सहस्रं गुरवे ५००
पुन्नागमुनिपुष्पञ्च ६६५
पुरतो वज्रपाषाणे ५७१
पुराणं प्रपठेद्यस्तु ४९५
पुरुषेभ्यश्च शक्तिभ्यो ५०६
पुष्पञ्च करवीरस्य ४५०
पुष्पाणामञ्जलिं दद्यात् ४७८
पुष्पाणामप्यभावे तु ६५७
पूगं सर्वव्रते त्याज्यम् ६७९
पूजनं परमेशानि ५८९
पूजयामि तथा चोर्ध्वं ४७६
पूजयेत्परया भक्त्या ६४९
पूजयेद्धूपदीपाद्यैः ४६९
पूजयेद् बहुयत्नेन ५९०
पूजयेद्विविधैः पुष्पैः ४७९
पूजाकाले पठेद्यस्तु ४६९

पूजाकाले पठेद्यस्तु ४७६
पूजामण्डपमागत्य ६०१
पूजार्थं जलमानीय ६००
पूजोपकरणेभ्यश्च ५१०
पूतिगन्धसकीटानि ६७३
पूरकादिक्रमेणैव ५८९
पूरकैः किञ्च वा ध्यानैः ६५०
पूर्वकोत्सेधसंयुक्तं ६१४
पूर्ववन्मातृकान्यासं ४९७
पृथक् सहस्रत्रितयं ५९८
पृथ्वीमन्त्रस्य च ऋषिः ६०८
पृष्ठेनाङ्कशुभाङ्कानि ६१३
पृष्ठे पादसमायुक्तं ६१२
पृष्ठे पादं चतुः कुर्याद् ६१४
पौराणिकैस्तान्त्रिकैर्वा ६६३
पौराणिकैर्वेदिकैर्वा ६६४
प्रकाशितसुपङ्कजे सुदल. ४६१
प्रकृत्या सह चार्वङ्गि ४७९
प्रक्षालनाय करयोः ६१०
प्रक्षाल्य पाणिपादौ च ५६९
प्रजपान्ते ततो मातः ४९५
प्रजप्य सुभगे मातः ४९६
प्रणमामि सदार्थेभ्यो ५१०
प्रणम्य देवीं पूजार्थं ५७५
प्रणम्य विधिवद्देवीं ५०८
प्रणवञ्च समुद्धृत्य ५७२
प्रणवत्रयसंयुक्तं ५७९
प्रणवत्रयसंयुक्तां ५७९
प्रणवं पूर्वमुद्धृत्य ५२८
प्रणवं सद्वितीयाख्यां ५७५
प्रतिद्वारे न्यसेन्मन्त्रं ४९६
प्रतिप्रयाणकाले तु ४८४
प्रतिमायाश्च पुरतो ६३२
प्रतिलोमेन संहृत्य ६३०
प्रत्यमुष्य पदं पूर्वं ६३८
प्रदक्षिणत्रयं कुर्यात् ६६१
प्रदक्षिणत्रयं कुर्याद् ६६२
प्रपठेत्तु ततो धीमान् ५७२
प्रभाते कोटिपुण्यञ्च ४७१
प्रभाते च समुत्थाय ४५२
प्रयोगेषु समाख्यातः ६३८
प्रविश्य देवतास्थानं ५०४
प्रशस्तमासनं देवि ६०५
प्रसन्नवदनां क्षीण. ४७३
प्रसार्य दक्षिणं हस्तं ६६३
(ॐ) प्रसुप्तभुजगाकारे ४८८
(ॐ) प्रसुप्तभुजगाकारां ४८३
प्रस्तारमृच्छिले चैव ६०७
प्रस्थमानप्रमाणाम्भः ६१९
प्राणप्रतिष्ठामन्त्रस्य ६३७
प्राणान् साध्यस्य मण्डूकान् ६४१
प्राणायामत्रयं कृत्वा ५७०
प्राणायामादिकं कृत्वा ५७३
प्राणे जीवे ततो न्यस्येद् ६३९
प्रातरेव समुत्थाय ५०५
प्रातर्ब्राह्मी रक्तवर्णा ६००
प्रातर्मध्याह्नसायाह्ने ५७४
प्रातःकाले पठेद्यस्तु ४७५
प्रातःप्रभृति सायान्तं ४८१
प्रातः शिरसि शुक्लेऽब्जे ४५३
प्रातःस्नानं समासाद्य ५७०
प्रियया सव्यहस्तेन ४५४
प्रियव्रतानि तीर्थानि ५३०
प्रेतस्नाने च तीर्थे च ५३४
फणासहस्रैर्मणिभिः ५०९
फलभेदे त्वासनस्य ४४९

फलमूलादिकं हृद्यम् ६७५
फलं गङ्गातर्पणजं ४४७
फलं पुष्पफलं कृष्णा. ४५०
फलं यच्च शिवायाश्च ६७७
बन्धुजीवञ्च द्रोणञ्च ६५८
बन्धूकैः पूर्ववद्देवि ६५३
बलविकरणाय नमो ५६२
बहुजन्मार्जितात् पुण्याद् ४७२
बहुरूपा विश्वरूपा ४९२
बालां छिन्नाञ्च बगलां ६४९
बाहू द्वौ सनकानन्दः ४६६
बाह्यमन्त्रैश्च सम्प्रोक्तम् ५२६
बिन्दुतीर्थेऽथवा स्नायात् ५४१
बिल्वपत्रञ्च माघ्यञ्च ६५८
बिल्वपत्रं शमीपत्रं ६५७
बिल्वामलतिलस्यैव ६७९
बिल्वैर्मरुवकाद्यैश्च ६५५
बीजानामृषयः प्रोक्ताः ६२९
बीजान्तेऽमुष्यशब्दानाम् ६४०
बुद्धेश्चोदयिता यश्च ५९७
बुद्ध्याद्यैर्यादिसंयुक्तैः ६३८
बृहद्धान्यं क्षुद्रधान्यं ६७८
बृहस्पतिश्च पर्जन्य ५८०
बोधानन्दं ततश्चैव ४८१
ब्रह्मघ्नो वाथ गोघ्नो वा ५५६
ब्रह्मणे वर्जयेत्काशं ६५८
ब्रह्मणे हृदयं प्रोक्तं ५८६
ब्रह्मणः पदमासाद्य ५६७
ब्रह्मरन्ध्रसरसीरुहोदरे ४६३
ब्रह्मरन्ध्रेण संस्पर्शः ६६४
ब्रह्मरन्ध्रे महापद्मे ४७०
ब्रह्मविष्णुशिवत्वादि. ४७४
ब्रह्मविष्णुशिवाः प्रोक्ता ६३८
ब्रह्मविष्णुस्वरूपा च ४७४
ब्रह्मश्रिये प्रजुहुयात् ५९९
ब्रह्महत्यादिपापानां ६५२
ब्रह्महत्यादिपापानि ६५२
ब्रह्महत्यादिपापानि ६५३
ब्रह्महत्याशिरस्कन्तु ६२२
ब्रह्महत्या सुरापानं ५२३
ब्रह्महत्या सुरापानं ५९६
ब्रह्माण्डे देवतीर्थानि ५३०
ब्रह्माण्डं सकलं देवि ४७७
ब्रह्मादयोऽपि गिरिजे ४६५
ब्रह्मादिदेवतावृन्दैः ५८७
ब्रह्मानन्दं परमसुखदं ४५७
ब्राह्मणत्वं ततः प्राप्य ५३९
ब्राह्मणस्यैव जीवात्मा ५९६
ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय ४५२
ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय ४५३
ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय ४५७
ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय ५०३
ब्राह्मे मुहूर्त्ते उथाय ५०८
ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय ५१६
भकारं कृष्णवर्णन्तु ५८१
भक्तिज्ञानञ्च भक्तानां ६३६
भक्तिहीने दुराचारे ४६६
भगीरथप्रिया धूम्रा ४९०
भवबन्धनपारस्य ४७४
भवानी भवमाता च ४९२
भस्माग्निहोत्रसम्भूतम् ५६१
भागवतेभ्यो नमो नित्यं ५१७
भाले चन्द्रार्द्धरेखात्रितयविरचितं ५६९
भाले दीपशिखाकारं ५४९
भावयेत्तु सपत्नीकं ४८०
भाष्येभ्यश्चार्थशास्त्रेभ्य ५०६

भुक्तस्य पर्वतीयस्य ६७१
भुक्त्वा च विविधान् भोगान् ५३७
भुजयुग्मं चण्डदुर्गा ४८९
भुवनेशी कर्णयुग्मं ४८९
भुवः शिखायां स्वःकारं ५८५
भूचरेभ्यो नमो नित्यं ५१७
भूतनाथ महादेव ४६५
भूतशुद्धिर्भूतशुद्धौ ४४९
भूतशुद्धिं ततो वक्ष्ये ६२८
भूतशुद्धिं विना कर्म ६२६
भूतशुद्धौ महादेव ६२२
भूमीन्दुवह्निवायू च ४६०
भूम्याकाशमरुद्वह्नि. ४५५
भूविलं चानिरुद्धञ्च ६६९
भृङ्गराजद्वयञ्चैव ६७१
भैक्ष्यं हविष्यं शाकानि ६७५
भैरवेभ्यस्तत्पत्नीभ्यो ५०७
भोगवतीं नमस्कृत्य ५०८
भोगानन्दनाथगुरुः ४६७
मकारश्चाङ्गुलीं पातु ४७५
मकारं पद्मरागाभं ५८२
मज्जनं मुक्तकेशेन ५३०
मञ्जरीं सहकारस्य ६५१
मञ्जरीं सहकारस्य ६५४
मणिपूरे देवतीर्थं ५४३
मणिपूरं सदा पातु ४९१
मणिबन्धे च वसवः ५६५
मणिमुक्ताप्रवालानि ६६५
मत्पूजाहोमकाले च ५५०
मत्प्रियार्थं शुभार्थं वा ५५०
मदनैः सिन्धुवारैश्च ६४७
मद्यकुम्भं प्ररोपञ्च ६७८
मधुपर्कञ्च सक्षौद्रं ६४३
मधुयुक्तं मिष्टयुक्तं ६६६
मध्यमाया द्वयं पर्व ५९७
मध्याह्नस्नानमर्त्यस्य ४५०
मध्याह्नस्नानं देवेशि ५३४
मध्याह्ने तां श्यामवर्णां ५७४
मन एव तु वै नित्यं ५४०
मनसा गन्धपुष्पाद्यैः ४८३
मनसा मूलमन्त्रेण ५२६
मनसा वचसा वापि ५०५
मनसो धारणार्थाय ६३४
मनुना हंसदेवस्य ६२३
मनुवंशमनुष्येभ्यः ५१०
मनोगतस्नानपरो मनुष्यो ५४२
मनोद्वारं भ्रुवोर्मध्ये ४९५
मन्त्रन्यासस्ततो ध्यानं ४५०
मन्त्री ध्यायेत्कुण्डलिनीं ४९४
मन्त्रेणानेन तां ध्यात्वा ६३१
मन्त्रेणानेन मतिमान् ५७३
मन्त्रेभ्योऽपि नमो नित्यं ५१८
मम षोडश पत्राणि ४९२
मलयजेन गन्धेन ५४८
मलिनं भूमिसंस्पृष्टं ६५६
मल्लिकात्रितयं जाती ६५५
मस्तकं रुधिरञ्चैव ६६५
महद्योनेरादिशक्तेः ६३४
महागुरुनिपातादौ ५७६
महागुरोर्मनुं जप्त्वा ४६१
महाज्ञानाच्छादिताङ्गं ४७०
महादुःखे महारोगे ६४९
महानदनदीरूपा ५३६
महापातकसङ्घातैः ५६५
महाबुद्धिप्रदां देवीं ४८४
महामोहनिवासाढ्यां ४८७

महारसरसोल्लास. ४८१
महारोगे महोत्पाते ४५९
महालक्ष्मीं महामायां ६०१
महाविपत्तौ यो दद्यात् ६५०
महाशालञ्च शालञ्च ६६८
महासूक्ष्मपथप्रान्ता. ४८४
महासूक्ष्मभास्वराङ्गं ४५४
(ॐ) महेश्वरवदनोत्पन्ना ५९२
महेश्वरव्रतमिदं कृत्वा ५६५
महौजसमुमापते. ४६२
मातस्तवायं पापात् ५१९
मातस्त्वदीयचरणं ५११
मातापितुर्गुरोर्वापि ६७९
मातृकाभ्यो नमो नित्यं ५१७
मातृकार्णा सदा पातु ४९३
मातृकावर्णपुटिता ४८९
मानसैरुपचारैश्च ४५६
मानसं बिन्दुतीर्थञ्च ५४३
मानसं वै भवेत् स्नानं ५२६
मान्त्रिको वर्जयेन्नित्यं ६७०
मान्त्रं भौमं तथाऽऽग्नेयं ५२४
मायाबीजं नमः शक्तिः ६००
मायायै प्रणमेन्नित्यं ५१८
मायां लक्ष्मीं पुरो दत्त्वा ४५९
मारणे माहिषं चर्म ६०७
मार्गं मांसं तथा छागं ६६७
मार्जयेद्वर्जयेद् गुच्छं ५०५
मालतीमल्लिकाजाती. ६५३
मालतीमालया विष्णुः ६५४
मालतीं कुन्दमन्दारं ६४५
मासमात्रेण देवेशि ६५२
मासमात्रेण हन्यन्ते ६५२
माहात्म्यञ्चैव कृष्णायाः ६५०
माहात्म्यं किमु वक्ष्यामि ५३६
माहात्म्यं चास्य मन्त्रस्य ५९९
माहिषं वर्जयेन्मांसं ६६७
मांसचर्मवसादीनां ५६६
मांसत्यागे तुलादौ तु ४५२
मिथुनं चिन्तयित्वा तु ४५५
मिथुनं चिन्तयित्वा तु ४५८
मुक्ताफलभूषितदिव्यमूर्त्ति ४५७
मुक्ताविद्रुमहेमनीलधवल. ५८६
मुखप्रक्षालनं दद्याद् ५०४
मुखे स्त्रीं द्विविधं बीजं ४९५
मुखं चन्द्राकारं त्रिभुवनपदे ५१२
मुद्गरं वामभागे च ५०९
मुनीन्द्रेभ्य ऋषिभ्यश्च ५०९
मुहूर्त्तेभ्यो नमो नित्यं ५१८
मूर्द्धादिहृदयं यावद् ६३९
मूर्ध्नि भूमौ तथाकाशे ५७८
मूलकस्य च शाकञ्च ६६६
मूलमन्त्रमयीं साक्षाद् ४५३
मूलमन्त्रेण क्लृप्तायां ५८९
मूलमन्त्रेण देवेशि ६३१
मूलमन्त्रं समुच्चार्य ५३१
मूलादिब्रह्मरन्ध्रान्तं ४८०
मूलाधारे कुण्डलिनीं ४८२
मूलाधारे च या नित्या ५९३
मूलाधारे स्मरेन्नित्यं ४८२
मूलाधारं ततः प्राप्य ६३१
मूलान्ते सर्वभूतान्ते ५७५
मूलेनानीय मृत्स्नान्तु ५३१
मृतमांसं त्रिरात्राव. ४५१
मृतवैवस्वता भूयो ६४०
मृत्कुशानपि सङ्गृह्य ५२७
मृत्तिकालम्भनादिश्च ४४६

मृत्तोयैः प्रोक्षणं कुर्याद् ५०५
मृदा तु मुक्तिमाप्नोति ५४८
मृदु कोमलमास्तीर्णं ६०६
मृदोदकञ्च गङ्गायां ५३१
मृद्गोमयेन वै भूमेः ५०५
मृद्वासने यदा मन्त्री ६०५
मेढ्रस्था मदनाधारा ४९०
मेषासनन्तु वश्यार्थम् ६०६
मोक्षदीप इति ख्यातो ६५९
मोक्षार्थी रक्तवस्त्रे द्वे ५४५
मोचनी सर्वपापानां ५९९
मोहध्वान्तप्रशमनात् ६५९
मोहविद्वेषयोर्धूम्रान् ६४१
मोहान्धकारनस्के ६६२
मौक्तिकं रक्तशाकञ्च ६७८
यक्षेभ्योऽपि नमो नित्यं ५१८
यक्षेभ्यो भूतवर्गेभ्यः ५१०
यङ्कारं कटिदेशे च ५८८
यङ्कारं तारकावर्णम् ५८१
यङ्कारं धूम्रसङ्काशं ५८३
यच्छरीरं मनुष्याणाम् ५५२
यज्जले शुष्कवस्त्रेण ५४४
यज्ञदानतपश्चर्या. ५५१
यज्ञो दानं तपो होमः ५५२
यतिभिन्नासनं ज्ञेयं ४४९
यतिभ्यो मनुवंशेभ्यो ५०६
यतीनामासनं श्लक्ष्णं ६०८
यत्किञ्चित्कुरुते कर्म ५६८
यत्तदातपवर्षेण ५२४
यत्पुण्यं कुरुजाङ्गले रविगृहे ५५८
यत्र क्षेत्रे नदी देवि ५३६
यत्र गङ्गां न शोचन्ति ५३७
यत्र तत्र न वक्तव्यं ५२२
यत्र देशे वहेद् गङ्गा ५३७
यथा स्पर्शमणिस्पर्शात् ५९२
यदि कुर्यात्तु मोहेन ६३३
यदि दैवान्महेशानि ६३३
यदि वसति गुहायां ५४१
यद्धृत्वा योगिनः सर्वे ४८८
यन्त्राधिष्ठातृदेवांश्च ६३२
यन्त्रेभ्यो मन्त्रदेवेभ्यः ५१०
(ॐ) यन्मे केशेषु दौर्भाग्यं ५४०
यमस्य नाधिकारोऽपि ४९७
यमिति वायुबीजेन ६२९
यष्ट्या तु द्वारवत्कुर्यात् ६१५
यस्त्वेवं न विजानाति ५८३
यस्मिन् गृहे तिष्ठति गोपिचन्दनं ५५८
यस्मै कस्मै न दातव्यं ४७६
यस्य मूलं विशालञ्च ६६६
यस्यान्तकाले खग गोपिचन्दनं ५५८
यस्योर्ध्वपुण्ड्रं दृश्येत ५५२
या गङ्गा महती माया ५३६
यागमण्डपमागत्य ५७५
यात्कारन्तु शिवं प्रोक्तं ५८३
यादीन् हंससमायुक्तान् ६४१
यानि कानि च पापानि ५३६
यानि तीर्थानि लोकेऽस्मिन् ५६६
या भासानलकुण्डली ४६२
या माता मयदानवादिसुभुजा. ४६२
याम्यं हि यातनादुःखं ५२६
यावज्जीवं त्यजेद्वापि ६७३
यावदस्थीनि गङ्गायां ५३८
यावदुष्णं भवेदन्नं ६६५
यावद्धूलिनिःसृताश्च ५०४
यावन्ति जलबिन्दूनि ५०५
या स्वयं गद्यपद्याभ्यां ६६४

यांश्चैव विष्णुयागेषु ६६७
युवती च सदा ध्येया ६००
यूङ्कारो वामपार्श्वञ्च ४७५
येऽर्चयन्ति जनाध्यक्षं ६४९
ये ते दरिद्राः सततं ५१२
येनार्चिता महादेवी ६५१
येनाशु लभते पुण्यं ६०७
ये वाऽऽकाशचतुर्दलेऽतिविमले ४८५
ये साधका जगन्मातः ६४८
योकारं रक्तवर्णन्तु ५८२
योगासनञ्च कूर्मञ्च ६०७
योगिनीभ्योऽपि कालेभ्यः ५०६
योगिभ्यो योगिनीभ्यश्च ५२०
योगेभ्योऽपि नमो नित्यं ५१७
योगेभ्यः करणेभ्यश्च ५०६
यो धारयेत्कृष्णपुरीसमुद्भवां ५५८
योनिस्थानकमङ्घ्रिमूलघटितं ६०९
यो नो नमेद् भ्रमित्वा तु ६६२
यो मांसं वर्जयेद्देवि ६७१
यो मृत्तिकां द्वारवतीसमुद्भवां ५५७
यो योगी कुरुते एवं ४९४
रक्तचन्दनजावास. ६४४
रक्तचन्दनतोयेन ५४८
रक्तचर्मधरं क्रुद्धम् ६२७
रक्तनेत्रां कुलक्षिप्तां ४९४
रक्ताब्धिपीतारुणपद्मसंस्थां ६३९
रक्ताभामृतचन्द्रिकालिपिमयी ४८५
रक्तासनोपविष्टस्तु ६०४
रक्तोत्पलजवावह्नि. ६५३
रक्तोत्पलेन देवेशि ६५१
रजोजनितविश्वानि ६३५
रणे घोरे जले देशे ४९३
रत्नकङ्कणपाणिञ्च ४७३
रत्नेभ्योऽपि नमस्कृत्य ५१०
रम्भाफलं बीजपूरं ६६६
रसात्मकञ्च नैवेद्यं ४५६
रसेभ्योऽपि नमस्कृत्य ५१०
रहस्यं ते प्रवक्ष्यामि ४९६
राजमाषं तथा माषं ६७४
राजसूयाश्वमेधाद्यैः ६४८
रात्रौ लक्षं जपित्वा तु ४८०
रामरम्भाफलं पक्वं ६६९
रामायणेभ्यो भागवतेभ्यः ५०६
रुद्रसंख्यं जपेन्मन्त्रम् ५३१
रुद्राक्षा यस्य देहेषु ५६६
रुद्रेभ्यो रुद्रवंशेभ्यो ५१०
रुरुचर्मणि सत्कामः ६०७
रूपादिचक्षुषा सार्द्धम् ६२४
रूपादिचक्षुषा सार्द्धम् ६२७
रूपं प्रकृतिकार्याणां ६३४
रे इत्येतत्तु बीजं स्याद् ५८०
रेकारं विमलं ध्यायेत् ५८१
र्गोंकारं रक्तवर्णञ्च ५८१
र्वकारं वह्निदीप्ताभं ५८१
लकारस्थमहादेव्यै ५२०
लकारस्था महादेवी ५२१
लकारस्था सदा पातु ५२१
लकुचं मधुकं युक्तं ६६६
लक्षवर्षसहस्राणां ६५५
लक्षाणां महिषैर्मेषैः ६५०
लक्षं तत्त्वविधानेन ५९८
लभते राजसौभाग्यं ६५२
ललाटे केशवं ध्यायेन् ५६०
ललाटे तु गदा कार्या ५४९
ललाटे प्रथमं दद्यान् ५४९
ललाटे ब्रह्म विज्ञेयं ५६४

लवङ्गं जलकर्पूरं ६४६
लिङ्गदेहो महेशानि ६२२
लिङ्गस्थण्डिलवह्न्यम्बु. ६३५
लोकेश कथ्यतां देव ४७७
लोम्नि चैव यदासीनः ६०८
लंबीजेन समायुक्तं ६२५
वकपुष्पं जातिपुष्पं ६४९
वकारस्था महादेवी ५२१
वकारं चिन्तयेच्छुद्धं ५८२
वकारं शुक्लसङ्काशं ५८३
वकारं हृदि मध्ये च ५८८
वकुलस्य फलं पक्वं ६६९
वकुले किंशुके चैव ६०५
वकुलैश्चैव मन्दारैः ६४७
वक्त्रकोटिशतेनापि ६४७
वक्रतुण्डैकदंष्ट्रौ च ६०३
वक्रधान्योद्भवं यच्च ६४२
वक्षःस्थले दक्षहस्तं ६३०
वत्सरञ्च तदर्द्धञ्च ६६५
वदन्ति वैष्णवाः सर्वे ६३६
वदरीलवलीधात्री. ६७७
वदेद्वा दर्शयेद्वापि ५२३
वन्दे श्रीकुलकुण्डलीं त्रिवलिभिः ४८६
वमित्यनेन चाप्लाव्य ५३१
वराभयकरं नित्यं ४७०
वराहपूजको यस्तु ६७६
वरुणो गुरुः पश्चिमे च ४६८
वर्जयेदासनं मन्त्री ६०५
वर्ज्यपुष्पं कालभेदे ४५१
वर्णविप्रे तथा भट्टे ५४७
वर्णेभ्यो वर्णशक्तिभ्यः ५०७
वर्त्तुलं तिर्यगच्छिद्रं ५५४
वर्द्धनं वभ्रुबालञ्च ६७०
वर्षकोटिसहस्राणि ६५४
वश्यादौ रक्तवर्णं तम् ६२९
वसनैरतिसूक्ष्मैश्च ४५९
वस्तु प्रियमवाप्नोति ४९४
वस्त्रपूतं ततः कार्यं ६१०
वस्त्रमन्यधृतञ्चैव ५४५
वस्त्रमूलं समुद्धृत्य ५४५
वस्त्रान्तरेण यद्वस्त्रं ५४६
वस्त्रासने व्याधिनाशः ६०४
वस्त्रेण मार्जयेद्देवि ५३३
वस्वङ्गुलविहीनन्तु ६११
वाक्स्तम्भिनी वज्रदेहा ४९२
वागुरामूलवलय. ४५८
वाग्बीजञ्च महामायां ४६०
वाग्भवाद्या महाविद्या ४९१
वाग्भवेन ततः कुर्यात् ४६१
वाचा शङ्करमोहिनी त्रिभुवन. ४८५
वाञ्छातिरिक्तदातारं ४७०
वाणीकोटिमृदङ्गनादमदना ४८६
वाणीं लक्ष्मीमुमां पश्चात् ६३९
वामकुक्षौ स्थितं पाप. ६२२
(ॐ) वामदेवाय नमो ज्येष्ठाय ५६२
वामभागे स्थितो ब्रह्मा ५५५
वामस्कन्धात् समुत्तार्य ५४७
वामहस्ते कृता मुष्टिः ५३२
वामाङ्गुष्ठयुतं सूत्रं ५४७
वामेन पात्रे संशोध्य ५६१
वामेनोत्पलधारिण्या ४५८
वामोरुन्यस्तशक्तिञ्च ४५४
वामोरुस्थितया रक्त. ४५८
वामोरुस्थितशक्तिर्यः ४६५
वामोरूपरि दक्षिणं नियमतः ६०९
वामोरूपरि दक्षिणं हि चरणं ६१०

वाय्वग्निशक्रवरुणेश्वरराक्षसेन्दु. ६४२
वारुणं मण्डलं मूर्ध्नि ६२५
वासन्तीञ्चैव सौगन्धं ६५५
वासिनीं ङेयुतां देवि ५७२
वासुदेवाय यो दद्यात् ६६५
विकारं कपिलं नित्यं ५८१
विकिरान् विकिरेत्तत्र ६१०
विकीर्णवेशां मनसा निधाय ५१४
विख्यातस्वीयकीर्त्या ६८०
विघ्नेभ्यो विघ्ननाथेभ्य ५०६
विचिन्त्य मनसा देहं ६३१
विद्यया त्रिर्निमज्यैवम् ५२८
विद्याभ्योऽपि नमो नित्यम् ५१७
विद्या वा उपविद्या वा ५७९
विद्याविशेषे तत्रापि ४५०
विद्युत्पुञ्जप्रतीकाशा ५९३
विधाय मण्डलं विद्वान् ५८४
विधायावश्यकं शौचम् ५०३
विधिना स्नानमुद्दिश्य ५२७
विधिवल्लक्षजापेन ५९९
विना जपेन देवेशि ५००
विनाधारं महेशानि ५९१
विना मुद्रां न्यसेद् यस्तु ५८७
विन्यस्याङ्गे षडङ्गानि ५३१
विभाव्य पुनरेवं हि ४८३
विलासिनीप्रभावत्यौ ५९०
विशालनेत्रां सुरसङ्घवन्दितां ५१९
विशालासहितामीशां ५९०
विशुद्धाख्ये महापद्मे ५४३
विशेद्यतिर्वनस्थो वा ६०५
विश्लेषयंस्तदा दोषान् ६२२
विश्वामित्रवसिष्ठाख्यौ ५८५
विश्वेदेवाः क्रमादासां ५८५
विष्णुञ्च दक्षिणे कुक्षौ ५६०
विष्णुनिर्माल्यानुलेप. ४४७
विष्णोः शयनकाले च ६७१
विष्णोः स्नानोदकं यत्र ५५६
वीक्ष्य तेजोमयं ध्यात्वा ५७४
वीक्ष्य देशे जले वापि ५५३
वीरब्राह्मणहत्याभ्यां ५६५
वृक्षेभ्य ओषधिभ्यश्च ५०६
वृथा श्रमो भवेत्तस्य ४६७
वेत्राङ्कुरं तथा मुस्तां ६७९
वेदाचारं प्रवक्ष्यामि ४५२
वेदान्तशक्तितन्त्रस्थां ४८७
वेदेभ्योऽपि च शास्त्रेभ्यः ५१०
वेदेभ्योऽपि नमो नित्यं ५१७
वेदेभ्यो वेदशास्त्रेभ्यो ५२०
वेल्लकः कुलिकश्चैव ६६८
वैदिकाचारयुक्तानां ६७५
वैदिकी तान्त्रिकी सन्ध्या ५७३
वैष्णवादिप्रभेदेन ६०२
वैष्णवानां ब्राह्मणानाम् ५५३
वैष्णवो वाथ शैवो वा ५६७
वंशासने दरिद्रः स्यात् ६०५
व्यक्ता च द्विविधा प्रोक्ता ५०१
व्यतिक्रमेण चार्वङ्गि ५७८
व्याघ्राजिनं सर्वसिद्ध्यै ६०६
व्युत्क्रमेण विचिन्त्याथ ६३०
व्रते तु वर्जयेद्देवि ६७८
व्रते विनष्टे देवेशि ६७४
व्रतेषु चामिषं देवि ६७८
व्रीहीणाञ्च प्रवक्ष्यामि ६६७
शक्तिं परशिवेनैव ५२६
शङ्खकङ्कणकेयूर. ४७९
शङ्खचक्रगदापद्म. ६००

शङ्खचक्राङ्किततनुः ५५७
शङ्खचक्राङ्कितो विप्रः ५४९
शतकोटिजपेनैव ५९५
शतद्वयेन सूत्रेण ५४६
शतपत्रासनारूढं ५८१
शतपत्रैर्महेशानि ६५२
शतमष्टोत्तरं नित्यं ४६१
शतं तिलं तदर्द्धं वा ६७९
शपन्ति देवतास्तस्य ६६२
शब्दब्रह्ममयी घण्टा ६१७
शरीरे वा महेशानि ६६२
शरीरं प्राक्तनं सर्वं ६३६
शवासनादि च ततः ४४९
शशिसूर्याग्निभिर्नित्यैः ६३५
शस्यानि यानि देयानि ४५१
शान्तिके धवलः प्रोक्तः ६०४
शालग्रामशिलातोयं ५३३
शालग्रामशिलालग्नं ५६१
शालग्रामे च पूजायां ६३२
शालग्रामे मणौ यन्त्रे ६३२
शालग्रामे शतगुणं ६३२
शालुकं मधुकञ्चैव ६६८
शास्त्रे वादे च संग्रामे ५२२
शिखायां भ्रूयुगे चाक्ष्णोः ५२२
शिरसः पादपर्यन्तं ४६८
शिरोदेशे ललाटे च ५६५
शिरो मे ललिता देवी ४८९
शिरःपद्मे महादेवः ४७१
शिरःस्थितसुपङ्कजे ४६१
शिवतत्त्वप्रबोधाय ४६४
शिवद्रव्यापहरणात् ५६६
शिवपूजा विष्णुपूजा ४९५
शिवयाजी तिलपिष्टं ६७६
शिवलिङ्गे ह्यनन्तं हि ६३२
शिवलोकं ततः प्राप्य ५६७
शिवशक्त्योः समायोगो ५७७
शिवश्च वर्गसन्धाद्यैः ६३८
शिवस्य नर्त्तकी नित्या ५९३
शिवाग्नेर्भस्म सङ्ग्राह्यम् ५६२
शिवा मां पातु देवेशी ५२१
शिवाय शक्तिनाथाय ४६४
शिवाविरावैः परिवेष्टितां त्वां ५१४
शिवे विवर्जयेत्कुन्दं ६५८
शिवोपरि त्वां हृदये निधाय ५१३
शीते रात्रौ पुनः स्नाने. ५६०
शुक्तिशङ्खाश्महस्तैश्च ५२९
शुक्लकृष्णं तथा पीतं ६४७
शुक्लमाल्याम्बरधरं ४५४
शुक्लवर्णेन्दुसङ्काशं ५८३
शुक्लशङ्खसमाकारं ५८४
शुद्धकांस्येन कर्त्तव्यं ६१८
शुद्धद्रव्यं तदाग्नेय. ५६३
शुद्धसत्त्वात्मकं सूत्रं ५४७
शुद्धस्फटिकसङ्काशां ५३४
शुद्धाभिरद्भिर्विहितं ३४३
शुद्धं करोति चित्तानि ६२८
शुष्कं राजीववास्तूकं ६७६
शून्ये शिरसि चाकाशे ५७८
शृङ्गारादिरसोल्लासां ४८३
शृणु चापि प्रवक्ष्यामि ४९७
शृणु तारिणि वक्ष्यामि ४७७
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ४६६
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ४७४
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ६४६
शृणु देवि प्रवक्ष्यामि ६६९
शृणु पार्वति वक्ष्यामि ४७३

शृणुष्व परया भक्त्या ६४५
शेफालिकाञ्च तगरं ६५२
शेफालिकान्तु कह्लारं ६५७
शोषणं दहनञ्चैव ६२९
श्मशानमासनं देवि ६०७
श्यामं शान्तिकरं प्रोक्तं ५५४
श्रीखण्डे क्व स आमोदः ५५७
श्रीगुरोः कृपया देवि ४९९
श्रीधरं वामबाहौ तु ५६०
श्रीनाथवामभागस्था ४७४
श्रीप्राणकृष्णकृतिरस्य निदेशवर्त्ती ४४५
श्रीरङ्गे वेङ्कटाद्रौ च ५५६
श्रीरामभागवतेभ्यो नमो नित्यं ५२०
श्रीसिद्धमानवमुखा ४६७
श्रीं पातु चाग्निकोणे च ४७६
श्रीं बीजं स्कन्धदेशं मे ४७५
श्रुतिभ्योऽपि नमो नित्यं ५१७
श्रोत्रघ्राणपदे प्राणा ६३८
श्वासोच्छ्वासादुद्गच्छन्तीं ४८३
श्वेतग्रीवो नीलकण्ठो ६७२
श्वेतचन्दनसंयुक्तं ६४८
श्वेतपद्मैर्महेशानि ६५३
श्वेतपीतादिको तर्णो ६३५
श्वेतमालाधरां देवीं ५३५
श्वेतमुद्गं तथा कृष्णं ६७८
श्वेतादिकरवीराणां ४५०
श्वेतैर्विलेपनैः पुष्पैः ५८६
श्वेतं रक्तं तथा पीतं ५४४
षट्चक्रस्था सदा पातु ४९३
षट्त्रिंशदङ्गुलान्न्यूना. ६५९
षट्त्रिंशदङ्गुलं पात्रम् ६११
षडङ्गन्यासमन्त्रं यत् ५८५
षडङ्गुलप्रविस्तारम् ६१२
षड्दलस्थितदेवांश्च ४९१
षड्दलं राकिणी पातु ४९०
षष्टिका कालशाकञ्च ६७५
षष्टिश्वासैर्भवेत्प्राणः ४९९
षीङ्कारः पादयुगलं ४७५
षोडशाङ्गुलविस्तीर्णम् ६०५
षोडशे दिवसे पूर्णे ६७४
षोडशेन चतुःषष्ट्या ६२९
स एव विष्णुः स प्राणः ४८२
स एव सिद्धो लोकेशो ४७६
सकलानादसंयुक्तं ६३०
सकारस्था सदा पातु ५२१
सकारं चिन्तयेदेवम् ५८१
सकृत्प्रदक्षिणं कृत्वा ६६३
सकृत् स्नात्वा तथोन्मज्य ५२७
सगुग्गुल्वगुरूशीर. ६५९
सङ्कल्पश्च तन्निषिद्ध. ४४६
सङ्कल्प्यैवं ततो न्यास. ६२१
सङ्क्षेपेण महेशानि ४७८
सङ्गमं वा विहीनं वा ५३७
सच्चिदानन्दरूपं यद् ६२४
सच्छिद्रं कुरुते यस्त्रि. ५६८
सञ्चिन्त्य मन्त्री तन्मध्ये ५३१
सत्यत्वं वर्जयेद्वापि ६७३
सत्यं हि सगुणा देवी ६३४
सदानन्दमयं देवं ४७०
सदा पातु सर्वविद्या ४९३
सदा मनःशक्तिमाया. ४७०
सद्य एव विनश्यन्ति ५६६
स नाप्नोति फलं तस्य ४७७
सन्देशादिनारिकेल. ४५१
सन्देशं परमं दद्याद् ६६६
सन्ध्यया तु विहीनो यो ५७३

सन्ध्या वेदोदिता कार्या ४४८
सन्ध्यां समाचरेन्मन्त्री ५७३
सन्ध्यां सायन्तनीं कुर्याद् ५७५
सन्निधौ विष्णुदेवस्य ५९८
सपाशाढ्यशक्तिपीठे ६३९
सप्तकृत्वोऽभिषिच्याथ ५३२
सप्तकोटिर्महामन्त्रा ५६६
सप्तधा प्रोक्षणं कुर्यान् ५७१
सप्तवारं स्वमूर्द्धानम् ५७३
स भवेत् साधकश्रेष्ठः ४६३
सभायां जयमाप्नोति ४७६
स भूयात्कुण्डलीपुत्रो ४९४
समये समये जीव. ६३५
समुच्चार्य वदेत्पाद्यं ५९०
समुद्रेभ्यो नमो नित्यं ५१६
सम्मार्जनं प्रवक्ष्यामि ५०४
सम्मार्ज्य दधिदुग्धेन ५४७
सरलं देवदारुञ्च ६७७
सर्गस्थं यावता तीर्थं ५४३
सर्वज्ञानमयं देवि ५९३
सर्वत्र क्षुद्रवाराहं ६७०
सर्वत्र गुरवः पान्तु ४६६
सर्वत्र गुरुरूपेण ४६८
सर्वदा उभयोरैक्यं ५९२
सर्वदापि जलैर्धौतं ५४०
सर्वपीठस्थममलं ४७०
सर्वप्रकाशकरणीं ४८७
सर्वबीजेषु सर्वत्र ५२२
सर्वभूतमहाबुद्धि. ४८७
सर्वमङ्गलसम्पन्नो ५०३
सर्वमन्त्रफलं तस्य ४६९
सर्वमन्त्रे वडालञ्च ६७६
सर्वविद्यां जवाद्रोण. ६४९
सर्वशक्तितनुं विष्णुं ५०९
सर्वसिद्धिप्रदातारं ४७१
सर्वस्त्रिपुण्ड्रकं कुर्यात् ५६८
सर्वागमानां साङ्गानां ६००
सर्वाङ्गं पातु मां देवी ५२१
सर्वादितीर्थे सुरतीर्थपावनी ५४२
सर्वा पूजा वृथा भद्रे ५८८
सर्वाभावे त्यजेत्पात्रं ६११
सर्वे देवाः सिद्धियुता ४८६
सर्वेभ्यश्चोत्तमा वेदा ४५२
सर्वेषामेव पुष्पाणां ६४९
सर्वेषु विष्णुमन्त्रेषु ५९१
सर्वं कुर्यात्तु गङ्गायां ५३८
सर्वं तस्य वृथा देवि ५३४
सर्वं न बाधते क्वापि ५७६
सर्वं पुष्पं प्रदद्याच्च ६५५
सर्वं हि विफलं यस्मात् ६३३
सलिले यदि कुर्वीत ६०३
सवर्णध्यानफलकं ४४८
सविसर्गो महत्येव ४६०
स वैष्णवः शिवः सोऽपि ५६४
स शक्तिः कीलकं सोऽहं ५०१
सहजानन्दनाथश्च ४६८
सहस्रजन्मजं पापं ६५३
सहस्रदलपङ्कजे सकल. ४५३
सहस्रदलपद्मस्थ. ४५३
सहस्रदलपद्मं मे ४९३
सहस्रदलसङ्काशे ४७०
सहस्रफणसंयुक्तं ५०९
सहस्राराम्बुजे ध्यात्वा ४५२
सहस्रारे महापद्मे ४७२
सहस्रारे महापद्मे ४७३
सहस्रारे महापद्मे ४७४

सहस्रारे महापद्मे ६२९
सहस्रारं ततो नीत्वा ६२८
साङ्गनाल्लोचनाद् यस्तु ५९१
साधकेन्द्रो महेशानि ६४९
सामान्ये च जले देवि ६३३
सायाह्ने वरदां देवीं ५७४
सायाह्ने वारमेकं तु ४८८
सार्द्धत्रिवलयाकारां ४८३
सावरणां सचतुर्थीं ५७५
सा सन्ध्या कुलसाधूनां ५७७
सितरक्तैस्तथा पुष्पैः ६४७
सितेन भस्मना कुर्यात् ५६७
सिद्धपीठाय सत्त्वस्य ५१९
सिद्धयोऽप्यणिमाद्याश्च ४८८
सिद्धार्थी निजदोषवित्खलगतिः ४८५
सिद्धासनं ततः पद्मा. ४४९
सिद्धौघा गुरवो देवि ४८०
सिन्धुवारमपामार्गं ६४६
(ॐ) सिसृक्षोर्निखिलं विश्वं ५३९
सिंहास्यञ्चैव मासूरं ६५७
सुधापानं कारयित्वा ४८४
सुन्दरी पातु सर्वत्र ५२२
सुन्दार्घ्यपात्रे पत्रे वा ६७९
सुपक्वभक्त्या कामेन ६३६
सुरद्रुमस्वरूपो हि ६३२
सुवर्णरूप्यताम्रेभ्यः ६१८
सुषुम्नावर्त्मनात्मानं ६२०
सुसितेन सुशुद्धेन ६६०
सूक्ष्मा सूक्ष्मतरा पातु ४९१
सूक्ष्मं ज्योतिर्मयं देहं ५९६
सूचीविद्धेन वस्त्रेण ५४६
सूर्ये माध्यञ्च मन्दारं ६५८
सोऽहंमन्त्रेण तद्देहे ६२८
सोऽहं मन्त्रेण तां मन्त्री ६२३
सोमधान्यं बृहद्धान्यं ६६७
सोमोऽङ्गिरा विश्वेदेवा ५८०
सौगन्धिकं सकोरण्टं ६४६
सौभाग्यं लभते मन्त्री ६५२
सौम्यं गोरोचनापीतं ५८३
सौरगणेशमन्त्राद्य. ४४६
सौरव्रते कटुद्रव्यं ६७९
सौरव्रते घृतं वर्ज्यं ६७६
सौरं पीठं यजेत्तत्र ५८९
संवत्सरे दशगुणं ६७१
संस्कृतं गन्धपृक्तेन ६७१
स्कन्धात् स्कन्धं समं कुर्याद् ६१६
स्तवेभ्यः कवचेभ्यश्च ५१८
स्तुतिञ्च कवचं देवि ५७८
स्तुतिञ्च कवचं नाथ ४७३
स्तुवन्नानाविधैः स्तोत्रैः ६६१
स्तोत्रं समाप्तं देवेशि ४७५
स्त्रीगुरुध्यानस्तवन. ४४६
स्त्रीगुरोः कवचस्यास्य ४७५
स्थलपद्मं सुष्ठुतरं ६५६
स्थानेभ्यः स्थानदेवेभ्यः ५०७
स्थालिका नवधा कार्या ६१८
स्थितिपालनयोगेन ४६२
स्थूलेति केचित्प्रवदन्ति सिद्धाः ५१९
स्थूलं द्वाभ्यां त्रिभिर्वर्षैः ६७२
स्नात्वा मध्याह्नसमये ६५४
स्नात्वावलेपने देवि ५०५
स्नानकाले तु हस्तेन ५३०
स्नानञ्च त्रिविधं प्रोक्तं ५२६
स्नानन्तु द्विविधं प्रोक्तं ५२४
स्नानप्रकारो द्विविधो ५२५
स्नानफलं स्नानभेदा. ४४६

स्नानमात्रेण निष्पापो ५४४
स्नानमात्रेण मुक्तः स्यात् ५४१
स्नानमूलाः क्रियाः सर्वाः ५२४
स्नापयेद् यस्तु पापात्मा ५३४
स्नापयेद्विविधैः शुद्धैः ४७९
स्फाटिकादीन् समानीय ६३३
स्मरणात्कर्मणामाद्ये ५२८
स्मृत्युक्तेन विधानेन ५०४
स्यकारन्तु तथा पीतं ५८२
स्रवन्तं सच्चिदानन्द. ५२५
स्रोतसोऽभिमुखो मज्जेत् ५३०
स्वनाथवामभागस्थां ४७३
स्वयं काली महामाया ६४८
स्वरेभ्योऽपि नमो नित्यं ५१७
स्वर्णपात्रयुतैर्देवि ४५९
स्वर्णसिंहासनेभ्यश्च ५१६
स्वर्णादिरत्नजं देवि ६०७
स्वर्णाभां गोधिकाञ्चैव ६७०
स्वर्णे रौप्ये तथा ताम्रे ४९४
स्ववंशजानां मर्त्यानाम् ५६७
स्वाङ्के निधाय च करौ ६२६
स्वाधिष्ठाने विद्रुमाभे ५००
हरन्ति जपतेजांसि ४९६
हरिस्त्वत्पादाब्जं निखिल. ५१२
हरीतकी तथा धात्री ४५७
हलयश्च सकारेऽथ ६२१
हविष्यान्नं ततोऽन्यानि ४५२
हसक्षमलवरयूं ४५८
हस्तजानुशिरोवाक्य. ६६४
हस्ताभ्यां चरणाभ्याञ्च ६६४
हस्तिमांसं प्रमादेन ६७२
हस्तं प्रक्षाल्य चाचम्य ५७२
हालाहलं समुद्धृत्य ५७८
हिकारं चन्द्रसङ्काशं ५८४
हिकारं नासिकाग्रे च ५८८
हिकारं शङ्खवर्णन्तु ५८२
हिन्तालं पनसाम्रञ्च ६७८
हिरण्यतारताम्रादि. ६१६
हीने हीनफलं देवि ६६०
हीनं पञ्चपलं कुर्याद् ६१३
हृदम्बुजे कर्णिकमध्यसंस्थं ४५६
हृदम्बुजे ब्रंह्मरन्ध्र. ६२०
हृदये पार्श्वयुगले ५२२
हृन्मन्त्राङ्कुशमुद्राभ्यां ५३१
हेमताम्रादिसम्भूतं ६१६
हेमपात्राणि सर्वाणि ६११
हेमराजतताम्राणि ६१०
हेसौर्बीजं लिङ्गमूले ४९७
हैमन्तिकं सितास्विन्नं ६७५
होमस्य तु दशांशेन ५९९
हंसज्ञानविमुग्धेन ४९९
हंसमन्त्रेण चाधारात् ६२८
हंसमन्त्रेण तं प्राणम् ६३१
हंसेति परमं मन्त्रं ५०१
हंसेति प्रकृतिर्ज्ञेया ५०१
हंसः पदं परेशानि ४९९
ह्रीवेरं चन्दनं कुष्ठम् ६४४

द्वितीयं परिशिष्टम्

ग्रन्थ-ग्रन्थकारनामानुक्रमणिका

सर्गकाण्डस्य

अत्रिः १९१
अथर्ववेदः १८९
अध्यात्मविवेकः ३३,७८,८४,९८
अभिनवगुप्तपादाचार्यः ११८
अमरसिंहः ३१,१९१,१९६
अमरः १,२,१८,९०,९१,९२,१०८,११६,१९२
अष्टावक्रसंहिता ४
आकाशभैरवम् ४
आयुर्वेदः १८९
ईशानसंहिता ६१,१९७
ऊर्ध्वाम्नायः ५
ऋग्वेदः १८९
एकजटी ४
कङ्कालमालिनी ५
कर्मविपाकः ७१
कल्पसूत्रटीका ३४
कल्पसूत्रम् ५,४८,१८८
कामधेनुतन्त्रम् ४,४३,५०,१३९-१६४
कामाख्यातन्त्रम् ४
कालीकुलसर्वस्वम् १९०
कालीतन्त्रम् ४
कालीविलासः ४
कालोत्तरम् ५
काव्यप्रकाशः ३१
काशीनाथः २
कुब्जिकातन्त्रम् ५,१७,२१,२५,३३,२११,२२१,२२५
कुमारीतन्त्रम् ४
कुलमूलावतारः ५,४९,१८८
कुलार्णवम् ५,२७,३४,३६,३७,३८,१०६,११७,१८८,१९३
कुलोड्डीयम् ५
कृकलासदीपिका ५
कृष्णानन्दागमवागीशः २२६
क्रियासारः २२
गन्धर्वतन्त्रम् १६,१८९,१९१,१९२
गायत्रीतन्त्रम् १८७
गार्गी ९६
गीता ३०
गुप्तासाधनतन्त्रम् ३०
गुरुगीता ३०
गोपीनाथतर्काचार्यः २९,३१
गोपीनाथमिश्रः ३
गोरक्षसंहिता २३
गौतमः १८९,१९०,१९१
चन्द्रनाथः २
चीनाचारतन्त्रम् ५
जैमिनिः १९२
ज्योतिस्तत्त्वम् १३९

ज्ञानभाष्यम् ७४,७६,८५,९४,११२
तत्त्वन्यासः २०२
तत्त्वसारः ११३,११४
तन्त्रसारः २२६
तापनी १८८
तारारहस्यम् ५
तिथितत्त्वम् ५९
तोडलतन्त्रम् ५
त्रिकाण्डशेषः १५१
त्रिपुरासारः ४
दक्षिणामूर्त्तितन्त्रम् ४
दक्षिणामूर्त्तिसंहिता ४
दत्तात्रेयः १९०
दत्तात्रेयसंहिता ४
दयारामविश्वासः १
दुर्गः २६
दुर्गसिंहः ३०
धनुर्वेदः १८९
नरपतिजयचर्या ९५,१०२
नवरत्नेश्वरम् ४
नागार्जुनम् ४
नारदपञ्चरात्रम् ५०,१९६
नारदीयम् ४
नारायणीयम् ४,१९७,१९८,१९९
निगमकल्पद्रुमः ५
निगमलता ५
निगमसारः ५
निरुत्तरतन्त्रम् ४,९१,१९५,१९६
निर्वाणतन्त्रम् ४,१५,१३,२४,
६१,७१,७८,११३,१७३
नीलतन्त्रम् ४
पञ्चकोषविवेकः १०४
पञ्चदशी ४,६४
पञ्चरात्रम् ५
पदार्थादर्शः १२५,१२७,१२८
पराक्रमः ४९
परापञ्चाशिका १९२
परापरिमलोल्लासः ३४,१८८
पादुकापञ्चकस्तोत्रम् १९५
पारमेश्वरम् ४
पिङ्गलामतम् २०१,२०२,२०३,
२०४,२०५,२०६,२०७,२०८
पिच्छिलातन्त्रम् ४
पुरश्चरणचन्द्रिका ४
पुरश्चरणरसोल्लासः ४,१७
पुष्पदन्तः ४८
प्रपञ्चसारः ४,२६,३५,३७,३९,
४४,५२,५८,६१,६२,६३,६५,६९,
७०,७६,८०,८३,८७,९०,१०२,१०४,
१०५,१०७,११५,११८,१२१,१३४
प्रयोगसारः २१,२२,
२६,१०३,१३१,१९६,१९८
प्राणकृष्णः २,३,१४
फेत्कारिणीतन्त्रम् ४,३५,३९,४०
बीजचिन्तामणिः ४
बृहद्गौतमीयम् ४
बृहद्योनितन्त्रम् ४
बृहन्नीलतन्त्रम् ४,१५,४९
बृहस्पतिः १३९
ब्रह्मज्ञानतन्त्रम् ४,६१,८९
ब्रह्मयामलम् ४,९५,१०२
भगवद्गीता २७,११९
भर्तृहरिः १३३
भूतडामरम् ३

भैरवतन्त्रम् ३,१९२
भैरवी ३
मत्स्यसूक्तम् ३,१४,१५,६६
मनुः १८९,१९१
मन्त्रमुक्तावली २०२, २०४,२०५,२०९
महाकालसंहिता ३
महानिर्वाणतन्त्रम् ३,१६,१७
महानीलम् ३
महाभारतम् १३३,१९०
महिषमर्दिनीतन्त्रम् ३
मातृकाभेदतन्त्रम् ३,७४,७६
मातृकोदयः ३,४९
मायातन्त्रम् ३
मार्कण्डेयपुराणम् २१
मालिनीविजयम् ३
मुण्डमालातन्त्रम् ३,१४,१८,१९
मृत्युञ्जयसंहिता ३४
मेदिनी १,२,९१
मेरुतन्त्रम् ३,५९,१९६
मैत्रेयः ५१
यक्षडामरम् ५
यक्षिणीतन्त्रम् ४
यजुर्वेदः १८९
याज्ञवल्क्यः ९६
यामलम् ४९
योगसारः ४
योगाम्बरोदयम् ४
योगार्णवः ४,७९,८२, ८३,८४,९२,९३,९९
योगिनीतन्त्रम् ४,२३,३०,१६५
योगिनीहृदयम् ४
योगियाज्ञवल्क्यः ४,७९,८०,८२, ८४,९६,९९,१०१
योनितन्त्रम् ४
राघवभट्टः २०,२१,२६,३५, ४३,५७,६०,६१,६३,६४,६५, ७०,७६,७७,७८,८१,८३,८८, ८९,१०३,१०८,१२५,१२८,२००, २०५,२०६,२०७,२०९,२१०,२११
राजराजेश्वरी ४
राधा ४
रामकृष्णपण्डितः १०५
रामचन्द्रः २
रामतोषणः ३,५,६
रामहरिविश्वासः १
रायमुकुटः ३२,१०१
रुद्रयामलम् ४,४७,७१, ९८,१०३,१३३
रेवती ४
लक्ष्मणाचार्यः २२
वरदातन्त्रम् ४,१३५
वर्णविलासतन्त्रम् ४
वर्णोद्धारतन्त्रम् १३९-१४७, १४८-१६४
वर्णोद्धृतिः ४
वाग्भटः ७७
वामकेश्वरतन्त्रम् ४,६०
वायवीयसंहिता २१,८८
वाराहीतन्त्रम् ४
वासुदेवरहस्यम् ४
विद्यानन्दस्वामी १०४
विश्वनाथः २
विश्वसारः ४,३५,४४,४६,५२,५७,

६२,६३,६५,६९,७०,८६,९५,१०१,
१०२,१०८,१०९,१११;१८६,१८८
विष्णुयामलम् ४
विष्णुरहस्यम् ४
वीरतन्त्रम् ५
वीरभद्रम् ४
शक्तिकागमसर्वस्वम् ५
शक्तिसङ्गमतन्त्रम् ५
शङ्कराचार्यः ३४,४९,
१८८,१८९,१९६
शम्भुनाथः २
शाक्तानन्दतरङ्गिणी ७४,८३,९०,
९४,१०८,१०९,११०,११२,११५,११६
शारदातिलकम् ५,२०,२२,२६,
२९,३३,३७,३८,३९,४४,५१,
५७,५९,६०,६२,६३,७०,७६,८६,
८७,८८,९०,९४,९९,१०३,१०४,
१०८,११८,११९,१२२,१२६,१२७,
१३२,१३३,१३७,१३८,१९६,१९७,
१९८,१९९,२००,२०५,२०६,२०७,
२१०,२१९,२२१,२२२,२२३,२२६
श्रीकालीकुलसर्वस्वम् ४
श्रीतत्त्वचिन्तामणिः ९२
श्रीधरः १८९,१९१
श्रीधरस्वामी ५०,५१
श्रीमद्भगवद्गीता १८९
श्रीमद्भागवतम् २७,५०,१८९,
१९०,१९१,१९६
श्रीश्यामारहस्यम् ५
षडन्वयमहारत्नम् ५
समयाचारतन्त्रम् १९४,२२६
सम्मोहनम् ५
सरस्वती ५
सामवेदः १८९
सुश्रुतम् ८१
स्कन्दयामलम् ५
स्वच्छन्दभैरवः १९२
स्वतन्त्रतन्त्रम् ५
स्वरशास्त्रम् ३२
स्वरोदयः ५,९५,१०२
हैमः १

धर्मकाण्डस्य

अन्नदाकल्पः ३१२
ऋग्वेदः ३७६
कङ्कालमालिनीतन्त्रम् २८१
कल्पचिन्तामणिः २९१
कल्पसूत्रम् २७६,२८४,
२९४,३००,३४७, ३४९
कामधेनुतन्त्रम् ३९३
कामाख्यातन्त्रम् २७३,२८५,
२८६,२८७,२९२,४३३
कुलमूलावतारः २७६,२८४,२९४
कुलागमः २८४,२८६,३००
कुलार्णवतन्त्रम् २७३,२७५,२८८,
२९४,२९७,२९८,२९९,३००,
३०६,३०८,३०९,३४७,३४९,४३७
कृष्णानन्दागमवागीशः २९५,
३१२,३४८,४३३
क्रियासारः ३२९
गन्धर्वतन्त्रम् २४२,४१५

गायत्रीतन्त्रम् २५१,३८२
गुप्तदीक्षातन्त्रम् ४३५
गुप्तसाधनतन्त्रम् २८३,३०३,३०४
गुरुगीता २७८,२८३, २९८,३०२, ३०९
गुरुतन्त्रम् २८१,२८२,२८४, २८६,२९९,३०३,३०४,३०५
ग्रहयामलम् ३७६,३७९,३८१,३८२
ज्योतिस्तत्त्वम् ३२८
तन्त्रसार: २८६,२८७,२९५, ३१२,३४८,३७२,४३३
त्रिकाण्डमण्डनम् ३३१
दत्तात्रेय: ३५१
देवीपुराणम् ३२८
नरपंतिजयचर्या ३११
नरहरि: ३२०
नवचक्रेश्वर: २७६,२७८
नारायणीय: ३४९,३५०
निरुत्तरतन्त्रम् २९०,४१९,४२९
पाणिनि: ३००
पिच्छिलातन्त्रम् २७९,२८४, ३०९,३७४,४०७
पुरश्चरणरसोल्लास: ३००,३४८
प्रपञ्चसार: ३३३,३३६,४०९
प्रयोगसार: ३१५,३३९, ३४१,३४३,३५३
बृहन्नीलतन्त्रम् २४३,२७२, २७४,२८७,३००,४३०
बौधायन: ३३२
ब्रह्मयामलम् ३११,३१६,३७८
भविष्यपुराणम् २९८
मत्स्यसूक्तम् २५६,२७१,२८६,२९२
मनु: २९८
महाकपिलपञ्चरात्रम् २९१,३१३, ३२५,३२९,३३३, ३३८,३४०,३४२,३४३,३४९
महानिर्वाणतन्त्रम् २३५,२४५,२५२, २५६,२६०,२७४,२७५,३७५,४३८
महिषमर्दिनीतन्त्रम् २८७
मातृकाभेदतन्त्रम् २५०,२८०
मानसपञ्जिकागणनम् ३२०
मुण्डमालातन्त्रम् २७८, २७९,२८१,३०२
मेरुतन्त्रम् ३५५,३५६,३६२, ३६४,३६८,४०८,४११,४२९
यजुर्वेद: ३७६
योगिनीतन्त्रम् २८५,३०४, ३०५,३०७,३४६,३५८
योगिनीहृदयम् ४३८
राघवभट्ट: २९१,३०२,३१३,३२८, ३२९,३३२,३३३,३४०, ३४४,३४९,३५०,४०८,४३१
रामलोचनविद्याभूषण: ३१५
रामार्चनचन्द्रिका २७४
रुद्रयामलम् २७२,२७३,२७४, २७५,२७८,२७९,२८१,२८८,२८९, २९०,२९४,२९५,२९६,२९७,२९८,२९९, ३०२,३०७,३०८,३१२,३४६,३४७, ३५०,३५१,३५३,३७८,४०७,४३८
लघुकल्पसूत्रम् ३४६
वरदातन्त्रम् ३७९
वर्णविलासतन्त्रम् ३९२
वामकेश्वरतन्त्रम् २८१,४१९,४३०
वायवीयसंहिता ३५२

वास्तुयागप्रदीपिका ३१५
विश्वसारतन्त्रम् २७१,२८३,३३१,३३५,३४६,३५३,३५४,३५९,३६३,३६५,३७४,३७६,४०७
वीरमित्रोदय: २९१
शङ्कराचार्य: ३५०
शाक्तानन्दतरङ्गिणी २७६,२८१,२८७,३००,४३५
शारदातिलकम् २७१,२९४,३३२,३३५,३३६,३५३,३६८,४०७,४२९,४३०,४३२,४३३
श्राद्धतत्त्वम् ३४४
षट्कर्मदीपिका ३४९
षडन्वयमहारत्नम् ३५२
समयाचारतन्त्रम् २९५
सम्मोहनतन्त्रम् २७७
सामवेद: ३७६
सारसङ्ग्रह: २७६
सारस्वततन्त्रम् ३४०,३४२,३४४, ३४५
सिद्धान्तशिरोमणि: ३१९
सिद्धान्तशेखर: ३३८,३४०,३४१,३४२,३४३,३४४
सोमशम्भु: ४३१
स्वरोदय: ३११,६१६,३१९,३२०
हयशीर्षपञ्चरात्रम् ३१४,३१५,३३१,३४१

अर्थकाण्डस्य

अन्नदाकल्प: ४५५,४५८,४६०,४६१,५४५,५६८,५६९,५९९,६००
उदयभानुनाथ: ५४५
उदयाकरपद्धति: ५४२,५७७
ऋग्वेद: ५६३,५६४
कङ्कालमालिनीतन्त्रम् ४५३,४५६,४६४,४६६,४७७
कल्पसूत्रम् ४५६,४५८,४६३,४८१,४९७,५६३,५७३,५७६
कामदतन्त्रम् ५७६
कालाग्निरुद्रोपनिषद् ५६२,५६३,५६४,५६५
काव्यप्रकाश: । ५६९
काशीखण्ड: ५५७,५५९
कुब्जिकातन्त्रम् ४६४,४६५
कुलचन्द्र: ५६९
कुलचूडामणि: ४८०,५२९
कुलमूलावतार: ४५६,४५८,४६३,४८१,४९७,५६३
कुलार्णवतन्त्रम् ४५२,४५८,६३५,६४३,६४५,६५८,६५९,६६०
कूर्मपुराणम् ५६७,५६८
कृष्णार्चनचन्द्रिका ५४५,५६९
गणेशविमर्शिनी ४९५,६२२
गन्धर्वतन्त्रम् ५०३,५२६,५२८,५७०,५७७,६०५,६६१,६६२,६६४
गरुडपुराणम् ५५७,५५९
गायत्रीतन्त्रम् ५४७,५७९,५८१,५८३,५८७,५८८,५९१
गुप्तसाधनतन्त्रम् ४७२,६२२,६३३,६३४
गुरुकवचम् ४५५

गुरुगीता ४५६,४५७,४७१
गोरक्षसंहिता ६०९
गौतमीयतन्त्रम् ५६८
गौरीयामलम् ६०३
ज्ञानसङ्कुलीतन्त्रम् ५४१,५४२
ज्ञानार्णवः ५३१,५३२
तन्त्रसारः ५७६,६००, ६३१,६३७,६६५
तोडलतन्त्रम् ५२८,५७१
दक्षिणामूर्तितन्त्रम् ६३१
दक्षिणामूर्तिसंहिता ४९९,५०३
देवीपुराणम् ६१०
नवचक्रेश्वरः ५७७
नवरत्नेश्वरः ५७३
नारदः ५५६,५५७
नारदपञ्चरात्रम् ६३६
नित्यातन्त्रम् ४५२,६५१,६५२
निरुत्तरतन्त्रम् ५०१
निर्वाणतन्त्रम् ४७१,५७७,५७८, ५८५,५८६,५८९,५९०,५९१,५९८
नीलतन्त्रम् ४५३,४५५, ४६१,५२७,५२८,६२८
पदार्थदर्शनम् ५०३
पद्मकोषः ४९९
पद्मपुराणम् ५५०,५५२,५५३, ५५४,५५६,५५८,५६०
पद्मवाहिनी ४५८
पाणिनिः ४५५
पिङ्गलामतम् ६२१
पुरश्चरणरसोल्लासः ४५९,४६६, ४७९,५३४,५७०,६४७,६५१
पुरश्चरणलहरीतन्त्रम् ५६५
प्रपञ्चसारः ६४२;६४३, ६४५,६५६,६५८,६६०
बह्वृचपरिशिष्टम् ५६१
बृहन्नीलतन्त्रम् ४७८,४८०, ५७०, ५७५,६५५,६५६,६६५
ब्रह्मपुराणम् ५६०,५६१
ब्रह्माण्डपुराणम् ५५०,५५१,५५३
ब्राह्मणसर्वस्वम् ५७७
भगवद्भक्तिविलासः ५५०,५५३, ५५५,५५९
भर्तृहरिः ६२१
भविष्यपुराणम् ५६७,५६८
भूतशुद्धितन्त्रम् ५७७
मत्स्यसूक्तम् ५२४,५२६,५२९, ५३१,५३२,५३४,५४०,५४४, ५४५,५४६,५४८,५४९,५५०, ५५४,५५६,५६०,६०१,६०३, ६०७,६१०,६२६,६४९,६५४, ६५५,६५७,६६०,६६५,६६९,६७५
मन्त्रतन्त्रप्रकाशः ५०३,५०४, ५२८,५३१,६२४
महानिर्वाणतन्त्रम् ५०३,५२७, ५७३,६२६,६३४
मातृकाभेदतन्त्रम् ४६०,४७३,४७५, ४७७,६३२,६४२
मालिनीविजयम् ५६९
मुण्डमालातन्त्रम् ६०६,६३४, ६४९,६५०
मेरुतन्त्रम् ६४४,६६४
यजुर्वेदः ५५५, ५६३,५६४
योगसारः ४६९,४८२,४८७,६०८
योगिनीतन्त्रम् ५०४,५३३,५३६, ५३९,५४०,५४८,५६०,६४२, ६४३,६४६,६४९,६५३,६५४, ६५७,६५८,६५९,६६१,६६५,६६६
योगिनीहृदयम् ६४९

राघवभट्टः ४५५,४९९,५०२,५२४,५२८,५३०,५४०,५५०,५६१,५६४,५६८,५७९,६०२,६०८,६०९,६२०,६२२,६३७,६४०,६४१,६७५
रुद्रयामलम् ४५२,४५३,४५४,४५७,४५९,४६०,४६३,४६९,४७१,४८३,४८७,४८८,४९४,५२४,५२६,५२८,५४१,५४२,६०१,६६१
रेवतीतन्त्रम् ४५७
लक्ष्मीकुलार्णवम् ५७३
वरदातन्त्रम् ६५९
वर्णविलासतन्त्रम् ४९५
वसिष्ठसंहिता ५२५,५३०,५३२,५३३,६२३
वायवीयसंहिता ५६२,५६४,५६५
विश्वसारतन्त्रम् ४५३,५०५,५१६,५१९,५२३,५२४,५२५,५२७,५२८,५३१,५३२,५३३,५७६,६२९,६४५,६५४,६७४
वीरमित्रोदयः ५४६,६१८
वैखानसग्रन्थः ६११,६१३,६१४,६१५,६१६,६१७,६१९
वैश्वानरसंहिता ६१९
शाक्तानन्दतरङ्गिणी ५०२,५५३,५६७,५६८,६०३
शारदातिलकम् ५८४,५८६,५९०,५९८,५९९,६०१,६०३,६१०,६२०,६२१,६२२,६२३,६३७,६४३,६४४,६४६,६५६,६७५
शिवधर्मः ५६७
शिवरहस्यम् ६११
शैवागमः ६२६
श्यामाप्रदीपः ५४९,५६७
श्यामारहस्यम् ४८२,५२७,५४५
श्रीपञ्चमीमतम् ५२५
सनत्कुमारः ५६३
समयाचारतन्त्रम् ६०६,६०८
सम्मोहनतन्त्रम् ६०४
सामवेदः ५६४
सिद्धान्तशेखरः ५४६,६१२,६१३,६१४,६१५,६१६,६१७,६१८
स्कन्दपुराणम् ५५०,५५२,५५३,५५७,५५९,५६७
स्त्रीगुरुगीता ४७८
स्वतन्त्रतन्त्रम् ५४५

राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान
जयपुर परिसर, जयपुर
पुस्तकालय
क्रमांक......
17908

सम्पूर्णानन्द-संस्कृत-विश्वविद्यालयः
श्रुतम् मे गोपाय